

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

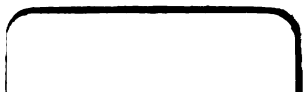
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

LSoc 653.9 (2)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

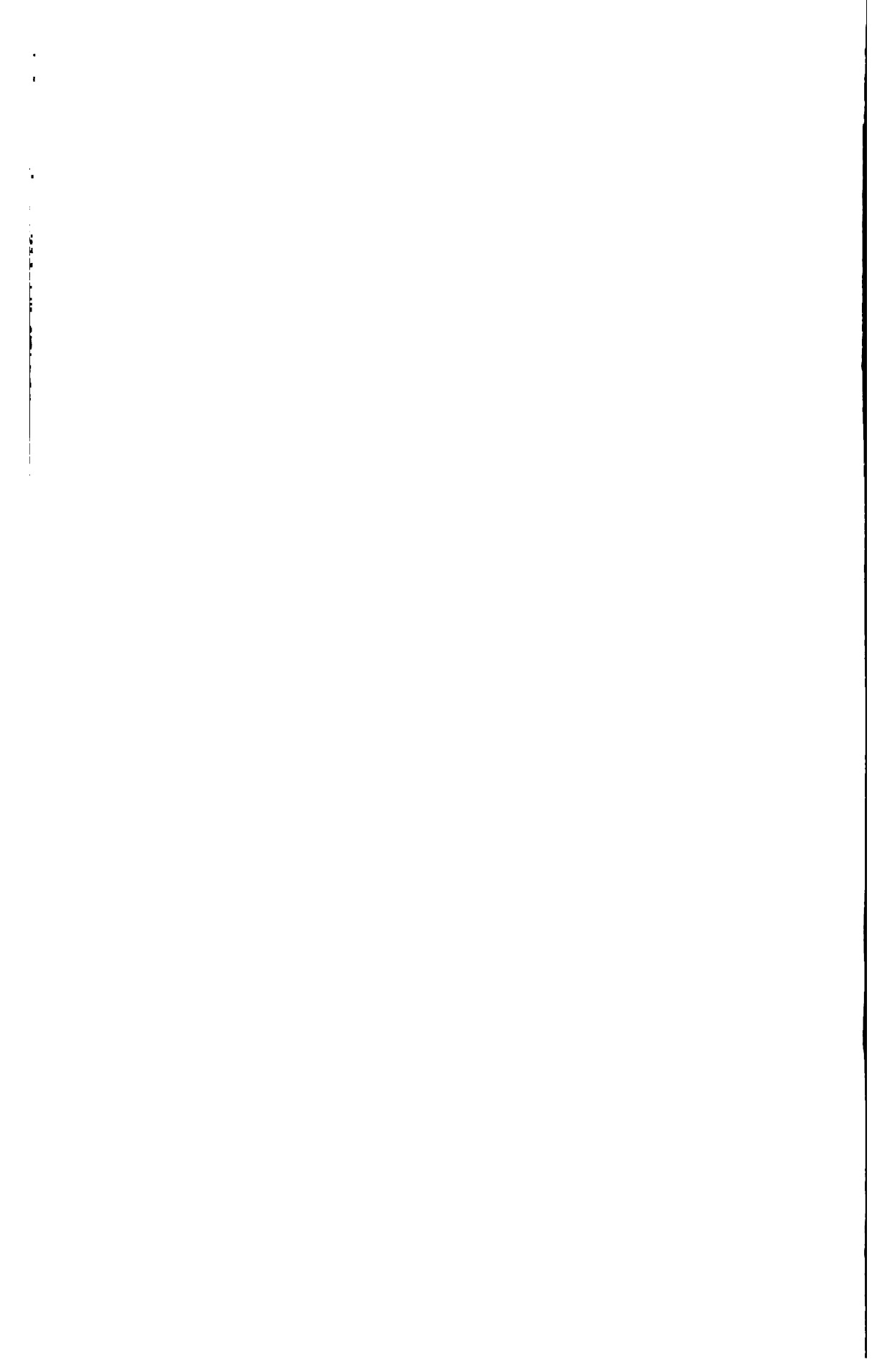

L 502 653.9 (2)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

2
1705.66

△
~~Един R 5277.11?~~

ГОДИШНИКЪ

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ

ANNUAIRE

DE L'UNIVERSITÉ DE SOPHIA

II

1905-1906

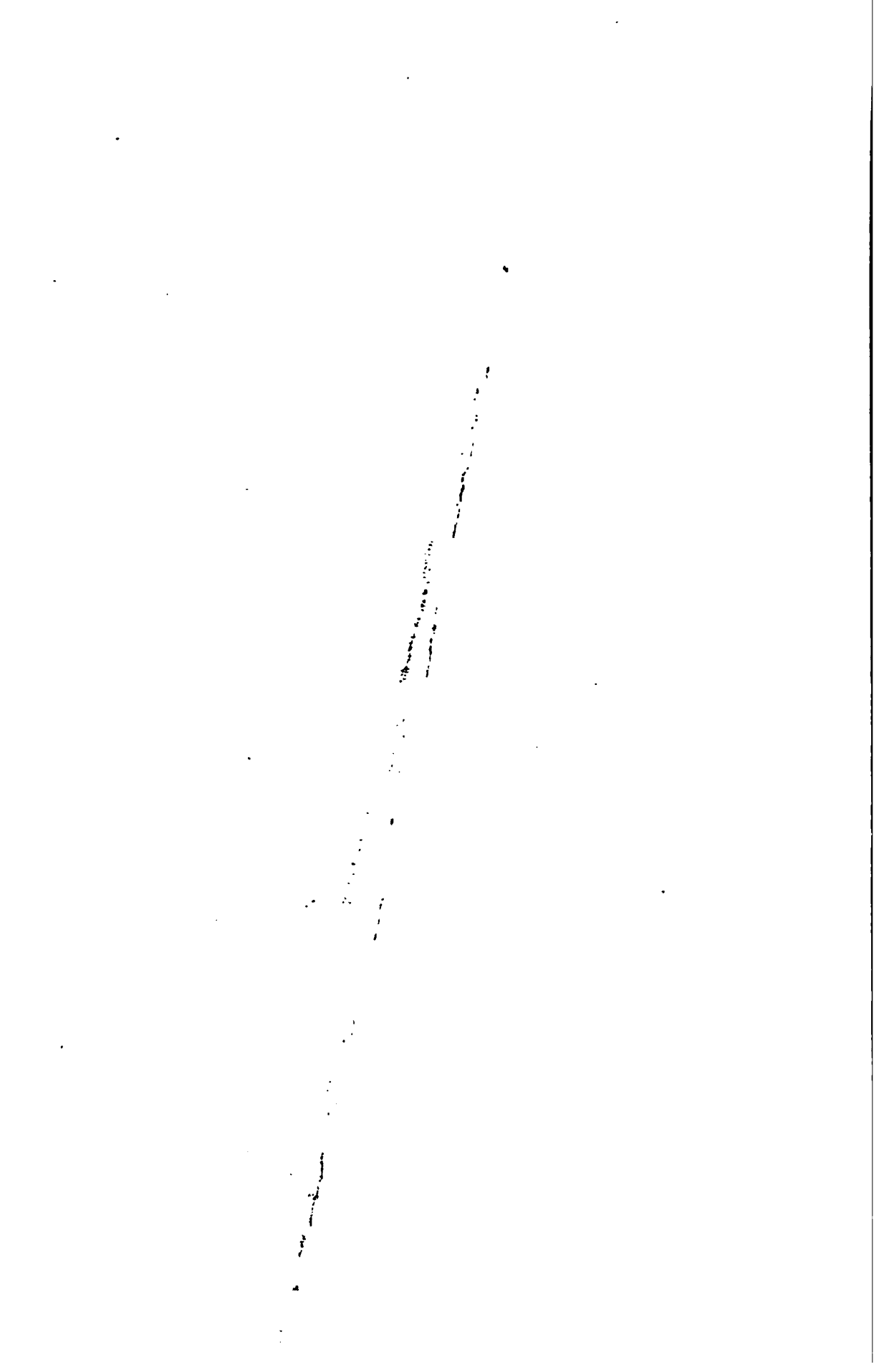

СОФИЯ

Придворна Печатница на Братия Прошекови

1906.

ГОДИШНИКЪ

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ

ANNUAIRE

DE L'UNIVERSITÉ DE SOPHIA

II

1905-1906

С О Ф И Я

Придворна Печатница на Братия Прошекови

1906

△ L Soc 653.9 (2)
Educ R 5877.119 (2)

Съдържа:

Официаленъ дѣлъ 1—90+I—VI

Наученъ дѣлъ.

- I. Историко-филологически факултетъ. 1—256
- II. Физико-математически факултетъ. 1—161
- III. Юридически факултетъ 1—137

55x2

Table des matières.

—

I.

Partie officielle.

	Page.
Thomas Campanella. Discours du Recteur	1
Compte-rendu pour l'année académique 1904 -1905	21
Modifications et additions au règlement général de l'Université et au règlement disciplinaire	47
Règlement concernant les anciens élèves se spécialisant à l'Université ou à l'étranger	48
Règlement relatif aux examens universitaires.	49
Programme des examens universitaires.	51
Ordre des études spéciales à suivre à la faculté historico-philologique.	55
Ordre des études spéciales à suivre à la faculté physico-mathématique	57
Ordre des études spéciales à suivre à la faculté de droit	60
Règlement du séminaire de philosophie	61
Règlement des instituts physico-mathématiques de l'Université	63
Programme des cours pour l'année académique 1905 -1906	70
Rapports des missions envoyées par le conseil académique et les conseils des facultés	79
Nécrologie: I. <i>Dr Stéphan Ghuéorguiev</i> , prof. ord., II. <i>Sava Kasandjiev</i> , assistant	I- VI

II.

Partie scientifique.

D^r Iv. A. Ghéorgov , prof. ord. Du développement grammatical de la langue des enfants.	3
Dr A. Théodorov Balan , prof. ord. Le travail bibliographique chez les Bulgares.	142
Dr G. I. Katsarov , prof. extraord. L'œuvre de l'Empereur Auguste.	209
Dr A. Ischirkov , prof, extraord. Les sources de Devna et leur importance antropogéographique	245
Dr B. Tsonev , prof. ord. L'article or des adjectifs en bulgare constanté pour le XIII siècle	256

Съдържание.

I.

Официаленъ дѣлъ.

	Стр.
Тома Кампанела. Ректорска рѣчь	1
Годишенъ отчетъ на Университета за учебната 1904—1905 год.	21
Измѣнения и прибавки въ общия Университетски правилникъ и правилника за дисциплината	47
Наредба за оставяне студенти при Университета или изпращането имъ въ странство за усъвършенствуване	48
Правилникъ за изпититѣ при Университета	49
Програма за Университетскитѣ изпити	51
Учебенъ планъ за специалноститѣ, които се слѣдватъ въ Историко-филологическия факултетъ	55
Учебенъ планъ за специалноститѣ, които се слѣдватъ въ Физико-математическия факултетъ	57
Учебенъ планъ за специалноститѣ, които се слѣдватъ въ Юридическия факултетъ	60
Правилникъ за философския семинаръ при Историко-филологическия факултетъ на Университета	61
Правилникъ за институтитѣ при Физико-математическия факултетъ на Университета	63
Университетска учебна година 1905—1906	70
Репорти отъ разни делегации на Академическия Съвѣтъ и на факултетитѣ.	79
Поменикъ: I. Проф. <i>Д-ръ Стефанъ Георгиевъ</i> . II. Асистентнъ <i>Сава Казанджиевъ</i> — отъ Д-ръ Ст. Петковъ	I—VI

II.

Наученъ дѣлъ.

Д-ръ Ив. А. Георговъ , ред. проф. Приносъ къмъ граматичния развой на дѣтския говоръ	3
Д-ръ А. Теодоровъ Баланъ , ред. проф. Книгописниятъ трудъ у Българитѣ	142
Д-ръ Г. И. Кацаровъ , извънр. проф. Дѣлата на Императора Августа.	209
Д-ръ А. Иширковъ , извънр. проф. Девненскитѣ изори и тѣхното поселищно и стопанско значение.	245
Д-ръ Б. Цоневъ , ред. проф. Най-старото свидѣтелство за членъ от у прилагателни	256

	Page.
Dr G. Bonthev , prof. ord. Contribution à la pétrographie du Rhodope oriental bulgare (Suite, avec l'annexe d'une esquisse pétrographique)	1
G. N. Zlatarski , prof. ord. Le Sénonien dans la Bulgarie orientale au nord des Balkans et sa division en Emschérien et Aturien	31
D. G. Allahverdjev , assistant. Les premières trouvailles du système silurien en Bulgarie	52
St. Yourintch , prof. ord. Note sur les Bivalves d'eau douce de Bulgarie	61
Dr G. Chichkov , prof. extraord. Note sur les Tricladés d'eau douce trouvés jusqu'à présent et Bul- garie	68
† D^r St. Guéorguiev , prof. ord. Contribution à l'étude des Diatomées, des Ghampignons, des Filici- nées et des Phanérogames de Bulgarie (avec une introduction de Dr St. Petkov, prof. extraord.)	83
† S. Kasandjev , assistant. Contribution supplémentaire à la flore lichnologique bulgare (avec une introduction de Dr St. Petkov, prof. extraord.)	125
Iv. Neitschev , assistant. Quelques nouvelles plantes de la flore bulgare	138
Em. Ivanov , prof. ord. Tétranions.	145
De la différenciation des séries de fonctions	155
K. Popov , assistant. Accélération dans le mouvement d'un point	158
Dr M. Popovillev , prof. extraord. Le droit privé international et sa nature juridique	1
VI. Mollov , prof. extraord. La notion de la préméditation dans le droit pénal bulgare	57
Dr J. Fadenhecht , prof. extraord. Du droit de représentation dans les successions testamentaires (art. 160 al. 2 de la loi bulgare sur les successions = art. 890 al. 2 du code civil italien).	79

Д-ръ Г. Бончевъ , ред. проф. Приносъ къмъ петрографията на източнитъ Родопи въ България (Продължение, съ приложение на една петрографска скица)	1
Г. Н. Златарски , ред. проф. Сенонскиятъ катъ въ източна България, сѣверно отъ Балкана и подраздѣлението му на доленъ (Emscherien) и горенъ (Atu- gien) подъ-катъ	31
Д. Г. Аллахверджиевъ , асистентъ. Първи находки на пластове отъ силурската система въ България.	52
Ст. Юриничъ , ред. проф. Бѣлѣжки по сладководнитъ миди (Rivalvae) въ България	61
Д-ръ Г. Шишковъ , извънр. проф. Бѣлѣжки по намѣренитъ досега сладководни Tricladidae въ Бъл- гария	68
† Д-ръ Ст. Георгиевъ , бившъ ред. проф. Приносъ за изучаване на двѣраздѣлнитъ, гжитѣ, папратовитѣ и явнобрачнитѣ растения въ България (съ прѣдговоръ отъ Д-ръ Ст. Петковъ, извънр. проф.)	83
† С. Казанджиевъ , бившъ асистентъ. Допълнителенъ приносъ къмъ лишайната флора въ България (съ прѣдговоръ отъ Д-ръ Ст. Петковъ, извънр. проф.)	125
Ив. Нейчевъ , асистентъ. Нѣколко нови за българската флора растения	138
Ем. Ивановъ , ред. проф. Тетраниони	145
Върху диференцирането на функционалнитѣ редове	155
К. Поповъ , асистентъ. Ускорение при движението на една точка	158
Д-ръ М. Поповилиевъ , извънр. проф. Международното частно право и неговата правна природа	1
Вл. Молловъ , извънр. проф. За понятieto на прѣдumiшлеността на българското наказателно право	57
Д-ръ Й. Фаденхехтъ , извънр. проф. Правото на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на на- слѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ	79

Поправка къмъ статията:

„Върху диференцирането на функционитъ редове“ стр. 155—157

Слѣдъ редъ 13 отгорѣ на стр. 156 трѣбва да се помѣстятъ слѣднитѣ пропуснати редове:

Въ слѣдното доказателство е необходимо да се приеме равномерната сходимость на реда $\sum \psi_n^{(z)}$ въ смисълъ на Weierstrass'a т. е., че съществува сходящъ редъ отъ абсолютни числа: $a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n + \dots$ такъвъ, че да е:

$$|\psi_n^{(z)}| < a_n, n = 1, 2, 3, \dots \infty$$

ОФИЦИАЛЕНЪ ДЪЛЪ.

ТОМА КАМПАНЕЛА

РЕКТОРСКА РЪЧЬ*)

отъ Д-ръ Ив. А. Георговъ

ректоръ.

Прѣди нѣколко недѣли ужасни природни събития обърнаха вниманието на културния свѣтъ върху южнитѣ покрайнини на Италия, които не за пръвъ пжтъ сж били спохождани отъ подобни катастрофи. Но почвата на оная мѣстность е давала на човѣчеството не само зрѣлища отъ природно-стихиенъ характеръ, ами въ минали врѣмена тя е бивала люлка и на умствени прѣврати, чиито послѣдици сж се отразявали въ разклащане най-затвърдени убѣждения. Изглежда, като че жителитѣ на тия мѣстности, подъ влияние на несигурността на земята, отъ врѣме на врѣме ги обхваща сжщиятъ духъ на безпокойствие, и тѣ се прѣдаватъ на разрушителна дѣятелность и въ областъта на умствената култура, както почвата имъ отъ врѣме на врѣме разрушава материалната имъ култура. Такъвъ кипежъ противъ унаслѣденото, затвърденото въ течение на вѣковетѣ, обзима ония покрайнини и въ началото на новата ера въ историята на човѣчеството, когато отъ тамъ се задаватъ първитѣ трѣсьци противъ закоренѣли убѣждения, що довеждатъ до съсипване на единъ миросгледъ, който дълго врѣме бѣ се смѣталъ за необоримъ и неуязвимъ.

Слѣдъ като древниятъ миръ бѣ отстѣпилъ мѣсто на младото християнство, общиятъ миросгледъ бѣ получилъ ново съдържание подъ влияние на християнското учение. Характеристичното въ тоя миросгледъ бѣ, че той ограничаваше твърдѣ много човѣшката дѣятелность, като ѝ поставяше за едничка цѣль бждещото блаженство, което можеше да се постигне само чрѣзъ пълно отдаване на църквата и на вѣрата. Като първа и важна послѣдица отъ това бѣ, че полека-лека се изгуби самостоятелностьта на индивида, една

*) Приготвена за прѣдставлението на ректора, на 25 ноемврий 1905 год., но непрочетена поради болестъ.

отъ характернитѣ черти въ древния мирогледъ, и човѣкъ отъ една страна се схващаше като членъ на нѣщо общо, което му налагаше своитѣ цѣли и своитѣ начини на дѣйствиe, а отъ друга страна той и въ своето мислене не се смѣташе самостоенъ и свободенъ, а подчиненъ на нѣщо по-общо. Най-общото бѣ църквата, която налагаше своя авторитетъ не само на практичната дѣятелностъ, ами и на теоретичнитѣ разсждения. Обаче разумътъ не се бѣ отказалъ напълно отъ своята дѣятелностъ, и тоя колкото инакъ жалкъкъ остатъкъ отъ прѣдишната свободна умствена дѣятелностъ даде именно потикъ къмъ постепенно освобождение отъ авторитета на църквата и доведе до пълненъ самостоенъ развой на философската мисль. Отначало тая самостойностъ на разума се показваше като опитъ къмъ отдѣлване отъ общата църква и се прѣслѣдваше строго като ересъ. Но унищожението на ереситѣ като не можеше да се постигне само чрѣзъ грубо потушаване, стана нужда да се земе пакъ разумътъ на помощъ противъ ересъта, за да се оправдае и разумно онова, каквото отъ вѣрата бѣ установено като неоспорима истина. Тука лежи зародъкътъ на оная философска спекулация, що носи името схоластика. Схоластиката имаше за задача да оправдае по философски пжтъ, чрѣзъ посрѣдството на разума, учения, които църквата прогласяваше като божествени истини. Така философската спекулация, която въ първитѣ врѣмена на християнството се смѣташе за противна на вѣрата, се постави въ нейна услуга и се прогласи за слугиня на теологията. Но съ течение на врѣмето слугинята зе да става опасна за своята господарка. Ако на философската мисль се даваше право и възможностъ да служи за подпора и защита на теологията, тя съ това получаваше и възможностъ да се освободи въ своето проявление отъ настояничеството на теологията и постепенно да тръгне по свободенъ пжтъ въ своитѣ изслѣдвания. И наистина, отначало плахо, но съ врѣме все по-свободно разумътъ зима да се изтръгва изъ тѣснитѣ рамки на схоластичнитѣ размишления и да се поставя самостоятелно спрѣмо изискванията на вѣрата и на теологията. Разбира се, че това постепенно освобождаване на философската мисль отъ оковитѣ на схоластиката стои въ зависимостъ и отъ културнитѣ условия, въ които се намира човѣчеството въ ония врѣмена.

Въ срѣднитѣ вѣкове на почетъ стои между християнскитѣ мислители философията на Аристотела, логиката на когото служеше и за формална основа на схоластиката. Отначало наистина църквата се постави враждебно спрѣмо философията на Аристотела, чиито съчинения прѣдимно станаха извѣстни на западния ученъ свѣтъ при посрѣдството на арабски и еврейски мислители, които не само

бъха прѣвели по-важнитѣ списания на тоя виденъ мислителъ, но бѣха прибавили къмъ тѣхъ и свои коментари. Обаче тия коментари не се придържаха строго о философскитѣ възгледи на Аристотела, а въ тѣхъ прозираше и влиянието, което върху арабитѣ и евреитѣ бѣха упражнили извѣстни платоници и особено новоплатоници, мистичната философия на които особено бѣ по духа на църковната мисль. И когато подъ влияние на тоя новоплатонически аристотелизъмъ зе да се проявява наклонность къмъ пантеистични мнѣния, църквата се подигна противъ философския авторитетъ на Аристотела, като заплашваше дори да посегне върху цѣлата негова философска система. Обаче когато излѣзе на явѣ чисто теистичниятъ характеръ на истинската философия на Аристотела, не само прѣстана тая враждебность, ами Аристотеловото учение се обяви дори за едничко мѣродавно въ областъта на философията, а самиятъ мислителъ се прогласи за *praecursor Christi in rebus naturalibus*. Но затова пъкъ именно и философската опозиция, която се стремѣше къмъ освобождаване отъ настойничеството на теологията, се обърна най-напрѣдъ къмъ главния философски стълпъ на теологията, къмъ Аристотела. „Освобождение отъ Аристотеловата философия бѣ кличката, подъ която се събираха новатори отъ всевъзможни посоки, ала интимниятъ стремежъ, който се проявяваше въ тая форма, бѣ стремежътъ за освобождение на науката отъ властъта на църквата.“ Първитѣ удари на ново събудилата се мисль бѣха насочени нагледъ къмъ Аристотела, но тѣзи удари не само къртѣха гранитната скала на авторитета на грѣцкия мислителъ, ами още повече рушеха веригата, която приковаваше философията о църковнитѣ догми.

И въ тая борба трѣгна напрѣдъ оная благословена страна, която можемъ да наречемъ люлка на новата мисль, Италия, — сжщата земя, дѣто бѣ залѣзла звѣздата на древната мисль и дѣто бѣ закрѣпналъ християнскитѣ миросгледъ. Щастливото развитие на свободния общественъ животъ въ Италия въ края на срѣднитѣ вѣкове, културното подигане на италианския народъ като слѣдствие отъ политическитѣ условия и отъ положението на страната въ оная часть на Европа, дѣто най-напрѣдъ трѣбаше да се проявятъ благоприятнитѣ послѣдници отъ стълкновението между западния съ източния миръ прѣзъ кръстоноснитѣ походи, сродството на италианския народъ съ древнитѣ класически народи — всичко това даваше много сгодна почва за ново явление на древния духъ въ тая страна на едноврѣмешния римски миръ. Ето защо въ края на срѣднитѣ вѣкове ние виждаме да се пробужда тукъ стремежъ къмъ запознаване съ класичната древность, на който стремежъ дойде на помощъ

и падането на Византийската империя и прѣвзимането на Цариградъ отъ турцитѣ, тъй като тѣзи събития накараха многобройни грѣцки учени да се прѣселятъ на западъ, особено въ Италия, кждѣто донесоха съ себе си съчиненията на древнитѣ мислители на оригиналния грѣцки езикъ. Изучването на тия оригинални съчинения на старитѣ мислители затъмнява схоластичната философия на срѣднитѣ вѣкове и най-сетнѣ води философията къмъ отрѣждане не само отъ авторитета на схоластиката, ами и въ по-нататъшното развитие на философското мислене и къмъ освобождение отъ авторитета на древнитѣ мислители и заедно съ това къмъ основаване на съвсѣмъ самостоятелни философски системи за обяснение на философскитѣ проблеми. Първата послѣдица отъ връщането къмъ оригиналнитѣ съчинения на древнитѣ мислители въ врѣме на възраждането бѣ едно засилване на Платоновата философия въ философскитѣ занятия на западнитѣ учени. Тоя фактъ стоеше въ свръзка съ обстоятелството, дѣто между дошлитѣ на западъ грѣци се намираше единъ горещъ привърженикъ на Платоновата философия и противникъ на аристотелизма, Georgios Gemistos Plethon, който бѣ дошелъ въ Италия по случай на църковния съборъ въ Флоренция за примирение на двѣтѣ разцѣпени църкви. По негово побуждение се основа и въ Флоренция отъ флорентинския владѣтель Cosimo Medici така наречената „Платонова академия“, която се занимаваше съ изучаване на грѣцката култура, особено на Платоновата и новоплатоническата философия.

Успоредно съ тия усиленни занятия съ древната философия вървятъ важни за напрѣдъка на природознанието изнамирания и открития, които по необикновенъ начинъ разширяватъ тѣсния до тогава кръгзоръ на човѣчеството и отварятъ прѣдъ човѣшкия духъ нови пѣтища и нови области. За тази епоха съ пълно право се казва, че „въ течение на едно столѣтие образътъ на вселената се промѣня по единъ толкова величественъ начинъ за земния обитателъ, щото може да се каже, какво никога въ тъй кратко врѣме не е настѣпялъ такъвъ бързъ напрѣдъкъ въ развитието на човѣшкия родъ“. Дѣйствителността се прѣдставя прѣдъ очудения човѣшки погледъ въ съвсѣмъ инаква форма, отколкото тя се рисуваше въ съчиненията на досегашнитѣ велики авторитети, а това не можеше да не внуши на човѣшкия духъ стремежъ да пристѣпи къмъ собствено наблюдаване и изучаване на свѣта, не вече къмъ проучване на тоя свѣтъ споредъ възгледитѣ на древнитѣ мислители. „Цѣлата велика постройка отъ мисли, съ които тѣ искаха да разбератъ онова, що виждаха и познаваха отъ дѣйствителния миръ, и съ които се бѣха опитвали да разрѣшатъ гатанката на

непознатото, захвана да се разклаща, когато чръзъ Колумба и Коперника се разтвори една нова земя и ново небо прѣдъ очитѣ на човѣчеството.“¹⁾ А оня измежду тия мислители, който дотогава бѣ минавалъ за авторитетъ въ обяснението на природата, бѣ Аристотель, заради това и новото течение на първо мѣсто трѣбаше да се обърне противъ неговия авторитетъ. Ето защо и аристотеловитѣ върли привърженици трѣбаше да се опълчатъ противъ всички нови срѣдства и пѣтища за свободно изучаване и свободно размишление надъ природата. Така можемъ разбра, защо Стеопіні, „последниятъ италиански аристотеликъ“, когато Галилей съ телескопа бѣ съгледалъ спътниците на Юпитера, бѣ се зарекълъ да не си служи никога съ телескопа, защото той могълъ да опровергне Аристотела.

Въ тая борба противъ срѣдновѣковитѣ авторитети палмата на първенство се пада на Италия, „люлка на онова велико движение, отъ което възникна модерното съзнание“²⁾; а първитѣ удари, които разклатиха старитѣ построения, се раздадоха именно отъ неспокойната почва на южна Италия, която често пѣти въ културната история на човѣчеството и особено въ историята на философската мисль е играла важня роля. Защото още въ първитѣ врѣмена на философскитѣ размишления тамъ поникнаха чудноватитѣ и пълни съ важни послѣдници системи на питагорейцитѣ и елеатитѣ; тамъ и Платонъ намѣри благотворенъ потикъ за своята величествена система, послѣдници отъ елеатския идеализъмъ, въ която учението за идеитѣ съставя ядката, ако не и вѣнеца на неговата философия.

Именно и върху сѣщата тая почва, която бѣ дала такъвъ силенъ гласъкъ за развитието още на древната философска мисль, се появяватъ ония видни мъже, които първи отърсиха отъ себе си онѣзи унаслѣдени форми, въ които се бѣ прѣдавала прѣзъ течение на толкова вѣкове една едвали не окаменѣла философия. Тѣ не се задоволяватъ вече да търсятъ свѣдѣния за вселената въ остарѣли прашни книги, колкото авторитетни и да бѣха тѣхнитѣ автори, ами искатъ да черпятъ своитѣ познания за природата отъ самата природа, единчѣкъ изворъ на истинско познание. Всички тия мъже иматъ своето потекло въ южна Италия, единиятъ въ Козенца на брѣговетѣ на историческия Бузенто, другиятъ въ Стило, а третиятъ при подножието на Везувия въ Нола. Първиятъ, Bernardino Telesio, който може да се смѣта за начинателъ на оная нова

¹⁾ *Christoph Sigwart*, Thomas Campanella und seine politischen Ideen. ВЪ Kleine Schriften. Erste Reihe. 2. Auflage, Freiburg 1889. Стр. 125.

²⁾ *W. Windelband*, Die Geschichte der neueren Philosophie. I Band, 2. Auflage. Leipzig 1899. Стр. 7.

философия, що иска да зида върху познанието на самата природа, на опита, и се отказва отъ схоластично-аристотелевскитъ отвлѣчени принципи въ философскитъ построения, не ще вече да разкрива тайнитъ на природата съ помощта на разума, както бѣха правила неговитъ прѣдшественици, водейки се по авторитета на Аристотела, ами мисли, че може да познае природата само дотолкова, доколкото се осланя притова върху сътивата; само сътивно познание може да ни даде истинско познание, доколкото то е достъпно за човѣка. *Non ratione, sed sensu!* Това правило трѣба да ни ржководи при търсенето на истината. А сътивата ни откриватъ въ природата едно пасивно начало — веществото — и два активни принципа или основни сили, топлина и студъ. Всичко въ природата трѣба слѣдвателно да се обясни отъ борбата на тия двѣ начала и отъ тѣхното въздѣйствиe върху веществото. Тая задача, която Телезио поставя на философията, именно да гледа тя да узнае сжщината на нѣщата чрѣзъ непосредното имъ наблюдение съ сътивата, не чрѣзъ собствено размишление по произволни принципи, прѣслѣдва и основаната съ тази цѣль отъ Телезия Консентинска академия въ Неаполъ. Сжщата тая задача си поставя и оня измежду тримата италиански натур-философи, който макаръ и не тѣй краенъ и смѣлъ въ своитъ построения както Джордано Бруно, но най-добрѣ олицетворява въ себе си тоя необузданъ стремежъ къмъ ново обяснение на дѣйствителността, какъвто обзима прѣзъ шестнайсетия вѣкъ мислителитъ, особено въ Италия. Той е Томазо Кампанела, личность крайно интересна както по своитъ неспокойни сждбини, така и по своитъ буйни и неуталожени мисли, „човѣкъ съ необикновена сила на духа, съ творческа фантазия, титаниченъ стремежъ и пророческо упование, ала чудновато фантастиченъ, авантюристиченъ въ живота си, авантюристиченъ въ своето мислене“. ¹⁾

И Кампанела прогласява, въ съгласие съ двамата свои непосредни прѣдшественици, че трѣба отъ дъно да се прѣобразува философията, като се основе тя не върху една отживѣла традиция, каквато прѣдставява аристотелевско-срѣдновѣковата природна философия, ами върху право изучаване на природата, както се прѣдставя тя на нашитъ сътива. Но тая негова борба, която въ начало бѣ насочена къмъ унаслѣдената философия, постепенно обгърна и други области на дѣйствителността, въ която тоя неспокоенъ умъ откриваше голѣми недостатъци и несъобразности, тѣй че най-сетнѣ той чувствуваше въ себе си призвание на единъ великъ реформаторъ, повиканъ отъ провидѣнието да изцѣри свѣта отъ всевъзможни за-

¹⁾ Chr. Sigwart, op. cit. Стр. 127—128.

блуждения и злини. „Той се чувствуваше повиканъ да запали нова свѣтлина на свѣта, да обори неговитѣ основни злини ; той се чувствуваше като една скала, о която трѣбаше да се разбие невѣжеството и злобата. И колкото повече се вдаваше въ съзнанието на своето призвание за освобождение на свѣта, толкова по-сигурно му се струваше, че въ близко врѣме прѣдстои настѣпването на една нова ера.“¹⁾ И тоя чудноватъ мжжъ намѣри подкрѣпа за плановетѣ си въ своитѣ рѣдки умствени дарби, въ своята извънредна паметъ, която му даде възможность да обгърне въ ума си цѣлото знание на своето врѣме, тъй че съ пълно право той може да се причисли, що се отнася до обширность на познания, къмъ ония рѣдки универсални гении, каквито въ историята на човѣчеството срѣщаме още въ личноститѣ на едного Аристотела или Лайбница. И не че той бѣ само натрупалъ тия обширни познания въ своя умъ, ами той се ползува отъ тѣхъ, за да прояви своята писателска дѣятелность въ най-разнообразни полета на човѣшката умствена дѣятелность. Така Кампанела е писалъ не само по теми отъ разнитѣ области на философията, ами се е занимавалъ и съ богословски размишления и астрологически спекулации, съ медицински изслѣдвания и съ политически и финансови въпроси, опиталъ се е въ особено съчинение да защити Галилея противъ обвиненията на църквата и е издалъ на италиянски редъ поетически произведения, много отъ които дори единъ Хердеръ е намѣрилъ за достойни да ги прѣведе на нѣмски.

Ала и тоя опитъ, да се изкоренятъ вѣковни традиции и да се съборятъ любими авторитети, се оказа, както и толкова други въ онова врѣме на буйни борби и на жестоки репресии, печаленъ за смѣлия борець и му приготви животъ пѣленъ съ тежки изпитни, които той можа да изтрае благодарение на желѣзната си воля и на коравия си организъмъ.

Кампанела е роденъ въ 1568 година, въ градеца Сило, въ долна Калабрия, и вече като малко дѣте се отличава съ своята извънредна паметъ, а въ младенческа възраст съ своята рѣдка способность да говори на всѣка тема дори и въ стихове. Бащата бѣ прѣдзначилъ младия Кампанела за правното поприще и искаше да проводи момчето, когато то бѣ още на 14 години, да се запознае съ правната наука при единъ свой роднина, който бѣ професоръ на правото въ Неаполъ. Ала младиятъ момъкъ бѣ вече почувствувалъ въ себе си наклонность къмъ друго звание. Именно въ родния си градъ той бѣ намѣрилъ случай да се запознае съ философията у единъ монахъ отъ доминиканския манастиръ въ

¹⁾ Ibid. Стр. 137—138.

Стило, който особено го въодушеви за философията на двѣтѣ свѣтила на доминиканския орденъ, Алберта Велики и Тома Аквински. И Кампанела бѣ до толкова плѣненъ отъ мислитѣ на тия видни членове на доминиканския орденъ, щото той още не навършилъ 15 години постжпя въ сщщия орденъ, и то не толкова отъ религиозно увлѣчение, колкото съ надежда, че като членъ на тоя орденъ, къмъ който бѣха принадлежали такива видни учени мъже, ще може по-лесно да придобие онова знание, къмъ което го тъй теглѣше неговото сърце. Братята на ордена приеха съ голѣма любезность младия монахъ, който съ своята извънредна любознателность и рѣдки способности даваше надежда, че и той както много негови прѣдшественици ще допринесе за славата на ордена. Между друго той прѣкара и нѣкое врѣме въ монастира въ Козенца, къдѣто въ старини се бѣ оттеглилъ въ своето родно мѣсто слѣдъ животъ изпълненъ отъ борби противъ безбройнитѣ привѣрженици на Аристотела — Телезио. Младиятъ Кампанела въ своята неутоложима любознателность бѣ изучилъ едвали не цѣлата грѣцка философия, която обаче не можа да даде отговоръ на всички ония тревожни въпроси, които се бѣха породили въ неговия скептиченъ духъ. „Всички книги, — казва той послѣ въ едно свое стихотворение, — които съдържа свѣтътъ, не биха могли да задоволятъ моята жажда за знание. Какво ли не нагълтахъ, и пакъ умирамъ отъ недостигъ на храна Жѣдно се оглеждамъ на вси страни, но колкото повече се вдѣлбявамъ, толкова по-малко зная.“

Неговиятъ проникателенъ умъ, който не бѣ затворенъ и за онова, що произходи около него, виждаше лесно, какъ и миѣнанията на най-силния авторитетъ на неговото врѣме, за съчиненията на когото дори можеше да се мисли, че сж вдѣхновени отъ Бога, толкова тѣ се показваха вѣрни изразители на дѣйствителността, не прѣдставяха собствено тая дѣйствителность, както тя се разкрива прѣдъ нашитѣ очи, ами както тя се рисува въ ума на тоя мислителъ. Въ такова скептично настроение спрѣмо унаслѣдената природна философия въ рѣцѣтъ на Кампанела попадатъ съчиненията на Телезия, дѣто се излагаше тъкмо такава природна философия, каквато очакваше и събудениятъ умъ на младия доминиканецъ, който се бѣ отчаялъ въ своето търсене да намѣри истинско познание въ книгитѣ на нѣкой мислителъ. И тия съчинения го тъй плѣняватъ съ оригиналността на изложената въ тѣхъ нова философия на природата, щото Кампанела съ младежко увлѣчение се залавя да проповѣдва новата истина, която искаше да разбере дѣйствителността чрѣзъ собствено размишление и наблюдение на самата тая проста дѣйствителность, както тя се открива на нашитѣ

сѣтива. „Между всички най-вече обикнахъ тогава Телезия, казва Кампанела, който извлича своитѣ учения отъ природата на нѣщата, а не отъ пуститѣ рѣчи на човѣцитѣ.“ Самия смѣлъ проповѣдникъ на новата философия на младия монахъ не бѣ позволено да види приживѣ, макаръ Телезио и да прѣкарваше своитѣ старини въ сѣщия градъ, дѣто по онова врѣме се намираше Кампанела, именно въ родния градъ на Телезия. Кампанела можа да се поклони само на смъртнитѣ останки на оногова, който бѣ успѣлъ да разсѣе неговитѣ съмнѣния и да му вдѣхне она жаръ за новата философия, що му бѣ толкова нуженъ да прѣнесе жестокитѣ страдания, които му прѣдстоеха въ неговата бждеща борба. Смъртъта на Телезия вдѣхна на Кампанела една пламенна елегия, въ която се славѣше авторътъ на новото учение, а въ редъ съчинения се защищаваше това учение противъ нападкитѣ на върли бранители на Аристотелевия мирогледъ, както и се доказваше съгласуването на това учение съ църковнитѣ възгледи. Ала всичко това още повече само ожесточаваше монаситѣ противъ младия доминиканецъ, който се бѣ осмѣлилъ да оборва любими стари въззрѣния и да брани едно учение, което като не вървѣше по стѣпкитѣ на църковнитѣ свѣтила, не можеше да се показва на теолози освѣнъ като една ересь на научно поле. Блѣскавитѣ успѣхи на младия монахъ въ публични диспутации, които издаваха неговата необичайна ученость, неговата ловкостъ да си служи съ аргументи противъ своитѣ съперници, неговитѣ сношения съ тайнствени личности, които го посвещаваха въ тайни учения, възбудиха съмнѣние въ неговитѣ занятия, и той биде наклеветенъ, че се прѣдава на непозволенни работи, като цитува духове и се сношава съ дявола, защото само така могло да се обясни неговото знаене на теологията, която той не билъ училъ нигдѣ. За да не пострада въ своята свобода, Кампанела избѣга въ Неаполъ, дѣто обаче биде обвиненъ въ езичество и накаранъ да се отрече отъ своето учение. Слѣдъ като се скита въ разни италиански градове, дѣто навсѣкждѣ проповѣдваше новитѣ свои идеи и оборваше унаслѣденитѣ възгледи, той повторно се обвинява въ еретичество, между друго защото не билъ прѣдалъ на инквизицията едного еретика, съ когото билъ разговарялъ; ала най-сетнѣ сполучва да се оправдае прѣдъ римската инквизиция отъ подигнатото противъ него обвинение и да получи назадъ многобройни свои задържани по-рано ржкописи. Въ 1598 година той се връща въ своя роденъ градъ Сило. Между това бѣха настанали размирни врѣмена за южнитѣ италиански области, поради стѣлкновения между испанскитѣ власти и населението, което намираше закрила у църковнитѣ началници. Увлѣченъ отъ своитѣ идеи за прѣобразуване на науката,

Кампанела чувствува въ себе си призвание да спомогне и за прѣобразуване на свѣта изобщо, за да се постигне едно по-блажено бждеще, толкова повече че и неговитѣ астрологически наблюдения му показваха признаци на близка промѣна въ свѣта. Тази промѣна трѣбаше да захване съ прѣмахване на испанското владичество, което народътъ бѣ поченалъ да чувствува като несносно. Кампанела, както изглеждаше, бѣ зель живо участие въ подготовката на съзаклетието. Съзаклетницитѣ бѣха дори влѣзли въ споразумѣние съ турцитѣ, които трѣбаше да дойдатъ на помощъ съ своята флота. Обаче съзаклетието се открива и съучастницитѣ попадатъ въ затвора. Между тѣхъ е и нашиятъ младъ философъ, който бива отведенъ въ Неаполъ, за да бжде сжденъ отъ специаленъ сждъ. Къмъ това политическо обвинение се прибави и едно ново въ еретичество. Тежко врѣме настана за Кампанела, който се подложи на най-ужасни мъки, за да признае своята виновность. Обаче Кампанела се показва твърдъ и непоколебимъ, па дори се прѣструваше и на лудъ, за да осуети своето осжждане. „Единъ великъ философъ, — казва по-късно Кампанела въ едно отъ своитѣ съчинения за тия свои изпитни, — въпрѣки мъжитѣ, които му причиняваха неговитѣ врагове прѣзъ цѣли четиресетъ часа, не можа да бжде накаранъ да открие нито една сричка отъ онова, което бѣ рѣшилъ да прѣмълчи.“ И наистина той при всички страдания не изпусна нито една дума, която би могла да очерни неговото име. Най-сетнѣ римскиятъ духовенъ сждъ го осжди на вѣченъ затворъ въ тъмницитѣ на римската инквизиция. Но Кампанела се намираше въ ржцѣтъ на испанскитѣ власти, които нито го осжждаха по обвинението въ опитъ за бунтъ противъ властѣта, нито го освобождаваха, ами само го мѣстѣха отъ единъ затворъ въ други, като много пжти го държаха твърдѣ строго и не му даваха дори и книги. Тѣй, неосжденъ отъ испанскитѣ сждилища, Кампанела е билъ влаченъ по затвори цѣли 27 години, като е мѣнилъ не по-малко отъ петдесетъ тъмници, много пжти ужасни подземни дупки. „Ето вече дванайсетъ години, казва той въ единъ сонетъ, написанъ въ туй врѣме на страдания, — какъ азъ се измжчвамъ и какъ търпя болки нечувани. Членоветѣ ми седемъ пжти сж били мжчени, невѣжитѣ ме проклинаха и позорѣха; слънцето бѣ отнето на моитѣ очи, мишцитѣ ми биваха смазвани, коститѣ ми чупени, месата ми кжсани на парчета; азъ спя на голо, лежа вързанъ въ окови, кръвѣта ми тече изобилно, подлаганъ бивахъ на най-жестоки мъки, храната ми е недостатъчна и развалена; не стига ли всичко това, Боже мой, за да се надѣвамъ, че ти ще ме защитишъ?“ Обаче всички тия тежки изпитни не можаха да сломятъ тоя чудесенъ човѣкъ нито тѣломъ нито духомъ.

Когато затворътъ бѣ по-лекъ, Кампанела се занимаваше съ плодovitа писмена дѣятелностъ, която се проявява ту въ пламенни поетически творения, ту въ трѣзви философски разсждения. Неговата трагична сѣдба, както и неговата книжовна дѣйностъ му спечелва още въ затвора многобройни приятели, които отчасти му помагатъ да издаде новитѣ свои изработени въ затвора многобройни трудове, отчасти се застъпватъ за освобождението на между това прочулия се затворникъ. Най-сетнѣ, когато на папския прѣстолъ се възкачи единъ благосклоненъ нему папа, Урбанъ VIII, Кампанела съ хитростъ можа да спечели изново подиръ толкова дълги години своята свобода. Папата го поиска отъ испанския кралъ, за да го прѣдаде на римската инквизиция, но послѣдната го държа доста свободно, дори слѣдъ три години го отпусна съвсѣмъ, а когато испанскитѣ власти наново подигнаха обвинение противъ нѣкогашния свой затворникъ и искаха пакъ да турятъ рѣжа на него, папата му помогна да избѣга отъ Римъ въ Франция, дѣто Кампанела бѣ радушно приетъ отъ свои почитатели, които го дори прѣпоръчаха на французкия кралъ. Самъ кардиналъ Richelieu отпусна пенсия на прочутия философъ, който получаваше поддръжка и отъ папата. Въ Парижъ Кампанела намѣри горещо съчувствие всрѣдъ учения свѣтъ и заедно съ видни френски учени подготви основаването на Френската академия; покрай това тоя бѣлѣжитъ мжжъ се ползуваше съ извѣстностъ и всрѣдъ обикновеното общество, което го знаеше като единъ чудноватъ човѣкъ, който притежава тайнствени способности, между друго да прѣдсказва сѣдбинитѣ на хората по тѣхното лице и да чете на небето бѣдешитѣ събития. Въ края на живота си, въ дълбоки старини, тоя отъ сѣдбата и отъ неприятели тѣй прѣслѣдванъ и измжчванъ човѣкъ намѣри спокойствие подиръ толкова страдания и можа да завърши и приведе въ редъ своитѣ многочислени съчинения, които бѣха достигнали до 88 на брой. Занятъ съ едно цѣлокупно издание на тия съчинения въ 10 тома, отъ което можа да излѣзе само една часть, Кампанела умрѣ на 70 години въ 1639 година и биде погребанъ въ френската столица.

Кампанела ни прѣдставя въ своята личностъ и въ своитѣ философски построения въ умаленъ образъ пълната съ плодовитъ и буенъ кипежъ епоха, въ която той живѣеше, и която особено ни показва неговата родна страна обладана отъ неудържимъ стремежъ да освободи науката отъ веригитѣ на аристотеловата традиция и съ единъ великъ замахъ да рѣши задачата, която се прѣдставяше прѣдъ новото врѣме, именно да се основе наново науката. И като не прѣмѣрва тоя самъ своитѣ сили, като не върви постепенно и

последвателно, ами свободно се отдава на своя буенъ стремежъ и на своята необузdana фантазия, той не сполучва, макаръ и да излиза много пжти отъ вѣрни мисли, които срѣщаме сетнѣ като основни положения у подирни велики мислители, той не сполучва да установи точно фактоветѣ, да разработи ясно философски и да прокара докрай своитѣ мисли, като отстрани ония противорѣчия, които се явяватъ като необходима послѣдица отъ единъ непрѣдпазливъ вървежъ въ философската спекулация. „Въ неговата глава кипи размѣсено всичко, каквото вълнува свѣта, и неговиятъ миръ отъ мисли се раздѣля въ нѣколко голѣми групи, които, свързани само поврѣхно и натрупани около разни срѣдища, не могатъ се мисли безъ противорѣчие като възгледъ на единъ едничкъ мислител.“¹⁾ Така само може да се разбере, какъ, макаръ „всѣко отъ неговитѣ съчинения да съдържа една цѣла енциклопедия“ и макаръ въ тия съчинения и да се изказваха често велики мисли на новата философия, какъ Кампанела не успѣва да създаде строго прокарана цѣлостна система, защото му липсува онова умствено спокойствие, което само може да даде закржгленъ миросгледъ, и защото колкото и да се бори той противъ древнитѣ авторитети, самъ не може още да се освободи отъ начина на тѣхното размишление и да не попадне въ тѣхната грѣшка, да обяснява свѣта и природата съ чисто субйективни построения възъ основа на произволно приети принципи. Миналото бѣ още оставило слѣди и въ тоя умъ, който мислѣше, че съ своитѣ съчинения му дава послѣдния ударъ.

Философията има за цѣль истината; истината пѣкъ се състои въ схващане на нѣщата тѣй, както тѣ си сж; споредъ това ние получаваме истинско познание посрѣдствомъ сѣтивно схващане, чрѣзъ сѣтивата. *Sentire est scire* — въ сѣтивното схващане, въ осѣщането се състои познанието, и всичко познание, всѣко мислене може да се обясни отъ осѣщане и да се сведе къмъ осѣщане. Така не само паметъта е запазено осѣщане и въображението прѣдставено осѣщане, ами и по-високитѣ умствени дѣйствия, каквито се проявяватъ въ образуването на понятия, сжждения и умозаклучения, и тѣ сж особени видове осѣщане, именно осѣщане обобщено чрѣзъ сравнения. Споредъ това и въ най-високата мислителна дѣйность, въ научното мислене, нѣмаме друго нѣщо, освѣнъ комбинация на осѣщания. Въ тѣзи мисли се изказва единъ възгледъ, който въ философията е извѣстенъ подъ името сенсуализъмъ и който въ новата философия особено чисто се изказва отъ френския мислителъ Condillac. Осѣщанията лежатъ и въ основата на общитѣ начала на науката,

¹⁾ *Chr. Sigwart*, op. cit. 148.

защото науката „отъ нѣколко индивидуални и повторени осѣщания образува едно възпоминание, отъ нѣколко възпоминания съставя опитъ, а отъ опита извлича ония всеобщи положения, които образуватъ завършъка на умственитѣ науки, вторичнитѣ принципи на изкуственитѣ учения“. Тѣй че науката можемъ да сведемъ къмъ сборъ отъ изпитани осѣщания. Но ако познанието е осѣщане, тогава нашето познание не ни прѣдставя нѣщата, каквито сж тѣ въ своята сжщностъ, сами по себе си, ами каквито тѣ ни се показватъ намъ; ние познаваме значи не самитѣ нѣща, ами тѣхнитѣ впечатления върху насъ, тѣхното въздѣйствиe. Съ това пѣкъ Кампанела изказва една мисль, която не е съгласна съ строгия, чистъ сенсуализъмъ и която е една отъ основнитѣ мисли на Кантовия идеализъмъ. Ако познавамъ нѣкой прѣдметъ, азъ познавамъ собствено оная промѣна, която е настанала въ мене, въ моето съзнание поради впечатлението на прѣдмета. Осѣщамъ топло не ще рече нѣщо друго, освѣнъ че забѣлѣзвамъ промѣна на топлина въ своето съзнание. Така че ние дотолкова познаваме нѣщата, доколкото съзнаваме промѣната въ нашето съзнание, причинена отъ тия нѣща. Основата на нашето познание е значи фактътъ, че ние познаваме себе си, своето съзнание, и неговитѣ промѣни. „Азъ знамъ сигурно, че сжществувамъ самъ, че имамъ самосъзнание, че си прѣдставямъ и осѣщамъ сѣтивенъ вѣншенъ свѣтъ, обаче дали този свѣтъ сжществува дѣйствително, независимо отъ мене, това не е вѣнъ отъ всѣко съмнѣние, както е моето собствено сжществуване.“ Въ тая мисль Кампанела изказва една основна истина на Декартовата система, която именно въ началото на своитѣ разсжждения поставя като първа крѣпка истина положението: мисля, значи сжществувамъ, *cogito ergo sum*. Непосрѣдствено познание имаме само за себе си, защото само себе си схващаме направо така, както сме си, безъ да има нужда за това още отъ нѣкакво влияние, отъ нѣкаква промѣна. Другитѣ нѣща напротивъ можемъ схвана само, тепърва когато тѣ повлияятъ върху насъ и прѣдизвикатъ промѣна въ насъ, въ състоянието на нашето съзнание. Всичко познание е значи познание на нашитѣ състояния. А понеже всичко битие е едноставно, въ основата си едно, заради това принципитѣ на битието можемъ намѣри въ себе си, по себе си можемъ сжди за свѣта, тѣй като ние сме малкъ образецъ отъ свѣта. Тука пѣкъ виждаме извѣстни възгледи, които отподирѣ намираме като основни възгледи въ системитѣ на Спиноза и на Лайбница.

Въ себе си ние откриваме сила, мощъ, знание и воля; значи и самото битие трѣба да притежава тия качества, или както ги нарича Кампанела, пропринципи или прималитети; тия три прима-

литета съставятъ сжщността на битието: мощь, знание или мждрость и воля или любовь. Тъзи основни опрѣдѣления сж сжщо опрѣдѣления и на всички ограничени нѣща, чието битие ни прѣдставя общото битие въ ограничена форма. Нѣщата сж несъвършенъ, ограниченъ образъ отъ божеството. Тази ограниченость на нѣщата се състои въ това, че тѣ съдържатъ въ себе си не само битие, ами и небитие. Именно битието или Богъ поради изобилие на воля или любовь твори извънъ себе си, а продуктътъ отъ това творение може да бжде само нѣщо крайно, ограничено, ограничено поради това, че то не съдържа вече въ себе си цѣлото битие, ами само часть отъ битието. И понеже ограниченото е създадено отъ Бога отъ нищо, отъ небитието, заради това то съдържа въ себе си покрай битие и небитие. „Създаденитѣ сжщества, поради това вече че сж създадени и ограничени, сж съставени отъ битие и небитие, или отъ дѣйствителность (реалность) и лишение.“ И небитието притежава ония прималитети, които съставяха сжщността на битието. Прималитетитѣ на небитието сж немощь (безсилие), незнание и нелюбовь или омраза, изворъ на всѣко несъвършенство въ свѣта; тѣ не означаватъ собствено нѣщо положително, ами само ограничение, лишение. Отъ това, че и несъздаденитѣ нѣща отражаватъ въ себе си битието съ неговитѣ прималитети, слѣдва, че всички нѣща иматъ мощь, знание и воля, значи всички сж одушевени и всичко е одушевлено. Нѣщата не биха сжществували, ако да не притежаваха мощь (сила), не съзнаваха себе си, не чувствуваха себе си и не проявяваха воля или любовь къмъ себе си, защото любовта, волята е изворъ на живота. И тая одушевеность, присжца на всички нѣща, приписва Кампанела дори и на пространството, този общъ сждъ на всички нѣща. Така планетитѣ иматъ съзнание за своето движение, камъкътъ пада, защото се осѣща симпатически привлѣченъ къмъ земята, магнитната стрѣлка съ съзнание занима опрѣдѣлено положение, растението отъ жалъ спуща при суша листата си надолу, отъ радостъ ги дига при дъждъ нагорѣ, а единъ примѣръ за одушевеностьта на пространството виждаме въ факта, който въ природната наука е извѣстенъ подъ названието *horror vacui*, страхъ отъ празното: пространството се стреми да бжде запълнено съ нѣщо, да не остава празно. И двата активни принципа, съ които Кампанела при физикалното обяснение на нѣщата си уясняваше тѣхното възникване, именно топлината и студътъ, сж сжщо одушевени; и тѣмъ е присжщъ основниятъ стремежъ на всичко, що сжществува, да запази себе си, като притова всѣки гледа да унищожи своя противенъ принципъ; значи и тѣ иматъ съзнание и чувство. Притова подобното се стреми да бжде

въ свѣта заедно; заради това студътъ се набира въ земята, топлината на небето, особено въ най-голѣмия центъръ на топлината, слънцето, което е огънь. Слънцето е центъръ на любовта (*centrum amoris*), и около него се движатъ планетитѣ, обаче слънцето заедно съ планетитѣ пакъ се върти около земята, която е центъръ на омразата (*centrum odii*). Така докато по-стариятъ отъ Кампанела *Giordano Bruno* рѣшително бѣ възприелъ учението на Коперника за движението на земята около слънцето и това учение бѣ влѣзло въ основата на цѣлата негова философска спекулация, по-младиятъ Кампанела по-скоро клони къмъ погрѣшното становище на *Tycho de Brahe*, който именно приемаше слънцето като центъръ на планетнитѣ движения, обаче на земята отдаваше пакъ сжщото мѣсто като центъръ на слънчевата система и караше слънцето заедно съ планетитѣ да обикаля около тоя центъръ. Наистина Кампанела съ интересъ слѣдѣше и наблюденията на Галилея и неговитѣ възгледи върху небесната механика, дори и въ едно специално съчинение въ защита на Галилея съвѣтваше църквата да не се поставя рѣзко противъ възгледа на Галилея, по-късно дори и се опитваше да обясни, какъ би трѣбало да се прѣдставятъ небеснитѣ движения, ако би се приелъ възгледътъ на Галилея за вѣренъ, но понеже църквата официално осъди учението на Галилея, Кампанела като добъръ католикъ прие това рѣшение на църквата като потвърждение на неговото мнѣние: „Въ Римъ се произнесе присъдата надъ Галилея, тъй че съ туй се установи онова, което азъ прѣди твърдѣхъ.“

Особено оригиналенъ е Кампанела и въ своята социология и политика, дѣто отъ една страна ни рисува една идеална държавна наредба съ социалистична основа, отъ друга страна пъкъ се явява и като застъпникъ на една универсална монархия съ папата като нейнъ глава. Така че и въ тая областъ на неговитѣ размишления се натъкваме на онова противорѣчие въ неговитѣ възгледи, което намѣрихме често и въ неговитѣ други философски мнѣния. Не бива обаче да си мислимъ, че тукъ имаме прѣдъ себе си единъ мислителъ който въ тая областъ не бива да се зима твърдѣ сериозно, защото Кампанела се отличава тъкмо съ много добро познание и разбиране на общото политическо положение на работитѣ и се ползува съ такова име на добъръ познавачъ на държавнитѣ въпроси, щото видни държавни мъже отъ разни народности съ охота сж влизали съ него въ разговори по тия въпроси и сж търсили неговото мнѣние по тѣхъ.

Своитѣ възгледи върху уредбата на обществото и на държавата Кампанела е изложилъ главно въ двѣ съчинения, отъ които

едното, съставено по образеца на Платоновата република, ни рисува, какъ би трѣбало да бжде устроено едно идеално общество, което да постига своята главна цѣль, да осигури пълно щастие на своитѣ членове; то носи и чудноватото название „Слънчева държава“ (Civitas solis); второто съчинение се държи повече върху реална почва и ни показва, какъ би трѣбало да се уредятъ държавитѣ върху земята, та най-добрѣ да се подкрѣпи доброто на държавата; това съчинение носи характеристикното име „Испанска монархия“ (De monarchia hispanica). И двѣтѣ съчинения сж изработени въ затвора.

Висшето добро, щастieto за човѣка, както за всѣко сжщество изобщо, е samozапазването. Това висше добро се постига отъ отдѣлния човѣкъ чрѣзъ добродѣтелята. Но човѣкъ не е въ положение самъ да постигне това добро, той има нужда за това отъ помощта на другитѣ; ето защо човѣкъ влиза въ съдружие съ другитѣ. Отъ разнитѣ съдружия най-вече служатъ за постигане на висшето добро сѣмейството и държавата. Въ държавата законитѣ сж правилата, по които се постига доброто на държавитѣ, значи, тѣ сж сжщото това, каквото сж добродѣтелитѣ при отдѣлния човѣкъ. Въ държавното общество всѣки трѣба да върши оная работа, за която той по своята природа е най-пригоденъ. Така че занятията трѣба да зависятъ отъ способноститѣ; всѣки е въ своя занаятъ мѣрдавенъ и заповѣдва на другитѣ. Отъ това слѣдва, че въ държавата не бива единъ да има власт надъ всички, които да го слушатъ, защото никой не притежава абсолютна способностъ за всичко, та съ това да се оправдава неговото изключително положение; иначе той би трѣбало да бжде Богъ. Мѣстото на общия повелителъ завзема само законътъ, който прѣслѣдва, както видѣхме, общата задача, общата цѣль, samozапазването. Въ държавата трѣба да има равенство и еднакви права. Мѣстото и работата въ държавата трѣба всѣкому да се опрѣдѣля споредъ способноститѣ му отъ управницитѣ, които не позволяватъ да бжде нѣкой безъ работа полезна за общото добро.

Тия общи принципи на социалната философия лежатъ особено въ основата на „Слънчевата държава“, която въ фантастична форма излага философски добрѣ обосновани възгледи върху държавната уредба. Тукъ Кампанела, по подобие на съчинението Utopia на английския канцлеръ Thomas Morus, ни описва идеалната държава, каквато си я прѣдставя той, въ видъ на дѣйствително сжществуваща държавица на единъ островъ въ Индийския океанъ. Именно единъ генуански адмиралъ разправя, какъ въ едно свое пътуване по Индийския океанъ попадналъ на единъ чудноватъ островъ,

дѣто се запозналъ съ уредбата на единъ оригинално построень градъ, на чело на който стои владѣтельтъ Sol, който има всички власть въ рѣцѣтъ си, а подъ себе си трима князе, имената на които означаватъ мощь, мъдрость и любовь. Вече отъ имената на тия князе или министри на върховния владѣтель виждаме, какъ въ основата на тая идеална държавна уредба се поставя метафизичното учение на Кампанела за битието. Па и върховниятъ владѣтель ни наумява това учение, защото неговото име Ноh означава метафизикъ, великиятъ метафизикъ. Всѣки отъ тримата негови помощници има въ града специално занятие. Така Понъ, т. е. мощьта, управлява военнитѣ работи, Синъ или мъдростьта има подъ свое рѣководство наукитѣ, художествата и механическитѣ занятия, както и училищата, а Моръ или любовьта урежда брака и отхраната на младежъта и изобщо рѣководи храненето на населението. Понеже една отъ главнитѣ грижи на държавата трѣба да бжде производането на тѣлесно и умствено силно население („справедливо е, щото подобрието на човѣшката раса да бжде прѣдметъ на сѣщо такива грижи, както и подобрието на животинскитѣ раси“), заради това Любовьта трѣба да зима особени мѣрки, щото производането на потомството да става цѣлесъобразно; именно Любовьта съ съдѣйствието на своитѣ помощници се разпорежда, щото да се съединяватъ годни за добро потомство мъже и жени, като се дотѣкмяватъ взаимно тѣхнитѣ физически и морални недостатѣци и слаби страни, като се разврѣзватъ безплодни двойки и дори като се опрѣдѣля по наблюденията на звѣздобройцитѣ най-сгодното врѣме за производане на потомството. На всѣки отъ тримата министри помагатъ при изпълнението на възложенитѣ тѣмъ задачи служители въ разнитѣ области на тѣхната дѣятелность.

Главниятъ изворъ на всички обществени злини е егоизъмътъ, който особено се крѣпли и развива отъ собственостьта. Дѣто има собственость, тамъ всѣки гледа своя личенъ интересъ и се противопоставя на общественото добро. Това много хубаво сж разбрали жителитѣ на Слънчевата държава, които заради това сж прѣмахнали въ своята държавна уредба всѣка собственость. За да се прѣсекне всѣкаквъвъ стремежъ къмъ придобиване на собственость, унищожена е и челядъта, кореньтъ на всички егоистични наклонности. Ето защо въ тази държава нѣма свободно съставени челяди, ами производането на потомството е турено подъ строгия надзоръ и рѣководство на властелина Мора и на неговитѣ помощници, мъже и жени. Разбира се, че при такава наредба дѣцата не принадлежатъ на челядъта, понеже тя не сществува, ами на държавата, която поема всецѣло върху си тѣхното отхранване и отгледване,

щомъ тѣ прѣстанатъ да се хранятъ съ майчино млѣко. Възпитанието на младежъта е устроено цѣлесъобразно, щото младото поколѣние безъ много трудъ и мжка да се научи да чете и да пише, да научи нагледно най-необходимото за живота и сетнѣ да си избере по наклонность и способность бждещото свое занятие. „Тука се образуватъ и се учатъ дѣцата постепенно по единъ простъ и бавенъ начинъ. Елементитѣ на наукитѣ и на най-необходимитѣ художества дѣцата ги виждатъ написани по стѣнитѣ на сградитѣ, тъй че ученицитѣ намиратъ възможность полека да се запознаятъ съ най-забѣлжителнитѣ и съ най-интереснитѣ познания изъ областыта на геометрията, географията, космологията, астрономията и естествената история. Учителитѣ ржководятъ нѣжнитѣ дѣтски умове, и дѣцата безъ мжка и досада, даже бихъ казалъ съ услада, учатъ своитѣ уроци, имайки прѣдъ очитѣ си прѣдметитѣ, къмъ които се отнасятъ тия уроци. Това е едно обучение съвсѣмъ историческо, никакъ не отвлѣчено, ами построено върху фактове. Така продължаватъ тѣ да се учатъ до възраст на десетъ години. Каквото още повече заслужва да се изтъкне, то е, че азбуката и езика учатъ по таблици нагодени за тая цѣль и като притуй дѣцата се разхождатъ. Сетнѣ всички дѣца се обучаватъ на гимнастика до седмата си година боси и гологлави.“¹⁾ Единъ жителъ на Слънчевата държава, като описва на гетуанския мореплавателъ възпитанието на младежъта въ тая държава, казва му слѣднитѣ думи: „За да се образува въ вашитѣ страни единъ ученъ, изисква се продължителна умора и робска работа на паметъта, която привиква човѣка къмъ бездѣятельность, защото като не го кара тя да се упражнява въ познанието на нѣщата, ами го задоволява съ това, щото да притежава той купъ думи, съ туй унижава душата, като я уморява съ мрѣтви знаци.“²⁾ Колкото повече познания придобие нѣкой въ тая държава, колкото повече е прѣдаденъ на механически занятия, съ толкова по-голѣмо уважение се ползува той, защото въ Слънчевата държава грубата работа се цѣни сжщо тъй високо, както и трудътъ на учения; тамъ се счита за позорно само, ако човѣкъ стои безъ работа. Жителитѣ на тая държава се присмиватъ намъ, задѣто смѣтаме ржчния трудъ унизителенъ, а ония наричаме благородни, които стоятъ бездѣятелни.¹⁾ Понеже всички работятъ въ тоя градъ, заради това на всѣкиго се пада всичко четири часа дневна работа, та всѣки има

¹⁾ *Michele Baldacchini*, Vita e filosofia di Tommaso Campanella. Napoli 1843 Стр. 169—170.

²⁾ *Ibid.* Стр. 170.

¹⁾ Quapropter irrident nos in eo quod artifices vocamus ignobiles.

доста свободно време, за да се развива умствено, като се само-образува. „Сега живятъ въ града Неаполъ седемдесетъ хиляди души; отъ тѣхъ едвали работятъ десетъ до петнайсетъ хиляди, и тѣ се съсипватъ отъ прѣзмѣрната, постоянна и всѣкидневна работа, докато другитѣ се прѣдаватъ на лѣнностъ или изпадатъ въ тжпоумие, скжперничество, болезненостъ, сладострастие и стремежъ къмъ наслаждения. Въ Слънчевата държава обаче, дѣто сж разпрѣдѣлени между всички хора служебнитѣ мѣста, художествата, работитѣ и занятията, всѣки едвали има да работи четири часа прѣзъ деня, другото време може да употрѣби, за да си набави познания по приятенъ начинъ, да чете, разказва, да пише и да води научни спорове, да се разхожда или да упражнява приятно своя духъ и своето тѣло.“ Разбира се, че както всички заематъ мѣстата си въ тая държава споредъ своитѣ способности, така и върховниятъ вождъ, метафизикътъ, е най-способниятъ гражданинъ, избранъ доживотно отъ своитѣ съграждани. Той трѣба да притежава най-обширни познания, не само въ всички науки, ами и въ всички изкуства, защото той трѣба да ржководи всичко въ държавата и да дава навсѣкждѣ разпоредби. Наистина, можеби не винаги сж свързани обширни познания съ практически способности, обаче въ всѣки случай по-скоро учениятъ може да стои на чело на една държава, отколкото единъ невѣжа, комуто въ другитѣ държави се дава по наслѣдство кърмилото на държавата, защото той случайно се родилъ като синъ на царь.

При такова устройство всѣки е въодушевенъ отъ любовъ къмъ общото, е обладанъ отъ желание и стремежъ да спомогне съ своята работа за доброто на всички. Каквото въ други държави е бивало само рѣдкостъ и изключение, това тукъ е всеобщо правило: отсжтствие на себичностъ и прѣданостъ къмъ общото. И Кампанела е убѣденъ, че не е далечъ времето, когато всички хора ще възприематъ тая обществена уредба и ще образуватъ едно едничко общество, прѣдадено на общъ трудъ за полза на всички.

Колкото фантастични и да ни се виждатъ много отъ идеитѣ, изложени въ това чудновато съчинение, пакъ то заслужва нашето удивление по смѣлостъта, съ която ни се рисува една бждеща идеална уредба, дѣто сж изнапрѣдвани много отъ мислитѣ на днешната социалистична концепция на държавния строй. „И въ това поле, — забѣлѣзва хубаво Сигвартъ въ своята вече нѣколко пѣти цитувана разправа, — всѣки съ очудване ще намѣри прѣдугадени въ фантазиитѣ на Кампанела стремежи, които сме навикнали да смятраме като искания на най-последнитѣ времена, като идеи на последнитѣ десетолѣтия — подигане на работата чрѣзъ знание еднакво достъпно

за всички, самото знание придобито по най-нагледенъ способъ, като се излагатъ свободно прѣдъ всѣкого всички съкровища на природата и на изкуствата, признаване на еднакви способности и правдини на женитѣ за самостоятелна дѣятелность, освобождаване на работницитѣ отъ съсипателния брой работни часове, за да имъ се направятъ достъпни всички блага на образованието — стига да се припомни живата сила, която иматъ днесъ тия идеи, за да видимъ гениалната сериозность въ играта на фантазията.“¹⁾

Но както и Платонъ, който несъмнѣно е служилъ като първообразъ на нашия мислителъ, покрай идеалната картина на държавния строй въ своята „Политика“ ни дава и една наредба, която повече прилѣга къмъ даденитѣ условия, така и Кампанела въ своето съчинение *De monarchia hispanica* иска да ни прѣдстави не вече една само отъ свободно въображение построена държава, ами да ни покаже, какъ би трѣбало да изглежда оная държава, при нареждането на която би се зело въ внимание дѣйствителното положение. И тука трѣба задачата на държавата да бѣде самозапазването. А тая цѣль се обезпечва най-добрѣ при едно общо сдружаване, което би прѣсѣкло извора на всѣкакви взаимни вражди и би довело до установяване на всеобщъ миръ. Тая задача, да обедини човѣчеството въ една универсална монархия, би трѣбало да поеме върху си Испанската държава, която споредъ нуждитѣ може да си послужи за това съ сила или съ убѣждение. Но и тая монархия не може да бѣде послѣдната цѣль. За да се установи наистина всеобщъ миръ, трѣба обединената монархия да се постави подъ властѣта на религията, защото религията като висша проява на човѣшкия духъ може да подчини подъ себе си всички други прояви и да ръководи дѣятелностьта на хората къмъ общо единение. Заради това и универсалната монархия най-накрая трѣба да бѣде поставена подъ върховната властъ на папата, вселенския прѣдставителъ на религията, който ще може да прокара пълното обединение на човѣчеството и да прѣкрати всички вражди и всички злини, що произлизатъ отъ разединението. Обаче и въ тая универсална монархия ще владѣе общо равенство, като се дава прѣднина само на знанието и на умственитѣ способности.

¹⁾ *Chr. Sigwart*, op. cit. Стр. 167—168.

ГОДИШЕНЪ ОТЧЕТЪ НА УНИВЕРСИТЕТА

ЗА УЧЕБНАТА 1904—1905 ГОДИНА,

Прочетенъ отъ замѣстникъ-проректора *Б. Цоневъ* на 25.XI.1905 г.

Почитаеми господа,

Споредъ наредбитѣ на общия университетски правилникъ отчетъ за изтеклата учебна година чете проректорътъ. Но понеже миналата година нашиятъ Университетъ остана безъ ректоръ, а споредъ това и тая година безъ проректоръ, то съгласно § 9 отъ университетския правилникъ службата на проректоръ изпълнява деканътъ на оня факултетъ, отъ който е ректорътъ. Слѣдователно менъ се падна честъта да Ви прѣдставя накратко вървежътъ на Университета прѣзъ миналата учебна година.

Това като съобщавамъ, прѣминувамъ къмъ самия отчетъ.

Споредъ свѣдѣнията, които съдържа, отчетътъ за университетската 1904/5 година се дѣли на осемъ отдѣла: I. Управление, II. Академически персоналъ, III. Учение и изпити, IV. Научно-помагални институти, V. Студенти, VI. Издръжка на Университета. VII. Фондове при Университета, VIII. Лѣтописни свѣдѣния.

I. Управление.

Прѣподавателското тѣло на бившето Висше Училище на 5 юний 1904 година биде свикано, по § 14 отъ правилника за Висшето Училище, на общо събрание за изборъ на ректоръ, а слѣдъ това, по § 24 отъ сѣщия правилникъ, — по факултети — за изборъ на декани и членове на Академическия съвѣтъ за уч. 1904/1905 година. Въ общото засѣдание и въ засѣданията на факултетскитѣ съвѣти бидоха избрани: за ректоръ — г. професоръ Георги Златарски, за декани: г. проф. Теодоровъ — на историко-филологическия факултетъ, г. проф. Бъчеваровъ — на физико-математическия факултетъ и г. професоръ Поповилиевъ — на юридическия факултетъ; а за членове на Академическия съвѣтъ, освѣнъ проректора г. Боевъ

и продеканитъ г. г. професори Милетичъ, Златарски и Фаденхехтъ, които по право си останаха членове на съвѣта, бидоха избрани г-да професори: Георговъ, Цоневъ, Райковъ, Юриничъ, Кировъ и доцентъ Бобчевъ. Понеже изборътъ на ректора, деканитъ и членоветъ на Академическия съвѣтъ стана по наредбитъ на стария правилникъ, Министерството утвърди избора на ректора до 1. октомврий 1904. г., откогато законътъ за Университета влѣзе въ сила, за да се произведе новъ изборъ на ректоръ, декани и членове на Академическия съвѣтъ, съгласно чл. 40. отъ университетския законъ. Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 29. IX. 1904. г., като изслуша обяснението на прѣдсѣдателя на съвѣта, че въ закона липсватъ наредби, по които да се свика прѣподавателското тѣло на Университета, за изборъ на ректоръ, декани и членове на Академическия съвѣтъ, мина тоя въпросъ безъ разискване. И така Академическиятъ съвѣтъ остана въ избрания по стария правилникъ съставъ, безъ ректоръ, понеже проф. Златарски се отказа отъ избора си като ректоръ и остана като продеканъ на физико-математическия факултетъ.

Новиятъ съставъ на Академическия съвѣтъ почна да дѣйства отъ 27. септемврий 1904. год. и държа 55 редовни и извънредни засѣдания. Проректорътъ г-нъ Боевъ, като командированъ отъ Правителството вънъ отъ България въ качество на делегатъ по търговскитъ договори съ Русия и Сърбия, нѣма възможность да извършва прѣдлежащата нему, като проректоръ, ректорска работа и за това, съгласно § 9 отъ общия университетски правилникъ, остана да изпълнява тая длъжность, като замѣстникъ на ректора, деканътъ отъ оня факултетъ, отъ който бѣ избранъ ректоръ. Поради това само 5 засѣдания на Академическия съвѣтъ бидоха прѣдсѣдателствани отъ г. Боева, а останалитъ — отъ замѣстникъ-ректора г-нъ Бъчеварова, който и чете на 25. XI. 1904. годишния отчетъ за вървежа на Университета прѣзъ 1903/1904. уч. година.

Академическиятъ съвѣтъ, възъ основа на чл. 65 отъ закона за Университета, още прѣди началото на учебната година пристѣпи да разгледа изработения по прѣди *проектъ за университетски правилникъ*, къмъ който г. Министрътъ на Просвѣщението бѣ прѣдложилъ нѣкои измѣнения и поправки. Правилникътъ биде окончателно прѣгледанъ и приетъ отъ Академическия съвѣтъ на 4. октомврий 1904. година и се изпрати за утвърждение г-ну Министру на 14. с. м., а се утвърди отъ г-на Министра на 4. януарий съ заповѣдь подъ № 19. И така още отъ началото на учебната 1904/1905. год. Университетътъ дѣйстваше по закона за Университета отъ 22. I. 1904. г. и по приетия отъ Академическия съвѣтъ правилникъ.

Вънъ отъ това Академическиятъ съвѣтъ покрай много текущи

наредби за редовния вървежъ на Университета изработи, въз основа на чл. 104 отъ общия правилникъ, и *правилникъ за дисциплината* въ Университета, както и *прѣходни наредби* за изпититѣ, *правилникъ* и *програми* за университетскитѣ изпити и *учебни планове* за специалноститѣ, които се слѣдватъ въ Университета. Тия послѣднитѣ се подложиха на повторно разглеждане и приемане отъ Академическия съвѣтъ прѣзъ т. уч. година и сж вече обявени.

Управлението на Университета, за да поржча изработването на *университетски печатъ*, по искането на § 26 отъ общия правилникъ, още въ началото на учебната година се погрижи да потърси снимки отъ стари и по възможность точни образи на университетския патронъ „*Св. Климентъ Охридски*“, та по тѣхъ да може да се изработи уголѣменъ ликъ на Св. Климента. Такива снимки наистина се намѣриха въ *Охрида* и *Елена* и по тѣхъ Акад. съвѣтъ възложи на художника А. Митова да възпроизведе ликътъ на университетския патронъ Св. Климентъ Охридски. Г-нъ Митовъ извърши успѣшно възложената му работа, която днесъ виждате прѣдъ Васъ. А художествената рамка на образа Св. Климентъ е работа на г. Травницки, прѣподавателъ по рѣзбарство въ Рисовалното училище.

Секретарьтъ на Висшето училище г. Д. Иосифовъ отъ 1 октомврий биде уволненъ отъ длѣжностъ, понеже нѣмаше искания по чл. 29 отъ закона за Университета цензъ. Академическия съвѣтъ въ засѣданието си отъ 16 октомврий 1904 год. рѣши, да обяви публично, че се търсятъ лица съгласно исканията на чл.чл. 29 и 30 отъ закона за Университета, които да заематъ длѣжноститѣ *секретарь* и *квесторь* при Университета. За длѣжността секретарь заявиха до дадения срокъ 14 души, а за квесторь — 10 души, отъ които Академическия съвѣтъ избра като най-подходящи г-нъ *Бож. Бижевъ* за секретарь и г-нъ *П. Русевъ* — за квесторь. Изборътъ на квесторь биде утвърденъ отъ г-нъ Министра, и г-нъ Русевъ встѣпи въ длѣжностъ още на 18/1 м. г., ала изборътъ на секретаря не биде утвърденъ и Академическия съвѣтъ разгласи новъ конкурсъ за секретарската длѣжностъ, който конкурсъ още не е свършенъ.

II. Академически персоналъ.

Академическия персоналъ на Университета прѣзъ учебната 1904/1905 год. се състоеше отъ 41 прѣподаватели, 1 ржководителъ, 9 асистенти и 1 пазителъ. Още въ началото на годината, съгласно съ закона за Университета, хоноруванитѣ доценти се прѣменуваха въ частни доценти, а прѣподавателитѣ на езици — въ лектори.

Въ началото на учебната година имаше 16 редовни професори, 10 извънредни професори, 3 постоянни доценти, 4 лектори и 8 частни доценти — всичко 41 души.

Прѣз течение на учебната година бидоха повишени: 1) доцента по всеобща история г. Д-ръ Гавр. Кацаровъ отъ 21 декем. 1904 год. въ степень извънреденъ професоръ; 2) доцента по педагогия г. Д-ръ Петъръ М. Нойковъ отъ 10 мартъ 1905 година въ степень извънреденъ професоръ; и 3) лектора по нѣмски езикъ г. Д-ръ Ат. Димитровъ отъ 1 августъ 1905 год. отъ III-степененъ въ II-степененъ класенъ учителъ.

Прѣподавателскиятъ персоналъ на Университета въ края на учебната година броеше 16 редовни професори, 12 извънредни професори, 1 постояненъ доцентъ, 4 лектори и 8 частни доценти, които по факултети се падатъ така:

Въ историко-филологическия факултетъ — 5 редовни и 4 извънредни професори, 3 лектори и 1 частенъ доцентъ, всичко 14 прѣподаватели. Освѣтъ тѣхъ прѣзъ зимното полугодие имаше и 1 ръководителъ за упражненията по експериментална психология.

Въ физико-математическия факултетъ — 10 редовни и 3 извънредни професори, 1 частенъ доцентъ, всичко 15 прѣподаватели. Въ помощъ на прѣподавателитѣ имаше 9 асистенти, 1 пазителъ и 1 градинаръ. Петтима отъ асистентитѣ сж приравнени на второстепенни класни учители, единия асистентъ и пазителя — на третостепенни класни учители и трима асистенти — на врѣменнононазначени учители.

Въ юридическия факултетъ — 1 редовенъ и 5 извънредни професори и 6 частни доценти, всичко 12 прѣподаватели.

Прѣзъ учебната година Министерството на Народното Просвѣщение командирова по рѣшение и ходатайство на Академическия съвѣтъ като делегати на Министерството и на Университета: професора Д-ръ Ив. А. Георговъ — на конгреса по психология въ Римъ и доцента г. Д-ръ Ст. Петковъ на втория международенъ конгресъ по ботаника въ Виена, а лектора г. Д-ръ Ат. Димитровъ — за да участва въ лѣтнитѣ курсове по новитѣ езици въ Марбургъ. По рѣшение на Академическия съвѣтъ отъ 30/IV 1905 год. бидоха изпратени въ Пловдивъ професоритѣ г. г. Д-ръ Б. Цоневъ и Д-ръ П. Райковъ да зематъ участие въ празнуването 50-годишния юбилей на заслужилия български книгоиздателъ и книжовникъ г. Христо Г. Дановъ и да поднесатъ юбиляру поздравъ отъ Академическото тѣло. Професоръ г. Вл. Молловъ прѣзъ зимното полугодие бѣше освободенъ отъ занятие, за да изучи новитѣ направления въ италианската криминалистическа школа, а прѣзъ

м. октомврий т. г. взе участие отъ името на Университета въ VII международенъ пенитенциаленъ конгресъ въ Будапеща и въ конгреса за международенъ съюзъ на криминалиститѣ въ Хамбургъ.

Прѣзъ течение на учебната година участваха въ четене на лекции и водене практически занятия 41 прѣподаватели (16 редовни професори, 12 извънредни професори, 1 доцентъ, 4 лектори и 8 частни доценти) и 1 ржководитель.

Редовниятъ професоръ г. Ем. Ивановъ, комуто по рѣшение на Академическия съвѣтъ за зимното полугодие бѣше разрѣшенъ отпускъ за научна обиколка по княжеството, се отказа отъ отпуска си и чете лекции и упражнения, обявени по-послѣ.

Всички прѣподавания обявени въ разписа на лекциитѣ за двѣтъ полугодия възлизатъ на 217 съ 635 часа седмично (379 часа теоретически, 194 часа практически и 62 часа по езици, класически и нови).

По факултети прѣподаванията се раздѣляха тъй:

Въ *историко-филологическия* факултетъ имаше 15 прѣподаватели и 1 ржководитель, 74 прѣподавания съ 206 часа седмично (103 теоретически, 41 практически и 62 по езици за студенти и отъ тритѣ факултети) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие — при 15 прѣподаватели и 1 ржководитель — 37 прѣподавания съ 98 часа седмично (22 теоретически съ 50 часа, 11 практически съ 22 часа и 4 прѣподавания съ 26 часа по езици за всички студенти).

Прѣзъ *лѣтното* полугодие — при 15 прѣподаватели — 37 прѣподавания съ 108 часа седмично (23 теоретически съ 53 часа 10 практически съ 19 часа и 4 по езици за всички студенти съ 36 часа).

Въ *физико-математическия* факултетъ имаше 15 прѣподаватели, 95 прѣподавания съ 311 часа седмично (176 теоретически и 135 практически) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие — при 15 прѣподаватели — 49 прѣподавания съ 152 часа седмично (30 теоретически съ 86 часа и 19 практически съ 66 часа).

Прѣзъ *лѣтното* полугодие — при 15 прѣподаватели — 46 прѣподавания съ 159 часа седмично (28 теоретически съ 90 часа и 18 практически съ 69 часа).

Въ *юридическия* факултетъ имаше 12 прѣподаватели, 48 прѣподавания съ 118 часа седмично (100 теоретически и 18 практически) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие — при 11 прѣподаватели — 24 прѣподавания съ 59 часа седмично (19 теоретически съ 51 часа и 5 практически съ 8 часа).

Освѣнъ това студентитѣ подъ ръководството на прѣподаватели и отдѣлно по групи за попълняне практически научнитѣ познания по специалността си ходиха изъ вътрѣшността на княжеството по екскурзии.

Новонаетата сграда за помѣщение на юридическия факултетъ се прие отъ специално назначена комисия, състояща отъ г. г. Д-ръ Ст. Ватевъ, Д-ръ Ст. Георгиевъ и Д-ръ Коларовичъ, едвамъ къмъ началото на лѣтното полугодие, прѣзъ което полугодие аудиторитѣ и стаитѣ можеха да се използватъ. Въпрѣки това несгодитѣ съ значителното нарастване числото на студентитѣ се чувстваха доста. За да се отстранятъ поне отчасти тия незгоди, Академическия съвѣтъ взе рѣшение, да станатъ слѣднитѣ размѣствания: математическия кабинетъ и прѣподаванията по висша математика и аналитическа механика минаха въ сградата на историко-филологическия факултетъ; географическия институтъ и прѣподаванията по география, както и семинарътъ и кабинетътъ по философия и педагогия минаха въ сградата на юридическия факултетъ; стаитѣ, които заемаше математическия кабинетъ, се дадоха на ботаническия институтъ, а тия на послѣдния се оставиха за нуждитѣ на химическия институтъ. Нуждата отъ по-широки помѣщения за университетскитѣ институти и аудитории чувствително расте и, докато се не построи проектираното университетско здание, ще се срѣщатъ голѣми трудности и прѣчки за правилното водене на прѣподаванията и на практическитѣ занятия. Тукъ ще спомена, че уважаниятъ Министъръ на Народното просвѣщение е ходатайствувалъ и Н. Ц. В. Князътъ е отстѣпилъ на Университета мѣстото, дѣто е сега манежътъ, върху което да се построятъ нѣкои отъ университетскитѣ сгради наблизу съ тия, които ще се построятъ на завѣщаното отъ щедрия благодѣтель Евлогий Георгиевъ мѣсто. Въпросътъ за числото, размѣрътъ и приспособлението на университетскитѣ сгради, които има да се строятъ на тия мѣста, е повърнатъ отъ Министерството за повторно изучване въ Академическия съвѣтъ, който да се произнесе, отъ кои сгради има най-голѣма нужда Университетътъ, колко и какви помѣщения трѣбва да се прѣдвидятъ, какъ трѣбва да се разпрѣдѣлятъ отдѣлнитѣ факултетски здания върху двата терена, като се включи и ботаническата градина. За подробно изучване тия въпроси Академическия съвѣтъ избра на 5/X особена шесточленна комисия, която да внесе своя докладъ въ съвѣта.

Понеже по чл. 47 отъ закона и § 65 отъ общия правилникъ досегашнитѣ полугодишни изпити се замѣстятъ съ *университетски*, Акад. съвѣтъ въ засѣданието си отъ 29 ноемврий 1904 г., за да

даде възможност на студенти, които законът заварва, да използват зачетенитъ си полугодишни изпити, както и на ония, които има да правят поправителни или отложени изпити, да ги доискаратъ по старитъ наредби, изработи особени *пръходни наредби*.

IV. Научно-помагални институти.

Библиотека.

За да се постави университетската библиотека на оная висота, на която трѣбва да стои, всѣка година се набавятъ нови книги и се допълня и нарежда всичко по образа на модернитъ библиотеки въ чужбина. Подъ надзора на библиотекаря г. Ст. Аргировъ, съ помощта на библиотечния персоналъ и командированитъ отъ г. Министра на Народното просвѣщение на занятие въ нея класни учители, се работятъ отъ нѣколко години насамъ и сж вече на привършване *подвижни каталози* на книгитъ.

Съ тази цѣль Министерството на Нар. просвѣщение прѣзъ лѣтнитъ ваканции командирова библиотекаря г. Ст. Аргировъ въ странство, за да изучи устройството и наредбитъ на университетскитъ библиотеки въ Австрия и Германия.

Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 4 декемврий 1904 год. избра, съгласно съ § 69 отъ правилника, за членове на *библиотечния комитетъ* г-да професори Д-ръ Ив. А. Георговъ, Ст. Юриничъ и Д-ръ Ст. Кировъ. Тоя комитетъ слѣдѣше за редовния вървежъ на библиотечната служба, съгласно съ изработения за библиотеката особенъ правилникъ.

Къмъ края на уч. година въ библиотеката имаше 27492 съчинения въ 51948 тома, отъ които 25358 научни и 2134 забавителни.

Прѣзъ годината сж доставени 2745 съчинения въ 5509 тома (2712 научни и 33 забавителни), въ които влизатъ и подаренитъ отъ министерствата, разни учреждения и лица 331 съчинения въ 568 тома.

Отъ библиотечнитъ книги прѣзъ годината сж взимани за четене:

1. Въ читалнята: отъ студенти . .	380	съчинения въ	420	тома.
" частни лица	60	"	"	93 "
Всичко	440	"	"	513 "
2. Въ кжщи: отъ прѣподават.	926	"	"	1100 "
" студенти . .	2105	"	"	2800 "
" частни лица	75	"	"	98 "
Всичко	3106	"	"	3998 "

Дадени по институти и семинари, както слѣдва:

Въ семинара по философия	412	съчинения въ	579	тома
„ историческия семинаръ	400	„ „	825	„
„ географския институтъ	70	„ „	150	„
„ славянския семинаръ	1350	„ „	1900	„
„ юридическия „	283	„ „	500	„
„ математ. институтъ	620	„ „	1113	„
„ физическия „	600	„ „	1260	„
„ химическия „	500	„ „	1450	„
„ минер. геол. „	700	„ „	1680	„
„ зоологичес. „	530	„ „	1002	„
„ ботаничес. „	400	„ „	790	„
Всичко	5865	„ „	11249	„

Броятъ на получаванитѣ прѣзъ годината списания нарасна до 400, които, разпрѣдѣлени по факултети, се падаха така:

Въ ист.-филологическия факултетъ	130
„ физ.-математическия „	134
„ юридическия „	88
„ Библиографич. и разни други	48
Всичко:	400

Отъ списанията сж четени въ читалнята:

„ студенти	180
„ частни лица	40
Всичко:	220

Факултетски научно-помагални институти.

Прѣзъ учебната година имаше при Университета слѣднитѣ научно-помагални институти (§ 71 отъ общия правилникъ):

1. Въ историко-филологическия факултетъ:

- 1) Семинаръ и кабинетъ по философия съ уредникъ проф. Д-ръ Ив. А. Георговъ.
- 2) Исторически семинаръ съ уредникъ проф. г. Дим. Д. Агура,
- 3) Славянски семинаръ съ уредникъ проф. Д-ръ Л. Милетичъ,
- 4) Географски институтъ съ уредникъ проф. Д-ръ А. Иширковъ.

Тая година за пръвъ пжтъ се напечатаха нѣкои семинарни студии на студенти, членове на славянския семинаръ, въ отдѣленъ сборникъ подъ заглавие: „Извѣстия на славянския семинаръ“ подъ редакцията на семинарния уредникъ проф. Д-ръ Л. Милетичъ, чийто докладъ по това биде внесенъ въ засѣданието на Академическия съвѣтъ отъ 2. III. 1905 година.

II. Въ физико-математическия факултетъ:

1) *Математически кабинетъ* съ уредникъ проф. А. Шоурекъ и асистентъ Д. Поповъ

2) *Физически институтъ и астрономическа обсерватория* съ уредникъ проф. М. Бъчеваровъ и асистенти Я. Д. Въжаровъ, Ж. Чавдаровъ и Кир. Поповъ.

3) *Химически институтъ* съ уредникъ проф. Д-ръ Н. Добревъ, асистентъ П. Шишковъ и командированъ учителъ Ил. Ращановъ, назначенъ отъ 1 октомврий 1904 год.

4) *Минерало-геоложки институтъ* съ уредникъ проф. Г. Н. Златарски, асистентъ Илия Стояновъ и пазителъ Д. Аллахверджиевъ,

5) *Зооложки институтъ* съ уредникъ проф. Д-ръ Г. Шишковъ и асистентъ Д. Иоакимовъ,

6) *Ботанически институтъ съ ботан. градина и разсадникъ* съ уредникъ доц. Д-ръ Ст. Петковъ, асистентъ Ив. Нейчевъ и градинарь Хр. Миховъ.

III. Въ юридическия факултетъ: *Юридическия семинаръ* съ уредникъ проф. Д-ръ Ст. Кировъ.

При всичко, че въ разписа на лекциитъ за зимното полугодие бѣха показани три семинара, въ сжщностъ обаче при юридическия факултетъ имаше само единъ общъ юридически семинаръ.

Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 17. I. 1905 год. слѣдъ като утвърди за уредникъ на юридическия семинаръ проф. Д-ръ Ст. Кирова, подигна въпросъ за числото на уредниците на институтитъ при Университета и взе рѣшение, щото посоченитъ по-горѣ уредници да останатъ до края на годината, когато по § 72 отъ общия правилникъ ще бждатъ избрани нови.

Семинаритъ и институтитъ се ржководятъ по особени правилници, одобрени отъ Академическия съвѣтъ.

Прѣвъ изтеклата уч. година при университета за взаимно развитие на студентитъ дѣйстваха слѣднитъ академически и факултетски дружества:

Философско-педагогическо дружество.

Юридическо дружество.

Дружество на студенти-естественици.

Студентско музикално дружество

Студентски мандолиненъ оркестъръ.

Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 21/X 1904 г. взе рѣшение за наврѣменното издаване на университетския „Годишникъ“, за който има изработенъ и одобренъ отъ съвѣта на 24. май 1904 год. правилникъ. Въ засѣданието си отъ 3. ноемврий 1904 год. съвѣтътъ избра за членове на редакционния комитетъ на

„Годишника“ професоритѣ г. г. Д-ръ Б. Цоневъ, Г. Н. Колушки и Д-ръ Ст. Кировъ. Тоя комитетъ, веднага слѣдъ избора си, посъ възложената нему грижа и въпрѣки че имаше да прѣобладава доста мжнотии, можа въ края на учебната година да издаде първия томъ на „Годишникъ“. Съ основаването на университетски „Годишникъ“ се постигна едно отдавнашно желание на академическото тѣло при Университета да има свой наученъ органъ.

V. Студенти.

Съгласно съ чл. 51. отъ закона и § 75. отъ общия правилникъ за Университета искаше се отъ младежи, които заявяваха за пръвъ пътъ да бждатъ приети за редовни студенти, да прѣдставятъ свидѣтелства за зрѣлостъ отъ българска гимназия въ княжеството, а младежи, които прѣдставяха свидѣтелства за зрѣлостъ отъ гимназии и срѣдни училища вънъ отъ княжеството, приравнени съ нашитѣ гимназии, се приемаха за редовни студенти по рѣшение на Академическия съвѣтъ и одобрение отъ Министерството на Народното просвѣщение (чл. 52 отъ закона).

Ония студенти-слушатели, които прѣзъ течение на годината прѣдставяха свидѣтелства за зрѣлостъ, се приемаха за редовни студенти и се ползуваха отъ правата, които чл. 55 отъ закона и § 77 отъ правилника имъ даватъ.

Записването на студентитѣ, съгласно съ § 78 отъ общия правилникъ, за зимното полугодие на уч. 1904/1905 г. почна отъ 26. септемврий 1904 год., а за лѣтното — отъ 10. февруарий 1905 год.

Формуларитѣ за студентскитѣ книжа за прѣзъ зимното полугодие бѣха приготвени по образцитѣ отъ минали години, а за лѣтното полугодие Академическия съвѣтъ натовари деканитѣ да установятъ формулари за студентски книжки и слушателски листове, както и за други студентски книжа.

Числото на записанитѣ студенти прѣзъ зимното полугодие възлѣзе на 829 студенти и 117 студентки, които, разпрѣдѣлени по факултети, се падаха така:

		м.	ж.	вс.
Въ ист.-филолог.фа култетъ	редовни . .	133+	72=	205
	слушатели . .	13+	6=	19
Въ физ.-математич. факултетъ	редовни . .	201+	37=	238
	слушатели . .	7+	—=	7
Въ юридическия факултетъ	редовни . .	436+	2=	438
	слушатели . .	39+	—=	39
Всичко . . .	редовни ст. .	770+	111=	881
	слушатели . .	59+	6=	65

Прѣзъ това полугодие напуснаха Университета и свършиха наукитѣ си 14 студенти и 7 студентки отъ историко-филологическия факултетъ, 14 студенти и 1 студентка отъ физико-математическия факултетъ и 34 студенти отъ юридическия факултетъ, или всичко 62 студенти и 8 студентки;

Прѣзъ *лѣтното полугодие* се записаха отново студенти редовни и слушатели:

	м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факултетъ	7	2	= 9
„ физико-математическия факултетъ	8	1	= 9
„ юридическия факултетъ	50	—	= 50
Всичко	65	3	= 68

Наличността на студентитѣ прѣзъ *лѣтното полугодие* възлѣзе:

	редовни	м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факул.	редовни	123	+	68 = 191
	слушатели	15	+	5 = 20
„ физико-математическия факултетъ	редовни	196	+	38 = 232
	слушатели	6	+	1 = 7
„ юридическия факултетъ	редовни	448	+	2 = 450
	слушатели	44	+	— = 44
Всичко	редовни	767	+	106 = 873
	слушатели	65	+	6 = 71

Наличността на записанитѣ прѣзъ течение на *цѣлата* 1904 и 1905 уч. г. студенти и студентки, разпрѣдѣлени по факултети и специалности, бѣше:

	р. ст.	м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факултетъ	По история и география	25	+	13 = 38
	сл.	4	+	2 = 6
по славянска филолог. и литература	р. ст.	60	+	36 = 96
	сл.	8	+	4 = 12
по философ. и педагог.	р. ст.	51	+	24 = 75
	сл.	5	+	1 = 6
Всичко	р. ст.	136	+	73 = 209
	сл.	17	+	7 = 24

		м.	ж.	вс.
Въ физико-математическия факултетъ	По природни науки	р. ст. 49 +	16 =	65
		сл. 2 +	1 =	3
	по химия	р. ст. 35 +	5 =	40
		сл. 2 +	— =	2
	по математ. и физика.	р. ст. 123 +	16 =	139
		сл. 5 +	— =	5
	Всичко	р. ст. 207 +	37 =	244
		сл. 9 +	1 =	10
Въ юридическия факултетъ	По правни и държавни науки	р. ст. 472 +	2 =	474
		сл. 53 +	— =	53
	Всичко въ Университета	р. ст. 815 +	112 =	917
		сл. 79 +	8 =	87

Прѣзъ годината за *пръвъ пѣтъ* сж се записали въ университета:

		м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факултетъ		53 +	23 =	76
„ физико-математическия		89 +	14 =	103
„ юридическия		250 +	— =	250
	Всичко	392 +	37 =	429

Студенти и студентки, които сж слѣдвали и прѣзъ *по прѣжната година* въ Висшето училище, имаше:

		м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факултетъ		100 +	57 =	157
„ физико-математическия		127 +	24 =	151
„ юридическия		275 +	2 =	277
	Всичко	502 +	83 =	585

По родина студентитѣ и студенткитѣ се подраздѣляха тъй:

		м.	ж.	вс.
Отъ Княжеството		785 +	113 =	898
„ Турция	{ Македония 74 м. 4 ж.	89 +	4 =	93
	{ Одринско 11 „ — „			
	{ Другадъ 4 „ — „			
„ Сърбия		5 +	1 =	6
„ Ромжния	{ Добруджа 9 м. 2 ж.	10 +	2 =	12
	{ Другадъ 1 „ — „			
„ Русия		5 +	— =	5
	Всичко.	894 +	120 =	1014

Родени въ княжеството студенти и студентки, раздѣлени по окръзи се падатъ:

	м.	ж.	вс.
Отъ Бургазки окръгъ	72 +	10 =	82
„ Варненски „	36 +	9 =	45
„ Видински „	21 +	— =	21
„ Врачански „	26 +	1 =	27
„ Кюстендилски „	30 +	1 =	31
„ Пловдивски „	100 +	18 =	118
„ Плъвенски „	34 +	3 =	37
„ Русенски „	52 +	12 =	64
„ Софийски „	131 +	20 =	151
„ Ст.-Загорски „	62 +	9 =	71
„ Търновски „	174 +	24 =	198
„ Шуменски „	47 +	6 =	53
Всичко	785 +	113 =	898

Отъ всички студенти и студентки родени сж:

Въ градове 673 мъжки 115 женски

„ села 221 „ 5 „

По възраст:

	м.	ж.	вс.
На 18 години.	14 +	6 =	20
„ 19 „	42 +	29 =	71
„ 20 „	105 +	36 =	141
„ 21 „	124 +	25 =	149
„ 22 „	153 +	13 =	166
„ 23 „	132 +	4 =	136
„ 24 „	81 +	1 =	82
„ 25 „	80 +	3 =	83
„ 26 „	59 +	3 =	62
„ 27 „	28 +	— =	28
„ 28 „	17 +	— =	17
„ 29 „	16 +	— =	16
„ 30 „	12 +	— =	12
отъ 30 „ по стари	31 +	— =	31
Всичко	894 +	120 =	1014

По вѣра:

	м.	ж.	вс.
Източно-православни	868 +	117 =	985
Католици	1 +	— =	1
Протестанти	5 +	2 =	7
Армено-григорианци	3 +	— =	3
Израйлтяни	17 +	1 =	18
Всичко	894 +	120 =	1014

По народностъ:

	м.	ж.	вс.
Българи	869	+ 117	= 986
Евреи	17	+ 1	= 18
Ерменци	3	+ —	= 3
Други народности	5	+ 2	= 7

По поданство:

	м.	ж.	вс.
Български поданици	847	+ 118	= 865
Турски	43	+ —	= 43
Румънски	3	+ —	= 3
Руски	—	+ 1	= 1
Други	1	+ 1	= 2

Отъ студентитѣ, български поданици, сж *отбили воинската си тегоба* 67 души, *освободени и обложени съ воененъ данъкъ* 96 души и *неизслужили* (отложени и непрѣгледани) 684 души.

Срѣдното си образование студентитѣ и студенткитѣ сж добили:

802 въ мъжки гимназии:

183 въ класически отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 174 студенти, съ годишно свидѣтелство 9 студенти; 619 въ реаленъ отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 580 студенти и съ годишно свидѣтелство 39 студенти.

119 въ дѣвически гимназии:

87 студентки въ общеобразователенъ гимназиаленъ отдѣлъ, отъ които съ зрѣлостно свидѣтелство 86 и съ годишно свидѣтелство 1 студентка, 32 въ педагогически отдѣлъ съ зрѣлостно свидѣтелство.

Останалитѣ 92 студенти и 1 студентка сж слѣдвали *въ други срѣдни специални училища* (педагогическо училище, семинария, търговско училище, военно училище и пр.). Отъ тѣхъ сж прѣдставили свидѣтелства за свършенъ курсъ (атестатъ) 85 студенти и 1 студентка и годишно свидѣтелство 7 студенти.

Тия студенти и студентки сж *завършили срѣдното си образование:*

	м.	ж.	вс.
Въ България	823	+ 115	= 938
„ Турция	64	+ 1	= 65
„ Другадъ	7	+ 4	= 11

Всичко 894 + 120 = 1014

Отъ тѣхъ студентитѣ сж свършили:

Варненска държавна мъжка гимназия	64
Видинска " " "	21
Габровска " " "	69
Пловдивска " " "	91
Русенска " " "	76
Сливенска " " "	66
Софийска " " "	273
Търновска " " "	74
Разградска " " "	13
Казанлъшко държавно педагогическо училище.	15
Кюстендилско " " "	18
Ломско " " "	4
Силистренско " " "	3
Шуменско " " "	10
Военно училище въ София	11
Търговско училище (гимназия) въ Свищовъ	8
Други срѣдни мъжки училища въ България.	7
Солунска българска мъжка гимназия.	23
Битолска " " класическа гимназия	18
Одринска " " " "	7
Други срѣдни училища въ Турция	16
" " " " други държави	7

А студенткитѣ:

Варненска държавна дѣвическа гимназия	10
Пловдивска " " "	13
Русенска " " "	12
Ст.-Загорска " " "	7
Софийска " " "	63
Търновска " " "	8
Шуменска " " "	2
Солунска българска " "	1
Други срѣдни училища въ други държави	4

Прѣди постъпването си студентитѣ и студенткитѣ въ университета сж се занимавали:

	м.	ж.	вс.
Съ ученичество	515	+ 105	= 620
" студентство другадѣ	19	+ 3	= 22
" учителство	138	+ 9	= 247
" чиновничество	60	+ —	= 60
			3*

	м.	ж.	вс.
Съ учителство и чиновничество . . .	10	+	— = 10
„ офицерство	10	+	— = 10
„ друго занятие	20	+	1 = 21
Не сж имали особено занятие . . .	22	+	2 = 24

По домашно положение студентитъ и студенткитъ сж.

	м.	ж.	вс.
Съ живи родители	570	+	79 = 649
Безъ „ „	53	+	4 = 57
Само съ баща живъ	51	+	4 = 55
„ „ майка жива	220	+	33 = 253

Отъ тѣхъ:

	м.	ж.	вс.		
неженени	852	+	116 = 968		
женени и вдовци	{	безъ дѣца	15	+	4 = 19
		съ 1 дѣте	16	+	— = 16
		„ 2 дѣца	5	+	— = 5
		„ 3 „ и повече	6	+	— = 6

Родителитъ или настойницитъ на студентитъ и студенткитъ сж живѣли:

	м.	ж.	вс.
Въ София	210	+	72 = 282
„ Софийски окржгъ	41	+	— = 41
„ други окржзи на България . . .	544	+	41 = 585
„ мѣста внѣ отъ „	56	+	5 = 61
Студенти безъ родители и настойници	43	+	2 = 45

Студентитъ и студенткитъ по занятие на родителитъ се дѣлятъ тѣй:

	м.	ж.	вс.
Съ родители земледѣлци	117	+	2 = 119
„ „ търговци	152	+	9 = 161
„ „ занаятчи	108	+	5 = 113
„ „ учители	14	+	6 = 20
„ „ свещеници	28	+	4 = 32
„ „ чиновници	74	+	26 = 100
„ „ на друга служба	5	+	— = 5
„ „ съ свободно занятие	51	+	15 = 66
„ „ „ друго „	18	+	3 = 21
„ „ безъ занятие	274	+	46 = 320
Безъ родители	53	+	4 = 57

Студентитѣ и студенткитѣ сѣ се издѣржали:

	м.	ж.	вс.
На родителски разноски	499	+ 98	= 597
„ родителски и роднински.	17	+ 2	= 19
„ родителски и свои	5	+ —	= 5
„ роднински	84	+ 11	= 95
„ „ и свои	9	+ 1	= 10
„ свои	224	+ 8	= 232
„ „ и чужди.	50	+ —	= 50
„ чужди	5	+ —	= 5
„ общински или окръжни.	1	+ —	= 1

Отъ студентитѣ и студенткитѣ сѣ получили помощи:

а) отъ Министерството на Народното Просвѣщение:

	м.	ж.	вс.
По 150 лева	2	+ —	= 2
„ 120 „	2	+ —	= 2
„ 100 „	5	+ 1	= 6
„ 80 „	4	+ —	= 4
„ 60 „	1	+ —	= 1
„ 50 „	11	+ 2	= 13
<hr/>			
Всичко дадено на 25 + 3 = 28 = 2170 л.			

б) отъ дружеството за подпомагане бѣдни студенти:

	м.	ж.	вс.
По 80 лева наведнѣжъ	1	+ —	= 1
„ 60 „ на 2 пѣти (40+20)	1	+ —	= 1
„ 40 „ „ „ „ (20+20)	1	+ —	= 1
„ 35 „ „ „ „ (15+20)	2	+ —	= 2
„ 30 „ „ „ „ (15+15)	4	+ —	= 4
„ 20 „ наведнѣжъ	14	+ —	= 14
„ 15 „ „	23	+ 2	= 25
„ 11 „ „	1	+ —	= 1
<hr/>			
Дадено всичко на 47 + 2 = 49 = 1036 л.			

Прѣзъ зимното полугодие прѣподаванията, семинарнитѣ и лабораторни занятия бѣха посѣщавани редовно, а прѣзъ лѣтното полугодие редовността въ посѣщенията се наруши на 30 марта 1905 г., откогато започнаха безредицитѣ въ университета.

Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 14 май т. г., слѣдъ като приключи въпроса по отговорноститѣ и наказанията на провиненитѣ въ безредицитѣ студенти, взе рѣшение да се прихване лѣтното полугодие на неприястнитѣ въ безредицитѣ сту-

денти съ право на изпитъ, да се обезсилятъ легитимационнитѣ карти за това полугодие на всички студенти, а на останалитѣ неотстранени студенти да се издадатъ врѣмenni карти до изтичането на полугодие.

За изтеклата 1904/1905 год. получиха увѣрение за редовно посѣщение:

	м.	ж.	вс.
Прѣзъ двѣтъ полугодия	475	+ 60	= 535
Само прѣзъ зимното полугодие	326	+ 50	= 376
„ „ лѣтното „	32	+ —	= 32
не сж получили увѣрение за редовно посѣщение }	61	+ 10	= 71

Съгласно съ чл. 49 отъ закона и § 99 отъ общия правилникъ за Университета, размѣрътъ на учебната такса прѣзъ отчетната учебна година бѣше 20 лева за полугодие, а лабораторната за полугодие — 15 лева за химици, 10 лева за естественици и 5 лева за физико-математици.

Учебната и лабораторна такса прѣзъ годината постѣпи, както слѣдва:

а) учебна такса:

За двѣтъ полугодия отъ 568 студенти и студентки по 40 л.	22720 л.
„ едно полугодие отъ 198 студенти и студентки по 20 л.	3960 л.
Всичко внесоха 766 студенти и студентки }	26680 л.

б) лабораторна такса:

За 2-тъ полугодия отъ 16 души по 30 л.	480 лева
„ „ „ „ 29 „ „ 20 „	580 „
„ „ „ „ 56 „ „ 10 „	560 „
„ едно „ „ 12 „ „ 15 „	180 „
„ „ „ „ 12 „ „ 10 „	120 „
„ „ „ „ 32 „ „ 5 „	160 „
Всичко внесоха 157 студенти и студентки }	2080 лева

Прѣзъ годината, по рѣшение на факултетскитѣ съвѣти бидоха освободени отъ учебна такса 241 студенти и студентки, отъ които 105 души сж освободени и отъ лабораторна такса; неосвободени

и невнесли никаква такса 7 души, които бидоха отписани по тая причина.

Факултетският съвѣти разглеждайки заявленията за освобождаване отъ такси за прѣзъ зимното полугодие имаха прѣдъ видъ и успѣхитѣ на студентитѣ. Академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 2/III 1905 г., като взе прѣдъ видъ, че чл. 50 отъ закона за Университета, като отмѣнява закона за Висшето училище, не изисква успѣхъ за освобождение отъ учебна такса, рѣши, за на-прѣдъ да се не иска отъ редовнитѣ студенти и студентки изпитенъ успѣхъ за освобождение отъ такси. Възъ основа на това рѣшение факултетскиятъ съвѣти прѣзъ лѣтното полугодие при освобождение отъ учебна и лабораторна такса гледаха само материалното състояние на студентитѣ и дали тѣ сж синове на опълченци или поборници.

Отъ всичкитѣ записани прѣзъ учебната 1904/1905 г. 1014 студенти и студентки сж прѣгледани отъ университетския лѣкаръ въ 541 посѣщения 346 души (102 отъ историко-филологическия, 103 отъ физико-математическия и 141 отъ юридическия факултетъ), заболѣли отъ разни болести. Отъ тѣхъ болеститѣ на нервната система заематъ първо мѣсто — 7.8%, подиръ това идатъ болести на дихателнитѣ (6.7%) и храносмилателнитѣ органи 5.6%.

Но изобщо взето, процентътъ на заболяванията прѣзъ тази година изглежда значително по нисъкъ въ сравнение съ миналата година. Това се дължи, може би, на прѣждеврѣменното прѣкратяване занаятията въ Университета и заминаването на голѣма частъ студенти по домоветѣ имъ, вслѣдствие на което прѣзъ лѣтното полугодие малцина сж прибѣгвали за медицинска помощъ къмъ университетския лѣкаръ.

Инфекциозни заболявания е имало всичко 64 (15 отъ историко-филологическия, 22 отъ физико-математическия и 27 отъ юридическия факултетъ) т. е. 6.4% лѣкувани въ 100 посѣщения. Отъ тѣхъ само инфлуенцата е имала епидемически характеръ (върлуваше въ цѣлия градъ). За да се избѣгнатъ съприкосновенията на заболѣлитѣ студенти съ здравитѣ, първитѣ сж бивали отстранявани отъ Университета чрѣзъ продължителни отпуски до окончателното имъ излѣкуване.

Медицински свидѣтелства сж издадени на 513 студенти. Отъ тѣхъ 112 за отпускъ и за отлагане на изпити по болестъ, а останалитѣ 401 за констатиране здравословното имъ състояние при записването имъ въ Университета.

Вакцинация и ревакцинация прѣзъ годината не е извършвана, тѣй като почти всички новопостъпили студенти сж бивали ревакцинирани прѣзъ послѣднитѣ седемъ години въ гимназиитѣ.

Понеже повечето студенти — и студентки ще правятъ за на-
прѣдъ университетски изпити прѣзъ изтеклата учебна година пра-
виха полугодишни изпити:

Прѣзъ зимното полугодие:

	м.	ж.	вс.
пъленъ изпитъ	158 +	12 =	170
непъленъ „	4 +	6 =	10
Не правиха никакъвъ изпитъ	{ редовни студ.	608 +	94 = 702
		{ слушатели	59 + 5 = 64
Всичко:	829 +	117 =	946

Прѣзъ лѣтното полугодие:

	м.	ж.	вс.
Правиха пъленъ изпитъ	129 +	14 =	143
„ непъленъ „	5 +	2 =	7
Не правиха никакъвъ изпитъ	{ редовни студ.	633 +	90 = 723
		{ слушатели	65 + 6 = 71
	832 +	112 =	944

Свършиха курса на наукитъ си.

Въ края на зимното полугодие:

	м.	ж.	вс.
Отъ историко-филологическия факултетъ	8 —	=	8
„ физико-математическия „	3 +	1 =	4
„ юридическия „	7 —	=	7

Въ края на лѣтното полугодие

	м.	ж.	вс.
Отъ историко-филологическия факултетъ	8 —	=	8
„ физико-математическия „	27 +	2 =	29
„ юридическия „	56 —	=	56
Всичко свършили	109 +	3 =	112

Прѣзъ учебната година бидоха отписани отъ Университета:

	м.	ж.	вс.
Отъ историко-филологическия факултетъ	{ редовни	46 +	34 = 80
		{ слушатели	12 + 5 = 17
Отъ физико-математическия факултетъ	{ редовни	75 +	19 = 94
		{ слушатели	7 + 1 = 8
Отъ юридическия факултетъ	{ редовни	211 —	= 211
		{ слушатели	32 — = 32
Всичко	{ редовни	332 +	53 = 385
		{ слушатели	51 + 6 = 57

По слѣднитѣ причини:

	м.	ж.	вс.
По дисциплинарни причини	за винаги	10 + 1 =	11
	врѣменно	260 + 38 =	298
„ болестъ		8 + 1 =	9
„ смъртъ		2 — =	2
„ бѣдность		30 + 1 =	31
„ други причини		73 + 18 =	91

Учебната година се склучи при 402 студенти (374 редовни и 28 слушатели) и 58 студентки (56 редовни и 2 слушателки), които разпрѣдѣлени по факултети, се падаха така:

	м.	ж.	вс.
Отъ историко-филологическия факултетъ	редовни	74 + 39 =	113
	слушатели	5 + 2 =	7
Отъ физико-математическия факултетъ	редовни	102 + 15 =	117
	слушатели	2 + — =	2
Отъ юридическия факултетъ	редовни	198 + 2 =	200
	слушатели.	21 + — =	21

По поводъ на нѣкои наредби въ новитѣ университетски правилници (общъ и дисциплинаренъ) станаха нѣкои нежелателни случки, които причиниха врѣменно прѣкратяване на занятията; а понеже и слѣдъ това се повториха, то занятията бидоха съвършено прѣкжснати до края на учебната година.

Впослѣдствие на това Академическия се видѣ принуденъ да прибѣгне до по-строги дисциплинарни мѣрки.

Като споменувамъ съ голѣмо съжаление за тия прискърбни случки, нека ми бжде позволено да изкажа надежда, че взаимното довѣрие между студенти и професори, безъ което никаква наука не е възможна, ще бжде напълно въдворено за доброто и напредъка на българския Университетъ. Въ интереса на тоя нашъ Университетъ, за благото на който трѣбва еднакво да залѣгатъ и студенти и професори, нека се стараемъ да бждемъ винаги склонни да се разбираме единъ други, безъ да прибѣгваме къмъ сръдства и начини, които биха уронили достолѣпието на най-висшето учебно заведение въ България.

VI. Издрѣжка на университета.

Прѣзъ отчетната 1904/1905 уч. год. за издрѣжка на Университета сж изразходвани слѣднитѣ суми:

1. За персонала на Университета.

За постоянни прѣподаватели (редовни и извънредни професори, постоянни доценти и лектори) . . .	182,994 лв.
„ частни доценти	10,025 „
„ асистенти и пазители на сбиркитѣ	25,787 „
„ библиотекаръ, пазителъ въ библиотеката, квесторъ, секретаръ, неговъ помощникъ, архиваръ и лѣкаръ	11,337 „
„ градинарь и постоянни работн. въ ботанич. градина	3,795 „
„ писари, литографъ, прислужникъ въ библиотеката и за възнаграждение на семинарни библиотекарѣ	8,086 „
„ слуги въ университетското помѣщение	15,422 „
„ помощи, дадени на 25 студенти и 3 студентки . . .	2,170 „
Всичко за персонала и студентитѣ	<u>259,616 лв.</u>

Освѣнъ това прѣзъ отчетната година, по прѣпорѣка на Академическия съвѣтъ, Министерството на Народ. Просвѣщение отпусна, съгласно съ чл. 58 отъ закона за Университета, стипендии въ размѣръ отъ по 2100 лева годишно, за да се специализиратъ въ чужбина слѣднитѣ г-да, свършили курса на наукитѣ си въ Университета: Методий Поповъ по зоология, Димитъръ Мишайковъ — по статистика, Александъръ Ц. Цанковъ — по политическа икономия, Свѣтозаръ Георгиевъ — по всеобща история, Стоянъ Романски и Христо Стоиловъ — по славянска филология.

За научни екскурзии на прѣподаватели и студенти вжтрѣ въ княжеството сж изразходвани 1,933 лв.

Сумитѣ, отпуснати направо отъ Министерството на Народното Просвѣщение на прѣподаватели и асистенти за научни и други командировки, не влизатъ въ горната сума.

2. За научно-помагалнитѣ институти сж

изразходвани	85,548 лв.		
За книги и подвързия	46,398 „	} — 30,038 лв.	
За набавка на учебни пособия и издѣржка на институтѣ.	по физика и астрономия		4,684 „
	„ химия		8,494 „
	„ минералогия и геолоя		5,271 „
	„ зоология		4,522 „
	„ ботаника		2,685 „
	„ география.		1,271 „
„ други науки (математика и аналит. механика; педагог. и др.)	3,111 „		

За издържка на ботаническата градина,	6,750 лв.
„ прѣвозъ и други разноски по набавката на учеб- нитѣ пособия	2,362 „

За университетски издания.

За издаване Годишникъ на Университета	3,826 „
„ „ извѣстия на славянския семинаръ	3,000 „
„ издаване географ. карта на България	1,996 „
Всичко за университетски издания:	<u>8,822 „</u>

4. Други разходи.

За наемъ на здания	39,903 „
„ поправка и приспособления на зданията, цвѣтар- ника и астрономич. обсерватория, за постройки и пристройки при тѣхъ.	11,767 „
„ подържане и умножение на покъщината	9,284 „
„ топливо	6,644 „
„ газолинъ, свѣтиво, вода, телефони, канцеларски и други разноски е изразходвано	<u>6,845 „</u>
Всичко за университетскитѣ помѣщения, покъщина, топливо, свѣтиво, газолинъ и други разноски е израсходвано	74,443 „
За дрехи на слугитѣ	

Цѣлата издържка на Университета прѣзъ учебната 1904/1905 година възлѣзе всичко на 431,858 лева.

Съ развитието на Университета прѣдвидѣниятъ по бюджета за 1904 година кредитъ за покупка и подържане покъщината и ботаническата градина се оказа недостатъченъ, за това по ходатайство на ректората, Министерството на Народното Просвѣщение го увеличи отъ запазеня фондъ съ още 2000 лева, съ които се посрѣщнаха най-необходимитѣ разходи за покъщина и издържка на ботаническата градина, направени къмъ началото на учебната година.

Академическиятъ съвѣтъ, за да избѣгне прѣвишаването на отпуснатитѣ кредити по бюджета за 1905 фин. год., въ засѣданието си отъ 25/II и 2/III т. г. разпрѣдѣли съразмѣрно по факултети и институти кредита по параграфитѣ за учебни пособия, покъщина и ботаническата градина и като се видѣ въ затруднение отъ недостатъчния кредитъ по § 11 въ засѣданието си отъ 26/III т. г. рѣши, да помоли Министерството на Народното Просвѣщение да раз-

пореди да се отделят по тазгодишния бюджет от запазения фондъ 4000 лева, които да се прънесат къмъ § 11 за увеличение кредита за издръжка на ботаническата градина и за покъщина; обаче по бюджетна невъзможность Министерството биде принудено да отговори отрицателно.

VII. Фондове при Университета.

Пръвъ учебната 1904/1905 година при Университета имаше тия фондове:

1. *Общъ фондъ за научни цъли*, прихода на който отъ основанието му до края на годината се възкачи на сума 83,395·90 лева, а разхода — на 9,268·75 лева, нарасна на сума 74,127·15 лева.

За смътка на фонда пръвъ годината постъпиха:

Отъ учебна такса	26,680—	лв.
„ лабараторна такса	2,080—	„
„ продажба на формуляри отъ студенски книжки	425—	„
„ „ „ слушателски листове	50—	„
„ „ „ именици	107·95	„
„ „ „ легитимационни карти	986—	„
„ „ „ статистически листове	57·40	„
„ „ „ екземпляри отъ общия правилникъ	33—	„
„ „ „ екземпляри отъ правилника за дисциплината	—·80	„
„ „ „ разписи на лекциитъ	69—	„
„ такси за отпуски свидетелства и свидетелства за отписване	328—	„
„ лихви сръщу вложени въ Българската Народна Банка суми	1,672·04	„
„ други приходи	5·45	„
	<hr/>	
Всичко	32,495·24	лв.

Сумата 74,127·15 лева, съ която фондътъ разполага, се пази въ Българската Народна Банка на 6% срочна лихва:

Сръщу свидетелства за 5 год. съ капитализация	21,000—	лв.
Сръщу свидетелства за 5 години съ 6 мѣсечни купони	49,600—	„
	<hr/>	
Всичко	70,600—	лв.

Внесени въ Българската Народна Банка на текуща лихвена смътка	3,271·15	лв.
Въ наличность	256—	лв.
	<hr/>	
Всичко	74,127·15	лв.

2. *Литературенъ фондъ „Иванъ Вазовъ“*, който до края на отчетната година имаше приходъ 14,958·32, а разходъ 1599·17 лева, възлиза сега на сума 13,359·15 лева.

Отъ тая сума сж внесени въ Българската Народна Банка на 6% срочна лихва срѣщу свид. за 5 години съ 6 мѣсечни купони 13,106·65 лв.
и въ пощ. спестовна каса на текуща лих. смѣтка. 252·50 „
Всичко. . . . 13,359·15 лв.

3. *Фондъ „Екатерина Иосифъ“*, лихвитѣ на който всѣка година прибира, споредъ завѣщанието на покойния Ковачовъ, г-жа Ковачова, възлѣзе на сума 20,850 лева, която се пази въ Българската Народна Банка въ облигации отъ държ. и град. заемъ 19,850 лева и въ срочно свидѣтелство 1000 лева.

Тоя фондъ се увеличи прѣзъ годината съ 850 лева отъ излѣзлитѣ въ тиражъ облигации.

4. *Фондъ „Василь Левски“*, възлиза на 4,730·90 лева (приходъ 4,754·25 лв., а разходъ 23·35 лева). Отъ тая сума 3,546·60 сж внесени въ Българската Народна Банка на срочна лихвена смѣтка, 1,080 лева на текуща лихвена смѣтка въ пощ. спестовна каса, 104 въ полица и 30 ст. въ наличностъ.

5) *Фондъ на дружеството за подпомагане бѣдни студенти при Университета*, който къмъ края на отчетната година възлизахе на 7143·45 лева. Въ полза на тоя фондъ се дадоха; 1) на 19/XII, 1904 г. по инициатива на студентитѣ едно прѣдставление отъ Б. Н. Театъръ, което донесе чистъ приходъ 484·50 лв., и 2) на 12 февруари т. г. университетски балъ, който донесе чистъ приходъ 689·20 лева. Прѣзъ годината дружеството броеше 17 почетни и 73 дѣйствителни членове и по рѣшение на управителния му съвѣтъ се дадоха помощи на 47 студенти и 2 — студентки всичко 1036 лева (вж. стр. 37).

VIII. Лѣтописни свѣдѣния.

Прѣзъ уч. 1904/1905 год. заслужватъ да бждатъ отбѣлѣзани слѣднитѣ факти:

1. По рѣшение на Академ. съвѣтъ отъ 21/I, 1905 год. се отправи поздравителна телеграма до заслужилия хърватски владика Щросмайеръ по случай 90-годишния му юбилей.

2. Въ засѣданieto на Съвѣта отъ 31/III, 1905 год., когато се съобща за смъртта на сжщия владика Щросмайера, почете се паметта му и се отправи по тоя случай съболезнователна телеграма отъ Академическото тѣло на Университета.

3. По рѣшение на Съвѣта отъ 30/IV, т. г. Университетътъ чрѣзъ свои двама пратеници взе участие въ празнуването на 50-годишния юбилей на заслужилия старъ български книжовникъ и книжаръ г. Хр. Г. Дановъ и поднесе поздравъ юбиляру отъ страна на Университета.

Заслужва да се спомене най-сѣтнѣ, че прѣзъ годината въ оградата на Университета, освѣнъ на студ. дружества, признати отъ Акад. Съвѣтъ, се даде приемъ за конференции и засѣдания :

1. На конгреса на околийскитѣ инспектори въ Княжеството
2. „ „ „ нестепенув. кл. учители „
3. „ „ „ ловджийскитѣ д-ва „Соколъ“ „
4. „ „ „ юриститѣ „
5. На Българското физико-математическо д-во
6. На химическото дружество
7. „ Софийското медицинско дружество
8. „ историческото „
9. „ филологическото „
10. „ педагогическото „
11. „ юридическото „
12. „ годишното събрание на членоветѣ отъ учителската взаимноосигурителна и спомагателна каса.

Вънъ отъ това управлението на Университета позволи да се държатъ курсове въ университетската ограда :

1. По стенография, устроенъ отъ стенографското дружество „Бързопись“ и
2. По търговско книговодство, устроенъ отъ г. Ив. Костовъ.

Но понеже при водене курса на г. Костова се наложиха на университетското управление нежелателни неприятности, Акад. съвѣтъ въ засѣданието си отъ 17/XII, 1904 г. взе рѣшение, щото за напрѣдъ да се не отстъпватъ аудитории за курсове, уреждани отъ частни лица.

Като приключвамъ отчета върху изтеклата *първа университетска година* на нашата Софийска Alma mater, пожелавамъ на това мило намъ най-висше учебно заведение въ България безпрѣпятственъ вървежъ къмъ по-добри успѣхи, та съ време да заеме достойно мѣсто въ реда на европейскитѣ Университети и свършамъ съ онова познато латинско благопожелание, приложено къмъ нашия Софийски Университетъ : *vivat, crescat, floreat Alma Mater Serdicensis!*

25 Ноемврий, 1905.

За проректоръ *Б. Цоневъ.*

ИЗМѢНЕНИЯ И ПРИБАВКИ ВЪ ОБЩИЯ УНИВЕРСИТЕТСКИ ПРАВИЛНИКЪ И ПРАВИЛНИКА ЗА ДИСЦИПЛИНАТА.

Рѣшения на Академ. Съвѣтъ отъ 29/X и 2/XI 1905 г.

I.

§ 93 отъ общия правилникъ за Университета се отмѣнява.

§ 90 отъ сщия правилникъ се измѣнява както слѣдва:

„Всѣки прѣподавателъ наблюдава, дали записанитѣ по прѣдмета му или занятия студенти посѣщаватъ часоветѣ редовно.

На студенти, които често отсъствуватъ безъ оправдание отъ лекции или занятия се прави по съобщение отъ прѣподавателя бѣлѣжка отъ декана за произволно отсъствие. Ако и слѣдъ тая бѣлѣжка студентътъ пакъ продължава да отсъствува, прѣподавателятъ не му завѣрва книжката и по рѣшение на факултетския съвѣтъ полугодieto може да се не прихване“.

(Утвърдено съ министерска заповѣдь № 2315 отъ 23/XI с. г.)

II.

Втората алинея на § 11 отъ правилника за дисциплината се отмѣнява.

§ 14 отъ сщия правилникъ се измѣня така:

„Вънъ отъ Университета студентитѣ, като граждани отговарятъ за постѣпкитѣ си прѣдъ общественитѣ власти на общо основание, съгласно съ законитѣ на страната и не могатъ да се затулятъ задъ студентското си звание; но когато такива постѣпки накърнятъ достоинството на Университета, неговитѣ наредби, или не сж съгласни съ студентската честь и приличие, виновнитѣ се привличатъ и къмъ дисциплинарна отговорность“.

Първата алинея на § 13 отъ сщия правилникъ ше гласи така:

„Студентитѣ могатъ да образуватъ свои дружества при Университета (академически дружества) — за постигане цѣли, съгласни съ общата задача на Университета. Тия дружества почватъ да дѣйствуватъ слѣдъ като Академическиятъ съвѣтъ утвърди уставитѣ имъ“.

Рѣшение на Академ. Съвѣтъ отъ 5/I 1905 г.

1. Къмъ § 53 се прибавя слѣдната алинея:

„Лекторитѣ съ постоянна заплата обявяватъ най-малко 12 часа седмично“.

2. Първата половина на § 67 се измѣня така:

„Свободни сж отъ учебни занятия и днитѣ за Коледнитѣ празници (отъ 22 декемврий до 2 януарий включително)“.

(Утвърдено съ министерска заповѣдь № 882 отъ 27/I 1906).

НАРЕДБА

за оставяне студенти при Университета или изпращането имъ въ странство за усъвършенствуване

(чл. 58 отъ закона за Университета; § 59 отъ правилника),
приета отъ Академическия съвѣтъ въ заседанието му отъ 7/XII 1905 год.

§ 1. Особено отличили се съ своя успѣхъ и съ своя трудъ студенти се оставятъ при Университета или се изпращатъ въ странство за усъвършенствуване въ продължение на двѣ години.

Забѣлъжка. Посочениятъ въ тоя параграфъ срокъ може да бжде продълженъ съ 1 до 2 семестра по мотивирано прѣдложение на факултета, одобрено отъ Академическия съвѣтъ.

§ 2. За да бжде нѣкой студентъ оставенъ при Университета или изпратенъ въ странство за усъвършенствуване, трѣбва да е свършилъ Университета прѣзъ туку-що изтеклата година (зимното или лѣтното полугодие) съ успѣхъ *много добъръ* и да е прѣдставилъ особена писмена работа (ср. § § 3, 4, 5).

Относително материалното състояние на кандидата не се изискватъ никакви условия.

§ 3. Въ края на лѣтното полугодие на всѣка учебна година факултетитѣ обявяватъ за всѣкой прѣдметъ, по който се отпуска стипендия или се прѣдвижда въ бюджета на Университета кредитъ, по нѣколко теми за изработване отъ желающитѣ студенти.

§ 4. Всѣкой отъ желающитѣ избира свободно една отъ темитѣ за домашно изработване въ продължение на шестъ мѣсеца.

Забѣлъжка. Семинарни работи и печатни или ржкописни трудове могатъ да замѣстятъ тая работа.

§ 5. Изработенитѣ теми се прѣдставятъ въ началото на зимното полугодие на факултета, който избира изъ срѣдата си една тричленна комисиия за прѣцѣняването имъ по всѣкой прѣдметъ отдѣлно.

§ 6. Комисията избира измежду прѣдставилитѣ се кандидати единъ или двама, които тя счита най-достойни да се оставятъ при Университета или да се изпратятъ въ странство и ги прѣдставя съ заключение на факултетския съвѣтъ, който опрѣдѣля едина да се остави при Университета или да се изпрати въ странство и го прѣдлага въ Академическия съвѣтъ за одобрение.

§ 7. Оставениятъ при Университета или изпратениятъ въ странство се задължава да прѣдставя всѣки 6 мѣсеца отчетъ за своитѣ научни занятия и къмъ края на срока писменъ трудъ по специалността си, който, ако се признае за достоенъ, се печата въ извѣстията на семинаритѣ или въ годишника на Университета.

ПРАВИЛНИКЪ ЗА ИЗПИТИТЪ ПРИ УНИВЕРСИТЕТА.

(Изработенъ отъ Академическия съвѣтъ въз основа на чл. 48 отъ закона за Университета).

§ 1. *Изпититъ при Университета сж два вида:* а) университетски (първи и втори) — за прѣкарано учение и б) академически — за добиване учена степенъ „докторъ“.

А. Университетски изпити.

§ 2. Университетскитъ изпити се правятъ въ двѣ сесии: *зимна* — отъ 20 до 30 януарий и *лѣтна* — отъ 15 до 30 юний.

Въ случай на нужда, по рѣшение на факултетскитъ съвѣти и съ одобрение на Академическия съвѣтъ, университетскитъ изпити могатъ да се наченатъ и по-рано.

§ 3. Изпититъ ставатъ прѣдъ комисии отъ по двама прѣподаватели най-малко. Прѣседателъ на комисията е прѣподавателятъ по изпитния прѣдметъ, а другитъ членове се опрѣдѣлятъ отъ факултетскитъ съвѣти.

На изпититъ могатъ да присжтствуватъ професори и студенти.

§ 4. *Първи* университетски изпитъ се прави въ края на четвъртото прихванато полугодие.

Полугодия, прѣкарани слѣдъ четвъртото, се прихващатъ, само ако цѣлиятъ първи университетски изпитъ бжде свършенъ най-късно въ срокъ отъ една година.

§ 5. Студентъ, напусналъ Университета слѣдъ четвъртото си прихванато полугодие, безъ да се е явилъ на първи университетски изпитъ, или безъ да го е довършилъ, губи тия полугодия, ако прѣзъ слѣднитъ четири изпитни сесии не направи успѣшно цѣлия си изпитъ.

§ 6. *Втори* университетски изпитъ се прави въ края на осмото прихванато полугодие, а най-късно въ срокъ отъ 3 години слѣдъ това полугодие.

Слѣдъ изтичане на полугодишния срокъ, кандидатътъ може да се яви на втори университетски изпитъ само ако прѣкара редовно още двѣ полугодия въ надлежния факултетъ, тукъ или въ чужбина.

§ 7. Изпитъ се прави по прѣдметитъ, посочени въ приложението на тоя правилникъ.

§ 8. Въпроситъ се задаватъ отъ прѣседателя на комисията.

И другитъ членове на комисията могатъ да задаватъ въпроси, но чрѣзъ прѣседателя.

Изпитътъ по единъ прѣдметъ трае най-много 45 минути.

§ 9. Студенти, които желаят да правят изпитъ, заявяват за това писмено на надлежниятъ декани прѣзъ втората половина на мѣсець декемврий и май.

Врѣмето и редътъ на изпититѣ се опрѣдѣлятъ отъ факултетскитѣ съвѣти.

§ 10. Изпитниятъ успѣхъ се опрѣдѣля съ бѣлѣжки: *много добъръ, добъръ, срѣденъ и слабъ.*

Отговоритѣ на кандидата се оцѣняватъ отъ всѣки членъ на комисията отдѣлно. Общата оцѣнка се опрѣдѣля съ вишегласие. При равногласие наддѣлява мнѣнието на прѣдседателя.

§ 11. Студентъ, който на първия университетски изпитъ покаже слабъ успѣхъ по нѣкои прѣдмети, прави поправителенъ изпитъ само по тѣхъ.

§ 12. Студентъ, който на втория университетски изпитъ покаже слабъ успѣхъ на половината прѣдмети, повтаря цѣлия си изпитъ.

Който покаже слабъ успѣхъ на по-малко отъ половината прѣдмети, прави по тѣхъ поправителенъ изпитъ.

§ 13. Студенти, дошли отъ чужди университети, ако въ това врѣме подлежатъ на първи университетски изпитъ, трѣба да го свършатъ най-късно прѣзъ втората сесия слѣдъ записването си.

§ 14. Студенти, прѣкарали най-малко четири прихванати полугодия въ Университета и направили първи университетски изпитъ при него, могатъ, слѣдъ прѣкарани или завършени въ чужди университетъ още двѣ години, да се явятъ на втори университетски изпитъ въ прѣдвидения въ § 6 срокъ.

§ 15. Университетскитѣ изпити (първи и втори) се правятъ по всички прѣдмети купно, безъ отлагане на отдѣлни прѣдмети.

Сжшо тѣй се правятъ и поправителнитѣ изпити.

§ 16. По прѣдмети, влизаци въ университетски изпитъ, които не сж били прѣподавани въ Университета, изпитъ нѣма да се прави.

§ 17. За успѣшно свършенъ университетски изпитъ се издава *свидѣтелство за първи (или втори) университетски изпитъ.* Въ него се бѣлѣжатъ прѣдметитѣ, по които студентътъ е правилъ изпитъ, и показаниятъ успѣхъ по всѣки прѣдметъ отдѣлно. Възъ основа на тия двѣ свидѣтелства се издава печатна *диплома*, въ която се бѣлѣжи общиятъ успѣхъ на кандидата.

Свидѣтелствата и дипломата се подписватъ отъ ректора и отъ надлежния деканъ.

Програма за университетските изпити.

I.

Историко-филологически факултетъ

1. Философия и педагогия

Първи изпитъ

История на философията до Канта.
Психология.
Логика.
Етика.
История на педагогията.
Система на педагогията (обща педагогия).
Българска история (една епоха).
История на българския езикъ.
Двата стари езика, за некласици.
Единъ отъ новитѣ езици.

Втори изпитъ

а) Общи прѣдмети:

История на философията отъ Канта.
Естетика.
История на образованието.
Дидактика.
Методика.
Ходегетика.

б) Изборни прѣдмети:

{ Теория на познанието.
{ Метафизика.
или
Училищна организация и управление.

2. История и география

Първи изпитъ

Римска история.
Срѣдновѣковна история.
Българска история до XV-и вѣкъ.
Обща география.

История на българския езикъ.
 Психология.
 Двата стари езика, за неклазици.
 Единъ отъ новитѣ езици.

Втори изпитъ

а) Общи прѣдмети:

Нова и най-нова история.
 История на единъ отъ балканскитѣ народи.
 Археология.
 География на българскитѣ земи.
 География на сръдиземноморската областъ.
 Обща и славянска етнография.

б) Изборни прѣдмети:

История на източнитѣ народи и на Гърция.
 или
 { Общъ географически прѣгледъ на материтѣтѣ.
 { Обща геология.

3. Славянска филология и литература

Първи изпитъ

Старобългарска граматика.
 Звукофизиология.
 Наука за езика.
 Уводъ въ историята на българския езикъ.
 Славянска палеография.
 Стара литература на южнитѣ славяни.
 Всеобща литература (общъ курсъ).
 Българска история (една епоха).
 Психология.
 Двата стари езика, за неклазици.
 Единъ отъ новитѣ езици.

Втори изпитъ

а) Общи прѣдмети:

Сравнителна граматика на славянскитѣ езици (фонетика и морфология).
 Славянска етнография.
 Историческа граматика на българския езикъ.
 Нова българска литература.

б) Изборни прѣдмети:

{ Теория на основнитѣ и флективни суфикси.
 { Българска диалектология.
 { История на литературата на единъ народъ.
 или
 { Всеобща литература.
 { Естетика.

II.

Физико-математически факултетъ**1. Математика и физика***Първи изпитъ*

Основи на висшата математика съ висша алгебра.
 Аналитическа геометрия.
 Експериментална физика съ метеорология.
 Френски или нѣмски езикъ.

Втори изпитъ

а) Общи прѣдмети:

Висши анализъ.
 Аналитическа механика (общъ курсъ).

б) Изборни прѣдмети — два отъ слѣднитѣ:

Геометрия (проективна, дескриптивна и висша).
 Аналитическа механика (специаленъ курсъ).
 Астрономия.
 Теоретическа физика.

Забѣлъжка. Освѣнъ устенъ изпитъ държи се и писменъ изпитъ по всѣки прѣдметъ.

2. Химия*Първи изпитъ*

Неорганическа химия.
 Аналитическа химия (качественъ и количественъ анализъ).
 Физика (отъ двѣ полугодия — по изборъ).
 Минералогия (обща или специална).
 Ботаника (анатомия или физиология).
 Френски или нѣмски езикъ.

Втори изпитъ

Органическа химия.
 Теоретическа химия.
 Агрикултурна химия.
 Химическа технология.

3. Естествена история*Първи изпитъ*

Минералогия (обща и специална).
 Петрография (обща и специална).
 Зоология (анатомия и систематика на безгрѣбначнитѣ животни).
 Обща ботаника (морфология, анатомия и физиология).
 Френски или нѣмски езикъ.

Втори изпитъ

Геология (обща и специална съ геологията на България).
 Зоология (систематика и сравнителна анатомия на гръбнач. животни).
 Обща ембриология.
 Специална ботаника (систематика на низшите растения).

III.

Юридически факултетъ*Първи изпитъ*

Енциклопедия на правото.
 Римско право.
 История на българското право.
 Държавно право (общо и българско).
 Политическа икономия.
 Финансова наука.
 Статистика.
 Каноническо право.

Втори изпитъ

Гражданско право.
 Търговско право.
 Наказателно право.
 Наказателно сждопроизводство.
 Гражданско сждопроизводство.
 Административно право.
 Публично международно право.
 Частно международно право.
 Сждебна медицина.

УЧЕБЕНЪ ПЛАНЪ

ЗА

СПЕЦИАЛНОСТИТЪ, КОИТО СЕ СЛѢДВАТЪ ВЪ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТЪ.

ОБЩИ НАРЕДБИ.

Всички студенти отъ факултета, записани по коя да е отъ специалноститѣ, що се слѣдватъ въ него, ако не сж свършили класически отдѣлъ на гимназия, се задължаватъ да слѣдватъ поне първитѣ четири полугодия лекции по старитѣ езици *гръцки* и *латински*.

Забълъжка. — Студентки, които сж учили *латински езикъ* въ дѣвическа гимназия, сж длъжни да слѣдватъ само *гръцки езикъ*.

Студенти, които не владѣятъ новитѣ езици, сж длъжни да слѣдватъ прѣподавания поне по единъ отъ тѣхъ (§ 60 ал. 3 отъ общия правилникъ за Университета) най-малко четири полугодия.

I. Философия

A. Главни прѣдмети

1. *Психология.* — *Логика.* — *Гносеология* — *Етика.* — *Естетика.*
— *Метафизика.*

2. *История на философията.*
Философски упражнения.

B. Помагални прѣдмети

Философия на религията. — *Антропология.* — *Лекции изъ историята, литературата; природнитѣ, математически и правни науки, които иматъ отношения къмъ главнитѣ лекции на философията.*

II. Педагогия

A. Главни прѣдмети

1. *История на педагогията.* — *Систематическа педагогия.*
2. *История на образованието.*
3. *Училищна организация и управление.*
4. *Психология.* — *Етика.*

Училищни семинарски и лабораторни упражнения.

B. Помагални прѣдмети

Логика; история на философията; антропология; хигиена; политическа икономия; държавно право.

III. История

А. Главни прѣдмети

1. *Всеобща история*: методъ по историята; източна, класическа, срѣдна и нова история.

2. *Българска история*. — *История на балканскитъ народи* (сърбохървати, ромъни и гърци). — *Османска история*.

Исторически упражнения; четене наметници.

Б. Помагални прѣдмети

География; археология; палеография; история на философията; политическа икономия; литература.

IV. География

А. Главни прѣдмети

1. *История на географията и откритията*. — *Обща география: учение за земитъ.*

Практически упражнения; прѣговоръ (репетиториумъ); семинарски упражнения.

2. *Етнография.*

Б. Помагални прѣдмети

Геология; метеорология; история и археология; славянска етнография; статистика; политическа икономия; българско административно право.

V. Славянска филология

А. Главни прѣдмети

1. *Граматика и история на българския езикъ.*

2. *Сравнителна граматика на славянскитъ езици.*

3. *Българска и славянски литератури.*

Четене и тълкуване граматически литературни текстове. — Семинарски упражнения.

Б. Помагални прѣдмети

Звукофизиология; наука за езика; славянска палеография; славянска етнография; психология; естетика; българска история; всеобща литература.

VI. Литература

А. Главенъ прѣдметъ

Обща сравнителна история на литературата съ огледъ къмъ важнитъ литературни епохи и течения.

Четене и критика на автори и произведения отъ литературата.

Б. Помагални прѣдмети

Всеобща и българска история; българска и славянски литератури; история на философията; естетика; български езикъ.

УЧЕБЕНЪ ПЛАНЪ

ЗА

СПЕЦИАЛНОСТИТЪ, КОИТО СЕ СЛЪДВАТЪ ВЪ ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТЪ.

ОБЩИ НАРЕДБИ.

Студенти, които не владѣятъ новитѣ езици, сж длъжни да слѣдватъ прѣподавания поне по единъ отъ тѣхъ (§ 60 ал. 3 отъ общия правилникъ за Университета) най-малко четири полугодия.

За попълняне на минималния брой часове по задължителни прѣподавания (§ 88 отъ общия правилникъ), въ случай на нужда, факултетскиятъ съвѣтъ опрѣдѣля, на кои други дисциплини да бжде слушането задължително прѣзъ дадено полугодие.

I. Математика и физика

а. Теория

1. *Основи на висшата математика съ висша алгебра.*
2. *Висши анализъ.*
3. *Геометрия* (аналитическа, дескриптивна, проективна и висша).
4. *Аналитическа механика* (обща и специална).
5. *Астрономия* (сферическа съ практическа, астрофизика и теоретическа).
6. *Метеорология.*
7. *Теоретическа физика.*
8. *Експериментална физика.*

б. Упражнения :

1. *По основи на висшата математика и висша алгебра.*
2. „ *висши анализъ.*
3. „ *геометрия* (аналитическа, дескриптивна и проективна).
4. „ *аналитическа механика.*
5. „ *астрономия.*
6. „ *експериментална физика и метеорология.*

Забѣлъжка. Прѣпоръчва се на физицитѣ да слушатъ още: *неорганическа химия и обща геология.*

II. Химия

А. Главни прѣдмети

а. Теория

1. *Неорганическа химия.*
2. *Органическа химия.*
3. *Аналитическа химия.*
4. *Теоретическа химия.*
5. *Агрикултурна химия.*
6. *Химическа технология.*

б. Упражнения:

1. *По аналитическа химия:* а) качественъ анализъ.
 б) количественъ анализъ $\left\{ \begin{array}{l} \text{тегловень;} \\ \text{обемень.} \end{array} \right.$
2. *„ неорганически и органически препарати.*
3. *химическа технология.*

Б. Помагални прѣдмети

а. Теория

1. *Експериментална физика.*
2. *Минералогия (обща и специална).*
3. *Ботаника:* $\left\{ \begin{array}{l} \text{анатомия;} \\ \text{физиология.} \end{array} \right.$

б. Упражнения:

1. *По физика.*
2. *„ минералогия.*
3. *„ ботаника.*

Забълъжка. — Прѣпорѣчва се на химицитѣ да слушатъ още: *история на философията, логика и геология (обща).*

III. Естествена история

А. Главни прѣдмети

а. Теория.

1. *Ботаника:* а. *Обща* $\left\{ \begin{array}{l} \text{външна и вътрѣшна морфология;} \\ \text{физиология.} \end{array} \right.$
 б. *Специална (систематика на нисшитѣ и на висшитѣ растения).*
2. *Зоология:* а. *Анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни.*
 б. *Систематика и сравнителна анатомия на гръбначнитѣ животни.*
 в. *Ембриология.*
 г. *Хистология.*
 д. *Антропология съ хигиена.*

3. *Минералогия и петрография*: а. Минералогия (обща и специална).
 б. Петрография (обща и специална).
4. *Геология и палеонтология*: а. Геология (обща и специална съ
 геологията на България).
 б. Палеонтология.

б. Упражнения:

1. *По ботаника.*
2. „ *зоология, ембриология и хистология.*
3. „ *минералогия.*
4. „ *петрография.*
5. „ *палеонтология.*

Б. Помагални прѣдмети

а. Теория

1. *Експериментална физика.*
2. *Неорганическа химия.*
3. *Аналитическа химия*: { а) качественъ анализъ;
 б) количественъ анализъ.

б. Упражнения:

1. *По физика.*
 2. „ *аналитическа химия* (качественъ и количественъ анализъ).
- Забѣлъжка.* — Прѣпоръчва се на естественицитѣ да слушатъ още:
органическа химия, история на философията, логика и психология.
-

УЧЕБЕНЪ ПЛАНЪ

ЗА

СПЕЦИАЛНОСТИТЪ, КОИТО СЕ СЛЪДВАТЪ ВЪ ЮРИДИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТЪ.

ОБЩИ НАРЕДБИ.

Студенти отъ факултета, които не сж учили въ гимназия латински езикъ, се задължаватъ да слѣдватъ прѣподавания по него най-малко четири полугодия. Студенти, които не владѣятъ новитѣ езици, сж длъжни да слѣдватъ прѣподавания поне по единъ отъ тѣхъ най-малко четири полугодия (§ 60 алиния 3 отъ общия правилникъ за Университета).

Прѣпоръчва се на студентитѣ отъ факултета да слѣдватъ прѣподавания по *систематическа философия и по история на философията*.

1. *Енциклопедия на правото.*
 2. *Римско право.*
 3. *История на българското и славянско право.*
 4. *Държавно право* (общо и българско).
 5. *Политическа икономия.*
 6. *Финансова наука.*
 7. *Статистика.*
 8. *Каноническо право.*
 9. *Гражданско право.*
 10. *Търговско право.*
 11. *Наказателно право.*
 12. *Наказателно сждопроизводство.*
 13. *Гражданско сждопроизводство.*
 14. *Административно право.*
 15. *Публично международно право.*
 16. *Частно международно право.*
 17. *Сждебна медицина.*
-

ПРАВИЛНИКЪ

ЗА

ФИЛОСОФСКИЯ СЕМИНАРЪ ПРИ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТЪ НА УНИВЕРСИТЕТА.

(Приетъ отъ Академическия съвѣтъ въ заседанието му отъ Х/II 1904 год.)

§ 1. Филофскиятъ семинаръ на Университета се намира подъ ржководството на единъ уредникъ, избранъ отъ факултетския съвѣтъ измежду професоритѣ по философия.

§ 2. Тоя семинаръ има за цѣль да спомага за философското развитие на своитѣ членове и за по-дълбоко вникване въ философскитѣ проблеми, както и да упжтва членоветѣ въ самостоятелно разработване на въпроси изъ областъта на разнитѣ философски дисциплини.

§ 3. За постигането на тая цѣль служатъ общи заседания, въ които се четатъ и се тълкуватъ класически съчинения на видни философи и се прочитатъ отъ членове на семинара специално приготвени реферати върху въпроси отъ областъта на систематическата и историческата философия. Подиръ прочитането на рефератитѣ ставатъ разисквания върху мнѣнията, изказани въ тѣхъ.

§ 4. Заседанията, които ставатъ редовно еднажъ въ седмицата, се ржководятъ отъ уредника на семинара, или отъ неговъ замѣстникъ.

§ 5. Темитѣ за писменитѣ работи или се прѣдлагатъ отъ прѣподавателитѣ по философия или се избиратъ свободно отъ самитѣ членове на семинара; въ послѣдния случай иска се прѣдварително одобрение на уредника.

§ 6. Когато нѣкой отъ членоветѣ иска да чете рефератъ трѣбва да увѣдоми за това уредника на семинара, най-малко осемь дена по-рано, за да може уредникътъ да съобщи темата на реферата на членоветѣ на семинара.

§ 7. Членоветѣ на семинара биватъ редовни и извънредни. Редовни членове биватъ само редовни студенти отъ историко-филологическия факултетъ; а извънредни членове могатъ да бждатъ слушатели отъ тоя факултетъ или студенти отъ другитѣ факултети. Съ позволение на уредника могатъ да присжтствуватъ въ заседанията на семинара като гости и други студенти, които не сж членове на семинара.

§ 8. Въ особна семинарска книга се записватъ членоветѣ на семинара, а така сжшо отбѣлзватъ се работитѣ, що се извършватъ въ семинарнитѣ заседания.

§ 9. За усилване на научните занятия на членовете на семинара съществува при семинара специална библиотека и читалня.

§ 10. Семинарната библиотека и читалня се управлява от единъ библиотекаръ, който се назначава отъ уредника измежду редовните членове на семинара.

§ 11. Библиотекарътъ е длъженъ да държи въ редъ каталога на библиотечните книги и списания, въ опредѣленитѣ часове да надзирава семинарната читалня и да дава на редовните членове на семинара книги отъ семинарната библиотека. Библиотекарътъ е отговоренъ за своята работа прѣдъ уредника.

§ 12. За своя трудъ библиотекарътъ получава мѣсечно възнаграждение, което се опредѣля отъ факултетския съвѣтъ по прѣдставление на уредника.

§ 13. Семинарната библиотека, която се смѣта за частъ отъ общата библиотека на Университета, съдържа книги, взети отъ дубликатитѣ на университетската библиотека, купени съ специално за тая цѣль прѣдвидени въ годишния бюджетъ на Университета суми, или получени въ подаръкъ.

§ 14. За възнаграждаване на добри семинарни работи на студентитѣ, отпускатъ се отъ факултета по прѣдложение на уредника, награди въ размѣръ отъ 30—50 лева.

ПРАВИЛНИКЪТЪ

ЗА

ИНСТИТУТИТЪ ПРИ ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТЪ НА УНИВЕРСИТЕТА.

(Приетъ отъ Академическия съвѣтъ въ заседанията му отъ 2 юний
и 29 октомврий 1905 год.).

ГЛАВА I.

Цѣль на институтитѣ.

§ 1. Институтитѣ сж научно-помагални заведения по специалноститѣ, застѣпени въ Физико-математическия факултетъ на Университета (чл. 13 отъ закона и § 71 отъ общия правилникъ за Университета).

Забѣлѣжка. Въ институтитѣ могатъ да работятъ и частни лица по нѣкои специални въпроси, ако за това позволяватъ срѣдствата, врѣмето и помѣщенieto на института. Ако работата на такова лице е свързана съ харчене институтски материалъ, тогава то прѣдплаща за него възнаграждение, опрѣдѣлено отъ факултетския съвѣтъ по прѣдложение отъ уредника (§ 7, д. отъ настоящия правилникъ).

ГЛАВА II.

Число и обемъ на институтитѣ.

§ 2. При Физико-математическия факултетъ има за сега слѣднитѣ институти:

- а) математически,
- б) физически и астрономическа обсерватория,
- в) химически,
- г) ботанически,
- д) зоологически и
- е) минерало-геологически.

§ 3. Институтитѣ обематъ :

- а) математическия: сбиркитѣ по математика и аналитическа механика;
- б) физическия: лабораториитѣ и кабинетитѣ по физика, обсерваторията и наблюдателнитѣ станции по метеорология;
- в) химическия: лабораториитѣ, кабинетитѣ, сбиркитѣ и складоветѣ по химия и технология;

г) ботаническият: лабораториитъ, кабинетитъ, сбиркитъ и складоветъ по ботаника и ботаническата градина;

д) зоологическият: лабораториитъ, кабинетитъ, сбиркитъ и складоветъ по зоология и сравнителна анатомия;

е) минерало-геологическият: лабораториитъ, кабинетитъ, сбиркитъ и складоветъ по минералогия, петрография, геология и палеонтология.

Забѣлѣжка. Всѣки институтъ обема още библиотека, евентуално и семинаръ.

ГЛАВА III.

Управление на институтитъ.

§ 4. Всѣки институтъ непосредно се управлява отъ своя уредникъ (§§ 72 и 73 отъ общия правилникъ за Университета).

§ 5. Когато нуждата изисква, работата по ръководството на института се разпрѣдѣля между уредниците и съответнитъ прѣподаватели по прѣдметитъ, застъпени въ института.

§ 6. Въ институтитъ помагатъ: асистентитъ, пазителитъ на сбиркитъ, механикътъ, прѣпарататоритъ, градинарътъ и лаборантитъ.

§ 7. Уредникътъ:

а) води дѣлата на института;

б) прѣдставя на факултетския съвѣтъ въ края на учебната година отчетъ за състоянието на института (§ 73 ал. б);

в) прѣдставя за нуждитъ на института въ края на учебната година на факултетския съвѣтъ бюджето-проектъ, съставенъ съвмѣстно съ останалитъ прѣподаватели при института;

г) съвмѣстно съ послѣднитъ изписва чрѣзъ ректората нужнитъ за института учебни пособия;

д) опрѣдѣля съвмѣстно съ останалитъ прѣподаватели, дали могатъ или не частни лица да работятъ въ института, и трѣбва ли да плащатъ, и въ какъвъ размѣръ за изхарчения материалъ нѣкое обезщетение (вижъ заб. къмъ § 1);

е) прѣпраща докладитъ на титуларитъ на катедритъ относително избора на асистенти (чл. 25 отъ закона);

ж) избира и прѣдставя за назначение: пазители на сбиркитъ (чл. 26 отъ закона), механикъ, градинаръ, препарататоръ и лаборанти (чл. 31 отъ закона), съвмѣстно съ останалитъ прѣподаватели отъ института.

§ 8. Когато уредникътъ отсъствува продължително прѣзъ учебното врѣме, замѣстя го избраниятъ отъ факултетския съвѣтъ прѣподавателъ.

§ 9. Асистентитъ сж длъжни:

а) да приготвятъ всичко нужно за лекциитъ и практическитъ занятия;

б) да ръководятъ въ случай на нужда при постоянното упжтване и надзоръ на съответния прѣподавателъ практическитъ занятия на студентитъ;

в) да снабдява студентитъ съ необходимитъ уреди и материали за практически занятия, които отбѣлѣзватъ въ особена книга;

г) да водятъ кабинетитъ (а дѣто е нужно и сбиркитъ) подъ ръководството на надлежния уредникъ;

д) да водят редовно и изправно подъ надзора на уредника введениѣ въ института книги (инвентари, разходни книги, квитанционни и др.);

е) да водят библиотеката при кабинетитѣ;

ж) да правят наблюдения и да разработватъ по прѣдложение на уредника или съотвѣтния прѣподаватель специални въпроси въ врѣме, когато сж свободни или нарочно за тая цѣль освободени;

з) да приготвяватъ препарати по указание на съотвѣтнитѣ прѣподаватели;

и) да ходятъ по екскурзии сами, или съ студенти, по прѣпоржка на съотвѣтния прѣподаватель; събранитѣ материали оставатъ достояние на института;

к) да се явяватъ на врѣме въ лабораторнитѣ прѣди начало на лекциитѣ и практическитѣ занятия;

л) да не напушатъ лабораторнитѣ прѣди да сж свършили занятията и прѣди да сж напуснали студентитѣ лабораторнитѣ или аудиторнитѣ;

м) да извѣстятъ прѣдварително уредника за всѣко свое отсѣствие отъ института прѣзъ работното врѣме;

н) да слѣдятъ за реда, чистотата и изправността на сбиркитѣ, кабинетитѣ, складоветѣ и лабораторнитѣ, за което непосредно отговарятъ прѣдъ уредника;

о) да провѣрватъ въ края на всѣка учебна година библиотекитѣ, сбиркитѣ, кабинетитѣ и складоветѣ по инвентарнитѣ книги, за което съставляватъ актъ по приетия за тая цѣль редъ.

§ 10. Асистентитѣ не могатъ да се ползуватъ отъ ваканциитѣ, безъ прѣдварително съгласие на надлежния прѣподаватель и разрѣшението на уредника, за което имъ се дава нужния отпускъ отъ ректора.

§ 11. Пазителитѣ на сбиркитѣ сж длъжни:

а) да помагатъ на уредника при уреждането на сбиркитѣ въ института, а въ случай на нужда, и при практическитѣ упражненія;

б) да опрѣдѣлятъ и приготвятъ за изложение въ сбиркитѣ постжпилитѣ сурови материали въ института;

в) да ходятъ по екскурзии и събиратъ материали за сбиркитѣ по надлежното разпореждане на прѣподавателитѣ въ института, слѣдъ което даватъ рапортъ за извършеното отъ тѣхъ;

г) да бдятъ за изправността и чистотата въ сбиркитѣ;

д) да водятъ редовно и изправно установенитѣ за сбиркитѣ книжа;

е) да даватъ отчетъ на уредника въ края на учебната година за състоянието на сбиркитѣ;

§ 12. Препараторътъ при зоологическия институтъ се назначава отъ Министерството на Просвѣщението по прѣдложение на уредника на института, съ одобрение на факултетския и прѣдставление отъ Академическия съвѣтъ;

§ 13. За препараторъ се назначава лице, което има поне завършено срдно образование и техническа подготовка за изработване на разни препарати по таксидермията, остеологията и анатомията на животнитѣ;

§ 14. Препараторътъ е длъженъ:

а) да приготвява подъ непосредния надзоръ на уредника спиртни препарати, монтирани животни, скелети и анатомически препарати;

б) да ходи на екскурзии всѣки пжтъ, когато уредникътъ намѣри за добръ да го изпрати.

в) да прѣдставя на уредника за всѣка екскурзия подробенъ рапортъ, който да съдържа:

1) колко врѣме е траяла обиколката;

2) кои мѣста сж посѣтени;

3) колко и какви животни сж събрани;

г) да слѣди за реда, чистотата и изправността на сбиркитѣ и на уредитѣ, съ които си служи при работенето, за което лично отговаря прѣдъ уредника;

д) да води редовно и изправно подъ надзора на уредника введенитѣ при сбиркитѣ книжа;

е) да се явява на врѣме прѣзъ опрѣдѣленитѣ работни часове и да извѣстява уредника за всѣко свое отсъствие;

ж) да дава въ края на всѣко полугодие рапорти на уредника за изработенитѣ отъ него препарати;

з) да провѣрява въ края на всѣка учебна година сбиркитѣ, за които дава отчетъ на уредника.

§ 15. Събранитѣ прѣзъ врѣме на екскурзитѣ животни отъ препаратора оставатъ имотъ на института и се вписватъ въ инвентара му.

§ 16. Забранява се на препаратора да изработва за своя лична облага препарати въ помѣщението на института даже въ извънработни дни и часове.

§ 17. Забранява се на препаратора да се ползува за своя лична облага отъ длъжността си при института и да събира за себе си такива животни, на които ловътъ, съгласно съ законитѣ на страната, е забраненъ въ извѣстни мѣстности или прѣзъ опрѣдѣлено врѣме на годината.

§ 18. За механикъ се назначава лице съ завършено висше образование по машинното инженерство и съ надлежна практика. Длъжноститѣ му се опрѣдѣлятъ съ особенъ правникъ.

§ 19. Градинарътъ при ботаническата градина се назначава отъ Министерството на Просвѣщението по прѣдложение на уредника на института, съ одобрение на факултетския и прѣдставление отъ Академическия съвѣтъ.

§ 20. За градинаръ се назначава лице съ специално за цѣльта образование и подходяща практика.

§ 21. Градинарътъ е длъженъ:

а) да привежда въ изпълнение разпоредбитѣ на уредника, било относително общия планъ на градината, било относително отдѣлнитѣ застѣпени въ нея групи растения, и безъ негово знание да не прави никакви измѣнения;

б) да се грижи за подобрене на почвата и атмосфернитѣ условия, съгласно индивидуалнитѣ нужди на растенията;

в) да произвежда култури и да бди за събиране на сѣмената;

г) да подѣржа въ редъ стикетигѣ на растенията;

д) да се грижи по указанието на уредника за застѣпването въ градината на растенията отъ разнитѣ пояси на българската флора;

е) да бжде винаги въ градината, когато се четат лекции, за да може своевременно да доставя поисканитѣ растения;

ж) да държи въ редъ и изправностъ книгата по поддържане и обзавеждане градината;

з) да докладва своевременно на уредника за загиналитѣ растения; и

и) да дава отчетъ въ края на учебната година за състоянието на градината.

§ 22. Лаборантитѣ се избиратъ отъ надлежнитѣ уредници и се прѣпоръчватъ за назначение по реда, указанъ за препаратора и градинаря (§ § 12 и 19).

§ 23. За лаборантъ се назначава лице поне съ петокласно сръдно образование.

§ 24. Лаборантътъ е длъженъ:

а) да приготвява подъ ръководство на асистентитѣ обикновенитѣ препарати и общи реактиви;

б) да снабдява лабораторинитѣ и аудиторинитѣ съ необходимитѣ препарати и реактиви, прѣди прѣподаванията и практическитѣ занятия;

в) да заведва и да държи въ редъ складоветѣ и работилницитѣ и да бди за чистотата въ тѣхъ;

г) да води книгата, по която се даватъ на студентитѣ прибори и материали отъ склада;

д) да помага на прѣподавателитѣ и асистентитѣ въ всички случаи, дѣто става нужда.

Забѣлъжка. Отъ лаборанта по зоология, който ще изпълнява длъжността помощникъ на препаратора, не се изисква прѣдвидѣното въ правилника за лаборантитѣ при Университета петокласно образование, а само техническа подготовка за изработване монтирани животни и скелети.

ГЛАВА IV.

Пазене помагалата въ институтитѣ.

§ 25. Всѣки институтъ трѣбва да има слѣднитѣ книжа;

а) инвентаръ, въ който се вписватъ всички помагала и материали;

б) каталогъ, въ който прѣгледно сж вписани сбиркитѣ;

в) наржна разходна книга, въ която се вписватъ дребнитѣ потреби на института; и

г) книги, отъ каквито институтътъ се нуждае.

§ 26. Безъ знание и разрѣшение на уредника никакви помагала не могатъ отъ никого да се изнасятъ навънъ отъ института (§ 28).

Забѣлъжка. Прѣподавателитѣ при институтитѣ могатъ безъ прѣварително разрѣшение на уредника да изнасятъ вънъ отъ института помагала и книги, слѣдъ като ги впишатъ въ специална за случая книга, която се пази въ всѣки институтъ.

ГЛАВА V.

Вжтрешенъ редъ въ лабораториитѣ на Университета.

§ 27. Студентитѣ сж длъжни :

а) при влизането въ лабораториитѣ да оставятъ своитѣ горни дрехи, шапки, галоши и чадъри на опрѣдѣленото за тая цѣль мѣсто ;

б) да пазятъ въ лабораториитѣ пристойнитѣ за единъ Университетъ редъ и тишина ;

в) да пазятъ таблицитѣ, картитѣ, чертежитѣ, моделитѣ, препаратитѣ, апаратитѣ, атлазитѣ и книгитѣ, които сж оставени на разположение въ аудиторниитѣ и лабораторниитѣ, и коридоритѣ ;

г) да съобщаватъ на прѣподавателя веднага при приемането на всѣко учебно помагало забѣлзаниитѣ въ него поврѣди ;

д) да се явяватъ о-врѣме на практически занятия и да ги напуцатъ само слѣдъ свършека на часа ;

е) да дохаждатъ подготвени на практически занятия, при които се изисква прѣдварителна теоретическа подготовка ;

ж) да вписватъ хода на всѣко практическо упражнение въ особена тетрадка, която прѣдставятъ въ края на полугоднето на надлежния прѣподаватель ;

з) да пазятъ прѣзъ врѣме на практичекитѣ си занятия най-голѣма чистота въ цѣлата лаборатория ;

и) да хвърлятъ разнитѣ непотрѣбни отпадки (напр. утайки, филтри, реактиви, части отъ сгъкла, части отъ животни, растения, минерали и др. т.), които се получаватъ прѣзъ врѣме на практичекитѣ занятия, въ опрѣдѣленитѣ за тая цѣль сждове ;

к) да не развиватъ вѣнъ отъ опрѣдѣленото за тая цѣль мѣсто разни врѣдителни газове и пѣри отъ киселини и пр. ;

л) да не харчатъ излишно количество газъ, вода, електричество, разни материали и реактиви ;

м) да затварятъ канелкитѣ (крановетѣ) на горилата си и на водопроводитѣ по установения редъ ;

н) да връщатъ въ исправность учебнитѣ помагала (книги, апарати и др. под.), които имъ се даватъ за врѣменно ползуване ;

о) да не внасятъ справочни книги въ други помѣщения, гдѣто се развиватъ киселини, врѣдителни газове и други реактиви, които могатъ да ги поврѣдятъ.

§ 28. На студентитѣ се забранява :

а) да изнасятъ изъ Университета учебни помагала, книги, реактиви, или каквито и да било други прѣдмети, принадлежащи на лабораториитѣ и кабинетитѣ безъ прѣдварително позволение отъ надлежния прѣподаватель ;

б) да взематъ помагалата на другаритѣ си, да ги употрѣбаватъ безъ тѣхно съгласие ;

в) да влизатъ въ складоветѣ, сбиркитѣ и кабинетитѣ безъ позволение на надлежния прѣподаватель.

§ 29. Въ началото на всѣко полугодие или учебна година всѣкой студентъ, или по нѣколцина заедно, получава за произвеждане практическитѣ си занятия нужнитѣ помагала, които се даватъ отъ лабораториитѣ по опредѣленъ списъкъ. Тия помагала се пазятъ отъ студентитѣ прѣзъ цѣлото полугодие.

§ 30. Освѣнъ споменатитѣ въ горния параграфъ помагала, студентитѣ се ползватъ и съ другитѣ общи за всички студенти помагала, които се поставятъ веднага слѣдъ употребението имъ на опредѣленото имъ мѣсто.

§ 31. Студентитѣ отговарятъ за поврѣдитѣ, направени на учебнитѣ помагала, споменати въ § 30, само за онова врѣме, прѣзъ което сж си служили съ тѣхъ. А помагалата споменати въ § 29, тѣ връщатъ въ исправностъ въ края на полугодие, или на учебната година, или пѣкъ когато напушатъ Университета (по списъка). Поврѣденитѣ и унищожени помагала, виновнитѣ студенти заплащатъ въ ректората споредъ стойността имъ. *За всѣка поврѣдена или липсала вещь отъ лабораторията и аудиторията, ако не се намѣри виновникътъ, отговарятъ солидарно всичкитѣ студенти, които работятъ въ тѣхъ.*

§ 32. Докогато студентътъ не заплати стойността на поврѣденитѣ или унищожени отъ него помагала, не може да получи училищнитѣ си документи отъ ректората.

§ 33. Студентитѣ сж длѣжни да се съобразяватъ строго съ настоящия правилникъ.

Съ провинилитѣ се студенти въ лабораториитѣ се постѣпва съгласно § 6 отъ правилника за дисциплината на Университета.

Университетска учебна година 1905-1906.

А. Управителенъ съставъ.

I.

Ректоръ: *Ив. А. Георговъ*.

Проректоръ: * * *

Декани:

Б. Цоневъ, — на истор.-филол. факултетъ.

Г. Н. Колушки, — на физ.-мат. факултетъ.

Вл. Молловъ, — на юридическия факултетъ.

Продекани:

А. Теодоровъ, — на истор.-филол. факултетъ

М. Бъчеваровъ, — на физ.-мат. факултетъ

М. Поповилиевъ, — на юрид. факултетъ.

II.

Академически съвѣтъ:

Ив. А. Георговъ

Г. Н. Колушки

Вл. Молловъ

Б. Цоневъ

М. Бъчеваровъ

М. Поповилиевъ

А. Теодоровъ

Н. Добревъ

Г. Т. Данаиловъ

Д. Д. Агура

Ем. Ивановъ

С. Кировъ

Л. Милетичъ

Ст. Юриничъ

И. Фаденхехтъ

III.

Секретарь: *Б. Б. Бижевъ* (отъ 21/1 1906).

Квесторъ: *П. Русевъ*.

IV.

Уредници на институтитѣ:

1. Въ историко-филологическия факултетъ:

Ив. А. Георговъ, на симинара и на кабинета по философия.

Д. Д. Агура, на историческия семинаръ.

А. Иширковъ, на географския институтъ.

Л. Милетичъ, на славянския семинаръ.

2. Въ физико-математическия факултетъ :

- А. Шоурекъ*, на математическия кабинетъ; *Д. Поповъ*, асистентъ.
М. Бъчеваровъ, на физич. институтъ и на астрономич. обсерватория,
Ж. Чавдаровъ и *Я. Вжжаровъ*, асистенти по физика; *К. Поповъ*, асистентъ по астрономия.
П. Райковъ, на химическия институтъ; *П. Тишковъ*, асистентъ.
Г. Н. Златарски, на минерало-геоложкия институтъ; *И. Стояновъ*, асистентъ, *Д. Аллахверджиевъ*, препараторъ-пазитель.
Ст. Юриничъ, на зооложкия институтъ; *Д. Йоакимовъ*, асистентъ.
Ст. Петковъ, на ботаническия институтъ; *Ив. Нейчевъ*, асистентъ,
Хр. Миховъ, градинарь.

3. Въ юридическия факултетъ.

- С. Кировъ*, на юридическия семинаръ и на криминалния музей.

4. Библиотекаръ: *Ст. Аргировъ*.

Б.

Университетътъ се помъстя :

- А. 1. Ректоратътъ и университетската канцелария,
 2. Библиотеката,
 3. Деканатътъ, институтитъ и аудиторитъ на историко-филологическия факултетъ,
 4. Кабинетътъ и аудиторитъ по математика и
 5. Деканатътъ, институтитъ и аудиторитъ на юридическия факултетъ—
въ сградитъ на фондъ „Д-ръ Василиядъ“, задъ двореца : едната на улица Регентска и другата на улица Тетевенска.
- Б. Деканатътъ и аудиторитъ на физико-математическия факултетъ и институтитъ : ботанически кабинетъ и разсадникъ, химически кабинетъ и лаборатория, физически кабинетъ и лаборатория —
въ сградата при I. мжжска гимназия, срещу паметника на Левски.
- В. Кабинетитъ, сбиркитъ и аудиторитъ по геология и минералогия —
на улица „Кракра“ № 13.
- Г. Кабинетътъ и аудиторията по зоология — *на жгъла на улици Кракра и Оборище.*
- Д. Зооложката сбирка — *на улица Дунавъ, срещу I. мжжска гимназия.*
- Е. Ботаническата градина се намира задъ Манежа — *между улици Шипка и Оборище, около докторския паметникъ.*
- Ж. Астрономическа обсерватория — *въ князь Борисовата градина.*
- З. Метеороложката станция на университета — *въ ботаническата градина задъ манежа между улици Шипка и Оборище.*
- И. Магнитната станция — *въ сградата на физико-математическия факултетъ.*

В. Разписъ на лекциитѣ прѣзь учебната 1905/6 год.

I.

Историко-филологически факултетъ.

Ред. проф. *Ив. А. Георговъ.*

Зимно полугодие.

Кантъ, Фихте, Шелингъ и Хегелъ
3 часа.
Етика (принципи на морала) 2 ч.
*Философски семинаръ 1 часъ.

Лѣтно полугодие.

История на нѣмската философия
слѣдъ Хегела 3 часа.
Истории на етиката 2 часа.
*Философски семинаръ 1 часъ.

Лекторъ *К. Кръстевъ.*

Психология 3 часа.
Проблеми на метафизиката 2 часа.
*Упражнения върху проблеми на
метафизиката 2 часа.

Въведенне въ философията 2 часа.
Проблеми на метафизиката II, 2 ч.
*Естетически анализи 2 часа.

Извънр. проф. *П. Нойковъ.*

Билъ въ отпускъ.

История на новата педагогия 2 ч.
Хуманитарно обучение 2 часа.
Английско образование 1 часъ.
*Семинаръ: четене и тълкуване на
J. Fr. Herbart: Allgemeine Pädagogik
2 часа.
*Експериментално - педагогически
упражнения 1 часъ.

Ред. проф. *Д. Д. Агура.*

Срѣдновѣковна история 2 часа.
Лутеръ и Калвинъ 2 часа.
Европа прѣзь врѣме на юлската
монархия 2 часа.
*Исторически семинаръ 1 часъ.

Срѣдновѣковна История отъ Кар-
ла Велики насамъ 2 часа.
Калвинизъмъ 2 часа.
Просвѣтениятъ абсолютизмъ 2 ч.
*Исторически семинаръ 1 часъ.

Извънр. проф. *В. Н. Златарски.*

България прѣзь XI—XIII вѣкъ
3 часа.
Учението на богомилитѣ 2 часа.
*Четене и обяснение старобългар-
ски паметници 2 часа.

България прѣзь XII—XV вѣкъ
3 часа.
История на Турция прѣзь XV до
XVII вѣкъ 2 часа.
*Четене и обяснение старобългар-
ски паметници 2 часа.

Извънр. проф. *Г. Кацаровъ.*

Гръцка история отъ време на персийскитѣ войни 3 часа.

Августъ и неговата епоха 2 часа.

*Четене и обяснение на Monumentum Ancyranum 2 часа.

Римска история 4 часа.

Историческа метода 1 часъ.

*Четене и обяснение на исторически паметници 2 часа.

Част. доц. *В. Добруски.*

Уводъ въ гръцка и римска епиграфика съ обяснения на надписни паметници въ България 3 часа.

Уводъ въ гръцка и римска епиграфика съ особенъ огледъ къмъ надписнитѣ паметници на България 3 ч.

Извънр. проф. *А. Иширковъ.*

География на селищата и пжтищата за съобщения 2 часа.

География на България 3 часа.

*Практически упражнения по география 4 часа.

*Семинарни упражнения по география 2 часа.

Земята като небесно тѣло 1 часъ.

География на Македония и Одринско 2 часа.

Обща етнография 2 часа.

*Семинарни упражнения по география 2 часа.

*Географски упражнения 4 часа.

Ред. проф. *Л. Милетицъ.*

Сравнителна граматика на славянскитѣ езици 2 часа.

Старобългарски синтаксисъ 1 ч.

Фонетика и морфология на старобългарския езикъ 3 часа.

*Упражнения въ славянския семинаръ 2 часа.

Сравнителна граматика на славянскитѣ езици 2 часа.

*Четене югославянски паметници 1 часъ.

Морфология на старобългарския езикъ 1 часъ.

*Четене старобългарски паметници 2 часа.

*Упражнения въ славянския семинаръ 2 часа.

Ред. проф. *Б. Цоневъ.*

Уводъ въ историята на българския езикъ 3 часа.

Новобългарски вокализъмъ 2 ч.

Славянска палеография 3 часа.

Новобългарски консонантизъмъ 2 часа.

Ред. проф. *А. Теодоровъ.*

Уводъ въ науката за езика 2 ч.

Нова българска литература 3 ч.

*Работи по новобългарски книжовни творения 1 часъ.

Произходъ на езика 2 часа.

Българска литература отъ освобождението 3 часа.

Стара литература югославянска 1 часъ.

Лекторъ *Р. Горановъ.*

Латински езикъ 6 часа.
Гръцки езикъ 6 часа.

Латински езикъ 6 ч. въ 2 секции.
Гръцки езикъ 6 ч. въ 2 секции.

Лекторъ *Й. Ивановъ.*

Френски езикъ 9 часа.

Френски езикъ 9 ч. въ 3 секции.

Лекторъ *Ат. Димитровъ.*

Билъ въ отпускъ.

Нѣмски езикъ 9 ч. въ 3 секции.

II.

*Физико-математически факултетъ.*Ред. проф. *Ем. Ивановъ.*

Висши анализъ, I часть 2 часа.
Висши анализъ, II часть 6 часа.
*Упражнения по висши анализъ
I часть.

Висши анализъ: диференциални
уравнения 3 часа.
*Упражнения по диференциални
уравнения I часть.
Висши анализъ: теория на функ-
циитъ, I часть 3 часа.

Ред. проф. *Ат. Тинтеровъ.*

Основи на висшата математика, I
часть 5 часа.
*Упражнения по основи на висшата
математика 2 часа.
Основи на висшата математика, II
часть (диференциално смѣтане) 4 ч.
*Упражнения по диференциално
смѣтане 2 часа.

Основи на висшата математика, I
часть, 3 часа.
*Упражнения по основи на вис-
шата математика I часть.
Основи на висшата математика, III
часть (интегрално смѣтане) 5 часа.
*Упражнения по диференциално и
интегрално смѣтане 2 часа.

Ред. проф. *А. В. Шоурекъ.*

Аналитическа геометрия, I часть
3 часа.
Аналитическа геометрия, II часть
(съ теория на криви линии и повър-
хнини), 3 часа.
*Упражнения по аналитическа гео-
метрия 4 часа.
Висша геометрия 2 часа.

Аналитическа геометрия 6 часа.
*Упражнения по аналитическа гео-
метрия 4 часа.
Висша геометрия 4 часа.

Извънр. проф. *Сп. Ганевъ.*

Аналитическа механика 4 часа.
 *Упражнения по аналитическа механика 1 частъ.
 Висша алгебра 3 часа.
 *Упражнения по висша алгебра 1 частъ.

Аналитическа механика (динамика) 5 часа.
 *Упражнения по аналитическа механика 2 часа.
 Теория на алгебрическитѣ уравнения 2 часа.
 *Упражнения по алгебрически уравнения 2 часа.

Ред. проф. *М. Бъчеваровъ*

Сферическа съ практическа астрономия 3 часа.
 Практическа астрономия 2 часа.
 Теоретическа астрономия 2 часа.
 *Упражнения по астрономия 2 ч.

Сферическа съ практическа астрономия 2 часа.
 Теоретическа астрономия 3 часа.
 *Упражнения по астрономия 2 ч.
 Метеорология 2 часа.

Ред. проф. *П. Бахметевъ.*

Физика (топлина) 4 часа.
 *Упражнения по физика 18 часа.

Физика (електричество и механизъмъ) 5 часа.
 *Упражнения по физика 24 часа.

Ред. проф. *Н. Добревъ.*

Неорганическа химия (металоиди) 3 часа.
 Неорганическа химия (рѣдки елементи) 1 частъ.
 Аналитическа химия (качественъ анализъ) 2 часа.
 Аналитическа химия (количественъ анализъ) 1 частъ.
 *Упражнения по химия 4 часа.

Неорганическа химия (метали) 3 ч.
 Неорганическа химия (рѣдки елементи) 2 часа.
 Аналитическа химия (количественъ анализъ) 2 часа.
 *Упражнения по химия 4 часа.

Ред. проф. *П. Н. Райковъ.*

Органическа химия (ароматни съединения) 4 часа.
 Избрани части изъ теоретическата химия 2 часа.
 *Упражнения по химия 4 часа.

Органическа химия (циклени съединения) 4 часа.
 Избрани въпроси изъ теоретическата химия 2 часа.
 *Упражнения по химия 4 часа.

Ред. проф. *Г. Н. Колушки.*

Химическа технология на мазнинитѣ 4 часа.
 Химическа технология (ферментационни производства) 1 частъ.
 *Упражнения по технология 4 ч.

Химическа технология на текстилнитѣ вещества 4 часа.
 Химическа технология (ферментационни производства) 1 частъ.
 *Упражнения по химическа технология 4 часа.

Ред. проф. *Г. Н. Златарски.*

Тектоника на земната кора и стратиграфска геология (архаична система и палеозойска група) 4 часа.

Палеозоология (Mollusca) 2 часа.
*Упражнения по палеонтология 2 часа.

Геология (мезозойска и неозойска група) 4 часа.

Палеозоология (Cephalopoda, Arthropoda) 2 часа.
*Упражнения по палеозоология 2 часа.

Ред. проф. *Г. Бончев.*

Петрография, I часть 4 часа.
*Упражнения по петрография 6 ч.

Специална петрография 4 часа.
*Упражнения по петрография 6 ч.

Ред. проф. *Ст. Юринич.*

Сравнителна анатомия на гръбначните животни (анимални органи) 4 ч.

*Упражнения по сравнителна анатомия на гръбначните животни 2 ч.

*Упражнения по систематика на животните 2 часа.

Сравнителна анатомия на гръбначните животни (вегетативни органи) 5 часа.

*Упражнения по сравнителна анатомия на гръбначните животни 2 ч.

*Упражнения по систематика на животните 2 часа.

Извънр. проф. *Г. Шишков.*

Анатомия и систематика на безгръбначните животни 4 часа.

*Упражнения по анатомия и систематика на безгръбначните животни 6 часа.

Анатомия и систематика на безгръбначните животни 4 часа.

*Упражнения по анатомия и систематика на безгръбначните животни 8 часа.

Доцент *Ст. Петков.*

Физиология на растенията 4 часа.
*Упражнения по ботаника 12 ч.

Систематика на низшите растения 5 часа.

*Упражнения по ботаника 12 часа.

Част. доц. *Ст. Георгиев.*

Анатомия на човъка и хигиена 3 ч.

Антропология (хигиена) 3 часа.

III.

*Юридически факултетъ.*Част. доц. *П. Данчевъ.*

История на източниците на рим- ското право 2 часа.	Римска правна наука 1 часъ.
Римско лично и вещно право 3 ч.	Римско облигационно и наслѣд- ствено право 4 часа.

Част. доц. *А. Каблешковъ.*

Търговско право: за мѣнителни- цата 3 часа.	Търговско право: за несъстоятел- ността 3 часа.
--	--

Извънр. проф. *И Фаденхехтъ.*

Облигационно право 6 часа.	Вещно право 4 часа.
*Упражнения по гражд. право 1 ч.	Наслѣдствено право 3 часа.

Част. доц. *П. Абрашевъ.*

Гражд. сждопроизводство (обща часть) 3 часа.	Гражд. сждопроизводство (особе- на часть) 3 часа.
---	--

Извънр. проф. *Вл. Молловъ.*

Българско наказателно право (часть специална) 5 часа.	Българско наказателно сждопро- изводство 4 часа.
Упражнения по общата часть на наказателното право 1 часъ.	*Упражнения по специалната часть на наказателното право 1 часъ.

Извънр. проф. *М. Поповилиевъ.*

Международно право (введение; за лицата) 2 часа.	Международно право (права и за- дължения на държавитѣ, защита на правата) 3 часа.
Капитулационенъ режимъ въ Бъл- гария 1 часъ.	Международно частно (граждан- ско и търговско) право 2 часа.
Енциклопедия на правото (обща теория на правото) 3 часа.	Международно гражданско-проце- суално право) 1 часъ.

Извънр. проф. *С. Кировъ.*

Общо държавно право 3 часа.	Общо държавно право 3 часа.
Административно право (централ- но управление) 2 часа.	Административно право (мѣстно управление) 2 часа.
*Упражнения по държавно и адми- нистративно право 2 часа.	*Упражнения по държавно и ад- министративно право 2 часа.

Част. доц. *Ст. С. Бобчевъ.*

История на старото българско право: 1) източници и историята имъ; 2) държавно право 4 часа.	История на старото българско право: сждебно, углавно и граждан- ско право 3 часа.
	Задругата — историко-юридичес- ки изучвания 1 часъ.

Ред. проф. *Б. Боевъ.*

Билъ въ отпускъ.

Финансова наука 5 часа.

*Семинаръ по финансова наука 2 часа.

Извънр. проф. *Г. Данаиловъ.*

Политическа икономия (систематиченъ курсъ) 4 часа.

Политическа икономия (систематиченъ курсъ) 3 часа.

Търговска и индустриална политика 1 часъ.

Теория на статистиката 2 часа.

*Упражнения по политическа икономия 1 часъ.

*Упражнения по политическа икономия 1 часъ.

*Семинаръ по политическа икономия 1 часъ.

*Семинаръ по политическа икономия 1 часъ.

Част. доц. *Ст. Ватевъ.*

Сждебна медицина 3 часа.

Сждебна медицина 2 часа.

Обществена хигиена въ българското законодателство 1 часъ.

Рапорти отъ разни делегации на Академическия съвѣтъ и на Факултетитѣ.

—

I.

Отъ делегацията по Дановия юбилей въ Пловдивъ.

До Почитаемия Академически Съвѣтъ на Софийския Университетъ.

Като прѣдставители на Академическото тѣло при Софийския Университетъ по юбилея на многозаслужилия дѣецъ Хр. Г. Дановъ, честь ни е да Ви доложимъ, че зехме участие въ сичкитѣ манифестации въ честь на юбилея, както на 7, тъй и на 8 май.

Макаръ и тъй скромно замисленъ, юбилеятъ на Данова се разви въ небивало тържество и надмина сичкитѣ очаквания на инициаторитѣ му; защото участието бѣше наистина сърдечно, задушевно и всенародно. Дружества, учрѣждения, общини и частни лица се надпрѣваряха въ изявления на почитъ и признателностъ къмъ стария народенъ труженикъ и въ тѣзи изявления имаше истински трогателни моменти: факелиото шествие на Пловдивската младежъ начело съ пѣвческия хоръ, хилядното множество граждани, което възхитено придружаваше юбилея отъ Катедралната църква до едно отъ градскитѣ народни училища, за да го именува на Даново име, тържественитѣ рѣчи, пълни съ ентузиазъмъ за голѣмитѣ заслуги на стария нашъ дѣецъ, сичко това трогваше и въ сжшо врѣме въздигаше народния духъ и показваше, колко е голѣмо значението на такива тържества за нашето национално възпитание; още повече, това тържество ставаше въ единъ градъ, който прѣди петдесетъ години, когато юбиларътъ захваща трънливата си дѣйностъ, никой не можеше да счита за български градъ.

Особено блѣскаво и покъртно бѣше тържественото застѣдание въ рисувалния салонъ на Мжжката гимназия, дѣто се поднесоха на честития заслужилъ юбиларъ множество адреси и подарѣци. На първо мѣсто Негово Царско Височество чрѣзъ своя Министръ за Народна Просвѣта, Господинъ Д-ръ Ив. Шишмановъ, го надари съ високъ орденъ за заслуга, а Правителството на Негово Царско Височество основа въ негово име особена стипендия по печатарство. Слѣдъ това се изредиха голѣмо множество депутации отъ разни дружества и учрѣждения, които поднасяха на юбилея хубаво украсени адреси и цѣнни подарѣци. За честь на нашия Университетъ трѣбва да забѣлжимъ, че въ реда на тия депутации намъ, като на прѣдставители отъ Академическото тѣло при Софийския Университетъ, бѣ отредено мѣсто веднага слѣдъ прѣдставителитѣ на Министерството за Народна Просвѣта и г. Цоневъ прочете и прѣдаде на юбилея слѣдния адресъ:

На истинския ревнителъ за българска просвѣта

Хр. Г. Дановъ

за 50 годишния му юбилей.

Отъ Академическото тѣло
при Софийския Университетъ.

Народни Труженици,

Прѣди половинъ вѣкъ, когато нашиятъ народъ едвамъ отваряше очи и не знаеше, дѣ и какъ да търси потрѣбната си душевна храна, Вий съзнателно си поставихте за цѣль да му я доставяте; Вий зехте върху си света длъжностъ да посрѣдничите между народа и писателитѣ му и тая си длъжностъ изпълнихте тѣй добросъвѣстно, че заслужихте напълно да Ви наричаме истински книголюбецъ и просвѣтителъ. И ако признаваме необоримата истина, че народъ безъ книга не е народъ, толкозь повече трѣбва да признаваме заслугитѣ на дѣйци като Васъ, които залагатъ цѣль животъ, за да поддържатъ и разнасятъ тая книга, да сѣятъ чрѣзъ нея просвѣта и знание между народа си. Такива дѣйци сж важни фактори въ културната история на единъ народъ и наравно съ писателитѣ заслужаватъ народна почитъ и уважение.

Такъвъ дѣецъ, такъвъ народенъ труженикъ сте именно Вий, благородни Господине, който отначало и до днесъ неуклонно стоите посрѣдъ сички прѣчки и мжнотии като неизбленъ стълбъ на българската книга и, можемъ каза, олицетворявате въ себе си българския книжовенъ напрѣдъкъ прѣзъ послѣднитѣ петдесетъ години.

Академическото Тѣло при Българския Университетъ, признавайки цѣлнитѣ Ви заслуги за общонародната ни просвѣта, присъединява се къмъ всенароднитѣ изявления днесъ и въ ваше лице поздравя блѣскавия резултатъ на полувѣковно постоянство, поздравя напрѣдка на българската книга.

Живѣйте, народни любимче, още много години за слава и честь на българското отечество! Нека всенародната признателностъ Ви бжде мила утѣха на старини и сладка награда за горчевинитѣ, що сте изпитали, служейки народу си честно и благородно.

София, 7. май 1905. година.

Поднесени бѣха Данову 32 адреса и 550 телеграми. Това внушително число изявления показва, колко сж популярни заслугитѣ на Данова и какви размѣри зе тоя първи всенароденъ петдесетогодишенъ юбилей на живъ нашъ дѣецъ.

София, 20 май 1905 г.

(подп.) *Б. Цоневъ.*

(подп.) *П. Райковъ.*

Отъ прѣдставителя на Университета г. А. Теодоровъ по случаю на тържественото отваряне Бѣлградския Университетъ на 2 Октомврий 1905 г.

До Почитаемия Академически Съвѣтъ на Университета въ София.

Почтѣнъ отъ Академическия съвѣтъ на 27 септемврий т. г. съ избора за прѣдставитель на Софийския Университетъ при тържественото отваряне на 2 октомврий на Сръбския Университетъ въ Бѣлградъ и благодаренъ на Съвѣта за това отличие и довѣрие, азъ потеглихъ за Бѣлградъ на 1 октомврий съ оня пощенски влакъ отъ София, който има прѣка връзка съ сръбския. Като нѣмаше въ поканитѣ отъ сръбския Университетъ нищо съобщено за разпоредбитѣ му по тържеството, азъ вѣрвахъ, че ще имамъ възможность веднага, слѣдъ пристигането си въ Бѣлградъ на 2 октомврий въ 6 часътъ рано да узная разпоредбитѣ за него и да завзема по тѣхъ своето мѣсто. Така и стана; ала при срѣщата ми съ разпоредителитѣ се обяви, че тѣ сж ме очаквали вече прѣдишния день вечеръта. Азъ благодарихъ за такова внимание, като се извинихъ, че за пристигането на 1 октомврий вечеръ не сж ми приели желѣзничнитѣ разписи за движението.

Началото на тържеството за отваряне на сръбския Университетъ бѣ уречено за 9 часътъ пр. пл. Въ залата на Университета се бѣ събрала поканената публика и стигналитѣ пратеници отъ разни канени заведения. Прѣдъ тѣхъ, обиколень отъ духовенството, правителството, чуждитѣ дипломатически прѣдставители, придружень отъ прѣстолонаслѣдника, Н. Вел. сръбския кралъ, поздравень съ пѣсень отъ студентското дружество Обилић, прочете рѣчъта си, съ която прогласи сръбския Университетъ за отворень. Въ рѣчъта си Н. Вел. изтъкна моменти отъ основанието на „Велика школа“ при Карагеорги и честитъ на сръбския народъ успѣхитѣ ѝ до развитие въ Университетъ. Слѣдъ една изпѣяна химна за Университета прочете прѣдседателтъ на Министерския съвѣтъ и Министеръ на просвѣщенieto д-ръ Л. Стояновичъ рѣчъ къмъ ректора, професоритѣ и студентството за добра и свѣтла работа въ Университета.

Ректорътъ на Университета, д-ръ С. Лозанић, изложи прѣдъ публиката въ по-дълъжко слово значението на Великата школа за моралното и материально привдигане на сръбския народъ. Той покани слѣдъ това пратеницитѣ да изкажатъ своитѣ честитки. Пръвъ излѣзе отъ името на сръбската Академия на наукитѣ секретартъ ѝ д-ръ Жујовић, сега Министеръ на външнитѣ дѣла; подиръ него се изредиха: отъ страна на Загребския Университетъ ректорътъ д-ръ Хайнцъ, отъ страна на Софийския — проф. д-ръ А. Теодоровъ,

отъ Туринския — секретарьтъ на италианското прѣдставителство въ Бѣлградъ, отъ „Slovanský klub“ въ Прага — членътъ д-ръ В. Черни, отъ „Slovenska Matica“ въ Люблина — членътъ А. Тръстенякъ и отъ сръбския Текелиянуиъ въ Пеща — управительтъ С. Поповиѣ. Ректорътъ на Загребския университетъ прочете при поздрава си особна адреса отъ Загребския Академически сенатъ къмъ ректора и свѣта на сръбския Университетъ и го поднесе въ нарочито приготвени корици. На всички честитки лично отговори ректорътъ г. Лозаниѣ съ обща благодарностъ, чийто смисль се подкрѣпи съ пѣсенята „Vivat Academia“ отъ хора Обилиѣ; а за честитниѣ телеграми само спомена, че сж пристигнали въ голѣмъ брой отъ цѣль свѣтъ. Тържеството се завърши съ единъ актъ извънъ Университета — възлагане вѣнци върху паметницитѣ на покойниѣ свѣтила на Великата школа, Ъ. Даничиѣ и I. Панчиѣ.

Колегията на университетскиѣ прѣподаватели даде сжщия день вечерята въ салона „У Коларца“ гошавка по случай на тържественото отваряне на Университета. Присѣтствуваха покрай министра на просвѣщението други сегашни и бивши министри, ректорътъ на сръбския Университетъ съ професори, пратеницитѣ за тържеството и други канени гости. По обявения редъ казаха здравици: Министрътъ на просвѣщението за Краля, ректорътъ за гоститѣ, а единъ отъ гоститѣ имаше да отговори. Тая честь прѣдстоеше на ректора на Загребския Университетъ. Нѣкои охотници за рѣчи добиха отъ ректора позволение да прѣкратятъ реда.

Извънъ официалниѣ разпоредби пратеницитѣ за тържеството бидоха заведени въ недѣля, 2 октомври, на слѣдобѣдно популярно прѣдставление въ театроту, а послѣ на чай у ректора С. Лозаниѣ.

Други разпоредби като нѣмаше, тържеството изобищо трѣбаше да се смѣта съ гошавката на 2 октомври вечеръ за свършено. Ала тукъ ректорътъ прѣдупрѣди пратеницитѣ, че Кралътъ пожелалъ да ги види, за което той ще поиска за другия день ауденция. Всѣки отъ пратеницитѣ бѣ приетъ въ понеделникъ вечеръ у краля и награденъ.

Въ името на Университета си сръбското професорство бѣ положило най-хубави грижи за извършване на тържеството отъ 2 октомврий и за посрѣщане и задържане на дошлиѣ гости. Тържеството бѣше скромно, ала достойно и сърдечно; гоститѣ бѣха поставени въ най-щедриѣ условия на истински гости, на които не се позволи да прѣсрѣщатъ съ никакъвъ способъ щедростята на домакина, сръбския Университетъ. Къмъ славѣнскиѣ си гости сръбскиѣ професори имаха само една радостъ и едно желание: че сж ги почели съ присѣтствието си, че сж желани гости често и добрѣ дошли всѣкога.

При тържественото отваряне на Бѣлградския Университетъ пратеникътъ на Софийския Университетъ професоръ д-ръ Александъръ Теодоровъ отправи слѣдния *поздравъ къмъ Ректора* на Сръбския Университетъ:

*Ваше Величество!
Честити господине ректоре!
Честито събрание!*

Нося Ви изъ младото княжество на стария Балканъ, отъ малкия братъ на това заслужило Ваше заведение бодриви честитки, думи отъ радостъ и желанія на родно сърце, — нося ги Вамъ, господине Ректоре, на Вашитѣ

достойни другари и на скжпата младеж на сръбския народъ по случай на днешното тържество.

Негово Величество сръбскиятъ Кралъ и благодарниятъ нему сръбски народъ сж свидѣтели днесъ на едно бълъжито събитие, произлѣзло отъ прозорливитѣ грижи на славния родоначалникъ на Карагьоргевици. Прѣзъ дѣйовнитѣ дни на храбрия Карагьорги, въ топлитѣ прѣгрѣдки на сръбското слънце — Доситея Обрадовичъ — поклъни въ епичния Бѣлиградъ хубавото ново сѣме на пѣ-висока домашна просвѣта и наука. Александъръ Карагьоргевичъ закрѣпи младочката, на която урече правия великошколски развой, узаконенъ при покорителя на Бѣлградъ, жалния князь Михаилъ. И когато княжескиятъ внукъ на Карагьорги пое кралската корона на страдна Сърбия, настана врѣме да се короняса, да се награди съсь кралски вѣнецъ и великата надъ всички домашни сръбска школа. Блѣсъкътъ на тоя вѣнецъ е изчукавъ отъ нейното близу вѣковно дѣло, отъ нейната университетска заслуга. Тя знатно се помазва днесъ въ званието Университетъ.

Малкиятъ балкански братъ не може при тоя случай да не признае, колко знание е дарила Бѣлградската Велика школа, днешниятъ Сръбски Университетъ, прѣзъ изтеклия си дѣенъ животъ на оскждни синове на поробеното българско отечество; колко дарби е тя разбудила, отгледала и въодушевила за бѣдната българска книжнина; колко възвишени и сѣмли устреми е внушила за българската свобода! И като изповѣда това съ най-сърдечна благодарностъ, сжщиятъ малки братъ отъ Балкана неволно се прѣнася въ ония минали врѣмена, когато отъ Цариградъ до Адрианско море е обикаляла обща кирилско-славѣнска книга, когато отъ търновскитѣ прѣдѣли сж прибѣгвали български книжовници въ рашката държава, а послѣ сръбски писци и книжари сж обслужвали съ свои трудове българската осиротѣла черква и попска школа!

Тѣй се е поддържало между два народа съсѣдни въ честити и злочести години книжното знание, началната просвѣта. Подъ въздѣйствиата на това сръбско-българско духовно общуване се извърши прѣзъ първата половина отъ изтеклия вѣкъ и възраждането на българския народъ, основа се и новата българска книжнина. Взаимни усилия на Сърбия и България сж необходими и занапрѣдъ за тѣхното добро, за успѣха имъ въ духовния и националенъ напрѣдъкъ. Къмъ тая цѣль щатъ ги изве най-вѣрно и здраво само свѣтлата истина и доблестната правда, а тѣхъ именно сж призовани да дирятъ и нѣгуватъ отборнитѣ умове, най-високитѣ школи сръбски и български.

Нека пѣ-стариятъ братъ, сръбскиятъ Университетъ, поучи въ тая истина и правда по-младия, българския, нека го увлѣче съ мждрия си примѣръ! И щатъ прогласи всички братя славѣни, та и човѣчеството, радушна хвала на *Университета въ Бѣлградъ, хвала на сръбскитѣ професори и младежъ, вѣчна хвала на сръбския народъ!*

София, 5 октомврий 1905 г.

(подп.) А. Теодоровъ.

До Господина Декана на Юридическия Факултетъ.

ДОКЛАДЪ

отъ С. С. Бобчевъ, ч. доцентъ, по ходенето му на „първия наученъ съборъ на чешкитъ правници“ въ Прага.

„Първиятъ наученъ съборъ на чешкитъ правници“ (první vědecký sjezd českých právníků v Praze) се държа отъ 21—14 май (н. с.) 1904 г. Цѣльта на събора бѣше чешката правна наука да каже думата си по назрѣли нѣкои реформи и нележащи измѣнения въ дѣйствующето право и по държавно-икономическитъ въпроси. Съборътъ бѣше и една мирна манифестация на чешкия напрѣдъкъ, достигнатъ прѣзъ послѣдната, втора половина на изтеклия вѣкъ въ областта на правнитъ и държавно-стопански знания.

За свикването на събора имаше и една външна причина: 40-годишнината отъ основаването на чешкото правнишко дружество (právnícká jednota v Praze), и неговия органъ „Правникъ“ — Právník, časopis věnovaný vědě právní í státní. Свикването на събора бѣше станало по споразумѣние и на двѣтъ научно-правнишки дружества — чешкото (Praha) и моравското (Brno).

Споредъ прѣдварително изработенитъ наредби за свикване събора бѣше прѣдвидѣно да се поканятъ и гости отъ славянскитъ земи (7 членъ отъ Řad Sjezdový). Въ поканитъ, изпроводени за тази цѣль, се казваше, че „чешкото правничество, като се готви да слави своя празникъ, спомня си и за връзкитъ, които го свързватъ културно съ цѣлото славянство и за това моли да се явятъ и славянски прѣдставители на това домашно научно тържество“. Менъ се направи честь да бжда каненъ като редакторъ на „Юридически Прѣгледъ“. Приехъ на радо сърце както тая покана, тъй сжщо и възложената ми почетна мисия — да прѣдставлявамъ нашия Университетъ на събора. Прѣдставители славянски гости имаше отъ Русия — доцентътъ на Харьковския Университетъ Б. Поповъ; отъ Краковския Университетъ и Кр. Академия на наукитъ — Д-ръ Б. Цоль; отъ австрийска Полша, отъ Лвовския Университетъ и тамошното правнишко дружество — професоръ Д-ръ Гломбински и проф. Д-ръ Тиле; — отъ страна на *русицитъ* — адвокатъ Д-ръ Коста Левицки и Д-ръ Станиславъ Стридянски — застѣпници на научно-книжовното дружество „Науково товариство имени Шевченко“; отъ Хърватско — Д-ръ Майценъ, адвокатъ въ Крапина; отъ Моравско — Д-ръ Ярославъ Лисецъ — прѣдставитель на Моравското правнишко дружество.

Съборътъ излѣзе напълно сполучливъ въ всички отношения. Той бѣше посѣтенъ отъ около осемстотинъ правници: депутати, професори, сждии,

адвокати, нотари, публицисти и други. Съвършено съ събора на правниците изобщо, засъдава и единъ съборъ на чешкитѣ адвокати. Всичко по уредбата на събора бѣше изработено прѣдварително: комисиитѣ обща, организационна, изпълнителна и секционна бѣха прѣдварително съставени и готови. Покровителъ на събора бѣше прогласенъ князь Юрий Лобковицъ, рудници воевода, първия прѣдводителъ на дворянството въ Чешкото кралство; прѣдсѣдателъ на събора бѣше любимия отъ всички ветеранъ юристъ, професоръ Д-ръ Антонинъ Ранда, който празнува 70 годишнината отъ рождението си, а слѣдъ това бѣше повиканъ за министръ въ Вѣна.

Прѣди тържественото откриване на събора стана интимна срѣща за взаимно запознаване на участници и гости на събора (8/21 май). Тържественото откриване стана на 9/22 май сутринта въ „Пантеона на чешкия музей“. Покровителътъ на събора князь Лобковицъ откри събора. Слѣдъ него говориа прѣдсѣдателътъ на събора Д-ръ Ранда, кметътъ на Прага Д-ръ Србъ, прѣдставителътъ отъ вѣдомството на правосъдието Д-ръ Весели. На нѣкои славянски гости бѣ направена честь да бждатъ избрани за почетни подпрѣдседатели. Тая честь се направи и на прѣдставителя на българския Университетъ, който има случай да говори дваждъ: единъ пжтъ сега при откриване на събора и втори пжтъ на тържествения банкетъ, даденъ на всички членове и гости. И въ двѣтѣ говорения се засѣгаха братскитѣ отношения и тѣсната връзка между българското възраждане и чешката наука и се поднасяше поздравъ отъ най-младия славянски на най-стария славянски университетъ.

При тържественото откриване на събора се чете една обстоятелствена сказка отъ университетския професоръ Д-ръ Брафъ: „Политическата икономия въ началото на ХХ вѣкъ“. Видниятъ чешки политико-икономъ се спира върху историческото развитие на народостопанската наука, особено въ XIX вѣкъ отъ врѣмето на А. Смита, разгледва старитѣ теории, минава на историческо-икономическата теория на Маркса, на трудоветѣ на Менгера и Шмолера и развива методитѣ въ общественитѣ науки, върху които той се разпространява. Сжщия още день се пристъпи къмъ работа—въ секциитѣ, която се продължи и на другия день 10/23 май. На 10 май стана и общото събрание, въ което прѣдсѣдателътъ Д-ръ Ранда прочете отговорната поздравителна депеша на австрийския Императоръ. Подиръ това се прочетоха приетитѣ вече въ секциитѣ прѣдложения по разнитѣ въпроси и се приеха едни единодушно, други съ грамадно болшинство. Дѣловодителътъ Д-ръ Вил. Поспѣшилъ даде отчетъ за бюджетната часть на конгреса и за публикациитѣ му, който се едногласно одобри. Слѣдъ това прѣдсѣдателътъ произнесе заключителната си рѣчь, съ която се закри конгреса, като се изказа горешо и съ акламации посрѣщнатото прѣдложение—слѣдующиятъ конгресъ да стане въ столицата на Моравия — Брно.

Научната дѣятелность на конгреса се изрази въ значителенъ брой реферати, разисквания и приети прѣдложения по разнитѣ секции. Тая дѣятелность имаше прѣимуществено практически характеръ. Конгресниятъ комитетъ бѣше прѣдварително далъ тая насока на прѣдстоящитѣ занятия. Секции имаше прѣдварително избрани и учедени четири: 1. по гражданско и търговско право; 2. по гражданско сждопроизводство; 3. по наказателно право и 4. по публично право и народостопанска политика.

Всѣка секция бѣше си прѣдварително изработила по 4, само послѣдната секция—5 въпроси, върху които само отъ желающитѣ се изискваше

да приготвят и съобщат реферати. Всички тѣзи питання имаха съвършено практически характеръ и се отнасяха главно до недостатъци и погрѣшки въ законитѣ, които сега дѣйствуватъ въ Австрия, респективно и въ Чехия; тѣ бѣха насочени да се намѣри до колко тѣзи закони сж погрѣшни и недостатъчни и какъ да се прѣмахнатъ грѣшкитѣ или допълнятъ недостатъцитѣ. По всѣко питане бѣха дадени по нѣколко трудове, които секцията прѣгледвала, одобрявала, че тогазъ печатала 14 дни прѣди самия конгресъ, за да се раздаде своеврѣменно всѣка подобна работа на членоветѣ на конгреса. За тѣзи работи имаше избранъ особенъ реферантъ, който да ги докладва и да заключи съ конкретни прѣдложения.

Въ първата секция — общогражданско и търговско право — бѣха поставени тѣзи питання:

1. Прѣпоржчва ли се реформа въ наредбитѣ за отговорността на невиновна (pezávinéné) щета въ гражданското право?

2. Трѣбва ли да се допълни системата на частното право съ новъ дѣлъ за защита на природнитѣ сили или енергии (електрика, топлина и др. т.)?

3. За юридическия характеръ на дружествата (корпорациитѣ) отъ владѣлци на пивоварни.

4. За юридическа защита на идеалнитѣ интереси на авторитѣ на литературни и художествени произведения въ австрийското право

За всѣки отъ тѣзи въпроси имаше по нѣколко писменни съобщения, печатани и раздадени. Напр. по първия въпросъ имаше дошли шестъ работи на професора Д-ръ Ем. Тилшъ (19 печат. стр.), отъ доц. Д-ръ Иосифъ Лукашъ (16 печ. стр.), отъ адвокат. Д-ръ Клинебергеръ (16 печ. стр.), отъ адвокатина и академикъ Ант. Павличекъ (48 печ. стр.), отъ сждията въ Брно, г. Льофлеръ (15 печ. стр.) и отъ адв. Д-ръ Жалудъ (19 печ. стр.). Всички тѣзи трудове признаватъ, че прѣдписанията на общия австр. гр. з. отъ 1811 г. по въпроса, кой е длъженъ да обезщетява, не отговарятъ вече на съврѣменнитѣ потребности. Съгласни сж и въ нуждата да се разшири отговорността; не се съгласяватъ само върху това, необходима ли е вина или не за основанието да се обезщетява, или стига само че има причинена поврѣда.

Но за да съкратя, азъ ще приведа само взетитѣ рѣшения по горнитѣ 4 питання:

По първото питане.

Прѣпоржчва се разширението на тая отговорность:

1. Принципалтѣ да отговаря за врѣдата на своитѣ подчинени — помощници;

2. Юридическитѣ лица да отговарятъ за поврѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ органи и чиновници при изпълнението на тѣхнитѣ обязанности;

3. Прѣпоржчва се да се разшири отговорността на желѣзницитѣ (по Зак. отъ 5 мартъ 1869 г. и 12 юли 1902), така че прѣдприемачитѣ да отговарятъ за опаснитѣ прѣдприятия;

4. Който държи опасни животни, отговаря за причиненитѣ отъ тѣхъ поврѣди.

Въпросътъ за това, да се приеме ли, че главата на една кжша отговаря за членоветѣ на своята челядь, не се разрѣши окончателно и се прѣдостави да се разиска още еднажъ въ слѣдния конгресъ, защото се намѣри най-опасенъ и че може да има гибелни послѣдици.

По второто питане.

Желателно е да се допълни законодателството за защита на ония природни сили (електрика, топлина и др.), които човѣкъ може да владѣе и разполага, като важатъ прѣдписанията за движимитѣ имоти, доколкото тѣзи наредби могатъ да се прилагатъ.

По третото питане.

Необходимо е да се изработи по въпроса за правата на пивоварнитѣ владѣтели особенъ законъ, съ огледъ на историческото развитие на тая корпорация и свърѣменнитѣ ѝ потребности.

По четвъртото питане.

Прѣпорѣчва се разширение защитата на авторското право въ литературни и художествени произведения, което за сега се охранява по зак. отъ 26 дек. 1885 бр. 197. Между друго се желае, щото правото на защита идеалнитѣ права на автора да може да го има и единъ сингуларенъ наследникъ.

Въ втората секция — по гражданското сждопроизводство — бѣха поставени и рѣшени тѣзи питання:

1. Да се измѣнятъ прѣдписанията за въззивъ противъ рѣшения на ок. сѣдии — независимо отъ цѣльта на иска, — да могатъ при това да се допускатъ нови доказателства и да не сж длѣжни странитѣ да се застѣпватъ отъ адвокати.

2. За условията и обема на участието на странитѣ въ конкурсния процесъ.

3. За измѣнение изпълнителното производство по законодателенъ редъ.

4. За изпълнителността на рѣшението отъ първа инстанция и потвърждението му отъ втора.

Въ третата секция — по углавното право — се четоха реферати и разискваха тѣзи въпроси:

1. Има ли мѣсто да се обезщетява лицето, лежало неправедно въ затворъ при прѣдварителното дирене? Въпросътъ се разрѣшава въ утвърдителна смисълъ. Обезщетението ще го рѣшава углавниятъ сждъ.

2. Прѣпорѣчва ли се въ Австрия институтътъ на условното осждане? — Рѣши се: а) съборътъ прогласява нуждата отъ ввеждане на тоя институтъ. б) По е желателно да се прѣдпочете белгийско-френската система, нежели английско-американската.

3. За конкурса на правата на нѣколко тжители при дѣянieto на единъ прѣстѣпенъ.

4. Съ какви срѣдства се пада да се боримъ противъ алкоолизма отъ углавно гледище? Тоя послѣденъ въпросъ се отложи за слѣдния съборъ.

Въ четвъртата секция — по публичното право и народостопанската политика — се реферира и разисква по слѣднитѣ петъ въпроса:

1. По уреждането на полицейското углавно право. Съборътъ изказва желание за реформа на това право, като се съобрази тя съ потребитѣ на новото врѣме и изискванията на науката.

2. За потрѣбата отъ законъ, който би наредилъ частноправниата отговорност на общественитѣ учрѣждения.

3. Критика на досегашната система на самоуправление и планъ за бждното му развитие.

4. За задачитѣ и срѣдствата на по-наташния редъ въ областъта на социалното осигуряване въ Австрия.

5. За потрѣбата и способа на едно общественно правно учрѣждение на картелитѣ. Тоя въпросъ не можа да доведе ни до едно приемливо прѣдложение.

Тѣзи сж точкитѣ отъ научнитѣ занятия на конгреса. Гоститѣ, разбира се, не вземаха участие въ разискванията. Впечатлението, което изнесохъ отъ тоя първи наученъ съборъ на чешкитѣ правници, бѣше прѣвъзходно. Азъ се увѣрихъ, че както въ другитѣ области на знания — както въ областъта на хуманнитѣ науки, история, словеностъ, изкуства, както въ областъта на естественитѣ и тѣхнически знания, — така и въ общественитѣ науки и правото, нашитѣ братя чехитѣ сж направили и правятъ грамаденъ напредъкъ. За българския Юридически факултетъ има голѣмо значение чешката книжнина и по црѣдмети незасегнати въ събора. Думата ми е за трудоветѣ на такива знаменити автори по славянското право и историята му каквито сж Херменгелдъ Иречекъ, Яромиръ Челаковски, Карелъ Кедлецъ и др.

София, 10. мартъ 1905.

С. С. Бобчевъ.

Втори международенъ конгресъ по ботаника въ Виена.¹⁾

Съгласно съ рѣшенията на първия конгресъ, който се свика и организира въ Парижъ прѣзъ 1900 год., вториятъ конгресъ трѣбваше да се свика въ Виена на 1905 год. и за главенъ неговъ прѣдметъ бѣха прѣдвидѣни, разисквания по ревизията на закона за ботаническата номенклатура. Но въстояние на петгодишния интервалъ Виенскиятъ организационенъ комитетъ успѣ да прѣдвиди въ общата програма на втория конгресъ и други общи и частни цѣли на послѣдния въ връзка съ съврѣменното теоретическо и практическо развитие на ботаническата наука. Тѣй подготвенъ, конгресътъ се откри на 29 май 1906 год., а се закри на 5 юний с. г.

Дѣлата на конгреса придобиха празниченъ блѣсъкъ чрѣзъ три официални тържества: откриване на самия конгресъ, откриване на ботаническата изложба и откриване въ Виенския Университетъ бюстовецѣ на N. J. Jacquin и J. Ingenhousz.

Слѣдъ откриването на конгреса работата се разпрѣдѣли тѣй, че всѣки прѣдобѣдъ ставаха генералнитѣ засѣдания и засѣданията на специалнитѣ

¹⁾ Обстоенъ рапортъ върху дѣлата и развитието на тоя конгресъ ще бжде напечатанъ въ Извѣстията на Министерството на Народното Просвѣщение.

здружавания, а всъки слѣдобѣдъ — засѣданията на международната комисия по ревизията на закона за ботаническата номенклатура и ония на отдѣлнитѣ секции за конференции и съобщения отъ чисто специаленъ характеръ. Прѣзъ свободното си врѣме конгресиститѣ посѣщаваха виенскитѣ университетски, обществени и частни заведения, свързани съ сжществото и приложението на ботаниката. За да могатъ конгресиститѣ да се запознаятъ съ австроунгарската флора, посрѣдъ която засѣдаватъ, и отнесатъ спомени отъ нея, бѣха прѣдвидѣни редъ ближни и далечни екскурзии по Австроунгарска земя. Но сжщинската дѣйность на конгреса се разви по отношение на въпроси изъ областъта на общата и специалната ботаника и въ частность въ връзка съ историческото развитие и географското разпрѣдѣление на Европейската флора.

Научнитѣ дѣла на конгреса се почнаха при самото откриване на послѣдния съ празничната конференция на Килския проф. D-г J. Reinke върху темата: „*Хипотези, прѣдположения и проблеми въ биологията*“, съ която знаменитиятъ биологъ търси да обясни живота чрѣзъ нѣкаква си мистериозна сила (витализъмъ), като се стреми да закрѣпи тоя си възгледъ и отъ философско гледище. Слѣдъ тая тържествена конференция въ прѣдобѣднитѣ генерални засѣдания се развиха слѣднитѣ теми и съобщения:

1. *Развитието на Европейската флора, почвайки отъ терциерната епоха*, въ връзка съ уяснението на която се развиха двѣ общи и четири специални тези. Проф. отъ Виенския Унив. D-г A. Reppich разви първата обща теза подъ заглавие: „*Изяснение на географскитѣ въпроси*“, а проф. отъ Берлинския Унив. D-г A. Engler — втората, подъ заглавие: „*Общо изложение на ботаническитѣ въпроси*“. Първиятъ говори върху географскитѣ основи на развитието на Европа прѣзъ терциерния периодъ; а вториятъ, като даде прѣгледъ на разни въпроси въ връзка съ географията, историята и развитието на Европейската флора прѣзъ терциерния периодъ, изтъкна обстоятелството, че най-богата въ флористическо отношение Европейска земя е Австро-Унгария. Прѣдаденитѣ възгледи и факти отъ Reppich и Engler се допълниха съ специални тези: 1) отъ Стокхолмския проф. D-г G. Andersson върху: „*Скандинавскитѣ земи*“, 2) отъ Бременския проф. D-г K. Weber върху: „*Сѣверо-Германската низка равнина*“, 3) отъ Дрезденския проф. D-г Drude върху: „*Срѣдне-германската планинска и хълмиста земя*“ и 4) отъ Женевския D-г J. Vriquet върху: „*Западнитѣ Алпи съ огледъ на Алпитѣ изобито*“. И въ четиритѣ специални тези се засегна историческото развитие на флората на съотвѣтнитѣ земи отъ прѣдисторически врѣмена и до днесъ: тѣ, ведно съ общитѣ тези, имаха за цѣль да прѣдставятъ и уяснятъ, какво е било състоянието на Европейската флора въ началото на терциерния периодъ, на какви промѣни се е подлагала тя отъ тогава насамъ паралелно съ геологическитѣ промѣни на Европейския континентъ, докато приеме най-послѣ днешния си географско-топографски образъ. Всички нови етапи които се внасяха въ науката по общата теза, бѣха подкрѣпени съ фактически материални данни, прѣдадени съ карти и проекции отъ фотографски снимки и микроскопски прѣпарации, проектирани съ проекционенъ апаратъ и скъоптиконъ.

2. Втората обща тема бѣше изъ областъта на биологията на растенията: „*Днешното състояние на въпроса относително асимилацията на въгледвуокиса*“ (CO₂). Въ връзка съ развитието на тая тема се държаха три конференции: 1) отъ Пражкия проф. D-г Hans Molisch върху: „*Аси-*

милоцията на въглената киселина въ хлорофила“, 2) отъ проф. въ Пражкия нѣмски университетъ D-г F. Ниерре върху: „Асимилацията на въглената киселина отъ организми, които нѣматъ хлорофилъ“ и 3) отъ Виенския проф. D-г Kassowitz върху: „Асимилацията на въглената киселина отъ гледѣще на метаболизъма“. Въ сжщностъ съ общата тема имаха връзка първитѣ двѣ конференции, отъ които ясно изпъкна, че — въпрѣки появлото се въ послѣдно врѣме противорѣчиво мнѣние, какво асимилацията ще да е възможна и вѣнъ отъ растението; въпрѣки стрѣмежътъ на Ниерре и Kassowitz да я свържатъ съ влиянието или прѣкото дѣйствие на протоплазмата — въпросътъ относително агента, който произвежда асимилацията, остава току-речи въ сжщото състояние, както го схващаха и схващатъ още повечето ботаници.

3. Третята обща тема: „Възобновяването“ спада въ областта на морфологията на растенията. Върху нея хвърлиха свѣтина двѣ специални конференции: една отъ Мюнхенския проф. D-г Karl Goebel: „Общи проблеми върху възобновяването“ и друга отъ професора въ Катания J. Lorigio: „Възобновяване на стебла и корени вслѣдствие трауматически влияния“.

Освѣнъ тѣзи конференции, що засѣгатъ отбѣлзанитѣ три общи теми, изъ областта на специалната ботаника се четоха още редъ специални съобщения, отъ които тукъ ще отбѣлжимъ само тия, които засѣгатъ Балканския Полуостровъ и въ частностъ България: I. Д-ръ Л. Адамовић (бивши професоръ въ Бѣлградъ) върху два въпроса: 1) „Развитието на Балканската флора прѣзъ терциерния периодъ“ и 2) „Ботанико-географското състояние и подраздѣление на Балканския Полуостровъ“. II. Д-ръ Ст. Петковъ (доцентъ отъ Соф. Университетъ): „Върху Българската водораслова флора“. Съобщението състои отъ двѣ части: 1. „Четвърти (новъ) приносъ върху водорасловата флора на Стара-планина“ и 2. „Сравнителна таблица на открититѣ досега водорасли въ България“.

Международната комисия по номенклатурата засѣдаваше ежедневно до прѣдпослѣдния день. Покрай другитѣ рѣшения, които се взеха и внесоха въ закона за номенклатурата, бѣ и слѣдното:

Диагнозата на новъ откритъ видъ трѣбва да бжде написана по латински, ако авторътъ иска да разчита на приоритетъ.

Най-послѣ, на 5 юний конгресътъ се закри, слѣдъ като слѣдниятъ — трети — ботанически конгресъ се опрѣдѣли да бжде въ Брюксель.

Д-ръ Ст. Петковъ.

ПОМЕНИКЪ

I.

Професоръ Д-ръ Стефанъ Георгиевъ.

Отъ Д-ръ Ст. Петковъ.

Роденъ въ Болградъ (Бесарабия) на 1859 година, професоръ д-ръ Стефанъ Георгиевъ свършилъ първоначалното и сръдното си образование въ сщия градъ. Слѣдъ освобождението прѣминалъ въ България, дѣто учителствувалъ послѣдвателно по една година въ Варненското трикласно училище, въ Софийската гимназия и въ Дупнишката семинария. Слѣдъ това получилъ стипендия, за да слѣдва ест. науки въ странство. На първо врѣме се записалъ въ Пражкия Университетъ, дѣто прѣкаралъ само една година, подиръ което миналъ въ Липиския Университетъ, дѣто между 1883 и 1886 година се специализиралъ по ботаника и написалъ дисертация: *„Приносъ къмъ сравнителната анатомия на лободовитѣ растения“* (Beitrag zur vergleichenden Anatomie der Chenopodiaceen). Завърналъ се въ България прѣзъ 1886 год.

Още въ началото на учебната 1886/87 година Министерството го назначи за учителъ при Софийската мъжка гимназия, отдѣто по-послѣ направо прѣмина като редовенъ прѣподавателъ въ открития тогава естественъ отдѣлъ на Висшето училище. Тукъ той работи до пролѣтѣта на 1900 г., когато, тежко заболѣлъ, замина за послѣденъ пѣтъ за Герберсдорфъ, дѣто още сщцата година на 10 май се помина.

Дѣйността на покойния може да бжде разгледана въ двѣ посоки: въ свръзка съ основането на ботаническия институтъ при Университета и въ свръзка съ неговитѣ популярно-научни и чисто научни изслѣдания по физиологията на растенията и по флората на България изобщо.

Покойниятъ съ вѣщина, непоколибима воля и постоянни грижи положи основитѣ на ботаническия институтъ, тѣй да се каже, въ всѣко отношение и то тѣй, че послѣдния стана достъпенъ за изслѣдане на разни научни въпроси въ областѣта на ботаническата наука. Това, което се каза за самия институтъ, важи и за ботани-

ческата градина, макаръ послѣдната да е далечъ още отъ желанія образъ, който само съ течение на врѣмето ще може да ѝ се придаде.

Но ако има да се говори най-много за дѣйствиетата на Георгиева, то е въ втората посока, сирѣчь въ свѣрзка съ неговитѣ чисто-научни прѣдприятия. Първоначално, още като учителъ при гимназията въ София, той се прѣдава съ необикновена енергия да изучава папратовата и сѣменна флора на България, която той почти изключително и застѣга въ тритѣ си публикувани специални статии. Въ тая флора остана той главно залисанъ и когато мина въ Висшето училище, дѣто единствениятъ най-висшъ за него идеалъ, който постоянно го занимаваше, бѣше бждещата „Flora Bulgarica“, написана отъ него, но която, при това, бѣше вече обявената въ основитѣ си отъ Пражкия проф. по ботаника д-ръ J. Velenovský.

Дѣйствиетата на Георгиева въ това отношение, нека кажемъ откровенно, се разви прѣкалено едностранчиво въ ущърбъ на редъ трудове, които иначе щѣше да принесе по изучването на горѣ-споменатата флора. Тѣй, за да може да обхване и проучи колкото е възможно по-обстойно и критически флората на България, той употрѣби първо почти всичкитѣ си усилия само за събиране и натрупване грамадни материали, като смѣташе, слѣдъ това охолно да подеме обработката имъ; за жалость обаче той не можа да проучи поне една колко-годѣ по-голѣма часть отъ тѣхъ. Това ясно изпъкна слѣдъ провѣрката, която се направи въ хербариитѣ му, слѣдъ която, както ще видимъ по-долу, излиза, че има опрѣдѣлени само 1178 вида, когато хербариитѣ съдържатъ още хиляди растения! При всичко това ний схващаме напълно идеалното намѣрение на покойния, първо да натрупа материалитѣ и послѣ да започне опрѣдѣлянето имъ ¹⁾, което сигурно щѣше да постигне съ грамаденъ успѣхъ, ако злата сждба, която почна да го прѣслѣдва още отъ 1893 г., не прѣбърза да тури край на живота му.

На неговитѣ планове въ свѣрзка съ изучването на явнобрачните и цѣвнатитѣ тайнобрачни растения на България, побѣрка още и това обстоятелство, дѣто, слѣдъ като нагласи до извѣстна степенъ бот. институтъ, се впусна и въ други научни изслѣдвания, отъ една страна по физиологията на растенията и отъ друга по

¹⁾ Това се схваща и отъ слѣдната забѣлѣжка на покойния, написана върху листъ хартия, която бѣлѣжка като че прѣдставлява начало на нѣкаква статия, която не е могълъ да продължи: „Съ тая статия започвамъ вече да обнародвамъ многобройнитѣ материали, които азъ въ по-вече отъ 12 години съмъ събиралъ въ разни мѣста на България*“ (тая звѣздица указва имената на всички събирачи, които сж му изпращали растения). Азъ не бързахъ съ обнародването, защото искахъ да се слобия съ по-пълни и по-богати сборки, но освѣнъ това оскъдността отъ къмъ литературата не малко спънки ми прави. Въ новитѣ материали, които поднасямъ, азъ се стрѣмя критически да разгледвамъ изучвания материалъ“.

диатомацентъ (Diatomaceae) и гжбитъ (Fungi). Диатомацентъ особно, чието пригатвяне и изучаване изискваше голъма деликатностъ и търпѣние, му отнимаха много врѣме и го енервираха ужасно. Естествено е, че и тъй заетитъ му сили съ текущитъ работи на института се разнисаха само механически, та не му оставаше врѣме за систематично и редовно обработване на материалитъ. Последнитъ, отлагани отъ день на день, останаха най-послѣ или неопрѣдѣлени и недовършени, или само започнати, каквито се оказаха ония по диатомацентъ и гжбитъ, чиито списъци прѣдаваме подолу; такива останаха и изслѣдванията му по сълзението на растенията. Но, повтараме пакъ, за всичко това остава виновна само сждбата, защото покойниятъ започваше всичко съ съвѣсть и воля, като разчиташе главно на врѣмето, което за голъмо наше съжаление и за крайно негово нещастие, се оказа тъй кратко за живота му. И сега всички незачекнати въ института материали по отношение на опрѣдѣлянето имъ, оставатъ само като сурови материали, събрани отъ него и други събирачи.

Въпрѣки всичко току-що казано, името на Георгиева, прѣзъ 14-годишната му дѣйностъ, се прояви бързо въ ботаническата литература.

Публикуванитъ отъ него статии се раздѣлятъ на двѣ: а) статии популярно-научни и б) статии научни.

а). *Популярно-научни статии:*

1. „За главнитъ или чернилкитъ на житнитъ растения и срѣдствата за нихното изтрѣбление“. Природа, год. I, стр. 85—99.
2. „За отровнитъ растения на житнитъ храни и срѣдствата за тѣхното изтрѣбление“. Природа, год. I, стр. 129—135.
3. „Медоноснитъ растения и нихното значение за пчеларството“. Природа, г. III, стр. 81—85 и 134—138.
4. „Списъкъ на медоносни растения въ България“. Природа, г. III, стр. 138—143.
5. „Изтрѣблението на глоговницата (*Pieris crataegi* — овощна пеперуда)“. Природа, г. IV, стр. 6—9.
6. „Полярната експедиция на Нансена“. Природа, г. IV, страница 65—68.

б). *Научни статии:*

7. „Материали по флората на Южна България“. — Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава Министерството на Народното Просвѣщение, кн. I, 1889.
8. „Родопитъ и Рилската планина и нейната растителностъ. — Сжщия сборникъ, кн. III—V. 1890—1891.

IV

9. „Намѣрена ли е до сега *Ramondia Serbica* въ България?“ — Сжщия сборникъ, кн. XVI и XVII. 1900 г.

10. „Лютикови растения (*Ranunculaceae*) изъ България“. — П. Сп. Кн. LXI. 1900.

11. Bemerkungen über „Flora Bulgarica. Descriptio et enumeratio systematica plantarum vascularium in principatu Bulgariae sponte nascentium“. Supplementum I. Autore J. Velenovský. Pragaе 1898. — Österr. bot. Zeitschrift, 1898, n°11¹⁾.

Въ института между бълѣжкитѣ на покойния фигуриратъ и записки на латински върху растения, както и български прѣводъ на диагнози върху насѣкоми, публикувани по-рано отъ извѣстния за България Е. von Frivaldszky. Тѣй че вѣроятно и покойниятъ е вземалъ нѣкакво участие въ прѣвода на статията: „Емерихъ фонъ Фривалдски върху флората и фауната на България и Балканския полуостровъ“. М. Сб. Кн. VIII, стр. 315. 1892.

Сега къмъ изброенитѣ до тукъ трудове на покойния, които прѣдставляватъ литературната му дѣйность, излѣзла приживѣ подъ собственото му перо, трѣбва да се прибавятъ още редъ трудове, отъ които нѣколко сж натъкмени отъ останалитѣ въ института горѣ-долу обработени но непубликувани материали. Тия материали именно съставляватъ прѣдметъ на статията, помѣстена въ настоящия Годишникъ въ отдѣла на физико-математическия факултетъ.

¹⁾ Тая статия е полемическа. Съ нея покойниятъ оборва изказаното чрѣзъ печата отъ D-г J. Velenovsky мнѣние, какво публикуванитѣ отъ покойния „Материали по флората на България“ били невѣрно опрѣдлени.

II.

Асистентъ Сава Казанджиевъ.

Отъ Д-ръ Ст. Петковъ.

Покойниятъ асистентъ по ботаника при Висшето училище Сава Казанджиевъ е роденъ въ Севлиево на 15 мартъ 1877 г. Тукъ той завърши основното си образование, както и сръдното до VI кл. въ тамошното шесто-класно училище, а VII кл. съ зрѣлостенъ изпитъ и съ отличие завърши въ Търновската държавна мъжка гимназия. Слѣдъ това, прѣзъ 1895 той издържа конкурсенъ изпитъ и постъпи на държавна стипендия въ Висшето училище, което завърши съ отличенъ успѣхъ на 1898 год. и остана въ сщцето като асистентъ по ботаника. На тая длъжностъ, при покойния проф. д-ръ Ст. Георгиевъ, той прѣкара цѣли двѣ години; но вслѣдствие на силно вътершно заболѣване, една година слѣдъ смъртъта на професора, слѣдъ като ходи прѣзъ зимата на поправка по топлитѣ лѣчебни мѣста на Италия и Австрия, завърна се прѣзъ пролѣтъта съвършено изнемощѣлъ и на 17 мартъ 1901 г. се помина въ София, грабнатъ отъ смъртъта тъкмо на 24-годишна възраст.

Сава Казанджиевъ прояви своитѣ способности още прѣзъ гимназиалния си животъ, а когато постъпи като студентъ въ Висшето училище, дѣто прѣдъ него се разкри хоризонта на наукитѣ, въ него закипѣ копнежъ не само за всестранно висше образование, ами и къмъ усъвършенствуване и специално работене по природата на България. Достоинствата на младия студентъ бърже се оцѣниха и съ назначаването му за асистентъ по ботаника се опрѣдѣли вече направлението, въ което той трѣбваше да развие и осъществи всички възделени идеали, които талантливиятъ му умъ можеше да създаде. Ботаниката — това бѣше специалността, която всецѣло го облада. Флората на България, нейнитѣ незачекнати отрасли — това изпъкна като прицѣлна точка на неговия стремежъ; Но това бѣше малко, не стигаше; окоето му бѣше насочено още и къмъ физиологията на растенията, къмъ живота на послѣднитѣ; като че искаше съ това да даде животъ на другитѣ си трудове по сухата и безжизнена систематика. Крѣжка и млада, необузdana сила! и това не ѝ стигаше: тя търсеше да ангажира и послѣднитѣ си свободни минути, било въ устно било въ писмено популаризиране на науката. Тѣй прѣхласнатъ, младиятъ асистентъ се прѣдаде на всички

подети отъ него трудове, че не знаеше почивка ни денемъ ни нощемъ. Двѣ, и само двѣ години като че бѣха прѣдопрѣдѣлени за негова животъ: било отъ извънредно прѣсилване, било отъ простинки по екскурзиитѣ, и тъй крѣхката му физическа натура бързо се сломи, а сломиха се ведно съ нея и всичкитѣ му умствени сили. Сава Казанджиевъ угасна ведно съ току що проектиранитѣ си идеали, а чрѣзъ него изчезна една млада талантлива сила на нашата Alma Mater.

Сава Казанджиевъ написа слѣднитѣ популярни и научни статии:

1. „Една екскурзия по Бургаско“. Природа, г. IV, с. 155—158.
2. „Прадѣдитѣ на еднокопитнитѣ“ г. V, с. 162—164.
3. „Морскитѣ бездни“ г. VI, с. 37—41.
4. „Какъ се поддържа животътъ върху нашата земя“. Природа, г. VI, с. 138—142.
5. „Бѣдѣщата сѣдба на нашата планета“, г. VI, с. 96—101.
6. „Лишейната флора на България“ П. С. 1900. кн. LXI, с. 470—532.

Отъ тия шесть статии само послѣдната съставлява наученъ трудъ на покойния, който се напечата малко прѣди смъртъта му.

Въ научния дѣлъ на настоящия Годишникъ прѣдаваме една статия, която съдържа останалитѣ, обработени отъ него материали по лишейната флора на България.

Наученъ дѣлъ.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ГРАМАТИЧНИЯ РАЗВОЙ НА ДЪТСКИЯ ГОВОРЪ.

Отъ проф. д-ръ Ив. А. Георговъ.

Уводни бѣлѣжки.

Въ своята разправа върху „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата“, печатана въ „Периодическо Списание“, кн. LXVI, 1—2. свезка, 1905, стр. 31—94., азъ изложихъ напространно, какъ съмъ събралъ материала върху развоая на езика у дѣтето, за който развой съмъ се интересувалъ твърдѣ много още отъ давно врѣме. Тука ще повтора само, че съмъ правилъ наблюденията върху развоая на говора у моитѣ два сина, отъ които единиятъ е роденъ на 23. октомврий 1889. година, другиятъ на 21. ноемврий 1890. година. Подробноститѣ, които стоятъ въ свръзка съ тия наблюдения и които биха били потрѣбни за тѣхното по-точно охарактеризуване, нѣма да навеждамъ тука, тѣй като всѣки, който иска да се запознае по-близу съ тѣхъ, може да ги потърси въ посочената моя разправа.

Докато въ оная статия азъ прослѣдихъ развитието на езика, доколкото то се проявява въ начина, по който дѣтето гледа да изрази въ говора своята собствена личностъ, тука искамъ да разгледамъ езиковния развой откъмъ граматичнитѣ форми изобщо и въ подробности и се надѣвамъ, какво резултатитѣ отъ моитѣ наблюдения ще дадатъ цѣненъ приносъ за изучването на проявленията на душевния животъ у развиващия се човѣкъ. Азъ именно съмъ на мнѣние, какво изучването на душевното развитие на дѣтето ще получи сжществена подкрѣпа отъ изслѣдването на граматичния развой на дѣтския говоръ, тѣй като безъ всѣко съмнѣние между душевното и езиковно развитие сжществува тѣсно взаимно съотношение, и то не само въ тоя смисълъ, че душевното развитие упражнява значително влияние върху развитието на езика, ами че наопаки и езиковното развитие упражнява не по-малко сжществено влияние върху генезиса на душата. Въ това отношение отъ особена важность сж наблюденията надъ развитието на *граматичнитѣ*

форми въ говора на дѣтето, понеже чрѣзъ тия наблюдения се получава възможностъ да се направи обратно заключение върху развоя на дѣтската душа. И тъкмо за тая толкова важна страна отъ езиковното развитие досега имаме на рѣка много малко материалъ. Между други обрѣща внимание върху липсата отъ достатъченъ материалъ отъ подобни наблюдения, „за да се вникне въ сжщинския процесъ, по който се развива говоренето въ прѣдложения“ — а азъ бихъ притурилъ: и въ стимологичното развитие на дѣтския говоръ —, професоръ Меупапъ въ своята прѣгледна книжка върху „Езикътъ на дѣтето“¹⁾, а слѣдъ него изтъкна тоя недостатъкъ отъ наблюдения и бѣлѣжки, що се отнася до синтаксата на дѣтския езикъ, и Dr. William Stern въ края на своя рефератъ върху „Езиковното развитие на едно дѣте, особено въ граматично и логично отношение“, който рефератъ е държалъ той прѣдъ първия конгресъ за експериментална психология въ Giessen прѣзъ априлий по-миналата година.²⁾ Както казахъ, важно е не само да имаме наблюдения върху развитието на дѣтската синтакса, ами и върху сжщо така твърдѣ интересното етимологично развитие на дѣтския езикъ. И въ това отношение отъ особено значение е, щото да притежаваме наблюдения надъ дѣца отъ народи отъ разни езиковни групи, понеже, както вече изтъкнахъ, по мое миѣние и говорътъ на околността упражнява не маловажно влияние върху психичното развитие на дѣтето. Така душевното развитие на едно дѣте ще трѣгне по различенъ пжтъ, споредъ това дали дѣтето принадлежи къмъ езиковна група, дѣто напр. липсува неопрѣдѣлительно наклонение въ глагола, както е въ българския езикъ, та дѣтето е лишено отъ едно таково удобно срѣдство да се изражава езиковно безъ употреба на опрѣдѣлени темпорални форми, ами е принудено още отрано да зима въ съображение и глаголното врѣме при своето изказване. Така сжщо при иначе еднакви условия ще имаме друго душевно развитие у едно дѣте, което има да се изражава въ езикъ, у който липсува всѣко сжщинско склонение и дѣто разнитѣ отношения, които иначе се изражаватъ чрѣзъ склонения на имената, се изказватъ съ помощта на прѣдлози. Или, за да дадемъ още едно посочване, иначе ще се развива душата на едно дѣте отъ оная езиковна група, като прѣдполагаме другитѣ обстоятелства винаги еднакви, дѣто езикътъ изражава разнитѣ темпорални възможности на миналото врѣме чрѣзъ нѣколко ограничени форми,

¹⁾ Dr. E. F. W. Meumann, Die Sprache des Kindes. Zürich 1903. Стр. 67.

²⁾ William Stern, Die Sprachentwicklung eines Kindes, insbesondere in grammatischer und logischer Hinsicht. Sonderabdruck aus dem Bericht über den I. Kongress für experimentelle Psychologie in Giessen vom 18.—21. April 1904.

както напр. въ нѣмския езикъ, отколкото тамъ, дѣто езикътъ означава тия темпорални възможности съ много голѣма точностъ, както е въ нашия езикъ.

Поради всички тия причини азъ намирамъ твърдѣ важно за разрѣшаване на проблема за психогенезиса на дѣтето, щото да бжде набранъ достатъчно много материалъ отъ граматично-езиковния развой на дѣца отъ разни езиковни групи; а единъ важенъ приносъ въ това отношение надѣвамъ се именно да доставя чрѣзъ своитѣ наблюдения надъ дѣца отъ славянска националностъ, отъ каквито дѣца съ малки изключения досега сжществуватъ твърдѣ малко свѣдѣния.

Първата дума, която каза съ пълно разбиране моятъ първи синъ на 412. день, бѣ думата дза (= дай), която употрѣбя отъ тоя моментъ не само въ вѣрното ѳ значение, именно когато иска нѣщо, ами и когато дава нѣщо, значи въ смисълъ на нѣ. Тоя случай прѣдставя новъ примѣръ отъ противоположна употрѣба на една и сжща дума, каквато употрѣба е била наблюдавана често въ начало у дѣцата. Слѣднитѣ думи сж фа (на 430. день) въ смисълъ на „фи“ или на „нечисто“, „кално“, л^еа (= хлѣбъ) на 457. день, ча (= чай) на 476. день.

При втория ми синъ се появява първата дума (зъзь = жж въ значение на пѣри, гори, горещо) на 433. день, сетнѣ на 453. день де (= дзе), която дума произнася, когато се крие, и йоц, йос (= боцъ), като прави движение на боднуване съ прѣста; на 518. день хаде, аде (= хайде), когато забѣлжи, че се готвимъ да излѣземъ, та и той иска да излѣзе заедно съ насъ. И слѣднитѣ думи сж при него отъ подобенъ характеръ: ди, когато ези на своето конче и го мушка съ крака си (530), ете (= ето), показвайки на надлежното лице, когато го питаме, дѣ е мама, папа, Владо? (555), опа, оба, хоба (= хоппа), когато се хвърляше въ моитѣ прѣгрждки (560), нѣ (562), като ми подава нѣкой прѣдметъ, де й (= дай, 564).

Всички тия първи думи, а особено ония, които употрѣбя моятъ втори синъ, сж така наречени „думи-изречения“ (Satzwörter), сирѣчъ тѣхното сжщинско значение не е онова на проста дума, ами на цѣло прѣдложение, а именно тия „думи-изречения“ изражаватъ винаги желанія и исканія на дѣтето. Тѣй щото и моитѣ наблюдения потвърждаватъ мнѣнието, което застѣпя въ послѣдно врѣме професоръ Meumann въ Königsberg, именно, че „първиятъ видъ самостоятелно употрѣбение на думи у дѣтето изглежда да служи изключително за изказване на неговитѣ желанія и исканія“¹⁾.

¹⁾ Die erste Art selbständiger Verwendung von Worten scheint beim Kinde ausschliesslich der Äusserung seiner Wünsche und Begehungen zu dienen. (E. Meumann, op. cit. Стр. 53.)

Споредъ това, както приема и Dr. W. Stern, „първитѣ значения на думитѣ на дѣтето не носятъ съвсѣмъ характеръ на изрази върху нѣщо прѣдметно, ами изражаватъ извѣстно положение, което заима субйектътъ спрѣмо прѣдметитѣ, извѣстно поведение, въ основа на което лежи наслада или неудоволствие, стремежъ или отврѣщение, и тепърва по-късно отъ това постепенно се развиватъ значения, що съдържатъ констатиране на обйективна дѣйствителност“. ¹⁾ Особено при моя втори синъ почти всички първи думи носятъ явно характеръ на думи на желаня или чувства.

А. Първиятъ ми синъ.

I.

Ако напуснемъ тоя периодъ на дѣтския говоръ, дѣто още прѣобладава *вербално-интерйекционалния* ²⁾ характеръ на думитѣ, и прѣминемъ къмъ оная епоха въ дѣтския езикъ, дѣто вече явно може да се познае интелектуалната функция на словесния изразъ, тогава при *първия* ми синъ намираме между първитѣ словесни изражения думитѣ за означаване на родителитѣ: па па, ма ма, които той употрѣби на 509. день (на 16 1/2 мѣсеца), именно когато му се посочваше съ прѣстъ нѣкой отъ родителитѣ и той се питаше притова, кой е това. Тука виждаме явно, че дѣтето има вече пълно съзнание за езика като срѣдство за означаване на прѣдметитѣ. Отъ този моментъ вече тая страна на езика се изстѣпва все повече и повече; мнозинството отъ новитѣ думи, които употрѣбя дѣтето, сж притова *сжщствителни*: гийс (= грийсь, 514), какш (= каша, кждѣ 525. день), къ тѣ (= кюфте, кждѣ 545. день), Та на и Ка на (имена на слугинитѣ, кждѣ 590. день) и т. н. Около туй врѣме той винаги казва ла, ла, когато иска да го земемъ на рѣцѣ; вѣроятно тая дума е произлѣзла отъ думата ела и е употрѣбена сетнѣ въ измѣнено значение (516. день). Съ това захваща да се появява и *глаголтѣ* въ неговия говоръ, а именно между първитѣ глаголни изрази, които той употрѣбя, сж слѣднитѣ: ма ма (= нѣма), която дума казва, когато изчезва нѣщо или когато го питаме, дѣ е нѣкое лице или дѣ е нѣкой прѣдметъ който отсѣжт-

¹⁾ Die ersten Wortbedeutungen des Kindes tragen durchaus nicht den Charakter von Aussagen über Gegenständliches, sondern nur den von Stellungnahmen, von lust- oder unlustvollem, begehrendem oder verabscheuendem Verhalten, und erst später entwickeln sich hieraus allmählich Bedeutungen, die ein Konstatieren objektiver Tatsächlichkeit enthalten. (W. Stern, op. cit. Стр. 110.)

²⁾ In grammatischer Hinsicht hat man daher auch wohl diese Sprachstufe als die verbalinterjektionale bezeichnet, um damit auszudrücken, dass das Kind innere Vorgänge und nicht Gegenstände in der Form eines lebhaften Ausrufes zum Ausdruck bringt. (E. Meumann, op. cit. Стр. 56.)

ствува; а-то е произнесено като нѣмското а (кждѣ 585. день); сжщата дума той произнася кждѣ 600. день вече като нема, нѣама; — качи (=искамъ да окача или окачи!); тая дума казва той, когато се връща отъ разходка и или иска да окачи самъ своята шапка или подканя нѣкого да направи това, като му подава шапчицата си (кждѣ 600. до 670. день); — падна, паднеш (=ще падна, ще паднешъ); така казва, когато иска да го снематъ отъ нѣкой столъ или отъ софата, или отъ стълбата, за да не падне, ако би се опиталъ самъ да слѣзе (сжщо тѣй кждѣ 600. до 670. день).

II.

Съ появяването на глагола е дадена възможността, да говори дѣтето вече въ истински *изречения*, а не само въ думи-изречения, и дѣйствително скоро се явяватъ малки изречения по-диръ появяването на глагола, защото на 577. день (два мѣсеца слѣдъ първия глаголъ) той казва своето първо изречение: дай ле (=дай хлѣбъ); — така сжщо кждѣ 600. до 670. день: па па дойде, ма ма дойде, дедо дойде; обаче при тия изрази употребеното врѣме не подхожда къмъ истинското произшествие, което дѣтето искаше да означи, понеже то казва тия прѣдложения, като вижда тъкмо, че идатъ надлежнитѣ лица; значи то трѣбаше да каже: папа иде и т. н.; — дето паче (=дѣтето плаче); — макити паче (=малкиятъ плаче); — макити пи (=малкиятъ спи); — па па пише; — па па пише бе бе, ве ве; — ма ма боли тука (=мама я боли тука); тая фраза казва той, когато го питаме, защо не даваме на мама му да яде грозде; като отговаря тѣй самостоятелно на зададения му въпросъ, той при думата „тука“ показва на грждитѣ или на корема си (тая фраза казва кждѣ 690. день); — там има киши (=круши); — там има абъка (=ябълки); — там има гозде (=грозде); всички тия прѣдложения казва кждѣ 705. день. Въ тия прѣдложения, както се вижда, е изказано винаги *сегашно врѣме*, тѣй че забѣлѣжката на W. Stern, какво „онова врѣме, което се показва най-напрѣдъ въ езика, не е сегашно врѣме, ами непосредствено бждеше: защото това бждеше е винаги цѣлѣта на стремението, на очакването, на страха, а първиятъ говоръ е именно изразъ на волята и на афектъ“¹⁾, тая бѣлѣжка изглежда да не важи общо.

¹⁾ Dasjenige Tempus, das sprachlich zuerst auftritt, ist nicht die Gegenwart, sondern die unmittelbare Zukunft: denn diese Zukunft ist das Ziel des Strebens, der Erwartung, der Furcht, und die erste Sprache ist eben Willens- und Affektausdruck. (W. Stern, op. cit. Стр. 111.)

Около същото време се появява и *миналото време*, и то *минало свършено*, което толкова често се употребява във разговорния наш езикъ. Азъ никакъ не съмъ съгласенъ съ мнѣнието на Dr. Stern, споредъ когото миналото е нѣщо толкова далечно за дѣтския умъ, щото то се появява и въ говора много по-късно отъ бждещето и сегашното—при неговото дѣте шестъ мѣсеца по-късно. „Минало и бждеще като несжществувачи и двѣтѣ сж логически отъ еднаква стойность, ала за волята тѣ сж съвсѣмъ неравнозначни, и това отношение опрѣдѣля и тѣхното езиковно усвояване. Че дѣтето първоначално живѣе въ сегашность и е еднакво равнодушно спрѣмо миналото и бждещето, не е точенъ изразъ на фактоветѣ, най-малко не на езиковнитѣ фактове. Онова време, което се появява най-напрѣдъ въ езика, не е сегашното, ами непосредното бждеще... Заради туй — и това е едно общо наблюдение — отначало неопрѣдѣлителното наклонение е едничката глаголна форма, и то въ напълно оптативно значение; около два мѣсеца по-късно се появи при нашата дъщеря сегашното време и тепърва слѣдъ нови шестъ мѣсеца миналото причастие; миналото като онова време, което се измѣква отъ волята на дѣтето, дълго време е само една сѣнка за дѣтето, погледа на което е насоченъ напрѣдъ въ бждещето; възбудениятъ интересъ за фактове отъ миналото прѣдполага вече по-силна способность за обйективация“. (Стр. 111.) Азъ мисля, че тоя възгледъ на Dr. Stern е затова вече невѣренъ, защото дѣтето още прѣди появлянето на говора дохожда до съзнанието на миналото и има, макаръ и неясна, прѣдстава за миналото. За да схване дѣтето известна проява въ сегашното, тая проява трѣба да се съзнае отъ него като такава, която прѣди не е сжществувала; както и обратно изчезването на едно явление може да дойде до съзнание на дѣтето само съ помощьта на прѣдставата за миналото, когато това явление е било, е сжществувало. Така, за да съзнае дѣтето, че слънцето грѣе, че свѣщътъ гори, то трѣба да има поне смѣтно съзнание за това, че прѣди слънцето не е грѣело, свѣщътъ не е горѣла; и понеже това съзнание се развива още прѣди появлянето на говора, заради това и въ психично отношение не може да има такава голѣма спѣнка за появяването на езиковния изразъ за миналото, щомъ дѣтето вече въ говора е дошло до тамъ да изразява модуситѣ на времето. Ето защо при моето дѣте миналото време се появява почти едноврѣменно съ израза на сегашното. Ако наблюдението на Dr. Stern ни дава други фактове, то това ще стои отчасти въ зависимость отъ свойствата на нѣмския езикъ, отчасти въ други индивидуални условия, но не отъ ония общи основи, които ни посочва Dr. Stern като еднакво важещи за всички дѣца.

Интересно е да се посочатъ тука и безглаголнитѣ изречения: мамà те го (=ето я мама, кждѣ 600. до 670. день), както и: чо̀еко пи (=човѣка пари, сир. тия пари сж за човѣка, т. е. за носача, — като вижда у мене пари и иска да каже, че тѣ сж навѣрно за нѣкой носачъ, който донася нѣща у дома, кждѣ 690. день; ¹⁾ — сетнѣ: Кàна вавà (=Кàна водà, т. е. слугинята Кана е отишла за вода, кждѣ 600. до 670. день).

Непосрѣдственото бждеще като изразъ на искането се явява малко по-късно отколкото посоченитѣ по-горѣ врѣмена: аз, аз да зема (711); — аз, аз, аз да туля бито (= да туря кибрита, сир. да го тури горѣ на долапа, кждѣто го туряхме отъ прѣдпазливостъ прѣдъ него), 713.

Повелителното наклонение е въ сжщностъ първото врѣме, което се появява; първата дума, която употрѣбя той съ пълно разбиране, бѣ собствено глаголъ въ повелителна форма, то бѣ думата дза (= дай), която се явява като дай и въ първото изречение (дай ле = дай хлѣбъ, 577). Слѣднитѣ повелителни форми сж: донеси, кждѣ 690. день; кждѣ 700. день се появява сжщата повелителна форма въ едно изречение, което е забѣлжително особено и поради своята дължина: како, донеси печено месо, кафѣли, моко (= картофи, моркови); седи (= седни, 715 и 717), с'ъши (= свърши, 717), чекай (въ изречението: чекай да вида, 720), легй си (= легни си, въ изречението: папà, легни си тука, 721). Въ начало дѣтето употрѣбя и погрѣшни форми отъ повелително наклонение, като напр. мамà, не седи (намѣсто: не сѣдай) на софата, 757; впрочемъ съвсѣмъ естествено е, че дѣтето въ това врѣме още не може да прави разлика между утвърдителната и отрицателната форма на повелителния изразъ. Въ множествено число повелителното наклонение се явява тепърва на 1006. день въ изречението: не ми давайте вече вода (значи и тая форма отъ първия глаголъ „давамъ“) и на 1053. день въ непрѣката повелителна форма: да не останете дълго, че ще ви бия. Тая непрѣка заповѣдна форма се явява въ употрѣбение още отъ 724. день: Тана (слугинята) нека земе Ладò (и на 733. день); — на 731. день дѣтето употрѣбя сжщата фраза съ „нека да“; на 733. день и съ отдѣлено отъ глагола нека въ начало на фразата: нека Тана земе Ладò; — мамà нека чѣте (= четѣ, 731). — Въ първо лице на множествено число тая форма се явява вече на 735. день: тука да пишеме; — товà да тулим там пешката (= да туримъ тамъ на печката), 772; — а безъ частицата „да“ на 771. день: кончето намелиме (= да намѣримъ).

¹⁾ Вж. моята посочена статия. Стр. 39.

се употребя въ трето лице: не казал (намѣсто: каза) мамà добуто (= добро утро) на макити (= малкия), 749; — Ладозел (намѣсто: зе) на папà леб (= хлѣба на папà), 756; — папà купил (намѣсто: купи) часооник (= часовникъ), 775; — Ладодаскал (= Владо го одраска), 825; — Ладощего кѣса (= скжса), те (= ето) видиш, Ладого кѣсал (= скжса), 825; — помниш, когà Ладозипил (= изпи)? 826; — Ладотулал (= тури), 826; — Ладосчупил гебен (= счупи гребена), мамà нема (съ какво) да се чеша (= чешля), 827; — чул (намѣсто: чухъ), ми отговаря, когато го питахъ: чу ли? 831; — зафàнал да сфили и: земàл да сфили (= свири), 868; — той гребàл песък, 1294. — Понѣкога употребя въ свързана рѣчь въ едното прѣдложение минало свършено, въ другото минало неопрѣдѣлено, макаръ и въ двата случая да би трѣбало да стои минало свършено. И въ тия случаи миналото неопрѣдѣлено е въ трето лице: папà зèма Ладозипил (изпуска той, сир. Владо) казал (= каза) добуто (= добро утро) на мамà, 749; — папà, Ладопаднъл и удали се (= падна и се удари), 801; — Ладосъши (= свърши) супата, Ладого съшил (= я свърши), казва една слѣдъ друга и двѣтѣ фрази, като притова, както виждаме, употребя погрѣшно намѣсто личното мѣстоимение въ женски родъ — онова въ мжжки или срѣденъ родъ, макаръ да се говори за супата, 829. — Сжщо тѣй употребя често и въ първо лице минало неопрѣдѣлено намѣсто минало свършено: аз съм ядела (намѣсто: азъ ядохъ), 980; за формата „ядела“ вж. моята статия за „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“, стр. 50. Сравни пѣкъ съ това израза: не казал мамà добуто на макити (= мама не каза — каза — добро утро на малкия), 749; — уте (= утрѣ) съм пàвил (намѣсто: вчера направихъ), 1002; — така сжщо: пàвил съм утле (намѣсто: направихъ вчера), 1022. — Сжщо тѣй и въ първо лице множествено число: ние сме идèли (= ние отидохме), 984; — Стефанчо и Ладка (= Радка) отишли (намѣсто: отидоха) със папà си и със мамà си да слушат музика, ние не сме идели (= не отидохме), 984; — ние сме додèли (= ние дойдохме), 992; — ние вчела сме земàли де големи пилони, та сме чукали (= ние вчера зехме два голѣми пирона, па чукахме), 1040.

Обаче понѣкога употребя дѣтето и съвсѣмъ на мѣсто минало неопрѣдѣлено; така напр. на 745. день въ забѣлжителното изречение: къ дè дèнал кутийка? (= кждѣ си дèналъ кутийката?); наистина, споредъ смисъла, който бихме могли да вложимъ въ фразата, би могло да стои тука и минало свършено; — папà, бeбèн-

цето заспало, 827; — защо си закъснёл, папà? 968; — папà, какò (= какво) ще лежеш (= рѣжешъ), като си земал ножа? 975; — цалевицата ласцѣфнали, 977; — не е ли писала тя одавна писмо? 986; — у Стефчови дошли гости, 986; — тии искали да утепат — (= утрепатъ), 993; защо си изплюла? 1024; — още не съм зачукал, 1040; — тук наслал един бивол, 1045; — той заглабил (= заграбилъ) сичко, 1061; — папà, виж, оглèло (= огрѣло) слънцето, 1095; — тука сè изгорело, 1113; — още не нап'авил (= направилъ), 1190; — я, колко съм изпил! 1212; — аз не съм нарочно разхвърлял водата, 1364; — стани да ми сипеш вода, аз не съм пил, 1378; както се вижда отъ тия примѣри, въ тѣхъ е употрѣбено минало неопрѣдѣлено не само въ трето лице, ами твърдѣ често и въ първо и второ лице отъ единствено число.

Интересни сж още и слѣднитѣ погрѣшни форми на миналото причастие: забовалил (= забравилъ), 808; — още една кокошка додела (= дошла), 843; — папà, ти като си отидёл . . ., 987; — каде си ти идёл (= ходилъ)? 989; — бешела (= била), 1090; — що бешело тук? 1098; — и дори още въ 1146. день: бешел.

Отдавна прѣминало е употрѣбено само единъ единственъ пѣтъ, и то въ не твърдѣ вѣрна форма, именно въ прѣдложението: там беше (= бѣхъ) паднал, която фраза произнася нѣколко минути подиръ като бѣ падналъ, като показва притова мѣстото, дѣто се бѣ случило това (776). Впрочемъ твърдѣ вѣроятно той говори тука за себе си въ трето лице, та трѣба да се допълни: Ладò.

Бждеще врѣме се срѣща, разбира се, твърдѣ рано въ формата на сегашно врѣме. Въ първо врѣме по тоя начинъ се изказва непосредното бждеще, т. е. бждеще, което ей сега настава или ще стане. Така напр. дѣтето казва вече на 711. день съвсѣмъ правилно: аз, аз, да зема; — на 713. день: аз, аз, аз да туля битò (= аз да туря кибрита); — аз топи (= азъ да потопя), 716; — да вида, 720; — чекай да вида, 720; — Ладò сам кàчи шапка (= Вл. самъ да закачи шапката), 720; — Ладò сам да бѣка (= бърка), т. е. млѣкото съ лѣжицата; той казва тая фраза, като вижда, че азъ искамъ да разбъркамъ млѣкото съ лѣжицата, 724; — аз, аз да пиша, 724; — да вида пийка (= пуйката), казва, като отива на прозореца, да погледне въ двора, 725; — Ладò да земе ножици, папà да отеже нох (= за да отрѣже папа ноктитѣ), 772; — да се закопчат, 827.

Сжщинското *бждеще врѣме* се изражава въ първо врѣме безъ спомагателния глаголъ ще или пъкъ се образува иначе, съ помощта на други глаголи; така на 716. день момчето казва: Ладо фане муха (= Вл. ще хване мухата); — пѣн съши кютѣ пòсе земеш кутія (= първенъ свърши кюфтето, послѣ ще земешъ кутията), така казва къмъ себе си, като яде въ това врѣме кюфте, 726; — Ладо качиш гедаш (= Вл. ще се качи, т. е. на стола и ще гледа — прѣзъ прозореца, за да види снѣга), 726; за неумѣстното употрѣбение на второто лице въ тая фраза вижъ моята статия върху „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“, стр. 41.; — ако катиш (= се клатишъ), папà не дава гоздѣе (= грозде); той си съставя самъ това изречение, слѣдъ като му бѣхъ казалъ: не бива да се клатишъ така, 749; — иначе *тебе* (= треба) да падне (= иначе ще падне), 830; — това — е — много големо, *иска да се задави* (= ще се задави) Ладо тука в галото (= гърлото), 830; — Ладо *иска да се задави* (= ще се задави), 831; за израза иска да = ще вж. моята горѣпосочена статия, стр. 44.; — *теба* (= трѣба) да се удали (намѣсто: ще се удари, който изразъ употрѣба собствено по-често, отколкото първия; сжщо и: теба да се задави, обаче по-рѣдко отъ израза: ще се задави, 837; — и още: иска да ме гò, и слѣнцето (= ще ме гори слѣнцето), 948.

Отъ друга страна вече много рано се показва и изразътъ на бждеще врѣме съ спомагателния глаголъ ще; така дѣтето казва още на 731. день: аз ще (= ще) четѣм весинка (= вѣстника); — сегà Ладо ще àде печено месо, 731; — Ладо сегà ще тàне (= стане), 733; — Ладо ще яде печено месо толайо (= въ столовата), 734; — папà ще земе Ладо, ако бѣдеш милен (= миренъ), 743; вж. моята първа статия, стр. 48—49.; — Ладо ще качи (= ще се качи) такà на папà, ще пие чай, сир. ще седне на скута му, 748; — папà, уте (= утрѣ) дедо да дойде, ще кажеш добъдѣн; така казва за себе си, 754; вж. моята първа статия, стр. 48.; — аз ще метем, казва, като вижда да мете слугинята, 756; — Ладо ще земе копче, 763; — Ладо чупи (= счупи) калема, папà посе ще пави (= после ще го направи)? т. е. ще ли го наостри? 772; — калѣм там ще тули, уте ще пиша (= калема, сир. молива, тамъ ще туря, утрѣ ще пиша; по всѣка вѣроятность думата „утрѣ“ има тука значение на „послѣ“), 775; — тука Ладо пише, и тука ще пише още, 775; — папà ще бие мамà, казва изведнажъ безъ всѣкакъвъ поводъ и безъ да е видѣлъ нѣкога подобно нѣщо; вѣроятно това заключава той отъ себе си, 780; — ще дойде дедо, ще кажеш *gulten Tag* (сир. добъръ день), 783; вж. първата моя статия, стр. 48.; — папà тули

(= тури) така и папà ще пàли (= запали), т. е. тури папирота така въ устата и сега ще запали, 790; — дуг ще доде ли солдати? (= други солдати ще дойдатъ ли?); тука за пръвъ пжтъ е употрѣбено трето лице отъ множествено число, макаръ още формата да е собствено оная на единствено число, 823; — макити (= малкиятъ) ще доде и ще го бутне, 824;—Ладо ще се убуде, после ще бѣли, 824; — като ще (= ще) ядè макити гийс (= грийсъ), посе (= послѣ) да яде Ладо, 785;—като ще буди (намѣсто: като се събуди) макити, папà ще отеже (= отрѣже) от това ладко, 799; — ако (= когато) Ладо ще стане голем, ще пави (= прави) така, 839;—ако ще (= ще) падне, Ладо ще го намели (= намери), 824; тука въ тия четири послѣдни изречения е интересно употрѣбението на спомагателния глаголь „ще“ за изказване на бждеще дѣйствиe, макаръ въ тоя случай въ нашия езикъ бждещето да се изказва безъ тоя спомагателенъ глаголь; тѣй дѣтето не употрѣбя „ще“-то въ слѣдната фраза, както е въ реда си: Ладо като баде (= бжде) сталец (= старецъ), ще пуши, 825; или: като бебѣнцето се събуди, посе (= послѣ) Ладо ще т'опа (= тропя), 825; — аз тука ще покажа, какъв е, сир. отъ каква боя е тоя конецъ, когато азъ му давахъ конци (макари) отъ разни бои и го подканяхъ да ми назове тѣхната боя, 830; — аз ще те изпада (= изпждя) и: аз ще го изпадам папà, 853; — аз ще си давам сам, 859; — аз ще плача (или: плачам) за тебе, 938; — Женя като бѣде болен, аз ще излезна, а Женя ще бѣде в стаята, 1353.

Отъ 802. день се появява и правилната форма на *бждеще врѣме въ първо лице на множествено число*: папà, ще ядèm ние печено месо, 802; — сегà ще ядем ние, 820; — ние ще тулим, 826;—посе (= послѣ) ще покажем къназът (= князътъ), 827; — като се събуди Жена, ще (му) дадем обуца, 827; — уте (и: утле = утрѣ) когà пестане (= прѣстане) да вай, ние ще излезем, 1001.

Въ *второто лице множествено число* бждещето врѣме се срѣща твърдѣ рѣдко, защото по това врѣме дѣтето изобщо употрѣбя още рѣдко второ лице множествено число, понеже по-рѣдко му се прѣдставя случай за това; за пръвъ пжтъ се показва тая форма на 996. день: ако искам, ще ми дадете, ако не ща, нема да ми дадете.

И *отрицателната форма на бждеще врѣме*, образувана съ частицитѣ нема да, захваща още много рано, обаче почти винаги само въ трето лице единствено число и много рѣдко въ първо лице, което дѣтето употрѣбя още много нарѣдко въ това врѣме:

нема папà да дадè кутйа (=кутията); именно нѣколко деня прѣди това, когато бѣ поискалъ отъ мене самъ да тури кутията съ кибритъ на долапа и притова бѣ разсипалъ кибрита, азъ бѣхъ му казалъ, че нѣма вече да му давамъ кутията, и сега подиръ нѣколко деня си спомня това и ми казва горната фраза, 720; — нема да падне Ладò, 735; — мамà нема да изезе (= излѣзе) вѣн, още пи (=спи), сир. тя още лежеше болна въ кревата, 747; — нема да фѣли (=хвърли), 754; — не, папà нема да бие Ладò, ми отговаря, когато му казахъ: папà ще бие Владò; значи той самъ си образува фразата съ „нѣма да“, 756; — нема да чупж (=счупя), ми отговаря, когато слугинята му казва: Владò, ще счупишъ, 763; — Ладò нема да фѣли (=хвърли) пепел; собствено искаше да каже: да разсипе, разхвърли, 769; — папà нема да пише тука, 775; — папà, Ладò нема да фѣли пепел надолу, сир. на дѣскитѣ, 779; — Ладò нема да чупи (=счупи) паница (=паницата), 779; — Ладò нема да дума тàка, 792; вѣроятно словото „дума“ е чулъ отъ слугинитѣ; — папà нема да ядè, Ладò ще ядè, 793. — *Второто лице единствено число* въ тая форма се явява тепърва на 827. день: азъ ще покажа, ти нема да покажеш; — *второ лице множествено число* употрѣбя дѣтето за пръвъ пѣтъ дори на 996. день: ако искам, ще ми дадете, ако не искам, нема да ми дадете.

Страдателното причастие се появява на 745. день, когато дѣтето казва: тука тежено (=тука е отрѣзано); наистина той още на 685. день бѣ казалъ: како, донеси печено месо, сжщо и на 715. день: чакам папà да яде печено месо, ала тука думата „печено“ трѣба да се мисли тѣй, щото да се смѣта като *една* дума заедно съ „месо“, така че дѣтето още не съзнава значението на думата „печено“ като особено отдѣлно причастие. Отъ 770. день той си образува сетнѣ думата писана; — послѣ на 776. день казва: тука одезано (=отрѣзано), съ което иска да каже: тука косата ми е вече отрѣзана; — това валèно (=развалено); именно той познава на една картина, че креватчето е развалено, 777; — тука пишано, 777; — сжщо и на 793. день: пишано, съ което искаше да каже: това тука е писано, написано; — тука угàсено (или: изгàсено), дугото голй (=другото гори), сир. другата пещъ гори; наистина тука имаме формата на страдателното причастие, обаче тя е употрѣбена намѣсто обикновеното причастие, защото момчето трѣбаше собствено да каже: угаснала, изгаснала, 778; — товà такà ли е тулено (=туруено)? 793; — чистено (=очистено), 794; — пйкани (=попикани) гащи, 794; — напàвено (=направено), 795; — пущено (=пуснато), 799; — цалеви-

ците сж кòпани (= прѣкопани), 984; — ти сегà кадè ще идеш, като си облечен? 987; — не е метено още, теба (= трѣба) да се пометè, 995; — аз сж (= съмъ) ка'стен (= кръстенъ), казва внезапно, вѣроятно е чулъ подобна фраза отъ слугинитѣ, 1013; — папà, ти си стижан (= стриганъ), и аз искам да се остигам (= острижа), 1030; — пржен (= пърженъ), 1074; — как е зашито? 1080; — товà е завито, 1199; — боядисаните сж хубави, сир. яйца, 1252; — Интересно е, че на 793. день той употрѣбя дѣйствителното причастие намѣсто страдателното въ думата чу пил намѣсто „счупена“; подобно казва въ сѣщия день фразата: товà на папà копче кинало (намѣсто: „скжсано“) но може да се мисли тая фраза и въ слѣдния смисълъ: това копче на папа се скинало; — най-сетнѣ е интересно, какъ той изражава смисъла на страдателното причастие на 772. день посрѣдствомъ едно много чудновато прѣдложение: и товà иска Ладо да качи на кончето, съ което искаше да каже, че и той иска да бжде каченъ на коня, както бѣ видѣлъ едно момче на конь на една картина.

Въ 857. день дѣтето употрѣбя за пръвъ пжть и *отглаголното сжществително*: товà е метлàта за метен'е, 857; — това не е за биенъе, 962; — дай ми нещо за игаенъе (= играене), 966; — водà има за пиенъе, 966; — дай това за глèбенъе (= гребене) водà, 969; — ще чуем тупанъето (сир. на музикантитѣ), 993; — това е за пецежданъе (= прѣцѣждане), 1002; — когà дойде в'емето, мамà ще ме събуди да пием топъл чай да ми мине кашлането, 1013; — като съшиш (= свършишъ) пúшенъето, пак ще пушиш, 1042; интересно е послѣдното изречение и по своето съдържание. При всички почти тия отглаголни сжществителни дѣтето произнася *н*-то меко, като *нь*.

Отъ глаголнитѣ форми е интересно и употрѣбението на *неопрѣдлнителното наклонение* при нѣкои типични изрази, които обаче се явяватъ доста късно, за пръвъ пжть тепърва на 1051. день въ фразата: немòй го зèма, за втори пжть на 1105. день: немòй оди (= ходи) там.

Тука трѣба да наведемъ още нѣкои *особени глаголни форми*, които се отличаватъ по своята оригиналность. Обаче всички тия форми сж отъ доста късно врѣме, а именнò се явяватъ тепърва подиръ 30. мѣсець. Употрѣбяванитѣ отъ дѣтето такива рѣдки форми показватъ, колко вече е напрѣднало то въ усвояването на езика. Така то употрѣбя форми, които азъ не употрѣбямъ въ разговорната рѣчь, като напр.: седва, фърля и пр. — Така на 828. день дѣтето казва: искам да *запуша*, като поисква една папираса; — на 944. день: ще ми *навàли* главата, ми отговаря,

като си образува самъ хубавата форма навали, която едвали е чулъ отъ нѣкого отъ насъ. Тая фраза той произнесе при слѣднитѣ обстоятелства: азъ му казахъ, че той трѣба да излѣзе, когато тъкмо валѣше дъждъ; на тая моя подкана той отговаря: не; а когато го попитахъ сетнѣ, защо не, отговаря ми съ горната фраза; — на 981. день: пестана (= прѣстана) да плаче; — сжщо така: пестана ли да те боли? 1047; — на 982. день: папà, не му полявай (= позволявай); — на сжщия день: пемйна (= прѣмина) ми да боли; — затъкни ми това цвете на шапката, 984; — аз я познавам, сир. г-жа Данчова, 985; — видѣ ли, как поливаа? 987; — папà позаля (= позволява) да не спам (= спя), 989; — ладам се (= радвамъ се), 992, и: аз се ладвам за клуши (= круши), 1016; — един македонец заглажда (= загражда) у Стефчови дъ'вѣта (= дървета), 992; — на 994. день: ще на-стапчим (= настъпимъ); — на 1046. день казва: ще те стапчи колàта; — не е метено още, теба да се пометѣ, 995; — Женя изведнаж зима бисквита и си напълнува устата, 1003; — аз ще ва(р)на (= изпрѣваря) Женя, 1003; — тоя хлеб не стува (= струва), 1019; — аз ще го гълтнам у стомаха, 1020; — навали ти чадъла? 1028; — видиш, така ми пилича (= прилича) и: ми пилича много, 1040, сжщо и на 1068. день: мене не ми пилича; — мамà пушна малко, 1040; той си образува самъ формата пушна, когато видѣ, какъ майка му бѣ направила единъ страхливъ опитъ да поеме една глътка отъ папироза; — наяде ли се Данка? (въ смисълъ на: яде ли вече Данка?), 1042; — тукъ наслал един бивол, 1045; — люля (= люлѣе), 1051; — аз те ва'нах и: ще те ва'на (= стигнахъ, прѣварихъ), 1053; — кой стовали тука дъ'вата?, 1067; — като надзърнам, виждам гълъбите, 1069; — берж, 1077 (прѣди казваше: белам, сабилам); — ще изскокна, 1079; — ти вчела лежà, казва къмъ майка си, която бѣше боледувала, 1087; — аз си поплавих стомаха (т. е. стомахътъ ми се поправи) 1096; — отвади (= извади), 1096; — излизà ли, дали е хубаво влемето? 1098; — тука можете да сипвате, 1111; — защо не зине и тая? (т. е. защо не е разтворила уста и друга врана на картината, както една, която бѣше съ разтворени уста), 1118; — тука се разхождат конѣте, 1131; — вчела аз го фърлях (т. е. търкаляхъ колелото) и: Женя го фърля много, 1156; — ти му давà (на Женя) тогава лекарство, 1158; — когато ми ушийт още едно палто, ще имам две, 1199; — потърси! 1211; — аз имàх още една кутийка, 1213; — вчера Данка ми приказва приказки, 1213; — какъ се откопчава палтото?

1243; — дай ни книгата да си я *догледаме*, 1287; — тука не се седва, 1287; — ще кажеш да спрегнат пайтон да се качим, 1294; — той *седѣ* по-напред (сир. на гърнето), 1302; — ние заклахме (и: заколехме) — кога беше то? (касаеше се за една гжска, която бѣхме заклали), 1310; — ние търсихме по всичкитѣ дукияни, па *нема* палта, 1367. — Въ по-късно врѣме, подирѣ нѣколко години, той заедно съ братчето си измисля думата кюскаме се (= удряме се съ чашитѣ), сетнѣ тъмниш ми (= затуляшѣ ми свѣтлината); когато бѣ на 6 $\frac{3}{4}$ години, каза фразата: като се *стрѣгнахме* (= затичахме) от градината, и отъ тогава двѣтѣ дѣца употрѣбятъ често тая дума.

Но въ по-подирно врѣме, когато той бѣ на 33 мѣсеца, па дори и още по-късно, все употрѣбя нѣкои погрѣшни глаголни форми, така на 1030. день казва: папà ти си *стижан*, и аз искам да се *остигам*; — сетнѣ: да яда намѣсто: да ямъ (на 1111. день) и ядех (намѣсто: ядохъ) само половина, 1157.

Тука ще приведемъ още нѣкои твърдѣ *интересни изрази*, забѣлжителни по начина на изказването на мисълта: това шишѣ *иска* да се пакѣ (= трѣба да се плакне, да се изплакне), 830; — уте (= утрѣ) *иска* (= трѣба) да купиш вино, ми казва, като му бѣхъ казалъ: нѣма вече вино; бѣше тъкмо привечерь, 831; — *иска* да се донесе още (сир. трѣба да донесатъ още фасуль), 851; — камо сж цигалите? 855; — това стига на Женя, а тия за Ладо, 856; — не, Ладо да обичашъ, ми казва, когато му казахъ: азъ обичамъ Женя, 861; — ето захвана пак да пече слънце, 957; — това не може по-иначе, 959; — нека ми даде още сол, ми отврѣща (т. е. да чакамъ, докато майка му му тури солъ на лъжичката, каквото тя тъкмо се готвѣше да направи), когато му подавахъ съ лъжичката рохко яйце и му казахъ: земи, яжъ вече, 959; — папà, нека стане хубаво в'еме, искам да изезнам (= излѣза), 966; — папà, какò (= какво) ще лежеш (= рѣжешъ), като си земàл ножа? 975; — Женя вече посегна да затала (= затваря), 980; — и тебе ли ти е ст'ах (= страхъ) от кокошката? 983; — Стефанчо и Ладка отишли със папà си и със мамà си да слушат музика, нне не сме идѣли (= отишли), 984; — остави ме да миnam, 984; — аз се научих да слизам сам, 986; — нали Женя пие млеко, ми казва, когато видѣхъ, че влиза въ столоваята, и го попитахъ, защо иде при насъ, а не остава при Женя; той искаше значи да каже: той сега яде, тѣй че азъ съмъ свободенъ, та мога да дойда тука, 989; — а, теба (= трѣба) да бива, ми отговаря, когато му бѣхъ казалъ, че не бива да върши нѣщо, 992; — аз ще гледам, как ще го

занесѣш, 993; — ами нали си ти малка? отговаря, когато майка му го попита, защо тя да получи малки круши, а азъ голѣми, 993; — дължината е тесна, 1004; — тука е сенка, 1016; — нема нищо (въ смисълъ на: нищо, нищо), 1020; — ще те биям, че да видиш, 1032; — ще те завѣдам на участъка, а на моя по-нататъшенъ въпросъ върху тая фраза, узнавамъ, че той знае, че въ участъка има войници, които тамъ ще ме биятъ, и то заради това, че му казвамъ, че ще го обърша, 1033; — де живеем ние, папà? де живеее господин Голанов (= Горановъ)? де живѣе левът? 1033; — ще те нема вече (сир. ако се задушишъ), 1047; — пестана (= прѣстана) ли да те боли? 1047; — да не останете дълго, че ще ви бия, 1053; — Женя не е котка да яде само масло, 1064; — малко ми е (сир. каквото си ми далъ ти), 1069; — стига вече да спим, 1090; — той е далеко на село 1096; — излизà ли, дали е хубаво влемеето? 1098; — мое папченце, защо ми го биете? 1142; — това не е далеко да не го видим, 1379.

III.

При склонението на имената дѣтето, разбира се, въ начало изказва отношенията на косвенитѣ падежи чрѣзъ просто нареждане на имената едно до друго. Обаче частицата на се явява вече и доста рано, така напр. за изражаване на *родителния падежъ* кждѣ 690. день въ фразата: гата (= иглата) на мамà; — на 747. день дѣтето казва: това е на папà панталон (= панталонитѣ), дѣто, както виждаме, родителниятъ падежъ е поставенъ прѣдъ оная дума, която той опрѣдѣля, каквото е нѣщо необикновено въ нашия езикъ; той казва това изречение, безъ да му бѣхъ казалъ азъ нѣщо подобно прѣди това, тъй че си образува прѣдложението съвсѣмъ самостоятелно; — сжщо така все съ прѣдпоставяне на родителния падежъ: това — е — на макити (= малкиятъ) шишето, това на бебѣ шишенце, 749; — Ладо зел на папà леп (= хлѣба на папа), 756; — това какò (= какво) е, на Ладо това? 781; — това — е — на дедо — за — да пуши, 790, — това на папà копче кинало (= това копче на папà се скинало = скжсало), 793; — тука има на папà палй (= пари), 799; — разбира се, че въ сжщото врѣме той употрѣбя родителния падежъ и правилно подиръ сжществителното, което опрѣдѣля: Ладо чупи (= счупи) шишенцето на бебѣнцето, 767; — това е чолап (= чорапъ) на Ладо, 777; — тука има молив на Ладенце да пише, 794; — има ли калѣм на Ладо тука? 794; — магале (= магаре), ти го изпи на мамà (сир. виното);

чудно е, откъдъ е чулъ думата „магаре“ въ тоя смисълъ, въ всѣки случай не отъ насъ, 848. — Обаче много често употрѣбението на тая частица „на“ му прави и мъчнотии, така че понѣкога той я поставя съвсѣмъ погрѣшно отпрѣдъ, като напр. на 748. день казва: не йска да фане на Милица куната (= ржката) на Ладо, дѣто послѣдното „на“ е съвсѣмъ не намѣсто и излишно, защото той искаше да каже: Владо не искà да подаде ржка на Милица, значи поставя „на“ - то и прѣдъ подлога; — и още много покъсно слушатъ се отъ него подобни погрѣшни изрази, така напр. още на 948. день той каза: това е на мамà князът, когато искаше да каже: това е мама на княза. — Макарь и да се срѣщатъ понѣкога такива неправилности, все пакъ трѣба да изтъкнемъ, че за изказване на родителния падежъ частицата „на“ се употрѣбя много по-рано отколкото за дателния падежъ, и че отъ онова врѣме нататкъ нѣма отбѣлѣзанъ нито единъ случай, дѣто родителенъ падежъ би билъ изразенъ безъ употрѣбение на „на“. то, каквото при дателния падежъ се случва често и покъсно. Това въ всѣки случай е характерично; изглежда, като че при изражаването на родителния падежъ на дѣтето е нѣкакси противно въ самото начало още да изражава отношението на родителния падежъ чрѣзъ просто принареждане на думитѣ безъ помощта на частицата „на“. Такъвъ родителенъ падежъ безъ частицата „на“ би могълъ да се намѣри най-много можеби въ слѣдната фраза, дѣто обаче падежното отношение може да се схване и като такова на дателенъ падежъ. Въ всѣки случай изпускането на „на“ - то тукъ може да се обясни отъ неопрѣдѣленото падежно отношение между родителенъ и дателенъ падежъ: папà зел Ладо село (= ексеро), на която фраза може да се даде двойкъ смисълъ: папа е зелъ на Владо (кому?) ексера, или: папа е зелъ ексера на Владо (чий?); впрочемъ първиятъ смисълъ е по-близкъ поради прѣдпоставянето на собственото име прѣдъ сщществителното.

Дателниятъ падежъ сщщо тѣй се изказва въ начало безъ частицата „на“; така напр. дѣтето казва на 716. день: мамà даде кафè папà, дѣто отъ фразата не е ясно, кой кому е далъ кафè; поради прѣдпоставянето на думата „мама“ по-скоро бихме били наклонни да мислимъ, че мама е дала кафе на папа, когато работата бѣше тѣкмо наопаки, тѣй че момчето трѣбаше правилно да каже: на мама даде папа кафе. — Сщщо тѣй казва той на 731. безъ „на“: Ладо седèно, и папà седèно (= на Владо е студено, и на папа е студено). — Обаче както и при родителния падежъ, случва се понѣкога, макарь и рѣдко, и то въ начало, размѣстване на частицата, значи съвсѣмъ погрѣшно употрѣбение на тая частица:

мамà даде на Ладò леп (дѣтето искаше да каже: Владо даде хлѣбъ на мама, което трѣбаше значи да изкаже тѣй: на мама даде Вл. хлѣбъ); и тука е пакъ интересно необичайното прѣдпоставяне на дателния падежъ, 726; — така сжщо казва той на 745. день покрай правилната фраза: на папà Ладò даде и неправилно: папà даде на Ладò, дѣто искаше пакъ да каже, че Владо е далъ на папа; и тука пакъ прѣдпоставяне на дателния падежъ! — Обаче и въ самото начало още се срѣща правилно употрѣбение на частицата, и то доста често: папà даде гозде (= грозде) на Ладò, 724; — мамà даде на Ладò лако (= сладко), 728; — папà, буй (= обуй) буци (= обущата) на Ладò, 729; — Тана дава на Ладò буци, 729; — папà теба (= трѣба) да пише на баба, 733; — папà дава (намѣсто: даде) на Ладò кутийка, чупи (= а той я счупи), 736; — и на пожата богом (= и на госпожата сбогомъ), 746; — папà зема Ладò и казал (= и той каза) добúто (= добро утро) на мамà, 749; — не казал мамà добуто на макити, 749; интересна е тука мжжката форма на причастието; — папà, да дадеш на мамà лако (= сладко), дохожда да ми каже, слѣдъ като бѣ получилъ подобна заповѣдъ отъ майка си: кажи на папа да ми даде сладко, 750; — мамà, да тули ме пуд'ла (= пудра) на бебе? 751; — папà купи на Ладò лѣка-вйци, 765; — папà, донеси на Ладò чай, 772; — папà, донеси на макити меко (= млѣко), 773; — и това на Ладò дигаш (= и това да дигнешъ за Владо), 775; — пацà, да купи (= да купишъ) чолап (= чорапъ), и като го попитахъ: кому? отговори: на Ладò, 777; — това на Ладенцето, 779; — това тебе (= трѣба) на Ладò, 781; — и на бебѣнцето не, 824; — дай, папà, пали (= пари), да купа аз игли на мамà, 966.

Звателниятъ падежъ се появява за пръвъ пѣтъ въ възклицанието, което той вѣроятно е уловилъ отъ слугинитѣ: о, Боже, боли! което възклицание произнася, когато бѣ падналъ и се бѣ ударилъ по носа, 733; — и на 736. день употрѣбя подобно възклицание: — о, Боже мой (сжщо и само: Боже), падна кутийка! — на 741. день казва сетнѣ къмъ слугинята: Малицо, земи зельето; — къмъ 759. день, както и по-късно, казва къмъ мене: пàпо (намѣсто: папà); — на 789. день: пàпе; — на 766. день: Данко, да обѣчеш (= облѣчешъ) Ладето.

Множественото число, разбира се, въ първо врѣме или никакъ не се изражава или се образува неправилно; така дѣтето употрѣбя въ начало неправилното множествено число буци (намѣсто: обуца) и задържа доста дълго това погрѣшно множествено число: папà, буй буци (= обуй обущата) на Ладò, 729; — Тана

дава на Ладо бущи, 729; — бущи фа (= общата сж фа, т. е. лоши, кални), 745; — па дори и на 1102. день: домашнитѣ обущи; и колко мжно е за дѣтето да усвои въ говоренето правилната форма на това plurale tantum, което има съвсѣмъ неправилно множествено число, се вижда отъ обстоятелството, дѣто дѣтето казва погрѣшно още дори на 1142. день: домашни обущи, понеже послѣдната форма повече има изгледъ на множествено число отколкото сжщинската форма; вѣроятно е, че тука упражнява влияние върху употрѣбената отъ дѣтето форма и множественото число на прилагателното „домашни“; — Ладо да земе ножици, папà да отеже нох (= ноктитѣ), 772; — нашитѣ кокошки носат яйце, 801; — Ладо ще земе едно копче и сетнѣ като притуря още едно копче, казва: де копче (= двѣ копчета), 824; — сжщо тѣй и: де копче (= двѣ копчета) намелих, 831; — само има копче (= има само копчета), т. е. въ кутията за шиене нѣмаше конци, ами само копчета, и когато той бѣ погледналъ въ кутията, каза горната фраза, 824; — посе (= после) папà ще земе князът (т. е. пари, понеже на тѣхъ виждаше лика на княза) и ще купи камъче („камъче“ означава камъне за строене), 827; — макити (= малкиятъ) ще бутне сички макала (= макари), 824; интересно е тука, че мѣстоимението „сички“ стои въ множествено число, докато сжществителното до него е оставено въ единствено число; — дай да видж, дали има много бисквит (вм. множествено число: бисквити) или малко, 970; — цалевицата ласцѣфнали, 977. — Понѣкога употрѣбя дѣтето и наопаки формата на множествено число за единствено число: Ладо ика да качи кучелите (= Вл. иска да закачи ключоветѣ, намѣсто: ключа; а когато азъ му казахъ: не кучелите, той самъ се поправи: куча, вм. ключа), 729; — така сжщо употрѣбя въ първо врѣме формата на множествено число „камелите“ намѣсто „калемъ“, „калема“ за моливъ; вѣроятно е чулъ думата „калемъ“ отъ слугинитѣ или отъ дѣда си; на 729. день, когато пакъ каза „камелите“, азъ му рекохъ: не камелитѣ — моливъ, подиръ което той не повтори моята дума, ами самъ поправи себе си: калемъ; — ала на 731. день пакъ каза: аз да види (= видя) камелите, дѣто обаче не съмъ отбѣлѣзалъ, дали тоя пжтъ той мислѣше наистина да изкаже и по смисълъ множественото число или пакъ единственото число на тая дума; — Ладо да качиш кучове (= Вл. да закачи ключа), 750; — да дадѣш лекаства (= лѣкарство) на бебѣ, 826.

Понѣкога, разбира се, нѣма съгласуване по число и между подлога като сжществително и глагола или между сжществителното и свързаното съ него прилагателно или мѣстоимение; така той казва: да титѣ

пей (= солдатитѣ пѣй, намѣсто: пѣятъ), 746; — темо (= тъмно е) сега, пиленца пи (= спи, намѣсто: спятъ), 748; — кокошкитѣ съшй жито (намѣсто: свършиха житото), 749; — като дойде (= дойдатъ) гости, ще обуеш новите обуца, 827; — сжщо тѣй и на 856. день: тия семки теба да се изади (= да се извадятъ); — па дори още и на 977. день: цалевицата ласцѣфнали; — там има д'уг солдати (= други —), и пакъ въ сжщия день: дуг ще доде ли солдати? дѣто и глаголътъ е въ единствено число, 823. — Дигнй това ножицитѣ (намѣсто: тия ножици), 830. Тука сжществителното има още и члена, макаръ прѣдъ него да стои показателното мѣстоимение.

Дѣтето употрѣбѣя сравнително рано и множественитѣ форми: бабини, Стефчови: Ладка (= Радка) е у бабини (= при баба си), 978; — у Стефчови дошли гости, 986; — един македонец заглажда (= загражда) у Стефчови дѣ'вета (= дървета), 992; — и на 1117. день той дори си образува съвсѣмъ самостоятелно, вѣроятно по аналогия съ думата „Стефчови“, която навѣрно бѣ чуль отъ други, множественото число „Милицини“ отъ Милица; той си е образувалъ самъ тая форма, безъ да е чуль нѣщо подобно отъ други. — Най-сетнѣ сж интересни слѣднитѣ нообикновени образувания на множествено число: да купиш големи сухо-глоздета (отъ сухо грозде), 989; — и: малки клѣшета (= круши), 993; тукъ при послѣдния случай той образува самъ както умалителната форма на думата така и множественото число на тая форма.

На 1291. день отбѣлѣзахъ и формата на *двойствено число*, и то само единъ пжтъ: два кръста; инакъ дѣтето употрѣбѣя множествено число: ние вчела сме земали де (= два) големи пилони, (намѣсто: пирона), 1040.

IV.

Една специална особеностъ на това дѣте съставятъ много често употрѣбѣянитѣ *умалителни форми*, които дѣтето много пжти образува по единъ извънредно оригиналенъ начинъ: кждѣ 718. день вече той казва дешка (= дрешка); — кой е това? бебѣнце; така се пита той и самъ си отговаря, 733; — това на макити (= малкия) шишето, това на бебѣ шишенце, 749; интересно е тука, че той употрѣбѣя умалителната форма за шишето на бебето, но не и за онова на по-голѣмото отъ бебето свое братче; — Ладо да земе железце, 763; тука вече умалителната форма рѣдко се употрѣбѣя; — Ладо кала (= кара) пайтонче, казва, като вижда на една картина една количка и си

спомня, че е каралъ малкия въ количката, 771; — калемчето, 772, 778, 794; — килимчето, 772; — кам (= камо) водица? тебе (= трѣба) малко водица, 826; — да отрежеш крилцата на пиленцата; интересно е употребението на тая мжничка умалителна форма, 1310. — По-рѣдка е умалителната форма гозденце отъ грозде, която употребя често, и то съ погрѣшно ударение; можеби е чулъ тая форма отъ слугинитѣ, 717, 730; — на 735. день, когато употребя пакъ тая умалителна форма, образува си и една съвсѣмъ необикновена форма гонденце; — на 744. день казва вече и съ правилно ударение: убаво сухо гозденце. — При своето име употребя умалителнитѣ Ладето и Ладендето, които вѣроятно е чулъ отъ други: Данко, да обѣчеш (= облѣчешъ) Ладето, 766; — това на Ладенцето, 779; — на 795. день казва още и Ладчето, която форма сигурно си е образувалъ самъ. — Своитѣ родители именува съ най-чудновати умалителни думи, които повечето си образува и измисля самъ; така майка си нарича: маманчо, която форма по-скоро прилѣга за дума отъ мжжки родъ, 759; — мамка, безъ да е слушалъ подобно умаление, 755, 787; — мамайо, 789; — мамето, вѣроятно и тая форма си е образувалъ самъ, каквото заключавамъ отъ това, дѣто тя се появява тѣй късно, когато дѣтето бѣше вече толкова напреднало въ говора, именно на 1131. день. — Мене ме именува съ още повече и още по-оригинални умалителни форми: отъ 741. день ми казва понѣкога папица, безъ да знаемъ, отдѣ е могълъ да земе това название и какъ си го е съставилъ; — папанчо и папачо, 747; особено първата умалителна форма употребя често отъ тоя день, а по всѣка вѣроятность си е образувалъ самъ и двѣтѣ думи, тѣй като едвали е възможно да е чулъ отъ нѣкого такива чудновати форми; — папо, 759; — папинчо, 771; — папанченце, безъ да е чулъ тая форма отъ нѣкого, 778; — папчо, сжщо не е чуто отъ нѣкого, 781; — папайо, папанчето, 787; — папе, папайо, 789; — папченце, 794; мое папченце, защо ми го биете? 1142.

Още по-чудновати сж слѣднитѣ умалителни думи: папа зел Ладо село, *селцо* (= папа зелъ на Владо ексера, като слѣдъ това веднага прибавя и странната умалителна форма отъ тая послѣдна дума), 733; — дай да милиша *сапунча* (= да мириша сапунчето), 733; — фасулче, безъ да е чулъ нѣкога отъ нѣкого тая умалителна форма, която си образува тѣй правилно, 734; — сосче, сжщо безъ да е чулъ и тая дума, 735; — конченце (намѣсто: кученце), чудна е тая умалителна форма отъ „куче“, която послѣдна дума дѣтето произнася много добрѣ, но когато му

кажа „кученце“, той повтаря все конченце, 738; — беденце (= перденце и перде), 747; — огънче, 747; — коленцето боли, казва за себе си, когато наистина го болеше колѣното, 755; — папа, аде (= хайде) да тулаш *пудълче* (= пудрица), боли коленце, тука пакъ си образува умалителната форма отъ една дума, дѣто това умаление не е никакъ обикновено, 758; — сжщо и: захалче (= захарче), 758; — по една извѣстна мелодия пѣе самъ отъ себе си: вода — вѣдинце, вода — водинце и: Ладо — бѣбинце, Ладо — мишинце, като измисля самъ послѣдната дума, която наумява думата „мишка“, 776; — *макитѣнце*, една тоже твърдѣ чудновата умалителна форма отъ думата макити (= малкиятъ) за означаване на братчето му, 779; — Лиска, казва къмъ майка си, като бѣ чулъ прѣди нѣкое врѣме, какъ азъ бѣхъ я нарекълъ прѣдъ него Лиза (отъ Елизавета); умалението си образува той самъ, безъ да го е чулъ отъ мене или отъ кого и да било друго, 781; — папа *фанченце*, казва къмъ мене въ смисълъ: папа е фа, е лошъ, като образува пакъ самъ самичкъ тая вече съвсѣмъ неупотрѣбителна умалителна форма отъ едно неизмѣнливо прилагателно име! 786; — кинче (= книжка) образува си самъ отъ своята дума за книга: кина, 794; но къмъ сжщото врѣме казва и кижка; на 1098. день казва правилно и книжчица; — тука да се тули мастилче, и тука да се тули, 794; — динче си образува отъ „дин“ (намѣсто: димъ), 797; — едно олѣшенце (отъ орѣхъ), образува си пакъ самъ тая неупотрѣбителна умалителна форма, 1025; — бухълченце, въ нѣженъ смисълъ казана тая форма, 1077; — жабчица, така сжщо си образува самъ формата, 1098; — въ сжщия день употрѣбя и правилната умалителна форма хубавичко; — сжщо тѣй и мѣнинки, 1096.

V.

Членътъ се появява вече доста рано, тѣй въ израза гата (= иглата) на мамà, кждѣ 690. день; — папа фѣли (= фърли) мѣха кофата, кждѣ 705. день; — цѣнголото (= циганинътъ) домати не донесе, зелѣе донесе, кждѣ 713. день; — това цаца (= хубавичко), дугото фа, 716; — камелите (намѣсто: моливъ, изопачено отъ калемъ, дума чута или отъ слугинитѣ или отъ дѣда му), кждѣ 724. день; дѣтето употрѣбя тая множествена форма вмѣсто единствено число, вижъ по-горѣ; — чичо донесе мекото (= млѣкото), казва, като вижда отъ прозореца млѣкаря, 725; — папа, видиш лабчето (= врабчето)? 725; — папа видѣ огънът, 730; — тули (= турй), папа, шапката да видим, сир. какъ ти стои, 733; — кучето гони петела; тая фраза

му бѣхъ казалъ еднажъ, когато бѣхме чули да вика пѣтела, и по-диръ извѣстно врѣме той повтаря отъ себе си много добръ фразата, 750; — Ладо да вали (= развали) бедето (= пердето), 733; — Ладо да види палите (= паритѣ), 733; — Ладето, казва самъ отъ себе си, 734; сжщо тѣй и: Данко, да обѣчеш (= облѣчешъ) Ладето, 766; — папà, дай чеккитѣ (= четкитѣ), теба (= трѣба) Ладо да мие (= да си мие) зѣбите, 736; — те пòжата (= ето госпожата), 740; — мамà, може ли да отолим ватàта (= да отворя вратата)? пита майка си отъ другата стая, като иска да отвори вратата, 741; — Малицо, земй зелъето, казва и сетнѣ се обръща къмъ мене съ думитѣ: казал (намѣсто: казахъ) да земе зелъе (тука вече неправилно безъ членъ), 741; — папà, може ли да тули (= да туря) на кѣпата (= кърпата) лакото (= сладкото)? ме пита, когато иска да тури сухо грозде върху кърпата на своя скуть, 741; — датите пей (= солдатитѣ пѣягъ), 746; — папà, донеси кутийката, да тули Ладо захалата (= захарьта), 747; — не йска да фане на Милица куната на Ладо (= сир. не искà да земе Владо ржката на Милица), ми казва, като иска да ми разкаже, че билъ видѣлъ Милица, и че не билъ искалъ да й подаде ржка, 748; — папà тука да тули пудлата (= да тури пудрата) на софата, 748; — това на макити шишето, това на бебè шишенце; тука виждаме, какъ неправилно не е поставенъ членътъ при думитѣ „бебе“ и „шишенце“, 749; — кокошките съшй (= свършиха) жито; тука пакъ липсува членътъ при послѣдната дума, 749; — мамà, не седй (= не сѣдай) на софата! казва на майка си, когато тя тъкмо иска да седне на софата, 757; — да земе ли Ладо железото? 766; — Ладо чупи (= счупи) шишенцето на бебèнцето, 767; — да покажем, има ли тука пудла в жемето (или: земето = чекмеджето); собствено той искаше да каже: да видимъ, дали има и т. н., 768; — Ладо иска да мète (= метè) тука на земàта (сжщо и: земята), 768; — оцапа дешката (= дрешката), кждѣ 770. день; — кончето намелиме (= да намѣримъ кончето), 771; — и това иска Ладо да качи на кончето; собствено той искаше да каже: че и той иска да бжде качень, да езди на кончето, като тъкмо гледаше на една картина, какъ едно момче бѣше яхнало конь! Както се вижда, въ горната фраза е много чудноватъ погрѣшниятъ начинъ за изразяване, дѣто дѣтето размѣсва притова и дѣйствителния съ страдателния изразъ, 772; — килимчето, 772; — писòто (= писмото) нема, 775; — Ладо иска да пише пàната (= въ спалнята), 775; — вèсинката (= вѣстникътъ), думата получава женския членъ, по-

неже погрѣшно окончава у дѣтето на „а“, 777; — Ладо иска да фане чашата, 777; — лела (= леля) седѣ на софата, 777; — да донесѣш у земѣто (и: джемѣто = чекмеджето) памук; собствено иска да каже: *отъ* чекмеджето, 777; — това Ладенцето (= за —), 779; — Ладо да тули това у кошѣто (= кюшето), 779; — нека да дойде Данка да тули железото, т. е. желѣзната прѣчка на негово креватче, та да може да си легне да спи, 795; — *файтѣн'т* обѣща (= обрѣща), 796; — това на обущата (сир. за —), 798; — мишката топа (= тропата) некаде и: там топа мишка пот долапа, 817; тука е интересно употрѣбението на члена въ първото изречение и изпускането му, както е и правилно, въ второто изречение; — не види се, тебе (= трѣба) ламбата, 823; — кокалите, казва самъ, слѣдъ като бѣ чулъ думата въ единствено и множествено число безъ членъ, 827; — чашката кам? 827; това въпросително изречение е твърдѣ интересно поради задпоставянето на въпросителната частица кам; — мамето; думата е употрѣбена въ нѣжно значение; вѣроятно си е образувалъ самъ умалителната форма, безъ да я е чулъ отъ нѣкого, 1131.

И *мжжкия членъ въ винителенъ надежъ* дѣтето захваща да употрѣбѣ рано; така той казва на 733. день, макаръ членътъ и да е поставенъ неправилно при прѣдходно показателно мѣстоимение: *зел това куча* (= тоя ключъ) Ладо; — Ладо отиде салона (= въ салона; собствено малко се чуеше това „въ“), 733; — не земаш куча (= ключа) тука, казва къмъ себе си, понеже азъ му бѣхъ казалъ да не зима ключа, 733; — камо куча (= ключа), къде дена (= се дѣна)? 740; — нема куча, коло (= скоро) да го намелиш, 743; — куча (= ключа) не бива да вадиш, 747; — не зимай (с)гола, 748; — кучето гони пѣтела; тая фраза му бѣхъ казалъ еднажъ, когато бѣхме чули да вика пѣтела, и сетнѣ той повтаря подиръ нѣкое врѣме много добрѣ самъ фразата, 750; — папà постели килима; не знамъ точно смисъла на тая фраза, именно дали дѣтето искаше да ми каже да постеля килима или съобщаваше, че съмъ послалъ (= папа посла) килима, 772; — Ладо чупи (= счупи) калема, папà посе (= послѣ) ще п а в и (= ще го направи)? (т. е. ще го наостри ли?) 772.

Понѣкога, макаръ и твърдѣ рѣдко, въ такива фрази стои и диалектичното о при члена, подъ влиянието на говора на слугинитѣ: *игай* (= играй) си тука село (= съ ексера), 733; — папà зел Ладо село, сѣлицо (= папа зе на Владо ексера, и сетнѣ притуря въ края на фразата още веднажъ послѣдната дума въ умалителна форма, образувана чудновато отъ него самия), 733; — вѣв джепо, 827.

Понѣкога тоя членъ въ винителенъ падешъ е изпуснатъ, ала това се случва рѣдко, и то повечето въ първо врѣме, най-късно въ началото на третата година: папà зеде (= изяде) фасул (= фасула), 733; — Ладò зел на папà леп (= Владо зе на папа хлѣба), 756; — мамà не седì на тол (= стола), Ладò иска да седì и: Ладò седи на стол, 777.

Също тъй липсува често и мъжкия членъ въ именителенъ падежъ, а така също и другитѣ членове въ двата падежа: дуго фа му̀ха (= другата муха е фа), 716; — да вида пийка (= да видя пуйката), казва, като отива при прозореца, 725; — п̀н съ ш̀и кютè, посе земеш кутия (= първенъ свърши кюфтето, послѣ ще земешъ кутията), казва къмъ себе си, вѣроятно като реминисценция отъ нѣщо подобно, което ще да е чулъ отъ насъ, 726; — дедò изеде вино (намѣсто: изпи виното), 734; — о, Боже мой, падна кутийка (= кутийката), 736; — къде денал кутийка (= си д̀налъ кутийката)? ме пита внезапно, като не вижда своята кутийка, 745; — темò сега, пиленца пи (= тъмно е сега, пиленцата спятъ), 748; — леля пива беб̀енце (= успива бебенцето), 748; — папà, коло да идеш толайò да земеш пудла (= скоро да идешъ въ столоваята, да земешъ пудрата), 749; — Ладò да качиш кучове (= да закачи ключа), странно е тука употр̀бението на думата „ключъ“ неправилно въ множествено число, макаръ и да се касаеше за единъ ключъ, 750; — Ладò с̀ди на кина или кината (= седи на книгата) и: Ладò с̀ди кина или кината съ изпущане на прѣдлога, обаче повечето п̀ти се поправя веднага и казва: на кината, 763; — Ладò да земе ножици, папà да отеже нох (= Владо да земе ножицитѣ, папа да отр̀же ноктитѣ), 772; — да дад̀ш лекаства (= л̀карство) на беб̀è (= бебето), 826; — ще тула това на гав̀а (= главата) си, 959.

Понѣкога, обаче много рѣдко, макаръ и сравнително доста късно, употр̀бя члена там̀, д̀то той не би тр̀бало да стои, така въ сл̀днитѣ три изречения: зел това куча (= тоя ключъ) Ладò, 733; — има ли тука село (= ексеръ, съ диалектичния членъ „о“)? 794; — диг̀ни това ножиците (= тия ножици), 830.

Тук̀-там̀ д̀тетò употр̀бя и *неопр̀д̀лителния членъ*, който въ българския език̀ се употр̀бя рѣдко: ти си една п̀щòле, 825; думата „п̀щòле“ си измисля сам̀, каквòто впрочем̀ се случваше често по това врѣме, като употр̀бяше такива думи, които н̀матъ въ обикновения говор̀ никак̀въ смис̀лъ (вж. по-долу); — един̀ македонец̀ заглажда (= загражда) у Стеф̀чови д̀в̀ета, 992; — аз̀ вид̀х̀ един̀ чичò, детò водеше ед̀нò

агне бело, 993; — тук насрал (= насралъ) един бивол, 1045, сжцо и на 1051. день.

VI.

Тука нека споменемъ, че понѣкога, разбира се, не сжществува при имената никакво съгласуване нито по число (вж. по-горѣ), нито пъкъ особено въ рода. Така дѣтето казва на 716. день: дуго фа мѹха (= другата муха е фа — лоша, грозна); — зел това куча (= тоя-ключъ) Ладо, 733; — там пот долапо има ённо (= една) мишка, 792; — от дугият ладко (= отъ другото сладко), 799; — ти си една пѹщоле, 829 (вж. по-горѣ); — това кибѣт да запушиш цигала (= тоя кибритъ е за да —); наистина тука изречението би могло да има и смисъла: това е кибритъ, за да —, и въ такъвъ случай изречението би било правилно, 825. — Тука ще посоча и това, че дѣтето още въ края на третата го дина говори за себе си понѣкога тѣй, както биха говорили момичета: сѹма, яла, свѣшила, 938; — азъ сѹма, 761; — па още и на 980. день: азъ съмъ ядѣла; — и дори още на 1098. день той казва за себе си: колчѹва.¹⁾

Дѣтето понѣкога обича да си измисля съвсѣмъ нови думи, чийто произходъ не може да се намѣри; така той казва на 825. день, слѣдъ като и по-прѣди вече бѣ говорилъ други измислени думи²⁾, фразитѣ: ти си една пѹщоле, ти си запиличок, безъ да може точно да се каже, какъвъ е смисълътъ на тия изрази; тѣ можеха да се мислятъ като: ти си чудакъ, никаквикъ или нѣщо подобно; — много по-късно пъкъ той измисля въ съдружие съ братчето си нови думи или употрѣбя думи съ необикновени форми като напр. на 1310. день казва: дърварник (оградата, дѣто се туряха дървата); — въ още по-късно врѣме, когато бѣше вече на възраст нѣколко години, той и братчето му казваха кльоца, кльоцане (не съмъ отбѣлѣзалъ значението на тоя глаголъ), кюскаме се (= чукаме се съ чаши, правимъ „тока“), тѣмнишъ ми (= затуляшъ ми), по-вчера (намѣсто: вчера), по-утре (намѣсто: други день); княжица (= княгиня), съучастник (на 6¹/₂ години); — имам нос означаваше: носътъ ми е пълень, нечистъ, трѣба да ми се очисти; — като се стрѣкнахме (= затихахме) от градината (при 6 години и 9 мѣсеца); — при 7 години и 10¹/₄ мѣсеца казва: този плат е менителен (= changeant), като си образува думата „мѣнителенъ“ напълно споредъ думата changeant, каквото е твърдѣ чудно, защото не разбираше иначе

¹⁾ Вж. Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.. Стр. 50.

²⁾ Особено обичаше той въ първо врѣме да казва фача за „хартия“, така на 744. день: и фача да тулимѣ (= да туримъ).

френски; — ти си четолобец, ми казва, като ме вижда, че чета много (8 години и 8¹/₂ мѣсеца): — когато на 8 години и 9¹/₂ мѣсеца чува отъ майка си фразата: „да се освободишъ отъ жѣдностъ“, казва ѝ: не се казва жѣдност, ами жѣдба, като образува произволно послѣдната дума. — Около сжщото врѣме двамата братя бѣха си измислили двѣ съвсѣмъ нови думи, които имъ служеха единъ видъ за таенъ езикъ и не можеха да се отнесатъ къмъ никакви познати думи, то бѣха думитѣ шѣкла и бѣрзо; тѣзи думи употрѣбяха дѣцата, когато искаха да не разбираме говора имъ, а именно първата дума означаваше: броење на гроздови зърна и се употрѣбваше отъ тѣхъ, когато при яденето искаха да броятъ зърната, за да видятъ, колко зърна е изялъ всѣки отъ тѣхъ; бѣрзо се употрѣбваше въ подобенъ смисълъ, когато трѣбаше да броятъ лъжички съ сладоледъ, чай или нѣщо подобно при яденето и пиенето. Когато еднажъ казахъ къмъ тѣхъ шеговито: берзо, берзо, по-малкиятъ ме поправи: не берзо, ами бѣрзо.

Тука нека споменемъ, че на 827. день дѣтето бѣ употрѣбило думата „князь“ за „пари“, понеже на сребърнитѣ пари стои ликътъ на княза; то бѣше въ фразата: посе (= после) папѣ ще земе князът и ще купи камъче (сир. камъне за градене).

VII.

Първото прилагателно, което обаче прилича повече на нарѣчие или междуметие, е употрѣбяваната отъ насъ родителитѣ въ дѣтския говоръ думица фа (нѣщо като френското *fi* или нѣмското *frei*) въ смисълъ на кално, нечисто, лошо, грозно. Дѣтето употрѣбвя тая думица вече кждѣ 430. день, когато измокря или оцапва своитѣ ржчички и тича при насъ, за да ни покаже нечиститѣ си ржчички, като изговаря тая думица; — кждѣ 446. день изговаря сжщата думица, като се прѣструва, че ми прѣдава дигната отъ пода калъ и притова иска отъ мене да отворя ржчичката му, за да видя калъта; — на 716. день употрѣбвя тая сжщата дума вече като дѣйствително прилагателно въ изразитѣ: тѣва цаца, дугото фа, (= това е хубавичко, другото е грозно, лошо) и: дуго фа муха (= другата муха е фа); — на 745. день казва: кално фа и: буши фа (= обущата сж фа); — подобна дѣтска дума, която ние употрѣбвахме, бѣ думата цаца въ смисълъ на хубаво, хубавичко, гиздавичко; той употрѣбвя тая дума на 511. день, сетнѣ на 716. день въ по-горцѣ приведената фраза; — на 731. день дѣтето признася изречението: Ладоседѣно и папѣседѣно (= на Вл. е студено и на папа е студено); сжщо така: папѣ, тѣли тука кѣпа (= кърпа), седѣно (= студено е); той казва тая фразичка, като

иска да му туримъ кърпата на скута, защото му било „студено“; — у б а в о; произнася винаги много чудновато тая дума, особено първия звукъ „у“, 733; — макити е още малък; думата „малък“ е чуль вѣроятнo отъ слугинитѣ, 734; — уте (= утрѣ) ще изезе (= излѣзе) Ладо, сегà — е — темно; това изречение казва при-вечеръ, когато наистина бѣ тъмно; естествено, обаче, той не разбира твърдѣ значението на думата „утрѣ“, 743; — па пà ще земе Ладо, ако бѣдеш милен (= миренъ); странно е въ това изречение удотрѣбението на второ лице, когато дѣтето собствено говори за себе си, защото „ако бѣдеш миренъ“ се отнася пакъ до него, 743; — ú б а в о беше вѣн и: ú б а в о сухо гозденце (= грозденце), 744; — Ладо не иска вѣн, Ладо още малък, още г а й с и (= играе си), 745; — не е ли голещо (= горещо), па пà? кждѣ 770. день; — да авèна (= дървена) кутийка, 813; — Жeня на пави моко (= мокро) к а в г а щ и т е, 823; — лацете (= ржцѣтѣ) с ж моки (= мокри), 823; — ето че'н (= чернъ) конец, 824;¹⁾ той казва тая фраза, обаче не отличава още добрѣ боитѣ на концитѣ; отъ боитѣ на клѣбчетата конци, които му показвамъ (именно: черно, бѣло и синьо), най-добрѣ почти винаги познава синьо; при думата че'н се чуе слабо загатване на звука „р“; на 826. день вече съвсѣмъ добрѣ познава бѣло, черно и синьо и право ги именува (бел, че'н, син); — то вà какъ в е, черно ли е, бело ли е? 830; — на 837. день нарича жълтъка жълто, желто, обаче съ тая дума не свързва прѣдставата за жълтото; — на 842. день нарича вече частитѣ на яйцето бело и желто и ги отличава, обаче не може да се познае, дали и въ неговата прѣдстава се отличаватъ двѣтѣ бои или той назовава просто тия части по нашето наименуване; — на 851. день назовава веднага червената боя че'вèна; — на 938. день познава и назовава вѣрно: че'вèно, че'но, бело, син'о и зелено, и на 965. день пакъ добрѣ именува сжщитѣ бои и още жълто; на 1105. день казва сива кокошка, обаче не се знае, дали има наистина тая прѣдстава за сивата боя. На 1345. день познава добрѣ боитѣ.

На 827. день казва: като дòйде (= дойдатъ) гости, ще обуюем новите обуца; — ама бос, ми казва, когато искахъ да го зема въ другата стая, а той нѣмаше обуца на краката си, 827; — камо чиста лѣица (= лѣжица)? пита слугинята, като видѣ, че нѣма до себе си на масата лѣжица, 827; — големо

¹⁾ Около 800. день бѣхъ му показалъ клѣбчета съ чернъ, бѣлъ и синъ конецъ. На 805. день смѣсва често чернъ и бѣлъ конецъ; но повечето пжти улучва, когато го питамъ, какъвъ е синиятъ конецъ. Обаче когато му кажа: дай ми синъ конецъ, дава и бѣлъ и чернъ; ала когато самъ показва синия конецъ, почти винаги казва вѣрно: това е синъ.

па'чѐ (= парче), 830; — тука е студено, 830; — Ладо още са б (= слабъ), не може да носи, 831; — ти си поклетъ (= проклета), казва къмъ слугинята, 831; — хубавичко намелих копче и: аз намелих хубавичко копче, 831; — ти изеде целото, 841; — на 866. день познава вече добръ на трима разни хора дѣсната и лѣвата ржка, и то не при яденето, ами слѣдъ яденето и далечъ отъ масата; на 868. день обаче сбърка при майка си единъ пжтъ, като каза десна лѣка и притова показва лѣвата; вѣроятно тая грѣшка направи, понеже майка му тъкмо по това врѣме рѣжеше месо и притова държеше ножа съ дѣсната ржка, а вилицата съ лѣвата; а азъ еднажъ му бѣхъ казалъ, че винаги при яденето вилицата трѣба да се държи съ лѣвата ржка. Още на 1071. день той пакъ сбърква въ отличаването на лѣвата отъ дѣсната ржка, слѣдъ като дълго врѣме бѣхъ прѣстаналъ да се занимавамъ съ него на тая тема. На 1116. день почти винаги отличава веднага дѣсната отъ лѣвата ржка както на себе си, така сжщо и на други хора, сжщо тъй вѣрно отговаря, когато го питамъ и на нѣмски: welches ist die rechte Hand? welches ist die linke Hand? (Коя е дѣсната ржка? Коя е лѣвата ржка?) Понѣкога той сбърква при други лица, обаче много рѣдко, и ако малко помисли притова, винаги казва вѣрно. Изглежда, като че на други лица различава дѣсната отъ лѣвата ржка тогава, когато побмисли първенъ, съ коя ржка тѣ държатъ ножа, ножицитѣ. На 1132. день го попитахъ неочаквано, безъ да бѣхъ му отправялъ по-прѣди подобни въпроси: кое е твоео дѣсно око? твоео лѣво око? Той веднага ми показва съвсѣмъ вѣрно, и то нѣколко пжти на себе си и сетнѣ на моитѣ очи; само при майка си той сбърка първия пжтъ, ала сетнѣ показва вѣрно. Сжщо така и когато го питахъ, дѣ е неговото дѣсно, лѣво ухо, той показва вѣрно. Но когато го запитахъ, кой е неговиятъ дѣсенъ и лѣвъ кракъ, наведе се, за да види своитѣ крака, и показва послѣ погрѣшно, сжщо и при мене, и даде тоя погрѣшенъ отговоръ нѣколко пжти; не може ли тая грѣшка да се отдаде на това обстоятелство, че изгледътъ на краката се промѣня, когато ги гледаме наведени? На 1146. день като го попитахъ: коя е твоята дѣсна ржка? тъкмо когато казваше „лека нощъ“ на майка си и притова ѝ подаде лѣвата ржка (дѣсната му ржка бѣ пълна съ бисквити), той посочи лѣвата си ржка, вѣроятно сбърканъ отъ това, че тъкмо бѣ подалъ лѣвата ржка за сбогомъ; а когато слѣдъ това го попитахъ, коя е моята дѣсна ржка, той сжщо тъй посочи лѣвата ми ржка, вѣроятно защото вече бѣ направилъ грѣшката при своята лѣва ржка. Впрочемъ той притова малко се усмихваше, тъй че не мога да зная, дали соб-

ствено не бѣ далъ тия погрѣшни отговори съ умисъла за шегя. Ето още нѣколко изречения, въ които се явяватъ прилагателни въ особенъ начинъ на изразяване: папà, нека стане хубаво в'еме (= врѣме), искам да излезнам, 966; — ти си голем, затова не ти дам малки клуши (= нѣма да ти дамъ малки круши), 993; — дължината е тесна! 1004; — това отовно (= отровно) ли е? 1020; интересно е при това изречение, че той самъ си образува думата „отровно“, слѣдъ като азъ му бѣхъ казалъ: не туряй това въ устата, можешъ да се отровишъ; разбира се, че той не схваща напълно смисъла на думата, но свързва съ нея нѣщо лошо; — сталата (= старата) вехта шапка, 1069; интересно е тука двойното употрѣбение на стара и вехта въ сжщото изречение; — не е добъл (= добъръ), 1070; — колчав, 1088; — това не е мое, това е чуждо, 1090; — влажни ми сж лъцете (= ржцѣтъ), 1093; — мѣнинки, 1096; — домашните обуца, 1102.

Нѣкога, макаръ и много рѣдко, се срѣща несъгласие по родъ и число между прилагателното и сжществителното; така на 792. день дѣтето казва: там пот дола по има ённо (= една) мишка; — на 799. день: от дугият ладко (= отъ другото сладко); — тук има дуг солдати (= други —); — па дори още на 855. день дѣтето казва: от дугото (покрай: дугата) станà (= отъ другата страна) ще го зем ж.

VIII.

При прилагателното има да се изтъкне особено *сравнението*, което се появява за пръвъ пжтъ на 805. день въ израза пò-голема, който изразъ обаче дѣтето употрѣбя вѣроятно, безъ да схваща напълно неговото значение. На 817. день се срѣщатъ пакъ формитѣ по-голем, по-малкъ; на 826. день казва: по-висока порта (= порта), когато му бѣхъ казалъ, че ще направя една висока порта (отъ камъчета за строежъ — негови играчки). — На 837. день той вече много добрѣ познава, кое е по-голѣмо и кое по-малко; а именно когато го попитвахъ, кое е по-голѣмо и кое по-малко, той показваше вѣрно прѣдметитѣ, като казваше: това е по-големо, това е по-малко; — на 969. день той казва внезапно, безъ да сме говорили върху нѣщо таково: папà е пò-силен, папà може да ме дигне; — на 970. день употрѣбя чудноватата по своя строежъ фраза: тая пò не е хубава; — на мамà по-малки, а тебе по-големи клуши (= круши), 993; — на 1087. день той употрѣбя сравнителната степенъ и отъ деалектичното колчавъ: пò-колчав, сжщо тѣй и по-висок.

И при *нарѣчието* се появява почти въ сжщото врѣме, само съ 25 деня по-късно, сравнителната форма въ израза: по-бизу (= по-близу), Ладо ще падне, т. е. да приближимъ повече къмъ масата неговото столче, за да не падне, 830; — това не може по-инак, 959; — аз пия по малко, вие пиете по повече, 1001; — давай ми по-скоро (= по-скоро), аз да свѣ'шам (= свърша), 1003; — ела по-насам да ти покажа нещо, 1060; — по-лесно се изваждат, 1076; — там по-настрана, че тука има, сир. камъчета или нѣщо подобно, 1284; — той седѣ по-напред, сир. на гърнето, 1302; — сетнѣ си образува той: по-вчера, по-утре (намѣсто: завчера, други день): можеби тия форми да се обяснятъ и по аналогия отъ по-завчера, макаръ това и да е по-малко вѣроятно, защото дѣтето едвали е могло да има случай да чуе тая рѣдко употрѣбявана дума; по-скоро трѣба формитѣ по-вчера, по-утре да си обяснимъ по аналогия съ образуването на сравнителната степенъ, значи като: повече вчера, повече утрѣ.

Най-сетнѣ употрѣбя дѣтето и оня рѣдъкъ случай на формално степенуване на глагола, който се срѣща у насъ и при глагола; тоя начинъ на изражаване се явява на 945. день въ фразата: това по обичам; сетнѣ слѣдниятъ чудноватъ и интересенъ изразъ: Данка по има палй (= пари), дѣто изглежда, като че глаголътъ „има“ се сравнява! 1004; — сжщо тѣй и въ изречението: така по се държй, 1153.

Прѣвзходната степенъ се срѣща, и това е твърдѣ чудно, само при тоя начинъ на изражаване при глагола, а именно доста късно и само единъ пжтъ, докато прѣвзходната степенъ при прилагателното и нарѣчието не е употрѣбена нито единъ пжтъ: аз обичам най бисквити, 1118.

IX.

Отъ числителнитѣ имена се срѣщатъ само първитѣ три редовни числа до края на четвъртата година, и то първото числително „едно“ се появява на 741. день въ израза: тѣ еннѡ, тѣ еннѡ (= ето едно, ето едно); — Ладо ще земе едно копче и сетнѣ прибавя още едно копче и казва: де копче (= двѣ копчета), 824; — още една кокошка додела (= дошла), 843; — едно олѣшенце (= орѣхче), 1025; — аз имах още една кутийка, 1213; — на 966. день той казва изречението: аз имам едничко. — Слѣдното числително, двѣ, се появява за прѣвъ пжтъ на 824. день въ по-горѣ цитуваното изречение: Ладо ще земе едно копче,

де копче; но разбира се, че той не е още усвоилъ напълно понятието „двѣ“ и не свързва съ него съответното числително, както става явно отъ по-сетнѣшни грѣшки; — на 831. день той пакъ казва: де копче намелих (= двѣ копчета намѣрихъ); — счѹпи го на две местà (искаше да каже: на двѣ парчета), 1017; — ние вчела сме земàли де (= двѣ) големи пилони, та сме чукали (= па ги забивахме), 1040; — лазлежй (= разрѣжи) на де (= двѣ) па'чета (= парчета), 1074; — две, тли (= три), обаче смѣсва още двѣтѣ числа, 1076; — на 1087. день още не различава двѣ отъ три, особено често не познава двѣ; — сжцо така не познава и на 1108. день винаги двѣ нѣща и не винаги ги означава така; — на 1116. день познава и разбира „двѣ“, ала числото още не му е ясно; — когато ми ушийт още едно палто, ще имам две, 1199; — ала на 1212. день все още нѣмаше правилна прѣдстава за двѣ и три, защото тоя день още смѣсваше двѣ и три и често казваше „три“ намѣсто „двѣ“; — два кръста; тука, както виждаме, е правилно употрѣбена мжжката форма на числителното, а така сжцо и бройната форма на сжществителното, 1291; — на 827. день бѣ казалъ: и дамàта (= и двамата), като искаше да каже, че и двамата, т. е. той и братчето му, трѣба да се возятъ въ колата. — „Три“ се появява на 868. день въ изреченийцето: аз имам ти (= три), сир. три парчета ябълки, обаче макаръ и да бѣ позналъ тритѣ парчета, като му показахъ сетнѣ два молива, той не знаеше, колко сж тѣ. Както казахъ и по-горѣ при двѣ, дѣтето още дълго врѣме не различава точно между двѣ и три. — На 981. день казва: стува пет палй (= струва петъ пари), разбира се, безъ да свързва правилното числено понятие съ думата „петъ“; — сетнѣ на 988. день: аз бѡям (= броя): четили, пет, осемнайсет.... — На 1017. день употрѣбя думата „половина“ въ израза: половина мене, половина на Женя, т. е. отъ една пржчка, която прѣчупва на двѣ парчета; — сжцо и на 1157. день: ядех (= ядохъ) само половина.

X.

Що се отнася до *мѣстоименията*, азъ въ поменатата си вече нѣколко пжти разправа върху езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата се прострѣхъ доста нашироко върху появението и употрѣбата на личнитѣ мѣстоимения за първо и второ лице, както и на притежателнитѣ мѣстоимения. Тука ще посоча само главнитѣ точки.

Личното мѣстоимение въ първо лице се появи на 711. день, въ дателенъ падежъ на 725. и 847. день, въ винителенъ падежъ на 779. и 955. день; на 830. день той още казва погрѣшно: заведй

го, като мисли себе си; можеби тоя изразъ трѣба да се обясни въ тоя смисълъ, че тука мѣстоимението не застѣпва личното мѣстоимение „ме“, ами името Владо.

Мѣстоимението въ *второ лице* се появява на 714. день (безъ глаголь) и на 772. день (съ глаголь), въ дателенъ падежъ на 798. и 993. день, въ винителенъ падежъ на 745. и 853. день; личното мѣстоимение отъ второ лице единствено число въ винителенъ падежъ въ по-късата форма „те“ се употрѣбѣя рѣдко, и то за пръвъ пѣтъ на 853. день въ фразата: аз ще те изпада (= изпѣдя); — сетнѣ само още на 1047. день въ изреченията: ще те нема вече и: пестана (= прѣстана) ли да те боли?

Личното мѣстоимение въ *трето лице мъжки родъ* за пръвъ пѣтъ се появи на 948. день въ интересното прѣдложение: затова (намѣсто: защото) дедо е голем, затова той дѣ'жи така; затова (пакъ = защото) аз съм малък, затова дѣ'жам (= държа) така, т. е. говори се за вилицата, кой какъ я държи; — той постоянно вика, сир. по-малкото му братче, когато го кляпътъ, 977; — той заглабил (= заграбилъ) сичко, 1061; — той гребѣл песък, 1294; — той седѣ по-напрѣд, 1302.

Личното мѣстоимение въ *трето лице срѣденъ родъ* съмъ отбѣлѣзалъ доста късно, и то само еднажъ въ интересната фраза: ние заклахме — кога беше то? 1310.

Третото лице въ винителенъ падежъ (мъжки и срѣденъ родъ) се явява много рано, така вече на 724. день: дедо нема го; сжщо и: Ладо нема го, ми отговаря, когато го питамъ: дѣ е Владо? — дай Ладо да тули пакако да го лупи (= да тури капака да го захлупи), 736; — лучй го (= ручай го), 743; — нема куча, (= ключа), кѣло (= скоро) да го намелиш, 743; — папѣ, тулй би бйто (= кибрита), тулй го! 745; — ей го там, 747; — дай ми го да го четѣм (= чета), 756; — папѣ, земй го, 773; — не земй го (= не го земай)! 778; — нем' (= нема) го, 781; — Ладо зего, 794; — на ти го да го замоташ, 827; — замотй го (= замотай го)! 827; — камо го? 861; — тоя дека го видехме, 970. — Понѣкога, макаръ и твърдѣ рѣдко, собствено единъ пѣтъ отбѣлѣзано по-късно, се изпуска мѣстоимението: Ладо одаскал (= го одраскалъ), 825. — И еднажъ по-късно изражава винителния падежъ (го) чрѣзъ дателния (му): кога мене клушалът (= крушарьтъ), ти ще му питаш, дали има добй клуши (= добри круши), дали нема, 989.¹⁾ — Въ дателенъ падежъ

¹⁾ Втората форма „него“ никакъ не съмъ отбѣлѣзалъ, докато обратно съответнитѣ форми на първо и второ лице (мене, тебе) се срѣщатъ по-често отъ къснѣ (ме, те).

личното мѣстоимение отъ трето лице мжжки и срѣденъ родъ се появява много късно, именно тепърва на 982. день: папà, не му полявай (= позволявай), 982; — ще му се са'диш (= сърдишъ) ли. папà? сир. на Женя, защото направилъ нѣщо, 984; — в чела му казах тая фраза казва за нѣщо, което бѣ ми казалъ тъкмо единъ мигъ прѣди това, каквото показва именно, че той не разбира, какво значи собствено „вчера“, 1002; — ти му дава̀ тогава лекарство, 1158. — Втората дълга форма „нему“ не се срѣща никакъ въ говора на дѣтето.

Личното мѣстоимение въ *трето лице* единствено число отъ *женски родъ* се срѣща само единъ едничкъ пжть въ въпросителното изречение: не е ли писала тя одавна писмо? 986; — около сжщото това врѣме, малко по-рано, се появява сжщото лично мѣстоимение въ винителенъ падежъ; именно като попитахъ братчето му: Женя, дѣ е вратовръзката? отговаря ми по-стариятъ му братъ на тоя въпросъ: ето ми я, 959; — аз я познавам, сир. госпожа Данчова, 985; — папà, ти от тука лежеш (= рѣжешъ) клàставицата, а отъ тука я дѣ'жиш (= държишъ), 988; — дай ни книгата да си я догледаме, 1287. — Въ първо врѣме това мѣстоимение въ винителенъ падежъ се изражава съ мѣстоимението за мжжки родъ, така около 20. до 23. мѣсець той казва: мамà те го (= ето я); — сжщо така казва на 829. день: Ладосъ шй (= свърши) супата, Ладого съшил (= я свърши).

Първото лице множествено число въ именителенъ падежъ се появява на 802. день за пръвъ пжть въ изречението: папà, ще ядѣм ние печено мѣсо; — сегà ще ядем ние, кждѣ 820. день; — ние ще тулим, 826; — ние сме идѣли (= отишли), 984; — Стефанчо и Ладка (= Радка) отишли съспапà си и със мамà си да слушат музика, ние не сме идѣли (= отишли), 984; — ние идòхме (= отидохме), 993; — уте (= утрѣ) кога пестане (= прѣстане) да вали, ние ще излезем, 1001; — защо сме ние тука? така пита той, когато влизаме въ единъ дукянъ да купимъ нѣщо, 1124; — ние постоянно чупиме, 1124; — ние един пѣт ходìхме тука, 1289. — Въ косвенитѣ падежи това лично мѣстоимение съмъ наблюдавалъ само единъ едничкъ пжть, и то въ дателенъ падежъ въ слѣдната фраза: дай ни книгата да си я догледаме, 1287. Чудновато е, че другитѣ форми отъ това мѣстоимение никакъ не сж употребяни, макаръ и да се вижда съвсѣмъ естествено да се явятъ и тѣ въ говора, така особено ония форми, които, както формитѣ „мене“, „тебе“, се срѣщатъ по-често, прѣди всичко въ винителенъ падежъ слѣдъ прѣдлози.

Второто лице множествено число се показва много късно, почти точно 200 дена подиръ появляването на първо лице, и то само единъ единственъ пжтъ въ прѣдложението: аз пия по малко ви е пиете поповече, 1001. — Затова пжкъ косвенитѣ падежи на това мѣстоимение сж застжпени два пжти, и то за очудване пакъ въ по-кжситѣ форми; странно е обаче, че тука и въ двата случая е застжпенъ винителниятъ падежъ, не дателниятъ, както при мѣстоимението въ първо лице на множествено число: да не останете дълго, че ще ви бия, 1053; — не ви обичам, че сте лоши, 1102.

Третото лице отъ множествено число се срѣща, и то много рѣдко, само въ косвени падежи, а именно въ винителенъ падежъ; човек събила дѣвата (= събира дървата), посе (= послѣ) ги носи, 838; — ще ги изедам сички да ги нема, 1139. — Понѣкога въ първо врѣме това мѣстоимение погрѣшно се замѣстя съ мѣстоимението въ единствено число, така напр.: сичките цигали ще го (= ги) изпушам, 855; — ще го (= ги) изедам сичките, 856.

Тука нека забѣлжимъ, че рѣдкото и късно появяване на мѣстоименията, особено въ трето лице както единствено, тѣй и множествено лице въ именителния падежъ, въ голѣма мѣра се обяснява съ това, че въ нашия езикъ глаголитѣ се употребяватъ обикновено безъ мѣстоимения, каквото не е тѣй въ повечето отъ модернитѣ културни езици. Отсжтствието обаче на мѣстоименията въ винителенъ падежъ и въ другитѣ случаи трѣба да се обясни съ други общо-психологични причини.

Възвратното мѣстоимение се появява най-напрѣдъ въ *трето лице*, и то кждѣ 719. день въ *винителенъ падежъ*: макити буди се (= малкиятъ се събуди), сжщо и на 721. день; — папà сѣди се (= сърди) се, 724; — сжщо тѣй и: мамà сѣди се, 724; — Ладодави се (= се задави); той казва тая фраза, когато му се бѣ спрѣло нѣщо въ гърлото; вѣроятно е чулъ израза отъ слугинитѣ, не отъ насъ, 734; — тука падна там Ладодави се тука 779; — това тебе да се тули и да се лупи (= да се похлупи), 793; — не може ли това да се тули? 793; — иска да се тули тука, 793; — тука да се тули мастилче, и тука да се тули, 794; — това тебеше (= трѣбаше) да се тули това така, 794; — чупи се (= счупи се), 794; — товане може да се вади, 794; — така да се лупи (= захлупи), 794; — не види се (= не се вижда), тебе (= трѣба) ламбата, 823; — Ладодави се се убодѣ, после ще бѣди, 824. — Интересни сж още слѣднитѣ безлични начини на изражаване: спи ми се, 987;

— тебе ти се спи? 988; — сетнѣ: заедно не може да се яде сичко: той ми отговаря така хитро, за да намѣри изговоръ, та да не трѣба да вкуси отъ динята, която не искаше никакъ да опита, макаръ и да го подканяме, слѣдъ като тъкмо бѣ вкусилъ едно парче круша; — тука не се седва, 1287. — Въпрѣки раното появяване на възвратното мѣстоимение и неговото често употрѣбяване пакъ се случватъ често и изрази, дѣто това мѣстоимение се изпуска, така: папà, не теба тули долапо сеш (= не трѣба да се тури на долапа свѣщъ), 733; — камо куча (= ключа)? кѣде дена (= се дѣна)? израза „дѣна се“ е чулъ вѣроятно отъ слугинитѣ, 740; — и Ладо не бива ножа да полеже (т. е. не бива да хваща ножа да (не) се порѣже); така ми казва, като вижда раната на моя прѣстъ, която му бѣхъ показалъ, когато бѣ поискалъ да земе ножа; притова казва още: Ладо не теба да полеже (= Владо не трѣба да се порѣже), 745; — Ладо ще качи (= ще се качи) така на папà, ще пие чай (сир. ще седне на скута му), 748; — това на папà копче кинало (= се скинало), 793; — като ще буди (= ще се събуди) макити, папà ще отеже от това ладко (= сладко), 799; — па дори още и на 805. день: ще полеже (= ще се порѣже). — И наопаки има случаи, макаръ и рѣдко, дѣто възвратното мѣстоимение се употрѣбя въ изрази, дѣто не е на мѣстото си, така: дугото се не данка (= другото не дрѣнка), 824; — да се истине, 825. — Въ *дателенъ падежъ* възвратното мѣстоимение се появява въ трето лице на 745. день за прѣвъ пѣтъ: Ладо не иска вѣн, Ладо още малък, Ладо гай си (= играе си); — макити да изезе (= излѣзе) вѣн, Ладо не ще вѣн, гай си (= играе си) 745; до тука обаче възвратното мѣстоимение собствено не е по смисъла, ами само граматически възвратно мѣстоимение; пѣрвото сѣщинско такова мѣстоимение въ дателенъ падежъ се срѣща пѣрва въ слѣдната фраза: Ладо иска това да си земе, 829. — Въ моята разправа върху израза на самосъзнанието (стр. 74.) прѣвъ случай за появиението на дателния падежъ отъ възвратното мѣстоимение въ трето лице посочихъ на 735. день, обаче употрѣбената въ тоя день фраза бѣ такава, дѣто мѣстоимението собствено е излишно: Малица (= Марица) отиде си да купи леп; — слѣдния случай отъ употрѣбение на възвратното мѣстоимение въ трето лице дателенъ падежъ имаме, и то пакъ само въ граматична форма, на 980. день: Данка отиде на село; кога ще си дойде отъ село? — Въ начало, разбира се, се случва, щото възвратното мѣстоимение да бжде изпуснато, така напр. дѣтето казва на 736. день: папà, дай чеккитѣ (= четкитѣ), теба Ладо да ми е

(намѣсто: да си мие) зѣбите; ала това изпускане на мѣстоимението въ дателенъ падежъ не се срѣща вече по-късно; трѣба обаче да се изтъкне, че дателниятъ падежъ отъ възратното мѣстоимение се срѣща въ всички лица много рѣдко, най-често въ първо лице. — Единъ-два пѣти се явява погрѣшно употребление на дателния падежъ намѣсто винителния: загуби си (намѣсто: загуби се), който изразъ обаче дѣтето казва въ сѣщия день и правилно: загуби се, 824; — но дори и на 996. день се случва еднажъ още по изключение подобно погрѣшно употребление: гѣскитѣ си (намѣсто: се) дигатъ сами на голе.

При възратното мѣстоимение отъ *второ лице* се появява *дателниятъ падежъ* по-рано отъ винителния, ала е много рѣдкъ: папà, лèги (= легни) си тука, 721; — ишгай си тука село (= съ ексера), 733. — *Винителниятъ падежъ* се появява по-късно: мани (= махни) се, кждѣ 728. день; — въ моята разправа за израза на самосъзнанието първото появяване на винителния падежъ отъ второ лице е посочено на 824. день (стр. 74.); това посочване се отнася до второто употребено отъ дѣтето изречение, дѣто се срѣща тая форма: ако ти се напиеш, 824; — ще му се са'диш (= сърдишъ) ли, папà? 984; — папà, ти можеш да пиеш много вино, защото нема да се лазболееш, 1032. — Въ първо врѣме, макаръ и много рѣдко, това мѣстоимение се изпуска: ако катиш (= се клатишъ), папà не дава гозде (= грозде), 749; той самъ си образува това изречение, когато му бѣхъ казалъ: не бива да се клатишъ така; както се вижда, той тука изпуска възратното мѣстоимение, макаръ азъ да го бѣхъ употребилъ тъкмо прѣди това.

Слѣдното възратно мѣстоимение е онова на *трето лице множествено число*: да се закопчат, 827; — тия да се не изкал'ат (= изкалятъ), 831. — Въ дателния падежъ това мѣстоимение не се употребя нито единъ пѣтъ.

Тепърва слѣдъ това се появява възратното мѣстоимение въ *първо лице*, а именно тука се показва първенъ мѣстоимението въ *дателенъ падежъ*: аз ще си давам сам, т. е. супата, 859; — дай да си зема какò ми теба (= каквото ми трѣба, сир. каквото искамъ), 960; — аз си поплавих (= поправихъ) стомаха, 1096. — Въ *винителенъ падежъ* най-напрѣдъ на 986. день: аз се научих да слизам сам; въ моята разправа върху израза на самосъзнанието като пръвъ день на появяването на това мѣстоимение погрѣшно е посоченъ 992. день (стр. 74.); въ тоя день мѣстоимението е употребено за втори пѣтъ въ израза: ладам се (= радвамъ се); сетнѣ: аз се ладвам за клуши, 1016. — От-

начало въ такива случаи се изпуска възвратното мѣстоимение; интересно е, че това се случва въ едно изречение, дѣто въ сжщо врѣме е употрѣбено сжщото възвратно мѣстоимение за трето лице; и отъ това значи изглежда, като че понятието за възвратно означаване на първото лице е по-мжчно за дѣтето, отколкото за трето лице: бебѣнце се каза (=казва) Сенчо, аз казам (=се казвамъ) Ладо, 779.

Най-сетнѣ се появява най-късно възвратното мѣстоимение отъ *първо лице множествено число*, и то по единъ пжтъ въ винителенъ падежъ (първенъ) и въ дателенъ падежъ: силно се смеем, 1052; — дай ни книгата да си я догледаме, 1287.

Никакъ не е употрѣбено възвратното мѣстоимение отъ *второ лице множествено число*.

Появлението на *притежателното мѣстоимение* е установено на слѣднитѣ дати¹⁾: мой на 966. день; — твой на 966. день; — нашъ на 801. день: нашите кокошки носат яйце; въ споменатата моя разправа за израза на самосъзнанието приведохъ нашъ за пръвъ пжтъ на 1048. день; сега обаче намѣрихъ едно по-рано употрѣбение на това мѣстоимение, тѣй че като първо притежателно мѣстоимение у първия ми синъ се явява по единъ чудноватъ начинъ именно това мѣстоимение, макаръ и само единъ пжтъ въ туй врѣме, а за втори пжтъ вече едва на 1048. день. Тая нова констатация обаче не измѣня въ нищо сжществено монѣтѣ общи утвърждения върху появяването на личнитѣ и притежателнитѣ мѣстоимения (стр. 92—94.); — негов на 1096. день.

Показателното мѣстоимение се появява за пръвъ пжтъ въ сжществителния му изразъ въ срѣденъ родъ, и то още на 711. день: това е за тебе, като мислѣше себе си; — това — е — цаца, дугото (=другото) фа, 716; — дай ми това, 725; — кой е това? бебѣнце; той самъ си поставя въпроса и самъ си отговаря, 733; — това е на папà панталон, 747; — това — е — на макити шишето, това на бебѣ шишѣнце, 749; — това какò (=какво) е това? така казва, като вижда нѣщо и пита за него, 769; — това да тулим там на пешката (=печката), 772; — това копче ли е? 772; — това що е? така попита, като видѣ една томата, която по формата си не приличаше на другитѣ, 773; — това — сж — томати, това кàцавици (=красавици), 773; — това е чолап на Ладо, 777; — това така ли е тулено? 793; — това тебеше (=трѣбаше) да се тули

¹⁾ Вж. Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата. Ст. 50—51., 76.

това така, повтаря тука два пѣти мѣстоимението, 794; — и това тоже, 794; — това не може да се вади, 794; — това тука да стои, а па това тука, 794; — нека да дойде да тули това полека, 795; — това е за там, 823; — това — е — кибит да запушиш цигала, 825. — Въ изразъ на прилагателно това показателно мѣстоимение се явява много по-късно, за пръвъ и притова единственъ пѣтъ едва на 793. день въ фразата: това на папà копче кинало (=се скинало); както се вижда, и тука показателното мѣстоимение не стои непосредно прѣдъ сжществителното, ами доста отдалечено отъ него, значи е употрѣбено както сжществителното показателно.

Мжжкиятъ родъ на показателното мѣстоимение се явява въ изразъ на прилагателно и сжществително почти въ сжщото врѣме: на папà той (и тоя), сир. моливъ; така казва той, като зима моя моливъ и ми дава другъ, 735; — дай — на — папà той камѣл (=калемъ) да пише, 736; — тоя часооник е като тоя, 822; — тоя дека го видехме, 970; — тоя хлеб не стува (=струва), 1019. — Женскиятъ родъ се показва на 793. день и винаги е билъ наблюдаванъ само въ изразъ на сжществително: нà тази, дай тази; той казва тая фраза, като подава на майка си една скжсана кутия, а отъ нея иска здрава, 793; — тая пò не е хубава, 970; — тая е много голема, 987; — защò не зине и тая? той вижда на една картина една врана, която бѣ разтворила устата си, и пита, защо не прави друга една сжщо така, 1118. — Множественото число се появява още по-късно: тия да се не изкала'т (=изкалятъ), 831; — тия семки теба да се изади (=трѣба да се извадятъ), 856; — това стига на Женя, а тия за Ладò, 856; — тии сж моите, тии сж тоите (=твоитѣ), сир. лѣшници, 966; — на какво милишат тие? 970; — видè ли ти тия човеци, детò бежа там? 987; — тии искали да утепат (=утрепатъ), 993.

Понѣкога, особено въ първо врѣме, при употрѣбяването на показателното мѣстоимение се грѣши въ това, че се туря мѣстоимението отъ срѣденъ родъ прѣдъ сжществителни отъ другъ родъ, па дори и въ друго число: зел товà куча (=тоя ключъ) Ладò; тука при сжществителното стои и членътъ,¹⁾ 733; — папà, зèми товà кутийка да тулиш голе (=да я туришь горѣ), 736; — това камѣл (=калемъ), 744; — дигни това нòжиците, тука пакъ сжществителното е и членувано, 830; — най-сетнѣ интересно е съвсѣмъ погрѣшното употрѣбение на показателното

¹⁾ Вж. стр. 29.

мѣстоимение въ слѣдното твърдѣ чудновато изречение: и това иска Ладо да качи на кончето, съ което той искаше да каже собствено, че и той иска да бѣде каченъ на конче, както бѣ видѣлъ на една картина едно момче на конче.

Отъ други показателни мѣстоимения употрѣбя още само такъвъ, такава и пр. кждѣ 900. день и онзи тепърва кждѣ 1105. (онзи нож); интересно е особено, че докато показателното мѣстоимение тоя, това се употрѣбя още рано и тъй често, онзи и пр. е отбѣлѣзано твърдѣ късно, и то само единъ пжтъ; послѣдното мѣстоимение слѣдвателно не е толкова естествена дума за говора на дѣтето.

Относителното мѣстоимение е доста рѣдко и се появява късно; за пръвъ пжтъ се срѣща то на 925. день въ изречението: г'ийс (=грийсь) нема кой да ми дава; — дай да си зема какò (=каквото) ми теба (=трѣба); той собствено искаше да каже: каквото искамъ, 960; — най-вече се употрѣбя непромѣнливото относително мѣстоимение дѣка, дѣто, което и въ обикновения нашъ народенъ говоръ прѣдимно замѣстя промѣнливитѣ относителни мѣстоимения: тоя дека го видехме, 970; — видѣ ли тия човеци, дето беха там? 987; — аз видех един чичо, дето водеше еднò агне бело, 993; — що е това, дето е въ ржката? 1105; — кадè е големият килим, дето беше у салона? 1199.

Въпросителното мѣстоимение, разбира се, се появява много по-рано и иде много по-отржки на дѣцата отколкото относителното мѣстоимение; то се показва вече на 733. день, и то въ формата кой? — Кой е това? бебѣнце; той самъ си дава въпроса и самъ си отговаря, 733; — сетнѣ подиръ единъ мѣсець дохожда въпросителното мѣстоимение какво? — това какò (=какво) е това? 769, 777, 778; — това како е? 773; — какò пави (=прави) папà? 777; — на какво милишат тие? 970. — И втората форма на това въпросително мѣстоимение (що?) се появява около това врѣме: това що е? така пита той, като вижда една томата, която не прилича по своята форма на другитѣ, 773; — видиш, що е това? 778; — що е това, дето е въ ржката? 1105. — Отъ тия примѣри се вижда, какъ дѣтето собствено почти никакъ не употрѣбя въпросителното мѣстоимение кой? Защото то се срѣща само единъ пжтъ още въ самото начало. — Сетнѣ се появява въпросителното мѣстоимение какъвъ? — това какав? именно нѣколко деня прѣди това бѣхъ му показалъ чернъ, бѣлъ и синъ конецъ; днесъ той зима пакъ тѣзи конци и пита самъ себе си съ горния въпросъ, каква боя иматъ тѣ, 805; — сжщо тъй и на

830. день: това какъв е, че'но ли, бело ли е? — аз тука ще покажж, какъв е, 830; — видиш нашия папà каква шапка има, 1048; — най-късно и най-рѣдко съмъ наблюдавалъ въпросителното мѣстоимение кой? въ прилагателенъ изразъ, и то само въ женски родъ: у коя кутия има бонбони? 960; — от коя страна да идамъ? 1291.

Опрѣдѣлителното мѣстоимение самъ е една рано и често употрѣбвана дума, и то винаги, съ едно едничко изключение, се употрѣбя тя за усилване на собственото лично означаване на самото дѣте като говорителъ: Ладо сам качи (= да закачи) шапка и: Ладо качи (= закачи) сам, 720;—Ладо сам да бѣка (= бѣрка), ми казва, като вижда, какъ азъ искамъ да разбъркамъ млѣкото съ лъжицата, 724; — аз сам да вида, 733; — иска да пише сам, като мисли пакъ себе си; вѣроятно трѣба да си мисли тука прибавено „Ладо“, 745; — аз ще си давам сам и: аз ще си зема сам, 859;—аз сама¹⁾, 961;—аз се научих да слизам сам, 986; — и най-сетнѣ за други прѣдмети само въ изречението: гѣскитѣ си (намѣсто: се) дигатъ сами на голе (= горѣ), 996.

Отъ *неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения* най-напрѣдъ се показва нѣкой, и то вече на 720. день, значи твърдѣ рано: некой дойде, казва рано заранъ почти въ полусъница; по-късно обаче вече никакъ не забѣлѣзахъ това мѣстоимение. — Сжщо така не се срѣща и никой. — Нещо се появява, и това е твърдѣ чудновато, по-късно, а именно съ 25 деня по-късно: нещо паднало долу, 742; то се срѣща и много по-често: има нещо; боли нещо, 745; — апе нещо, 745; — има нещо, казва, като клати една кутийка съ игли и чуе вжтрѣ иглитѣ, 772;—Ладо иска да земе нещо, 772; — кам нещо да пишам? и: нещо искам да напишам, 861. — Нищо се срѣща много рѣдко: нема нищо да апе, 754. — Сичко се появява тепърва късно: заедно не може да се яде сичко, 1061; — съ члена това мѣстоимение се явява много по-рано: Ладо ще го изпие сичкото, 827; — бебѣнцето изпи сичкото и: дигй (= дигни) тука сичкото, 828.—Сички, сичкитѣ: и папà, и мамà, и сичкитѣ, 789;—папà не обичам, мамà не обичам, сичките не обичам, 842; — ще го (намѣсто: ги) изедам (= изямъ) сичките, 856; — ще ги изедам сички да ги нема, 1139. — Въ прилагателния изразъ мѣстоимението сички се явява много по-рано: макити ще бутне сички макалà (намѣсто: макари), 824; — сичките цигали ще го (намѣсто: ги) изпушам, 855; — по

1) Вж. стр. 12.

сичките пилони (= пирони) искам да закачам книжката, 1204; — ние търсихме по всичките дукяни, па нема палта, 1367. — Мѣстоимението сѣ се срѣща късно само единъ пѣтъ: тука сѣ изгорело, 1113. — Цѣлъ съ члена се срѣща два пѣти, еднажъ въ срѣденъ и еднажъ въ женски родъ: ти изеде целото, 841; — изпушй целата! 1041. — Еднитѣ е употрѣбено еднажъ късно: де — сж — едните бели макалй? 1007. — Всѣки сжщо тѣй само единъ пѣтъ твърдѣ късно: секи ден; секи пѣтъ, 1307. — Другъ се появява вече въ началото на втората година: папà—ти—даде товà, (а ти) земаш дуго (= друго), 793; — от дугият ладко (= отъ другото сладко), 799; — покажи дугите! 801; — тук има д'уг (= други) солдати и: дуг ще доде ли солдати? 823; — дугото се не данка (= другото не дрънка), 824; — от дугата станà (и: от дугото станà = страна) ще го зема, 855; — Женя, ще паднеш и ще се убиеш, после де ще земем дуг (= другъ) Женя? 938; — що не го земаш дугото? 966; — мене не ми даваш нито една нито дуга (= друга), 999.

XI.

Отъ *нарѣчията* най-напрѣдъ се показватъ въ говора на дѣтетото ония за *мѣсто*, които, изглежда, че се употрѣбятъ и по-често. Така дѣтетото още между 600. и 700. день употрѣбя нарѣчието за мѣсто: въ (= вѣнъ), вѣн;—чекам Тана (= слугинята) да дойде да земе (Ладо) вѣн да злезе (= излѣзе), 715; — вѣн има снек, 734; — убаво беше вѣн, 744; — Ладо не ще вѣн, така ми отговаря, като му казахъ да остане вѣнъ, 745; — макити да изезе (= излѣзе) вѣн, Ладо не ще вѣн, Ладо гай (= играе) си, 745; — мамà нема да изезе вѣн, още пи (= спи), 747. — Около сжщото врѣме се появява и нарѣчието тука: мамà бòли тука (кждѣ 690. день), така казва той, когато го питаме, защо не даваме грозде на мама, като показва притова на грждитѣ или на корема; — папà, седй (= седни) тука! кждѣ 715. день, 717; — дедо тука беше, 716; — папà, лèги (= легни) си тука! 721; — папà, ти от тука лежеш (= рѣжешъ) клàста-вицата, а от тука я дѣ'жиш (= държишъ), 988. — Нѣколко деня само по-късно се показва нарѣчието тамъ: там има киши (= круши), абъка (= ябълки), кждѣ 705. день; — и там има колèло, и там има колèло, като показва нарисувани на плафона кржгове, 733; — ей го там, отговаря, когато го питатъ, дѣ е една отъ обувкитѣ, 747; — товà да тулиш там на пешката

(= печката), 772; — тука падна там Ладо и удали се тука; чудновато е тука двойното употрѣбение на нарѣчията „тука“ и „тамъ“ въ сжщия изразъ, 779; — там има снек на позѡло (= прозореца), а тук нема; очевидно обича тука да посочи контраста, 808; — това е за там, 823. — Въ сжщомо врѣме се употрѣбя горѣ, нагорѣ и малко по-късно долѣ, долу, надолу: голе има киши (= круши), кждѣ 705. день. — Ладо тули голе бито (= кибрита), 724; — Ладо качи бито (= кибрита) голе долапо (= на долапа), 729; — папà, земй това (намѣсто: тая) кутийка да тулиш голе, и когато наистина азъ искамъ да я туря горѣ, захваща да плаче и казва: не, не, да седй тука, 736; — гѣскитѣ си (намѣсто: се) дигат самй наголе, 996; — падна доле — на — земята, 715; — нешто паднало долу, 745; — папà, Ладо нема да фѣли пепел надолу, 779.

Едно отъ доста ранитѣ нарѣчия за мѣсто е и вжтрѣ: Ладо тули вѣте (= вжтрѣ), сир. захарь въ млѣкото, 724; — Ладо да тули вѣте, 733; — папà, сйпивѣте, 799. — Най-сетнѣ съмъ наблюдавалъ и слѣднитѣ нарѣчия за мѣсто: макити бега оттато (= оттаткъ), 792. — Мишката топа (= тропа) некаде, 817; — ще го ския (= скрия) некаде, 866. — По-бизу (= по-близу), Ладо ще падне, сир. да приближимъ повече столчето му до масата, да не падне, 830. — Елà насам, 976; — елà по-насам, да ти покажа нешто, 1060. — Ние отидохме чак далеко код чешмата, 989; — той е далеко на село, така отговаря, когато го попитахъ, дѣ е дѣдо му, 1096. — Това тука от каде купуваш? 997. — Най-сетнѣ, нека отбѣлѣжимъ тука и адвербиалния изразъ: мамà отиде на гости, 970.

Отъ *нарѣчията за врѣме* първото — за очудване — е думата послѣ: съши (= свърши) печено мѣсо, посе (= послѣ) гоздѣе (= грозде), 717; — Ладо чупи (= счупи) калема, папà посе ще пави (= прави)? сир. ще ли го наостри послѣ? 772; — като ше (= ще) ядè макити (= малкиятъ) гийс (= грийсъ), посе да ядè Ладо; той казва тая фраза, слѣдъ като му бѣхъ казалъ: първенъ ще яде малкиятъ грийсъ, сетнѣ Владо, 785; — на посе (= за послѣ), 801; — Ладо ще се убудè, после ще бѡли, 824; — като бебѣнцето се събуди, посе (= послѣ) Ладо ще т'опа (= тропа), 825; — посе затолй! (= послѣ затвори!), 827; — интересно е двойното употрѣбение на нарѣчия съ сжщото значение въ израза: мене после подйл (= подирь), 992. — Въ свръзка съ тѣзи нарѣчия за врѣме се появява рано и нарѣчието първенъ: пѣн съшй кютè, посе земеш кутия (= първенъ свърши кюфтето, послѣ ще земешъ

кутията), 726; — пъно (= първенеъ) печено месо, посе картофи, кждѣ 764. день.

Сега: сегà Ладо ше адè печено месо, казва, като му донасятъ месото, 731; — Ладо сегà ще тане (= стане), 733; — уте (= утрѣ) ще изезе (= излѣзе) Ладо, сегà — е — темно, казва привечерь, 743; — темо (= темно) сегà, пиленца пи (= пиленцата спятъ), 748; — сегà да пишеш папà тука на келàта (= кревата), 768; — сегà ще адè, казва за себе си, като зима хлѣбъ, 775; — сега Ладо ще седѣ на софата; вѣроятнò означава и: ще седне, 799; — сега съших (= свършихъ) аз, 827.

Скоро: сколо дай гозде (= грозде), 740; — коло (= скоро) да донесѣш лако (= сладко), думата скоро си е усвоилъ въ такива изрази самъ отъ чуене, не по мое научване, 743; — нема куча (= ключа), коло да го намелиш, 743; — коло, папà, да земеш пудъла (= пудра) да пудиш (= да напудришъ) Ладо, 747; — сколо на место да го тулиш, 829.

Още: макити е още малък, 735; — Ладо не иска вѣн, Ладо — е — още малък, още гай (= играе) си, 745; — мамà нема да изезе вѣн, още пи (= спи), 747.

Вече: нема вече, кждѣ 784. день; — вече нема да пеят, т. е. войниците, 823; не ми давайте вече вода; той казва тази фраза, когато му бѣхъ забѣлѣзалъ, че заради това тѣй често излиза повѣнъ, защото пие много вода, 1006. — Стига вече, казва, когато наливахъ вода въ чаша съ чай, 825; — Женя вече посегна да заталя (= затваря), 980. Въ послѣднитѣ двѣ изречения значението на думата „вече“ е друго (френски *déjà*, нѣмски *schon*), отколкото въ първитѣ (френски *plus*, нѣмски *mehr*).

Тогава, тогазъ: тогава дай ми дуго (= друго), казва, като му бѣхъ изялъ едно отъ неговитѣ бонбончета, 961; — дай тогава мене, 982, т. е. ако братчето му не иска; — дай ми го тогава, 1015, сир. ако ти го не искашъ; — добле (= добрѣ), ще го земам тогаз за мене, 1114; тая фраза бѣ краятъ отъ слѣдния разговоръ между насъ двама: той ме пита: трѣба ли ти това? на който въпросъ азъ му отговарямъ: не, а той пакъ: ами трѣба ли на мама? на който въпросъ азъ отговорихъ: не знамъ; — тогаз дай ми ги мене, ако не ги иска Женя, 1279. Въ всички тия изрази думата „тогава“ собствено има значение на съюзъ, не на нарѣчие.

Интересно е тука особено да се прослѣди появлението и употребението на нарѣчията за врѣме днесъ, утрѣ, вчера и завчера. Първото отъ тия нарѣчия е утрѣ, което за пръвъ

път се употрѣбя още на 743. день, слѣдъ което се появява по-късно днесъ: уте ще изезе Ладо, сега (е) темно, казва привечеръ, 743;—папà, уте дедо да дойде, ще кажеш дѡбъ дѣн (= добъръ день), сир. иска да каже: и азъ ще му кажа „добъръ день“, когато дойде, 754; — това за уте, т. е. останалитѣ смокини; ала навѣрно още не разбира напълно смисъла на думата „утрѣ“, 774; — калѣм там ще тули, уте ще пиша, като говори за себе си, че той ще тури тамъ молива и ще пише утрѣ съ него; отъ тая фраза изглежда, като че малко схваща значението на тази дума, 775; — това е за уте; обаче все още нѣма ясно прѣдставление за сжщинското значение на думата, 797; — на уте (= за утрѣ), 801; — уте иска да купиш вино, ми казва, когато му бѣхъ рекълъ — бѣше привечеръ —, че нѣма вече вино, 831; — уте ще ми дадѣш на обед? но разбира ли вѣрно смисъла? 970; — уте кога пестане да вали, ние ще излезем, 1001; — уте съм павил (= правилъ), тая фраза показва, че още не му е ясенъ смисълътъ на тази дума, макаръ и въ прѣдишнитѣ фрази да е тя съвсѣмъ на мѣсто употрѣбена, 1002; сжщата тая фраза употрѣбя и на 1022. день: павил съм утле; — утле — дуги ден, казва, обаче употрѣбя тия думи не съ пълно разбиране на тѣхното значение, 1007; — аз вече не ща, че теба да оставим за утле, 1016; — сега уте ли е? 1047; — утле беше тук, значи все още смѣсва „вчера“ съ „утрѣ“, 1076; — на 1077. день той казва въ една фраза утле, но се поправя веднага и казва сетнѣ вчела; — на 1124. день той употрѣбя вече утле за бждеще врѣме, главно въ истинския смисълъ за „утрѣ“; — обаче на 1142. день внезапно казва пакъ утле за „вчера“; — и още на 1345. день смѣсва „утрѣ“ и „вчера“. — Днеска (намѣсто: сега) искам да зема пудлата (= пудрата), 744; — днеска Ладо счупил, обаче по всѣка вѣроятность все още не свързва истинския смисълъ съ тая дума, 838; — днеска Стефчо ме би, кога убодих (= убодохъ) Неня (слугинята), 965; — папà, днеска ми лѣзаха (= рѣзаха) ноктите, 974; — ала още на 986. день не е схваналъ истинското значение на тая дума, защото рано заранъ въ тоя день ми казва: днеска видѣх господина Доб'ева (= Добрева), а това бѣ станало на прѣдишния день. — Думата „вчера“ казва на 823. день, ала не е схваналъ ясно нейното значение; — на 937. день, когато го бѣхъ попиталъ, кога е станало нѣщо, отговаря ми: вчела, обаче азъ се съмнѣвамъ, че е свързвалъ истинското прѣдставление съ тая дума; това се вижда отъ слѣдното въпросно изречение: ще идем у мазето вчела? 998; — вчела му казах, казва за нѣщо, което ми бѣ

казалъ тъкмо малко прѣди това; туй показва, че той още не знае, какво значи „вчера“, 1002; — ние вчела сме земали де (два) големи пилони, та сме чукали, 1040; — на 1077. день казва въ една фраза най-напрѣдъ „утрѣ“, обаче веднага се поправя и казва вчела (вж. по-горѣ), ала употрѣбя думата и за нѣщо, което се е случило много по-рано; — ти вчела лежѣ, казва къмъ майка си, която бѣше била болна, 1087; — на 1124. день употрѣбя вчела вече съвсѣмъ ясно за минало врѣме, но не винаги въ смисълъ на „вчера“, защото въ сжщия день каза тѣй и за нѣщо, което бѣ станало въ самия тоя день, значи въ смисълъ на „прѣди“, „прѣди малко“; сжщо и на 1204. день употрѣбя думата пакъ за „прѣди“, „недавна“ и т. н.; — вчера Данка ми приказва приказки, 1213. — Удивително рано употрѣбя момчето „завчера“, макаръ и не съвсѣмъ въ истинския смисълъ, обаче и двата пжти, когато употрѣби думата, винаги за нѣщо минало: зашчела (= завчера) леля дойдеше (= дойде), и дедо зашчела беше. 744; — дедо зашчела беше тука, ядеше и пушеше, 749. — Нека приведемъ тука още и слѣдната фраза: това е за вечел (= вечерь), обаче той казва тая фраза тъкмо вечерь, значи безъ да свързва ясенъ смисълъ съ употрѣбения изразъ, 1047.

Най-сетнѣ нека посочимъ още нѣкои рѣдко употрѣбени отъ дѣтето нарѣчия за врѣме: не е ли писала тя *одавна* писмо? 986. — Женя *изведнаж* зима бискѣта (= бисквита) и си напълнува устата, 1003. — *Дуг пат* (= другъ пжтъ) Малица (= Марица) пакъ да купи цалевица, 998; — ние *един път* ходихме тука, 1289. — Да не останете *дълго*, че ще ви бия, 1053. — Той седѣ *по-напред*, 1302.

Отъ *нарѣчията за начинъ* първо е отбѣлѣзано убаво, 733, но сетнѣ много рано и много често така: не бива такѣ да вадиш, което казва къмъ себе си, 736; — така да стѣи, казва, като туря кибритни клѣчки, 777; — папѣ тули тука (сир. въ устата цигара) и папѣ ще пали (= ще запали), 790; — Ладо нема да дума така, 792; — така ли? 792, т. е. дали да бжде туренъ камъкътъ така; — това така ли е тулено? 793; — защо така? 967. — Сжщо тѣй често се употрѣбя и нарѣчието какъ, ала то се появява доста късно: видиш, какъ (= какъ) пада? 826; — Ладо какъ зима, 826; — видиш, какъ Ладо отоли (= отвори)? 831; — видиш, Ладо какъ пие? 849; — азъ искамъ да гледамъ, какъ ще пушиш, 961; — дай да видѣ, какъ милише (= мирише), 970; — сегѣ какъ ще ме дигнеш, като имамъ клуша (= круша), сир. какъ ще го дигна отъ стол-

чето му, когато въ ржката си държи круша, която притова би могла да му падне отъ ржката, 1063.

Тукъ ще приведемъ още нѣкои рѣдко употрѣбени нарѣчия за начинъ: и това *тоже*, той употрѣбя тая дума нѣколко пѣти въ сжщия день; не знамъ, отъ дѣ е уловилъ думата, 794. — Нека да дойде да тули това *полека* 795; не знамъ обаче, дали разбира добрѣ смисъла на тая дума. — Това не може *по-иначе*, 959; — обърни *иначе!* 1076. — *Заедно* не може да се яде сичко; така отговаря хитро, за да намѣри прѣдлогъ да не вкуси и отъ една лубеница, отъ която никакъ не му се иска да опита, макаръ и да го подканяхме, слѣдъ като бѣ отхапналъ тъкмо отъ една круша, която по всѣка вѣроятность му се бѣ харесала, та не искаше можеби да си развали вкуса съ лубеницата, 1012.

Отъ *нарѣчията за брой и количество* много рано се появява хичъ, именно още на 720. день: нема ич вода; но само тоя единственъ пжтъ забѣлѣзахъ това нарѣчие. — По-често и доста рано се показва нарѣчието колко, както въ смисълъ на „много“, така сжщо и като въпросително нарѣчие: те, колко пѣсал! така извиква къмъ мене съ очудване, като вижда въ моята тетрадка, колко много съмъ написалъ, 743; — колко дава ш? ме пита, като вижда пари у мене, 772; — колко е часа? 966; — искам да видж, колко има, 970. — Дори по-късно се появява нарѣчието малко: Ладо иска да пише мако (= малко), 775; — тули малко, малко, малко! казва съ нѣкакъвъ особенъ тонъ, който употрѣбя притова, 793; — ти искаш малко садко (= сладко), 826; — кам' водѣца? тебе (= трѣба) малко водѣца, 826; — аз пия по малко, вие пиете по повече, 1001. — За очудване е, че нарѣчието много, което би трѣбало да се очаква рано, много по-късно се явява въ употрѣбение отколкото малко, колко и пр. Прѣди да се появи то, дѣтето употрѣбя нѣколко пѣти друго едно нарѣчие на негово мѣсто, което рѣдко се употрѣбя отъ възрастнитѣ въ тоя смисълъ, именно пълно: тука има пѣно (= пълно) вода, 825; — тука има пѣно снек, 831. — Дай да видж, дали има много бисквит или малко, 970; — папа, ти можеш да пиеш много вино, защото нема да се лазболееш, 1032. — Най-сетнѣ ще наведемъ още едно рѣдко нарѣчие отъ тоя видъ, което дѣтето вѣроятно е чуло отъ слугинитѣ: тонинко, употрѣбено въ фразата: защо ми даваш тонинко вода, защо не ми даваш повече? 1113. — Тука ще обърна още вниманието и върху два пжти употрѣбеното нарѣчие за количество повече, което еднажъ е казано въ туку-що приведената фраза и еднажъ въ едно малко по-горѣ цитувано друго изречение. Тука принадлежи

и употребението на вече въ смисълъ на „повече“ въ фразата: аз вече не ща, че теба да оставим за утле, 1016.

Друга група нарѣчия, която е употребена доста рано и въ много разни думи, макаръ не твърдѣ често, е оная на *нарѣчията за интензивностъ или за степенъ*, които сж употребени въ слѣднитѣ изречения: макити *свсѣм* даска (= малкиятъ съвсѣмъ одраска, въ смисълъ на „много“, „силно“), 733. — Нема вече лако (= сладко), 784; — повече, повече, 793, казва, но уединени тия думи, а не въ свързани изречения; — нема вече гийс (= грийсъ) у тенджената, 793. — Това по обичам, 945. — Пипнй, папà, колко е студено! 969. — Защò плаче толкова? 984. — Тая е много голема, 987. — Ст'ашно (= страшно) хапе, 996. — Силно се смеем, 1052. — Интересно е употребението на частицата за сравнение най въ изречението: аз обичам *най* бисквити, дѣто *най* замѣстя, разбира се, нарѣчието „най-вече“, „най-много“.

Отъ *нарѣчията за повторение, за честина* (Frequenz) дѣтето е употребило пакъ, постоянно и единъ път: тулй пак! 736; — азъ, пак ще дойда, 830; — ето захвана пак да пече слънце, 957; — дуг пат (= другъ път) Малица пак да купи цалевица, 998. — Данка постоянно измива столчето, 974; — той постоянно вика, 977; — аз постоянно падам и: ние постоянно чупиме, 1124; той изобщо често употребя тая дума „постоянно“, и то твърдѣ на мѣсто. — Ние *един път* ходихме тука, 1289.

Отъ нарѣчията, шо изражаватъ *ограничение и разширение*, дѣтето употребя, разбира се, рано и често още и само: още; първия звукъ на тая дума произнася дѣтето тоя день между *e* и *o*, 733; — още ладко (= сладко), още меко (= млѣко), още фуумй (= фурми), кждѣ 765. день; — Малица (= Марица) да донесè още катофи и: още да донесе Малица катофи, 774; — тука Ладо пише, и тука ще пише Ладо още, 775; — още една кокошка додèла (= дошла), 843. — Нема гоздье (= грозде), това (сж) само куши (= круши), 743; — само има копче (= копчета), сир. въ кутията за шиене, а нѣма конци, казва, като поглежда въ кутията, 824; — не само хлеб, 826; — само папà може да аде (= яде) кости, защото Ладо посе (= послѣ) ще се задави, ще везе (= влѣзе) в' гаалото (= гърлото), 827; — мамà не иска ли? само папà иска, 830; — Женя не е котка да яде само масло, 1064.

Нарѣчията за изразъ (модалностъ), особено ония за отрицание, се явяватъ доста рано и се употребятъ много често; така

дѣтето казва *мама* (= нѣма) вече въ 19.—20. мѣсець и изговаря тая дума, дѣто отрицанието е слѣто съ глагола, къмъ края на 20. мѣсець като неама, нема; той употрѣбя тая дума въ това врѣме, когато нѣщо изчезва, или когато ние го питаме, дѣ е нѣкой прѣдметъ или нѣкое лице, което тъкмо отсѣтствува; — нема ич вода, 720; — нема папà да дадè кутѣа (= кутията); именно нѣколко деня прѣди това, когато той бѣ поискалъ отъ мене да тури самъ кибритената кутия на долапа и притова бѣ разсипалъ кибрита по дѣскитѣ, азъ бѣхъ му казалъ, че нѣма вече другъ пжтъ да му давамъ кутията; той сега си спомня това подиръ нѣколко деня и ми казва горната фраза, 720; — дедо нема го и: Ладó нема го, 724; — нема кафиò (= карфиоль), 735; — нема да падне Ладó, 735; — нема гоздье (= грозде), това (сж) само куши (= круши), 743; — Ладó да види, нема ли пудла, 777. — И отрицателната частица не се явява много рано: не вàва — вода и: не кукуто — кутѣата (= кутията), именно съ тия фрази той самъ поправя своя говоръ, понеже съ тѣхъ иска да каже: не се казва или не бива да се казва „вàва“ — както казваше по-прѣди — ами „вода“, не „кукуто“ ами „кутѣата“ (= кутията), кждѣ 713. день; — цинголото (= циганинътъ) домати не донесе, зелье донесе; въ сжщия день казва това изречение и въ тоя видъ: цинголото не домати донесе, зелье, кждѣ 713. день; — Ладó не иска, 724; — не мога; той казва това, когато се мжчи напусто, да извади ключа отъ вратата, 724; — Ладó не обича макалòн (= макарони) и: Ладó не щеш àде (намѣсто: не ще яде) макалòн, 731; — не земаш куча тука (= не бива да зимашъ ключа тука), 733; — Ладó не ще да пи (= спи), 733; — папà, не теба тули долапо сеш (= не бива да се туря на долапа свѣщъ), 733; — не бива така да вадиш, казва къмъ себе си, 736; — Ладó не ще каже на Данка да донèсе меко (= млѣко), 740; — и на бебèнцето не, 824. — Отрицателната частица не — не въ прѣдложение, а отдѣлно, въ смисълъ на поп, пeип, съмъ наблюдавалъ само рѣдко: на 736. день той ми каза да зема кибритената кутийка и да я туря на долапа, и когато азъ искахъ да направя това, той захвана да плаче и каза: не, не, да седи тука; — не, папà нема да бие Ладó, 756; — не, Ладó да обичаш, казва ми, когато му казахъ: азъ обичамъ Женя, 861. — Понѣкога употрѣбя той и диалектичното нарѣчие немой: аз, аз, немòй ти, казва, когато искахъ да дигна кибритени клѣчки отъ пода, 714; — немòй го зема, 1051; — немой оди (= ходи) там, 1105. — Ами *нали* си ти малка, казва на майка си, когато тя го пита, защо трѣба да яде малко хлѣбъ, 989; сжщо така и

отговаря на 993. день, когато тя го пита, защо тя трѣба да получи малки круши, а азъ голѣми; — *нали* Женя пие млеко, ми казва, когато видѣхъ, че влѣзе въ столовата, и азъ го попитахъ, защо иде при насъ, а не остава при братчето си Женя; той значи искаше съ своя отговоръ да каже: тоя сега яде, тъй че азъ съмъ свободенъ — не трѣба да си играя съ него — и мога да дойда тука при васъ, 989. — Нарѣчието да никакъ не е употребено, и това е за заблѣзване; само нарѣчието добрѣ отблѣзахъ единъ едничкъ пжтъ: доблѣ (= добрѣ), ще го земам (= зема) тогава за мене, сир. щомъ не трѣба на майка му, 1114.

Отъ *нарѣчиата за посочване* дѣтето употребя като една отъ първитѣ думи, и то твърдѣ често, нарѣчието е то; така той казва те (= ето) вече къмъ 480.—485. день, когато чуе нѣщо, като напр. кучешки лай или шума на шевната машина, като притова дигаржката си, показва съ показалеца нататѣкъ и слуша внимателно; — *мама* те го (= ето я мама), кждѣ 600.—650. день; — *те* пожата (= ето госпожата), като мислѣше мене та значи се бѣ излѣгалъ въ именуването на нашитѣ личности остра на слугинитѣ, 740; — *те* еннò, *те* еннò (= едно), кждѣ 741. день; — *те*, не може, така ми казва, когато му бѣхъ казалъ да затвори вратата, а той не можа, слѣдъ като още по-рано бѣ казалъ, че не ще може да я затвори (не може да затоли), 778; — *тука* пише баба, *те* *тука* пише, 799; — *Ладо* ще го къса (= скжса), *те* видиш, *Ладо* го късал (= скжса), 825; — аз ще го зема, *те* *Ладо* го зема, 826; — *ето* че'н ¹⁾ (= чернъ) конец, 824. — *Ей* го там, отговаря, когато питаме, дѣ е единъ отъ обущата. — *На*, *Тано*, *земй* *Ладо*, *тука* обаче, както се вижда, показателното мѣстоимение на е употребено намѣсто глагола *ела*, 724; — *на* *палй* (= *пари*), *Малицо* (= *Марицо*), да купиш *гозде* (= *грозде*), 748; — *молива* на (като ми го подава), 776; — *на*, *сегà*, 777; — *на* *тази*, *дай* *тази*, 793; — *на* *ти* го да го *замоташ!* 827.

Отъ *нарѣчиата за причина, основание, цѣль, намѣрение* въ по-късно врѣме се срѣща собствено често само въпросителното нарѣчие за основание *щò? защò?* — *щò* не *тулаш* *шапката?* 953; — *щò* не *земаш* *това* да го *ядеш?* 996; — *защò* така? *тоя* въпросъ отправя при разни случаи, 967; — *защò* си *закъснел*, *папà?* 988 и 1022; — *защò* си *изплюла?* сир. *люспитѣ* отъ *гроздето*, 1024; — *защò* ми *даваш* *тòнинко* *вода*, *защò* не ми *даваш* *повече?* 1113; — *защò* не *зине* и *тая?* така пита той, когато вижда на една картина една *врана* съ *затворенъ* *клюнъ*

¹⁾ Чуе се малко р-то.

до една друга съ разтворена човка, 1118; — за що сме ние тука? така пита, когато влизаме въ единъ дюкянъ, за да купимъ нѣщо, 1124. — Много късно, едва къмъ края на наблюденията, той употребя единъ пжтъ рѣдкото нарѣчие нарочно въ слѣдното изречение: аз не съм нарочно разхвърлял водата, 1364.

Най-сетнѣ трѣба да посоча на това, че рѣзнитѣ *въпросителни нарѣчия* се появяватъ, разбира се, много рано и се употребятъ много често. Първото отъ тѣхъ е камо? Така той казва въ 23. мѣсець: камо бито (= кибрита)? — камо куча (= ключа)? 740; — камо папако (= капака)? 745; — кам' водица? тебе (= трѣба) малко водица, 826; — камо чиста лѣица (= лѣжица)? така пита слугинята, когато вижда, че нѣма при него лѣжица за супа, 827; — чашката кам? 827; — камо сж цигалите (= цигаритѣ)? 855; — камо сж кокошките? и: игачките (= играчкитѣ) кам'? 859; — кам' нещо да пишам? 861; — камо сж? и: камо го? 861. — И сжщинската въпросителна частица ли се появява въ говора на дѣтето рано: мамà, може ли да отолим ватата (= да отворимъ вратата)? пита майка си отъ другата стая, като иска да отвори вратата, 741; — папà, може ли да тули на къпата (= кърпата) лакото (= сладкото)? сир. сухото грозде, 741; — папà, може ли да земе кина (= книгата)? т. е. дали той бива да земе книгата, 745; — Ладò да види, нема ли пудла (= пудра), 777. — Камо куча, (= ключа)? *къде* дена (= се дѣна)? 740; — *къде* денал кутийка (= кждѣ се дѣнала кутийката)? пита ме внезапно, като не вижда своята кутийка, 745. — *Колко* даваш? ме пита, като вижда пари у мене, 772; — колко е часа? 966. — Върху въпросителнитѣ нарѣчия що? за що? вижъ по-горѣ при нарѣчията за причина.

XII.

Както дѣтето въ начало гледа да мине безъ истинско склонение, така сжщо минава то въ първо врѣме и безъ *прѣдлози* при изказване на своитѣ мисли, като изражава отношенията, които обикновено се изкаватъ въ говора съ помощьта на прѣдлози, чрѣзъ просто нареждане на думитѣ една до друга, безъ да се грижи твърдѣ за това, че несвързаното нареждане на думитѣ прави мжчно понятенъ смисъла на рѣчьта. Така напр. той казва падна доле земьата, 715; — Ладò сèди тол (= на стола), 720; — Ладò отиде (въ) салона, 733. — Обаче вече кждѣ края на втората година захващатъ да се показватъ и прѣдлозитѣ, макаръ отначало да сж тѣ още рѣдки и въ повечето случаи да се изпускатъ и тогава.

Първията прѣдлогъ, който се употрѣбя и най-много, е на, и то затова, защото този прѣдлогъ служи въ нашия езикъ за образуване на падежнитѣ отношения, и заради това дѣтето го чува и най-често отъ всички прѣдлози; така още на 690. день се срѣща изразътъ гата (= иглата) на мамà; — сетнѣ на 716. день: тѹли бито нà зема (= земя), като говори за себе си; — папà даде гозде (= грозде) на Ладò, 724; — мамà даде на папа лако (= сладко), 728; — папà, буй буци (= обуй обущата) на Ладò, 729; — Тана дава на Ладò буци (= обущата), 729; — папà теба (= трѣба) да пише на баба, 733; — папà, може ли да тули на къпата (= кърпата) лакото (= сладкото)? сир. сухото грозде, 741; — на папà Ладò даде, 745; — това е на папà панталон, 747; — това (е) на макити шишето, товà на бебè шишенце, 749; — Ладò ще (се) качи така на папà, ще пие чай, сир. ще седне на скута му, 748; — Ладò зел на папà леп (= хлѣба на папа), 756; — мамà, не седй (= сѣдай) на софата! 757; — Ладò седй на кината (= книгата), 763; — сегà да пишеш, папà, тука на келàта (= кревата), 768; — Ладò иска да мѣте тука на земята, 768; — кàчи (намѣсто: ѣзди) на магале (= магаре) бебè, така казва, като вижда една картина, на която е изобразено едно бебе да ѣзди, 772; — ти искаш качиш (= да се качишъ, да ѣздишъ) на кокошка? пита майка си, като вижда на едно изображение едно дѣтенце яхнало кокошка, 772; — тук бебè седй (намѣсто: ѣзди) на кокошка, 777; — мамà не седй на тол (= столъ), 777; — товà какò (= какво) е? на Ладò това? 781; — това (е) на дедò (за) да пуши, 790; — това на папà копче кинало (= се скинало), 793; — папà, сипй тука на масата кестени, 797; — товà на кокошките леп (= хлѣбъ), 805; — Ладò на това ше (= ще) яде садко (= сладко), 826; — Ладò не може да се качи на кон, защото ще падне, вѣроятно искаше да каже: не може да ѣзди, 831. — Тука ще приведемъ още нѣкои особени изрази съ употрѣбение на прѣдлога на: сколо на место да го тулиш, 829; — уте (= утрѣ) ще ми дадеш на обед? 970; — на какво милишат тие? 970; — мамà отиде на гòсти, 970, и: на гости ли бехте? 1091; — аз нося книга на училище, казва, като зима една книга подъ мишка, 980; — Данка отиде на село, 980. — Както казахъ вече, въ начало прѣдлогътъ се изпуска; освѣнъ двѣтъ по-горѣ приведени изречения, дѣто това на не е употрѣбено, нека посочимъ още слѣднитѣ интересни изречения: мамà даде кафе папà, тука не може се разбра добрѣ, кой кому е далъ кафе; ако

се гледа само на наредбата на думитѣ и не би се знаелъ смисълътъ на фразата отъ тогавашнитѣ обстоятелства, би могло да се помисли, че майката е давала кафе на бащата, когато дѣтето тъкмо наопаки искаше да каже, че бащата е давалъ кафето, 716; — Ладо качи бито (= кибрита) голе долапо (= горѣ на долапа), 729; — Ладо седѣно и папà седѣно (= на Владо е студено и на папа е студено), 731; — папà, не теба тули долапо сеш (= не трѣба да се тури на долапа свѣщъ), 733; — Ладо сѣди кината (= на книгата), 763; обаче повечето пжти той употрѣбя въ такива фрази прѣдлога на, и ако нѣкога въ туй врѣме се изрази и безъ употрѣба на на, обикновено веднага се поправя и прибавя изпуснатото на.

Разбира се, че въ първо врѣме се срѣща и размѣстване на прѣдлога, отъ което смисълътъ на фразата съвсѣмъ се промѣня, ако би се обрѣщало внимание само върху строежа на фразата: мамà даде на Ладо леп (= хлѣбъ), като искаше собствено да каже: Владо даде на мама хлѣбъ, 726; — папà даде на Ладо, а искаше да каже тъкмо обратното, именно че Владо е далъ на папа, каквото впрочемъ обикновено и изражаваше правилно, 745; — не й ска (намѣсто: искаше) да фане на Милица куната на Ладо; той искаше собствено да ми разкаже, че не билъ искалъ да подаде ржка на Милица, когато я билъ срещналъ на улицата; второто на бѣ слѣдвателно съвсѣмъ не на мѣсто, 748; — на 783. день той вече не размѣсва тоя начинъ на изражаване, ами казва съвсѣмъ правилно: папà даде на Ладо; обаче въпрѣки това понѣкога казва все още и погрѣшно, и то доста късно: това е на мамà князът, искайки да каже: това е майката на княза, 948.

Най-сетнѣ тоя прѣдлогъ, който тѣй често срѣща въ говора, съвсѣмъ естествено се употрѣбя по-късно на мѣстото на други прѣдлози: това на обущата (= това е за обущата), 798; — на посе, на уте (= за послѣ, за утрѣ), 801; — това на (намѣсто: за) супа, а това на (= за) сос, той казва тая фраза, като показва една супна лъжица и една обикновена лъжица, 808; — Ладо да тули на кофата? (= Владо да хвърли въ кофата?), и слѣдъ като извършва това, съобщава за направеното съ пълно изоставяне на прѣдлога: тули кофата (= хвърли въ кофата), 744; — папà отиде на (= въ) гимназия, 859. — Мамà зе това на това (намѣсто: отъ това), 799.

Слѣдниятъ рано както и често употрѣбяванъ прѣдлогъ е за: това е за тебе, като мислѣше себе си, 711; — това (е) за уте (= за утрѣ), т. е. останалитѣ още смокини сж за утрѣ, 744; — това е за уте, 797; — това е за там, 823; — това за там,

за палто (= за палтото), 824; — това е чаша за чай, 825; — това (е) за човека, сир. тѣзи пари, които видѣ у мене, сж за носача, 827; — аз намелих копче за палтото, 831; — това е метлѣта за метене, 857; — а пак това за мене, продължава моитѣ думи, когато азъ му бѣхъ казалъ: това е за мене, 955; — това не е за биене, 962; — дай ми нещо за игаене (= играене), 966; — аз ще плача за тебе, 938, 986; — аз се ладвам за клуши (= се радвамъ за круши), 1016. — Понѣкога въ по-късно врѣме прѣдлогътъ за се изражава погрѣшно съ прѣдлога на, както се посочи по-горѣ при послѣдния прѣдлогъ.

Слѣднитѣ по реда на появяването си прѣдлози сж: къмъ (диалектично и кай) и при; обаче тия прѣдлози, макаръ и да се появяватъ доста рано, се употребятъ съвсѣмъ рѣдко; азъ ги отбѣлѣзахъ само два-три пѣти: кай или кам папà, кам мамà, казва дѣтето, когато иска да дойде при насъ въ другата стая, кждѣ 718. день; — ела, папà, кам мамà, ла (= ела)! 745. — Пи (= при) Та на (слугинята), 724. Това е всичко, каквото бѣхъ наблюдавалъ относително употребението на тия прѣдлози. И чудното е, че тѣ по-късно никакъ не се срѣщатъ.

Малко по-често употребя дѣтето прѣдлога по, който има собствено различно значение: да доде по Ладò Данка, сир. за да го земе; ала въ сжщия день той казва сжщото прѣдложение и съ погрѣшно прѣмѣстване на прѣдлога: нека да доде по Данка Ладò, 735; — папà бие Ладò по куната (= ржката), 767; — ти по дупето биеш? думата вѣроятно е чулъ единъ пѣтъ отъ баба си и си я запомнилъ сетнѣ, кждѣ 856. день, послѣ 860; — по сичките пилони искам да закачам книжката; тука е интересно съвсѣмъ умѣстното употребление на прѣдлога по, 1204; — сжщо и: ние търсихме по всичките дукияни, па немà палта, 1367. — Аз пия по малко, вие пиете по повече, 1001.

Сравнително късно се появява прѣдлогътъ въ, у, който въ начало просто се изоставя: папà фѣли муха (въ) кофата, 705; — Ладò отиде (въ) салона, 733; — Ладò да иде толайò (= въ столоваята) и: Ладò ше яде печено месо толайò (= въ столоваята), 734; — тули или фѣли (въ) кофата, 744; — папà, коло (= скоро) да идеш толайò (= въ столоваята) да земеш пудла (= пудра), 749; — дори и на 775. день: Ладò иска да пише пàната (= въ спалнята), слѣдъ като прѣдлогътъ въ бѣ се вече появилъ отъ 768. день нататъкъ: да покажем (иска собствено да каже: да видимъ), има ли тука пудла (= пудра) в жемето (= чекмеджето); — Женя напави моко (= направи мокро) ка в гащитѣ, 823; — ти тулаш в устата,

825; — само папà може да аде кости, защото Ладо посе (= послѣ) ще се задави, ще везе (= влѣзе) в гаалото (= гърлото), сир. нѣкоя костъ, 827; — във джепо (= джеба), 827; — що е това, дете е в рѣката? 1105. — И сродниятъ прѣдлогъ у се явява почти въ сѣщото врѣме, 11 деня по-късно: Ладо да тули това у кошето (= кюшето), 779; — тули това там у шишенцето! 789; — нема вече гийс (= грийсъ) у тѣнденжената, 793; — у коя кутия има бонбони? 960; — Ладка (= Радка) е у бабини, 978; — у Стефчови дошли гости, 986. — Нѣколко пѣти се срѣща късно и формата уф намѣсто у, въ: уф салона, уф креватчето, 1204. — А единъ пѣтъ този прѣдлогъ въ погрѣшно е употрѣбенъ намѣсто изъ или отъ: да донесѣш в жемѣто (= отъ чекмеджето) памук, 777.

Слѣдниятъ прѣдлогъ, който често се употрѣбѣя отъ дѣтето, е отъ: от тола (= стола) паднѣж, 776; — като ще буди (= се събуди) макити, папà ще отеже (= отрѣже) от това ладко (= сладко, сир. тѣстено), 799; — от дугият ладко (= отъ другото сладко), 799; — ще го зема от тебе, 849; — от дугата стàна (= страна) ще го земѣж, 855; — дай ми от това, 948; — Данка отиде на село, кога ще си дойде от село? 980; — папà, ти от тука лежеш (= рѣжешъ) кластавицата, а от тука я дѣ'жиш (= държишъ), 988; — от начало сѣж малките, 1136; — от коя страна да идам? 1291. — Единъ пѣтъ въ първо врѣме дѣтето погрѣшно замѣни тоя прѣдлогъ съ на: мамà зе това на (намѣсто: отъ) това, 799.

Прѣдлогътъ подъ, който се появява слѣдъ това, не се употрѣбѣя твърдѣ често: там пот долапо има ѣнно (= една) мишка, 792; — пот кавата (= кревата), 805; — там топа (= тропа) мишка пот долапа, 817.

Сравнително много късно се показва въ дѣтския езикъ прѣдлогътъ съ, който бихме очаквали по-рано; отначало той просто се изоставя: игай (= играй) си тука село (= съ ексера), казва къмъ себе си, 733; — тепърва на 799. день дохожда въ употрѣба тоя прѣдлогъ въ слѣднитѣ двѣ фрази: Ладо иска да гае (= играе) сѣж това; — със къпата (= кърпата); — със това не бива, 817; — бѣши (= избриши) го със къпата, 824; — Ладо тук със калем (= моливъ) пишеше, 827.

Най-накрая нека приведемъ още нѣкои прѣдлози, които се явяватъ твърдѣ късно, и то много спорадично: тоя часооник е *като* тоя, 822. — Азъ ще седнам *до* тебе, 861. — *Подѣл* (= подиръ) клуша не бива вода, сир. да се пие, 1040; — подир сладко не бива бисквити, 1352.

Много отъ прѣдлозитѣ не употрѣбя дѣтето никакъ въ своя говоръ дори до края на четвъртата година, когато прѣставатъ моитѣ наблюдения; такива прѣдлози сж: прѣдъ, задъ, изъ, надъ, между, безъ, срещу, до (въ смисълъ на: дори до, но не: покрай, което е употрѣбено единъ пжтъ, вж. по-горѣ), прѣзъ, противъ, край, покрай, срѣдъ, заради, поради, слѣдъ, извънъ и др.

XIII.

Съюзитѣ се появяватъ отъ всички части на рѣчъта сравнително най-късно, макаръ единъ измежду тѣхъ, въ свръзка съ особеноститѣ на българския езикъ, да се употрѣбя вече много рано. То е съюзната частица да, която въ езика ни се употрѣбя особено за изражаване на смисъла на неопрѣдѣлителното наклонение, на инфинитива въ другитѣ езици, сетнѣ и за прѣдаване на специални изрази, характеристични въ нашия езикъ, каквито сж изразитѣ: да ида, да идемъ, да видя и т. н. Именно заради честото употрѣбение на тая частица въ говора ни дѣтето я употрѣбя тоже твърдѣ рано, вече на 711. день въ фразата: аз, аз да зема; — аз, аз да туля бито (= кибрита), 713; — чекам папà да яде печено месо, 715; — въ слѣдното изречение тая съюзна частица е употрѣбена три пжти съвсѣмъ правилно: чекам Тана да дойде да земе вñ да злезе, сир. него да го земе, за да излѣзатъ вñ, 715; — нема папà да даде кутйа (= кутията), 720; — папà теба да пише, 724; въ една подобна фраза, казана на 718. день, се срѣща нѣколко пжти контракция на частицата съ глагола: мамà теба *де* (= трѣба да яде) печено месо; папà теба *де* (= да яде) печено месо; Ладò теба *де* меко (= да яде млѣко); — Ладò сам да бѣка (= бърка), сир. млѣкото съ лѣжица, 724; — Ладò отиде да купи лако (= сладко), казва за себе си, 724; — да вида пийка (= пуйката), 725; — туйли, папà, шапката да видим (= да видя)! 733; — каза Данка да отоли (= да отвори) макити (= малкиятъ), 733; — Ладò не ще да пи (= спи), 733; — нема нищо да апе (= хапе), 754; — тука е интересно да се посочи още непрѣката повелителна форма, изражавана съ частицата да: да зема, да кажа, 824; — сега да затола (= да затворя), 824. — Но има и случаи, дѣто дѣтето изоставя тази частица: аз тòпи (= азъ да потопя), 716; — Ладò сам кàчи (= да закачи) шапка, 720; — не земаш (= да не —) куча (= ключа) тука, казва къмъ себе си, понеже му бѣхъ казалъ, че не бива да зема ключа, 733; — ти искаш качиш (= да се качишъ, сир. да езишъ) на кокошка? 772.

Слѣдниятъ съюзъ е, разбира се, главниятъ съюзъ, съюзътъ *rag excellence*, именно *и*-то, което по единъ страненъ начинъ въ първо врѣме се явява като свързка между цѣли изречения, а не между думи: Ладо седѣно и папà седѣно (= на Владо е студено, и на папа е студено), 731; — зашчела (= завчера) леля дойдеше (= дойде), и дедо зашчела беше, 744; — дедо даде на Ладо абака (= ябълка) и не щеше, сир. Владо не щѣ да земе: тука *и* стои вмѣсто *а*, 747; — папà зѣма (= зе или земà) Ладо и казал (намѣсто: каза) добуто (= добро утро) на мамà; т. е. разказва, че съмъ го зелъ на ржцѣ и съмъ го завелъ при майка му, та ѝ казалъ добро утро, 749; — дедо зашчела (= завчера) беше тука, ядеше и пушеше, 749; — Ладо тука пише, и тука ще пише Ладо още, 775; — папà тѹли така и папà ще пали (= запали), т. е. показва, че съмъ зелъ папираса въ устата си и щѣлъ съмъ сега да запаля, 790; — *и* да остави тука, интересно е тукъ, че прѣдложението се захваща се самия съюзъ; разбира се, че има да се допълни мисълта съ нѣкоя фраза, която прѣди казаната отъ дѣтето е била казана отъ друго, 799; — ще падне чашата и ще се счупи, 800; — макити (= малкиятъ) ще доде и ще го бутне, сир. една кжщичка отъ камъне за строежъ, 824. — Понѣкога, разбира се, въ такива случаи се изпуска съюзътъ *и*: папà дава (намѣсто: даде) на Ладо кутийка, чупи (= и я счупи Владо), 736. — Това *и* има въ нашия езикъ и смисълъ на „тоже“ „така сжшо“, при което се наблѣга върху думата, която иде подиръ *и*-то: туй *и* се употрѣбя особено често отъ дѣтето: и фачà да тулиме? (сир. и хартия да туримъ?) 744; — и Ладо не бива ножа да полеже, т. е. и той не бива да го хваща, за да не се порѣже, 745; — и тука да отежеше (= да отрѣжешъ), 745; — и на пожата вогом (= и на госпожата сбогомъ), 746; — *е* (= и) тука да отеже (= отрѣже) мама, 768; — и тòва иска Ладо да качи на кончето; искаше собствено да каже: и Владо иска да се качи на кончето, 772; — и тука пиши, папà, 775; — и Ладо нае да фили (= знае да свири), 800; — и на бебѣнцето не, 824; — и чай нема, 825; — и хлеб, 826.

Чудновато е раното явление на двойното, дори и тройното *и* въ слѣднитѣ двѣ фрази: и там има колѣло, и там има колѣло, сир. на тавана вижда на нѣколко мѣста нарисувани кржгове и ги показва, 733; — и папà, и мамà, и сичките, 789.

Отъ *сѣдинителнитѣ съюзи* се срѣщатъ уединено слѣднитѣ: *тоже*, *кòе* — *кòе*, *нито* — *нито*, *та*: и това *тоже* 794. — Един *сталец* иска да му дадѣш *коє* шапка, *коє* панталони, 983. —

Мене не ми даваш *нито* една, *нито* дуга, сир. книга, 999. — Ние вчела сме земали де (= два) големи пилони, та сме чука̀ли (= ги зачукахме), 1040; — тука има малко, *та* не може да се излее, сир. супа, 1148.

Отъ *съюзитѣ за противоположностъ*, които се появяватъ по-късно отколкото горнитѣ съюзи, дѣтето употрѣбя слѣднитѣ: а, а пак или а па, ами, ама, инак, или, па: там има снек на по-з̀ло (= прозореча), а тук нема, и: тук има снек, а там нема, 808; — това на (намѣсто: за) супа, а това на (= за) сос, 808; — мамà не пуши, а ти? 855; — това стига на Женя, а тия за Ладò, 856; — Данка пелè (= пере), а Малица (= Марица) глади, 977. — Това тука да стои, а па това тука, 794; — а пак това за мене, така ми отговаря, когато му бѣхъ казалъ: това е за мене, 955. — Ама (намѣсто: ами) катофи? сир. ще ли ми дадатъ? 823; — сега е хубаво в'еме (= врѣме), ама студено, затова не смеем да изезем (= излѣземъ), 966; — ами нали си ти малка, казва на майка си, когато тя на неговата забѣлѣжка, че трѣба да яде малко хлѣбъ, го бѣ попитала, защо трѣба да яде малко хлѣбъ, 989; — ами треба ли на мамà? пита, когато азъ на въпроса му: треба ли ти това? му бѣхъ отговорилъ: не, 1114. — Ше се качи Ладò, ама нема да паднеш, казва къмъ себе си, 812; — ама нема да го бутне, 824; — ама не искам, 825; — ама аз не можа, ти напави го! 826; — ама пада, т. е. ако се тури така, 826; — ама бос, т. е. съмъ, ми казва, когато искахъ да го зема въ другата стая, а той нѣмаше чехълъ на единия си кракъ, 827; — сега е хубаво в'еме, ама студено, затова не смеем да изезем (= излѣземъ), 966. — Инак тебе да падне, т. е. инакъ ще падне, 830; — на ти това, инакъ ще го загуба аз, 974. — Дай да вида, дали има много бисквит или малко, 970. — Ние търсихме по всичкитѣ дукяни, па немà палта, 1367. — Съюза но дѣтето не употрѣбя нито единъ пѣтъ, ами го замѣстя съ други съюзи; така той казва на 747. день: дедо даде на Ладò абака *и* не щеше (= но Влало не щѣ); тѣй и по-късно винаги избѣгва употрѣбеното на но-то.

Отъ *съчинителнитѣ съюзи* дѣтето употрѣбя още двата *заключителни* съюза затова и тогава, тогаз: затова (намѣсто: защото) дедо е голем, затова той дѣ'жи така; затова (= защото) аз съм малък, затова дѣ'жам така, т. е. вилцата, 948. — Тогава дай ми дугò, ми казва, като му изядохъ едно негово бонбонче, 961; — дай тогава мене, сир. ако той не иска, 982; — единъ день дѣтето дохожда при мене и ми казва,

че единъ старецъ иска да му дамъ нѣкоя шапка или панталони; когато му отговарямъ, че азъ нѣмамъ панталони, той ми казва: тогава дай му шапка, 983; — доблѣ (= добръ), ще го земам тогаз за мене, ми казва, когато на въпроса му, дали нѣщо трѣба на мама, азъ му бѣхъ отговорилъ, че не ѝ трѣба, 1114; — дай ми го тогава, сир. ако ти го не искашъ, 1015; — тогаз дай ми ги мене, ако не ги иска Женя, 1279. Тука принадлежи употребението и на думата послѣ въ значение на съюзъ въ фразата: Женя, ще паднеш и ще се убиеш, после де ще земем дуг (= другъ) Женя? 938.

Що се отнася до *подчинителнитъ съюзи*, най-вече сж измежду тѣхъ застѣпени ония за врѣме, за причина и основание и за условие; а именно често употребя дѣтето слѣднитѣ съюзи: като (= когато), защото, че (= защото); малко по-рѣдки сж: ако, дали, като (= понеже, защото), че (обикновено); но ако и не тѣй често употребянь, както други съюзи отъ тая група, ако е първиятъ измежду подчинителнитѣ съюзи, по врѣмето на своето появяване: ако катиш (= се клатишъ), папà не дава гоздѣ (= грозде), 749; доколко дѣтето бѣ схванало вече въ това врѣме значението на тоя съюзъ, показва обстоятелството, че си бѣ образувало самò това сложно прѣдложение, дѣто съвсѣмъ самостоятелно бѣ употребило този съюзъ. А именно азъ му бѣхъ казалъ: не бива да се клатишъ така, на която възбрана той самъ си образува горното прѣдложение! — Ако ше падне, Ладо ще го намели, 824; — тогаз дай ми ги мене, ако не ги иска Женя, 1279. — Но въпрѣки това, че той бѣ схваналъ тѣй добръ смисъла на съюза ако, пакъ употребя еднажъ „ако“ погрѣшно намѣсто „когато“ и еднажъ, и то доста късно, намѣсто „дали“: ако (намѣсто: когато) Ладо ще стане голем, ще пави така, 839; — и аз да вида, ако (намѣсто: дали) вали, 1280; наистина обаче послѣдниятъ погрѣшенъ начинъ на изражаване се срѣща много пжти и у необразовани хора, тѣй че е възможно, дѣтето да е чуло нѣщо подобно и отъ слугинята, и това да е повлияло върху цитираната фраза.

Като Ладо малък (= когато Вл. бѣше малък), кждѣ 784. день; азъ му бѣхъ казалъ: това е Владо, когато бѣше малък, показвайки на неговия портретъ, а той си спомня по-късно тая фраза и я повтаря; но че това не бѣ само едно просто повторение на моята прѣдишна фраза, показва слѣдното вѣрно употребение на сжщия съюзъ, който се срѣща въ едно прѣдложение, образувано самостоятелно отъ едно прѣдварително чуто прѣдложение, въ което отсъствуваше съюзътъ, прибавенъ значи съ-

знателно отъ дѣтето: като ше ядè (= ще изяде) макити гийс (= грийсь), посе (= послѣ) да яде Ладо, 785; той си образува съвсѣмъ самостоятелно това сложно съставно изречение, когато му бѣхъ казалъ: първенъ ше яде макити грийсь, послѣ Владо; — като ще буди (= когато ще се събуди) макити, папà ще отеже (= отрѣже) от това ладко (= сладко), 799; — като бебѣнцето се събуди, посе (= послѣ) Ладо ше т'опа (= тропа); и това сложно съставно изречение съ приставеното прѣдложение дѣтето си образува съвсѣмъ самò отъ себе си, когато му бѣхъ казалъ прѣди това, че не бива да тропа, защото бебенцето спи, 825; — Ладо като биде (= бжде) сталец, ше пуши, 825; — като дойде (= дойдатъ) гости, ше обуеш новите обуша, 827; — като се събуди Жена, ше (му) дадем обуша, 827; — като надзърнам, виждам гълъбите, 1069. — Помниш, кога Ладо изпил (= изпи), 826; — днеска Стефчо ме би, кога удобих Неня, 965; — уте (= утрѣ) кога пестане да вали, ние ще излезем, 1001. — Единъ пѣтъ въ доста късно врѣме употрѣбя той погрѣшно обуславящия съюзъ ако намѣсто съюза за врѣме когато, значи не чувствува напълно ясно разликата въ израза на съотвѣтнитѣ мисли: ако (= когато) Ладо ше стане голем, ше пави (= прави) така, 839.

Ладо не може да се качи на кон, *защото* ше падне, 831; — да се тули (т. е. да се пусне пердето), защо има сланце, 959; — Данка ми се смее, защото аз скъсах цветето (= цвѣтето), 965; — папà, ти можеш да пиеш много вино, защото нема да се лазболееш, 1032; — защото съм голем, затова можам да докàчам (= докачà), 1111. Въ първо врѣме отъ появението на тоя съюзъ (защото), той се смѣсва съ „затова“, та послѣдниятъ се туря намѣсто първия: затова (намѣсто: защото) дедо е голем, затова той дѣ'жи така; затова (= защото) аз съм малък, затова дѣ'жам така, т. е. вилицата, и показва, какъ я държи, 948. — Земи това, *че* (= защото) е лошо, 966; — докалай ме, че аз ще паднам, 977; — сколо, че вали дѣж, 980; — не ви обичам, че сте лоши, 1102; — скоро, Данко, че искам мокро, 1203; — не можам да закàчам (= закачà), че е малка дупката, 1204; — там по-настрана, че тука има, т. е. има вече, 1284.

Мама не е видèла, *че* свили (сир. на пиано), 938. Това е единствениятъ случай отъ употрѣбението на тоя съюзъ въ този смисълъ (= que, dass). — Интересно е още и употрѣбението на сжщия тоя съюзъ че въ възклицателното прѣдложение: ех, че не знаеш и ти да ми ушиеш! 1204.

Дай да видж, дали има много бисквит или малко, 970; — кога мине клушалът, ти ще му (=го) питаш, дали има добй (=добри) клуши, дали нема, 989. — Да покажем (намѣсто: да видимъ), има ли тука пудла (=пудра) в жемѣто или земѣто (=чекмеджето), 768; — Ладо да види, нема ли пудла, 777. — Както по-горѣ посочихъ, въ късно врѣме единъ пжтъ употрѣбя дѣтето намѣсто дали погрѣшно ако въ фразата: и аз да вида, ако (=дали) не валй, 1280.

Папà, какò (=какво) ще лежеш (=рѣжешъ), като (=понеже, тѣй като) си земал ножа? 975; — ти сега каде ще идеш, като си облечен? 987; — сега как ще ме дигнеш, като имам клуша (=круша)! сир. като държа круша въ ржката, която би могла да изпадне, 1063.

XIV.

Най-сетнѣ нека споменемъ накратко и *междуметията*, които се появяватъ, разбира се, доста рано; така междуметие то за изражаване на прѣзиране: фа (френски *fi*, нѣмски *rfui*) е употрѣбено вече къмъ 430. день, а именно дѣтето го употрѣбя, когато е измокрило или оцапало ржчичкитѣ си, та иде при мене, за да ми ги покаже, изговаряйки притова винаги тая дума; разбира се, че тя има притуй винаги и страниченъ смисълъ на предикативенъ атрибутъ. — Отъ 511. день харесването на единъ прѣдметъ се изражава съ цаца (=хубавичко), която дума обаче, както впрочемъ и фа, е научена отъ нась.¹⁾

Друга дума съ характеръ на междуметие, която се появява рано, е показателното те (отъ нарѣчието ето), което дѣтето употрѣбя, когато чуе нѣщо, като кучешки лай или шума на машината за шевъ, като притова дигва ржчичката си, сочи нататъкъ съ прѣста си и се вслушва внимателно; то може да се тълкува въ смисълъ на слушай! слушай! (къдѣ 480. день). По-късно това те се употрѣбя често като показателна адвербиална частица въ значението на ето: те, не може, 778; — те, Ладо го зема, 826; — обаче дѣтето употрѣбя понѣкога, макаръ и твърдѣ рѣдко, това те за изразъ на своето очудване: те, колко писал! така казва, виждайки моята тетрадка пълна съ писано, 743. Това показателно междуметие съ адвербиаленъ характеръ се срѣща рѣдко и въ втората форма на ей: ей го там, 747. — Въ сжщото врѣме и по-послѣ дѣтето употрѣбя думицата ле, ла винаги, когато иска да го зематъ на ржцѣ; тая дума произлиза вѣроятно отъ

¹⁾ Вж. „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“. Стр. 67.

ела! — Кждѣ 670. день казва бегай! когато иска отъ нѣкого да стане отъ стола. — Сетнѣ употрѣбѣ той кждѣ 718. день богом, вогом, (=сбогомъ); сжщо тѣй около това врѣме лека нош! и добуто (=добро утро)! — *Хайде* да идем там, 751; — папà, аде (=хайде) да тулиш пудѣлче (=да туришь пудърче, сир. пудра на бебето), 758. — *О, Боже!* болѣ, 733; — о, Боже мой, паднà кутнѣйка, 736. — Не цуни (=цѣлуни), *бе*, 776. — *Ех*, че не знаеш и ти да ми ушиеш! (*ех* = междуметие за укорѣ), 1204. — *Я*, колко съм изпил! (*я* = междуметие за очудване), 1212. — Тукъ би могло да се наведе и единъ пжтъ употрѣбената ругателна дума магале (=магаре): магале, ти го изпи на мама, 848; тая дума той не е чулъ отъ насъ въ това ѣ значение; вѣроятно я е уловилъ нѣкой пжтъ отъ слугинитѣ.

XV.

Най-сетнѣ ще охарактеризуваме въ заключение развитието на *синтаксата* на дѣтския говоръ въ нейнитѣ по-главни точки.

Общозвѣстно е, че въ първия периодъ слѣдъ появлянето на сжщински изречения дѣтето говори въ главни изречения, които въ начало се нареждатъ отъ него като несвързани изречения едно до друго, когато то захваща да се изражава въ по-длѣжка рѣчь. Разбира се, че въ тоя периодъ и *въпросътъ* завзема доста голѣмо мѣсто въ езиковнитѣ излияния на дѣтето. Така моятъ пръвъ синъ зададе първия въпросъ вече кждѣ 680. день: камо бито (=кибрита)? Дѣтето задава тоя и подобни въпроси, когато търси нѣщо и пита за него. Сетнѣ на 725. день пита: папа, видиш пийка? — видиш лабчето (=врабчето)? 725; — папà, видиш мама? 733; — кой е това? така пита той и отговаря самъ на поставения въпросъ: бебѣнце, 733; — папà, понтиш (=помнишь)? 734; — папà, видиш къв (=кръвъ)? 740; — камо куча (=ключа)? къде дена (=се —)? 740. — До това врѣме въ ония въпросителни изречения, които не захващатъ съ особена въпросителна дума, не се употрѣбѣ специалната въпросителна частица *ли*, ами въпросътъ въ такива случаи се изражава безъ тая въпросителна частица чрѣзъ самия тонъ на фразата; така дѣтето пита: папà, понтиш? намѣсто: помнишь ли? Отъ 741. день обаче се появява и тая въпросителна частица, и то за пръвъ пжтъ въ питането: папà, може *ли* да тули (сир. трѣба да се мисли: Ладо) на къпата (=кърпата) лакото (=сладкото, т. е. сухото грозде)? — мамà, може ли да отолимъ (=отворя) ватата? пита отъ другата стая, 741; — папà, може ли да земе (подразбира се: Ладо) кина (=книгата)? 745; —

да земе ли Ладо железото? 766; — да тулим (=туря) ли? 766; — папà, да вземем (=зема) ли кината (=книгата)? 767; — не е ли голещо (=горещо)? кждъ 770. день; — има ли паница? има ли олиз (=оризъ)? 775; — нѣма ли сухо гозде (=грозде)? 780; — там голи (=гори) ли? 780; — така ли? сир. дали да се тури камъкътъ за строене така, 792; — това тебе (=трѣба) ли на лел'а (=леля)? 793; — мамà ще дадè ли копче, папà? 793; — има ли калем (=намѣсто: моливъ) на Ладо тука? 794; — Ладо да сипе ли? нема ли да сипе? 764; — дуг (=други) ще доде (=дойдатъ) ли солдати! 823; — събуди ли се? 827; — не е ли писала тя одавна писмо? 986; — виде ли, как поливàа? 987; — сега уте (=утрѣ) ли е? 1047; — на гости ли бехте? 1091; — на тебе ли е това? 1114; — треба ли ти това? ме пита, азъ му отговарямъ: не, слѣдъ което той пакъ ме пита: ами треба ли на мамà? 1114. — Обаче въпрѣки това често употрѣбение на тая въпросителна частица прѣзъ цѣлото това врѣме, дори до 1098. день тя много често и се изоставя: Ладо да тули (=да тури ли) на кофата? 744; — да донесем (=донеса ли)? 763; — Данка запали там? 768; — това копче (=това копче ли е)? 772; — Ладо чупи (=счупи) калема (намѣсто: молива), папà посе (=послѣ) ще пави (=ще го направи ли)? 772; — ти искаш качиш (=искашъ ли да се —) на кокошка? 772; — какò (=какво) павиш (=правши), папà, лаботиш? 779; — това какò е? на Ладо това? 781; — ще идем у мазето вчела? 998; — тебе книжка? (=твоя книжка ли е тая?) 1098.

Отъ въпросителнитѣ изречения съ въпросителни думи интересни сж още слѣднитѣ особени случаи: това какде (=какво е)? Тоя въпросъ употрѣбя дѣтето често, между друго 769,777,778; понѣкога и въ слѣдната форма: това какò е? и: това що е? 773, и: видиш, що е това? 778; — що бѣшело (=било) тука? 1291. — А ма (=ами) като ф и? въпросътъ имаше смисъла: ами картофи ще ми дадатъ, нали? 823; — мамà не пуши, а ти? 855. — Камо сж кокошките? 859, и: игачкитѣ (=играчкитѣ) кам, или камо сж? 859; — кам' нещо да пишам? 861; — камо сж? и: камо го? 861; — Женя, ще паднеш и щесе убиеш, после де ще вземем дуг (=другъ) Женя? 938. — *Що* не тулаш (=туряшъ) шапката? 953; — що не земаш това да го ядеш? 967; така пита той често при разни случаи; — защо не зине и тая (сир. врана)? 1098; — защо смене тукъ? 1118. — На какво милишат тие? 970.

Що се отнася до *наредбата на думитѣ*, тя, особено въ първо

врѣме, разбира се, не е обикновената наредба, ами много пжти думитѣ се размѣстятъ по единъ необикновенъ начинъ; така често дѣтето поставя въ началото на изречението прилога (сказуемото), а слѣдъ това тепърва иде подлогътъ, макаръ това размѣстяне да не е съ нищо оправдано: каза Данка да отоли макити (= да отвори малкиятъ), 733; — не казал (= каза или казала) мамà добуто (= добро утро) на макити, 749; — още да донесе Малица катофи, 774. — Така сжщо се срѣща и размѣстяне на лични мѣстоимения, като се поставятъ тѣ не споредъ обикновеното употрѣбение прѣдъ глагола, ами слѣдъ него: Ладонамагои: дедонамаго, 724; — Ладозега, 794; — итованамотайга, 805; — папàсе'ди се (= се сърди), 724. — Срѣщатъ се и нередовности въ поредицата на допълненията въ винителенъ и дателенъ падежъ, дѣто противъ обикновеното правило винителния падежъ се поставя слѣдъ дателния падежъ: мамàдаденапапàлако (= сладко), 728; — ТанадаванаЛадобущи (= обущата), 729; покрай правилната наредба на думитѣ: папà, буйбущи (= обуй обущата) на Ладонамаго, 729. — Сжщо тѣй се поставя и родителния падежъ прѣдъ сжществителното, което опрѣдѣля: Ладозелнапапàлеп (хлѣба на папа), 756; — тованапапàкопче (= копче на папа) кинало (= се скинало), 793; — тукаиманапапàпайи (= пари на папа), 799; — сжщо тѣй и: тованакокошките леп (= това е хлѣбъ на кокошкитѣ), 805. — Случва се, макаръ и рѣдко, сжщо така и прѣмѣстване на въпросителната дума: чашкатакам? 827. — Интересни сж обаче особено такива прѣмѣствания на прѣдлози, както и прѣдпоставяния на винителния падежъ, чрѣзъ които съвсѣмъ се изопачава смисълътъ на изречението, ако не биха се знаели сжщинскитѣ обстоятелства, при които е била изказана фразата: мамàдаденакафспапà, дѣто она, който даваше кафето, бѣ не майката, ами бащата, 716; — папàцелуниЛадонамаго, при което дѣтето искаше да каже собствено: Владонамагоискадацѣлунепапа, 731; — мамàдавидиЛадонамаго; искаше да каже: Владонамагоискадавидипортрета на мама, 733; — мамàдаденаЛадонамаголеп; искаше да каже: Ладонамагодаденамама хлѣбъ, 726; — некададодепоДанкаЛадонамаго; искаше да каже: Данка — слугинята — да дойде да земе Владонамаго, 735.

Колко рано дѣтето може да изказва доста сложни мисли, показватъ слѣднитѣ разнообразни изречения: цинголото (= циганинътъ) доматинамагодонесе, зеленамагодонесе, 713; — на 724. день той вече умѣе да образува съвсѣмъ самостоятелно и безпогрѣшно слѣднитѣ не тѣй прости изречения: Ладонамагоотидадакупилако (= сладко); тая фраза той казва като отговоръ на

нашия въпросъ, кждѣ е отишелъ Владо; — а на 735. день се появява дори и слѣдното доста длъжко и заплетено изречение: не щем (= не ща) да иде да каже да пали (= прави) ка; това изречение изговаря дѣтето, когато го подканихме да иде да каже на малкия, да прави ка; — подобно и на 740. день: Ладо не ще каже на Данка да донесѣ меко ($\hat{=}$ млѣко).

Първото *сложно* слѣто изречение произнася дѣтето кждѣ 675. день; ка̀ко, донесѣ печено месо, каф̀ели (= картофи), мо̀ко (= моркви); тука обаче, както се вижда, още не е употребенъ съюзътъ „и“ за свръзване на надлежнитѣ части на изречението; сжщо така въ първо врѣме се образува и обикновеното сложно *сѣчинено* изречение свободно, безъ помощѣта на сжщинскитѣ думи за свръзване на отдѣлнитѣ изречения, каквито ни прѣдставятъ съюзитѣ; въ такива случаи свръзката лежи въ простата наредба на изреченията, тѣй щото съюзитѣ се прѣмълчаватъ, се обхождатъ: па̀па дава (намѣсто: даде) на Ладо кутѝйка, чу̀пи (= и той я счу̀пи), 736. — Първото *сложно сѣчинено* изречение образувано съ помощѣта на съюзъ се явява на 733. день, и то съ двойния съюзъ и — и: и там има кол̀ело, и там има кол̀ело; — теп̀рва на 749. день се появява сжщинското правилно употребено „и“ както за свръзване само на части на изречението, така сжщо и на цѣли изречения: дедо заш̀чала (= завчера) беше тука, ядеше и пушеше, 749; — па̀па з̀ема (= зема̀) Ладо и казал (= каза) добу̀то (= добро утро) на ма̀ма, 749; — тука Ладо пише, и тука ще пише Ладо, 775; — па̀па тули така, и па̀па ще пали (= и сега ще запали), 790; — па̀па ще лови (= улови) мишка, и Ладо ще види (= ще я гледа), 793; — тука да се тули ма̀стилче, и тука да се тули, 794; — па̀па, Ладо па̀днѣл (= падна) и удали се тука, 801; — това (е) ба̀стон, ще се удали Ладо, ще има к̀ъв (= крѣвь) и посе (= послѣ) ще па̀че (= плаче), 827; — аз написах и тука ще напишам, 861; — па̀па, ти си стижа̀н (= остриганъ), и аз искам да се остига̀м, 1030.

И контрастътъ между двѣ мисли, който обикновено въ нашия езикъ се изражава чрѣзъ съюза „а“, и който дѣтето особено обичаше да изказва (можеби повече отколкото подобия), въ първо врѣме се изражава безъ съюзъ; така дѣтето казва: дедо пуши, па̀па пуши, (а) ма̀ма не ще да пуши, 746; — па̀па даде това, зе́маш ду̀го (= а ти земашъ нѣщо друго, сир. за играене), 793. — Разбира се, че подобенъ контрастъ много пжти се изказва и въ говора на възрастнитѣ безъ всѣкакѣвъ съюзъ; такива изре-

чения се явяват и при дѣтето: ти нема да пушиш, аз ще пуша, 825; — ама аз не можа, ти напавй (= направи) го! 826; — аз ще покажа, ти нема да покажеш, 827; — аз не мога да го изпиям, изпиго ти! 827; — сега Ладо ще пише, после ще ти дадам да пишеш, 867; — аз пия по малко, вие пиете по повече, 1001; — тука аз живея, ти там живееш, 1202; — ти върна другите, тия нема да върщаш, 1243. — Обаче и това съединително „а“ се появява въ началото на 27. мѣсець, слѣдъ като по-прѣди биваше замѣстяно отъ копулативното „и“: дедо даде на Ладо абака (= ябълка) и не щеше (= а Владо не щѣше), 747; — това тука да стои, а па това тука, 794; — там има снек на поздло (= прозореца), а тук нема, 808; — мамà не пуши, а ти? 855; — това стига за Ладо, а тия за Женя, 856; — Данка пелè (= пере), а Малица глади, 977; — папà, ти от тука лежеш (= рѣжешъ) кластавицата, а от тука я дѣжиш (= държишъ), 988; — Женя като бѣде болен, аз ще излезна, а Женя ще бѣде в стаята, 1353. — Чудно е обаче, какъ въ прѣки тая наклонность къмъ изражаване на контрастъ между мислитѣ, дѣтето нито единъ пжтъ не употрѣбя до края на четвъртата си година съюза *но*.

Разбира се, че въ първо врѣме и подчиненостъта на изречения се изражава безъ всѣкакъвъ съюзъ; така дѣтето казва: папà, донесй, (защото) Ладо иска леп, 733; — не види се, (та) тебе (= трѣба) ламбата, 823; — Ладо счупил гебен (= счупи гребена) (трѣба да се допълни: тѣй щото или та), мамà нема да се чеша (= чешля), 827; — папà, нека стане хубаво в'еме, (защото, че) искам да изезнам, 966; — това става обаче, както се вижда отъ тия изречения, повечето пжти при такива мисли, дѣто принареждането на изреченията позволява изпускане на надлѣжния съюзъ; така дѣтето казва правилно на 1003. день: давай ми по-сколо аз да свѣ'шам; сжщо тѣй и на 1378. день съ изоставяне на съюза, отъ което сложното изречение получава характеръ на сложно съчинено изречение: стани да ми сипеш вода, аз не съм пил. Инакъ сложното съставно изречение се образува правилно съ съотвѣтнитѣ съюзи; така първото *сложно съставно* изречение, образувано и формално правилно, се появява доста рано, вече на 743. день, а ако земемъ въ смѣтка и допълнителнитѣ (объектнитѣ) и финални изречения, които въ нашия езикъ тѣй лесно се образуватъ, още на 733. день. Тука ще приведа нѣколко примѣра отъ тия финални и обектни изречения:

Финални изречения: тули, папà, шапката да видим

(= за да видимъ), 733; — дай да милиша (= за да мириша) сапунча (= сапуна), 733; — дай Ладо да тули пакако (= капака) да го лупи (= похлупи), 736; — коло (= скоро), папà, да земеш пудъла (= пудра) да пудиш (= да напудришъ) Ладо, 747; — на палй (= пари), Малицо, да купиш гозде (= грозде), 748; — дедо отиде да спи, 749; — дай ми го да го четём (= чета), 756; — Ладо да земе ножици, папà да отеже нох (= да отрѣже ноктитъ), 772; — това (е) на дедо да пуши (= за да —), 790; — нека да дойде Данка да тули железото (сир. на креватчето му), 795; — това (е) кибит да (= за да) запушиш цигала 825; — на ти го да го замоташ, 827; — нà страницата да се не счупи, 841; — дай ми от това, сир. отъ тѣстеното, ми казва, на което азъ му отговарямъ: тебе не ти трѣба това, а той ми отвърща; не, теба ми; на туй азъ го попитвамъ: защо ти трѣба? а той пакъ ми отговаря: теба ми да го гълтнам, 948; — що не земеш това да го ядеш? 966; — дай, папà, палй да купа аз игли на мама, 966; — давай ми по-сколо аз да свѣшам (= свѣрша), 1003; — кога дойде вѣмето, мамà ще ме събуди да прием топъл чай да ми мине кашлането, 1013; — Женя не е котка да яде само масло, 1064; — ела по-насам да ти покажа нещо, 1060; — ще ги изедам (= изямъ) сички да ги нема, 1139.

Допълнителни (объектни) изречения: каза Данка да отоли (= отвори) макити (= малкиятъ), 733; — да покажем (намѣсто: да видимъ), има ли тука пудла в жемето (= чекмеджето), 768; — Ладо да види, нема ли пудла, 777; — помниш, кога Ладо изпил? 826; — видиш, Ладо как пие? 849; — мамà не е видела, че свили, 938; — аз искам да гледам, как ще пушиш, 961; — пипни, папà, колко е студено! (трѣба да се прибави: за да видишъ), 969; — искам да видж, колко има, 970; — дай да видж, дали има много бисквит или малко, 970; — дай да видж, как милише, 970; — папà каза, ти да не ядеш клуша, 970; — видё ли, как поливаа? 987; — кога мине клушалът (= крушарьтъ), ти ще му (намѣсто: го) питаеш, дали има добй (= добри) клуши, дали нема, 989; — аз ще гледам, как ще го занесеш, 993; — да те позд'авам (= поздравя), ми каза госпожà Добева (= Добрева), 1047; — излизà ли, дали е хубаво влемето? (трѣба да се прибави: за да видишъ...), 1098.

Слѣдната група отъ сложни съставни изречения, която се поя-

вява, е оная на кондиционалнитѣ, условнитѣ изречения, които собствено, ако оставимъ настрана първитѣ финални и обйектни изречения, що лесно се изражаватъ, сж първитѣ дѣйствително напълно изразени приставени изречения, които обаче не се употрѣбятъ толкова често както другитѣ двѣ форми приставени изречения; тѣ се появяватъ на 743. день въ слѣдната фраза: папà ще земе Ладо, ако бъдеш милен (и второто изречение се отнася до него; вижъ обяснението му въ „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“, стр. 48—49.); — ако катиш (= се клатишь), папà не дава гоздье (= грозде); той самъ си образува това сложно изречение, когато му бѣхъ казалъ: не бива да се клатишь така, 749; — ако ше падне, Ладо ще го намели, 824; — ако искам, ще ми дадете, ако не ща, нема да ми дадете, 996; — а съ прѣдварително поставяне на главното изречение и съ прѣдходно нарѣчие: тогаз дай ми ги мене, ако не ги иска Женя, 1279.

По реда си слѣдъ това изречение иде подложното (субйектното) изречение, което обаче се срѣща много рѣдко и е отбѣлѣзано всичко само два пѣти въ слѣднитѣ фрази: нема нищо да апе (= хапе), 754; така ми казва той самъ, когато гледахъ, дали го яде нѣщо, и той бѣ забѣлѣзалъ, че не бѣхъ намѣриль нищо; — тоя, дека го видехме, 970.

Едно отъ най-често употрѣбяванитѣ изречения, покрай финалното, обйектното и каузалното изречение, е темпоралното изречение, което се появява на 785. день: като ше ядè макити гийс (= грийсь), посе (= послѣ) да яде Ладо, 785; това изречение си образува дѣтето самò въ тая форма, слѣдъ като прѣди това му бѣхъ казалъ: първенъ ще яде малкиятъ грийсь, послѣ Владо: значи той самъ си съставя формата на сложното съставно изречение; — като ще буди (=се събуди) макити, папà ще отеже (= отрѣже) от това ладко (= сладко), 799; — като бебѣнцето се събуди, посе (= послѣ) Ладо ще т'опа (= тропа); и това прѣдложение си образува той самъ, слѣдъ като му бѣхъ казалъ, че не бива да тропа, защото малкиятъ спи, 825; — Ладо като бѣде сталец (= старецъ), ще пуши, 825; — като дойде (намѣсто: дойдатъ) гости, ще обуеш новите обуца, 827; — като се събуди Жена, ще му дадем обуца, 827; — ако (намѣсто: когато) Ладо ще стане голем, ще пави (= прави) така, 839; — днеска Стефчо ме би, кога убодих Неня, сир. слугинята, 965; — папà, сега е лошо вемето; кога стане хубаво вемето, ще изезем (= излѣземъ), 976; — уте (= утрѣ) кога пестане да валй, ние ще излезем, 1001; — кога дойде в'емето, мама ще ме събуди да прием топъл чай да ми

мине кàшлането, 1013; — като съшиш (= свършишъ) пушенето, пакъ ще пушиш, 1042; — като надзърнам, виждам гълъбите, 1069; — бие го, кога не милува (= мирува), 1096; — когато ми ушият още едно палто, ще имам две, 1199.

Слѣдниятъ често употрѣбянъ видъ приставени прѣдложения е оня на адвербиалнитѣ прѣдложения за основа и причина, които се появяватъ на 827. день и въ граматически правилна форма: само папà може да àде (= яде) кости, защото Ладо посе (= послѣ) ще се задави, ще везе (= влѣзе) в гаалото (= гърлото); — Ладо не може да се качи на кон, защото ще падне, 831; — затова (погрѣшно намѣсто: защото) дедо е голем, затова той дъ'жи (= държи) така; затова (пакъ намѣсто: защото) аз съм малък, затова дъ'жам (= държà) така, думата е за държене на вилицата; именно той бѣ ме попиталъ по-прѣди: така само дѣдо ли държи вилицата? и азъ му бѣхъ отговорилъ: да, така държи само дѣдо, — слѣдъ което той произнесе онова дълго прѣдложение и самъ си притури притова основанията, 948; — да се тули, защо има сланце, сир. да се пусне пердето, 959; — Данка ми се смее, защото аз скъсах цветето (= цвѣтето), 965; — земй това, че е лошо, 966; — папà, какò (= какво) ще лежеш (= рѣжешъ), като си земàл ножа? 975; — докалай (= докарай) ме, че аз ще паднам, 977; — сколо (= скоро), че вали дъж, 980; — ти сега каде ще идеш, като си облечен? 987; — аз вече не ща, че теба (= трѣба) да оставимъ за утле, 1016; — папà, ти можеш да пиеш много вино, защото нема да се лазболееш, 1032; — сега как ще ме дигнеш, като имам клуша! сир. като държа парче круша въ ржката, което може да падне, 1063; — не ви обичам, че сте лоши, 1102; — защото съм голем, затова можам да докàчам (= докача), 1111; — скоро, Данко, че искам мокро, 1203; — не можам да закàчам, че е малка дупката, 1204; — там по-настрана, че тука има, 1284.

Много рѣдко и късно се употрѣбятъ опрѣдѣлителни прѣдложения: виде ли ти тия човечи, дете бежа там? 987; — аз видѣх един чичо, дете водеше едно агне бело, 993; — каде е големият килим, дете беше у салона? 1199.

Още по-късно и по-рѣдко се употрѣбятъ предикативни и адвербиални изречения за степенъ; тѣхъ съмъ наблюдавалъ при първия ми синъ до края на моитѣ наблюдения само по единъ единственъ пѣтъ въ слѣднитѣ фрази: що е това, дете е въ ржката? 1105. — Това не е далеко, да не го видим, 1379.

Б. Вториятъ ми синъ.

I.

Нека сега прослѣдимъ граматичното развитие на говора при моя втори синъ. Върху първия периодъ на това развитие, когато говорътъ на дѣтето притежава *вербално-интерйекционаленъ* характеръ, азъ вече реферирахъ накратко въ началото на тази моя разправа, та тука ще прѣмина веднага къмъ слѣдната степенъ въ езиковното развитие, дѣто въ говора на дѣтето се проявява вече интелектуалното значение на словесния изразъ. Както посочихъ на друго мѣсто, вториятъ ми синъ позакъснѣ въ езиковното развитие, въ сравнение съ първия ми синъ, вече поради това, че той въ първо врѣме не обича да си служи тѣй самостоятелно съ езика и заради това много по-късно дохожда до самостоятно употрѣбение на думитѣ. Така и първитѣ думи, които не притежаватъ вече само интерйекционално значение, се появяватъ у него два мѣсеца по-късно отколкото при първото ми дѣте. Първата такава дума е при него оà (= вода, 569), която дума дѣтето произнесе самò отъ себе си, не по подражание, слѣдъ като първентъ я чу отъ насъ. Сетнѣ на 571. день, когато го питаме, като показваме на баба му, кой е това, той отговаря съвсѣмъ правилно: баба; — въ сжщия день той казва це и дзе (= яйце), кот (= котка); послѣдната дума той говори като подражава, когато вижда котката и чуе отъ братчето си, какъ той я назовава „котка“; — въ сжщия день пакъ оà, оdà (= вода); — на 573. день казва лã (= хлѣбъ; ã-то като нѣмско „ã“); — на 574. день меч, мец (= мечка), която дума говори често слѣдъ братчето си, като го чуе да казва то „мечка“; — лãп (= хлѣбъ), 576; — нъс (= носъ), 577; — и при него значи първитѣ думи сж *сжществителни*. Обаче отъ 571. день вече захващатъ да се показватъ и други думи, така напр. ето и ете (= ето), която дума казва, когато го питаме: дѣ е (нѣкое лице)? и той показва на това лице, 571; — тѣй сжщо: òго (= сбогомъ), която дума обаче говори, когато ние го подканимъ да каже „сбогомъ“. — Неговата силна егоистична натура, върху която обърнахъ внимание въ моята разправа върху „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието“ (стр. 79—80.), се показва скоро и въ неговия говоръ, защото вече на 578. день той самъ отъ себе си употрѣбя думицата не! когато му казахъ да даде една играчка на братчето си, и той повтаря нѣколко пжти тоя отказъ, като го подканяхъ за това нѣколко пжти. — Въ сжщия день произнася името на слугинята на съсѣдитѣ нѣне (= Нена), сетнѣ казва леб и лãб (= хлѣбъ), гака (= шапка), уàко (= млѣко), кòче (= копче); — на 581.

день хъа или ка (= игла) и коче (= копче); — шше (= шише), 583; — дзѣце (= столче), 584; — чолàп и цолàп (= чорапъ), 586; — (л)ако и мако (= млѣко), 586; — буш, бущи (= обуща), 586.

II.

Както е явно отъ всички тия думи, дѣтето въ първитѣ двѣ недѣли на тоя езиковенъ периодъ произнася почти само съществителни; но скоро захващатъ да се появяватъ и други части на рѣчьта; така първата глаголна дума се показва на 585. день, когато дѣтето казва къс (= скжсана), като вижда, че шапката е скжсана; — на другия день се появява личното мѣстоимение ас, ас, което изговаря дѣтето, когато иска да направи нѣщо самъ, като напр. да седне самъ на единъ столъ, на който седи обикновено, безъ да иска чужда помощъ; — на 590. день казва същата дума, когато иска да направи нѣщо самъ или иска да земе нѣщо въ ржката; — на 587. день се появява пакъ, и то вече въ по-ясна форма, глаголътъ въ думата мо се ¹⁾, която дѣтето изговаря, когато се мжчи да направи нѣщо, което не сполучва, напр. като бутанѣкой столъ, който се е спрѣлъ нѣйдѣ, та не върви вече; тая дума означаваше собствено: *не може!* И тука пакъ е забѣлѣжително, че изразътъ изказва нѣщо отрицателно, и че тоя изразъ му се изтрѣгва, когато противъ волята му се изпрѣчи нѣкаква спънка! — На 591. день употрѣбля повелителната форма и ш (= вижѣ), която казва постоянно, когато иска да обърне вниманието на нѣкого върху нѣщо.

Скоро слѣдъ това, нѣщо около двѣ недѣли само подирѣ появяването на първия глаголенъ изразъ, се показва първото *изречение*, което той изговаря на 601. день, макаръ въ тоя день още като подражание, когато бѣ чулъ изречението отъ братчето си; то бѣ изречението: дай леп (= хлѣбъ), значи същото онова изречение, което бѣ казалъ и братъ му като първо изречение на 577. день. Това исто изречение той произнася и на 612. день, както и на 624. день, като въ послѣдния случай искаше опрѣдѣленъ кжсъ хлѣбъ, значи искаше да каже: дай хлѣба. — Също тѣй казва на 605. день: фа леп (= фа, сир. лошъ, каленъ хлѣбъ), пакъ като подражание, когато му бѣхъ казалъ: това е фа хлѣбъ и притова бѣхъ посочилъ едно нечисто парче хлѣбъ. — Сетнѣ на 612. день казва: ла нана (= ела, нане), отправяйки се съ тия думи къмъ братчето си, като го подканяше да дойде при него; думата „нане“ чулъ вѣроятно отъ слугинитѣ. — На 621. день казва: аз лип (= азъ искамъ да рипна); — на 624. день: не искам, когато баба

¹⁾ с-то произнася като полското ṣ.

му го пита, дали иска да остане у нея; думата *иска м* бѣ употрѣбиль въ правилното ѳ значеніе още на 620. день, когато го питахме, дали иска нѣщо; — на 625. день отговаря *не м*, когато го питахъ, дали има пѣсъкъ на главата си; — на другия день на въпроса ми: обичашъ грозде? отговаря: *об ѳч лоз де*; — *дай дзина м* (= дай да цѣлуна), сир. бебето, 629; — *мише* (= искамъ да мириша, или дай да мириша), 631; — *тига* (= стига), казва, когато не иска вече отъ нѣщо, 631; — *не дам: и, не дам¹⁾* (= не ща), 631; — *не иска(тъ) м и: да* (= вода) *искъ м*, 633; и като му казвамъ азъ слѣдъ това: водата е фа, той повтаря съ ясенъ въпросителенъ тонъ: *дата фа?* — *качи* (= качва се), 633; — *да ѳдам* (= да видя, дай да видя, искамъ да видя), 637; — *б ѳшам* (= пуша), 637; — *не маниш-то*, 637; — *не ма м ѳшка* (= мечка), т. е. не може да намѣри картината съ мечката въ книгата, 637; — *тука п ѳше* (= пиши тука или: азъ пиша тука), 637; това е собствено послѣдниятъ случай, дѣто дѣтето казва глагола съ неопрѣдѣлено окончание; отъ горнитѣ примѣри се вижда, че въ начало дѣтето употрѣбя понѣкога глаголитѣ безъ окончание или съ неопрѣдѣлено окончание (лип, обѳч, мише); — *н'дам ци* (= не ща бисквити), 640, 656; — *млеко искъ м*, 640; — *ас малко* (= азъ искамъ —), 641; — *дай дцунам* (= дай да те цѣлуна), 641; — *дам'* (= дай ми), 643.

При тоя ми синъ вече въ самото начало, както се вижда отъ тия първи изречения, изпжква и се проявява силно неговата волева натура, защото повечето отъ тия негови езиковни излияния винаги се отнасятъ къмъ нѣщо, което той иска, или означаватъ отблѣсване, неискане. Съгласно съ това и между първитѣ често употрѣбяни глаголни форми у него сж *повелителни форми*, първата отъ които се бѣ появила още на 564. и 565. день въ думата *де(а) ѳ* (= дай), която казва, когато иска нѣщо, и ние му обръщаме вниманието, че трѣба да го поиска. Собствено тая подкана, която лежи въ повелителната форма, бѣ се появила още по-рано въ една дума, която граматически наистина не е истинска повелителна форма, именно *ха де и а де* (= хайде). Дѣтето употрѣбя тая дума още на 518. день, когато вижда, че ние се готвимъ да излѣземъ, и той ни подканя да трѣгнемъ скоро; — *кждѣ* 530. день той казва самъ отъ себе си — вѣроятно е чулъ думата отъ своето братче — *ди*, когато ези и подкарва кончето съ краката си. — Отъ тогава повелителнитѣ форми захващатъ да се употрѣбятъ по-често и отъ повече глаголи: *бага* или *бега* (= бѣгай)! 601; — *бѣгай!* 670; — *дай сега!* 637; — *ми тас* (= земи тозъ)! 653; — *еми* (= земи)!

¹⁾ За окончанието на „м“ вж. „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“. Стр. 56.

671; — 'ми ме (= земи ме)! 679; — ту́ли (= турй)! и цу́ни (= цѣлунй)! 670; — виж! нема — тука — пали (= пари), 672; — виж малъко (= малко), виж голем'то (= голѣмо)! сир. камъче за строене, 675; — тий (= изтрий); — пйши (= пи(ъ)шй)! 676; — гледай! 694; — лишай или лышай (= слушай)! 694; — лйши (= слушай)! 705; той употрѣбя послѣдния повелителенъ изразъ и въ прѣносенъ смисълъ, когато иска да каже: гледай! или слушай! за да обърне внимание върху себе си и върху своитѣ занятия; — ди си (=иди си)! 708; — ни (=дигни) тоз тол (= столъ)! 710; — мѣли го пилѡн (= намѣрй — го — пирона)! 711; — нѣси (= донеси) чай! 731, 737; — дигни ме! 737; — папѣ, 'си (= донеси) млеко! 739; — 'си кааство (= донеси лѣкарство)! 742; — нѣси (= донеси) тука! 777; — вѣди ми (= извади ми)! 744; — кўсни (= вкусни)! 748; — бѣли ми и: събѣли (= събери) ми! 758; — папе, пипнй, голещо (= горещо ли) е? 764; — ви се (= зави се) !765; — легай (= легни)! 766; — обуй ми! 766; — ки се, мелам (= скрий се да те намѣря), 771; — бйши (= бриши)! 779; — пи (= спи)! искам будам (= да — те — събудя), 785; — д'жи (= дрѣжъ)! 797; — чуй! 797; — зѣми млекото, глей (= сгрѣй) го! 804; — Вадо, ск'ий (= скрий) ги ти! 864; — закови силно! 894; — качй се ти да видиш, 894; — защо не пиеш, изпи го! интересно е въ въ това прѣдложение правилното измѣнение на двѣтѣ различни глаголни форми, 895; — сбѣли (= събери) ти! 898; — сега поместй се! 918; — залупи (= захлупи) де! 947.

Въ множествено число не се срѣща нито единъ пжтъ сжщинското повелително наклонение. Само веднажъ дѣтето употрѣбя на 766. день единъ *непрѣкъ повелителенъ изразъ* въ второ лице множествено число, като казва: дежете (= да отрѣжете). Тоя несжщински повелителенъ изразъ се срѣща инакъ често и много рано въ другитѣ лица. Така дѣтето казва на 637. день вече въ първо лице единствено число: да йдам¹⁾ (= да видя); обаче въ първо врѣме почти винаги се изпуска частицата „да“: тулам (= да туря), 652; — ланнам (= да легна), 652; — лазам (= да излѣза), 653, 654; — липам (= да рипна), 656; — тѣлам (= да отворя), 656; — гледам (= да —), 669; — аз сам гледам (= да —), 683; — чу(ъ)кам (= да чукамъ), 678; — лельо, видам (= да видя), 693; — видам чиста ка'па (= да видя чистата кърпа), 761; — сега да видам, какво има тука, 898; — да видам, топки млого сж ли (= да видя, много топки ли сж), 898; — цаднам (= да

¹⁾ Върху м-то въ тия форми вж. по-горѣ.

седна), 706; — цунам (да — го — цѣлуна), 766; — да го заключам, 939.

По сжщия начинъ се изказва често непрѣкиятъ повелителенъ изразъ и въ второ лице: викаш (= да я викнешъ), така ми отговаря, когато го попитахъ: да викна ли Данка? 668; — купиш — Владо — мене (= да купиш на Владо и менѣ), ми казва, като ме вижда, че излизамъ; той искаше съ това да каже, да купя нему и на Владо нѣщо, сир. бонбони, 674; — да деш (= да да дешъ), ми отговаря, когато го питахъ: дали да ти дамъ това? 688; — диннеш, мише ли тоз (= да ме дигнешъ да видя, дали мирише този, сир. лимонъ), 703; — азъ му бѣхъ казалъ: азъ викнахъ Данка, на което той ми забѣлзва: не си викал, а когато подиръ това го попитахъ: да я викна ли? той ми отговаря: викаш (= да я викнешъ), 714; — Вадо нѣсеш леб (= и на Владо да донесешъ хлѣбъ), 752; — лупиш (= да захлупишъ), 770; — цеднеш тоя тол, аз той (= ти да седнешъ на тоя столъ, азъ на тоя), 778; — блѣчеш (= да — ме — съблѣчешъ), 779; — И съ частицата да, особено по-късно: да ва' жеш (= да вържешъ), 766; — пак да купиш нови сухо-глоздета (= ново сухо грозде), 901.

Третото лице отъ тоя непрѣкъ повелителенъ изразъ се срѣща въ формата: дѣеде (= да яде), 665. — И въ множествено число: блѣчат (= да ме облѣчатъ), 777. — Сжщо тѣй най-сетнѣ и въ първо лице множествено число: тма бони там видим, пак додем (= да идемъ да видимъ, има ли бонбони тамъ, и пакъ ще дойдемъ), 706; — и двата (= двамата) да видим, 875.

Както се вижда отъ раното употрѣбение на повелителното наклонение, а особено въ неговата непрѣка форма, *непосрѣдното бждеще врѣме* е една отъ първитѣ темпорални форми. Така дѣтето казва на 621. день: лип и аз лип въ значението на „искамъ да рипна“; — мише (= *искамъ* да мириша, *дай* да мириша), 631; — да йдам (= да видя, *дай* да —, *искамъ* — —), 637; — дай дцунам (= дай да — те — цѣлуна), 641; — дам (= ще — го — дамъ), 652 и пр.

Сжщо тѣй рано, разбира се, се явява въ говора и *сегашно врѣме*: *иска*м, отговаря той, когато го питамъ, дали иска нѣщо, кждѣ 620. день, сжщо и 626; — не *иска*м, отговаря, когато го пита баба му, дали иска да остане при нея, 624; — *нема*м, отговаря, когато го питам, дали има пѣсъкъ на главата си, 625; — не *дам*, не дам (= не ща), 631; — да (= вода) *искъ*м, 633; — *бѣ*шам (= пуша), 637; — *можа*м (= мога), 681; сжщия изразъ употрѣбя и въ отрицателенъ смисълъ: не *мога*; — съ сжщата тая

дума, чието значение е усвоилъ значи напълно, той ми отговаря на 702. день, когато го попитахъ: ти не знаешъ да четешъ; тъй че той не ми отговаря: знамъ, както би трѣбало да очаквамъ, ами съвсѣмъ чудновато: можахъ; — скоро дѣтето усвоява вече и помжнитѣ форми на сегашно врѣме, като напр. виждам, която дума употобя вече на 749. день.

Ясно изразеното *трето лице* отъ сегашно врѣме се явява сжщо тъй рано, както и първото, даже още по-рано, ако земемъ въ внимание нѣкои безлични глаголни форми; така дѣтето казва вече на 587. день, като напрасно се мжчи да извърши нѣщо (вж. по-горѣ): моѣе (= може), съ която дума иска да каже: не може; — тига (= стига), казва, когато го кжпятъ и му се чини, че е вече достатъчно, та иска да го извадятъ изъ ваната, 616, сжщо и на 631. день; — бли, вли (= вали), 619; — бли (= боли), 623; — боли, 638; — боли ме, 711; — нема ниш-то, 637; — нема мѣшка (= мечка), 637; — нема Ладо (= нѣма мѣсто за Влаго), казва, като завзема и двѣтѣ мѣста на едно столче, 668; — може (= може ли)? 675; — нема (за) тебе 'це (= яйце), 684; — нема (= нѣма да иде, не бива да иде), така отговаря, когато му казваме, че Данка — слугинята — ще иде на село, 688; — нема ги пуйките; нема го копчето, 706; — ѣма бони там видим, пак додем (вж. по-горѣ), 706; — пие ми се или само: пие ми, 712, 782; — 'де (= яде) ми се, 712, 737, 782; — дласка (= драска, дращи) ме, 755; — кал има вън, 779; — нема кон, има само датин (= солдатинъ), 780; — пи (= спи) ми се, 785. — Понѣкога се изпуска безличниятъ глаголъ „има“: тука вѣтле пилон (= тука вжтрѣ има пиронъ), 762. — Въ дѣйствително трето лице: качи (= качва се), 633; — денцето паче (= бебенцето плаче), 645; — плаче бебѣ, 675; — пи (= спи), 646 и по-рано; — книгата мѣйше (= мирише), 669; — пиliche (= прилича), казва, като туря на главата си една нова шапчица, 669; — дали (= удари), дохожда да се оплаква съ тая дума, когато нѣкой го е ударилъ, 669; — млеко — бенце (= бебенцето) — иска, 677; — 'де (= яде), 782; — той леб н' теба, тад (= тоя хлѣбъ не трѣба, твърдѣе), 782; — не може да се извади, заковано е, 901.

Слѣдващата подиръ това форма отъ сегашно врѣме е оная на *първо лице множествено число*, което се появява, и това е за очудване, прѣди второто лице единствено число; това сигурно стои въ свръзка съ неговата волева натура, която винаги обича да изтъква първото лице, та и тука слѣдвателно пакъ захваща да изражава първото лице отъ множествено число прѣди второто. На

654. день дѣтето употрѣбѣя обичае (намѣсто: обичае се); — сетнѣ казва на 664. день немам леб, което твърдѣ вѣроятно означаваше и „нѣмаме хлѣбъ“; — деме (= ядеме), ми отговаря, когато го бѣхъ попиталъ: какво правите тука? 682; — искаме чай, 684; — ъма бони там видим, пак додем (= да видимъ, има ли бонбони тамъ, и пакъ ще дойдемъ), 706; — мата (= на земята) чукаме, не на тол-овете (= столоветѣ), така ми отговаря, когато му бѣхъ забѣлѣзалъ да не чукать, т. е. да не зачукватъ пирони, а той си спомня, че по-прѣди имъ бѣхъ казвалъ често, че не бива да зачукватъ пирони по столоветѣ, 706; — пеем (= пѣемъ), 758; — ние искаме, 765; — вещи (= свѣщи) палим, 800; — содима (= разхождаме се), 801; — Вадо здавее, после лезнем видим кученца (= когато Владо оздравѣе, ще излѣземъ послѣ да видимъ кученцата), 818; — като идем на Дагалевци (= Драгалевци), ще земем пайтон, 901; — ние не щем да прием млеко, 921.

Около сжщото врѣме, малко по-късно, се употрѣбѣя *второто лице отъ единствено число*, и то сжщо тѣй често: викаш (= да я викнешъ), ми казва, когато го бѣхъ попиталъ: да викна ли Данка? 668; — купиш — Владо — мене (= да купишъ на Владо и мене, сир. бонбони), 674; — Пловдив ти — тиде — мене — конче — купиш (= въ Пловдивъ ти отиде да ми купишъ кончето), ми отговаря, когато го бѣхъ питалъ, отдѣ съмъ му донесълъ кончето), 694; — Владо бичаш? (= обичашъ ли Владо?), 700; — пишеш? 705; — що 'деш (= ядешъ)? 731; — ти немаш пали (= пари), 740; — не, плачеш много, казва на братчето си въ смисълъ: нѣма да ти дадатъ тебѣ нищо, защото постоянно плачешъ; — 'що (= защо) пушаш? 746; — 'що (= защо) се обличаш? 748; — лежеш (= лъжешъ), казва внезапно на братчето си, когато тоя му казва да му даде пѣтела (играчка), който щѣлъ да му повърне скоро; думата е уловилъ вѣроятно отъ слугинята, 748; — не менека бичаш (= обичашъ), 758; — не искаш го, лаз (= и азъ) не искам, 765; — голе тулим (= горѣ ще го туримъ) да не намелиш ти, 876.

По-късно захваща да се употрѣбѣя *третото лице множествено число*, за пръвъ пѣтъ на 681. день: апат (= хапятъ); — мишки тука лазат (= излизатъ отъ тука), 706; — папѣ, падат гащитѣ, 756; — н'можат така касат (= не могатъ така да се откъснатъ, т. е. не може да откъсне копчетата), 766; — тука цѣ'чат (= цвѣрчатъ) мишки, 768; — блѣчат (= да ме облѣчатъ), 777; — човеците имат шапки, а аз немам, 875; — склацат (= скърцатъ) обушата, 878; — тѣ'чат (= тѣрчатъ),

898. — Въ първо време слѣдъ появяването на третото лице множествено число единъ пжтъ е употрѣбено погрѣшно третото лице отъ единствено число намѣсто множественото число: боли (= болять) ме 'чите (= очитѣ); но можеби той искаше да каже и: боли ме окото, въ който случай грѣшката би била въ употрѣбението на множественото число отъ сжществителното намѣсто единственото.

Второто лице множествено число е отбѣлзано само единъ единчѣкъ пжтъ, и то въ непрѣкия повелителенъ изразъ: дѣжете (= да отрѣжете), 766.

Тука ще прослѣдимъ и *погрѣшното употрѣбение* на окончанието *амъ* или *ямъ* въ първо лице единствено число, което окончание се задържа много дълго. На друго мѣсто¹⁾ вече обяснихъ, отдѣ произлиза това тѣй често погрѣшно употрѣбление: бѣшам (= пуша), 637; — лѣдам (= реда, нареждамъ), 705; — апам (= хапя), 705; — чѣтам (= чета, да чета), 706, 750; — нѣси (= донеси) чай, искам пиям (= да пия), 737; — папѣ, дай видам (= да видя), 738; — видам чиста ка'па (= да видя чистата кърпа), 761; — сегѣ да видам, какво има тука, 898; — не можам, 738; — 'можам аз цам; (= не мога азъ самъ), 742; — 'можам дземам (= не мога да зема), 751; — аз можам качам (= азъ мога да закача), 757; — сбѣли ти, сичките не можам (= събери ги ти, азъ не мога ги събра всичкитѣ, сир. камъне), 898; — можам носам (= мога да нося), 765; — аз можам да затолам в'атата, 929; — аз не плачам, 738; — лаз (= и азъ) искам куснам (= да кусна), 744; — дай ми го клиям, 746; — биам, 751; — аз веам Цофиата (= азъ живѣя въ София), 751; — аз знаям купам (= да купя), 758; — капам (= кпя се), 760; — аз кѣвам (= кова), 761; — аз бѣям (= се боя), 765; — аз боим железница, аз бегам тебе (= азъ се боя отъ желѣзницата, азъ бѣгамъ при тебе), 800; — искам качам тѣлия (= искамъ да се кача на стола), 766; — кога съшам (= свърша), 767; — дай ми пишам (= да пиша), 769; — що пишам тук масата? (= що да напиша тука на масата?), 781; — лаз га танам голем, гава пишам днес (= и азъ когато стана големъ, тогава ще пиша днесъ), 807; — клатам аз (= искамъ да го — бебенцето — клатя, люлѣя, азъ), 770; — лѣвам (= ловя); първенъ каза ловим, но веднага се поправи и рече: ловам, 771; — бѣям (= да обуя), ѣ-то като нѣмското ѣ, 777; — обуям (= да обуя), 799; — возам (= возя), 777; — кога танам (= стана) голем,

1) „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.“. Стр. 59.

чѣтам (=ще чета), 779; — танам голем, дам те (=когато стана големъ, ще ямъ кюфте), 803; — Вадо не кави, аз само кавам (=Вл. не прави, азъ само правя), 779; — аз чистам (=чистя), 780; — плах чистам (=праха чистя), 802; — аз глаям големите ниги (=азъ играя съ голѣмитѣ книги, т. е. съ голѣмитѣ портрети), 782; — тия зад тулам? (=и тия ли да туря назадъ?), 782; — пи! искам будам (=спи! искамъ да те събудя), 785; — нема земам (=нѣма да зема), 790; — поласнам (=да порастна), 797; — искам чуям (=да чуя), 797; — дай гъ'нам тебе (=дай да те прѣгърна), 799; — къпам (=кпя се), 804; — аз блѣчам (=ще облека) големите бущи (=обуща), 808; — ще станам да си наплавам (=направя), 893; — дъ'жй (=дрѣжъ) я ти да ти покажам, нема да я земам (=да ти я зема), т. е. книгата съ картинки, 895; — ще слезам (=слѣза), 898; — ще залупам (=захлупя), 900; — земи големия камък, че ще го фъ'ла (=хвърля) и ще удалам Вlado; тука вече глагольтъ „хвърля“ има правото окончание, докато при „ударя“ още стои окончанието „амъ“, 918; — искам да го пуснам (=пусна), 921; — да го заключаам, 939; — и аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка и нема да ти я дам, 968. — Отъ тия примѣри се вижда, какъ погрѣшната форма на първото лице се употрѣбя дори до края на наблюденията, които при това дѣте свръшватъ съ 986. день. Само тукъ-тамъ се срѣща правилната форма: като стана голем, ще имам книжка и аз, 921; — аз ще отлупа (=отхлупя), 947; — аз като *седна* у банята, ти можеш да си идеш у столовая, 971.

Нека тука прослѣдимъ специално и употрѣбението на разнитѣ лица отъ глагола „сѣмъ“ въ сегашно врѣме. Разбира се, че въ начало тоя глаголь се изпуска; обаче това става не само въ начало, ами и доста късно, даже до послѣднитѣ дни на наблюденията, слѣдъ като вече отдавна се употрѣбятъ разнитѣ лица. Така дѣтетото казва 1. *безъ сѣмъ*: не лош, не фа (=не сѣмъ лошъ, не сѣмъ фа), когато му кажемъ: ти си лошъ, ти си фа, 670; — аз малък, 'га виж голем аз (=азъ сѣмъ —, сега вижъ, голѣмъ сѣмъ азъ); тая негова любима фраза казва той, като при изговарянето ѝ изврѣшва слѣдното: когато произнася първата часть, той клѣка до единъ столъ, за да покаже, колко малъкъ е, сетнѣ веднага се изкачва бърже на стола и притова произнася втората часть на фразата, 779; — фа аз? (=фа ли сѣмъ азъ?), 779; — 2. *безъ си*: ти лош, ти фа, 669; — по-късно често се изпуска формата „си“ като спомагателенъ глаголь въ минало неопрѣдѣлено: ти пишел (=ти си писалъ, собствено: ти вече писа), 778; — ти та-

нал голем, 779; — ти лежал (=ти си рѣзалъ), 779; — 3. *безъ е*, което се изпуска много често: дата фа? (=водата фа ли е), 639; — папà цаца,¹⁾ 669; — мой голем (=моятъ, т. е. пиронъ, е голѣмъ), 670; — 'Лудо де? (=Вудо дѣ е?), така пита, когато при събуждането си вижда, че Вудо не е въ стаята, 675; — големо де? (=дѣ е голѣмото?), 683; — папà вѣк (=е човѣкъ), а-то произнесено като нѣмското а, 688; — папе, това мене? (=това за мене ли е?), 693; — де динат? (=дѣ е единиятъ?), 694; — Цанчо мокъл (=Сѣнчо е мокъръ), 706; — дин лап касан (=единъ чорапъ е скжсанъ), 717; — я делле? 215; — папà, що (е) това там? 737; — де кон? (=дѣ е коньтъ?), 738; — папà, де бел клак? (=дѣ е бѣлиятъ кракъ, т. е. на коня — играчка), 744; — де поп? (=дѣ е попътъ?), 746; — де големия кон? 762; — нова тая нижка? тая тала, де е новата? (=нова ли е тая книжка? тая е стара...); интересно е въ тая длъжка фраза, че е-то е употрѣбено въ послѣдния въпросъ, когато то липсува въ прѣдходнитѣ двѣ изреченийца, 764; — папà, мое (ли е) това? 746; — папà (на) Вудо (ли е) тоя леб? 789; — ти не си болен, Вудо само болен; въ фразата тука е употрѣбенъ спомагателниятъ глаголъ въ второ лице, но се изпуска въ третото лице, 789; — вайо топло? (=въ столоваята топло ли е?), 799; — Данка (е) гладна, 811; — 4. *безъ сж* (първо лице множествено число изобщо се срѣща много рѣдко, второто лице отъ глагола „сѣмъ“ не се срѣща пѣкъ никакъ): тия (сж за) мене, 700; — папà, де (сж) новите буци? (=обуца?), 738; — тия (сж) новите, 740; — де 'нтели? (=дѣ сж дантелитѣ?), 742; — де тебе нови буци? (=дѣ сж твоитѣ нови обуца?), 742; — де лимите? (=дѣ сж килимитѣ?), 746; — де нелите? (=дѣ сж фенеритѣ?), 751; — мѣй тия? (=мои ли сж тия?), 760. — А съ глагола: 1. *сѣмъ*. не са(ъ)м фа, така отговаря, когато му казахъ: ти си лошъ, 683; — не сѣм, човек, така казва, когато братъ му му казва: ти си костенурка, 705; — гладън сѣм, искам лѣко (=млѣко), 706; — не сѣм аз, отговаря, когато му казваме: ти си брѣмбаръ, 760; — видиш, кòлчав сѣм аз, 751; — аз не сѣм лош, 779; — аз сѣм изпòтен, 905; — 2. *си*: де си? 705? — ти си нулка (=костенурка), отговаря на брата си, когато тоя му бѣ казалъ сжщото, 705; — ти си бѣмбал (=брѣмбаръ), 740; — ти си хубав (=хубава), казва на майка си, когато тя му бѣ казала: аз не сѣм лоша, 767; — ти не си болен, Вудо

¹⁾ Вж. „Първитѣ начала и пр.“. Стр. 67.

само болен, 789; — ти си далеко, не можеш да го земеш, 821; — 3. *е*: не е големо, вѣроятно е дума за грозде, 675; — не е (ли) кон? 681; — не е малко — големо, така ми отвърща, когато му бѣхъ казалъ: това е малко, 682; — не е тоз, 702; — тука е Лов (= Стамболовъ), сир. на портрета, 706, 710, 744; — де е кошката? (= кокошката?), 706; — ко (= какво, кой) е това? 708; — де е това пишам? (= за да пиша)? сир. моливѣтъ, 711; — това не е малък, т. е. прѣстъ, 744; — тая е; не е тая, 744; — де е джебѣтъ? 746; — де е човекѣтъ? 746; — не е лош, отвърща, когато му кажатъ: папа е лошъ, 749; — има тука лампа, (но тя) не е палена, 818; — 4. *сме*: не съмъ, отговаря, когато го питатъ: пили ли сте млѣко? 702; — ние тѣба (= трѣба) да се дѣжѣм (= дѣржимъ), че сме малки, сир. да се дѣржатъ за ржка, 986; — 5. *сж*: не са, отвърща, когато му бѣхъ казалъ: твоитѣ ржцѣ сж фа, 686; — де сж малките? сир. камѣчета за строене, 742; — тука сж малките, 743; — малко ми сж, сир. тия, 744; — малки сж тия, 750; — тука са бони (= бонбони), 768; — менека тия са (= това сж мои, за мене), 799; — тебе тии сж? (= за тебе ли сж тия? или тия твои ли сж?), 802; — малки са ли тия? 846; — Вадовите големи сж, 850.

Формитѣ на бждеще врѣме и на минало свѣршено се появяватъ въ говора на дѣтето туку-речи въ сжщото врѣме, наистина ония на бждещето врѣме малко по-рано, обаче въ езиковно отношение правилно изказанитѣ форми на бждещето врѣме се показватъ пѣкъ въ употрѣба много късно, докато минало свѣршено се изказва вече рано въ доста правилни езиковни форми. А именно *бждещето врѣме* въ начало се изражава безъ спомагателния глаголъ *ще*, и тоя начинъ на изражаване се задържа твѣрдѣ дълго врѣме въ всички лица; така 1. въ първо лице: лип (= ще рипна), 621; — дам (= ще ги дамъ), 652; — аз дам (= азъ ще го дамъ), 683; — аз дам палѣ Ванка (= азъ ще дамъ пари на Иванка), 789; — аз дам сичкитѣ (сир. пари) днес да купиш месо, 874; — тулям (= ще го туря), 670; — тавам (= оставамъ, т. е. ще го оставя, ще го туря, ще го сложа), 674; — кажам (= ще кажа, ще казвамъ), отговаря ми, когато го бѣхъ попиталъ, дали нѣма вече да прави мокро въ креватчето, и дали ще казва по-рано, 700; — кажам (= ще покажа), 706, 765; — аз мелям (= ще намѣря) патиците, 706; — лаз мелям канче (= и азъ ще намѣря камѣче), 742; — купам бони (= ще купя бонбони), ми отговаря, когато го питамъ, какво ще прави съ паритѣ, 706; — тука кям (= ще скрия), 712; — пак бѣкам (= ще бѣркамъ)

-- въ — нѡ съ т, сир. съ прѣста, 749; — пак касам (= ще скжсамъ) копче, 753; — ичките копчета касам (= ще скжсамъ), немаш (= за да нѣмашъ), 762; — кога танам (= стана) голем, чѣтам (= ще чета), 779; — аз бѣлам (= ще ги събера), 782; — аз сипам (= ще сипя), 782; — още малко пишам (= ще пиша), после (ще) дам, 795; — лаз га танам (= и азъ кога стана) голем, гава пишам (= тогава ще пиша) днес, 807; — аз изѣдам (= ще те изямъ), 799; — танам (= като стана) голем, дам те (= ще ямъ кюфте), 803; — аз блѣчам (= ще облѣка) големите буци (= обуца), 808; — ами аз земам (= ще го зема), 882; — 2. въ второ лице: ти — даваш (= ще давашъ) — мене, сир. супата, 683; — пак дѣдеш гледам? (= ще ли ми го дадешъ да го гледамъ?), 710; — ти лезнеш? (= и ти ще ли излѣзешъ?), 743; — ти лезеш (= ще излѣзешъ) вън, 758; — дин пилон дземеш (= единъ пиронъ ще земешъ), 766; — ти неш (= ще настинешъ), 765; — ти там додеш (= ще дойдешъ)? 795; — ти 'деш, после там идеш (= ти ядешъ, послѣ тамъ ще идешъ, сир. въ другата стая), 795; — танеш (= когато станешъ) по-голем, и тя тане (= ще стане) по-голема, сир. кжщичката направена отъ камъне за строене, 882; — 3. въ трето лице: бие (= ще —) чичо, 700; — бие тебе (= ще те бие), 700; — Вадо бие чичо, сир. чичо ще бие Влада, 700; — н'там (= не ща), мене бие (= ще бие) там чичо, 700; — губи (= ще се загуби) тоя пилѡн (= пиронъ), 765; — пак фане пи (= ще захване да спи, сир. ще заспи), 776; — Данка лезне (= ще излѣзе), 778; — Вадо кѣпе (= ще се кѣпе), после аз, 782; — пак гасне (= ще изгасне), 806; — вече папѡ купи, сега ма купи (= мама ще купи), 809; — сега убаво ли е леме (= врѣме)? сега тане (= ще стане) лошо леме, 858; — танеш (= когато станешъ) по-голем, а тя тане (= ще стане) по-голема, сир. кжщичката отъ камъне, 882; — 4. въ първо лице множествено число: ъма бони там видим, пак додем (= има ли бонбони тамъ да видимъ, пакъ ще дойдемъ), 706; — ние пим неска (= ние ще приемъ днеска, сир. шоколада), 749; — колеме, ядеме (= ще заколемъ и ще го изядемъ), 801; — купиме цити (= ще купимъ бисквити), 802; — Вадо здавее, после лезнем, видим кученца (= когато Вlado оздравѣе, ще излѣземъ да видимъ кученцата), 818; — сега идеме (= ще идемъ) да лече, 850; — голе тулим (= ще го туримъ горѣ) да не намелиш ти, 876; — като идем на Дагалевци, ще земем пайтон, 901; — 5. въ второто лице множествено число само единъ пѣтъ: де тулите (= ще турите) палтото? 749. —

Спомагателният глаголъ ще за пръвъ пжтъ по изключение се явява още на 767. день въ трето лице въ изречението: до фтолът ще доде да цели (=цѣри) Вадо, но инакъ правилно и често се явява тоя глаголъ тепърва подиръ 890. день и отъ тогава нататкъ се употрѣбя постоянно, и то най-напрѣдъ се появява въ първо лице, послѣ въ второ лице единствено число и най-накрая въ първо лице множествено число, докато другитѣ лица не се срѣщатъ никакъ: 1. въ първо лице: ще станам да си наплавам (=направя), 893; — ще слезам (=слѣза), 898; — ще залупам (=захлупя), 900; — земй големия камък, че ще го фъ'ла и ще удалам Владо, 918; — като стана голем, ще имам книжка и аз, 921; — аз ще отлупа (=отхлупя), 947; — и аз като бъдам болен, като земам един пѣт чай, ще отидам на Дагалевци, 961; — аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка и нема да ти я дам, 968; интересно е въ послѣднитѣ двѣ изречения употрѣбението и изпускането на спомагателния глаголъ за израза на бждещето, и то съвсѣмъ правилно по свойствата на нашия езикъ; защото дѣтето въ приставенитѣ изречения (като бъдам) изражава бждещето, както трѣба да бжде, безъ спомагателния глаголъ; — 2. въ второ лице: тогава ще изедѣш, 898; — на Владо защо ще дадѣш захал? 961; — 3. въ първо лице множествено число: като идем на Дагалевци, ще земем пайтон, 901; — ние ще излезем, 915; — ще заколеме тебе, 921; — така ще гледаме, как нацаждуват (=прѣцѣждатъ) млекото, 947.

Отрицателната форма на бждещето врѣме се изражава отъ дѣтето не по обикновения начинъ съ не ще, ами винаги съ често употрѣбяната форма нѣма да. Тая форма се появява още на 672. день, обаче въ първо врѣме съ изпускане на частицата „да“, която се появява тепърва слѣдъ повече отъ 200 дня; повечето отъ фразитѣ, въ които се употрѣбя тоя начинъ на изражаване, сж въ първо лице и много рѣдко въ трето лице: нема плаче, 672; — нема панне (=да падне), 672; — пиле нема — гонам (=да гоня) и кошка (=кокошка) — нема — гонам, 680; — нема касам (=да кжсамъ), 680; — нема пишам (=да пиша), 705; — нема дзимам (=да зема), 705, 790; — нема касам (=да скжсамъ), 706; — нема пак фълам (=нѣма още веднажъ да хвърлямъ), 707; — нема пам (=да спя), 714; — нема дзимам (=да зимамъ) кофите, 758; — нема пак сипам (=да изсипя), 758; — съ „да“: дѣ'жй (=дрѣжъ) я (т. е. книгата) ти да ти покажам, нема да я земам (сир. да ми покаже картинкитѣ въ книгата), 895; — аз като бъдам голем, ще си купам една

жълтичка и нема да ти я дам, 968. — Интересно е най-сетнѣ простото употрѣбение на частицата „нѣма“ безъ глагола въ слѣднитѣ три случая: на 688. день, когато му казваме, че Данка — слугинята — ще си иде на село, той отговаря: нема (въ смисълъ на: нѣма да иде, не бива да иде); — сжщо тѣй когато азъ на 702. день му казахъ, че ще падне, той ми отговаря: нема; — ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветѣл (= вѣтѣръ), 915.

Както вече споменахъ, около сжщото врѣме, когато се появява бждещето врѣме, се яви и *минало свършено*, което естествено това дѣте употрѣбя най-често въ 1. първо лице: за пръвъ пътъ се показва тая темпорална форма въ една чудновата форма, именно азъ питахъ слугинята: дойде ли (ти) вече? на който въпросъ дѣтето ми отговаря: дех (= дойдохъ), обаче не се знае положително, дали то искаше да ми отговори въ първо или въ трето лице, 668; — удали (= ударихъ) се, 673; — блечех (= облѣкохъ се) 677, 760; — несох (= донесохъ), отговаря, когато попитахъ брата му: донесе ли? 678; сжщо и на 712. день; — несох тол (= донесохъ столъ), 764; — да де (ъ) х (= дадохъ), казва, когато му бѣхме казали, че го не обичаме, защото не даваше супа на брата си, 679; — дадох, 684; — дадъх, 758; — аз дадох Вадо цето (= на Владо яйцето), 861; — аз касах (= скжсахъ), 682; — тебе касах тука копче (= тебе ти откжснахъ —), 753; — дех (= видѣхъ) пуйките, отговаря, когато го бѣхъ попиталъ: видѣ ли пуйкитѣ? 682; — аз видех Лов (= Стамболова), сир. на лика, 760; — аз видех, 768; — нещо мелих (= намѣрихъ), 684; — мелих 'дин кѣнкът (= на мѣрихъ единъ камъкъ), 742; — тѣлих, ми отговаря, когато го бѣхъ попиталъ, дали е турилъ тамъ камъка, 700; — тѣлах (= турихъ), 762; — ядех, ми отговаря, като го попитахъ: яде ли? 701; — адъх бони (= ядохъ бонбони), 733; — дзедех бонче (= изядохъ бонбонче), 749; — дах (= ядохъ, изядохъ) и: дзедех (= изядохъ), 749; — тия Вадо цити, аз дзедех (= тия сж на Владо бисквити, азъ изядохъ — своитѣ), 762; — дех или ях (= ядохъ), 782; — папѣ, виж, аз бутах лезите (= бутнахъ желѣзата), 703; — бутах (= бутнахъ), 762; — паднех (= паднахъ), 705; — падех (= паднахъ), 765; — аз пах (= спяхъ) повече, сир. много, 706; — аз повече спях, 761; — аз пах (= спяхъ), 779; — мих аз, не ти (= азъ се михъ самъ, ти не ме ми), 706; — чупих (= счупихъ) аз тийка (= кутийката), 708; — вадих (= извадихъ), 712; — тия вадих (= извадихъ), сир. тия обуца извадилъ отъ долапа, 761; — лаз кусих (= и азъ кусихъ или куснахъ), казва, слѣдъ като бѣ казалъ по-прѣди: лаз искам куснам, сир. отъ млѣкото, и наистина бѣ направилъ

това, 744; — кусих, 748; — (д)зех (=зехъ), 745; — ичките (=всичкитѣ) копчета зех, 751; — земах малко, отговаря, когато го бѣхъ попиталъ: ти не зе ли отъ шоколадата? 758; — аз дземах глата (=зехъ иглата), 763; — това дете го земах, 929; — ких (=скрихъ), 746; — бѣках (=брѣкнахъ), 749; — бих, 751; — пих, 751; — пих аз, 764; — губих (=загубихъ), 753; — губах (=загубихъ), 787; — аз качах (=закачихъ) тука, 757; — ее там качах (=закачихъ) аз кучовете (=ключоветѣ), 780; — лѣвих (=уловихъ) копче, 758; — аз ѣдех (=ходихъ, бѣхъ) на-вода 758; — бѣлах (=събрахъ), 760; — и тоя кѣвах (=заковахъ), 761; — аз кѣвах (=ковахъ, заковахъ), 761; — аз един кѣвах (=заковахъ), 767; — аз тоя там малкия кѣвах (=заковахъ), ти големия, 767; — липах (=ригнахъ), 762; — тоя пилѣн сино кѣвах (=заковахъ силно), 795; — аз чесах (=се вчесахъ) хубаво, ти не си чесал (=не си се вчесалъ), 767; — аз пишах (=писахъ), 769; — аз кѣвах (=направихъ) мокло (=мокро), 771; — немах, 777; — танах (=станахъ), 777; — плюнах, сир. на роклята, 779; — дѣвѣх, Вадо не дѣвѣл (=азъ оздравѣхъ, Владо не е оздравѣлъ, 779; — аз качах коня (=се качихъ на коня), 787; — пѣхнах, 789; — аз сичкитѣ пѣхах (=пѣхнахъ), 866; — откопчах, закопчах, разкопчах (=откопчихъ и пр.), 882; — 2. второто лице е много по-рѣдко: що несе (=донесе)? 765; — Плодив ти — тиде — мене — конче — купиш (=въ Пловдивъ ти отиде да купишъ менѣ конче), ми отговаря, когато го бѣхъ попиталъ, откъдѣ съмъ му донесълъ кончето, 694; — ти бе вѣн? интересно е тука въ тази фраза рѣдко употрѣбяното въ обикновения говоръ минало свършено отъ глагола „съмъ“ въ второ и трето лице; това е и единичниятъ случай, дѣто съмъ отбѣлѣзалъ това врѣме отъ този глаголъ, 807; — каза ти ма купи още канѣе? (=каза ли ти на мама да купи още камѣне?), 809; — що е това тука, дека ти зема? 864; — каде е големото, дека тули това? 874; — ами Владо защо го зе? сир. на скута, ми казва, когато не искахъ да го зема на скута, 932; — ти залупа (=захлупи), 947; — не, не, ти пи, отвърща на брата си, когато той казва: азъ не съмъ пилъ, 985; — 3. въ трето лице: 'но па'на (=едно падна), 683; — Вадо бу ме (=ме уби), 694; — даде цупа, тета, ишко (=кюфтета, всичко), отговаря, когато го питатъ, дали слугинята му е вече дала да яде, 701; — би ме малко, ми отговаря, когато ми се оплакваше, че Владо го билъ, а азъ му бѣхъ казалъ: ахъ, много те е билъ! 706; — мама тиди (=си отиде), 731; — де 'тиде Данка 'га? (=къдѣ отиде сега Данка?), 789; — и

Вадо леб мели, 'де (=и Владо намѣри хлѣбъ, ядѣ), 740; — що н'доде дофтолът? (=не дойде докторътъ), 752; — Мица (=Марица) тука доде, 765; — губи (=загуби) се, 753, 764; — мамà отежа (=отрѣза), 767; — пàли (=запали), 781; — днес лела (=леля) тука спа, 782; — боде (=убоде) ме, 878; — със какво зе? 936; — 4. въ първо лице множествено число: ние си купихме топки и си иглахме (=играхме), 896; — не сме ядохме (=яли) сладко, само ядохме 'ци (=бисквити), 901; — избегахме, 901; — ние ядохме по две челеши, 941; — 5. въ трето лице множествено число: дигнаха ги, 861; — стовалиха песѣк, 882.

Слѣдната често употрѣбяна форма отъ миналото врѣме е *минало неопрѣдѣлено*, чиито форми обаче дѣтето употрѣбя въ първо врѣме, па и по-късно, намѣсто минало свършено. Въ начало дѣтето не прави обикновената разлика въ употрѣбата на тия врѣмена и често за означаване на смисъла именно на неопрѣдѣленото минало си служи съ минало свършено: късал нигата (=скжсахъ книгата), 711; — бутал (=бутнахъ го), 715; — видиш, това тулил (=това турихъ така тамъ), 750; — ципал (=изсипахъ) аз, 758; — азъ съм дувал (=азъ духнахъ, сир. свѣщъта), 764; — азъ съм плачал (=азъ плакахъ), 764; — тавил (=оставихъ го) там, 782; — ти пишел (=ти писа вече), 778; — 'га пишел ти си (=сега ти писа, — та можешъ вече да ми дадешъ молива), 778; — ти си фѣлил (=ти хвърли), 779; — тулал и: тулил ти си (=ти тури), 781; — тавил (=ти остави) там, 782; — мамà лезнала (=излѣзе), 743; — Вадо дадели ци (=Владо — ми — даде бисквити), 750; — той менека цунал, 760; — Данка несъл (=донесе) чай, 764; — дофтолът додѣл (=дойде), 779.

Правилното употрѣбение пѣкъ на минало неопрѣдѣлено е установено въ слѣднитѣ фрази: 1. първо лице: ядел (=ялъ съмъ), ми отговаря, когато го питамъ: ялъ ли си? а пѣкъ когато го питамъ въ минало свършено: яде ли? отговорътъ е сжщо тѣй въ минало свършено: ядех (=ядохъ), 701; — не съм леп зѣмал, 711; — не съм вѣдел, 749; — ти си пѣшал, аз не съм вече, 749; — Вадо цамо дувал, аз не съм дувал (=Владо само издухна, азъ не съмъ издухналъ), 764; — 2. второ лице: не си викал (=викналъ), ми отговаря, когато му казахъ: азъ викнахъ Данка; значи макаръ и да го питамъ съ минало свършено, той ми отговаря съвсѣмъ правилно съ минало неопрѣдѣлено; — ти си пѣшал (=писалъ), 749; — 'то ти вѣн идел? (=защо си отишел или излѣзълъ вѣнъ?), 758; — аз чесах (=се вчесахъ) хубаво, ти не си чесал (=се вчесалъ), и тука има двойко изражаване на

миналото, първенъ въ минало свършено, послѣ въ минало неопрѣдѣлено, 764; — де си йдел? (= кждѣ си ходилъ?), 769; — ти тѣнал (= си станалъ) голем, 779; — ти лежал (= ти си рѣзалъ), 779; — тѣлал (= турилъ) и: тулил, ти си, 781; — ти носиш менека чай? ти тѣлил захал? 794; — що (си) ти тука писал? 782; — кѣнка ковал си ти? (= съ камѣка ли си — го — заковалъ?), 795; — може ти (да) си написал, отговаря, когато го питахъ: кой е писалъ тука? 901; — 3. трето лице: едѣн голем куче дѣдело (= дошло), 706; — касало (= скжсало се), 749; — едно копче касало (= се скжсало) тука, 753; — Вадо зѣмел (= зелъ, земалъ) нѣщо, 750; — кой купил пуйките? 764; — дѣвѣх, Вадо не дѣвел (= оздравѣхъ, Вл. не е оздравѣлъ), тука пакъ имаме правилно двойко означаване на миналото, 779; — мата (= на земята) паднал, 779; — таналъ (= останалъ) тук, 782; — папѣ, една тука мишка излезнала, аз я видех, и тука двойко вѣрно означаване на миналото, 806; — отишла е далеко, сир. слугинята, 895; — 4. въ множествено число това врѣме почти никакъ не се срѣща; отбѣлѣзалъ съмъ го само единъ едничкъ пжтъ въ трето лице въ слѣдната фраза: гатите¹⁾ паннали (= гашитѣ паднали), 714.

Интересно е *погрѣшното употребѣние на минало свършено* придружено отъ спомагателния глаголъ, каквото значи прѣдставява смѣсъ отъ минало свършено и минало неопрѣдѣлено; тая грѣшка се срѣща доста често, туку-речи винаги въ първо лице единствено число, и то почти всѣкога отрицателно: не съмъ видех (намѣсто: не видѣхъ или не съмъ видѣлъ), 711; — аз не съмъ плачах (= не съмъ плакалъ или не плакахъ), 758; — не съмъ касах (= не скжсахъ или не съмъ скжсалъ), 762; — аз съмъ дувах (= азъ духнахъ или азъ съмъ духналъ), 764; — не съмъ сичкото дзедох (= не изядохъ или не съмъ изялъ), 767; — ти менека бичаш (= обичашъ), аз не съмъ кавах кеватче мокло (= не съмъ направилъ мокро въ креватчето), 768; — аз не съмъ кавах (= не направихъ или не съмъ направилъ), 771, 782; — азъ не съмъ фацах (= хващалъ), 777; — аз не съмъ чупих малък лив (= малкия моливъ), аз чупих голем лив (= голѣмия моливъ), 779; — аз не съмъ писах (= не писахъ или не съмъ писалъ), 779; — аз съмъ зѣмах (= зехъ, земахъ или съмъ зелъ, земалъ), 787; — не съмъ кашлах (= кашлялъ), 789. — Въ множествено число тая грѣшка е направена само два пжти въ по-късно врѣме, когато грѣшката вече не се чуеше въ първо лице единствено число; а

¹⁾ Първото „г“ въ тая дума е произнесено като нѣщо срѣдно между „г“ и „д“.

именно еднажъ въ трето лице и еднажъ въ първо лице множествено число: тии сж паднаха (намѣсто: тия книги паднаха или сж паднали), 811; — не сме ядохме (= не ядохме или не сме яли) сладко, само ядохме 'ци (бисквити), 901.

Минало несвършено се употрѣбя и отъ това дѣте много рѣдко, и то въ начало тукъ-тамъ намѣсто минало свършено; така напр. дѣтето казва: папà, виж, аз бутах (намѣсто: бутнахъ) лезите (= желѣзата) 703; — и тоя (сир. пиронъ) кòвах (= заковахъ), 761; — зèмах малко, ми отговаря, когато го попитахъ: ти не зе ли отъ шоколадата? 758; — аз дзèмах (= зехъ или земахъ) глата (= иглата), 763; — сжщо тѣй: тая земах, 776; — това аз 'навах (= познавахъ намѣсто: познахъ) — като — па (= папа), така каза той къмъ мене, когато ме позна на единъ портретъ и ме посочи на него, а азъ го бѣхъ попиталъ въ минало свършено: ти позна папа? — аз сичките пѣхах (= пѣгнахъ), 866; — дофтолът (= докторътъ) тебе вадеше (намѣсто: извади) едйн дзаб (= зжбъ), ми казва, като си спомня вѣроятно, какъ прѣди нѣкое врѣме ми бѣ ваденъ зжбъ, 767. — Правилни форми на минало несвършено, които вѣроятно бѣха употрѣбени и въ значението на минало несвършено, бѣха слѣднитѣ двѣ, на 777. день: гледах и немах, както и въ слѣдното по-дълго изречение: папà, ние тука бèлихме (= събирахме) костилки, па тука фьлйхме (= хвърляхме), 871; — сетнѣ формитѣ на минало несвършено отъ глагола „сѣмъ“ въ слѣднитѣ три изречения: мой тоя беше, 779; — ти пак каде беше, на лàбота (= работа)? 913; — бехме далеко на ча'шйята, 929. — Изобщо може да смѣтаме като установенъ фактъ, какво дѣтето избѣгва миналото несвършено както по неговия смисълъ, така и по формата му, а въ всѣки случай много повече прѣдпочита минало свършено, па дори и минало неопрѣдѣлено. Миналото несвършено изисква именно вече по-развитъ умъ, та да се изрази вѣнъ отъ обикновеното минало още и страничното понятие на продължително, несвършено дѣйствие, докато изражаването на еднократното, завършено дѣйствие, както изглежда, е по-достъпно за дѣтския умъ. Това се вижда и отъ слѣднитѣ двѣ изречения, които сж отъ късно врѣме и дѣто смисълътъ на минало несвършено все още е изказанъ чрѣзъ форми отъ минало свършено: папà, ние тука бèлихме (= събирахме) костилки, па мука фьлйхме (= хвърляхме), 871; — ние си кùпихме топки и си иглахме (= играехме), 896.

Отдавна прѣминалото е още по-рѣдко, защото сѣмъ го наблюдавалъ само единъ едничкъ пжтъ въ фразата: аз бешех паднал. Интересно е, че и при моя втори синъ това врѣме е значи

употрѣбено сѣщо тѣй само единъ пжтъ, и то и тукъ въ първо лице и пакъ съ погрѣшната форма на спомагателния глаголъ.¹⁾

Отъ глаголнитѣ форми оставатъ още начинътъ на изражаване на неопрѣдѣлителното наклонение, страдателното причастие и отглаголното сѣществително.

Първото *страдателно причастие* се появява при втория ми синъ много рано, именно на 585. день, когато той вижда, че шапката е скжсана, и притова казва: кѣс (= скжсана); — сѣщо тѣй: дин лап касан (=единъ чорапъ — е тука — скжсанъ), 712; — чупена (=счупена), 760, и: счупен, 879; — що е тука писано? 762, 846; — пѣ^ржен леб, 799; — има тука лампа, не е палена, 818; — тоя е откѡвен (=откованъ), сир. пиронъ, 894; — залупено (=захлупено), 900; — моето кѣватче (=креватче) е лазвѣлено, 901; — не може да се извади, заковано е, 901; — там метено ли е? 921; — азъ съмъ изпѡтен, 905.

Сѣщинската нова форма на *неопрѣдѣлителното наклонение* (вж. по-горѣ стр. 17.) не е употрѣбена нито единъ пжтъ отъ втория ми синъ. Той изказва инфинитивното отношение винаги по обикновения способъ на нашия езикъ посредствомъ съюза „да“ и финитния глаголъ. Обаче дълго врѣме това „да“ се изпуска, а се появява спорадично къмъ края на моитѣ наблюдения: азъ можах кѡчам (=да закача), 757; — пакъ фане пи (=ще захване да спи), 776; — вѣн има нек (=снѣгъ), можахъ лезам (=не мога да излѣза), ти само можеш лезеш (= да излѣзешъ), 779; — дай гѣ нам тебе (=да те прѣгърна), 799; — каза ти ма (= на мама) купи (=да—) още канѣе (=камѣне)? 809; — идѣ купиш (=да—) 824; — съюзътъ „да“ съмъ наблюдавалъ въ такива случаи само два-три пжти: дѣеде (=да яде), 665; — дофтолтъ ще доде да цели (=цѣри) Вадо, 767; — имаш ли че'вен молив да пишеш че'вено? 901.

Отглаголното сѣществително, което се употрѣбяше тѣй често отъ моя прѣвъ синъ, не е наблюдавано тукъ нито единъ едничъкъ пжтъ!

Най-сетнѣ нека изтъкнемъ наособено и нѣкои *интересни глаголни форми*: Вадо зѣмел (=зелъ, земѡ) нещо, 750; — Вадо дѡдели ци (=Владо ми даде бисквити), 750; — дадам мамѡ? (=да дамъ ли на мама?) 755; — дласка (=драска) ме (=сърби ме), 755 и: даска ме, 807; — азъ съмъ плачал (намѣсто: азъ плакахъ), 764; — падех (=паднахъ), 765; — не съмъ сичкото дзедѣх (=изядохъ, намѣсто: изялъ), 767; — ти пишел (=писа),

¹⁾ Вж. стр. 13.

778; — дех или ях (=ядохъ), 782; — будах (=събудихъ), 785; — 'що тебова (=защо трѣба) това? 788; сетнѣ: азъ тебува толам (=да отворя), 800, и: леля тебува, мама тебува (=на — трѣба), сир. да остане отъ яденето, 800; — още малко пишам (=ще пиша), после дам (=ще дамъ), 795; — ядам тета (=ямъ кюфтета), 797; — танам голем, дам те (=когато стана голѣмъ, ще ямъ кюфте), 803; — още 'дин датин мине (=още единъ солдатинъ минава), 812; — дуфнах (=духнахъ), 818; — аз те ва'нах (=варнахъ, прѣварихъ), 861; — защò не доажда Данка? 878; — и това удалва (=ударя), сир. той, 918; — така ще гледаме, какъ нацаждуват (=прѣцѣждатъ) млекото, 947; — ти залупа̀ (=захлупи) 947; — аз идам (=ходя) на-вода, 757 и: азъ идех содка (= азъ ходихъ на разходка), 808.

III.

Понеже това дѣте не е тѣй разговорчиво, както първиятъ ми синъ, и понеже то, особено въ началото, говори повечето въ отдѣлни кжси думи и изречения, заради това много рѣдко дохожда да изражава падежни отношения. Така напр. то рѣдко изказва отношението на *родителния падежъ*, който съмъ наблюдавалъ само въ два случая, дѣто и двата пжти това падежно отношение е изразено безъ помощъта на частицата „на“: ето Вадо чай (=чая на Владо), 770; — папа̀, Вадо тоя леб (=на Владо е тоя хлѣбъ), 782.

Дателниятъ падежъ се употрѣбя по-често, но и той не се срѣща тѣй често, както при първия ми синъ; и за очудване е, че и при изказването на това падежно отношение почти винаги се изпуска частицата „на“: купиш — Вадо — мене (= да купишъ на Владо и менѣ нѣщо), ми казва, като вижда, че излизамъ; той искаше да ми каже, да му купя бонбони, 674; — кажй Вадо тельтът искам (=кажи на Владо, че искамъ пѣтела — играчка), 748; — Вадо несеш леб (=и на Владо да донесешъ хлѣбъ), 752; — дадам мамà? (=да — го — дамъ на мама?), 755; — Вадо тоя, менека дуг (=на Владо тоя, менѣ другъ, сир. бисквитъ), 765; — аз дам палй Ванка (=азъ да дамъ пари на Иванка), 789; — леля тебува, мама тебува (=на леля, на мама трѣба, сир. да остане за ядене), 800; — кажа ти ма купи още канъе? (=каза ли ти на мама да купи още камъне? т. е. за строене), 809; — аз дадох Вадо цето (=на Владо яйцето), 861; — *само единъ единичкъ пжтъ* е употрѣбена частицата „на“, и то твърдѣ късно, докато при първия ми синъ тя се появява вече много рано и сетнѣ се употрѣбя много често (вж. стр. 21—22.): на Владо защо ще дадешъ захал (=захаръ?) 961.

Винителният падеж отъ имена въ мъжки родъ съ членъ се употрѣбя нѣколко пѣти, и то още твърдѣ рано при прилагателното: аз големия дземам (= земамъ, т. е. голѣмия пиронъ), 751; — аз големия, ти малкия, сир. пиронъ ще зема, 751; — аз тамъ малкия (сир. пиронъ) ковах (= заковахъ), ти големия, 767; — земй големия камък, че ще го фъ'ла (= хвърля) и ще удалам (ударя) Владо, 918; — и при сжщителни по-късно: нема шик (= камшикъ) да кала (= кара) коня, 898; — на тавана, 908; — ти го остави уф колидола (= въвв коридора), 929. — Ала и по-късно още има случаи, дѣто никакъ не е изразенъ тоя винителенъ падежъ, и дѣто думата, стои въ винителенъ падежъ безъ члена: калам тол (= карамъ, сир. бутамъ стола), 749; — плах чистам (= праха чистя), 802; — за що нема тука едйн сѣленин да води конь (= коня)? думата е за една картина, дѣто имаше изобразенъ само единъ конь, 894.

По-често употрѣбя момчето *звателния падежъ*: Данко, ка! Искаше да каже: когато ще искамъ повънъ, ще те повикамъ, сир. слугинята, тъй; 641; — Данко, виж ват'е мѣхи (= вжтрѣ мухитъ), 687; — Данко, тука си ти? 801; — како — къмъ слугинята, 646; — папе, 669, 672, 688; — папе, това мене? (= това за мене ли е?), 693; — папе, пипнй, голещо е; да? голещо е? 764; — папе, тебе мамà гледа, 766; — разбира се, че тая дума се срѣща и въ другата форма: папа, мое това? 764; — лельо, видам (= дай да видя), 693; — Ванко (= Иванка), 751; — маме, тука аз гледам, 762.

И при втория ми синъ се появява *множественото число* при думата „обуща“, като и тука е употрѣбена сжщата погрѣшна множествена форма бущи; това множествено число употрѣбя дѣтето вече на 686. день, обаче не е напълно ясно, дали той наистина свъръзваше съ тая дума и смисъла на множествено число или съ нея искаше да означи собствено само единъ обущкъ; въ сжщия день употрѣбя покрай това множествено число и формата буш, ала пакъ неопрѣдѣлено, какво число означаваше тая дума; на 762. день той казва обущи, на 808. день пакъ: аз блечам (= ще облѣка) големите бущи, и тепърва на 678. день вече употрѣбя правилната но мжчна множествена форма на тая дума: склацат (= скърцатъ) обущата; — дати (= солдати), 618; — лдати (= солдати), 749; — уѣи (= круши), ѣ-то е произнесено между „с“ и „ш“, като полското „ѣ“, 622; — кошки (= кокошки), 669; — Данко, виж ват'е мѣхи (= вжтрѣ мухитъ), 687; — нисти и: ниста (= мѣниста), 694; — Вадо — мене — бони (= да купишъ на Вл. и менѣ бонбони), 696; — тука са бони (= бонбони), 768; — данкат

бончета (= дрънкатъ бонбончета, сир. въ кутията), тука е интересно правилно образуваното множествено число на умалителната форма, 768; — пуйки, 698; — пуйки там, 710; — нема ги пуйките; ето ги пуйките; доколко дѣтето има тука въ ума си смисъла на множественото число, показва употребеното въ сжщия день изречение: нема го копчето, дѣто въ съгласие съ единственото число на сжществителното е употребено и единственото число на придружаващето го лично мѣстоимение, докато въ двѣтъ други фрази стои правилно множественото число на сжщото лично мѣстоимение, 706; — ца (= яйца), въ единствено число дѣтето казва: це (= яйце) 698; — лапи (= чорапи) чисти, сир. нови и чисти, 700; — даде цупа, тета, ишко (= супа, кюфтета, всичко), 701; — обаче още на 803. день той казва: танам голем, дам *те* (= когато стана голѣмъ, ще ямъ *кюфтета*); — папà, виж аз бутах лезите (= бутнахъ желѣзата), 703; — аз мелям (= ще намѣря) патицитѣ, 706; — на 682. день, когато го бѣхъ попиталъ: обичашъ патицитѣ? той ми отговаря въ единствено число: бичам пацица; — мата (= на земята) чукаме, не на тол—овете (= столоветѣ), тука е забѣлжително правилното употребение на множественото число при едно сжществително, което по единъ доста сложенъ начинъ (на „ове“) образува множественото число, макаръ това множествено число и да е общо на много сжществителни, 706; — и столѣветѣ не тебе пише (= и на столоветѣ не трѣба да се пише), 893; — джапове (= джебове) отъ неговото единствено число джап, 707; — пълй (= пари), 706; — мишки тука лазат, интересно е въ това напълно правилно изречение и пълното съгласуване по число между подлога и глаголният прилогъ, 706; — гатите¹⁾ пачнали (= гащитѣ паднали), пакъ трѣба да се забѣлжи тука пълното съгласуване по число между подлога и глагола, 714; — папà, падат гащите (пакъ съгласуване!), 756; — цели и: цѣлини (= офицери), послѣдната форма е забѣлжителна като неправилна, но за дѣтето правилно образувана отъ формата на единствено число „офицеринъ“, както това става при много сжществителни чрѣзъ просто прибавяне на „и“ къмъ единствено число (чорапъ, чорапи), 749; — човеци и: човек, 749; — ичките (= всичкитѣ) копчета зех, 751; — ичките копчета касам (= ще скжсамъ), 'немаш (= за да нѣмашъ), 762; — на ти тебе ластиците, 756, сжщо и 789; — нема дзимам (= да земамъ) кофите, 758; — тия Вадо цити (= тия сж бисквититѣ на Владо), 762; — големите апат (= хапятъ) конье,

1) Вж. по-горѣ стр. 90.

тука е забължително пълното съгласуване по число между подлогъ и прилогъ и между прилагателно и сжществително, 764; — шенца (= ушенца отъ ушенце), 766, сжщо и: нема го (= ги) двете шенцета (ушенца), сир. на неговия конь, комуто бѣха откжнати двѣтъ уши; интересна е тукъ формата на множествено число „шенцета“, когато по-прѣди дѣтето въ сжщия день бѣ казало „шенца“; значи то вече има съзнание за двойкото образуване на подобни сжществителни; само чудновато е, дѣто въпрѣки множественото число на сжществителното личното мѣстоимение, което се отнася къмъ него, стои въ единствено число, макаръ той и да бѣ казалъ още на 706. день: нема ги пуйките (вижъ по-горѣ); — цета (= цвѣтя); — ее там качах аз кучовете (= закахъ азъ ключоветѣ), 780; — лешници покрай: лешник, 788; — лѣкѣви и по-често: кавѣци (= ржавици), 798; но на 749. день бѣ употребилъ това множествено число кавѣци намѣсто единствено число: ржавица; — пелѣ (- пера) покрай: пелѣ (= перо), 809; — канѣе (= камѣне), 809.

На 700. день той казва безъ съгласуване по число въ подлога и прилога: боли ме 'чите; искаше собствено да каже или: боли ме окоето или пѣкъ: болятъ ме очитѣ.

Интересно е, че при това дѣте се срѣща необикновеното множествено число: сухоглождета въ фразата: пакъ да кушиш нови сухо-глождета, 904. Сравни съ тая форма посочената погорѣ форма шенцета за: ушенца, 766.

Интересенъ случай отъ промѣна на рода ни прѣдставя думата: чанката (намѣсто: часовникътъ), която форма дѣтето употреби на 672. день.

Истинско *двойствено число* не се срѣща при това дѣте; единъ опитъ за употребение на форма въ двойствено число ни прѣдставя обаче изразътъ: два толи (намѣсто: два стола), употребенъ на 764. день, когато множествената форма столове дѣтето бѣ употребило на 706. день и сетѣ пакъ на 893. день (вж. по-горѣ). — Първиятъ ми синъ (вж. по-горѣ стр. 24.) наистина бѣ употребилъ единъ пжтъ напълно правилно двойственото число, обаче това бѣ вече въ доста късно врѣме, въ единъ периодъ, до който не достигатъ наблюденията при втория ми синъ.

IV.

И моятъ втори синъ употребя *умалителни*, ала не тѣй често и не съ такава любовъ, както първиятъ ми синъ. Той въ това отношение не е толкова избобрѣтателенъ и самостоенъ, ами по-скоро се намира тукъ подъ влиянието на по-стария си братъ, който, както

показахъ по-горѣ, проявяваше особена наклонность да употрѣбя и самостоятелно да образува умалителни: канче (= камъче), 615, 706; — лаз мелама канче (=и азъ ще намѣря камъче, собствено иска да каже, че ще търси камъче и той), 742; — гънче или кънче (=конче), така нарича своята пръчка за ездене, 619, 694; — пачето (=капачето), 642, 766; — пиленце, 642; — денце (=бебенце), 643, 644, 654; — денцето паче (=бебенцето плаче), 645; — бенце, бенцето (=бебенце, — то), 663; — пастенцето (=пръстенцето), повтаря много добръ, когато му казахъ: Владо ти ухапа пръстенцето, 644; — п'лонче (=пиронче), 675, пилонче, 711; — толче (=столче), 707; — кдтенце, 710; — лзедох бонче (=изядохъ бонбонче), 749; — папче, ми казва, 751; — мой папче, 768; — мамче, 751; — тофче (=картофче), 751; — ливче (=моливче), 758; — къватче (=креватче), 765; — ти менека бичаш (=обичашъ), аз не съм кавах (=направиль) кеватче (=въ креватчето) мокло, 768; — моето къватче е лазвалено (=развалено), 901; — топче, 766; — палтенце, 779; — гълъбче, 801; — гълъбченце, значи съ двойна умалителна наставка, 898; — к'авайче (=кравайче), 936; — и съ умалителна наставка отъ женски родъ: лентичка, 874; — аз като бъдам голем, ще си купам една жълтйчка, 968. — Умалителни и въ множествено число: хубави телки (=дантелки), 762; — шенца (=ушенца), 766; — нема го (намѣсто: ги) двете шенцета (=ушенца), сир. на кончето му, 766; — данкат бончета (=дрънкать бонбончета), 768; — после лезнем (=ще излѣземъ да) видим кученца (=—та), 818.

Твърдѣ интересни умалителни форми ни прѣдставяватъ слѣднитѣ думи: лѣтенце (умалително и нѣжно казано отъ ледъ — лет), 779; — дъ'вѣнца отъ дърво, 908; — железченца, 917.

V.

Членътъ се появява за пръвъ пжтъ на 633. день, и то по слѣдния начинъ: момчето бѣ поискало вода съ думитѣ: да (=вода) искам, а понеже азъ му казахъ: водата е фа (лоша), то повтори съ въпросителенъ тонъ: дата фа? — на 637. день казва: кучето; понеже той много често казва само отдѣлни думи, но не и цѣли прѣдложения, каквото е характеристично при него въ сравнение съ първия ми синъ, заради това въ първо врѣме, разбира се, не е винаги съвсѣмъ ясно, дали членътъ е употрѣбенъ въ такива случаи въ сжщинското му значение, или пкъкъ дѣтето само

повтаря просто думата съ члена, като я чува тъй въ свързаната рѣчь на другитѣ, тъй щото то само да именува прѣдметитѣ съ членувани думи, намѣсто да употрѣбѣя думитѣ съ членъ, както би трѣбало; и послѣдното прѣдположение е възможно, понеже думитѣ сж употрѣбени не въ фрази, ами отдѣлно; — на 642. день: пачето (= капачето); — пакът (= капакътъ), 766; — динта (= градината), 649; — лакото (= млѣкото), 650; — ката или дори и съ удвоенъ членъ: катата (= ржката), 652; — 'ката (= ржката), 672; — колата, 653; — клата и: глата (= иглата), 663; — аз дземах глата (= зехъ иглата), 763; — бенцето (= бебенценто), 663; — лъйцата (= лъжицата), 664; — книгата мийше (= мирише), 669; — нигата (= книгата), 706; — късал нигата (= скжсахъ книгата), 711; — дай 'нигата, 711; — дай ми нигата, 750; — г(к)ошките (= кокошкитѣ), 670; — чанката (= часовникътъ), понеже тая дума въ езика на дѣтетото окончава на „а“, заради това приема и женския членъ, 672; — глоздето (= гроздето), 675; — на блашката (= пржчката), 677; — дех (= видѣхъ) пуйките, ми отговаря, когато го питахъ: видѣ ли пуйкитѣ? 682; — нема ги пуйките, ето ги пуйките, 706; — кой купил пуйките? 764; — палтото, 696; — де е палтото? 748; — де тулите (= кждѣ ще турите) палтото? 749; — болй ме 'чите (= очитѣ), 700; — папà, виж аз бутах лезите (= бутнахъ желѣзата), 703; — аз мелама (= ще намѣря) патиците, 706; — ето го копчето, 706; — де е копчето? дай копчето! 711; — мата (= на земята) чукаме, не на тол-овете (= столоветѣ), 706; — мата (= земята), ми отговаря, когато го питамъ: дѣ е еди какво си? 745; — де е кошката? (= кокошката), 706; — гатите¹) паннали (= гащитѣ паднали), 714; — папà, падат гащите, 756; — папà, де бущите? (= дѣ сж обущата?), 798; — канкът (= камъкътъ), 742; — тука тулам канкът (= тука ще туря камъкътъ), 742; — де лимите? (= дѣ сж килимитѣ?), 746; — де е джебът? 746; — нема го джебът, 746; — де е човекът? 746; — кажи (на) Вадо, тельът (= пѣтельтъ) искам, 748; — де е ливът? (= моливътъ), 748; — пак бѣкам нòсът (= пакъ ще ти брѣкна въ носътъ), 749; — що н' доде дофтолът? 752; — дофтолът ще доде да цѣли (= цѣри) Вадо, 767; — искам пилонът (= пиронътъ), 758; — нема дзимама (= да зимамъ) кофите, 758; — га'лото (= гърлото), 767; — Вадо искам види галото, аз немам галото (= на Вл. искамъ да

¹ Вж. стр. 90.

види въ гърлото, азъ нѣмамъ гърлото, т. е. азъ нѣмамъ нищо въ гърлото или мене не ме боли гърлото), 779; — земй млекото, 804; — склацат (=скърцатъ) обущата, 878; — на чѣлото, 879; — що имаш в'устата? 901; — земй тоя пилон, че той е за майстолиге, 960. — И при прилагателното се явява вече доста рано членътъ; така момчето казва, макаръ тука членътъ и да не е съвсѣмъ на мѣсто: голем'то глезде (=грозде), малкото глезде, като ми показва при това едно голѣмо и едно малко зърно грозде, 675; — сжщо и: ето го голем'то, ето го малкото, 675; ала въ тия изрази то, можеби, искаше собствено да каже: ето едно голѣмо, едно малко грозде, значи не съ опрѣдѣлителния членъ; — малката лампа, 712; — де сж малките? сир. камъне за строене, 742; — тука сж малките, 743; големото куче апе, не — малкото — куче — апе, 751; — големите апат конъе, 746; — аз блечам (=ще облѣка) големите бущи (=обуща), 808; — цивото (=сивото) палто, 712; — цивото копче зех, 751; — папà, де (сж) новите бущи (=обуща)? 738; — тия (сж) новите, сир. обуща, 740; — нова (ли е) тая нижка (=книжка)? тая тала (=стара), де е новата? тука е твърдѣ интересно правилното употрѣбение на члена и неговото изоставяне, дѣто той не е на мѣсто, 764. — Интересна е още и слѣдната членувана форма въ именителенъ падежъ: де големия кон? 762.

Членътъ се употрѣбя сжщо и при числителни имена, както и при мѣстоимения: така момчето казва: де динат (=единиятъ)? 694; — нема го (намѣсто: ги) двете шенцета (=ушенца), сир. на кончето му, 766; — сичкото, 672; — сичките копчета зех, 751; — 'ми (=земи) моето, 749; — тая е мойта; де е мойта? 767; — моят, 816; — и: Вадовите големи сж, 850.

Разбира се, че често пжти членътъ погрѣшно не е употрѣбенъ тамъ, дѣто той би трѣбало да стои, и това се случва и доста късно: млеко — бенце (=бебенцето) — иска, 677; — големо де? (=де е голѣмото?), 683; — ето го пилон (=пиронътъ), 694; — чичо бие конъ (намѣсто: коня или коньтъ), 700; — мѣли го пилон (=намѣри го пиронътъ), 711; — папà, де конъ (=коньтъ)? 738; — папà, де бел клак? (=бѣлиятъ кракъ на кончето му), 744; — де поп (=попътъ)? 746; — покрай: де е джебът? 746; — де е човекът? 746; — калам тол (=карамъ, сир. бутамъ стола), 749; — де го пилон (=пиронътъ)? 758; — видам чиста ка'па (=да видя чистата кърпа), 761; — ти менека бичаш (=обичашъ), аз не съм кавах (=напра-

вилъ) кеватче (=креватчето) мокло, 768; — плах чистам (=праха чистя), 802; — после лезнем видим (=ще излѣземъ да видимъ) кученца (=кученцата), 818; — защо нема тука един селенин да води конь? сир. на една картина, дѣто имаше само единъ конь; за очудване е именно въ това изречение отсъствието на члена, когато иначе това тѣй сложно изречение е съвсѣмъ правилно, 894; — иска да идам в толовая (=столоваята), 419; — аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая, и тука пакъ е чудно, че липсува членътъ, и то вече въ такъвъ напрѣдналъ периодъ на дѣтската възраст, когато при думата баня стои членътъ; изглежда, като че дѣтето сматра столоваята нѣщо тѣй познато, че названието ѝ му се струва като собствено име, поради което и въ прѣдишната фраза сжщо тѣй липсува членътъ, 971.

Понѣкога пкъ наопаки се поставя членътъ тамъ, дѣто той не би трѣбало да бжде употрѣбенъ: малкото, казва дѣтето, като вижда между много малки монети една отъ $2\frac{1}{2}$ стотинки, никелова, и я зима въ ржката; членътъ тука не е на мѣсто, защото дѣтето навѣрно искаше да каже: една малка — монета, 672; — виж малко, виж голем'то, сир. единъ малкъ и единъ голѣмъ камкъ за строене; първия пжтъ дѣтето не употрѣбя члена, а при второто прилагателно да; сигурно момчето искаше и въ двата случая да каже: вижъ „единъ голѣмъ“, не „голѣмия“, както каза, вижъ „единъ малкъ“, сир. камкъ, 675; — Ванката (=Иванка), казва понѣкога съвсѣмъ погрѣшно, 751; — аз веям Цофията (=живѣя въ София), 751; — малкийо ножо; странно е тука двойното употрѣбение на диалектичния членъ и въ двѣтѣ думи, 789; — искам да направѣтъ (=направятъ) със хлебѣтъ макалон (сир. макарони съ — пърженъ — хлѣбъ), 917; — мелих дин канкѣтъ (=намѣрихъ единъ камкъ), тука имаме употрѣбени опрѣдѣлителния и неопрѣдѣлителния членъ наедно! 742.

И *неопрѣдѣлителниятъ членъ* (единъ), който въ нашия езикъ се употрѣбя много рѣдко, защото повечето пжти се изпуска, се появява тоже доста рано; ала не може винаги да се разпознае добрѣ, дали думата „единъ“ въ такива случаи не е употрѣбена отъ дѣтето като числително: дин кѣн (=единъ конь), 658; — един голем куче додѣло (=дошло), 706; — дин лап касан (=единъ чорапъ — е тука — скжсанъ), 712; — папà, дай ми един канкѣ (=камкъ), 743; — едно копче касало (=се е скжсало) тука, 753; — дофтолѣтъ тебе вадеше един дзаб (=извади единъ жбъ), 767; — папà, една тука мишка излезнала, аз я видех, 806; — защо нема тука един селенин

да води конь (= коня)? 894; — аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка, 968.

Понѣкога липсува неопрѣдѣлителниятъ членъ, каквото впрочемъ въ повечето случаи е въ съгласие съ свойствата на нашия езикъ; въ слѣдното изречение по-скоро би трѣбало да стои членътъ: тулам тука канък (= искамъ да туря тука единъ камъкъ), 742. — По-интересни сж обаче нѣколкото случая, дѣто е употребенъ неопрѣдѣлителниятъ членъ при дума, която вече има опрѣдѣлителния членъ: големото 'дин куче, 706; — мелих 'дин канкът (= намѣрихъ единъ камъкъ), 742.

Най-сетнѣ нека приведемъ нѣкои случаи отъ употребение на диалектичния членъ на „о“: коньо, ножо, малкийо ножо, съ двоенъ членъ, 789; — тука джебо (= въ джеба), 808.

VI.

И при това дѣте тукъ-тамъ се срѣща по нѣкоя *образувана отъ самия него дума*, обаче тия думи вече не сж съвършено ново измислени, ами по-скоро образувани по оригиналенъ начинъ. Притова тия случаи при втория ми синъ сж съвсѣмъ рѣдки; така въ първо врѣме съмъ отбѣлѣзаль при него само думата чопкам за „чопля“, 782; — много по-късно, когато момчето бѣ вече почти на седемъ години, то си образува сжществителното чупало — за чупене на орѣхи и лѣшници (това бѣ на 8. септемврий 1897. год., когато бѣхме въ Русия, при леля му на дача при Кишиневъ). — Сетнѣ употребя той съ по-голѣмото си братче глагола стръкна се (= затича се), както и други думи (вж. по-горѣ стр. 31.).

VII.

Първото *прилагателно*, което употребя той самъ отъ себе си, бѣ думата голѣщ (= горещъ), на 590. день. Интересно е, че и първата дума изобщо на това дѣте се отнасяше пакъ до подобно понятие (зъзь=жж, въ смисълъ на „горещо“; вж. „Първитѣ начала и пр.“, стр. 52.); — сжщото това прилагателно се срѣща сетнѣ пакъ въ срѣденъ родъ на 760. день: голещо и на 764. день въ по-дълга рѣчь: пàпе, пипнй, голещо е; да! голещо е? — Слѣдното подиръ него прилагателно е: каво (= кораво) за твърдото въ твърдо сварено яйце; разбира се, че той свързва съ тая дума само това специално значение, значи употребя тоя день думата въ смисълъ на сжществително, 591; — сжщото прилагателно казва вече съ пълно разбиране тепърва подиръ половина година: колàв, 782, и на 936. день употребя думата въ еднакво значение съ синонимното „твърдъ“, което произнесе тоя день като

„тѣд“; — лѣмо (= голѣмо), мисли си притова: камъче, разбира добрѣ значението на тая дума, 615; — лам (= голѣмъ), ми отговаря, когато му казахъ: ти си малъкъ, 621; — големо, 656; — мой голем, сир. пиронъ, 670; — не е малко — големо, ми отвръща, когато му казахъ: това е малко, 682; — големо де? (= дѣ е голѣмото?), 683; — малко, повтаря, като чуе тая дума отъ братчето си, а че той разбира значението ѝ, показва това, дѣто той въ сжщия день употрѣбя и думата лѣмо (= голѣмо), 615; — малко, 656, 672; — не искам голем, малк', сир. пиронъ, 706; — малката лампа, 712; изобщо той много обича да употрѣбя тия думи „малъкъ“ и „голѣмъ“; — бос (въ смисълъ на: азъ съмъ босъ); както вече посочихъ по-горѣ, той много обича да говори въ отдѣлни думи, а рѣдко си служи съ цѣли изречения, 630; — фа леп (= лошъ хлѣбъ), повтаря, когато му казвамъ: това е фа хлѣбъ и притова му показвамъ едно парче нечистъ хлѣбъ, 605; — дата фа? казва, като бѣ поискалъ вода и азъ му бѣхъ казалъ: водата е фа, 633; — ти фа (= ти си фа = лошъ), 656; — ти фа, папà цàца, 669; — не са(ъ)м фа, отговаря, когато му казахъ: ти си лошъ, 683; — лошо, съ тая дума означава чайнитѣ парченца, които плаватъ на дъното въ чаша съ чай, тѣй че думата е употрѣбена собствено въ смисълъ на сжщевително, 663; — ти лош, 669; — не е лош, отговаря, когато му казватъ: папа е лошъ, 749; — аз не съм лош, 779; — убаво, така отговаря, когато го питатъ: хубаво ли е това? 668; — хубави телки (= дантелки), 762; — ти си хубав (намѣсто: добра), казва на майка си, когато тя му казва: азъ не съмъ лоша, 767; — колчав (въ смисълъ на: голѣмъ, колко голѣмъ!), 646; — колчав, 694; — по-късно тая дума се прѣвръща въ чав, чава, 705; — още на 765. день той казва: 'чав той тол (= колчавъ, т. е. голѣмъ е тоя столъ); — нов, нови, 672; — виж, нов ган (= юрганъ), 697; — нов тол (= столъ), 710; — папà, дай новите буци видам (= да видя), 738, 740; — де тебе нови буци? (= дѣ сж твоитѣ нови обуца?), 742; — нова (ли е) тая книжка? (= книжка), тая (е) тала (= стара), де е новата? 764; — лапи (= чорапи) чисти, сир. нови, 700; — видам чиста ка'па (= да видя чистата кърпа), 761; — гладън съм, искам лѣко (= млѣко), 706; — Данка (е) гладна, 811; — Цанчо мокъл (= Сѣнчо е мокъръ), 706; — аз не съм кавах кеватче мокло (= не съмъ направилъ мокро въ креватчето); тука думата „мокро“ е употрѣбена въ смисълъ на сжщевително, 771; — дена(о) (= студена), 756; — вѣн дено (= е студено), 789; — каани (= кални), 758; — аз немам каани

(= кални), сир. рѣцѣ, 766; — болен, 766; — ти не си болен, Вадо (е) само болен, 789; — топло, той казва тая дума за пещьта, като я бѣ пипналь, когато тя не бѣ гореща, ами само малко топла, 767; — вън (е) топло, 789; — вай о топло? (= въ столовата топло ли е вече?), 799; — тесен, сир. обущѣкътъ, 777; — той леб н' теба, тад (= тоя хлѣбъ не трѣба, твърдѣ е), 782; — твѣд (= твърдѣ), 802; — тѣд (= твърдѣ) и: колѣв (= коравѣ), употрѣбя и двѣтъ думи въ еднакво значение, 936; — ти си глупав, вѣроятнo не разбира добрѣ смисъла на фразата, 789; — плазна (= празна), 836; — моето къватче (= криватче) е лазвалѣно, искам да ми купиш д'уго здлаво, 901; — голо, т. е. дѣтето, 901.

Отъ по-късно врѣме странно е употрѣбението на думата кисело намѣсто: горчиво, която дума употрѣбя въ тоя погрѣшенъ смисълъ още на 5 години и 7¹/₂ мѣсеца.

На 751. день употрѣбя едно нарѣчие въ смисълъ на прилагателно: вънка дземам пилон, като искаше да каже: ще зема пирона, що стои вънъ, вънкашния пиронъ.

Въ повечето случаи дѣтето говори тѣй, че почти винаги докарва въ съгласие по родъ и число прилагателното съ надлежното съществително или съ подлога; особено въ числото почти всѣкога владѣе пълно съгласуване; рѣдко съмъ забѣлѣзалъ въ това отношение разногласие. На 615. день забѣлѣзахъ нѣколко пѣти голем'то (намѣсто: голѣмото), докато пѣкъ въ сѣщия день дѣтето казва нѣколко пѣти правилно: малкото; ала липсата на „о“-то въ първия случай може да се обясни и съ бързо изговаряне; — един голем куче додѣло (= дошло), 706; — сѣщо: големото 'дин (= едно) куче, обаче въ сѣщия день и правилно: големо куче, 706; — гладна съм, покрай правилното: гладен съм, и първата фраза се отнася, разбира се, до самия него,¹⁾ 737; — ти си хубав (намѣсто: хубава, искаше собствено да каже: добра), казва на майка си, макаръ тя да му бѣ казала прѣди това: аз не съм лоша, и той трѣбаше по думата „лоша“ да съобрази, че трѣба да употрѣби женската форма, 767; — нека приведемъ тука и фразата: Данка *несъл* чай, 764. — Инакъ съгласува правилно прилагателнитѣ, които употрѣбя доста често; така напр.: едно конче касало (= се скжсало) тука, 753; — ти си поголем, и мама е по-голема, 874.

Интересни сж мжжкитѣ форми отъ прилагателнитѣ придружени съ члена, особено въ винителенъ падежъ, които форми дѣ-

¹⁾ Вж. „Първитѣ начала и пр.“. Стр. 64.

тето употребя правилно; обаче почти винаги се срѣщатъ тия форми при прилагателното „голѣмъ“: аз големиа, ти малкиа, сир. пиронъ ще зема, 751; — аз големиа дземам (= ще зема), пакъ пиронъ, 751; — де големия конь? 762; — аз тоя там малкия ковах (= заковахъ), ти големия, 767.

Тука е на мѣсто да споменемъ и притежателното прилагателно, образувано отъ собственото име на неговия братъ: Вадовите големи сж, 850; — това е Вадово, 861; — Вадовите чолапи, 866; — не е тоя мой, тоя е Вадов, 891.

Най-сетнѣ нека приведемъ тукъ и означаването на *боитъ*: на 712. день казва момчето: цивото (= сивото) палто, сжщо на 725. день: цивото копче зех, ала не мисля, че той отличава точно боята, ами по-скоро иска съ това да означа само опрѣдѣлено палто и опрѣдѣлено копче; — папà, де бел клак? (= де е бѣлиятъ кракъ? сир. на неговото копче — играчка, което наистина имаше единъ бѣлъ кракъ), 744; — бело, че'вено, така означава вѣрно своитѣ камъне за строене по тѣхната боя, 762; — че'вена ябълка, така нарича една дѣйствително червена ябълка, 781; — на 858. день винаги познава зелена, почти винаги синя, но не толкова вѣрно червена боя, макаръ често пжти да я назовава правилно; — имаш ли че'вен молив да пишеш че'вено? 901; — въ сжщия тоя 901. день веднага познава червено.

VIII.

Въ съгласие съ общото закъснѣло езиковно развитие на втория ми синъ, сравнено съ онова на първия, и *сравнението* рѣдко е употребено отъ него. Всичко на всичко съмъ наблюдавалъ слѣднитѣ сравнителни форми, които всички се срѣщатъ при прилагателни, като липсватъ случаи отъ сравнителна степенъ при нарѣчия, а съвсѣмъ не се срѣща прѣвъзходната степенъ: ти си пò-голем, и мамà е пò-голема, 874; — я колко е по-голема! 882; — танеш (= когато станешъ) по-голем, и тя танае (= ще стане) по-голема; думата е за една кжщичка, построена отъ камъне за строене, 882; — моята е по-голема, твоята е по-малка, пакъ е дума за кжщичка, 882; — тия сж по-нови, 900. Интересно е, че въ всички тия случаи прилагателното винаги се съгласува напълно по родъ и число съ подлога. — Въ сравнителна степенъ се срѣща само нарѣчието повече, и то доста често: повеце (= повече), казва, когато му даватъ супа, и той показва, да му дадатъ повече, 646; — (искамъ) повече цупа (= супа), 705; — повече менека, 751; — повече, — тебе, отговаря, когато го питамъ,

кого обича повече, 752. — Два пжти употрѣбя тая дума въ смисълъ на „много“ въ слѣднитѣ фрази: аз пах (= спяхъ) повече, 706; — аз повече спях (= азъ много спяхъ), 761.

IX.

Отъ числителнитѣ имена съмъ наблюдавалъ при тоя синъ слѣднитѣ: на 643. день казва за прѣвъ пжтъ: аще (= още) едно; — дин кѣн (= единъ конь), 658; — още едно коче (= копче), така казва той, като вижда още едно копче, 670; — сетнѣ пакъ на 694. день: още едно копче; — още едно глосде (= грозде), 675; — тука още 'дин канък (= тука има още единъ камъкъ, или: ето —), 742; — 'но пѣ"на (= едно падна), 683; — има цамо 'дин тол (= само единъ столъ), 764; — де го още един дзуль? (= дѣ е още единъ фасуль?), 766; — аз един ковах (= заковахъ, сир. пиронъ), 767; — още 'дин датин мине (= единъ солдатинъ минава), 812; — и съ члена: де динат? (= дѣ е единиятъ? 694). — Въ нѣкои случаи не може точно да се отличи, дали дѣтето употрѣбя думата „единъ“ въ смисълъ на числително или на неопрѣдѣлителенъ членъ: един голем куче додѣло, 706; — големото 'дин (= едно) куче, 706; — 'дин лап касан (= единъ чорапъ е тука скжсанъ), 712; — папѣ, дай ми един канък (= камъкъ), 743; — 'дин голем пѣст (= прѣстъ), 'дин малъкъ пѣст, като показва притова прѣститѣ на своята ржка, 744; — 'дин пилон дземеш (= единъ пиронъ ще земешъ), 746; — дай ми 'дин галош! 748; — едно копче касало (= се скжсало) тука, 753.

На 740. день той познава много добрѣ „двѣ“; — два толи (= стола), 764; — нема го (= ги) двете шѣнца (= ушенца), сир. на неговото конче, на което бѣха откжснати и двѣтѣ му уши, 766; — немаш тизе две, 771; — на 874. день той отличава добрѣ „двѣ“ и „три“; — и двата (= и двамата) да видим, 875; — два, двата, 878; — ние ядохме по две челеши, 941. — Другитѣ числителни, дори и три, не се срѣщатъ въ неговия езикъ.

X.

Върху появлението на личнитѣ мѣстоимения за първо и второ лице се прострѣхъ нашироко въ своята спомената разправа върху „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието“; тука ще посоча само по-главнитѣ точки отъ установеното въ тая ми разправа, като поправа и допълня нѣкои указания. *Личното мѣстоимение за първо лице* се появи на 586. день, въ дателенъ

падежъ на 623. день (мене), 643. и 705. день (м' = ми и ми), въ винителенъ падежъ на 623. день (мене) и 679. день (ме). Въ казаната моя статия на стр. 77. бѣхъ посочилъ за дателния падежъ „менѣ“ 644. день като пръвъ день на неговото явление, като имахъ прѣдъ очи онова, що бѣхъ казалъ на стр. 65.; обаче ако се зематъ въ смѣтка и прѣдишни опити на дѣтето, както сж посочени на стр. 56., тогава като пръвъ день за явлението на това мѣстоимение трѣба да поставимъ 623. день; така сжщо е посоченъ за винителния падежъ отъ сжщата форма „мене“ 644. день, когато и по казаното на стр. 56. пакъ би трѣбало да се постави началото сжщо тѣй на 623. день. Обаче тия падежни форми, разбира се, въ това врѣме не сж още съвсѣмъ усвоени, защото на сжщия тоя день момчето извика, само малко прѣди употрѣбението на думата „мене“, когато видѣ, какъ искахме да дадемъ нѣщо на братчето му: аз, аз (намѣсто: менѣ). — На 626. день той казва сжщо тѣй, когато иска да дадемъ и нему нѣщо, а не само на братчето му: мене; така казва той за себе си, и когато показва на своя портретъ, значи като иска да каже: това съмъ азъ. — На стр. 77. е посочена формата „менека“ на 751. день за пръвъ пжтъ; ала ако земемъ въ внимание и фразата приведена на стр. 73., тогава като пръвъ день за тая форма можемъ да приемемъ и 744. день, понеже въ тоя день дѣтето каза: това менека, — можеби и въ значението на: това е за мене. — Отъ дателнитѣ форми нека приведемъ и слѣднитѣ, отъ които нѣкои и твърдѣ интересни: дай ми леп, 705; — малко ми сж, 744; — вѣди ми! (= извади ми! 774); — обуй ми! 766; — 'де (= яде) ми се, 712, 782; — пие ми се, 712; — пие ми (се), 782.

Понѣкога, разбира се, се изпуска личното мѣстоимение, и това става и доста късно, макаръ и рѣдко: 'то ти не бичаш? (= защо ти не ме обичаш?), 766; — блѣчат (= да ме облѣкатъ), 777; — блѣчеш (= да ме съблѣчешъ), 779.

Тука нека наведемъ още, че това дѣте е употрѣбило за означаване на себе си само единъ пжтъ своето име, но и тоя пжтъ не само отъ себе си, ами по наше внушение. Именно когато го питахме на 749. день, кой е той, отговори ни: Жѣна (= Женя), когато до тоя день винаги при подобни въпроси опорито мълчеше и никакъ не искаше да каже своето име. (Вж. върху това моята разправа върху израза на самосъзнанието, стр. 51—52.)

Личното мѣстоимение за *второ лице* се появява на 643. день (безъ глаголъ) и на 683. день (съ глаголъ). Въ моята първа статия, на стр. 77., погрѣшно е посоченъ за послѣдния случай 758. день, когато се срѣщатъ и прѣдишни случаи отъ употрѣба на личното

мѣстоимение съ глагола, така дѣтето казва на 683. день: ти — даваш — мене (=ти ще ми давашъ менѣ); — сетнѣ: Плодив ти — тиде — мене — конче купиш (= въ Пловдивъ ти отиде да ми купишъ кончето), 694; тия двѣ изречения се привеждатъ и въ моята спомената разправа на стр. 66.; — нека най-сетнѣ приведемъ и слѣднитѣ случаи: ти си нулка (= костенурка), така отговаря той на братчето си, когато то му казва: ти си костенурка; — мих аз, не ти (= азъ се михъ самъ, не ти), 706; — ти си бѣмбал (= брѣмбаръ), 740. — И слѣднитѣ изречения съ употребение на мѣстоимението за усиление на повелителната форма сж интересни: Вадо, ск'ий (= скрий) ги ти, (да) не види папà, 864; — качи се ти да видиш, 894; — дѣ'жй (= дрѣжъ) я ти да ти покажам, нема да я земам, т. е. книгата съ картини, 895; — сбелй (= събери) ти, сичките не можах, сир. камъне за строене, 898.

Въ *дателния падежъ* личното мѣстоимение отъ второ лице се появи на 659. (ти) и на 670. день (тебе). Ще посочимъ тука още нѣкои изречения съ дателенъ падежъ: дофтолѣтъ тебе вадеше (извади) един дзаб, 767; — каде ти е 'ливѣтъ (= моливѣтъ) да пишешъ? 901. — Особено често се употребя формата на дателния падежъ тебе въ смисълъ на „твой“ въ първо врѣме, па дори и по-късно: ето го тука тебе, като искаше да каже: ето тука твоятъ креватъ, като показваше на моя креватъ, когато видѣ, какъ братъ му сочеше кревата на майка си и го назоваваше неинъ; — дебе (или: тебе) книга? (= това твоя книга ли е?), 678; той употребя често думата дебе? или тебе? отдѣлно въ тоя день, когато пита, дали нѣщо принадлежи менѣ; — това тебе и това тебе? 684; — ето го тебе (= ето твоя)? 702; — тоз ган (= юрганъ) тебе, 714; — де тебе нови бущи? (= де сж твоитѣ нови обуца?), 742; — тебе тии сж? 802; — папà мой, мамà тебека (намѣсто: твоя), 789.

Отъ *винителния падежъ* рѣдка е формата те, която се употребя рѣдко и неправилно се замѣстя много пжти съ тебе; така момчето казва накрай: аз мих те (= азъ те михъ), 779, само още веднажъ: аз те ва'нах (= варнахъ, стигнахъ), 861; а наопаки още на 921. день прѣдпочита да каже: ще заколеме тебе. Рѣдкото употребение на тая форма те констатирахъ и при моя първи синъ (вж. стр. 37.).

Личното мѣстоимение отъ *третото лице мъжки родъ* се появява при втория ми синъ много по-рано отколкото при първия. То се показва за пръвъ пжтъ нѣколко пжти въ сжщия день на 760. день: той менека цуналъ (= той ме цѣлуна); — не той пи (= той не спи); — но въ сжщия тоя день употребя тая форма и

въ смисълъ на „го“: нема той Ценчо (= нѣма го Сѣнчо); — сетнѣ още на 960. день: земй тоя пилон, че той е за майсто-лите. — Въ *винителния падежъ* това лично мѣстоимение се срѣща, разбира се, и тука по-рано и по-често: ато (=ето) го, така отговаря, когато го питама: дѣ е папа? 644; — ето го там, 681; — нема го чичо, 688; — нема го тука Лов (= Стамболовъ), 710, 744; — мелй (= намѣри) го пилон (= пирона)! 711; — де го 'Лов (= Стамболовъ)? тука е интересно употрѣбението на мѣстоимението, 711; — нема го джебѣт, 746; — дай ми го клиям (= да го скрия), 746; — де го? 758, 770; — де го пилон (= пирона)? 758; — не искам го, лаз (= и аз) не искам, 765; — де го още един дзуль (= фасуль)? 766; — те (=ето) го, 770. — Единъ пжтъ се изражава винителниятъ падежъ, както тукущо посочихъ, съ именителния: нема той (намѣсто: го) Ценчо (= Сѣнчо), 760. — Въ първо врѣме се изпуска понѣкога, но много рѣдко, мѣстоимението: аз сам гледам (= да го гледамъ), 683; — пак да деш гледам (= пакъ да ми го дадешъ да го гледамъ), 710.

И тука липсува съвършено дългата форма „него“, както при първия ми синъ; забѣлжително е, че това е еднакво и при двамата синове за третото лице, когато при първо и второ лице и при двамата се прѣдпочита обратно пълната форма. — Така сжщо липсуватъ съвсѣмъ при това дѣте двѣтѣ форми на личното мѣстоимение за трето лице въ *дателенъ падежъ* (му и нему), когато при първия ми синъ поне се употрѣбя първата форма, макаръ и късно и не тѣй често. Наистина че и тая форма (му) се срѣща при първия ми синъ за пръвъ пжтъ тепърва на 982. день, значи когато при втория ми синъ вече почти бѣхъ прѣкжсналъ своитѣ наблюдения, които се продължиха до 986. день.

Личното мѣстоимение отъ *трето лице въ женски родъ* и при това дѣте както и при първото се срѣща само единъ едничкъ пжтъ, и то пакъ по-рано, съ 100 дена, отколкото при първия ми синъ: танеш (= когато станешъ) по-голем, и тя тане (= ще стане) по-голема, сир. построената отъ камъне за строене къщичка, 882. — По-рано и по-често се употрѣбя пакъ *винителниятъ падежъ* отъ сжщото мѣстоимение: папа, една тука мишка излезнала, аз я видех, 806; — дѣ'жи (= дрѣжъ) я ти да ти покажам, нема да я земам, сир. книгата съ картинки, 895; — ето я големата муха, 898; — аз като бѣдам голем, ще си купам една жълтичка и нема да ти я дам, 968. — Въ по-рано врѣме винителниятъ падежъ на женското лично мѣстоимение се изражава, както и при първия ми синъ, съ винителния падежъ на мжжкото и срѣдното лично мѣстоимение (го): ато (= ето) го,

отговаря той, когато го питамъ, кой е на портрета, който прѣд-ставява майка му; сжщия отговоръ получавамъ, когато го питамъ по сжщия начинъ за себе си, 644; — ето го мене, като показва на своята супа (= ето я супата за мене), 660; за забѣлѣзване е, че и двѣтъ тия изречения за майката и супата се срѣщатъ съ подобно замѣстяне на женското лично мѣстоимение и при първия ми синъ; при втория ми синъ обаче това погрѣшно употребление прѣстава много по-рано отколкото при първия; изобщо той изнапрѣдва първия ми синъ въ употребението на мѣстоименията, макаръ да стои по-назадъ въ общото езиковно развитие, тъй като той повече говори въ отдѣлни думи и кжси изречения, докато по-стариятъ ми синъ обича да говори въ по-длъжка рѣчь.

Личното мѣстоимение за *трето лице въ срѣденъ родъ* не съмъ наблюдавалъ нито единъ едничкъ пжтъ, значи точно както и при първия ми синъ, защото при послѣдния наистина го отбѣлѣзахъ единъ пжтъ, обаче въ едно врѣме, когато при втория ми синъ вече отдавна бѣха прѣстанали наблюденията ми, именно на 1310. день, когато при втория ми синъ се прѣкжсватъ наблюденията почти една година по-рано. *Винителниятъ падежъ* на мѣстоимението въ срѣденъ родъ се появява, разбира се, вече доста рано: така дѣтето казва още на 675. день: ето го малкото, ето го голем'то, сир. камъче; — ето го тука тебе, като показва моя креватъ, но дѣтето си мисли тука навѣрно „креватче“, както своето, 676; — тули го там! 693; — нема го копчето, 706; — земй млекото, глей (=сгрѣй) го! 804; — вече нема го момчето, т. е. на една картина, като покрива момчето съ ржката си, 901; — понѣкога и се изпуска личното мѣстоимение, обаче — въ покъсно врѣме — много рѣдко: ами аз земам (= ще го зема), 882.

По-често и доста рано се срѣща личното мѣстоимение отъ *първо лице въ множествено число* въ именителенъ падежъ: ние лим неска (= ние ще приемъ днеска), сир. шоколада, 749; — ние искаме, 765; — папà, ние тука белихме (= събирахме) костилки, па тука фълѣхме (= ги хвърляхме), 871; — ние си купихме топка и си иглахме (= играехме), 896; — ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветъл (= духа вѣтъръ), 915; — ние не щем да прием млеко, 921; — ние ядохме по две челеши, 941; — ние т'еба (= трѣба) да се д'жим (= държимъ), че сме малки, 986. — Другитѣ падежи отъ това мѣстоимение никакъ не сж наблюдавани, сжщо както и при първото ми дѣте, което само много късно (на 1287. день) употреби единъ едничкъ пжтъ дателния падежъ отъ него. Туй е единъ чудноватъ фактъ, който изтъкнахъ и въ говора на първия ми синъ (вж. стр. 38.).

Второто лице отъ личното мѣстоимение въ *множествено число* не е употрѣбено отъ него нито единъ единственъ пжтъ. При първия ми синъ се среща именителниятъ падежъ само единъ пжтъ, и то на 1001. день, и винителниятъ падежъ два пжти още по-късно, на 1053. и 1102. день (стр. 39.).

Третото лице множествено число се срѣща и при него само въ винителния падежъ, докогато именителниятъ падежъ се избѣгва; така момчето казва: тука нема ги, дугата тая (на-мѣсто: *тъ* сж въ другата стая), дѣто е изказанъ винителниятъ падежъ, но се прѣмълчава именителниятъ падежъ, 811. Винителниятъ падежъ се явява дори въ употрѣбение много рано, още на 706. день, когато момчето казва: ето ги пуйкитѣ, нема ги пуйките; доколко дѣтето въ тоя день отличава множественото отъ единственото число на тая форма, показва правилното употрѣбение на числото въ слѣдното изречение въ тоя день: нема го копчето; — дигнаха ги, 861; — Вадо ск'ий (= скрий) ги ти, (да) не ги види папà, 864. — Тукъ-тамѣ, особено въ първо врѣме, се изпуска мѣстоимението: папà, дай видам (= дай да *ги* видя), 738; — папà, дай новите буци (= обуца) видам (= да *ги* видя), 738; — дори и още на 871. день: папà, ни е тука белихме (= събирахме) костилки, па тука фълїхме (= *ги* хвърляхме), 871. — Единъ пжтъ въ рано врѣме е употрѣбено мѣстоимението въ единствено число намѣсто въ множествено число въ изречението: нема го (намѣсто: *ги*) двете шенцета (= ушенца), сир. на кончето му, 766.

Възвратното мѣстоимение (вж. стр. 66.—67. на моята разправа върху израза на самосъзнанието) се явява най-напрѣдъ въ *първо лице единствено число*, и то вече на 673. день, докогато при първия ми синъ се появява сжщото мѣстоимение за пръвъ пжтъ въ трето лице на 719. день; това стои въ свръзка съ обстоятелството, че това дѣте обича най-много да говори за себе си и рано захваща да употрѣбя личнитѣ мѣстоимения. Случаитѣ за употрѣбението на възвратното мѣстоимение въ първо лице *винителенъ падежъ* наведохъ вече на стр. 66.—67. отъ моята първа разправа. — Въ първо врѣме се случва, разбира се, много често изпускане на това мѣстоимение. Освѣнъ посоченитѣ въ оная разправа нѣколко случая (стр. 67.) нека наведемъ още слѣднитѣ, въ първо лице единствено число, които сж повечето отъ по-рано врѣме: блѣчех (= облѣкохъ се), 677, 760; — качам (= качвамъ се), 700; — искам качам голия (= искамъ да се кача на стола), 766; — аз качах коня (= се качихъ на коня), 787; — мих аз (= азъ се михъ самъ), не ти, 706; — миям (= мия

се), 760; — капам (=кжпя се), 760, 804; — капах (=кжпахъ се), 804; — аз бѡям (=се боя), 765; — аз бѡдим железница (=азъ се боя отъ желѣзницата), 800; — аз чесах (=се вчесахъ) хубаво, 767.

На стр. 67. въ моята разправа за израза на самосъзнанието погрѣшно казахъ, че възвратно мѣстоимение въ *дателенъ надежъ* е било употрѣбено само въ второ лице; това не е вѣрно, както се вижда и отъ приведената на стр. 64. фраза: ще станам да си наплавам (=направя). Въ по-късно врѣме дѣтето е употрѣбило това мѣстоимение и въ първо лице единствено и множествено число, макаръ и рѣдко; така въ единствено число само единъ пжтъ на 893. день въ туку-що цитуваната фраза: ще станам да си наплавам (=направя), сир. вѣроятно една кжщичка отъ камъне за строене.

По врѣме иде слѣдъ това възвратното мѣстоимение въ *трето лице единствено число въ винителенъ надежъ*, което се явява на 712. день: де (=яде) ми се, 712, 737, 782; — сжщо и: пие ми се, 712; — пи (=спи) ми се, 785; — губи (=загуби) се, 753, 764; — мее (=смѣе) се, 782; — тѣ'каля (=търкаля) се тая макалѡ (=макара), 878; — не може да се извади, заковано е, 901. — Разбира се, че се срѣщатъ, и не само въ първо врѣме, случки съ изпускане на възвратното мѣстоимение: качи (=качва се), 633; — пие ми (=пие ми се), съ необикновено изпускане на възвратното мѣстоимение, 712, 782; — касало (=скжсало се), 749; — едно копче касало (=се скжсало) тука, 753; — губи тоя пилон (=ще се загуби тоя пиронъ), 765; — Вадо къпе (=ще се кжпе), после аз, 782; — и (на) столовете не тебе пише (=не трѣба да се пише), 893. — Въ *дателния надежъ* не се срѣща това лице.

Возвратното мѣстоимение отъ *второ лице* се появява въ *винителния надежъ* на 748. день. Освѣнъ наведенитѣ на стр. 67. отъ моята първа разправа случаи отъ това мѣстоимение ще приведемъ тука още слѣдната фразичка: качй се ти да видиш, 894; — случайтѣ съ изпускане на мѣстоимението сж посочени тамъ. — Що се отнася до *дателния надежъ* на това мѣстоимение въ *второ лице*, ще наведемъ покрай посоченитѣ тамъ (стр. 67.) двѣ изречения още и слѣдния случай: аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая, 971.

Въ *множествено число* възвратното мѣстоимение се срѣща въ *първо лице*, и то по единъ пжтъ въ *дателенъ* (по-напредъ) и въ *винителенъ надежъ*, въ слѣднитѣ двѣ фрази: ние си купихме топки и си иглахме, 896; — ние т'еба да се дѣ'жим (=дър-

жимъ), че сме малки, 986. Инакъ възвратното мѣстоимение се прѣмълчава въ множествено число: обичаме (намѣсто: — се), 654; — сѣдиме (= разхождаме се), 801; — н' (= не) можат така касат (= да се откъснатъ), 766.

И при това дѣте не се срѣща никакъ възвратното мѣстоимение въ *второ и трето лице множествено число*.

Притежателното мѣстоимение констатирахъ както слѣдва: мое на 647. день, а придружено отъ съществително на 745. день (мое копче);—мой на 670. день самѣ (= мой голем, сир. пиронъ), а заедно съ съществително на 768. день (мой папче; интересно е тука употрѣбението на мжжката форма на мѣстоимението, макаръ то и да стои прѣдъ съществително отъ срѣденъ родъ; по всѣка вѣроятностъ дѣтето не прави граматическа грѣшка, като не употрѣбя „мое“, ами има на умъ, че „папче“ замѣстя „папа“, прѣдъ която дума стои „мой“); — моя на 762. день самѣ, а съ съществително не е употрѣбено нито единъ пжтъ: — мои на 760. день (мѣй тия? = моитѣ ли — обуца — сж тия?), а съ съществително никакъ. — Заедно съ члена: моето на 749. день безъ съществително, а дори на 901. день съ съществително (моето кѣвѣтче); — моята на 882. день безъ съществително; — мойт на 816. день безъ съществително; — моите на 875. день безъ съществително. Изглежда, като че множественото число не иде тѣй отржки на момчето, защото то прѣдпочита въ началото да го замѣня съ личното мѣстоимение: тия мене, 700; — така казва и по-късно: менека тия сж (намѣсто: мои сж тия), 794; — тии сж менека (намѣсто: мои), 802.

Твой на 758. день съ съществително (зех той леп = твоя хлѣбъ) и на 789. день безъ съществително; — твое на 860. день безъ съществително (тое = твое); съ съществително не е употрѣбена тая форма никакъ;—твои на 850. день;—съ члена само въ женски родъ: твоята безъ съществително на 882. день; — още на 789. день той отбѣгва женската форма, защото казва: папѣ мой, мамѣ тебека.

Другитѣ притежателни мѣстоимения не съмъ наблюдавалъ и при това дѣте; тѣ значи изглеждатъ да не сж нѣщо тѣй естествено за езика на дѣтето, защото и прѣ първия ми синъ се срѣща „нашъ“ само единъ пжтъ, сжщо и „неговъ“ едва на 1096. день.

Първата форма отъ *показателното мѣстоимѣние* е оная на *женския родъ*, обаче тя сигурно не е била мислена въ смисълъ на женски родъ, ами вѣроятно въ смисълъ на срѣденъ родъ, но понеже това мѣстоимение се отнасяше къмъ съществително отъ женски родъ, била е употрѣбена женската форма; това се случи още на 628.

день, когато дѣтето ми каза: тас, тас, като искахъ да му подамъ за сбогомъ едната ржка, а той искаше другата; значи, искаше да каже: дай ми тази; — сетнѣ се срещна сжщото показателно мѣстоимение на 653. день: ми тас (= земѣ тази); но че тая форма не е мислена непрѣмѣнно като форма отъ женски родъ, показва употребението на сжщото показателно мѣстоимение тас намѣсто: това на 675. день, сжщо и на 676. день въ фразата: моѣе тас, което означаваше: мое е *това*, а не „тая“. Между това бѣ се появила и формата отъ *срѣденъ родъ* на 653. день, само че се произнасяше отначало ва (= това); — на 681. и 694. день: дай това! — това и: т'ва; 682; — това тебе и това тебе? (сир. това твое и това твое ли е?), 684; — папе, това мене? (= за мене ли е?), 693; — дай м' (= ми) това! 706; — ко (= какво и кой) е това? 708; — де е това пишам (= за да пиша, сир. моливѣтъ)? 711; — дай ми това тука! 712; — на ти това, дай ми това! 712; — де е това? сир. моливѣтъ, който той търси, 712; — това не е малък, сир. прѣстътъ, 744; — папа, що е това там голе (= горѣ)? 744; — папа, мое (= ли е) това? 764; — това аз 'навах па (= това аз познахъ като папа), ми казва, като ме посочи на единъ портретъ и ме позна, та азъ му бѣхъ казалъ: ти позна папа, 782. — Въ прилагателенъ изразъ не е употребено показателното мѣстоимение въ срѣденъ родъ нито единъ пжтъ. — *Женскиятъ родъ*, правилно употребенъ, се появява тепърва на 744. день, когато той казва: тая е и: не е тая; — тая малка, 764; — тая е мойта 767; — на ти тая, дай ми тая, 769. — Въ прилагателенъ изразъ само единъ едничкъ пжтъ въ изречението: нова (ли е) тая книжка (= книжка)? тая тала (= стара), де е новата? 764.

Мжжскиятъ родъ отъ това показателно мѣстоимение се появи още на 683. день въ формата тос, но въ сжщия тоя день момчето употребя и формитѣ тази и това въ значение на мжжки родъ, намѣсто: този; — сетнѣ на 702. день казва вече: тоз и: не е тоз; — диннеш, мише ли тоз (= да ме дигнешъ, да видя, дали мирише този), 703; — дай ми тоз, 710. — Въ прилагателенъ изразъ малко по-късно: 'ни (= дигни) тоз тол (= столъ), 710; — тоз ган (= юрганъ) тебе (= твой ли е)? 714. — Втората форма (тоя) се появява много по-късно, и то пакъ първенъ въ сжществителенъ изразъ и малко подиръ това въ прилагателенъ изразъ: и тоя кѣвах (= заковахъ), сир. пиронъ, 761; — мой тоя, 765; — Вадо (= на Владо) тоя, менека дуг (= другъ), т. е. бисквитъ, 765; — аз тоя там малкия кѣвах (= заковахъ), ти големия (сир. пиронъ), 767; — мой тоя беше, сир. столъ, 779; — не е тоя мой,

тоя Вадов, 891; — тоя е откòвен (= откованъ), 894; — въ прилагателенъ изразъ: чав той тол (= колчавъ, сир. голъмъ е тоя столъ), 765; — мой (ли е) тоя чай? 767; — цеднеш тоя тол, аз той (= ти седни на тоя столъ, азъ на тоя), 778; — той леп н' теба, тад (= тоя хлѣбъ не трѣба, твърдъ е), 782; — земй тоя пилон, че той е за майстолите, 960.

При това дѣте не се срѣщатъ такива случаи, дѣто прѣдъ съществителното е поставено показателно мѣстоимение отъ другъ родъ, както и при първия ми синъ; това е вече заради туй по-малко възможно, защото вториятъ ми синъ много рѣдко употрѣбя показателното мѣстоимение въ прилагателенъ изразъ.

Множественото число тия и тии се появява за пръвъ пжтъ на 700. день: тия мене (= тия сж за мене, мои); — тия (сж) новите, 740; — малки сж тия, 750; — мѣй тия? (= моитѣ ли сж тия, сир. обуца?), 760; — тия вадих (= извадихъ), 761; — тия Вадо цити, аз дзедох (= тия сж на Владо бисквити, своитѣ азъ изядохъ), 762; — тия голе (= горѣ) дигаши, 782; — менека (= мои) тия са, 799; — тебе тии сж? (= твои ли сж тия?), 802; — тии сж менека, 802; — тии сж паднаха ниги (= тия книги сж паднали); тука показателното мѣстоимение по смисълъ е употрѣбено въ прилагателенъ изразъ, обаче далечъ отдѣлено отъ надлежното съществително, 811; — малки са ли (= ли сж) тия? 846.

И това дѣте, сжщо както и първиятъ ми синъ, употрѣбя отъ другитѣ показателни мѣстоимения само такъвъ, и то само единъ пжтъ въ множествено число: такива, на 939. день, употрѣбено съвсѣмъ отдѣлно, не въ изречение. — Онзи не е употрѣбено нито веднажъ, значи сжщо както и при първия ми синъ, който употрѣби това показателно мѣстоимение за пръвъ пжтъ тепърва на 1105. день.

Отъ *относителнитѣ мѣстоимения* наблюдавахъ при втория ми синъ само непромѣнливото дѣто, дѣка: що е това тука, дека ти зема? 864; — що е това, дека...? 878; — що е това, дете видехъ? 905; — това, дете го земахъ, 929; — интересно е, че и тука първенъ е употрѣбено по-напрѣдъ просто-народното „дѣка“ (подъ влиянието на слугинитѣ), и само по-късно се появява и употрѣбя изключително книжовното „дѣто“. — Инакъ дѣтетото избѣгва относителното мѣстоимение и си помага съ другъ начинъ на изражаване; така то казва на 751. день: вѣнка дземам пилон намѣсто: ще зема пирона, който е вѣнка.

Въпросителното мѣстоимение и тука се явява много по-рано и се употрѣбя по-често отколкото относителното; за пръвъ пжтъ

то е употребено на 708. день въ формата ко? която се употребя както за кой? тъй и за какво? — ко е това? (= кой и какво е това?), 708; — така сжщо съвсѣмъ въ сжщия въпросъ на 748. день; — пълното кой? се срѣща сетнѣ само единъ единчѣкъ пжтъ на 764. день въ въпроса: кой купил пуйките? — Между това се появява втората форма на въпросителното мѣстоимение що? и съвсѣмъ замѣстя другата: какво? както и при първия ми синъ (вж. стр. 44.): що 'деш (= ядешъ)? 731; — що (е) тука? 742; — папà, що е това там голе? 744; — що несе (= донесе)? 765; — що пишам (= да пиша) тук (на) масата? 781; — що носи Ванка (= Иванка)? 794; — що ти 'деш (= ядешъ)? 794; — ами що е тука писано? 762, 846; — що е това тука, дека ти земà? 864; — що имаш в устата? 901: — сетнѣ дохожда пакъ наредъ какво? и отъ своя страна измѣстя що? — какво е това? 898; — сега да видим, какво има тука, 898; — със какво зе? 936. — Въпросителнитѣ кой? (въ прилагателенъ изразъ) и какъвъ? никакъ не се употребятъ отъ това дѣте; впрочемъ и при първото тѣ се употребятъ тоже доста късно (стр. 44—45.).

Опрѣдѣлителното мѣстоимение самъ и при това дѣте се употребя само за усиление на означаването на собствената личностъ и се появява и при него много рано, по-рано отколкото при първия ми синъ: аз сам гледам (= да го —, да го видя), 683; — цам (= самъ), казва пакъ за себе си на 706. день; — аз дà жам цам (= азъ да държа самъ), 712; — 'можам аз цам (= не мога азъ самъ), 742; — аз цам (= сам) пих, т. е. никой не му е помагалъ притова, 769.

Отъ *неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения* първо се явява „другъ“, когато тъкмо то се употребя отъ първия ми синъ найкъсно (стр. 46.); наистина то се явява рано само единъ пжтъ и сетнѣ доста късно, слѣдъ като вече другитѣ мѣстоимения бѣха отдавна въ употребение; тъй че първото му употребение изглежда да е било само случайно: дуго, така казва момчето, като не искаше онова парче хлѣбъ, което азъ му давахъ, ами поиска друго, 630; — дуг искам пилон и: дуг пилон искам, 706; — дуго нещо, 748; — Вaдо (= на Владо) тоя, менека дуг, сир. бисквитъ, 765; — тука нема ги, дугата тая (= въ другата стая сж), 811; — моето къватче е лазвалено, искам да ми купиш д'уго здлаво (= друго здраво), 901; — сега не плаче, като даваш д'уг пѣт, плаче, 901.

Неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения „нещо“ и „нищо“ се явяватъ като първи и двѣтѣ въ сжщия день: неш-то, 637; — нещо мелих (= намѣрихъ), 684; — нещо, 758; — дуго нещо, 748. —

Нема нищо, 637; — нищо казвам, тука е изпусната, както виждаме, относителната частица „не“, 801. — На 800. день той употребя и хичъ въ израза: ич нема.

„Сичко“ се появява доста рано, когато при първия ми синъ то се показва много късно (стр. 45-46.): даде цупа, тета, ишко (= супа, кюфтета, всичко), така ми отговаря, когато го питахъ, дали слугинята му е дала да яде, 701; — съ члена това мѣстоимение се появява дори още по-рано: сичкото, 672; — не съм сичкото дзедъх (= изялъ), 767. — Сички, сичките: ичкитѣ копчета зех, 751; — ишките, 777; — ичките копчета късам, 'немашъ (= ще скжсамъ, за да нѣмашъ), 762; — сички, 807; — аз сичките пѣхах (= пѣгнахъ), 866; — аз дам (= ще дамъ) сичките (сир. пари) днес да купиш месо, 874; — сбѣли ти (= събери ги ти), сичките не можах, т. е. азъ да ги събера, 898.

XI.

Отъ *нарѣчията* при втория ми синъ се появяватъ най-напрѣдъ ония за *посочване*, и то доста рано и въ начало често употребявани. Така дѣтето казва още на 555. день ете (= ето), като показва надлежното лице, слѣдъ като азъ бѣхъ казалъ: ето мамà, ето папà, ето Владо, и сетнѣ бѣхъ го питалъ: дѣ е мамà, папà, Владо? — на 561. день казва пакъ понѣкога е-те, когато показва на нѣкого или на нѣщо; — сжщо тѣй и на 571. день ето и ете, когато го питаме, дѣ е извѣстно лице, и то сочи на него; — ато, произнася сжщото това нарѣчие на 612. день; — ато (= ето) го, отговаря, когато го питамъ по портрети, дѣ е папа, мама, 644; — ето го мене (= ето за мене), като показва на своята супа, 660; — ето го малкото, голем'то, 675; — ето го тука тебе, показвайки на моя креватъ, като вижда, какъ Владо показва кревата на майка си и го назовава неинъ; — ето го пилон (= пирона), 694; — те го, 770. — Сжщо тѣй рано се появява и другото подобно нарѣчие нà; той употребя това нарѣчие нѣколко пжти на 561. день, като ми подава нѣщо; обаче слѣднитѣ дни вече не чухъ това нарѣчие; тепърва на 658. день отбѣлѣзалъ съмъ: нà ти; — нà блашката (= пржката), 677; — нà ти това, дай ми това, 712; — 'га (= сега) нà ти! 712; — нà ти тая, дай ми тая! 769.

Слѣдното нарѣчие е онова на *отрицанието*, което се употребя сжщо тѣй рано. Така дѣтето казва вече на 578. день: не! когато му бѣхъ казалъ, да даде една играчка на Владо; и той нѣколко пжти повтаря това не! когато нѣколко пжти повторихъ сжщата подкана; — на 644. день ми отговаря сжщо така не, когато го

питахъ, дали иска още отъ нѣщо; — не, плачеш много, казва къмъ брата си въ смисълъ: тебѣ нѣма да ти дадатъ, ти плачешъ постоянно; — не, не, ти пи, казва къмъ брата си, когато тоя бѣ рекълъ: азъ не съмъ пилъ, 985; въ приведенитѣ до тука случаи това нарѣчие на отрицание е употрѣбено въ смисълъ на поп или пейп; — и отрицателната частица не (въ смисълъ на не — *pas, nicht*) се явява доста рано: не искам, 624, 633; — не искам, 644; — не дам и: не дам (= не ща), 631; — н' дам ци (= не ща бисквити), 640; — не щам (= ща) леб, 664, 671; — 'нам (= не знамъ), 745; — нѣ могам (= не мога), 676; — не лош, не фа, отговаря, когато му кажемъ: ти си лошъ, ти си фа, 670; — не ѣ големо, 675; — не е малко — големо, така ми отговаря, когато му бѣхъ казалъ: това е малко, 682; — не е (ли) кон? 681; — не е лош, отговаря, когато му казватъ: папà е лошъ, 749; — Вадо плаче, аз не, 702; — мата (= на земята) чукаме, не на тол-овете (= столоветѣ), ми отговаря, когато му забѣлѣзахъ, че не бива да зачукватъ пирони, а той си спомни, че прѣди често имъ бѣхъ казвалъ, че не бива да зачукватъ пирони по столоветѣ, 706; — големото куче апе, не — малкото — куче — апе, 751; — не той пи (= той не спи), 760; — не аз големите бичам, апат (= не обичамъ —, сир. кучета), 762; — не мамà бичам (= не обичамъ —), тая поредица въ думитѣ се срѣща често у него, 778; — не съм аз мокло кавах (= направилъ мокро), 782; — не съм кашлах (= кашлялъ), 789; — що н' доде дофтолът? 752; — не можат така касат (= да се откжснатъ), сир. копчетата не могатъ тъй да се откжснатъ, 766; — той леб н' теба, тад (= тоя хлѣбъ не трѣба, твърдъ е), 782.

Отрицанието, свързано въ думитѣ „нѣмамъ“, „нѣма“ заедно съ глагола, се появява за пръвъ пжтъ още на 625. день, когато дѣтето отговаря немам, като го питамъ, дали нѣма пѣськъ на главата; — немам леб, 664 и пр.; — нема ниш-то, 637; — нема мѣшка (= мечка), сир. не може да намѣри картината на мечката, 637; — нема Ладо, така казва въ смисълъ на: нѣма мѣсто за Владо, като завзема и двѣтѣ мѣста на столчето, 668; — нема плаче (= нѣма да —), 672; — тука — нема — кѣн (= конь), 676; — нема тебе це (= нѣма за тебе яйце), 684; — нема, така ми отговаря, когато му казвамъ, че слугинята ще си иде на село, 688; — нема, така ми отговаря, когато му казвамъ: ще паднешъ, 702; — нема го чичо, 688; — нема ги пуйките, 706.

Чудновато е при това дѣте, че при глаголитѣ „мога“ и „знамъ“ се пропуска отрицателната частица „не“, тъй че фразата еднакво гласи отрицателно както и утвърдително, каквото прѣдставява

единъ случай отъ противуположно значение на еднакви начини на изражаване у дѣцата; наистина обаче понѣкога се чувствува една едвамъ осезателна разлика въ произнасянето на отрицателната форма, която разлика се осѣща въ едно слабо засилване при произнасянето на глагола, което не се явява при утвърдителния изразъ, и което азъ означавамъ съ прѣдходенъ апострофъ; така дѣтето казва: можам (за: мога и *не* мога), 681; — можам ка глѣдам (= *не* мога така да гледамъ), 706; — 'можам аз цам (= *не* мога азъ самъ), 742; — 'можам дземам (= *не* мога да зема), 751; — 'можам виждам (= *не* мога да —), 778; — тоя начинъ на изразяване употрѣбя дѣтето, слѣдъ като вече на 676. день бѣ казало: не можам (вж. по-горѣ); — особено интересно е слѣдното по-длъжко изречение, дѣто туй „можам“, „можеш“ се явява въ двоякото си значение: вѣн има нек (= снѣгъ), можам лезам (= *не* мога да излѣза), ти само можеш лезеш (= да излѣзешъ), 779; — сжщо тѣй той казва: 'нам (= *не* знамъ), 745; — нам (пакъ: *не* знамъ), 765, покрай: нам (= знамъ), 683; — най-сетнѣ и: нищо казвам (= намѣсто: не —), обаче тоя послѣденъ случай е употрѣбенъ само по изключение, не тѣй често както случаитѣ съ „можам“ и „нам“¹⁾; — на 898. день вече се срѣща отрицанието и въ такива случаи: сбѣли (= събери) ти, сичките (сир. камъне) не можам.

Що се отнася до *нарѣчието за утвърждение „да“*, отбѣлѣзахъ го при това дѣте вече доста рано, именно още на 764. день: пѣпе, пипни, голещо е; *да?* голещо е? — и на 766. день той употрѣбя пакъ „да“. — Други нарѣчия за *изразъ* не сж наблюдавани при това дѣте, докато първиятъ ми синъ употрѣбяше и „нали“ и „добрѣ“, наистина послѣдното вече много късно (стр. 53.).

Първитѣ *нарѣчия за брой и количество*, що се появяватъ при това дѣте, сж „много“ и „малко“, които се показаха при първия ми синъ доста късно (стр. 51.), особено „много“, което се появява при него тепърва въ едно врѣме, когато при второто ми дѣте вече почти бѣха прѣстанали наблюденията, именно на 970. день: малко, ми отговаря дѣтето, когато го питамъ, колко да му дамъ отъ нѣщо, 626; — аз малко, сир. искамъ, 641; — малко, 656, 672; — пѣпе, дай малъко леп, 693; — още малко, т. е. да потропа съ краката си, 705; — лаз (= и азъ) немам малко, сир. камъне за строене, 744; — малко ми сж, 744; — зѣмах малко, ми отговаря, когато го попитахъ: ти не зе ли отъ шоколадата? 758; — още малко пишам (= ще пиша), после дам

¹⁾ Вж. и „Първитѣ начала и пр.“. Стр. 60.

(= ще дамъ), 795. — Ного (= много), повтаря, когато го питахъ: ти много грозде яде? 626; — много, 641; — не, плачеш много, казва на брата си въ смисълъ на: тебе нѣма да ти дадатъ, че постоянно плачешъ, 742; — лаз (= и азъ) немам много, сир. камъне за строене, 744; — много, ми отговаря, когато го питахъ: колко спа? 752; — я колко много! 894; — да видам, топки много сж ли, 898. — На 800. день употрѣбя той единъ едничъкъ пжтъ хичъ: ич нема.

Отъ *нарѣчията за интензивность или за степень* съмъ наблюдавалъ при това дѣте само „говече“ и „вече“, и то доста рано: повеце, казва, когато му дадатъ супа, и той показва, да му дадатъ повече, 646; — повече цупа (= супа), 705; — повече менека, 751; — повече тебе, отговаря, когато го питамъ: кого обичашъ повече! 752; — два пжти употрѣбя това нарѣчие и въ смисълъ само на „много“, значи безъ всѣко сравнение: аз пах (= спяхъ) повече, като искаше да каже: азъ спяхъ много, 706; — сжщо тѣй и на 761. день: аз повече спях. — Не искам вече, 715; — немам вече палй (= пари), 740. — Еднажъ и то късно се срѣща думата колко за усиление на „много“ въ фразата: я колко много! 894.

Много и твърдѣ рано се употрѣбя отъ *нарѣчията за ограничение и разширение* „още“: аце, оце (= още), казва вече на 586. день, когато иска още отъ нѣщо; — още, 619; — аще едно, 643; — още едно коче (= копче), казва, когато вижда още едно копче, 670; — дай 'ще (= още), 670; — още едно глезде (= грозде), 675; — пѣпе, още там, сир. има, 688; — дай още, 694; — още едно копче, 694; — още малко, сир. да го оставимъ да тропа, 705; — оте¹⁾ (= още) малко, сир. иска да скача, 712; — тука още 'дин канък (= единъ камъкъ), 742; — още малко пишам (= ще пиша), после дам (= ще дамъ), 795; — кажа ти ма купи още канъе? (= каза ли ти на мама да купи още камъне?), 809. — Много по-късно се употрѣбя нарѣчието само: има цамо 'дин стол (= само единъ столъ), 764; — Вадо цамо дувал (= само е духналъ), аз не съм дувал (= духналъ), сир. свѣщъта, 764; — вѣн има нек (= снѣгъ), можам лезам (= не мога да излѣза), ти само можеш лезеш (= да излѣзешъ), 779; — Вадо не кави (= прави), аз само кавам (= правя), 779; — не сме ядохме (= яли) сладко, само ядохме 'ци (= бисквити), 901.

Нарѣчията за врѣме и за мѣсто наистина се появиха за пръвъ

¹⁾ „т“-то произнесено срѣдно между „т“ и „ц“.

пжтъ въ сжщото врѣме, ала ония за мѣсто сж въ първо врѣме по-чести, докато ония за врѣме слѣдъ появяването на първото за дълго врѣме липсватъ, докато се явиха пакъ слѣдъ 39 деня. Първото *нарѣчие за мѣсто* е тука, което се появява на 637. день въ фразичката: тука или дука пише (= пиши или пиша); — тука, 644; — тулям (= ще го туря) тука, 670; — тука има, 672; — виж, нема — тука — пали (= пари), 672; — мишки тука лазат, 706. — Там, 642, 653; — качам там (= искамъ да закача тамъ, сир. шапката), 668; — ето го там, 681; — тули (= тури) го там, 693. — Кале (= горѣ), 644; — голе (= горѣ), азъ именно го питахъ: дѣ сж гължитѣ? и той ми отговори съ тая дума, и когато сетнѣ го попитахъ: дѣ горѣ? той показа съ прѣста на тавана, дѣто наистина бѣха гължитѣ; значи той много добрѣ разбираше значението на употрѣбената дума; — пале, що е това там голе? 744; — тия голе дигам, сир. книги, 782; — голе тулим (= ще туримъ) да не намелиш ти, 876. — Ва(ъ)н (= вѣнъ), 675; — 'то ти вѣн идемъ? (= защо си излѣзълъ вѣнъ?) 758; — ти лезеш (= ще излѣзешъ) вѣн, 758; — кал има вѣн, 779; — вѣн топло, 789; — ти бе вѣн? 807; — и втората форма отъ това нарѣчие вѣнка се употрѣбя отъ дѣтето: вѣнка дземам пилон (= ще зема пирона, що е вѣнка), 751; — вѣнка има големо куче, 793. — Данко, виж ват'е мѣхи (= вжтрѣ има мухи), 687; — вѣтле тията (= вжтрѣ въ кутията), 782. — Тия зад тулам? (= и тия ли да туря назадъ?), 782; — отзад, 860. — Далече и: далеко, 821; по-прѣди казваше: ече; — ти си далеко, не можеш да го земеш, 821; — сега идеме (= ще идемъ) далече, 850; — отишла е далеко, сир. слугинята, 895; — тамдалеко, 905; — бехмедалеко на ча'шията (= чаршията), 929. — *Каде* е големото, *дека* (= кждѣто) тули това? 874.

Първото *нарѣчие за врѣме* е сега, което се появява на 637. день въ заповѣдното изречение: дай сега! — ала слѣдния пжтъ това нарѣчие се срѣща въ сжщото изречение тепърва подирѣ 39 деня, именно на 676. день; впрочемъ туй нарѣчие е измежду нарѣчията за врѣме онова, което най-вече е употрѣбено: 'га (= сега) тука! 712; — 'га на ти! 712; — 'га пишел ти си (= сега ти вече писа, — та можешъ да ми дадешъ молива си), 778; — аз (съмъ) малък, 'га виж голем аз, 779; — де 'тиде Данка 'га? (= кждѣ отиде сега Д.), 789; — на 804. день казва: 'ега намѣсто: сега; — сетнѣ пакъ се явява пълната дума: вече папа купи, сега ма (= мама) купи (= ще —), 809; — сега идеме (= ще идемъ) далече, 850; — сега убаво ли е леме (= врѣме)?

сега танае (=ще стане) лошо леме, 858; — сега това е мое, не е тое (=твое), 860; — сега поместѣ се! 918. — Слѣдното нарѣчие за врѣме, което се употрѣбя често, е послѣ, употрѣбено отдѣлно на 755. и 777. день; — аз, ти после, сир. сега азъ, па ти послѣ, 769; — Вадо къпе (=се —), после аз, 782; — още малко пишам (= да пиша, ще—), после дам (=ще —), сир. молива, 795; — ти 'деш (=ядешъ), после там идеш (=ще—), т. е. въ другата стая, 795; — Вадо здавее, после лезнем видим кученца (= когато Владо оздравѣе, послѣ ще излѣземъ да видимъ кученцата), 818. — Обратно нарѣчието п'вен (=първенъ) е употрѣбено само единъ пжтъ на 777. день, и то самò за себе си, не въ фраза. — Нарѣчието за врѣме вече въ двоякия му смисълъ на *déjà* (*schon*) и *plus* (*mehr*) се появява сжщо много рано, но се употрѣбя рѣдко: нема вече, 750; — аз немам вече нос, т. е. носътъ ми не е вече пълень, 764; — вече папà купи, сега ма купи (=мама ще—), 809; — вече нема го момчето, сир. на картината, когато той го покрива съ ржката си, 901; — сжщото нарѣчие „вече“ употрѣбя дѣтето на 749. день единъ пжтъ намѣсто „още“: ти си пишал (=писалъ), аз не съм вече (=още). — По единъ пжтъ сж употрѣбени още и слѣднитѣ нарѣчия за врѣме: лаз га танам (=и азъ когато стана) голем, *гава* (=тогава) пишам (=ще пиша) днес, 807; — сега не плаче, като даваш *д'уг* (=другъ) *пѣт*, плаче, сир. когато се даде другъ пжтъ лѣкарство на бебето, плаче, а сега не плаче, 901; — и аз като бъдам болен, като земам *един пѣт* чай, ще отидам на Дагалевци, сир. както се бѣ случило нѣщо подобно съ брата му, 961.

И нарѣчията за врѣме „днесъ“ и „вчера“ употрѣбя дѣтето, особено рано и по-често първото, обаче, разбира се, безъ да схваща тѣхното сжщинско значение; така то казва: ние пим (=ще приемъ, сир. шоколада) неска, 749; — днес лела (=леля) тука спа, 782; — днес аз ядам тета (=ямъ кюфтета), и когато слѣдъ това го питамъ: кога? той ми отговаря: днесъ, обаче не съмъ сигуренъ, дали употрѣбя тукъ тая дума въ истинското ѣ значение; — слѣдното изречение показва, че той все още не свързва правилния смисълъ съ тая дума: лаз га танам голем, гава пишам днес (вж. малко по-горѣ сжщото това изречение); мисли ли той, че може изведнажъ да стане голѣмъ, можеби въ сжщия день? или пѣкъ думата „днесъ“ е употрѣбена въ смисълъ на „тогава“, значи като плеоназъмъ къмъ „тогава“? — аз дам (=ще дамъ) сичките (т. е. пари) днес да купиш месо, 874. — Думата „вчера“ (чела) вториятъ ми синъ употрѣби само на 801. день

за означаване на минало време, безъ обаче да разбира истинския смисълъ; — „утрѣ“ не е употребено нито единъ пжтъ.

И при това дѣте *нарѣчията за начинъ* не сж употребяни често и многобройно; първото отъ тѣхъ се появи на 671. день отдѣлно като ка (= така) и се употребѣ пакъ на 706. день: можам ка глѣдам (= не мога така да —); — н' можат така касат (= да се откъснатъ, сир. копчетата), 766; — *така* ще гледаме, *как* нацаждуват (= прѣцѣждатъ) млекото, 947; тука е употребено и нарѣчието „какъ“, и то само тоя пжтъ. — Аз чесах (= се вчесахъ) хубаво, ти не си чесал (= не си се вчесалъ), 767. — По-често е употребено нарѣчието „силно“, което на 738. день е още замѣнено съ „много“; именно дѣтето тропа тоя день силно въ креватчето си и казва: топам мого (= много), намѣсто: тропамъ силно, а като тропа слабо, казва: топам малко; — тоя пилон сино кова̀х (= силно заковахъ), 795; — силно кова̀х (= заковахъ), 816; — заковѝ силно! 894. — Имаш ли че'вен (= червенъ) молив да пишеш че'вено? 901.

Често се употребя и *нарѣчието за повторение* (Frequenz) пакъ, което при това дѣте е едничкото отъ тая група нарѣчия; то се появява на 676. день съвсѣмъ самѸ, като дѣтето искаше да каже притова: азъ пакъ искамъ да пиша; — ъма бони там видим, пак додем (= да видимъ, има ли тамъ бонбони, пакъ ще дойдемъ), 706; — пак дадеш гледам? (= ще ми го дадешъ пакъ да го гледамъ?), 710; — пак касам (= ще скжсамъ) копче, 753; — аз пак бѣлам (= ще ги събера), 782; — пак гасне (= ще изгасне), 806; — пак да купиш нови сухо-глоздета, 901; — ти пак каде беше, на лабота (= работа)? 913. — Това нарѣчие (пакъ) понѣкога се употребя и тамъ, дѣто по-скоро би трѣбало да стои „вече“: нема *пак* ф̀лам (по-право: нѣма вече да хвърлямъ), 707; — нема *пак* сипам (по-право: нѣма вече да изсипя), 758.

Прѣди да мина къмъ въпросителнитѣ нарѣчия, ще спомена, че отъ *нарѣчията за причина, цѣль* освѣнъ въпросителнитѣ нарѣчия що? защо? е употребено единъ едничкъ пжтъ нарѣчието тогава, и то много късно: тогава ще изедеш, 898. — То? (= защо?), 703; — па̀па, 'що това? (= защо е това?), 742; — 'що (= защо) пушаш? 746; — 'що се обличаш? 748; — що (= защо) н' доде доф̀толт? 752; — 'то ти в̀н идел? (= защо си излѣзълъ в̀нъ?), 758; — що тебе нига! (= що, защо трѣба книга?), 761; — 'то (= защо) ти не бичаш (= не ме обичашъ)? 766; — 'що тебова (= трѣба) това? сир. защо трѣба връзката? 788; — защо не доажда Данка? 878; — защо вече не вали дѣж

тука? 887; — защо нема тука един селенин да води конь (= коня)? сир. на една картина, дѣто бѣ изобразенъ единъ конь самъ, 894; — ами Владо защо го зе? сир. на скута, ме пита, когато не искахъ да го зема на скута, 932.

Първото *въпросително нарѣчие* при това дѣте е дѣ? кждѣ? Когато на 675. день при събуждането си не вижда Владо въ стаята, пита: 'Ладо де? — големо де? сир. дѣ е голѣмото — камъче за строене? 683; — де динат? (= дѣ е единиятъ?), 694; — де си? 705; — папà, де? гости? (= дѣ бѣхте? на гости?), 706; — де е кошката (= кокошката)? 706; — де е това пишам (= за да пиша)? сир. моливътъ, 711; — де го 'Лов (= Стамболовъ)? 711; — папà де? (= дѣ е папà?), 714; — де леля? 715; — де цеднам? (= кждѣ да седна?), 715; — де 'нтели? (= дѣ сж дантелитѣ?), 742; — де тебе нови буци (= дѣ сж твоитѣ нови обуца?), 742; — де тулите (= кждѣ ще турите) палтото? 749; — де го? 758; — де големия конь? 762; — десидел? (= кждѣ си ходилъ?), 769; — де фъли го? (= кждѣ го хвърли?), 808; — каде е Владо? 859; — ти пак каде, беше на лабота? 913.

Сжщинската въпросителна частица „ли“, която при първия ми синъ се появи вече доста рано, при втория се показва много късно. Наистина тя се появява въ единъ непрѣкъ въпросъ още на 703. день, когато дѣтето каза слѣдната фраза: диннеш, мише ли тоз (= да ме дигнешъ да видя, мирише ли тозъ, сир. лимонъ), ала подиръ това минаватъ още четири-петъ мѣсеца, докато се употрѣби тая въпросителна дума въ единъ истински въпросъ. До тогава дѣтето избѣгва тази въпросителна частица въ много свои питання, дѣто тя би трѣбало да стои непрѣмѣнно, и означава питането просто съ въпросителния тонъ; така то пита: ти лезнеш? (= и ти ли ще излѣзеш?), 743; — там вайо леля? (= леля тамъ въ столоваята ли е?), 756; — мѣй тия? (= моитѣ ли сж тия?), 760; — плачка моя? (= моя ли е тая пржчка?), 762; — това мое? (= това мой бисквитъ ли е?), 763; — нова (ли е) тая книжка (= книжка)? 764; — мой (ли е) тоя чай? 767; — фа аз? (= фа, т. е. лошъ, ли съмъ азъ?), 779; — тия зад тулам? (= и тия ли да туря назадъ?), 782; — имаш ти лабота? 787; — ти не съ'диш? (= ти не се ли сърдишъ?), 789; — ти носиш (ли) менека чай? ти тулил захал? (= турилъ ли си захаръ?), 794; — ти там додеш? (= ти тамъ ще дойдешъ ли?), 795; — вайо топло? (= топло ли е въ столоваята?), 799; — гдѣли пешката? (= гори ли печката?), 799; — Данко, тука си ти? 801; — тебе ти сж? (= твои ли сж тия?), 802; — кажа ти ма купи

канъе? (= каза ли ти на мама да купи камъне? т. е. за строене), 809; — може Вадо йоди? (= може ли или бива ли Вlado да ходи?), 821. — Подиръ толкова опорито отбѣгване на тая въпросителна частица тя най-сетнѣ се явява на 846. день въ слѣдното питане: малки са ли тия? — сега убаво ли е леме (= врѣме)? 758; — и аз ли? 900; — имаш ли че'вен молив? 901; — там метено ли е? 921.

Въпросителната дума „колко?“ никакъ не се срѣща при това дѣте — каквото е твърдѣ чудно; само два пжти се употрѣбя тя въ възклицателни изречения: я колко е по-голема! 882; — я колко много! 894.

XII.

Разбира се, че и това дѣте избѣгва въ начало *прѣдлозитѣ*; особено чудно е, дѣто прѣдлогътъ „на“, макаръ и като сжщински прѣдлогъ да се появява най-рано отъ всички прѣдлози, не се зима никакъ на помощъ за образуване на падежнитѣ отношения на родителния и дателния падежъ¹⁾ и собствено само къмъ края на моитѣ бѣлѣжки се употрѣбя единъ единственъ пжтъ въ тая своя функция. Така дѣтето си образува безъ това „на“ не само слѣднитѣ фрази: 'мата (= на земята), когато го питаме, дѣ е нѣщо, което лежи на земята, 745; — 'мата (= на земята) паднал, 779; — що пишам (= да пиша) тук (на) масата? 781; — седам толчето (= искамъ да седна на столчето), 782; — аз идех содка (= азъ ходихъ на разходка), 808; — и (на) масата не бива да се пише и (на) дѣската, 893; — ами и въ фрази като: Вадо несеш леб (= и на Вlado да донесешъ хлѣбъ), 752; — аз дам пай Ванка (= азъ ще дамъ пари на Иванка), 789; — леля тебува, мамà тебува (= на леля, на мама трѣба, сир. да остане отъ яденето), 800. — Значи тоя начинъ на изражаване се задържа, макаръ прѣдлогътъ „на“ да се намираше вече отъ 706. день въ словесния запасъ на дѣтето: 'мата (= на земята) чукаме, не на тол-овете (= столоветѣ), сир. заковаваме пирони; интересно е тука липсуването на сжщия прѣдлогъ прѣдъ думата „земята“, когато той е употрѣбенъ прѣдъ думата „столоветѣ“, 706; — аз идам (= ходя) на вода, 758; — на чѣлото, 879; — на тавана, 908; — ти пак каде беше, на лабота? 913. — За образуване на дателния падежъ тая частица се употрѣбя тепърва на 961. день за пръвъ и послѣденъ пжтъ: на Вlado защо ще дадеш захал? (вж. по-горѣ стр. 93.).

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 56. и 93.

Странно е при това дѣте, че въ извѣстенъ периодъ на неговото езиковно развитие то си образува особенъ начинъ на изражаване, за да замѣсти нѣкои прѣдлози съ мѣнитбени наставки при сжществителнитѣ имена; това става особено за замѣна на прѣдлозитѣ „на“ и „съ“; така дѣтето казва: тули тука *толия* (= на стола), 766; — искам качам *толия* (= да се кача на стола), 766; — *толия* (= на стола), 770; — аз качах *коня* (= се качихъ на коня), 787; — и намѣсто „съ“: ти миеш *пѹни* (и: *пѹния*) (= съ сапуна), 766; — *канка* ковал си ти? (= съ камѣкъ ли си го заковалъ?), 795. — Откждѣ е зель тоя начинъ на изразяване, не мога да си обясня. Ако сѣдя по това, че той се появява въ сжщия день (766) за замѣна и на двата прѣдлога „на“ и „съ“, трѣба да заключа за подобна и за двата случая причина, и тогава можеби тя се крие въ това, че дѣтето въ тоя день е чуло отъ насъ нѣколко пѣти изрази като „съ голѣмия“, „на малкия“, „на коня“, и тия окончания „ия“, „я“ е зело за мѣнитбени наставки, които изражаватъ падежни отношения, и по тѣхъ си е образувало сетнѣ и ония форми „толия“, „пуния“ и пр.

Тѣй като прѣдлогътъ „на“ е пѣрвиятъ и най-често употрѣбяванъ, заради това той по-късно замѣстя понѣкога и други прѣдлози, повечето пѣти прѣдлога „въ“, дори и слѣдъ като се бѣ вече появилъ тоя прѣдлогъ въ говора на дѣтето: като идем *на* Дагалевци, ще земем пайтон, 901; — бехме далеко *на* чашията, 929; — и аз като бъдам болен, като земам един пѣт чай, ще отидам *на* Дагалевци, сир. както бѣ станало съ брата му, 961.

Слѣдниятъ прѣдлогъ е диалектичното „кодъ“, който прѣдлогъ обаче дѣтето употрѣби само единъ едничѣкъ пѣтъ въ изречението: код тоя стол искам, 882.

Сетнѣ се появява важниятъ прѣдлогъ „съ“, който по-прѣди, както показахме по-горѣ, нѣколко пѣти бѣ изразенъ чрѣзъ мѣнитбена наставка. Инакъ тоя прѣдлогъ, когато се изказватъ отношения, които изискватъ неговото употрѣбение, просто се изпуска, така напр. на 782. день въ изречението: аз глаям големите ни ги (= азъ играя *съ* голѣмитѣ книги, сир. съ голѣмитѣ портрети). — Тепърва на 895. день дѣтето казва за прѣвъ пѣтъ: със това; — искам да напавѣтъ със хлебѣтъ макалон (= да направятъ макарони съ хлѣбъ, т. е. съ пѣрженъ хлѣбъ), 917; — със какво зе? 936.

Ония важни отношения, които изискватъ употрѣбението на прѣдлога „въ“, и които се срѣщатъ тѣй често въ говора, дѣтето дълго врѣме изказва сжщо така безъ всѣкакъвъ прѣдлогъ; така то казва: вайо (= *въ* столоваята), 705; — лаз (= и азъ) искам вайо (= *въ* столоваята), 731; — пак бѣкам носѣтъ (= пакъ ще

ти бръкна *въ* носътъ), 749; — аз веям Цофията (= азъ живѣя *въ* София), 751; — ти менека бичаш, аз не съм кавах кеватче мокло (= не направихъ *въ* креватчето мокро), 768; — вѣтлетията (= вжтрѣ *въ* кутията), 782; — аз тулих захал (*въ*) млекото, 791; — та̀ви Вадо кѣватчето (= остави Владо *въ* креватчето), 797; — вайо топло? (= *въ* столоваята топло ли е?), 799; — тука джебо (= *въ* джеба), 808; — тука нема ги, дугата тая (= *въ* другата стая сж), 811. — Тепърва на 901. день се появява тоя прѣдлогъ, и то като в, уф и у: шо имаш в' устата? — искам да идам в толовая (= столоваята), че искам вода, 941; — ти го остави уф колидола (= коридора), 929; — аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая, 971.

Чудновато е, че прѣдлогътъ „за“, който първиятъ ми синъ употребяше още рано и доста често, се избѣгва опорито отъ това дѣте до късно врѣме, макаръ и да дохожда то въ положение да изражава отношения, които непрѣмѣнно изискватъ тоя прѣдлогъ; дѣтетото въ такива случаи просто изпуска прѣдлога: ето го (за) мене, 660; — нема (мѣсто за) Ладо, казва, като завзема и двѣтѣ мѣста на едно столче, 668; — тебе? (= за тебе?), 670; — па̀пе, това (за) мене (ли е)? 693; — аз чукам (за) Данка, 782; — (за) тебе тии сж? 802; — тии сж менека (= за —), 802. — Дори къмъ края на наблюденията, именно на 960. день се употребя единъ пжтъ тоя прѣдлогъ въ длѣжкото съставно изречение: земй тоя пилон, че той е за майстолиите.

Най-сетнѣ трѣба още да се забѣлѣжи, че на 941. день биде употребенъ единъ пжтъ прѣдлогътъ „по“ въ изречението: ние ядохме по двѣ челеши.

Забѣлѣжително е, че при това дѣте никакъ не се яви въ употребение прѣдлогътъ „отъ“, който първиятъ ми синъ употребѣи още на 776. день и сетнѣ често го употребяше. И тоя прѣдлогъ вториятъ ми синъ просто го прѣмълчава тамъ, дѣто той би трѣбало да бжде употребенъ: 'ми си там (= земи си *отъ* тамъ), 749; — аз боим железница, аз бегам тебе (= азъ се боя *отъ* желѣзница, азъ бѣгамъ *при* тебе), 800. — Сжцо така липсува прѣдлогътъ „до“; докогато първиятъ ми синъ бѣ казалъ на 861. день: аз ще седнам до тебе, вториятъ казва на 789. день: аз тебека седнах.

Отъ прѣдлозитѣ, които се срѣщатъ въ говора на първия ми синъ, но които вториятъ никакъ не употребя, трѣба да се наведатъ още слѣднитѣ: при, по (въ смисълъ на: подиръ, задъ), подъ, като, — докогато при него не се срѣща ни единъ прѣдлогъ по-

вече, който да не е употребяван от първия ми синъ или да е употребяван от него по-късно, ако не вземемъ въ внимание диалектичното „кодъ“, което при първия ми синъ е замѣстено отъ сжщо тъй диалектичното „къмъ“. Въ по-слабото употребление на прѣдлозитѣ особено се вижда, доколко езикътъ на втория ми синъ изобщо е много по-закъснѣлъ въ сравнение съ езика на първото ми дѣте.

XIII.

Отъ *сюзитѣ* и при това дѣте най-напрѣдъ се показватъ въ употребление „да“¹⁾ и „и“. Първиятъ се появява още на 637. день единъ пжтъ въ израза: да й дамъ (= да видя, искамъ да видя, дай да видя); обаче той слѣдъ това дълго вече не е употребяванъ дори до 762. и 766. день, когато се появява пакъ въ слѣднитѣ изрази: немамъ нож д'ежамъ (= да отрѣжа), 762; — д'ежете (= да отрѣжете), 766; — да ва'жешъ (= да вържешъ), 766; — ала както прѣди, така и дълго врѣме слѣдъ това тоя сюзъ се изпуска въ много изрази, като въ сжщото това врѣме се употребя въ други изрази; така дѣтето казва безъ „да“: де цеднамъ? (= дѣ да седна?), 715; — 'можамъ дземамъ (= не мога да зема), 751; — да дамъ мама (= да го дамъ ли на мама?), 755; — азъ можамъ къчамъ (= мога да се закача), 757; — азъ знаямъ купамъ (= да купя), 758; — ти искамъ бѣлешъ (= да съберешъ), 758; — нема дзимамъ кофите (= нѣма да земамъ —), 758; — нема пакъ сипамъ (= да изсипя), 758; — н' можатъ така касатъ (= да се откъснатъ), 766; — можамъ носамъ (= да нося), 765; — искамъ (да) гледамъ, 767; — дай ми пишамъ, 769; — пакъ фане пи (= ще захване да спи, т. е. ще заспи), 776; — блѣчатъ (= да ме облѣкатъ), 777; — 'можамъ виждамъ (= не мога да —), 778; — искамъ (да) пишешъ, 779; — вънъ има некъ (= снѣгъ), можамъ лезамъ (= не мога да излѣза), ти само можешъ лезешъ (= да излѣзешъ), 779; — (на) Вадо искамъ (да) видигалото (= въ гърлото), 779; — що пишамъ тукъ масата? (= що да напиша тука на —?) 781; — пи! искамъ будамъ (= спи! искамъ да те събудя), 785; — искамъ (да) чуямъ, 797; — азъ тебува толамъ (= азъ трѣба да отворя), 800; — Вадо здавее, после лезнемъ видимъ кученца (= когато Вл. оздравѣе, послѣ ще излѣземъ да видимъ кученцата), 818; — идй (да) купишъ, 824; — Вадо ск'ий ги ти, (да) не ги види папъ, 864; — и (на) столовете не

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 60.

тебе (=не трѣба да се) пише, 893; — може ти (да) си написал, 901.

Както казахъ вече, въ сжщото врѣме се употрѣбѣя и „да“: дофтолът ще доде да цели (=цѣри) Вадо, 767; — пипни да видиш, 797; — ти си далеко, не можеш да го земеш, 821; — аз (ще) дам сичките (сир. пари) днес да купиш месо, 874; — и двата (=двамата) да видим, 875; — земи да види Вадо моите, 875; — голе тулим, да не намелиш ти (=горѣ ще го туримъ, да го не намѣришь ти), 876; — качи се ти да видиш, 894; — защо нема тука един селенин да води конь? 894; — дѣ'жи (=дрѣжъ) я ти да ти покажам, нема да я земам, 895; — иди да купиш, 895; на 824. день той бѣше казалъ: иди купиш (вж. по-горѣ); — да видам, топки много сж ли? 898; — не дава да излезем, сир. мама, 901; — моето къватче е лазвалено, искам да ми купиш д'уго здлаво, 901; — не може да се извади, заковано е, 901; — да го заключам, 939.

Слѣдниятъ съюзъ е „и“, който и при това дѣте се употрѣбѣя главно за съединяване на изречения, каквото е единъ забѣлжителенъ фактъ; когато дѣтето собствено би трѣбало да съединява отдѣлни думи съ тоя съюзъ, то постѣпя въ първо врѣме така, че съединява собствено изречения, като повтаря еднаквитѣ части на рѣчьта; това лесно се обяснява вече заради туй, че повтарянето на нѣщо вече казано е лесно, и че дѣтето понѣкога иначе дохожда въ такова положение, дѣто трѣба да състави мжно съгласуване между частитѣ на рѣчьта; тѣй дѣтето казва: пиле — нема — гонам (=да гоня) и кошка (=кокошка) — нема — гонам; разбира се, че тоя начинъ на изражаване е за дѣтето по-лесенъ, отколкото ако то би трѣбало да каже: пилето и кокошката нѣма да гоня, 680; — това (за) тебе и това тебе? 684; — виж, Вадо пи (=спи) и аз пам (=спя); и тая фраза изказана така е по-лесна за дѣтето, отколкото ако то кажеше: Владо и азъ спимъ, 697; — ти си по-голем, и мама е по-голема (по-лесно нежели: ти и мама сте по-голѣми), 874; — аз като бѣдам голем, ще си купя една жълтичка и нема да ти я дам, 968. — За свръзване на отдѣлни части на рѣчьта дѣтето употрѣбѣя това „и“ само единъ единственъ пѣтъ твърдѣ късно, именно едва на 918. день въ слѣдното изречение: земи големия камък, че ще го фъ'ла (=хвърля) и ще удалам (=ударя) Владо. Инакъ дѣтето избѣгва опорито тоя съюзъ въ такива случаи; така то казва: Вадо — мене — бони (намѣсто: да купишь на Владо и менѣ бонбони), 696; — и Вадо леб мели, 'де (=и Владо

хлѣбъ намѣри и яде), 740; доколко дѣтето не обича това съединително „и“ въ такива случаи, показва особено туй послѣдно изречение, дѣто „и“-то стои въ начало въ смисълъ на „тоже“ (френското aussi, нѣмското auch), обаче не е употрѣбено за съединяване на глаголитѣ „намѣри“ и „яде“, които той просто поставя единъ до другъ безъ всѣкаква вѣнкашна словесна връзка помежду имъ. — Този съюзъ има именно и тоя втори смисълъ на „тоже“, и това „и“ се явява сжщо тѣй много рано: папà, дай и мене чай, 738; — и Вадо леб мели, 'де (вж. нѣколко реда по-горѣ), 740; — и аз сабилам (= събирамъ), 758; намѣсто това „и аз“ въ начало, отъ 705. день, се употрѣбя формата „лаз“, която се запазва дори до 27. мѣсець¹⁾: не искам го, лаз (= и азъ) не искам, 765; — и тоя ковàх (= заковахъ, сир. пиронъ), 761; — танеш (= когато станешъ) по-голем, и тя тане (= ще стане) по-голема; думата е за направена отъ камъне за строене кжщичка, 882; — и (на) столоветѣ не тебе пише (= не трѣба да се —), 893; — и аз ли? 900; — и това удалва (= удара, сир. той), 918; — като стана голем, ще имам книжка и аз, 921; — и аз като бъдам болен, като земам един пѣт чай, ще отидам на Дагалевци, 961. — Понѣкога това послѣдно „и“ се прѣмълчава: ти лезнеш? (= и ти ще ли излѣзеш?), 743; — тия зад тулам? (= и тия ли да туря назадъ?), 782.

Двойното и — и дѣтето употрѣби само единъ едничкъ пѣтъ, и то доста късно: и (на) масата не бива да се пише и (на) дѣската, 893.

Други съединителни съюзи това дѣте не е употрѣбяло.

Отъ *противуположни съюзи* се срѣщатъ при втория ми синъ само: а, ами, па, — а пѣкъ никога не е употрѣбило това дѣте слѣднитѣ: а пѣкъ, а па, ама, инакъ; па и другитѣ сж употрѣбени много рѣдко: ами що е тука писано? 846; — ами аз земам (= ще го зема), 882; — ами Владо защо го зе? 932. — Папà, ние тука бѣлихме (= събирахме) костилки, па тука фълѣхме (= хвърляхме), 871. — Човеците имат шапки, а аз немам, 875; — ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветъл (= духа вѣтъръ), 915. — Инакъ съюзитѣ не се употрѣбаватъ, ами изреченията просто се нареждатъ едно до друго: има тука лампа, (но, ала) не е палена (= запалена), 818.

Отъ *подчинителнитѣ съюзи* и това дѣте употрѣбя само ония за врѣме и за причина, а именно доста рано слѣднитѣ два съюза: кога и като, а твърдѣ късно: че (въ смисълъ на: понеже, защото),

¹⁾ Вж. „Първитѣ начала и пр.“. Стр. 58.

докато самият съюзъ „защото“, който се бѣ появилъ твърдѣ рано при първия ми синъ, никакъ не е употребенъ отъ това дѣте: кога танам (=стана) голем, чѣтам (=ще чета), 779; — лазга танам (=и азъ кога стана) голем, гава пишам (=тогава ще пиша) днес, 807; — като идем на Дагалевици, ще земем пайтон, 901; — сега не плаче, като даваш д'уг път, плаче, сир. като му се дава лѣкарство, 901; — като стана голем, ще имам книжка и аз, 921; — и аз като бъдам болен, като земам един път чай, ще отидам на Дагалевици, 961; — аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка и нема да ти я дам, 968; — аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая, 971. — Ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветъл, 915; — земи големия камък, че ще го фъ'ла и ще удалам Владо, 918; — искам да идам в толовая (=столоваята), че искам вода, 941; — земи тоя пилон, че той е за майстолиите, 960; — ние т'еба (=трѣба) да се дъ'жим, че сме малки, 986. день.

Инакъ и тия съюзи се изпускатъ, особено въ по-рано врѣме: кажи (на) Вадо тельът искам (=че искамъ пѣтельтъ), 748; — не аз големите бичам, апат (=голѣмитѣ, сир. кучета не обичамъ, *Защото* хапять), 762; — ичките (=всичкитѣ) копчета касам (=ще скжсамъ), (*за да*) 'немах, 762.

Само два пѣти, и то еднажъ много рано, втори пѣтъ доста късно, е употребена частицата „ли“ въ смисълъ на съюза „дали“: диннеш, мише *ли* тоз (=да ме дигнешъ да видя, *дали* мирише тозъ, сир. лимонъ), 703; — да видам, топки много сж *ли*, 898. — Инакъ тоя съюзъ се изпуска: ъма бони там видим, пак додем (=да видимъ, има *ли* тамъ бонбони, пакъ ще дойдемъ), 706.

•

XIV.

Най-накрая нека споменемъ *междуметията*, които, разбира се, дѣтето употребя вече рано. Първото междуметие е ха де или а де, което казва кждѣ 518. день, когато вижда, че се готвимъ да излѣземъ, та ни подканя, по-скоро да вървимъ; — кждѣ 530. день дѣтето казва ди! когато докарва кончето си; той е чулъ тая дума отъ брата си; — опа. оба, хоба (=хоппа), казва, когато се хвърля въ моитѣ прѣгрѣдки, 560; — оп! значи при него: земи ме при тебе, 644; — оп! данам (=дигни ме, искамъ да стана), 646; — не! казва, когато го бѣхъ подканилъ да даде на Владо една играчка, и той повтаря нѣколко пѣти това не! колкото пѣти азъ

го подканямъ, 578; — и ш! (отъ вижъ), казва постоянно, когато иска да обърне внимание на нѣкого върху нѣщо, 591; — бого (= сбогомъ)! 615; — гогом (= сбогомъ)! 683, 698; — маш (= маршъ)! казва къмъ майка си, когато ѝ се разсърди, и притова ѝ показва вратата, 624; — ма'ш! 672; — фа! 637; — Данко, ка (съ това искаше да каже: така ще казвамъ къмъ слугинята, когато ще искамъ повънъ), 641; — еее там! 751, 765; — ее там качах (= закачихъ) аз кучовете (= ключоветъ), 780; — я колко е по-голема! 882; — я колко много! 894; — земи го де! 921; — залупи де! 947.

XV.

Като прѣминаваме къмъ *синтаксата*, ще изтъкнемъ и тука на първо мѣсто, какво и това дѣте естествено употрѣбя много рано и често въпроса; при него въпросътъ се появява дори съ мѣсець и половина по-рано отколкото при първото ми дѣте; именно на 633. день дѣтето казва: да искъм (= вода искамъ), а когато азъ му казахъ: водата е фа, той казва съ въпросителенъ тонъ: дата фа? (= водата е фа?); — слѣдниятъ въпросъ бѣ: 'Ладо де (е)? който въпросъ той отправя, като се събужда и не вижда Владо въ стаята, 675; — може (ли)? 675; — дебе книга? (= твоя книга ли е тая?) 678; — не е (ли) кон (това)? 681; — големо де? (= дѣ е голѣмото?), 683; — това тебе и това тебе? (= това е твое и това е твое?), 684; — папе, това мене? 693; — де динат? (= де е единиятъ?), 694; — де си? 705; — пишеш (ли)? 705; — папа, де? гости? (= дѣ бѣхте? на гости?), 706; — де е кошката (= кокошката)? 706; — ко (= кой) е това? 708; — пак дадеш гледам? (= ще ми го дадешъ пакъ да го гледамъ?), 710; — де е това пишам? (сир. моливътъ, за да пише), 711; — де го 'Лов? (= Стамболовъ)? 711; — папа де (е)? 714; — де (е) леля? 715; — де цеднам? (= кждѣ да седна?), 715; — ти лезнеш (= ще излѣзешъ)? 743; — папа, що е това там голе (= горѣ)? 744; — папа, де бел клак? (= дѣ е бѣлиятъ кракъ? сир. на кончето му), 744; — що н' доде дофтолът? 752; — там вайо леля? (= леля тамъ въ столовата ли е?), 756; — мѣй тия? (= мои ли сж тия?), 760; — що тебе нига? (= защо трѣба книгата?), 761; — де го още един дзуль (= фасуль)? 766; — де го? 770; — фа аз? (= фа ли съмъ азъ?), 779; — тия зад тулам? (= и тия ли да туря назадъ?), 782. — Както забѣлѣжихъ по-горѣ, въпросителната частица „ли“ дълго врѣме не се употрѣбя въ изречения, дѣто тя би трѣбало да стои; тя се появява дори на 846. день и отъ тогава се поставя винаги; така напр. интересно е

съвършено правилното питане: и аз ли? 900. — Отъ по-подирни въпроси съ особени въпросителни думи интересни сж слѣднитѣ: що е това тука, дека ти земà? 864; — защо вече не вали дъж тука? 887; — защо нема тука един селенин да води конь (= коня)? 894; — каде ти е 'ливът (= моливътъ) да пишеш? 901; — ами Владо защо го зе? 932.

И при това дѣте наредбата на думитѣ, и то не само въ начало, не е както въ обикновения говоръ. Така напр. срѣща се понѣкога размѣстване на подлога и прилога (сказуемото): плаче бебе, 675; — бие чичо (= чичо ще бие), 700. — Случва се и прѣдпоставяне на прѣкото допълнение: млеко — бенце (= бобенце) — иска, 677; — такова размѣстване може дори понѣкога да даде поводъ за недоразумѣние, както напр. въ слѣдното изречение: Вaдо бие чичо (намѣсто: чичо ще бие Владо), 700; но пѣкъ въ сжщия день дѣтето казва правилно: чичо бие конь, 700; — отъ сжщия видъ сж и слѣднитѣ изречения: пàпе, тебе мамà гледа, т. е. въ твоята книга, 766; — папà, падат гащите, 756; — там вайо леля? (= леля тамъ въ столоваята ли е?), 756. — Сжщиятъ тоя начинъ на размѣстване се срѣща често при изречения, дѣто дѣтето изказва нѣщо за себе си, и дѣто размѣстването звучи още по-необикновено: чупих аз тийка (= азъ счупихъ кутийка), 708; — бичам аз па (= азъ обичамъ папа), 751; — ципал аз (= азъ изсипахъ), 758; — пих аз (= азъ пихъ), 764; — бих аз, 766; — клатам аз (= азъ клатя), 770; — сжщо тѣй и при изречения, дѣто мѣстоимението за второ лице стои като подлогъ: немаш тизе две (= ти нѣмашъ двѣ), 771; — 'га пишел ти си (= сега ти си — вече — писалъ, та ми дай молива), 778; — тулил ти си (= ти си турилъ), 781; — навам аз па (= азъ познавамъ папа, сир. на портрета), 782. — Сетнѣ дѣтето обича да поставя личното мѣстоимение като допълнение подиръ глагола; така то казва: не искам го, лаз (= и азъ) не искам, 765; — аз мих те, 779; — аз мелих го (= азъ го намѣрихъ), 789; — де фъли го? (= кждѣ го хвърли?), 808; — тука нема ги, дугата тая (= въ другата стая сж), 811. — Понѣкога думата, що опрѣдѣля едно сжществително, се отдѣля отъ послѣдното съ нѣкоя друга дума, на която мѣстото не е тамъ: големите апат конье, 764; — папà, една тука мишка излезнала, аз я вйдох, 806. — При това дѣте рѣдко се срѣщатъ фрази, дѣто сжществителното стои въ родителенъ падежъ (вж. по-горѣ стр. 93.); въ единъ отъ тия рѣдки случаи дѣтето поставя родителния падежъ — граматически впрочемъ не изразенъ — прѣдъ надлежното сжществително, което той опрѣдѣля: тия Вaдо цити, аз дзедох (= тия сж бисквититѣ на Владо, азъ изядохъ — своитѣ), 762.

Интересно е, че дѣтето много често поставя отрицателната частица „не“ въ началото на изречението; изглежда, като че му се харесва тоя начинъ на изражаване: големото куче апе, не — малкото — куче — апе, 751; — не менека бичаш (= мене не ме обичашъ), 758; — не той пи (=той не спи), 760; — не големите бичам, апат (=азъ не обичамъ голѣмитѣ, сир. кучета, защото хапятъ), 762; — не мамà бичам (=мама не обичамъ), 778; — тебе боли гавата? не тебе боли гавата (=тебе не боли главата), 788. — Интересни сж още и размѣстванията на думи въ слѣднитѣ изречения: не съм леп зѣмал, 711; — не съм сичкото дзедъх (=изялъ), 767; — ти искам бѣлеш (=искамъ ти да съберешъ), 758; — това аз па нàвах (=азъ това познахъ — като — папа), 782; — Вадовите големи сж, 850; — малки сж ли тия? 846; — да видам, топки млого сж ли, 898. — Най-сетнѣ като интересни случаи отъ правилна инверсия на думитѣ нека наведемъ слѣднитѣ изречения, които показватъ вече, какъ дѣтето усвоява правилния начинъ на изражаване: видиш, колчàв съм аз, 751; — аз (съмъ) малък, 'га (=сега) виж, голем (съмъ) аз, 779; — лив (=моливъ) имам аз, аз имам лив, 763; — като стана голем, ще имам книжка и аз (каква права конструкция!), 921; — теб ти даде Владо бонбони, 921.

Още въ начало азъ засегнахъ появяването на първитѣ изречения. Тука трѣба още да се изтъкне, че докато първитѣ изречения бѣха повече такива, що изражаватъ желаня и заповѣди, първото изречение, въ което е съединено съществително като подлогъ съ единъ глаголенъ прилогъ, биде произнесено на 645. день: денцето (=бебенцето) плаче; — слѣдъ него. слѣдватъ вече и други подобни изречения: книгата мийше (=мирише), 669; — плаче бебе (съ инверсия), 675; — по-сложни изречения съ три думи, ако не земемъ въ внимание изречението: н' дам ци (=не ща бисквити), 640, 656, — се появяватъ на 672. день: нема — тука — палй (=пари), сетнѣ — ако изоставимъ изречения като: не е големо, 675, и: ето го малкото, 675 — още и слѣднитѣ: тука — нема — кън (=конь), 676, и на 677. день: млеко — бенце (=бебенце) — иска; при всички тия изречения дѣтето произнася и отдѣлнитѣ думи бавно и отдѣлени една отъ друга, като че такива по-длъжки изречения му задаватъ още мжка; — сетнѣ на 684. день: нема тебе 'це (=яйце).

Едно въ сжщностъ и граматически правилно изказано сложно слѣто изречение не се срѣща нито веднажъ при това дѣте.

Мисли, които собствено би трѣбало да бждатъ произнесени

въ сложно изречение, се явяватъ още доста рано при това дѣте; така то каза на 641. день: Данко, ка, съ която фраза искаше да каже: когато ще искамъ повѣнъ, ще викна така: Данко, ка; — сетнѣ на 646. день: оп! данам, съ което искаше да каже: дигни ме (изразено съ междуметнето оп!), че искамъ да стана; — ти фа, папà цаца¹⁾, 669; — виж, нема — тука — палй (= пари), 672; — виж малъко (сир. камъче, като ми показва притова такова камъче, сетнѣ, посочвайки ми друго голѣмо, прибавя:) виж голем'то, 675. — Докато всички тия досегашни сложни съчинени изречения бѣха безъ всѣка граматична връзка, появява се на 680. день и съюзътъ „и“ за свързване на изречения: пиле — нема — гонам (= да гоня) и кошка (= кокошка) — нема — гонам; — това тебе и това тебе (= за тебе)? 684; — отъ такива свързани съ съюза „и“ изречения ще наведемъ още слѣднитѣ: виж, Вадо пи (= спи), и аз пам (= спя), 697; — ти си по-голем, и мама е по-голема, 874. — Други сложни съчинени изречения, дѣто изреченията сж поставени едно до друго безъ граматична връзка, ще наведемъ още слѣднитѣ: Данко, виж, ват'е мѣхи (= вжтрѣ има мухи), 687; — н'там (= не ща), мене бие (= ще бие) там чичо, 700; — папà, виж, аз бутах лезите (= бутнахъ желѣзата), 703; — ъма бони там видим, пак додем (= да видимъ, има ли тамъ бонбони, пакъ ще дойдемъ), 706; — Ценчо (= Сѣнчо) плаче, иска млеко, 733; — несй (= донеси) чай, искам пиям (= да пия), 737; — видиш, това тулил (= турихъ), 750; — папе, пипнй, голещо е; да? голещо е? 764; — не искаш го, лаз (= и азъ) не искам; тука собствено въ своеобразната дума „лаз“ се крие неосѣтно съюзътъ „и“, 765; — ти менека бичаш (= обичашъ), аз не съм кавах кеватче мокло (= направилъ въ креватчето мокро), 768; — вѣн има нек (= сиѣгъ), можам лезам (= не мога да излѣза), ти само можеш лезеш (= да излѣзешъ), 779; — пи, искам будам (= спи! искамъ да те събудя), 785; — още малко пишам (= да пиша), после дам (= ще дамъ), сир. молива, 795; — ти 'деш (= ядешъ), после там (ще) идеш, 795; — земй млекото, глей! (= сгрѣй го!), 804; — вече папà купи, сега ма купи (= мама ще купи), 809; — тука нема ги, дугата тая (= тѣ сж въ другата стая), 811; — има тука лампа, не е палена; тука е интересно изоставянето на съюза „но“, 818; — сега убаво ли е леме (= врѣме)? сега тана (= ще стане) лошо леме (= врѣме), 858; — Вадо, ск'ий (= скрий) ги ти, (да) не ги види папà,

¹⁾ Вж по-горѣ, стр. 31.

864; — дъ' жи (= дръжъ) я ти да ти покажам, нема да я зеам, сир. книгата съ картинки, 895; — защо не пиеш, изпиго! 895; — моето кеватче е лазвалено, искам да ми купиш д'уго здлаво, 901.

И контрастътъ между двѣ мисли се изражава при това дѣте, и то при него не само въ първо врѣме, повечето безъ всѣкакъвъ съюзъ¹⁾; така дѣтето казва: ти фа, папа цаца (= ти си лошъ, папа е добъръ), 669; — не е малко — големо, отговаря, когато му казахъ: това е малко, 682; — Вадо плаче, аз не, 702; — не съм, човек, отговаря, когато му бѣхъ казалъ: ти си костенурка, 705; — ми х аз, не ти, сир. азъ самъ се ми хъ, не ти ме ми, 706; — не искам голем, малк', сир. пиронъ, 706; — мата (= на земята) чукаме, не на тол-двете (= столоветъ), 706; — на ти това, дай ми това, 712; — големото куче апе, не — малкото — куче — апе, 751; — аз големия, ти малкия, сир. пиронъ ще зеамъ, 751; — Вадо цамо дувал (= само духналъ), аз не съм дувал (= издухналъ), сир. свѣщъта, 764; — (на) Вадо тоя, менека дуг (= другъ), сир. бисквитъ, 765; — аз чесах (= се вчесахъ) хубаво, ти не си чесал (= си се вчесалъ), 767; — аз тоя там малкия кдвах (= заковахъ), ти големия, сир. пиронъ, 767; — аз, ти после, сир. сега азъ ще върша туй, ти послѣ, 769; — цеднеш тоя тол, аз той (= ти седни на тоя столъ, азъ на тоя), 778; — аз не съм чупих (= счупилъ) малкъ лив (= моливъ), аз чупих (= счупихъ) голем лив (= моливъ), 779; — дъвѣх, Вадо не дъвѣл (= азъ оздравѣхъ, Владо не е оздравѣлъ), 779; — (на) Вадо искам (да) види галото (= въ гърлото), аз немам галото, 779; — Вадо не кави (= прави), аз само кавам (= правя), 779; — нема кон, има само датин (= солдатинъ), 780; — Вадо (се) кѣпе, после аз, 782; — ти не си болен, Вадо само болен, 789; — папа мой, мама тебека (= твоя), 789; — тука аз ивея (= живѣя), ти там ивееш (= живѣешъ), 809; — сега това е мое, не е тое (= твое), 860; — моята е по-голема, твоята е по-малка, сир. кѣщичка, 882; — сбелй (= събери) ги, сичките не можам, сир. ги събра, 898. — Съюзътъ за противоположность „а“ дохожда въ употрѣбение тепърва късно: човеците имат шапки, а аз немам, 875; — ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветъл, 915.

И това дѣте, разбира се, изражава отначало подчинеността на едно изречение безъ всѣкакъвъ съюзъ; така то казва:

1) Вж. по-горѣ, стр. 129.

а) *финални изречения*: дай дэинам (= дай да го цѣлуна), 629, 641; — Плодив ти — тиде — мене — конче — купиш (= въ Пловдивъ ти отиде да ми купишъ кончето), 694; — дай (да) глѣдам, 706; — пак дѣдеш гледам? (= ще ми го дадешъ пакъ да го гледамъ?), 710; — де е това пишам (= за да пиша?), сир. моливѣтъ, 711; — дай ми го клиям (= да го скрия), 746; — ичките (= всичкитѣ) копчета касам, 'немаш (= ще скжсамъ, за да нѣмамъ), 762; — дай ми пишам (= да пиша), 769; — ки сѣ, мелам (= скрий се да те намѣря) 771; — тѣви Вадо кѣватчето, дѣдеш мене чай (= остави Владо въ криватчето, да ми дадешъ менѣ чай), 797; — Вадо, ск'ий (= скрий) ги ти (да) не ги види папѣ, 864;

б) *допълнителни (объектни) изречения*: кажи Вадо тельтът искам (= кажи на Владо, че искамъ пѣтельтъ), 748; — искам (да) пишеш, 779;

в) *каузални изречения*: оп! данам (= дигни ме, че искамъ да стана), 646; — н'там (= не ща), (че) мене (ще) бие там чичо, 700; — Ценчо (Сѣнчо) плаче, (защото) иска млеко, 733; — несй (= донеси) чай, (че) искам пиям (= да пия), 737; — не аз големите бичам (= обичамъ), апат (= защото хапятъ), сир. думата е за кучета, 762; — ти менека бичаш, (защото) аз не съм кавах (= направилъ въ) кеватче мокло, 768; — аз се уплаших, (защото) малък съм аз, 800;

г) *опредѣлителни изречения*: вѣнка дэемам пилон (= ще зема пирона, който е вѣнка), 751;

д) *темпорални изречения*: танам голем, дам те (= когато стана големъ, ще ямъ кюфте), 803; — Вадо здавее, после лезнем видим кученца (= когато Владо оздравѣе, ще излѣземъ послѣ да видимъ кученцата), 818; — танеш по-голем, и тя тане по-голема (= когато станешъ по-голѣмъ, и тя, сир. построената отъ него кжщичка отъ камѣне за строене, ще стане по-голема), 882;

е) *консекутивни изречения* се появяват доста късно въ сравнение съ другитѣ: ти си далеко, (че, тъй щото) не можеш да го земеш, 821.

Разбира се, че въ много отъ тия случаи подчинеността на приставенитѣ изречения и въ обикновения говоръ не се изражава непрѣмѣнно чрѣзъ особени съюзи, ами тая подчиненостъ се намира въ самия смисълъ на изказаното, докато граматически имаме прѣдъ себе си просто принареждане на изречения както при истински съчинени изречения.

Дѣйствително и граматически изказани съставни изречения

съмъ наблюдавалъ въ слѣднитѣ случаи, дѣто нареждамъ разнитѣ групи съставни изречения по реда на тѣхното появяване:

а) *допълнителни (объектни) изречения*: диннеш, мише ли тоз (= да ме дигнешъ, да видя, дали мирише тозъ, сир. лимонъ), 703; — видиш, колчав съм аз, 751; — да видам, топки много сж ли, 898; — сега да видам, какво има тук, 898; — така ще гледаме, как нацаждуват (= прѣцѣждатъ) млекото, 947;

б) *финални изречения*: немам нож д'ежам (= да отрѣжа), 762; — аз (ще) дам сичките днес да купиш месо, 874; — земи да види Вадо моите, 875; — голе тулим, да не намелиш ти (= ще го туримъ горѣ, да не го намѣришъ ти), 876; — ще станам да си наплавам (= направя), 893; — качи се ти да видиш, 894; — каде ти е 'ливът (= моливътъ) да пишеш? 901; — имаш ли че'вен молив да пишеш че'вено? 901; — искам да идам в толовая (= столоваята), че искам вода, 941;

в) *темпорални изречения*: кога съшам (= свърша), 767; — кога танам (= стана) голем, чѣтам (= ще чета), 779; — лаз га танам голем, гава пишам днес (= и азъ когато стана голѣмъ, тогава ще пиша днесъ),¹⁾ 807; — като идем на Дагалевци, ще земем пайтон, 901; — сега не плаче, като даваш д'уг пѣт, плаче, сир. като му даватъ другъ пѣтъ лѣкарство, 901; — като стана голем, ще имам книжка и аз, 921; — и аз като бъдам болен, като земам един пѣт чай, ще отидам на Дагалевци, 961; — аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка и нема датиядам, 968; — аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая, 971;

г) *каузални изречения*: ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветѣл (= духа вѣтъръ), 915; — земй големия камѣк, че ще го фѣла и ще удалам (= ударя) Владо, 918; — земй тоя пилѣн, че той е за майстолите, 960; — ние т'еба (= трѣба) да се дѣ'жим, че сме малки, 986.

д) Само единъ пѣтъ се срѣща правилно образувано и изказано *подложно (субъектно) изречение*, именно: що е това тука, дека ти зема? 864.

¹⁾ Вж. по-горѣ стр. 121.

Допълнения, бълъжки и поправки.

Къмъ *повелителното наклонение* на стр. 9. може да се посочи погрѣшното употрѣбение на утвърдителната форма въ отрицателната заповѣдь: не *земи* го, 778, макаръ още на 748. день да бѣ казало дѣтето: не *зимай* тола (= стола).

Къмъ *непрѣкия повелителенъ изразъ* на стр. 9. могатъ се прибави още слѣднитѣ фрази: Ладо да вѣти (= върти), 748; — папà, да дадеш на мамà лако (= сладко), така дохожда да ми каже по поржка на майка си, която му бѣ казала: кажи на папа да ми даде сладко, 750; — да дадеш лекаства (= лѣкъ) на бебе, 826; — тия да се не искалъат, 831; — да яда (= ямъ), 1111; — и съ погрѣшно употрѣбение на лицето: Ладо да качиш кучове (= Владо да закачи ключа),¹⁾ 750; — папà да купи (намѣсто: да купишь) чолап (= чорапъ), 777.

Къмъ *формитѣ на минало свършено* на стр. 10. могатъ се посочи още погрѣшкитѣ: Ладо фъла (= хвърли), 838; — скача (за: скокна, отскокна), 831, и твърдѣ интересната правилна: кой го пла (= пра)? той си образува тая мъчна форма, слѣдъ като се бѣ помжчилъ малко да намѣри точния изразъ и между друго бѣ опиталъ пел и пр., 1030.

Къмъ *особенитѣ глаголни форми* на стр. 17.—18. може да се прибави: тука можете да сипвате, 1111.

Въ моята статия „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата“ сж станали нѣкои упущения и сж се вмъкнали нѣкои неточности, особено въ показаніята за втория ми синъ. Тука ще направя нужнитѣ *допълнения и поправки*:

На стр. 46. въ оная статия къмъ примѣритѣ за употрѣбението на дателния падежъ отъ личното мѣстоимение за първо лице единствено число може да се прибави и слѣдната фраза: дай ми го да го четем (= чета), така ми казва първиятъ ми синъ, като ми иска едно писмо, за да го чете той, 756.

На стр. 74.—76. при общитѣ посочвания върху наблюденията надъ първия ми синъ има да се допълни и поправи слѣдното:

а) Минало неопрѣдѣлено въ първо лице се срѣща за пръвъ пжтъ на 980. день (вж. тамъ стр. 74. т. 7., дѣто не е посочено никакъ това врѣме; вж. и стр. 12. на тази ми разправа).

¹⁾ Вж. „Първитѣ начала и пр.“ Стр. 49.

б) Азъ съмъ се появява за пръвъ пжтъ на 948. день въ фразата: затова (= защото) дедо е голем, затова той дъ'жи (сир. вилицата) така; затова (= защото) аз съм малък, затова дъ'жам така (вж. тамъ стр. 74. т. 9.).

в) Винителниятъ падежъ отъ първо лице на възвратното мѣстоимение се явява за пръвъ пжтъ на 986. день, не на 992. день (вж. тамъ стр. 74. т. 11. и тука стр. 41.).

г) Винителниятъ падежъ отъ второ лице на сжщото мѣстоимение се явява за пръвъ пжтъ не на 824. день, ами още на 728. день (вж. тамъ стр. 74. т. 11. и тука стр. 41.).

д) За дателния падежъ отъ трето лице на възвратното мѣстоимение, първиятъ случай отъ който е посоченъ тамъ на 735. день (стр. 74. т. 11.), вж. казаното тука на стр. 40.

е) Първо лице множествено число отъ глагола въ сегашно врѣме се явява на 735. день въ фразата: тука да пишеме (вж. тамъ стр. 75. т. 16. и тука стр. 9.).

ж) Личното мѣстоимение въ второ лице множествено число се явява въ винителенъ падежъ не на 1102. день, ами още на 1053. день (вж. тамъ стр. 76. т. 17. и тука стр. 39.).

з) Второто лице множествено число на глагола въ бждеще врѣме безъ мѣстоимението се появява за пръвъ пжтъ не на 1053. день, ами още на 996. день (вж. тамъ стр. 76 т. 18. и стр. 50.).

При втория ми синъ (стр. 76.—78.):

а) Минало свършено въ първо лице безъ мѣстоимението се срѣща за пръвъ пжтъ собствено на 673. день (ако не и на 668. день) (вж. тамъ стр. 76. т. 6. и тука стр. 87.).

б) Ти си за пръвъ пжтъ на 705. день въ фразитѣ: ти си нулка (= костенурка) и: де си? (вж. тамъ стр. 77. т. 9. и тука стр. 83.).

в) За формитѣ на личното мѣстоимение мене и менека (дателенъ падежъ) и мене (винителенъ падежъ) (стр. 77. т. 10.) вж. казаното тука на стр. 106.

г) Възвратното мѣстоимение въ първо лице дателенъ падежъ не липсува, а е употрѣбено за пръвъ пжтъ на 893. день (вж. тамъ стр. 77. т. 11. и тука стр. 111.).

д) Въ трето лице единствено число сжщото мѣстоимение е употрѣбено само въ винителенъ падежъ на 712. и 753. день (вж. тамъ стр. 77. т. 11. и тука стр. 111.).

е) Сжщото мѣстоимение е употрѣбено и въ първо лице множествено число, въ дателенъ падежъ на 896. день, въ винителенъ падежъ на 986. день (вж. тамъ стр. 77. т. 11. и тука стр. 111.—112.).

ж) Личното мѣстоимение въ второ лице единствено число е

употрѣбено съ глаголъ за пръвъ пътъ не на 758. день, ами още на 683. день (вж. тамъ стр. 77. т. 12. и тука стр. 106.—107.).

Повечето отъ тия допълнения и поправки успѣхъ да вмѣстятъ още въ нѣмското издание на първата ми разправа, която излѣзе първенъ като статия въ „Archiv für die gesamte Psychologie“, V. Band, 3. u. 4. Heft и сетнѣ въ отдѣлна книжка като 1. Heft des II. Bandes отъ изданието „Sammlung von Abhandlungen zur psychologischen Pädagogik herausgegeben von E. Meumann“, Leipzig 1905 подъ насловъ „Die ersten Anfänge des sprachlichen Ausdrucks für das Selbstbewusstsein bei Kindern“.

Поради липса на извѣстни букви въ печатницата не можеха да се отбѣлѣжатъ нѣкои особености въ произношението, така между друго ударенията, когато тѣ падаха върху букви като ъ, я, ж. Заради това тука ще отбѣлѣжа тия особености:

На ъ-то стои *ударението* въ слѣднитѣ думи: тѣрсихме (стр. 10, редъ 29), съ'ши (стр. 12, р. 18), фѣрля (стр. 18, р. 38), фѣли (стр. 26, р. 30; стр. 123, р. 17), какъв (стр. 32, р. 22), лѣица (стр. 55, р. 11; стр. 98, р. 11), дѣ'жиш (стр. 59, р. 22), дѣ'жи (стр. 62, р. 38; стр. 64, р. 30; стр. 77, р. 19), дѣ'жам (стр. 64, р. 31; стр. 73, р. 13), паднѣл (стр. 69, р. 29), ѣма (стр. 78, р. 24), цѣчат (стр. 80, р. 40), късал (стр. 98, р. 13), въѣти (на първото, стр. 138, р. 6); — на я-то стои ударението въ думитѣ: фѣрлях (стр. 10, р. 24; стр. 18, р. 37), фѣрля (стр. 10, р. 25 и 26; стр. 17, р. 40), тѣркаля (стр. 10, р. 26), яде. (стр. 16, р. 26), ядел (стр. 89, р. 30); — на ж-то въ думата: берж (стр. 18, р. 29).

Кратки сж гласнитѣ въ слѣднитѣ думи: у-то въ уако (стр. 74, редъ послѣденъ), кучето (стр. 97, р. 34); — о-то въ обѣч (стр. 76, р. 5); — ж-то въ сж (стр. 84, р. 16 — и 17 въ фразата: тука сж малките; стр. 99, р. 12 и 13); — е-то въ един (стр. 90, р. 9; стр. 103, р. 27; стр. 105, р. 17); сжщо е кжсо ѣ-то на стр. 117, р. 10 и 11 и на стр. 136, р. 9; — ъ-то въ канък (стр. 100, р. 37; стр. 105, р. 20); — о-то и е-то заедно въ мое (стр. 112, р. 9).

Дълго е първото а въ думата касан (стр. 83, р. 10; стр. 92, р. 9; стр. 100, р. 37; стр. 105, р. 18).

Въ неама (стр. 53, р. 3) еа трѣба да се чете слѣто почти като единъ звукъ (стр. и стр. 7., р. 7.).

На стр. 14. р. 21. намѣсто: гò,и трѣба да се чете: гòри.

Поставенитѣ въ петитѣ букви се чуютъ съвсѣмъ слабо въ думи като: хъа (стр. 75), искам (стр. 75, 78), дам (76, 78), немам (76), Владо (78), съме (84), повеце (119) и пр.

Думи писани тѣй: чу(ъ)кам (77) показватъ, че втората гласна е произнесена между у и ъ; -- даде(ъ)х (87) между е и ъ и т. н.

Апострофъ прѣдъ дума посочва, че първиятъ звукъ се прѣдшествува отъ извѣстно напѣване, което показва, че дѣтето има съзнание, че изпуска нѣщо: 'Лов (= Стамболовъ, 108), 'Лаво (= Владо 131), 'навах (= познахъ, 91), 'дин (= единъ, 108) и пр. — А апострофъ въ думи, дѣто има р, показва, че дѣтето изговаря съ извѣстно напѣгане, като че съзнава, че трѣба да произнесе изпуснатъ звукъ: т'опа (= тропа, 64), д'жиш (= държишъ, 59) и т. н. (вж. стр. 118.).

й означава звукъ подобенъ на нѣмското ü (стр. 76, р. 12; стр. 81, р. 14; стр. 94, р. 18 и пр.).

КНИГОПИСНИЯТЪ ТРУДЪ У БЪЛГАРИТЪ.

Било би прѣсмѣло да се мисли, а камо ли и да се разправа, че книжовнитѣ интереси въ България сж се толкова разрасли, дѣто покрай „българския книгописъ“ нуждата води и „описъ на издания отъ чужди книжнини“, та ако ще би и само на издания, които досѣгатъ българския народъ и земя! Може и да се чувствува вече тукъ-тамъ подобна нужда; ала тя не се е обявявала тъй разширено, каквото и да поведе къмъ трудъ, съ който правилно да се посрѣща. А може и при доста широко чувство на нуждата да нѣма още условия — да нѣма работници и организуванъ книжарски пазаръ — при които да се прѣдприема задоволенieto на тая нужда.

Многожъ се е думало между първенци на мисълта у насъ, че трѣба да се стори поне начало при нѣкоя отъ държавнитѣ библиотеки въ София и Пловдивъ, та да си услужваме уврѣме съсъ списъкъ на разноезични издания, що се занимаватъ нарочито или успоредно, или пѣкъ само пжтемъ, съсъ земята и населението на Балканския полуостровъ, а особито на България. И види се мжчнотията на началото да не е надвита и до днесъ¹⁾. Повече смѣлостъ се появи за други видъ списъкъ — за мѣсечни вѣсти, които редовно да отбѣлѣзватъ изъ чуждитѣ книжнини онова, щото ни досѣга като българи и славѣни и като внѣмави ученици на мисълния напрѣдъкъ. Отъ януария 1904. г. А. Теодоровъ Баланъ и Н. Николаевъ започнаха съ такава задача въ София списание „Книгописецъ“. Ала по това, че за тия двѣ години сж смогнали да изкаратъ бройветѣ едвамъ на едната година, и че сж се запелѣли да печататъ списанието си нийдѣ-нѣйдѣ, чакъ въ единъ Тутраканъ, бива

¹⁾ За лична потрѣба си е събиралъ „Книгописъ по етнографията на Македония“ покойниятъ Д. Матовъ, който и научно, и практически се занимаваше съ „македонския въпросъ“. Тоя книгописъ съдържа свѣрхъ 450 имена на книги и статии, които досѣгатъ населението на Македония отъ една или друга страна; а като „приложения“ къмъ тѣхъ нарежда и други 73 броя по източния въпросъ и балканската конфедерация, по Албания и албанцитѣ, по Атонска св. Гора, по българския черковенъ въпросъ и по Турция. Съ напечатването въ Български прѣгледъ IV. (1897), 5—6. 178—214. той е отворенъ за общо ползуване и се прибавя къмъ книгописнитѣ трудове у българитѣ.

да се сжди, че и „Книгописецъ“ е прѣрано узрѣлъ подѣ Витоша²⁾. Неговитѣ уредници се тжжатъ отъ невѣра на сътрудници, отъ пестовность на спомощници, отъ търгащина на българскитѣ книжари. Както сж прѣброени днитѣ на „Книгописецъ“ и както е скрито въ бжднината битието на списъка отъ книжовни извори за Балканския полуостровъ и България, ние не можемъ да кажемъ, че интереситѣ ни къмъ движението на чуждата книжнина сж вече стигнали формата, която да се изразява въ особити наши трудове за услуга. Тѣй че за сега книгописниятъ трудъ у българитѣ е ограниченъ само съ изданията, що излизатъ на *български езикъ*, и то пакъ главно затуй, че съ описа имъ се служи на историята на българския народъ.

Българскиятъ книгописъ колкото и да е като идея младъ, а като дѣло още несъвършенъ, той все пакъ има вече и своя *история*. Тя е малка, ала не лишена отъ интересни моменти. Лани, на 10. юния 1904. год., е подписалъ единъ приносъ къмъ историята на нашия книгописъ доказанитѣ любителъ на книгописното дѣло у насъ, учителтъ *Н. Начовъ*³⁾. Авторътъ се спира по-дължко върху живота на първия български книгописецъ *Иванъ В. Шоповъ* (2—13 стр.), па изрежда послѣ извършеното по описа на българския книжовенъ имотъ, и знайното вършено по сжщия, отъ Шопова насамъ чакъ до сега. За да дотъкмя приноса на г. Начова и отъ страна исторична, и отъ страна критична, ще се спра и азъ върху вървежа на оня *български* трудъ, който се сили да покаже, що е произвела българската книжовна дѣйность, кои сж виновницитѣ на производитѣ, какви външни бѣлѣзи характеризуватъ тия производи, та съ това всичко да послужи на всѣкой интересъ къмъ българската книга.

Потрѣбата отъ какъвъ да било книгописенъ трудъ се явява тепърва съ врѣме. Тя се ражда обикновено тогава, когато производитѣ на книжовното умѣние се умножатъ; когато сж тѣ прѣснати по разни мѣста и страни, или пѣкъ стоятъ прѣзъ врѣмето

²⁾ *Книгописецъ*. Мѣсечно списание за книжовна мисль и работа. Уреждатъ *А. Теодоровъ Баланъ*, Ph. Dr., и *Николай Николаевъ*, учителъ. София 1904. год. 8°. по 1½, — 2 коли въ книжка, за 5 лева годишно. Съдържанието се бере отъ—1. разправки и приноси, що иматъ отношение къмъ развитието, критиката и статистиката на книжнината; 2. вѣсти и бѣлѣжки изъ българския свѣтъ; 3. книжовни вѣсти изъ славѣнскитѣ земи; 4. нови появи въ другитѣ книжнини; 5. низъ библиотеки, дружества, школи, театра. — Брой 1., въ Държавната Печатница, 24 стр.; бр 2—3. печ. Б. Зилберъ, 25—76 стр.; бр. 4—5. печ. и литогр. Г. А. Ножаровъ, 75—126 стр.; бр. 6—8. 1905. год. въ Тутраканъ, печ. Мавродиновъ, 127—190 стр.

³⁾ *Н. Начовъ*. Къмъ историята на новобългарската библиография. Оттискъ изъ „Сборника въ честь В. И. Ламанскаго“. Санктпетербургъ, типогр. Импер. Академии Наукъ, 1905 год. 8°. 22 стр.

на раздалечъ единъ отъ други. При такива обстоятелства цѣльта на труда бива, да прѣдстави въ единъ описъ произвѣдения въ разни врѣмена и мѣста книжовенъ имотъ на едиъ езикъ и да уплти съ описа къмъ по-добро ползуване отъ тоя имотъ. Такъвъ книгописенъ трудъ е повече *общъ*. Ала нѣкога потрѣбата е, да се знаятъ само производитѣ съ единъ общъ бѣлѣгъ — вжтрѣшенъ или вѣншенъ — на който се отдава особито значение. Тогава трудътъ е *специаленъ*, и единъ не стига за прѣгледъ на произведеното по даденъ езикъ.

1. Врѣмето на писаната българска книжнина, или на писмеността.

Въ старитѣ врѣмена на българската книжовна дѣйность намираме трудове, които явно свѣдочатъ за сжществувала потрѣба както отъ прѣгледъ на едни писмени производи, така и отъ по-добро ползуване отъ други. Извѣстнитѣ „*списъци на истинскитѣ и лѣжни книги*“ — на книгитѣ, „които да се четатъ и слушатъ“, и на ония, „които не бива да се чататъ, ни да се слушатъ“, сж гонили нанстина едничка цѣль, да увардятъ у младитѣ въ християнството или у нѣтвърдитѣ въ християнскитѣ си убѣждения българи „истинската вѣра“ отъ еретически и други съблазни, разпространявани прѣзъ книги, отъ черквата непризнати, отврѣгнати — отъ книги апокрифни; ала успоредно съ това сжщитѣ списъци сж давали всѣкому въ ржка показалець на създаденото вѣроучно четиво. По такъвъ начинъ прѣката прѣдпазлива цѣль на първия „списъкъ“ докарала косвено до *първата българска книгописна работа*, която била специална. Отъ друга страна като се пишели книгитѣ бавно и скжпо и нѣмало други леснини да се опознаватъ разнитѣ производи по единичнитѣ имъ екземплари на разни мѣста, прибѣгнало се къмъ сглобяване обемни „*сборници*“, дѣто се вмѣстяли дълги редици особни съчинения. Нѣколко такива сборника сж могли да изчерпятъ значителенъ дѣлъ отъ наличността на книжнината, па и да умножатъ сегизъ-тогизъ тая наличность съ нѣщо ново прѣведено или съставено. И тука пакъ прѣката цѣль е била чисто библиотечна, — да се образува колкото се може по-дотѣкменъ складъ отъ разновидно четиво. Ала прѣгледитѣ на съдържанието, които не липсватъ съвсѣмъ речи въ никой такъвъ сборникъ, сж били въ сжщо врѣме *списъци на книжовнитѣ производи*, — книгописни показалци отъ *общи* характеръ.

Първиятъ старобългарски *списъкъ* (у латинцитѣ *index*) на истинскитѣ и лѣжнитѣ книги не е билъ по мисль и изврѣшане

трудъ оригиналенъ. Той почива върху гръцки образецъ тъй, както и цѣлата речи старобългарска книжнина. Повечето отъ посоченитѣ въ него книги сж дѣйствително извѣстни на книжовната ни история по стари, било български, било други славѣнски ржкописи. За останлитѣ, ненамѣрени до сега книги отъ списъка, би могло изобщо да се мисли, че сж пропаднали, понеже сж положително знайни подобни случаи съ други книги на старината. Обаче такава обща мисль, вѣрна въ основата си, може за нѣкои бройове отъ списъка да бжде погрѣшна, като се има прѣдъ очи потеклото и прѣката цѣль на списъка. Когато се е съставялъ списъкътъ на български, той въ ревността си за поука въ истинското и лъжно християнско четиво ще е изтъквалъ по гръцката си подложка и такива съчинения, каквито у насъ още не ще сж били прѣвеждани и негли никога изпослѣ не сж се прѣвели. Реалниятъ съставъ на нашата писменость трѣба толкова да се е надвишавалъ отъ българския списъкъ, колкото и реалнитѣ условия на вѣрския животъ въ държавата сж били надвишени отъ набавката на прѣводи, насочени противъ „елини“ и разни други „еретици“. Византийцитѣ съставили своя начални списъкъ или индексъ, прислонявайки се къмъ „свода“ или „канона“ на „свещенитѣ книги“, признати отъ християнската черква за истински, боговдѣхновени, или както е прието да се казва — „канонически“. А сводътъ или канонътъ билъ основанъ върху наредбитѣ на съборитѣ лаодикийски и картагенски и върху 85. правило апостолско. Затуй и нашиятъ списъкъ се захваща съ думитѣ: *правило сватѣхъ апостолъ и сватѣхъ отъцъ о книгахъ* и т. н. Като черковно-управна наредба списъкътъ се пригуждалъ къмъ номоканона или кормчията. Съ умножението на вѣроучната книжнина подиръ съборитѣ, що бѣха установили каноничнитѣ книги, трѣбаше за всѣко ново съчинение да се опрѣдѣля, дали е съгласно съ каноничното учение, или не. По искание на практиката опрѣдѣленията можеха да изхождатъ и отъ свещенството. А тъкмо отъ негова страна бѣха вредени между „истинскитѣ“ съчинения и доста „неистински“, апокрифни, които съ рѣчъта си и мислитѣ особито възбуждали благочестието у християнитѣ.

Най-старъ у насъ поменъ за книги истински и лъжни е оня, който се намира въ извѣстния „изборникъ Светославовъ“ отъ 1073. година. Спроти това появата на помена въ старобългарската книжнина бива да се отнесе къмъ Симеоново врѣме, къмъ началото на X. вѣкъ, понеже самиятъ Светославовъ изборникъ прѣдставя отъ себе работа, основана върху подложка, посветена царь-Симеону. За онова ранно врѣме на писменостьта ни, колкото и да се е била тя разцвѣтѣла при Симеона, поменътъ, упазенъ въ изборника, забранява

все съчинения, чужди на българския езикъ. Възбраната е още само византийска, сир. на книги, присъщи на византийската писменостъ; ала отъ XIV вѣкъ имаме вече списъкъ съ възбрана българска. Изобщо, мъчно е да се покаже, кои имена въ списъка сж били напосто заети изъ грѣцкия индексъ, та ако ще би и да сж станали наше достояние тепърва по-късно, слѣдъ него и кои пѣкъ съчинения може и никакъ не сж се вѣствявали на български. Като се мѣнилъ прѣзъ вѣковетѣ съставътъ на писмеността, прѣтърпѣвалъ е разни промѣни и списъкътъ — изредили се отъ него нѣколко редакции; ала прѣката му цѣль, да бди надъ истинското християнско четмо, да посочва нарочито лъжното, никога не му е давала изгледа на единъ малко-много пълень показалець поне на вѣроучнитѣ книги, изработени до всѣка редакция за българския народъ. Работата ставала постъпенно невъзможна и отъ оная страна, че българската писменостъ се сливала съ писмеността на другитѣ православни славѣни, на сѣрбитѣ и на руситѣ. Нейниятъ езикъ се застоявалъ все повече възъ едно общо на православнитѣ славѣни вѣрско-нравствено и черковно-служебно поприще, като странѣлъ отъ движението на живия народенъ говоръ; производитѣ на българи, сѣрби и руси, нарочито писани на такъвъ условенъ „свещенъ“ езикъ, се размѣняли между тритѣ народа, безъ да се лжи свое отъ чуждо. Така за състава на *българската* писменостъ се губѣла всѣка опрѣдѣлена прѣдстава. Тогава и *българскитѣ* „списъкъ на истински и лъжни книги“ се прѣврѣща въ много нееднакви списъци „*славянски*“, отъ които вѣроятно ни единъ не отговаря на положение въ *една* само писменостъ⁴⁾.

Все отъ врѣмето на Симеона сж и първитѣ *сборници* съ разни съчинения, съ много влѣзли въ тѣхъ придобивки на писмеността. Самиятъ *Светославовъ*, сирѣчь Симеоновъ *изборникъ* отъ 1073. г. посочва практичната цѣль на подобни „изборни“ и „сѣбрани заедно“

⁴⁾ Поменътъ въ Светославова изборникъ за книги, съ които „да не се лъсти четецътъ“, и за книги „съкровени“, се намира въ 192. глава (листъ 253). Нашъ *списъкъ* на книги истински и лъжни трѣба да е билъ съставенъ къмъ първата половина на XI. вѣкъ. Една редакция отъ него се съдържа въ извѣстия „Погодински номаканонъ“ отъ XIV. вѣкъ (л. 186—187). Напечата го заедно съ други списъци А. Пыпинъ и прѣвъ пристъпи къмъ въпроса за славѣнския индексъ въ „Лѣтописи занятій археографической комиссiи“, Спб. 1862, I: „Для объясненiя статьи о ложныхъ книгахъ“. Сводъ на податкитѣ отъ всички извѣстни текстове на индекса въ Русия направилъ Н. Тихонравовъ въ прѣдговора къмъ своятѣ „Памятники отеченной литературы“, 1863. I. Съ потеклото на славѣнскитѣ индекси се занимава и V. Jagié въ „Slovenski tekstovi kanona o knjigama staroga i novoga zavjeta podjedno s indeksom lažnih knjiga“, Starine jugoslav. akadem. kn. IX. 1877. Отъ погодинския е по-късенъ българскитѣ индексъ въ трѣбника, който търновецътъ Киприанъ занесе въ Русия прѣзъ втората половина отъ XIV. вѣкъ. Въ руската писменостъ индексътъ прѣзъ XVI. и XVII. вѣкъ се разшири твърдъ много, като подведе подъ възбраната си дори суевѣрни обреди. Вж. А. Пыпинъ, История русской литературы, Спб. 1898 стр., I. 421, 422.

трудове или статии на прѣразлични автори: той билъ съставенъ отъ *скжсени* тълкувания на *много отци* за неясни нѣща въ евангелието, апостола и другитѣ книги, за да се *помнятъ* и иматъ *готови* при случай. Така побралъ той до 383 статии на повече отъ 25 именувани автора, най-обични и най-четени по онова врѣме у гърцитѣ. Изборникътъ е изцѣло прѣведенъ отъ грѣцки, та еднакво съсъ списъка на истинскитѣ и лъжнитѣ книги е и отъ формална страна заемъ отъ Византия. Само за 189 статии отъ половината нататкъ има показалець. Съсъ своето пѣстро съдържание изъ вѣрската поука, изъ догматично-етичнитѣ и християнско-обществени въпроси, изъ историйскитѣ и географски вѣсти за библийски и черковни събития, дори изъ теорията на краснорѣчието, той е прѣдставялъ обиленъ складъ отъ книжовни познания изъ нѣколко области. Изрично въ една област спадатъ статитѣ на другъ сборникъ отъ Симеоново врѣме, нареченъ „Златоструй“. Той съдържа изборъ отъ 136 слова Златоустови, частимъ пълни, частимъ въ изводъ. По прѣдметитѣ на словата, изброени въ показалеца, се разбира, че съставителътъ искалъ да притежава въ една книга сжжденията на най-рѣчовития византийски черковенъ учитель по разни прѣдмети отъ християнската практика. И Златоструятъ е поникналъ върху грѣцки първописъ, и то въ близко досѣгане съ личнитѣ книжовни занятия на чутния български царъ. Подобни на тия общи и специални сборници образуватъ и съ тѣхъ скупомъ нѣщо като енциклопедия на знанието и мждростъта въ старо врѣме; тѣй че единъ описъ на съдържанието имъ ще носи въ себе значението и стойността на единъ книгописъ на читавъ дѣлъ отъ писмеността⁵⁾. Какъ се трупала изобщо тая писменостъ въ дебели книги, за да бжде подъ ржка въ библиотеката на нѣкой виденъ любитель, показва особито съдържанието на сборника отъ XV. вѣкъ въ руската московска архива на министерството на вѣншнитѣ дѣла, въ който ще е било повторено и веществото на Светославова изборникъ отъ 1073. год. Въ руския сборникъ били смѣстени повече отъ 780

⁵⁾ Светославовъ изборникъ отъ 1073 година се готвѣше отколъ за издание — дарувалъ е за тази цѣль разноски и българинтъ въ Москва Иванъ Денкоглу — ала и до днесъ още той е мжно достъпенъ. Пълното му фотолитографско издание отъ Общество любителей древней письменности въ 1880. год. струва 100 рубли; а изданието отъ московското царско дружество за история и старини, въ неговитѣ „Чтенія“ отъ 1884. год. съ успореденъ текстъ грѣцки и латински, е само часть отъ Изборника. Подробно го описаха А. Горски и К. Невоструевъ, Описание рукописей московской синодальной библиотеки, отд. II, Москва 1859. № 161, стр. 365—405. Сжщо тѣй нѣмаме пълно издание и на она Златоструй (отъ XII. вѣкъ), който се смѣта най-близкъ до първообраза, изработенъ по Симеонова поржка. Тоя ржкописъ е изслѣдвалъ В. Малининъ въ „Труды Кіевской духовной Академіи“ за 1878. година.

статии! И като се възвеща съдържанието му към старобългарско потекло, прави се прѣдположение, да е съществувалъ у насъ — може би вече по врѣмето царь Симеоново — единъ грамаденъ сборъ отъ библийско-тълковни, догматични, исторични и други вѣрско-поучни съчинения, една „енциклопедия“ отъ нѣколко тома. Понятно е, какъ показалцитѣ на съдържанието на тия томове ще сж давали богатъ книгописенъ прѣгледъ⁶⁾.

Методата за библиотечни набавки и книгописни прѣгледи подъ видъ на сборници се продължава речн до края на българската писменостъ. Подобно на Симеона, за когото се свѣдочи, че изпълнилъ стаятѣ си съ книги, се грижилъ за разкошна библиотека и царь Иванъ Александъръ. Отъ негова рѣка сж излѣзли два едри сборника, съдържащи авторитетното старо и друго по него продължено четиво. Съ далечна мисль, ала за твърдѣ кжсо врѣме залегналъ и Срацимиръ бдински да развѣди писмени съкровища въ двора на своята столица.⁷⁾ Най-бѣлѣжити сборници слѣдъ пропа-

⁶⁾ Догадката за дѣйствителенъ стремежъ при Симеона, да се обедини въ единъ сводъ, въ една обширна „енциклопедия“ речн цѣлата българска прѣводна писменостъ отъ онова врѣме, бѣ неотколѣ формулувана отъ А. Шахматовъ, „Древнеболгарская энциклопедія X вѣка“, въ Византійскій временникъ VII, 1—2. 1900, стр. 1—35. По руския архивски сборникъ отъ XV. вѣкъ, който се родѣ откъмъ дѣлъ отъ съдържанието си съ три вида състави на „Елински и римски лѣтописецъ“, и по отношението на всички тия книги къмъ български подложки, къмъ български производи познати вече въ Симеоново врѣме, Шахматовъ намира, че общитѣ въ книгитѣ статии ще сж излѣзли изъ единъ сборъ, който трѣба да е броилъ нѣколко тома. Противъ неговата догадка се обяви В. Истринъ въ сжщото списание X, 1—2. 1903, стр. 1—30: „Одинъ только переводъ Псевдокаллисфена, а древнеболгарская энциклопедія мнимая“. Обаче съмнѣнието на Истрина досѣга не толкова съществуването на „енциклопедията“, колкото връзката съ нея на „Елински и римски лѣтописецъ“. Той съ право прѣдупрѣдява, че въ подирно врѣме се е злоупотребило съ термина „енциклопедия“; и не мисля да го е употребилъ Шахматовъ въ смисль днешенъ, но въ повече условния смисль на случаенъ сборъ отъ производи отъ разни видове. А за вѣроятностъ на такива сборове говорятъ доста знайнитѣ сборници.

⁷⁾ Тѣкмо въ прѣдговора къмъ Светославова изборникъ се чете рѣчовита похвала на Симеоновото книголюбие. Тоя „великъ въ царетѣ“ господарь като новъ Птолемей проливалъ писменото благо между своитѣ боляри, и си заслужилъ вѣченъ поменъ съ това, дѣто прибралъ въ палата си всички многочисни божествени книги. Похвалата е изразила възторга си въ стихове, та отъ тая страна е единъ отъ рѣдкитѣ въ българската старина стихотворни опити (текстъ въ Сборникъ за народни умотворения и пр. кн. XVI—XVII. 1900, 320—321). Книголюбието на българския Птолемей въ посока на четене, прибиране и съставяне е изтъкнато и въ споменатия Златоуструй (пакъ въ стихове у Малинина стр. 30—31), и въ прѣдговора на Ивана Екзархъ къмъ Шестоднева му „Чтенія на царск. москов. друж. за ист. и стар. 1897, кн. 3. лст. 1. а). Похвалитѣ за царя Иванъ Александъръ изтъкватъ особито физичната му красота, както напримѣръ оная похвала, която е обнародувана въ П. С. на Българското книжовно дружество, XXI—XXII, 274—277, изъ пѣснинеца отъ 1337 г., ала производитѣ, що се дължатъ на поржката Александрова, го хвалятъ сами доста отъ книголюбива и красолубива страна. Едни отъ тѣхъ сж изшарени съ обилни рисунки, илуминувани и прости, голѣми и ситни, внимателни къмъ царската челядь, важни за старата българска история и живопись. Такива сж, Евангелието отъ 1356 г., въ Лондонъ, Манасинътъ лѣтопись около 1350 г. въ Ватиканъ, описани и двата въ Сборникъ за нар. умотв. и пр. VII. 159—223, VIII. 137—155; изъ тѣхъ възпроизведени нѣкои рисунки все тамъ, и въ V. 233—266 по съчинението на

дането на българското царство сж панегирицитѣ на Владислава Граматикѣ и на Рилскитѣ братя, спазени въ Рилския манастиръ.⁸⁾ По-насамъ прѣзъ вѣковетѣ на нашата писменость слабѣе и чезне прѣдишниятъ интересъ къмъ книжното събиране; и бѣдното разнообразие на обикалящото у народа четиво остая да се гледа въ по-казалцитѣ къмъ популарнитѣ „дамаскини“.⁹⁾

G. Schlumberger, Un empereur byzantin au dixième siècle, Paris 1890. рисунки. Всички стигатъ до 1000! Въ евангелието писачътъ мнихъ Симеонъ казва царю: „книгамъ прѣсно прилежиши и наслаждаешися въ книгахъ“. Сборницитѣ, съставени нарочито за прочитъ на царя, сж отъ 1345. и 1348. година, и двата въ Московската синодална библиотека, до сега неиздавани. (За изданието на Манасина лѣтописъ българската държава е проявила вече голѣмъ интересъ на букурешкия професоръ И. Богданъ сж отпуснати отдавна разносцитѣ за обнародване лѣтописа по текстъ на ржкописъ, притежание на Тулчанското българско читалище; прѣдъ Народното събрание въ София изтъкна стойността на Ватиканския текстъ Г. Д. Начовичъ и направи съответно прѣдложение, отпечатано и въ брошура; Министерството на просвѣщението изпрати яни професора А. Митовъ да прѣговаря въ Римъ за способа на изданието, вж. извѣстия за командировкитѣ кн. II. 1905. 233—241). Между производитѣ на царъ Срацимировата покровителска ревность бива да се отбѣлжи тъй наречениятъ „Бдински сборникъ“ отъ 1360 г., който се е спазилъ въ Гандската библиотека. Описанъ е подробно въ бр. 14 отъ „Памятники древней письменности“, Спб. 1881. По състава си (жития на женски светици и мченици) сборникътъ ще е билъ уреченъ за четиво на царица Ана.

⁸⁾ Найизвѣстенъ е Владиславовтъ „Загребски панегирикъ“ отъ 1469 г., въ академията на наукитѣ и изкуствата въ Загребъ. Описванъ е при извадки: отъ Даничича въ *Starine jugoslav. akademie etc.* I. 44—85, отъ М. Сперанскій въ Сборникъ за нар. умовъ и пр. XVI—XVII. 325—338, отъ П. Сырку въ Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній болгаръ и сербовъ въ XIV—XVII вѣкахъ 1901. CLXII—CLXXI. Съдържа 37 статии — разни повѣсти за светитѣ и богоносни мъже, кжсове за православната вѣра, за християнския животъ, изложенъ въ прикази и бесѣди изъ книгитѣ на ветхия и новия завѣтъ, за свадата между изтокъ и западъ и др. Нѣкои отъ статитѣ на тоя панегирикъ сж влѣзли въвъ втория Владиславовъ „панегирикъ Рилски“ отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския манастиръ. Описваха го: П. Кулаковскій въ Варшавскія университетскія извѣстия 1900. V. 22—37, П. Сырку въ приведенитѣ горцѣ очерки CLXXII—CLXXX, Е. Спространовъ въ Опись на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ 1902. 104—114. Той е по-голѣмъ отъ Загребския панегирикъ — съ 111 статии отъ духовно съдържание, повечето прѣводи на светоотечески слова и поучения. Въ началото има списъкъ на статитѣ, къмъ който ни ужитва една бѣлжка въ „панегирика на Рилскитѣ братя“ отъ 1483 г. Бѣлжката казва, че списъкътъ, „оглавленіе“, билъ съставенъ „по ѡлѡвѣвиту, ѡ ѡще хбщещи ѡбрѣсти ѡванѡста илѡ ѡнтонѡ ищѡ на ѡзѡ, ѡще ли же хбщещи васѡла, ищѡ на в., ѡщели григѡриѡ, на г ѡ прочая такожде по ряду ѡ по чѡну“ (у Спространова, 92; вж. А. Теодоровъ, Рилската ржкописна сбирка, въ П. С. LXIV. 154—5). Тукъ изрично се изтъква изгодата за дирене отдѣлнитѣ съчинения на разни автори въ единъ голѣмъ сборникъ по азбукето на имената имъ; и трудътъ за съставяне на подобенъ азбученъ списъкъ прилича на приржчнитѣ описи на книги отъ нѣкои днешни български книжарници. Братскиятъ Рилски панегирикъ има 85 статии, приведени у Спространова 84—94, и у Сырку CLXXXIII—CXС. Въ сжщность статитѣ сж 86, ала 21. и 85. сж все сжщото житие на св. Петка. Сборникътъ е съставенъ по подражание на Владиславова панегирикъ, като допълнение къмъ него, съ инакъвъ изборъ на статитѣ.

⁹⁾ Изпърво дамаскинитѣ у насъ обнимали само слова и поучения на иподиякона и студитѣ солунски, послѣ митрополитѣ навпактски и артски Дамаскинъ отъ XV вѣкъ, по чието име и сж наречени; ала понасамъ тѣ прибиратъ и други проповѣди покрай Дамаскиновитѣ, таче и инакви съчинения, като стигатъ и до такъвъ видъ, въ който нѣма вече нищо Дамаскиново. Така и наричалото „дамаскинъ“ у насъ захваща да означава изобщо благочестива поука на простонароденъ езикъ. Много сж извѣстнитѣ досега български дамаскини, частни и библиотечни притежания.

Ако се извлъчаха от прѣгледитѣ на съдържанията на всички сборни книги от българската писменост имената или насловитѣ на отдѣлнитѣ статии или съчинения, имената на обаденитѣ тамъ или открити от науката автори, па се добавѣха къмъ това имената и на съчиненията въ особни за тѣхъ книги, и за всѣки отдѣленъ производъ се посочеше книгата или сборникътъ, дѣто се намира, и вѣкътъ или годината на тая книга или сборникъ, би се образувалъ пълень и твърдѣ цѣненъ книгописъ на писмеността. До сега и у насъ, както и другадѣ, сж били прѣдприемани само описи на отдѣлни сбирки отъ книги; разнитѣ съчинения въ книгитѣ на тия сбирки трѣба да се дирятъ въ прѣдставеното съдържание на всѣка книга.¹⁰⁾ Описъ на отдѣлнитѣ съчинения, принадлежали и принадлежащи на старата ни писменост и заключени въ

Изброенитѣ отъ Б. Цоневъ въ Български прѣгледъ I, 8. 80—94, 15 екземпляра се допълнятъ още съ дваждѣ толкова по съобщения на С. Аргировъ (Сборникъ за нар. умотвор. и пр. XII. 464. зб. 3), П. Лавровъ (Лѣтопись ист.-филол. общества при Импер. Новорос. Университетъ VII. Византійскій отдѣлъ IV. 309—10), Л. Милетичъ (Сборникъ и пр. XVIII. 16), Е. Спространовъ (въ описитѣ на Рилската библиотека и на софийската Синадална, вж. по-долу зб 10), М. Московъ (Българска сбирка XII. 1905. 213—218).

¹⁰⁾ Пръвъ нашъ опитъ за описъ на сбирки отъ производи на старата ни писменостъ е приносътъ на Василъ Чолаковъ, изпослѣ рилски иеромонахъ Константинъ, въ Български книжици 1859. II. 688—692: „Каталогъ на съхраненитѣ въ Рилскій-тъ мѣнастъръ ржкописны книги“. Отъ цѣлата рилска сбирка, повече отъ 100 броя, Чолаковъ открива по нѣколко вѣсти само за 62 ржкописа. Тепърва прѣзъ 1900. г. Б. Цоневъ даде сравнително пълень прѣгледъ на „Ржкописната сбирка въ Рилския манастиръ“ (Български прѣгледъ VI, 10. 89—96). Наскоро слѣдъ него сбирката се удостои съ други два описи: отъ Л. Милетичъ въ притурката къмъ „Църковенъ вѣстникъ“ Библиотека, 1902. II, 4—6. 141—172 („Славянскитѣ ржкописи въ библиотеката на Рилския манастиръ“, вмѣстено и въ отдѣлната му книжка „Споменъ отъ Рилския манастиръ“, София 1902) и отъ Е. Спространовъ въ издание на самия манастиръ „Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ“, София 1902. 8⁰. 136 стр. Спроти прѣгледа отъ Цонева, който посочва 119 старописа, описътъ отъ Милетича привожда 138 броя, като ги обѣлѣзва съ повече подробности; а описътъ отъ Спространова изрежда свѣрхъ това и съдържанието, и разнитѣ приписи на 143 славянски старописа и старопечата (вж. моята оцѣнка „Рилската ржкописна сбирка“ въ П. С. LXIV. 1903. 143—165). По-рано Е. Спространовъ бѣ съставилъ „Описъ на ржкописитѣ при Св. Синодъ на Българската Църква въ София“, 1900. 8⁰. 234 стр. Тамъ сж подробно описани 128 старописа и старопечата, колкото били тогава на лице въ сбирката. А тая сбирка е образувана отъ изпратени до синода, по негова разпоредба, екземпляри изъ разни черкви и манастири по Българско. Таква завѣрно сж пристигнали не малко и слѣдъ описи на Спространова до днесъ. Истиятъ тоя описувачъ прѣди двѣ години работи и върху описъ на сбирката отъ старописи и старопечати на Народната Библиотека въ София. Доклѣ излѣзе тоя български описъ любителитѣ могатъ да си служатъ съ съръбския „Опис словенскихъ рукописи Софијске библиотеке“ отъ С. Вуловић въ „Споменикъ српске краљевске академије XXXVII (други разред 33), 1900. 1—48; описани сж 236 кжса. Назадъ е останалъ отъ сегашната дѣйствителностъ, и съвсѣмъ слабо е билъ извършенъ прѣзъ 1882 г. описътъ на сбирката на библиотеката въ Пловдивъ; нейниятъ „Каталогъ на книгитѣ въ Областната библиотека“ 1885. показва 41 „стари ржкописни книги на славянски езици“, стр. 54—55 и 168. Своя ржкописна сбирка реди и Народниятъ музей въ София, която не е още нийдѣ описвана печатно. Сбирката на Зографския манастиръ на Атонъ прѣдстави А. П. Стоиловъ въ „Библиотека“ (притурка къмъ „Църковенъ вѣстникъ“) VII—IX. 1903, 117—160: „Прѣгледъ на славянскитѣ ржкописи въ Зографския манастиръ“ (и отдѣлно, 44 стр.)

разни книги дома или на чужбина, не е опитванъ отъ никого и нѣма примѣръ другадѣ. А то би билъ трудъ отъ голѣма важность. Едничко такъвъ трудъ ще бжде способенъ да ориентира любителя въ цѣлия съставъ на българската писменость и да го упъти веднага въ диритѣ на появата и на сждбинитѣ на всѣки отдѣленъ производъ. Трудътъ би билъ доста главоболенъ, ала не невъзможенъ.

II. Врѣмето на печатаната българска книжнина, или на книжевностьта.

Поникналитѣ отъ края на XV. вѣкъ на западъ отъ насъ въ чужди страни печатници съ кирилски букви подготвиха постъпенно замѣната на писменостьта ни съ книжевность. Както се бѣ почнало у българитѣ, да се пишатъ прѣди всичко нужнитѣ за черковната служба книги, така книгитѣ за сжщата нужда влѣзоха първи и подъ печать. Езикътъ, що се бѣ образувалъ въ черквата на православнитѣ славѣни, не настояваше безъ друго да се лжчатъ български книги отъ сръбски и отъ руски; тъй че у насъ заидѣха печатни богослужебни книги, готвени у сърби, таче и у власи, у които до края на XVI. вѣкъ се пишеше по „славѣнски“, и у руси. При все това сжществуваха езиковно-правописни особици въ книгитѣ, изработвани у отдѣлнитѣ тия народи; особито пѣкъ първитѣ книги, що се печатаха въвъ влашки земи, носѣха ясни чърти на българска школа.¹¹⁾

Колкото и слабо, особицитѣ на езика и правописа въ книгитѣ все шепнѣха мисълта, че всѣки *народъ* има *свои книги*.

¹¹⁾ Почетъкътъ на кирилския книгопечатъ за южнитѣ славѣни се тули въ черногорски гнѣзда, дѣто е стигало влиянието на Венеция. Изъ градището Ободъ при Цетинье е излѣзълъ единъ октоихъ въ 1494 г. По случай на 400-годишницата на това печатно начало се написаха прѣзъ 1894 г. доста разправки, между които най-основна отъ V. Jagić, Der erste Cetinjer Kirchendruck vom Jahre 1494. Erste Hälfte, Bibliographisch-kritisches, въ Denkschriften на Виенската царска академия на наукитѣ т. XLIII 1894. Ободскиятъ печатарски „рукодѣлецъ“ свещеноиннокъ Макари прѣнесе като бѣжанецъ въ Влашко и изкуството си тамъ. („Српски штампари у Румунији“ отъ С. Новаковичъ въ Годишњица Чупиѣ XVII 1897 331—348.). Въ Търговище биде напечатана първата книга по българска правописна школа въ 1508 г., Служебникъ, върху който посочи най-напрѣжъ Новаковичъ въ Starine XI. 1879 („Vlaško-bugarski liturgijar od god. 1507 bibliografiji dosad nepoznat,“ 207—208). Годината поставиха оправено J. Bianu și N. Hodoș въ I. т. отъ своята разкошна Bibliografia românească veche (1508—1830). Bucuresci, 1903 1—8. Екземпляръ отъ тоя литургиярь въ Крагово отбѣлзва Е. Карановъ въ Сборникъ за нар. умовт. и пр. IV. 305. У реченитѣ влашки книгописи четемъ най-пълния описъ (9—21) и на втората подобна книга отъ 1512 г., известна подъ името „Търговишко евангелие“, съ чието българско название се е занимавалъ Новаковичъ въ Гласник на сръб. учено дружество XLVII. 1879, 1—77. Отъ това евангелие единъ екземпляръ се намира въ Рилската библиотека № 242 = Л. 1/11. Д-ръ К. Иречекъ прѣвъ събши въ Archiv für slavische Philologie VIII. 1885. 132 за видѣно въ Брацигово четроевангелие на Лоринца дякъ, печатано по български правописенъ навикъ въ сибински Бѣлградъ (Карлсбургъ) на 1572. година.

Подъ дѣйствието на тая мисль сръбскиятъ благородникъ Божидаръ Вуковичъ, бѣжанецъ отъ зетска Подгорица въвв Венеция, бѣ нагласилъ въ основаната си тукъ на 1519. г. печатница букви за сръбски и за български видъ на свещенитѣ книги. Съ негови калѣпи е напечаталъ въ 1566. г. свой „Часословъ“ Яковъ „отъ Камена река (=Каменица) при Коласийския градъ (=Кюстендилъ) въ подножието на голѣмата планина Осоговица.“ Прѣмникъ на дѣлото Божидарово, властелинъ которски Иеронимъ Загуровичъ, е държалъ за книгитѣ, работени въ неговата печатница и назначавани за български земи, дори българинъ прѣписувачъ и коректоръ, Яковъ Крайковъ отъ София. Въ единъ псалтирь отъ 1569. г., въ единъ „чиновникъ архiereйски“ (молитвеникъ) отъ 1570. г., и въ книга „Различнии потребии“ (мѣсецословъ, светини въ Венеция, слави и катавасии) отъ 1572. г. е отбѣлѣзано участието на Крайкова. А въ Скопие билъ уреденъ у гражданина Каратрифунъ складъ за продажбата на тия и други „свети книги“, нужни за православнитѣ славѣни на Балканския полуостровъ. Тукъ е било съвсѣмъ подъ ржка да се изредятъ тия книги, та да се формулува нѣщо като случаенъ списъкъ съсь своя книгописна стойность; обаче не станало така, види се затуй: че се е прѣдполагалъ извѣстенъ сборътъ отъ ония отдѣлни книги, съ които си е служила православната черква. Книгитѣ, издаваки при Божидара Вуковичъ, а слѣдъ неговата смъртъ (1540) при сина му Вичензо, таче и при сетни печатари сръбски и влашки, сж били знайни по Българско и не липсuvatъ въ наши старински сбирки.¹²⁾

¹²⁾ Като дошълъ въвв Венеция, Божидаръ Вуковичъ видѣлъ, какъ други народи си вадятъ свещени книги печатно, та и онъ „желаниемъ въждеলেখъ и наша, сръбскаа же и бльгарскаа, такожде на типарехъ съставити“; вж. отъ Новаковича „Stara štampanja za bugare“ въ Rad jugoslav. akad. и пр. XXXII, 1876. 29—32. Починътъ Божидаровъ имá прѣзъ XVI в. подражание на нѣколко мѣста въ сръбскитѣ земи, ако и все за кáсо врѣме. Изваденитѣ отъ него и отъ прѣмницитѣ на дѣлото книги сж именувани отъ Кукулевича-Сакцински въ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku I, 1851, („Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. veka“), а обстойно описани отъ Шафарика въ Geschichte des serbischen Schriftthums, 1865 и отъ И. Каратаевъ въ „Описание славянонорусскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами“ I. 1878. На нѣколко мѣста въ „Плжуванията си по България“ К. Иречекъ бѣлѣжи, дѣ виждалъ отъ тия старопечати въ черквитѣ; у Спространова въ описитѣ сж показани екземплари въ Синодалната и въ Рилската библиотека. Нѣма у него оня октоихъ, печатанъ въ Грачаница на 1567, който видѣлъ Иречекъ въ Рилския манастирь и обѣлѣжи въ софийското Периодическо списание на бълг. книж. дружество III. 1882. 141. За Якова Крайковъ и неговата българска работа се говори у Кукулевича на стр. 148, 149, а у Шафарика на 128, 275—7, както и у Новаковича въ споменатата статийка. Въ най-ново врѣме се спрѣ върху тая знаменита за насъ дѣйность М. Дриновъ въ цѣнна разправка „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие, български книжари въ 16-ти вѣкъ“ („Юбилеенъ сборникъ на Славянската бесѣда 1880—1895“. София, 29—36). Дриновъ смѣта, да е правото прѣзиме „Трайковъ“, а не „Крайковъ“, Доводътъ му е, че и за „типари“ стои дума „кипари“; ала по-скоро би послужила тукъ извѣстностьта на името „Трайко“ въ Софийско, понеже „кипар“ може да се възведе и къмъ сръбската и хърватска дума „кип“ = образъ, особито дѣланъ; влашки „chip“ = видъ, начинъ.

Обаче нататък значението на българските езиковно-правописни особености извънрява и упразня грижитъ за тях у сръбските печатари. Тогава прѣстоятъ изобщо да се печататъ за славѣнитъ книги и въвъ Влашко. И отъ началото на XVII. в. вече не съществува печатна работа съ нарочито назначение за българитъ. Само като една пощѣвка безъ домашенъ поводъ и сетнина се вѣстява въ 1651. г. въ Римъ книжлето „Абагаръ“, което напечаталъ по българско-илирски езикъ наштъ католикъ отъ с. Орѣше въ Свищовско, епископъ Филипъ Станиславовъ, и урекълъ да се носи като муска отъ неговитъ вѣрни въ Никополската епархия.¹³⁾ По такъвъ начинъ истинско начало на българска книжевностъ, натъкмена зарадъ насть и продължена по нашъ интересъ, прѣзъ XVI — XVII. вѣкъ не биде поставено.

Българитъ общуваха книжноно съсъ сърбитъ, сирѣчь даваха

¹³⁾ Кolkото още югославѣнски старопечати слѣдъ 1570. г. има описани у Шафарика въ споменатая му книга, тѣ не издаватъ никакъвъ бѣлтъ на българска школа или работа. Тия издания се прѣвършатъ и за сърбитъ съ салтира отъ 1644. г. Домашниятъ печатенъ трудъ не изтрайва, за да измѣсти писменостъта и да произведе изъ себе печата на новата книжнина. Старата ржкописна изработка на книгитъ все още наддѣлява, като се посрѣща нуждата отъ черковни книги у сърби и у българи вече изъ южно-руски и московски печатници. У сърбитъ се знае за внесени руски печатни книги въ 1602. г. (Годишньица Чупића XIII. 1893. 275). Софийската черква св. Петка е притежавала въ XVIII. вѣкъ екземпляръ отъ първата рускославѣнска библия, печатана въ Острогъ волински 1581 (Спространовъ, описъ на Синод библи. 20). По руска редакция се обрѣща отъ 1635. г. въ Дълго поле (= Sâmpulung) и печатътъ на черковнославѣнскитъ книги въвъ Влашко. Тукъ, въ Римникъ. сж прѣпечатани по руски буквари двѣ книги, съ които се започва печатътъ на новата сръбска книжнина („Буквари за Србе од 1727. и 1734.“ отъ Новаковича въ Гласник српског ученог друштва XLVI. 1877. 230—242. съ поправки отъ Д. Руварац въ Годишньица Чупића XIII. 1893. 269—290). Наштъ „Абагаръ“ отъ 1641. г. ще е произлзълъ отъ оная сжца побуда, която е изкарала у Божидача Вуковичъ приржчнитъ печатани отъ него сборници (синнаксари, 1520—1536) отъ молитви, жития и разни апокрифи; вж. отъ Новаковича „Божидара Вуковића зборникъ за путнике, издања позната и непозната“ въ Гласник и пр. XLV. 1877, таче и „Apokrifi iz štamparih zbornika Božidara Vukovića“ въ Starine jugosl. akad. и пр., XVI. 1884. „Малая подорожняя книжица“ съ псалтирь, часословъ, акатисти и др. има напечатана (по Каратаева, 153) около 1525. отъ югоруския книжовникъ Францъ Скорина. Когато пишехъ за Абагара и за съставителя му Филипа Станиславовъ въ Сборникъ за нар умовт. и пр. IX. 1893 (Български книгописъ I. 150), азъ не бѣхъ разглеждалъ издаденитъ въ 1887. г. Acta Bulgariae ecclesiastica отъ банатския българинъ. Евсеви Ферменджинъ (въ Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, издавани отъ югославѣнската академия въ Загребъ, т. XVIII); а тамъ е пълно съ вѣсти за Станислава (ала нищо за Абагара). Изданието на Фермендѣинъ използва най-напрѣдъ В. Качановскій въ своя „Вѣстникъ славянства“, кн 2. и 3. 1888—89, въ статия „Католическая пропаганда въ Болгаріи въ XVII. и XVIII. вѣкахъ“. Прѣзъ 1894 написа по сжщото издание Л. Милетичъ статията си „Изъ историята на българската католишка пропаганда въ XVII. вѣкъ“ въ Български прѣгледъ I, 10. Азъ си послужихъ съ Ферменджина въ сказката „Българитъ католици въ Свищовско“ (Лѣтописъ на Бѣлг. книж. дружество, II. 1802). Екземпляръ отъ Абагара въ Българско още не се е обявилъ. Текстътъ, който дадохъ въ Български книгописъ I. (притурка) по съобщенията на А. Лескинъ и М. Петровскъ, доби оправка и допълнения отъ А. Брюкнеръ въ Archiv für slav. Phil. XVIII. 1896. 629—30 по екземпляръ, спазенъ въ кралската библиотека Берлинска.

и взимаха, вече отъ XIV. вѣкъ, и то прѣзъ западнитѣ си области. Слѣдъ падането на българското царство нашата книжовна дѣйностъ все повече се излага на сръбско влияние. Като влизатъ отъ втората половина на XVI. вѣкъ наши западнобългарски и македонски области подъ черковна управа на сръбската архиепископия въ Печъ, тѣ се ползуватъ широко съсъ сръбско книжовно благо. Българскитѣ чърти на книгитѣ, неподкрѣпени тамъ изъ собствени извори, полека заглѣхватъ, а сръбскитѣ се приематъ като свойствени на общия за българии и сърби езикъ на православната черква. Тоя вървежъ минува прѣзъ XVI. и XVII. вѣкъ, та въ XVIII. в., когато сръбската книжевностъ прави новитѣ си опити за по-траенъ животъ, въ нея участвуватъ и я посрѣщатъ като своя и българии отъ съсъднитѣ покраини. ¹⁴⁾ Обаче засиляното обособение на сръбската книжовна

¹⁴⁾ Прѣходътъ на упадащата българска писменостъ подъ силно сръбско влияние е изобразенъ въ стчинението на П. Сырку „Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній Болгаръ и Сербовъ въ XIV—XVII вѣкахъ“, Спб. 1901. Тия влиятелни възъ насъ книжовни сношения прѣзъ XVIII. и първата половина отъ XIX. в. азъ прослѣдихъ текомъ въ ректорската си рѣчь въ София, 25. XI. 1902., която се' надамъ наскоро и да обнародвамъ. Единъ сръбскославѣнски ржкопись отъ 1704 г., притежание на манастира Върдникъ на Фрушка гора, показва, че го работилъ въ Пеща Велко Поповичъ. „отъчствомъ же отъ Българскіе земли отъ места Кратова“. *Starine jugoslav. akad.* I. 1869. 4. Прѣзъ 1741. год. напечатана въвъ Виена „Стематогрѣфія“, отъ чуждъ езикъ прѣведена на „матеренъ“ сръбскославѣнски, „илирико-расиянскія общи зографъ“ Христофоръ Жефаровичъ, когото другъ сърбинъ нарича „ревнитель отечества болгарскаго“. Нѣкой си Марко Теодоровичъ, „булгаръ родомъ изъ Разлога“, покрилъ разноскитѣ за сръбскославѣнския букваръ („Первое оучение хотящымъ учитися книгъ писмены славѣнскими . . .“, вж. за него въ Периодическо списание и пр. LVIII. 1899. 662), печатанъ въвъ Виена, 1792. „Срлска библиографія“ на Новаковича, стр. 20 нѣма пълния описъ на книгата, като цитува Шафарика, стр. 362. За синове на българското си отечество е извадилъ изъ Раича и други и напечаталъ въ Пеща на 1801. г. Атанасъ Несковичъ една „Исторія Славѣно-българскаго народа“, по „простъ езикъ“, славѣносръбски. Прѣдложението за исторіята, на негли и разноскитѣ за издането излѣзли отъ български търговци, на единъ отъ които, „почтенородни господар Николай Черноевичъ, купецъ болгарски“, е посветилъ Несковичъ труда си. Така е било възможно да стане отличенъ сръбски родолюбецъ и книжовникъ и архимандритъ Иванъ Раичъ (1726—1801), по потекло отъ Видинъ, който по поводъ на една прѣпирня за думата „шалвари“ раздражено си изповѣда: „башъ мой родъ бугарскій и до данасъ употреблюе ихъ“ (Д. Руварецъ, Архимандритъ Јован Рајић, Срем. Карловци 1902. 146 стр.). Около 1814 г. се навѣрталъ въ Бѣлградъ единъ „добри бугарин поп Радован изъ Софіе“, при сръбския тамъ владика настанилъ за писаръ Сима Милутиновича (Safaik, *Geschichte des serbischen Schriftthums*, 349; Ђ. Ђорђевић, Сима Милутиновић Сарајлија, Београд 1893. 21.); а въ 1817. год. Милутиновичъ става учителъ въвъ Видинъ, разбира се по славѣносръбски езикъ (Ђорђевић 27. смѣта това, съобщено у Павловића, Наше доба 1891. бр. 82, за сгрѣшено; Dj. Surmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898. 258). Българщината на Жефаровича, Раича, Несковича и други още сръбски дѣйци обяви смѣло архимандритъ Иларнионъ Руварецъ въ книгата си „О кнезу Лазару“, Нови Сад 1888. 156, 158, 172, 186 и др. По поводъ на обявеното тамъ (170—173) за Несковича състави М. Дриновъ статийката си „Една забравена българска исторія“ въ Пер одическо Списание на бѣлг. книж. друж. XXXIV. 542—545. Върху българския прѣводъ отъ 1844. г. на тая исторія обрѣща вниманието Кермидчиевъ въ Българска сбирка II. 1895. 540—41. Послѣденъ прѣдставитель у насъ на книжовната общностъ между българии и сърби е „книгопродавецътъ всея Болгарии“ хаджи Найдень Иоановичъ татарпазарджи-чанинъ, който печата и разнася по насъ и български, и сръбски книги; това е забѣлзвалъ

дѣйностъ като народностна, успоредно съ подиема на чувството за народностъ изобщо въ югоизточна Европа особито къмъ втората половина на XVIII. вѣкъ, поражда и у българитѣ съзнанието за книжовенъ дългъ съсъ сови народностни чѣрти. Почвата за това бѣ подготвена сѣкашъ отъ простонародния езикъ на дамаскинитѣ, толкова разпространени и радо слушани отъ българскитѣ християни.¹⁵⁾ Наши дѣйци започватъ да дирятъ въ домашната история и прѣдания право за самочувство и за българския народъ еднакво съ онова, съ което се красятъ въ очитѣ имъ други околни народи. Подъ напора на това съзнание е списана въ 1762. г. бѣлѣжитата Паисиева история, съ която захващаме новата по мисль българска книжнина, и е напечатанъ въ 1806. г. прѣизвѣстниятъ Софрониевъ недѣлникъ, отъ който насамъ се точи новата изработка на нашата книга.¹⁶⁾

и С. Новаковичъ въ „Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку“, Београд 1900, 62. Животописъ на Хаджи Найдена състави Н. Начовъ въ Периодическо списание и пр. LXV. 1904. 100—123.

¹⁵⁾ По издиранията на П. Лавровъ върху дамаскинитѣ у българи и сѣрби (въ приведената въ зб. 9. работа, стр. 358—364) излиза, че между раннитѣ сборници отъ тоя видъ нѣма български екземплари безъ сѣрбизми, както и обратно нѣма сѣрбски екземплари безъ българизми. Това трѣба да се тълкува за българска страна съ извѣстното прѣзъ XV—XVIII. вѣкъ влияние на сѣрбската писменостъ върху българитѣ, а за сѣрбска страна съ нѣколко възможни, подлежащи на особито проучване обстоятелства; едно отъ тѣхъ поне за XVII—XVIII. вѣкъ е: българска работа въ писменостъ славѣносѣрбска, обща на сѣрби и българи. Важно е всѣкакъ, че дамаскинитѣ и сѣ характерното си име сж много разпространени именно у българитѣ и че разпространението имъ се захваща отъ македонски области, по-близки до позначитѣ на грѣцката популярна книга Дамаскинова. А смисълътъ на тоя фактъ не дава оправдание на изказаното отъ Б. Цоневъ мнѣние (Български прѣгледъ I, 8. 90), че първиятъ прѣводъ на „сѣкровището“ (Фесауриѣс) на Дамаскина Студита билъ извършенъ върху подложка сѣрбска.

¹⁶⁾ Сжществениятъ бѣлѣгъ на новата българска книжнина е тъкмо мисльта, свѣрзана съсъ самочувството и просвѣтата на българския народъ, и затуй започваме тая книжнина съ „Исторія славѣноболгарская“ отъ Паисия Хилендарски (вж. свезка I. отъ „Трѣмъ на българската словесност“, урежданъ отъ А. Теодоровъ, Пловдивъ 1898). По новобългарски езикъ има трудове и прѣди Паисия, ала не борави въ тѣхъ новата мисль, новото съзнание. Това е доводътъ противъ прѣдложенiето на Б. Цоневъ, да започваме новата си книжнина съ дамаскинитѣ, сир. поне отъ XVI. вѣкъ (Български прѣгледъ I, 8. 80). Най сетнѣ самъ г. Цоневъ изповѣда, че Паисиевата книга (= „царственникътъ“) убила дамаскинитѣ, „патриотизмътъ надви на вѣрата“ (92); а вѣрата е била сжществениятъ бѣлѣгъ на българската книжнина прѣзъ цѣлата ѣ стара доба, отъ самата ѣ поява на свѣтъ. Въ Български прѣгледъ V, 9—10. 1899. стр. 151. Ив. Д. Шишмановъ формулува въ полза на г. Цонева доводъ, че националната посока и съдържание „може да служи само за характеристика на една епоха (напр. Паисиевата), но никакъ не и за опрѣдѣление началата на една литература, която се появява съ първитѣ писменни езикови паметници, независимо отъ духа, който се отразява въ тѣхъ“. Та тъкмо за „нова епоха“ е думата, когато говоримъ за „новобългарска книжнина“, а не тепърва за „начала“ на българска книжнина! Прѣзъ врѣмето, когато изпѣкватъ Паисевци, бѣше властенъ още езикътъ на вѣрско-черковната мисль като книжовенъ; и питомци на тоя езикъ възвѣстятъ промѣната на мисльта въ посока на самочувство и просвѣта народни. Като хармонична послѣдница отъ народно-просвѣтната имъ мисль се явява напoкoнъ и народниятъ, новобългарскиятъ езикъ. Паиси, българинъ отъ Самоковската епархия (тя е обнимала и области отъ сегашна сѣвероизточна Македония), уврѣденъ въ нацио-

Мжно е да се отсече, дали е въ 1806. г. видѣла свѣтъ най-напрѣжъ голѣмата книга (4^о. 266 лст.) на Софрония въ Римникъ (25. XI.), или малката сиротица (16^о. 80 стр.) „Молитвенный кринъ“ въ Будимъ; ала има свои прѣднини това, че прѣзъ 1805. г. Софрони писмено моли български благодѣтели по Влашко, да му спомогнатъ за „типосване“ на неговата „първа“ каже на простъ български езикъ книга; че книгата на Софрония е влѣзла подъ печатъ на 24. априль 1806.; и че Недѣлникътъ обилно се прѣсна и умножи между народа, който и днесъ го знае подъ нарицалното име „софроние“, когато молитвениятъ кринъ надали се знае и отъ библиотекитѣ по насъ¹⁷⁾. Отъ годината на тия двѣ книги заслѣждаме у българитѣ закрѣпяне и развой на книжевностъ, прѣдъ която постъпено и безусловно

налното си съзнание, проповѣда новата българска вѣстъ по езикъ на атонската черковна писменостъ, подкитенъ съсъ сѣрбизми. Другъ пробуденъ народникъ габровецътъ Спиридонъ неросхимонахъ, пише отъ своя страна въ 1792 г. „Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ словенскомъ“ (издаде я В. Н. Златарски, София 1900), ала по славяноруски езикъ, понеже се школувалъ при руския си духовникъ Паиси Величковски. А пъкъ Атанасъ Несковичъ (дали не е вешанецъ?), като се труди надъ исторія специално за българи и разбира, „каковимъ средствомъ скорше ко просвѣщенію долазисе“, а „коликъ е полза исторіе отечества, они токмо знаду, кои искренно свое отечество любе и нѣму ревную“, пише исторіята си „просто, а не славянски“; и това „просто“ излѣзло не българско, но славяносѣрбско (или сѣрбскоруско), понеже такава била школата на Несковича въ Сѣрбия. Поради изразития, свойственъ на сѣрбската сѣврѣменна книжнина езикъ на Несковича, азъ не мога да приема книгата му за българска, при все че той съ българска цѣль не я писалъ по славянски: „мы смо пакъ овде имали призрѣніе токмо на вещь, а не на изикъ“. (Исторія славено-болгарскогъ народа 1801, лст. 3 а.). Отъ сѣрбска школа потичатъ и небългарскитѣ форми и правописъ на рѣкописния Софрониевъ недѣлникъ, писанъ въ 1802. на Видинъ (за него вижъ Периодическо списание и пр. XXVIII—XXX. 787—790). Печатниятъ недѣлникъ, излѣзълъ изъ владишката печатница въ Римникъ, и доста отличенъ по съдържание отъ рѣкописния, слѣди вече славяноруски правила на езику и правописа.

¹⁷⁾ И. Срезневски, отъ когото излѣзе въ Журналь Министерства народнаго просвѣщенія въ С.-Петербургъ, 1846 № 9., „Очеркъ книгопечатанія въ Болгаріи“ (28 страници), среденъ по години, поставя като първа новобългарска книга „Молитвенный кринъ“. Той не е виждалъ Софрониева недѣлникъ, понеже говори за него по бѣлѣжки на Венелина, та го споменува на второ мѣсто. За двѣтъ книги дума, че се явили на свѣтъ „случайно“, защото каже „начавшіе ничего не прѣдполагали, ни на что не надѣялись, ничего не желали, — по крайней мѣрѣ не высказывали повсе никакихъ мыслей“ (стр. 6). И да нѣмахме днесъ ония вѣсти, които чъртаятъ ясныя помисль поне на Софрония, пакъ не бихме били справедливи, ако не признаемъ извѣстни положителни цѣли не само у Софрония, но и у бсзвѣстния работникъ на „Молитвенный кринъ“. Не е игра на случая това, че нѣкой жертвува трудъ и харчи пари за нѣщо, съ което надминува своитѣ прѣдходници. А надминалъ ги е и „Кринътъ“, дѣто българинътъ можель да чете: „Башта нашъ, който си на небо. Да ся святъ имя Твоѣ. Да приде царство Твоѣ. Да бѣде воля Твоя, какво на небо, така и на земята“ и т. н. Нататъкъ дума Срезневски за сѣщата книга: „такъ вышла наконецъ никѣмъ не замѣченная и первая печатная Болгарская книжка, написанная, какъ видно, Болгариномъ и для Болгаръ и напечатанная церковнославянскимъ правописаниемъ, по формѣ, издавна бывшей въ употребленіи у Болгарскаго народа . . . Это — собраніе молитвъ утреннихъ и вечернихъ, порядочно составленное, хотя и далеко не полное. Въ книжкѣ нѣтъ ни предисловія, ни послѣсловія, ни имени издателя, ни посвященія“. Доколкото познавалъ Срезневски новобългарскитѣ книги, нему се показала първа печатана съ „руски“, граждански букви книгата „Ариѣметика и пр. отъ Христодулъ Костовичъ с. в Бѣлиградъ“, 1833.

отстъпя писмеността като стара традиция¹⁸⁾. Не всъка година слѣдъ 1806. ни донася и печатни книги; обаче за единъ периодъ отъ петдесетина години книжевността брои вече до 200 издания. Между тия издания се случили нѣкои повторени, сирѣчь отъ двоица на разни мѣста изработена и напечатана сжщата книга: напр. отъ грѣцки езикъ прѣвели А. Стояновичъ и З. Симеоновъ нѣмската драма на Траудцена „Велизари“ и въ 1844. първата излѣзла въ Липиска, а втората въ Цариградъ! Разбира се, за слабата още книжевность подобенъ хабежъ на трудъ и цѣпене на купувачитѣ не можеше да не възбуди съжаление. Отъ друга страна пѣкъ се чувствувала и потрѣба отъ прѣгледъ на издаваното, който да тика къмъ дирене четиво, къмъ разпродажба на готовото и приготвяне на друго по-ново и по-важно. И ето че на 1852. г. „Цариградски вѣстникъ“ отъ 6. септември (год. III. бр. 99) разгласява единъ „Списокъ на Болгарски книги на нововозрождаема-та Болгарска Писменность въ XIX-й вѣкъ: Сбранъ отъ Ивана В. Шопова. 1852. Маія 5-го. Златный Прагъ въ Богемія“. Съ тоя списъкъ Иванъ Шоповъ, роденъ около 1820 г. въ Калоферъ и отъ своя ржка починалъ на 11. IX. 1853. въ Прага, е турилъ основата на новобългарския книгописъ.

Трудътъ на Шопова толкова се отличава отъ старитѣ списъци на писмени производи, колкото изобщо старата книга се отличава отъ новата по състава си и другитѣ външни бѣлѣзи и назначения. Той прѣди всичко не дири, коя отъ книгитѣ е права или крива; послѣ е показалець не на онова, щото е прибрано въ една книга, нито пѣкъ на онова, щото се е набавило за българско четиво на извѣстно лице. Съотвѣтно съ независната отъ вѣрски ограничения

¹⁸⁾ По недостатъкъ отъ свои печатни книги, каквито бѣха размножени вече у съседнитѣ сърби, българскитѣ четци, та и школари си служатъ или съ съ сръбски, или пѣкъ правятъ прѣписи и прѣводи отъ ржка. Букварътъ, печатанъ съ иждивението на разложанина Марковичъ, граматиката на Аврама Мразовичъ и други сръбски учебници сж посрѣщали по Българско наши школки нужди. Описътъ на Рилската библиотека отъ Спространова (стр. 124 показва ржкописи отъ теоложки, филоложки и природословни съчинения по сръбски езикъ. За лично четиво Петко Славейковъ писалъ „по славѣнски“ стихотворни жития (вж. Избрани съчинения, I. София 1901., стр. VIII. и XVI) а съ нѣкого си Х. Драгановича сглобявалъ ржкописъ отъ Паисиева история (вж. Юбилеенъ сборникъ по случай петдесетъ-годишнината на българската журналистика, София 1894, 86—87). Другъ ржкописъ на сжщото съчинение изработилъ въ 1845. година Тодоръ Шишковъ (вж. неговата „История на българския народъ“, Цариградъ 1873, стр. VIII.). Въ Ахърчелебийско добри свещеници прѣвождатъ и прѣписватъ дори въ 1860.-тѣ години черковна поука по простонароденъ езикъ (и още съ грѣцки букви! вж. Сборникъ за народ. умотв. и пр. I. 1889. 137—139). Йорданъ п. Георгиевъ е събралъ изъ градоветѣ на българското княжество обиленъ материалъ, който освѣтлява популярното българско образование съ писменостъ прѣзъ половината на XIX. вѣкъ (вж. въ Извѣстия за командировкитѣ по министерството на народното просвѣщение, книга II. София 1905: „Материалъ и книги по възражданieto на българския народъ“, 265—345).

и отъ пестовно-библиотечни огледи на нова книга описътъ на Шопова именува по годишенъ редъ всички производи, за колкото е узналъ и каквото е научилъ за тѣхнитѣ автори, прѣводачи, врѣме и мѣсто на изработката. Ала съ начина, както употрѣбѣя тия податки, той не отговаря на исканията на единъ правилень, пълень описъ, та стои назадъ отъ способности за описване, каквито е могълъ да има тогава за образецъ; защото е извѣстно, че Шоповъ е работилъ труда си подъ близкия интересъ на Павла Йосифъ Шафарикъ, чутния събирачъ на прѣобилното книгописно градиво за съчинението *Geschichte der südslavischen Literatur* (излѣзе слѣдъ смъртта му въ 4 тома, Prag 1864—65). Книгитѣ у Шопова, сж означени колкото може да се помисли скжсено, — тѣй, както днесъ ги означаватъ наши книжари въ своитѣ наржници, и то още съ прѣдимство, че имъ показватъ цѣната. Подъ едничкия брой 91. се споменуватъ у Шопова, „мытарства, календарчета годишны, чудеса богородичны, букварченца и други подобни“ издания на хаджи Найдена Иоановичъ, които умножаватъ неопрѣдѣлено състава на описа и каквито Н. Начовъ е избродилъ въ животописа Найденовъ до 26. Изпърво наштъ книгописецъ съставилъ за самага Шафарика на два листа единъ разписъ на 51 българска книга съ 2 забѣлѣжки. Слѣдъ това разписътъ, допълненъ до 112 броя, излиза въ „Цариградски Вѣстникъ“, изпратенъ тамъ отъ одеския българинъ Никола Х. Палаузовъ, който го прѣдхожда съ особно писмо отъ 20. VIII. 1852. Отъ писмото личи, че авторътъ му знаелъ за книгописнитѣ интереси на Шопова, та го подканилъ, да дари българското общество съ описъ на излѣзитѣ до тогазъ по езика му книги: да се знае каже, какво се пише и прѣвожда, та да не прѣведе нѣкой вече прѣведена еднжжъ книга, както се случило. Както не всѣка отъ книгитѣ, отбѣлѣзани у Шопова, му е била въ рѣцѣ, така и не всичко, издадено по български, му е било извѣстно. Обнародвайки описа му, редакцията на вѣстника направила „Додатокъ на реченный списокъ“, бройове 113—126. Понеже бр. 115. е повторень, добавката състои отъ 15 книги. Списъкътъ се готвилъ и за отдѣлно издание; въ това врѣме редакцията успѣла да пригуди още 11 книги броени, безъ години на изданието имъ, и 5 неброени, отъ които послѣднитѣ три задѣлени, види се като списани не по български, ако и отъ българи. Шоповъ не е задѣлилъ така извѣстната граматика на братя Цанкови, отбѣлѣзана у него „Грамматик дер Булгаришен шпрахе фон Ант. унд Д. Канков, Кириаков. Виен, 1852“ (на мѣстото за брой 111). И така биде изработенъ у насъ първиятъ „Спискъ за болгарскы-те книги, които сж издадени до сега. Цариградъ. Въ Типо-

графія-та Ц. Вѣстника, 1852. 16^о. 15 стр.“ съ именувани 143 броя, като се придружава и той къмъ тѣхъ като 144. Въ сжщностъ брой-оветѣ сж стигали до 200, както се откри това отъ най-новитѣ книгописни дирения. Тѣ се печатали въ Римникъ, Будимъ-Пеща, Брашовъ, Букурещъ, Крагуевацъ, Бѣлградъ, Земунъ, Цариградъ, Смирна, Одеса, Кишново, Москва, Виена, Липиска, Парижъ, Лондонъ, Римъ (съ латинско азбуке).¹⁹

Умножението на печатнитѣ издания като върви за ржка съ развоя на потрѣбата отъ такива, то извиква и уредби за харчене на изданията. Въ старо врѣме комуто била нужна нѣкоя книга, той си я поржчвалъ на професионални прѣписувачи, обикновено въ манастирскитѣ келии. Щомъ се появяватъ печатнитѣ богослужбни книги за православни югославѣни и между насъ виждаме да се урежда прѣзъ XVI. в. единъ складъ, отъ дѣто да могатъ нужделивитѣ да си ги набавятъ. Не притежаваме опрѣдѣлени вѣсти за книжни складове прѣзъ врѣмето на почетъка на новобългарската книжевностъ, ала не бива да се съмнѣваме, че ги е имало, понеже печатаното въ тѣй далечни и раздалечени градове на Европа

19. Живота и сждбата на първия български книгописецъ начърта Н. Начовъ въ Български прѣгледъ V (1899), 9—10. 230—236: „Иванъ В. Шоповъ, биографическа скица“; тукъ е разгледанъ и неговътъ „списокъ“. Донѣдѣ прѣработена и дотѣммена съ вѣсти за продължатели на книгописния трудъ отъ Шопова насамъ скицата на Начова се яви като приносъ „къмъ историята на българския книгописъ“ въ сборника, издаденъ прѣзъ 1905. г. въ честь на В. И. Ламански. Отношенията между Шопова и Шафарика сж изобразени у Ив. Д. Шишмановъ, „Личнитѣ сношения на Шашарика съ българитѣ“ (Български прѣгледъ II. 1895, 12. 74 - 85). Въ „Бѣлѣжки за България въ ржкописното наслѣдство на Шафарика“ (все тамъ III, 1. 58—77) Шишмановъ прѣглежда набраното у именития ученъ книгописно градиво за една история на българската книжнина. Между това градиво е намѣрилъ споменатитѣ два листа съ двѣ забѣлѣжки отъ Шопова. Тоя услужилъ на Шафарика най-напрѣдъ подъ видъ на добавки къмъ книгописа, прѣдставенъ въ приведенія въ 17. забѣлѣжка по-горѣ „очеркъ“ на Срезневски, па насетнѣ пристѣпилъ да изработи особития свой „списокъ“. За печатане български книги у дома наши дѣйци сж мислили отдавна и се трудили да отварятъ печатници. И на тоя трудъ изходището е пакъ Македония, дѣто сж прониквали прѣзъ сръбски земи, па и откъмъ Гърция, лжчитѣ отъ западни културни придобивки. По прѣдмета за първитѣ печатници у насъ вж. Ив. П. Хр. Кжришовски, приноси къмъ реферата на г. В. Златарски за печатницата на Н. Карастояновичъ (Вечерна Поща, VI. бр. 1519., 4. XI. 1905); самиятъ рефератъ на В. Н. Златарски, направенъ въ историческото дружество въ София, който излѣзе като статия въ Периодическо списание и пр. LXVI 1906, 623—661 („Даскалъ Николай Карастояновичъ и неговата печатница“) и за станалитѣ забѣлѣжки къмъ които е съобщено въ Вечерна Поща, VI. бр. 1513. и 1514., 26. и 30. X. 1905, М. Дриновъ, първа българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги. (Периодическо списание и пр. XXXI. 1889, 1—25); М. Димитриевъ, писма по народното пробуждение — двѣ български типографии въ Солунъ и Самоковъ XXXII—XXXIII. 1890, 327—351; А. Шоповъ, Първа българска печатница въ Солунъ все тамъ XXXIV. 1890, 486—497); сжщиятъ, „Изъ новата история на Македония“ въ Сборникъ за нар. умовъ. и пр. III. 1890, 48—69 и въ книгата „Изъ новата история на българитѣ въ Турция“, Пловдинъ 1895; В. Априловъ, Денница новобългарскаго образование, Одеса 1841, 24; Габровско-то училище и неговитѣ първи попечители, Цариградъ 1866, 15, 18; Сборникъ за нар. умовтор. и пр. XII. 1895, 392; Български прѣгледъ III. 1896, 1—8. 166; И. Богоровъ, Просвѣтене и книжнина на българе-ти (Български книжници 1858, 1, 2. 304—7; 1, 3. 245—7).

и назначавано за български четци безъ друго се е прѣнасяло и складвало между тѣхъ. Старата печатна книга била нагодена само за черковна служба, та всѣкой знаелъ да я дири съ това ѝ съдържание; обаче новата прѣкрачила тоя обржчъ на веществото, като се прострѣла върху безграничното разнообразие на съдържанието на човѣшкия духъ и направила необходимо по-малко да се чакатъ опрѣдѣленитѣ искания на четцитѣ, а повече да имъ се прѣдлага недосѣщаното разнообразие на четивото. Четецътъ вече не е можалъ да прѣдполага или да знае, що има въ книжния складъ за набавка; то трѣбвало да му се поднесе въ натура за огледъ и изборъ, или пъкъ да му се прѣдстави въ нарочитъ описъ. За огледъ и изборъ се разнасяли въ торби и на самари отъ продавци и старитѣ книги; описътъ е срѣдство за продажбена разгласа само на новата книга. Описътъ на Шопова, изваденъ въ отдѣлна книжка, билъ годенъ да поучава и торбаритѣ книжари, и развѣжданитѣ любознатни четци, какво българско четиво е било създадено до 1852. година. Размножението на четивото нататкъ имаше да подканя продавцитѣ или любителитѣ на движението на българската книга къмъ добавки къмъ първия описъ, или къмъ други нови описи.²⁰

20. Когато се нагласиха за основаното съ широкъ просвѣтни планъ училище ва Габрово нѣколко отъ нужнитѣ учебници, училището стана набавачъ, нѣкога и даровникъ на тия учебници по цѣло Българско, като набавяше тамъ и учители отъ своитѣ възпитаници (Габровско-то училище и пр. 18, 84—5, 13.). Книжарътъ „всѣя Славено-Болгарии“ Хаджи Найдень Иоановичъ завѣрно е ималъ складове за разнасянитѣ по насъ и въ Сърбия книги и безъ друго по единъ въ Бѣлградъ и въ Пловдивъ („Хаджи Найдень Иоановичъ отъ Н. Начовъ, Периодическо списание и пр. LXV. 1904, 121; „Христо Груевъ Дановъ, юбилеенъ сборникъ, 1905. 503 б. 1. Тукъ и за продажбата на книги по сборове и панаири; сжщо въ юбилеенъ сборникъ по случай 25-годишнината отъ първия випускъ на Габровската Априловска гимназия, 1900 113 зб. 1. Българска сбирка Т. 1898, 128 зб. 6; Сборникъ за народни умотворения и пр. XVIII. 592.

По корицитѣ на книгитѣ захваща да се печататъ съобщения, дѣ и у кого могатъ да се дирятъ за купило. Историкътъ на българската книга и книжарство ще намѣри въ тия съобщения скжпоцѣнно градиво за образуването на просвѣтни срѣдища въ българскитѣ земи, за участието въ това на отдѣлни градове и градски съсловия и за промѣнитѣ въ хода и книжовния интересъ. Други изгледи въ срѣдствата и областитѣ на книжовното образование отварятъ смѣстиянитѣ въ края на книгитѣ списъци на спомощници, които често пълнятъ десетки страници съ разни статистични означения, но безъ важность отъ културна страна изобщо. По такива вѣсти отъ корицитѣ на книги и отъ списъци на спомощници е съставилъ за сърбитѣ прѣзанимливата си разправица Стојан Новаковић „Српска книга, нѣени продавци и читаоци у XIX веку“, която приведохъ по-горѣ; колко е обилно и българското градиво за подобна благодарна работа! Днешната книга вече отказва мѣсто на простодушнитѣ нѣкогашни вѣсти за продавци и купувачи. Тѣсната стойность за развоя на умствената култура мѣрятъ да дотѣкмятъ сега библиотекитѣ съсъ описи на книжовното производство и статистики на четцитѣ.

Прѣдъ видъ на неизвѣстната стойность, каквато единъ день могатъ да добиятъ разни неугледни за дадено врѣме съобщения по корицитѣ на книгитѣ, съвѣтно е, да се пазятъ тия корици особито въ библиотекитѣ, та по никой начинъ да се не излагатъ на загуба, кога се подвезватъ книгитѣ.

Новитѣ слѣдъ Шопова описи сж вече плодъ на разгласа на книжарска стока. За кратко едно слѣдъ друго се основаватъ прѣзъ 1855—1862. между българитѣ два уседнали дюкяна за продажба на книги — дюкянитѣ на Христо Г. Дановъ и Драганъ В. Манчовъ въ Пловдивъ. Съсъ своето дѣло и битие тѣ налагатъ на рѣчника ни новата дума „книжарница“ и ставатъ обявени прѣдприимачи на книжовно издателство. Българската книжевность, която е докарвала намѣстѣ прѣдприимчивитѣ тия книжарници до критическа неволя, дължи на тѣхнитѣ господари неизмѣрна признателность за своя напрѣдкъ. Първа книжарницата на Данова пристяля да издаде въ 1862 година „Расписъ“ на книгитѣ, що се намиратъ въ нея за проданъ. Достойно е да се обърне внимание и върху думата на Данова „разписъ“, чието мѣсто освободената българска интелигенция тѣй несвѣстно-голѣмливо прѣдаде на дългопахата „разписание“. Пъргавата книжарница, около която се нароаватъ първитѣ новобългарски постоянни, ако не професионални книжовници, която изпрѣдя и сръбската книжевность съ изданието на български географски карти, слѣдва да отпечатва и нататкъ свои разписи, доста оцѣнени отъ сетнѣшни работници на българския книгописъ. Вече разписътъ отъ 1862. година по изработката си изпква напрѣдъ отъ списъка на Шопова; поне въ него всички вѣсти изглеждатъ повече опрѣдѣлени и излѣзли отъ съзнание на потрѣбна система и точность. Подъ сжщото съзнание, и затуй все пò-добрѣ, сж никнали и разписитѣ — единъ отъ 1866. година (Цариградъ, книгопечатница на А. Минасиянъ и Съдр., 16^о. 12 стр.), а другитѣ въ годишнитѣ книги на основания отъ Данова прѣполезенъ всебългарски учител „Лѣтоструй или домашенъ календаръ“, починайки отъ 1869. до 1876. година. Не зная да е вадила свои разписи и книжарницата на Манчова; обаче вѣрвамъ да не е, понеже Дановъ разгласяваше за всички изобщо български книги за проданъ, а книгитѣ на двамата издатели пò-скоро допълняха съвмѣстно потрѣбитѣ на четцитѣ, нежели да си конкуриратъ. До освободителната руско-турска война книжарницата на Хр. Г. Дановъ бѣ израстила отъ Пловдивъ два клона, именно въ Русе и Велесъ, а по неинъ примѣръ и книжарницата на Д. В. Манчовъ настани по единъ свой клонъ въ Свищовъ и въ Солунъ. Така двамата и до днесъ утраяли въ просвѣтната си услуга книжари и издатели бѣха прѣмръжили цѣлото българско землище съ книжнитѣ си складове. Отъ 1868. година бѣ се образувало третьо издателство съ книженъ складъ въ Търново, послѣ и въ Русе, отъ Ивана Н.

Момчиловъ и Съдружие, което се разтури съсъ смъртъта на основателя въ 1869. г.²¹

При все че разписитѣ на Данова отбѣлѣзваха всѣка българска книга, дошла до полицитѣ на книжарницата, пакъ не всичко, издадено на български, можеше да влиза въ тия разписи и да се повтаря редомъ въвъ всѣкой отъ тѣхъ; защото споредъ цѣлта си тѣ не споменуваха вече похарченитѣ издания, както и пропускаха такива, чиито издатели се наемали да ги харчатъ по други пжтища, безъ да ги даватъ и въ книжарница. Свърхъ това и въ интереса къмъ умноженитѣ български книги покрай чистия му пазарски признакъ все трае нѣщо и отъ наученъ смисълъ, който личи въ дѣлото на Ивана Шоповъ. Ако българитѣ залегнаха къмъ края на 1850.-тѣ години да си създадатъ въ Цариградъ срѣдището за книжовно-научна работа, наречено „Българска книжовна община“, която издаваше списанието „Български книжици“, и ако подиръ

²¹ Прѣлюбопитната история на книжарството на Христо Дановъ е разказана подробно въ съставения по случай на 50-годишницата на неговото издателство биографически очеркъ „Христо Г. Дановъ“ отъ Ст. И Барутчийски, 1905; сжщиятъ очеркъ, прѣработенъ и допълненъ, е влѣзълъ и въ приведения въ 20. забѣлѣжка юбилеенъ сборникъ „Христо Груевъ Дановъ“. На 1855. година издаде Дановъ първичето си, календаръ за 1856. г. „Старопланинче“, 32^о. 32 стр., печатанъ въ Бѣлградъ. Отъ тогава до 1892. г., когато стана първото българско изложение въ Пловдивъ и за него биде изработенъ „опись на книгитѣ, издадени отъ книжарницата на Хр. Г. Дановъ отъ основанието ѳ“ (м. 8^о. 47 стр.), наштъ издатель броеше за своя смѣтка 341 издания, безъ „учебнитѣ помагала въ картини и модели, побългарени и издавани“ отъ сжщата книжарница (вж. стр. 43—47 въ описа). Описътъ бѣлѣжи, че отъ 1858. до 1872. г. книжарницата е имала и съдружници; че отъ 1874. е печатала изданията си въ собствена печатница — до 1878. г. въ Виена, до 1880. въ Пловдивъ, все въ съдружие съ Янка С. Ковачевъ, а насетнѣ до днесъ отдѣлно, отъ сами Х. Г. Дановъ; че всѣко издание е броено по единжъ, ако и да има повтаряни прѣвъ годинитѣ по нѣколко пжти. Обаче показаниятъ брой издания 341 до 1892. г. не е билъ вѣрно изкаранъ въ описа, понеже биографичниятъ очеркъ, дѣто е прибавенъ въ края „опись на книгитѣ, издадени отъ Христо Г. Дановъ (1855—1905)“, стр. 152—224, показва до сжщата 1892. г. 436 издания; до отпечатването на очерка въ 1905. г. тѣ възлѣзли на 798. Ала и тукъ още не е тѣкмо вмѣстено всичко, щото брой книжарницата за своя собственостъ: нѣкои издания сж били завѣрно пропуснати, а не се вписали други, които били откупени подиръ тѣхното отпечатване. И въ „Описа“, прибавенъ къмъ юбилейния сборникъ „Христо Груевъ Дановъ“ (стр. 179—260), се нареждатъ по години отъ 1855. до 1905. всичко 856 издания на книжарницата, къмъ които приждатъ и 63 броя „учебни помагала въ географически карти, картини по естествена история и др. и въ разни модели“. Книжарството на Драгана Манчовъ е наличено въ „Енциклопедически рѣчникъ“ отъ Л. Каскровъ II. 1905. стр. 1240—43. Изпърво Манчовъ разнасялъ книги въ торби, а по пжта подвезвалъ и готвилъ стока, която се харчила най-много на Узунджовския панаиръ; заседналъ въ Пловдивъ съ книжарница отъ 1862. г. За Ивана Момчиловъ вж. Българска сбирка I. 1894, 988—9. Забравилъ ще е за Данова и Манчова надгробниятъ му надписъ въ Горна-Орѣховица, като казва: „Учителъ добъръ, вѣщъ книгоиздатель [Ревнителъ вѣрлъ за просѣщение]. И прѣвъ на книжно дружество основателъ. Е билъ при нашто възраждане“ . . . „Книжарството“ на търновеца Петра Стояновъ (Джамджиевъ) отъ прѣди 1868. година, за което се говори у г. В. Златарски въ „Христо Г. Дановъ“ (2. отд. стр. 121), трѣба да се смѣта еднакво съ онова на Димча Великовъ, Найдена Иоановичъ, Петра Сапуновъ и други „издатели“ и „книгопродавци“ до освобождението.

спирането на тия община и книжици тѣ пакъ нагънаха да си наредятъ подобни срѣдища и органи — „Българско книжовно дружество“ съ „Периодическо списание“ въ Браила и подновена „книжовна община“ съ „Читалище“ въ Цариградъ — завѣрно въ тѣхнитѣ помисли е било да слѣдятъ научно и движението на българската книга. Критичнитѣ и книгописни вѣсти въ споменатитѣ органи на книжовно-научнитѣ срѣдища сж доказътъ за това и обичайнитѣ прѣдходници. Къмъ пълень наученъ описъ на българскитѣ книги пристъпи Българското книжовно дружество, на което бѣ по-изгодно за такава задача положението въвъ Влашко. Съ VII—VIII. книга на „Периодическо списание“ (1873) дружеството поднесе на четцитѣ му притурка „Книгопись на новобългарската книжнина 1806—1870, събралъ *Јос. Конст. Иречекъ*, Виена 1872, у книгопечати. Л. Соммеровж г. 8°. 48 стр.“ Не е за чудене, че вториятъ подиръ списъка на Шопова описъ на българскитѣ печатни производи отъ почетъка на новата книжнина ни дойде отъ чеха Иречекъ, който стана всеизвѣстенъ на българитѣ и високо почитанъ отъ тѣхъ слѣдъ своята „Исторія болгаръ“ (поправенъ и допълненъ руски прѣводъ отъ 1878. на чешкото му и нѣмско съчинение „*Dějiny národa bulharského*“, v Praze 1875; „*Geschichte der Bulgaren*“, Prag 1876). Като внукъ на славния Шафарикъ, що бѣ потикналъ къмъ книгописния опитъ Шопова и самъ дълго врѣме събиралъ градиво за една история на българската книжнина, и като готвещи се прѣемникъ на дѣда си въ научнитѣ дирения по историята на южнитѣ славѣни, Иречекъ е могълъ най-добрѣ да използва набраното у Шафарика до смъртъта му (1861.) българско книжовно градиво, а пъкъ съ личенъ трудъ, широки познанства и богати книжни наличности на библиотекитѣ въ Виена и Прага да продължи градивото, да го допълни и оправи до свое врѣме. Той се спрѣлъ на 1870. г., която надѣва се да отвори съ основание на Българското книжовно дружество „нова доба за Българетѣ въ душевниятъ имъ миръ“. Още младъ студентъ въ университета Иречекъ е изработилъ своя „Книгопись“, и тъкмо въ духа на своята надежда за значението на Българското книжовно дружество го прѣдалъ нему за издание. Помогнали сж да се опрѣдѣли така неговото миѣние и постъпка и личността на М. Дриновъ, който въ Прага напечата прѣзъ 1869. г. първитѣ си важни издирияния по историята на българския народъ и на българската черква; на В. Стояновъ, който е билъ познатъ на Иречкови, услужвалъ Константину съ вѣсти отъ Браила и най-много се трудилъ около основанието на Българското книжовно дружество, дѣто прѣдната учена подпора бѣше Дриновъ; на Г. Начовичъ, търговецъ въвъ Виена, който сжщо радѣлъ съ присърце за дру-

жеството и за готвения Иречекъ книгописъ. Бждниятъ ученъ тълкувателъ на историята на българитѣ е рѣшилъ да изкаже своята привързаностъ къмъ прѣдмета и уважение къмъ българитѣ работници по него и по напрѣдка на българския народъ съ единъ трудъ, който да бжде български по вещество и по форма. И наистина трудътъ на чеха Иречекъ спада въ „книгописния трудъ у българитѣ“, защото е изработенъ по български. Ако езикътъ на тоя юношки трудъ на Иречека принадлежи изключиво на автора си — въ което имаме основа напълно да вѣрваме, знаейки неговата чудна способностъ за езици и българскитѣ му писма до книжовното ни дружество въ Браила — авторътъ ни задължава съ съ справедлива за него похвала и признателностъ; защото за онова врѣме и между тогашнитѣ български книги българскитѣ езикъ у Иречека, тѣй непринуденъ по вървежъ и строй, съдържа хубави български обрати въ книжовенъ слогъ, а свѣрхъ това освети за прѣдмета новата дума „книгописъ“²².

Книгописътъ отъ Иречека излага най-първо, дѣщо се намира изобщо въ книжнината съобщавано за движението на новобългарската книга²³, и послѣ изрежда по азбуке на автори или, дѣто

²² Самъ Иречекъ най-добрѣ изповѣда, какъ се заинтересувалъ за българитѣ и за тѣхната история, въ отговора си до одескитѣ българи на почетната адреса, която му изпратили тѣ отъ благодарностъ за съчинената отъ него история на българитѣ (В. Н. Златарски, „Дѣйността на д-ръ Конст. Иречекъ въ България“ въ Периодическо списание и пр. LXVI. 1905, 4). „Книгописа“ си, къмъ който „се подбудилъ най-много отъ Шафариковата недовършена сбирка“ (Книгописъ, 8), Иречекъ билъ обреченъ за Българското книжовно дружество вече прѣзъ 1871. г., когато се намиралъ въ Прага по дружествени работи дѣловодителъ В. Стояновъ. Какъ отлично пишелъ Иречекъ по български тогава, види се отъ писмото му до Българското книжовно дружество въ Браила по поводъ на избора му за дописенъ членъ. Въ писмото си (Виена, 10. VIII. 1872) новиятъ, едвамъ 18-годишенъ членъ споменува нѣкои зложобни слухове въ чужбина за дружеството и съвѣтва съгласие между неговитѣ ръководители.

²³ Като изтъква погрѣшнитѣ съобщения въ книжнината за български ужъ печатни издания прѣди 1806. година (Книгописъ 4), Иречекъ отбѣлзва (стр. 6—8) слѣднитѣ книжовни находища на вѣсти за български книгописъ до негово врѣме:

Jahrbücher der Literatur, издавани въ Виена: съобщения отъ Б. Копитаръ прѣзъ 1829 г. (XVII).

Журналъ министерства народнаго просвѣщенія въ Петербургъ: 1) статия отъ професора Н. Мурзакевичъ въ Одеса за просвѣтата у българитѣ, книжка за априлъ 1838 г., стр. 114—123; 2) отъ професора И. Срезневски въ Харьковъ прѣгледъ на българскитѣ книги, книжка за септември 1846, стр. 1—28.

Венелинъ, Ю. И. О зародышѣ новоболгарской литературы, Москва 1838; български прѣводъ отъ М. Кифаловъ, Букурешъ 1842.

Априловъ, В. Е. Денница новоболгарскаго образования. Одесса 1841., и „Дополнение къ Денницѣ новоболгарскаго образования“, С.-Петербургъ 1842.

Casopis českého musea въ Прага: 1) писмо отъ И. Срезневски („O bolgarské literatuře“) до Вацлава Ханка, 1847. II. дѣлъ, стр. 212—218 (прѣдава същественото отъ прѣгледа си въ приведенія по-горѣ *Журналъ министерства* и пр.); 2) „Slovo o literárních plodech bulharských“ отъ В. Д. Стояновъ, 1866. стр. 271. и 414. (Поля дѣлгия насловъ „Slovo I. o literárních pracích oněch spisovatelů bulharských zvlášť, kteří přispěli a přispívají k zvelebení a ušlechtění naší národní řeči bulharské“ bulhar Veljo D. Stojanov говори за отдѣлни наши книжовници, за Славейкова, Цанкова,

сж тия умълчани, по азбуке на насловитѣ 532 отдѣлни издания, които сж му станали извѣстни като съставъ на новобългарската книжнина до 1870. г.; къмъ тѣхъ сж придадени въ края на книгата окъснѣлитѣ вѣсти още за 18 издания. Обаче въ цѣлия този брой отъ 550 издания у Иречека влизатъ 17 такива, които по езика на своята изработка (руски, сръбски, гръцки, френски) неспадатъ въ българския книгописъ, при все че съдържатъ вещество отъ българската писменость, словесность, или животъ. Броятъ би се намалилъ още съ десетина-петнайсетъ издания, които сж повторки, продължения, нови прѣводи, или инакви означения на сжщитѣ книги, изтъкнати вече подъ свой пореденъ брой като особити книжовни производи. По такъвъ начинъ можемъ да смѣтнемъ, че българската книжнина е прѣдставена у Иречека нѣщо съ 520 издания, изработени прѣзъ 64 години. По списъка на Шопова се падатъ на година по 3 до 4 издания, а по Иречекова книгописъ тѣ възлизатъ на 8 до 9; ще рече прѣзъ 20-тѣ години между двата описа и подиръ 46 години отъ почетъка на новата ни книга българското книжовно производство се удвоило и утроило. Между туй и описътъ на Иречека е билъ съ немалко блѣзни, неизбѣжни особито при неуреднитѣ тогава, както и сега още условия на книжарския нашъ пазаръ. До знанието на Иречека не сж стигнали

Миладиновци и др., 272—283; послѣ въ „Slovo II. o nynějších spisovatelech bulharských vůbec“ дава кжсички блѣжки за Груева, Данова, Момчилова и др., а въ „III. o literárních a vědeckých plodech S. Palauzova a Neofyta Rilského“ се спира подробно върху работитѣ на тия два книжовника; 414—419).

(Шоповъ, Ив. В.) Списокъ за болгарскы-те книги, които са издадени до сега, Цариградъ 1852.

Лыпинъ, А. Н. Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ, С.-Петербургъ 1865, стр. 80—87.

Šafařík, P. J. — свиткъ съ книгописно градиво до 1853. г.

Дановъ, Хр. Г. — книгопродавскитѣ му разписи: приведеніята по-напрѣдъ Разписъ на книги-ты, шо ся намиратъ за проданъ у книжарницѣтъ на Хр. Данова и Друж. въ Пловдивъ, Цариградъ 1866; другитѣ разписи въ Лѣтооструитѣ.—

За пълнота на тая редица нека приведемъ тукъ и находищата до Книгописа на Иречека, които сж посочени въ прѣдговора на „Български книгописъ I“, притурка къмъ Сборникъ за народни умоворения и пр. кн. IX, 1893:

Кеппенъ, П. Библиографическіе листы, Москва 1825, 489. и 585. стр.

Всеобщая библиотека Россіи, Москва 1838, 610. стр.

Копитар, В. Hesychii glossographi discipulus et ἐπιλωσοιστής Russus, Виена 1839, 45—46 стр.

Венелинъ, Ю. Древніе и нынѣшніе болгаре и пр. I, Москва 1829.

Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft отъ J. E. Schmalzer, Будишинъ 1853—56.

Безсоновъ, П. Болгарскія пѣсни и пр., Москва 1855. (въ прѣдговоритѣ къмъ двата тома) == Временникъ Императорскаго московскаго общества исторіи и древностей російскихъ, кн. XXI. и XXII.

Дановъ, Хр. Г. — книгопродавски разписъ отъ 1862 г. Цариградъ, 8^о. 14 стр.

Къмъ това пѣкъ още да се добави:

Стефановиѣ, Вук (Караѣиѣ), „Додатак к Санктпетербургскимъ сравнительнимъ рјечницима и пр., Виена 1822.

вѣсти за повече отъ 250 издания, които се откриха тепърва отъ послѣшни книгописни дирения. Тѣй че въ сжщностъ за добата 1806—1870. година се падатъ у насъ на година по 12 до 13 издания. Методата на Иречекова описъ далече надминува рудиментарния способъ за описване, употребенъ отъ Шопова; тя изпрѣдя разбира се и по-развития способъ на разписитѣ отъ Данова. Тя незанемаря никоя отъ обичайнитѣ податки, нужни за описа на едно издание, и ако за немалко отъ изданията, средени въ „Книгописа“, податкитѣ сж недостатни или непълни, то произлиза отъ това, дѣто по необходимостъ сж употребени вѣсти отъ втора и третя ржка, а не събирани непосредно отъ самитѣ издания (Книгописъ стр. 9). Съ такава причина не могатъ да се оправдаватъ недостатѣцитѣ у Шопова, понеже стоятъ при всѣки брой отъ списъка му, а не е възможно авторътъ да не е ималъ въ ржцѣ ниединъ отъ тия бройове. Иречекъ е съставилъ за книгописа си (стр. 46—48) и прѣгледъ на изданията по прѣдметъ, като е размѣстилъ бройоветѣ, подѣ които сж вмѣстени въ описа, въ 11 отаѣла: I. езиковѣдението, II. поезия и проза, III. история и география, IV. математика, V. естествени науки, VI. здравословие, VI. философия, VIII. право, IX. периодически и привременни списания, X. възпитание, XI. духовни книги. Всѣки отдѣлъ отлича повече или по-малко подотдѣли.

Присърчено бѣ изтъкналъ Иречекъ въ прѣдговора си, какъ сж прѣснати и чезнатъ изданията по български езикъ и колко е важенъ книгописътъ за историята на книжнината²⁴. Слѣдъ обнародването на негова трудъ българитѣ бѣха речи напълно обезпечени за описа на книжовния си имотъ до 1870. година, та имъ остана само да слѣдятъ занапрѣдъ движението му, да го опрѣдѣлятъ изъ година

²⁴ Понеже Книгописътъ на Иречека е една отъ рѣдкоститѣ на българския книжовенъ пазаръ, ще си позволя да приведа изъ него дословно, шото се казва за книгитѣ у насъ, за книгописа ни и за историята на книжнината. Извадката ще покаже и езика на автора.

„Съставяннето на българский книгописъ не бива вече да се отлага, зашото събиранието и записванието на книгитѣ става всѣка година по-трудно. По-отпреди издаденитѣ книги, като повечето сж напечатани въ малко само тѣла съ предплатно спомошествование, намѣрватъ се разпржснати по цѣло Българско; на книгопродавница не се намѣрватъ вече, а оште по-малко въ книгохранилишта, зашото у Българетѣ оште нѣма книгохранилишта, дѣто за въ бжджште се спазва книжнината. За това първитѣ отпечатъци на българскитѣ книги и сега вече принадлежатъ къмъ рѣдкоститѣ, тѣй шото малцина сж извѣстни, та лесно може да се случи, шото нѣкоя книжка съсѣ да изчезне подиръ години. А оште по-злѣ е работата съ вѣстницитѣ и периодическитѣ списания; страхъ ни е, че подиръ не много време никакъ не ште може да се събержт напълно екземпляритѣ на много вѣстници и периодически списания. Безъ да смѣтаме на всичко това, подробний обаче книгописъ е основа на историята на книжнината; преди да пристжпимъ къмъ изложение развитието на книжнината трѣба да знаемъ, кой што е писалъ и какви книги въобште сж излѣзли до сега. Като си турихме подѣ уважение тейзи важни причини, опитахме се да съставимъ книгописъ на новобългарската книжнина“ (стр. 5).

въ година, и кога се набере градивото отъ нѣколко години, да го скупятъ въ едно, като продължение отъ Иречекова описъ. При тая работа несъмнѣно щѣха да се явяватъ и поправкитѣ съ допълненията къмъ тоя подирния. Лѣтоструитѣ на Хр. Г. Дановъ обаждаха редовно до годината 1876., когато прѣстанаха да излизать, какви нови, таче и отъ по-старитѣ незнайни издания сж дохаждали за проданъ въвъ всички клонове на прѣдната българска книжарница. Ала както се е случвало по разписитѣ на книжарницата до 1870. год., така и въ тия до 1876. ще да сж липсували нѣкои отъ свърѣменнитѣ имъ издания, продавани извънъ посрѣдството на Данова. Прѣзъ тая доба отъ 6 години книжовното ни производство е било отъ близу 280 издиния, по 46—7 за година (срѣдно по 15 годишно за периода 1806—1876), при все че не бѣха за него приязнени насталитѣ въ Турско размирици, най-вече българското възстание. Освободителната война слѣдъ това смали съвсѣмъ книжовната работа на българитѣ (прѣзъ 1877. година излѣзоха само 8 нови броя!), за да се започне тя слѣдъ освобождението при коренно измѣнени условия на живота.

Въ двѣтѣ освободени и отдадени на своя политическа управа български области, княжество България и Източна Румелия, се прибра всичко видно отъ прѣдишната българска интелигенция. По всички политико-обществени и просвѣтно-книжовни позиции се настаниха нѣкогашнитѣ дѣйци по българския черковенъ въпросъ, по българското училищно дѣло — изъ Цариградъ, Тракия, Македония и България, и дѣйцитѣ по нашата политическа свобода — емигрантитѣ изъ Влашко и другадѣ. Възбудениятъ отъ новитѣ високи задачи кипежъ на мислитѣ, при неограничено право за изказъ, караше свободнитѣ работници къмъ прѣобилни услуги отъ печата. Постѣпенно се наредиха домашни печатници, дѣто се прѣнесе изъ влашкитѣ, сръбски и австрийски градове печатането на българскитѣ книги. Въвъ Виена, Прага и Липиска се носѣха още за изработка само издания, за които бѣха нужни по-високи технически способности. Слаби окръшки отъ книжовната работа останаха за печатницитѣ съ български букви въ Турско: въ Цариградъ прѣбиде издаването на протестантски книги отъ Американското библийско дружество, а въ Одринъ се нареди печатане за българи католици и унияти. Срѣщу това се усили българската печатна работа въ Солунъ, дѣто се образуваше полека духовно срѣдище за българитѣ отъ Македония. Клоноветѣ отъ книжарницитѣ на Данова и Манчова въвъ Велесъ и Солунъ трѣбаше поради новитѣ отношения на Турция спрѣмо свободната българска книга да се оттеглятъ. Столицитѣ на княжеството и на Източна Румелия се сдо-

биха съ „Народни библиотеки“. Съ името „библиотека“ на тия учрѣждения новото врѣме прѣзрѣ прѣдложенитѣ отъ прѣдходника му думи за сѣщото понятие — „книговище“ отъ И. Богоровъ и посполучната „книжница“ отъ Хр. Г. Дановъ. Библиотекитѣ започнаха да събиратъ българскитѣ издания отъ робията и отъ свободното врѣме, а поникналитѣ вѣстници и списания разгласяваха за допрашанитѣ тѣмъ нови книжовни появи. По тоя неуреденъ начинъ се поддържаше връзката между книжовния пазаръ и четцитѣ, докль се обади пакъ по-общиятъ интересъ къмъ изоставенитѣ поради освободителното движение книгописни помагала.

Прѣвъ повежда ходъ пакъ бодритѣ *Хр. Г. Дановъ*, който бѣ уредилъ клонове отъ пловдивската си книжарница въ София, Ломъ, Русе и ги продържа съ постъпenni ограничения комай до 1900. година. Отъ 1883. г. Дановъ взе да издава чести описи на книгитѣ, що имаше за проданъ въ своитѣ книжарници, а между тия книги покрай старитѣ издания се изреждаше комай цѣлиятъ съставъ на новото книжовно производство. Описитѣ биваха стѣкмени вече тѣй, че книгописецътъ можеше съ задоволство да се ползува отъ тѣхнитѣ податки. По-рѣдко е издавала описи другата видна пловдивска книжарница, на *Д. В. Манчовъ*; ала тя се е грижила комай изрично за разгласа на своитѣ собствени издания. Между туй съ растежа на производството се туряха основи за книжарници съ издателства и отъ други лица по други градове на свободнитѣ български земи, както и въ Солунъ, дѣто особито се закрѣпи книжарницата на *К. Г. Самарджиевъ*. Нѣкои описи отъ такива книжарници се появиха много по-късно, и то повечето въ оня първиченъ видъ, въ който познаваме списъка на първия си книгописецъ Шопова. Къмъ описитѣ на Данова до съединението придойде голѣмиятъ „Каталогъ на книгитѣ въ *Областната* (пловдивската) *библиотека* (Постѣпали до 1-й Януарий 1885.) Пловдивъ, Областна печатница, 1885. 4° г. 184 стр. Ц. 1 нова рубла“. Тоя каталогъ бѣ дотолкова полезенъ за българския книгописъ, доколкото въ дѣла му за книгитѣ на славѣнски езици се срѣщаха между българскитѣ нѣкои, неотбѣлѣзани у Иречека, необявявани и въ стоката на Данова.²⁵

²⁵ Първиятъ книгописенъ трудъ слѣдъ освобождението е „Описъ на всички учебници, спомагателни учебни и разни други книги и помагала, които се намиратъ за сега готови за проданъ въ книжарницитѣ на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ, София, Русчукъ и Ломъ, Май 1883“. 16°. 64 стр. Тукъ сѣ разподѣлени книгитѣ въ 14 отдѣла: I учебници, послѣ помагала по единични прѣдмети за ученици, таче за учители отъ основни училища; II сѣщото за ученици и за учители отъ долни класове на срѣдни училища; III сѣщото за горни класове отъ срѣдни училища; IV духовни, V народоописателни и живоописателни; VI политика и законовѣдѣние; VII земледѣлие, търговия и поминъкъ; VIII романи, новели и раскази; IX нраво-

Една подмога за любителитѣ на книжовното движение у българитѣ се яви отъ страна на „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество. Като се прѣнесе дружеството слѣдъ освобождението отъ Браила въ „Срѣдецъ“ и поднови тукъ отъ 1882. година органа си, то направи постѣпки да сдобива библиотеката си съ всички издания на българската книжнина. По набавяното въ тая библиотека „Периодическо списание“ съставяше за всѣка своя книжка „книгопись“. Ако се разширѣше тоя книгопись прѣзъ границитѣ на дареното и набавено, та обнемѣше и онова, за което обаждаха книжарскитѣ описи и единичнитѣ вѣсти и разгласи по българскитѣ вѣстници, той можеше да стане истински показалецъ на движението на българската книга за кжситѣ междини отъ една книжка на „Периодическо списание“ до друга, или пъкъ да се прѣвърне и въ погодишенъ книгописенъ трудъ на Българското книжовно дружество. На това подирното е билъ подобенъ трудъ едно отъ трайнитѣ желанія. Отгатвайки това, азъ се осмѣлихъ да прѣдприема опити за неговото осществение. Азъ оцѣнявахъ задачитѣ на дружеството и на негова органъ въ прѣка връзка съ развоя на нашата книжнина, и въ съзнание на нуждата отъ редовенъ и всестраненъ книгопись за прѣгледа на книжнината откъмъ вървежъ и стойностъ излѣзохъ въ XVI. книга на „Периодическо списание“ (1885: „Книгопись отъ д-ра Баланъ“, 169—181) съ едно разяснение на значението на книгописа изобщо, на прѣд-

учителни; X. поезия и декламация; XI. театрални; XII. здравословни; XIII. различни; XIV. периодически. Нѣколко мѣсеца слѣдъ описа на Данова излѣзе „Расписъ на всички книги, што се намиратъ за проданъ въ книжарницитѣ на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, Свѣштовъ и Солунъ, Августъ 1883“. 8^о м. 19 стр. Прѣдставени сж само съ кжси наслови и при години и цѣни — I. учебници за основно училище (по прѣдмети и тукъ тамъ съ бѣлѣжки за съдържанието имъ и назначението), II. учебници за класно училище, III. други издания отъ книжарницата, IV. чужди издания. Втори „Опись“, сжщо както първия, издаде Дановъ на 1885. г. съ 84 стр. При нѣкои размѣстия на изданията отъ първия опись по прѣдвидѣнитѣ тамъ отдѣли, запазени и въвъ втория опись, тукъ е поставенъ и XV. отдѣлъ за черковни и черковно-музикални издания. Каталогътъ на пловдивската Областна, подиръ съединението прѣкръстена Народна библиотека („издава Управлението на Областнитѣ Библиотека и Музей“) обнима отдѣлитѣ: I. книги съ именувани автори и II. анонимни на славѣнски язици; III. стари ржкописни и IV. печатни книги на славѣнски язици; V. книги съ именувани автори и VI. анонимни на „латински язици“; VII. гръцки книги съ именувани автори и VIII. анонимни; IX. прибавки къмъ отдѣлитѣ I, II, III, V и VI; X. „азбученъ указателъ на книгитѣ съ опрѣдѣлени автори“. Управителътъ на библиотеката И. С. Йовчевъ обажда въ прѣдговора си, че каталогътъ се печаталъ цѣли двѣ години; че въ прибавкитѣ сж показани книгитѣ, набавени прѣзъ 1884. година; и че сбирката отъ книги въ библиотеката е малка. Насъ ни интересуватъ отъ отдѣлитѣ на каталога само I—IV, и то съ българскитѣ си бройове. Описването на книгитѣ въ каталога стои назадъ отъ онова, което имаме въ описитѣ на Данова. Съ избрани примѣри изъ него бѣхъ потвърдилъ въ Сборникъ за народни умотворения и пр. IX. („Български книгопись“, стр. 143 б.), че „тоя каталогъ ми се види да е работенъ и безъ умѣние, и безъ правилно разбиране материяла за такава книга“.

мета му и на условията у насъ, и съ показъ на единъ планъ за неговата изработка. Планътъ се продължи и въ книга XVII. 325—330. Въ слѣдната, XVIII. книга, 476—483, трѣбаше специално да поговоря за „Спънкитъ на българския книгописъ“ — спънки отъ липса на охота къмъ такъвъ духоморенъ и неприносенъ трудъ и на организирана помощъ библиотечна и книжарска, — па да обѣщая за идещата книга възможно пълния описъ на българскитъ издания за 1885. година, изработенъ съгласно съ показания по-напрѣжъ планъ. Ала до това подирното работата не дойде.

Разбуната на отношенията у българитъ по съединението, по сръбско-българската война, по сваянето на първия князь и домѣстянето на втория (прѣзъ 1885—1887. година) повѣзпрѣ изобщо вървежа на книжовнитъ занятия, та че и книгописния трудъ, който е въ тия занятия винаги послѣденъ. Тъкмо въ бурнитъ дни на 1886. година се яви „Редовенъ расписъ“ отъ книжарницата на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ съ клонове въ Свищовъ и Солунъ. Книжарницата на Хр. Г. Дановъ, още съ клонове и въ сѣверна България, излѣзе съ продължение на описитъ си отъ 1883. и 1885. година тепърва въ 1888. За първото българско изложение въ Пловдивъ двѣтѣ тия книжарници приготвиха описи на изданията, които сж откупували и печатали на свои разноски прѣзъ добата отъ основанието си до 1892. г.²⁶ Между тия книжарски описи

²⁶. За описи на изданията на Хр. Г. Дановъ, съставенъ за Пловдивското изложение въ 1892. г., стана дума въ 21 забѣлжка; описъ на изданията на Д. В. Манчовъ за сжщия случай мисля да имаше, ала не съмъ запазилъ. Изданиятъ „Редовенъ расписъ на книгитъ, што се намиратъ за проданъ въ книжарницата на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, Свищовъ и Солунъ, Августъ 1886“. 80 г. 35 стр. излага — I учебни книги (за основно и класно училище по прѣдмети, съ повече подробности за съдържанието и назначението на книгитъ), II. богословие, III. логика и педагогия, IV. история, V. политически книги, VI. статистика, VII. земеописание, VIII. математически книги, IX. естествознание, X. хигиенчески книги, XI. селско ступанство XII. българский езикъ. XIII. животописания, XIV. словесность, XV. военни книги, XVI. книги за народа, XVII. периодически издания. Означаватъ се книгитъ сжщо както въ разписа отъ 1883., за книгописеца недостатно. Книжарницата на Данова издаде: 1. „Описъ на всички учебници, спомагателни, учебни и разни други книги и помагала, които се намиратъ отъ началото на 1888 год. готови за проданъ въ книжарницитъ на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ, София, Русчукъ и Ломъ. Пловдивъ, издание и печатъ на Христо Г. Дановъ, 1888. 8⁰ м. 79 стр. Въ отлика отъ прѣдишнитъ два описи тукъ изданията сж средени по азбуке на тѣхнитъ наслови, а слѣдъ това сж образувани отъ кжси означения на изданията отъ единъ родъ съ посочване на страницата имъ въ описи особни „библиотеки“ — „свещеническа“, „учителска“, „училищна“, „ученическа“, „домашна“, „забавна и поучителна“, „войнишка“. — 2. Описъ отъ 1889 г. съ подобенъ насловъ за изданията, „които щжтъ се намиратъ за проданъ прѣзъ настѣпающата 1889—90 учебна година“, 8⁰. 30 стр. Съставенъ е по системата на описитъ отъ 1883. и 1885. г. — 3. Описъ отъ 1891. г. както прѣдходниятъ за изданията за проданъ прѣзъ 1891—92 учебна година, 8⁰ м. 44 стр. Книжарницата има клонъ вече само въ Русе. — 4. Описъ отъ 1893. г. за изданията за проданъ у Данова и въвъ „всички други частни книжарници“ прѣзъ 1893—94. г., 8⁰ г. 83 стр. Подѣленъ на 3 дѣла — за книги учебни (по прѣдмети) въ основни училища, долни класове на сръдни училища и пълни сръдни училища, книги за прочитъ (по прѣдмети) и учебни помагала.

спадатъ извѣстията за частни занятия съсъ систематиченъ български книгописъ, било като допълнение и продължение на книгописа отъ Иречека до освобождението и слѣдъ него, или като книгописенъ прѣгледъ на отреденъ дѣлъ отъ книжнината. Така учителитѣ *Давидъ Панайотовъ* отъ Търново и *Добре Стойновъ* отъ Сливенъ събирали незнаяно единъ отъ други българско книгописно градиво, а другарьтъ имъ *Никола Начовъ* отъ Калоферъ описвалъ българскитѣ издания по математика. Азъ се повърнахъ изново къмъ „книгописа“, започнахъ въ „Периодическо списание“, като обяснявахъ непостоянството на българскитѣ условия за всѣка работа, и вмѣсто обѣщания по-рано книгописъ за 1885. година поставяхъ на изгледъ едно допълнение на Иречекова книгописъ съ повече отъ 300 броя, една добавка къмъ него за изданията до войната за освобождение и напokonъ новъ книгописъ отъ априлъ 1877. до 1889.; отъ тукъ напредъ, сир. отъ 1890. година щѣхъ да слѣдвамъ отъ книжка до книжка на „Периодическо списание“ вървежа на книжнината по начѣртания вече въ 1885. г. планъ, разбира се, ако не се прѣкънѣха непрѣдвиждани неприязни. Уважавайки тия мои изявения, Д. Панайотовъ ми отстѣпи за използване своето книгописно градиво (за годинитѣ 1870—1880), а слѣдъ него ми повѣри съ истата благосклонность сбирката си и Д. Стойновъ (допълнение до 1870. и продължение насамъ). Трудьтъ на Н. Начовъ се яви прѣзъ 1889. г. на страницитѣ на списанието „Искра“ (год. II. бр. 1. 3. и 4.), издавано въ Шуменъ, па и отдѣлно („Библиографически прѣгледъ на нашата математическа литература отъ

Дали е имало до това врѣме и отъ други книжарници изобщо нѣкои описи, както и отъ книжарницитѣ на Данова и на Манчова още описи за години, които сж прѣскочени въ податкитѣ до тука, не зная; — само толкова съсъ могълъ да прибера самъ и да намѣря въ нашитѣ библиотеки, Народна и Университетска въ София. Тѣй ще бждатъ може би непълни и податкитѣ ми натагъкъ откъмъ книжарското градиво за българския книгописъ. Нека спомена колкото за любопитство едни „притурки“ съ извѣстенъ книжарски характеръ, които разпространяваше по училищата и библиотекитѣ редакцията на „*Научно списание*“ отъ Търново. Тоя „журналъ“ даваше отъ 1886. година въ мѣсечни книжки по части прѣводи на бѣлжити съчинения отъ европската научна книжнина, и изкара 10 годишнини. Щото излизаше така до пълна отдѣлна книга, то се прѣпорѣчваше за проданъ въ притуркитѣ, като се обаждаше тамъ и за други български книги Притуркитѣ биваха обикновено отъ 4 стр. 8⁰ г., издавани свободно отъ списанието. Нѣкои съдържатъ и народни пѣсни. Единъ „книгописъ“, като притурка къмъ Китка VI. отъ урежданитѣ отъ *Ил. Р. Блъсковъ* „Редъ свврѣмenni книжки за прочитание на сѣкиго“ (кн. XVIII. „Киръ Тръпку“), е означенъ „Отбуръ на повечето издадени до сега книги само за прочитъ, отъ разни книжарници. Отъ домашната книжарница на Ил. Р. Блъсковъ“. Шуменъ, скоропечатница на Д. Кжнчевъ, 1887. 8⁰. VIII стр. Не по-малко е книгописното значение на „Каталогъ (систематическо описание) на книгитѣ находящи се въ библиотеката на *Пловдивското военно събрание*. Съставилъ *Д-ръ Г. Мачовъ*“. Пловдивъ, печатница на Д. В. Манчовъ, 1888. 8⁰. 64 стр. Въ XII отдѣла сж размѣстени български и чужди книги и списания, средени азбучно по авторски или пѣкъ насловни думи и описани елементарно (кжсъ насловъ, година, томове).

самото ѝ начало до края на 1886 година²⁷, съставилъ Н. Начовъ, учителъ при държ. практ. земледѣлско училище въ Садово. Шуменъ, Типография Сп. Половъ 1889. 4^о. 17 стр.). Той е пръвъ у насъ опитъ за специаленъ книгописъ.²⁷

Тия близки единъ до други бѣлѣзи отъ различни книгописни занятия у насъ, вършени по разни мѣста, могатъ основно да се тълкуватъ като утѣшно растещо съзнание на разновидна потрѣба отъ показалци на книжовната ни работа. Прѣдъ видъ на умножаваното все въ пѣ-голѣма степенъ годишно производство на български издания трѣбаше всѣкакъ да се храни вниманието на обществото къмъ него, а за това бѣха най-пригодни по економия и трайностъ книжарскитѣ разписи. И подобно на книжарницата на *Хр. Г. Дановъ* заизлизаха съсъ свои описи, списъци, дори и съ обявни листове и други български *книжарници въ Пловдивъ, София, Русе* и пр. Ала въ това усърдие никоя книжарница не надмина и по броя на описитѣ, и по тѣхния съставъ и изработка книжарницата на Данова. Ако единъ книгописецъ бжде принуденъ да отбѣлѣзва нѣкои наши издания по книжарски описи, а не по непосреденъ нагледъ, нему ще услужатъ най-пълно и вѣрно само описитѣ на Данова; — толкова слабо сж угаждали другитѣ кни-

²⁷. Книгописниятъ прѣгледъ на *Н. Начовъ* разправя прѣдварително за вървежа на математичната книжнина у насъ и послѣ прѣдставя описа на нейнитѣ издания. Въ първия дѣлъ казва слѣдното за трудове, подобни на негова: „за сега... българский библиографъ... трѣбвало би да положи почти незначителенъ трудъ, ако би се опиталъ да състави една пълна библиография, както по математиката, тъй и по всѣкий единъ клонъ... Но пакъ тоя незначителенъ трудъ на българский библиографъ е съпряженъ съ нѣкои трудности. Познатитѣ 2—3 главни книжарници, които съществуватъ отъ пѣ-отколѣшно врѣме, не сж имали още отъ самото начало редовни и систематични каталози, а пѣкъ още и досега нигдѣ не могатъ се намѣри събрани наедно (като напр. въ нашитѣ държавни библиотеки) всичкитѣ книги, които до днесъ сж се появили на българский езикъ (стр. 4). Вториятъ дѣлъ е „списъкъ на всичкитѣ учебници по математиката, излѣзли до края на 1886 год. на българский езикъ, наредени по хронологический редъ на появението имъ“. Учебницитѣ се редятъ по куповетѣ — а) аритметики съ аритметически сборници, б) алгебри, в) геометрии, г) логаритмически таблици, д) тригонометрии, е) аналитическа геометрия, и ж) притурка. А тая подирната посочва — 1) исторически списове по математика, б) отдѣлни статии, в) критики наши и чужди на отдѣлнитѣ издания. Обаче критическигѣ бѣлѣжки и други припомнания сж вмѣстени вече при съотвѣтнитѣ издания въ списъка имъ. Прѣкъснатиятъ отъ мене въ „Периодическо списание“ отъ 1885. г. „книгописъ“ биде наставенъ въ кн. XXXII—XXXIII. 1890. Тукъ обяснявахъ (405—407), какъ се явява повече умѣстно да се прѣдстави завършено-книгописътъ ни отъ априла 1877. до 1889, като се издаде въ особни притурки къмъ списанието. До тогава прѣдставихъ на стр. 407—423 периодичнитѣ списания и вѣстници за 1889. Вѣститѣ за тѣхъ се допълниха въ книжка XXXIV. 594—602 съ вѣсти за списанията, излѣзли до тая книжка, па се продължиха и въ кн. XXXV. 801—808. Книжка XXXVI. 1891. 1016—20 допълни тия вѣсти до края на 1890., като изреди и новитѣ вѣстници прѣвъ тая година. Малкото мѣсто въ „Периодическо списание“ бѣ разкъсало тия съобщения и отложило вѣститѣ за книги. Надеждата бѣ, да се дотъкми и уреди всичко занарѣдъ. За градивото на Д. Панайотовъ вж. „Периодическо списание“ XVI. 171 зб. и XXXII—XXXIII. 406; а за сжшото и за онова на Д. Стойновъ вж. „Сборникъ за народни умотворения и пр.“ IX (Български книгописъ I., 13 и 14).

жарници и на чисто книгописнитѣ искания покрай ония на търговския си интересъ.²⁸

²⁸ Книжарски описи бидоха издавани още доколкото ми е извѣстно до последно врѣме:

А. *Въ Пловдивъ*. — I. Отъ книжарницата на *Христо Г. Дановъ*. — 1. „Опись на учебниците, готови за проданъ въ книжарницата на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ и Русе, както и у всички други книжарници изъ книжеството прѣзь 1897—1898 учебна година [1897]. 8^о г. 78 стр.“ Показва учебниците, издадени отъ книжарницата до 1896/1897. година, съ добавка и на учебниците съ помагалата, излѣзли за 1897/1898. учебна година. — 2. „Опись на всички учебници, спомагателни, учебни и разни други книги и учебни пособия, които се намиратъ за проданъ прѣзь 1898/99 учебна година въ книжарницитѣ на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ и Русе, както и у всички други частни книжарници [1898]. 8^о. 1 лст. + 135 стр.“ Тоя сжщиятъ опись е вмѣстенъ илюстриванъ и въ двѣтъ части на „Софийски отечественъ атласъ“ отъ Хр. Г. Дановъ. Въ първия си дѣлъ той съдържа учебниците, въвъ втория книгитѣ за прочитъ, а въ третия помагалата въ карти, картини и модели. Занапрѣдъ книжарницата си прибира клоноветѣ. — 3. „Опись на книгитѣ и учебнитѣ помагала, издадени отъ Хр. Г. Дановъ прѣзь 1855/1905. Пловдивъ, 1905. 8^о г. стр. 179—260“. Той е извадка изъ книгата „Христо Груевъ Дановъ, юбилеенъ сборникъ“.

II. Отъ книжарницата на *Драгана В. Манчовъ*. — 1. Листъ „Учебници, издадени отъ книжарницата на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ и Свишовъ за прѣзь 1890/1891 учебна година“. Долу се бѣлѣжи, че другитѣ книги „сж изложени въ другъ пълень разписъ“. — 2. Редница отъ 6 списъка in 8^о. на „Учебници, пригответи отъ книжарницата на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ“, безъ клонове: списъкъ за 1892/93 учебна година, 8 стр.; за 1895/96 уч г., 13 стр. + 1 лст.; за 1897/98 г., 16 стр.; за 1898/99 г., 20 стр.; за 1899/1900 г., 20 стр.; за 1900/1901 г., на учебници, прѣпоржчени отъ министерството на народното просвѣщение, 10 стр. Книгитѣ сж средени по учебни прѣдмети; въвъ всѣки списъкъ, освѣнъ последния, подирѣ учебниците сж показани и „други учебни книги, спомагателни и за прочитъ“. Съ книгописна стойность е списъкътъ „Българскитѣ букваре отъ 1889 до 1897 г.“ (8^о. 8 стр.), изваденъ изъ „Методика на български езикъ“ отъ Ст. Заимовъ и отпечатанъ отдѣлно за прѣпоржка на букваря отъ Д. В. Манчовъ. Книжарницата спрѣ своето сжществуване прѣзь 1903. година.

III. *Отъ други книжарници*. — 1. „Опись на книгитѣ въ книжарницата на *Иванъ Г. Игнатовъ*“. Пловдивъ, Централна печатница, 1898. 8^о г. 82 стр. Показвагъ се книги съ брой по редъ подъ 32 лабави отдѣла. а въвъ всѣки отдѣлъ книгитѣ се редятъ подъ азбуке на автори или на наслови, безъ точность и пълнота, безъ години и мѣста на издането. — 2. „Книгописъ на книгитѣ за прочитъ, които се намиратъ въ книжарницата на *Братия Кравареви* въ Пловдивъ 1894/95“. Пловдивъ, печатница „Единство“, 1894. 8^о. 40 стр. Книгитѣ средени по азбуке на насловитѣ имъ, а между отдѣлнитѣ букви разставки за добавки. — 3. „Опись на книгитѣ въ книжарницата Антимъ I на *Тодоръ Милковъ*“. Пловдивъ, Търговска печатница, 1903. 8^о. 28 стр. Подѣла: I. книги, подобрени и прѣпоржчени отъ Министерството на Народното Просвѣщение за училищнитѣ библиотеки; II. книги не минали прѣзь рецензията на министерството; III. театрални. Средени по азбуке на автори или пѣкъ на наслови, безъ правилень опись. Между една буква и друга въ реда запазени празни мѣста за добавки.

IV. *Отъ библиотеки*. „Каталогъ за книгитѣ на *Пловдивското [Околийско Учителско Дружество]*“. Пловдивъ, Дружествена печатница „Трудъ“, 1905. 8^о г. 17 стр. До прѣзимената на авторитѣ сж отбѣлѣзани кжсичко имената на книгитѣ, и нищо повече. Авторскитѣ имена вървятъ горѣ-долу азбучно, а книгитѣ сж разметнати въ XIII отдѣла. Както сж много грѣшкитѣ отъ невнимание, таче и отъ незнание въ тоя каталогъ (Бокалъ вм. Бокълъ, печатаръ Бояджиянъ стои за авторъ, „Писма на единъ румелийски българинъ“ приписани на Т. Икономовъ, сжщо книгата отъ Мопгос — на прѣводача Катранова, отъ Николчова „Наредба на слѣтитѣ училища“ наречена „Слѣти отдѣления“, Карлъ Ричардъ вм. Краль, — Шишковъ вм. Шипковъ и др. п.), тоя не говори похвално за съставителитѣ и за самото заведение, които съвѣсмъ иначе трѣбае да заявятъ своитѣ учителски качества.

Б. *Въ София*. — I. Отъ придворната книжарница на *Ивана Б. Касжровъ*. — 1. „Опись на книгитѣ“ въ книжарницата. София, печатница „Напрѣдъкъ“, 1895. 8^о.

Съ книгописни вѣсти посрѣщатъ обществената любознательностъ и поврѣменнитѣ издания. Авторитѣ или издатели на книги изпращатъ екземплари до по-виднитѣ наши вѣстници и списания, които да благоволятъ да обаждатъ за тѣхъ на четцитѣ си. Редакциитѣ, почетени съ дарове, които умножаватъ най-послѣ книжнитѣ имъ сбирки, иматъ дългъ, да отбѣлѣзватъ появата имъ; ала въ постѣпките на редакциитѣ невсждѣ се вижда чувството на дълга и разбиране, какъ да се засвѣдочи той и какъ да бжде съ това редакцията полезна на четцитѣ. Ако изобщо една редакция не е тѣй неучлива, та да се смѣта нѣщо като господарски

152 стр. Въ 27 отдѣла средени книгитѣ по азбуке на авторитѣ или пъкъ на насловитѣ, съ кжсо означение на наслова, годината и мѣстото на изданието и цѣната. Слѣдъ това стои при всѣка книга заскобена сигнатура на книжарницата. Отъ тукъ е взетъ примѣрътъ и въ описа на Игнатова. — 2. „Опись на книгитѣ, които придворната книжарница Ив. Б. Касжровъ, София, дава въ замѣна срѣщу други книги“. София, печатница на П. М. Бжзайтовъ, 1903. 8^о. 41 стр. Тукъ е прокаранъ азбученъ редъ на насловитѣ. Друга разлика отъ първия опись е, че нѣма вече сигнатури.

II. Отъ книжарницата на *Христо Олчевъ*. Издадени нѣколко „описа“, било за притурка къмъ извѣстно списание, или за рѣчна услуга. Книгитѣ приведени въ отдѣли по прѣдметъ, по азбученъ редъ на авторитѣ или пъкъ на насловитѣ, съ най-кжсо означение и съ цѣна. — 1. Опись отъ 1896. г. (8^о. 11 стр.); 2. отъ 1899. г. (8^о. 26 стр.), съ който „се унищожаватъ по-старитѣ“ описи; 3. „допълнителенъ“ опись отъ 1900 г. (8^о. 16 стр.), повечето завзетъ съ прѣгледъ на руски и френски издания за проданъ въ книжарницата; 4. „Краткъ опись“ отъ 1905. г. (8^о. 27 стр.), съ прилѣпни къмъ него поврѣменни „продължения“ отъ 2 до 4 страници, дѣто вече слабо се пази азбученъ редъ.

III. Отъ книжарницата на *Т. Ф. Чипевъ*. „Каталогъ на книгитѣ“, София, централна печатница на П. Калжчевъ и С-іе, 1897. 8^о г. 80 стр. Привождатъ се по отдѣли кжси означения на книгитѣ, съ години на изданието и цѣни, изпърво безъ външенъ редъ, а нататкъ по азбуке на автори или на наслови. Слѣдъ тоя каталогъ излизатъ свободни листове за прѣпорѣка на нови книги: единъ листъ folio (отъ 1899) за коледни дарове въ книги, и други изъ година въ година in 8^о. по 4—8 страници.

IV. Прѣзъ 1899. година излѣзе единъ (8^о м. 67 стр.), а къмъ края на 1905. г. другъ „Опись на книгитѣ, които се намиратъ за проданъ въ книжарницата на *Д. Головъ*“ (София, печатница на П. Глушковъ и С-іе, 8^о м. 80 стр.). Подъ букви отъ азбукето, съ празни мѣста за добавки между тѣхъ, вървятъ книгитѣ по азбученъ редъ на автори или пъкъ на наслови. Освѣнъ най-кжсото означение на книгата и цѣната ѝ, други податки нѣма. Тоя опись е отъ всички софийски най-слабъ.

V. Между софийскитѣ описи нека споменемъ още — а) „Каталогъ на книгитѣ въ библиотеката на *Генералний щабъ* (къмъ 1 юлий 1890 г.). 8^о г., София: три книжки (за руски, нѣмски, френски книги) сж отпечатани у К. Т. Кушлевъ прѣзъ 1890 г.; четвърта (за ромѣнски и сръбски) и пета (за български, английски, италиянски и други) у Н. Х. Йончевъ и С-іе прѣзъ 1891. г. Книжкитѣ съдържатъ отъ 500 до 900 страници, въ най-голѣмъ дѣлъ празни, за вписване добавки къмъ показанитѣ тамъ издания по езици. Изданията сж подѣлени въ 19 до 24 отдѣла, а въ отдѣлитѣ по азбуке на авторитѣ или пъкъ на насловитѣ; описътъ имъ недостатенъ. — б) „Каталогитѣ“, издавани отъ *учебното бюро при военното министерство*. Като показали на военно-уредбенитѣ и други военни издания въ книжния складъ на бюрото, каталогитѣ сж назначени специално за четци отъ военното съсловие. „Каталогъ“ № 1. не сполучихъ да издира, ше е билъ негли за 1892 година; № 2. и послѣденъ е за 1893. (печатница Георги Петровъ, 1893. 8^о м. 12 стр.). Подѣля изданията на закони, устави, правилници и положения, разпорѣдби по военното вѣдомство, съчинения и учебници; привождатъ ги по начина на Манчова. — в) „Каталогъ на книгитѣ въ библиотекитѣ дивизионна, полкова и за далнитѣ чинове (Приложение къмъ заповѣдта на Военното вѣдомство № 454.)“. София, книгопечатница

пангаръ за людски приноси, и не тъй прѣдвзета, та да игнорува едни книжни фактове прѣдъ други, тя обикновено привожда въ органа си съ волно означение „полученото“ въ нея издание, безъ грижа за книгописна точностъ и пълнота. Отъ тая страна българскиятъ книгописецъ налита възъ твърдѣ слаба изгода за своята задача; а могли биха добрѣ да се оползотворятъ и мѣстото за съобщението, и податкитѣ, ако съобщителътъ се проникнѣше отъ по-широко схващане на своята обществена служба и обрече съответнѣния на такова схващане по-отбранъ трудъ. Като оставимъ българскитѣ вѣстници, отъ които ниединъ не е влагалъ въ кни-

Вълковъ, 1892. 8^о. 114 стр. Въ три дѣла (дивизионна библиотека, полкова библиотека, библиотека за долнитѣ чинове) сж вмѣстени книги отъ разни клонове и езици, намѣрени сгодни за набавка въ съответнитѣ библиотеки. Описитѣ имъ сж елементарни (име по азбученъ редъ, кжсъ насловъ, части, година). — г) „Каталогъ на издѣлитѣ военни уставы, положеня, учебници, списаня, карти и др. до 1-й януарий 1900 г.“ Приложение на брой 135. на в. „Военни Извѣстия“, година VIII. Издава редакцията на в. „Военни Извѣстия“. София, печатница „Воененъ Журналъ“, 1899. 8^о. 57 стр. Изданията средени и описани както у Касжрова отъ 1903. Добавки къмъ тоя описъ направи У.-Г. въ „Воененъ Журналъ“ XII. 1900. 517—524, ала описътъ на добавеното е недостатенъ. — д) „Каталогъ на библиотеката при Министерството на Народното Просвѣщение“. София, печатница „Просвѣщение“ на I. Наумовъ, 1906. 8^о г. 1 лст. + 210 стр. + регистъръ XXVIII стр. + 1 лст. Съ пълень по възможностъ описъ привожда български и чужди книги подъ XIV отдѣла. Въвъ всѣки отдѣлъ вървягъ книгитѣ по азбуке на авторитѣ, първомъ печатанитѣ съ кирилица, послѣ ония съ латиница. — е) „Каталогъ на книгитѣ въ партийната книжарница „Работническа борба“. Листъ отъ 4 стр. [1906. г.], съ изредени кжси означения, при авторъ, име и цѣна книги, подѣлени на: наука; икономия, социология, политика и история; брошурна, агитационна литература; синдикална литература; изязна литература.

В. Въ други градове. — I. *Казанлъкъ*: „Описъ на театралнитѣ пиеси, които се намиратъ за проданъ въ книжарницата „Наука“ на А. Д. Едревъ“, Казанлъкъ, друж. печатница „Наджда“, 1896. 16^о. 24 стр. + 3 лст. Подѣлени на драми и комедии, пиеситѣ вървятъ описани както у Голова. — II. *Русе*: „Опис на книгите въ книжарницата на Спиро Гулабчев“. Русе, скоропечатницата на Спиро Гулабчев [1896 г. ?]. 8^о м. 104 стр. Наредъ и описъ на книгитѣ както у Голова. — III. *Самоковъ*: „Описъ за духовни и други полезни книги, които се намиратъ за проданъ въ Цариградъ, Самоковъ, София, Пловдивъ и Русе“. Самоковъ, 8^о. 1898. ? стр. То е показалець на изданията отъ Евангелското дружество. — IV. *Свищовъ*: „Календарче Паисий за 1897 година и описъ на книгитѣ, които се намиратъ въ книжарницата на J. Т. Козаровъ“. Свищовъ, Дунавско печатарско дружество [1896 г.]. 16^о. 128 стр. Описътъ държи стр. 33—118. Подѣлата изтъква всички видове на поетичната книжнина, а послѣ списанията, други книги за прочитъ и учебници по езици. Средени сж книгитѣ по азбуке на насловитѣ, а описътъ имъ стои между пълнотата у Данова и Манчова. — V. *Сливенъ*: „Описъ на книгитѣ въ книжарницата „Българско знаме“ на Марко Ивановъ и С-ие“. Сливенъ, печатница „Българско знаме“, 1903. 8^о. 91 стр. Наредъ и описъ както въвъ втория описъ на Касжрова. — VI. *Солунъ*: 1. „Описъ на книгитѣ за прочитъ, които се намиратъ въ книжарницата на Ив. X. Николовъ, прѣзъ 1899—1900 уч. г.“ Солунъ, 8^о г. 24 стр. — 2. „Допълнителенъ“ описъ къмъ, първия за книгитѣ прѣзъ 1900—901. г. 8^о. 11 стр. И двата редятъ и описватъ както Головъ. — 3. „Описъ на разнитѣ книги за прочитъ, които се намиратъ за проданъ въ книжарницата на К. Г. Самарджиевъ & С-ие въ Солунъ“, издание и печатъ на К. Г. Самарджиевъ и С-ие, 1905. 8^о. 38 стр. — 4. „Описъ на новопостжпилитѣ книги“ въ сжщата книжарница прѣзъ 1905. г. 8^о. 4 стр. Съставени еднакво съ ония на И. Николовъ. — VII. *Цариградъ*: „Описъ на священнитѣ писаня находящи се за проданъ у Американското библейско дружество, библейски домъ (Американъ-ханъ), Цариградъ“. Пловдивъ, Търговска печатница, 1895. 8^о м. 40 стр.

гописнитѣ си съобщения пристойното внимание и цѣна, рѣдко сж и списанията, които да личатъ сравнително съ съвършени книгописни вѣсти. Покрай вѣститѣ за книги въ описи и съобщения българскиятъ четець дири вече отдѣлно средени вѣсти и за поврѣменнитѣ издания, особито за приноситѣ, които образуватъ съдържанието имъ. И поради тия назрѣли искания книгописниятъ трудъ захваща да изкарва изъ себе всички ония бѣлѣзи, до които се достига съ постѣпенния развой на производния и потрѣбителенъ интересъ къмъ движението на книжнината. Въ диритѣ на тия интереси се обажда на една страна помисълъ за основание на *списание*, посветено на книгописното дѣло въ България, а на друга страна пипливъ още опитъ за организация на *книжарската търговия*.²⁹

Български книги показани само на стр. 20—22, и то само съ име и цѣна. — VIII. *Шуменъ*: 1. „Опись на книгитѣ въ книжарницата на Вл. Р. Блъсковъ“. Шуменъ [1898.]. 16^о. 60 стр. — 2. „Каталогъ (систематическо описание) на книгитѣ находящи се въ библиотеката на Шуменското общо офицерско събрание, съставенъ къмъ 1-й Яруарий 1892“.

Нѣкой-си „издатель и агентъ на разни литературни произвѣдения“, *Петръ К. Сапуновъ*, разглася въ свободенъ листъ [1890?] едно свое издание и „най-добри книги за прочитъ“, средени волно по наслови и описани по начина на Олчева. Другъ подобенъ листъ — „списъкъ и цѣноразписъ“ — е издаденъ прѣди първия отъ „международната книжарница и книговѣзница *Леонъ Герцайнъ*, Руссе—Видинъ“.

²⁹ Отъ списанията, които не занемарятъ извѣстенъ дългъ и благодарностъ за допратени тѣмъ издания, та да ги именуватъ поне за четтитѣ си, можемъ да отбѣлжимъ най-изгодно: *„Периодическо списание“* на Българското книжовно дружество (отъ X книжка, 1884, съ прѣсѣклици до кн. I, 1895 и *„Лѣтописъ“* на сжщото дружество (отъ III годишнина, 1903); *„Българска сбирка“* (редовно отъ първата и годишнина, 1894); *„Мисль“* (сжшо тѣй редовно, отъ 1892). Обаче доклѣ съобщенията на първитѣ двѣ списания сж книгописно пълни, „Мисль“ ги прѣдава винаги по недостатния начинъ на нѣкой отъ софийскитѣ книжарски каталози. Вмѣсто срѣвния си отъ I. книжка „книгописъ“ на даренитѣ издания, прѣзъ 1899. година „Периодическо списание“ даде въ притурка къмъ книжка XIX. пълненъ „Български книгописъ за 1898. година“, съставенъ отъ *Е. Спротрановъ*, 8^о г. 62 стр. Той привождя: 1. книги; 2. списания; 3. вѣстници; 4. отчети на училища; 5. изложения и отчети на окржжия. Съ книгописното дѣло, като факторъ въ книжарската търговия и срѣдство за научно повисение на нейнитѣ задачи, бѣше сериозно се завзелъ придворниятъ книжаръ въ София *Иванъ Б. Касжровъ*, който за изучаване на прѣдмета бѣ обикалялъ нѣкомъ книжарски срѣдища на западна Европа, па тѣкмѣше да ходи и въ Русия. Въ това врѣме той прѣговаряше съ мене, да започнемъ едно достъпно по цѣната си за нашитѣ книголюбиви кржгове списание, дѣто да се възбужда всѣкакъ внимание къмъ книжнината у насъ и да се слѣди нейното движение съ правиленъ книгописенъ прѣгледъ. Ала внезапна болестъ на Касжрова прѣкрата помислитѣ и живота му на 12. юни 1894. Не се осжществи и кроенитѣ отъ покойния *д-ръ Б. Минцесъ* заедно съ мене въ 1896. година книгописенъ мѣсечникъ, за който се дирѣше издателство у софийския книжаръ Т. Ф. Чипевъ. Започнатитѣ отъ 15. януария 1896. и недотраяли ни година *„Книжарски извѣстия“* на книжарницата Янко С. Ковачевъ въ София бѣха далечъ отъ сжшинскитѣ задачи на книжовното производство и търговия (вж. оцѣнка отъ А. Т. въ Български прѣгледъ II, 2. 151—152.). Мисълъта за извличане българското книжарство изъ стотинковитѣ условия на вещната продажба и за неговото повдигане до уредба съ видно културно-научно значение лежеше яко близу до прѣдприетото въ 1897. година *свюзаване на българскитѣ книжари*. За жалостъ, изработениятъ отъ сбора имъ въ Пловдивъ „Уставъ на българския книжарски съжъзъ“ и приетъ на 18. августъ 1897. никакъ не засегна важната оная мисль, но усрѣди всичката си грижа върху завардяне земанкитѣ и печалбитѣ

Съзнанието на ролата, която изигра българският *повръмененъ печатъ* за извоюване нашата черковна независимост и за погответване политическата свобода, е поддържало винаги почита на книжатното ни общество къмъ него. И необичайниятъ разплодъ на тоя печатъ подиръ нашето освобождение, когато изъ неговитъ страстни рѣчи произлѣзоха много утѣшни и неутѣшни прояви на новия ни политически животъ, продължи да плѣни обществената мисль съсь своето повсждѣ осѣщано значение. Една история на тоя дѣлъ отъ българската книжнина се подричаше сѣкашъ сама на питливия духъ. Ала за пристѣпъ къмъ тая работа бѣ прѣдварително нужно, да се прибере и опише съставътъ на повръмениния печатъ отъ списания и вѣстници. Наложилъ си тоя мъченъ и неваблливъ трудъ издрѣжливиятъ работникъ *Йорданъ Ивановъ*, комуто при все това се удаде да извърши едвамъ половината отъ прѣдприятието. Съ извънредно пристояване и скѣпо разпитване той смогна да се добере до достатно градиво, и отъ 1891. година почна да го вади на свѣтъ подъ име „*Българский периодически печатъ отъ възражданieto му до днесъ*“. „Нашата цѣль е, дума авторътъ въ прѣдговора си: 1-о да отбѣлѣжимъ по хронологически и азбученъ редъ вѣстницитъ и списанията, които сж излизали отъ началото на нашето възраждане до днесъ; 2-о да прѣдставимъ программитъ имъ и биографически бѣлѣжки за тѣхнитъ редактори; 3-о да дадемъ възможность на интересующитъ се да знаятъ, какви статии сж отпечатани въ бълг. периодически издания, които статии не сж се удостоили съ отдѣлни отпечатъци, а много отъ тѣхъ съдържатъ интересни и поучителни материяли по разни въпроси и 4-о най-сетнѣ да разгледаме въ единъ общъ очеркъ развитието на нашата пресса. Спорѣдъ това трудътъ ни е раздѣленъ на двѣ части, допълняюща се една друга. Първата часть, състояща отъ три книжки съ по 5—6 печатни коли, ще съдържа: 1-во заглавията на периодическитъ издания по хронологически редъ, придружени съ нѣкои любопитни свѣдѣния, като: кога почнали да излизатъ, кждѣ, въ какъвъ срокъ, колко броя сж излѣзли, подъ чия редакция и пр.; 2-о биографически бѣлѣжки за редакторитъ, които бѣлѣжки сж кратки и но-

на съюзнитъ членове. Зато пъкъ и неутрая тоя съюзъ, но тихомъ се разпадна. И днесъ по цѣлата българска земя книжарството е все още „продажба на писмени потребности“ и на издания, за чието производство и движение въ пазара не сжществуватъ уредени сношения. Никой софийски книжаръ не знае да ви набави напримѣръ книжцата „Богъ, библийски стихотворения отъ Ст. Михайловский“ (Русе, 1889). Недавна излѣзе отъ „Библиотека д-ръ Иванъ Селимински“ III. свезка; азъ подиряхъ да я купя, за да се увѣря, колко е незадоволна въ София, въ българската столица, връзката между книжарството и науката!

тиратъ изключително тѣхната обществена и литературна дѣятелностъ, и 3-о къмъ всѣко едно издание ще стои приложена и программата му или, ако не е имало печатна программа, съ думи зети отъ самото издание се опрѣдѣляватъ цѣлитѣ и направленията му. Тукъ не влизатъ само программитѣ и редакторовитѣ биографически бѣлѣжки за сатирическитѣ и юмористически издания. Втория томъ на сжщата голѣмина ще съдържа: 1-о программитѣ и редакторовитѣ биографически бѣлѣжки за юмористическитѣ и сатирически вѣстници; 2-о библиография на нашата периодическа пресса, наредена по азбученъ редъ и придружена съ заглавията на помѣстенитѣ въ нея статии по начинъ най-удобенъ за справки и 3-о общъ прѣгледъ на нашия периодически печатъ . . . По моето мнѣние программата най-вѣрно характеризира всѣко едно списание, всѣки единъ вѣстникъ. При отсъствието на по-вече нѣщо, . . . отъ программитѣ ще може да се види, какъ е разбирала пишущата частъ у насъ своето положение, като ржководителка на общественото мнѣние', какви цѣли си е задавала и отъ какви идеали се е въодушевлявала. А това, споредъ мене, е най-важното, най-необходимото за тогова, който се интересува съ развитието на нашата периодическа пресса. Що се отнася до биографическитѣ бѣлѣжки на редакторитѣ ще кажа това, че ако вземемъ въ съображение само обстоятелството, че тѣ сж били единственитѣ почти дѣйци по народното свѣстяване прѣди освобождението и почти единственитѣ работници слѣдъ освобождението, краткитѣ биографически бѣлѣжки ще бждатъ, ако не повече, интересни поне въ една книжка, каквата е настоящата'. Отъ тия думи на г. Иванова се вижда ясно, съ какво оригинално дѣло е намислилъ той да се вреди въ българския книгописенъ трудъ, съ какъвъ особитъ начинъ да прѣдстави на любителя на българската книжнина оня неинъ дѣлъ, който речи никакъ не се бѣлѣжи въ книжарскитѣ описи и за който рѣдко се говори и въ историитѣ на книжнината. Неговото усилие смѣря да ни набави и една животописна раклица на дѣйцитѣ на българското публично слово, — една скромна стжпка къмъ бждещи словарь на работницитѣ на българската нова книга. Въ раклицата въодушевениятъ авторъ би турилъ за пд-добро оживение и портретитѣ на редакторитѣ. За да се сдобие съ портрета на родоначалника на нашия периодически печатъ, Константина Фотиновъ, Й. Ивановъ обѣщава да плати 30 и 40 пжти стойността му на оногова, който би му го заелъ само за 24 часа. Обаче не ще е било тѣй лесно и износно, да се намѣрятъ и възпроизведатъ ликоветѣ на всички редактори на български поврѣменни издания отъ Фотинова (1844) до послѣдно врѣме, колкото

и да е изпиталъ г. Ивановъ съчувствие отъ отдѣлни лица и подкрѣпа отъ Министерството на просвѣщението въ София. Други пъкъ непрѣдвидени околици ще сж принудили автора да отстѣпи и отъ първичния планъ на труда си.

„Българский периодически печатъ“ изкара за 2 години 3 книги и спрѣ, сѣкашъ на раздумъ. Чакъ на слѣдната година се разбра смисълътъ на спирането, като излѣзе свършената за себе книга: „Българский периодически печатъ отъ възражданieto му до днесъ. Нарезда Ю. Ивановъ (отвънъ: подначалникъ при финансовото министерство). Томъ I. София, Държавна печатница, 1893“ (8^о г. 587 стр. Цѣна 5 лева). Прѣдговорътъ къмъ този томъ, като повтаря прѣдговора отъ I. книга на изоставеното издание, ограничава поставенитѣ тамъ цѣль на труда и обемъ на двата му тома, за да се стигне по-скоро до края на морното прѣдприятие. Отъ цѣльта е изпусната първичната третя точка — показалецъ на статиитѣ, вмѣстени въ отдѣлнитѣ периодични издания по разни въпроси; поради това отпада и втората точка отъ обема на втория томъ. А онова, щото е имало да образува първата точка отъ тоя обемъ, то се прѣнася въ общото съдържание на първия томъ. По такъвъ начинъ заключениятъ въ себе и издаденъ първи томъ прѣдставя по години на появата имъ българскитѣ поврѣменни издания отъ 1844. до 1899. година, като се описватъ на всѣко условията за издаване, посочватъ се сжщинскитѣ (а не поименнитѣ) редактори, па се привождатъ биографскитѣ бѣлѣжки за тѣхъ и програмитѣ на изданията. По поводъ на биографскитѣ бѣлѣжки г. Ивановъ забѣлѣзва въ прѣдговора си, че е залѣгалъ повсждѣ да намѣри истината, да бжде строго обективенъ, вѣренъ и въвъ всичко безпристрастенъ. Слѣдъ изреденитѣ така издания той добавя въ края на книгата си кжсички вѣсти: I. за издания съ неизвѣстна година, II. за литографирани вѣстници, III. за вѣстници въ ржкописъ, IV. за вѣстници на чужди езици и съ български текстъ, V. за чужди по езикъ вѣстници, ала редактирани отъ българи. Послѣ идатъ още: „азбученъ списъкъ на вѣстницитѣ и списанията“, и списъци на имената на поврѣменнитѣ издания отдѣлно за годинитѣ 1890, 1891, 1892 и 1893 (до 20. юли). Щѣше да бжде особито полезенъ и липсуващиятъ показалецъ на лицата, за които сж дадени биографски бѣлѣжки. Вториятъ томъ отъ „Българский периодически печатъ“ имаше да донесе общи прѣгледъ на тоя печатъ; ала мѣстото му остана празно, та да се допълня негли по-късно отъ други работници, може и съ други схващания на прѣдмета и на способа на изложението му. Вмѣсто тоя томъ Й. Ивановъ продѣлжи още нѣкое врѣме да слѣди печатно движението на поврѣменнитѣ ни издания,

а главно си спечели гореща признателност на просвѣтеното българско общество, че метна мисълта за прослава въ 1894. год. на петдесетгодишницата отъ основанието на българския поврѣмененъ печатъ и всепрѣдано работи да стане тоя прозванъ „Фотиновски юбилей“, както и да се стече въ София по тоя случай пръвъ български журналистически сборъ³⁰.

³⁰ Тритѣ книги отъ първичния планъ на „Българский периодически печатъ отъ възражданieto му до днесъ“ сж: книга I. Нареща Ю. Ивановъ, София—Пловдивъ, дружествена печатница, „Единство“, 1891. 8° г. 78 стр. + 1 лст. ц. 1 л.; кн. II. Нареща и издава Ю. Ивановъ, II. + (78—155 стр. ц. 1 л.; кн. III. Наредилъ: Ю. Ивановъ, издава: книжарницата Г. Ф. Чипевъ. София, печатница на Ив. П. Даскаловъ и С-ие, 1892. 8° г. 156—235 стр. Ц. 1 л. За да събере началнитѣ животописни вѣсти за уредницитѣ на българскитѣ поврѣменни издания, които уредници бѣха въ сжщото врѣме и главнитѣ работници въ българската книжнина изобщо, Ивановъ трѣбало да напише до 900 писма за разпитване! Отъ вторичното издание на труда му I. томъ е оцѣненъ отъ мене въ „Български прѣгледъ“ I, 3. (1893) 134—141. Оцѣнката ми прѣдизвика „Едно обяснение“ отъ Ю. И. въ „Юго-западна България“ (I. бр. 13. и 18., 1893 и 1894.), на която г. Ивановъ бѣше сжщинскитѣ редакторъ. Именно въ тоя вѣстникъ биде отъ него възбуденъ въпросъ за прослава на *50-годишницата на българския периодически печатъ* прѣзъ 1894. година. Празникътъ се започна отъ 10. юлия, като се постави споменска плоча възъ кжщата на *Фотинова* въ Самоковъ, а на 12. день се отвори въ София първиятъ *сборъ на българскитѣ журналисти*. За това тържество биде издаденъ „Юбилеенъ сборникъ по случай петдесетъ-годишницата на българската журналистика и чествованието паметьта на основателя ѝ Константинъ Фотиновъ. Нареща редакционниятъ комитетъ“. София, печатница Вълковъ, 1894. 8° г. 1 лст. + 21 + IV (= 116 + II + 98 стр. + 1 лст. Ц. 1 л. (Вижъ за подготовката на сбора и за дѣйствието му моя отчетъ въ „Български прѣгледъ“ I, 11—12. 355—363; „Протоколи на прѣдварителнитѣ събрания отъ българскитѣ вѣстникари и списатели прѣзъ декември 1893. година и февруарий 1894. година по приготвяване отпразднуванието петдесетгодишницата на българската журналистика и чествование паметьта на основателя ѝ Константинъ Фотиновъ“, София 1895. 8°. 140. стр.). Неугодна тревога бѣ посѣло тъкмо при подготвянето на *фотиновския юбилей* откритието на една книжка въ пловдивската Народна библиотека, — книжка отъ 1842. година и едномлѣчница на „Любословіе“, започнато отъ Фотинова прѣзъ априлия 1844., по която горчиво се заключаваше, че българитѣ сж прѣзпали сжщинската година на юбилея на своя периодически печатъ. Неугодата разсѣ Ив. Д. Шишмановъ съ разяснението си въ „Български прѣгледъ“ I, 6. 180—188, че „новооткритото Любословіе“ е само „пробна книжка“, „книжка за показъ“, „прѣдвѣстникъ“ на истинското „Любословіе“, започнато отъ 1844. г., и че нищо не прѣчи на юбилея прѣзъ 1894. година сжествуването на показната книжка отъ 1842. Година слѣдъ това Шишмановъ написа неспразмѣрна съсъ стойността на податкитѣ разправа за родоначалника на българския поврѣмененъ печатъ: „Константинъ Г. Фотиновъ, неговиятъ животь и неговата дѣйность“ (въ Сборникъ за народни умотворения и пр. XI. 1894. 591—763.) За осветение на факта съ първия журналистически сборъ бѣ взето въ него на 17. юлия рѣшение, да се свиква занаярѣдъ всѣка година такъвъ сборъ на 10. юлия въ София. Избрана биде комисия, която да уреди сбора за 1895. г.; ала българската неустойчивость заглуши всички тия кроежи (срв. „Втори конгресъ на българскитѣ писатели и журналисти“ отъ И. Д. Ш. въ Български прѣгледъ I. 8. 156—8). Едно нѣщо може да се посочи като късна досѣтка за единъ прѣдметъ отъ кроежитѣ, а то е основанието прѣзъ 1902. година на „Дружество на българскитѣ публицисти“ въ София. Доклѣ е печаталъ г. Ивановъ първия томъ отъ „Българский периодически печатъ“ и редилъ за издание втория, той обнародва въ илюстрираното списание „Свѣтлина“ нѣколко *приноса* къмъ своя прѣдметъ. Такива сж: „Движение на журналистиката у насъ прѣзъ 1891 г.“ („Свѣтлина“ III. 1893. 150—151); сжщото и за 1892. (вст. 202—203); „Дрѣболи изъ българскиятъ периодически печатъ: вѣстникъ „Вѣстокъ“ (вст. IV. 1894. 141—143, 171—176). Именникъ на „Стамболовски и антистамболовски вѣстници прѣзъ 1894“ се яви отъ друго въ „Българска сбирка“ I. 605—606. Като не

Успоредно съ работата на Йордана Ивановъ надъ българския периодически печатъ по години, издания, програми и уредници на изданията е вървѣла и моята работа надъ българския книгописъ изцѣло, за оправа и дотъкмяване на вѣститѣ до 1870. година и за излагане на вѣститѣ отъ тогава до послѣдно врѣме. Увлѣченъ въ събиране на такива податки вече отъ 1882. г. въ Липиска, азъ съгледахъ къмъ почетъка на деветдесетитѣ години, че само новото у мене за допълнение на Иречекова книгописъ надминуваше половината отъ обѣема на негова трудъ, остави вече многобройнитѣ оправки къмъ неговитѣ описания. Като съобщихъ това на уважавания авторъ, той радушно ми обяви, че при моето количество и качество на податкитѣ ще бжде по-добрѣ, вмѣсто да се оправа и добавя, да се направи съвсѣмъ новъ книгописъ. И за такава цѣль благоволи да ми отстъпи и набранитѣ у него книгописни листове. Съ тѣхъ и съ дароветѣ на Д. Панайотовъ и Д. Стойновъ, споменати по-горѣ, азъ подкитихъ своето градиво, което рѣшихъ да издамъ въ два дѣла. Струваше ми се, че ще бжде отъ повече страни умѣстно, да задѣля въ една книга онова вещество, което по всичко се дружи къмъ веществото у Иречека, и тѣй да кажа се насланя възъ негова основенъ трудъ, а въ друга книга да смѣстя веществото, което ще свѣдочи за собствено наше продължение на едно дѣло за угледъ. Тукъ идѣше на сгода и събитнето съ българското освобождение, което произведе въвъ всички форми на живота ни бѣлѣжитѣ прѣвратѣ. Освободителната война, настала само седемъ години подиръ прѣдѣла на Иречека, отлжчи всичко задъ себе въ една склучена епоха, та зароди епоха нова, съ условия досущъ нови и за книжовно производство. Описътъ на това производство имаше достатенъ поводъ, да се яви съсь свой почеткъ. При такива съображения азъ прѣдложихъ на Сборника за народни умотворения и пр. за издание „Български книгописъ, съставенъ отъ А. Теодоровъ; дѣлъ първи: отъ врѣмето на първата новобългарска печатна книга до послѣдната руско-турска война (1641—1877)“. Той излѣзе като притурка къмъ IX. кн. га отъ Сборника, 1894. 8^о lex. 175 стр. Въ пристѣпнитѣ страници къмъ тоя дѣлъ азъ отдадохъ всичкото длѣжно признание „на всички достойни и славни мъжие, които отъ край сж помагали, кому колкото е било сждено, да се прибере българскиятъ книжовенъ

успѣ да обнародва и втория томъ отъ труда си до нѣкоя година, г. Ивановъ се е рѣшилъ види се да се откаже отъ него, понеже е подарилъ градивото си на Народната библиотека въ София (Н. Начовъ, къмъ истор. на бѣлг. библиогр., 19 стр.; „Описъ на българскитѣ периодични издания“ отъ Народната библиотека въ София, 1903. IV стр.).

имотъ, издаденъ въ печатно слово, и да се нареди за полза на изучаването на българската книжнина“. „Тѣмъ и на тѣхния благъ споменъ между насъ“ посветихъ азъ труда си, който бѣхъ прѣд-приелъ и се надѣхъ да изкарамъ, „вдѣхновенъ отъ доблестния тѣхънъ примѣръ“. Нататъкъ изредихъ дотогашнитѣ извори и находища на книгописното наше градиво, опрѣдѣлихъ отношението на своя книгописъ къмъ Иречекова и изтъкнахъ книжицата „Абагаръ“ като първа печатна новобългарска книга, чиято година на изданието приехъ да е 1641. Съвършената неизвѣстность на това издание у българитѣ, като бѣха отбѣлзани отъ него въ науката до тогава само 4 екземплара, ми внуши, да го разглася съ книгописа си и прѣпечатамъ цѣлия му станалъ достъпенъ текстъ въ „притурка“ (стр. 150—156).⁸¹

⁸¹ Въ „Български книгописъ I“ сж приведени 1116 имена на отдѣлни книги, специални редици, вѣстници, списания, брошури и карти. Между брошуритѣ стоятъ и устави на дружества, завѣщания на благодѣтели, книжарски разписи или обявления. Когато отпечатването на една книга по български бѣше цѣло събитие, таква да речемъ „уредбени“ и за особита услуга назначени издания можеха да влизатъ въ книгописа; тѣ минуваха редомъ съ изданията, назначавани за всеобща поука. Отъ това становище ги е почелъ съ мѣсто Иречекъ, па не ги заминахъ и азъ. Ала книгописътъ отъ освобождението насамъ вече трѣба да се отнася спрѣмо тѣхъ съ друго мѣрило; защото печатарскитѣ лесноти и стопанството на труда дадоха изгледъ на издания и на разни поминъчни разписи, господарски разпоредби, частни вѣсти и под., които притежаватъ наистина свое специално значение, обаче тъкмо съ него спадатъ въ описъ отъ другъ видъ, а не въ описа на производитѣ на общо-поучната мисль. Вмѣстенитъ у Иречека издания съ българско вещество, ала по чуждъ езикъ азъ отлжихъ отъ българскитѣ и ги показахъ въ особна добавка, при все че биваше и съвсѣмъ да се изоставятъ. Имената на прѣводачитѣ сѣмъ изтъкнахъ между имената на авторитѣ, по реда имъ въ азбукето, за да подамъ още едно срѣдство за дирене на изданията. Показалцитѣ ми въ края на книгописа всички посочватъ за краткостъ и по примѣра на Иречека само броя на изданието въ книгописа, а не името му (и съ автора), и съ това правятъ много досадно ползуването отъ тѣхъ. „Абагартъ“, който сѣмъ поставилъ за почеткѣна печатната ни книжнина, е толкозъ отдалеченъ отъ годината, отъ когато потрѣгва тѣй да кажемъ непрѣкъсваното наше книжовно производство, че не се свързува органически съ това подирното, не се явява като плодъ на единъ проникналъ въ общество то гласкъкъ на духа. Подъ таквъ гласкъкъ се е заробила българската печатна книга все пакъ тепърва отъ 1806. г. по-вече отъ 150 години слѣдъ „Абагара“. Тая книжица би се сдружавала по-право съ изданията, работени прѣзъ XVI. в. въвъ Венеция, Седмиградско и Влашко съ български бѣлзи или за български четци, за да образуватъ всички една купчина „български старопечати“. Понеже купчината би броила токо нѣколко производа, описътъ имъ би билъ умѣстенъ най-много въ единъ особенъ кжтъ на книгописа, който прѣдставя непрѣкъсваното печатно производство по български езикъ. Откакъ стана извѣстно по Ферменджиновитѣ Acta Bulgariae ecclesiastica (стр. 186—187), че съставителтъ на „Абагара“ Филипъ Станиславовъ, „од Велике Булгарие Бискуп“, билъ завладиченъ прѣзъ августа 1648. г., печатната грѣшка въ годината на изданието на „Абагара“ а џ и а. трѣбаше да се оправи на а. џ. н а. = 1651. Напослѣдкъ описа и разгледа натѣкно тоя нашъ старопечатъ М. Попруженко въ Извѣстїя отд. рус. яз. и словеси. на царската академия, X. 4 (1905), 229—258, по екземпларъ, спазенъ въ Одеската градска библиотека, като даде и образа на единъ листъ отъ книгата. Това е вече 5. извѣстенъ екземпларъ (Попруженко не споменува берлинския). За моя „Български книгописъ I.“ вижъ оцѣнка (отъ Ю. И.) въ „Юго-западна България“ I. бр. 1. (11. IX. 1893). Забѣлжжитѣ ми за нѣкои твърдения на оцѣнката се намиратъ въ моята оцѣнка на „Българский периодически печатъ, I“ отъ Иванова, вж. по-горѣ заб. 30.

При все че азъ имахъ да работя книгописа си при условия далечъ поблагоприятни, отколкото сж били условията за Иречека, самото дирене и нахождане на градивото ме увѣри, че ще слѣдватъ да се нахождатъ и откриватъ и занаятъ бройки отъ книжовното ни производство до освобождението. Не бѣ за мислене, да съмъ налетѣлъ, при всичката си грижа за пълнота на книгописа, възъ цѣлия брой на останалото неизвѣстно Иречеку, щомъ и новото у мене спрѣмо негова опись бѣше въ най-голѣмия си дѣлъ събирано не въ библиотеки и налични книжарски или частни сбирки, но въ затрупани дюкянски земници, въ забравени ракли съ ветошини, или между редоветъ на текста въ поврѣменни издания, по корицитѣ на други книги и въ любезни насочвания отъ познайници. И врѣмето не се забави, да започне добавкитѣ си и поправкитѣ и къмъ издадения отъ мене I. дѣлъ на „Български книгопись“. Първия приносъ отъ тоя видъ състави въ 1895. год. *Стоянъ Аргировъ*, тогава билиотекаръ въ Пловдивъ. Изъ набавенитѣ въ Пловдивската библиотека подиръ изданието на Католага ѝ отъ 1885. год., който бѣхъ използвалъ въ своя трудъ, г. Аргировъ откри за вписване въ книгописа до освобождението още 61 бройки. За други пакъ толкова бройки, вписани у мене, той показа нови издания, или пъкъ оправи грѣшки въ описа имъ, произлѣзли негли отъ моитѣ извори, таче и отъ набирачитѣ въ печатницата. По тоя случай г. Аргировъ изказа неодобрение на прокараното въ азбучната ми наредба схващане на съставнитѣ имена на поврѣменни или сборни издания като една цѣлостъ, за да ги реда не по първото сжществително отъ цѣлостта, както приема той, но по първата дума.⁵² Прѣзъ сжщата 1895. г.

⁵² „Приносъ къмъ българския книгопись до 1877. г., подава *С. Аргировъ*“ въ „Периодическо списание“ XLVIII. 933—951. „Съставянето на единъ пълень и точенъ български книгопись особено до освобождението ни 1877. г.) е възможно само съ постоянни малки или по-голѣми приноси на лица, които *случайно* или *съ постоянно дирение* сж били щастливи да видятъ и отбѣлжатъ екземпляри отъ нашата книжнина, непознати още на българския книгописецъ“, пише г. Аргировъ (стр. 934). Приносътъ му поистина добръ услужва оправно и допълниво. Неговата услуга на книгописа до освобождението и неговото отношение къмъ нѣкои точки отъ методата на моя трудъ сж оцѣнени отъ мене въ „Български прѣгледъ“ II (1895), 4—5. 271—273. Тамъ азъ поддържахъ, че имена на издания, както на вѣстника „Дунавска зора“, трѣба да се привождатъ по азбучния редъ на първата дума отъ състава на името, а не на първото сжществително; и книги, както „Добръ дошелъ социализмъ“ и подобни, да се редятъ по първото сжществително, а не по нарѣчието. Това не е съгласно съ възгледа, усвоенъ въ нѣкои чужди страни за описи на книги, за библиотечни каталози, — възгледъ, който приема и г. Аргировъ. Ала има ли достатно научно и практично оправдание такъвъ възгледъ? За любопитство огледайте го напр. въ „Instruktion für die Alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken und für den Preussischen Gesamtkatalog“ (Berlin, A. Asher & Co., 1899). Колко изкуствени правила сж изнамѣрени, за да се вмѣсти едно издание въ азбучния редъ тъй, каквото да бжде намѣрено тамъ споредъ прѣдмета си или характера, показани съ най-близката дума отъ името му; колко образци сж приведени, за да се поучатъ въ правилата нужделивитѣ. А като е днесъ признато, че за нахождане изданията въ единъ книгопись, въ една библиотека, сж необходими най-малко два

се явиха отъ *Ил. Кермидчиевъ*, другъ работникъ въ Пловдивската библиотека, бълѣжки за допълнение на „Български книгописъ I“, подхванати и прѣзъ 1897. г. Въ тѣхъ допълнячтъ, като възстановява истинскитѣ книгописни податки за неголѣмъ брой издания, съобщава около нѣкои отъ тия подирнитѣ още други подробности изъ съдържанието имъ или за издателитѣ.⁸⁸ Подробноститѣ прѣкрачатъ наистина междата на чистия книгописъ, ала тѣ носятъ цѣнни критични или книжовноисторични освѣтления; и като изпъкватъ освѣтленията тѣкмо на сгода, когато се излагатъ книгописни оправки или добавки, добръ е, да не ги занемарятъ и отбиватъ авторитѣ за воля на методични съображения. Тѣ трѣба да ги смѣтатъ тѣкмо пригодни на естеството на своитѣ „приноси“ къмъ даденъ книгописъ. Нели върху подробности и освѣтления отъ такъвъ видъ почива най-занимливиятъ дѣлъ отъ текста на „Geschichte der südslavischen Literatur“ отъ П. Шафарикъ (4 тома, Прага 1864—1865)? Трети приносъ дойде прѣзъ 1904. г. отъ учителя на Софийската мъжка гимназия *Н. Начовъ*. Извънредно наклоненъ къмъ книгописното дѣло и честитъ въ дирене вѣсти за наши стари книги и дѣйци, Начовъ добави къмъ моя трудъ 26 бройки „нови книги“, за 16 описи у мене обяви „поправки“, а за 38 — „допълнения“, и това свѣрхъ направеното отъ Аргирова и Кермидчиева. А малко по-сетнѣ, като състави рисунката си за оригиналната личностъ на стария книгопродавецъ хаджи Найдена Иоановичъ, Начовъ изреди 27 негови издания, между които попаднаха още нѣколко новонайдени. Около податкитѣ за изданията се виятъ разни вѣсти за потеклото имъ и за работата на издателя.⁸⁴ Подобна на труда отъ

вида нареди — една азбучна, и втора систематска, става несъответно да се мисли за прѣдмета или характера на изданието, когато има да се вмѣстятъ въ азбучната наредка. Всѣко издание е добило отъ създателя си едно по-малко или по-много сполучено означение, което е негово кръщелно име. Ако създательтъ не обадилъ себе си, въ азбучната наредка ще влѣзе създанието му подъ кръщелното си име. Такива смѣтахъ азъ въ „Български книгописъ“, имената на поврѣменнитѣ и сборнитѣ издания („Дунавска зора“, „Дѣтска библиотека“ и под.); сега смѣтамъ еднакво съ тѣхъ и имената на безавторскитѣ (анонимни) книги, та бихъ ги привождалъ и тѣхъ въ азбучната наредка безъ всѣкакъвъ огледъ къмъ граматичния имъ съставъ. Насърча ме въ тоя възгледъ примѣрътъ на добри английски каталози, дѣто изданията се търсятъ може би и по-лесно, отколкото въ каталози, подрѣжници на *граматичния* възгледъ. Колкото по-вече работа по нашия книгописъ, толкова по-вече се разбиватъ въ полза на първия възгледъ съмнѣнията ми за прѣднината между двата. Съвсѣмъ естествено е, да питамъ единъ книгописъ или библиотеченъ каталогъ, дали има извѣстна „Малка книжница“ или „Свещена история“, нежели изопачено „Книжница, малка“ или „История, свещена“. Ако любопитствувамъ за разнитѣ „книжници“ или „истории“, ще ги търся въ систематската наредка.

⁸⁸ *Ил. Кермидчиевъ*: „Бълѣжки за допълнение къмъ българския книгописъ“ въ „Българска сбирка“ II. 633—635, и „Още нѣколко бълѣжки за допълнение български книгописъ 1641—1877“ все тамъ, IV. 40—43. Въ първитѣ се занимава съ книгописнитѣ податки за 7 издания, а въвъ вторитѣ за 17, дѣто съобщава нѣщо за Неопита Бозвели.

⁸⁴ *Н. Начовъ*: „Къмъ българския книгописъ, съставенъ отъ г. А. Теодоровъ,

Начова излъзе недавна разправката отъ *В. Н. Златарски* за другъ старъ книгопродавецъ, даскалъ Николай Карастояновичъ, който е бълъжитъ по усилията си за настаняване въ Самоковъ българска печатница. Отбълъзвайки въ историчното си изложение изданията на Карастояновича, професоръ Златарски прониква главно въ издателскитъ грижи на единъ български печатаръ до освобождението.⁸⁶ Не биде обнародванъ приносътъ на *Йонка П. Златевъ*, който любезно ми го прѣпрати за лично използване. Съ „Български книгопись, I.“ въ ржка Златевъ прѣтърсилъ прѣзъ 1904. година полицитъ и таванитъ на нѣкои кжщи въ Трѣвна за „стари книги“, и неговата безкористна ревностъ изкарала 15 книги неотбълъзани въ Книгописа, а за 29 отбълъзани намѣрила едни или други оправки на описа имъ. Мило ми е да спомена тукъ тоя трудъ особито затуй, че сполетенъ отъ черна сѣдба, младиятъ Йонко неможи да го разшири, както билъ кроилъ.⁸⁶

Между туй азъ се справяхъ да мина послѣдна ржка възъ набраното си градиво за II. дѣлъ отъ „Български книгопись“, та да го прѣдложя вече за печатъ. Не ми бѣше безразлично, до коя година отъ послѣдната руско-турска война насамъ да простра прѣдѣла му; желяехъ да избира нѣщо бълъжито или инакъ заоблено въвъ врѣмето, съ което да свѣржа хода на книжовното ни производство, що имаше да се прѣдстави въ тоя II. дѣлъ. Тукъ ще

дѣлъ първи“ въ „Българска сбирка“ X. 24—31. Отъ новитъ, обадени тамъ книги 8 ми бѣха вече известни. Въ поправкитъ има нѣкоя-друга вѣсть за Ц. Желевъ и Рахиль Душанова. Рисунката „Хаджи Найдень Иоановичъ“ е споменатата и по-рано статья въ „Периодическо списание“ LXV (1904), 100—123. Редицата на хаджи-Найденовитъ издания съдържа разбира се и бройкитъ му отъ приноса на Начова въ „Българска сбирка“ и отъ приноса на Аргирова.

⁸⁶ *В. Н. Златарски*: „Даскалъ Николай Карастояновичъ и неговата печатница“ въ „Периодическо списание“ LXVI (1905), 623—661 (срв. заб. 19). Едно зрѣнце ново къмъ робския ни книгопись намѣрихъ у г. Златарски, вѣроятно затуй, че бѣхъ пилъ въ обиколката си и азъ отъ оная изворъ, отъ дѣто и той е зачерпалъ своитъ книгописни податки. Ала отъ другъ изворъ неговата любезностъ ме услади съ нѣколко важни зѣрна. Той ми събщи още, че професоръ Иречекъ въвъ Виена притежавалъ нѣкои бълъжки за издания на Карастояновича отъ 1870.-тѣ години.

⁸⁶ *Йонко п. Златевъ*, богословъ, и нѣкой неговъ другаръ се завзели да съставятъ инвентаръ на книгитъ излъзли до освобождението, които се намиратъ въ Трѣвна. „Цѣльта ни е, пишеше той на 13. IX. 1904., да има такъвъ списъкъ на всѣки случай, за да може всѣкога и по удобно да се използватъ книгитъ, а отъ друга страна стараемъ се да внушимъ на хората да запазватъ тия стари книги... При съставянието на казания списъкъ азъ най-старателно провѣрявамъ всѣка книга, дали тя се намѣрва въ вашия книгопись... По такъвъ начинъ азъ намѣрихъ нѣкои невписани, а други непълно показани, трети пъкъ само съ малки неточности. Много отъ материяла, който ви пращамъ, твърдъ е възможно да ви е доставенъ отчасти до сега, но азъ мисля, че нѣщо можете да извадите и отъ моя материялъ. Ако това бжде така, азъ ще бжда благодаренъ, че трудътъ ми не е напразно и още по-старателно ще се заема въ по-нататъшната си работа, да събера още какво-годѣ...“ Прѣзъ мартъ 1905. Йонко П. Златевъ починалъ, на 27 години. Братъ му Добре, който ми събщи скръбната вѣсть, ми прѣдстави за услуга една Йонкова тетрадка съ точнитъ описи на 102 стари книги.

трѣбаше да задѣля мѣсто и за всички добавки и оправки, набрани отъ добри приносници и отъ мене за I. дѣлъ отъ Книгописа. И доклѣ дирѣхъ желанія си прѣдѣлъ, той се обяви въ една законодателна разпоредба отъ голѣмо значение изобщо за книжовнитѣ интереси у насъ. Прѣзъ 1897. година Министерството на просвѣщеніето прокара „Законъ за депозиране на печатни издания въ библиотекитѣ въ София и Пловдивъ“, споредъ който всѣко заведение, що изработва по умножителенъ пѣтъ книжа, назначени за явно обращение въ публиката, се задѣлжава да прѣдставя безплатно за Народнитѣ библиотеки софійска и пловдивска по 4 екземплара отъ всѣко издание едноврѣменно съ неговото обнародуване, а софійската библиотека се задѣлжава да обнародува всѣки трети мѣсець библиографски бюлетинъ за всичко депозирано. Основната цѣль на закона е ясна: той мѣри да прѣмахне мжчнотиитѣ, спѣнкитѣ за правилно слѣдене на книжовното производство у българитѣ, като прибира самъ произведеното поне въ Българското княжество, а въ сѣщото врѣме прави жертви, да услужва бързо на любознайното книжовно общество, като му изнася описа на прибраното въвъ видъ на книгописенъ показалець. Който се е занимавалъ до тоя законъ съ български книгописъ, той неможеше да не проумѣе, че отъ закона насамъ вече трудътъ му би състоялъ напросто въ систематизуване подъ разни огледи веществото отъ тримѣсечнитѣ показалци на Софійската библиотека, ако би тѣкмилъ по-късно да прѣдставя българското книжовно производство за извѣстенъ по-дълъгъ периодъ; и още би състоялъ трудътъ му въ допълнение на това вещество съ податки за издания, обнародувани по български езикъ нѣйдѣ извънъ княжеството, напр. въ Турско, Нѣмско, Влашко и др. За обществото, което по библиотечнитѣ показалци би се поучавало редовно и комай напълно за движението на българската книга отъ 1897. година напредъ, би остояло нужно да добие пълненъ описъ на това движение до тая година назадъ. И моятъ II. дѣлъ на „Български книгописъ“ се постави въвъ становището на тая нужда, като отсѣче да се простре отъ априлъ 1877. до декември 1896. година и да оправи и допълни I. дѣлъ до мартъ 1877. Отъ чуждитѣ приноси и съобщения и отъ своитѣ непрѣстайни находки на книгописни податки до 1896. г. азъ се побудихъ да прѣдприема съ помощта на Министерството на просвѣщеніето една книгописна обиколка по България, та чакъ слѣдъ това да склуча за печатъ II. дѣлъ отъ „Български книгописъ“. Обиколката ми трая прѣзъ двѣтъ лѣта на 1897. и 1898. г. Нарочито споходихъ и паланката Винга въ Темешварския Банатъ, за да си дотѣкмя градивото по книжовното производство на банатскитѣ българии. А подиръ двѣ

години за цѣлото човѣчество започваше новъ вѣкъ, дваисети. Рѣшихъ да го причакамъ, за да прѣкарамъ книгописа си и прѣзъ годинитѣ 1897—1900. Най-сетнѣ и тази велика дата измина, безъ да посмѣя да отсѣдя, че набраното ми градиво е вече съвсѣмъ зрѣло за обнародване. Обаче то завѣрно никога не ще бжде свободно отъ разтроги за допълнения и отъ хърбели за оправки. Тая перспектива ми наложи свършено своето рѣшение, да прѣд-ложи на Българското книжно дружество въ София, да прослави за 25. ноемврия 1906. година стогодишницата на българската нова печатна книга покрай друго и съ изданието на единъ *български книгописъ за сто години*, за който съмъ горѣ-долу готовъ да дамъ нужното градиво.

Прѣзъ всичкото това врѣме, колкото се вѣстяваха все нови добавки и оправки къмъ българския книгописъ до освобождението, па се берѣше и пълнѣше градивото за книгописа отъ освобождението до извѣстна послѣдна дата, потрѣбата отъ една или друга поука въ движението на българската книга не прѣстаяше да тика все по-живо труда къмъ нейно посрѣщане съ една или друга съотвѣтна услуга. Освѣнъ каталозитѣ, описитѣ, волнитѣ листове и книгописнитѣ вѣсти на книжарници, библиотеки, издателства, подвижни продавци и списания, които вече приведохме или споменахме по-напрѣдъ, идѣха на помощъ на любознайното общество още нови общи или специални прѣгледи и показалци на книжовното ни производство. Тѣ служваха на разнитѣ книжовни интереси пакъ било прѣко, имайки прѣдъ видъ самата книжовна работа, или косвено, изхождайки отъ задачитѣ на занаята или на уредбата. Ала за книгописеца въ тѣхъ еднакво се явяваше нанесено градиво за описъ на българския книжовенъ имотъ, или поне насоки за дирене единичнитѣ издѣлия на книжовното производство. По-вече прияха за погледъ въ характера и стойността на производството, то се знае, прѣкитѣ книгописни трудове, а най-вече прѣкитѣ специални.

Споредъ своята уредба *Народната библиотека въ София* отдавна редѣше единъ *каталогъ*, който да прѣдаде въ рѣцѣтѣ на своитѣ гости и да имъ улесни ползуването съ нейния книжовенъ имотъ. Библиотеката бѣше заведението, дѣто съсъ щедростъта на държавата и на грижитѣ на персонала му имаше да се образува пълната съкровищница на българското книжно производство отъ начало та до край. Затуй е понятно, че единъ неинъ каталогъ, издаденъ печатно, се смѣташе да бжде основенъ изворъ за познание движението на книгата ни прѣзъ цѣлия му просторъ. Каталогътъ, нестѣсняванъ откъмъ парични срѣдства и

работенъ отъ призвани люде, се очакваше оставенъ съсъ всичкитѣ научни и практични качества на подобно прѣдприятие. Ако и назначаванъ прѣко за библиотечнитѣ споходници, той нѣмаше причини да жали и оная мѣничка прибавка отъ трудъ и разноски, съ които приржчнитѣ описъ и наряда на веществото му можеха да се докарать до положението, косвено да отговарять на всички научно-книгописни искания. Печатането на каталога биде започнато прѣзь 1894. година и се завърши къмъ 1900. въ една книга. Доклѣ се завърши, части отъ книгата служеха въ библиотеката за дневнитѣ нужди, а новитѣ библиотечни набавки се вреждаха колкото сварять въ неизлѣзлитѣ още отдѣли. По такъвъ начинъ — колкото за българската книжнина — каталогътъ на софийската Народна библиотека непрѣдставя имота ѝ какъвто е билъ нито до 1893. година, нито до 1899.; като е и описътъ на книгитѣ непълненъ, несъобразенъ съ библиотечната ука, сжщиятъ каталогъ въ сравнение съ рода си подава прѣскромна услуга на българския книгописецъ. Той показва нагледно, че въ България нито столичната държавна библиотека, сжществуваща отъ днитѣ на българското княжество, не е притежавала въвв възможна пълнота българскитѣ издания не само отъ робското врѣме, но и отъ годинитѣ на свободата; че нито такава библиотека не е била готова да обнародува истински книгописни приноси.⁸⁷ Откакъ влѣзе въ сила законътъ за депозиране печатни издания въ народнитѣ библиотеки въ София и въ Пловдивъ, положението на българския книжовенъ имотъ въ сто-

⁸⁷ Чуденъ е матрикуларътъ на „каталога“ на софийската Народна библиотека: той е съвсѣмъ празенъ, понеже не обажда нито името на книгата, нито нейната родина, родители и родилна година. По аналогия ние именуваме тая книга „*каталогъ*“, и отъ съсѣди знаемъ, че е каталогъ на софийската Народна библиотека, печатанъ въ София, въ Държавната печатница, прѣзь 1894—1900. Другитѣ ѝ бѣлѣзи сж: 8^о. 664 стр. въ 2 стълбеца. Описанитѣ въ тоя каталогъ книги на разни езици сж подѣлени на богословски, философски, педагогически, филологически науки, литература, искусство, публицистика, история, география + пжтешествия + етнография, математика, естествознание, медицински, технически, военни, общественни науки и справочни. Всѣкой отъ тия 16 отдѣла се распада на повече или по-малко подотдѣли. Бройкитѣ вървятъ по азбученъ редъ на автори, или пкъъ наслови, и съвмѣстно кирилски печатъ съ латински. Подиръ практически достатно привождане на наслова идатъ мѣстото и годината на бройката, форматътъ и библиотечната сигнатура. Никакъвъ показалець на имена и прѣдмети не упжтва къмъ по-бързо нахождение извѣстенъ авторъ или издание. Любителътъ е длъженъ да си помогне както знае самичкъ; и понеже въ разподѣлата на изданията по отдѣли и подотдѣли не сж рѣлки дивни грѣшки, па има и неулучени или книгописно сгрѣшени авторски имена, ползуването отъ каталога бива мудро и неудоволиво. Недостатъцитѣ или изобщо неумѣнieto, които личатъ въ описитѣ комай на всѣко наше заведение за услуга съ книги, направиха твърдѣ нужно изданието на „Ржководство за уреждане народни, общински, ученически и частни библиотеки. Наредилъ Стоянъ Аргировъ. Издава книжарницата на В. Ив. Калайджиевъ и С-ие въ Пловдивъ; дружествена печатница „Съгласие“, 1898. 8^о. 121 стр. Ц. 1 л“ Въ ржководството е посочена поне една промислена метода за описване на книги и за съставяне на каталози. Ала дали се възползува който трѣбаше отъ него?

личната библиотека отъ 1887. година насамъ естествено е измѣнено. Отъ тогава се измѣни къмъ най-добро и описътъ на изданията, за които тя печата „Библиографически бюлетинъ“. Съ тоя „бюлетинъ“ е засега доста услужено и на общество, и на книгописци.⁸⁸

⁸⁸ „Законътъ за депозиране печатни издания въ библиотекитъ въ София и въ Пловдивъ“ е отъ 10. II. 1897. („Държавенъ вѣстникъ“ 1897. бр. 41). „Бюлетинътъ“ на Софийската народна библиотека, който можеше безъ всѣка законна прѣчка и много по-похвално зарадъ заведеннето, шо го издава, да се именува „Книгописенъ показалець“, лежи прѣдъ насъ до сега въ 8 годишнини. За I. си годишнина той е „Библиографически бюлетинъ на книгитъ, списанията и вѣстниците, които сж постъпили въ Софийската народна библиотека“: (книга I.) прѣзъ мѣсцитъ Януари, Февруари, Мартъ и Априли съгласно чл. 5-й отъ закона за депозиране на печатни издания въ библиотекитъ: София и Пловдивъ. София, Държавна печатница, 1897. 8°. 35 стр.; — книга 2., прѣзъ мѣсцитъ Май, Юний и Юлий 1897. година, 32 стр.; — книга 3., прѣзъ мѣсцитъ Августъ, Септември и Октомври 1897., 48 стр.; — книга 4., прѣзъ мѣсцитъ Ноември и Декември 1897., 46 стр. Година II.: книга 1., прѣзъ мѣсцитъ Януарий, Февруарий и Мартъ 1898. София, печатница на Янко Петровъ, 1898. 8°. 58 стр.; — книга 2, 3 и 4., прѣзъ мѣсцитъ Априлий, Май, Юний, Юлий, Августъ, Септември, Октомври и Декември 1898. София, Държавна печатница, 1899. 8°. 44 стр. Година III.: книга 1—4., „за депозиранитъ въ Софийската народна библиотека прѣзъ 1899. г. книги. списания и вѣстници съгласно Закона за депозиране печатни издания въ народнитъ библиотеки, 1897. г.“ Издава Софийската Народна Библиотека. София, Държавна печатница, 1900. 8°. 54 стр. Година IV и V.: „за депозиранитъ въ Софийската Народна Библиотека книги, списания и вѣстници прѣзъ 1900 и 1901. година“. 1903. 8. IV + 147 стр. ц. I л. Година VI.: за депозираното прѣзъ 1902. г. (1903. 8°. I л. + 87 стр.). Година VII.: за онова прѣзъ 1903. г. (1903. 8°. 96 стр.) и Година VIII.: за онова прѣзъ 1904. (1905. 8°. 90 стр.). Всѣка годишнина отъ Бюлетина реди отдѣлитъ „книги“, „списания“ и „вѣстници“. Прѣзъ първата годишнина книгитъ се привождатъ по наслови безъ опрѣдѣленъ редъ и при описитъ имъ не сж показани форматътъ и страницитъ. До I. книга отъ II. година се привожда за списанията съдържанието на всѣки брой или свезка, ала безъ показване размѣритъ на отдѣлитъ страници по страници. Отъ 2—4. книга на II. година нататъкъ завладѣва и за книгитъ азбучната наредъ по автори (за анонимнитъ по наслови). За тритъ книги отъ I. година вижъ оцѣнка отъ А. Т. въ „Български прѣгледъ“ IV. (1898), 10 140—143. Къмъ година IV. и V. е прѣдпоставенъ листъ съ разяснения за наредата и статистични сборове отъ разподѣлата на изданията, а въ края (132—147) изработенъ „Систематиченъ прѣгледъ на книгитъ въ Бюлетина“ по 11 отдѣла. За тая двойна годишнина вж оцѣнка отъ А. Теодоровъ — Баланъ въ Периодическо списание LXIV (1903). 787—798; тамъ сж направени забѣлѣжки и за самия „законъ за депозиране печатни издания“. По мнѣнието и на библиотечната управа законътъ съ наредбитъ си и упражнението не обезпечва влога на всѣко печатно издание, изработено въ България за обществено ползуване, и едновременно съ неговото изработване. Има печатници и литографи, които съ редъ години не сж внасяли нищо въ Софийската народна библиотека. Въ началото на VI. годишнина издателката на Бюлетина възрзъва на двама рецензенти на IV—V. годишнина („Училищенъ прѣгледъ“ 1903. кн. IV. и сръбското „Дело“ 1903. кн. XXVII.) за бѣлѣжкитъ имъ, че въ Бюлетина не личи всичко, издавано у насъ печатно, и че между издаденото прѣзъ една година се мѣркатъ и нѣща отъ друга година. Управата на софийската Народна библиотека намира, че господа рецензентитъ смѣсватъ цѣльта на Бюлетина и съ цѣлитъ, които може да има една пълна библиография за извѣстно строго опрѣдѣлено врѣме. Ала шомъ „управлението на библиотеката се стареа, къмъ суровия материалъ, който той [сир. бюлетинътъ] съдържа, да прави нѣкои уяснителни бѣлѣжки, като се надѣва съ това да улесни работата на бждашитъ библиографи, които ще искатъ да се ползуватъ отъ бюлетина“, и шомъ отъ сегашната изработка на Бюлетина до желаната му отъ всички рецензенти форма нѣма по-вече отъ една педя разстояние, тогава издателката ще признае, че ней прѣдстои напросто да усъвърши още малко изработката, показана въ IV—V. годишнина, и че подиръ това отъ всѣка рецензия ще я посрѣщне само похвала и благодарность. Годишнитъ VI., VII. и VIII. изоставятъ „систематичия прѣгледъ“, за леснота на издателката.

По една разпоредба отъ Министерството на просвѣщението се явиха за неочаквана помощ на българския книгописъ нашиятъ *срѣдни училища*. Тѣмъ биде поржчано отъ 1897. година, да издаватъ свои *годишни отчети*, дѣто покрай вѣститѣ за училищния животъ и дѣйность да се обнародуватъ пълни списъци на всѣко-годишнитѣ набавки за библиотекитѣ имъ учителска и ученишка. Набавкитѣ ще съдържатъ добъръ брой български издания. Ако се описваше въ отчетитѣ или годишницитѣ на училищата набавяното тѣй, както се пада и за самия описъ, и за характера на заведението, то не ще увеличаваше изданието за всѣка година съ по-вече отъ 3—4 страници; но положениятъ за тия скромни страници внимаваъ трудъ щѣше да свѣдочи за красна ревность около качествата на училищното издание. При тоя случай не мога да си въздържа невеселата мисль, че дори и на възпитателитѣ на българската бжднина трудътъ за нѣколко страници се струва тежъкъ, а точността имъ стои като чужда добродѣтель.⁸⁹

Друга разпоредба отъ сщщото министерство започна отъ 1897. година да изкарва „*списъци на книги*, които министерството

⁸⁹ Училищнитѣ отчети бѣха уведени у насъ най-напрѣжъ въ Източна Румелия, и то завѣрно по примѣра на австрийскитѣ училищни „програми“ или „извѣстия“, понеже австрийски възпитаници, българи и чеси, бѣха прѣднитѣ дѣйци въ тамошното поле на срѣдното образование. Такива „годишни отчети“ бидоха издадени по нѣколко отъ мѣжката реална гимназия въ Пловдивъ, отъ реалката въ Сливенъ и отъ дѣвическитѣ гимназии въ Пловдивъ и въ Стара-Загора. Въ тѣхъ обаче нѣмаше нѣкаква точка книгописна. Съ разтурянето на Румелия пропаднаха и отчетитѣ Въ българското княжество, дѣто мѣлкомъ се признаваше доброто на румелийската наредба, се подѣе по-късно изново идеята за училищни годишници, та съ прѣдписъ отъ Министерството на просвѣщението (при министра К. Величковъ, бивши директоръ на просвѣщението въ Източна Румелия) отъ 10. III. 1897. № 2261. се възложи на директоритѣ на всички срѣдни и специални училища, да изработватъ и печататъ всѣка година отчети, които да се изпращатъ даромъ до вѣстници, списания, опрѣдѣлени училища, библиотеки, читалища и научни дружества и учрѣждения. Прѣдписътъ дава общи насоки за съдържанието на отчетитѣ и планъ за изработката; а първитѣ отъ тѣхъ, за учебната 1896/1897. година, иска, да дадатъ историченъ прѣгледъ на училището си отъ неговото основание до отчетната година и *пълни списъци* на всички учебни помагала, разбира се прѣдно на библиотечнитѣ. Нататъшнитѣ отчети ще иматъ да правятъ само добавки къмъ историята на училището и къмъ основнитѣ списъци на помагалата. Отъ тогава сж излизали речи редовно съгласно съ министерския прѣдписъ „отчети“ или „годишници“ отъ гимназиитѣ (мѣжки или дѣвичи) въ Варна, Видинъ, Габрово, Пловдивъ, Разградъ, Русе, Сливенъ, Стара-Загора, София, Търново, Шуменъ и отъ педагогическитѣ училища въ Казанлъкъ, Кюстендилъ, Ломъ, Силистра и Шуменъ. Въ Български прѣгледъ IV. 1898. 10, 143—147, сж разгледахаъ напоследъкъ списъка на книгитѣ въ отчета на една мѣжка гимназия за 1904/05. година: списъкътъ като описъ приличаше като капка на клетия каталогъ на Пловдивското околийско учителско дружество, приведенъ въ зб. 28 А IV — доказателство, че и двата труда сж излѣзли все отъ учители.

одобрява да бждат купени за *ученическите библиотеки* при срѣднитѣ и специалнитѣ училища. Списъцитѣ обниматъ и нови, и пѣранни издания отъ всички дѣлове на българската книжнина, та посочватъ така редица появи за книгописно внимание. Тѣхното назначение подлежи най-много на исканията за пълень и правилень описъ на изданията, които да бждатъ прѣдъ библиотекитѣ обстойно характеризувани и отличени отъ други еднородни. Такъвъ възгледъ ржководи напрімѣръ обнародуванитѣ поврѣменно въ руския „Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія“ списъци на книги, одобрявани отъ учебния комитетъ за набавка въ разни училища. Обаче списъцитѣ на българското министерство не сж настоявали за подобень трудъ, па и не траяха дълго врѣме.⁴⁰

Помнѣше и *Българското книжовно дружество въ София* своята бѣлѣжита услуга на книгописа ни, когато приложи за четъцитѣ на „Периодическо списание“ хубавия трудъ на К. Иречекъ, и не забравяше грижитѣ си за сжщия книгописъ, когато съставяше въ свезкитѣ на списанието списъци на влѣзлитѣ въ библиотеката му книжовни дарове, или пѣкъ вмѣстяше тамъ книгописнитѣ разправици и приноси на д-ра Баланъ. Прѣзъ 1899. година то пригуди къмъ книжка LIX. отъ „Периодическо списание“ нарочито съставенъ отъ Е. Спространовъ „Български книгописъ за 1898.“ (вж. забѣлѣжката 29).⁴¹ Книжовното дружество мислѣше трайно

⁴⁰ При окржжно „до г. г. директоритѣ на срѣднитѣ и специалнитѣ училища и до г. г. училищнитѣ инспектори“, № 3993. отъ 29. априль 1897. год., нашето Министерство на просвѣщението изпрати „първи списъкъ“ отъ 402 издания, одобрени за ученишкитѣ библиотеки при срѣднитѣ и специалнитѣ училища въ България. Списъкътъ печатанъ у И. Говедаровъ и С-ие, 8°. 19 стр.) привожда подѣ азбуке на авторитѣ (или на насловитѣ) клснитѣ имена на изданията, годината имъ и цѣната. Въ края бройоветѣ на изданията сж разметнати по съдържанието си въ 12 отдѣла. Обѣщаниятъ въ окржжното за скоро врѣме втори списъкъ не излѣзе. Занапрѣдъ списъцитѣ замѣнятъ одобряванитѣ за училищни библиотеки книги съ одобрявани учебници. Така бидоха издадени два списъка прѣзъ 1900. и 1901. подѣ еднаквитѣ наслови: „Списъкъ на учебницитѣ, които се допусчатъ за употрѣбение въ училищата въ България. Утвѣрденъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение“. София, Държавна печатница. 8° г. (1900. 40 стр. съ 568 броя и 1901. 40 стр. съ 599 броя). И въ двата списъка много отъ учебницитѣ „стари и нови“ сж едни и сжщи. Описътъ имъ е все оня отъ първия списъкъ (отъ 1897. г.), само въ азбучната наредѣ е прокарана разподѣла на изданията въ 21 отдѣлъ. Насетнѣ прѣстаятъ и тия списъци, та имената на одобряванитѣ учебници се обявяватъ едно по друго въ мѣсечнитѣ свезки на органа на министерството „Училищень прѣгледъ“.

⁴¹ Книгописътъ за 1898. г. биде прѣдприетъ прѣко издавания отъ 1897. г. погодишенъ „библиографски бюлетинъ“ отъ Народната библиотека въ София. Едно сравнение между описаното у Спространова и онова, щото прѣдставя „бюлетинътъ“ за 1898. г., показва нагледно, че има още доста да се желае, доклѣ стигнемъ до възможность, да добиваме въ столицната Народна библиотека всичко обнародувано въ българското княжество прѣзъ извѣстна година и това добито да гледаме вѣщо описано и прѣдставено за правилно книжовно-научно ползуване. Твърдѣ поучни сж думитѣ, съ които Е. Спространовъ ни посрѣща въ труда си, като засѣга мжжитѣ на книгописеца, книжовния складъ на Народната библиотека и закона за складжане тамъ на печатнитѣ издания. „Когато се заловихъ каже да съставя книгописа на

да слѣди и статистично, и критично движението на българската книжнина, и на тая си мисъл даде изразъ въ наредбитѣ на устава си отъ 1899. година. Колкото за книгописа, дружеството поимаше прѣдъ себе задължение, да обнародува въ изданието си „Лѣтопись“, който се прибавяше къмъ всѣка завършена годишнина отъ „Периодическо списание“, пълненъ български книгописъ за цѣлата изтекла година. Ала тоя желанъ годишенъ книгописъ не ще се е подавалъ тѣй лесно за изработка, та да докарва на дружеството

българския печатъ за 1898. година, оказа се, че *нито въ едно списание, нито въ единъ вѣстникъ не бѣхж отбѣлгзани книгитѣ и другитѣ издания както трѣба*... Въ софийската Народна библиотека ми дадохъ на първо врѣме единъ грамаденъ тефтеръ, въ който било отбѣлгзано всичко, що се получило прѣзъ годината. Взехъ го, за да отбѣлжж ония книги, които не бѣхж срѣщнжлъ въ списанията. Слѣдъ два дни уморна работа азъ изпълнихъ това. Остаяше ми да искамъ самитѣ книги. Тукъ се яви най-голямата прѣчка. Не били подвѣрзани, не били описани, не били сортирувани. Слѣдъ като настояхъ да видж нѣкои отъ полученитѣ български книги за 1898. година, отведохъ ме въ една стая и ми посочихъ нѣколко прашни купича книги. Азъ се отчаяхъ и рѣшихъ да зафърлж починтата работа. Твърдѣ огорченъ за напрасния трудъ и за изгубеното врѣме, напустихъ библиотеката, за да не се повърнж вече. Отъ работата въ библиотеката се убѣдихъ, че *законътъ, който задѣлжава печатаритѣ да працатъ по два екземплара отъ печатанитѣ въ печатницитѣ си книги*... *никакъ не издѣржа критика*. Тоя законъ обрѣменява печатаритѣ съ двойни даждия, когато издателитѣ, които ще печелжтъ отъ изданията си, не плащатъ нищо. По тая причина повечето отъ печатаритѣ и книжаритѣ... не изпълняватъ доброволно задълженията, които имъ се налагатъ отъ него... Повечето отъ изпратенитѣ въ библиотеката книги... за да дойджтъ тука, споредъ думитѣ на одного отъ служащитѣ въ нея, трѣбвало жандармитѣ да съставятъ не единъ актъ на печатаритѣ... Прѣди да се издаде горния законъ, Народната библиотека бѣше по-пълна. Тогава директорътъ, за смѣтка на библиотеката, купуваше всичко, що се появяваше на български... Както той, така и служащитѣ признаватъ, че не може да се постигне цѣльта на народнитѣ библиотеки съ тоя законъ... За движението на периодическия печатъ у насъ... не може да се сжди нищо положително отъ онуй, що се намира въ библиотеката... За учебницитѣ, които се издаватъ или прѣработватъ съ стотини всѣка година, сжщо нищо не може да се сжди отъ пратеното въ библиотеката... Като не намѣрихъ въ библиотеката всичко, що е издадено на български прѣзъ минжлата 1898. година, азъ си послужихъ съ нѣкои отъ софийскитѣ книжари... Ползувамъ се отъ случая да споменж тука, че немалка услуга бихж направили на българския книгописъ *нашитѣ книжари* въ София и въ провинцията. Като издаватъ цѣноразписи на книгитѣ си, тѣ бихж могли безъ голѣми жертви *да описватъ книгитѣ си пълно, като отбѣлгзватъ страницитѣ, форматътъ, цѣната и пълнитѣ имъ заглавия*. Мислж това не само не прѣчи, но помага на тѣхнитѣ търговски интереси". Откакъ се изказа тѣй прѣко г. Спро-страновъ за нецѣлггодността на закона за депозиране печатни производи досега нашитѣ печатари сж поизпитали неговитѣ наказателни разпоредби, и склжданото по него въ библиотекитѣ днесъ е по-близко до истински произвожданото. Ала и на самата софийска Народна библиотека се е досадило вече да възбужда сждебни прѣслѣдвания противъ неизправни печатари, особито пѣкъ че и сждилищата сѣкшж се свѣнятъ да налагатъ възъ виновнитѣ дори минималнитѣ парични глоби. Библиотеката споменува често единъ български печатаръ, който отъ години не е депозиралъ въ нея нищо отъ своето изработено. Най-редовна и точна е една печатница въ столицата, чийто управителъ е чужденецъ. Не свѣдочи ли тоя фактъ, че у българина още не е отгледано чувството за законность, сир. че това чувство още не е проникнало въ кръвта му? Обаче независимо отъ това сегашнитѣ законъ за депозиране печатни издания трѣба безъ друго да се прѣработи. Книгописътъ на Спро-странова не е вмѣстилъ рапортитѣ на инспектори и началници отъ разни вѣдомства, както и законитѣ и правилницитѣ къмъ тѣхъ, които се създаватъ всѣка година отъ Народното събрание.

радостъ отъ уставното му задължение. И за да не остая въ свѣнъ прѣдъ това подирното, дружеството слѣдъ три години прѣдпочете да си нареди повратъ пакъ къмъ прѣдишнитѣ списъци на изда- нията, приемани прѣзъ всѣка година въ неговата библиотека. Само извънъ устава то си запази грижата да поддържа всѣкакъ тради- цията, почната още при основанието му съ Иречековия книгописъ. Въ тоя смисълъ е една велика стѣпка рѣшението му отъ лани, да издаде прѣзъ 1906. г. българския стогодишенъ книгописъ.⁴²

Покрай тия работи, дѣто наштъ книгописецъ намира не само случайно, но и нарочито градиво за българското книжно произ- водство *изобщо*, се редятъ изъ година въ година трудове, прѣдиз- виковани отъ липсата на срѣдства за познание движението на бъл- гарската книжнина по *видове*. На първо мѣсто е интересувалъ нашето общество съ движението си *периодичниятъ печатъ*, вър- ховитиятъ органъ на съврѣмения мисълни животъ. По случай на петдесетгодишницата на тоя печатъ у българитѣ биде натоваренъ отъ единъ юбилеенъ комитетъ извѣстниятъ книжовникъ *Стефанъ С. Бобчевъ* да напише „*Пръгледъ на българский периодически пе- чатъ (1844—1894. г.)*“. Задачата му бѣше по прѣднина историко- критична; ала въ извършането си тя минува и прѣзъ книгописното поле. „Български книгописъ I“ отъ А. Теодоровъ, а най-вече „Бъл- гарский периодически печатъ I.“ отъ Ю. Ивановъ сж придружавали несъмнѣно г. Бобчева въ пѣтя му; обаче въ сжщото врѣме и тѣ изпитватъ за себе една или друга оправка и добавка отъ непо- срѣдното занятие на автора съ външнитѣ и вжтрѣшни качества на отдѣлнитѣ издания, особито пѣкъ че той дѣйно и непрѣстайно е

⁴² Уставътъ отъ 5. декемврия 1899., съ който Българското книжно дружество се прѣустрои за по здрава дѣйностъ подиръ едно мжтно врѣме отъ повече отъ десетъ го- дини, нареждаше обнародването на пълень „български книгописъ за цѣла година“ въ чл. 24. б. Вече втората година слѣдъ устава отчетътъ за вървежа и състоянието на дружеството обажда, че въ издадения неговъ „Лѣтописъ I“ (1899—1900.) не влѣ- зълъ книгописътъ за 1900. год., понеже книгописното градиво не се набрало пълно и въ нужното врѣме, и че ще се дотъкми по другъ начинъ, а книгописътъ за 1901. година ще трѣба да се обнародува въ Лѣтописа III. („Лѣтописъ на Българското книжно дружество въ София“ II, 1900—1901. София, 1902. стр. 51.). Още подиръ година отчетътъ заявява, че като не могълъ и тая 1903. година да се вмѣсти пълень български книгописъ, управителниятъ съвѣтъ на дружеството е на мнѣние, какъ при сжществуващия въ Народната библиотека библиографски бюлетинъ, налаганъ ней за издаване отъ особенъ законъ, излишно ще бжде и въ Лѣтописа на дружеството да се обнародва такъвъ книгописъ. „Вмѣсто това въ Лѣтописа най-добрѣ ще бжде за напредъ да се вмѣстя списъкъ за купенитѣ и полученитѣ даръ и въ замѣна на списанието книги за библиотеката на дружеството прѣзъ годината. Подобенъ списъкъ ще има и инвентарно значение“ (Лѣтописъ и пр. III, 1901—1902. София, 1903. стр. 57.). Мнѣнието на управителния съвѣтъ доби съгласие отъ общото събрание на Дружеството, което на 24. октомврия 1902. измѣни въ тоя смисълъ чл. 24. б. отъ дружествения уставъ; ала „при това общото събрание прѣпоръча на управителния съвѣтъ да вземе всички зависещи отъ него мѣрки да продължи периодическото издание на български книгописъ, за да не остане традицията, почната съ Иречековия кни- гописъ още при основанието на дружеството, не продължена“ (всѣ тамъ, 53).

боравилъ прѣзъ живота си въ нашитѣ списания и вѣстници.⁴³ Съставтъ на тоя дѣлъ отъ книжнината ни се оглежда книгописно за 57 години въ труда „*Опись на българскитѣ периодични издания въ Народната библиотека въ София, 1844—1900*“. Издава Народната библиотека въ София“. София, Държавна печатница, 1903. 8^о г. IV+145 стр.+2 лст. Ц. 60 ст. Наистина тукъ имаме описано само онова, щото е притежавала софийската Народна библиотека за уречения книжовенъ периодъ и до годината на изданието на описа; при все това имотътъ отъ български периодични издания на тая библиотека прѣдставя най-пълното у насъ вещество за подобенъ специаленъ книгописъ, както прѣдставятъ таково вещество изцѣло влаганитѣ въ нея по законъ издания за погодишенъ общъ книгописъ, който тя обнародува подъ името „Библиографически бюлетинъ“. Двойкитѣ тия описи на Народната библиотека въ София сж засега единичкитѣ водачи прѣзъ българската книжнина отъ 1877. година насамъ и прѣзъ българския периодиченъ печатъ отъ освобождението на България до закона за депозиране печатни издания въ народнитѣ библиотеки Софийска и Пловдивска.⁴⁴ Нѣма щастие да излѣзе на свѣтъ трудътъ на

⁴³ Трудътъ на С. С. Бобчевъ е вложенъ съ отдѣлния си насловъ и пагинация („Прѣгледъ на българский периодически печатъ (1844—1894 г. г. . Отъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ, печатница „Единство“, 1894. 8^о. IV—116 стр. + II) въ „Юбилеенъ сборникъ, по случай петдесетъ-годишнината на българската журналистика и пр.“ София 1894. Авторътъ слѣди тоя планъ: I. встъпителни бѣлѣжки; II. първото врѣме на българската журналистика; III. българский печатъ до рѣшаванието на черковний ни въпросъ [— а) въ Турско, б) извънъ Турско]; IV. българский печатъ въ Турско отъ разрѣшението на черковния въпросъ до освобождението; V. българский печатъ извънъ Турско; VI. печатътъ ни отъ освобождението до съединението на двѣтъ България; VII. слѣдъ съединението; VIII. за заключение. Г-нъ Бобчевъ прѣдупрѣдява за труда си: „врѣмето бѣше кжсо. Искаше се въ единъ мѣсецъ да бжде готовъ цѣлий Прѣгледъ. Нѣма нужда да казвамъ, шо мжчнотии срѣшнахъ въ приготвянето труда си. Всѣки, който е боравилъ съ българска книгописна работа, знае това. Освѣнъ другитѣ справки, трѣбваше да се прѣгледватъ цѣлитѣ течения поне на по-главнитѣ български периодически списания и вѣстници; а азъ нѣмахъ всичко подъ расположение. Подирихъ ги въ мѣстната (пловдивска) „Народна библиотека“, и тамъ имаше нѣкои сзмо и то все непълни течения“. Това прѣдупрѣдяване само разкрива станалитѣ въ труда пропуски отъ всѣкаквъ видъ, и книгописенъ.

⁴⁴ „Описътъ“ на Народната библиотека въ София е произлѣзълъ отъ плана ѝ за уредба на своя книжовенъ имотъ. Първо мѣсто въ тоя планъ било уречено на „каталогизирането на българскитѣ периодични издания, които се намираха въ голѣма безредица . . . Тѣзи периодични издания сж твърдѣ непълни и трѣба липситѣ, колкото се може по-скоро, да се набавятъ въ библиотеката, до като такива е още възможно да се намѣрятъ“. Освѣнъ вѣстници и списания въ описа влизатъ „и редици книжки, издавани периодично съ послѣдователна нумерация“. Всѣко издание е описвано по оня най-пръвъ брой, който е притежавала библиотеката; а описвано е всичко по тоя редъ: „а) заглавието (името) на изданието, б) подзаглавие, ако има такова, в) врѣме на излизанието, г) редактора, — или, при случаи дѣто нѣма таквъ, издателя или отговорника, д) цѣната, е) мѣстото, ж) печатницата, з) формата и най-сетнѣ и) точното означение на датитѣ и номеритѣ на изданието“. „Въ бѣлѣжка сж посочени и всички други нѣща, относящи се къмъ даденото издание, взети или прѣко отъ самото издание, или добити по непрѣкъ пжтъ“. „Смѣемъ да увѣримъ

Д. П. Консуловъ, „Библиография на българския периодически печатъ за XIX вѣкъ“. Въ него щѣхме да имаме освѣнъ описа на всѣко поврѣменно издание отъ годинитѣ 1844—1900. още азбучна и систематска наредѣ на по-вече отъ 20000 приноса, обнародвани въ тия издания. Каква скѣпа облага щѣше да приема отъ тоя книгописъ оня любителъ, който би намислилъ да се запознае съ писаното и разправяно по даденъ прѣдметъ въ най-прѣснатия, а при това най-плодовития дѣлъ отъ българската книжнина.⁴⁵

Нататѣкъ интересътъ на работниците въ книжнината се спира върху отдѣлнитѣ издания и приносятѣ въ поврѣмения печатъ по извѣстенъ клонъ отъ знанието. И зареждатъ се *специалнитѣ книгописи* отъ разни системи и размѣри. Едни прѣглеждатъ само самостоянитѣ издания, други прибавятъ и приносятѣ изъ поврѣмения печатъ, а трети се ограничаватъ едничко съ тия послѣднитѣ. Първата стѣпка отъ тоя родъ отъ Н. Начовъ (вж. заб. 27)

читателя, че нашия описъ вредъ дава вѣрния текстъ на оригинала“; той се отлича отъ тая страна отъ описитѣ у А. Теодоровъ и Ю. Ивановъ, та дори и у С. Аргировъ, „който . . . посочва разни погрѣшки на г. Тодорова книгописъ“. Подиръ прѣдговора описътъ изрежда: 1. вѣстници, 2. списания, 3. вѣстници, които изцѣло липсватъ въ библиотеката, 4. списания, които изцѣло липсватъ въ библиотеката, 5. дѣ дж издавани вѣстниците и списанията, 6. прѣзъ кои години сѣ излизали вѣстниците и списанията. Подѣлата между „вѣстници“ и „списания“ не е прокарана въ описа по едно мѣрило, но се води ту по вѣншното означение на изданието, ту по влтрѣшния му характеръ. У насъ подъ „вѣстникъ“ е прието да се разбира издание въ кѣси срокове (седмични или дневни) отъ малѣкъ обемъ, обикновено въ форматъ folio, което издание се занимава съ дневни политико-обществени въпроси. Споредъ това е погрѣшно напр. да се брои за *вѣстникъ* изданието „Български фармацевтически вѣстникъ“, а за *списание* седмичникътъ „Лъвъ“. Па и не е толкова нужно за книгописа да отлича „списания“ отъ „вѣстници“; по-скоро би имала оправдане отликата на поврѣменнитѣ издания по задачи (политика, социализъмъ, антисемитизъмъ, винарство, книжнина, и пр.). Неспадатъ въ сѣщинския книгописъ на тия издания такива листове, които сѣ се издавали понѣйдъ рѣкописно, литографски, та дори и печатно въвъ водни срокове и *безъ условията за неограничено разпространение* (порѣчка, продажба, сътрудници и под.). Такѣвъ е листътъ „Перо“, отбѣлѣзанъ въ описа между липсуващитѣ на библиотеката „вѣстници“, или пѣкъ разноименнитѣ листове на Богорова („Пукнуване Зора“, „Сыпнуване Зора“ и под.). Печатнитѣ отъ тая мигови, случкови листове трѣба да се оцѣняватъ еднакво съ печатнитѣ възвания, стихотворби, глуми и др. въ които фъркато се излива по поводъ на нѣкое внезапно обстоятелство гражданскиятъ или интимниятъ усѣтъ, и тогава тѣ ще образуватъ може би нѣкой специаленъ описъ. Рѣкописнитѣ подобия на обществени органи прѣвъ покани у насъ въ трѣма на периодичния български печатъ Йорданъ Ивановъ. Нѣмаше основа да му подражава описътъ на софийската Народна библиотека. Недавна отъ извѣстна приятелска страна ми биде заетъ за огледъ рѣкописенъ листъ „Кратуна“, работенъ между ученици на едно българско училище; бива ли да го смѣтамъ за вѣстникъ или списание, та да го вреждамъ въ книгописа ни, както сѣ направили г. Ивановъ и Народната библиотека съ „Перо“, „Ракъ“ и др.? Отъ друга страна не е правилно да се смѣтатъ за списания такива редични издания, на които бройоветѣ сѣ сами за себе отдѣлни, единични производи (срв. „Евтина библиотека“, „Книжница за народа“ и под.).

⁴⁵ За труда на Д. П. Консуловъ сѣдимъ по забѣлѣжката на стр. 6 отъ „Юбилеенъ сборникъ за десетгодишнината на „Юридически Прѣгледъ“, отъ С. С. Бобчевъ“, София 1903. Градивото на г. Консулова е средено по децималната класификация, приета отъ международния библиографски институтъ въ Брюксель.

послѣди *д-ръ Борисъ Минцесъ* съсъ „Български социално-икономиченъ книгописъ за 1896. г.“ Трудътъ изтъква въ единъ уводъ голѣмитѣ мжчнотии отъ нѣмане книгописни помагала, „безисходното положение“ „не само за оногози, който иска да си състави понятие за всичкото творчество на Българската социално-икономическа мисль, но и за онзи, който би се заинтересувалъ макаръ и по единъ най-малкъ въпросъ“, па сочи значението на книжовното производство отъ 1896. г. за тия мисль и въпроси; послѣ изброява подъ 14 отдѣла 948 социално-икономически издания и приноса, безъ да държи нѣкакъвъ азбученъ или други редъ. Отдѣлътъ IV. „селско стопанство“ е раздѣленъ на 14 подотдѣла. Въ края стоятъ: I. показалець на авторитѣ и II. показалець на нѣщата. Еднакъвъ книгописъ изработи Минцесъ и за слѣдната 1897 г.⁴⁶ Книго-

⁴⁶ Социално-икономичниятъ годишенъ книгописъ на покойния Б. Минцесъ излъже въ I. година 1896 отъ „Списание на Българското икономическо дружество“, стр. 915—967 (и отдѣлно). Редакцията на списанието изказва въ нарочита забѣлжка на стр. 915 високото си задоволство отъ това прѣдприятие въ „още неразработеното социално-икономическо поле“, отъ „тоя вадемеумъ, безъ който... всѣки ратникъ на това поле е изложенъ на толкъсъ лутания и спѣнки въ работата си... Кожкото и непъленъ тоя трудъ, той е толкъсъ по-дѣненъ, че обхваща, може да се каже, епохата на сжщата, създадена и у насъ, реакция въ икономическия ни битъ; защото не е да не се знае, че именно ланската (сир. 1896.) година е която остави отличителни и характеристични слѣди, въ не едно важно отношение, въ социално-икономическия ни животъ“. Самъ авторътъ припомня на четеца, какъ „книгописътъ е до негде кодификация на книжовната дѣятелность, той е статистика на умственото творчество. Безъ него ние се намираме въ безграничното море на литературната работа, лишени отъ помощта на умственитѣ сътрудници. А че въ Българската литература книгописътъ е занемаренъ, това е, може би, най-характерниятъ бѣлѣгъ на онази анархия, която господствува въ литературната република на Княжеството“. Б. Минцесъ би се подписалъ подъ разправичитѣ на д-ра Баланъ въ „Периодическо списание и пр.“ за значението на книгописа и за спѣнкитѣ му въ България (стр. 917). „Съ какви мжчнотии имаме да се боримъ, догде съставимъ поне тѣзи *непълна* библиография, може да знае само онзи, който е събралъ Български материалъ поне по нѣкой си въпросъ. А на строгия критикъ, ако той иска да е справедливъ, бихме посвѣтвали прѣди всичко да се опита да събере пълненъ Български библиографически материалъ поне по единъ дѣлъ отъ селското стопанство за 1894 или 1895 г. За да съберемъ този материалъ само за 1896 г. трѣбваше да тичаме отъ едно министерство до друго, а пъкъ въ сжщото министерство отъ единъ началникъ на отдѣление до другъ, за да можемъ да узнаемъ какво е издадено отъ всѣко министерство прѣзъ въпросната година. Въ Народната библиотека не намѣрихме нѣколко икономични списания, трѣбваше да ги търсимъ ту въ библиотеката на Търговско-Индустриалната Камара, ту въ редакцията на сп. „Орало“, ту въ библиотеката на Министерството на Търговията, ту въ Статистическото Бюро и т. н., и т. н. Много общински вѣстници не можахме да намѣримъ въ столицата, а отъ нѣколко книги, които излъзоха прѣзъ въпросната година не можахме да добиемъ нито надслово. *Хаотично, безпринципно печататъ списанията книгописни бѣлѣжки*; ту не се посочва на годината, ту липсува цѣната, ту страница, а понѣкогажъ почти всичко“ (стр. 918). „Ето защо молнимъ г. г. авторитѣ, чинто работи ние сме неволно изпуснали, да взематъ въ внимание мжчнотинитѣ, съ които има да се бори всѣки Български библиографъ, и да ни съобщатъ било за статии, било за книги, ... които ние сме пропуснали“ (стр. 922). „Български социално-икономически книгописъ за 1897 год.“, нареченъ отъ автора си „продължение отъ кн. 12. год. I.“ на списание на Българското икономическо дружество и обнародуванъ все тамъ, въ притурки къмъ год. II. (1898), е въ сжщото самостоятенъ годишенъ книгописъ. Първата му часть, за първото полугодие отъ 1897. година, изрежда въ 14 отдѣла бройкитѣ 1—1007 [кн. 11—12, критика и библиография, стр. 1—40], като

писътъ на селското стопанство текна на ума на книжовниците по тоя клонъ като занемарена задача, когато запразнуваха на 3. януари 1899. г. 25-годишницата отъ основанието на първото българско стопанско-земледѣлско списание „Ступанъ“ (3. януари 1874.). Обаче до изпълнението на сѣтената задача трѣбаше да изминатъ още нѣколко години, понеже тепърва отъ 1902. се започна въ списанието „Домакинство“ обнародуването на „Българската селско-стопанска книжнина“, наредена отъ Петка Дичевъ. Тя не взима и приноситъ въ поврѣмения печатъ. Самото обнародуване се проточи цѣли четири години; затуй трудътъ на г. Дичева нито показва всички издания отъ разнитъ отдѣли до една уречена доба, нито пъкъ ги прѣдстави въ една цѣлостъ, пригодна за бърза поука. Частитъ отъ тоя книгописъ, вмѣстани въ „Домакинство“ на 3—4 пжти прѣвъ всѣка година въ размѣръ по единъ-два стълбеца отъ тоя малкъ мѣсечникъ, изглеждаха като обикновенитъ наши съобщения по списанията за „излѣзли книги“, като имаха въ сравнение съ тѣхъ и заднината, че за четтитъ на „Домакинство“ бѣха вече стари.⁴⁷

остава характеристиката на икономическата книжнина за цѣлата година и показалцитъ къмъ книгописа за втора часть. Тая часть брой нататкъ 1008—2315 [кн. 2 3., приг. стр. 1—64+1 лст.] съ допълнение на пропуснатото понапрѣжъ; ала за обшаната характеристика липсува мѣсто. Въ послѣсловие то сѣ авторътъ още еднажъ се тжжи отъ главната спѣнка въ книгописния сѣ трудъ. „Благодарение на начина, по който се прилага закона за депозиране печатни издания“, софийската Народна библиотека, която по-рано е имала една до-негдѣ пълна сбирка на българскитъ периодически издания, нѣма до сега сума български списания и вѣстници за 1897. и 1898. години, а пъкъ известна часть отъ полученитъ отъ нея издания не е пълна. Това печално обстоятелство още усили мѣчнотитъ, съ които имахме ние да се боримъ при всичкитъ улеснения отъ страна на библиотечното управление“.

⁴⁷ Градивото сѣ за „Българската селско стопанска книжнина“ П. Дичевъ събиралъ вече отъ 1894. година. За 3. януария 1899. година „Българското земледѣлско дружество“ уреди юбилей за прѣкаранитъ 25 години отъ нашия земеделски поврѣмененъ печатъ, на който основателъ е Димо В. Храновъ. Органътъ на дружеството, списанието „Орало“, влизайки тогава въ VI. годишнина, посвети по тоя случай първия сѣ брой на спомени и бѣлѣжки за г-на Хранова Въ първия споменъ редакцията прави прѣгледъ на земеделскитъ списания, що сж се изредили прѣдъ добата 1894—1899 [стр. 1—4.] Тукъ сама по себе никнѣше мисълъта и за прѣгледъ на цѣлата ни земеделска книжнина. Г-нъ Дичевъ можа прѣвъ да поеме и извърши тая мисълъ. Той пробира изъ книжнината „само тия журналы, книги и брошури, които стоятъ по-близо до селското стопанство“, та оставя настрана трудоветъ изъ областъта на чистата икономическа наука. Ползувайки се и отъ книгописа на Минцеса и др., Дичевъ наброява въ „Домакинство“, илюстрирано списание за всѣкиго⁴ години I—IV. [1902—1905]: I периодични издания 25, II книги и брошури по: а) селско стопанство 69, земледѣлие 34, в) скотовѣдство 41, г) лозарство и винарство 31, д) овощарство, зеленарство, цвѣтарство 25, е) копринарство 20, ж) пчеларство 15, всичко 260 бройки. Изоставилъ е лѣсовѣдството, риболовството и рибовѣдството „като клонове малко-много отдѣлни, колкото и да сж свързани съ селското стопанство“. Описътъ на изданията може се нарече пълненъ, а изданията се привождатъ въ отдѣлитъ съ имената сѣ, безъ огледъ къмъ азбуке или поне хронология. Авторътъ срѣщналъ въ своята работа много спѣнки и равнодушие. Обѣщава да издаде тоя книгописъ оправенъ [вѣроятнo и допълненъ] „въ отдѣлна книга, въ която ще се постараемъ да направимъ единъ обзоръ върху пжтищата, по които е вървѣла и се е развивала Българската селско-стопанска мисълъ“ [Домакинство I. 15].

Градивото по *българска история*, нанесено въ печата ни подиръ капиталното съчинение на Иречека и освѣтляващо доста кжтове отъ нашето тъмно минало, побуди въ 1897. година учителя въ Кюстендилското педагогическо училище *Ивана П. Кеповъ*, да състави „Показалецъ на материалите по българска история, обнародвани въ българските списания“. Отбѣлзани сж 477 приноса по азбуке на автори или пѣкъ наслови и безъ всѣка класификация. Тѣ прѣсѣгатъ и задъ врѣмето на появата на Иречековата „История на българитѣ“, па би възлѣзли до много по-високъ брой, ако би знаелъ и могълъ авторътъ да изчерпе историчното градиво изъ всички списания, таче и изъ вѣстниците.⁴⁸

Много прияха всички материални условия за изредна работа надъ вървежа на *военната книжнина*. Съзира се въ срѣдищата на тая книжнина и съзнателенъ тласъкъ къмъ това; ала резултатитѣ, които притежаваме, не сж никакъ съразмѣрни съ напора на тласъка и приязньта на условията. Двѣтѣ военни списания, „Военни Извѣстия“ (основани въ 1891. г.) и „Воененъ журналъ“ (основанъ въ 1889. г.), се загрижватъ къмъ почетъка на новия ХХ. вѣкъ за нѣкакъвъ описъ на военния трудъ въ българската книжнина. Тогава първото списание издава приведения въ забѣлжка 28 Б V в „Каталогъ“, а второто отива по-напрѣдъ, като съставя „Систематически указателъ“ на своето съдържание до 1900. година и започва редовенъ годишенъ „Български воененъ книгописъ“. Въ тая подирна работа се смѣнятъ прѣзъ врѣме отъ 2 години *Дабко Уста-Генчовъ* и *Стефанъ Стойновъ*, па като отстѣпятъ отъ попрището волно или неволно, оставятъ и работата безъ продължатели.⁴⁹

⁴⁸ Показалецътъ на Ив. П. Кеповъ е печатанъ въ „Български прѣгледъ“ IV [1897], 7. 82—97 стр. При отдѣлнитѣ бройки не сж показани размѣритѣ имъ въ списанията, дѣто се четатъ. Въ мѣстото, дѣто с работенъ тоя трудъ, авторътъ не е разполагалъ съсь всички извори, та нѣма притезание за пълнота; ала той тъкми да набави шото е пропустналъ, като продължава редовно да слѣди разработката на българската история и да я показва въ книгописни прѣгледи, напр. всѣка пета година. Подобно на много други и тоя похваленъ кроежъ остана кроежъ.
⁴⁹ „Систематически указателъ на статитѣ, помѣстени въ Воененъ журналъ отъ I до XII година включително“. (Издание на В. Журналъ, София, печатница В. Журналъ, 1901. 8^о 78 стр.) слѣдва съ годишни добавки: а) Първо прибавление къмъ систематическия указателъ на статитѣ, помѣстени въ Военния Журналъ за XIII година“. София, печатница „Воененъ Журналъ“, 1902. 8^о 14 стр. Приложение на Военния Журналъ XIII г.; б) „Второ прибавление и т. н. за XIV година“. 1902. 8^о 12 + II стр. Приложение на Военния Журналъ год. XIV. Въ „Военния журналъ“ XIII (1901.), 1152—1156 (кн. 9.) излѣзе първия годишенъ „Български воененъ книгописъ за 1900 год“. отъ У. — Г. [=Д. Уста — Генчовъ, поручикъ]. Авторътъ се позива къмъ издания прѣзъ 1900. година каталогъ на българскитѣ военни книги и своето допълнение къмъ него въ Воененъ журналъ, XII. априль. „Съ тия трудове се тури каже начало на важния книгописъ на българската военна литература“. Въ новия му приносъ невлизатъ изданията на Военното министерство, които нѣматъ общественъ характеръ (законы, уставы, инструкции, наставления, правилници, поло-

Вървежът на училищното дѣло у българитѣ, като увлича историчното дирене въ подробно познание на разнитѣ просвѣтни и образовални фактори, навежда на мисълъ и за съставяне особитѣ педагожки книгописъ. Непрѣжалениятъ между българското учителство дѣецъ въ полето на училищно-просвѣтната организация Христо Максимовъ († 13. IV. 1902.) прѣвъ прѣдприе да събере и извади на свѣтъ въ една книга и по години вѣсти и податки, които да ползватъ и учители, и чиновници по просвѣщението, та и всѣкого друго, „който иска бързо и точно да се ориентира по кой и да било прѣдметъ изъ широката областъ на народното просвѣщение“. Книгата си Максимовъ нарече „Училищенъ алманахъ“, и тъкмѣше да я води за всѣка година; ала доживѣ да издаде само една („Училищенъ алманахъ, година първа. Нареща и издава Хр. Д. Максимовъ, София.“ Пловдивъ, дружествена печатница „Трудъ“, 1900. 8^о. XVI+810+56 стр.+20 лст. Ц. 5 л.). Отъ двата ѣ дѣла (исторически и съврѣмененъ) първиятъ вмѣстя, между текстове на нѣкогашни просвѣтно-книжовни разсждения, записки, наредби и новосъставени биографии, — I. „Хронологически книгописъ на учебницитѣ и педагогическитѣ книги отъ врѣмето на първия печатенъ учебникъ до послѣдната руско-турска война“ (1824—1876.), нареденъ отъ самага Максимова (стр. 76—125, 434 бройки), и II. „Периодически печатъ, педагогически и дѣтски списания до 1877. г.“ (стр. 126—146, 6 бройки). Продължението на тоя книгописенъ трудъ за изданията отъ освобождението насамъ смъртъта и благодарниятъ споменъ на Максимова завѣщаха на охотни слѣдовници. Такъвъ се яви Г. Енчевъ съ „Показалецъ на педагогическата ни литература отъ XIX вѣкъ (1844—1900. г.)“. До сега е издадена само първата часть на показалеца, по възпитанието (свезка I, София 1905. 8^о г. 117 стр.; притурка къмъ X. год. на сп. „Училищенъ прѣгледъ“). Въ нея сж средени азбучно по автори или пѣкъ наслови

жения, програми и др. т.). Той дѣли: I. служба и военно образование, II. стратегия и тактика, III. военно инженерно искусство, IV. военно законовѣдѣние, V. военна история, VI. статистика и география, VII. периодични издания. Съ такива приноси тъкми да излиза всѣка година. Ала слѣдниятъ приносъ е вече отъ С. Стойновъ [запасенъ поручикъ:] „Български воененъ книгописъ за 1901 год.“ (приложение къмъ 8. кн. отъ XIV. год. 1902. на „Воененъ журналъ“), 15 стр. Неговата подѣла е: А. неперодични и Б. периодични издания; първитѣ се разпадатъ на VIII отдѣла, а вторитѣ на II. Завърша се съ „азбученъ показателъ на авторитѣ“ и „допълнение на Българския воененъ книгописъ за 1900. год. отъ У. — Г.“ С. Стойновъ се помина прѣзъ 1904. г. и остави въ Военното министерство, дѣто бѣше библиотекаръ, ржкописенъ „Български воененъ книгописъ, отъ първата българска печатна военна книга до сега (1873—1900)“. Капитанъ Д. Уста—Генчовъ готви книгописъ по народното опълчение, а подиръ моя стогодишенъ книгописъ мѣри пакъ да води. погодишния воененъ книгописъ; покрай това се занимава съ описъ на българскитѣ картини и съ юбилеенъ книгописъ (български и чуждъ) по сръбскобългарската война

2229 приноса (въ V отдѣла) отъ 241 поврѣменно издание (стр. 11—95) и 287 „съчинения по възпитанието“ (стр. 96—117).⁵⁰

По юбилейни случаесе явиха книгописитѣ *юридически и медицински*. Основаниятъ въ Пловдивъ на 1893. година отъ адвокатитѣ и книжовници *Стефанъ С. Бобчевъ* и *Михаилъ И. Маджаровъ* „Юридически прѣгледъ“ навърши въ София въ края на 1892. год. десетъ-годишенъ животъ. Осталиятъ му единчѣкъ редакторъ Ст. Бобчевъ, който въ сжщото врѣме е водилъ и списанието „Българска сбирка“, основано отъ него пакъ задружно съ М. Маджаровъ, имаше право да тържествува надъ прѣкараната първа десетица години на „Юридически прѣгледъ“, издаванъ първомъ дваждъ, а послѣ само единждъ мѣсечно. Поврѣменнитѣ български издания сж бивали изобщо тѣй кратковрѣменни, че едно издържане десетъ години въ полето на мжкитѣ и жертвитѣ у насъ трѣба безусловно да се смѣта подвигъ за почуда. Тѣй почуденъ отъ своето дѣло, естествено възрадвавъ отъ извоюваното въ книжнината ни положение на „Юридически прѣгледъ“, който къмъ второто си десетилѣтие прѣбждаше самотенъ прѣдставителъ на правния нашъ печатъ, г. Бобчевъ прѣсрами да сподѣли съ четещия свѣтъ своята радостъ. И той направи това въ такъвъ видъ, че ни подаде нова книжовна услуга: той приготви за тържествения денъ „Юбилеенъ споменъ за десетгодишнината на ‘Юридически прѣгледъ’, 1893 Пловдивъ — 1902 София“ (София, печатница на П. М. Бжзайтовъ, 1903. 8^о г. VIII+4 лст. обр.+126 стр. Ц. 2 л.), дѣто за пръвъ пѣтъ биде книгописно прѣдставена българската юридическа книжнина. Тамъ влѣзоха покрай споменското слово на С. С. Бобчевъ — а) „Юриди-

⁵⁰ Книгописътъ на Максимома почива върху „Български книгописъ, дѣлъ I.“, отъ А. Теодоровъ и „Приносъ къмъ българския книгописъ до 1877 г.“ отъ С. Аргировъ. Привожданитѣ издания отъ една година не пазятъ редъ. Да се захваща едвамъ отъ 1824. година, съ извѣстния „рибни букваръ“ на Беровича, не е оправдано, защото „учебна книга“ ще да е билъ и „молитвениятъ кринъ“ отъ 1806., както завѣрно сж били и книгитѣ на Иоакима Кърчовски отъ 1814—1819. и на Кирила Пѣйчиновичъ отъ 1816. И други подобни книги между 1824—1877. Максимовъ неощѣнилъ за учебни. При списанията въвъ II. дѣлъ на книгописа си Максимовъ е подалъ програмнитѣ и уводни думи на редакторитѣ имъ и съдържанието на бройветѣ [книжкитѣ] отъ всѣка годишнина. На редактора на първото отъ тѣхъ („Училище“) Райко Илиевъ Блъсковъ е сторена честь и съ биографски бѣлѣжки. „Свърѣменниятъ дѣлъ“ отъ Училищенъ алманахъ обнима III. отдѣла: „материяли по учебното и общепросвѣтно дѣло въ Княжество България прѣзъ 1898/99 учебна година“ (училищно законодателство и администрация, учебно-възпитателно дѣло въ Княжество България), „българското учебно дѣло въ Македония и Одринско“ и „българското учебно дѣло въ Ромжния“ — все прѣзъ 1898/99 г. За единъ „педагогически сборникъ“ отъ *Стилияна Чилингировъ*, съ прѣгледъ на всички педагожки статии отъ 1844. г. насамаъ, бѣ обадено въ печата ни прѣзъ 1904 г. Въмсто такъвъ сборникъ дочакахме Показалеца на Г. Енчевъ. Ако г. Енчевъ заслѣжда педагожкитѣ приноси отъ 1844 г., нѣма основа да трѣгва отъ сжщата година и съсь „съчиненията по възпитанието“. Не е ли отъ тоя видъ извѣстната „Христония“ на Райна Поповичъ отъ 1837 г.? Втората часть отъ показалеца се очаква наскоро; тя ще обнима книгописа по обучението.

ческа библиография на българските списания 1844—1900.“ отъ Д. П. Консуловъ (София, печатница на П. М. Бжзайтовъ, 1902. 1—60 стр.), б) „Български юридически книгописъ“, съставилъ С. С. Бобчевъ (стр. 61—75), в) съдържание на „Юридически прѣгледъ“ прѣзъ десетилѣтието 1893—1903., азбученъ показалець на автори и биографически бѣлжски на сътрудници. Изъ 37 списания е събралъ Консуловъ 1435 приноса и размѣстилъ въ XII отдѣла по азбуке на автори или пѣкъ наслови, като показалъ и при всѣкой приносъ зачетната му страница въ списанието и количеството страници на размѣра; единъ азбученъ показалець на авторските имена улеснява диренето имъ по отдѣлитѣ. По сщия начинъ е изложенъ въ X отдѣла и при азбученъ показалець на автори и прѣводачи и книгописътъ на Бобчева отъ 259 бройки. Отъ по-горенъ разредъ специаленъ е книгописътъ отъ С. С. Бобчевъ — „Литература по българската конституция“ (български и чужди издания, 68 бройки), изработенъ въ 1894. г. по случай на 25-годишнината на Българската конституция (отъ 16. априль 1879. г.).⁵¹

Все по случай на 25-годишнина — именно на уредбата на санитарното дѣло въ България биде издадена подъ редакцията на д-ра *Марина Руссевъ*, „Юбилейна книга (15 августъ 1878 — 15 августъ 1903.) — Исторически прѣгледъ на медицинската частъ и медицинската книжнина въ България“ (София, издание и печатъ на К. Чинковъ, 1904. 8^о г. 216+272 стр. Ц. 6 л.). Дѣлътъ на книгата по историята на „медицинската частъ“ (8—142) е написанъ отъ д-ра *Илия х. Ивановъ*, а дѣлътъ по историята на „медицинската книжнина“ е работа на д-ра *Христо Докторовъ*. Тоя дѣлъ състои отъ исторически прѣгледъ на книжнината прѣзъ периодитѣ до освобождението и слѣдъ него (стр. 142—216) и книгописъ

⁵¹ „Юридическата библиография“ отъ Д. П. Консуловъ е извадена изъ неговата „Библиография на българския периодически печатъ за XIX вѣкъ“, спомената въ забѣлжка 51, и стѣкмена за юбилейния споменъ на редактора на „Юридически прѣгледъ“. За своя „Български юридически книгописъ“ С. С. Бобчевъ е изпиталъ ония сщитѣ несгоди, отъ които въздиша всѣкой нашъ книгописецъ. „Още въ първитѣ справки, дума той, ние срѣцнахме спѣнки. Дори въ *Народната библиотека* въ София ние не намѣрихме голѣма часть отъ книгитѣ по правото, прѣведени или оригинални, които сж вече издадени на български... Повечето отъ нашитѣ списания и рецензенти не споменаватъ не само колко страници има книгата, но и годината на излязането ѝ. Задоволихме се съ което бѣше възможно“. Отъ това произлизатъ непълнотитѣ въ описа на изданията. Биографскитѣ бѣлжски у Бобчева при имената на сътруднитѣ на „Юридически прѣгледъ“ сж полезень сурогатъ на невъзможния още у насъ биографски словарь на книжовницитѣ и прѣдходно гравидо за него. „Литературата по българската конституция“, пробрана изъ „Литературата на българското право“ у С. С. Бобчевъ, е вмѣстена въ юбилейната книжка V—VI отъ I. година на популярното обществено-административно списание „Гражданинъ“ (директоръ д-ръ С. Кировъ, редакторъ Ив. Толевъ), стр. 554—558. Книжката е цѣла посветена на създаването, сждбинитѣ и оцѣнката на конституцията на Българското княжество.

на тая книжнина. А книгописът се дѣли на „указател на българската медицинска литература по азбученъ редъ на имената на авторитѣ“ (стр. 1—112) и другъ пакъ такъвъ „указателъ, нареденъ по съдържание“ (113—212). И въ двата показалеца се редятъ както отдѣлнитѣ издания на българскитѣ книжовници, така и приносятѣ имъ въ поврѣменни издания, били тия трудове писани по български или по другъ нѣкой езикъ. Вториятъ показалець отличава XXX отдѣла (а тия и съ подотдѣли). На приносятѣ размѣрътъ не е показанъ.⁵²

Природословната книжнина у насъ имаше едно, който бѣше призванъ да слѣди нейното движение и да набавя градиво за бждещи пълненъ и за цѣлъ изтекълъ периодъ завършенъ книгописъ. Призваниятъ бѣ „Българското природоизпитателно дружество“, основано прѣзъ 1896. година въ София. Наистина, въ изданието „Годишникъ на Българското природоизпитателно дружество“, започнатъ отъ 1898. г., намираме въвъ всѣка книга задѣлени не малко страници „Библиография“, съ азбучна наредба на

⁵² Трудътъ на д-ра Х. Докторовъ внушава почитъ къмъ младия работникъ въ българската медицинска книжнина. Да се събере грамадата биографско и книгописно вещество, което е употребено въ тоя трудъ, и да се изуча отъ тая грамада единъ образъ исторически, е било възможно при извънредно прилежание, таче и при немалка сръчност. Спѣнкитѣ, произходещи отъ лица и условия, авторътъ посрѣща съ снизхождение и надвива съ усърдие. „При отсъствие пълненъ описъ на цѣлата наша литература, при нѣмане на разположение всичкия периодически печатъ добръ комплектованъ . . . лѣсно е да се разбере трудността, които сръща единъ съставителъ на развитието на нашата медицинска книжнина. При всичкото наше желание да прѣдолѣмъ надъ тия именно трудности все пакъ едно значително количество произвѣдения изъ нашата литература останаха непостижими за насъ“ (142). Суетнитѣ си надежди на помощъ отъ *Народната библиотека* и отъ *замоленни колези* д-ръ Докторовъ търпеливо замѣстилъ съ лично дирене по списания и вѣстници. Прѣди него историята на българската медицинска литература е била прѣдметъ на рефератъ отъ д-ра Руссева въ III. лѣкарски съборъ. Сжщиятъ билъ събралъ и всички издания, изработени отъ български лѣкари, та въ подвезани 150 тома ги дарувалъ на Дирекцията за опазване общественото здраве въ София (вж. Лѣтописи на лѣкарския съюзъ въ България, II. 1903 стр. 196, 252, 253). Тѣ сж показани въ „Списъкъ на книгитѣ въ библиотеката при Върховний медицински съвѣтъ „Българска медицинска книжнина“ 1854—1904“ (София, придворна печатница, 1905. 8^о г. 20 стр.). Отъ тѣхъ „I. докторски тези“ сж писани на чужди езици, а български сж „II. книги списания и пр.“ Изработката на медицинския книгописъ е била повѣрена д-ру Докторову отъ д-ра Руссева, който въ сжщностъ билъ натоваренъ съ уредбата на „Юбилейната книга“. За извършеното отъ първия вториятъ казва: „всѣки български лѣкаръ и всѣки българинъ, който е вдигналъ ржката си и е взелъ перото да напише два реда по медицинската наука, е отбѣлязанъ въ историята на българската медицинска книжнина . . . Съставенъ е единъ списъкъ — указателъ . . . по азбученъ редъ на имената на авторитѣ, и подъ името на всѣкиго сж означени литературнитѣ трудове съ названието, съ величината, съ мѣстото и съ годината на изданието . . . Всичката медицинска книжнина е раздѣлена на отдѣли по съдържание“ въ вторъ единъ списъкъ: указателъ на българската медицинска литература наредена по съдържание Тия два указатели позволяватъ да се прави много лѣсно и много скоро справка за каквото и да е съчинение по българската медицина“ [стр. 7]. Дѣлътъ въ юбилейната книга отъ д-ре И. х. Ивановъ излага развоя на санитарното управление, на болницитѣ, на институтитѣ и лабораториитѣ и на аптекиитѣ.

книжовни работи по разни природословни отдѣли, а въ тая библиография сж отбѣлѣзани „излѣзлитѣ на кой-да е езикъ, прѣзъ коя-да е година, съчинения, статии, монографии и пр. по природата на *Балканския полуостровъ*, а тѣй сжщо и *всичко печатано на български*, включително съ учебниците *по природнитѣ науки*“. Обаче тоя погодишенъ трудъ чакъ до изтеклата 1905. година не се върши съ явно настояване, да се прѣдставя движението на *българската* природословна книжнина и движение въ единъ за себе ограниченъ периодъ; и споредъ това той — дори само по отношение къмъ домашната книжнина — не прилича на трудоветѣ по нашия икономически, военни или медицински книгописъ. Специялния български природословенъ книгописъ ще трѣба тепърва да счакваме, па било отъ Българското природословно дружество, което всѣкакъ владѣе за такава задача по-добри условия, или пъкъ отъ отдѣлно лице.⁵⁸

При тия наши занятия съсъ специялния книгописъ на отдѣлни клонове отъ българската книжнина не се забави и трудътъ надъ оня неинъ клонъ, който се именува въ особитѣ смисълъ на думата „литература“. Тукъ се мисли най-напрѣжъ красната книжнина (*belles lettres*), а послѣ и изобщо книжевноста въ ония производи, които главно отразяватъ прѣзъ работата на мисълта народната индивидуалностъ. Ала таково отразение, дори въ пѣри шарове, дава и тѣй наречената „народна литература“ (пакъ въ особитѣ смисълъ), или по-добрѣ „словесностъ“. Споредъ това сж възможни нѣколко вида специаленъ книгописъ по българската „литература“, както най-сетнѣ би било възможно сжщото и за всѣкой други клонъ отъ книжнината въ зависностъ отъ избраното гледище. Както бѣха обработили Д. П. Консуловъ и С. С. Бобчевъ гравитото на българския юридически книгописъ по случай на десетгодишницата на „Юридически прѣгледъ“, така прилѣгаше да се прѣдприеме къмъ 1904. година и книгописната обработка напр. на българската красна книжнина по случай на десетгодишницата на другото списание на г. Бобчева, „Българска сбирка“; защото и да влизатъ въ тая сбирка приноси отъ повече вида, все пакъ наддѣ-

⁵⁸ „Библиографията“ на Българското природословно дружество стои въ годишницитѣ му така: въ годишникъ за I. година 1896—97 [№ 1. и 2. София, 1898] вѣсти до 1896 год. [стр. 72 слд.]; за II. година 1897—98 [№ 3. София, 1898] вѣсти до 1898 г. [стр. 119 слд.] за III. година 1898—99 [№ 4. София, 1900] вѣсти до 1899. [стр. 144—159, X отдѣла]; за IV—V. година 1900 и 1901 [София, 1902] вѣсти до 1901. [стр. 123—150, IX отдѣла]; за VI—VII—VIII. година 1902, 1903, 1904 [София, 1905] вѣсти до 1905 години; — сирѣчь между вѣститѣ до всѣка опрѣдѣлена година шарятъ неотглаго окжнѣли вѣсти отъ всички години назадъ. Въ главното си събрание отъ 16. януария 1905. дружеството е взело рѣшение, да замоли министра на просвѣщението да отреди конкурсъ съсъ премия за изработване пълненъ показалець по изучаването на *българската флора*.

ляватъ ония отъ прѣводната и оригинална българска „проза“ и поезия. Завѣрно това многовидно съдържание на списанието и неизгледното количество трудове отъ сжщия характеръ въ нашата книжнина въ сравнение съ трудоветъ юридически е възпрѣло смѣлия инакъ редакторъ на Българска сбирка, да се яви на нейни десетгодишенъ юбилей не съ очакванъ „литературенъ книгописъ“, но само съ прѣгледъ на всичкото съдържание на сбирката по години („Юбилеенъ споменъ за десетгодишнината на „Българска сбирка“, 1894 Пловдивъ — 1903 София. София, печатница на П. М. Бжзайтовъ, 1904. 8°. 1 лст. обр. + 98 стр. + 1 лст.). И надали въ близка бжднина ще се слобиемъ съ книгописа на произведеното у насъ въ издания и приноси по литература въвъ всички отношения: веществото по тоя книгописенъ клонъ надминува всички други клонове, та е въ състояние да плаши неготовитѣ за дългъ и моренъ трудъ. Засега ние сме честити да се радваме поне на една „Библиография на историята на новата българска литература въ българския печатъ до 1900 год.“ отъ Алберта Гечевъ, свършилъ студентъ отъ историко-филоложкия факултетъ въ София. Авторътъ е подѣлилъ труда си на три части: „въ първата сж изложени отдѣлно обнародванитѣ съчинения по историята на новата ни литература, наредени въ азбученъ редъ споредъ автори [32 бройки]; въ втората сж изброени съчинения, обнародвани въ нашитѣ периодични издания до 1900 г., пакъ въ азбученъ редъ по автори, а тия отъ тѣхъ, на които авторитѣ не сж извѣстни, сж вмѣстени въ реда споредъ началната дума на заглавието имъ [804 бройки]; най-сетнѣ въ показалеца всичкитѣ съчинения, изброени въ първата и втората часть, сж раздѣлени споредъ съдържанието имъ [по епохитѣ — до черковния въпросъ, до освобождението, слѣдъ освобождението], като сж означени всѣко само съ своя номеръ“. Подъ описа на бройкитѣ въ първата и втората часть сж отбѣлзани и критичнитѣ отзиви. Описитѣ сж примѣрни, и недостатъцитѣ въ тѣхъ и другояче се стоварватъ пакъ върху — Народната библиотека въ София! „Празднотитѣ, които тукъ-тамъ въ библиографията, вѣрвамъ, ще се срѣщнатъ, се дължатъ както на това, че отдѣлтѣ „периодични издания“ въ софийската народна библиотека е непълненъ, така и на обстоятелството, че не всички издания, изброени въ послѣдния „Описъ на българскитѣ периодически издания въ народната библиотека въ София 1844—1900“ . . . се указватъ на лице въ библиотеката, когато се поискатъ“. Изоставилъ е Гечевъ „суровитѣ обнародвани материяли, писма (освѣнъ когато сж придружени съ коментари), статии по черковния въпросъ, рецензии на художествени произведения и съчинения отъ лично-полемиченъ

характеръ“. Трудътъ му се чете въ „Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София за 1904 и 1905 год. Печатано подъ редакцията на проф. Л. Милетичъ, уредникъ на семинара“. София, Държавна печатница, 1905. 415—463 стр.

На сжщото мѣсто и пакъ отъ свършилъ студентъ, филологъ *Стоянъ Романски*, е обнародвана „Библиография на славянската филология въ българския печатъ отъ 1901 до 1905 г.“ (381—414). Филологията, както е прието, обнима въ себе покрай езика и литературата (писана и устна) на единъ народъ; затуй трудътъ на г. Романски се посрѣща отъ една своя страна съ горния трудъ на Гечева. Изпърво авторътъ ималъ на умъ да събере всичко изъ българския печатъ до 1901—1904 г. (сир. отъ XIX. вѣкъ насамъ), що спада въ областта на славѣнската филология и литература; и градивото за това скоро скупилъ, ала ако би го обнародувалъ каже цѣло, то би заело твърдѣ много мѣсто, „а и безъ това тая книга отъ Извѣстията на славянския семинаръ надмина прѣдпологания обемъ; затова изоставихъ дѣла на художествената литература заедно съ рецензиитѣ на произведенията ѝ за другадѣ“. У Романски е пробрано и средено градивото само по отдѣлитѣ — I. езикознание, II. етнография и фолклоръ, III. литературна история и критика. „Подотдѣли не различавамъ, понеже тъй библиографията поради малкия си обемъ е по-наржчна и безъ какъвто и да било показалець . . . Освѣнъ отдѣлни книги, въ тая библиография съмъ посочилъ и всички за насъ интересни статии“ изъ 18 по-важни български поврѣменни издания. Сравнимъ ли дѣла по литература тукъ съ книгописа на Гечева, ще съгледаме на доста мѣста, какъ и двмата пропуцали не маловажни работи. Описътъ на изданията у първия не е зачиталъ всички книгописни податки.

Не е чисто книгописенъ трудътъ на студентката филоложка *Мария Маждракова* „Библиографиченъ прѣгледъ на обнародванитѣ материяли и изслѣдвания по българската диялектология“, излѣзълъ все въ отбѣлѣзанитѣ „Извѣстия“ на славѣнския семинаръ при софийския университетъ; г-ца Маждракова прѣкарва възъ книгописна основа единъ историко-критиченъ прѣгледъ на литературата по изучването на българския езикъ. Изглежда, че тя е имала прѣдъ очи *българскитѣ* публикации и изслѣдвания. „Тукъ прослѣждамъ накратко постепенната поява, първомъ на материали, а послѣ и на изслѣдвания изъ областта на българската диялектология. Материалитѣ излагамъ въ хронологиченъ редъ най-напрѣдъ по списания, а послѣ и по отдѣлни сборници . . . Слѣдъ това съобщавамъ по-малкитѣ и по-голѣми статии по диялектологични въпроси . . . Като добавка привеждамъ нѣкои статии и съчинения изъ

областта на българската граматика и историята на българския езикъ, които иматъ каква-годѣ връзка съ българската диялектология“. Всичкото това градиво се ниже въ забѣлжкитѣ подѣ текста, разбира се привождано и средено не по избрана книгописна система, а не и безѣ свои блѣзни. Доколкото е прѣдставена у М. Маждракова историята на българския фолклоръ, тая може да се допълни и съ податкитѣ въ труда на четвърти свършилъ студентъ филологъ, *Христо Стоиловъ*, „Дѣйностъ на Венелина по българския фолклоръ“ въ „Периодическо списание и пр.“, LXVI. (1905), 345—390, като се придружатъ откъмъ тая страна трудоветѣ на Маждракова и на Стоилова къмъ по-ранния отъ *И. Д. Шишмановъ*, „Значението и задачата на нашата етнография“ въ „Сборникъ за народни умотворения и пр.“ I. (1889), 1—64 (фолклоренъ книгопись въ заб. 2. на стр. 1—5).

Разправяйки за „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ въ Сборникъ за народни умотворения и пр. XVI—XVII. (1900), 339—504, д-ръ *Л. Милетичъ* именува и описва всички производи отъ книжовни усилия на тоя далечъ заметнатъ и откосенъ дѣлъ отъ българския народъ. Производитѣ сж печатани съ латинско азбуке. Въ труда на Милетича е просѣтъ специалниятъ книгопись банатски. А въ другъ неговъ трудъ, „Нашитѣ павликяни“ (Сборникъ за народни умотворения и пр. XIX. 1903, 1—369), се съдържа сжщо така прѣдставенъ книгописътъ на католицитѣ българи на сѣверъ и на югъ отъ Балкана, за южнитѣ отъ които се печатало изпърво съ латиница, а послѣ вече съ кирилица⁵⁴.

⁵⁴ Въ края на приведенитѣ до тукъ трудове по българския книгопись, които сж изворъ за познание на вървежа на българската писана и печатана книга, нека посочимъ и слѣднитѣ руски трудове, дѣто има описи или прѣгледи на доста български издания, — да ги посочимъ като добавка къмъ ония чужди извори, които изредихме въ забѣлжката 23. по-напрѣдъ:

Драгановъ, П. Д.: „Библиографическое обозрѣние литературы южныхъ славянъ за 1895. I. Систематическій указатель важнѣйшихъ произведений болгарской литературы по периодическимъ изданиямъ и отдѣльнымъ сочинениямъ“, — въ Извѣстія отд. русск. яз. и словесн. импер. ак. наукъ, т. I. кн. 2. 1896, кн. 4. 1896. и т. II. кн. 3. 1897. (и отдѣлно: „Библиографическое обозрѣние важнѣйшихъ произведений болгарской литературы за 1895 год. и пр.“ Спб. 1897. 8^о г. 1 лст. + 92 стр.)

Славяновѣдѣние въ 1901 году. Систематическій указатель трудовъ по языкознанию, литературѣ, етнографіи и исторіи. Санктпетербургъ, 1903. 8^о г. XXII + 236 стр. + 1 лст. Българскитѣ трудове тукъ сж съобщени отъ *Л. Милетичъ*.

Славянскій отдѣлъ I. Отдѣлення библиотеки Императорской академіи наукъ. Каталог. I *Списки болгарскихъ периодическихъ изданій, книгъ и брошюръ*. Спб. 1904. 8^о г. 1 лст. + 167 стр. + 1 лст.

Шишмановъ, *Ив. Д.*: Русское вліяніе и Пушкинъ въ болгарской литературѣ [49 стр.]. Това е часть отъ труда, прѣдприетъ и извършенъ отъ *И. В. Ягичъ* подѣ име „А. С. Пушкинъ въ южно-славянскихъ литературахъ, сборникъ библиографическихъ и литературно-критическихъ статей“. [„Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности Академіи наукъ“ т. LXX. 1902. № 2].

Ако бжде тоя прѣгледъ на книгописния трудъ у българитѣ пълненъ откъмъ податки и правиленъ откъмъ оцѣнка, ще трѣба да се заключи, че колкото за нашата *писменостъ*, той е още доста ограниченъ и незапочнатъ въ оня видъ, който да го изравни по система съ книгописа на книжевноста. За българскитѣ *старопечати* до 1806. г. тепърва се е заговорило, а камо ли да се е мислило за описъ. Колкото пъкъ за описъ на нашата *книжевностъ* отъ 1806. г. насамъ, трудътъ е убѣдителенъ доказъ на една жива ревностъ къмъ създаване показалеца на българското книжовно производство. Тоя трудъ е вече значителенъ по количество, ала страденъ по качество. Вината за разнитѣ му болки пада върху нѣколко обстоятелства. Първото е *недостатната уредба* поне на *софийската Народна библиотека*, едничка поставена да посрѣща съ имота си всѣко книгописно искане. Който спомогне да се дотъкми въ библиотеката щото липсува, да се оправи и неуклонно прилага „законътъ за депозиране печатни издания“, па да обезпечи и лесна услуга съ библиотечния имотъ, той ще разрѣши единъ отдавна наболѣлъ у насъ въпросъ не само отъ наученъ, но и отъ общественъ интересъ. Второто обстоятелство е *неуредбата на книжарския пазаръ*. Явно е, че българскитѣ книжари сж готови да харчатъ за разгласа на своята стока; при това пъкъ тѣ чувствуватъ щетата отъ неугворени взаимни сношения. Единъ книжарски сборъ — ала не съ цѣлитѣ на оня отъ 1897. година, но съ цѣли по-високи, книжовно-търговски — би имъ разкрилъ значението и изгодитѣ на една организация на търговията и издателството и на единъ общи органъ за слѣдене и разгласа на книжовната мисль и работа. По частна инициатива бѣ възникналъ вече въ споменатия въ заблѣжка 2. „*Книгописецъ*“ сгоденъ замѣстникъ на нуждния книжарски органъ; за чудо обаче българскитѣ книжари съвсѣмъ го не разбраха: единъ столиченъ книжаръ го върна на редакцията, при все че бѣ обявила, че на книжаритѣ го изпраща даромъ⁵⁵! Третѣто обстоятелство е *липсата отъ поука въ книгописната техника*. „Ръководството“ на С. Аргировъ (заб. 37) и разправицитѣ съ плана на д-ра Баланъ (стр. 169—170) трѣба още да се тълкуватъ въ печата, па да се наредятъ и сказки по стойността и похватитѣ на книгописа. Трудоветѣ, които биха настанали подиръ подобрението въ тритѣ изтъкнати обстоятелства —

⁵⁵ По поводъ на появата на „Книгописецъ“ се яви въ Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія, декабрь 1904. 438—442. критична блѣжка отъ Э. А. Вольтеръ „Новые труды по болгарской библиографіи“. Блѣжката оцѣнява съ нѣколко думи похватитѣ на „Библиографически бюлетинъ“ отъ Народната библиотека въ София и програмата на Книгописецъ“, па заключава съ напомняне на задачитѣ на бждния български книгописъ.

нека се надѣемъ — ще наложатъ инакво, по-вече утѣшно заключение на *историята на българския книгописъ*, на която началото положи Н. Начовъ (вж. забѣлѣжка 3).

А. Теодоровъ Баланъ.

За внимание. — Като не минаха прѣзъ ржката ми всички коректури на колата съсъ стр. 145—160, въ нея сж произлѣзли грѣшки и пропуски, които моля да се поправятъ и дотѣкмятъ съгласно съ долното.

Стр. 149. въ текста на забѣлѣжката подъ линия, редъ 1: Всички рисунки; р. 5: Манасина; р. 6: интересъ; р. 7: по текстъ ватикански, московски и; р. 8: читалище, срв. отъ сжщия професоръ Vechile cronice moldovenesci papa la Urechia, Bucuresci 1891. стр. 76, и Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor etc., Bucuresci 1895. стр. 5; р. 10: брошура, срв. Български прѣгледъ IV. 1897. 8, 158—159.

Стр. 150. отъ 12 р. показалецьтъ ¹⁰ да се отнесе на стр. 151. въ р. 2. подиръ „другаѣ“; а самата забѣлѣжка ¹⁰ на стр. 150. да се завърши съ думитъ: Ржкописното достойние на царь-Симеоновското врѣме отъ българската книжнина е прѣдставено въ библиографския дѣлъ отъ очерка на Д. Цухлевъ „Духовно-литературния животъ на българския народъ при царь Симеона“, Сборникъ за народни умотворения и пр. XII. 1895. 561—614. Авторътъ изрежда азбучно [стр. 589—613] всички писатели и тѣхни творения, които се отнасятъ у насъ къмъ Симеонова вѣкъ, като посочва за всѣко, въ кой ржкописъ се намира. Това би било негли една стѣпка къмъ она опись на творенията отъ старата ни писменостъ, който имамъ на умъ, когато казвамъ, че не е бивалъ още опитванъ. Той се отлича по метода, донѣдѣ и по вещество отъ описа, шо прави основата на съчинението „Обзоръ русской духовной литературы“ отъ Филарета, архиепископъ Черниговски, 3. изд. Спб. 1884.

Стр. 151. въ зб. 11. р. 8. отъ долу: книгописци.

Стр. 152 въ зб. 12. р. 8. о. д.: значенита.

Стр. 153. въ зб. 13. р. 5. о. д.: 1902

Стр. 154. въ зб. 14. р. 16. отъ горъ: стр. 362.; а „Каталог српске народне библиотеке у Биограду, книжевност српска и хрватска, дио I. 1886“ описва букварь съсъ всячка точностъ до „Марка Феодоровича“, па веднага изпуща остатото — „булгаръ родомъ изъ Разлога“; р. 15. о. д.: Софије, и

Стр. 155. въ зб. 16. р. 6. о. д.: Паисиевци

Стр. 158. р. 1.: огледи нова книга

Стр. 159. въ зб. 19. о. д. р. 2: 1896, 7—8; р. 5.: Пловдивъ ... новобългарскаго; р. 7: сжщиятъ „Първата българска печатница въ с. Ватоша [Тиквешко] въ началото на нашето столѣтие“, Библиотека XVIII—XX. 1887. 161—168, па; р. 9: пробуждане — Двѣ... Самоковъ [все тамъ XXXII—XXXIII 1890, 327—351]; р. 10: 1889, 1—25; подъ сжщия насловъ е печатанъ единъ текстъ отъ Дринова въ „Юго-западна България“, бр. 1. отъ 11. IX. 1903, назначенъ първично за единъ солунски календаръ, който не излѣзълъ; М. Димитриевъ, Писма; р. 11: Първа; р. 12: 29... 1905; р. 13: къмъ който

Стр. 160. въ зб. 20 р. 2: въ Габрово ... набавячь; р. 8: 503 заб.; р. 9: Юбилеенъ; р. 11: 113 зб. 1. = Българска сбирка V; р. 13: захващатъ; р. 17: въ хода на; р. 20: не безъ; р. 23: по-горъ въ зб. 14; р. 25: Тѣхната стойностъ

А. Т.

ДЪЛАТА НА ИМПЕРАТОРА АВГУСТА.

(Monumentum Ancyranum).

отъ Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

„Die römische Litteratur hat kein Denkmal aufzuweisen, das die Grösse des Caesarenthums mit so packender Wucht verkündete (Nissen).“

I. Уводъ

1. Споредъ извѣстия у старитѣ автори императоръ Августъ, освѣнъ завѣщанието си, оставилъ у Весталкитѣ на пазене три запечатани документи, които слѣдъ смъртъта му били занесени въ Сената и тамъ прочетени. Единъ отъ тѣхъ съдържалъ разпоредби за погребението му, другиятъ — *breviarium totius imperii*, т. е. прѣгледъ на финансиитѣ и военнитѣ сили на империята; въ една прибавка къмъ тоя докуменъ Августъ давалъ политически съвѣти: прѣпоръчвалъ да се запази настоящата държавна уредба, и да не се разширяватъ повече границитѣ на царството. Третиятъ и най-важенъ документъ съдържалъ, споредъ Светония (Aug. 101), „*indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur*“, т. е. очеркъ на извършенитѣ отъ Августа дѣла, който трѣбвало да се издълбае на двѣ мѣдни таблици, които да се поставятъ прѣдъ Мавзолея му¹⁾). Тоя очеркъ на Августовитѣ дѣла, съставенъ отъ самия него, е запазенъ; той е извѣстниятъ „Анкирски паметникъ“, „царьтъ на надписитѣ“, както го нарича Момзенъ.

Не иска съмнѣние, че старитѣ автори сж се ползували отъ тоя важенъ изворъ за историята на Августъ²⁾; самиятъ оригиналъ на надписа не ни е запазенъ. Притежаваме само копия, едно отъ които — на латински съ гръцки прѣводъ — е запазено въ

¹⁾ Ср. *H. Peter*, die geschichtl. Litteratur der röm. Kaiserzeit, Bd. I, 453 сл.; *Schanz*, Geschichte der röm. Litter. т. II, 1-te Hälfte, 2-о изд. стр. 9 сл.; *Gardthausen*, Augustus und seine Zeit, I, стр. 1279 сл. — Тоя Мавзолей Августъ съградилъ на Марсово поле 28 г. пр. Хр.

²⁾ ср. *W. Fürst*, Suetons Verhältniss zu der Denkschrift des Augustus. Dissert. 1904.

малоазиатския градъ Ангора (старата Анкира); друго копие на надписа, тоже съ гръцки прѣводъ, се е намѣрвало въ гр. Аполония (дн. Олу-бурлу) въ М. Азия; но отъ него е запазена само частъ отъ гръцкия прѣводъ³⁾. Тая публикация на надписа въ малоазиатски градове стои въ свързка съ съграждането храмове въ честь на Августа и на Римъ. Въ 29 г. пр. Хр., по поводъ на една просба отъ жителитѣ на провинцитѣ Азия и Витиния, Августъ разрѣшилъ на Азиатцитѣ да построятъ храмъ нему и на Римъ въ гр. Пергамонъ, а на Витинцитѣ — да построятъ подобенъ въ Никомедия. Па и жителитѣ и на други провинции въ гръцкия Изтокъ взимали позволение да съградятъ подобни храмове Ρώμη καὶ Σεβαστῶ (На Римъ и Августа); съ сжщата цѣль е билъ съграденъ и храмътъ въ Анкира въ провинция Галатия⁴⁾. Слѣдъ като станалъ извѣстенъ Августовиятъ отчетъ, Анкирцитѣ намислили да си доставятъ прѣписъ и прѣводъ, за да го вдѣлбать въ стѣнитѣ на храма.⁵⁾ При това станала малка грѣшка. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че изложениятъ прѣдъ Мавзолея въ Римъ надписъ навѣрно носѣлъ слѣдния надсловъ: „дѣлата на Бога Августа, чрѣзъ които покори земния кржгъ подъ властѣта на римския народъ, и разноскитѣ, които направи за държавата и римския народъ“. А пѣкъ въ Анкира надсловътъ гласи: „отъ дѣлата на Бога Августа, чрѣзъ които покори земния кржгъ подъ властѣта на римския народъ и отъ разноскитѣ, които направи за държавата и римския народъ и които сж вдѣлбани на два мѣдни стълба, находещи се въ Римъ — слѣдва подолу прѣписъ“. За да си обяснимъ разликата между двата надслова, трѣбва да приемемъ, че документътъ е билъ съобщенъ на Анкирцитѣ съ писмо може би отъ легата на провинция Галатия; съобщението на легата, че се прилага въ писмото прѣписъ отъ искания документъ, Анкирцитѣ по недоразумѣние счели за надсловъ и го вдѣлбали прѣдъ надписа въ по-горѣ съобщената форма⁶⁾.

Храмътъ на Августа и на Римъ въ Анкира билъ обърнатъ отъ христианитѣ въ църква, и по-сетнѣ отъ турцитѣ — въ гробища. Дълго врѣме не се знаело, какво съкровище крие тоя храмъ. Чакъ въ 1555 г. едно посолство на императора Фердинанда II, пратено при Сулимана въ М. Азия, намѣрило надписа въ Анкира и снело първия прѣписъ отъ нѣкои части на латинския текстъ. Но тоя прѣписъ не могълъ да удовлетвори интереса на ученитѣ. Тепърва въ 1861 г. една френска експедиция снела факсимиле отъ латинския

³⁾ *Mommsen*, *Res gestae divi Augusti*, p. XXXIV.

⁴⁾ ср. *E. Kornemann*, въ *Beiträge zur alten Geschichte* I, 98 сл.

⁵⁾ За мѣстото въ храма, дѣто е поставенъ надписътъ в. *Koepf*, *Mittheilungen des Archäol. Instit. in Rom*, Bd. XIX (1904), стр. 52 сл.

⁶⁾ *Mommsen*, I. с. стр. XI.

текстъ и отчасти отъ гръцкия; съ това се даде възможностъ за по-точно запознаване съ паметника. Най-послѣ въ 1882 г. архитектуртъ *Humann*, подпомаганъ отъ учения *von Domaszewski*, сне гипсови отливъци отъ надписа, които сега се намѣрватъ въ Берлинъ. Въз основа на новопридобития материалъ и на по-раннитѣ материали и издания Момзенъ издаде надписа въ 1883 г.⁷⁾, като го снабди съ коментаръ, написанъ на латински. Това майсторско издание образува основа за по-нататъшнитѣ работи върху паметника. Текстътъ е до толкова установенъ, щото за отдѣлни думи може да има съмнѣние, но фактитѣ сж вече сигурно установени било чрѣзъ латинския, било чрѣзъ гръцкия текстъ⁸⁾. И нашия прѣводъ, който слѣдва по-долу, е направенъ главно споредъ текста на Момзеновото издание; възползувахме се и отъ нѣкои поправки на текста отъ *Gottanka*, *Suetons Verhältniss zu der Denkschrift des Augustus*, 1904, стр. 51 сл.

2. Както латинскиятъ, тъй и гръцкиятъ текстъ сж раздѣлени на 35 глави, които, ако и да не сж нумерирани, ясно сж обозначени съ това, че първиятъ редъ на всѣка глава се издава къмъ лѣво извънъ линията на другитѣ редове. Това дѣление на глави сигурно се е намѣрвало вече въ изложения въ Римъ екземпляръ. Паметникътъ се дѣли на три части: въ първата часть (гл. 1—14) се говори изобщо за отдаденитѣ Августу почести (магистратури, жречества, триумфи и пр); въ втората часть (чл. 15—24) — за разходитѣ отъ частни срѣдства, които Августъ направилъ въ полза на държавата и народа; въ третата часть (чл. 25—35) — за дѣлата му въ мирно и военно врѣме. Ала тая диспозиция не е строго запазена, защото въ първата часть покрай почетитѣ се споменуватъ и нѣкои дѣла. Явно е сжщо, че надсловътъ, който впрочемъ не произхожда отъ Августа, не дава ясна прѣдстава за цѣлото съдържание на документа.⁹⁾

Езикътъ на паметника отговаря на характеристиката, която дава Светоний (Aug. 86) за стила на Августа: „стилътъ на Августа билъ простъ и елегантенъ; той избѣгвалъ неподходни и неестествени изрази и, — както казвалъ самъ — думи, които миришели на старина; особно се грижилъ да изразява, колкото се може, по-ясно мислитѣ си и пр.“

Августъ не си е поставилъ задача, да даде пълно изложение на вътрешнитѣ и външнитѣ събития. Не споменува напр. присѣди-

⁷⁾ *Res gestae divi Augusti, iterum ed. Th. Mommsen.*

⁸⁾ в *H. Peter*, ц. с. I, 453. — Литературата върху monumentum Ancyranum е указана отъ *Gardthausen*, *Augustus*, II, стр. 876.

⁹⁾ в *Mommsen*, стр. V.

няването на провинциитѣ Галатия и Юдея, потушаването на илирийско-панонското въстание. За гражданскитѣ войни говори много кратко и крайно прѣдпазливо, безъ да споменува имената на противниците си. Изобщо Августъ разказва само като държавникъ и императоръ, а не като частно лице; затова не споменува нищо отъ чисто частния си животъ. Той начева изложението си тепърва отъ момента, когато събира войска и почва да играе политическа роль. Сената споменува често съ почитъ, но отдѣлни сенатори не се именуваатъ.

За справедлива оцѣнка на паметника не бива да се забравя, че Августъ писалъ за гражданската маса въ Римъ; затова той особно грижливо и подробно говори за разносикитѣ, които направилъ за игри и подаръци; съ това сжщото се обяснява и тенденциозността за нѣкои негови извѣстия. За Августа е мѣродавно официалното схващане на фактитѣ. Напр. той твърди, че възстановилъ старата республиканска уредба, че почналъ гражданската война, за да отмъсти за баща си, че простилъ на всички побѣдени неприятели и пр.; това всичко не отговаря точно на историческата истина; то е фикция, съ която народътъ билъ отдавна свикналъ; желанието на Августа било да се подържа тая фикция и затова въ изложението си се съобразява съ нея¹⁰⁾.

Споренъ е до днесъ въпросътъ, къмъ каква литературна категория трѣбва да се причисли тоя своеобразенъ документъ, какъвъ е неговиятъ характеръ¹¹⁾. Твърдѣ е разпространено мнѣнието, че той прѣдставя надгробенъ надписъ,¹²⁾ понеже оригиналтъ му билъ поставенъ прѣдъ Августовата гробница. Противъ това мнѣние рѣшително се изказа Момзенъ¹³⁾. Той обръща внимание на обстоятелството, че при нѣкои гробове освѣнъ собствения надгробенъ надписъ намѣрваме прибавени и други документи (похвални рѣчи, декрети, писма); ако Августовата гробница е имала надгробенъ надписъ, той не би могълъ да стои на два стълба прѣдъ гроба, както е случая съ нашия паметникъ. Още е по-важно, казва по-нататъкъ тоя ученъ, че надгробнитѣ римски надписи по формата си се различаватъ отъ Августовия документъ; въ тѣхъ винаги се споменува на чело името на умрѣлия, а историческитѣ извѣстия се съобщаватъ въ трето лице, докато въ нашия надписъ липсва името, и Августъ говори за себе си въ първо лице. — Отъ друга страна противъ тия аргументи на Момзена е забѣлзано, че имаме и други надгробни надписи, дѣто умрѣлиятъ говори за себе

¹⁰⁾ в. *Gardthausen*, цит. с. I 1284 сл. — *Boissier*, *Cicéron et ses amis*, стр. 386 сл.

¹¹⁾ Разнитѣ мнѣния по тоя въпросъ в. у *Gardthausen*, I, 1288 сл.

¹²⁾ Това приема въ по-ново врѣме и *H. Peter*, ц. с. I, 453.

¹³⁾ *Historische Zeitschrift*, т. 57 (1887), стр. 385 сл.

си въ първо лице, и че изобщо римскитѣ надгробни надписи по форма и съдържание не слѣдватъ опрѣдѣлена норма¹⁴⁾.

Друго обяснение дава Борманъ¹⁵⁾. Споредъ него паметникътъ въ сегашната си форма не е истински надгробенъ надписъ, обаче Августъ го готвѣлъ за такъвъ, за да му бжде поставенъ отъ неговия наслѣдникъ. Тоя послѣдниятъ трѣбвало да прибави почититѣ, указани Августу въ послѣднитѣ години на живота му и слѣдъ смъртѣта му, да му даде окончателна редакция. Тиберий обаче не направилъ това, защото Августъ умрѣлъ скоро слѣдъ съставянето на документа и нѣмало за прибавяне никакви нови почести. Той поставилъ документа прѣдъ Мавзолея безъ никаква промѣна. Но и въ тая модификация теорията, че имаме тукъ надгробенъ надписъ, едва ли може да се подържа; въ него липсватъ елементи, като напр. името, произходътъ, врѣмето на раждането и смъртѣта, които не могатъ да липсватъ въ единъ надгробенъ надписъ¹⁶⁾.

Споредъ Момзена документътъ е само единъ видъ „отчетъ“ (Rechenschaftsbericht) за 50-годишното управление на Августа. Той може да се сравни съ надписитѣ на персийскитѣ царе въ Персеполъ, съ надписа на единъ царъ въ Адулисъ¹⁷⁾, съ тоя на царя Антиоха I Комагенски въ Нимрудъ-дагъ¹⁸⁾ и съ надписа на Адриана въ Атинския пантеонъ. Обаче Анкирскиятъ паметникъ надминува всички други подобни документи.

3. И други учени въ по-ново врѣме, напр. Gardthausen¹⁹⁾, Kognemann²⁰⁾, се изказаха противъ теорията за надгробенъ надписъ; но въ тия нови изслѣдвания се разглежда повече другъ единъ важенъ въпросъ, именно въпросътъ, кога и какъ е произлѣзълъ документътъ, дали можемъ да различимъ въ него по-стари и по-нови откъслечи, да откриемъ отпослешни прибавки. Тукъ ще изложимъ на кжсо изказанитѣ по тоя въпросъ прѣдположения.

Отъ послѣднитѣ думи на документа гл. 35: „когато написахъ това, карахъ 76-та си година“ на пръвъ погледъ излиза на явѣ, че той е написанъ въ 14 г. слѣдъ Хр.; това се потвърдява и отъ обстоятелството, че изброенитѣ въ него почести и дѣла на императора достигатъ до тая година.

¹⁴ а) в. *Peter*, ц. м. стр. 454.

¹⁵ б) в. у *Peter*, I, 455, заб. 1; мнѣнието на Бормана приема и *Schanz*, ц. с. II, I, стр. 11.

¹⁶) в. *Gardthausen*, I 1289.

¹⁷) в. *Mommsen*, *Roem. Gesch.* V, 559 заб.; *Pauly-Wissowa*, *Realencycl. der kl. Alt. u. Wiss.* I, 431.

¹⁸) у *Dittenberger*, *Oriens Graeci inscript. selectae* I, № 383.; *Pauly-Wissowa*, I, 2487.

¹⁹) *Augustus*, I, 1289.

²⁰) Въ цитираниѣ по-долу статии въ *Beiträge zur alten Geschichte*.

Момзенъ обаче съ право се е усъмнилъ въ това датиране на документа; той обръща внимание на гл. 15, въ която се изброяватъ по хронологиченъ редъ направенитѣ на римския народъ подаръци въ г. 44, 29, 24, 23, 12 и 5 пр. Хр. и слѣдъ това подаръкъ на ветеранитѣ въ 29 г. пр. Хр.; на послѣдно мѣсто се споменува още единъ подаръкъ на плебса въ 2 г. пр. Хр.; това извѣстие изглежда като послешна прибавка, защото мѣстото му е собствено слѣдъ прѣдложението, въ което се говори за подаръка въ 5 г. пр. Хр. Отъ това Момзенъ заключава, че документътъ е написанъ слѣдъ 5 г. пр. Хр. и прѣди 2 г. пр. Хр. (може би въ 4 г. пр. Хр.). По-нататкъ Момзенъ²¹⁾ подържа, че извѣстни числа въ документа, относещи се къмъ годината, въ която умрѣлъ Августъ (14 г. сл. Хр.), не произхождатъ отъ него, ами сж прибавени слѣдъ смъртъта му отъ друга ржка (може би отъ Тиберия). И тъй Момзенъ е на мнѣние, че документътъ не е написанъ въ 14 г. сл. Хр., а много по-рано, и послѣ е допълненъ отъ чужда ржка.²²⁾

Момзеновото мнѣние приематъ и двамата видни учени, които сж се занимавали напослѣдкъ съ тоя документъ. Първъ се изказа проф. Е. Коппемапп²³⁾, който се постара да издири по-точно постепенния произходъ на отчета; слѣдъ него — U. Wilcken.²⁴⁾ И двамата сж съгласни първо въ това, че Августъ много години наредъ е допълвалъ първоначалния концептъ на документа и второ, че Августъ слѣдъ 6. година сл. Хр. не е работилъ вече надъ документа, понеже успѣшната борба противъ Панония (6—9 год. сл. Хр.) не се споменува въ него²⁵⁾. По-нататкъ, обаче, двамата учени застѣпватъ различни мнѣния. Коппемапп²⁶⁾ мисли, че първоначалниятъ концептъ се състоялъ само отъ гл. 1—4, послѣ гл. 34 и на края думитѣ: *consul egam, — cum scribebam* и пр. Послѣднитѣ думи на гл. 4: „Билъ съмъ консулъ 13 пѣти, когато пишехъ това, и карахъ 37-та година на трибунската си власть“ трѣбва да се отдѣлятъ въ особна глава²⁷⁾; тѣ съдържатъ една дата подобна на тая въ гл. 35, отъ което е явно, че първоначално тѣ образували края на документа и опрѣдѣляли врѣмето на неговото написване. Споредъ Корнемана послѣднитѣ думи на тая дата: „и карахъ 37-та год. на трибунската си власть“ сж посетнешна прибавка; когато Августъ писалъ първия концептъ,

²¹⁾ *Res gestae*, стр. 193 сл.

²²⁾ в. *Histor. Zeitschr.* 57 (1887) стр. 397.

²³⁾ *Beiträge zur alten Geschichte*, II, 141—162; III, 74—84.

²⁴⁾ *Hermes*, т. 38 (1903) стр. 618—628.

²⁵⁾ Споредъ Коерр цит. м стр. 75, тоя аргументъ не доказва нищо.

²⁶⁾ *Beitr. zur alten Gesch.* IV, 94.

²⁷⁾ Съ това е съгласенъ и Коерр.

той още не притежавалъ трибунската властъ (*tribunicia potestas*), и датираше само съ консулата си; той получилъ тая властъ на 27 юни 23. год. прѣдъ Хр.: значи тая дата е *terminus ante quem* на първия концептъ. *Terminus post quem* е 27. год. пр. Хр., въ която Августъ получилъ почетитѣ изброени въ гл. 34, т. е. въ послѣд-вята глава на първия концептъ. Отъ обстоятелството, че Августъ отъ лѣтото 27. год. до началото на 24. год. отсъствувалъ отъ Римъ, и отъ това, че послѣднитѣ думи въ гл. 34: „отъ тогава надминувахъ и пр.“ прѣдполагатъ, че сж минали нѣколко години между събитията и тѣхното описване, Корнеманъ заключава, че първиятъ концептъ е написанъ въ 24. или 23. год. прѣдъ Хр.; по-вѣроятно е да приемемъ 23. г., въ началото на която Августъ билъ тежко боленъ и, като се страхувалъ да не умре, направилъ отчетъ за досегашнитѣ си дѣла; това се потвърждава и отъ обстоятелството, че гл. 5, съ която билъ продълженъ по-послѣ първиятъ концептъ, описва събития отъ 22. год. прѣдъ Хр. И тѣй, споредъ Корнемана, въ края на първия концептъ сж стояли думитѣ: *consul eram*²⁸⁾ *undecimum, cum scribebam haec*. Първитѣ петъ (1—4, 34) глави сж наредени строго хронологично; отъ гл. 5 нататкъ хронологичниятъ редъ се изоставя и на мѣстото му се явява прѣдметенъ редъ: значи, когато Августъ отново взелъ да продължава документа, той работилъ вече по другъ планъ; това продължение — втора редакция — на документа до гл. 13 Корнеманъ е наклоненъ да постави ок. 12. г. пр. Хр., или между 12. и 8. г. пр. Хр.²⁹⁾.

Споредъ същия ученъ³⁰⁾, и гл. 14 и 35, въ които се разказватъ почетитѣ на императора въ 2. год. пр. Хр., принадлежатъ заедно; тѣ³¹⁾ сж написани слѣдъ 2. год. пр. Хр. За гл. 15 може да се приеме съ Момзена, че е написана въ 4. год. пр. Хр.; съ нея се захваща отдѣлътъ за разходитѣ (*impensae*); цѣлиятъ този отдѣлъ, споредъ Корнемана, е написанъ вѣроятно въ 4. г. пр. Хр. слѣдъ събитията въ 5. год. пр. Хр., когато Гай Цезарь, бждещиятъ наслѣдникъ на Августа, билъ обсипанъ съ почести и императорътъ, зарадванъ отъ това, направилъ голѣми подарѣци на римския народъ; по тоя случай той записалъ — като прибавка къмъ I-ия

²⁸⁾ Сега въ текста стои *fuera*; тая форма показва, че тоя отдѣлъ е съставенъ по-рано.

²⁹⁾ Beiträge IV, 96.

³⁰⁾ Beiträge II, 146.

³¹⁾ И то гл. 14 въ редакцията, която притежаваме; въ една по-стара редакция (написана може би около 4 г. пр. Хр.) на тая глава се говорѣло само за Гая Цезарь; послѣ, скоро слѣдъ 2. год. пр. Хр., била допълнена и съ споменуването на Луция Цезаря; слѣдъ смъртъта на двамата най-послѣ били прибавени и думитѣ *quos iuvenes mihi eripuit fortuna* (които сждбата ми отне още като младежи): Корнеманъ, стр. 148.

отдѣлъ — всичко, що подарилъ до сега на плебса и на войниците⁸²⁾.

Новитѣ почести, които получили въ 2. г. пр. Хр. Луций Цезарь и самъ Августъ (*pater patriae*, гл. 35), дали поводъ Августу да опише това, що получилъ, и това, що далъ той въ замѣна; това е станало още приживѣ на наследниците му, значи прѣди 2. год. сл. Хр.; при тоя случай била прѣработена и гл. 14 (прибавенъ билъ Луций Цезарь, вж. по-горѣ заб. 31) и въобще цѣлия втори отдѣлъ билъ допълненъ⁸³⁾, дѣто имало нужда, и докаралъ до слѣдъ 2. год. пр. Хр.; при тая редакция е прибавена и гл. 35 безъ послѣдното прѣдложение въ сегашната му форма.

Въ третия отдѣлъ (гл. 25—33) Корнеманъ⁸⁴⁾ открива най-малко двѣ редакции; втората редакция личи въ тия мѣста, дѣто се изтъкватъ заслугитѣ на Тиберия: тя трѣбва да се постави слѣдъ 5 год. сл. Хр., защото въ чл. 26 се споменува Германския походъ на Тиберия (5 год. сл. Хр.); а първия концептъ на тоя отдѣлъ билъ написанъ между 2. год. пр. Хр. и 2 сл. Хр.⁸⁵⁾, т. е. въ сжщото врѣме, въ което пада и втората прѣработка на цѣлия документъ: значи и при тая прѣработка документътъ билъ сжщеврѣменно разширенъ. Най-послѣ документътъ билъ още веднажъ прѣработенъ въ 6. г. сл. Хр.⁸⁶⁾; тогава сж изтъкнати заслугитѣ на Тиберия (въ гл. 26 и 30) и сж направени и други прибавки (напр. учредяването на *asarium militare*, пращането Вонона за царь на Партия и пр.).

Вѣроятно, слѣдъ смъртъта на Августа Тиберий, или други нѣкой по негова поржка, направилъ още нѣколко малки измѣнения и прибавки, за да допълни документа до 14. г. сл. Хр.

И тѣй, споредъ Корнемана, тритѣ части на документа сж написани една слѣдъ друга въ разни врѣмена. Противъ това схващане се изказа U. Wilcken въ цитираната вече статия; той е на мнѣние, че и тритѣ части на документа сж конципирани отъ Августа изведнажъ, тѣй щото тѣ се допълнятъ една друга и правятъ впечатление като нѣщо цѣло; отъ това, че Августъ е ра-

⁸²⁾ Въ послѣдната си статия (*Beiträge IV, 96*) К., като се ползува отъ блѣжкитѣ на Sigwart (въ *Beiträge III, 548*), приема, че редакцията на втория отдѣлъ отъ 4 г. пр. Хр. се е простирила не до гл. 24, а до гл. 21 включ.; главн 22 и 23, въ които се говори за игритѣ, били написани тепърва слѣдъ 2. г. пр. Хр. по поводъ на блѣскавитѣ игри, дадени въ 2 г. пр. Хр.

⁸³⁾ Нѣколко допълнения, направени сега, изброява Корнеманъ, ц. м. стр. 148.

⁸⁴⁾ *Beiträge II, 149* сл.

⁸⁵⁾ Това К. заключава отъ обстоятелството, че арменскитѣ бъркотии, при които за пръвъ пѣтъ се отличилъ политически Гай Цезарь, се разказватъ по-обширно, и че Германия отсамъ Елба се схваща като римска провинция.

⁸⁶⁾ в. *Kornemann, Beiträge, III, 74* сл.

ботилъ надъ II. часть въ 4. г. пр. Хр., никакъ не слѣдва, че тепърва тогава почналъ тая часть; напротивъ. първиятъ концептъ на II. часть може да е толкова старъ, колкото и тоя на I. часть; сжщото важи и за III часть. Нѣщо повече: Вилкенъ има и прѣко доказателство, че Августъ е работилъ надъ II. часть и прѣди 4. г. пр. Хр. Въ гл. 15 четемъ: „въ 18-та год. на трибунската си власть, въ 12-ия си консулатъ, дадохъ на 320,000 души отъ градския плебсъ по 60 денара на човѣкъ“; до като по-рано Августъ изчисляваше подаръцитѣ на народа сѣ въ сестерции, тукъ изведнажъ смѣта съ денари; освѣнъ тука, смѣтка съ денари се намѣрва и въ послѣдното прѣдложение на тая глава, което е по-сетнешна прибавка, както видѣхме по-горѣ. Отъ тая неочаквана промѣна въ начина на смѣтането Вилкенъ заключава, че и първото прѣдложение, въ което намѣрваме денарната смѣтка, не е написано наведнажъ съ прѣдишнитѣ прѣдложения, въ които се смѣта на сестерции, а е по-сетнешна прибавка. Съ това се доказва, че вече въ врѣме на 12-ия Августовъ консулатъ (5 год. пр. Хр.) основата на цѣлия отдѣлъ била готова и че тогава станало вече нужда отъ прибавки⁸⁷⁾.

Тоя аргументъ на Вилкена би билъ рѣшителенъ, ако да не можеше да се намѣри положителна причина за ненадѣйната употреба на денарното смѣтане въ въпросното прѣдложение; а такава причина е намѣрена отъ O. Hirschfeld⁸⁸⁾; споредъ него, тия 60 денара се обясняватъ съ това, че сж раздавани на получателитѣ на жито; това изрично се изтъква при раздаването въ 2. г. пр. Хр.: *plebei, quae tum frumentum publicum accipiebat* (гл. 15. на края); 60 денара е срѣдната цѣна на 60 *modii* жито, на които ималъ право получателитѣ на *frumentum publicum*; за да не се затъмни значението на тая сума (60 денара), Августъ не я прѣобърналъ въ сестерции. И тъй, тоя аргументъ противъ Корнемана пада.

Споредъ Вилкена, и часть III е конципирана сжщеврѣменно съ часть I и II.; за доказателство навежда слѣдното. Въ гл. 26 четемъ: *Gallias et Hispanias provincia[s] et Germaniam qua inclu]dit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis flum[inis] rascavi*; въ тия думи редътъ, по който сж изброени тритѣ страни, не съотвѣтствува на географическата прѣдстава „отъ Гадесъ до устието на Елба“; Августъ би трѣбвало да каже *Hispanias et Gallias et Germaniam*; но понеже въ текста не стои така, Вилкенъ заключава, че думитѣ „*et Germaniam qua includit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis*“ сж по-сет-

⁸⁷⁾ U. Wilcken, Hermes, т. 38, стр. 622 сл.

⁸⁸⁾ У Kornemann, Beitr. z. alt. Gesch. IV, 90.

нешна прибавка; това се потвърждава и отъ своеобразното положение на думата „provincias“ въ горното предложение. Споредъ Вилкена, тая прибавка е направена най-късно скоро слѣдъ 5. г. пр. Хр. (*terminus post quem* е походътъ на Тиберия до Елба въ 9. пр. Хр.); значи тогава вече съществувалъ първоначалниятъ концептъ на III часть. (цит. м. стр. 624 сл.).

Корнеманъ е съгласенъ съ Вилкена, че въпроснитѣ думи сж по-сетнешна прибавка, но относително датирането на тая прибавка той е на друго мнѣние. Споредъ него³⁹⁾, гл. 26 и 27 иматъ своеобразна композиция поради по-сетнешнитѣ прибавки. При първоначалното имъ написване е слѣдванъ географически редъ: гл. 26 начева се провинцитѣ на Западъ., глава 27 — съ тия на Изтокъ; а въ всѣка отъ тия глави е запазенъ хронологически поредъкъ; въ гл. 26 (безъ прибавката за Германия): Галия, Испания, Алпитѣ; въ 27: Египетъ и Армения.⁴⁰⁾ Понеже въ тѣхъ се споменува еспедицията на Тиберия въ 5. г. сл. Хр. (въ 26 гл.), слѣдва, че при послѣдната редакция отъ 6. г. сл. Хр. Августъ работилъ надъ тия глави; но първата имъ редакция, споредъ Корнемана, трѣбва да се постави скоро слѣдъ 2. г. пр. Хр. Когато била прибавена бѣлѣжката за еспедицията на Тиберия „до границитѣ на Цимбритѣ“, което дало поводъ Августу да спомене и еспедициитѣ въ Етиопия и Арабия; тия добавки, както и добавката въ гл. 27 за завоюването на Сицилия и Сардиния, развалили първоначалния географически и хронологически поредъкъ на тия двѣ глави, които сж написани отъ Августа съ огледъ къмъ Гая Цезаря и Тиберия, евентуалнитѣ негови наследници, и въ тѣхенъ интересъ. И прибавката „et Germaniam qua includit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis“ принадлежи на редакцията отъ 6 г. сл. Хр., защото тепърва съ похода на Тиберия отъ 5 г. сл. Хр. послѣдвало пълно усмиряване на Германия „до устието на Елба“.

Вилкенъ изобщо е на мнѣние, че годината на първия концептъ не може да се опрѣдѣли; само прибавкитѣ могатъ да се разпознаятъ; напр., бѣлѣжката за третия цензъ въ 14. г. сл. Хр. е прибавена отъ Тиберия — както доказва Момзенъ; и вториятъ цензъ отъ г. 8. пр. Хр. е прибавенъ отпослѣ отъ Августа. Цѣлата втора часть на гл. 16, дѣто е дума за обратното изпращане на солдатитѣ въ муниципитѣ, е прибавена постепенно. Въ гл. 20 предложението:

³⁹⁾ ц. м. IV, 91 сл.

⁴⁰⁾ Това отговаря на хронологията: Галия била усмирена въ 28 и 27 г., Испания въ 25 и 19 г. пр. Хр., Алпийскитѣ войни били свършени въ 15 г. пр. Хр. Египетъ става провинция въ 30 г. пр. Хр.; първото събитие въ Армения, което се споменува тукъ, се отнася въ 20 г. пр. Хр.

„водопроводитѣ, които отъ старостъ на нѣколко мѣста бѣха на падане, поправихъ и удвоихъ тѣй наречената aqua Marcia, като доведохъ новъ изворъ въ водопровода ѝ“ тоже е послешна прибавка; и гл. 33 е прибавка; сжщо и гл. 35, която е добавена слѣдъ 2. г. сл. Хр.

Още по-скептически се отнася къмъ аргументитѣ на Корнемана Коерр⁴¹⁾, комуто мисълта, че Августъ дълго врѣме работилъ надъ отчета си, се вижда дори смѣшна. Той се старае да обори доводитѣ на Корнемана, като изказва и своето мнѣние. Коерр мисли, че мѣстото на гл. 25, въ която се говори за войната противъ Секста Помпея и Антония, е собствено слѣдъ гл. 2, въ която е дума за войната противъ убийцитѣ на Цезаря; ако я поставимъ на това мѣсто, ще получимъ пълень разказъ за гражданскитѣ войни до основанието на принципата. Но защо тая глава е попаднала на друго мѣсто? Споредъ Коерр е вѣроятно, че малко тъмнитѣ думи на края на гл. 27, които се отнасятъ къмъ войнитѣ противъ Секста Помпея и Антония, сж дали поводъ да се прѣмѣсти тая глава на сегашното ѝ мѣсто, за да служи като обяснение; това е направено отъ редактора (Тиберий) слѣдъ смъртъта на Августа (ц. м. стр. 71). Обаче това мнѣние на Коерр не може да се приеме; освѣнъ че съвсѣмъ недостатъчно е мотивирано прѣмѣстването на тая глава отъ мѣстото ѝ слѣдъ гл. 2 на сегашното ѝ мѣсто, но противъ него говори, споредъ насъ, и слѣдното. Въ края на гл. 4 четемъ думитѣ: „когато пишехъ това билъ съмъ консулъ 13 пжти и пр.“; тѣзи думи трѣбва да се разглеждатъ въ свръзка не само съ послѣдното прѣдложение на гл. 35, но и съ думитѣ въ гл. 7: „пръвъ на сената бѣхъ 40 години до деня, когато написахъ това“, и въ гл. 25: „между тѣхъ тия, които или сж били по-прѣди консули, или станаха послѣ до деня, когато се написа това и пр.“ Тия дати въ глава 7 и 25 биха били съвсѣмъ безсмислени, ако да не бѣше опрѣдѣлено по-рано съ консулата врѣмето на написването (въ гл. 4 на края). Понеже Августъ въ гл. 4 опрѣдѣлилъ точно врѣмето на написването, въ гл. 35 се ограничава да укаже само годината на живота си, въ която то послѣдвало. Ако това е право, не ще можемъ да одобримъ прѣмѣстването на гл. 25 слѣдъ гл. 2, понеже горѣ-цитиранитѣ думи въ гл. 25, които сж написани съ огледъ къмъ датата въ гл. 4, не могатъ да прѣдхождатъ тая дата. Ние сме напълно съгласни съ мнѣнието на Корнемана, че тая дата въ гл. 4 е дата на първия

⁴¹⁾ Mittheil. des arch. Inst. Rom XIX (1904), стр. 58 сл. Трѣбва да забѣлжимъ, че статията на Коерр се появи прѣди статията на Корнемана (въ Beitr. z. alt. Gesch. IV), съ която послѣдниятъ отговаря на Вилкена.

концептъ; когато Августъ писалъ гл. 7 и 25 той промѣнилъ, разбира се, датата въ гл. 4 и я съгласилъ съ врѣмето на написването на тия глави.⁴²⁾

На дѣйността на „редактора“, споредъ Коерр, дължатъ мѣстото си и двѣтѣ послѣдни глави (34 и 35); тия глави, въ които се споменуватъ двѣтѣ почетни титли на Августа (Angustus, pater patriae), нарочно сж поставени на края; но тѣ не сж написани наведнажъ съ прѣдидешиятъ; по съдържание тѣ принадлежатъ собствено въ първия отдѣлъ слѣдъ гл. 13, като завършъкъ на почетитѣ, за които се говори въ гл. 5 и сл.

Изобщо, споредъ Коерр, нищо не говори противъ мнѣнието, че Августъ на края на дългия си животъ написаль набързо и наведнажъ тия нѣколко страници. Съ това ние не можемъ се съгласи; ние наистина не отричаме, че нѣкои отъ аргументитѣ на Корнемана сж субиективни; но, както вече казахме, мнѣнието на тоя ученъ за първоначалния концептъ на документа е добръ обосновано; а това вече значително подкрѣпя теорията на Корнемана и за останалитѣ части на отчета. И въ послѣдната си статия,⁴³⁾ посветена на занимаещия ни въпросъ, Корнеманъ подържа мнѣнието си, подкрѣпя го съ нови аргументи, като оборва възгледа на Коерр. Корнеманъ доказва, че гл. 25 не прилѣга тъй добръ слѣдъ глава 2, дѣто я поставя Коерр; тя може добръ да се разбере на сегашното си мѣсто: въ нея се говори за очистването на морето отъ пирати, за клетвата, която Италия доброволно принесла Августу, за сжщата клетва и на провинциитѣ; мисълта за провинциитѣ се продължава твърдѣ умѣстно въ гл. 26 съ думитѣ: *omnium provinciarum populi Romani* и пр. На първъ погледъ е непонятно само мѣстото на послѣдното прѣдложение на гл. 25: „подъ мои знамена служиха тогава повече отъ 700 сенатори; между тѣхъ тия, които или сж били по-прѣди консули, или станаха послѣ до деня, когато се напиша това, бѣха на брой 83 души, а пъкъ жреци — около 170“; тия думи по би прилѣгали слѣдъ прѣдложението, дѣто се говори за Италия (въ сжщата глава). Но Корнеманъ много добръ обяснява, защо тѣ сж поставени на края: Тоя документъ е писанъ за римския плебсъ, затова Августъ поставялъ най-ефектнитѣ мисли на

⁴²⁾ в. моята статийка *Zum Monumentum Ancyrantum*, въ *Beitr. zur alt. Gesch. V*, 416.

⁴³⁾ Тая статия: подъ насловъ „*Zum Streit um die Entstehung des Mon. Ancyrantum*“ ще излѣзе въ *Beiträge zur alt. gesch. V*, 3 кн.; проф. Корнеманъ бѣ тъй любезенъ да ни прати тая своя статия въ послѣдна коректура; приятна длъжностъ ни е да му изкажемъ и тукъ сърдечна благодарностъ. [Въпросната статия излѣзе вече въ споменатото списание, което за напредъ ще носи заглавие *Klio*; тя се намѣрва на стр. 317 сл.]

края на отдѣлнитѣ строфи или глави и въ края на главнитѣ отдѣли; така първиятъ отдѣлъ свършва въ противоположностъ на хронологическия поредѣкъ съ затварянето храма на Янусъ и съ хвалбата, че Августъ въ това надминалъ прадѣдитѣ (в. гл. 13); отдѣлътъ за разходитѣ (*impensae*) се свършва съ гл. 24, дѣто се изброяватъ подаръцитѣ на боговетѣ и храмоветѣ; за гл. 34 казахме, че е стояла въ първоначалния концептъ; при допълненията Августъ я оставялъ заедно съ гл. 35 нарочно на края, защото тие двѣ глави образуватъ хубава „поанта“. ⁴⁴⁾ Последнитѣ думи на глава 4: „въ триумфитѣ ми прѣдъ колесницата бидоха водени деветъ царе или царски дѣца“, би били по-намѣсто по-горѣ, дѣто се говори за триумфитѣ; но тѣ сж поставени нарочно на края на тая глава, за да направятъ на читателя по-голѣмо впечатление; по сжщата причина се обяснява и мѣстото на послѣдното прѣдложение въ гл. 25, за което бѣ въпросъ по-горѣ. ⁴⁵⁾

Композицията на гл. 3 и 4 е споредъ Корнемана много искусна; той доказва, че тия двѣ глави сж прѣдзначени да замѣстятъ разказъ за войнитѣ на триумвиралното врѣме (до 29. г. пр. Хр.). Слѣдъ глава 4 има голѣма блѣзна, защото глава 5 почва съ 22. г. пр. Хр.; между 29 и 22 г. пр. Хр. падатъ най-важнитѣ събития отъ вътрешната история: основанието принципата; ако приемемъ, че гл. 34 първоначално е била слѣдъ гл. 4 (вж. по-горѣ), то всичко ще бжде въ редъ; въ 34 гл. се намѣрватъ и „поантитѣ“ на първия концептъ; въ нея се споменува послѣдната най-висока честь, оказана Августу: *clupeusque aureus in curia Julia positus, quem mihi senatum populumque Romanum dare virtutis clementiae iustitiae pietatis causa testatum est per eius clupeae inscriptionem*. Корнеманъ забѣлѣзва, че примѣритѣ за тия четири главни добродѣтели се намѣрватъ въ първитѣ глави: *virtus* излиза отъ гл. 1—3, *clementia* отъ гл. 3, *iustitia* отъ гл. 2, *pietas* (къмъ убития баща и боговетѣ) отъ гл. 2 и 4. — Най-послѣ Корнеманъ справедливо задава въпроса: могълъ ли е Августъ да напише думитѣ въ гл. 34: „отъ тогава надминавахъ всички по достойнство, но властъ нѣмахъ повече отъ тия, които бѣха и на мене колезии въ магистратурата“ въ 14. г. сл. Хр., или слѣдъ 2. пр. Хр., или даже слѣдъ 23. г. пр. Хр., безъ да бжде обвиненъ въ голѣма лѣжа? Тукъ не може да се мисли за колезии на Августа въ трибунската му властъ; тия колезии на принцепса сж консулитѣ; щомъ е така, тия думи сочатъ къмъ врѣмето, когато Августъ билъ консулъ ежегодно (до 23. г. пр. Хр.), и сж понятни

⁴⁴⁾ Корнеманъ, *Weitr.* IV, 94 заб. 1.

⁴⁵⁾ Още примѣри за тоя „композиционенъ законъ“ в. въ статията на Корнемана (в. заб. 40) стр. 321 и сл.

ако сж написани прѣди или въ 23 г. пр. Хр. Значи, първоначалния концептъ билъ съставенъ отъ първия консулъ на държавата, който възстановилъ республиката и още не притежавалъ трибунска власть (tribunicia potestas).

Петъгѣ глави на първия концептъ (гл. 1—4 и 34) образуватъ нѣщо цѣло; за тѣхъ е характерно, че най-напрѣдъ се споменуватъ дѣлата и послѣ даденитѣ отъ народа и сената почести; напротивъ, въ по-сетнѣ съставенитѣ части намѣрваме по-голъми подробности. Послѣ трѣбва да забѣлѣжимъ, че триумвиратѣтъ въ първия концептъ не се схваща тѣй, както въ послѣшната редакция. Споредъ схващането, въ първия (в. гл. 1 и 34) триумвиратѣтъ трае и слѣдъ 33 г., само че по всеобще желание се е обърналъ въ власть на одного; тая извънредна власть Августъ сложилъ въ 28 и 27 пр. Хр., като възстановилъ республиката. Напротивъ, въ по-сетнешната прѣработка (в. гл. 7 начало и гл. 25: „цѣла Италия се закле доброволно и пр.“) Августъ вече изоставилъ фикцията, и триумвиратѣтъ е билъ въ 32 г. още изворъ на неговата власть (imperium); сега той изкарвалъ властѣта си отъ доброволната клетва на Италия: народѣтъ му възложилъ военачалството вслѣдствие висещата надъ държавата крайна опасность.⁴³⁾

Втората редакция на документа (ок. 12 г. пр. Хр.) прѣслѣдвала друга цѣль: въ нея се слави главно мирѣтъ; Августъ е сега миротворецъ. Отъ по-сетнешнитѣ прѣработки най-важна е тая, която била направена, слѣдъ като Августъ получилъ титлата *pater patriae* въ 2 г. пр. Хр.: сега миротворецѣтъ станалъ и грижливъ баща на отечеството.

Отъ горѣизложеното е явно, че въпросѣтъ за произхода на Августовия „отчетъ“ не може да се счита окончателно рѣшенъ. Въ всѣки случай *Kornemann* има голѣма заслуга, дѣто прѣвъ постави тоя въпросъ на дневенъ редъ; неговитѣ остроумни издирвания заслужватъ пълно внимание, ако и да повдигнаха противорѣчии отъ страна на други учени. Ние можемъ да се надѣваме, че слѣдъ тия издирвания ще се яватъ и други, и така ще се проясни по-добрѣ произходѣтъ на тоя тѣй важенъ документъ. Нашата цѣль бѣше да изложимъ накратко днешното състояние на въпроса въ науката.

II. Прѣводъ.

Отъ дѣлата на бога Августа, чрѣзъ които покори земния крѣгъ подъ властѣта на римския народъ и отъ разноскитѣ, които

⁴³⁾ По тоя въпросъ в. и *Гриммъ*, Изслѣдованія по исторіи развитія римской император. власти, т. I, 80 сл.

направи за държавата и римския народъ и които сж вдълбани на на два мѣдни стълба, находещи се въ Римъ — слѣдва по-долу прѣпись. ¹⁾

1. На 19 годишна възраст ²⁾ събрахъ войска по свой починъ и съ частни разноски; съ нея освободихъ държавата, която бѣ попаднала подъ властѣта на партия. Поради това сенатътъ чрѣзъ почетни рѣшения ме прие въ своята срѣда въ врѣме на консулитѣ Гая Панса и Авла Хирция ³⁾, като сжщеврѣменно ми даде консуларско мѣсто за гласуване ^{4а)} и ме облѣче съ властъ (imperium) ⁴⁾. Слѣдъ това той заповѣда, азъ, като пропреторъ, заедно съ консулитѣ да се грижа, да не сполети държавата нѣкое нещастие. Народътъ пѣкъ въ сжщата година, когато и двамата консула паднаха на война, ме избра консулъ ⁵⁾ и членъ на триумвирата за уреждане държавата.

2. Убийцитѣ на моя баща пратихъ въ изгнание, като отмѣстихъ за тѣхното прѣстѣпление чрѣзъ законенъ приговоръ ⁶⁾, и послѣ, когато отвориша война на държавата, побѣдихъ ги два пѣти въ сражение. ⁷⁾

3. Сухопѣтни и морски войни противъ граждани ¹⁾ и противъ чужди народи водихъ по цѣлъ свѣтъ и, като побѣдителъ, пощадихъ всички останали-живи граждани ⁸⁾. Чуждитѣ народи, на които не бѣ опасно да се прости, прѣдпочетохъ да ги запазя, отколкото да ги изкореня.

Около 500,000 римски граждани ми се заклеха въ знамето. Повече отъ 300,000 отъ тѣхъ, слѣдъ изслужено врѣме, поселихъ въ колонии, или изпратихъ обратно въ общинитѣ имъ. На всички тѣхъ дадохъ купени отъ мене ^{8а)} имѣния, или вмѣсто това пари отъ частния си имотъ ^{8б)}.

Плѣннихъ 600 кораби, безъ да се смѣтатъ тия, които бѣха по-малки отъ триреми.

4. Два пѣти триумфирахъ на конь ⁹⁾, три пѣти на колесница. ¹⁰⁾ Двадесетъ и единъ пѣтъ бѣхъ поздравенъ като императоръ. ¹¹⁾ Когато слѣдъ това сенатътъ ми разрѣши още триумфи, отказахъ се отъ тѣхъ. ¹²⁾ И често положихъ лавритѣ, като изпълнявахъ въ Капитола оброцитѣ, съ които се задължавахъ въ начало на всѣка война. ¹³⁾ Зарадъ дѣлата извършени благополучно по суша и по море, било отъ мене лично, било отъ моитѣ легати подъ мои auspicii, сенатътъ рѣши 55 пѣти да се направятъ благодарствени празници на безсмъртнитѣ богове. Днитѣ пѣкъ, прѣзъ които траяха тия празници, по рѣшението на сената бѣха 890.

¹⁾ Т. е. вѣтрѣшни, граждански войни.

Въ триумфитѣ ми прѣдъ колесницата ми бидоха водени деветъ царие или царски дѣца.^{13a)} Билъ съмъ консулъ 13 пѣти, когато пишехъ това, и карахъ 37-та година на трибунската си власть.

5. Диктатурата ми се поднесе отъ народа и сената и въ мое отсъствие, и въ мое присѣствие въ врѣме на консулитѣ Марка Марцела и Луция Арунция; азъ не я приехъ.¹⁴⁾

Когато владѣеше най-голѣма липса на жито, не отказахъ да поема грижата за снабдяване града съ жито; тая задача изпълнихъ така, щото въ малко дни съ мои срѣдства отървахъ цѣлия народъ отъ настоящия страхъ и опасность.¹⁵⁾ Не приехъ дадения ми тогава и годишенъ, и пожизненъ консулатъ.¹⁶⁾

6. Въ врѣме на консулитѣ Марка Виниция и Квинта Лукреция, и послѣ въ врѣме на консулитѣ Публия Лентула и Гнея Лентула, и послѣ въ врѣме на консулитѣ Павла Фабия Максима и Квинта Туберона¹⁷⁾, сенатътъ и римскиятъ народъ се съгласиха да бѣда избранъ самъ съ висша власть за надзорникъ на законитѣ и нравитѣ; но азъ не приехъ никаква длѣжность, давана извънъ старитѣ обичаи; това, що искаше сенатътъ да се уреди отъ мене, свършихъ го въ сила на трибунската си власть.¹⁸⁾ За тая длѣжность*) получихъ отъ сената по мое искане петъ пѣти колега.¹⁹⁾

7. Членъ на триумвирата за уреждане на държавнитѣ работи бѣхъ 10 години непрѣкъснато.²⁰⁾ „Пръвъ“ (princeps) на сената бѣхъ 40 години до деня, когато написахъ това.²¹⁾ Бѣхъ пръвъ понтифексъ,^{21a)} авгуръ, членъ на колегиитѣ на *quindecimviri sacris faciundis*, на *septemviri epulonum*, на братията Арвали, на *sodales Titii* и на Фециалитѣ.²²⁾

8. Когато бѣхъ консулъ пети пѣтъ, увеличихъ числото на патрицитѣ по заповѣдь на народа и сената.²³⁾ Сената новообразовахъ три пѣти.²⁴⁾

Въ шестия си консулатъ²⁵⁾ прѣдприехъ заедно съ М. Агрипа цензъ (прѣброяване) на народа. Ценза завършихъ слѣдъ 42-та година;²⁶⁾ въ тоя цензъ се прѣброиха 4,063,000 римски граждани.

Повторно извършихъ цензъ самичкъ съ консулска власть²⁷⁾ въ врѣме на консулитѣ Гая Цензорина и Гая Азиния²⁸⁾; при тоя цензъ се прѣброиха 4,233,000 душъ римски граждани.

Трети пѣтъ извършихъ цензъ пакъ съ консулска власть заедно съ моя синъ Тиберия Цезара, въ врѣме на консулитѣ Секста Помпея и Секста Апулея²⁹⁾. Въ него се прѣброиха 4,937,000 душъ римски граждани.

Като издадохъ нови закони, поправихъ много обичаи на прадѣдитѣ, които вече излизаха изъ употрѣба, и самъ азъ прѣда-

*) Т. е. за трибуната.

дохъ на потомцитѣ достойни за подражание примѣри въ много отношения ⁸⁰).

9. Сенатътъ рѣши да се правятъ всѣки петъ години оброци отъ консулитѣ и жрецитѣ за мое здраве. За изпълнение на тия оброци приживѣли ^{30a}) често устройваха игри: нѣколко пѣти четиритѣ висши жречески колегии, нѣколко пѣти консулитѣ ⁸¹).

Сжщо и всички граждани частно и по общини често принасяха жъртви въ всички храмове за мое здраве ³²).

10. Името ми по рѣшение на сената се вписва въ химна на Салиитѣ ⁸³).

Опрѣдѣли се съ законъ да бжда свещенъ и неприкосновенъ и, догдѣ съмъ живъ, да имамъ трибунска властъ ⁸⁴).

Азъ отказахъ да стана главенъ понтифексъ на мѣстото на живия колега, ако и народътъ да ми даваше това жреческо мѣсто, което заимамъ баща ми. Поехъ това жречество слѣдъ нѣколко години, слѣдъ като умрѣ тоя, който бѣ го заелъ въ гражданскитѣ смутове; за моя изборъ се събра изъ цѣла Италия толкова голѣмо множество, колкото, както казватъ, пѣ-рано никога не е бивало въ Римъ; това стана въ врѣме на консулитѣ Публия Сулпиция и Гая Валгия ⁸⁵).

11. Заради моего завръщане сенатътъ посвети единъ алтаръ на Fortuna Redux ⁸⁶) при храма на „Честъта и Храбростъта“ ⁸⁷) до Капенската порта. На тоя алтаръ понтифицитѣ и весталкитѣ трѣбва ежегодно да принасятъ жертва въ деня, когато се върнахъ въ града отъ Сирия въ консулството на Квинта Лукреция и Марка Винуция ⁸⁸); тоя день сенатътъ нарече „Августалия“ ⁸⁹) по наше прѣзиме.

12. Въ сжщото врѣме по рѣшение на сената се изпрати часть отъ преторитѣ и народнитѣ трибуни заедно съ консула Квинта Лукреция и други първенци да ме посрѣщне въ Кампания: тая честь не е оказана до сега никому, освѣнъ мене ⁴⁰).

Когато се върнахъ въ Римъ отъ Испания и Галия, дѣто щастливо уредихъ дѣлата, въ врѣме на консулитѣ Тиберия Нерона и Публия Квинтилия, сенатътъ рѣши да посвети при Марсово поле алтаръ на „Августовия миръ“ зарадъ завръщането ми ⁴¹) и опрѣдѣли, щото магистратитѣ, жрецитѣ и весталкитѣ да принасятъ тамъ ежегодно жъртва.

13) Храмътъ на Янусъ, който споредъ наредбитѣ на прадѣдитѣ трѣбва да бжде затворенъ, когато по цѣлата държава на римския народъ и по сухо и по море владѣе спечеленъ съ побѣди миръ, и който споредъ прѣданието прѣди моето раждане е билъ затварянъ всичко два пѣти отъ основанието на града, въ врѣме на моя принципатъ сенатътъ рѣши да се затвори три пѣти ⁴²).

14. Моитѣ синове Гая и Луция Цезарь, които сждбата ми отне още като младежи, сенатътъ и римскиятъ народъ зарадъ моя честь ги назначи консули на 15-годишна възраст, за да встѣпятъ въ тая длъжностъ слѣдъ петъ години. Пó-нататкъ сенатътъ рѣши, щото отъ деня, когато бждатъ заведени на форума⁴⁸⁾, да участвувать въ публичнитѣ му съвѣщания^{48a)}. А пкъ всички римски конници обдариха и двамата съ сребърни щитове и копия и ги поздравиха като „първенци на младежта“⁴⁴⁾.

15. На римския народъ броехъ по триста сестерции на човѣкъ, споредъ завѣщанието на баща ми; въ петия си консулатъ отъ мое име дадохъ по 400 сестерции отъ военната плячка, а пкъ въ десетия си консулатъ пакъ броехъ отъ собствения си имотъ по 400 сестерции на човѣкъ като подаръкъ (congíarium); въ единадесетия си консулатъ дадохъ 12 пкти жито (frumentatio), което купихъ съ частни срѣдства; въ 12-та година на трибунската си власть за трети пжть дадохъ по 400 сестерции на човѣкъ. При всички тия мои подаръци числото на получателитѣ не бѣ пò-малко отъ 250,000 души. Въ 18-та година на трибунската си власть, въ 12-тия си консулатъ, дадохъ на 320,000 души отъ градския плебсъ по 60 денари на човѣкъ. Въ петия си консулатъ дадохъ въ колониитѣ на моитѣ войници по 1000 сестерции на човѣкъ отъ плячката; тоя триумфаленъ подаръкъ получиха въ колониитѣ около 120,000 души. Въ 13-тия си консулатъ дадохъ по 60 денара на плебса, който получаваше тогава даромъ жито; той броеше малко повече отъ 200,000 души⁴⁵⁾.

16. Имѣнията, които разпрѣдѣлихъ на войницитѣ въ четвъртия си консулатъ⁴⁶⁾ и послѣ, въ врѣме на консулитѣ Марка Краса и Гнея Лентула авгура⁴⁷⁾, азъ откупихъ отъ общинитѣ. Сумата, що заплатихъ за италийскитѣ имѣния бѣше около 600,000,000 сестерции и около 260,000,000 — които заплатихъ за провинциалнитѣ имѣния. Това направихъ за пръвъ пжть и само азъ отъ всички, които до мое врѣме основаха военни колонии въ Италия или въ провинциитѣ.

И пò-сѣтнѣ, въ врѣме на консулитѣ Тиберия Нерона и Гнея Пизона, сжщо въ врѣме на консулитѣ Гая Антистия и Децима Лелия и въ врѣме на Гая Калвизия и Луция Пассиена, и въ врѣме на Луция Каниния и Квинта Фабриция, на войницитѣ, които слѣдъ изслужено врѣме изпратихъ въ общинитѣ имъ, изплатихъ възнагражденията въ пари: за тая цѣль изразходвахъ на драга воля 400,000,000 сестерции⁴⁸⁾.

17. Четири пкти⁴⁹⁾ подпомогнахъ на държавната каса съ собствени срѣдства: на управителитѣ на държавната каса⁵⁰⁾ прѣдадохъ 150,000,000 сестерции.

Въ време на консулитъ Марка Лепида и Луция Арунция прѣдадохъ 170,000,000 сестерции отъ собствения си имотъ на военната каса, която бѣ уредена по моя подбуда, за да се даватъ отъ нея възнаграждения на войниците, изслужили двадесетъ или повече години⁵¹⁾.

18. Когато отъ годината, въ която бѣха консули Гней и Публий Лентулъ⁵²⁾, доходътъ отъ данъцитъ почна да се намалява, помогнахъ ту на 100,000, ту на повече души, като дадохъ жито отъ моитъ имѣния или платихъ часть отъ данъка имъ отъ частния си имотъ⁵³⁾.

19. Азъ съградихъ курията и съсѣдното ней светилище на Минерва (Chalcidicum), Аполоновия храмъ на Палатина съ колонади, храма на бога Юлия (divi Julii), Луперкала; колоната при Фламиниевия циркъ, която позволихъ да се нарича Октавиева (Porticus Octavia), по името на тоя, който по-рано бѣ съградилъ на сжщото мѣсто една колонада; ложата (pulvinar) при голѣмия циркъ, храмоветъ на Юпитера Feretrius и на Юпитера Гръмовникъ въ Капитола, храма на Квирина, храмоветъ на Минерва и на Юнона-Царица и на Юпитера на Свободата въ Авентина, храма на Ларитъ на най-високото мѣсто на „свещената улица“ (summa sacra via), храма на Пенатитъ въ Велия, храма на богинята на Младостъта, храма на Великата Майка (mater Magna) въ Палатина⁵⁴⁾.

20. Капитола⁵⁵⁾ и Помпейовия театъръ реставрирахъ съ голѣми разности, безъ да надпиша името си.

Водопроводитъ⁵⁶⁾, които отъ старостъ на нѣколко мѣста бѣха на падане, поправихъ и удвоихъ тъй наречената aqua Marcia⁵⁷⁾, като доведохъ новъ изворъ въ водопровода ѝ.

Юлиевия форумъ⁵⁸⁾ и базиликата⁵⁹⁾, която се намѣрваше между храма на Кастора и храма на Сатурна, здания почнати и безъ малко свършени отъ моя баща, азъ ги довършихъ; сжщата базилика, когато изгорѣ, почнахъ да я градя отново съ увеличена основа и наречена по името на моитъ синове, и заповѣдахъ, въ случай че не я свърша, додѣ съмъ живъ, да се довърши отъ наслѣдниците ми.

Въ шестия си консулатъ⁶⁰⁾ по рѣшение на сената поправихъ 82 храма въ града, като не пропуснахъ ни единъ, който въ това време се нуждаеше отъ поправка.

Въ седмия си консулатъ⁶¹⁾ направихъ Фламиниевия пжтъ (шосе) отъ града до Ариминумъ заедно съ всички негови мостове, освѣнъ Мулвиевия и Минуциевия⁶²⁾.

21. Отъ военната плячка съградихъ на собствено мѣсто храма на „Марса Мѣстителя“ и Августовия форумъ⁶³⁾. Съградихъ единъ

театъръ до храма на Аполона на мѣсто, купено въ по-големата си частъ отъ частни лица, и го нарекохъ по името на зетя си М. Марцела⁶⁴).

Подаръци отъ военната плячка посветихъ въ Капитола и въ храмоветъ на бога Юлия (divus Julius), на Аполона, на Веста и на Марса Мъстителя; тѣзи подаръци ми струваха около 100,000,000 сестерции.

Въ врѣме на петия си консулатъ повърнахъ назадъ 35,000 фунда злато⁶⁵), което събраха италийскитѣ муниципии и колонии за триумфитѣ ми и послѣ, колчимъ бидохъ поздравенъ като императоръ, не приехъ златото, което ми опрѣдѣлиха муниципитѣ и колониитѣ сжщо тѣй благосклонно, както и по-рано.

22. Три пжти дадохъ гладиаторски игри на мое име и петъ пжти — на име на синоветѣ или внуцитѣ си⁶⁶); въ тия игри се бориха до край около 10,000 души.

Два пжти на мое име и трети пжтъ на име на внука си дадохъ на народа прѣдставление отъ атлети, които събрахъ отъ всѣкъждѣ.

Игри⁶⁷) уредихъ четири пжти на мое име, а вмѣсто други магистрати — 23 пжти.

За колегията на XV-тѣ мжже, като неинъ прѣдседателъ⁶⁸), уредихъ съ колега си М. Агрипа секуларни игри въ врѣме на консулитѣ Гая Фурния и Гая Силана⁶⁹).

Въ XIII-тия си консулатъ уредихъ за пръвъ пжтъ Марсови игри⁷⁰), които подиръ това врѣме въ слѣднитѣ години по редъ уреждаха консулитѣ.

Дадохъ на народа 26 пжти хайки на африкански звѣрове на мое име, или на име на синоветѣ и внуцитѣ си въ цирка или въ форумата, или въ амфитеатра: въ тия хайки бидоха убити около 3500 звѣра.

23. Дадохъ на народа прѣдставление на морско сражение отвѣдъ Тибъръ на мѣстото, дѣто сега е „Царската горица“; за тая цѣль се изкопа езеро, дълго 1800 стжпки и широко 1200. Въ него се удариха по между си 30 снабдени съ носове (rostratae) кораби, триреми или биреми, и още повече по-малки кораби. Въ тия флоти се сражаваха, освѣнъ гребцитѣ, около 3000 души⁷¹).

24. Слѣдъ побѣдата⁷²) поставихъ отново въ храмоветѣ на всичкитѣ общини въ провинция Азия украшенията, които бѣ ограбилъ отъ храмоветѣ и задържалъ за себе си тоя, съ когото бѣхъ водилъ война⁷³).

Въ града стоеха около 80 мои сребърни статуи на крака, на конь и на колесница-четворка; тѣхъ дигнахъ самичкъ⁷⁴) и отъ

тия пари поставихъ златни подаръци въ Аполоновия храмъ на мое име и на име на ония, които биха ме почели съ статуитъ.

25. Морето очистихъ отъ разбойници ⁷⁵). Въ тая война уловихъ около 30,000 роби, които бѣха избѣгали отъ господаритъ си и дигнали оръжие противъ республиката, и ги прѣдадохъ на господаритъ имъ за наказание.

Цѣла Италия се закле доброволно въ моитъ думи ⁷⁶) и ме поиска за водителъ въ войната, въ която побѣдихъ при Акциумъ ^{76a}). Заклеха се въ сжщитъ думи провинциитъ Галия, Испания, Африка, Сицилия и Сардиния ⁷⁷).

Подъ мои знамена служиха тогава по-вече отъ 700 сенатора; между тѣхъ тия, които или сж били по-прѣди консули, или станаха послѣ до деня, когато се написа това, бѣха на брой 83 души, а пкъ жреци — около 170 ⁷⁸).

26. Разширихъ границитъ на всички провинции на римския народъ, които границеха до народи, що не се покоряваха на нашата власть ⁷⁹).

Усмирихъ провинциитъ Галия и Испания, сжщо и Германия, дѣто се обхваща отъ океани — цѣлата страна отъ Гадесъ до устието на рѣка Елба ⁸⁰). Усмирихъ Алпитъ отъ областъта, що е близо до Адриатическото море, чакъ до Тиренското море, безъ да отворя на нѣкой народъ несправедливо война ⁸¹).

Моята флота плувà по океана отъ устието на Рейнъ къмъ Изтокъ до границитъ на Цимбритъ, дѣто прѣди това врѣме не е ходилъ никой римлянинъ ни по суша, ни по море ⁸²); Цимбритъ и Харидитъ и Семнонитъ ⁸³) и други германски народи отъ сжщата мѣстность поискаха чрѣзъ пратеници моето и на римския народъ приятелство.

По моя заповѣдъ и подъ мои ауспиции бидоха заведени двѣ войски приблизително въ сжщото врѣме въ Етиопия и въ тѣй наречената „щастлива“ Арабия; огромни неприятелски войски и на двата народа бѣха унищожени въ открита битка, и не малко градове бѣха прѣвзети. Въ Етиопия достигнаха до града Набата, който лежи близо до Мерое. Въ Арабия войската проникна въ областъта на Сабейтъ до града Мариба ⁸⁴).

27. Къмъ царството на римския народъ прибавихъ Египетъ ⁸⁵).

Голѣма Армения, слѣдъ като биде убитъ царътъ й Артаксесъ, ⁸⁶) можехъ да направя провинция; но азъ прѣдпочетохъ по примѣра на прѣдцитъ ни, да прѣдамъ чрѣзъ Тиберия Нерона, тогавашния ми довѣренъ синъ, това царство на Тиграна, сина на царя Артавазда и внука на царя Тиграна. И когато сжщиятъ този народъ по-послѣ отпадна и възстана, покориохъ го чрѣзъ сина си Гая ⁸⁷) и го прѣ-

дадохъ на царя Ариобарзана, сина на мидийския царь Артабаза, да го управлява, и слѣдъ неговата смъртъ (го прѣдадохъ) на сина му Артавазда. Слѣдъ убиването на послѣдния изпратихъ въ това царство Тиграна, който произхождаше отъ арменския царски родъ.⁸⁸⁾

Спечелихъ отново Кирена и всички провинции, на Изтокъ отъ Адриатическото море,⁸⁹⁾ по-голямата частъ отъ които се намѣрваше въ рждѣтъ на царе; и по-рано (спечелихъ отново) заетитѣ отъ възстанали роби Сицилия и Сардиния.⁹⁰⁾

28. Военни колонии основахъ въ Африка, Сицилия, Македония, двѣтъ Испани,⁹¹⁾ Ахея, Азия, Сирия, Нарбонска Галия, Пизидия.⁹²⁾ А пъкъ Италия притежава 28 колонии, основани подъ мои ауспиции, които прѣзъ моя животъ бѣха много цвѣтущи и многолюдни.⁹³⁾

29. Нѣколко военни знамена, изгубени отъ други военачалници, взехъ назадъ, слѣдъ като побѣдихъ неприятелитѣ, и то отъ Испания, Галия и отъ Далматийцитѣ.⁹⁴⁾

Партитѣ принудихъ да ми повѣрнатъ плячката и знамената на три римски войски и да просятъ колѣнопрѣклонно приятелството на римския народъ.⁹⁵⁾

Тия знамена поставихъ въ светилището, що се намѣрва въ храма на Марса Мѣстителя.

30. Панонскитѣ племена, при които прѣди моя принципатъ никога не бѣ ходила войска на римския народъ, побѣдени окончателно отъ Тиберия Нерона, моя тогавашенъ доведенъ синъ и легатъ, поставихъ подъ властта на римския народъ и прѣмѣстихъ границитѣ на Илирия до брѣга на рѣка Дунавъ.⁹⁶⁾ Една Дакийска войска, прѣминала отсамъ тая рѣка, бѣ побѣдена и разпрѣсната подъ мои ауспиции;⁹⁷⁾ послѣ моята войска биде заведена отвѣдъ Дунава и принуди племената на Дакитѣ да тѣрпятъ заповѣдитѣ на римския народъ.⁹⁸⁾

31. Често бидоха прашани при мене посолства на царе отъ Индия; подобно нѣщо никога по-рано не е виждано при нѣкой римски пълководецъ.⁹⁹⁾

Нашето приятелство просиха чрѣзъ пратеници Бастарнитѣ, Скититѣ и царетѣ на Сарматитѣ, живущи отсамъ и отгаткъ рѣка Танаисъ, и царетѣ на Албанцитѣ, Иберитѣ и Мидитѣ.¹⁰⁰⁾

32. При мене избѣгаха просещи помощъ царетѣ на Партитѣ: Тириуатъ и послѣ Фраатъ, синъ на царя Фраата; Артаваздъ, царь на Мидитѣ; Артаксаръ, царь на Адиабенцитѣ; Думнобеланъ и Тим, царе на Британцитѣ; Мело, царь на Сугамбитѣ; и русъ, царь на Свебскитѣ Маркомани.¹⁰¹⁾

Царьтъ на Партитѣ Фраатъ, синъ на Орода, прати при мене въ Италия всичкитѣ си синове и внуци, не защото бѣ надвитъ въ

война, ами защото чръзъ залагане дѣцата си просѣше приятелството ни. ¹⁰²⁾

И много други народи, които по-рано не сж имали съ римския народъ никакво сношение съ посланици и приятелство, въ моето управление изпитаха вѣрността на римския народъ.

33. Партитѣ и Мидитѣ получиха отъ мене царе, като ги изпросиха чръзъ пратеници-първенци у тия народи: Партитѣ—Вонона, сина на царя Фраата, внука на царя Орода; Медитѣ — Ариобарзана, сина на царя Артавазда, внука на царя Ариобарзана. ¹⁰³⁾

34. Въ шестия и седмия си консулатъ, ¹⁰⁴⁾ слѣдъ като, добилъ върховната власть по всеобщо съгласие, бѣхъ потушилъ гражданскитѣ войни, повърнахъ държавното управление отъ мое господство въ властта на сената и народа римски. Заради тая моя заслуга по рѣшение на сената бѣхъ нареченъ „Августъ“; ¹⁰⁵⁾ вратата на кжщата ми биде украсена публично съ лаври и надъ вратата биде поставена гражданска корона; ¹⁰⁶⁾ освѣнъ това въ Юлиевата курия биде поставенъ златенъ щитъ, чийто надписъ свидѣтелствуваше, че ми се дава отъ римския сенатъ и народъ зарадъ моята храбрость, снизходителность, справедливость и благочестие. Отъ тогава надминавахъ всинца по достоинство, но власть нѣмахъ повече отъ тия, които бѣха и на мене колези въ магистратурата. ^{106a)}

35. Когато бѣхъ консулъ 13-ти пжтъ, сенатътъ и коннишкото съсловие и цѣлиятъ римски народъ ме поздравиха като „баща на отечеството“ и рѣшиха да се надпише това въ вестибула на кжщата ми и въ курията и въ Августовия форумъ подъ колесницата (quadriga), която ми е поставена тамъ по сенатско рѣшение. ¹⁰⁷⁾

Когато написахъ това, карахъ 76-та си година.

При б а в к а. ¹⁰⁸⁾

1. Сумата на паритѣ, които даде на държавната каса или на римския народъ, или на уволненитѣ войници: 600,000,000 денари. ¹⁰⁹⁾

2. Здания направени нови: храма на Марса, на Юпитера Гръмовникъ и Феретрия, на Аполона, на бога Юлия, на Квирина, на Минерва, на Юнона-царица, на Юпитера на Свободата, на Ларитѣ, на Пенатитѣ, на Младостъта, на Майката на боговетѣ, Луперкала, пулвинара при цирка, курията и светилището на Минерва, Августовия форумъ, Юлиевата базилика, Марцеловия театъръ, колонадитѣ въ Палация, колонадата въ Фламиниевия циркъ, царската горичка отвѣдъ Тибъръ.

3. Поправи Капитола и храмове — на брой 82, театъра на Помпея, водопроводитѣ, Фламиниевия пжтъ.

4. Разноски за сценически прѣдставления, гладиаторски игри, атлети, хайки на звѣрове, морско сражение (навмахия); подаръци на колонитѣ въ Италия, на градоветѣ въ провинцитѣ, които пострадаха отъ земетръсь и пожари, или по отдѣлно на приятели и сенатори, на които допълни ценза: безбройно множество.¹¹⁰⁾

III. Обяснителни бѣлѣжки.

1) Изрично забѣлѣзваме, че въ слѣднитѣ бѣлѣжки се ползуваме главно отъ коментара на Момзена, който е „eine wahre Fundgrube für die Geschichte des Augustus“ (Niese). Ние се ограничаваме тука само съ най-необходимото; за подробности, освѣнъ коментара на Момзена, прѣпорѣчваме съчинението на V. Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*. 2 тома, 1891 и сл., Ed. Meyer, *Kaiser Augustus*, (*Historische Zeitschrift*, 55 т. (1903) стр. 385 сл. O. Seeck, *Kaiser Augustus*, 1902; заслужва да се прѣпорѣча и Willing, *die Thaten des Kaisers Augustus*, който дава свободенъ прѣводъ на нѣмски; Duruy, *Histoire des Romains*, т. IV стр. 153 прѣпечатва прѣвода на Perrot.

2) 19-та си година Цезарь изпълнилъ на 23. септ. 44 г. пр. Хр.

3) 43 г. пр. Хр.

3а) т. е. да изказва мнѣнието си между бившитѣ консули.

4) Октавианъ събралъ войска и я заклелъ въ името си, безъ да билъ нѣкакъвъ магистратъ; както е извѣстно, сенатътъ по-послѣ одобрилъ това и далъ на Октавиана висша военна власть (*imperium*), за да го използва като оръдие противъ М. Антония: Herzog, *Geschichte und System der röm. Staatsverfassung*, II, 1, стр. 67.

5) Цезарь билъ избранъ консулъ на 19. авг. 43 г. пр. Хр., а *triumvir reipublicae constituendae* — на 27. ноември същата година съ закона на Тиция.

6) Чрѣзь закона на Кв. Педия (*Lex Pedia* 43 г. пр. Хр.) билъ учреденъ извънреденъ съдъ, за да осъди убийцитѣ на диктатора Цезаря. Понеже никой отъ тѣхъ не присѣствувалъ въ Римъ, тѣ били осъдени заочно на смъртъ.

7) Войната при Филипи (42 г. пр. Хр.) била рѣшена съ двѣ сражения: въ първото сражение Касий билъ разбитъ отъ Антония, но Брутъ разбилъ лѣвото крило, прѣдвождано отъ Октавиана. Второто сражение (есеньта 42 г.), което Брутъ далъ подъ натиска на войницитѣ си, било рѣшено въ полза на триумвиритѣ.

8) Текстътъ, споредъ Момзена, гласи: [B]ella terra et mari c[ivili]a exter]nae toto in orbe terrarum s[uscepi] victorque omnibus [superstitib]us civibus reperci; извѣстно е обаче, че Августъ слѣдъ побѣдата си не простилъ на всички римски граждани, които се били противъ него; затова вмѣсто Момзеновото допълнение *superstitibus*, Hirchfeld прѣдлага „*veniam petentibus*“, Bergk: „*deprecantibus*“; Gardthausen (ц. съч. II 878) отнася думата *omnibus* къмъ прѣдидешето: *victorque omnibus (bellis)*. Четенето „*superstitibus*“ изглежда най-вѣроятно; ср. Fürst ц. с. стр. 31.

8а) Bergk чете: et iis omnibus agros a[dsignavi], т. е. на тѣхъ всички раздадохъ имѣния; това четене заслужва прѣдпочитане.

8в) Вмѣсто четенето по Момзена: pro p[raediis a] me dedi, други четатъ pro p[raemis milit]iae dedi; въ тоя случай прѣводътъ би трѣбвало да гласи: „или дадохъ пари за награда на военната служба“.

9) bis ovans triumphavi: първиятъ малъкъ триумфъ (ovatio) билъ направенъ въ 40 г. пр. Хр., защото Августъ се помирилъ съ М. Антония (ср. Cass. Dio 48, 31); вториятъ — въ 36 г. пр. Хр. слѣдъ Сицилийската война.

10) tris egi curulis triumphos: ср. Liv. Epit. 133: tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra. Тритѣ триумфа, съ които се славили побѣдитѣ на Октавиана въ Далмация, при Акиумъ и въ Египетъ, се празнували 13.—15. авг. 29 г. пр. Хр.

11) Момзенъ въ коментара си стр. 11 сл. е събралъ всички мѣста, било у авторитѣ, било въ надписитѣ и монетитѣ, дѣто се споменуватъ императорскитѣ поздравления на Августа; той опрѣдѣля и годинитѣ, въ които падатъ поздравленията. У Gardthausen, т. I, стр. 1352 има прѣгледна хронологическа таблица.

12) Августъ не приелъ триумфа, който му разрѣшилъ сенатътъ въ 25 г. пр. Хр., когато само той покорилъ Кантабритѣ, а Варонъ побѣдилъ Саласитѣ, и М. Виниций разбилъ Германцитѣ. Сжшо билъ рѣшенъ за Августа триумфъ въ 20 г. пр. Хр., когато получилъ назадъ прѣвзетитѣ отъ Партитѣ знамена. За трети пжтъ се отказалъ отъ триумфа въ 8 г. пр. Хр. слѣдъ Германската побѣда на Тиберия. Съмнително е, дали е станало сжщото слѣдъ Панонската побѣда на Тиберя въ 10 г. сл. Хр. — Но и въ врѣме на триумвирата и първитѣ години на принципата Октавианъ се отказалъ отъ триумфи: напр. въ 35 г. (Cass. Dio 49,38), въ 33 г. пр. Хр. (Appian. Illyr. 28).

13) Когато консулъ или преторъ трѣгвалъ на война, рано сутринята правилъ оброци (vota) на боговетѣ въ Капитола, слѣдъ което вече трѣгвалъ на пжтъ. Въ случай, че извършвалъ благополучно работата си и билъ поздравляванъ като императоръ, той украшавалъ съ лаври снопчетата прѣчки на ликторитѣ си. Слѣдъ връщането си въ града, консултътъ изпълнявалъ въ Капитола даденитѣ по-рано оброци и поставялъ лавритѣ отъ прѣчкитѣ на ликторитѣ на колѣната на Великия Юпитеръ. — Тоя старъ обичай билъ запазенъ и отъ Августа (в. Cassius Dio 54, 25; 55, 5).

13а) При триумфитѣ на 29 г. пр. Хр. били водени дѣцата на Клеопатра: Александъръ и Клеопатра (Селена), сжшо и Александъръ отъ Емеса (Cass. Dio 51, 21; 51, 2).

14) Това е станало въ 22 г. пр. Хр. Касий Дионъ (54, 1) разказва, че въ тая година Римъ страдалъ отъ чума и гладъ; гражданитѣ търсили причината на тия нещастия въ това, че Августъ не билъ избранъ пакъ консулъ. Затова тѣ намислили да го направятъ диктаторъ; масата се събрала около курията и накарала сенаторитѣ да назначатъ веднага Августа диктаторъ. Августъ, който билъ трѣгналъ за Изтокъ, трѣбвало да се върне въ Римъ, за да успокои града; тълпата тогава го заобиколила и искала силомъ да му натрапи 24 снопа прѣчки (знакъ на диктаторска власть). Мжчно се удало Августу да отклони това достойнство: той молилъ наколѣнъ народа да се откаже отъ тая помисль и се обѣщавалъ, че ще се погрижи да снабди града съ жито.

15) в. Hirschfeld, die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten 2-о изд. стр. 232 сл.

16) Тръбва да се разбира въ смисълъ, че народътъ искалъ да му възложи консулата като годишна длъжностъ и пожизнено, за да могатъ да се броятъ по него годинитъ му; ср. *Mommsen*, Röm. Staatsrecht, II, 3-о изд. стр. 871; 795.

17) Въ 19, 18 и 11 г. пр. Хр.

18) Консулскитъ избори за 19 год. пр. Хр. не могли да станатъ правилно. Билъ избранъ само единтъ консулъ К. Сенций, който и встѣпилъ въ длъжностъ на 1-и януарий; за другото мѣсто се домогвалъ М. Егнаций Руфъ, като прѣдизвикалъ при това вълнения и убийства, и даже съ нѣколко приятели мислѣлъ за убийство на самия Августъ. Сенатътъ натоварилъ консула Сенция съ извънредна властъ, за да успокои града; той наистина се отказалъ отъ нея, но обявилъ съ клетва, че нѣма да признае кандидатурата на Руфа за законна. Вълненията се продължавали и прѣзъ първата половина на 19 г. пр. Хр., додѣто най-послѣ Августъ се върналъ отъ Азия и възстановилъ спокойствието въ града. По тоя случай (въ 19 г.) сенатътъ и народътъ искали да облечатъ Августа съ извънредна властъ, за да реформируютъ законитъ и нравитъ; същата молба била повторена и въ слѣдната година. Защо му е било поднесено сжщото искане и трети пѣтъ слѣдъ 8 години, не може да се каже. — Касий Дионъ (54, 10 и 16) разказва, че още въ 19 г. пр. Хр. сенатътъ нарекълъ законитъ, които Августъ щѣлъ да издаде, „Августови“ и билъ готовъ да се закълне въ тѣхъ и че въ 18 г. били издадени закони за незаконно домогване на служба (*ambitus*), за лукса (*lex sumptuaria*) и за браковетъ (*de maritandis ordinibus*). Ср. и *Гриммъ*, Изслѣдванія I, стр. 146 сл.

19) Колега на Августа въ трибуната най-напрѣдъ билъ Агрипа за 5 години (въ 18 г.); повторно му станалъ колега за 5 години въ 13 г. пр. Хр.; въ 6 г. пр. Хр. колега за 5 години му станалъ Тиберий; сжщиятъ му станалъ колега въ 4 г. сл. Хр. за 10 години; най-послѣ въ 13 г. сл. Хр. му станалъ пакъ такъвъ или за 10 години, или за неопрѣдлено врѣме.

20) Ср. *Suet. Aug. 27: triumviratum reipublicae constituendae per decem annos administravit*. Първиятъ триумвиратъ траялъ отъ 27. ноември 43 г. пр. Хр. до 31. дек. 38 г., вториятъ—отъ 1. януари 37 г. до 31. дек. 33 г. пр. Хр.

21) Принцепсъ на сената Августъ станалъ въ 28 г. пр. Хр.; 40-тъ години сж отъ 27 пр. Хр. до 13 г. сл. Хр.

21 а) На това мѣсто латинскиятъ текстъ е изтрить; понеже въ гръцкия стои ἀρχιερεύς; то въ латинския текстъ е стояло pontifex maximus; нѣкои мислятъ, че тукъ се е говорило само за простия понтификатъ; това не е вѣрно; ср. *Коерр*, Mittheil. d. Archäol. Instit. Rom, т. XIX стр. 63 и 65.

22) Въ колегията на Августитъ влѣзълъ въ 41 или 40 пр. Хр. — Жреческата колегия XV viri sacris faciundis — първоначално II viri, по-сетнѣ X viri, най-послѣ XV viri s. f. — надзиравала култа на чуждитъ богове, който билъ тѣсно свързанъ съ Сибилинскитъ книги; главния богъ, комуто служили, билъ Аполонъ. Въ тая колегия Августъ влѣзълъ между 37 и 34 година пр. Хр.

Жреческата колегия на Епулонитъ (tres (Septem) viri epulones) била учредена въ 196 г. пр. Хр., за да урежда угошенията на боговетъ. Ср. *Aust*, Religion der Römer, стр. 188; *Wissowa*, Religion und Kultus der Römer,

стр. 446. Не е известно, кога Августъ станалъ нейнъ членъ: въ всѣки случай — прѣди 16/15 г. пр. Хр.

Братята Арвали служили главно на богинята Dea Dia (покровителка на нивитѣ); въ горичката на тая богиня, която била далечъ 5 мили отъ Римъ, се празнувалъ прѣзъ май тържественъ празникъ, за да се изпроси благословия за нивитѣ. Братята Арвали участвували и въ култа на императоритѣ: в. *Wissowa*, стр. 485 сл.; *Aust.*, стр. 192 сл.

За Тициитѣ (*Sodales Titii*) нѣмаме токо-речи никакви извѣстия (*Wissowa*, 488).

Фециалитѣ дѣйствували въ областъта на международното право. Когато трѣбвало да се склучи или развали нѣкой договоръ, или да се объяви война, фециалитѣ давали миѣнието си и извършвали обичнитѣ религиозни церимонии; тѣ искали удовлетворение за нанесени на държавата обиди и въ случай на отказъ обявявали война; ср. *Wissowa*, стр. 475 сл. Дионъ (50, 4) разказва, че Цезарь като фециалъ обявилъ война на Клеопатра въ 32 г. прѣди Христа.

Послѣднитѣ три жречески колегии въ врѣме на Цицерона били вече забравени; но Августъ отново ги съживилъ.

23) Въ 29 г. пр. Хр. по закона на Сения (*Lex Saenia*).

24) Споредъ Момзенъ въ 28, 8 г. пр. Хр. и 14 сл. Хр., споредъ *Kornemann* (*Beiträge zur alt. Gesch.* II, 156, заб. 4) въ 28, 18 г. пр. Хр. и 4 г. сл. Хр.

25) Въ 28 г. пр. Хр.

26) т. е. цензъ не е билъ правенъ отъ 42 години насамъ; послѣдниятъ цензъ иль извършенъ отъ цензоритѣ Л. Гелий и Гн. Лентуль (70 г. пр. Хр.).

27) За да прѣдприеме ценза, на Августа била дадена консулска власть, защото тая година той не билъ консулъ.

28) Въ 8 г. пр. Хр.

29) Въ 14 г. сл. Хр.

30) Ср. *Suet. Aug.* 34. 89. — За текста в. *Gottanka*, стр. 58.

30 а) Изразтъ *vivo me* (приживѣ-ми) е далъ поводъ на най-разнообразни тълкувания, които е излишно да излагаме тука. Споредъ Корнеманъ (*Beitr. zur alt. Gesch.* III, 84), тия думи сж написани съ огледъ къмъ Юлиа Цезаря; и за него били учредени подобни игри, но приживѣ му тѣ не могли да се отпразнуватъ; тѣ били празнувани тепърва слѣдъ смъртъта му. Думитѣ *vivo me*, споредъ Корнемана, принадлежатъ въ сжщата категория, както забѣлжката въ гл. 12: „тая честь не е оказана до сега никому освѣнъ мене“ и други подобни.

31) Тия игри почнали да се даватъ 28 г. пр. Хр., па се повтаряли слѣдъ всѣки три цѣли години (24, 20, 16 пр. Хр. и пр.). Четиритѣ висши жречески колегии сж понтифицитѣ, авгуритѣ, XV viri s. f. и епулонитѣ (ср. заб. 22).

32) *Suet. Aug.* 59: *provinciarum pleraeque super templa et aras ludos quoque quinquennales saepe oppidatim constituerunt.*

33) Въ 29 г. пр. Хр. (Дионъ 51, 20). — Жреческата колегия Салии (*Salii*) правила въ м. мартъ тържествена процесия въ града, като при това танцувала, удряла свещенитѣ щитове и пѣла пѣсни особено въ честь на Марса и Квирина.

34) Постоянна трибунска власть била дадена на Октавиана къмъ края на 36 г. пр. Хр. чрѣзъ сенатско рѣшение. Въ 23 г. пр. Хр. тя му била

отново потвърдена чрез законъ; отъ тая година почва броенето на годинитѣ на трибунската власть. Ср. Mommsen, Staatsrecht II, 2, 872 сл. Kromayer, die rechtliche Begründung des Principats, стр. 38 сл. Э. Гриммъ. Изслѣданія по истор. развитію римск. император. власти I, 132 сл.

35) Слѣдъ смъртта на Цезаря Маркъ Лепидъ станалъ главенъ жрецъ, безъ да бжде избранъ отъ народа. Понеже религията запрѣщавала да му се отнеме това жречество при-живѣ, Августъ чакалъ неговата смъртъ, слѣдъ което билъ избранъ главенъ понтифексъ на 6. мартъ 12 г. пр. Хр. Ср. Suet. Aug. 31.

36) На Богинята на щастието, която подарява щастливо връщане.

37) Aedes Honoris et Virtutis: ср. Richter, Topographie der Stadt Rom., 2° изд., 347.

38) Тоя день е 12, октомврий 19 г. пр. Хр.

39) Августовъ день.

40) Другояче разказва за тая работа Дионъ (54, 10)): поради вълненията при консулскитѣ избори (в. по-горѣ заб. 18), сенатътъ изпратилъ при Августа пратеници, придружени всѣки съ по двама ликтора; едина отъ тѣхъ, Кв. Лукреция, Августъ назначилъ консулъ. Августъ прикрива работата, за да не признае, че и, слѣдъ като възстановилъ республиката, не прѣстанали гражданскитѣ смутове. Ср. Gardthausen, Augustus I, 834 сл.

41) Алтарътъ на Августовия миръ (Pax Augusta) билъ осветенъ на 4. юлий 13 г. пр. Хр.

42) Храмътъ на Янусъ пръвъ пжтъ билъ затворенъ въ врѣме на Нума, втори пжтъ — слѣдъ първата Пуническа война 235 г. пр. Хр. Въ Августово врѣме пръвъ пжтъ билъ затворенъ въ 29 г. пр. Хр.; пакъ билъ отворенъ поради войната противъ Кантабритѣ (26 г. пр. Хр.), а затворенъ въ 25 г. пр. Хр. Обаче, както се вижда, отново билъ отворенъ въ сжщата година, когато билъ прѣдприетъ походътъ въ Арабия. Затворенъ билъ пакъ слѣдъ свръшването на Германскитѣ войни на Друза и Тиберия (слѣдъ 8 г. пр. Хр.); ср. Richter, Topographie der Stadt Rom, стр. 102.

43) Когато обличатъ мжжка тога, т. е. станатъ пълнолѣтни; за обичая „deductio in forum“ в. Marquardt, Privatleben der Römer, I, стр. 124 сл.

43а) в. Mommsen, Staatsrecht, II, 2, 943, заб. 4.

44) Гай Цезарь е роденъ 20 г. пр. Хр.; въ 17 г. пр. Хр. билъ усиненъ заедно съ брата си отъ Августа; когато навършилъ 14 години (6 г. пр. Хр.), билъ заведенъ на форума отъ баща си, който билъ тогава 12-й пжтъ консулъ (1. януари 5 г. пр. Хр.). — Луций Цезарь е роденъ въ 17 г. пр. Хр., на 1. януари 2 г. пр. Хр. приелъ отъ баща си мжжка тога (тогава Августъ билъ консулъ 13-и пжтъ).

Гай билъ десигниранъ консулъ, както се вижда, въ 5 г. пр. Хр.; а Луций въ 2 г. пр. Хр.; Гай встѣпилъ въ тая длѣжностъ на 1. януари 1 г. сл. Хр.; Луций трѣбвало да встѣпи въ тая длѣжностъ въ 4 г. сл. Хр., обаче той умрѣлъ по-рано (20 Авг. 2 г. сл. Хр.).

Първенци на младежта (principes iuventutis): както императорътъ билъ принцепсъ (пръвъ) на сената, тѣй синовецѣ му станали principes на второто съсловие — коннишкото. Августъ навѣрно искалъ да се схваща тая титла въ смисълъ на „кронпринцъ“. Вж. Gardthausen, I, 1120 сл.

45) Първиятъ подаръкъ пада въ 44 г. пр. Хр. Вториятъ и седмиятъ били дадени слѣдъ триумфа въ 29 г. пр. Хр. Третиятъ подаръкъ Августъ направилъ въ 24 г. пр. Хр. зарадъ побѣдата надъ Кантабритѣ. Четвъртиятъ подаръкъ

— въ 22 г. пр. Хр. Петиятъ — въ 12 г. пр. Хр., вѣроятно, като подаръкъ завѣщанъ отъ Агрипа, който умрѣлъ прѣзъ мартъ сжщата година. Шестиятъ подаръкъ билъ направенъ въ 5 г. пр. Хр. по случай обявяването Гая Цезаря за пълнолѣтенъ, а осмиятъ — въ 2 г. пр. Хр. по случай обявяването Луция Цезаря за пълнолѣтенъ. — Цѣлата сума на подаръцитѣ, безъ четвъртия, възлиза най-малко на 619,800,000 сестерции (единъ сестерций = 21 стотинка). — За фрументациитѣ и конгиариитѣ изобщо в. Rostowzew, *Römische Bleitesserae*, 1905 г.

46) Въ 30 г. пр. Хр. — Слѣдъ битката при Аквиумъ Цезарь изпратилъ ветеранитѣ отъ своята и отъ войската на Антония въ Италия. Като пристигнали тамъ, тѣ се разбунтували, понеже чакали възнаграждение и уволнение. За да ги удовлетвори, Августъ въ начало на 30 г. отишълъ въ Брундианиумъ; на своитѣ стари войници той асигниралъ имѣния въ италийски градове, а на другитѣ раздалъ пари. А пъкъ на старитѣ притежатели, чиито имѣния отнелъ, отчасти далъ земя въ Дирахий, Филипи и на други мѣста, отчасти обѣщалъ да имъ заплати отнетитѣ имѣния, което и направилъ слѣдъ прѣвзимането на Египетъ. (Дионъ Касий 51, 3 и 4). — Градоветѣ, дадени въ тая година на ветеранитѣ, се считали като „*coloniae Juliae*“.

47) Това основание на колонии е станало въ 14 г. пр. Хр.; тогава били основани колонии въ Нарбонска Галия, Италия и, може би, и въ други провинции.

48) Означенитѣ съ консулитѣ години сж: 7, 6, 4, 3, 2 пр. Хр.

49) Два пжти въ 28 г. и 16 г. пр. Хр.; за другитѣ два пжти не знаемъ.

50) До 28 г. пр. Хр. държавната каса (*aerarium*) управлявали квестори; слѣдъ това Августъ опрѣдѣлилъ, што то тя да се управлява отъ двама бивши претори, избирани ежегодно отъ сената; това распорѣждане било измѣнено още въ 23 г. пр. Хр., когато Августъ опрѣдѣлилъ, хазната да се управлява за напрѣдъ отъ двама претори (*praetores aerarii*); ср. *M o n t s e n*, *Staatsrecht* II, 544 сл.

51) Въ 13 г. пр. Хр. Августъ опрѣдѣлилъ, што преторианцитѣ да се уволняватъ слѣдъ 12-годишна служба, и войницитѣ отъ легионитѣ — слѣдъ 16-годишна служба; при уволнението трѣбвало да получаватъ извѣстна сума пари (*Cass. Dio* 54,25). Въ год. 7, 6, 4—2 пр. Хр. уволненитѣ ветерани получавали възнаграждението си (в. гл. 16 на края). Ала, когато войнитѣ въ Германия отъ 12—8 г. и войната на Изтокъ отъ 1 г. пр. Хр. изчерпили хазната, изплащането на възнагражденията било спрѣно. Вслѣдствие на това войницитѣ почнали да негодуватъ; тогава Августъ въ 5 г. сл. Хр. опрѣдѣлилъ, што преторианцитѣ да се уволняватъ слѣдъ 16-годишна служба и да получаватъ при уволнението подаръкъ по 20·000 сестерции, а легионаритѣ — слѣдъ 20-годишна служба съ 12·000 сестерции подаръкъ. Доклѣ се намѣрятъ нуждитѣ срѣдства за тия разходи, Августъ вжъ 6 г. сл. Хр. внесълъ въ военната каса 170·000·000 сест. За да се храни тая каса за напрѣдъ, били учредени нови данъци: данъкъ върху наслѣдствата 5%, аукционенъ данъкъ 1%, (*centesima rerum venalium*) и пр. Августъ дори обѣщалъ всѣка година да подарява извѣстна сума на тая каса.

52) Отъ 18 година пр. Хр. нататкъ; не се означаватъ точно нито годинитѣ, въ които е правено това благодѣяние, нито изразходената сума.

53) Това благодѣяние Августъ направилъ на нѣкои провинции; отъ

Диона, напр. (54, 30), знаемъ, че когато провинция Азия пострадала отъ земетръсъ, Августъ платилъ данъка ѝ съ свои сръдства (12 г. пр. Хр.). — Както е извѣстно, поземелниятъ данъкъ се плащаль въ нѣкои провинции въ натура, въ други — въ пари; затова Августъ казва, че помогналъ съ жито или съ пари. Впрочемъ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че текстътъ на послѣдното предложение на глава 18 не е сигурно установенъ. Ср. Gardthausen I, 615, II 335, заб. 17. Послѣдното предложение на тая глава гласи, споредъ Gottanka и J. Schmidt: tum pluribus [mul]to fru[mentarias et]numma[ri]as [fesseras ex aerario] et patrimonio meo [dedi].

54) Курията и съсѣдното ней светилище на Минерва: тая „curia Julia“ била съградена въ 42 г. пр. Хр., а била осветена тепърва въ 29 г. пр. Хр.; в. Pauly-Wissowa, Realencyclor. der klass. Altertumswiss. IV, 1822 сл. За Chalcidicum'a в. ibid. III, 2041.

Храмътъ на Аполона въ Палатина билъ почнатъ слѣдъ Сицилийската побѣда (36 пр. Хр.), а осветенъ въ 28 г. пр. Хр. Въ колонадата му се намѣрвала гръцка и латинска библиотека (Suet. Aug. 29). Храмътъ на бога Юлия: въ 42 г. пр. Хр. било рѣшено да се издигне храмъ на мѣстото, дѣто било изгорено тѣлото на Ю. Цезаря; тоя храмъ билъ осветенъ на 18. авг. 29 г. пр. Хр.

За Луперкала малко е извѣстно (в. Dionys. Hal. I. 31).

Октавиевата колонада била съградена слѣдъ Далматийската война, 33 г. пр. Хр. — Старата колонада била съградена отъ Гней Октавий, който въ 167 г. празнувалъ морски триумфъ зарадъ побѣдата надъ македонския царъ Персея; това здание изгорѣло, но било възобновено отъ Августа.

Ложата [pulvinar ad circum maximum]: слѣдъ като изгорѣлъ циркътъ (31 г. пр. Хр. в. Dio 50, 10). Августъ отново направилъ ложата, отдѣто по-нѣкога гледалъ игритѣ.

Храмътъ на Юпитера Feretrius: билъ основанъ ужъ отъ Ромула, но отъ старостъ падналъ; Августъ го възобновилъ вѣроятно въ 31 г. пр. Хр. — На Юпитера Феретрия побѣдоносниятъ римски военачалникъ посвещавалъ тѣй нареченитѣ Spolia opima, т. е. орѣжието на неприятелския военачалникъ, убитъ въ битката собственорѣчно отъ римския. На тоя богъ служили и фециалитѣ.

Храмътъ на Юпитера Гръмовникъ: билъ обреченъ отъ Августа въ време на похода му противъ Кантабритѣ, когато една нощъ при пътуване мълния ударила покрай носилката му и убила роба, който носѣлъ отпръдъ свѣщъ (Suet. Aug. 29); осветилъ го на 1. септ. 22 г. пр. Хр.

Храмътъ на Квирина билъ осветенъ въ 16 г. пр. Хр.

Храмоветъ на Минерва, на Юнона-царица и на Юпитера на свободата не се знае, кога сж възобновени отъ Августа. Сжщото трѣбва да кажемъ и за храма на Ларитѣ, и тоя на Пенатитѣ.

Храмътъ на Младостъта (Iuventas) въ голѣмия циркъ изгорѣлъ 16 г. пр. Хр.; не знаемъ, кога билъ реставриранъ.

Храмътъ на Великата Майка (т. е. Кибела) изгорѣлъ въ 3 г. сл. Хр. и скоро билъ възобновенъ отъ Августа.

За топографията на горѣ-изброенитѣ храмове и мѣста в. O. Richter, Topographie der Stadt Rom, 2 изд. (1901); H. Kiepert et Ch. Huelsen, Formaе urbis Romae antiquae.

55) т. е. храма на Капитолийския Юпитеръ. За тоя градежъ нѣмаме други извѣстия.

56) Водопроводитѣ на aqua Iulia, Marcia, Appia, Terula, Anio Августъ поправилъ на свои срѣдства въ 5/4 г. пр. Хр. За водопроводитѣ в. Richter, II, с. стр. 316 сл.

57) Марциева вода.

58) Юлиевиятъ Форумъ, още недовършенъ, билъ осветенъ отъ диктатора Цезаря въ 46 г. пр. Хр.

59) Базиликата на Юлия Цезаря била осветена заедно съ форума, но скоро изгорѣла; Августъ почналъ да я гради отново въ честь на синоветѣ си Гая и Луция Цезаря (ср. Suet. Aug. 29; Dio 56, 27).

60) Въ 28 г. пр. Хр.

61) Въ 27 г. пр. Хр.

62) Pons Mulvius, построенъ отъ М. Савра въ 109 г. пр. Хр., е първиятъ мостъ надъ р. Тиберъ по Фламиниевия пжтъ. Мѣстото на Pons Mulvius не може да се опрѣдѣли.

63) Тоя храмъ билъ обреченъ въ битката при Филипи (42 г. пр. Хр.), и военната плячка, за която е дума, е отъ тая война; освещението му станало въ 2 г. пр. Хр. Тоя храмъ се намѣрвалъ въ срѣдата на новия форумъ (Forum Augustum); в. Richter, стр. 110 сл.

64) Тоя театъръ билъ почнатъ отъ Юлия Цезаря; Августъ го довършилъ и осветилъ въ 11 г. пр. Хр. въ честь на зетя си, който умрѣлъ въ 23 г. пр. Хр.

65) Собствено аугур согопагит, златото събирано за приготвяне триумфалнитѣ корони на побѣдоносния пълководецъ. Приноситѣ се събирали доброволно отъ покоренитѣ народи или отъ общинитѣ на провинцията, дѣто се водѣла войната; по-сетнѣ се налагали и насилствено. По нѣкога и италиискитѣ общини събирали аугур согопагит. — На Л. Антония, който триумфиралъ въ 41 г., цѣлокупниятъ народъ по триби му поднесълъ триумфалнитѣ корони. Сжщото станало и прѣдъ триумфа на Августа (29 г. пр. Хр.), но той се отказалъ отъ това злато. Ср. Kubitschek у Pauly-Wissowa, II, 2552.

66) Отъ втората си жена Скрибония Августъ ималъ само една дъщеря Юлия. Третята му жена Ливия му довела отъ по-ранния си бракъ двама сина, Тиберия и Друза; отъ нея Августъ нѣмалъ дѣца и затова поискалъ да свѣрже наслѣдството на принципата съ ржката на Юлия. Той я омжилъ най-напрѣдъ за сина на сестра си Октавия, М. Клавдия Марцела (25 г. пр. Хр.), като съ това прѣдзначилъ послѣдния за свой наслѣдникъ. Въ края на 23. г. обаче Мерцель умрѣлъ, и Августъ се видѣлъ принуденъ да омжи Юлия за Агрипа (21 г.). Отъ тоя бракъ се родили Гай и Луций Цезарь, които били усиновени отъ Августа въ 17 г. пр. Хр.; третиятъ синъ на Агрипа, Агрипра Postumus, показалъ такъвъ лошъ и необузданъ характеръ, щото Августъ се принудилъ да го заточи въ единъ малкъ островъ. Слѣдъ смъртта на Агрипа (12 пр. Хр.), по-стариятъ синъ на Ливия, Тиберий Клавдий Неронъ билъ накаранъ отъ Августа да напусне първата си съпруга, отъ която ималъ вече синъ Друзъ, и да вземе за жена Юлия. Надеждитѣ на Августа и тоя пжтъ не се изпълнили: Гай Цезарь умрѣлъ въ 4 г. сл. Хр., а Луций въ 2 г. сл. Хр. Слѣдъ смъртта на Гая Цезаря, Тиберий билъ усиновенъ отъ Августа и задълженъ да усинови отъ своя страна Германика, сина на брата си Друза, който умрѣлъ въ Германия въ 9 г. пр. Хр. Слѣдъ смъртта на Августа, Тиберий наслѣдилъ прѣстола. — Внуци на Августа сж значи Германикъ и Друзъ, синове на Тиберия.

По римско право синовете или внуците на Августа не сж могли да дадат самостоятелно игри, защото се намѣрвали подъ patria potestas на баща си или дѣдо си и, слѣдователно, нѣмали собственъ имотъ; в. *Marquardt, Privatleben der Römer*, I, стр. 2 сл.

У авторитѣ се споменуватъ слѣднитѣ, дадени отъ Августа игри: 1) 29 г. пр. Хр. поради освещаването храма на Divus Iulius; 2) въ 28 пр. Хр. поради побѣдата при Акциумъ; 3) въ 16 г. пр. Хр. по рѣшение на сената Августъ далъ игри чрѣзъ Тиберия и Друза; 4) въ 12 г. пр. Хр. — на име на Гая и Луция; 5) въ 7 г. въ честь на умрѣлия Агрипа; 6) въ 2 г. пр. Хр. при освещаването Марсовия храмъ; 7) въ 6 г. сл. Хр.: игри дадени въ честь на голѣмия Друзъ отъ синовете му Германикъ и Клавдий. Като осма може да се брой играта, която споменува Светоний (Aug. 43).

67) Обикновени игри, въ цирка и театъра.

68) По рѣшение на колегията на XV viri s. f. (в. заб. 22) уреждането на тия игри било възложено на Августа и Агрипа.

69) Въ 17 г. пр. Хр.; за прочутитѣ секуларни игри в. *Aust.* ц. съч. стр. 92 сл.; *О. Базинеръ, Ludi saeculares*, на руски, Варшава 1901.

70) Тия игри били дадени въ 2 г. пр. Хр. при освещаването храма на Марса Мѣстителя (Mars Ultor); за напрѣдъ станали ежегодни (Cass. Dio 56, 46).

71) Това морско прѣдставление, което подражавало битката при Саламинъ, тоже било дадено въ 2 г. пр. Хр. по сжщия случай (в. заб. 70). Размѣрътъ 1800 на 1200 крачки = 532.8 m. на 355.2 m. За *Nemus Caesarum Richter*, ц. с. стр. 276.

72) При Акциумъ.

73) Тия грабежи на статуи и други скъпоцѣнности извършилъ Антоний въ угода на Клеопатра.

74) Августъ самъ заповѣдалъ да вдигнатъ тия статуи, да ги стопятъ и да излѣятъ отъ тѣхъ пари.

75) Чрѣзъ войната противъ Секста Помпея; въ неговата войска имало мнозина избѣгали отъ Италия роби.

76) Т. е. въ дадената отъ мене клетвена формула.

76 а) За положението на Октавиана въ това врѣме в. *Гриммъ, Исслѣдования*, I, стр. 83 сл.

77) Въ 32 г., когато прѣдстояла война между Антония и Октавиана, и двамата търсили съюзници и ги карали да имъ даватъ клетва за вѣрность (Дионъ 50, 6).

78) Числото 170 означава не само тия сенатори отъ 700-тѣ, които били вече жреци до 32 г. пр. Хр., но и тия, които станали по-послѣ.

79) Августъ има прѣдъ видъ провинциитѣ: Германия, чиито граници били прѣмѣстени отъ Рейнъ на Елба; Илирия, къмъ която били прибавени нови области Панония и Мизия (ср. *Niese, Grundriss der röm. Gesch.* 3-о изд. 265. Вж. *Filow, die Legionen der Provinz Moesia*, 1906, стр. 1 сл.). Въ Мала Азия царството на Аминтасъ слѣдъ смъртъта му (25 г. пр. Хр.) било обрнато въ провинция Галатия, къмъ която послѣ била прибавена и Пафлагония; в. *Marquardt, Röm. Staatsverwaltung* I, 358. *Pauly-Wissowa*, I, 2007 n° 21.

За границитѣ на Сирия в. по-долу заб. 84. За Африка в. *A. Schulten, das römische Africa* 1899 г.; не може се каза, че Августъ разширилъ границитѣ на Африка, защото ок. 30 г. пр. Хр. той далъ Нумидия на царя Юба; обаче въ Августово врѣме се водили шасливи войни отъ проконсулитѣ на тая провинция.

80) Относително Испания трѣбва да се има прѣдъ видъ войната противъ Кантабритѣ, относително Галия — главно походѣтъ на К. Албиа Карината противъ Морнитѣ (триумфъ 28 г.) и походѣтъ на М. Месала противъ Аквитанцитѣ (триумфъ 27 пр. Хр.); ср. G. Bloch, *la Gaule indépendante et la Gaule Romaine* (= *Histoire de France*, I, 2), стр. 105.

За походитѣ въ Германия в. Mommsen, *Roemische Geschichte* V, 23 сл.; Коерп, *die Römer in Deutschland*, 1905 г.; E. Fabricius, *die Besitznahme Badens durch die Römer*, 1905.

81) Алпийскитѣ племена били покорени въ нѣколко похода: Варонъ Мурена покорилъ въ 25 г. пр. Хр. Саласитѣ; проконсултѣ П. Силий — Камунитѣ и Веноститѣ (16 пр. Хр.); Тиберий и Друзъ — Ретитѣ и Винделицитѣ (15 г. пр. Хр.). Въ 14 г. пр. Хр. били покорени живушитѣ въ Морскитѣ Алпи Лигури. За споменъ на тия побѣди билъ съграденъ ок. 8 г. пр. Хр. единъ паметникъ, *Troaeum Augusti*, чието име се е запазило и до днесъ (Торбиа близо до Монако).

82) Това се отнася къмъ Германския походъ на Тиберия въ 5 г. сл. Хр. — Подъ „океана“ въ текста се разбира Сѣверно море. Ср. Mommsen, *Roem. Gesch.* V, 33.

83) Цимбритѣ живѣли въ Ютландия, Харидитѣ на Ю. отъ тѣхъ, Семонитѣ между Елба и Одрѣ.

84) Експедицията въ Арабия, прѣдприета отъ египетския префектъ Елия Гала (24—23 пр. Хр.), не излѣзала сполучлива: Mommsen, *Roem. Gesch.* V, 608. Сабентѣ живѣли въ юж. Арабия; гр. Мариба се намиралъ близо до Санаа.

Поради експедицията въ Арабия Египетъ останалъ безъ достатѣчна войска, отъ което се възползувала етиопската царица Кандаке и нападнала Египетъ; обаче К. Петроний, който управлявалъ въ отсъствие на Елия Гала, съ нѣколко похода отблъсналъ Етиопитѣ и накаралъ Кандаке да сключи миръ (21 пр. Хр.); в. Gardthausen, I, 796 сл.

85) Въ 30 г. пр. Хр.

86) Най-стария синъ на Артавазда Арменски — тоя Артаваздъ, който билъ убитъ отъ Антония въ Александрия (30 г. пр. Хр.) — Артаксесъ, билъ убитъ отъ сродницитѣ си въ 20 г. пр. Хр.; на негово мѣсто Августъ поставилъ брата му Тиграна. Ср. Pauly-Wissowa, II, 1326, п-о 2.

87) Въ 2 г. сл. Хр.

88) Артабазъ (или Артаваздъ) билъ царъ на Мидия Атропатене (между Армения и Партия): в. Pauly-Wissowa, II, 1309, п^о 2. Неговиятъ синъ Ариобарзанъ (Pauly-Wissowa, I Supplement, стр. 130, 4 с) умрѣлъ не дълго слѣдъ 2 г. сл. Хр.; наслѣдилъ го синъ му Артаваздъ IV. Слѣдъ смъртъта на Артавазда Августъ поставилъ на арменския прѣстолъ Тиграна IV. (ок. 11 сл. Хр.). Додѣто Армения се намѣрвала подъ римско влияние, сжщото е било съ Мидия Атропатене; Ариобарзанъ и Артаваздъ IV. сж царували и въ двѣтъ страни. — Подробности в. въ коментара на Момзена.

89) То сж провинцитѣ, дадени на Антония слѣдъ договора въ Брунди-зиумъ (37 пр. Хр.): Македония, Ахея, Азия, Понтъ и Витиния, Киликия, Кипръ, Сирия, Критъ, Кирена; послѣднитѣ петъ Антоний подарилъ. На Клеопатра и нейния синъ отъ Цезаря, Цезариона, подарилъ Египетъ, Кипръ, и частъ отъ Киликия, отъ Кирена и отъ Критъ. Една Клеопатрина дъщеря получила Кирена. Единъ отъ синоветѣ на Антония отъ Клеопатра получилъ Сирия, Финнкия и Киликия, другиятъ щѣлъ да получи Армения, Мидия и Партия. — Въ 30 г. пр. Хр. Августъ отново спечелилъ тия провинции.

90) Сардиния била отнета отъ Секста Помпея въ 38 г., а Сицилия — въ 36 г. пр. Хр.

91) *Hispania citerior* и *Hispania ulterior*.

92) Момзенъ въ коментара си стр. 119 изброява военнитѣ колонии, основани отъ Августа въ провинциитѣ.

93) В. списъка на тия колонии у Момзена, стр. 123.

94) Въ 33 пр. Хр. Далматийцитѣ повърнали Августу знамената, които отнели отъ римскитѣ военачалници Габиния (въ 48 пр. Хр.) и Ватиния (въ 44 пр. Хр.). За знамена, повърнати отъ Испания и Галия, нѣмаме извѣстия у старитѣ автори.

95) Разбиратъ се знамената, изгубени отъ Краса и Антония; Красъ билъ разбитъ отъ Партитѣ въ 53 пр. Хр., а легатитѣ на Антония — въ 40 г. и 36 г. пр. Хр. — Въ 20 г. пр. Хр. Августъ получилъ назадъ знамената отъ царя Фраата.

96) Панонцитѣ били покорени отъ Тиберия Нерона 12—9 пр. Хр. Самъ Августъ по-рано (35/34 пр. Хр.) въ Далматийската война побѣдилъ Панонцитѣ.

97) т. е. отъ моитѣ пълководци по моя заповѣдъ.

98) Още диктаторътъ Цезарь мислилъ да прѣдприеме походъ противъ Дакитѣ; съ убиването му пропадналъ и планътъ му. — Антоний разказвалъ въ мемоаритѣ си, че Октавианъ искалъ да омжи дъщеря си Юлия за Дакийския царь Котизона (+ 29 пр. Хр.) и самъ да получи за жена нѣкоя дъщеря на царя; до колко е вѣрно това, не може да се каже. Октавианъ искалъ да изпълни плана на Цезара; когато въ 35/34 г. пр. Хр. покорилъ Япудитѣ и Панонцитѣ, той заелъ града *Siscia* (при Сава, дн. *Sisek*) главно съ цѣлъ, да му служи като опоренъ пунктъ за войната му противъ Дакитѣ. Но и тоя планъ останалъ неизпълненъ. — Въ 28 пр. Хр. М. Красъ воювалъ противъ Гетитѣ на долни Дунавъ (в. *Sichorius, die römischen Denkmäler in der Dobrudscha, 1904, стр. 13 сл.*). Нахлуванията на Дакитѣ прѣзъ Дунава и слѣдъ това не прѣставали. Елий Катусъ прѣселилъ 50,000 Даки отсамъ Дунава въ Тракия (въ 16 г. пр. Хр. споредъ *Premmerstein*). Въ врѣме на Панонската война Дакитѣ пакъ минали Дунава, но били разбити, както казва Августъ въ тая глава. Не слѣдъ дълго римскитѣ войски минали Дунава и принудили Дакитѣ да признаятъ римската власть. — За историята на Дакитѣ, която е малко извѣстна, в. главно *Brandis, у Pauly-Wissowa, IV, подъ дума Dacia*) и *I Supplement, стр. 261.* — *Premmerstein Jahreshefte des österr. archäol. Inst. I, 145 сл.*

99) Индийски и скитски пратеници дошли при Августа въ Таракона въ 26 или 25 г. пр. Хр.; въ 19 г. пр. Хр. дошли индийски пратеници при Августа въ Самосъ. Ср. *Gardthausen, I, 697, 832.*

100) Бастарнитѣ — германско племе — тогава се простирали отъ източната страна на Карпатитѣ до устията на Дунава. Въ 29 г. пр. Хр. М. Лициний Красъ имъ нанесълъ нѣколко поражения, ср. *Jhm, у Pauly-Wissowa, III, 110 сл.*

Тукъ се разбиратъ Скититѣ между Дунавъ и Днѣпъръ. — Сарматитѣ обитавали двата брѣга на р. Донъ (Танаисъ).

Албанцитѣ живѣли въ източно-кавказката страна Албания: *Thomashek у Pauly-Wissowa I, 1305*; Иберитѣ на З. отъ тѣхъ. Царьтъ на Албанцитѣ Фарнабазъ и тоя на Иберитѣ Зоберъ били побѣдени отъ Публия Канидия Краса, пълководеца на Антония (36 г. пр. Хр.).

Подъ Мидия се разбира *Media Atropatene* (днешната провинция Азербейджанъ).

101) Царьтъ на Партитѣ Фраатъ не дълго слѣдъ побѣдата си надъ Антония (36 г. пр. Хр.) билъ изгоненъ отъ Партитѣ и на негово мѣсто билъ поставенъ Тиридатъ II. Обаче наскоро Фраатъ успѣлъ да изгони Тиридата съ помощьта на Скититѣ (26 г. пр. Хр.). Тиридатъ, придруженъ отъ мнозина партийски голѣмци, сполучилъ да избѣга и намѣрилъ Августа въ Испания, за да иска отъ него помощь; като заложеникъ му прѣдалъ най-младия синъ на Фраата IV, който падналъ въ ржцѣтъ му въ врѣме на борбата между двамата съперника. Тоя Фраатовъ синъ, който тоже се именувалъ Фраатъ, е навѣрно споменатия отъ Августа Фраатъ, що избѣгалъ при него. — Августъ обѣщаль помощь на Тиридата и му позволилъ да живѣе въ Сирия. Фраатъ въ 23 г. пр. Хр. поискалъ отъ Августа да му повърне сина му и да му прѣдаде Тиридата. Обаче и Тиридатъ се явилъ въ Римъ и искалъ да му се прѣдаде Партия, за да царува тамъ подъ римско покровителство. Августъ билъ готовъ да изпълни желанието на Фраата, но съ условие, щото той да повърне римскитѣ знамена и плѣнници (в. заб. 95). Въ 20 г. пр. Хр. Августъ самъ отишълъ въ Сирия, за да уреди източния въпросъ; тогава билъ поставенъ на арменския прѣстолъ Тигранъ, Мидянитѣ получили за царь Ариобарзана, и най-послѣ тогава Фраатъ се рѣшилъ да прѣдаде Августу знамената; в. коментара на Момзенъ стр. 135 сл.; Gardthausen, I, 819 сл.

Въ тая глава се говори за медийския царь Артаваздъ (в. заб. 88), който играе роль въ борбата на Антония съ Партитѣ. Въ 30 г. пр. Хр. той билъ разбитъ отъ Партитѣ и падналъ въ плѣнъ; обаче той сполучилъ да избѣга и дошълъ при Августа въ Римъ, дѣто и умрѣлъ ок. 20 г. пр. Хр.

За царя на Адиабенцитѣ — тѣ въ това врѣме си имали собствени царь — Артаксара нѣмаме други извѣстия.

Августъ нѣколко пѣти се готвилъ за походъ въ Британия, но най-послѣ се отказалъ отъ тая мисль. За Думнобелауна, царя на британското племе Тринованти в. Stein у Pauly-Wissowa, V, 1791. — Името на другия британски царь не може да се възстанови.

Сугамбритѣ живѣли на Ю. отъ р. Липе въ областьта на рѣкитѣ Ruhr и Sieg. Тѣ заедно съ Узипегитѣ и Тенктеритѣ разбили намѣстника М. Лолия (16 г. пр. Хр.), но послѣ склучили миръ съ Августа. Отново се възбунтували въ 12 г. пр. Хр., били нѣколко цѣти разбивани отъ Друза и отъ Тиберия и най-послѣ били прѣселени въ Галия (8 г. пр. Хр.). Тогава навѣрно Мелонъ се прѣдалъ Августу.

Съ общото име Св е б и се означавали нѣколко племена, които освѣнъ това носѣли и особни имена (Tacit. Germ. 38); Маркоманитѣ тоже принадлежали къмъ Свебитѣ и живѣли въ това врѣме по срѣдни Майнъ и на Ю. отъ него; послѣ тѣ се прѣселили въ Бохемия (Koerr, die Römer in Deutschland, стр. 11 сл. Името на царя имъ, който избѣгалъ при Августа, не е запазено; Wölfflin прѣдполага Segimerus.

101) Фраатъ пратилъ Августу четиритѣ си сина: Сераспадана, Родаспа, Вонона, Фраата (10 г. пр. Хр.). Слѣдъ смъртьта на Фраата, незаконниятъ му синъ и наслѣдникъ Фраатакъ напраздно искалъ отъ Августа (ок. 4 г. пр. Хр.) да му повърне братята; първитѣ двама отъ тѣхъ умрѣли въ Римъ. Слѣдъ изгонването на Фраатака отъ прѣстола (4 г. сл. Хр.), Августъ пратилъ Вонона назадъ по искане на Партитѣ, а Фраата изпратилъ за царь на Партитѣ императоръ Тиберий (35 г. сл. Хр.)

102) Августъ прѣувеличава; Партиѣ и Медигѣ не сж искали отъ Августа да имъ избере царе, ами да имъ повърне членове отъ царската имъ фамилия, които се намѣрвали въ Римъ. За Вонона в. заб. 102; той се качилъ на прѣстола между 6—8 г. сл. Хр.

Ариобарзанъ, внукъ на Ариобарзана, синъ на Артавазда — той Артаваздъ, който билъ изгоненъ отъ Партиитѣ и умрѣлъ въ Римъ — билъ направенъ отъ Августа царь на Мидия (ок. 20 г. пр. Хр.); по-сетнѣ Гай Цезарь го поставилъ за царь въ Армения (1 г. пр. Хр.); в. заб. 88.

103) Въ 28 и 27 г. пр. Хр.

104) Августъ получилъ извънредната си власть пръвъ пжтъ въ 43 г. пр. Хр. за петъ години (съ закона на Тиция); слѣдъ изтичането на тоя срокъ, тя му била подновена безъ никакъвъ законъ: Августъ я задържалъ по „всеобщо съгласие“, както казва самъ.

Въ края на 28 г. били унищожени всички противозаконни рѣшения, взети въ врѣме на гражданскитѣ войни; на 13. януари 27 г. пр. Хр. Августъ повърналъ на сената провинциитѣ заедно съ войскитѣ имъ и данъцитѣ имъ, като обявилъ, че ще управлява само въ Римъ и Италия заедно съ поредния си колега въ консулата. Това е възстановяването на републиката, зарадъ което Октавианъ получилъ титлата „Августъ“ (Augustus — значи „свещенъ“, „обожаемъ“). Това е и рождения денъ на Принципата. В. Mommsen, Roem. Staatsrecht, II, 745 сл. Э. Гриммъ, Изслѣдованія по исторіи развитія римской императорской власти, т. I, 91 сл. — Споредъ общоприетото мнѣние, Октавианъ съзнателно искалъ да установи монархия, която той маскиралъ съ республикански форми, за да постигне по-леско цѣльта си. Въ противоположность на това Ed. Meyer (въ цит. статия) мисли, че Августъ билъ искренъ республиканецъ; той не искалъ да стане монархъ на Римъ, а само принцепсъ на републиката, която мислилъ сериозно да възстанови. Това мнѣние справедливо се оборва отъ Gardthausen (Augustus, I, стр. 1335 сл.).

105) Лавритѣ сж били посветени Августу като на постояненъ побѣдоносецъ. Гражданска корона (corona civica) отъ джбови листа получавалъ гражданинътъ, който въ битка спасявалъ живота на нѣкой гражданинъ. Августъ я получилъ затова, защото пощадилъ живота на гражданитѣ (в. гл. 3). Това станало въ 27 г. пр. Хр.

106) Истинското конституционно положение на Августа не отговаря на това официално схващане: ср. Гриммъ цит. с. I, 169 сл.

107) Титлата pater patriae (баща на отечеството) Августъ получилъ на 5. февр. 2 г. пр. Хр. Обаче колесницата е била посветена Августу прѣди тая дата; в. Mommsen, коментара стр. 154.

108) Тая прибавка, написана на лошъ латински и грѣцки езикъ, не произхожда отъ Августа; споредъ Момзена, тя е написана отъ грѣкъ; ако и да нѣма никаква стойность, съобщаваме я за пълнота.

109) = 2,400,000,000 сестерции.

110) Латинскиятъ текстъ на тая глава е фрагментиранъ, а пжкъ грѣцкиятъ е доста неправиленъ. Ср. Sueton. Aug. 47: „нѣкои отъ провинциалнитѣ градове, изпаднали въ дългове, облекчилъ, други, разрушени отъ земетръсъ, въздигналъ отново“. Сжщиятъ (гл. 41) съобщава, че Августъ увеличилъ сенаторския цензъ и на сенаторитѣ, които не притежавали съотвѣтно състояние, той имъ го дотъкмилъ съ собствени пари.

ДЕВНЕНСКИТЪ ИЗВОРИ И ТЪХНОТО ПОСЕЛИЩНО И СТОПАНСКО ЗНАЧЕНИЕ.

Отъ А. Иширковъ.

Съ голѣмото разпространение на креднитѣ варовити скали въ нашето отечество стоятъ въ връзка многочисленитѣ карстови извори, които поради своето значително количество вода, поради своята равномѣрна температура и ефтина експлоатация, сж добили голѣмо значение като двигателна сила. Много воденици, тепавици, дори и фабрики движатъ безспирно, зимѣ и лѣтѣ, своитѣ колелета подъ удара на карстовата изворна вода. Затова такива извори сж привличали вниманието на хората отъ най-старо врѣме, тѣ биле обоготворявани, край тѣхъ възниквали храмове и селища. И тъкмо въ източната частъ на Дунавска България, дѣто рѣкитѣ сж редкостъ, дѣто липсватъ планински потоци, чийто голѣмъ увѣсъ придава сила и на най-малкото количество вода, извираатъ най-пълноводнитѣ карстови извори — Девненскитѣ извори.

Особенитѣ физически свойщини на Девненскитѣ извори, нѣкогашното високо процѣвтяване на градъ Маркианополисъ край тѣхнитѣ бистри води, тѣсното взаимодейѣствие на чисто географския елементъ — изворитѣ — върху стопанския животъ не само на единъ край отъ нашето отечество, а и върху държавата, която построи желѣзния пѣтъ Гебедже—Девна и сега проектира неговото продължение къмъ Добруджа — всичко това прѣдставя честитѣ случай за сравнително географско изучване.

Карахюсейнското дере, слѣдъ като излѣзе отъ тѣсния варовиковъ проломъ на Девненскитѣ Кайраци, навлиза въ Девненската долина, която се открива широко къмъ юго-изтокъ, къмъ низината на Девненското езеро. Ограда на Девненската долина образуватъ спусковетѣ на характернитѣ за източната частъ на Дунавска България платà. Въ сѣверо-източната частъ на долината се издига изолираната чрѣзъ ерозия висока могила, чиято плочеста покривка на върха

кореспондира съ хоризонтално разположенитѣ скали на околнитѣ платѣ и напомня тѣхната нѣкогашна тѣсна връзка. Склоноветѣ на Девненската долина сж въ по-голѣмата си часть голи или покрити съ черни драки, глогъ и киселець, само обърнатитѣ къмъ западъ склонове сж малко залѣсени съ джбъ и габъръ, а Девненскитѣ лозя, прошарени съ овощни дървета, прѣдставятъ дори твърдѣ приятна гледка. По-рано, чакъ до Кримската война, имало въ околността на Девна хубава джбова гора, а една отъ съсѣднитѣ голи височини, която се нарича и сега Караджа-дагъ (сърнена гора), била пълна съ сърни.

Скалитѣ на околността, далеко на западъ и на сѣверъ, шо се явяватъ въ проломитѣ и образуватъ вѣнци на платата и могилитѣ, състоятъ отъ баремски варовикъ, който лесно пропуска водата на дъжда, снѣга и потоцитѣ прѣзъ многочисленитѣ си цѣпнатини и, безъ да показва характерни карстови чѣрти, помага да се образуватъ суходолия и безводни високи равнища. Тъкмо до Девненскитѣ извори се досѣгатъ креднитѣ образувания съ палеогенски, които заематъ малко пространство на изтокъ. Подъ варовика на източна Дунавска България се разтила глинесть мергелъ, който не пропуска проникналата вода прѣзъ цѣпнатинитѣ на варовика да отиде по-дълбоко и тя подъ дѣйствието на своя собственъ натискъ избликва като извори въ ония мѣста, дѣто глинесто-мергелния пластъ излиза на повърхнината или се намира плитко подъ почвата. На този глинесто-мергеленъ пластъ длѣжатъ водата си дълбокитѣ герени на Дели-Орманъ и Добруджа и многочисленитѣ извори по долнитѣ крайща на склоноветѣ въ цѣлата източна Дунавско-българска столова земя.

Карахюсейнското дере, като ерозирило въ сегашната Девненска долина, открило глинестомергелния пластъ и дало възможность да бликне на повърхнината въ мощни извори събираната подземна вода въ голѣма часть на Дели Орманъ и Добруджа. Тъкмо въ най-низката часть на улея на Карахюсейнското дере, само нѣколко метра надъ морското равнище, се редятъ Девненскитѣ извори. Карахюсейнското дере, което носи своята незначителна мжтна вода, събирана отъ нѣколко чешми, е прѣживяло въ дилувиално врѣме буенъ животъ, свидѣтели на който сж дебелиятъ единъ до единъ и половина метъръ чакълъенъ наносъ въ Девненската долина. Хубавиятъ чакълъ (грамедолакъ) лежи върху глинезия мергеленъ пластъ, а върху него се наслагала въ по-мирното геолошко врѣме единъ метъръ дебела хумосна земя, много пригодна за земеделска култура.

Въ най-сѣверната часть на Девненската долина, до политѣ на

Голѣмия Кайракъ се намиратъ първитѣ извори: Халкалията и Башъ-Гйозъ¹. Тѣхната вода, смѣсена съ водата на Карахюсейнското дере и нѣколко малки изворчета, образува прѣдъ платняната фабрика „Прогресь“ мощна вада — Куртъ бей, която има 20 конски сили. Подъ фабриката „Прогресь“ комай въ една редица прѣко долината се редятъ изворитѣ Сюютлията, Адата и Дели-Душка. Съ името Сюютлията разбиратъ Куртбейската вода усилена отъ сюютлийското кайначе. Адата прѣдставя два изворни басейна, съединени помежду си чрѣзъ тѣсенъ протокъ, водата блика изъ доста дълбокитѣ дѣна на изворни басейни съ диаметръ 30—40 метра. Дели-Душка прѣдставя воденъ басейнъ широкъ около 35 метра. Водата му извира фонтанообразно въ източния край на басейна. Водата въ Дели-Душка е свободна отъ водни растения, главно мокрица. Сюютлията и половината вода на Адата образуватъ една вада — Хисара. Подъ Дели-Душка е разположенъ красивиятъ изворъ Хавузътъ. Той блика силно въ тѣсна елипсовидна ограда, висока 4 метра. Водата е много прозрачна и чупи слънчевитѣ лъчи въ най-чудни шарки. Тѣнкитѣ дълги водорасли, заловени о дѣното и стѣнитѣ на басейна, усилватъ още повече различнитѣ приливи на цвѣтоветѣ, а широката трепетлика, що стърчи до него, му придава особено красивъ фонъ. Водата на Дели Душка, Хавузътъ и половина отъ водата на Адата образуватъ втора вода. Водата на Хавуза не е много, но добръ издигната, тя кара колелото на воденицата съ сжщо име съ 10 конски сили. На западъ отъ двѣтѣ води се разтила широкиятъ, гжсто покритъ съ разтителностъ изворенъ басейнъ на Депсиза. Той е многоводенъ и добръ подграденъ, кара воденица на сжщото име съ 30 конски сили (тя може да се подигне до 50 конски сили). Водата на Депсиза отива въ Бендерлията и образува трета вада. Послѣ се съединяватъ водитѣ на Хисара и Бендерлията, та образуватъ вадата на Паша-Дермене или Кюпри-баши. Прѣдъ моста се събиратъ най-послѣ тритѣ вади и образуватъ рѣка Дѣвна — стария Потамосъ — която кара отъ моста надолу цѣла редица воденици.

Водата на Девненскитѣ извори е постоянна. Нейното количество не се мѣни съ годишнитѣ врѣмена, нито се влияе отъ суша и киша. Тритѣ вади носятъ 3670 кубич. метра вода въ секунда. Водата е бистра, силно варовита, отъ дѣното на изворитѣ изкачатъ мѣхурчета, водата не е добра за пиене. Въ самитѣ извори риба не може да живѣе, но въ вадитѣ я има въ изобилие. Температурата на водата е комай постоянна; азъ я мѣрихъ прѣвъ Априль

¹ Ще отбѣлѣжа само главнитѣ извори.

1905 год. 14·5° с.¹ Зимно врѣме, когато температурата на въздуха се силно понижава, водната повърхнина на изворнитѣ басейни и на вадитѣ се покрива съ гѣста водна пара. Твърденето на мѣстнитѣ жители, че зимѣ температурата на водата е по-висока отколкото лѣтѣ, произлиза отъ субективното усѣщане, отъ голѣмата разлика между температурата на въздуха и водата.

Поселищни отношения. Отъ двѣтѣ страни на Девненскитѣ извори и на рѣка Дѣвна се простиратъ остатъци на голѣмъ градъ. Много отъ камънитѣ на развалинитѣ биле употребени за градежъ на Варненската крѣпостъ, на изворнитѣ язове и на воденицитѣ, но сѣ пакъ се търкалятъ още много дѣлани камъни, нѣкои дори съ надписи. Личатъ ясно и зидове отъ сгради и градски стѣни. Една систематична разкопка би изкарала на лице много цѣнни остатъци. Тука билъ стариятъ славенъ градъ Маркианополисъ. Манеръ и много други историци, подведени отъ единъ пасажъ у Анна Комнена, смѣтали дълго врѣме Прѣславскитѣ развалини за остатъци на Маркианополисъ въпрѣки яснитѣ оказанія на итинераритѣ, че Маркианополисъ се намира 18 мили далеко отъ Одессосъ и 130 отъ *Nikopolis ad Naenum*, което отговаря тъкмо съ положението на развалинитѣ при Девненскитѣ извори. Първи открилъ мѣстото на Маркианополисъ въ първата четвъртина на миналото столѣтие новоросийскитѣ археологъ Бларамбергъ².

Градъ Маркианополисъ билъ разположенъ около Девненскитѣ извори и отъ двѣтѣ страни на рѣка Дѣвна; затова ни свидѣтелствуватъ думитѣ на Йорданесъ: *in flumine illo, qui nimii limpidatatis saposque in media urbe oritur Potami cognomento (Jordanes, Getica 16, 93)* и сегашнитѣ остатъци на стария градъ.

Маркианополисъ билъ основанъ отъ императора Траяна. Въ своя изборъ градостроителтъ императоръ се ржководилъ отъ два главни мотива: изобилната изворна вода и кръстопѣтното положение на града. Тука се кръстосвали пѣтищата отъ Анхиало за Доросторумъ и отъ Никополисъ за Одессосъ. И сега, пѣтътъ отъ Варна за Шуменъ минава прѣзъ Девненскитѣ извори.

Името на града било дадено по името на Траяновата сестра *Marciana*. Отпослѣ това кръщение било свързано съ баснята, че Марцианината слугиня изпуснала тежъкъ златенъ сѣдъ въ рѣката,

¹ Съмнямамъ се въ прецизността на термометъра и не можахъ да го свѣра отпослѣ, защото се счупи.

² В. Тепляковъ, Письма изъ Болгаріи писаны, въ время кампаніи 1829 года. Москва 1883 стр. 129. F. Kanitz, *Donau Bulgarien und der Balkan III.* 129.

но той послѣ дълго врѣме изплувалъ наново изъ дълбочината. Траянъ като прѣдполагалъ, че надъ тази вода владѣе нѣкое божество, основалъ тамъ градъ и го нарекалъ по името на сестра си [Jordanes Getica, ibid].

Първитѣ жители на градъ Маркианополисъ биле гърци, римляни и траки; това било обикновено явление въ новоосновенитѣ градове на римлянитѣ въ нашитѣ страни. Ний притежаваме надписи отъ Маркианополисъ на грѣцки и на латински езикъ. Официалниятъ езикъ билъ грѣцкия; това показватъ ясно многочисленитѣ монети на този градъ, чиито надписи сж грѣцки. И градското устройство било по грѣцки образецъ съ римски отпечатъкъ.

Градъ Маркианополисъ се развилъ бързо въ първитѣ врѣмена на римското владичество въ Балканския полуостровъ и станалъ голѣмъ и богатъ градъ; той билъ главниятъ градъ на Moesia inferior. Многочислени негови монети посочватъ важни локални отношения. Отъ монетитѣ виждаме, че градътъ билъ обиколень съ полигонна стѣна, върху която се издигали 14 (?) кули. Градскитѣ врата биле пазени сжщо отъ цилиндрични горѣ назжбени кули; на нѣкои монети кулитѣ сж изобразени съ остри стрѣхи. Вжтрѣ въ града имало храмове, изпълнени съ статуи на различни божества. Много монети посочватъ изобилие.

Градскитѣ стѣни биле силни и тамошниятъ гарнизонъ подъ мдрото управление на стратега Максимусъ, който споредъ Дексипусъ билъ потомъкъ на тракийския кралъ Реметалкъ, можалъ въ 238 година да отблъсне нападенията на Готитѣ. И веднага подиръ това произшествие виждаме изобразена върху Маркианополскитѣ монети отъ врѣмето на Каракала освѣнъ укрѣпената градска врата и градски стѣни и триумфална арка съ четири статуи. Подробно описание на 680 типа Маркианополски монети намираме въ много цѣнното за нашата нумизметика и археология съчинение: *Die antiken Münzen Nordgriechenlands unter Leitung von F. Jmhoof-Blumer herausgegeben von der kgl. Akademie der Wissenschaft. Band I. Dacien und Moesien, bearbeitet von Behrendt Pick. I Halbband. Berlin. 1899. стр. 183—327.*

Много хубавъ планъ на Маркианополския теренъ, въ мащабъ 1:7500, сие въ 1898 година покойниятъ знатенъ професоръ по геодезия Н. Hartel. Планътъ е възпроизведенъ въ *Antike Denkmäler in Bulgarien* отъ Ernst Kalinka въ *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung IV.*

Маркианополисъ, който прѣкаралъ петъ славни вѣка, прѣстава да се споменува послѣ смъртта на Маврикая (602 год.). Той станалъ жертва на многочисленитѣ варварски походи, чийто пжть отъ сѣверъ къмъ югъ минавалъ прѣзъ него. Градъ Провадия (Овечъ) замѣстилъ

прѣзъ срѣднитѣ вѣкове Маркианополисъ. Характерно е, че въ градове, които лежатъ въ блатливи области на Южна Европа, когато станатъ развалини, когато ги сполетятъ неволи се усилва много повече върлуването на маларията¹ и съ това става мѣстото на стария градъ необитаемо. Дали не се дължи на това изчезването на градоветѣ Маркианополисъ, Дебелтусъ, Панисось и др.

Ниската околностъ на изворитѣ страда много отъ наводнения. Това зло е общо за всички низини въ плѣшивитѣ части на сѣвероизточна Дунавска България. Никждѣ въ нашето отечество не падатъ толкозъ силни дъждове — повече отъ 100 литри вода върху квадратенъ метъръ на денонощие — и никждѣ не се образуватъ тъй бързо силни порои, както въ този край². На 1899 год. 29 юли, 7 часътъ вечеръ се излѣлъ такъвъ силенъ дъждъ близо до изворитѣ (въ Чакмата), щото на едно разстояние, дълго само три километра, се образувалъ широкъ потокъ вода три метра високъ надъ водното равнище въ най-ниската вада. На 11 августъ сжщата година валѣлъ наново силенъ дъждъ и потокътъ, който дошълъ този пътъ отъ 20—25 километра далеко (с. Асарджикъ) се издигналъ четири метра надъ обикновеното водно равнище. Такива наводнения се случавали често и въ минали години, правилцъ голѣми пакости на воденицитѣ и усилвали нездравината на низината. Наводненията отъ една страна и силната малария, която върлува, отъ друга, попрѣчили да възникне наново градъ върху мѣстото на разсипания веднѣжъ Маркианополисъ.

Сегашното селище Девня лежи високо върху обѣрнатия къмъ изтокъ склонъ на Девненската долина. Това селище е старо и споредъ стари спомени то се наричало Девино. Ако се съгласимъ съ прѣдположението на Х. Лопарева³, че *Διαβλινᾶ*, при която на 17 юли 1280 год. Ивайло разбилъ войскитѣ на императоръ Михаила и по-послѣ византийскиятъ пълководецъ Глава я отнелъ отъ Ивайло, е селището Девна, то излиза, че е сжществувало въ XIII вѣкъ. Джорджичъ го споменува като чисто българско село съ името Довино (1595 год.). Споредъ българския католишки епископъ Богданъ (1640 год.) съ името Девина се означавала рѣката, която образуватъ Девненскитѣ извори. Населението на село Девна прѣтърпѣло много промѣни, които въ по-голѣмата си часть сж общи за цѣла сѣвероизточна Дунавска България (гл. К. Иречекъ: Княжество България. II. стр. 853—854. Л. Милетичъ: Старото бъл-

¹ А. Philippson: Das Mittelmeergebiet. Leipzig. 1904. Стр. 137.

² А. Иширковъ. Градъ Варна, Периодическо Списание, кн. LXV, стр. 193.

³ Х. Лопаревъ: Византийски поетъ Манулъ Филъ. Къ исторiя Болгарiи въ XIII—XIV вѣкъ. Ст. 1891, стр. 28.

гарско население въ сѣвероизточна България. София. 1902. стр. 104—105). Селото Девна имало будно население. То първо въ тоя край имало българско училище и черква, то най-рано се отдѣлило отъ гръцката черковна властъ.

Баремскиятъ варовикъ прѣдставя пригоденъ строителенъ материалъ и въ околнитъ на Девна кайраци се намиратъ нѣколко грамадни римски каменоломници, които снабдявали съ едри скали за саркофази и монументални сгради не само Маркианополисъ, но и много други съсѣдни и далечни градове. Особено величествени и пригодни за поука и очудване сж Голѣмото Кесме въ склона на суходолието Баалъкъ (мѣднина) и Малкото Кесме въ Голѣмия Кайракъ до с. Карахюсейнъ. И сега вадятъ отъ околността на Девна много камъни за градежъ, но колко примитивна и нерационална е сегашната експлоатация на скалитъ въ сравнение съ римската! Докато римлянитъ рѣзали на единъ пжтъ скали, голѣми нѣколко кубически метра, сегашнитъ каменоломци къртатъ съ баруть отломъци безъ форма и незначителна голѣмина. Докато римлянитъ чрѣзъ систематична експлоатация стигали до сърцето на скалата, сегашнитъ каменоломци сѣкашъ съ нокте дращатъ само повърхнитъ, силно пострадали отъ атмосферни влияния, пластове.

Между старинитъ, които се намиратъ въ околността на Девненскитъ извори заслужаватъ да се споменатъ и слѣдитъ на старъ римски пжтъ, що се показва подъ нивитъ на Кара-тепе надъ село Сюнбей. Той е широкъ колкото сегашни шосета и посланъ съ калдъръмъ; споредъ прѣдания този пжтъ водилъ за Мангалия. Въ долния край на воденицитъ има чешма, която се казва Маркозанъ; край чешмата има остатъци отъ развалини. Дали въ името Маркозанъ се не крие споменъ отъ Маркианополисъ?

Стопански отношения. Изобилнитъ води на Девненскитъ извори биле уползотворени за воденици отъ край-врѣме. Споредъ епископа Богдана въ 1605 година при Девненскитъ извори имало 25 воденици, отъ които всѣка струвала по 5—6000 скуди. Всички Девненски воденици биле въ турски ржцѣ. Въ 1829 год. числото на воденицитъ било 24¹. Но водната сила на Девненскитъ извори придоби голѣмо значение, когато си проби пжтъ у насъ модерното млѣварство, когато се убѣдиха търговцитъ, че е по-доходно да изнасятъ брашна и трици отколкото зърнена храна и когато желѣзно-пжтната свръзка на Девненскитъ воденици съ Варна, улесни много

¹ В. Тепляковъ. Письма изъ Болгаріи стр. 141. Въ рускотурската война 1829 год. биле всички разрушени.

прѣноса. Докато въ турско врѣме, па и прѣди десетина години край Девненскитѣ извори и рѣка Девна се редѣха малки примитивни небетчийски воденици, сега се издигатъ нѣколко модерни мелници, въ които работятъ стотина работника, въ които се изкарватъ много качества брашна и може да се спази даденъ типъ.

Въ свръзка съ изворитѣ и горното течение на рѣка Девна (на расстояние около два километра) сж разположени сега 32 оджака съ обща мощь около 1000 конски сили ¹⁾). Като изключимъ платняната фабрика и една тепавица, всички останали оджаци прѣдставятъ воденична двигателна сила. Дванайсетъ воденици пригавятъ търговски брашна само за тѣхнитѣ ступани или наематели; останалитѣ воденици сж небетчийски, въ които мели неселението отъ околитѣ Варненска, Правадийска и Добришка, а прѣзъ врѣме на суша и мразъ дохождатъ тука на млѣво и отъ околитѣ Шуменска, Новопазарска и отъ цѣлия Дели-орманъ. Само една воденица се движи съ турбина, всички останали сж долапкини: движатъ ги желѣзни или дървени долапи. Небетчийскитѣ воденици мелятъ съ мѣстни камъни на брой 37, три отъ търговскитѣ воденици мелятъ съ желѣзни ваяци на брой 11, а останалитѣ деветъ търговски воденици съ французки камъни на брой 17. Общото денонощно производсто на небетчийскитѣ воденици достига около 90,000 килограма брашно, а на търговскитѣ — около 150,000 кгр. брашно и 12,000 кгр. трици. Срѣдно годишно производство на всички Девненски воденици, като се смѣтатъ по 300 работни дни въ годината, достига на 45,000,000 килограма брашно и 3,600,000 килограма трици.

Притежание	Година на построяване	Сила	Постояни работници	Производство на денонощие	
				торби брашно	торби трици
Авр. Х. Презенти	1895	25	16	130	40
Н. Енчевъ и С. ие	1893	26	22	100	35
Т. Стефановъ . . .	?	26—30	11	85	38
Д. К Поповъ . . .	1894	20	10	65	22
Бр. Чирпанлиеви . .	1894	17	8	50	20
Г. Сотировъ	?	15	8	50	20
Т. Коларовъ	?	13	8	50	20
Риза Ефенди	?	12	7	50	20
А. Презенти	?	10	11	80	30
Кр. Долапчиевъ . . .	?	12			
И. Михайловъ . . .	?	11	6	25	10
вод. Кара Кжларъ	?	11	5	30	12

¹⁾ Първи посочи обстойно голѣмото стопанско значение на Девненскитѣ извори Г. Колушки въ своята статия „Икономически бѣлѣжки за Варна“ въ списание на Бѣлг. Икон. Дружество. Год. I кн. 10.

За да характеризирамъ поне търговскитѣ воденици, давамъ горната таблица, която съставихъ въз основа на свѣдѣнията, що срѣщамъ въ доклада на Варненската търговско-индустриална камара¹.

Трѣбва да забѣлѣжа че воденицитѣ си иматъ собствени имена, които стоятъ въ свръзка съ имената на изворитѣ, и на нѣкогашнитѣ имъ стопани, съ топографията и историята на мѣстото имъ и др. Имената на воденицитѣ сж главно турски, което се обяснява съ тѣхното прѣдишно владѣние отъ турци. Понеже имената на воденицитѣ прѣдставляватъ интересъ и могатъ да дадатъ поводъ за важни догадки досежно историята имъ, ще ги прѣдамъ наредъ, като захвана отгорѣ на долу: Халкалията, Башъ-гйозъ, Куртъ-бей (фабриката), Адата, Душката, Суютлията, Хавузътъ, Кара-Кадж, Кандж-Совакъ, Хисара, Дипсизътъ, Бендерлията, Кюсе-Кадж, Паша Дермене — всички тѣзи воденици сж надъ моста, дѣто се съединяватъ всички вади. Подъ моста: Горния Порѣзъ, Долния Порѣзъ, Кара-Болугъ, Ташладжата, Кара-Кжзларъ, Чокуръ-Солакъ, Ючекъ-Солакъ, Бааладжата, Джумалията, Долната Бааладжа, Ески-Дерменъ, Кирветлията, Сазлията, Кололи-Дерменъ, Синджирлията, Долната Ада, Юклията, Хасановата воденица.

Платняната фабрика „Прогресъ“ на г-на Г. Х. Дечевъ, енергиченъ човѣкъ, се движи съ турбина, има двацетъ конски сили, 40 стана, работятъ около 50 момичета отъ Девна и Еленско. Фабриката изкарва годишно 20,000 топа (по 34 метра) американъ; прѣждата докарватъ готова отъ Англия.

При воденицитѣ на Девненскитѣ извори става всѣки день богатъ житенъ пазаръ. Тука има житарска борса и всѣки день пристигатъ срѣдно 120—130 кола съ храна (всѣка кола носи срѣдно 7 хектолитри храна), а въ септември и октомври пристигатъ 300—400 кола, единъ пжтъ дори 500. И при най-благоприятна жетва на царевицата житото бива най-малко два пжти повече отъ царевицата. Всичката храна се купува чрѣзъ борсата, която заедно съ стотини кола и толкозъ хора около нея, прави централната частъ на Девненскитѣ воденици много оживена; тамъ сж разположени ханища, крѣчми, фурни, ковачници и дюкени.

Водата на Девненскитѣ извори блика съ мощъ и това дава възможность да се подигне тѣхното водно ниво и печели увесъ още при самитѣ извори. На много извори е подигнато вече водното ниво, на нѣкои дори твърдѣ сполучливо, както е случаи съ „Ха-

¹ Докладъ върху положението на нѣкои отрасли на търговията, индустрията и производството, дѣйствующи въ района на Варненската Търговско-Индустриална камара прѣзъ 1903 год. Варна 1905 г. стр. 128—143.

вузтъ“, но има и такива извори (Дели-Душка, Адата и др.), на които не е правенъ още и опитъ, у други е пкъ слабо подигнато. При едно систематично изучване на изворитъ може да се използотвори много по-добръ тѣхното голѣмо количество вода, която нито намалява, нито замръзва. Щомъ станатъ и нѣкои подобрения въ хигиенично отношение и се продължи железнопътната линия къмъ Добруджа, при Девненскитъ извори може да се създаде много важенъ индустриаленъ центъръ. Грѣхъ е да се хаби толкозъ водна сила за примитивни небетчийски воденици, когато могатъ тѣ да се замѣстятъ отъ петъ-шестъ модерни мелници, а тѣхнитъ оджаци да се оползотворятъ за други индустрии. Особено успѣшно би вирѣяла една книжна фабрика, защото тука имаме винаги чиста вода, много слама и ефтинъ прѣносъ на парцали отъ Одеса¹.

Особено голѣмо значение ще добие околността на Девненскитъ извори, когато се прокара проектираниятъ отъ военнитъ каналъ между морето и Гебедженското езеро. Прокарването на малкъ каналъ отъ Гебедженското за Девненското езеро и отъ тамъ по Девна чакъ до изворитъ прѣдставя само незначителна стѣпка по-нататкъ. Прѣкара ли се веднѣжъ канала, който трѣбаше да стане прѣди да се построи желѣзната линия, прѣноса ще стане по-ефтинъ, мочурливата низина ще се дренира, ще се усили подвижността на водата, ще се спечели орна земя и оздрави въ значителна степенъ цѣлата покрайнина.

Ако единъ день едно отъ нашитъ правителства рѣши да удовлетвори справедливитъ искания на Девненскитъ воденичари: да образуватъ воденицитъ заедно съ сградитъ, които припадатъ къмъ тѣхъ отдѣлна отъ с. Девня община², то новоосновената община ще притежава достатъченъ приходъ, за да украси околността на изворитъ и я направи здрава. Като оцѣнявамъ водната сила на Девненскитъ извори, голѣмото житно богатство на източна Дунавска България, близостта на широкото море, лесното съобщение къмъ всички крайща на нашето отечество, си рисувамъ бждащето на Девненскитъ извори ей така: изворитъ хубаво подградени и грижливо чистени, мочуритъ край тѣхъ запълнени и добрѣ залѣсени; на всѣкждѣ китни алеи и добра вода за пиене,

¹ П. Тишковъ: Възможността за съществуването на една книжна фабрика въ България, въ Списание на българското иконом. списание, година V, кн. 9 - 10, стр. 619—626.

² Когато статията бѣше подъ печатъ, Народното Събрание възведе Девненскитъ воденици въ отдѣлна самостоятелна община подъ име Девна-рѣка.

докарана отдалеко; електрическо освѣтление. Цѣла редица модерни мелници и други фабрики, чийто шумъ изпълня въздуха, непомраченъ отъ гъсти облаци въглищенъ димъ. Оживена желѣзнопътна станция и още по-оживенъ кей край канала. Добри хотели и гостилници, богатъ пазаръ. Гиздава паланка, добръ планирана, още по-добръ застроена.

Водната сила на Девненскитѣ извори, новото кръстопътище при тѣхъ и модерната хигиена сѣ въ състояние да създадатъ върху развалинитѣ на Маркианополисъ новъ градъ; отъ дъното на бистритѣ изворни води може пакъ да изпъкне потъналото тукъ нѣкога богатство. Азъ твърдо вѣрвамъ въ това, и то ще се постигне толкозъ по-бързо, колкото по-съзнателно се стремимъ къмъ него, колкото по-рано израсне между насъ новъ Траянъ.

Най-старо свидетелство за членъ от у прилагателни.

Извѣстно е, че още въ най-старитѣ български паметници се срѣщатъ съединения като *работъ*, *чловѣкотъ*, които по форма считаме за идентични съ днешнитѣ членувани съществителни *работ*, *човекот*, макаръ че по значение тѣ не сж още членни форми, защото запоставеното у тѣхъ тѣ отговаря на гр. *τοῦτος* или *ἕξεινος*, а не на членъ *ὁ*. Като оставимъ на страна значението на такива съединения, а прослѣдимъ само формата, ще видимъ, че съединения като *работъ* сж твърдѣ обикновени прѣзъ цѣлия старобългарски и сръднобългарски периодъ, а пъкъ сж проиалѣзли отъ энклитична употреба на запоставеното мѣстомение тѣ при което тѣ се сматра за суфиксенъ елементъ, а съ ъ прѣдъ него се постъпя като съ суфиксно ъ, т. е. вокализува се; оттамъ *работъ* намѣсто *равътъ*, както *лакотъ* намѣсто *лакътъ*, при което *о* изглежда като съединителна гласна между *равъ* и тѣ. Обаче при съединение на тѣ съ прилагателни двѣтѣ думи си оставатъ едно до друго безъ никаква видима връзка помежду имъ (*Добрии тѣ равъ*) и едва въ дамаскииската писменность прѣзъ XVI и XVII вѣкъ се явява съединение *доброт*, което е вече същински членъ и по форма и по значение. Ала тая липса на форми като *доброт* прѣди 16 вѣкъ не бива да се зема за доказъ, че въ народния говоръ не си е била установена още отъ по-прѣди подобна форма и у прилагателни, както и у съществителни—сѣ едно съ членно или съ показано значение. Свидѣтелство за това намирамъ въ едно твърдѣ интересно евангеле отъ XIII вѣкъ, що го тъкмо сега проучвамъ, за да го печатамъ като издание на основаната неотдавна при Министерството за народна просвѣта Археографска комисия. Въ това евангеле сега, което нарекохъ *Добрѣйшово*, защото на два-три пѣти се срѣща въ него това име — има дори и ликътъ на тоя попъ-Добрѣйшо — намирамъ твърдѣ важенъ примѣръ за историята на членната форма *от* и за сега най-старо свидетелство за членъ *от* у прилагателни имена. Примѣрътъ е на л. 23 (Бѣлградска часть—понеже *Добрш. ев.* се намира отчасти въ Соф. и отчасти въ Бѣлгр. Нар. библ.) и гласи: *злышъ равъ*. Тоя примѣръ показва, че елементъ *от* се е отдѣлил отъ съединения като *работъ* още отъ твърдѣ рано врѣме и то вѣроятно първомъ като показателна думица, както за съществителни тѣй и за прилагателни, която отпослѣ получава членно значение. Приемамъ тука *от* още за показ. думица затова, защото срѣщу речения примѣръ *злышъ равъ* стои въ гр. *ὁ δὸς εἕξεινος*, а въ Зографско евангеле *злы равъ тѣ*.

Б. Цоневъ.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ПЕТРОГРАФИЯТА НА ИЗТОЧНИТЪ РОДОПИ ВЪ БЪЛГАРИЯ.¹⁾

(Съ приложение на една петрографска скица).

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

Систематически прѣгледъ и характеристика на скалитѣ.

Скалитѣ, които влизатъ въ състава на тоя Родопски край, спадатъ къмъ слѣднитѣ 4 типа:

А. Еруптивни скали: *риолити, перлитъ и андезити*;

Б. Кристалинни шисти: *разновидни гнайси, микашисти и амфиболити*;

В. Прости скали: *варовици и лигнитъ*;

Г. Кластични скали: *туфи, пясъчници, конгломерати, мергели, глини, чакълъ, пясъци*.

А. Еруптивни скали.

І. Риолити.²⁾

Риолитовитѣ скали отъ находищата: Каратепенско кждѣ Марица, Алвандерско по Бешъ-тепе и Айледенъ-Ходжакъойско при Арда, както и отъ находището Пяндаджикъ-Куваткъой, се различаватъ помежду си външно и вътрѣшно, съставно и структурно. Материалитѣ отъ послѣднитѣ двѣ находища, като сходни помежду си, ако и да не сж въ повършна връзка, показватъ се като да сж материали на една и сща ерупция. Обаче материалитѣ отъ Каратепенското и Алвандерско находище, които сж сходни си прѣдходнитѣ по съставъ, а различни по устройство, показатъ, че тѣ сж отъ друга ерупция. Тоя фактъ намира потвърждение и въ положението на находищата, които не сж по една посока, а въ различни и кръстосани по-между си. Риолитовото находище по високитѣ Бештепенски върхове на граничната линия, туфитѣ на което заематъ

¹⁾ Първата часть отъ тая статия вж. Годишникъ І, 1904—1905, стр. 103—125.

²⁾ Характеристиката на скалнитѣ видове отъ края не ще изчерпва материалитѣ отъ всичкитѣ точки на находището имъ, но само нѣкои отъ тѣхъ; тя ще бжде кратка.

широко протежение въ Алвандерското землище и отчасти показват пълно сходство съ съответнитѣ отъ Каратепенското находище, е изохронно съ него.

Риолитътъ отъ послѣдното находище, което прѣдставлява почти кръгълъ уединенъ хълмъ, който мѣри 4—5 километра на ширъ и 5—6 на дължина, не навсѣкждѣ бѣлѣжи земната повърхность; на едни мѣста той е прѣпокрытъ отъ собственитѣ си туфи и брекчи, на други се скрива подъ тънката и гжста лѣсова покривка, която заема голѣма часть отъ сѣверната му половина, а на трети голѣма часть е скрита подъ остатѣцитѣ на по-късни седименти. Въ разкрититѣ части риолитовата повърхность се показва правилно напукана, пукнатинитѣ на която опрѣдѣлятъ кратко призматично или паралелопипедно надробяване на масата.

Риолитътъ отъ това находище се характеризова съ сива и бѣла боя, съ слаба розова отсѣнка и съ дребна порфирность относительно полигоналнитѣ стъклено-прогледни минерали и рѣдкитѣ черни полигонални люспи. На повърхности съ напрѣдвало промѣнение порфирностьта е пакъ по сжщитѣ минерали, само че първитѣ сж помжтнѣли, а вторитѣ — зарѣждавѣли, или приели златожълта отсѣнка. Освѣнъ туй нѣкои сж и изпаднали, отъ което и масата се показва съ порозна повърхность.

На по-голѣмата часть отъ риолитовата маса съ напрѣдвало промѣнение не личи порфирно развитъ кварцъ и тя безъ него и съ порозностьта си, причинена отпослѣ, прави впечатление на типична трахитова маса; но тя се отличава отъ нея по гжстата си землеста основа, по своето струйовидно устройство, което за простото наблюдение се показва бѣложилчесто, съ бойна алтернация и съ шупли и каверни, които, въ повечето случаи, сж обложени съ ситни кварцови кристалчета. Въ прѣснитѣ струйовидно устроени отдѣли на риолита, основата е гжста, ясписова и съ трѣсковиденъ ломъ; но има и такива мѣста, въ които блѣсъкътъ е землестъ (матовъ), а скалата е съ силна глинена миризма.

И съ просто око се вижда, че дребнопорфирнитѣ стъкленни части не сж цѣли, а чернитѣ биотитови мембрани на мѣста сж смачкани, но единия и други фактъ въ подробность се разбиратъ, като се наблюдаватъ подъ микроскопа. Съ него се установява и точния минераленъ съставъ на риолита. Послѣдниятъ е: *санидинъ, кварцъ, плагиоклазъ, биотитъ, магнетитъ и основа.*

Санидинътъ е въ единични кристали или карлсбадски срастлени, но на всѣкждѣ порфиренъ. Той е бистъръ и, освѣнъ рѣдки апатитови игли, други странични примѣси нѣма. Формитѣ му сж напукани, но повечето сж накжсани и частитѣ имъ размѣстени отъ струитѣ.

Съ сжщитѣ особности се отличава и плагиоклазѣтъ, само че той въ количествено отношение е по-малко отъ него.

Кварцѣтъ е въ заоблени зърна или неправилно разядени скелети; въ нѣкои индивиди се забѣлѣзватъ и слѣди отъ размѣстване на частитѣ имъ. По прѣсноста и бистрота кварцѣтъ не отстѣпва на санидина.

Биотитѣтъ, въ посока, успоредна съ базичнопинакодалния прѣрѣзъ, е въ хексагонални форми, съ кафява проходна свѣтлина и съ слабъ плеохроизъмъ; но въ напрѣчна посока той е въ четвъртити широчки ивици напукани отъ цѣпителността или набърчени и нажсани отъ струитѣ на масата, когато е била въ подвижно състояние. Освѣнъ въ тия форми той се явява и въ тѣсни ивици, които се показватъ като черни дебели конци. Единитѣ и другитѣ сж отъ чисто биотитово вещество и съ изразителенъ плеохроизъмъ, но нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ и включения отъ апатитови игли.

Магнетитѣтъ е въ рѣдки неправилно ограничени зърна, прѣснати на всѣкъдѣ изъ масата.

Основната маса, въ сравнение съ порфирнитѣ и субпорфирни части, е много повече. Тя е двояко устроена: въ едни съ ясна флуидалностъ, намѣста (хиалинна), а въ други като гѣста землеста маса фелзитовъ типъ; въ послѣдния случай цѣлата е почти индивидуализувана. Основата е съставена главно отъ неясна фелдшпатовата маса, пропита съ кварцово вещество и порѣсена съ ситенъ хематитовъ прахъ, който причинява бойната виолетова отсѣнка на скалата. Кварцовото вещество въ основата не е равномерно разхвърляно: на мѣста прониква навсѣкъдѣ, а на други се редува съ фелдшпатовото, отъ което и масата подъ микроскопа, особно между кръстосани николи, се явява напетнена.

Понеже между порфирно развититѣ части на скалата кварцѣтъ е малко, а повече е въ основата, то риолитѣтъ е фелзитовъ типъ и наименованието *литоидитъ*, напълно му съотвѣтствува.

Сжщо такъвъ е риолитѣтъ и отъ западнитѣ отдѣли на находището, откъдѣ Балъкъ-баиръ, западно отъ Кара-тепе, само че въ него и порфирния санидинъ е рѣдкъ, а скалата е съ землестъ изгледъ. Въ тоя риолитъ има много микролитовъ санидинъ, който, както и продълговатитѣ кварцови зърна, е обрнатъ въ еднаква струйовидна посока. Освѣнъ туй въ него биотитѣтъ и магнетитѣтъ сж по-малко, а хематитовия прахъ повече.

Въ тия отдѣли има и риолитъ невадитовъ типъ. Той е съ поедра и чиста порфирностъ по кварца и фелдшпата и съ изпѣстрена розово и блѣдно-зелена основа, което се дължи на напрѣдналото промѣнение на скалната маса. Общиятъ минераленъ съставъ на

риолита се опрѣдѣля и съ просто око, но точниятъ му съставъ, и устройството на скалата, както и устройството на отдѣлнитѣ минерали, се познава съ помощта на микроскопа. Съ него се потвърждава фактътъ, че съставнитѣ минерали на скалата, съ изключение на кварца и основата, сж прѣтърпѣли голѣмо промѣнение. Едриятъ кварцъ се показва полигоналенъ, заобленъ и дълбоко кородиранъ, вслѣдствие на което и нѣкои отъ формитѣ му сж скелети. Освѣнъ едриятъ кварцъ има и дребенъ (зърнестъ), привързанъ къмъ основата. Едриятъ фелдшпатъ повече е спазилъ своята полигоналностъ, но той почти всичкитѣ е промѣненъ въ каолинъ и мусковитъ. Биотитътъ сжщо е запазилъ само формитѣ си; съставътъ му е мусковитовъ и хлоритовъ. Магнетитътъ е зърнестъ и прѣсенъ. Основата, въ проходната свѣтлина, се показва тъмно напетнена, петната на която оставатъ тъмни и между кръстосани николи. Другата основа въ туй положение на микроскопа е ситно-просвѣтлива.

Риолитътъ отъ Бештепенския масивъ, въ Алвандерското землище, е съ напрѣднано промѣнение, вслѣдствие на което се прѣдставя като бѣла каолинова маса изпѣстрена съ черни и сиви порфирни индивиди или тѣхни съставни части. Порфирнитѣ минерали главно сж санидинъ и биотитъ и тукъ тамъ кварцъ. Въ микроскопа тѣ се показватъ напукани, нажсани и заоблени, а слюдата е малко смачкана. Скалната основа е повече отъ порфирнитѣ минерали; тя е ситно-фелзитно устроена. Жълтеникава за обикновената проходна свѣтлина, между кръстосани николи тя се показва прошарана съ по-едрички прозирни мѣста, заети отъ кварцова маса. По всичко скалата съотвѣтствува на *типиченъ риолитъ*.

Риолитътъ отъ Арденскитѣ краища е единъ и сжщъ; само въ Пжндаджикскитѣ краища, той показва извѣстно отклонение отъ другия и външно, по боя и съставъ, наподобява Алвандерския. Пжндаджикския риолитъ е като бѣла каолинова маса, изпѣстрена тукъ-тамъ отъ шупли и бистри полигонални или заоблени санидинови зрънца. Основната маса на скалата, която количествено е много повече отъ порфировитѣ части, е микрофелзитна, съставена отъ ситни, едва видими подъ микроскопа, фелдшпатови и каолинови иглици, размѣсени съ кварцови зърна. По-едриятъ фелдшпатъ е въ единични или срастлечни бистри кристали или зърна, повърхността на които е заоблена отъ резорбтивното дѣйствиe на основата. Понеже въ тоя риолитъ кварцътъ е изключително съставна частъ на основата, то названието му *фелзитовъ реолитъ* е на мѣстото си; но тѣй като общиятъ му изгледъ е землестъ, той би могълъ да се именува и *землестъ риолитъ*.

Риолитътъ отъ по-голѣмата часть на Олджекъ-баиръ, между Пжндаджикъ и Куваткѡй, е отъ типа на прѣдходния, само че е по-червеникавъ и съ по-дребенъ санидинъ и повечко биотитъ. Сж-щитѣ минерали оставатъ порфирни и подъ микроскопа; но освѣнъ тѣхъ послѣдниятъ открива още рѣдккъ цирконъ, титанитъ и тукъ-тамъ кжсове отъ плагиоклазъ. По устройство на основата си, въ която макаръ че има повече кварцъ, той напълно съотвѣтствува на него, на който и заслужено ще носи наименованието.

Риолитътъ отъ Куваткѡйското землище има еднакъвъ съставъ съ прѣдходния, но различенъ изгледъ отъ него. Той е съ сивочервеникава боя, компактна, крѣхка и тукъ-тамъ шуплива основа. Подъ микроскопа се показва яснопорфиренъ поради рѣдкия санидинъ. Но освѣнъ порфиренъ санидинъ той съдържа, субпорфиренъ и микролитенъ, който е въ кжси, четвъртити и тѣсни ивички, които количествено сж много повече отъ първия. Скалната основа, на мѣста съ микрофелзитово устройство, на други тя е съ сферолитовъ типъ, по който и наименованието на реолита напълно заслужва прилагателното „сферолитовъ“.

Страничните маси въ тоя риолитъ сж изъ пукнатинитѣ, шуплитѣ или поритѣ му; тѣ сж отъ опалъ или радиарно-лжчестъ халцедонъ. Понеже количеството имъ е повече, затова и скалата се показва много крѣхка и лека (от. т. 2:397).

Риолитътъ между Айледенъ-Арда по боя и съставъ е като прѣдходния (Куваткѡйския), но по устройство значително се откланя отъ него. По външенъ изгледъ той напълно заслужва наименование *шупливъ дървенъ риолитъ*, понеже струйовидното му устройство наподобява устройството на дървенитѣ стѣбла, но по вжтрѣшно устройство той е типиченъ *фелзитовъ риолитъ*. Има относително тегло 2.425. Риолитътъ е плочесто и призматично напуканъ, съ червеникава боя и опаловъ блѣсъкъ. Въ него порфирно развититѣ минерали сж санидинътъ, но и той е въ дребни форми. Подъ микроскопа санидинътъ се показва бистъръ и повършно разяденъ отъ основата. Субпорфиренъ е и рѣдкиятъ зърнестъ магнетитъ и тукъ-тамъ биотитовитѣ ивички и цирконови зърна. Всичко друго е основа. По съставъ основата е кварцъ и фелдшпатъ, пигментирани отъ хематитъ; по устройство тя е флуидална микрофелзитова. Флуидалността изтъкватъ редуванията на свѣтлитѣ и потъмни, на мѣста неправилно набърчени ивици, които около порфирнитѣ кжсове се показватъ концентрично разположени; въ послѣднитѣ има многобройни зародиши на трихити. Отворенобойнитѣ ивици въ по-свѣтлитѣ си части сж по-ясно индивидуализувани отколкото другитѣ. Риолитътъ по цѣлото протежение на находището е съ еднакви свойства.

II. Перлитъ.

Черно-стъклената ивица, която загражда риолитовото находище отъ сѣверъ къмъ Айлединъ и р. Арда, е отъ перлитъ. Перлитътъ тамъ е съ черна обсидианова боя, но повечето е сиво стъкло. Скалата е неправилно напукана, крѣхка и трошлива. Дроби се на ситни кжсчета, по повърхността на които личатъ концентрични пукнатини и малки, съ бисеренъ блѣсъкъ блѣщиви, кржгли зрънца, които сж отчетливи и за просто око. Черниятъ перлитъ, на който повърхността е повече загладена, е прошаранъ съ дребни бѣли полигонални петна, които по естеството на веществото си се издаватъ за фелдшпатови; но тукъ-тамъ има и бѣли заоблени зрънца, които наподобяватъ сферолитови зърна. Сжщо такива кристали и зърна се забѣлѣзватъ и въ сивия перлитъ, само че повърхността му е повече глобуларна.

III. Андезити.

Леглото на андезититѣ е около Арда въ землището на селата: Оваджикъ, Акъ-башъ, Весенкьой, Кавакъ-махале, Алемдеръ, Куванджиларъ, Ходжа-кьой и Айлединъ. То, повършно накжсано отъ седиментитѣ на края, прѣдставя се въ нѣколко уединени находища: Оваджикъ—Кавакъ-махаленско, Алемдерско и Ходжакьойско, което съ находището въ Айлединско е въ свръзка чрѣзъ сжщия материалъ прѣзъ Арда. Отъ тия находища най-голѣмо е първото, а най-малко послѣдното. Първото андезитно находище е дълго около 10 километра съ максимална ширина 5 километра, второто има 2—3 километра на дължина и ширина, а послѣдното 1—2 километра дължина съ около 0.5 к. м. ширина. Повърхността на всичкитѣ е съ изгледъ като повърхността на младоеруптивнитѣ находища. Скалната маса е призматично или неправилно паралелопипедно напукана. Тя е съ черна, червеникава, сиво-червеникава или сиво-зеленикава боя съ матовъ, землестъ и опаловиденъ блѣсъкъ. Андезититѣ въ повечето свои находища сж компактни, сбити, но между тѣхъ има порозни, шупливи, даже и кавернозни видоизмѣнения, които съотвѣтствуватъ на повършни отдѣли отъ затвърдѣли лавови легла.

I. Андезитътъ отъ първото находище въ разнитѣ му части има разенъ изгледъ, разна боя и устройство, но еднакъвъ съставъ.

1) Андезитътъ отъ сѣв.-източната, сѣверна и отчасти западна часть отъ находището е съ тъмна до черна боя, матовъ блѣсъкъ, голѣма жилавина и неправиленъ ломъ. Той е порфиренъ по едритѣ бѣли или желтеникави фелдшпати и по дребнитѣ блѣщиви биотитови люспи. По тоя изгледъ и съставъ той съотвѣтствува на био-

титовъ андезитъ, но разгледанъ съставтъ му подъ микроскопа, той се измѣня и отъ обилното съдържание на авгитъ съ хиперстенъ заслужва да получи прилагателното *авгитовъ* или *пироксеновъ*.

Подъ микроскопа той се характеризова съ слѣднитѣ особености: съдържа минерали: *плагноклазъ*, *биотитъ*, *авгитъ*, *хиперстенъ*, *магнетитъ*, *апатитъ* и *основа*. Отъ тѣхъ плагноклазтъ е порфиренъ, субпорфиренъ и микролитенъ, който по естество е олигоклазъ-андезинъ. Порфирниятъ плагноклазъ е въ единичли полисинтетни индивиди или въ групи отъ такива. Той е малко размѣтенъ отъ включени въ основата вторични метаморфни продукти. — Биотиттъ, както и фелдшпаттъ, е порфиренъ, субпорфиренъ, но не и като съставна часть на основата. Формитъ му сж свършени полигони, заоблени ивици и зърна или нахжсани парцали. Черенъ въ отразената свѣтлина, въ проходната се показва кафявъ и съ тѣсенъ феритовъ вѣнецъ. Въ подробнитѣ биотитови индивиди и въ голѣма часть отъ по-едритѣ, вѣнецтъ прониква дълбоко къмъ срѣдата, а въ нѣкои даже цѣлитѣ индивиди сж заети отъ феритова маса. — Августтъ е по-рѣдкъ отъ биотита, но на мѣста е въ много по-едри форми отъ него. Той е порфиренъ и субпорфиренъ, но въ основата нѣма микролити отъ него. Неговитѣ кристали сж единични индивиди или срастлени по 100, съ по нѣколко полисинтетни ламели въ срѣдата, но има и коси прораствания. Тѣ сж обикновено малко заоблени, отъ резорбцията на основата, и съ блѣдно-зеленикава боя. Вжтрѣшно тѣ сж нечисти: съдържатъ включения отъ околнитѣ минерали: биотитъ, хиперстенъ, апатитъ, а главно магнетитови зърна и вторични продукти. — Хиперстентъ е много малко; формитъ му сж продълговати кристалчета съ напрѣчни пукнатини, съ заоблени контури и тѣсенъ феритовъ вѣнецъ, а на мѣста и свършено промѣнени въ влакнестъ баститъ. — Магнетиттъ е много. Формитъ му сж уединени или сбрани на купъ зърна; но има го и като ситенъ прахъ въ промѣненитѣ минерали и въ основната маса. — Апатиттъ е въ едрички кристалчета съ ясна полигоналность и напрѣчни пукнатини. Той се показва съ слаба виолетова бойна отсѣнка и навлакнение, вслѣдствие на които притежава и слабъ плеохроизъмъ.

Скалната основа е съставена изключително отъ фелдшпатови микролити и магнетитовъ прахъ; тя е съ пилотаксично микрофлуидално устройство. По количество тя е по-вече отъ порфирнитѣ и субпорфирни минерали въ скалата. Скалата има относително тегло 2.623.

Като особеность въ тия андезити, заслужва да се изтъкне съдържанието имъ на халцедонова и ахатова маса, която пълни по-

ритъ и пукнатинитъ имъ. Тѣ сж продукти на кремено-кисели термални води, но не и резултатъ на латерална секреция. Въ ония скални части на андезитовото находище, дѣто ги има повечко, дали сж своята бойна отсѣнка на масата.

По всичко тоя авгитовъ или пироксеновъ биотитъ-андезитъ съотвѣтствува на андезититъ отъ околнитъ краища на Хасковскитъ бани¹⁾.

2) Въ сжщото еруптивно находище на югъ и юго-западъ отъ селото Оваджикъ андезитътъ е съ другъ изгледъ, друга (жълто-зеленикава) боя, а донѣкъдъ и съ по-друго устройство. Въ него се различаватъ двѣ видоизмѣнения, отъ които едното съотвѣтствува на типиченъ андезитъ, а другото се приближава къмъ порфирититъ.

Първото скално видоизмѣнение е дребно порфирно относително сиво-бѣлия фелшпатъ, който по естество е плагиоклазътъ *андезинъ* и малко *санидинъ*. Основата е жълто-зеленикава и гжста, която, наблюдавана подъ микроскопа, се показва микрокристалинна съ флуидалностъ по тѣсно-ивичнитъ фелдшпатови микролити, часть отъ които показватъ бѣлѣзитъ на санидина. Въ нея има и ситно-зърнеста мембранозна, жълто-зелена, материя, която по оптическитъ си особености отговаря на хлоритово вещество. Освѣни тоя минераленъ съставъ въ скалата се забѣлѣзва ситно-зърнестъ *кварцъ*, тукъ-тамъ *биотитови мембрани* и формитъ на такива, заети отъ *хлоритъ*, а сжщо и слѣди отъ формитъ на *авгитъ*, заети пакъ отъ сжщото хлоритово вещество, размѣсено съ кварцъ. Въ нея магнетитътъ е малко и като дребенъ прахъ; малко и дребенъ е сжщо и апатитътъ. Поритъ и шуплитъ на скалата сж заети отъ хлоритъ. При всичко че скалата е прѣтърпѣла голѣми промѣнения въ съставно отношение, особено въ обогрениетъ си първични минерали, но понеже формитъ имъ сж отчасти запазени и личи, че тѣ сж дали вторичния минералъ, хлоритътъ, слѣдва, че наименованието остава сжщото, като на прѣдходния андезитъ.

Другото видоизмѣнение, което има по-обширно разпространение къмъ леглото на Арда, се значително отклонява отъ първото. Въ него основата е намалена до минимумъ и всичката е индивидуализувана. Скалата съдържа минерали: *фелдшпатъ* (плагиоклазъ и малко санидинъ), *кварцъ*, *биотитъ*, *авгитъ*, *магнетитъ*, *хлоритъ*, *епидотъ*, *цирконъ* и *апатитъ*. — Фелдшпатътъ е едъръ и ситенъ и при това мжтенъ отъ включения и започнала метаморфоза. — Кварцътъ е дребнозърнестъ и заема мѣстото между фелдшпатовитъ индивидуиди, но има го и като вториченъ продуктъ въ авгитовитъ мѣста.

¹⁾ D-r St. Bontscheff. — Das Tertiärbecken von Haskovo, 1896, s. 31—36.

— Биотитът е въ дребни мембрани съ кафява или зеленикава боя; послѣдната е отъ хлоритово вещество. Слѣди отъ авгитовото вещество не е остало; запазени сж само контуритѣ на по-едричкитѣ авгитови индивиди или на авгита въ основата, но тѣ оградятъ хлорита. Прѣобладающия боядисанъ минералъ въ скалата е хлоритътъ; той я пълни на всѣкъдѣ. — По-малко отъ него е епидотътъ; той е въ единични дребни зърна или ситнозърнести агрегати, прѣснати на всѣкъдѣ. — Магнетитътъ е едро- и дребно-зърнестъ. — Апатитъ и цирконътъ сж рѣдки и въ ситни кристалчета и зърна.

Освѣнъ горната разлика на тоя андезитъ отъ прѣдходнитѣ е и разликата, че въ него има пиритови и кварцови жили, които на мѣста съдържатъ въ изобилие холкопиритъ и галенитъ и тѣхнитѣ вторични продукти.

3. Въ с.-з. поли на рида, въ землището на Весенкой подъ Кавакъ-махале, андезитътъ се характеризова съ жълтозеленикава боя, компактна опаловидна основа и жълтеникави едри фелдшпатни кристали, придружени отъ черни блѣщави люспи отъ биотитъ. Другъ минераленъ съставъ не личи. Подъ микроскопа се различава: *плагиоклазъ, санидинъ, биотитъ, авгитъ, малко хиперстенъ, магнетитъ, апатитъ* и сива прогледна, перлитно напукана, *основа*, изпълнена съ безброй микролити отъ неопрѣделиво естество.

Едриятъ фелдшпатъ е бистъръ и неправилно напуканъ; въ нѣкои отъ индивидитѣ му има зонално разположени включения отъ основата, а въ други — черни и ситни обагрени и неправилно разхвърляни кристалчета, много отъ които съдържатъ малки черни точки. Биотитътъ нѣма феритовъ вѣнецъ. Пироксенитѣ сж както и пироксенитѣ на андезита отъ сѣвернитѣ отдѣли на рида. Магнетитътъ е по-малко, а апатитътъ — тънкоиглестъ и повечето като включение въ порфирно развититѣ минерали. Прогледната основа между кръстосани николи се показва почти тъмна — витрофорна: въ нея се виждатъ да свѣтятъ само рѣдкитѣ и тънки фелдшпатови иглици, които се придружаватъ отъ по-едрички биотитови ивички или авгитови заоблени кристалчета. Скалата е лека; има отн. тегло 2.504.

4. Въ южнитѣ и ю.-з. отдѣли на върха Келъ-ташъ, както и въ ю.-з. и западни склонове и поли на сжщия ридъ, андезитовия материалъ е съ тъмносива боя съ слаба червеникава отсѣнка, съ голѣмъ порозитетъ, едра шуплевина и съ не дотамъ ясна порфирность. Той на пръвъ погледъ прави впечатление на трахитовъ материалъ.

Съ просто око не може да се различи даже и главния минераленъ съставъ на андезита. Той се установява само съ помощта на микроскопа; такъвъ е: *плагиоклазъ, авгитъ, магнетитъ* и жълте-

никава *основа*, шуплитѣ на която изпълня жълтеникаво вещество съ финовлакнесто устройство.

Плагиоклазът е порфиренъ, субпорфиренъ и микролитенъ; въ първитѣ двѣ форми той е въ полисинтетни индивиди съ полигонални ограничения и съ много включения, а особно отъ основното стъкло. Подирнитѣ, въ много отъ индивидитѣ, сж зонално разположени, а въ другитѣ сж неправилно разхвърлени и заематъ почти цѣлото протежение на индивидитѣ. Микролитовия плагиоклазъ се показва като ситни бистри иглици съ полисинтетно устройство. Единиятъ и другия сж отъ еднакво плагиоклазово естество отъ редицата на андезинъ-лабрадоровитѣ плагиоклази. — Авгитътъ е съ свойства и форми на обикновенъ авгитъ; той е порфиренъ и субпорфиренъ, но не и съставна часть на основата. Той по физикални особности напълно подхожда на бистрия авгитъ отъ прѣдходнитѣ андезити. — Магнетитътъ е по-рѣдкъ; той е субпорфиренъ и дребнозърнестъ, но има го и като ситенъ прахъ въ основата. Послѣдната е пилотаксична. Въ нея особенъ интересъ прѣдставляватъ шуплитѣ, които облага или пълни финовлакнестото радиално-лъчесто вещество, което на мѣста показва концентрични зони. То, бѣло въ отразената свѣтлина, въ проходната се показва жълтокафяво, каквато е и боята на основата. По естество най-много съотвѣтствува на халцедонъ. Понеже главниятъ минераленъ съставъ на андезита е отъ плагиоклазъ и авгитъ, то той напълно заслужва името *авгитовъ андезитъ*.

II. Андезитътъ отъ находището Алемдерь-Куванджиларъ, въ отдѣлитѣ откъмъ Арда, по изгледъ, съставъ и устройство отговаря на прѣдходния, но въ отдѣлитѣ къмъ Куванджиларъ показва значителни отклонения отъ него и се прѣдставя за андезитъ жилинъ типъ. Той на очи се показва гжстъ, компактенъ и жилавъ, съ червеникава боя, матова основа и дребна порфирностъ главно по бѣлия и стъкленъ фелдшпатъ. Подъ микроскопа картината е по-изразителна. Въ обилната криптокристалинна до гжста основа, която при обикновена свѣтлина, въ съвсѣмъ тънки слоеве, е прогледна, а между кръстосани николи разсвѣтлива, сж прѣснати уединено или въ групи порфирнитѣ фелдшпатови индивиди, придружени отъ по-редки авгитови, черни зърна отъ магнетитъ и апатитови кристалчета. По тоя съставъ андезитътъ се прѣдставя за типиченъ *авгитовъ андезитъ*.

Порфирния и субпорфиренъ фелдшпатъ е бистъръ и съ зонално устройство, причинено отъ естеството на самото вещество, отъ неговия базицитетъ. Индивидитѣ сж рѣзко ограничаватъ отъ основата: тѣ повечето сж съ ясни полигонални очертания, но има ги и малко заоблени, даже и дълбоко кородирани отъ основата.

III. Андезитовият материалъ отъ послѣдното находище (Ходжа-кьойско) по боя, изгледъ, съставъ и устройство значително се отклонява отъ прѣдходнитѣ андезити. На мѣста е съ черна базалтова боя и съ базалтовъ изгледъ, микропорфиренъ и съ опаловиденъ блѣсъкъ, на други съ тъмна боя, матовъ блѣсъкъ и яснопорфиренъ по стъкления фелдшпатъ, а на трети порозенъ и ивичесто кавернозенъ, свойства, които го издаватъ за отъ повършния отдѣлъ на разлѣтата еруптивна маса. Микроскопскитѣ особности на тоя андезитъ сж слѣднитѣ: Въ хиалопилитната кестенява и ясно-флуидална основа сж прѣснати порфирно и субпорфирно минерали: *плаггиоклазъ* (андезинъ-лабрадоръ), *санидинъ*, *авгитъ*, *хиперстенъ*, *магнетитъ* и тукъ-тамъ *анатитъ*. Поритѣ ѝ сж запълнени съ лжчесто устроена халцедонова маса, която облага и по-голѣмитѣ шупли.

Плаггиоклазътъ е най едро развития минералъ; той се явява въ единични или въ групи събрани полисинтетни индивиди, съ полигонални или слабозаоблени ограничения. Послѣднитѣ сж околорвръстъ цѣли, но вжтрѣ напукани и изъ пукнатинитѣ имъ се съдържа основно кафяво стъкло. Въ нѣкои то е неправилно разхвърляно и съ неясно ограничение, което показва, че то е заграбвано въ периода на рѣстенето на кристалитѣ, или проникнало отпослѣ вслѣдствие разяждането имъ отъ основата. Освѣнъ тая основна маса, която причинява мжтежъ въ кристалитѣ, послѣднитѣ съдържатъ тъменъ ситнопрашестъ материалъ, който въ повечето случаи, заема голѣма частъ отъ кристалната плоскостъ и се разполага четвъртито или неправилно въ срѣдата му или въ зони около центра, но не и въ периферията. Туй разположение на прашестия материалъ и бистрия вънець около него наводжа на мисль, че порфирно излчения фелдшпатъ е билъ частично или цѣлиятъ резорбиранъ отъ основната маса и отпослѣ искристализувалъ съ съставъ различенъ отъ първия.

Авгитътъ е въ кристали и кристални кжсове отъ порфирна и субпорфирна голѣмина, но тукъ-тамъ се показва и като дребни зрънца изъ основата. Той е въ прости индивиди или полисинтетни срастлеци по 100, въ които крайнитѣ индивиди сж по-голѣми отъ срѣднитѣ. Нѣкои отъ индивидитѣ му показватъ тѣсенъ феритовъ вънець, по който се заключава, че и авторътъ се е поддалъ на резорбтивното дѣйствиe на магмата.

Характеренъ за тоя андезитъ е хиперстенътъ. Той се явява въ тѣсни кристалчета съ тжпозаоблени краища, или въ по-широчки кжси ивици съ неправилно ограничение и напрѣчно напукване. Хиперстенътъ въ проходната свѣтлина по боя се мѣси съ авгита, но се отличава отъ него по форми, пукнатини и изразителенъ плеохроизъмъ, който е зеленикавъ до кафяво-жълтъ. Той намѣста

ако и по-дребенъ и по-рѣдъкъ отъ авгита, на други количествено го надминува, затова и андезитовитѣ материали отъ находящето, въ които е той повече, напълно заслужватъ наименование *хиперстенови андезити*. Нѣма да бѣде грѣшка, ако туй наименование се даде и на ония отъ тѣхъ, въ които той по количество е равенъ съ авгита или даже по-малко отъ него, понеже той е по-всемѣстенъ изъ масата и играе важна роль въ нея. Хиперстенътъ, както и авгитътъ, е прѣсенъ минералъ; но все пакъ нѣкои отъ индивидитѣ му показватъ частично влакнесто зазеленяване, влакната на което сж разположени успоредно съ дългата ось на индивидитѣ или напрѣчно на пукнатинитѣ му. Тоя метаморфенъ продуктъ на хиперстена съотвѣтствува на баститъ.

Магнетитътъ е въ уединени по-едри зърна, прѣснати неправилно изъ масата, като ситни зрънца, включени въ порфирно развититѣ минерали на скалата и като ситенъ прахъ—съставна часть на основата.

Апатитътъ е дребно иглестъ и рѣдъкъ.

Основната маса е отъ фелдшпатови микролити, ситенъ магнетитовъ прахъ и кафяво основно стъкло, което на мѣста количествено е повече отъ микролититѣ. Основната маса количествено е повече отъ по-едритѣ съставни части.

Андезитътъ е по-тежъкъ отъ прѣдходния; има относително тегло 2.75.

Б. Кристалинни шисти.

1. Гнайси.

По-голѣмата часть отъ кристалинно-шистното землище на края е заето отъ гнайсови скали. Тѣ сж разновидни по изгледъ, боя и устройство; има ги: сиви и червени, зърнесто-люспести, очни или порфирни, дървенисти, тънко-слойни и гнайсошисти. Всичкитѣ сж съ ясно наслоение, и.-ю.-и. разпространение съ с.-с.-и. или ю.-ю.-з. наклонъ. На нѣкои отъ тѣхъ повърхнинитѣ сж гладки и се сливатъ отъ околната повърхность на почвата, на други повърхността е разрахлаена дълбоко отъ едри канари, а на трети стърчатъ заоблени единични или събрани въ групи монолити.

По съставъ и устройство различаваме нѣколко гнайсови видоизмѣнения:

1. *Порфировъ гнайсъ*. Той постига *най-голъмо разпространение* въ сѣвернитѣ отдѣли на края, между Харманлий и Сиври-кая, но има го и въ землището на Пжндаклий и Енджелий. Порфировия гнайсъ е сивъ биотитовъ гнайсъ съ зърнесто люспесто устройство

и съ порфирно развитъ изъ него червеникавъ ортоклазъ. Неговия главенъ съставъ се опрѣдѣля и съ просто око, но точниятъ се установява само съ помощта на микроскопа. Напр. порфировия гранитъ отъ Харманлийскитъ лозя съдържа: *биотитъ, мусковитъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, микроклинъ, кварцъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ* и *епидотъ*. Понеже количеството на обогренитъ минерали е почти еднакво съ онова на сивитъ, то и общата боя на скалата е бозова, но съ червеникава бойна отсѣнка отъ червеникавия фелдшпатъ.

Биотитътъ се явява въ уединени или сбрани въ групи мембрани съ паралелно или супаралелно на широката имъ площъ разположение; тѣ изтъкватъ наслоението на скалата. Биотитовитъ мембрани или парцали сж съ нахжсани краища, а вжтрѣ бистри и чисти. Въ нѣкои отъ тѣхъ се забѣлѣзватъ само по нѣкое зрънце цирконъ или тукъ-тамъ, въ периферията имъ, хлоритова маса — тѣхенъ вториченъ продуктъ.

Покрай биотита има и малко мусковитъ; той е въ уединени дребни мембрани, които иматъ положение и форма като биотитовитъ.

Порфирниятъ ортоклазъ е въ прости индивиди и карлсбадски сростлещи (голѣми 1—3 с./м.), които на мѣста сж съ ясни полигонални ограничения, на други лещовидно заоблени и изглеждатъ като очи; по тѣхъ гнайсътъ прѣминава въ *очень гнайсъ*. Освѣнъ едрия ортоклазъ има и дребенъ, който, заедно съ кварца, съставлява зърнестата маса на скалата. Той има неопрѣдѣлена зърнеста форма и напрѣднало промѣнение въ каолинъ; съдържа ситенъ хематитовъ пигментъ. Съ него заедно има малко плагиоклазъ и микроклинъ, които най-лесно се различаватъ по устройството си.

Кварцътъ е зърнестъ и по-бистъръ отъ фелдшпата; той е размѣсенъ съ него и двата образуватъ зърнестата частъ на гнайса.

Цирконътъ и апатитътъ сж дребно-зърнести и рѣдки.

Хлоритътъ е мембраненъ и привързанъ главно къмъ биотита. Епидотътъ е съвсѣмъ рѣдкъ и въ ситнозърнести агрегати.

2. *Мусковитовъ гнайсъ*. Въ срѣднитъ отдѣли на кристалинношистното землище на сжщия край съ сивия гнайсъ се редува червеникавъ зърнестолюспестъ гнайсъ, на който слюдата е изключително люспестъ мусковитъ. Зърнестата маса е инактивна при проста диагноза. Нейниятъ съставъ подъ микроскопа се разлага на *кварцъ, ортоклазъ, микроклинъ, плагиоклазъ*, малко *хлоритъ* и *магнетитъ* и ситни микролити отъ *цирконъ* и *apatитъ*.

Мусковитътъ подъ микроскопа се показва като едри и дребни, цѣли или нацѣпени, бистри мембрани съ свойственитъ на шистозната слюда контури. — Фелдшпатътъ, и въ тритъ си видоизмѣ-

нения, е съ еднакви зърнести форми, съ неправилно ограничени и частична мъглявина отъ разрушението му.—Кварцътъ е дребнозърнестъ и по-бистъръ отъ него; той е съ мозаична агрегация. Неговитъ по-ситни индивиди ограждатъ по-едритъ или сж разположени между тѣхъ и фелдшпатовитъ зърна. — Хлоритътъ се държи по ситнитъ пукнатини на скалната маса. Магнетитътъ тукъ-тамъ се огражда и отъ ръждива материя. — Микролититъ отъ апатита и циркона сж включени въ по-едритъ съставни минерали на масата.

Мусковитовъ гнайсь има и въ другитъ, особно юго-източнитъ, отдѣли на находището, въ землището между Пждаклий и Енджелий, но той не се отличава много отъ прѣходния.

По-голѣма разлика отъ тѣхъ показва мусковитовия гнайсь отъ билото на Кара-баиръ, сѣверо-изтокъ отъ с. Каджкьой. Той на мѣста е съ изгледъ на типиченъ мусковитовъ шистъ, а на други се показва като гнайсошистъ. Той е съ ръждиво червеникава боя, дребно-зърнесто-люспесто устройство тънко неслоение и голѣма блѣскавина отъ слюдата. Полѣнъ съ солна киселина шуми. Съ просто око на него се различава само *мусковитъ*, но съ помощта на микроскопа се установява: *кварцъ*, *фелдшпатъ*, *рутилъ*, *калцитъ* и *ръждива материя*, която маскира *ситнолюспестия биотитъ*. Отъ минералитъ-най-много има фелдшпатъ, послѣ слюда, а най-малко кварцъ; затова и скалата се показва по-мека. Естеството на фелдшпата не може точно да се каже какво е, защото всичкиятъ е съ напрѣдвало промѣнение въ ръждивъ каолинъ и калцитова маса. Мусковитътъ и кварцътъ сж бистри. Въ кварцовитъ зърна се забѣлзватъ жълтитъ рутилови игли. Калцитътъ е привързанъ изключително къмъ фелдшпатовата маса; той е епигенетенъ на нея, но не и вториченъ инфилтрационенъ продуктъ.

3. *Двуслюдень гнайсь*. И тоя гнайсь въ главното кристалинно-шистно землище на края има доволно голѣмо разпространение, но има го и извънъ него, въ землището на с. Голѣмо Иджилий (източна страна). Въ послѣдното находище гнайсьтъ е дребнозърнестъ съ тъмна боя, прошарена отъ ръждавина и съ ясно-тънко наслоение, което по повърхността на нѣкои кжсове се показва и дървовидно (юго-западъ отъ Инджекьой).

Точниятъ минераленъ съставъ на гнайса не може да се установи съ просто око; той се опрѣдѣля съ микроскопа. Послѣдниятъ открива: *биотитъ*, *мусковитъ*, *кварцъ*, *фелдшпатъ*, (*ортоклазъ* и *плагиоклазъ*), *цоизитъ*, *цирконъ*, *апатитъ* и *лимонитъ-хематитова материя*. Биотитътъ и мусковитътъ сж въ еднакво количество, въ еднакви форми и съ еднакво положение; тѣ сж смѣсени помежду си и прѣснати изъ зърнестото вещество на скалата. Кварцътъ съ

фелдшпата е неправилно размѣсенъ; и двата сж съ зърна отъ еднаква голѣмина и форма, но и въ тая скала кварцътъ се явява и въ по-дребни зърна. Цоизитътъ е въ единични кристални кжсове и зърна прѣснати изъ зърнестата маса на скалата; тѣ сж напрѣчно напукани. Иматъ слабъ плеохроизъмъ, паралелно потъмнение и остри поларизационни бои. Нѣкои отъ тѣхъ показватъ прѣходъ къмъ спидотъ. Цирконовитъ и апатитови кристали сж по-дребни отъ цоизитовитъ индивиди, но има ги и въ ситнозърнеста форма. Желѣзната маса е вториченъ инфилтрационенъ продуктъ; ограничена е само въ минералнитъ и скални пукнатини.

Между Инджекьой и Бей бунаръ шистозното землище е заето отъ сивъ двуслюденъ гнайсь, съ блѣскава поврхность по наслоението на масата и сива, почти матова, поврхность напрѣчно на него. Съ просто око на тоя гнайсь се различава само черната и бѣла слюда. Сивото зърнесто вещество не личи, що е. Скалата, полѣна съ солна киселина, шуми. Подъ микроскопа тя показва слѣдния съставъ: *биотитъ, мусковитъ, кварцъ, малко фелдшпатъ, много калцитъ, апатитъ и цирконъ*. Въ по-отворенобойнитъ прѣслойки мусковитътъ е повече, а въ по-тъмнитъ двѣтъ слюди сж почти въ еднакво количество. Слюдитъ сж уединени или събрани въ групици и разположени въ паралелни мембрани, съ което опрѣдѣлятъ посоката на наслоението. Кварцътъ е зърнестъ и неправилно разпрѣснатъ изъ масата. По-едрозърнестъ отъ него е калцитътъ; той е съ формитъ на фелдшпата, а на мѣста съ глинеата маса и съ съдържанията каквито е ималъ фелдшпатътъ. Въ нѣкои отъ индивидитъ личатъ и слаби слѣди отъ полисинтетность, даже и границитъ на сраслитъ по карлсбадския законъ форми. Всичко това дава право на заключение, че тоя обиленъ калцитъ въ гнайса се дължи на промѣната на фелдшпата, който по естество ще да е билъ повече плагиоклазъ. Покрай тоя промѣненъ фелдшпатъ се назира и бистъръ фелдшпатъ, но той е по-късно образование. Другитъ минерали сж като въ прѣдходнитъ гнайси.

Безъ да се взема въ внимание калцитътъ, скалата, по другия си съставъ, съотвѣтствува на двуслюденъ шистъ; но като се вземе и той при наименованието ѝ, понеже е много и произхожда главно отъ фелдшпата, скалата по право заслужва наименование **калцитовъ гнайсь**.

II. Микашиети.

Тия шисти сж съ по-ограничено разпространение отъ гнайситъ; тѣхъ има въ главното шистно находище на края въ южнитъ му отдѣли, въ землището на села Юнусче и Пждаклий, а сщо

и въ рѣда Кара-баиръ, между Каджкьой и Инджекьой. Шиститъ сж тънкоплочести, тънкослойни и въ съгласно положение съ гнайситъ, надъ които сж разположени. Тъ сж мусковитови шисти съ и безъ хлоритъ. Безхлоритнитъ шисти сж съ тъмносива боя и блъщива повърхность по наслоението; тѣ сж по-компактни, понеже съдържатъ повечко и по-едъръ кварцъ. По-ситнозърнеститъ сж меки и лесно трошливи; въ тѣхъ кварцовата маса е по-малко, а ситнолюспестото слюдено вещество повече. Тоя видъ шисти прѣобладава въ Каджкьой-Инджекьойското землище и въ Пжндаклийско; но покрай тѣхъ има и такива, които съдържатъ зеленикава маса съ изгледъ на амфиболъ.

Микашиститъ надъ Юнусче показватъ извѣстно отклонение отъ прѣдходнитъ; тѣ сж сжщо тѣй зърнестолюспести, но съ хлоритъ и то въ достатъчно количество, вслѣдствие на който боята имъ приема зелена отсѣнка, блъсъкътъ отъ слюдата намалява, а тѣ на пипане се показватъ меки и малко мазни. Тия шисти се цѣпять на широчки и тънки трѣски, краищата на които лесно се кжсатъ и при откжсването не издаватъ шумъ. Минералниятъ съставъ на шиститъ за простото наблюдение е *кварцъ, слюда* и широчки *хлоритови ивици*, но подъ микроскопа къмъ тѣхъ се прибавя още ситенъ *гранатъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ, рутилъ* и *рѣждива материя*.

Най-много отъ всичкитъ е мусковитътъ; той е въ дребни мембрани, които прѣплитатъ кварцовата зърнеста маса и я маскиратъ. Блѣднозеления хлоритъ е въ по-едри форми отъ мусковита; тѣ сж по-широчки и проточени листа съ слаба зеленикава и тукъ тамъ рѣждава, боя, слабъ или никакъвъ плеохроизъмъ и тъмносини поларизационни бои. По-голѣмата частъ отъ хлорита не реагира на поларизираната свѣтлина; полетата, заети отъ него, между кръстосани николи, оставатъ тъмни.

Характеренъ за тоя шистъ е гранатътъ. На повърхността се показва като кржгли рѣждиви петна, а подъ микроскопа като единични зрънца съ неправилно ограничение, слаба розова боя и пукнатини по разни посоки, които на мѣста сж заети отъ хлоритово вещество. По естеството на веществото си отговаря на аламандинъ. Магнетитътъ е въ неправилни по-едри и ситни зрънца, които сж прѣснати изъ масата; на мѣста показватъ и частично промѣнение въ хематитъ. Цирконътъ и рутилътъ сж дребнокристални и рѣдки. По-едъръ отъ тѣхъ е апатитътъ, кристалчетата на който сж кжси и широчки, напрѣчно напукани призми съ тжпо заоблени краища. Повършната диагноза на шиста опрѣдѣля името му *хлоритовъ мусковитошистъ*, което и микроскопътъ потвърждава.

III. Амфиболити.

Тоя видъ шисти има надъ Харманлий (до лозята), надъ Пжндаклий, въ землището на Инджекьой, въ ю.-з-тѣ му отдѣли и по билото на рида на пжтя между Козлуджа-Урумкьой. Въ всичкитѣ си находища тѣ се явяватъ като тънки прослойки между другитѣ шисти. По видъ тѣ сж *амфиболошисти*. Понеже въ тѣхъ дребното амфиболово вещество е повече отъ сивото, което е кварцъ съ малко фелдшпатъ, и понеже въ тѣхъ нѣма дебелы или компактни жили отъ кварцъ, а и самитѣ тѣ не сж много здраво устроени, затова и лесно се разрушаватъ по повърхността си и не се изтъкватъ надъ другитѣ съсѣдни скали по други свойства освѣнъ по боя и съставъ. Нѣкои отъ тѣхъ покрай амфиболовото иглесто вещество съдържатъ и хлоритово, което не е безъ значение за боята имъ, която приема по-блѣднозелена отсѣнка; други съдържатъ и малки неправилни зрънца отъ рутилъ, а въ трети амфиболовото вещество е прѣтърпѣло значителна промѣна и поизблѣднѣло.

V. Прости скали.

I. Варовици.

1. *Ситнозърнестъ мраморъ*. Тоя варовикъ е случайна находка, намѣрена въ кристалинношистното землище между Харманлий-Юнусча. Въ околността на мѣстността, дѣто се намѣри кжсътъ, легло или слѣди отъ него не се забѣлѣзаха. Твърдѣ е възможно то да се намира въ шиститѣ като малка леща или тънка прослойка съ незначително протежение, до която не съмъ се докосналъ. Намѣрениия мраморенъ кжсъ е бѣлизникаво-сивъ, прошаранъ съ неправилни розово-червеникави ивици или петна. По съставъ той е чистъ дребнозърнестъ калцитъ.

2. *Гжтъ варовикъ*. Такъвъ се намѣрва въ землището на села Кавакъ-махале, Небикьой, Чарибашиларъ, Айледенъ-Акъ-бунаръ и Кираларъ. Навсѣкждѣ е въ свръзка или алтернация съ туфознитѣ пѣсчници на края. Той е съ сива боя, но въ нѣкои прѣслойки показва и слаба червенина, която въ вжтрѣшността на кжсоветѣ е пѣ-силна, а къмъ периферията имъ слабѣе и повършно изчезва. Въ нѣкои мѣста се показва и съ зеленикави неправилни петна, които се длѣжатъ на инфилтрацията на водни желѣзни силикатни пигменти. На мѣста компактенъ, съ равно-миденъ ломъ и матова повърхность, на повечето е шупливъ, кавернозенъ, даже и съ брекчозенъ изгледъ. Единиятъ и другиятъ е крѣхкъ. Варовикътъ по естеството на веществото си, въ повечето отъ находи-

щата, е чистъ калциевъ карбонатъ, но има мѣста, въ които съдържа бистри кварцови зрънца, на други халцедонова маса радиарно-лъчесто устроена, а на трети — малко глина и заоблени късове еруптивенъ материалъ. Освѣнъ това той е прѣпълненъ съ вкаменѣлости отъ Foraminifera (Operculina, Miliolina, Nummulites и др.), Coralla (Trochoseris, Calomophillia, Isastrea и др.), Mollusca (Natica, Pecten, Mitilus и др.) и Bryozoa. Понеже въ повечето отъ находищата му прѣобладаватъ по изобилие коралитѣ, по тѣхъ той напълно заслужва наименование *кораловъ варовикъ*.

II. Лигнитъ.

Лигнитътъ въ споменатитѣ двѣ находища (Геренско и Пжндаклийско землище) се отличава съ еднакви свойства: има черна боя, смолестъ блѣсъкъ, малка твърдина и ничтожна компактность — дроби се на пѣсъкъ. Запалва се лесно, гори и развива задушливъ димъ. Той е въ малко количество, и безъ значение за практически цѣли. Формитѣ на находищата му сж сплочени лещи съ ограничено разпространение.

Г. Кластични скали.

I. Туфи на еруптивнитѣ скали.

Тия кластични скали, които иматъ началото си въ еруптивнитѣ рахли продукти, като вулканически пепелъ и пѣсъкъ, сж въ областта на еруптивнитѣ скали на края, но има ги и по-далечъ отъ тѣхъ, въ алтернация съ други седименти. Тѣ по количество сж повече отъ еруптивнитѣ скали. Туфитѣ отъ разнитѣ находища въ края, като Бѣлица-Каратепенско, Алвандерско, Бешъ-тепенско, Урумкьойско, Голѣмо Иджилий-Геренско, Пжндаджикско, Арденско, Небикьойско и др., сж почти съ еднакъвъ съставъ, но съ разна боя, разенъ изгледъ и разнo устройство. Туфитѣ въ повечето находища се характеризуватъ съ ясно наслоение и плочесто напукване, но има ги и съ масивенъ изгледъ и неправилно повършно надробение. Едни отъ туфитѣ сж прѣдставятъ като сбита и брекчезно напукана и слѣпена матова глинеста маса, други сж съ изгледъ като мергели, на които подражаватъ и напукването, трети сж съ дребнопѣсъчникови, четвърти порфирови, а пети прѣходни въ брекчи и конгломерати.

По боя сж: сиви, бѣли, жълтиникави, зеленикави и червеникави, а по тегло леки; нѣкои отъ тѣхъ жедно попиватъ водата, а други шумятъ съ солна киселина.

По естество туфитѣ сж *риолитови*.

1. Риолитовитѣ туфи отъ Бѣлица-Каратепенското землище сж прѣдимно сиво-бѣли; такива прѣобладаватъ въ източната половина на землището, но между тѣхъ има червеникави и сиво-зелени. Първитѣ сж дребнозърнести микропорфирни по фелдшпатовитѣ и кварцови кжсове и по биотитовитѣ люспи. Червеникавитѣ туфи рѣдко се изтъкватъ съ порфирностъ; въ тѣхъ брекчозността постига голѣма изразителностъ, но циментното вещество се редуцира на тънки жилки съ неправилни разклонения. Матовата скална маса реагира на поларизирана свѣтлина само по основния си кварцъ и тукъ-тамъ по едричкитѣ кжсове кварцъ и биотитъ. Зеленикавитѣ туфи сж пѣ-компактни отъ прѣдходнитѣ; тѣ по боята си, по привидната си порфирностъ и по зеленикавитѣ хлорито-селадонитови маси, на пръвъ погледъ правятъ впечатление на андезитови материали. Туфозниятъ имъ изгледъ, който е малко съмнителенъ за просто наблюдение, съ помощта на микроскопа се доказва на пръвъ погледъ. Дребно-брекчовидната основа, съставена отъ минерални и скални кжсове, реагира на поларизирана свѣтлина; тя е прошарана съ бистри кварцови кжсове и съ пѣ-едрички синкаво-зеленикави петна отъ хлоритъ и селадонитъ, а сжщо и отъ малко промѣнени фелдшпатови индивиди. Скалата е пѣ-компактна отъ прѣдходнитѣ, а слѣдователно и пѣ-тежка отъ тѣхъ.

2. Риолитовитѣ туфи отъ Алвандерското землище сж сжщо различни по изгледъ, боя и устройство. Тамъ има сиви дребнозърнести туфи съ пѣсъчниковъ изгледъ, зелени гжсти и компактни, пѣ едро зърнести зелени и порозни и най-послѣ бѣли глинести туфи съ дребна порфирностъ и съ изгледъ на каолинизиуванъ риолитъ. Първитѣ сж повечето наслоени и наплочени, а послѣднитѣ сж съ масивна повърхностъ. Еднитѣ и другитѣ по съставъ не показватъ голѣма амплитуда на разнообразие. Сивитѣ туфи съ пѣсъчниковъ изгледъ показватъ най-голѣмо отклонение, понеже съдържатъ минералъ, който не е свойственъ на младитѣ еруптивни скали, а е алогененъ; и тѣ съдържатъ дребни люспици отъ мусковитъ. Тѣхната нажсана на парцали основа е навлакнена и въ обикновената свѣтлина на микроскопа пропуска слабо жълтеникавата свѣтлина, а между кръстосани николи се показва ситнозърнеста и криптомерна. Изъ нея сж прѣснати бистри кварцови и фелдшпатови кжсове, мусковитови мембрани и тукъ-тамъ зеленикава хлоритова маса, която е почти съ изотропни свойства.

Зеленитѣ по-едрозърнести туфи сж по-порозни отъ прѣдходнитѣ. Точниятъ имъ минераленъ съставъ се установява съ микроскопа. Въ порозната имъ зеленикава основа се различаватъ кварцови и санидинови кжсове, придружени тукъ-тамъ отъ

биотитова люспа или кжсъ отъ криптомерна скална маса. Въ обикновената свѣтлина на микроскопа основата се показва слабо жълтеникава съ сжщо такива навлакнени мѣста, каквито отбѣлѣзахме и въ прѣдходния туфъ. Между кръстосани николи тя е почти тъмна, безъ реакция на поларизируваната свѣтлина. Изъ нея свѣтятъ като бистри очи по-едричкитѣ прогледни кжсове на кварца и фелдшпата, а ситни и прогледни точки отъ тѣхъ или отъ други анизотропни вещества я изпъстрятъ. Ситнозърнеститѣ зелени туфи въ съставно и структурно отношение сж както и едрозърнеститѣ съ тая само разлика, че въ тѣхъ има повечко биотитови мембрани.

Бѣлитѣ туфи външно много трудно се различаватъ отъ съседнитѣ имъ каолинизувани риолити. Тѣхъ отличава само голѣмата рахлостъ и порозностъ и малкото имъ тегло. Подъ микроскопа тѣ се прѣдставятъ като кжсови туфи, на които едричкитѣ индивиди сж фрагментирани. По устройството на основата си тѣ много приличатъ на червеникавитѣ риолитови туфи отъ Балъкь-баиръ до Кара-тепе.

3. Туфитѣ отъ Урумкьойското землище по съставъ и устройство не показватъ голѣма разлика отъ зеленикавитѣ туфи на Алвандерско; различаватъ се само по боя, която е прѣдимно сива, но въ западнитѣ имъ отдѣли тя минава и въ зеленикава. Тѣ външно наподобаватъ пѣсьчници, понеже основата имъ не се различава отъ кжсовитѣ части, при това е и ситношуплива; освѣнъ туй тѣ съдържатъ тукъ-тамъ и слюдни люспици. Подъ микроскопа се показватъ съставени отъ санидинови, плагиоклазови и кварцови жглести, зърна придружени тукъ-тамъ отъ слюдени луспи и други зърна, прѣснати изъ бѣлата основа. Послѣдната между кръстосани николи се разпада на двѣ части: тъмна, съвсѣмъ непрогледна и просвѣтлива. Скалната основа, изъ която сж прѣснати по едричкитѣ минерални кжсчета, не реагира на поларизирувана свѣтлина. Тя въ сравнение съ кжсовитѣ ѝ части е много повече.

4. Сжщиятъ типъ туфи сж и въ Кавакь-махаленско и Катранджи-дере (Небикьойско) съ тая само разлика, че тамкашнитѣ сж повечко шупливи и по-леки. Тѣ сж съставени отъ бѣли кжсове съ ясно навлакнение на обикновена проходна свѣтлина и безъ реакция на поларизирувана — освѣнъ въ контурнитѣ имъ ограничения. Тоя материалъ е основата на туфа; въ него сж затворени дребни ржбати кжсчета отъ прогледни минерали (кварцъ, санидинъ, плагиоклазъ и хиперстенъ) и сжщо такива отъ жълтокафява еруптивна маса, която на мѣста е сферолитово устроена и показва рамена отъ сферолитовъ черенъ кръстъ. Тоя типъ туфи наподобяватъ ситнозърнести пѣсьчници. Тѣ алтерниратъ съ типични седименти и варовици

на края, но се отличават от тѣхъ, че зърната имъ не сж кржгли, че сж много порозни и леки, качества, които отличават само туфитѣ.

5. Между Куванджиларъ и Кюсекъой ситнозърнеститѣ мергело-подобни материали, които се отличават съ тънко наплочване, трѣсковиденъ до миденъ ломъ и съ землеста повърхность, сж сжщо риолитови туфи, само че сж ситнозърнести и сбити. Тѣ сж съ сива боя. Полѣни съ киселина, не шумятъ, жедно попиватъ влага, както и нѣкои отъ прѣдходнитѣ (туфитѣ отъ Катранджийското дере и пр.) и сж леки. На обикновена проходна свѣтлина се показватъ съставени отъ дребни жълтеникави кжсове; които не реагиратъ на поларизирана свѣтлина. Тѣ съставляватъ основата на скалата, изъ която сж прѣснати ситнитѣ прогледни зрънца на минералитѣ въ туфа. Тѣ сж *гжсти* туфи.

Но освѣнъ тоя видъ туфи въ Кюсекъойско има и зелени туфи; тѣ минаватъ и въ землището на с. Ходжакъой. Тѣ сж по-едро-зърнести, повечко шупливи и шуплитѣ имъ обложени или заети отъ хлоритъ-селадонитова маса. Тоя зеленикавъ пигментъ пълни и другитѣ части на скалата и придава на масата ѝ зелена бойна отсѣнка. По изгледъ и съставъ тия туфи сж тѣждествени съ зеленитѣ туфи отъ Алвандерския край, но се отличаватъ отъ тѣхъ по пепелното си устройство.

6. Зелени туфи има и въ землището на село Пжндаджикъ, сѣверно отъ селото, само че тѣ сж по-блѣдни отъ прѣходнитѣ и по-компактни отъ тѣхъ. Минералнитѣ кжсови части сж по-малко, а сжщо и шуплитѣ имъ, понеже сж запълнени съ стъклена маса, която между кръстосани николи се характеризова съ сферолитови кръстове, които при завъртване на прѣпарата въ една посока калейдоскопски минаватъ въ противната. Тая стъклена маса прониква на всѣкждѣ изъ туфовата и навсѣкждѣ се показва еднакво устроена и съ еднакви свойства. Основата и на тоя туфъ е, както и на прѣдходнитѣ, сир. едри навлакнени кжсове съ разнo взаимно положение; тѣ сж набърчени, смачкани, напукани и праздинитѣ имъ заети отъ стъклената маса, която поради физикалнитѣ си особености на мѣста ги прѣдставя съ прозорчестата структура на промѣнения оливинъ въ серпентинъ. Общото устройство на туфа е пепелно, както и на зеления туфъ ю.-и. отъ Кюсекъой, само че въ него нѣма ония скелетни форми, съ каквито се характеризова първиятъ.

7. Въ землището на Голѣмо Иджилий има два вида туфи: единъ (около селото и въ него) компактенъ съ жълтеникава боя и съ слаба зеленикава отсѣнка и други (въ землището на лозята,

въ с.-и. поли на върха Чалъ, по пътя за Малко Иджилий) рахълъ съ жълтеникаво-сива основа, прошарена съ голѣми (отъ 4—6 с. м.) бѣли каолинови петна, които му придаватъ изгледъ на туфова брекча. Първия туфъ се характеризова съ типично пепелно устройство. Той първоначално е билъ рахла кжсова маса, която отпослѣ я сковала течностъ, заситена съ кремъчно вещество, уталожило се въ ситнокристалинна форма, която въ по-едричкитѣ шуплини, що ги облага, се прѣдставя друзовидна.

Другитѣ особености на туфа сж еднакви съ съотвѣтнитѣ на туфитѣ отъ Кюсекъойското находище, само че въ него виридито-селадонитовъ пигментъ нѣма.

Брекчозниятъ туфъ, който по право заслужва наименованіе *туфова брекча*, въ слабожълтеникавата си основа има сжщитѣ съставни минерални части, както и прѣдходния, само че тѣ не сж здраво слѣпени съ халцедоново вещество, както въ него. Бѣлата каолинова маса, която изтъква брекчозността и която се показва навлакнена е сжщо тѣй порозна и лесно трошлива; затова и туфътъ се показва много по-лекъ въ сравнение съ много други туфи отъ края.

II. Пѣсьчници.

Пѣсьчници въ края има сжщо тѣй много; тѣ по количество не отстъпватъ на туфитѣ. Тѣхъ има въ землището на селата: Кара тепе, Алванъ-дере, Козлуджа, Урумъ-къой, Кавакъ-махале, Каджкъой, Куванджиларъ, Чарибашиларъ, Айледенъ, Кираларъ, Пжидаджикъ, Геренъ и др. Пѣсьчницитѣ сж дребнозърнести, туфозни и глинести; тѣ сж сиви, жълтеникави, бѣли и тъмносиви. Пѣсьчницитѣ сж ясно наслоени скали, слоеветѣ на които сж отъ разна дебелина и тънкоплочесто нацѣпване. При повечето отъ пѣсьчницитѣ цементното вещество е глинесто, а при туфознитѣ то е отъ метаморфна бѣла или жълтеникава туфова маса, смѣсена съ кремъчно вещество. При едни количеството на цементовата маса въ сравнение съ зърнестата е повече, а при други по-малко; въ първитѣ тя има двоякъ изгледъ: сбита и жилава или разрахлена и землеста. Първата придава на пѣсьчницитѣ по-голѣма жилавина, а втората ги прѣдставя като гнили материали. Такива сж донѣкждѣ и пѣсьчницитѣ, въ които зърнестото вещество е повече отъ цемента.

Естеството на зърнестото вещество въ пѣсьчницитѣ е прѣдимно кварцъ, но въ тѣхъ има дѣ повече, дѣ по-малко слюдени люспи и частици отъ по-едричкитѣ минерали на младитѣ еруптивни скали, хлоритъ, рѣждива материя даже и флинтъ. Въ нѣкои пѣсьчникови легла има вложени и глинести прослойки съ синкава

боя и вжглищни съдържания, а други сж импрегнирани отъ едъръ и заобленъ полигенъ чакълъвъ материалъ или отъ голъми като юмрукъ, глава и по-голъми заоблени кжсове, които на мѣста, (около Кираларъ) отъ обилното си количество, промѣнятъ пѣсчниковия изгледъ въ едро конгломератовъ.

Пѣсчниците по естеството на веществото си и по устройството си се раздѣлятъ на: *туфозни, сипкави или ронливи и глинести пѣсчници*. Туфознитѣ пѣсчници прѣобладаватъ въ южната половина на края, на югъ отъ Бештепенския ридъ; тѣ сж въ алтернативно положение съ туфитѣ на края, а на мѣста сж и непосредни съсъди на еруптивнитѣ скали. Сипкавитѣ или ронливи пѣсчници има въ Айледенското землище, въ Пжндаджикъ — Геренско, въ Каратепенско, Алвандерско и др. Глинеститѣ пѣсчници има въ Алвандерско, въ мѣстността на Черната гора, въ Козлудженско, въ Каджкьойско, Кираларско и др. Послѣднитѣ два типа пѣсчници съставно се сходятъ по между си. Напр. глинестиятъ ситнозърнестъ пѣсчникъ отъ Алвандерската мѣстность подъ войнишкия постъ (на границата), за къмъ Черната гора, е тънко наплоченъ и на повърхността му личатъ само ситнитѣ мусковитови люспици. Подъ микроскопа той се показва съставенъ отъ ситенъ бистъръ кварцъ, размѣсенъ съ мусковитови мембрани, пълни хлоритови листенца и тъмно-рѣждива глинеста маса.

Туфознитѣ пѣсчници иматъ бистри кварцови и санидинови зърна, тукъ-тамъ биотитъ, мусковитъ, авгитъ, кжсове съ зелена пигментна маса и бѣлъ глинестъ (каолиновъ) цементъ. На мѣста сж дебелослойни, а на други тънкослойни, ситнозърнести и жилави.

III. Конгломерати.

Конгломератитѣ иматъ по-ограничено разпространение отъ пѣсчниците. Тѣхъ има въ землището на с. Козлуджа, Урумкьой, Кьойаланъ, Каджкьой, Кираларъ, Айледенъ, Куванджиларъ, Небикьой и др. Конгломератитѣ сж въ алтернация съ пѣсчниците и другитѣ глинести варовити материали, но има ги и като непосредни съсъди на еруптивнитѣ находища. Тѣ сж повечето блокови, едри и чакълни конгломерати, но има ги и по дребно-зърнести съ прѣходъ въ пѣсчници. Въ много отъ тия конгломерати цементовата маса е рахло глинеста или слабо затвърдѣла, вслѣдствие на което и тѣ се показватъ лесно ронливи, но има и по-компактни конгломерати; въ тѣхния цементъ има варовито и кремъчно вещество. Нѣкои отъ конгломератитѣ иматъ само пѣсчниковъ цементъ (Кираларско).

Конгломератитъ се явяватъ въ тънки прослойки, които съ намаляването голѣмината на порфирнитѣ части минаватъ въ съсѣднитѣ пѣсѣчници, но има конгломерати дебелослойни и рѣзко ограничени отъ съсѣднитѣ материали. Послѣднитѣ иматъ най-интензивно разпространение въ Бештепенския ридъ: между Козлуджа, Урумкьой, Кьойаланъ, Йорджеклеръ, Каджкьой и върха Ибриджикъ надъ Соргунлий.

Конгломератитѣ сж полигенни; тѣ сж съставени отъ гнайсови, микашистни, варовити, кварцови или флинтлови (тъмносиви, червеникави и черни) кжсове, но има ги и съ кжсове отъ младитѣ еруптивни скали, въ които фелдшпатовото вещество е прѣтърпѣло голѣмо промѣнение.

Боята на конгломератитѣ е различна и зависи отъ комбинационната боя на кжсоветѣ и основата. Има мѣста, въ които едритѣ конгломератови кжсове сж по-рѣдки и боята се дължи на основата; има и други, въ които кжсоветѣ сж повече отъ основата и скалната боя се налага отъ тѣхъ; но не сж рѣдкость и трети, въ които боята е резултатъ на кжсоветѣ и основата и еднаква за двата съставни материала. Послѣднитѣ сж червеникави или рѣзливо-червени; такива сж конгломератитѣ отъ Бештепенския ридъ по билото и сѣвернитѣ му отдѣли. Тѣ сж и най-едритѣ конгломерати въ тоя родопски край: между шистознитѣ имъ блокове има голѣми до 1 м. въ диаметръ. Съ тъмна червеникава бойна отсѣнка сж и конгломератитѣ надъ Айледенъ.

Другитѣ конгломерати сж съ отворени бои; въ тѣхъ сивата и блѣзникавата боя взематъ върхъ надъ другитѣ.

IV. Мергели.

Мергелитѣ, въ сравнение съ прѣдходнитѣ седименти, сж по-малко; тѣхъ има въ Малко Южилийското землище, въ Ходжакьойско до калето, въ Урумкьойско и въ Козлудженско. Боята на мергелитѣ е сива, блѣзникава, жълтеникава или зеленикава, ломътъ имъ — миденъ (равенъ), блѣсъкътъ матовъ, а миризмата глинеста. Мергелитѣ сж компактни (варовити) и рахли (глинести). Едни отъ тѣхъ показватъ прѣходъ въ ситнозърнести туфи, а други въ варовити глини. Най-много сж зеленикавитѣ мергели, послѣ блѣзникавитѣ и сивитѣ, а най-малко сж жълтеникавитѣ.

Зеленикавитѣ мергели сж привързани къмъ седиментитѣ около Арда; тѣ сж редуватъ съ зеленикавитѣ туфи и пѣсѣчници, но има ги и като граниченъ материалъ съ риолита и хиперстенъ андезита (въ Ходжакьойско). Тия мергели състоятъ прѣдимно отъ ситнозърнесто калцитово вещество, размѣсено съ глина; въ тѣхъ има

кжсчета отъ кварцъ, частички отъ еруптивни материали и жили отъ халцедонъ. Тѣ изобилватъ и на скелети отъ микроорганизми и тѣхни части, а особно Foraminifera (*Globigerina*, *Orbitoides* и др.); но иматъ и *Echinida* (*Schizaster* и др.). Тѣхната зеленикаво-синкава боя се дължи на виридигъ-саладонитовото вещество, което еднакво пигментира масата имъ, но на мѣста се показва и като малки и голѣми петна, които заедно съ по-свѣтлигъ и зърнести партии причиняватъ слаба пѣстрина на зеленикавата боя. Зеленикавитѣ мергели сж ясно наслоени, повършно неправилно напукани и трѣсковидно налющени.

Бѣлѣзникавитѣ мергели сж тънкослойни, съ плочесто нацѣпване и съ гладки повърхнини. Изложени дълго на въздуха, тѣ се надробяватъ на кжсове съ неправилна повърхностъ. Въ тѣхъ варовитото вещество е сравнително по-малко отъ онова на прѣдходнитѣ. Тѣ не съдържатъ вкаменѣлости, но иматъ частички отъ еруптивни материали.

Сивитѣ мергели, които на мѣста се показватъ и съ типиченъ варовитѣ изгледъ, сж по-дебелослойни отъ прѣдходнитѣ; въ тѣхъ нѣма слѣди отъ еруптивни материали, но има вкаменѣлости като: *Serpula*, *Orbitoides*, *Nummulites* и др.

Глинеститѣ мергели, споредъ количеството на варовитото си вещество, се показватъ като по-компактни тънкослойни и неправилно напукани маси или като глинеста маса, въ прослойки съ другитѣ седименти.

У. Глини.

Глинитѣ иматъ интензивно разпростанение въ тоя Родопски край; освѣнъ като тънка покривка надъ компактнитѣ скални материали, тѣ се явяватъ въ дебели прослойки изъ младотерциернитѣ образования, които и припокриватъ съ доста дебелъ слой, а има ги въ голѣми маси и като съврѣмenni образования, сами или въ смѣшение съ пѣськъ и чакълъ. Глини въ по голѣми маси има въ землището на с. Куванджиларъ, Голѣмо Иджилий, Ходжакъой, Корашлий, Джефарча, Бей-бунаръ, Топракъ-махле, Юнусча, Козлуджа, Соргунлий, Алванъ-дере, Дийниклий, Бѣлица, Енджелиий, Хебибчево и др. По боя глинитѣ сж: зеленикави, червеникави, бѣли, сиви, жълтеникави и черни. По съставъ тѣ сж: варовити, мергелни, кремъчни, чакълни и черноземъ. Едни отъ тѣхъ сж съвсѣмъ ситни и не съдържатъ едри примѣси, други съдържатъ рѣдки камъчета отъ кварцовъ чакълъ, трети сж прѣпълнени отъ тѣхъ, четвърти съдържатъ бѣла варовита маса, пети — органически остатки (битуми и вжглища), а нѣкои даже и гипсъ (Каджкъойско). Глини

различаваме нѣколко вида: *мергелни, варовити, кремъчни, пѣсѣчни, мазни, льосъ и черноземъ.*

Мергелнитѣ глини има въ старитѣ и млади терциерни образования на Небикьой, Куванджиларъ, Кираларъ, Ходжакьой, Корашлий, Иджилий и пр. пр. Тѣ сж рахли скални материали, които на мѣста сж прѣпълнени съ дребенъ кварцовъ чакълъ.

Варовититѣ глини сж въ областта на младотерциернитѣ образования. Варовитата маса въ тѣхъ е въ достатъчно количество и съ бѣла боя, която е повлияла върху общата боя на глината, на която е дала и своята отсѣнка. Повечко сж въ Топракъ-Махаленско и Джефарско. Кремъчнитѣ глини сж повече изъ младотерциернитѣ образования; кремъкътъ имъ, разенъ по боя (бѣлъ, тъменъ, сивъ, червеникавъ и черенъ), на мѣста е толкова много щото прѣдставлява масата като кремъченъ слой, но въ другитѣ той е малко и се прѣдставя като порфирни частички изъ нея. Пѣсѣчнитѣ глини сж сжщо въ младотерциернитѣ образования, но има ги и въ алувиалнитѣ въ достатъчни количества; тѣ сж обикновено въ по-низкитѣ отдѣли на котлинеститѣ части на края.

Мазнитѣ глини сж по-малко; тѣхъ има въ Ходжакьойско и Козлудженско; тѣ сж ситнозърнести материали съ рѣдки и едри конкреции отъ гипсъ или вжглища. По боя сж жълтеникави, тъмносиви или зеленикави, а изсъхнали сж твърди. Льосъ се намира въ самия градъ Харманлий въ видъ на малка плитка тераса съ източно протежение. На пръвъ погледъ прави впечатление на сжщински льосъ, понеже въ него не личи наслоение и съдържа дребна варовита маса, разположена почти отвѣсно на наслоението; той се събаря на голѣми кжсове или маси, които се отцѣпватъ отвѣсно. Льосътъ е съ жълтеникава боя. Внимателно разгледанъ, по извѣстни свои свойства, показва частично отклонение отъ типичния льосъ и прави прѣходъ къмъ *леемъ*. Неговото начало е рѣчно, а не езерно; той се дължи на наливитѣ на рѣкитѣ Олудере и Марица прѣди да минатъ тѣсния прѣломъ въ Хасарлийското землище, ю.-и. отъ Харманлий.

Черноземътъ е повършния слой на много образования, а особено на младотерциернитѣ: той образува почвата на голѣма частъ отъ низкитѣ равнища на края. На мѣста тънъкъ (нѣколко сантиметра) на други се явява въ достатъчна дебелина (метъръ и повече) и крие дълбоко другитѣ образования, които се виждатъ само въ дълбокитѣ му изрѣзи и въ долищата. Черноземътъ е съ тъмно-черна боя, но когато е мокъръ боята му е още по-черна; такъвъ е пластиченъ и се лѣпи. Черноземътъ освѣнъ глинеста маса съдържа и варовита, а сжщо кремъчни и варовити зърна, затова е рахълъ. Той е и най-гльстата почва въ края.

VI. Чакълъ.

Чакълътъ е ограниченъ по рѣчнитѣ и поточни легла въ срѣднитѣ имъ и горни отдѣли и по политѣ на по-височкитѣ ридове и хълмове. Повечко чакълъ има въ леглото на Арда между Ходжакъой и Кавакъ-махале, по течението на Голѣмата рѣка, въ леглото на потоцитѣ, които свличатъ водитѣ си отъ сѣвернитѣ склонове на Бештепенския ридъ, около Бѣлица, Инджекъой, Соргунлий до Алванъ-дере, около Бей-бунаръ и пр. Но чакълъ има и въ по-високитѣ отдѣли на хълмоветѣ и по повърхността на конгломератовитѣ слоеве. Чакълътъ въ рѣчнитѣ и поточни легла е ограниченъ на съсѣднитѣ до леглото мѣстности, а въ политѣ на хълмоветѣ той заема широка ивица; напр. между Инджекъой—Соргунлий ивицата мѣри 1.5 км. Но чакълъ има и въ по-високитѣ отдѣли на хълмоветѣ и по повърхността на конгломератовитѣ слоеве.

Чакълътъ по геологическа възраст е алувиаленъ и дилувиаленъ, а по голѣмината на кжсоветѣ си едъръ, даже балванестъ и дребенъ. Едрия чакълъ е повечето въ горнитѣ рѣчни и поточни течения, при отворитѣ имъ, въ широчкитѣ равнища и въ низкитѣ поли на хълмовитѣ. Въ по-долнитѣ течения на водитѣ, а сжщо и въ по-отдалеченитѣ мѣста отъ политѣ, той одребнява и почва да прѣслоява съ пѣськъ или се мѣси съ почвата на мѣстността. Чакълътъ е полигенъ агломератъ: състои се отъ заоблени кжсове отъ кристалинни шисти, отъ кварцъ, отъ пѣсьчникъ и варовикъ. Отъ тѣхъ най-много сж първитѣ, а малко послѣднитѣ. Чакълътъ въ своитѣ находища не е чистъ чакълъ; той е размѣсенъ съ глина и пѣськъ. Чакълътъ нѣма ясно паралелно наслоение, а наслоение зависимо отъ якостъта на механическата сила, която го е натрупала.

Боята на чакъла е различна и зависи отъ естеството и боята на скалното вещество, което го съставлява; но има случаи, дѣто боята му зависи отъ боята на метаморфнитѣ материали на отдѣлитѣ кжсове или отъ боята на глинесто-пѣсьчната маса, която е въ съдружие съ него и която е дала своята бойна отсѣнка и на повърхността на кжсоветѣ му. Напр. боята на чакъла отъ находището около Голѣмата рѣка зависи отъ естеството на скалнитѣ кжсове, затова и тя е пѣстра; боята на глинестия чакълъ отъ сѣвернитѣ скатове и поли на Бештепенския ридъ между Инджекъой и Соргунлий е червена отъ хематитоглинестото вещество, а боята на чакъла отъ Бѣлишко е сива отъ напрѣдналото промѣнение на съставнитѣ кжсове.

VII. Пъсьци.

Тъ сж ограничени по долнитъ течения на рѣкитъ и потоцитъ прѣди вливането имъ въ по-голѣмитъ водни артерии, но има ги и въ срѣднитъ имъ отдѣли, а сжщо и като глинести пѣсьци изъ младотерциернитъ образования. Чисти пѣсьчни прослойки изъ по-старитъ пѣсьци има много въ Арденското легло между Ходжакъой и Кавакъ-махленската рѣка, а глинести има между Кираларъ-Ай-леденъ, Олу-дере подъ Ярджелий, около Марица и пр. По естеството на веществото си тѣ сж повечето кварцови, но въ нѣкои има кжсове и отъ други еруптивни и кристалинношистни материали и слюда. Пѣсьцитъ сж обикновено дребнозърнести, но на мѣста съдържатъ и по-едрички зърна, които, дѣто учестватъ, прѣвръщатъ ги въ дребенъ чакълъ. Боята на пѣсьцитъ е различна и зависи отъ боята на зърната, които ги съставляватъ или отъ страниченъ пигментъ; различаваме: сиви, жълтеникави, бѣли, тъмни и зеленикави пѣсьци.

Минерални находища.

Отъ казаното до тукъ, за петрографския съставъ на тоя малъкъ Родопски край, ясно се види, че и дума не може да става за голѣмъ брой минерали и минерални находища въ него, но все пакъ не е до тамъ бѣденъ и не може да се каже, че ги нѣма никакъ. Минералитъ, които сж главнитъ съставни части на скалитъ, не се отличаватъ съ свойства и качества отъ минералогическо значение, понеже сж много дребни, а на мѣста и едва различими съ помощъта на микроскопа. Такива сж: *санидинъ*, *кварцъ*, *биотитъ*, *авгитъ* и *хиперстенъ* на младитъ еруптивни скали и *биотитъ*, *амфиболъ*, *кварцъ* и *фелдшпатъ* на кристалинитъ шисти. Отъ тѣхъ минералогическо значение има само едрия червеникавъ *порфиренъ ортоклазъ* изъ порфирния гнайсъ около Харманлий. Той е въ едри (2—3 с. м.) кристали, които сж единични индивиди или карлсбадски срастлени съ ясно полигонално ограничение и прости комбинации: (010): (001): (110): (101). Но ако въ тоя край нѣма минерали, образувани на директенъ начинъ, отъ огнетечна маса, има секреционни минерали, които се явяватъ като жили изъ еруптивнитъ скали и тѣхнитъ туфи или като импрегнация изъ тѣхъ. Такива сж минералитъ: *галенитъ*, *халкопиритъ*, *пиритъ*, *кварцъ*, *аметистъ*, *халцедонъ*, *флинтъ*, *лидитъ*, *опалъ*, *церуситъ*, *малахитъ*, *каолинъ*, *гипсъ*, *виридитъ* и *селадонитъ*. Тия минерали се намиратъ на рѣдко и се характеризуватъ съ слѣднитъ особности:

1. Галенитъ има на двѣ мѣста: въ Бѣлишко и Оваджикско. Въ Бѣлишко галенитътъ образува самъ жила (7—8 с. м. дебела), която прѣсича риолититъ и тѣхнитъ туфи, но покрай нея има и други, които галенита съдържатъ и халкопиритъ (Попови рупи). Въ Оваджикско галенитътъ импрегнира кварцова жила заедно съ халкопиритъ, която прѣсича андезитовитъ скали. И въ двѣтѣ находища галенитътъ се явява въ зърнеста кристалинна маса и то по-дребнозърнеста въ Бѣлишко, а по-едрозърнеста въ Оваджикско. Въ послѣдното находище той се показва намѣста кристаленъ изъ кварцовитъ друзи или въ жилчести скелети изъ кристалинната му маса. По количество той е повече отъ халкопирита и заслужва пълно внимание въ монтанистично отношение.

2. Халкопиритъ има въ Оваджикско съ галенита заедно; той е въ сбита маса срасла съ галенита или прѣсната уединено изъ кристалиния кварцъ.

3. Пиритъ има въ галенитовата жила на Оваджикъ, но има го и като импрегнационенъ жиленъ материалъ въ сѣщото землище близо до Арденското легло, ю.-з. отъ Куванъ-кая. Той е дребенъ, зърнестъ и въ неясни кристални форми, въ които е отчетливъ кубичния му изгледъ.

4. Кварцъ въ кристални друзи има сѣщо въ Оваджикското землище на югъ отъ селото. Другитъ сж отъ различна голѣмина; най-едритъ имъ кристали достигатъ 1—2 с. м. дължина. Другитъ облагатъ празднитѣ или пукнатинитѣ на андезитовитъ скали. Кристалитѣ сж бѣли и бистри, прости комбинации ($\sim R \pm R$) въ радиарни друзи. Намѣста сж и съ рждава бойна повърхность отъ инфилтрацията на лимонитово вещество, образувано вѣроятно отъ пирита, който ги придружава.

5. Съ обикновения кварцъ въ сжщитѣ находища има и вариацията *аметистъ*. Той по голѣмина на кристали, по комбинация и по группировка е тъждественъ съ него; отличава се само по боята си, която е слабоаметистова.

6. Халцедонъ се намѣрва на двѣ мѣста: въ Оваджикско на пгтя между Ярджели — Оваджикъ и въ Ходжакъойско между Шейтанъ-кюприя и Калето. Халцедонътъ отъ двѣтѣ находища е различенъ. Въ Оваджикско халцедонътъ е съ тъмна до черна боя, а на мѣста и съ наслоение отъ тъмни и свѣтли до млѣчно бѣли прослойки, които го издаватъ за *ахатъ*. Ахатътъ съ халцедонътъ заематъ пукнатинитѣ на автитъ биотитовитѣ андезити между Олудере и Оваджикъ, а на мѣста и цѣлитъ запълватъ; на други тѣ ги заематъ отчасти и оставятъ праздини, откъмъ които повърх-

ността на халцедона е гроздеста или пълчеста. Въ ходжакьойско халцедонътъ е просвѣтливъ, съ синкава до млъчно бѣла боя, влакнесто устройство и съ синьо зелена повърхнина, отъ селадонитъ. Той запълня тѣснитъ и широки пукнатини на туфитъ, само че въ послѣднитъ, къмъ срѣдата, минава въ ясно кристалиненъ агрегатъ съ друзовидна повърхность.

7. Флингъ има въ уединени заоблени късове изъ едритъ полигенни насипи или конгломерати; той е тъмосинкавъ или жълто-червеникъвъ.

8. Лидитъ има въ уединени късове и жили изъ туфитъ на еруптивното землище между Бѣлица, Маденя и Кара-тепе. Той е черенъ, сбитъ, гжстъ материалъ. Изгаденъ дава гладка стъклена повърхность и служи за пробенъ камъкъ на златаритъ.

9. Опалъ има изъ туфитъ сѣверно и с. — и. отъ с. Айледенъ и въ землището на с. Голѣмо Иджилий, въ мѣстностьта лозята, въ с. — и. поли на върха Чалъ, на пята за Голѣмо и Малко Иджилий. И въ двѣтѣ находища опалътъ се явява въ еднакви форми и съ еднакви физикални и химични особености. Формитъ му сж едри като глави неправилни конкреции и неправилно напукани жилни маси. Боята на опала е мжтно бѣла, млъчна и жълтеникава, блѣсъкътъ стъкленъ до смолестъ, а ломътъ миденъ съ равна повърхность.

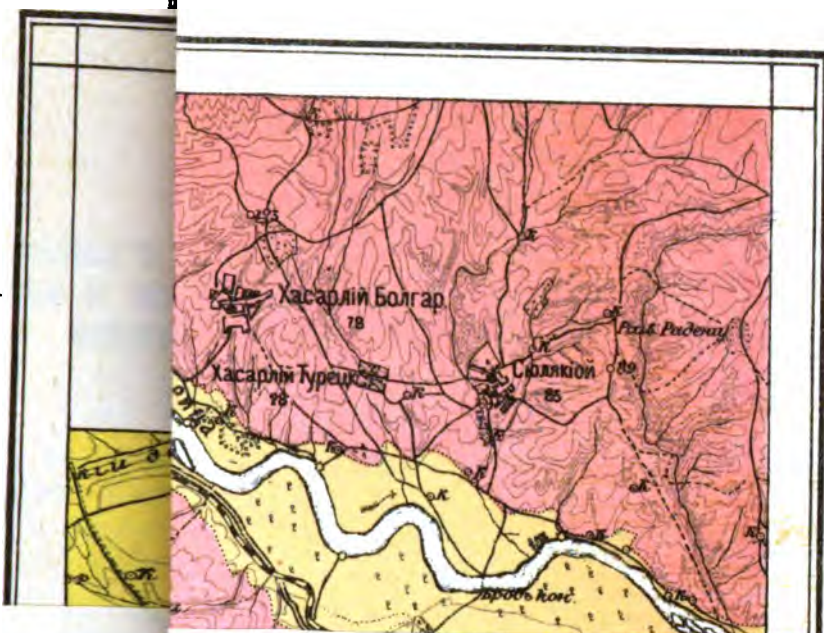
Както на опала, тъй и на халцедона трѣбва да се гледа като на термаленъ кремъчно киселъ продуктъ, отложенъ между туфитъ.

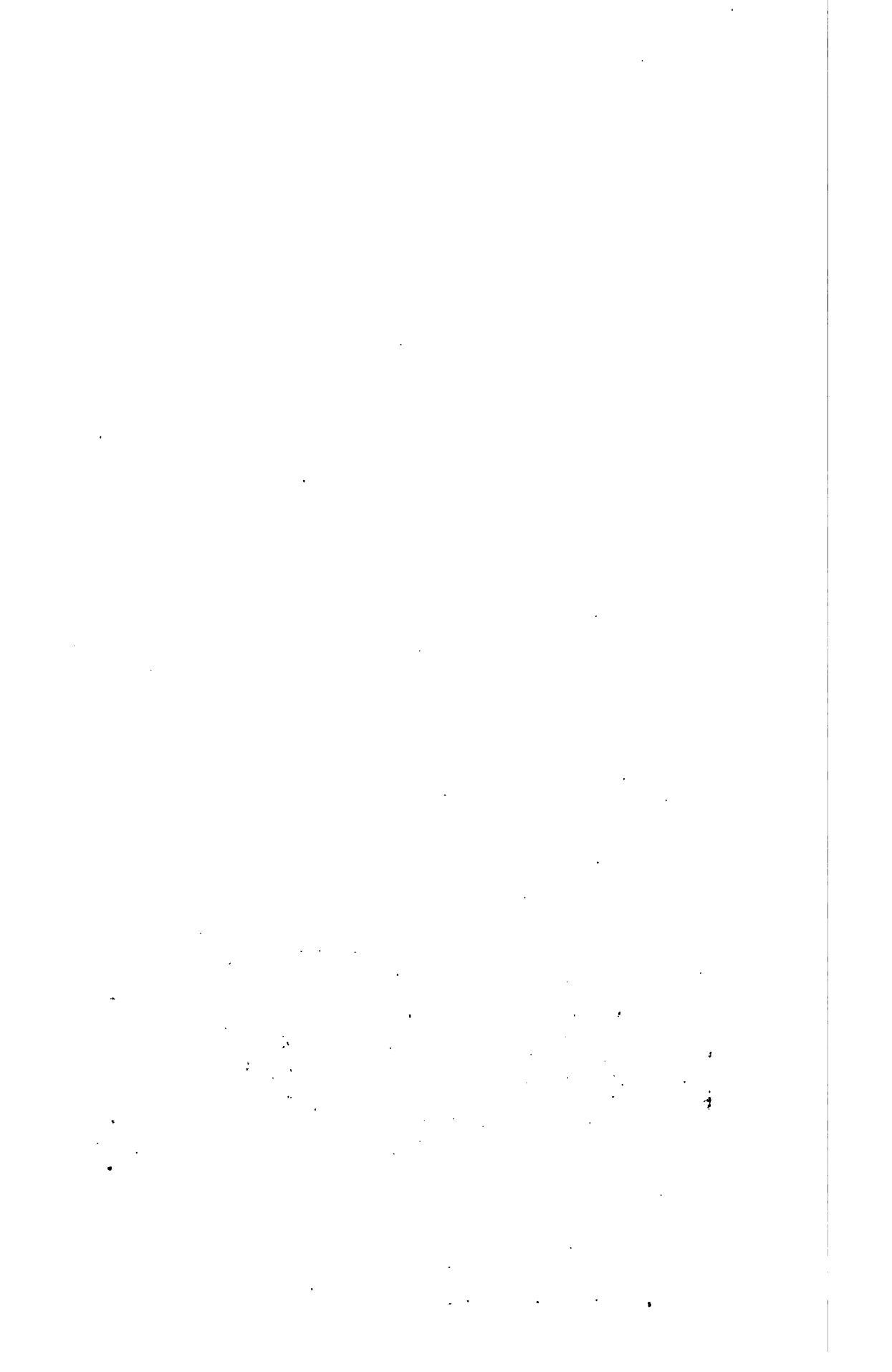
10. Хематитъ (Terра rossa). Той се явява като глинеста маса изъ основата на червенитъ конгломерати между Кьой-аланъ и Соргунлий, на зап. отъ Инджекьой, на изтокъ отъ Голѣмо Иджилий и на изтокъ и ю. — и. отъ Геренъ, въ рѣчнитъ отдѣли.

11. Церуситътъ е привързанъ къмъ галенивовата жила отъ Оваджикско; той се явява изъ празднинитъ на жилата по повърхностьта на галенита като бѣлъ прахъ или въ компактно-кристалинна форма съ диамантенъ блѣсъкъ и стъклена бистрина. Той е метаморфенъ продуктъ на галенита отъ влиянието на киселитъ води.

12. Малахитъ има въ сжщата жила на Оваджикско, но има го и въ тъй нареченитъ Попови рупи (Бѣлишко) на изхвърления на повърхностьта материалъ отъ дупкитъ. Той е въ незначително количество. Малахитътъ е въ земляста или кристалинно лжчеста маса, която образува петна изъ пукнатинитъ или по повърхностьта на късоветъ.

Съ него заедно дохожда и *азуритъ*, но количеството му е още по-малко отъ него; той е въ видъ на прахъ, който, заедно съ малахита, облага пукнатинитъ на жилитъ.

СЕНОНСКИЯТЪ КАТЪ ВЪ ИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ, СЪВЕРНО ОТЪ БАЛКАНА И ПОДРАЗДЪЛЕНИЕТО МУ НА ДОЛЕНЪ (EMSCHE-RIEN) И ГОРЕНЪ (ATURIEN) ПОДЪ-КАТЪ.

Отъ Проф. Георги Н. Златарски.

Въ източна България, на сѣверъ отъ Балканскитѣ височини, сенонскиятъ катъ се явява много по-пълненъ отколкото въ централна и западна България. И наистина докато въ послѣднитѣ области се забѣлѣзватъ само горнитѣ пластове отъ Сенона, въ източната, освѣннъ тѣхъ, много добрѣ се вижда развитъ и долния или емшерския подъ-катъ, обѣлѣзанъ съ голѣмо количество фосили, между които особено заслужватъ да се споменатъ на първо мѣсто, като типични форми: *Mortoniceras Texanum* F. Roemer sp. и *Perniceras substricarinum* d'Orb. sp.

За атурския подъ-катъ въ централна и западна България, сѣверно отъ Балкана, имаме случай да говоримъ доста обстоятелствено въ друга статия¹⁾ и нѣма защо да се спираме тука; ще кажемъ само, че горния Сенонъ въ източна България твърдѣ малко се различава литологически отъ тоя на централна България; освѣннъ това и фациитѣ имъ сж доста сродни. Отъ събранитѣ до сега материали, тѣ иматъ общи слѣднитѣ фосилни видове: *Echinoconus conicus* Breyn., *Echinocorys vulgaris* Breyn., *Hemipneustes aff. striatiradiatus* d'Orb., *Crania antiqua* Defr., *Rhynchonella plicatilis var. octoplicata* Sow., *Terebratula carnea* Sow., *Terebratula semi-globosa* Sow., *Janira quadricostata* Sow. sp., *Janira aequicostata* d'Orb., *Inoceramus Cripsi* Mant., *Ostrea vesicularis* Lam., *Ostrea auricularis* Geinitz, *Ostrea larva* Lam., *Ostrea pectinata* Lamk., *Belemnitella mucronata* d'Orb.; отъ събранитѣ пъкъ изобщо до сега, 90 фосилни форми въ пластовеѣ на горния Сенонъ, само 25 принадлежатъ на източна, а повечето отъ останалитѣ сж намѣрени въ централна България.

Сенонскиятъ катъ, съ който се завършва горне-кредната серия, на сѣверъ отъ Балкана, констатиранъ е отдавна въ източна Бъл-

¹⁾ Георги Н. Златарски. — Горне-кредна серия въ централна и западна България, на сѣверъ отъ балканската верига, Вж. „Годишникъ“ I. на Софийския Университетъ за 1904—1905 год., София 1905.

гария. Още въ 1838 год. *A. Boué* споменува въ едно писмо, адресирано отъ Виена до *Cordier* въ Парижъ, че високитѣ равнища въ източния край на Балкана сж прѣпокрити съ истинска креда. Той изброява изъ Шуменскитѣ околности, нѣкои фосилни форми, събрани прѣзъ врѣме на пжтуването му въ зелената или хлоритната, както и въ бѣлата креда.²⁾ За сѣверо-европейския типъ на горната креда около Шуменъ, съвсѣмъ на кратко, говори въ „Бѣлѣжката си върху геологията на Тесалия и България“, печатана въ изданията на френското геологическо общество въ Парижъ, прѣзъ 1838 год.³⁾

A. Boué много по-подробно разглежда споменатата креда, отъ тая часть на България, въ своята „*Esquisse géologique*“ напечатана прѣзъ 1840 год. въ неговото класическо дѣло „*La Turquie d'Europe*“, отъ която ний ще си позволимъ да извлечемъ тука изслѣдванята му относящи се до Шуменския Сенонъ.⁴⁾

„Въ източна България, казва Буе, зелената или бѣлата креда образуватъ пространни високи равнища или ниски брѣгове съ заравнени върхове. Южната имъ граница е около Камчията, по-долу отъ съединяването на двѣтѣ рѣки съ това име, равнището на югъ отъ Шуменъ и планинския вѣнецъ на Ю.-И. отъ Ески-Джумая и Търново. На сѣверъ тази система се простира къмъ Арнауткьой, на югъ отъ Разградъ и прѣзъ Козлуджа отива къмъ Пазарджикъ. Поради косото положение на креднитѣ пѣсчници спрѣмо формата на България, тѣ не се простиратъ и по западната часть на тази провинция, а се криятъ подъ терциернитѣ слойове на Дунавския брѣгъ и на Ромъния“.

Относително съставътъ на горна Креда, сжщия продължава: „тука се намиратъ, както и въ западна Европа, долни слойове пѣсчници и варовици съ зелени зърна и горни — съставени отъ едрозърнеста и дребнозърнеста креда съ кремъкъ, въ видъ на ядки и жили (Шуменъ) съ белемнити (при Кубадинъ)“.

„Брѣгътъ на сѣверъ отъ Шуменъ, къмъ Странджа и пжтя къмъ Разградъ е съставенъ отъ креденъ варовикъ съ черъ и жълтъ кремъкъ въ ядки и жили и отъ креденъ варовикъ съ зелени точки, въ който се намира доста дебелъ пѣсчливъ слой, или слабо слѣпенъ зеленъ и кварцовъ пѣсъкъ. Надъ послѣдния лежи порозенъ и съ чурупки изпълненъ креденъ варовикъ. Послѣдниятъ експлоатиратъ като зидарски материалъ. Фосилитѣ сж гладки и набраздени теребратули, голѣми острици (*Ostrea vesicularis*), грифеи,

²⁾ Bull. d. l. soc. géologique de France, 1-re série, t. 9, p. 126—145.

³⁾ Bull. d. l. soc. géolog. de France, 1-re série, t. 11, p. 93—95.

⁴⁾ *A. Boué*. — *La Turquie d'Europe*, Paris 1840, t. I.

пектени, лими, неринеи, малки натики и други завити унивалви както и ехинодерми, особено разни корали, целепори и флустри“.

„Ако се възлезе по брѣга на югъ отъ Шуменъ по измитата му повърхнина, разпознаватъ се отъ долу на горѣ тѣзи слойове: едрозърнеста креда; 30—40 стѣпки пѣсъкъ и зеленъ, или съ зелени точки, пѣсъчникъ; около 80 ст. дебела бѣла креда; 30 ст. варовитъ пѣсъчникъ съ малки грифеи (*Gr. columba*); 60 ст. кварцовъ пѣсъкъ и богати на черупки пѣсъчници съ легла отъ пектункули и други легла, слѣпени съ остатъци отъ *Pectunculus*, *Venus*, *Cucullaea*, малки *Gryphaea* и голѣми *Ostrea*, *Inoceramus*, *Catillus*, *Echinoidea*, *Galerites* и разни полипи (*Cellepora*, *Flustres* etc.); 20 ст. пѣсъченъ варовикъ съ малки *Gryphaea* и *Ostrea* (*O. auriculata*?); компактна креда; едрозърнеста креда съ острици, малки грифен (нова, сродна на *auriculata*), *Cucullaea*, *Venus*, *Lima*; а най-горѣ на платото зърнестъ, компактенъ или порозенъ варовикъ съ слѣднитѣ фосили: *Ostrea vesicularis*, *Catillus* (*C. labiatus*), *Inoceramus*, *Pecten quinque-costatus*, *Terebratula* (*T. Wilsoni* Sow., *T. lata* Sow. и единъ видъ подобенъ на *T. obesa* Sow.), *Echinidae* (*Echinus*), зѣби отъ айкула и кости вѣроятно отъ рептилии“.¹⁾

Прѣзъ 1869 год. австрийския геологъ проф. *Ferd. v. Hochstetter* не допринесе нищо ново къмъ изслѣдванята на *A. Boué*, относително горно-кредната серия около Шуменъ и въобще въ източна България. Напротивъ той си послужи съ неговитѣ изслѣдания за този край и даде твърдѣ голѣмо разпространение на горна-креда въ източна България.²⁾

Проф. *Franz Toula* е посѣтилъ два пѣти Шуменъ; първи пѣтъ прѣзъ 1888 год., а втори — прѣзъ 1890 год. Както въ първитѣ си изучвания, така също и въ послѣднитѣ си прѣдприети екскурзии той не можа да проникне пд-дълбоко въ състава на тия пластове и не се опита даже да направи какво-годѣ раздѣление на сенонската креда. Съ богато събрания си палеонтологически материалъ той дойде само да потвърди изобщо мнѣнието на *A. Буе* за главната възраст на тия пластове, като изтъква, че около Шуменъ и Провадия се намира горния Сенонъ. Пд-послѣ (1896 год.) вмѣсто да отдѣли долнитѣ сенонски пластове отъ горнитѣ, той причисли първитѣ къмъ горнитѣ слойове на туронския катъ, съ което изпадна въ по-голѣма грѣшка.

Но нека прослѣдимъ внимателно неговитѣ изучвания.

¹⁾ *A. Boué*. — *Esquisse géolog. de la Turquie d'Europe*. Paris 1840, pp. 35—37.

²⁾ Сравни геологическата карта, въ мѣрка 1:1,000,000, на *Ferd. v. Hochstetter*-а, приложена къмъ статията му: *Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europäischen Türkei*, въ *Jahrb. d. k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien*, 1870, 20 Bd., 3 Heft.

Въ профила, снетъ прѣзъ 1888 год. надъ пивоварната фабрика при кьошкетовѣ около Шуменъ, проф. *Fr. Toula* описва така тѣзи пластове:

1) Най-долу дебели банки отъ ситнозърнести пѣсѣчници съ глауконитни зрѣнца, въ които освѣнъ ядчести форми, подобни на спонгити, други фосили се не забѣлѣзватъ;

2) Лесно-раздробливи пѣсѣчници съ неясни бивалвени и ехинодермени остатъци;

3) Чистъ бѣлъ разтрошливъ пѣсѣчникъ, окрасенъ съ порозни ерозивни форми, подобни на клетки, върху вертикалнитѣ стѣни. Неясни бивалви (*Pectunculus*) и парче отъ черупка, подобна на *Trigonia scabra* Lam.; освѣнъ това намѣрилъ още една несиметрична *Rhynchonella* подобна на *Rh. sulcata* Park.;

4) Множество твърди банки, изпълнени съ черупки отъ ситнозърнестъ, отчасти глауконитенъ кварцовъ пѣсѣчникъ съ варовитъ цементъ; въ тия слойове се забѣлѣзватъ малки *Ostrea* (*Exogyra*);

5) Банка отъ ситнозърнестъ раздробливъ пѣсѣчникъ, съдържащъ *Ostrea*, *Rhynchonella* (ср. *Rh. plicatilis* Sow.) и *Bryozoa* (*Ceriodora* sp.); напоконъ една малка *Ostrea* (*Exogyra*) (*E. haliotoidea* Sow. sp.) и нѣколко каменни ядки;

6) Надъ тѣхъ слѣдватъ бѣли, отдолу разтрошливи, а нагорѣ по-твърди пѣсѣчни кредни варовници, които сж на мѣста особено богати на фосили, а тукъ-тамъ съдържатъ и кремъкъ. Въ тия пластове, които отиватъ до височината на платото, сж намѣрени отъ ехинодермитѣ: *Galerites* aff. *Rhotomagensis* Gldf., *G. aff. abbreviatus* Gldf., *Ananchytes ovatus* Lam.; отъ бриозонитѣ: *Melicertites gracilis* Gldf., *Membranipora irregularis* v. Nag.; отъ брахиоподитѣ: *Terebratulina bulgarica* Toula (aff. *T. biplicata* Sow., *T. semiglobosa* Sow., *Rhynchonella plicatilis* Sow. *Rh. nuciformis* Sow., *Rh. alata* v. Buch, *Terebratulina chrysalis* Schloth.; отъ бивалвитѣ: *Ostrea vesicularis* Lam., *O. Matheroniana* d'Orb., *Vola* aff. *substriaocostata* d'Orb., *Vola quadricostata* Sow., *Pecten* aff. *Nilsoni* Gldf., *Pecten undulatus* Nils., *Lima pseudo-cardium* Rss., *Lima decussata* Münster., *Inoceramus Cripsi* Mant. и др.

Отъ тия изброени фосили проф. *Toula* прави заключение, че главната кредна маса около Шуменъ принадлежи на горния Сенонъ⁷⁾.

Около Провадия споменатия професоръ намира сжщитѣ сенонски пластове, съставени отъ тънкослойни варовити пѣсѣчници, съдържащи доволно много глауконитни зрѣнца съ *Pecten Nilsoni*

⁷⁾ *Fr. Toula*. — Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan und in den angrenzenden Gebieten. Wien, 1890, p. 41—43.

Gldf., а подъ тѣхъ излизать варовити мергели съ *Ostrea vesicularis* и *Ananchites*, а отъ бриозонитѣ *Ceriodora* cfr. *gracilis* Gldf.⁸⁾

Пакъ около послѣдния градъ, къмъ Джиздаркьой, подъ еоценскитѣ пѣсьчници слѣдватъ варовити, пѣсьчни банки, съ *Ostrea vesicularis*, *Exogyra*, *Pecten laevis* Nils., *Turritella* aff. *multistriata*, *Cerithium*, *Terebratula semiglobosa* Sow., *Rhynchonella plicatilis* Sow., а подъ тия въ пѣсьчнитѣ кредни мергели *Lima* cfr. *simplex* d'Orb., *Inoceramus* sp., *Janira quinquecostata* Sow., *Pecten* sp.⁹⁾

Пѣ-късно прѣзъ 1896 год. виждаме почитаемия заслужилъ професоръ да измѣнява първоначалното си мнѣние за възрастта на тия пластове, изказано въ двѣтѣ му споменати статии (прѣзъ 1890 и 1892 год.) и да раздѣля най-горната креда, resp. Сенонътъ, около Шуменъ и Провадия на два отдѣлни ката: на горний Сенонъ и на горний Туронъ¹⁰⁾. За долний Сенонъ той нищо не споменува. Той взема съвсѣмъ правилно за горний Сенонъ, около Шуменъ и Провадия, най-горната покривка на платото, съ кремъкъ, а за горний Туронъ всички ония слоеве подъ нея, съставени отъ ситнозърнести пѣсьчници, отъ твърди глауконитни пѣсьчници, варовити пѣсьчници и пр. Твърдѣ сполучливо е направено тукъ раздѣленieto, обаче многобройната събрана фауна най-краснорѣчиво доказва, че тамъ имаме долний Сенонъ или емшерски подъ-катъ, а не горний Туронъ.

* * *

Вечъ на друго мѣсто имаме случай да споменемъ, че сенонскитѣ образувания въ България се явяватъ въ два съвсѣмъ различни типа¹¹⁾. Първиятъ отъ тѣхъ е отбѣлзанъ съ *Belemnitella mucronata* d'Orb. и *Mortoniceras Texanum* F. Roemer sp. и прѣдставлява сѣверния, или по-точно споредъ *Munier-Chalmas* сръдно-европейския типъ, а другиятъ съ *Orbitoides* и *Hippurites* носи белѣзитѣ на южно-европейския и медитеранския типъ.

Първиятъ типъ се намира почти изключително на сѣверъ отъ Балканската верига и лесно се разпознава по литологическитѣ си елементи отъ другитѣ членове на кредната система; въ него влизатъ варовици, кредоподобни варовици, пѣсьчници и пѣсьци. Този типъ е развитъ най-пълно въ източната половина на Княжеството, главно въ Шуменското, а отчасти въ Провадийското плато, гдѣто

⁸⁾ *Fr. Toul.* — I. c. p. 61.

⁹⁾ *Fr. Toul.* — *Geolog. Untersuchungen im östl. Balkan etc.* II Theil, Wien 1892, p. 31.

¹⁰⁾ *Fr. Toul.* — *Geolog. Untersuch. im östl. Balkan und abschliessender Bericht über diese geologischen Arbeiten im Balkan.* Wien 1896, p. 9.

¹¹⁾ *Георги Н. Заатарски.* — Сенонскитѣ образувания въ източния и отчасти въ централния Балканъ и на югъ отъ тая планина въ Период. Списание на Българ. Кн. Дружество. София 1905 год. кн. 66, стр. 113—125.

могатъ да се наблюдаватъ и двата подъ-ката: горний или Атурски и долний или Емшерски подъ-катъ. Но Сенонъ съ сѣщия сръдно-европейски типъ се намира прѣкрасно прѣдставенъ и въ централна България около Никополь, Сомовитъ и Плѣвенъ, както и по на западъ; въ тия мѣста се явява само Атурския подъ-катъ¹²⁾.

Втория типъ Сенонъ, който се провлича по източния Балканъ, а отчасти и въ централния, както и на югъ отъ тая планина, разгледваме доста обстоятелствено въ статията си „Сенонскитѣ образувания въ източния и отчасти въ централния Балканъ на югъ отъ тая планина“¹³⁾.

Докато въ централна България сенонскитѣ образувания лежатъ най-вече върху по-млади членове отъ горно-кредната серия, а по-малко върху долно-кредната, въ източната частъ на Княжеството тѣ лежатъ трансгресивно изключително върху Баремски варовити мергели и оолитни варовици, алпийски фациесъ.

Тукъ и дума не може да става за ценомански пластове въ Мадара и около Кюлевча, както мисли Проф. *F. Toula*, защото събранитѣ отъ него и мене фосили и отъ двата локалитета никакъ не говорятъ въ негова полза, тъй като тѣ принадлежатъ почти изключително на долний Сенонъ. Сѣщитѣ тия форми ний намѣрихме и въ Шуменското плато заедно съ нѣкои амонити, които установяватъ истинската имъ възраст.

Въ Шуменското плато като изключимъ основата, която е съставена отъ Неокомски и Баремски пластове, останалитѣ нагорѣ до нивото на високото равнище сж изключително отъ долний и горний Сенонъ.

Долний Сенонъ, който е съставенъ отъ пѣсьчници, пѣсьци, варовити пѣсьчници, пѣсьчни варовици и пѣсьчно-глинени варовици, се открива не само въ споменатото плато, но още и въ по-голѣмата плоска възвишеностъ, която се простира отъ Мадара къмъ Провадия и по на изтокъ.

Около Шуменъ пластоветѣ на Емшерския подъ-катъ начеватъ съ ситнозърнести кварцови пѣсьчници, въ които се забѣлѣзватъ и по нѣщо глауконитни зрънца. Тия пѣсьчници обикновено сж свѣтли, но въ нѣкои пояси тѣ сж и ужълто боядисани. Слабо сцементиранитѣ съ калциевъ карбонатъ скали, се трошатъ лесно и разпадатъ въ пѣськъ, обаче между тѣхъ се забѣлѣзватъ и по твърди пѣсьчници въ банки, малко или много дебели (отъ 0-20 м.

¹²⁾ Георги Н. Златарски. — Горне-кредна серия въ централна България на сѣверъ отъ Балканската верига, „Годишникъ“ на Софийския Университетъ за 1904/1905 год. София 1905,

¹³⁾ Периодическо Списание на Бълг. Книж. Дружество. София 1905 год., кн. 66, стр. 113—125.

до 10 м. дебелина). Понеже пѣсѣчниците на всѣкадѣ не сж еднакво твърди, то върху вертикалнитѣ разрѣзи могат да се видятъ извѣстни зони, окрасени съ разни порозни ерозивни форми. Изобщо твърдѣ неправилно се измѣняватъ мекитѣ съ пò твърдитѣ пѣсѣчни слойове. Па и съставътъ имъ не остава винаги единъ и сжщъ; въ едни има пò-голѣмъ процентъ калциевъ карбонатъ, а въ други — пò-малѣкъ; сжщото може да се каже и за глауконитнитѣ зрънца. Въ извѣстни хоризонти на пѣсѣчниците фосилитѣ сж рѣдкость, а въ други тѣ сж богати; между тѣхъ се забѣлѣзватъ разни *Echinoidea*, *Bryozoa*, *Brachiopoda*, *Lamellibranchiata*, *Gastropoda* и *Cephalopoda*, които положително установяватъ старостта на тия пластове.

Пѣсѣчниците се завършватъ най-горѣ съ пѣсѣчни варовици и пѣсѣчно-глинени варовици, въ които се забѣлѣзватъ кремъчни легла, или ядки; послѣднитѣ съдържатъ и доста богата емшерска фауна. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че на всѣкадѣ фосили се не намиратъ; въ едни хоризонти, или на извѣстни мѣста, тѣ сж въ изобилие, въ други рѣдко или съвършено отсъствуватъ.

Цѣлия този комплексъ, който съставлява долния Сенонъ или Емшерския подъ-катъ, има 30—35 м. дебелина, а на мѣста тази дебелина е много по-голѣма. Тукъ заслужва да се спомене още, че по-голѣмата частъ отъ пластове тѣ принадлежи на пѣсѣчниците, а по-малката на пѣсѣчнитѣ варовици.

Събраната до сега фауна отъ долния сенонски подъ-катъ въ околноститѣ на Шуменъ е слѣдната:

Echinoidea: *Cidaris sub-vesiculosa* d'Orb., *Peltastes* aff. *heliophorus* Cotteau, *Salenia* aff. *scutigera* Gray, *Salenia* aff. *Bourgeoisi* Cotteau, *Salenia* sp., *Cyphosoma magnificum* Agass., *Galerites* (*Echinoconus*) aff. *Rhotomagensis* Agass., *Galerites abbreviatus* Lam., *Nucleolites oblongus* Desor, *Echinobrissus* sp., *Pygurus* aff. *oviformis* d'Orb., *Pygurus* n. i., *Hemiaster Regulusanus* d'Orb., *Hemiaster* aff. *Amygdala* d'Orb., *Periaster* n. sp.

Vermes: *Serpula gordialis* Schloth., *Serpula* aff. *socialis* Gldf.

Bryozoa: *Ceriodora* sp., *Meliceritites gracilis* Röm., *Membranipora irregularis* Hag. sp.

Brachiopoda: *Crania Ignabergensis* Retz., *Rhynchonella difformis* d'Orb., *Rhynchonella nuciformis* Sow., *Rhynchonella plicatilis* Sow., *Rh. sulcata* Parkinson sp., *Rh. alata* v. Buch, *Terebratula carnea* Sow., *Terebratula biplicata* Sow., *Terebratula semiglobosa* Sow., *Terebratulina striatula* Mant., *Terebratella* aff. *Santonensis* d'Arch.

Lamellibranchiata: *Pecten Nilsoni* Gldf., *Pecten undulatus* Nils. *Pecten* aff. *laevis* Nils., *Janira quadricostata* Sow. sp., *Janira sub-*

striato-costata d'Orb., *Lima* aff. *pseudocardium* Rss., *Lima* aff. *granulosa* Nils. sp., *Lima decussata* Münt., *Jnoceramus Cuvieri* Sow., *Ostrea vesicularis* Lam., *Ostrea plicifera* Coquand, *Ostrea pectinata* Lam., *Ostrea hippopodium* Nils., *Ostrea Matheroniana* d'Orb., *Ostrea Peroni* Coquand, *Ostrea hallotoidea* Sow., *Modiola* aff. *typica* Forbes, *Arca ligeriensis* d'Orb., *Arca* sp., *Pectunculus Marrothianus* d'Orb., *Pectunculus* aff. *brevirostris* Sow., *Trigonia* aff. *scabra* Lam., *Opis* sp. (aff. *O. bicornis* Gein.), *Crassatella regularis* d'Orb., *Crassatella* n. sp., *Crassatella* sp., *Cardium productum* Sow., *Tapes* n. sp. (aff. *T. fragilis* d'Orb. sp.), *Pholadomya* sp.

Gastropoda: *Pleurotomaria turbinoides* d'Orb., *Pleurotomaria* aff. *Marrothiana* d'Orb., *Pleurotomaria linearis* Mant., *Pleurotomaria* aff. *royana* d'Orb., *Turbo royanus* d'Orb., *Solarium* sp., *Natica cretacea* Goldf., *Turritella difficilis* d'Orb., *Turritella* sp., *Fusus* n. sp., *Voluta* sp., *Conus* aff. *tuberculatus* Dujardin.

Cephalopoda: *Nautilus sublaevigatus* d'Orb. sp., *Baculites incurvatus* Dujardin, *Desmoceras* n. sp., *Pachydiscus* sp., *Pachydiscus* aff. *colligatus* v. Binkhorst, *Mortoniceras Texanum* F. Römer sp., *Peroniceras subtricarinatum* d'Orb. sp.¹⁴⁾

Къмъ платото върху пѣсчнитѣ варовици слѣдва безъ прѣкъсване Атурския подѣ-катѣ. Послѣдниятѣ е прѣдставенъ около Шуменъ съ хубавъ, бѣлъ, звѣнливъ варовикъ, прѣкрасенъ строителенъ материалъ, дебелитѣ банки на който сж наклонени подѣ жгълъ 5—6° къмъ юго-западъ; той е прочее въ пълна конкорданция съ емшерскитѣ или долно-сенонскитѣ образувания. Освѣнъ бѣлъ, компактенъ, този варовикъ се показва на мѣста и доста порозенъ, обаче твърдостъта му е доволно спазена; само въ рѣдки случаи той бива и по нѣщо ужълтъ. Варовикътъ съдържа черъ и восъчно жълтъ кремъкъ, както и правилни пиритни конкреции въ видѣ на топки, но първия се намира въ по-голѣмо количество отъ конкрецитѣ.

Горно-Сенонскиятъ варовикъ се простира върху платото и достига къмъ изтокъ до ченгелскитѣ височини; обаче разпространението му е констатирано още къмъ западъ и къмъ югъ. Между Ченгелската и Търновската табия въ бѣлия варовикъ се забелѣзватъ и шпато-видни жилчици, които по всѣка вѣроятность не ще бждатъ рѣдкостъ въ тия скали. Къмъ барутхането подѣ черната хумозна прѣстъ, 0·20 м. до 0·40 м. дебела, излиза сжщия ва-

¹⁴⁾ Голѣма часть отъ изброенитѣ до тукъ палеонтологически материали, както и много други изъ шуменскитѣ околности, ми е доставилъ бившиятъ мой студентъ г. Рафаиль Поповъ, сега учитель въ Шуменското педагогическо училище, за което му изказвамъ тукъ своята най-сърдечна благодарность.

ровикъ; най-горѣ въ дебелина 1 м. до 1·20 м. той е раздробенъ, а по долу се показва като хубавъ бѣлъ, почти масивенъ, варовикъ, който, докато е влаженъ, се рѣже лесно, а като изгуби карьерната си вода, той става твърдъ. Сжщиятъ варовикъ е наблюдаванъ и въ височината „Тарафца“ надъ с. Осмаръ.

При всичко, че фосилитѣ въ тоя варовикъ не сж изобилни, както въ долнитѣ емшерски слойове, но отъ събранитѣ досега вкаменености става ясно, че фауната на горния Сенонъ, около Шуменъ не е тъй бѣдна, както би се помислило на пръвъ погледъ. Отъ Шуменското плато сж събрани до сега:

Echinoidea: *Cidaris* sp. indeter., *Echinoconus conicus* Breyn., *Echinocorys vulgaris* Breyn., *Hemipneustes* aff. *striato-radiatus* d'Orb., *Micraster* sp.

Brachiopoda: *Crania antiqua* Defr., *Rhynchonella plicatilis* var. *octoplicata* Sow., *Rhynchonella Baugasii* d'Orb., *Terebratula carnea* Sow., *Terebratula semi-globosa* Sow., *Terebratula biplicata* Sow., *Terebratula* sp.

Lamellibranchiata: *Pecten* sp. indeter., *Janira quadricostata* Sow. sp., *Janira aequicostata* d'Orb., *Lima* sp., *Inoceramus Cripsi* Mant., *Ostrea vesicularis* Lam., *Ostrea auricularis* Geinitz, *Ostrea* aff. *larva* Lam., *Ostrea pectinata* Lamarck.

Gastropoda: *Natica* sp.

Cephalopoda: *Hamites* sp. (вѣроятно нова форма), *Baculites Faujasi* Lam., *Belemnitella mucronata* Schloth. sp.

Профилитѣ, които се откриватъ на много мѣста около Шуменъ, като при Шанъ-каясж, надъ Кьошкетовѣ или пивоварната фабрика, на Илчовъ и Цигански-баиръ и пр., доказватъ за еднообразието на Сенонскитѣ пластове въ Шуменското плато. Сжщитѣ профили, а слѣдователно сжщия съставъ и сжщитѣ вкаменености могатъ да се наблюдаватъ и по възвишенитѣ плоскости на сѣверо-западъ отъ Шуменъ, къмъ селата Орта-къой и Черенче както и къмъ Фишекъ, обаче горно-сенонския варовикъ, като измитъ на много мѣста, отсѣтствува и се откриватъ само пластоветѣ на долния подъ-катъ.

Нека прѣминемъ сега къмъ другата много по-голѣма плоска възвишеностъ, която се издига източно отъ Шуменското плато. Тази възвишеностъ достига на сѣверъ до Каспичанъ, на югъ до Голѣма Камчия, па на мѣста прѣминава даже тази рѣка, а на изтокъ прѣкрачва Провадийскитѣ височини. И тази възвишеностъ е съставена отъ сжщитѣ сенонски пластове, разположени едни надъ други както и въ Шуменското плато, обаче най-горнитѣ варовици като да сж измити, или ако е нѣщо останало нѣйдѣ отъ тѣхъ, тѣ

навърно се явяват въ видъ на осамотени части, въ видъ на малки острови надъ пѣсъчниците и пѣсъчнитѣ варовици.

И въ това плато основата състои отъ инфра-кретацейски пластове, а долно-сенонскитѣ лежатъ непосредно било върху кредоподобни мергели, било върху оолитни твърди варовици отъ Алпийски Баремъ.

При с. Кюлевча надъ баремскитѣ мергели се показватъ бѣли и възжълти, едрозърнести, малко или много варовити кварцови пѣсъчници, зърната на които достигатъ до грашкова величина. Тѣ съдържатъ отчасти и глауконитни зрънца. Обърнатитѣ къмъ западъ вертикални стѣни на тия твърдѣ слабо наклонени пѣсъчници къмъ юго-западъ, подъ жгълъ 4—5°, сж окрасили атмосфернитѣ ерозии съ разни стълбовидни, изпжкнали и вгълбнати форми; освѣнѣ това скалитѣ сж още и разпукнати. Върху тия вертикални, възжълти и тъмно-пепеливо-бойдисани стѣни при Мадара се намира релефътъ на римския конникъ, който *F. Kanitz* е нарисувалъ въ третия томъ (стр. 113) на неговата книга „*Donau-Bulgarien*“.

Пѣсъчницитѣ при Кюлевча и Мадара по съставъ отговарятъ на ония отъ Шуменската възвишеность, обаче по голѣмината на зърната си тѣ се различаватъ отъ тѣхъ; даже къмъ височинитѣ на Мадара кварцовитѣ зърна въ нѣкои пластове ставатъ още поедри и се приближаватъ къмъ дребнозърнеститѣ конгломерати. Сжщитѣ се различаватъ още и по дебелината на пластоветѣ си и до като въ Шуменската възвишеность иматъ дебелина само 18—20 м., при Мадара тѣ надминаватъ 30 м. Трѣбва да се забѣлѣжи още, че тѣхниятъ наклонъ отговаря напълно на наклона на долно-сенонскитѣ пѣсъчници около Шуменъ.

Едрозърнеститѣ пѣсъчници около Мадара и Кюлевча иматъ голѣма практическа стойность, понеже отъ една страна сж твърди, а отъ друга доста хубаво се обработватъ въ правилни форми.

Фосилитѣ въ тия пѣсъчници сж рѣдкость, но при всичката бѣднотия на тия, ний пакъ разполагаме съ нѣколко фосилни видове, които особено спомагатъ за разрѣшението на въпроса за тѣхната възраст. Водимъ отъ литологичнитѣ бѣлѣзи на тѣзи пѣсъчници, проф. *Fr. Toula* още отначало опрѣдѣли тия пластове за сръдно-кредни; той ги оприличи на корицанскитѣ пѣсъчници и конгломерати въ Чехия и ги причисли къмъ горний Ценоманъ. Обаче ако се погледне на събранитѣ фосили, колкото и малко да сж тѣ и не до тамъ специфични за този подкатъ, ще се увѣримъ, че тѣ отговарятъ повече на долний Сенонъ, отколкото на горний Ценоманъ.

Ето тия фосили, отъ които частъ е събралъ проф. *Fr. Toula*:
Echinoidea: *Cidaris* aff. *subvesiculosa* d'Orb., *Cidaris clavigera*.
 Koenigh.

Vermes: *Serpula* aff. *gordialis* Schloth.

Bryozoa: Нѣколко неясни форми.

Lamellibranchiata: *Pecten membranaceus* Nils., *Pecten virgatus* Nils., *Lima* sp., *Spondylus* aff. *histris* Gldf., *Sp. aff. latus* Sow. sp. *Ostrea pectinata* Gldf., *Ostrea dichotoma* Bayle, *Ostrea Deshayesi* Coq., *Ostrea haliotoidea* Sow., *Exogyra sigmoidea* Rss., *Exogyra lateralis* Nils.

Платото къмъ с. Каспичанъ е съставено тоже отъ пѣсѣчници, но не едрозърнести, каквито сж кюлевчанскитѣ или мадарскитѣ, а ситнозърнести, както и при Шуменъ. Тѣ сж тънконаслоени и съдържатъ, както и ония по-малко глауконитни зрънца. Поради слабия си калциевъ-карбонатенъ цементъ, по-големата частъ отъ пѣсѣчницитѣ сж раздробени въ бѣлъ, ситенъ, кварцовъ пѣсѣкъ. Обаче на мѣста се забѣлѣзватъ и жълти разпаднати пѣсѣчници съ варовити включения. Тукъ сж събрани само: *Rhynchonella* aff. *deformis* d'Orb., *Terebratulina striatula* Mant., *Pecten* sp., *Spondylus* sp., *Ostrea Matheroniana* d'Orb.

Всички тия пѣсѣчни наслаги влизатъ несъмнѣно въ състава на долно-сенонската креда, само не може още да се утвърди, по нѣмане нужнитѣ данни, дали къмъ тѣхъ трѣбва да се причислятъ и бѣлитѣ варовити мергели, които лежатъ най-горѣ върху глауконитнитѣ пѣсѣчници. Такивато бѣли мергелни варовици излизатъ и въ Шуменското плато, но тамъ ги причислихме къмъ долния Сенонъ. По аналогия и тия могатъ да се смѣстятъ въ емшерския подъ-катъ.

Просѣчена пространната плоска възвишеностъ, въ източна посока, отъ Дерекъой къмъ Провадия, се установява отново сжщия съставъ на долния Сенонъ, какъвто се намира и къмъ сѣвѣръ. Върху оолитнитѣ твърди варовици съ доказана баремска възраст излизатъ по височинитѣ надъ Дерекъой еднозърнеститѣ Кюлевчански пѣсѣчници, които къмъ истокъ ставатъ повече варовити и съдържатъ най-вече *Ostrea vesicularis* Lam., *Lima* sp. и други неясни *Bivalvae* и *Gastropoda*. Къмъ с. Аязма пѣсѣчницитѣ ставатъ дребнозърнести и лежатъ подъ пѣсѣчнитѣ варовици.

Върху повърхността на Провадийската възвишеностъ и отъ двѣтѣ страни на прохода излизатъ пѣсѣчни варовици съ *Ostrea vesicularis* Lam., а подъ тѣхъ слѣдватъ свѣтли и сиво-пепеливи мергелни варовици, отчасти пѣсѣчни и тоже глауконитни, въ които на по-нискъ хоризонтъ излизатъ и кремъчи легла. Маргелитѣ не сж на всѣкадѣ еднообразни; забѣлѣзватъ се между тѣхъ на мѣста и малко-много пѣсѣчливи но твърди банки.

Отъ варовито-пѣсѣчливитѣ мергели около Провадия, събранитѣ макаръ и малобройни отъ проф. *Toula* и отъ менъ фосили, сж достатѣчни да отбѣлѣжатъ долния Сенонъ. Тѣ сж:

Micraster aff. *breviporus* Agass., *Meliceritites* aff. *gracilis* Röm., *Rhynchonella plicatilis* Sow., *Terebratula semi-globosa* Sow., *Pecten* aff. *laevis* Nils., *Janira quinquecostata* Sow., *Lima* aff. *simplex* d'Orb., *Inoceramus* sp., *Ostrea vesicularis* Lam., *Turritella* aff. *multistriata* R.

Пъсчнитѣ варовици отъ долний Сенонъ се откриватъ и сжщата плоска възвишеностъ и къмъ югъ, почти отъ двѣтъ страни на рѣка Гол. Камчия и сж охарактеризирани съ:

Cardiaster aff. *ananchytis* Leske sp., *Rhynchonella octoplicata* Sow., *Pecten Nilsoni* Gldf., *Ostrea vesicularis* Lam. и др.

Най-източната граница на Сенона, въ посока отъ Провад къмъ Варна, се открива западно отъ с. Бѣлево (Гебедже), гдѣ подъ Еоцена излизатъ бѣли кредни мергели съ:

Rhynchonella plicatilis Sow., *Terebratula carnea* Sow., *Terebratula* aff. *semiglobosa* Sow., *Inoceramus Cripsi* Mant., *Belemnitella mucronata* Schloth. sp., *Belemnitella plena* Blainv. и др. отъ горния Сенонъ, а подъ тѣхъ ситнозърнести варовити пѣсчници съ долния Сенонска фауна като:

Cidaris clavigera Koenigh, *Cidaris* aff. *subvesiculosa* d'Orb., *Rhynchonella difformis* d'Orb., *Terebratulina striatula* Mant., *Janira quadricostata* Sow., *Janira quinquecostata* Sow., *Spondylus hystrix* Gldf., *Ostrea plicifera* Coq. sp., *Turritella* sp., *Osmeroides Lewesiensis* Ma.

И при с. Бѣлово основата на долния Сенонъ лежи непосредствено върху мергели съ *Desmoceras strettostoma* Uhl. и други баремоски форми.

Сенонски образувания отъ сжщата зоологическа провинция се явяватъ и на югъ отъ Голѣма Камчия. На западъ отъ Лукамчия тѣ завзематъ пд-ограничено пространство, отколкото изтокъ отъ сжщата рѣка.

На югъ и изтокъ отъ села Санджкчи и Кюприкьой, върху Голѣма Камчия, сенонскитѣ пластове се показватъ като мергелни варовици, варовити мергели, гжсти и ситнозърнести, малко и много промѣнени варовици, между които се забѣлѣзватъ отчасти и пѣсчници. Тѣ съдържатъ на много мѣста и флинтни ядки, отъ които нѣкои като сплюснати прѣминаватъ въ наслоено състояние. Флинтътъ е тъмно боядисанъ и повечето черъ. Спонтаннитѣ варовици се явяватъ въ тънки или дебели слоеве и биватъ твърди, полутвърди, или пѣкъ меки мергелни скали. Отличаватъ се по бѣднотията си на фосилни остатѣци и само къмъ устието на рѣка Елешница (Делидже-дере), на юго-западъ отъ Кюприкьой намѣрчха въ дебело-банковитѣ сенонски варовици нѣкои фосилни форми между които се разпознаватъ: *Echinocorys vulgaris* Breyn., *Janira* sp. и *Ostrea vesicularis* Lam. По външния си изгледъ тия скали

се приближаватъ отчасти къмъ плъвенскитѣ; тѣ сж доста гжсти и мжно могатъ да се форматизиратъ; цѣлата дебелина на пластовеѣ имъ достига отъ 60 до 80 метра, а на мѣста надминава и 100 метра.

Въ сжщата долина на р. Елешница, сенонскитѣ варовици къмъ основата си прѣминаватъ въ синкави-бѣли мергелни варовици; отъ начало тѣ иматъ сѣверенъ наклонъ, а къмъ югъ пластовеѣ имъ се спущатъ къмъ юго-западна посока.

На изтокъ отъ споменатата рѣка и на югъ отъ с. Кьоприкьой мергелнитѣ варовици сж бѣли, тънкослойни отъ начало почти хоризонтални, а послѣ наклонени подъ слабъ жгълъ къмъ сѣверо-изтокъ; по на югъ въ долината на „Додилень“ забѣлѣзва се и падене къмъ юго-западъ, а сенонскитѣ варовици начеватъ да се показватъ въ дебели банки, въ които черния флинтъ не е рѣдкость, обаче въ тѣхъ фосилитѣ сж рѣдки. Къмъ Балкана срѣдно-европейския типъ на горния Сенонъ почти незабѣлѣзано прѣминава въ южно-европейски или медитерански типъ, дѣто на първо мѣсто изпкъва мастрихския подъ-катъ съ *Orbitoides*, за който е вече говорено доста подробно на друго мѣсто¹⁵⁾.

Между с. с. Курукьой и Бѣла, на югъ отъ Камчията, свършено осамотени излизатъ изподъ миоценскитѣ пластове бѣлизняви варовити мергели, въ тънки банки, наклонени къмъ юго-западъ. Тия скали които даватъ особенъ колоритъ на цѣлата мѣстность, откриватъ се въ хубави разрѣзи, както край Черно море, така сжщо и въ доловеѣ на сѣверъ отъ с. Бѣла, въ Акъ-дере и Шима-Кондулаки. Въ третия долъ на сѣверъ отъ послѣдното село, който слиза отъ Курукьой и Абдикьой, бѣлитѣ мергелни скали не се виждатъ вече; на югъ обаче тѣ се откриватъ до самото село Бѣла. Въ тѣхъ най-често се намира *Echinocorys vulgaris* Brein., а други фосили въ тѣхъ до сега не сж намѣрени.

Въ заключение, горно-кредната серия е прѣдставена въ източна България, на сѣверъ отъ Балкана, само съ Сенонския катъ, който може да се подраздѣли съ типични вкаменѣлости на *долень* Емшерски и *Горень* атурски подкатъ. Прочее въ тая часть на нашето отечество не се открива нито ценоманъ, нито туронъ.

¹⁵⁾ Г. Н. Златарски. — Сенонскитѣ образувания и пр. (Периодическо списание, кн. 66, София, 1905).

Палеонтологическа таблица

на сенонската фауна, горний-атурски и долний-емшерски подкат
събрана до сега въ източна България, на сѣверъ отъ Балкана.

№ по редъ	И м е	Горний Сенонъ (Aturien)				Долний Сенонъ (Emschérien)						
		Шуменско плато	На з. отъ село Бълево	На ю. отъ Гол. Камчия	Илчовъ байръ	Цигански байръ	Надъ пивоварната фабрика	Шанъ-кавж	Мадара	Около Каспичанъ	Провалейско плато	На з. отъ
Echinoidea												
1	<i>Cidaris sub-vesiculosa</i> d'Orb.	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
2	<i>Cidaris aff. sub-vesiculosa</i> d'Orb.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	<i>Cidaris clavigera</i> Koenigh.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
4	<i>Cidaris</i> sp.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	<i>Peltastes aff. heliophorus</i> Cotteau.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
6	<i>Salenia aff. scutigera</i> Gray.	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
7	<i>Salenia aff. Bourgeoisi</i> Cotteau.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
8	<i>Salenia</i> sp.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
9	<i>Cyphosoma magnificum</i> Agass.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
10	<i>Echinoconus conicus</i> Breyn.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	<i>Echinoconus aff. Rhotomagensis</i> Agass.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
12	<i>Echinoconus abbreviatus</i> Lam.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
13	<i>Nucleolites oblongus</i> Desor.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
14	<i>Echinobrissus</i> sp.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
15	<i>Pygurus aff. oviformis</i> d'Orb.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
16	<i>Pygurus</i> n. f.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
17	<i>Echinocorys vulgaris</i> Breyn.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	<i>Cardiaster aff. ananchylis</i> Leske sp.	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
19	<i>Hemipneustes aff. striato-radiatus</i> d'Orb.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	<i>Micraster</i> sp.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	<i>Micraster aff. breviporus</i> Agass.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	<i>Hemiaster Regulusanus</i> d'Orb.	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-
23	<i>Hemiaster aff. Amygdala</i> b'Orb.	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-
24	<i>Periaster</i> n. sp.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Vermes												
25	<i>Serpula gordialis</i> Schloth.	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
26	<i>Serpula aff. socialis</i> Gldf.	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
Bryozoa												
27	<i>Ceriopora</i> sp.	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+
28	<i>Meliceritites gracilis</i> Röm.	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
29	<i>Membranipora irregularis</i> Hag. sp.	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Brachiopoda												
30	<i>Crania antiqua</i> Defr.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	<i>Crania Ignabergensis</i> Retz.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
32	<i>Rhynchonella plicatilis</i> var. <i>octoplicata</i> Sow.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	<i>Rhynchonella Baugasii</i> d'Orb.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	<i>Rhynchonella difformis</i> d'Orb.	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-
35	<i>Rhynchonella nuciformis</i> Sow.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-

№ по редъ	И м е	Горний Сенонъ (Aturien)			Долний Сенонъ (Emschérien)							
		Шуменско плато	На з. отъ село Бълево	На ю. отъ Гол. Камчия	Илчовъ байръ	Цигански байръ	Надъ пивоварната фабрика	Шанъ-кавсж	Магара	Около Каспичанъ	Провадийско плато	На з. отъ село Бълево
36	Rhynchonella sulcata Parkinson sp.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
37	Rhynchonella plicatilis Sow.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-
38	Rhynchonella alata von Buch.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
39	Terebratula carnea Sow.	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-
40	Terebratula semi-globosa Sow.	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-
41	Terebratula biplicata Sow.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-
42	Terebratulina striatula Mant.	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+
43	Terebratella aff. Santonensis d'Arch.	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Lamellibranchiata												
44	Pecten Nilsoni Gldf.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-
45	Pecten undulatus Nils.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
46	Pecten membranaceus Nils.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Pecten virgatus Nils.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
48	Pecten aff. laevis Nils.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-
49	Pecten sp.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Janira quadricostata Sow. sp.	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-	+
51	Janira quinquecostata Sow.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
52	Janira aequicostata d'Orb.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Janira substriato-costata d'Orb.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
54	Lima aff. granulosa Nils. sp.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
55	Lima aff. pseudocardium Rss.	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
56	Lima aff. simplex d'Orb.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
57	Lima decussata Münst.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
58	Lima sp.	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
59	Inoceramus Cripsi Mant.	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Inoceramus Cuvieri Sow.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
61	Spondylus hystrix Gldf.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
62	Spondylus aff. latus Sow. sp.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
63	Spondylus sp.	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
64	Ostrea vesicularis Lam.	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-
65	Ostrea auricularis Geinitz	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Ostrea larva Lam.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Ostrea pectinata Lam.	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
68	Ostrea plicifera Coquand	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+
69	Ostrea hippopodium Nils.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Ostrea Matheroniana d'Orb.	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-
71	Ostrea Deshayesi Coquand.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
72	Ostrea Peroni Coquand.	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-
73	Ostrea dichotoma Bayle.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
74	Ostrea haliotoidea Sow.	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-
75	Exogyra sigmoidea Rss.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76	Exogyra lateralis Nils.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
77	Modiola aff. typica Forbes.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
78	Arca ligeriensis d'Orb.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
79	Arca sp.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
80	Pectunculus Marrothianus d'Orb.	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-
81	Pectunculus aff. brevisrostris Sow.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
82	Trigonia aff. scabra Lam.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
83	Opis sp. (aff. O. bicornis Gein.)	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
84	Crassatella regularis d'Orb.	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Le Sénonien dans la Bulgarie orientale, au nord des Balkans et sa division en Emschérien et Aturien

par le prof. Georges N. Zlatarski.

Après une introduction historique sur la série supracrétacée dans la Bulgarie orientale l'auteur constate dans le Sénonien de la Principauté deux types: le premier est caractérisé par *Belemnitella mucronata* d'Orb. et *Mortoniceras Texanum* F. Römer sp. et répond au type médio-Européen, le second — par *Orbitoides* et *Hippurites* et répond au type méditerranéen. Le premier type se trouve à peu près exclusivement au nord de la chaîne balkanique; il est complètement développé dans le plateau de Choumen (Choumla), et en partie dans celui de Provadia où l'on peut observer les deux sous-étages: l'Emschérien et l'Aturien. Le Sénonien du type médio-Européen est aussi bien représenté dans la Bulgarie centrale, aux environs de Nicopol, Somovit et Pléven, ainsi qu'à l'ouest. Dans ces dernières localités affleure seulement l'Aturien (voyez l'étude du même auteur: „La série supracrétacée dans la Bulgarie centrale et occidentale, au nord de la chaîne balkanique“, Sofia 1905 (en bulgare). Le second ou le type méditerranéen qui s'étend dans le Balkan oriental et en partie dans le Balkan central, ainsi qu'au sud de cette chaîne est étudié en détaille dans le petit mémoire du même auteur: „Le Sénonien dans le Balkan oriental et en partie central et au sud de cette chaîne“, Sofia 1905 (en bulgare), où il subdivise le Sénonien en Maastrichtien et Campanien.

L'Emschérien dans la Bulgarie orientale se compose de grès, de sables, de grès calcifères, de calcaires sableux et de calcaires argileux-sableux. Aux environs de Choumen les grès quartzeux cimentés plus ou moins avec du carbonate de chaux, contiennent un peu de glauconie. Ordinairement ils ont une couleur claire, mais il y a aussi des zones jaunâtres. Les grès finissent en haut avec des calcaires sableux et des calcaires argileux-sableux, dans lesquels on voit aussi des rognons de silex.

Dans une épaisseur de 30 à 35 m. on ne trouve pas partout de fossiles: il y a des horizons riches et d'autres pauvres et même stériles en fossiles. Voici la faune emschérienne que l'Institut géologique de Sofia possède des environs de Choumen:

Echinoidea: *Cidaris sub-vesiculosa* d'Orb., *Paltastes aff. heliophorus* Cott., *Salenia aff. scutigara* Gray, *Salenia aff. Bourgeoisii* Cott., *Salenia* sp., *Cyphosoma magnificum* Agass., *Galerites aff. Rhotomagensis* Agass., *Galerites abbreviatus* Lam., *Nucleolites oblongus* Desor, *Echi-*

nobrissus sp., Pygurus aff. oviformis d'Orb., Pygurus f., Hemiaster Regulusanus d'Orb., Hemiaster aff. Amygdal. d'Orb., Periaster n. sp.

Vermes: Serpula gordialis Schloth., Serpula aff. cialis Gldf.

Bryozoa: Ceriopora sp., Meliceritites gracilis Römer, Membranipora irregularis Hag. sp.

Brachiopoda: Crania Ignabergensis Retz., Rhynchonella difformis d'Orb., Rh. nuciformis Sow., Rh. plicatilis Sow., Rh. sulcata Park. sp., Rh. alata v. Buch, Terebratulina cinea Sow., T. biplicata Sow., T. semiglobosa Sow., Terebratulina striatula Mant., Terebratella aff. Santonensis d'Alb.

Lamellibranchiata: Pecten Nilsoni Gldf., P. undulatus Nils., P. aff. laevis Nils., Janira quadricostata Sow. sp., substriato-costata d'Orb., Lima aff. pseudocardium Reuss, L. aff. granulosa Nils. sp., L. decussata Müntz., Inoceramus Cuvieri Sow., Ostrea vesicularis Lam., O. plicifera Coq., O. pectinata Lam., O. hippopodium Nils., O. Matheniana d'Orb., O. Peroni Coq., O. haliotoidea Sow., Modiola aff. typica Forbes, Arca ligeriensis d'Orb., Arca sp., Pectunculus Marrothianus d'Orb., P. aff. brevirostris Sow., Turritella aff. scabra Lam., Opis sp. (aff. bicornis Gein.), Crassatella regularis d'Orb., Crassatella n. sp., Crassatella sp., Cardium productum Sow., Tapes n. sp. (aff. fragilis d'Orb. sp.), Pholadomya sp.

Gastropoda: Pleurotomaria turbinoides d'Orb., Pl. Marrothiana d'Orb., Pl. linearis Mant., Pl. aff. royana d'Orb., Turbo royanus d'Orb., Solarium sp., Natica cretacea G. Turritella difficilis d'Orb., Turritella sp., Fusus n. sp., Luta sp., Conus aff. tuberculatus Dujard.

Cephalopoda: Nautilus sublaevigatus d'Orb. sp., Nautilus culites incurvatus Dujard. Desmoceras n. sp., Pachydiscus aff. colligatus v. Binkh, Mortonoceras Texanum F. Römer, Peroniceras subtricarinatum d'Orb. sp.

En se dirigeant vers les hauteurs du plateau sur les calcaires sableux le calcaire blanc Aturien suit sans interruption. Le calcaire aturien est en général blanc et compact, en quelques endroits à un peu poreux, mais toujours assez dur. Le silex noir et jaunâtre n'est pas rare dans ces calcaires, ainsi que la pyrite en rognon à texture fibreuse. Le calcaire aturien qui recouvre le plateau de Châtillon contient la faune suivante :

Echinoidea: Cidaris sp., Echinoconus conicus Bre.

Echinocorys vulgaris Breyn. *Hemipneustes* aff. *striato-radiatus* d'Orb., *Micraster* sp.,

- **Brachlopoda:** *Crania antiqua* Defr. *Rhynchonella plicatilis* var. *octoplicata* Sow. Rh. *Baugasii* d'Orb., *Terebratula carnea* Sow., *T. semi-globosa* Sow., *T. buplicata* Sow.. *Terebratula* sp.

Lamellibranchiata: *Pecten* sp., *Janira quadricostata* Sow. sp., *J. aequicostata* d'Orb., *Lima* sp., *Inoceramus Cripsi* Mant., *Ostrea vesicularis* Lam., *O. auricularis* Geinitz, *O. aff. larva* Lam., *O. pectinata* Lam.

Gastropoda: *Natica* sp.

Cephalopoda: *Hamites* sp. (peut être une nouvelle forme), *Baculutes Faujasi* Lam., *Belemnitella mucronata* Schloth. sp.

Le plateau à l'est de Choumen, plus étendu que celui de Choumen, est composé des mêmes assises; seulement les calcaires aturiens sont plus rares qu'au voisinage de Choumen. La plus grande partie de ces calcaires n'existe plus, à cause d'érosion et leur restes forment des petits îlots.

La base de ce plateau, comme celle du plateau de Choumen, est composée des assises infracrétacées (Néocomiennes et Barrémiennes) et les couches sénoniennes sont superposées soit sur des marnes blanchâtres, soit sur des calcaires oolithiques du Barrémien.

Au voisinage de Kulevtcha et Madara sur les marnes barrémiennes apparaissent des grès quartzeux d'une couleur blanche et jaunâtre plus ou moins calcaires, dont les grains peuvent avoir la grandeur du pois et même plus; ils sont aussi glauconieux. Ces grès qui se prolongent vers le sud, d'après leur faune peuvent se rapporter d'après M. G. Zlatarski à l'Emschérien plutôt qu'au Cénomaniens comme pense M. le Dr Fr. Toula. La voici: *Cidaris* aff. *subvesiculosa* d'Orb., *Cidaris clavigera* Koenigh, *Serpula* aff. *gordialis* Schloth., *Pecten membranaceus* Nils., *P. virgatus* Nils., *Lima* sp., *Spondylus* aff. *histris* Gldf., *Sp. aff. latus* Sow. sp., *Ostrea pectinata* Gldf., *O. dichotoma* Bayle, *O. Deshayesi* Coq., *O. haliotoidea* Sow., *Exogyra sigmoidea* Rss., *E. lateralis* Nils.

Vers Kaspitchan les hauteurs ont aussi la même composition lithologique, seulement les grains des grès sont plus petits et ressemblent à ceux de Choumen. Dans les grès décomposés se trouvent: *Rhynchonella* aff. *difformis* d'Orb., *Terebratulina striatula* Mant., *Pecten* sp., *Spondylus* sp., *Ostrea Matheroniana* d'Orb. etc.

En traversant le second plateau de l'ouest à l'est, de Dérékey à Provalida, on remarque la même composition du sénonien inférieur

comme au nord. Sur les hauteurs de Dérékeuy les calcaires oolithiques barrémiens sont recouverts par les grès de Kulevtcha à gros grains vers l'est ils deviennent plus calcaires.

Sur les plateaux des deux cotés du défilé de Provadia débutent des calcaires sableux à *Ostrea vesicularis* Lam. sous lesquels suivent des calcaires marneux, clairs et gris, et seulement en partie sableux et glauconieux; plus bas dans les mêmes on aperçoit des lits de silex. On a ramassé des marnes sableux de Provadia pas au sud aussi, vers la rivière Kamtchia: *Cardiaster* aff. *ananchitis* Leske sp., *Micraster* aff. *breviporus* Agass., *Meliceritis* aff. *gracilis* Röm., *Rhynchonella plicatilis* Sow., *Rh. octoplicata* Sow., *Terebratula semiglobosa* Sow., *Pecten Nasoni* Gldf., *Pecten* aff. *laevis* Nils., *Janira quinquecostata* Sow., *Lima* aff. *simplex* d'Orb., *Inoceramus* sp., *Ostrea vesicularis* Lam., *Turritella* aff. *multistriata* Rss.

La limite orientale du Sénonien vers Varna s'ouvre à l'ouest à Bélévo (Gébédjé), où la craie marneuse aturienne affleure sous l'Eocène avec: *Rhynchonella plicatilis* Sow., *Terebratula carnosa* Sow., *T.* aff. *semiglobosa* Sow., *Inoceramus Crispi* Mant., *Belemnitella mucronata* Schloth. sp., *Belemnitella pleuropleura* Blainv. etc. et dans les grès calcaires qui apparaissent plus bas la faune emschérienne est caractérisée par: *Cidaris clavigera* H. nigh, *C.* aff. *subvesiculosa* d'Orb., *Rhynchonella diffusis* d'Orb., *Terebratulina striatula* Mant., *Janira quadrangulata* Sow., *J. quinquecostata* Sow., *Spondylus hystrix* Gldf., *Ostrea plicifera* Coq. sp., *Turritella* sp., *Osmeroides Lewesiensis* Mant.

Le Sénonien de la même province zoologique apparaît de même au sud de la grande Kamtchia. Au sud et à l'est des villages Soudouktchi et Köprikeyu les assises sénoniennes sont des calcaires marneux, des marnes, des calcaires compacts et poreux, entre lesquels on remarque aussi en partie des calcaires sableux. A plusieurs endroits ils contiennent aussi des rognons de silex. Ici le Sénonien est pauvre en fossiles et à peine vers l'embouchure d'Elechnitza (Délidjé) de l'auteur a trouvé *Echynocorys vulgaris* Breyn., *Janira* sp., *Ostrea vesicularis* Lam. etc. Dans la dernière vallée plus au sud les calcaires passent dans des calcaires marneux blancs; les mêmes s'y trouvent également au sud de Köprikeyu.

Vers la chaîne balkanique le Sénonien du type tempéré-Européen passe insensiblement dans le type méditerranéen, où l'on aperçoit en premier lieu le Mastrichtien à *Orbitoides* (Voyez Zlatarski: Le Sénonien dans le Balkan oriental etc.).

Entre les villages Kouroukeuy et Béla, au sud de la rivière Kamtchia, sous des couches miocènes affleurent, tout à fait isolées, des marnes calcaires blanchâtres qui s'ouvrent surtout vers le bord de la mer Noire; les fossiles les plus communs dans ces marnes sont les *Echynocorys vulgaris* Breyn.

Dans la table ajoutée on trouve l'énumération de toutes les espèces trouvées jusqu'à présent dans les couches aturiennes et emschériennes de la Bulgarie orientale au nord des Balkans.

ПЪРВИ НАХОДКИ НА ПЛАСТОВЕ ОТЪ СИЛУРСКАТА СИСТЕМА ВЪ БЪЛГАРИЯ.¹⁾

отъ Д. Г. Аллахверджиевъ

Отъ всички досегашни изучвания строежа и естеството на нашитѣ террени, никждѣ се не споменува да сж констатирани въ България пластове отъ Силурската система. Слѣди отъ тая система не бѣха познати изобщо и въ цѣлия Балкански полуостровъ. Точно че въ редицата на геологичнитѣ системи, които имаме развити въ България, Силурската липсваше. До сега се знаеше, че най старите пластове отъ Палеозойската група въ България бѣха тия отъ Карбонската възраст — респективно долния Карбонъ (Culm), а за по-стари отъ тия не бѣха намѣрени доказателства.

Така оскъдни отъ положителни данни, у насъ се бѣ закрило мнѣнието, че прѣзъ всичкото врѣме, когато е траяла Палеозойската ера, България не е била посѣщавана отъ море и че прѣзъ това врѣме е влизала като съставна частъ на единъ голѣмъ континентъ (Индо-Африканския). И понеже до сега не бѣха намѣрени морски наслаги отъ тази ера, тя се смѣташе, че е била прѣдъ всичко туй врѣме сѣ извънъ морето. Напротивъ, прѣзъ слѣдната Мезозойска ера, България бива на нѣколко пжти потопявана и водитѣ на едно голѣмо море, което оставя своитѣ наслаги, които съставляватъ и по голѣмата частъ отъ земята, що заема днешния Българско княжество.

Тѣй бѣ въпросътъ до началото на месѣцъ юний тая година (1905). Отъ тогава ний трѣбва да измѣнимъ съставеното си мнѣние за процеситѣ, които сж се извършвали въ тѣй отдавнашния минало и на които е билъ подложенъ терренътъ на днешна България. Днесъ вече имаме сигурни доказателства за присѣтствието на нашитѣ террени на морски наслаги отъ Палеозойско врѣме, които ни даватъ възможность да имаме по ясна прѣдстава за сътвѣрението на България въ онуй врѣме.

¹⁾ Съобщено въ Българското Природоизпитателно дружество въ София срѣщата му на 13 октомарий 1905 год.

Това лѣто прѣдприехъ редъ екскурзии въ една часть отъ нашия западенъ Балканъ, които ме доведоха до откриване присѣтствието на морски наслаги отъ Силурската система, та по тоя начинъ ни се дава възможность съ най голѣма сигурность да впишемъ и тая, до сега непозната система въ листата на геологичнитѣ системи на България. Силурската система се установи съ намирането фосили отъ тѣй характерната за тая система група Graptolithes, въ пластоветѣ отъ глинени шисти, които заематъ доста пространство въ Балкана на сѣверъ и сѣверо-изтокъ отъ София и които до сега, по липса на данни, се вземаха за Карбонски. Тия фосили сж прѣдставени въ шиститѣ чрѣзъ карбонизирани отпечатьци, произходещи отъ трансформацията на хитинозната перидерма на колонията имъ. Тѣ, до сега неизвѣстни за нашитѣ террени, отъ сега нататкъ трѣбва да заематъ прилично мѣсто въ Българския палеозоокумъ.

Graptolithes извѣнъ България сж разпространени главно въ чернитѣ шисти, обаче намиратъ се малко и въ мергелнитѣ и варовититѣ пластове, а у насъ, споредъ досегашнитѣ находки, се намиратъ само въ глинени шисти. Тѣ се появяватъ въ долния Силуръ, достигатъ върха на своето развитие въ началото на Срѣдния Силуръ (Ordovicien) и не прѣминаватъ Gothlandien (Горния Силуръ). Повечето отъ родоветѣ и видоветѣ опрѣдѣлятъ извѣстни хоризонти и доставятъ точни бѣлѣзи като характерни фосили за различнитѣ подраздѣления на Силурския терренъ. Намиратъ се въ грамадни количества, но всѣкога злѣ запазени въ силурскитѣ и алауншисти на Фихтелгебирге, Тюрингия, Саксония, Чехия, Харцъ, Силезия, Балтийскитѣ провинции, Уралъ, Швеция, Норвегия, Британия, Португалия, Сардиния, Източнитѣ Алпи, а и сега у насъ въ България. Най добрѣ запазени се намиратъ въ Канада, Новаземя, щатъ Нью-Йоркъ, Висконзинъ, Йова и Виргиния. Познати сж още въ Австралия, а въ Южна Америка — въ Боливия. Споредъ изслѣдванията на Hall, Nicholson, Linarson, Hopkinson и Lapworth'a, Graptolithes отъ добрѣ изученитѣ Европейски и Американски страни се разпрѣдѣлятъ на 6 хоризонта. До сега намѣренитѣ въ България Graptoloidea, спадатъ въ V хоризонтъ, който отговаря на Landoverysката серия отъ горния Силуръ въ Англия.

Силурскиятъ периодъ, прѣзъ който сж живѣли тия животни, на които слѣдитѣ намираме днесъ и у насъ, е периодъ, който е видѣлъ първитѣ добрѣ характерни манифестации на органическия животъ. Той се е продължавалъ до периода, когато въ моретата, богато надарени съ различни класове нисши животни, рибитѣ, еднички прѣдставители на грѣбначнитѣ, захващатъ да взематъ истинско значение въ историята на животинския свѣтъ.

Заинтересувани отъ тая непозната за нашитѣ террени системни проходихме една часть отъ нашия западенъ Балканъ съ желание точно да покажемъ мѣстонахожденията на тая система, която за всѣка находка се внимаваше да бѣде потвърдена съ сигурни факти, които въ случая не бѣха петрографски материали, а са типични фосили. Непроходената часть отъ тоя терренъ, както и детайлното описание на намѣренитѣ видове изоставяме за сегашно време.

Като се слѣдва на севѣръ долѣтъ, по който тече дере, което минава прѣзъ с. Бухово (Новоселска околия), на източната страна още отъ самото село се простира голото бърдо Кърмишето, съставено отъ продуктитѣ на разрушенитѣ червени пѣсьници, въ които поройнитѣ води сж издѣлбали редъ ровини. На западната страна отъ дола срѣщу Кърмишето се издига заоблачен хълмъ — Малата могила, която състои изключително отъ глинени варовици, които откъмъ селото сж доста разрушени. Щом се възвиемъ на западъ по посока на Кривитѣ падини отъ друга страна на Малата могила, където има отворени нѣколко карриери за материалъ за бждещата Буховска църква, се вижда че пластъветѣ отъ глинени варовици на тая могила се простиратъ почти отъ изтокъ къмъ западъ, а иматъ падение подъ $< 70^{\circ} - 75^{\circ}$ къмъ севѣрна посока. Варовицитѣ тукъ иматъ малко розова отсѣнка. При прѣминаване устието на долѣтъ Кривитѣ падини, при входа въ Буховския долъ се намѣри едно глинено шистозно парче отпечатъкъ отъ Graptolithes, донесено по дола отъ по-горѣ. Следъ Кривитѣ падини глинени варовици отъ Малата могила се продължаватъ въ сѣща посока и подъ сѣщо падение и въ Маркова стѣпка, така че долѣтъ Кривитѣ падини си е пробилъ прѣзъ тѣхъ. На източната страна отъ дола, слѣдъ Кърмишето, простира високата Душманица, която състои отъ такива глинени варовици, отъ каквито се състояха Малата могила и Маркова стѣпка; тѣ сж продължение отъ тѣхъ и падатъ къмъ сѣща посока (севѣрна). Следъ глинени варовици отъ Маркова стѣпка се показватъ едни червени пѣсьници, съ много малко разпространение, които изглеждатъ конкордантни къмъ тѣхъ²⁾. Тукъ слѣдъ тѣхъ, точно срѣщу Душманица, излизатъ едни много рѣдкитѣ дивни и компактни глинени шисти, които стоятъ конкордантно

¹⁾ Считаю за приятенъ дългъ да изкажа благодарноститѣ си на уважаемия професоръ по Геология г-нъ Георги Н. Златарски, задѣто ме е оплътвалъ своитѣ съвети; на проф. Rothpeletz отъ Мюнхенъ, задѣто прѣгледа часть отъ събранитѣ ми материали, а на студентитѣ г. г. Мил. Шосевъ и Бор. Дойчинъ, задѣто бѣха тъй добри и ме придружаваха въ нѣкои отъ тия ми екскурзии.

²⁾ Пластѣтъ е много разсипанъ и разтрошенъ, та е трудно да му се устатъ посоката и наклонѣтъ.

червенитѣ пѣсѣчници, а на източната страна на дола, слѣдѣ Душманица, се показватѣ на малко пространство тоже познатитѣ доста натрошени червени пѣсѣчници.

При тѣй наречената Тушанова паралия глинеститѣ шисти ставатѣ по-възчерни, по-меки и падатѣ вече къмѣ сѣв.-сѣверо-западна посока, подѣ наклонѣ отѣ 50° . Тия шисти малко продѣлжаватѣ, тѣ се прѣкъсватѣ отѣ една тѣнка зона разтрошени възжълтеникави пѣсѣчници, въ които никакъвѣ ясенѣ пластѣ се не вижда, слѣдѣ които идатѣ сиво-пепеливи глинени шисти съ падение подѣ $< 70^\circ$ къмѣ сѣверна посока. Слѣдѣ тия шисти идатѣ едни по-пепеливи, които се цѣплатѣ въ много по-тѣнки плочки и които иматѣ тоже сѣверно падение. Слѣдѣ тѣхѣ шиститѣ ставатѣ малко по-възчерни и падатѣ къмѣ сѣв.-западна посока подѣ $< 50^\circ$. Въ края на Тушанова паралия шиститѣ сж доста черни, а пластовеѣ на едно малко пространство сж разкривени въ всевъзможни посоки. На източната страна на дола, по който вървимѣ, е Гудринѣ пѣтъ, който е съставенѣ отѣ насипанѣ шистозенѣ материалѣ, издѣлбанѣ доста отѣ поройнитѣ води.

Слѣдѣ Тушанова паралия глинениѣ шисти ставатѣ по-сиви, тѣ падатѣ къмѣ сѣверо-западна посока подѣ $< 50^\circ$. Срѣщу това мѣсто на източната страна на дола се простира дѣлгата Майсторова могила, съставена отѣ разтрошенѣ пепеливѣ шистозенѣ материалѣ, въ който тукѣ-тамѣ се показва основната скала, съ падение на пластовеѣ къмѣ сѣв.-сѣверо-западна посока. Срѣщу Майсторова могила, на западната страна на дола излизатѣ сжщитѣ материали, срѣдѣ които е пробилѣ пѣтя си Готенския долѣ. Слѣдѣ тоя долѣ шиститѣ, които съставятѣ Долнитѣ Равни орници, ставатѣ по-пепеливи, пластовеѣ имѣ иматѣ сжщо падение (сѣв.-сѣверо-западно) и поройтѣ сж издѣлбали доста ровини въ тѣхѣ. По-нататѣкъ слѣдѣ тия шисти излизатѣ едни възчерни по-здрави глинени шисти, които заематѣ Долната Злата ровина и на които пластовеѣ падатѣ къмѣ сѣверо-западна посока подѣ $< 50^\circ$. Ний вече вървимѣ по Буховския долѣ въ сѣверо-източна посока. Срѣщу Долната Злата ровина отѣ другата страна на дола се показватѣ Дяволскитѣ ровини, състоящи се отѣ разтрошенѣ глинено-шистозенѣ материалѣ, въ които се забѣлѣзва да стѣрчатѣ 10-на стѣлбове високи 2, 3 до 4 метра, изолирани отѣ околната маса отѣ дѣйствието на поройнитѣ води. Тѣй стѣрчащи тѣ справедливо заслужватѣ името Дяволски ровини, което имѣ е дало мѣстното население.

Слѣдѣ Долната Злата ровина отѣ лѣва страна на дола, точно край него излизатѣ фосилоноснитѣ почти черни глинени шисти, пълни съ Graptolithes и то отѣ фамилията Monoprionidae, изклю-

чително отъ рода *Monograptus*. Тѣ съставляватъ тѣй наречена Горна Равна орница. Фосилоноснитѣ пластове тука падатъ къмъ сѣверь-сѣверо-източна посока подъ $< 70^{\circ}$ — 75° и въ тѣхъ тукъ тамъ се забѣлѣзва по малко лимонитъ. Въ тая, както и въ други по-нататъкъ находки прѣобладава видъ *Monograptus colonus*, Ва Тия фосилоносни шисти сж по-възчерни и се цѣпять въ по-голъмъ плочки.

Като се изкачваме нагорѣ по бърдото, въ основата на кое се показаха фосилоноснитѣ шисти, вижда се че фосилитѣ се срѣща до 30 м. надъ нивото на дола, по-нагорѣ тѣ липсваха въ шиститѣ обаче къмъ 70 м. височина тѣ отново се появиха, но това малко продължава. Надъ тѣхъ шиститѣ ставаха все по-пепеливи, обаче безъ фосили. Тѣ се неправилно рушатъ и отиватъ чакъ до въръ на бърдото, близо 200 м. надъ нивото на дола. На дѣсна страна отъ дола, срѣщу тая първа *Graptolithes*-на находка е разрушено Попово равнище.

Малко по на сѣверо-изтокъ, като се върви сѣ по казанъ долъ, слѣдъ Горната Равна орница слѣдватъ *Graptolithes*-ни възчерни шисти, отъ които се състои Горната Злата ровина. Тия пластовѣ иматъ почти сѣверно падение и падатъ подъ $< 5^{\circ}$. Срѣщу тия фосилоносни шисти, на другия брѣгъ на дола се прѣстира разтрошения шистозенъ Побитъ камъкъ. Слѣдъ Горната Злата ровина слѣдватъ почти чернитѣ *Graptolithes*-ни шисти на Широка страна. Тия шисти се прорѣзватъ отъ единъ долъ, който се съединява съ Буховския и въ завоя на който се намѣриха доста *Graptolithes* обаче сѣ *Monograptus*-и. Въ сжщия тоя завой се виждатъ на малко пространство четири малки нагъвания на шистознитѣ скали. *Graptolithes*-нитѣ шисти тукъ падатъ къмъ сѣверь-сѣверо-източна посока (h. 1) подъ единъ жгълъ отъ 50° . Малко по-нагорѣ отъ това мѣсто надъ *Graptolithes*-нитѣ шисти се простиратъ едни възжълтеникави пѣсѣчници, които иматъ западъ-сѣв.-западно падение (h. 19) които стоятъ въ ясна дискорданция съ тѣхъ. Отдѣлнитѣ банки на тия пѣсѣчници иматъ дебелина 0.40—1 м., по между тѣхъ има тѣни глиненни прослойки. Тия пѣсѣчници отиватъ и по-нататъкъ покрай дола, като по тоя начинъ прѣкъсватъ фосилоноснитѣ Силурски шисти. Не слѣдъ много тия пѣсѣчници се прѣкъсватъ отъ сиви глиненни шисти, въ които тоже се срѣщатъ *Graptolithes* и които иматъ сжщото сѣв.-сѣверо-източно падение. (h. 1). На друга страна отъ дола при открититѣ шистозни пластове се намѣриха сжщитѣ фосили.

Слѣдъ тия сиви глиненни шисти се показватъ блѣдо-сиви шисти на падината Чучорковица, които иматъ пакъ сжщото паден

(сѣв.-сѣверо-източно) и въ които не намѣрихъ фосили. Въ тия шисти се забѣлѣзватъ и ситни мусковитни люспици. Срѣщу падината Чучорковица, пакъ край дола, излизатъ Gaptolithes-нитѣ възчерни шисти, въ които прѣобладава сщия родъ Monogaptus. По глиненитѣ шисти се забѣлѣзва тукъ-тамѣ пиритъ, а още и лимонитъ. По-нататъкъ отъ двѣтѣ страни на дола шиститѣ сж блѣдосиви и въ тѣхъ не се намиратъ фосили.

Почти подъ самия върхъ Готенъ, на западна страна отъ дола, при тѣй наречения Водни долъ, тия блѣдо-сиви шисти се замѣстятъ съ възчерни глиненни шисти, въ които се намѣриха пакъ сщитѣ Monoprigionidae и на които падението на пластоветѣ е тоже сѣв.-сѣверо-източно. Това бѣ до началото на дола, по който тече Буховското дере.

Отъ Водни долъ нагорѣ по стрѣмнината къмъ върха Готенъ, като се върви точно по сѣверна посока, се показватъ компактни сиви шисти, които падатъ къмъ сѣв.-сѣверо-западна посока (h. 23), а по-нагорѣ при Буховчица шиститѣ ставатъ по-възчерни съ сщщото падение на пластоветѣ (сѣв.-сѣверо-западъ) и изъ тѣхъ има размѣсени и малки парчета пѣсчаникъ, свлѣчени отъ върха. Като се възлиза още нагорѣ къмъ Капчука, шиститѣ ставатъ по-компактни, рѣждиви и тѣ вече падатъ къмъ сѣв.-западна посока (h. 21). Билото на върха Готенъ прѣдставлява широки поляни, въ които тукъ-тамѣ стърчатъ грамади отъ компактни пѣсчано-шистозни скали. На нѣкои мѣста излизатъ съвсѣмъ малко на повърхността и едни синкави пѣсчаници, безъ да може да имъ се прослѣди простирането нито пѣкъ падението.

При тѣй наречения Водни долъ, единъ отъ локалитетитѣ на Gaptolithes, се прѣсѣче по едно ущелие на изтокъ, за да се прѣмине баиря, който дѣли Буховското дере отъ Желявската рѣка и да се прослѣди дефилето, което отваря тая послѣдната. По тая баиръ върви пѣтя за въ вѣтрешността на Балкана. При спуска по покрития съ хрсталакъ баиръ Родиноръ къмъ дефилето на Желявската рѣка, на една височина до 200 метра отъ нивото на тая рѣка, се намѣриха нѣколко парчета шисти съ отпечатъци отъ Gaptolithes. Тия шисти сж сиво-пепеливи, много натрошени и въ тѣхъ рѣдко се намиратъ фосили. Долу отъ двѣтѣ страни на дефилето, отново се намѣриха познатитѣ вече Силурски шисти, обаче тукъ Gaptolithes не сж тѣй изобилни и напълно приличатъ на тия отъ Буховския долъ.

Като се върви по пѣтя за вѣтрешността на Балкана, по билото на баиря, а именно въ мѣстността Столътъ, пѣтя прорѣзва едни възчерни глиненни шисти, въ които тоже се намѣриха Monop-

grionidae, но тѣ тукъ сж въ по-малко количество. По-нататѣкъ ти възчерни шисти се замѣнятъ съ свѣтло-пепеливи, въ които сжш се срѣщатъ познатитѣ фосили.

По-нататѣкъ когато се наваляме къмъ дефилето на р. Козлудерска, още къмъ горната частъ на залѣсеното бърдо, малко на западъ отъ пѣтя, се намѣриха отново Graptolithes.

Граптолитнитѣ шисти се срѣщатъ и по навѣтрѣ въ Балканите. Шомъ се мине водораздѣла на р. Елешница и Ябланската рѣка близу до върха Асерица, а именно въ мѣстността Свинаковица, появяватъ се възчерни шисти, въ които се намиратъ пакъ типични Силурски форми. Цѣлиятъ връхъ тукъ е Граптолитенъ и тѣ още на пѣтя се появяватъ.

Когато отъ дефилето на Ябланската рѣка се отбиемъ въ тоякъвото което открива Огойската рѣка и отиваме за с. Огоя, то при водораздѣла деницата, 2—3 километра прѣдъ селото, отъ двѣтъ страни на рѣката, се натъкваме отново на черни глинести шисти, пълни съ Graptolithes. Рѣката си е пробила пѣтъ прѣзъ тѣхъ, като като ни е отворила прѣкрасни локалитети на тия фосили. Шомъ се мине презъ лезе отъ с. Огоя, прѣди да се прѣмине дерето, на пѣтя за с. Буковецъ, отъ десна страна се показватъ пакъ познатитѣ шисти съ Graptolithes, които шисти се продължаватъ и задъ дерето, така че то тукъ пробива фосилоноснитѣ шисти.

Слѣдъ като видѣхме, кждѣ за сега сж намѣрени Силурскитѣ пластове у насъ и съ какви фосили сж тѣ застъпени, нека сега направимъ накратко общъ прѣгледъ за Силура въ Европа и извънъ нея и видимъ, къмъ кой типъ ще трѣбва да причислимъ нашия Силуръ съ намѣренитѣ до сега фосили.

Въ сѣверна Европа Силурскитѣ наслаги заематъ значително пространство въ Британскитѣ острови, Скандинавия и Прибалтийскитѣ губернии на Русия. Тукъ тѣ се отличаватъ съ богатство и разнообразностъ на фауната си и прѣдставляватъ близко сходство помежду си. Къмъ тоя типъ обаче не принадлежатъ всичкитѣ Силурски наслаги въ Европа. Въ центра на Чехия се намиратъ наслаги отъ тая сжща възраст, но отъ съвършено другъ характеръ. Наслагитѣ тукъ съдържатъ множество фосили, които значително се отличаватъ отъ тия на сѣверната областъ и принадлежатъ съвършено къмъ други видове. Наслаги отъ тоя типъ се намиратъ въ Алпитѣ, Франция, Испания, Португалия и Сардиния. Така че споредъ Barrande'a, силурскитѣ наслаги на Европа принадлежатъ на двѣ различни географски провинции.

Въ Азия Силурскитѣ наслаги се намиратъ въ Сибиръ и Китай, а въ Африка сж извѣстни само въ Мароко, обаче никждѣ Силурътъ

не се ползува съ толкова голѣмо разпространение както въ Сѣверна Америка. Въ Южна-Америка Силурски фосили сж извѣстни само отъ нѣколко мѣста въ Чилскитѣ и Боливийски Анди. Най-послѣ въ Австралия тѣ сж извѣстни въ Новий Южний Уельсъ, както въ Нова-Зеландия и Тасмания.

Сравнени всички тия наслаги помежду си, доаждда се до слѣдното: Южно-Европейския типъ, най-добъръ примѣръ на който може да послужатъ Чешкитѣ наслаги, не се срѣща никждѣ, освѣнъ въ Европа. Напротивъ, Силурскитѣ наслаги на всички други материци и особено на Сѣверна Америка, приличатъ на Англо-Скандинавския типъ. Допуща се, че наслагите въ Британия, Скандинавия, Русия, Китай и Сѣв. Америка отъ една страна, Чили и Австралия отъ друга, прѣдставляватъ наслаги отъ Сѣверно и отъ Южно Полярно море, тогава когато въ Чехия, Алпитѣ, Франция, Испания, Португалия и Сардиния, сж развити наслагите отъ сѣвернитѣ части на Екваториалния поясъ. За да обяснятъ своеобразния типъ на Силурскитѣ наслаги въ Срѣдна и Южна Европа, допущатъ, че между двата басейна е съществувала възвишеностъ, която затруднявала, даже прѣпятствувала, обмѣната на формитѣ и по тоя начинъ способствувала за развитието на специална фауна.

Отъ до тукъ казаното за тия находки и съ добититѣ материали отъ тѣхъ се установява, че у насъ въ България имаме развита Силурската система Чешки типъ. Морето, което образувало Силурскитѣ наслаги въ Чехия, Франция, Алпитѣ, Испания, Португалия и Сардиния, е заливало и една часть отъ България, като за сигурно е блѣскало вълнитѣ си у Рилско-Родопския масивъ, който още отъ по-рано е стърчалъ извънъ морето. Отъ събранитѣ фосили, които оставатъ притежание на Минерало-Геологическия Институтъ при нашия Университетъ, важно е да се забѣлѣжи, че отъ всички до сега познати Силурски пластове у насъ не сж намѣрени други фосили отъ тази възраст, освѣнъ споменатитѣ типични Graptolithes. Даже и тия фосили сж прѣдставени изключително само съ фамилията Monogrionidae. Нашитѣ Силурски пластове сж бѣдни на родове, а може да се каже бѣдни сж и на видове. Едничкиятъ най-разпространенъ родъ е *Monograptus* и то видъ *Monograptus colonus Barr.* Измежду тия материали ми се иска да спозная и видоветѣ *Monograptus priodon*, Bronn., *Monograptus Nilsoni*, Barr и *Monograptus scalaris*, обаче съ тая оскѣдна литература, съ която разполага нашиятъ Институтъ за тая група фосили, за сега се боя да прѣдричамъ още видове.

Отъ събранитѣ до сега данни се установява, че Силурската система у насъ не е застѣлена съ всичкитѣ си катове. Ний имаме

сигурни доказателства за развитието на долнитѣ части отъ Го
Силуръ (Gothlandien) и то Barrande'овия E1 етажъ. Тоя етажъ
варя въ Сѣверо-Европейския Силуръ на Landoverу-ската серия
Горния Силуръ въ Англия.

Тия нѣколко находки на морски наслаги отъ Силурския
риодъ идатъ да ни докажатъ, че още въ началото на Палео
ската ера една часть и отъ нашата малка България е била
тена отъ морето, което и оставило наслагитѣ си заедно съ ос
цитѣ отъ Graptolithes, които намираме днесъ въ тѣхъ.

Други фосили, освѣнъ споменатитѣ, при най-голѣмото ни
мание, не можаха да се намѣрятъ въ нашитѣ Силурски пла
Дано идещето, лѣто когато тѣкмимъ да проходимъ и другата
отъ тоя терренъ, бждемъ пѣ-щастливи въ находкитѣ си.

София, 1905 год.

БЪЛЪЖКИ ПО СЛАДКОВОДНИТЪ МИДИ (BIVALVAE) ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Отъ проф. С. Юриничъ

Тъкмя да обнародвамъ въ близко бжджще изслѣдванията си по фауната на нашенскитѣ сухоземни и сладководни мекотѣли (Mollusca). Сега прѣдварително давамъ тукъ само нѣколко свои бѣлѣжки по фауната на сладководнитѣ миди отъ сѣмействата Unionidae и Dreissenidae. Находищата на тия миди сж: Дунавъ при Видинъ и Силистра, Стари Искъръ при с. Челопечане въ Софийско, Искъръ при с. Своге, Девненско езеро при Варна и езерото въ градината Царь-Симеонъ, Пловдивъ.

Терминология.

Извѣстно е, че черупката на мидитѣ се състои отъ двѣ равни или неравни половини.

Връзка (ligamentum) е роговото вещество, което съединява половинкитѣ на черупката.

Прешленъ (*итво*) се наричатъ най-изпжкналитѣ части на двѣтѣ половинки. Тѣ сж и най-старата частъ на черупката. Структурата на прешлена е важенъ бѣлѣгъ за различаване видоветѣ на единъ родъ.

Щитъ е горната частъ на черупката, която е задъ прешлена, а *щитче* е частъта прѣдъ прешлена. Нѣкои миди иматъ зжби въ черупката си. Зжбитѣ прѣдъ прешлена се казватъ кардинални, а служатъ за затваряне или заключване на черупката. Мѣстото, дѣто сж тия зжби, заедно съ тѣхъ се казва ключъ (*cardo*) на черупката.

Присѣтствието на кардиналитѣ зжби, степенъта на тѣхното развитие и формата имъ сж характерни признаци за различаване родове и видове.

Зжбитѣ задъ прешлена се казватъ странични. Тѣ и не приличатъ на зжби, а на первази.

Годишни кръгове сж линии, които се образуватъ прѣзъ студентото врѣме, когато се спира растежа на черупката. Тѣ обикновенно сж по-тъмни отъ останалия цвѣтъ на черупката.

Безглавото животно [мида] е прикръпено за черупката по-
ствомъ 2—3 чифта мишци, а затваря и отваря черупката по-
ствомъ 1—2 мишци. Мѣстото, дѣто тѣ сж прикръпени за черуп-
ка е вдълбано.

Литература.

За опрѣдѣление материала ми е служила слѣдната литература:
Rossmässler E. A., Iconographie der Land- und Süßwasser-
Mollusken. 1835-1905.

Bielz E. A., Fauna der Land- und Süßwasser-Mollusken Si-
esens. II. Aufl. 1867.

Kobelt W., Illustriertes Conchylienbuch. 1876—1881.

Clessin S., Deutsche Excursions-Mollusken-Fauna. II. Aufl.

Clessin S., Die Mollusken-Fauna Oesterreich-Ungarns und
Schweiz. 1887.

Granger A., Histoire naturelle de la France, 7-e partie Mollus-
(Bivalves), 1886.

I. Unionidae.

Половинкиѣ на черупката по голѣмината си сж равни.
Водната връзка (ligamentum) между тѣхъ е дълга и яка и се в-
дълба въ отвънъ. Повечето родове иматъ зѣби въ черупкиѣ си. Ман-
дринката на животно е отворена. Мидитѣ иматъ по 2 затварящи черу-
пачни мишци, отъ които едната е прикръпена за прѣдния, а втора
за задния край на черупката.

Главнитѣ сладководни европейски родове сж: Anodonta,
Margaritana, Microcondylaea.

Родъ Anodonta, Cuvier.

Сжществениятъ признакъ, по който и най-лесно се разп-
ознаватъ отъ останалитѣ родове, е отсъствието на всѣкакви зѣби
въ черупката. Послѣдната е тънка и крѣпка, та лесно се пука и

Формата на черупката е извънредно промѣнлива, а промѣ-
на ѣ се дължи на разни обстоятелства, както: на качеството на
водата, т. е. да ли то има дебелъ или тънъкъ слой тинъ,
на движението на водата, т. е., дали тя тече бързо, или бавно,
застояла.

Поради това и на кратко разстояние отъ 50—100 метр-
а една рѣка могатъ се намѣри разни форми Anodonta.

Rossmässler въ своята Iconographie¹⁾ осжда френски

¹⁾ I. Band, 1 Heft, стр. 111.

²⁾ Deut, Ex, — Moll, — Fauna, 4, Lief, стр. 513,

английскитѣ автори отъ онова врѣме, (1835 год.), че намирали за удобно да трупатъ многобройнитѣ европ. форми отъ тоя родъ въ 1, най-много 2 вида. Clessin³⁾ говори обратното за новитѣ френски автори, че виждали новъ видъ въ всѣка много или малко промѣнена форма. Самъ той⁴⁾, възъ основа на собственитѣ си наблюдения, подкрѣпени съ наблюденията на I. Hazay, намира, какво всичкитѣ срѣдно-европейски форми отъ рода *Anodonta* съставляватъ само 2 вида: *An. mutabilis*, Clessin и *An. complanata* Ziegler. Granger споменава за френската фауна 5 видове, а именно: *An. cugnea*, *An. ponderosa*, *An. apatina*, *An. complanata* и *An. piscinalis*.

Сравнението на нашенскитѣ форми ми налага мисълта, че системата на Clessin-а е по-добра отъ оная на френскитѣ автори, но сжщото сравнение ми дава причина да заключа, че Clessin-овия вариететъ *An. mutabilis* var. *piscinalis* трѣбва да се отдѣли отъ вида *An. mutabilis* и да се възстанови като самостоенъ видъ, както е у френскитѣ автори. Мотиви за това сж:

а) Всичкитѣ вариетети на *An. mutabilis* сж повече или по-малко кормести, надути, а *An. piscinalis* е плоска, както *An. complanata*.

б) Щитътъ на *An. piscinalis* сравнително съ всичкитѣ други вариетети на *An. mutabilis* е твърдѣ високъ, отъ странитѣ сплеснатъ и изпжкналъ като гребенъ.

в) Епидермисътъ на черупката у реченитѣ вариетети е тъмно зеленикавъ до кафянь, когато на *An. piscinalis* е блѣдъ или слабо жълтеникаво-зеленикавъ.

По тия съображения азъ ще считамъ *An. piscinalis* за самостоенъ видъ, съгласно съ това намирамъ 2 вида *Anadonta* въ събрания прѣдъ себе си материалъ. Тѣ сж:

I. Anodonta mutabilis, Clessin.

Черупката е яйцеобразна, но на задния край може да бжде продължена въ кжса човка (rostrum).

Епидермисътъ на черупката не е едноцвѣтенъ. У едни екземплари отъ Дунава при Видинъ той е прѣдимно зеленъ съ кафяни годишни кржгове, а у други е кафянь съ още по-тъмни годишни кржгове.

Тоя видъ варира така силно, щото е невъзможно да се установи една форма за основна. Поради това той сжществува въ вариетети, отъ които ний имаме:

³⁾ Moll.-Faun, Oest.-Ung., 5, Lief, стр 702,

⁴⁾ Hist. nat, 7, part, стр, 91—97,

1. *Andonta mutabilis* var. *eugnea*, L.

Срав. Rossmässler I. B. стр. 111. фиг. 67.

Bielz, стр. 205.

Clessin Deut. Ex.-M. F. 515.

„ M.-F. Oest.-Ung. 704.

Granger 92.

Kobelt II. B. стр. 359. Т. 105. фиг. 4.

Черупката е яйцеобразна или елипсообразна.

Отъ тоя вариететъ притежаваме екземплари отъ Дунава Видинъ и отъ езерото при град. градина въ Пловдивъ. Черупката на Дунавскитѣ екземплари сж дълги 12 см., а широки 7—7.5 см. Епидермисътъ на едни отъ тѣхъ е зеленъ, на други зеленокафъ. Пловдивскитѣ екземпляри сж дълги 19 см., а широкъ 10 см. Дължината спада между най-големитѣ екземплари, които се цитиратъ въ литературата. По-старата частъ на черупката му е кафява съ зелена частъ, а по-младата е пепеливосива.

2. *Anodonta mutabilis* var. *cellensis*, Schroeter.

Срав. Rossmässler I. B., 4. Н., стр. 22., фиг. 280.

Bielz 207.

Clessin D. E. M. F. 517.

„ M. F. Oe. U. 704.

Granger 93.

Нашитѣ екземплари сж отъ Стария Искъръ при с. Челопечъ въ Софийско. Дължината на черупкитѣ имъ варира между 9—10 см., а широчината имъ е еднаква и то по 6 см. Черупкитѣ сж кормести и общата имъ форма е яйцеобразна, а само се различаватъ отъ прѣдишния вариететъ по това, че задниятъ край на черупката е малко продълженъ и заостренъ като човка (rostrum) на па...

II. *Anodonta piscinalis*, Nilson.

Срав. Rossmässler I. B., 4. Н., стр. 23., фиг. 281.

Bielz 206.

Clessin D. D. M. F. 520.

„ M. F. Oe. U. 707.

Granger 96.

Нашитѣ екземплари сж отъ Дунава при Видинъ. Дължината на черупкитѣ имъ варира между 8—9.5 см., а широчината имъ е между 5—5.5 см. Черупкитѣ имъ сж значително сплеснати, щитътъ на черупкитѣ е отъ странитѣ сплеснатъ, високъ като гребенъ. Епидермисътъ по и около прешленитѣ е блѣдъ, а понататъкъ е жълтъкъ.

никавъ или жълтозеленикавъ. Прѣдниятъ край на черупкитѣ е кратъкъ и закръгленъ, а задниятъ е продълженъ и по-тъсенъ.

Родъ Unio, Philippon.

Тоя родъ се разпознава отъ останалитѣ по това, че въ черупката си има два вида жбѣ: Кардинални и странични. Въ десната половина на черупката си иматъ по 1 кардиналенъ и по 1 страниченъ жбѣ, а въ лѣвата по 2. И родътъ *Unio* силно варира напр. Clessin споменува 17 вариетети въ австро-унгарската фауна, Granger 35 вариетети въ френската, а Rossmässler повече отъ 200 вариетети за европейската фауна.

Нашитѣ екземплари спадатъ къмъ слѣднитѣ 3 вида:

1. Unio pictorum, L.

Срав. Rossmässler I. B., 1. H., стр. 118. фиг. 71. и I. H., 3. L., стр. 23. фиг. 196.

Bielz 203.

Clossin D. E. M. F. 534.

„ M. E. Oe. U. 723.

Kobelt II. B. стр. 357. Т. 104. фиг. 3.

Granger 87.

Нашитѣ екземплари отъ тоя видъ сж отъ Дунава при Видинъ и отъ Искъръ при с. Своге. Черупкитѣ имъ иматъ типичната форма. Цвѣтътъ на епидермиса имъ е блѣдъ или блѣдозеленикавъ. Кардинални жбѣ въ лѣвата половина на черупката не сж добръ диференцирани и вмѣсто 2 жбѣ вижда се единъ продълговатъ.

Дължината на Дунавскитѣ екземплари е 6—9 см., а широчината 4—4.5 см. Искърскитѣ екземплари сж млади (3.5—4.6 см. дъл., а 2.5 см. широки).

Отъ сжщия видъ притежаваме слѣдния вариететъ:

1. Unio pictorum var. limosus, Nilson.

Срав. Rossmässler II. B., 6. H., стр. 30., фиг. 763 и

N. F. VI, B., 1 и 2. H., стр. 44., фиг. 1024.

Clessin D. E. M. F. 536.

„ M. F. Oe. U. 724.

Granger 88.

Нашитѣ екземплари сж отъ Дунава при Видинъ и отъ Марица при Тат.-Пазарджикъ. Дунавскитѣ сж дълги 7—8.5 см., и широки 3—3.8 см., а екземплярътъ отъ Марица е дълъгъ 7.2 см. и широкъ

3·8 см. Разпознаватъ се отъ типичния видъ по това, че черупки имъ на задния край сж по-широки и тжли, че кардиналнитѣ зжби сж добръ диференцирани и сж дебели, конусообразни, че епидермисътъ на черупкитѣ е кафянь.

II. *Unio tumidus*, Philippon.

Срав. Rossmässler I. B., 1. H., стр. 117., фиг. 70b., I. B., 3. H., стр. 27., фиг.

Clessin D. E. M. F. 540.

„ M. F. Oe. U. 738.

Kobelt II. B., стр. 357, Т. 104. фиг. 4.

Екземпляритѣ ни сж отъ Дунава при Видинъ. Черупки имъ на задния край сж силно заострени, а на прѣдния широки и закржглени.

Дължината на черупкитѣ варира между 5—6 см., а широчината между 2·5—3 см. Епидермисътъ на нѣкои екземплари е хубаво зеленъ, на нѣкои жълтеникавозеленъ, а отъ прѣшленитѣ на всички черупки излизатъ радиални жълти линии. Прѣшленитѣ иматъ типичната структура. Кардиналнитѣ зжби сж по-добръ диференцирани, отколкото у *Unio pictorum*, ала не сж тъй конусообразни и както у слѣдния видъ.

III. *Unio batavus*, Lam.

Срав. Rossmässler I. B., 2. H., стр. 20., фиг. 128.

Bielz 203.

Clessin D. E. M. F. 544.

„ M. F. Oe. U. 741.

Kobelt II. B. стр. 357. Т. 104. фиг. 5.

Нашитѣ 18 екземплари сж отъ Дунава при Видинъ и Силистра и отъ Стари Искъръ при с. Челопечане въ Софийско. Дължината на черупкитѣ имъ варира между 4·5—5·2 см., а широчината между 2·8—3·2 см. Кардиналнитѣ имъ зжби сж яки, конусообразни. Епидермисътъ на черупкитѣ е кафянь, по-редко кафянь съ зеленикави отгнѣкъ. Отъ прѣшленитѣ на едни екземплари излизатъ сж жълтеникави радиални лучи. Черупкитѣ по формата си съответствуватъ на *Un. batavus* var. *ater*, Nilson (Clessin D. E. M. F. фиг. 3).

II. Dreissenidae.

Роговата връзка [ligamentum] отъвнѣ не се вижда. Иматъ много отъ кафяни влакна, съ които се прикрѣпватъ за подводни прѣдмети.

Черупката нѣма зжби. Долната ѝ страна при основата близо до върха изглежда яйцеобразна, но върхътъ е остъръ. Гърбътъ на черупката е силно изпъкналъ, затова тя има трижглеста форма.

Подъ. Dreissena, Beneden.

Мантията на мидата е затворена. На нея има 3 отвора, прѣзъ които се подаватъ кракътъ, бисусътъ и сифонитъ.

Черупката е малка, трижглеста, корместа

Dreissena polymorpha, Pallas.

Сyn. *Mytilus polymorphus*, Pallas.

Tichogonia Chemnitzii, Rossm.

Срав. Rossmässler, I. B. 1. H., стр. 113. фиг. 69—70.

Clessin D. E. M. F. 623.

„ M. F. Oe, U. 766.

Granger 69.

Kobelt, II. B. стр. 364. Т. 106. фиг. 16.

Черупката е малка, трижглеста калнобѣла съ кафяни линии, които минаватъ като ребра отъ гърбния ржбъ къмъ коремния.

Дължината ѝ отива до 4 см. Нашитъ най-голѣми екземплари сж дълги 3 см., а широки 1·5 см.

Тѣ сж отъ Девненско езеро при Варна и отъ р. Ломъ при Русе. Въ реченото езеро живѣятъ на групи, прикрѣпени една за друга.

Тоя видъ е характеренъ за нашата фауна, тѣй като първоначалното му отечество сж рекитъ, които се вливатъ въ Черно и Каспийско море. Днесъ обаче е разпространенъ почти по цѣла Европа, дѣто е прѣнесенъ съ параходи, за които се прикрѣпва.

София, ноемврий, 1905.

БЪЛЪЖКИ ПО НАМЪРЕНИТЪ ДО СЕГА СЛАДКОВОДНИ TRICLADIDAE ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Отъ Д-ръ Г. Шишковъ.

I.

Прѣзъ 1903 год. публикувахъ въ *Archives de zoologie experimentale et générale* кратко съобщение за единъ новъ видъ — *Phagocata cornuta*, намѣренъ за прѣвъ пжтъ отъ мене една година рано на Витоша. Родътъ *Phagocata*, който, както е извѣстно, числи къмъ сладководнитъ *Tricladidae* и се отличава отъ другите родове на тая група по многобройнитъ си фаринкси, дотогава не броеше само единъ видъ — *Phagocata gracilis*, доста разпространенъ въ изворнитъ води на Пенсилвания и Масачузетъ въ Северна Америка.

Прѣзъ сжщата година въ *Sitzungsberichte der k. Böhmis. Gesellschaft der Wissenschaften (Věstník králevské České Společnosti nauk)* 1903 се появиха двѣ работи отъ D-r Al. Mrázek. Въ едната — „*Ergebnisse einer von D-r Al. Mrázek im J. 1902 nach Montenegro unternommenen Sammelreise. I. Einleitung und Reiseberichte*“ гдѣто на кратко резюмира общитъ резултати отъ една своя експедиция, колка, прѣдприета съ зоологическа цѣль по Черна-Гора презъ 1902 год., авторътъ споменува между другото и за една нова фауна на Черна-Гора, и която въ противоположность на всички други видове отъ сжщия родъ се характеризуетъ съ присѣстване на нѣколко фаринкса. Въ втората — „*Über eine neue polypharyngate Planarienart aus Montenegro (Planaria montenigrina n. sp.)*“, авторътъ говори на пространно върху анатомията и хистологията на тая фауна на Черна-Гора, и въ връзка съ онова, що е извѣстно по тоя въпросъ у насъ, ченитъ до тогава *Tricladidae*. Отъ описанието, което D-r Mrázek

дава за своята *Planaria montenigrina* личи ясно, че тя е идентична съ *Planaria cornuta*¹).

Въ поменатата си по-горѣ работа азъ отбѣлѣзвамъ, че заедно съ *Phagocata cornuta* въ витошкитѣ води живѣе и *Planaria alpina* и поддържамъ, че първата е произлѣзла тератологически отъ втората. *Planaria alpina* е доста разпространена въ планинскитѣ и съ ниска температура води на срѣдна Европа. „Нѣма животно по-характерно за високитѣ Алпи отъ *Planaria alpina*“, казва *Zschokke*¹) въ една своя работа, гдѣто излага подробни и твърдѣ интересни свѣдѣния по географското разпространение на тая планария.

Днесъ всичкитѣ наблюдатели, които сж имали случай да прослѣдятъ отблизу или отдалечъ разпространението на *Planaria alpina*, твърдятъ, че това животно е една автентична форма отъ глациалната фауна. Слѣдователно нейното присѣствие въ дадена страна е косвено доказателство за сѣществуването на стари глечери, или поне за сѣществуването на такива въ нѣкои сѣсѣдни области. Сѣщото нѣщо може да се поддържа и за *Phagocata cornuta*, и то не само поради тѣсната ѣ генетическа връзка съ *Planaria alpina*, но и защото тия двѣ форми и днесъ още живѣятъ при еднакви условия. Въ една отъ своитѣ двѣ работи, за които поменаме по-горѣ, *D-r Mrázek*²), като говори за глациалния характеръ на *Planaria montenigrina*, заключава: „Das Vorkommen dieser Form kann also auch ganz gut als ein weiterer Beleg für die Richtigkeit der oben erwähnten Ansicht als auch ein zoologischer Beweis für die Existenz einer Glacialperiode in Montenegro gelten“. Отъ това слѣдва, че присѣствието на *Planaria alpina* и *Phagocata cornuta* въ България, освѣнъ че е важно въ зоогеографско отношение, е единъ ар-

¹ Безъ да претендирамъ за нѣкакъвъ приоритетъ по наименованието на намѣрената независимо и почти едновременно отъ мене и *D-r Mrázek* нова форма, защото — както и сполучливо забѣлѣзва *E. Bresslau* въ своя кратъкъ рефератъ върху съобщеното отъ мене по *Phagocata cornuta* и писаното отъ *D-r Mrázek* за *Planaria montenigrina* (вижъ *Zoologisches Zentralblatt*, Bd. 11, p. 368), тоя въпросъ ще може окончателно да се разрѣши само слѣдъ една пълна ревизия на сладководнитѣ *Tricladidae*, считамъ за нужно да спомена тукъ, че азъ още въ началото на м. юлий 1902 год. намѣрихъ *Phagocata cornuta* на Витоша, и съобщението ми по нея бѣше вече готово къмъ срѣдата на м. ноемврий. Прѣзъ послѣднитѣ дни на декемврий то стана извѣстно и на нѣколъ отъ колезитѣ ми, слѣдъ което го изпратихъ за печатане, и прѣзъ септемврий 1903 год. получихъ отдѣлнитѣ отпечатъци.

D-r Mrázek е пжтувалъ по Чрна-гора прѣзъ августъ 1902 год. Първата си работа той е съобщилъ на Кралската Чешка Академия въ засѣданието ѣ на 6. февруарий (н. с.) 1903 год., а втората — въ засѣданието отъ 12. юний (н. с.). И двѣтѣ му работи сж излѣзли едновременно отъ печатъ на 38. ноемврий с. г.

² *Zschokke*, F. Die Tierwelt der Hochgebirgsseen. Denkschr. d. Schweiz. nat. Ges. Bd. XXXVII. 1900.

³ *Mrázek*, Al. Ergebnisse einer von D-r Al. Mrázek im J. 1902 nach Montenegro unternommenen Sammelreise. I. Einleitung und Reisebericht. Sitzb. d. böhm. Ges. Wiss. 1903.

гументъ повече за ония, които поддържатъ мнѣнието че и у е имало глечери прѣзъ глациалния периодъ.

Прѣдъ факта, че *Phagocata cornuta* не е намѣрена, поне сега, освѣнъ на Балканския полуостровъ — отъ една страна прѣдъ видъ голѣмото значение на тая послѣдната и *Planaria alpina* като глациални форми — отъ друга, въпросътъ досежно пространението на тия толкова интересни планарии въ България ме силно заинтересува. Поради това азъ прѣдприехъ нѣколко колки изъ ония краища на нашето отечество, кждѣто прѣдполагамъ че може да се намѣрятъ.

Въ изворнитѣ води на Витоша — и то по долното имъ значение се срѣщатъ едноврѣменно и почти въ еднакво количество *Planaria alpina* и *Phagocata cornuta*. Съ постепенното увеличаване на височината първата сѣ повече и повече намалява, докато послѣ при най-високитѣ склонове тя изчезва, а се запазва *Phagocata cornuta*. Въ чешмата, която се намира тъкмо прѣдъ водопада на Драгалевския мѣнастирь, и въ малката вадичка, що се образува отъ нея се срѣщатъ почти въ еднакво количество и двѣ планарии. Сжщото нѣщо се забѣлѣзва и въ вадата, която се образува отъ битата отъ „Решетката“ за мѣнастиря. Температурата на тия извори [прѣзъ м. юлий] не надминава 7°C. Обаче въ извора, извѣстенъ подъ името Паша-Бунаръ, гдѣто температурата на водата е 4°C (м. юний), *Planaria alpina* се намира въ значително по-малко количество (около 10 екземпляри¹⁾). Отъ 45 екземпляра събрани отъ тоя изворъ на 3. августъ 1902 год., само 5 излѣзоха *Planaria alpina* — и то три малки и два пълновъзрастни, а всичкитѣ други се оказаха *Phagocata cornuta*. По-нависоко въ изворнитѣ води, които образуватъ Драгалевската рѣка въ самото ѝ горно течение, както и въ водопада, що се изливатъ въ Беглерчишлишката рѣка се срѣщатъ *Phagocata cornuta*. Температурата на водата въ тѣзи извори е отъ 4°C—5°C (юлий). Обаче *Phagocata cornuta* не достигатъ въ ония мѣста, гдѣто непосредствено се събира водата отъ разливането на снѣжнитѣ прѣспи, които се запазватъ до късно пролетъто, понеже, поради много ниската температура, въ тая вода немогатъ да живѣятъ ония животни, съ които планарията се храни.

Въ началото на августъ т. г. имахъ случая да сподобя ония мѣста отъ срѣднитѣ Родопи. Първитѣ родопски екземпляри *Planaria alpina* намѣрихъ въ единъ малкъ потокъ, който, разливанъ на 6—7 километра отъ с. Хвойна, се смича отъ височинитѣ, образувайки вѣсени на дѣсно отъ пътя за Чепеларе. Въ по-голѣмата частъ отъ тия мѣста

¹⁾ Тия свѣдѣния съмъ събиралъ, прѣди да се каптира водата на Паша-Бунаръ за Софийската семинария и Военното училище.

ность я срѣщнахъ въ другъ единъ потокъ сжщо на дѣсно отъ пжтя и малко по-надалечъ отъ първия. И двата тия потоци лака-тушатъ всрѣдъ една гжста букова гора. *Planaria alpina* е раз-пространена и въ всичкитѣ извори, чешми и чучури, които мо-жѣхъ да обиколя по височинитѣ около Чепеларе, а именно: въ „Голѣмия изворъ“ (температура на водата 9° С) надъ тепавицата, която се намира на дѣсния брѣгъ на Чепеларската рѣка и прѣдъ селото; въ „Ахмедовския чучуръ“ (т. 8° 5 С) на Новата планина; а по севѣрнитѣ склонове на Аи-Чалъ: въ единъ чучуръ при землището „Хюсеинаговско“ (т. 10° С), въ „Покульовия кайнакъ“ (т. 6° 5 С), въ „Салихъ-Тотьовия чучуръ“ (т. 6° С), въ чучура до Дечевата мандра въ мѣстността „Тикалница“ (височина надъ морското равнище около 1700 м., т. на водата 5° С); при горното течение на Камбурската рѣка въ „Митъовата чешма“ (т. 6° С) и въ вадичката, която се образува отъ тая чешма. Отъ тукъ *Planaria alpina* слазя доста ниско по Камбурската рѣка, чакъ дождѣто температурата на водата се качва до 13°—14° С. Сжщата планария срѣщнахъ въ много води по пжтя отъ Хвойна за мѣнастиря Бѣла-Черква, между които ще спомена слѣднитѣ по-главни: чешмата на около 3—4 километра отъ Хвойна и налѣво отъ пжтя срѣщу мѣстността „Варѣтъ“; „Боровата чешма“ — срѣщу мѣстността „Засеки“; изворѣтъ, който изтича отъ голѣмата пещера до Дъл-боко-дере; малкото изворче на нѣколко крачки отъ дерето; едно малко дере край „Бабугеровата нива“; чешмата при „Кьошка“; „Мина Панайотовата чешма“; всичкитѣ чешми около мѣнастиря „Бѣла-Черква“ („Студенеца“ — температура 6° 5, „Аязмата“ — т. 7° 3 С, „Сухата чешма“ т. 9° С); „Долния студенецъ“ — чешмата на 5—6 километра далечъ отъ мѣнастиря до стария пжтъ за с. Марково.

При всичката ниска температура на нѣкои отъ родопскитѣ води (отъ 5°—8° С) и при сравнително доста голѣмата височина, при която тѣ течатъ (Аи-Чалъ 1800 м., Бѣла-Черква 1544 м.), азъ пакъ не намѣрихъ нито въ една отъ тѣхъ *Phagocata carnuta*. Слѣдова-телно съ положителностъ може да се твърди, че тая форма липсва въ срѣднитѣ Родопи, поне по спходенитѣ отъ мене мѣста.

Сѣ прѣзъ августъ т. г. — но къмъ края на мѣсеца, обиколихъ нѣкои височини отъ Рилската планина, кждѣто въ много води на-мѣрихъ *Planaria alpina* навсѣкждѣ придружена отъ *Phagocata cornuta*. За пръвъ пжтъ тукъ я срѣщнахъ въ единъ малкъ потокъ до ливадата на дѣсния брѣгъ на Илийна-Рѣка, кждѣто се намира мѣнастирската плѣвня. Въ твърдѣ голѣма обилностъ е застѣлена въ много потоци, извори и чешми по южнитѣ склонове на Кючукъ-Карица и Кара-Омерица, между които ще спомена:

потокътъ, що лакатуши по мѣстността „Пердето“; горното течение на Ханското дере; дерето до „Зимовника“; Шамашкото дере изворътъ въ землището „Солунскитѣ бахчи“; Мермерското дере единъ малкъ изворъ до това дере (т. 6° 5 С). *Planaria alpina* придружена отъ *Phagocata cornuta*, намѣрихъ още и въ нѣко води по склоноветѣ на лѣвния брѣгъ на Крива-Рѣка изъ пжтъ който води отъ мѣнастирския говедарникъ¹) до Рилския мѣнастир а именно: дерето, що се смича отъ Джендема (т. 8° С) и „Стоил вата чешма“ (т. 4° 5 С) — на десно до самия пжтъ.

Phagocata cornuta, освѣнъ въ изброенитѣ по-горѣ рилски води, кждѣто, както споменахъ, придружава *Planaria alpina*, намѣрихъ и сама въ нѣколко извори и чучури по пжтя за Рилския мѣнастиръ между селата Рила и Пастра. Въ голѣма обилность срѣщнахъ и въ много води по сѣвернитѣ склонове на височинитѣ които се простиратъ отъ Бѣлчевица чакъ до Кадинъ-Врѣхъ. Ка по-забѣлѣжителни между тѣхъ ще спомена: Голѣма и Мала Ломница (т. 5° 5—8° С) и тѣхнитѣ извори (т. 4° 5 С); изворитѣ на горнитѣ склонове на Цари-Врѣхъ (т. 4°—4° 5 С); Караварското дере — по цѣлото му течение; почти всичкитѣ потоци и извори които се втичатъ въ това послѣдното (т. 4° 5—7° С); много извори и потоци по височинитѣ, надвѣсени по лѣвитѣ брѣгове на Илийн Рѣка (т. 7°—10° С). Нека прибавя тукъ още и деретата Блоборско, Паничарско и Радовишка-Рѣка. *Phagocata cornuta* намѣрихъ сама въ Рибнитѣ Езера (т. 14° С) и всичкитѣ извори които се срѣщатъ около тия езера (т. 4°—6° С), въ рѣкитѣ Маринковица и Къоравица, въ Смардливото езеро (т. 14° С), въ изворитѣ около това езеро (т. 4° 5—6° С) и малката рѣка, която истича отъ него, въ много води по височинитѣ, които се простиратъ по лѣвитѣ брѣгове на Къоравица и Крива-рѣка и най-послѣ въ „Студената чешма“ недалечъ отъ Рилския мѣнастиръ на десно отъ пжтя за Самоковъ.

Врѣмето не ми позволи да обиколя и други, освѣнъ изброенитѣ по-горѣ, мѣста по Рила, но не може да има ни най-малко съмнѣние, че *Phagocata cornuta* и *Planaria alpina* ще се намѣрятъ съ мѣстно или изолирано въ много други рилски води, като напрѣмъръ: Еди-Гьоль, горнитѣ течения на Бѣли-Искъръ, Черни-Искъръ, Бистрица, притоцитѣ имъ и тѣхнитѣ извори. Азъ даже допушамъ че *Phagocata cornuta*, която, както това споменахъ по-горѣ липсва въ срѣднитѣ Родопи — а по всѣка вѣроятность и въ

¹ Говедарникътъ се намира до Рибнитѣ езера между рѣки Къоравица и Маринковица.

точнитѣ Родопи, е разпространена и въ нѣкои изворни води по горнитѣ склонове на западнитѣ Родопи. Тия двѣ планарии сжщо ще да сж разпространени и по Пиринѣ, защото климатическитѣ условия по тоя масивъ сж еднакви съ ония на Рилскитѣ височини.

Между 120 екземпляра, които събрахъ прѣзъ май т. г. отърѣка Искрецъ около моста до село Искрецъ, намѣрихъ само единъ екземпляръ *Phagocata cornuta*; всичкитѣ други се ухазаха отъ рода *Polycelis*, за който ще стане дума по-нататѣкъ. Обаче този фактъ е достатѣченъ, за да се поддържа, че *Phagocata cornuta* е разпространена и по Стара-планина, защото мжно може да се допусне, че тоя екземпляръ е случайно стигналъ до тукъ по р. Искръ чакъ отъ Рила или Витоша.

Дали се срѣща по Стара-планина и *Planaria alpina*, това негома каза съ положителностъ. Наистина, нито въ една отъ посѣтенитѣ до сега отъ мене балкански води азъ не я намѣрихъ; но като се има прѣдъ видъ, че моитѣ обиколки сж се ограничавали по нискитѣ склонове на нѣкои мѣста изъ Софийско, възможността да се намѣри *Planaria alpina* и по Стара-планина не е съвсѣмъ изключена, толкова повече, че на много височини по нея се срѣщатъ извори при условия подобни на ония за витошкитѣ и рилскитѣ води.

Ние видѣхме по-горѣ, че *Planaria alpina* и *Phagocata cornuta* не сж еднакво разпространени по Витоша; въ водитѣ, които течатъ по нискитѣ склонове се срѣщатъ едноврѣменно и двѣтѣ, а съ увеличение на височината първата постепенно намалява, до като най-послѣ въ горнитѣ склонове остава само втората. Дали е такова разпространението имъ и на Рила, мжно може да се каже, прѣди да се прослѣдятъ всичкитѣ имъ находища тукъ.

Колкото се отнася обаче до споходенитѣ отъ мене мѣста по Рила, отъ свѣдѣнията, що можãхъ да събера по тоя въпросъ, изглежда, че тия двѣ форми живѣятъ съвмѣстно почти по цѣлото вертикално продължение на южнитѣ склонове, а по сѣвернитѣ склонове се срѣща само *Phagocata cornuta*. Нарѣдко тукъ-тамъ и то изключително въ нискитѣ мѣста по тия послѣднитѣ склонове намѣрихъ заедно съ *Phagocata cornuta* и *Planaria alpina*, но въ сравнително ограничено число екземпляри.

На какво се дължи това нееднакво разпространение на въпроснитѣ планарии?

Извѣстно е че температурата на водитѣ по високитѣ склонове на планинитѣ е по-ниска отъ оная на водитѣ по нискитѣ склонове. Обаче тая разлика въ температурата едвали може да ни помогне при разрѣшаване на въпроса, що си положихме; защото,

както видяхме по-горѣ, *Planaria alpina*, която се срѣща с по Родопитѣ, достига и до най-високитѣ върхове, където температурата на изворнитѣ води слиза до 5° С, а на Витоша, дѣто я придружава *Phagocata cornuta*, тя си остава по нискимѣста, при всичко че водитѣ при горнитѣ склонове не сж много студени отъ 5° С. Нѣщо повече; по сѣвернитѣ склонове Цари-Врѣхъ се срѣщатъ много води съ температура отъ 4°—12° но нито въ една отъ тѣхъ не намѣрихъ *Planaria alpina*, а противъ *Phagocata cornuta* бѣше въ такава изобилностъ, ш подъ всѣки камѣкъ можеха да се прѣброятъ отъ нея по нѣколко десетки, па дори и стотини екземпляри. Отъ друга страна видяхме по-горѣ, че по южнитѣ склонове на Кара-Омерица се срѣщатъ съвмѣстно и двата вида, и то не само по нискитѣ склонове гдѣто температурата на водата може да се качи до 12° С, но и по нѣкои извори по високитѣ мѣста съ температура 4°3 С. Нека си напомня още тука, че *Planaria alpina* е най-характерната форма за студенитѣ води, които се смичатъ отъ снѣжнитѣ върхове на Алпитѣ и Пиренеитѣ. Тия факти показватъ, че *Planaria alpina* може да живѣе въ води съ много ниска температура.

На сжщото основание трѣбва да откажемъ всѣка роль и на височината въ случая, който ни занимава.

Споредъ мене причината на нееднаквото разпространение на тия два вида планарии трѣбва да търсимъ въ универсалния принципъ — силниятъ измѣства слабия.

Нашитѣ планарии, като всичкитѣ други *Tricladidae*, сж хищни животни. Въ връзка съ хранителния режимъ у хищниците изобщо сж добрѣ развити два вида органи: еднитѣ служатъ за обезсилване или парализиране, другитѣ — за разкъсване или дробяване, съ което се улеснява поглѣщането на жертвата. Дълги и остри нокте на котката сж отъ първата категория, а остриятъ кучешки зѣби — отъ втората. Не ще съмнѣние, че тия два вида органи въ много случаи си помагатъ взаимно при изпълнение на тѣхнитѣ функции. Планариятѣ, макаръ и да сж дребни животни, и тѣ разполагатъ съ срдѣства да парализиратъ и разкъсватъ организмитѣ, съ които се хранятъ.

Когато планарията нападне нѣкое животно, първата ѣ работа е да го задържи и парализира. За тая цѣль тя полага неустойчива върху му, сплесква се, нагърчва се, и съ помощта на една липлива течностъ, която се отлъчва отъ специални жлъзи, тя си прикрѣпя коремнитѣ рѣбове на тѣлото си о прѣдмета (камѣкъ, листъ, части отъ нѣкое растение и пр.), дѣто е заварено нападеното животно. По всѣка вѣроятностъ, при тия усилия на планарията

рията да парализира жертвата си, ще играят нѣкаква роль особенитѣ тѣлца, извѣстни подъ името *rhabdites*, които се намиратъ въ голѣмо количество всрѣдъ епителиалния слой на кожата не само у *Tricladidae*, но изобщо у *Turbellaria*, и на които мнозина наблюдатели приписватъ функция, подобна на оная, що изпълняватъ нематоциститѣ (парливи мехурчета) у *Coelenterata* при подобни случаи. Ако съ всичкитѣ тия сръдства нападнатиятъ организмъ не е задържанъ, ако той още продължава да се прѣвива ту въ една, ту въ друга посока съ цѣль да се изкопче, па ако успѣе даже и да запълзи, планарията пакъ нѣма да го изпусне. Тя се обвинява около тѣлото му, като се прилѣпва здраво съ помощта на лѣпливата течность, която жлѣзитѣ продължаватъ да отлжчватъ въ обилность. Тутакси слѣдъ това тя си източва фаринкса, който до тогава стоеше прибранъ въ своето влагалище, и го впива въ тѣлото на жертвата.

Фаринксътъ е най-силното оржжие на планариятъ. Благодарение на дебелитъ му мускулни стѣни, образувани отъ нѣколко добръ развити мускулни слоеве, отъ които едни сж съставени отъ прѣстеневидни, а други — отъ надлъжни фибри, той е способенъ да изврѣшва перисталтични движения. Впитъ въ тѣлото на нѣкой организмъ, той дѣйствува като помпа. Съ него планарията може въ едно сравнително кратко врѣме да изсмуче всичко отъ тѣлото на тоя организмъ, като остави пощадени само твърдитѣ скелетни образования, ако такива има.

Като ни стана извѣстно, по какъвъ начинъ нашитѣ планарии нападатъ и унищожаватъ жертвата си, лесно е да разберемъ, че отъ два дадени вида ще си осигури храната она, на който тѣлото е по-едро и фаринкса по-силно развитъ. Побѣдата въ борбата за сжществуване ще бжде още по-добръ осигурена, ако планарията притежава, вмѣсто единъ, нѣколко фаринкса. Такъвъ е именно случая у *Phagocata cornuta*, която, не само че е по-едра отъ *Planaria alpina*, но въ противоположность на онова, що е извѣстно за тая послѣдната, е снабдена съ нѣколко фаринкса — отъ 20 до 34.

Доказано е, че фауната на водитѣ, които се срѣщатъ по високитѣ мѣста на планинитѣ е твърдѣ бѣдна по видове, а често пжти и по количество на индивидитѣ отъ единъ даденъ видъ. Обратното се забѣлѣзва по нискитѣ мѣста. Едно малко изключение, обаче, трѣбва да се направи за южнитѣ склонове, кждѣто фауната, макаръ и да не е много по-разнообразна съ видове, сѣ не е толкова бѣдна по число на индивидитѣ, защото по тия склонове, много по-добръ загрѣвани отъ слънцето, условията на живота сж по-благоприятни.

Днесъ *Planaria alpina* живѣе и се размножава въ водна на най-високитѣ мѣста по Алпитѣ и Пиренеитѣ. Сжщото нѣщо било и у насъ по Рила и Витоша прѣди да се появи *Phagocata cornuta*. Но по-късно, когато тая послѣдната се е фиксирала тукъ като самостоятеленъ и много по-добрѣ организиранъ видъ за *Planaria alpina* се появява опасенъ, съперникъ. Постава да живѣе рамо до рамо съ него всрѣдъ една бѣдна фауна въ водитѣ по високитѣ склонове на тия планини, *Planaria alpina* е скоро почувствувала липса на храна. Това я принуждава да се прибере по нискитѣ мѣста, където, макаръ и придружена отъ *Phagocata cornuta*, сѣ пакъ може да намѣри достатъчно прѣхрана. Прѣдъ една по-богата трапеза по южнитѣ склонове тя понася още донѣкъждѣ другарството на своя не дотамъ приятенъ съсѣдъ, дори и въ водитѣ по високитѣ мѣста. Обаче на общата трапеза не може да се намѣри мѣсто за всичкитѣ колѣнния. Въ такъвъ случай силниятъ трѣбва да измѣсти слабия. *Planaria alpina* е принудена слѣдователно да си търси ново отечество, където, при еднакви други условия, да може избѣгне досадното съперничество на силния си противникъ.

Такова отечество тя намира въ Родопитѣ. Разпространява се навсѣкъждѣ по тѣхъ и става независимъ господарь на най-студенитѣ и бистри води, които по нищо не отстъпватъ прѣдъ Витоскиятѣ и Рилскитѣ извори.

Както виждаме, *Phagocata cornuta* е успѣла досега да пропѣди отъ много мѣста *Planaria alpina*, и моето мнѣние е, съ течение на врѣмето, тя съвсѣмъ ще я измѣсти отъ Рила и тоша. Тоя възгледъ се подкрѣпя не само отъ всичко казано тукъ по разпространението на тия два вида, но и отъ факта, че почти навсѣкъждѣ, където тѣ още живѣятъ съвмѣстно, първи се намира въ по-голѣма обилность отъ втория.

D-r Mrázek увѣрява, че въ сѣверна Черна-Гора не е никъде срѣщналъ *Planaria alpina*. Ако дѣйствително тая форма липсва то или трѣбва да допуснемъ, че тя никой пжтъ не е сществувала тукъ, или да приемемъ, че тя огдавна е измѣстена отъ *Phagocata cornuta* (*Planaria Montenegrina* Mrázek). Първото, обаче, е допустимо, защото фактътъ, че въ Черна-Гора сж намѣрени слѣдоци отъ стари глечери, показва, какво въ тая страна е имало прѣдъ глациалната епоха благоприятни условия за глациални животни. Ако тогава *Planaria alpina* е живѣла и се е размножавала въ България, а по всѣка вѣроятность — въ Македония и Албания, не виждамъ, защо това да не е могло да бжде възможно и въ Черна-Гора. Остава ни слѣдователно да приемемъ, че и т.

прѣзъ глациалната епоха и дълго врѣме слѣдъ нея е живѣла *Planaria alpina*, но по-късно тя е била измѣстена отъ *Phagocata cornuta*. Това, което е станало вече въ Черна-Гора, ще се извърши, макаръ въ едно сравнително много далечно бждеще, въ България — поне на Витоша и Рила, къдѣто *Planaria alpina* е на изчезване.

Прѣзъ врѣме на обиколкитѣ си по България съ цѣль да прослѣдя разпространението на двата вида, които досега ни занимаваха, имахъ случая да срѣщна още 6 други прѣдставители отъ сладководнитѣ *Tricladidae*. Така че намѣренитѣ досега нашенски видове отъ тая група възлизатъ на 8, които се разпрѣдѣлятъ въ 4 рода: *Planaria*, *Polycelis*, *Dendrocoelum* и *Phagocata*. Тукъ ще дамъ кратко описание на тия видове, като посоча и по-главнитѣ находища за всѣки единъ отъ тѣхъ.

I. Подъ *Planaria* O. Fr. Müller, 1776.

Synonymia: *Dugesia* Girard 1851.

Тѣлото е плоско и източено. Главата е или заоблена, и въ такъвъ случай мъчно може да се различи отъ тѣлото, или трижълна и ясно отдѣлена отъ това послѣдното. Само единъ фаринксъ. Двѣ очи.

1. *Planaria gonocephala* Dugès 1830.

Synonymia: *Goniocarena gonoccephala* Schmarda 1859.

Главата е трижълна; двата ѝ задни и странични рѣба сж източени въ видъ на широки, но сравнително къси трижълни пипала. Задниятъ край на тѣлото остро заврѣшва. Двѣ черни очи, разположени прѣдъ пипалата и снабдени съ по едно ясно петно. Цвѣтътъ на тѣлото е сивъ или сивожълтеникавъ. Мъжкиятъ копулационенъ органъ (penis) е мускулестъ и издутъ при основата си. Чрѣзъ едно доста дълбоко врѣзване сѣменното мѣхурче е отдѣлено отъ основата на penis-а. Тѣлото може да достигне на дължина до 26 м.м. и 5 м.м. на широчина. Яйцата си животното прикрѣпя съ помощта на една дрѣжка подъ камънетѣ въ водата.

Planaria gonocephala, която е най-едрата отъ нашенскитѣ *Tricladidae*, намѣрихъ за пръвъ пжтъ още прѣзъ 1899 год. на Витоша въ Драгалевската рѣка, а по-късно — въ Боянската и Владайската рѣки. Срѣщалъ съмъ я, но нарѣдко, и въ долното течение на Владайската рѣка чакъ до Княжево. Прѣзъ м. августъ т. г. я намѣрихъ на много мѣста по Родопитѣ: водопада до Бачковския манастиръ и всичкитѣ околни потоци и извори, къдѣто подъ камънетѣ се намираха въ изобилность яйцата ѝ — още не

излюпени, нѣкои отъ които имаха до $2\frac{1}{2}$ м.м. въ диаметръ Люти-Долъ, притокъ на Бачковската рѣка, който прѣсича пътя отъ мѣнастиря за Хвойна; много потоци по пътя отъ Хвойна до Чепеларе, Хвойна — мѣнастиря Бѣла-Черква, Бѣла-Черква — Марково; нѣколко чешми въ това послѣдното село; потокъ който изтича отъ „Голѣмия-изворъ“ до село Чепеларе, както и Камбурската рѣка до сѣщото село. Тя не липсва и на Рила; тя е намѣрихъ въ единъ малъкъ потокъ недалечъ отъ село Рила и на десно отъ пътя за Пастра. Изобщо *Planaria gonocera* е твърдѣ много разпространена изъ България по долнитѣ тече на планинскитѣ рѣки и потоци.

2. *Planaria lugubris* O. Schmidt 1862.

Synonimia: *Planaria torva* Müller 1776.

Главата е трижълна, но безъ пипални наращения. Тѣлото постепенно стѣснява къмъ задния край, който остро завършва. Две черни очи, всѣко заобиколено отъ едно ясно петно. Очитѣ са значително доближени до сръдната грѣбна линия на тѣлото прѣдния рѣбъ на главата. Копулагонна торбичка (*bursa copulatrix*) липсва. Мжжкиятъ копулагоненъ органъ (*penis*) мускулестъ и издутъ при основата си. Сѣменното мѣхурче не е отдѣлено съ никакво прѣщѣпане отъ *penis*-а. Цвѣтътъ на тѣлото е тъмносивъ или черенъ. Рѣбветѣ на главата сѣ ясно видими дори и прозирни. Дължина 18 м. м., широчина 3 м. м., Яйцата са снабдени съ дрѣжка (опашчица).

Нѣколко екземпляра отъ тая планария намѣрихъ въ Кочанското трѣсище и Драгоманското блато. Въ по-голѣма обилностъ я срѣщнахъ въ Девненскитѣ извори. Отъ единъ възрастенъ индивидъ, който прѣди три години запазихъ въ единъ малъкъ ариумъ при Зоологическия Институтъ, до днесъ се народиха повече отъ 100. Това ми позволи да събера нѣкои свѣдѣния по размножаванието на тоя видъ. Съвокуплението се извършва прѣзъ мѣсцитѣ: декемврий, януарий, февруарий, мартъ, априлъ и май. Сѣменото отъ февруарий почва снасянето на яйцата и се продължава до края на лѣтото. Най-късно до единъ мѣсець слѣдъ снасянето, яйцето излизатъ отъ 2 до 6, а въ нѣкой случай и повече, зародици

3. *Planaria fusca* Pallas.

Synonimia: *Fasciola fusca* Pallas, 1774.

Planaria fusca Müller, 1776.

Главата е трижълна, но безъ пипални наращения. Задния край на тѣлото тѣло завършва. Две очи, снабдени съ по е

ясно петно и доста приближни до прѣдния ржбъ на главата. Мжжкиятъ копулационенъ органъ е издутъ при основата си и тжпъ върху свободния си край. Сѣменното мѣхурче не е отдѣлно отъ penis-а съ никакво врѣзване. Копулационна торбичка (bursa copulatrix) липсва. Цвѣтътъ на тѣлото е сивъ, често тъмносивъ, дори и черенъ. Яйцата притежаватъ дрѣжка. Дължина отъ 14—18 м. м.

Тая планария живѣе заедно съ *Planaria lugubris* и мжно може да се различи отъ нея. Като оставимъ на страна цвѣтътъ на тѣлото ѝ, обикновено по-ясенъ, единствениятъ сигуренъ признакъ, по който можемъ да я познаемъ е заднята частъ на тѣлото. У *Planaria lugubris* тая частъ се постепенно стѣснява, и задниятъ край остро завършва, а у *Planaria fusca* стѣсняването е рѣзко, и задниятъ край тжпо завършва.

Нѣколко екземпляра отъ тоя видъ намѣрихъ въ Драгоманското блато и едно малко блато подъ гарата Курило.

4. *Planaria sagitta* O. Schmidt 1862.

Тѣлото е източено и тѣсно. Главата е тригълна и по-източена отколкото у *Planaria gonocephala*. Двата задни и странични ржба на главата сж ясно развити въ пипални наращения. Двѣ черни очи съ по едно ясно петно и разположени доста надалечъ отъ прѣдния ржбъ на главата. Мжжкиятъ копулационенъ органъ е мускулестъ и издутъ при основата. Сѣменното мѣхурче чрѣзъ едно дълбоко врѣзване е ясно отдѣлено отъ основата на penis-а. Цвѣтътъ е сивъ или сивожълтеникавъ; тукъ-тамъ съ тъмни петна и съ двѣ странично разположени тъмни линии по цѣлата дължина на тѣлото. Главата, страничните ржбове и задниятъ край на тѣлото сж ясни, почти прозирни. Дължина отъ 15—20 м. м., ширина отъ 1½—2 м. м.

Както се види отъ тая кратка диагностика, *Planaria sagitta* много прилича на *Planaria gonocephala*, поради което *Hallez* я зема за вариететъ на тая послѣдната.

Тая планария за пръвъ пжтъ намѣрихъ прѣди двѣ години въ една чешма при политѣ на Галата близу до Варна, а тази година прѣзъ м. юлий срѣщнахъ отъ нея нѣколко екземпляра въ друга една чешма кждѣ источния край на „Приморската градина“ до самия морски брѣгъ. Въ доста голѣма обилностъ се срѣща и въ чешмата „Башъ-Бунаръ“ до Разградъ, кждѣто намѣрихъ къмъ срѣдата на юний т. г. и яйцата ѝ, прикрѣпени подъ камънетѣ. *Planaria sagitta* изглежда да е характерна за източна България

5. *Planaria alpina*, Dana.

Synonimia: *Hirudo alpina* Dana, 1766.

Planaria torva Carena, 1820

Planaria alpina Kennel, 1880.

Planaria abscissa Ijima, 1887.

Planaria subtentaculata Vejdovský, 1890.

Planaria montana Chichkoff, 1892.

Тѣлото е продълговато, плоско върху коремната страна слабо изпъкнало върху гръбната. Главата, ясно отдѣлена от тѣлото чрѣзъ една къса шийка, е снабдена съ двѣ добрѣ развити конически и странично разположни пипала. Двѣ черни очи, въ едно ясно петно. Очитѣ сж разположени надалечъ отъ прѣдната рѣбъ на главата чакъ задъ шийката и сж значително доближи до срднната гръбна линия на тѣлото. Влагалището на мъжко копулационенъ органъ е почти сферично и съставено отъ два скулни слоя, отъ които най-характеренъ е външниятъ, образуванъ отъ надлъжни фибри напластени въ видъ на радиално разположени плочки. Цвѣтътъ на тѣлото е тъмносивъ или черенъ; младитѣ индивиди се често срѣщатъ и такива, на които цвѣтътъ е сиво тѣло е съ бѣломлѣченъ цвѣтъ. Яйцата сж безъ дрѣжка (опаки). Дължина отъ 12—17 м. м., широчина отъ $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ м. м.

Planaria alpina се срѣща въ студенитѣ изворни води въ Витоша, Родопитѣ и Рила.

II. Родъ *Polycelis* Ehrenberg, 1831.

Тѣлото е плоско и продълговато. Главата е снабдена съ слабо или добрѣ развити странични пипала. Многобройни са черни петна по цѣлата обиколка на главата и страничните рѣбъ на прѣдната частъ отъ тѣлото,

6. *Polycelis cornuta* Johnson.

Synonimia: *Planaria cornuta* Johnson, 1822

Planaria viganensis Dugès, 1830

Polycelis nigra. Var. β . *viganensis* Diesing, 1850.

Polycelis viganensis Stimpson, 1857.

Gonicarena viganensis Schmarda, 1859.

Polycelis cornuta O. Schmidt, 1860.

Polycelis viganensis Vejdovský, 1890.

Тѣлото е източено. Главата е по-широка отъ тѣлото и е снабдена съ двѣ добрѣ развити и странично разположени пипала.

Цвѣтътъ е тъмносивъ или черенъ. Дължина отъ 9—15 м м., широчина $1\frac{1}{2}$ —2 м м.

Тая планария за пръвъ пжтъ намѣрихъ още прѣзъ 1893 год. въ нѣколко чешми около В.-Търново, а прѣди двѣ години — въ една малка чешма близу до Драгоманското блато. Тази година прѣзъ врѣме на обиколкитѣ си по България я срѣщнахъ на много мѣста, а именно: близу до Разградъ въ чешмата надесно отъ шосето за Шуменъ до градината при „Башъ-Бунаръ“; въ рѣката Искрецъ около моста до селото Искрецъ, както и въ водата, която извира отъ църковния дворъ въ това село; въ „Хаджи-Геневата чешма“ на пята, що води отъ Русе за „Текето“ и въ двѣ чешми при това послѣдното; въ много чешми и извори на Пейнерджикъ близу до Варна; въ изворитѣ „Гриляница“, „Кърбица“ и Друганския изворъ, които се намиратъ налѣво отъ шосето Радомиръ—Дубница; въ единъ малкъкъ изворъ подъ гарата Лакатникъ (Искърското дефиле) до самия брѣгъ на р. Искъръ.

Polycelis cornuta е изобщо твърдѣ много разпространена въ изворнитѣ води на Малкия-Балканъ и нискитѣ мѣста на Стара-планина.

III. *Podъ Dendrocoelum* Oersted, 1844.

Synonymia: *Galeocephala* Stimpson, 1857.

Vdellocephala De Man, 1874.

Тѣлото е сплескано и продълговато. Главата е съ или безъ пипала. Когато животното е въ покой, ржбоветѣ на тѣлото му сж вълнообразно нагърчени. Като специаленъ органъ за прикрѣпяване служи челниятъ ржбъ на главата и пипалата, ако такива има. Двѣ очи.

7. *Dendrocoelum vitta* Dugès

Synonymia: *Planaria vitta* Dugès, 1830

Planaria lactea. Var. *vittata* Diesing, 1850

Dendrocoelum vittatum Girard, 1850

Dendrocoelum vitta Stimpson, 1857.

Тѣлото е тѣсно и източено. Двата странични ржба на главата, която не е съвсѣмъ ясно отдѣлена отъ тѣлото, сж заоблени, а по срѣтата на челния ѝ ржбъ се намира една малка коническа издутость. Очитѣ сж малки, значително отдалечени отъ прѣдния ржбъ на главата и много близу до срѣдната грѣбна линия на тѣлото. Задъ фаринкса тѣлото се постепенно стѣснява чакъ до задния край, който завършва тжпо. Най-едритѣ възрастни индивиди, които можахъ да срѣщна, не надминаваха въ дължина 10 м м. и широчина $1\frac{1}{2}$ м м. Цвѣтътъ на тѣлото е млѣчнобѣлъ, поради което,

когато животното е добръ нахранено, цѣлата му смилателна тръпка съ нейнитѣ най-малки разклонения се ясно забѣлѣзва. Яйцата въ форма на елипсоидъ, безъ дрѣжка и прикрѣпени съ една глава материя, въ която сж обвити като въ паяжина.

Тая планария намѣрихъ въ двѣ чешми задъ държавната пивоварна фабрика Павлово, въ извора до цвѣтарното отдѣленіе на градината „Князь Борисъ“ въ София и въ единъ изворъ, нареченъ „Бѣлата вода“, който се намира задъ кръчмата при петия километъръ на шосето Дубница—Кочариново въ мѣстността „Западна“.

IV. *Podъ Phagocata* Leidy, 1847.

Тѣлото е продълговато и плоско. Главата е ясно отдѣлена отъ тѣлото. Съ нѣколко фаринкса.

8. *Phagocata cornuta* Chichkoff, 1903.

Synonymia: *Planaria montenigrina* Mrázek, 1903.

Тѣлото е източено, плоско на коремната страна и слабо изпъкнало на грѣбната. Главата е ясно отдѣлена отъ тѣлото чрезъ една къса шийка и снабдена странично съ двѣ добръ развити очи. Двѣ очи съ по едно ясно петно, разположени доста надалеч отъ прѣдния рѣбъ на главата почти задъ шийката и значително приближени до срѣдната грѣбна линия на тѣлото. Най-широкото е тѣлото по продължение на фарингиеното влагалище, задъ което постепенно се стѣснява чакъ до задния край, който тѣло завършва. Съ нѣколко фаринкси, отъ които единъ срѣденъ и основен по-голѣмъ и 20—36 странични. Както върху грѣбната страна, така и върху коремната фаринкситѣ се много ясно забѣлѣзватъ. Цвѣтътъ на тѣлото е тъмносивъ или черенъ. Дължина отъ 14—20 м м., широчина отъ 2½—3¼ м м. Никждѣ до сега не можѣхъ да намѣря яйцата на тоя видъ, но по всѣка вероятностъ тѣ, както и яйцата на *Planaria alpina*, ще да сж безъ дрѣжка.

Phagocata cornuta се срѣща по студенитѣ изворни води въ Витоша, Рила и вѣроятно на Стара-планина.

София, октомврий 1905.

ПРИНОСЪ ЗА ИЗУЧВАНЕ НА ДВЪРАЗДЪЛКИТЪ, ГЖБИТЪ, ПАПРА- ТОВИТЪ И ЯВНОБРАЧНИТЪ РАСТЕНИЯ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Отъ Проф. Д-ръ Ст. Георгиевъ.
Съ прѣдговоръ отъ Д-ръ Ст. Петковъ.

Настоящата статия съдържа частъ отъ непубликуванитѣ материали на покойния проф. Д-ръ Ст. Георгиевъ. За систематична прѣгледность ний ще изложимъ първо общата частъ на материалитѣ и слѣдъ нея послѣдвателно ще придадемъ отдѣлнитѣ имъ списъци.

1. *Двъраздѣлки* (Diatomaceae). Покойния се зае съ двъраздѣлнитѣ още въ 1896 г. Отъ тогава дори до послѣдния день на присжитствието си въ ботаническия институтъ, край другата работа, той се занимава постоянно съ пригавяне на трайни прѣпарати отъ тия едноклѣтъчни водорасли, като смѣташе да изработи върху тѣхъ обстойна студия.

Приготвени отъ него въ канадски балзамъ, въ института фигуриратъ около 683 трайни прѣпарата, отъ които повечето прѣдставляватъ дубликати. Отъ тѣхъ само първитѣ 30 иматъ етикети, върху които сж означени мѣстопроизходищата на материалитѣ; останалитѣ иматъ само номери, безъ да има бѣлѣжки върху тѣхъ или другадѣ относително произхода на материалитѣ, що се съдържатъ въ тѣхъ.

Отъ бѣлѣжкитѣ, които покойниятъ е оставилъ въ едно тефтерче, личи, че е прѣгледалъ 30 прѣпарата, а отъ опрѣдѣленитѣ видове, написани върху петъ листчета и означенитѣ при всѣки отъ тѣхъ номери отъ прѣпаратитѣ, излиза, че е проучилъ всичко на всичко само 7 прѣпарата. Твърдѣ вѣроятно поврѣхно ще да е прѣгледалъ останалитѣ 23, защото въ тефтерчето сж отбѣлѣзани родове, безъ какъвъ да е опрѣдѣленъ видъ, при който да фигурира нѣкакъвъ номеръ.

Отъ провѣрката и сравненията, които направихме особно относително нѣкои съмнително или непълно опрѣдѣлени видове, излиза, — па и покойния самъ забѣлѣзва — че и въ проученитѣ 7 прѣпарата има още неопрѣдѣлени видове.

Върху своитѣ листчета той отбѣлзва 28 рода и 57 вида вариетети, но слѣдъ провѣрката, която направихме, видоветѣ останаха 53; останалитѣ 4 се повтарятъ като синоними, или сж видовете които е цитиралъ по съмнѣние. Прочее, излиза, че въ проучените 7 препарата се съдържатъ 28 рода и 53 вида. Тия видове принадлежатъ само на 18 рода; отъ останалитѣ 10 рода не фигуриратъ нито единъ опредѣленъ видъ.

Опредѣленитѣ отъ покойния диатомаецъ, които провѣрихме и систематизирахме, не прѣдставляватъ първата работа по диатомаецитѣ въ България. Още въ 1890 г. Маджарския ботаникъ Istvanfii,¹ нареченъ още Scharschmidt, издаде единъ малъкъ трудъ по водорасловата флора на България, именно върху нѣколко десе вида, събрани още отъ Емерихъ фонъ Фривалдски въ Южна България. Въ тоя трудъ на Ищфанфи отъ диатомаецитѣ фигуриратъ 15 рода и 42 вида съ 11 вариетета и двѣ форми, отъ които е известна нова. Сега като извадимъ първооткрититѣ отъ Ищфанфи родове и видове, оставатъ като първооткрити отъ Георгиева само 14 рода и 36 вида и вариетети, прѣдъ които въ списъка е поставенъ знаменитъ звѣздица (*).

Слѣдъ цитата, при всѣки видъ е поставенъ и номерътъ на препарата, въ който се съдържа; а за да се не повтарятъ находки при всѣки видъ, прѣдаваме тукъ прѣдварително обяснението за препаратитѣ:

№ 1. — Материали отъ застояли води до Бѣлово. Августъ 1893 год.

№ 4. — Материали отъ Софийско. Февруари 1896. г.

№ 5. — Материали отъ Казичанското трѣсище. Мартъ 1896.

№ 6. — Материали отъ блатиститѣ мѣста до р. Искъръ. Мартъ 1896 г.

№ 7. — Липсува — липсува и надписа му.

№ 17. — Материали, събрани по талуса на *Oedogonium* на топлищитѣ при М.-Бѣлово. Априлъ 1896.

№ 29. — Материали отъ Сапаревската баня, въ околността на р. Дупница.

Отъ обясненията на препаратитѣ слѣдв. личи ясно, че, въ изключимъ материалитѣ отъ Бѣловското дефиле и Сапаревската баня, всички други произхождатъ отъ бавно течещитѣ и застояли води между София и с. Казичане. Но за туй пѣкъ засѣгатъ съвсѣмъ друга областъ отъ оная, въ която по-рано сж събирани материалитѣ отъ Фривалдски.

¹ Istvanfii, D-r Gyulá — *Algae nonnullae a Beato E. Frivaldszky in Rungia lectae.* „Огд. огл.“ отъ *Természeti Füzetek*, Vol. XII, parte 2—3 1890.

2. *Гъби* (Fungi).¹ Да пригатвя материали по гъбитъ покойния е почналъ още въ 1893 г. Въ една папка четвъртина сж запазени 87 малки таблици, отъ които всѣка съдържа по единъ или пд-вече видове висши гъби, нарисувани отъ покойния съ бои и въ различни положения. Отъ всичко се вижда, че той не се е спиралъ сжщеврѣменно специално върху опрѣдѣлянето на тия гъби, а е опрѣдѣлялъ мимоходомъ, на случаи, видоветъ, които му сж привличали вниманието и които е познавалъ горѣ-долу. Вслѣдствие на това, вижда се, много отъ опрѣдѣленитъ видове, написани набързо върху самитъ таблици, останали или непълно опрѣдѣлени, или съмнителни.

Освѣнъ нарисуванитъ върху таблици гъби, намѣрихме още нѣколко вида, пдвечето паразити, запазени въ спиртъ или формолъ, отъ които сжщо само нѣколко сж опрѣдѣлени.

Прѣдстоеше ни, прочее, да подедемъ нанозо опрѣдѣлянето на гъбитъ², за да установимъ точнитъ опрѣдѣления на покойния и да поправимъ съмнителнитъ или погрѣшнитъ, за да можемъ най-послѣ да изтъкнемъ трудътъ му по гъбитъ въ по-долу прѣдставения малкъ списъкъ, който е нареденъ по Rabenhorst „Kryptogamen-Flora (Die Pilze)“.

Списъкътъ съдържа 36 вида, отъ които 2 неопрѣдѣлени, отнесени къмъ 13 сѣмейства и 19 рода. За всички останали, нарисувани или запазени въ течность гъби, сж указани само нахождещето и датата на събирането имъ. Тия неопрѣдѣлени материали оставатъ слѣдвателно само като пояснителенъ материалъ при понататъшното изучаване на гъбитъ въ България.

3. *Лишеи* (Lichenes). При провѣрката и приборяването на лишеитъ, събирани и обработвани отъ покойния Казанджиевъ, намѣри се една папка, съдържаща 18 листа съ 18 вида лишеи, опрѣдѣлени, прѣпарирани и етикетирани отъ покойния Георгиевъ. Опрѣдѣленията сж написани върху етикетитъ съ собствената му рѣка. Отъ друга страна, съ изключение на три вида, тѣ сж помѣстени въ статията на Казанджиева, ала послѣдниятъ, освѣнъ за вида *Gyrophora hirstuta* Ach., чието намиране въ Чепино отдава Георгиеву и още 2 вида, при никой други видъ не споменава, или че е

¹ По гъбитъ на България е работилъ и Fr. Bubak в Таборъ „Mycologische Beiträge aus Bosnien und Bulgarien“ (Sitzungsberichte der Königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften etc. 1900).

² За тая цѣль си служихме съ слѣднитъ автори:

1. *Kolchbrenner, Karoly* — Icones Selectae Hymenomycetum Hungariae. *Elia Fries* — Icones Selectae Hymenomycetum nondum delineatorum. *Krombholz, J. V.* — Abbildungen und Beschreibungen der Schwämme *Rabenhorst, D. L.* — Kryptogamen-Flora (Die Pilze). *Frank, Dr. A. B.* — Die Krankheiten der Pflanzen, I, II u III. *Constantin et Dufour* — Nouvelle flore des Champignons.

първооткритъ или че е първоопредѣленъ отъ Георгиева. За именно смѣтаме за много умѣстно, да ги изброимъ на съответно мѣсто въ единъ малкъ списъкъ.

4. *Явнобрачни и цвѣнати тайнобрачни растения.* Като ключимъ една малка часть растения, събрани отъ други лхербариитъ на ботаническия институтъ отъ чисто български явнобрачни и цвѣнати тайнобрачни растения прѣдставляватъ материсъбирани изключително отъ Георгиева и произходещи отъ микитъ кжтове на България, но опредѣлени отъ него видове се захваща само 1130², отъ които 409 съ 17 вариетета и 3 форми са публикувани, а останалитъ помѣстени въ публикуванитъ му списъци или публикувани отъ други ботаници.

Между непубликуванитъ, чийто списъкъ даваме по-долу, би, има нѣкои, за които нѣкои отъ находищата сж вече отбелязани въ „Flora bulgarica“ и другитъ приноси на проф. Velenov, както и въ приноситъ на др. български ботаници; чини ни е обаче, че, при всичко това, стойността на Георгиевитъ материали не се накърнява, толкова по-вече, че, ако бѣше живъ, щѣ имало време да ги публикува.³

Освѣнъ фактически опредѣленитъ и помѣстени въ хербарийнитъ видове, които сж публикувани по-рано, а останалитъ влизатъ по-долу прѣдставения списъкъ, има още нѣколко списъка съ илюстрации на растения, които му сж изпращани за опредѣляне отъ много изброенитъ събирачи; има сжщо нѣколко тетрадки съ пѣтнички лѣжки по екзкурзиитъ, които покойниятъ е правилъ. Въ поименитъ има отбѣлѣзани имената на много растения въ свързаностъ съ развитието и географското разпространение на растенията въ България, които би могли да послужатъ като помагало при бжде-

¹ Между другитъ: Димчо Михайловъ, събиралъ въ Кюстендилско, Стрелско и Вратчанско; Д-ръ Ст Петковъ, материали отъ Софийско, Троянско, Рила и Родопитъ; С. Казанджиевъ и Д. Алахверджиевъ, материали отъ Севлиево и Троянско; Ив. Нейчевъ и Н. Бижевъ, материали отъ Габровско; Бурмевъ, Чирпанско; Тоню Петковъ — отъ Рахово и Раховската околностъ; Хр. Атанасовъ — отъ Търновско; Вл. Илиевъ — отъ Брестовица и др. мѣста въ Родопитъ; Г. Тошевъ — отъ Родопитъ и Карловска околностъ. — Слѣдъ всѣки случай отъ другъ събирачъ видъ ще фигурира въ скобки съкратено името му противенъ случай събирането принадлежи автору.

² Въ сжщность всичко 1438, но отъ тѣхъ една часть сж чешки, които покойниятъ е събиралъ и опредѣлялъ още като студентъ въ Чехия.

³ Нѣма съмнѣние, че пригавянето за печатъ на настоящитъ материали върши край другитъ работи въ института, но и състоянието на самитъ материали стана причина за закъсняване. Грамадното количество неопредѣленитъ материали просто бѣше погълнало опредѣленитъ, отъ които по-вечето не извадени отдѣлно. Тѣй че трѣбваше първо служещитъ при института да ги опредѣлятъ, а слѣдъ това за лична сигурностъ ний да ги проверимъ. Обаче проверка показва, че трѣбва сами да ги прѣхвърлимъ на ново листъ по листъ, което ний направихме и извадихме още 86 вида. Слѣдъ това чакъ сглобихме статията.

географско-ботанически студии на България. На всеки случай, при едно подробно и свързано съ дълго време проучаване на материалитъ въ тия тетрадки, ще можемъ, може би, при другъ случай да се повърнемъ съ още една статия, която ще бжде като продължение на настоящата.

Въ института сж запазени още двѣ тефтерчета и една тетрадка съ бѣлѣжки на покойния по сълзението на растенията. Други материали по тоя въпросъ не сж ни минавали на ржка, а опитътъ ни увѣри, че, за да могатъ да се обработятъ запазенитъ бѣлѣжки, трѣбва наново да се подемаатъ нѣкои работи по изучването на въпроса, което, може би, ще направимъ при пѣ-охолно време.

Къмъ горнитъ трудове на покойния трѣбва да се прибавятъ още нѣколко други, които сж обработени, прѣведени или натъкмени отъ г. Д-ръ П. Козаровъ и които ще бждатъ напечатани другадѣ, тъй като послѣдния ги е прѣдалъ на родителитъ на покойния, а тѣ — Господину Професору Теодорову.

Обработенитъ материяли, както се вижда по-горѣ, принадлежатъ на: диатомацентъ, гжбитъ, лишеитъ и явнобрачнитъ и цѣвнатитъ тайнобрачни растения, помѣстени въ списъцитъ, които слѣдватъ сжщия редъ.

Diatomaceae C. Ag.¹

Achnanthes Bory.

* *Achnanthes exilis* Ktz. (Smith. Br. Diat. Vol. II, p. 29, Tab. XXXVII, fig. 303; Ktz. Bacil. Tab. 21, IV). № 5.

Amphora Ehr.

Amphora ovalis Ktz. (Van Heurck Syn. pl. I, fig. 1; Smith. l. c. Tab. II, Fig. 26 b'). № 17.

var. *tenuis* Ktz. № 17.

* Ceratoneis (Ehr.) Grun.

* *Ceratoneis Arcus* (Ehr.) Ktz. (V. H. l. c. pl. XXXVII, fig. 7; Smith. l. c., p. 16, Tab. II, 15 a; Ktz. l. c. Tab. 6, fig. X). № 1.

Cymbella Ag.

* *Cymbella Anglica* Lagerst. (V. H. l. c. pl. II, fig. 4). № 5.

Тоя видъ е малко сходенъ и съ *C. radiculiformis* Auersw. var. (V. H. l. c. II, fig. 5).

* *Cymbella cymbiformis* Erh. (V. H. l. c., pl. II, fig. 11 a, b, c.). № 5.

¹ Материалитъ по диатомацентъ сж наредени споредъ Pelletan, Deby, Petit et Peragallo „Les Diatomées“.

Cymbella gastroides Ktz. (V. H. I. c. pl. II, fig. 8). № 6.

Екземплярът въ прѣпаратитѣ на автора сж малко по-заострѣн.

Cymbella Tumida Bréb. (V. H. I. c. pl. II, fig. 10). № 5.

За тоя видъ авторътъ се двоуми още и относително поставенитѣ на сжщата таблица видове: *C. cistula* forma minor (fig. 11) и *C. maculata* (Ktz.). fig. 16. № 5.

*** Denticula** (Ktz.) Grun.

* *Denticula tenuis* Kg. (V. H. I. c. pl. XLIX). № 17.

Варietetътъ на вида не е опрѣдѣленъ.

*** Diatoma** (DC) Heib.

* *Diatoma vulgare* Bory (V. H. I. c. pl. L, fig. 3—4; Smith p. 39, Vol. II, Tab. XL, fig. 309). № 17.

Eunotia, Ehr.

* *Eunotia bidens* (Ehr) W. Sm. (Smith. p. 13, Tab. 284 á). № 5.

Българскитѣ екземплари се различаватъ само по това, че са малко по-дългнесте.

* *Eunotia incisa* Greg. var. *obtusiuscula* Grun. (V. H. I. c. pl. XXXIV, fig. 35 B). № 5.

Българскитѣ екземплари, бидейки по-дълги, наподобяватъ още *E. lunaris* Ehr., обаче крайнитѣ нодуси сж напълно като *incisa* var. *obtusiuscula* Grun.

Eunotia lunaris (Ehr.) Grun. var. № 5.

Варietetътъ на вида не е опрѣдѣленъ.

Gomphonema Ag.

Gomphonema acuminatum Ehr. (Smith. I. c., p. 79, Tab. XXIII, fig. 238 á, ä). № 17 var. * *laticeps* V. H. (*G. laticeps* Ehr.) (V. H. I. c. pl. XXIII, fig. 17). № 17.

* *Gomphonema Augur* Ehr. (V. H. I. c. pl. XXIII, fig. 28—29). № 17, който прави прѣходъ къмъ fig. 17.

* *Gomphonema Brebissonii* Ktz? (V. H. I. c. pl. XXIII, fig. 24). № 4.

Тоя видъ много прилича и на *G. Mustela* Ehr. (V. H. I. c. pl. XXIII, fig. 6).

* *Gomphonema Constrictum* Ehr. (V. H. I. c. pl. XXVIII, fig. 6). № 5.

Отъ сжщия видъ има екземплари, които отговарятъ на поставенитѣ фигури въ Smith-овитѣ таблици (Smith. I. c., p. 78, Tab. XXVIII, fig. 236 a, á). № 5.

* *Gomphonema dichotomum* Ktz. (Smith., p. 79, Tab. XXIII, fig. 240 ßa). № 5.

* *Gomphonema Tenellum* W. Sm. (Smith. l. c., p. 80, Tab. XXIX, fig. a, b) № 7. — Разпространена въ твърдѣ обилно количество.

* *Gomphonema ventricosum* Greg. (V. H. l. c. pl. XXV, fig. 13). № 17.

Българскитѣ екземплари отчасть сж по-тънки.

Hantzschia Grun.

Hantzschia amphioxys Grun. (*Nitzschia amphioxys* W. Sm. (Smith. l. c., p. 41, Tab. XIII, fig. 105; V. H. l. c. pl. LVI, fig. 1). № 5.

Има и екземплари като у Ktz. l. c. Tab. 30, fig. 1.

* Meridion Ag.

* *Meridion circulare* Ag. (Smith., p. 6—7, Tab. XXXII, fig. 277 a и 277 β). № 5.

Срѣщатъ се и прѣходни форми къмъ *constrictum*.

Meridion constrictum Ralfs. (V. H. l. c., pl. LI, fig. 15; Ktz. l. c. p. 42, Tab. 29, fig. 81; Smith, p. 7, Tab. XXXII, fig. 278). № 6.

Българскитѣ екземплари по профилната си страна найприличатъ на прѣдставенитѣ фигури въ таблицитѣ на Smith и Ktz. По широката си страна тѣ биватъ или еднакви, или малко по-дълги, или малко по-къси. Тѣ се различаватъ най-много отъ Van-Heurck-овитѣ фигури. Българскитѣ екземплари къмъ долната страна сж силно заострени; при това, надебеляванията не се намиратъ напълно едни срѣщу други, както това е забѣлѣзано у всичкитѣ автори.

Navicula Bory.

* *Navicula affinis* Ehr. (Smith. l. c. p. 50, Tab. XVI, fig. 143 a). № 5.

По-малко се схожда съ образа, прѣдаденъ отъ Van-Heurck Tab. XIII, fig. 5, но срѣдния нодусъ у послѣдния е сжщо като у българскитѣ екземплари; а страничнитѣ ресни и външната контура сж сжщитѣ като на екземпларитѣ у Smith.

Navicula appendiculata Ktz. (V. H. l. c., pl. VI, fig. 18—19). № 29.

Navicula bicapitata Lagerst (V. H. l. c. pl. VI, fig. 14). № 5.

Var. * *hybrida* Grun. (V. H. l. c. pl. VI, fig. 9) № 5.

* *Navicula dicephala* Ktz. (Smith. l. c., p. 53, Tab. XVII, fig. 157 a). № 5.

Navicula elliptica Ktz. (l. c. p. 98, Tab. XXX, fig. 55, само отчасть). № 5.

Българскитѣ екземплари по-вече сж сходни съ сжщия видъ у Van Heurck l. c. pl. X, fig. 10). Не приличатъ обаче на *N. elliptica* Kg. resp. *N. ovalis* W. Smith., p. 48, Tab. XVII, fig. 153.

* *Navicula limosa* Ktz. l. c. p. 101, Tab. 3, fig. L. № 5.

По външния си изглед напълно сходна, само че краищата са по-тъпи. Различава се от Van Neurck-овите фигури главно по това, че няма никакви ръзки по чурупката.

Navicula Mesolepta Ehr. var. **stauroneiformis* V. H. l. c. p. 15, fig. 15. № 5.

По външната си форма българските екземплари напълно сходни с представените на фиг. 10 и 11, а ръзките им съвпадат с у *Stauroneis*.

* *Navicula nodosa* Ehr. (Rabenhosst. Taf. VI, fig. 86). № 5.

* *Navicula radiosa* Ktz. var. *acuta* (= *P. acuta* W. Sm.) (V. H. l. c., pl. VII, fig. 19 и 20; Smith l. c. Tab. XVIII, fig. 171). № 6.

* *Navicula Rhynchocephala* Ktz. (Smith l. c. p. 47, Tab. XVIII, fig. 132 a; V. H. l. c., pl. VII, fig. 31). № 5.

* *Navicula Termes* E. (Rabh. l. c. Taf. VI, fig. 33). № 5.

Navicula viridis Ktz. var. (Smith. l. c. Tab. XVIII, fig. 163 a).

Българските екземплари се отличават най-вече по това, че на гладкото място към сърдата има почти дългеста ромбична форма.

Nitzschia Hass.

Nitzschia Frustulum (Ktz.) Grun. var. (V. H. l. c. pl. LXVIII, fig. LXIX). № 4. — Съвсем дребни и въ обилност.

Срещат се такива екземплари, които по-скоро се отнасят към вариететите от *N. Palea*.

Nitzschia Palea var. *tenuirostris* Grun. (V. H. l. c. pl. LXVIII, fig. 31). № 4. — Между екземплярите се срещат и такива, които са много сходни с *N. intermedia* Hantzsch (V. H. l. c. pl. LXVIII, fig. 10).

Nitzschia Sigmoidea W. Sm. (V. H. l. c. pl. LXIII, fig. 7 a).

За този вид авторът се двоуми между него и *N. sigmoides Habirshawii* (Febiger) forma *brevior* Cuxhaven. (V. H. l. c. pl. LXIII, fig. 4), защото е наблюдавал видът само откъм дясната страна.

Pinnularia Ehr.

Pinnularia major W. Sm. (Smith. l. c. p. 54, Tab. XVIII, fig. 162) № 6.

* *Pinnularia Stauroneiformis* Sm. (Smith. l. c. Tab. XIX, fig. 163 a β). № 5.

* *Pleurosigma* W. Sm.

* *Pleurosigma scalprum* Grun. (V. H. l. c. pl. XX, fig. 31) № 5 и 6.

*** Rhoicosphaenia Grun.**

* *Rhoicosphaenia curvata* (Ktz.) Grun. (Ktz. l. c. p. 85. Tab. 8, fig. II sub *Gomphonema curvatum* var. α *aquaticum* Kg.). № 4.

Срѣща се нарѣдко.

Stauroneis Ehr.

* *Stauroneis amphilepta* Ktz. ? (Ktz. l. c. p. 105, Taf. 29, fig. 16—17). № 6.

* *Stauroneis Linearis* Ehr. (Smith p. 60, Tab. XIX, fig. 193 a). № 5.

Въ сжщность, споредъ автора, тоя видъ, сиречь българскитѣ екземплари заематъ срѣдно мѣсто между *S. Linearis* Ehr. и *S. Smithii* Grun. (V. H. l. c. pl. IV, fig. 10), отъ които малко-много се отклоняватъ: отъ Груновия видъ се отклоняватъ по инѣкъ устроениѣ си заострени краища, а отъ Шмитовия — по инѣкъ устроениѣ си срѣдни изпѣкналости.

Synedra (Ehr.) Kirch.

* *Synedra longissima* Sm. (V. H. l. c. pl. XXXVIII, fig. 3). № 5.

Тая форма по срѣдата си нѣма гладко мѣсто.

* *Synedra lunaris* Ktz. l. c. p. 65, Taf. 15, I и Taf. 13, I 5. № 5.

Synedra Ulna var. *bicurvata* Grun. (V. H. l. c. pl. XXXVIII fig. 8). № 5. Напрѣчнитѣ звѣзди не се виждатъ.

Synedra Sp. № 5.

Surirella D. T.

* *Surirella angusta* Kg. (V. H. l. c. pl. LXXIII, fig. 13). № 5.

* *Surirella linearis* W. Sm. (Smith l. c., p. 31, Tab. VIII, fig. 58 и 58 á). № 5.

Surirella ovata Kg. (V. H. l. c. pl. LXXIII, fig. 5—6, 7; Smith. p. 33, Tab. IX, fig. 70; Ktz. l. c. Taf. 7, fig. IV g). № 5.

* *Surirella splendida* Ehr. f. *minor* (V. H. l. c. pl. LXXII, fig. 4). № 5.

Въ списъка на родоветѣ, що фигуриратъ въ трайнитѣ прѣпарати на покойния, сж отбѣлзани още слѣднитѣ родове, безъ да е опрѣдѣленъ нѣкакъвъ видъ за кой да било отъ тѣхъ: * *Campylodiscus* Grun., * *Cocconeis* Grun., * *Cyclotella* Ktz., * *Encyonema* Ktz., * *Epithemia* (Bréb.) Ktz., * *Fragillaria* Lyngb., * *Melosira* (Ag.) D. T., * *Odontidium* Ktz., * *Tabelaria* Ehr. и * *Van Heurckia* Bréb.

Fungi

Uredineae.

Aecidium.

Aecidium Euphorbiae Pers. Бърху *Euphorbia* Sp. Отъ София.

Tremellineae.

Tremella (Dill.) Fries.

Tremella mesenterica Retz. При Лепеница (Чепинско-Родопи).

Hydnei.

Hydnum Linné.

Hydnum repandum Linné. Отъ Чепино.

H. imbricatum Linné. Върху пжнь отъ върба. До Герман мѣнастиръ.

Polyporei.

Merulius Haller.

Merulius Lacrymans. (Wulf.), Rabh. „Kr. Fl.“ Pilze I, p. Отъ пода на една кжца въ София.

Polyporus Micheli.

Polyporus Sp. — По сѣнчестия пжть на малкия пѣськ Чамъ-кория.

Boletus (Dill.) Linné.

Boletus scaber Bull. Заедно съ други видове въ долината р. Бистрица до Чамъ-кория (Самоковско). Юли 1899.

Boletus Satanas Lenz. Нарѣдко се срѣща въ гориститѣ смърч райони на Чамъ-кория. Тукъ е имало случаи на утравене отъ

Boletus Piperatus Bull. По влажнитѣ сѣнчести мѣста на Чамъ-кория. Юли 1899.

Boletus bovinus Linné. На сжщитѣ мѣста прѣзъ сжщото врѣме.

Agaricini.

Russula Pers.

Russula alutacea Pers. — Отъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Горското училище въ Чамъ-курия. Августъ 1899.

Боята на тая гжба бива различна, а месото ѝ малко славо и хрупкаво.

Russula fragilis Pers. (*Agaricus fragilis* Pers.) (Krombh. Schwärz. Taf. 64, Fig. 15 и 16).

По сухитѣ борикови хрсталаци на Арабѣ-чалѣ (Чепинско).
Юли 1902.

Russula aeruginea Fries. (Krombh. I. c. Tab. 67, fig. 1—10).

Отъ сѣнчеститѣ мѣста на смърчовитѣ гори въ Чамѣ-курия
(събралъ Ю. Милде).

Russula foetens Pers.

Отъ сѣнчеститѣ мѣста на смърчовитѣ гори въ Чамѣ-курия.
Августъ 1899.

Месото на тая гѣба е люто, а миризмата ѝ изврънредно не-
приятна.

Russula sanguinea (Bull.) Rabh. I. c. I p. 536. *Agaricus ruber* Friss
(Krombh. I. c. Taf. 65, fig. 16).

На сѣщото мѣсто.

Russula densifolia Gillet. ?

На сѣщото мѣсто.

Russula citrina Gillet. ?

По почвата на смърчовитѣ гори при горското училище въ
Чамѣ-курия. Юли 1899.

Russula punctata (Purpur-Täubling). (Krombh. I. c. Tab. 66,
fig. 20—23).

По сѣнчеститѣ мѣста на смърчовитѣ гори въ Чамѣ-курия.
Юли 1897.

Lactarius Fries.

Lactarius Sp.

По сѣщитѣ мѣста въ Чамѣ-курия. Августъ 1899.

Agaricus Linné.

Agaricus acris (Bolt.) (A. acris Fries) Rbh. I. c. I, p. 550.

Отъ сѣнчеститѣ смърчови гори на Чамѣ-курия. Юли 1897.

Agaricus Procerus Scr.

Между папратитѣ при малкия пѣсъкъ въ Чамѣ-курия. Ав-
густъ 1899 г.

Agaricus Muscarius Linné.

По склоноветѣ на Витоша.

Agaricus ionus (Krombh. I. c. Taf. 71, fig. 7—8).

Отъ сѣнчеститѣ мѣста на смърчовитѣ лѣсове при пѣсъка и
Горското училище въ Чамѣ-курия.

Phalloidei.

Phallus Micheli.

Phallus impudicus Linné.

На нѣколко мѣста подъ смърчовитѣ гори на Чамѣ-курия (съ-
бралъ Д-ръ Ст. Петковъ). Августъ 1897.

Lycoperdinei.**Lycoperdon** Tournefort.*Lycoperdon Bovista* Linné (*Bovista gigantea* Nees).

Отъ Погановския мѣнастиръ.

Geaster Micheli.*Geaster coliformis* (Dicks) Rabh. l. c. I, p. 909.

Събралъ студентътъ Ст. Петевъ въ околността на Шу

Geaster hygrometricus Fries.

Отъ много мѣста въ Софийско. Лепеница (Чепино).

Exoasci.**Exoascus** Fuckel.*Exoascus Pruni* Fuckel.Върху *Prunus domestica* въ София.*Exoascus deformans* Berk.Върху листа отъ *Persica vulgaris* въ София.**Erysipheae.****Sphaerotheca** Léveillé.*Sphaerotheca panosa* (Wallr.), Rabh. l. c. II, p. 26. Sp. posa Lev.Това е тъй нарѣчената бѣла плѣсень, намѣрена върху видъ *Morchella*.**Erysiphe** (Hedw.) DC.*Erysiphe communis* Fries.Върху *Convolvulus arvensis* (Телеграфчето).**Нуросреаеае.****Claviceps** Tul.*Claviceps purpurea* (Fries) Rabh. l. c. II, p. 146.**Xylarieae.****Xylaria** Hill.*Xylaria Hypoxylon* (Lin.) Rabh. l. c. II, p. 872.**Discomycetes.****Bulgaria** Fr.*Bulgaria inquinans* Fr.

Върху стари мрътви джбови стебла, донесени въ София

Peronosporaceae — Planoblastae.

Cystopus Lev.

Cystopus candidus (Pers.) Lev.

Върху *Capsella Bursa pastoris* въ Куру-багларъ (София).

Terfeziaceae.

Choiromyces Vittadini.

Choiromyces maeandriiformis Vittadini.

По сѣнчеститѣ мѣста на смърчовитѣ лѣсове въ Чамъ-курия.

Тоя видъ се срѣща до половина или съвсѣмъ скритъ въ почвата. Юли 1899.

По запазенитѣ въ спиртъ и формолъ материяли сж отбѣлѣзани *grosso modo* още родоветѣ: *Peziza*, *Morchella*, *Pilobolus* (съ видъ *P. longipes*), *Clavaria*, но безъ да има опрѣдѣление на видоветѣ.

Lichenes.¹

Alectoria jubata (L.) Ach. α *prolixa* (Ach.) Th. Fr.; *Evernia prunastri* (L.) Ach.; *Ramalina fraxinea* (L.) Ach.; *Cladonia furcata* (Huds.) Hoffm. var., *Cladonia pyxidata* (L.) Fr., *Cladonia Fimbriata* (L.) Fr. f. *cornuta* Flk.; *Cetraria islandica* (L.) Ach.; *Physcia stellaris* (L.) Nyl.; *Sticta pulmonaria* Ach.; *Peltigera horizontalis* (L.) Hoffm.; *Peltigera apthosa* (L.) Hoffm.; *Peltigera canina* (L.) Schaer.; *Gyrophora hirsuta* Ach., *Gyrophora Spodochra* Ach., *Gyrophora murina* Ach.; *Endocarpon miniatum* (L.) Ach.; *Lecanora subfusca* (L.) Ach. и *Anaptichia ciliaris* Ach.

Dicotyledones Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis L.

Clematis recta L. По Куру-багларъ и ливадитѣ между селата Княжево и Бояна.

Clematis integrifolia L. При с. Кара-Мустафаларе (Овчехълмска околия), по Софийското поле и нѣйдѣ по склонветѣ на Витоша.

¹ Понеже съ изключение само на два-три, всички останали видове сж помѣстени въ статията на С. Казанджиевъ, то, безъ да прибѣгваме къмъ систематически редъ, само ги отбѣлѣзваме като видове, опрѣдѣлени отъ покойния професоръ, прѣди публикуването на Казанджиевата статия.

Pulsatilla Mill.

Pulsatilla vernalis Mill. По върховетъ и скалиститъ склона на Шишковица, по пътя за Еди-гьолскитъ езера и около Чантепе подъ Урдина рѣка (Рила-планина).

Тоя видъ е сравняванъ отъ авторътъ съ var. *rosella* Th. и нахождащъ се въ „Herb. Europ. Baenitz“, отъ който напълно се отличава по листата. Отговаря на прѣдставения въ Reichenbacher germ. — LIX, n° 4660) и напълно се схожда съ екземпляритъ, срани отъ Joh. Pichler по високитъ Тиролски Алпи.

Pulsatilla vulgaris Mill. По Хамъзлъка (Силистренско); видъ вѣроятно е събиранъ отъ Д. Михайловъ.

Pulsatilla grandis Wender. По голитъ ридове на Курилов манастиръ (Софийско), също и отъ Силистренско (Д. М.).

Pulsatilla pratensis Mill. Отъ Кара-Бурунъ (Силистренско (Д. М.).

Тоя видъ авторътъ е сравнявалъ съ Чешки екземплярни околността на гр. Прага.

Hepatica Mill.

Hepatica tribola Gil. (*Anemone hepatica* L.). Въ околността на Черепишкия манастиръ и въ Чепинско.

Adonis L.

Adonis aestivalis L. (*A. citrina* Hoffm.). По нивитъ при с. Манъ (Софийско) и въ Кюстендилъ. — По нивитъ при с. Германъ се срѣща отъ сжщия видъ и оная форма, която отговаря на *Miniata* Jacq.

Thalictrum L.

Thalictrum aquilegifolium L. — Куру-багларъ; Бърдо-планина с. Клисура-Власина махла; пл. Църна-трава (Д. М.); Осогово планина (Д. М.); Брезникъ и Трънъ.

Thalictrum simplex L. — Между Дупница и Самоковъ, и Бѣли-Искъръ надъ Самоковъ и въ околността на Германов манастиръ.

Ficaria Huds.

Ficaria ranunculoides Rth. (*Ranunculus Ficaria* L.). — Между с. Аратмаджа и Гюлеръ-къой, както и при Хамъзлъка и Канада (Силистренско. Д. М.).

Ranunculus L.

Ranunculus caltaefolius Jord. Силистренско (Д. М.).

Ranunculus crenatus W. K. По Сарж-гьолския чалъ (Чадъръ-тепе), между Мусала и Марицинитѣ чалове, по склоноветѣ на Едигьолскитѣ езера и по Сунгурли-чалъ.

Ranunculus Sprunnerianus Boiss. Около Бачковския мѣнастиръ.

Ranunculus oxyspermum M. B. По полетата на с. Сотира при градъ Сливенъ.

За гр. Сливенъ се споменува и въ „Fl. blg.“.

Ranunculus millefoliatus Wahl. При с. Ехларе и надъ с. Романъ.

Ranunculus lanuginosus L. По Ямболския Бакърлъкъ.

Ranunculus velutinus Ten. Въ едно усойничево мѣсто край гората при с. Ени-махла.

Ranunculus polyanthemus L. По ливадитѣ при кладенчето на Шипчанското шосе (Ив. Нейчевъ).

Ranunculus acris L. Между Беледие-ханъ и Костинъ-бродъ, по Бърдо-планина надъ Германския мѣнастиръ, между София и Казичане.

Ranunculus auricomus L. По сѣверо-източнитѣ поляни на Люлинскитѣ склонове.

Ranunculus repens L. При Пазарджикъ.

Ranunculus arvensis L. Софийско. Въ „Fl. blg“ се споменува за цѣла България.

Ranunculus velatus Hal. По пасбището на Узана (И. Н.).

Ranunculus Sp. Отъ околността на с. Слатина.

Тоя видъ прилича до нѣкъдѣ само на *R. Flammula* L. (Reichenb. „Fl. germ“. n° 4595).

Batrachium Gray.

Batrachium trichophyllum F. Sz. Текира.

Batrachium aquatille L. По блатата до Текира, между София и Казичане, при Ехларе и въ с. Клисуре-Власина-планина; сжщо и отъ Рахманларе (Г. Т.).

Ceratocephalus Mch.

Ceratocephalus falcatus Pers. При Аликочово (Пазарджикъ).

Ceratocephalus orthoceras DC. При гр. Силистра (Д. М.).

Isopyrum L.

Isopyrum thalictroides L. Бѣльово и Ехларе.

Helleborus L.

Helleborus odorus W. K. Отъ с. Рахманларе (Карловска околия).

Aquilegia L.

Aquilegia Haenkeana Koch. По планинитѣ около Бачковския мѣнастиръ.

Aquilegia aurea Ika. По Марицинитѣ чалове (Манчо-чалъ) — Мусала се споменува въ „Fl. blg.“.

Aconitum L.

Aconitum Napellus L. Шипка.

Delphinium L.

Delphinium consolida L.¹⁾ По нивитѣ въ Софийско. — Въ блг.“ се споменува като обикновенно за цѣла България.

Delphinium orientale Gay. Между Гинци и Бучино. — Споменува се още за много мѣста, които сж отбѣлзани въ „Fl. blg.“.

Delphinium halteratum Sm. Надъ гр. Станимака.

Delphinium fissum W. K. По Чепънътъ при с. Драгоманъ.

Delphinium divaricatum Ldb. Етикетътъ липсува, та оставено извѣстно гдѣ е събранъ.

Actaea L.

Actaea spicata L. Чамъ-курия (Самоковско) и по Вѣтрени бѣлканъ.

Berberideae Vent.

Leontice L.

Leontice Leontopodium L. — Изъ нивитѣ на Лозенъ-градъ (бралъ Ат. Магѣвъ).

Nymphaeaceae DC.

Nymphaea L.

Nymphaea alba L. Въ бившето Драгоманско блато.

Nuphar S. et Sm.

Nuphar luteum Sm. По Алдемирскиѣ блата при гр. Маджарска (Д. М.).

Papaveraceae DC.

Glaucium Scop.

Glaucium luteum Scop. (Boissier „Fl. or.“ 1 p. 122). Поцитѣ при Анхияло и Бургасъ. Но името *G. flavum* Cr. се споменува за Бургасъ и Созополъ въ „Supl. Fl. blg.“.

Glaucium corniculatum L.* γ *rubrum* Boiss. При гр. Айто

Нурескум L.

Нурескум procumbens L. (*H. glaucoscens* Guss.). При гр. Маджарска джикъ.

¹ Отъ сжщия видъ фигурира и единъ var. неопредѣленъ.

Hypecomn grandiflorum Benth. Заедно съ тоя видъ е опрѣдѣленъ за сжщото мѣсто и вида *H. pseudograndiflorum* Petr., който вече е прѣдставенъ въ „Fl. blg.“ за Бунарджикъ-тепе при Пловдивъ.

Fumariaceae DC.

Corydalis DC.

Corydalis solida SW. При с. Княжево. При с. Рахманларе (Г. Т.).

Corydalis Slivenensis Vel („Fl. blg.“ p. 20). По краищата на храсталацитѣ до Кориловския мѣнастиръ.

Corydalis bicalcara Vel („Fl. blg.“ p. 20). По сжщитѣ мѣста като прѣдседния съ твърдѣ вариращи листа.

Corydalis balcanica Vel. („Fl. blg.“ p. 20). По сжщитѣ мѣста.

Cruciferae Juss.

Barbarea Br.

Barbarea vulgaris L. При с. Желюша (Царибродско) и при с. Баня.

Turritis L.

Turritis glabra L. По Дълбокъ-долъ при Перушица (Родопитѣ).

Arabis L.

Arabis auriculata Lam. При Татаръ-Пазарджикъ.

Arabis alpina L. Отъ градината.

Arabis albida Stev. По Марицинитѣ чалове, надъ изворитѣ на р. Марица.

Arabis procurens W. K. При с. Рахманларе (Карловско — Г. Т.) и по засѣненитѣ скали на Черепишкия мѣнастиръ.

Nasturtium Br.

Nasturtium silvestris R. Br. При гр. Пазарджикъ.

Cardamine L.

Cardamine hirsuta L. Въ храсталацитѣ при Бѣльовската станция.

Cardamine acris Grsb. По Църна-трава (Плана), Руй-планина и алпийскитѣ мочурливи край-поточни мѣста на Тетевенския балканъ.

Cardamine amethystea Pč (= *C. rivularis* Schur). По мочурлитѣ и поточни мѣста на р. Чавча.

Етикетътъ на тоя видъ е придруженъ отъ слѣдната забѣлѣжка на автора: „Това рѣдко за Европа растение намѣрихъ по Костенецкия балканъ (въ долината на р. Чавча (Айдаръ-дере) въ района на клѣкашитѣ и по склоноветѣ на Мечий-Валокъ, край пѣтя,

който отъ долината на Кр.-рѣка води за Помочина-поляна) Радоилския балканъ, въ долината на р. Марица. — Събр екземплари иматъ продължени и разклонени коренища, по се прѣкрѣпять надебелѣли рапончести корени, чиито краи продължаватъ въ много дълги влакна. Отъ коренищата се ватъ продълговати влѣчещи млади тънки корени. Цвѣтове главицитѣ сж зарѣсто разположени и нѣкои отъ тѣхъ дори всѣмъ бѣли. Трѣбицитѣ на тичинкитѣ сж обагрени интенз синьо*.

Cardamine pratensis L. *forma!* По мочурливитѣ ливадни подъ с. Драгалевци, до Витоша.

Тоя видъ по всѣка вѣроятность е *C. Haupeana* Welw. (*C. pili* Vel.) „Fl. blg.“, p. 29 и Supl. p. 17.

Dentaria L.

Dentaria bulbifera L. По вѣтренския балканъ (Д. М.).

Malcolmia R. Br.

Malcolmia Jurischiçi Petrov. При Погановския мѣнастиръ

Alliaria Scop.

Alliaria officinalis L. По Осоговската планина (Д. М.) и Черепинския мѣнастиръ.

Sisymbrium L.

Sisymbrium Sophia L. При Черепишкия мѣнастиръ.

Sisymbrium Columnae Jcq (*S. orientale* L.). Край желѣзни между Бѣльово и Саранъ-бей.

Lunaria L.

Lunaria biennis. Mch. При Рахманларе (Г. Т.).

Cochlearia.

* *Cochlearia microcarpa* L. Айдемирското блато (Д. М.).

Етикетътъ на тоя видъ датира отъ 7/V 1894 и съдържа нята забѣлжка на автора: „до сега това растение е било нрано само отъ Grisebach при Енос въ Тракия, но Boissier виждалъ самото растение. — Растението е ново за сѣверна гария*.

Draba L.

Draba muralis L. При Карлово.

Draba verna L. Всѣкждѣ около София и Т.-Пазарджикъ.

Както въ „Fl. blg.“ се отбѣлзва тоя видъ е обикновенъ, пространенъ всждѣ изъ България.

Alyssum L.

Alyssum saxatile L. По канаритѣ на с. Айфатарѣ-Пандѣкли (Силистренско Д. М.).

Lepidotrichum Vel et Born.

Lepidotrichum Uechtrizianum Born. По пѣсъцитѣ до Месемврия.

Camelina Cr.

Camelina rumelica Vel. При Татарѣ-Пазарджикѣ.

Thlaspi L.

Thlaspi perfoliatum L. При Т.-Пазарджикѣ.

Thlaspi goesingense Halácsy. Обилень при Черепишкия мѣнастирь.

Thlaspi affine Schott et Kty. (*T. alpinum* Griseb.) Boissier „Fl. or.“ I p. 327. При с. Драгоманѣ и по Витоша.

Тоя видѣ е сѣщия *T. Kovácsii* Heuff. („Fl. b!g.“ p. 44).

Thlaspi praecox Mulf. При Бѣльово.

Senebiera Poir.

Senebiera Coronopus L. Сеймень—Сливень.

Hutschinsia R. Br.

Hutschinsia petraea R. Br. При Т.-Пазарджикѣ.

Neslia Dsv.

Neslia paniculata Dsv. Доста разпространено покрай нивитѣ около Черепишкия мѣнастирь.

Calepina Dsv.

Calepina Corvini Dsv. Таушанѣ-тепе?

Cistineae DC.**Helianthemum G.**

Helianthemum aelandicum DC. Побитѣ-камѣкъ.

Helianthemum Fumana Mill. (*Fumana procumbens* Dunal). По Киречѣ-Алания.

Violariae DC.**Viola L.**

Viola hirta L. По хрусталацитѣ на Драгоманския „Чепънѣ“ и при Перникѣ.

Viola odorata L. Въ хрусталицитѣ по склоноветѣ на ридоветѣ надѣ Царибродската станция.

Viola alba Bess. По сѣщитѣ мѣста.

Viola mirabilis L. По сжщитѣ мѣста и по Драгоманския
„Чепънъ“.

Viola canina L. По планина Църна-Трава и по Руй-пла

Viola pumila Chaix (*V. pratensis* M. K.). По ливадитѣ на
гоманското блато.

Viola biflora L. По Елени-врѣхъ и по Дупката (О
могила).

Viola orbelica Panč. По Ново-селския балканъ.

Въ хербария фигурира и *V. heterophylla* Bertol (*V. g*
Sibth. et Sm., Boissier Fl. or. I. p. 463), но не е отбѣлѣзано от
сж събрани.

Viola tricolor L. Между Бачковския мѣнастиръ и с. Нарѣ

Droseraceae DC.

Drosera L.

Drosera rotundifolia L. Край разливитѣ на р. Искъръ п
моковското поле (Д-ръ Петковъ).

Parnassia L.

Parnassia palustris L. По Чамъ-курия при Самоковъ.

Silenaceae Lindl.

Lychnis L.

Lychnis flos-cuculi L. По Куру-багларъ.

Viscaria Roehl.

Viscaria atropurpurea Griesb. Всждѣ по Софийско.

Silene L.

Silene otites L. По Витоша.

Silene inflata Sm. Всждѣ по Софийско.

Silene Asterias Grsb. По изворитѣ между върховетѣ Го
станъ и Вильо-кьюю (Д. М.).

Silene quadridentata var. *pudibunda* Boiss. По мочурли
мѣста въ долината на р. Ибаръ.

Silene pusilla W. K. Въ засѣнени пукнатини на скалит
Троянския балканъ.

Silene longiflora Ehrh. Между Чепеларе и Бѣла черква.

Silene compacta Fisch. Между Бачково и с. Нарѣченъ.

Saponaria L.

Saponaria officinalis L. Горублене.

Vaccaria Meh.

Vaccaria grandiflora Mch. При Бучино и Горублене.

Gypsophila L.

Gypsophila illirica Boiss. — Въ околността на Пловдивъ.

Dianthus L.

Dianthus petraeus W. K. При Цървенено (Тетевенъ), Конювската-планина, Гребенъ-планина при с. Искрецъ и по скалитъ надъ с. Власи (Погановския мѣнастиръ).

Dianthus microlepis Boiss. По Котлинитъ въ Костенския балканъ и по Осоговската планина (Д. М.).

Dianthus aridus Jka var. *puberulus* Vel. При Ямболъ.

Dianthus pubescens S. S. При Станимака и Айтосъ.

Dianthus deltoides L. По Карлъка въ Родопитъ.

Dianthus armeriastrum Wolf. При с. Германъ и Бучино.

Dianthus tenuiflorus Griseb. При с. Бучино и по Татаръ-Пазарджишкото поле.

Dianthus barbatus L. Въ храсталацитъ и горитъ край с. Княжево. — За Витоша и Люлинъ е отбѣлѣзанъ въ „Fl. blg.“.

Dianthus pinifolius Sib. При Чепеларе и Пловдивъ.

Dianthus tristis Vel. При Белмекенъ (Костенския балканъ).

Dianthus capitatus DC. При Плѣвенъ доста разпространенъ.

Dianthus cruentus Griseb. Въ околността на Станимака.

Dianthus sanguineus Vis. По Конювица до Суходолъ.

Dianthus mæsiacus Vis. При Нарѣченъ и Чепеларе.

Alsinaceae DC.**Malachium** Fr.

Malachium aquaticum Fries. При гр. Орѣхово, край Дунава (Тоню Петковъ).

Holosteum L.

Holosteum umbellatum L. Въ Локорско, при Бѣльово и Драгоманъ.

Moehringia (L.).

Moehringia trinervia Clairv. Отъ Бокойския баиръ при Габрово (И. Н.).

Moehringia pendula Wk. По Соколовецъ, не далечъ отъ пжтя, който води отъ Костенецъ за Котлинитъ.

Arenaria L.

Arenaria rotundifolia M.B. По Витоша.

Alsine Wahlenb.

Alsine verna Bartl. По Шишковица (Рила).

Sagina Loefl.

Sagina procumbens L. По Карлъка и Костенския балканъ.

Spergula L.

Spergula Morisonii Bor. [*S. pentandra* L. (*S. Koch.*)]. Пет ниви при Габрово (И. Н.).

Lineae DC.**Linum L.**

Linum corymbulosum Rchb. Между с. Яхларе и Красново.

Linum nervosum WK. По ливаднитъ мѣста между храситъ, близо до с. Горни-Дѣбникъ (Плѣвенско).

Malvaceae Br.**Lavatera L.**

Lavatera thuringiaca L. При мѣнастира „Св. Тодоръ“ при Перушица (Г. Т.).

Malva L.

Malva rotundifolia L. На сѣщото мѣсто, събралъ сѣщия.

Hypericineae DC.**Hypericum L.**

Hypericum rhodopaeum Friv. При Чепеларе и между Чепеларе и Гела (Родопитъ).

Hypericum olympicum L. Между Чепеларе и Гела.

Hypericum hirsutum L. Край пѣтя отъ Царибродъ за Пловдивския мѣнастиръ (за Царибродъ се спом. въ „Fl. blg.“) и мѣстата Баня и Месемврия(?).

Hypericum atomarium Boiss. При Станимака.

Hypericum Richeri Will. По трѣвиститъ склонове между Костенския балканъ и Перушица надъ снѣжнитъ соспи въ Костенския балканъ.

Acerineae DC.**Acer L.**

Acer tataricum L. При с. Кокалене.

Acer Pseudo-Platanus L. Между Чепеларе и Бѣла-Черква.

Acer campestre L. На сѣщото мѣсто.

Екземпляритъ отъ това мѣсто малко се различаватъ отъ пичния видъ.

Acer monspessulanum L. При Рахманларе, по Стара-планина (Г. Т.).

Acer platanoides L. На същото мѣсто като прѣдшестващия. Още между Чепеларе и Бѣла-Църква (Родопитѣ) и въ горитѣ при Кокаленския мѣнастиръ.

Acer macropterum Vis. Въ долината на Крива-рѣка, близо до Рилския мѣнастиръ.

Balsamineae A Rich.

Impatiens L.

Impatiens noli tangere L. При с. Долна-баня.

Oxalideae DC.

Oxalis L.

Oxalis acetosella L. По Стара-планина при Рахманларе, при Погановския мѣнастиръ, Курвински Ломъ (Станимировъ) и по Глошка-планина (с. Горна-Лисина. Д. М.).

Oxalis corniculata L. (Безъ цвѣтове) (?). Въ Софийско и Пазарджикско.

Zygophylleae Br.

Tribulus L.

Tribulus terrestris L. При Търново-Сейменъ.

Rutaceae Juss.

Dictamnus L.

Dictamnus albus L. (*D. fraxinella* Pers.). При Орѣхово край Дунава (Т. П.).

Haplophyllum Juss.

Haplophyllum Biebersteinii Spach. Ченге, Сливенъ и Текиря.

Celastrineae R. Br.

Evonymus L.

Evonymus verrucosus Scop. При Т.-Пазарджикъ.

Papilionaceae L.

Genista L.

Genista tinctoria L. var. β *stenophylla* Boiss. (Безъ цвѣтове) (?). По скалиститѣ мѣста въ листнатитѣ гори при постницата на Рилския мѣнастиръ.

Cytisus (L).

Cytisus austriacus L. При с. Нарѣченъ и Чепеларе.

Cytisus absinthyoïdes Jka. Върху голитѣ склонове на нитѣ до Мечу-Валокъ въ Костенския балканъ.

Trifolium L.

Trifolium supinum Savi (Boiss. II p. 126). При Карнабатъ.

Trifolium leucantum MB. При Созополъ.

Trifolium subterraneum L. При политѣ на Бунарджи Пловдивъ.

Trifolium procumbens L. α *majus* Koch. По сухитѣ мѣста Габрово (И. Н.).

Trifolium procumbens β . *minus* Koch. (Rchb. „Fl. germ.“ 122, II). По сухитѣ пѣсъчливи мѣста въ Габрово (И. Н.).

Lotus (L).

Lotus corniculatus L. var α *tenuifolius* Kitt. (L. *fenuifolius* „Fl. germ.“ XXII, 130 III и IV). По ливадитѣ при Т.-Пазарджи.

Glycyrrhiza L.

Glycyrrhiza glabra L. var. α *typica* Boiss. — Намѣрена при урочището на р. Янтра отъ Н. Ц. В. Княза.

Astragalus L.

Astragalus Arnacantha MB. При гр. Айтосъ.

Това растение е сравнявано съ екземплари отъ Кримъ.

Astragalus dasyanthus Poll. Въ околността на гр. Орхидеи при Дунава (Т. П.).

Astragalus Wulfenii Koch. При Нарѣченъ и Чепеларе.

Astragalus pugioniferus Fisch. При Бачковския манастир. Въ „Fl. blg.“ е установенъ за околността на Станимакъ.

Astragalus angustifolius Lam. α *genuinus* Boiss. По склоновете на варовититѣ ридове при с. Чокуркой (Родопитѣ).

Lathyrus L.

Lathyrus Cicera L. Край желѣзницата до тунела срѣщу пишкия манастиръ (въ дефилето на р. Искъръ).

Rosaceae Juss.

Potentilla L.

Potentilla obscura Lehm. Отъ Ехларе.

Potentilla argentea L. Отъ Перушица (Г. Т.).

Potentilla Tormentilla Sibth. По пасбището на Бузлуджа (Л. С.).

Potentilla micrantha Ramond. Въ околността на Бѣльо (Л. С.).

Potentilla verna L. Отъ ботаническата градина.

Geum L.

Geum inclinatum Schl. (*G. pyrenaicum* Koch. По Карлъка въ Родопитѣ.

Това е бастарда *G. rivale-montanum* (Hallier Fl. von Deutschl. 25, p. 181).

Waldsteinia W.

Waldsteinia geoides Willd. Край пѣтя отъ Царибродъ за Погановския мѣнастиръ (Д-ръ Петковъ).

Alchemilla (L).

Alchemilla vulgaris L. δ . *Biebersteinii* Boiss. По високитѣ планински полени на Белмекенъ и Чавча (Косненския балканъ).

Onagrarieae Juss,**Epilobium L.**

Epilobium montanum L. При Перушица.

Epilobium origanifolium Lam. По мочурливитѣ мѣста и край рѣката, която изтича отъ езерата при Шишковица. (Рила-планина). За Рила тоя видъ изобщо се отбѣлзва вече въ „Fl. blg.“ p. 182.

Trapa L.

Trapa natans L. Айдемирското блато (Силистренско. Д. М.).

Ceratophylleae Gray.**Ceratophyllum L.**

Ceratophyllum submersum L. Въ околността Курило, край Искѣра.

Lytrarieae Juss.**Lythrum L.**

Lythrum hyssopifolium L. При Бургасъ.

Peplis L.

Peplis Portula L. По пѣтя отъ Самоковъ за Бѣли-Искѣръ.

Portulacaceae DC.**Montia L.**

Montia fontana L. По Карлъка въ Родопитѣ.

Paronychieae St Hil.**Herniaria L.**

Herniaria glabra L. При Пирдопъ.

Herniaria hirsuta L. Отъ Габрово (Петкови ниви. — И. Н.).

Crassulaceae DC.

Sempervivum L.

Sempervivum montanum L. По скалиститѣ мѣста въ доли на Бѣли-Искъръ, надъ едноименното село.

Sempervivum ciliatum Rapč. По пукнатинитѣ на скалитѣ р. Водена до Кокаленския мѣнастиръ.

?* *Sempervivum globuliferum* L. (*S. soboliferum* Sims). По литѣ близо до с. Бистрица (Дупнишко).

Sedum L.

Sedum album L. При с. Перушица (Г. Т.).

Sedum Ceraea L. При Перушица, Пирдопъ и по Аланя (Г. Т.).

Sedum glaucum WK. При с. Перушица (Г. Т.).

Sedum atriplexcaule DC. Отъ Южна Македония (Kellerer).

Grossularieae DC.

Ribes L.

Ribes petraeum Wulf. Въ долината на р. Чавча.

Saxifragaceae L.

Saxifraga L.

Saxifraga coriophylla Griseb. По пукнатинитѣ на скалитѣ Побитѣ-камѣкъ на Троянския балканъ.

Saxifraga tridactylites L. Край Драгоманското блато и Кир Аланя. Има я и по скалиститѣ мѣста при Черепишкия мѣнастиръ.

Въ хербария фигурира и единъ новъ за науката видъ *S. dinandi* Kellerer. Тоя видъ е намѣренъ отъ г. Kellerer по пукнатинитѣ на варовититѣ южни скалисти склонове на Пиринъ планъ въ горския поясъ надъ с. Банско (15/II 98 г.) и на етикетътъ с. Георгиевъ е отбѣлзвалъ: „Legit Kellerer, Det. Dr St. Gheorghiu”. Диагнозата обаче не придружава вида. Тоя видъ е съ хубави монено-жълти цвѣтове.

Saxifraga luteoviridis Sch. Ку. Въ околността на Бачковъ.

Chrysosplenium L.

Chrysosplenium alternifolium L. По околността на Коприщица (Г. Т.).

Umbelliferae Juss.

Lasarpitium L.

Lasarpitium Siler L. По Драгоманския „Чепънъ“.

Torilis G.

Torilis microcarpa Bess. Между с. Нарѣченъ и Чепеларе.

Angelica L.

Angelica silvestris L. По брѣговетѣ на р. Чавча въ Костенския балканъ.

Ferulago K.

Ferulago galbanifera Koch. При изворитѣ на р. Тѣжа.

Oporonax K.

Oporonax orientale Boiss. Въ околноститѣ на Бургасъ. За това мѣсто отбѣлѣзанъ и въ „Fl. bulg.“

Heracleum L.

Heracleum ternatum Vel. Въ района на клекашитѣ по долината на р. Бистрица (Рила).

Seseli L.

Seseli tortuosum L. Въ околността на Рахманларе (Г. Т.).

Seseli campestre Bess. По ливаднитѣ мѣста на храсталацитѣ между Телишъ и Горни-Джбникъ.

Тоя видъ е отбѣлѣзанъ отъ проф. Валеновски въ седмия му приносъ за българската флора отъ 1899.

Seseli varium Trev. При Станимака.

Apium L.

Apium graveolens L. Между Станимака и с. Нарѣченъ.

Bupleurum L.

Bupleurum commutatum Boiss. Между Станимака и с. Нарѣченъ.

Bupleurum asperuloides Heldr. Между Месемврия и Емине.

Bupleurum Baldense Host (Boissier „Fl. or.“ II, p. 448). По трѣвисти мѣста на скалиститѣ планински склонове отъ лѣви брѣгъ на р. Заврачица, надъ чарковетѣ.

Bupleurum glutaceum S. S. При Бургасъ.

Loranthaeae Don.**Loranthus L.**

Loranthus europaeus L. (на джбъ). Рахманларе (Г.).

Caprifoliaceae Rich.**Adoxa L.**

Adoxa Moschatellina L. На Мургашъ на западъ отъ стражарската барака (Д-ръ Петковъ).

Rubiaceae Juss.

Galium L.

Galium anisophyllum Vill. По скалиститѣ мѣста на бантъ чалъ.

Asperula L.

Asperula galioides MB. Между Ехларе и Красново (Г. Т.)

Asperula cynanchusa L. По Побитѣ-камъкъ.

Dipsaceae DC.

Knautia Coult.

Knautia magnifica Boiss. По планинскитѣ ливади въ долъ на р. Марица, надѣ чарковетѣ, въ района на клекашитѣ и човетѣ.

Compositae L.

Senecio (L).

Senecio erraticus Bert. При Пороса (Бургасъ).

Senecio carpaticus Herb. По Елени-връхъ (надѣ Рилскии настиръ. — Д-ръ Петковъ).

Senecio transilvanicus Boiss. На сжщото мѣсто.

Anthemis L.

Anthemis carpatica WK. β var. *cinerea* Рапч. По високитѣ на надѣ Еди-гьолъ (Д-ръ Петковъ).

Achillea L.

Achillea pseudopectinata Јка. По Алабакъ.

Achillea depressa Јка. При Станимака.

Achillea tomentosa L. var. По Алабакъ и при Айтось.

Artemisia L.

Artemisia Caucasica Willd. Между Карнабатъ и Айтось.

Artemisia nitida Bert. По пукнатинитѣ на скалитѣ по П (Македония) (Kellerer).

Gnaphalium (L).

Gnaphalium Leontopodium G. (*Leontopodium Alpinum*) По източнитѣ голи варовити скали на единъ връхъ отъ К стѣна, съ дата 12/VI 1898 г.

Автора претендира, да е откритъ пръвъ тоя видъ, оба литературата за българската флора първи го публикува Уру

Aster (L).

Aster Amelus L. var. *ibericus* Stev. При с. Ехларе (Г. Т.)

Aster Tripolium L. При гр. Месемврия.

Bellis L.

Bellis silvestris Суг. При Царибродъ, въ Драгоманския проходъ и по Куриловския балканъ.

Inula L.

Imila hirta L. При с. Ехларе (Г. Т.).

Carlina L.

Carlina acanthifolia All. Между Нарѣченъ и Чепеларе (Родопитъ).

Silybum Waill.

Silybum marianum Gaertn. При Ченгене-скеля срѣщу гр. Бургасъ 1897¹).

Cirsium Scop.

Cirsium siculum Spreng. Между Станимака и Нарѣченъ.

Cirsium acarna L. При Т.-Пазарджикъ, като се отива за Пещера.

Carduus (L.)

Carduus acanthoides L. — Край Лѣпеница (Костенския балканъ).

Iurinea Gass.

Iurinea arachnoidea Vge. По пѣсцитѣ при Месемврия.

Centaurea (L.)

Centaurea nigrescens Willd. Край градинитѣ на Боровото при Габрово (И. Н.).

Hieracium (L.)

Hieracium piloselloides Will. var. *gloriosum* Koch. По сухо пѣсчливо мѣсто при с. Баня.

Hieracium pannosum Boiss. При Станимака.

Hieracium tridentatum Fries. (*H. rigidum* Hartm.) Въ прохода между Батакъ и Пещера.

Hieracium umbellatum L. При Каркария.

Tragopogon L.

Tragopogon crocifolius L. По Витоша.

Campanulaceae Juss.**Campanula (L.)**

Campanula lanata Friv. При с. Перушица.

Campanula lingulata WK. β) *cichoriacea* Grsb. (Boiss. „Fl. or.“

¹ Тоя важенъ за Срѣдиземската флора видъ е откритъ до сега само въ Габрово (Сѣв. България).

III, p. 226). По сѣнчеститѣ крайгорски мѣста край Крива-рѣка.

Campanula rotundifolia L. По пукнатинитѣ на скалитѣ отъ най-високитѣ мѣста на Врачанския балканъ (Д. М.).

Trachelium L.

Trachelium rumelicum Нмре. По скалиститѣ мѣста около градъ Неврокопъ-Македония (Kellerer).

Jasione L.

Jasione Heldreichii Boiss. Въ долината на р. Тунджа. По голитѣ каменисти припечни брѣгове, край шосето надъ Твърдица (Ив. Момчиловъ).

— var. *microcephala* Vel. При гр. Айтось.

— *forma!* По Осоговската планина (Д. М.).

Jasione orbiculata Grsb. Въ алпийския районъ по голитѣ сухи склонове на Калоферския балканъ.

Bicornes L.

Bruckenthalia Rchb.

Bruckenthalia spiculiflora Rchb. По Сръдна гора.

Ebenaceae Vent.

Diospiros L.

Diospiros Lotus L. Отъ Одринско (А. М.).

Jasmineae Br.

Jasminium L.

Jasminium fruticans L. — Между с. Св. Власъ и Емине.

Gentianeae (Juss.) Lindl.

Gentiana (L.)

Gentiana cruciata L. По Конювската планина.

Gentiana lutescens Vel. По Чепино.

Gentiana carpatica Wettst. Надъ Беглеръ-чифликъ по Витоша.

Gentiana acaulis L. (Excl. β). По скалиститѣ склонове на Острата-могила въ Троянския балканъ.

Chlora L.

Chlora perfoliata L. При Бургасъ.

Limnathemum Gm.

Limnathemum nymphoides Lk. Отъ Айдемирското блато въ Силистренско (Д. М.).

Borragineae Juss.**Heliotropium L.**

Heliotropium europaeum L. При Рахманларе. При Текира, по полето, кога се отива задъ Пазарджикъ.

Symphytum L.

Symphytum tuberosum L. Отъ ботаническата градина.

Cerintho L.

Cerintho minor L. Край Дунава при гр. Орѣхово (Т. П.).

Lithospermum L.

Lithospermum Leithneri Hldr. При с. Яхларе.

Mattia Schult.

Mattia umbellata R. Sch. Въ околността на гр. Орѣхово при Дунава (Т. П.).

Personatae L.**Verbascum L.**

Verbascum phlomoides L. По Козница (Стара планина).

Verbascum crenatifolia Boiss. При Бургасъ.

Verbascum humile Jka. При Чепеларе (Родопитѣ).

Verbascum orientale MB. По синитѣ камани при Сливенъ.

Celsia L.

Celsia roripifolia Halácsy. Въ околността на Бачковския мѣнастиръ.

Vandellia.

Vandellia ruxidaria All. При Т.-Пазарджикъ.

Linaria Juss.

Linaria genistaefolia Mill. Отъ Тетевенско.

Linaria concolor Grsb. Въ околността на Пловдивъ.

Veronica L.

Veronica longifolia L. По Баташкото поле.

Odontites Hall.

Odontites lutea L. Рахманларе.

Euphrasia (L).

Euphrasia officinalis (L). Schk. При Перушица и по Вала (Родопитѣ).

Rhinanthus L.

Rhinanthus Crista-galli L. var. γα. По Каркария.

Orobancheae Rich.**Orobanche (L).**

Orobanche purpurea Jacq, върху *Achillea nobilis* L. Въ Курубагларъ, край редута (А. М.).

Phelipaea Dsf.

Phelipaea ramosa CAM. До с. Костенецъ.

Labiatae Juss.**Salvia L.**

Salvia grandiflora Etting. Между Месемврия и Емине.

Scutellaria L.

Scutellaria albida L. При Станимака и Бачковския мѣнастиръ.

Lamium L.

Lamium bithynicum Bnth. (*L. inflatum* Heuff.) Между с. Наръченъ и Чепеларе.

Phlomis L.

Phlomis tuberosa L. Ченгене-скеля подъ Бургасъ.

Primulaceae Vent.**Lysimachia L.**

Lysimachia thyrsoiflora L. Изъ растенията на сбирката въ Дръновското трикласно училище донесълъ Кръстю Куневъ.

Lysimachia Numularia L. При Перушица.

Primula L.

Primula elatior Jacq. Отъ алпийскитѣ мѣстности надъ Едигьоль (западна Рила).

Androsace L.

Androsace maxima L. При политѣ на Драгоманския „Чепънъ“.

Androsace chamaejasme Host. По сухитѣ полени край р. Зарачица и Марица.

Етикетътъ е придруженъ отъ слѣдната забѣлѣжка на автора: „Отъ типичната форма, която е описана у Boissier се отличава само по дрѣжкитѣ на *Scarpus*-а, който у Grisebach-овитѣ екземплари билъ по-късъ отъ листата, а у моитѣ е по-дълъгъ. — Цвѣтове червени“.

Globularieae Camb.**Globularia L.**

Globularia cordifolia L. При Погановския мѣнастиръ и Станимака.

Plumbagineae Vent.

Armeria W.

Armeria alpina L. Отъ Перинъ-дaчъ — Македония (Kellerer).

Chenopodiaceae (Br.).

Beta L.

Beta trigyna WK. Рахманларе (Карловска околия).

Corispermum L.

Corispermum nitida Kit. При Месемврия.

Salicornia L.

Salicornia herbacea L. При Месемврия.

Polygonaceae Lindl.

Rumex L.

Rumex conglomeratus Murr. Край рѣката въ Габрово (И. Н.).

Thymeleae Juss.

Daphne L.

Daphne Laureola L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста на Врачанския балканъ (Д. М.).

Daphne Mezereum L. Рахманларе.

Daphne Blagayana Frey. Отъ Малка Демиръ-Капия (Троянски балканъ 20/VI 1898 г.).

Empetreae D. Don.

Empetrum L.

Empetrum nigrum L. По Еди-гьолъ (Рила-планина).

Euphorbiaceae Juss.

Euphorbia L.

Euphorbia peplis L. При Пода (Бургасъ).

Euphorbia chamaesyce L. При Каяли-Вая-кьой.

Euphorbia exigua L. Мънастирътъ „Св. Рангелъ“ при гр. Трънъ.

Euphorbia platyphylla L. Между Царибродъ и Поганово, въ Драгоманския проходъ, Вѣтреньския и Новоселския балканъ.

Euphorbia stricta L. При Перушица и по „Ждрелото“ при Погановския мънастиръ.

Euphorbia polychroma Kerner. При Погановския мънастиръ.

Euphorbia Gerardiana Jacq. „Ждрелото“ при Погановския мънастиръ и по пѣтя къмъ Царибродъ. Сжщата съ малка разлика въ листата е отбѣлѣзана за мънастира „Св. Рангелъ“ при Трънъ.

Euphorbia glariosa MB. По пъска край Искъра, при Драгоманъ и манастира „Св. Рангелъ“ при Трънъ.

Листата сж несравнено по-къси отъ ония на типическата форма.

Euphorbia Cyparissias L. На много мѣста въ цѣло Софийско.

Euphorbia virgata WK. При Казичане.

— b) Subsp. *orientalis*. Boiss. При Каяли-Вая-къой.

Euphorbia salicifolia Host. При Черепишкия манастиръ и Казичане.

Euphorbia agraria MB. (*E. Subhastata* Vis. et Panč). По пята отъ Царибродъ за Поганово, при с. Казичане (Софийско) и около гр. Орѣхово при Дунава (Т. П.).

Euphorbia Amigdaloides L. При М.-Маловския и Германския манастири.

— f. *glabra*! По Карлъка (Родопитѣ).

Euphorbia villosa WK. (*E. procera* MB). По Бърдо-планина.

Euphorbia Dalmatica Vis. Надъ рѣката до Беледие-ханъ, надъ с. Драговищица, с. Порамутъ (Трънско) и с. Сестримо и Бѣльово.

Euphorbia Alepica L. По пята отъ Калоферъ за Пловдивъ обилна.

Euphorbia songarica Boiss. По пята отъ Царибродъ за Погановския манастиръ.

Urticaceae E.

Parietaria L.

Parietaria erecta MK. Отъ Хасковско.

Cupuliferae Rich.

Quercus L.

Quercus pedunculata Ehrh. При с. Беглеръ-чифликъ, въ горитѣ при Германския манастиръ и по Соф. поле при р. Искъра.

Quercus sessiliflora Slsb. Въ гориститѣ мѣста до Искъра при Германския манастиръ.

Quercus pubescens Willd. Съ едри листа. Отъ Македония (Kellerer); а съ дребни и надѣлени листа (ситенъ грань) пакъ въ гориститѣ мѣста до Искъра при Германския манастиръ.

Quercus conferta Kit. (Едра грань) по сжитѣ мѣста при Германския манастиръ.

Quercus austriaca Willd. По сжитѣ мѣста.

Въ хербария фигуриратъ съ етикети написани отъ самия Георгиевъ, а събрани въ Македония отъ Kellerer и Байкушевъ, още

слѣднитѣ три вида: *Q. Macedonica* ADC., отъ горитѣ при Водена;
Q. Ilex, отъ „Св. Гора“; *Q. pseudococcifera* Desf.

Ostrya Scr.

Ostrya carpinifolia Scr. Отъ Осоговската планина (Д. М.).

Corylus L.

Corylus Avellana L. При с. Баня.

Salicineae Rich.

Populus L.

Populus nigra L. По Ели-дере и при Бѣльово.

Salix L.

Salix viminalis-purpurea Wimper. По край рѣчно мѣсто между
 Ново село и Троянския мѣнастиръ.

Betulaceae Brtl.

Alnus G.

Alnus glutinosa G. При Погановския мѣнастиръ (Д. М.).

Coniferae L.

Pinus (L.).

Отъ рода *Pinus* въ сбирката като опрѣдѣлени отъ Георгиева
 фигуриратъ *P. Pinea* L., *P. Mughus* и *P. sp.*, събирани въ Маке-
 дония отъ Kellerer и Байкушевъ.

Taxus L.

Taxus baccata L. Отъ Македония (събрали сжщитѣ).

Juniperus L.

Juniperus sabina L. (♂, ♀). Надъ Самоковъ, при съединението
 на Бѣли и Черни Искъръ.

Alismaceae Rich.

Alisma (L.).

Alisma plantago L. Край Севлиево (С. Казанджиевъ) и по
 блатата въ околността на Габрово (Бижевъ).

Alisma arcuatum Michalet α *typicum* Beck (Fl. von Nid. Ost.
 p. 224). Въ бившето Драгоманско блато.

Potamogetoneae Dmrt.

Potamogeton L.

Potamogeton pusillus L. Въ съседство съ *Utricularia* въ Баташ-
 кото блато.

Potamogeton pectinatus L. Близко при Текира.

Orchideae L.

* *Cypripedium*.

* *Cypripedium calceolus* L. Въ околността на Станимака 27/IV 1898 г.

Cephalanthera Rich.

Cephalanthera rubra Rich. При Перушица (Г. Т.).

Niotta L.

Niotta nidus-avis Rich. Въ сѣнчеститѣ елови гори между Рилския мѣнастиръ и Постницата.

Listera Br.

Listera ovata R. Br. (Rahb. „Fl. Germ.“ Tab. 127). По Бърдопланина, планина „Църна-трава“ (Д. М.) и въ околността на Погановския мѣнастиръ.

Orchis Br. (L).

Orchis papilionaceae L. По трѣвиститѣ влажни ливади на мѣстността „Раковецъ“ до гр. Берковица (Ив. Стамболиевъ).

Orchis Morio L. При Погановски мѣнастиръ и по Бърдопланина (Д. М.).

Orchis ustulata L. По Милејева-планина и по Бърдо-планина (Д. М.).

Orchis coriophora L. По Гребенъ-планина, Бърдо-планина и при Погановския мѣнастиръ (Д. М.).

Orchis tridentata Scr. Край Искѣра до с. Германъ и по Бърдопланина (Д. М.); още въ околността на Черепишкия мѣнастиръ.

Orchis Simia Lam. При Яхларе и около Погановския мѣнастиръ; също при Черепишкия мѣнастиръ.

Orchis Steveni Rchb. По Гребенъ-планина (Д. М.).

Orchis purpurea Huds. По Бърдо-планина до Германския мѣнастиръ и при Погановския мѣнастиръ.

Orchis globosa L. По Вѣтреникия балканъ и при Погановския мѣнастиръ.

Orchis mascula L. При мѣнастира „Св. Рангелъ“ (Трънъ) до Погановския мѣнастиръ и по Бърдо-планина (Д. М.).

Orchis pallens L. При Погановския мѣнастиръ и Цървеняно.

Orchis palustris Jcq. По Бърдо-планина (Д. М.)

Orchis laxiflora Lam.? Отъ край Искѣра (Kellerer)

Orchis incarnata L. ? При Погановския мѣнастиръ.

Orchis latifolia L. (*O. cordigera* Fries). По склоноветъ на западна Рила-планина надъ Еди-гьолъ, по мочурливитъ мѣста на р. Ибъръ надъ Чарковетъ, по Руй-планина и Бърдо-планина (Д. М.).

Orchis sambucina L.

— var. *purpurea* Koch. И двата при Погановския мѣнастиръ. (Д. М.).

Orchis saccifera Brgt. При Перушица (Родопитъ), при Германския мѣнастиръ, Рахманларе, Погановски мѣнастиръ, Драгоманския „Чепънъ“, Гребенъ-планина (Д. М.) и Влашка-планина (Д. М.).

Gymnadenia Br. (Rich.).

Gymnadenia conopsea R. Br. По Бърдо-планина (Д. М.).

Platanthera Rich.

Platanthera solstitialis Rchb. По Бърдо-планина (Д. М.).

Irideae Br.

Crocus L.

Crocus Pallasii MB. Близко до София.

Crocus pulchellus Herb. Яхларе (Г. Т.).

Crocus mæsiacus Lam. Отъ сжщото мѣсто.

Crocus Chrysanthus Herb. Яхларе (Овчехълмска околия Г. Т.) и Рахманларе.

Crocus veluchensis Herb. Рахманларе (Карловско).

Crocus variegatus H. N. (*C. reticulatus* G. MG.) Отъ околността на гр. Орѣхово край Дунава (Т. П.).

Asparagineae DC.

Ruscus L.

Ruscus aculeatus L. Рахманларе (Карловска околия).

Liliaceae DC.

Anthericum L.

Anthericum ramorum L. По Драгоманския „Чепънъ“ и въ Драгоманския проходъ.

Lilium L.

Lilium Martagon L. По Драгоманския „Чепънъ“.

Fritillaria L.

Fritillaria tenella MB. По склоноветъ на Конювската планина надъ с. Цървеняно (Кюстендилско).

Fritillaria Pontica Wahlenb. По покрититъ съ храсти склонове на Ямболския Бакаджикъ.

Erythronium L.

Erythronium dens canis L. Между Бѣльово и Менкѡй; още всждѣ по политѣ на Витоша Люлинѣ и Стара-планина.

Gagea Slsb.

Gagea arvensis Dmrt. Schult. При Сливница.

Lloydia Slsb.

Lloydia serotina Rchb. По планинскитѣ мѣста при „Купена“ („Острата могила“) и „Тѣнки Валокѣ“.

Scilla (L).

Scilla autumnalis L. При Яхларе.

Allium L.

Allium victorialis L. По Котлинитѣ въ Костенския балканѣ.

Allium melanantherum Panč. По сухитѣ скалисти склонове на планинитѣ на лѣвия брѣгѣ на р. Ибѣръ надѣ най-горнитѣ чаркове.

Colchicaceae DC.**Colchicum L.**

Colchicum autumnale L. По ливаднитѣ мѣста до мѣнастира „Св. Петѣръ“ (Т.-Пазарджикѣ), по поленитѣ на с. Баня (Чепино), до Бѣльовската станция и при Рахманларе.

Colchicum bulbocoides MB. По южнитѣ склонове на Драгоманския „Чепѣнѣ“ и при Чирпанѣ (Бурмевѣ).

Merendera Ram.

Merendera sobulifera CAM. Между с. Подуене и ж.-пѣтната линия до София. — За околността на София е отбѣлѣзанѣ още въ „Fl. blg.“, p. 566.

Juncaceae Fr.**Juncus DC.**

Juncus rugmaeus Thuill. При Бургасѣ.

Luzula DC.

Luzula campestris DC. Въ околността на Рахманларе (Карловска околия — Г. Т.).

Aroideae Juss.**Arum (L).**

Arum maculatum L. По хрусталацитѣ на варовититѣ склонове при Сливница и по залѣсенитѣ скалисти мѣста надѣ Курилския мѣнастирѣ.

Arum italicum Mill. Изъ храсталацитъ между селата Драговищица и Царичане (Софийско).

Arum orientale MB. Въ храсталацитъ между М. Малово и Сливница, изъ храсталацитъ между с. Драговищица и с. Царичане (Софийско) и по варовититъ склонове надъ гр. Станимака.

Турфасеае DC.

Sparganium L.

* *Sparganium natans* L. Въ едно езерце на лѣва страна отъ Смарадливото езеро по Рила-планина, кждѣто наблизо зачева Криварѣка. Има го още по долината на р. Ибъръ. (Заб. отъ автора). Растението е съ цвѣтове. Отличава се отъ типичния видъ *S. natans* L. само по това, че пестиковитъ главици сж присѣднали а не разположени на кжси дръжки (ср. Панчић Fl. Princip. Serbiae стр. 649). Отличава се още по голѣмината си (типическото растение е било „од аршинам и већа“) и по мѣстонаходището си, защото е разпространено само по планинскитъ езера.

Сурасеае DC.

Carex L.

Carex vulpina L. По Карлъка (Родопитъ).

Carex digitata L. Въ околността на Черепишкия мѣнастиръ.

Eriophorum L.

Eriophorum angustifolium Roth. При Копривщица и около Рахманларе (Г. Т.).

Граминаеае Juss.

Phalaris L.

Phalaris Canariensis L. При Бургасъ.

Тоя видъ е публикуванъ отъ Урумовъ въ 1899 г. (Osterr. bot. Zeitschr. 1899, № 2).

Sesleria Scop.

Sesleria rigida Neuff. При Черепишкия мѣнастиръ.

Ammophila Host.

* *Ammophila arenaria* Link. При Месемврия.

Piptatherum PB.

* *Piptatherum caeruleum* Desf. Не личи отъ кждѣ е.

Glyceria Br.*Glyceria fluitans* R. Br. При Рахманларе.**Elymus L.***Elymus sabulosus* MB. При Месемврия.**Nardus L.***Nardus strictus* L. При Рахманларе.**Acotyledoneae vasculares.****Equisetaceae DC.****Equisetum L.***Equisetum arvense* L. Между Бъльово и Мененкьой и при Царибродъ.*Equisetum Telmateya* Ehrb. Между Бъльово и Мененкьой.*Equisetum palustre* L. Въ околността на Копривщица и Рахманларе.*Equisetum hiemale* L. По влажни мѣста на Витоша.**Polypodiaceae (Br.).****Asplenium (L.).***Asplenium Adiantum nigrum* L. При Бъльово.**Cystopteris Brn.***Cystopteris Alpina* Link. По пукнатинитѣ на влажнитѣ крайпоточни мѣста подъ Острата-могила въ Троянския балканъ.**Polypodium (L.).***Polypodium Dryopteris* L. По Карлъка при Батакъ.**Ceterach W.***Ceterach officinarum* W. По варовититѣ скали при с. Драгоманъ.**Ophioglosseae Br.****Botrychium Sw.***Botrychium lunaria* Sw. По Белмекенъ, Еди-гьолъ и Перникъ (Д-ръ Петковъ).**Ophioglossum L.***Ophioplossum vulgatum* L. По влажнитѣ ливади и гористи мѣста до Бъльовската станция.**Rhizocarpeae.****Marsilia L.***Marsilia quadrifolia* L. Отъ Пловдивъ.

Salvinieae Bartl.**Salvinia Michel.**

Salvinia natans L. Отъ Видинскитѣ блатъ по пжтя за Кула (Д. М.).

Lycopodiaceae DC.**Lycopodium (L.).**

Lycopodium alpinum L. По буковитѣ гори до Калчовъ камъкъ на Мара-Гедикъ.

Selaginella Spring.

Selaginella helvetica Link. При колибитѣ „Зеленика“ на Тетевенъ при Черни-Витѣ и при с. Чепеларе (Родопитѣ).

Selaginella spinulosa A. Br. По склоноветѣ надъ Еди-гьоль.

Résumé.

Après la mort du regretté professeur de Botanique Dr St. Guéorguieff, un de nos devoirs à l'institut botanique de Sofia fut de revoir son grand herbier de Phanérogames et Cryptogames vasculaires ainsi que ses quelques petites collections concernant les groupes des Thallophytes — herbier et collections fondés par le defunt et ne comprenant que des matériaux provenant exclusivement de la Bulgarie. Tous ces matériaux ont été ramassés par lui, ses élèves et d'autres botanistes ou dilettantes pendant leurs excursions presque dans toutes les parties du pays. Dans cette liste on ne trouvera que les noms des plantes que l'auteur avait déterminées sans pouvoir les publier, à cause de la mort qui l'a enlevé sitôt. En outre ces matériaux ne touchent pas les habitats cités dans les contributions antérieures de l'auteur¹).

En publiant cette liste nous voulons surtout ramasser ce qui a été dispersé dans les collections et faire un ensemble, à côté d'autres publications, de ce que l'auteur a fait pendant ses dernières années à l'institut botanique. On trouvera, peut-être, un certain nombre de plantes qui sont déjà publiées dernièrement par d'autres botanistes, mais cela n'enlève ni la priorité de ceux-ci ni la valeur de la publication de ces plantes au nom du défunt, qui les avait déterminées plusieurs années avant eux, d'autant plus que par cette liste nous voulons, comme nous l'avons dit, plutôt faire l'ensemble de quelques-uns de ses travaux, faits à l'institut.

¹ *Guéorguieff St.*, Materiali po florata na Ioujna Balgaria (Trakia). — Sbornik za narodni oumotvorenia, naouka i knijnina, kniga I. Sofia 1889.

Guéorguieff St., Rodopité i Rilskata planina i nichnata rastitelnost. — Sborn. za nar. oumotv., kn. III, IV i V. Sofia, 1890—1891.

Guéorguieff St., Liotikovi rastenia (Ranunculaceae) iz Balgaria. — Perioditchesko spissanié, kn. LXI, Sofia, 1900.

ДОПЪЛНИТЕЛЕНЪ ПРИНОСЪ КЪМЪ ЛИШАЙНАТА ФЛОРА НА БЪЛГАРИЯ.

отъ С Казанджиевъ

Бившъ асистентъ по ботаника при Висшето училище.

Прѣдговоръ отъ Д-ръ Ст. Петковъ.

Въ ботаническия институтъ, скрѣпени съ актъ, край публикуванитѣ, сж запазени опрѣдѣленията на 46 вида непубликувани лишаи, отъ които 40 сж напълно опрѣдѣлени и описани, а останалитѣ шестъ отчасти описани но неопрѣдѣлени. Къмъ 40 опрѣдѣлени ний отнесохме 4 отъ неопрѣдѣленитѣ като Species. Тѣй че допълнителната статия на покойния асистентъ, която прѣдаваме по-долу, съдържа 44 вида; само два останаха като недостъпни за публикуване. Независимо отъ това, лишайната сбирка, която покойния, като асистентъ при института е съставилъ, съдържа още около 950 екземплара отъ разни страни на България. Слѣдъ неговата смъртъ, тѣ вече прѣдставляватъ събранъ отъ него материялъ, който ще служи само като суровъ материялъ и ще трѣбва тепърва да се опрѣдѣля отъ другиго.

Материялитѣ които сж помѣстени въ настоящата статия, прѣдставляватъ допълнение къмъ първия трудъ на покойния по лишайната флора на България. Въ тѣхъ се повтарятъ само тритѣ рода: *Ascarospora*, *Lecanora* и *Rinodina*, първия чрѣзъ единъ само видъ, а двата послѣдни съ по единъ съмнителенъ видъ. Тогава тая допълнителна статия съдържа 39 първооткрити вида съ 16 вариетета, принадлежачи на 25 първооткрити рода. Тѣй че всички проучени и опрѣдѣлени отъ покойния лишаи въ България принадлежатъ на 51 родове и 145 видове, безъ да се смѣтатъ вариетитѣ и формитѣ.

Материялитѣ въ тая статия сж наредени споредъ „P. Sydow, Die Flechten Deutschlands“, а всичко относително краткитѣ свѣдения по формата и структурата на видоветѣ, както и размѣритѣ на частитѣ имъ, е запазено тѣй, както го е практикувалъ авторътъ въ първата си статия¹.

¹ С. Казанджиевъ, Лишайната флора на България. — П. С. кн. LXI, стр. 470—532. София, 1900.

Ser. I. *Lichenes heteromerici* Wallr.Ord. 2. *Lichenes phylloblasti* Kbr.

Fam. Peltidëaceae Fw.

Solorina Ach.

Solorina crocea (L.) Ach. Nyl. Syn. m. Lich. t. I. p. 329; Korb. S. L. G. p. 62; Schaerer Enum. p. 22; Rabh. Kr. Fl. p. 305; Rabh. Lich. eur. exs. № 767.

Талусътъ когато е влаженъ е тъмно-зеленъ, сухъ-сивъ-червеникавъ, отъ долня страна интензивно шафранено желто-червенъ, съ кафениена мрѣжа като у *Peltigera conina*. Апотециитѣ плоски, кржгли, кафениено-кестеневни или червени, достигатъ на дж. 6—7 м. м. Споритѣ двуклѣтъчни, изтеглено елипсовидни на двата края заострени съ размѣри: $\frac{26}{8} \cdot \frac{28}{8} \cdot \frac{28}{8} \cdot \frac{29}{7} \cdot \frac{27}{7}$ μ . — Тоя лишай е напълно сходенъ съ № 767 отъ Rabh. Lich. eur. exs., произходящи отъ Салзбургскитѣ Алпи.

Развива се по влажната пѣсъчлива земя на Котлинитѣ въ Костенския балканъ (алпийския поясъ). Юни 1899. Мѣстонахождането на тоя видъ у насъ ще е по всѣка вѣроятность едно отъ най-южнитѣ въ Европа. Той е свойственъ по-вече на Алпитѣ и арктическата зона.

Ord. 3. *Lichenes kryoblasti* Kbr.

Fam. Pannarieae Kbr.

Pannaria Del.

Pannaria microphylla (Sw.) Mass., Kbr. l. c. 106; Rabh. Kr. Fl. p. 250; *Lecidea mycophylla* Schaerer l. c. p. 98; Rabh. Lich. eur. exs. № 79.

Талусътъ развитъ обикновенно въ видъ на розетка, е съставенъ отъ малки керемидовидно разположени люспици, които по края сж наржбени и зърнести; цвѣтътъ имъ е сиво-кафениенъ. Хипоталусътъ черъ, въ видъ на една черна зона, обикаля цѣлня талусъ. Нашия екземпляръ нѣма апотеции.

Срѣща се по синититѣ на Витоша надъ с. Павлово.

Fam. Lecanoreae Fée.

Acarospora Mass.

Acarospora flava (Bell.) Stein. *Pleopsidium flavum* (Bell.) Kbr. l. c. p. 114; *Lecanora flava* α *oxitona* Schaerer l. c. p. 65; Rabh. Lich. eur. exs. № 326.

Толусътъ чорупестъ, бива прикрѣпенъ добръ о субстрата и е набръчканъ съ дѣлове по края. Дѣлчетата сж радиално изпъкнали цвѣтътъ на талуса е лимонено-желтъ. Апотециитѣ отсѣтствувать.

По силикатнитѣ скали при с. Своге.

Acarospora Sp.

По скалитѣ при с. Драгоманъ.

Rinodina Ach.

Rinodina Sp.

По базалтови скали (№ 612).

Lecanora Ach.

Lecanora Sp.

Отъ Котлинитѣ на Костенския балканъ.

Aspicilia (Mass.) Th. Fr.

Aspicilia cinerea (L.) Smf. var. *vulgaris* f. *obscurata* (Fr.) Kbr. l. c. p. 164; Schaerer l. c. p. 86; *Urceolaria cinerea* Th. Fries L. Sc. t. I. p. 280; Rabh. Kr. Fl. p. 153. Rabh. Lich. eur. exs. № 568.

Споритѣ елиптически, едноклѣтъчни, безцвѣтни съ слѣднитѣ размѣри $\frac{16, 17, 14, 15, 17}{8, 8, 9, 8, 10}$. Въ асцитѣ има по 8 спори. Парафизитѣ дълги около 50—55, широки до 1 м. м. и влакновидни, по-вече свободни едноклѣтъчни на горния край смарагдово-зелени. Апотеции голѣми 0.4—1 м. м., зърнѣсти, черни, голи съ по-сива талусна ципа на около. Талусътъ тъмно-сивъ неравенъ съ черъ хипоталусъ. — Отъ КОН талусътъ става кърваво-тъмно-червеникавъ.

По скалитѣ на Котлинитѣ въ Костенския балканъ.

Aspicilia contorta (Flx.) Krmphb. var. *calcareea* Ach., Kbr. l. c. p. 166. Rabh. Kr. Fl. p. 151. *Urceolaria calcarea* β *contorta* Schaerer l. c. p. 91. Rabh. Lich. eur. exs. № 672.

Талусътъ бѣлъ, по края ефигуратенъ, а тамъ, гдѣто сж развити апотециитѣ ареолатенъ и въ всѣка ареола по нѣколко апотеции. Послѣднитѣ сж съ неправилни контури, черни и опрашени.

По варовицитѣ при Драгоманъ.

— var. *concreta*. Rabh. Lich. eur. exs. № 842.

По края ясно ефигуратенъ, ареолатенъ, на всѣка ареола обикновено по единъ апотеций.

На сжщото мѣсто.

Pertusarieae Kbr.

Pertusaria DC.

Pertusaria ocellata (Wallr.) Kbr. l. c. p. 383; Rabh. Kr. Fl., p. 140.

Талусътъ струпестъ, раздѣленъ на много дебели съ непра-

вилни контури ареоли. Цвѣтътъ синьо-пепеливъ. Тукъ-тамъ по талуса сж развити купчини отъ бѣли соредни.

— var. *variolosa* Fw.

Отъ типичната форма се различава, че по-голѣмата часть отъ ареолитѣ е прѣвѣрната въ купчини бѣли соредни.

Нѣкои екземплари се значително отклоняватъ отъ вариетета понеже на ареолитѣ имъ сж развити много брадавици, които даватъ на лишая характеръ близкъ до тоя на var. *corallina*, обаче тия брадавици сж много кжси и не толкова сходни съ тия на послѣдния вариететъ. По всѣка вѣроятность тия форми ще отговарятъ на *Lichen pseudocorallinus* Sw. (Th. Fries l. c. т. I. p. 320).

Намиратъ се по старитѣ кварцитни скали при с. Своге, по пѣсъчницитѣ при Кориловския мѣнастиръ, сжщо и по склоноветѣ на Мара-гидикъ.

Pertusaria communis Del., Th. Fries l. c. т. I. p. 317; Kbr. l. c. p. 385; Schaerer l. c. p. 229; Rabh. Kr. Fl. p. 140.; Lich. eur. exs. № 116.

Талусътъ коржестъ, сивъ или сиво-желтеникавъ неравенъ. Апотециитѣ помѣстени по нѣколко въ плодови брадавици, които достигатъ 1·5—2·5 м. м.; навънъ се откриватъ съ нѣколко черни отвори въ видъ на черни точки. Споритѣ сж яйцевидни по двѣ въ асцитѣ.

— var. *leucostoma* Bernh., (Kbr. l. c. p. 285). — Брадавицитѣ сж горѣ открити и запълнени съ бѣли соредни.

И единия и другия се развиватъ по буковитѣ дървета по склоноветѣ на Мара-гидикъ (Стара-планина).

Lecideaceae Kbr.

Psora Hall.

Psora testacea (Hoffm.) Mass., Kbr. l. c. p. 177; Lecidea (*Psora*) *testacea* (Hoffm.) Ach., Th. Fries l. c. т. I. p. 414. Schaerer l. c. p. 95.

Талусътъ съставенъ отъ люспи, съ вълновидни и наржбени свободни почти краища. Цвѣтътъ имъ блѣдно-желтеникаво-кафенивъ, по края съ бѣла ивица, а отдолу бѣлъ. Хипоталусъ черъ. Хипотеции кълбести съ канеленъ цвѣтъ.

По варовития пѣсъкъ до с. Баня въ Чепино (Д-ръ Ст. Георгиевъ) Августъ 1892 г.

Psora lurida (Ach.) DC., Rabh. Kr. Fl. p. 207; Kbr. l. c. p. 176; Lecidea *lurida* Schaerer l. c. p. 96. Th. Fries l. c. т. I. p. 412. Rabh. Lich. eur. exs. № 9.

Талусътъ съставенъ отъ люспи, на които краищата сж сво-

бодни и назъбени, керемидообразно разположени. Цвѣтътъ имъ тъменъ еленски (червеникаво-кафениенъ). Апотециитъ черни. Хипоталусътъ черъ. Споритъ елипсовидни, едноклѣтъчни съ размѣри

$\frac{7}{35} \cdot \frac{7}{4} \cdot \frac{8}{45} \cdot \frac{7}{4}$

Обикновенъ на всѣкъдѣ по варовицитъ: срѣща се по варовитата прѣстъ между пукнатинитъ на скалитъ при Черепишкия мѣнастиръ, Перникъ и Севлиево.

Thalloidima Massal.

Thalloidima candidum (Web.) Mass., Kbr. l. c. p. 179; Rabh. Kt. Fl. p. 206; *Lecidea candida* Schaerer l. c. p. 103. *Tonina candida* Th. Fries l. c. t. I. p. 338. Exs. Rabh. L. eur. № 12.

Талусътъ струпецъ, съ бръчки, които наподобяватъ тия на главния мозъкъ, синкаво-бѣлъ, опрашенъ, по края образува къси дебели дѣлове. Хипотециитъ, положени на талуса, сивочерни, опрашени Хипоталусътъ черъ.

Намира се само по варовицитъ при: Драгоманъ, Перникъ, Черепишкия мѣнастиръ и Севлиево.

Thalloidima vesiculare (Hoffm.) Mass., Kbr. l. c. p. 179; Rabenh. Kt. Fl. p. 205; *Lecidea cœruleonigricans* Schaerer l. c. p. 101; *Tonina cœruleontgricans* Th. Fries l. c. t. I. p. 336.

Талусътъ, съставенъ отъ отдѣлни валчесто люсповидни израстъци, е съ кореновидни, добръ развити и срастнали едни съ други части. Поврѣхнината имъ блѣдно-маслиново сива или синкаво-сива, опрашена. Апотециитъ отначало плоски, щитовидни съ тѣсенъ бѣлъ прѣстенъ наоколо, но отпослѣ конвексенъ.

У насъ се срѣщатъ двѣ форми: едната по прѣсъта на червения варовитъ пѣсъчникъ при Курило. Нейния талусъ, до като е малкъ, е оливено-сивъ, съ слабо развити космовидни части. Тая форма е напълно сходна съ № 434 отъ Rabh-овата Lich. eur. exs.

Другата форма е разпространена по пукнатинитъ на доламитнитъ скали при Перникъ. Тя има силно развити надземна и кореновидна части и цвѣтъ сиво-синкавъ — бѣлѣзи, които като че ѝ придаватъ особна вариация.

Bilimbia De Ntr.

Bilimbia Naegelii (Hepp.) Anzi, Th. Fries l.c. t. I. p. 378; Rabh. Kt. Fl., p. 189; *B. faginea* Kbh. l. c. p. 212.

Талусътъ сивъ или слабо сиво-зеленикъвъ, тънъкъ съ неопрѣдѣлени граници. Апотециитъ малки отначало червеникави, плоски съ сивъ первазъ наоколо, по послѣ тъмни, почти черни и полусферични или сферични. Споритъ дългѣсто-елиптично, прави или

закривени, отначало двуклѣтъчни, послѣ четириклѣтъчни. По коритѣ на габера и леската на Витоша.

Biatora Fr.

Biatora atrorufa (Dicks) Fr., Kbr. l. c. p. 194; Rabh. Kr. Fl. p. 194; *Lecidea atro-rufa* Schaerer l. c. p. 96; *Lecidea* (*Biatora*) *turficola* (Hellb.) Th. Fries l. c. т I, p. 475. Exs. Rabh. Lich. eur. № 60.

Талусътъ съставенъ отъ малки сиви луспици, прикрѣпена плътно о субстрата, по края наржбени или малко вълновидни, едни до други тѣсно прилѣпени. Апотециитѣ голѣми червено-кафсниени, сливащи се, голи и безъ прѣстенъ.

По влажните пѣсъчливо-черноземна ситна земя въ алпийскитѣ мѣста на Костенския балканъ Юни 1899.

Baeomyces (Pers.) Fr.

Baeomyces roseus Pers., Th. Fries l. c. т I. p. 329; Nyl. l. c. т I, p. 179; Kbr. l. c. p. 274; Schaerer l. c. p. 182; Rabh. Kr. Fl. p. 183. Exs. Rabh. Lich. eur. № 27.

Талусътъ бѣлъ съзърнѣста безъ опрѣдѣлени граници кора. Апотециитѣ сферически, розови или месено-червени съ бѣли дрѣжки; апотециитѣ въ диаметръ 2·5—3 м. м., а дрѣжкитѣ до 3 м. м. Споритѣ почти вретенести съ размѣри: $\frac{12}{1\cdot5}, \frac{12}{2}, \frac{10}{1\cdot2}, \frac{17}{1\cdot5}, \frac{8}{1}$

Изобилень по стерилната глинеста почва по низкитѣ склонове на Мара-гидикъ. Екземплари съ апотеции се срѣщатъ въ Кръвенишкия боазъ до с. Острець (Севлиевско).

Sphyridium Fw.

Sphyridium byssoides (L.) Th. Fries l. c. т I. p. 328; Kbr. l. c. p. 270; Rabh. Kr. Fl. p. 184; *Baeomyces rufus* DC; Nyl. l. c. p. 176. *Baeomyces byssoides* Schaerer l. c. p. 183.

Талусътъ зърнесто сиво-зеленикава кора. Апотеции полувалчести кафяво-червеникави.

Сходень съ № 26 отъ Rabh. Lich. eur. exs.

По глинестата почва на гориститѣ мѣста по Костенския балканъ.

— var. *ruspetre* (Pers.) Rabh. Kr. Fl. p. 184, Th. Fries l. c. p. 328; Kbr. l. c. p. 273; Exs. Rabh. Lich. eur. № 413.

Тоя сортъ се отличава отъ типическата форма, че е скаленъ съ апотеции прости по-рѣдко разсѣяни по талуса.

По склоноветѣ на Мара-гидикъ (Августъ 1899) и по пѣсъчника при с. Стокитѣ (Севлиевско).

Buellia De Ntr.

Buellia insignis Naeg. β . *muscorum* Hepp., Kbr. l. c. p. 230; *B. parasema* δ *muscorum* Th. Fries l. c. t. I, p. 590; *Lecidea sabulorum* ε *muscorum* Schaerer l. c. p. 133. Exs. Rabh. Lich. eur. № 342.

Талусът бѣлизнавъ извънредно слабо развитъ. Апотециитѣ черни, отначало плоски съ прѣстенъ наоколо. Споритѣ елипсовидни двуклѣтъчни, два или три пжти по-дълги отколкото широки.

Срѣща се по мъховетѣ на Витоша.

Rhizocarpon Ram.

Rhizocarpon geographicum (L.) DC., Th. Fries l. c. t. I. p. 622; Kbr. l. c. p. 262; Rabh. Kr. Fl. p. 162; *Lecidea geographica* Schaerer l. c. p. 105. Exs. Rabh. Lich. eur. № № 25, 383, 518.

Талусътъ желто-зеленикавъ, развитъ по скалитѣ въ видъ на кръгли или неопрѣдѣлени пѣтна, раздѣленъ на плоски полиедрични ареоли, между които сж вмѣстени чернитѣ плоски, на сжщото ниво лѣжащи, голи апотеции.

Намира се по-вече по силикатнитѣ скали на: Витоша, Костенския балканъ, Свогя, Джендемъ-тепе въ Пловдивъ и пр.

— var. *contiguum* (Schaerer l. c. p. 106; Kbr. l. c. p. 262; Rabh. p. 162).

Намира се по скалитѣ на Костенския балканъ.

— var. *Lecanorium* Flk. (Kbr. l. c. p. 262; Rabh. l. c. p. 163).

Отъ типичната форма се различава по това, че ареолитѣ сж малко брадавчести и апотециитѣ, които сж вмѣстени въ тѣхъ, иматъ леканоровъ изгледъ.

Rhizocarpon Montagnei Fw., Rabh. Kr. Fl. p. 160; Kbr. l. c. p. 258; *Rhizocarpon geminatum* Th. Fries l. c. t. I. p. 623; *Lecidea confertoides* γ *atro-alba* Schaerer l. c. p. 113. Exs. Rabh. Lich. eur. № 329.

Талусътъ ареолатенъ, разпрѣснатъ, отдѣлнитѣ ареоли сиви, изпъкнали и до негдѣ жловати. Цѣлия талусъ има съвсѣмъ слабъ розовъ отенѣкъ. Хипотециитѣ сѣдящи, щитовидни, черни съ слабо развитъ на около прѣстенъ. Асцитѣ бутилковидни съ по една голѣма, многоклѣтъчна синкаво-зеленикава спора.

По калцитнитѣ конгломерати при Своге.

Rhizocarpon alboatrum (Hoffm.) Th. Fries var. *epipolium* Ach., Rabh. Kr. Fl. p. 164; *Diplostoma alboatrum* β *margaritaceum* Smf., Kbr. l. c. p. 219; *Lecidea alboatra* var. *epipolia* Schaerer l. c. p. 122; *Buellia* (*Diplotomma*) *alboatra* (Hofm.) Th. Fries var. *venusta* (Kbr.) Th. Fr. — l. c. Rabh. Lich. eur. exs., № 384.

Талусът струпестъ, бълъ, опрашенъ, ареолатенъ; апотеции черни, изпъкнали, неопрашени.

По варовицитъ на Драгоманъ.

Lecidea (Ach.) Kbr.

Lecidea caesio-pruinosa Schaerer l. c. p. 124; Th. Fries l. c. p. 453; *Zeora stenhammeri* Fr. Kbr. l. c. p. 135.

Споритъ едноклѣтъчни, яйцевидни, безцвѣтни. Голѣмината на споритъ: $\frac{7.8}{3}, \frac{8}{3.5}, \frac{6.5}{3.5}, \frac{8}{4}, \frac{8}{3}$ μ . Въ всѣка асца има по 8 спори. Асцитъ въ най-широката часть иматъ размѣри: $\frac{28}{10}, \frac{25}{9}, \frac{40}{9}, \frac{45}{8}$. Парафизитъ едноклѣтъчни, равни и почти слѣпени. Талусътъ развитъ въ видъ на кръгли пѣтна, луспѣсто-ареолатенъ, бълъ; ареолити нагжсто сложени и по края наржбени. Талусътъ наоколо съ лжчиста конфигурация. Апотециитъ малки 0.8—1 м. м., щитоводни плоски, черни и синьоопрашени. Отъ КОН талусътъ става отначало желтъ и послѣ зеленъ.

По кварцитнитъ скали на Свогя.

Lecidea enteroleuca Ach., Schaerer l. c. p. 128; Rabh. Kr. Fl. p. 166; *Lecidea enteroleuca* Kbr. l. c. p. 243. Exs. Rabh. Lich. eur. № 341.

Талусътъ сиво-желто зеленикавъ, тънъкъ, мрѣжесто ареолатенъ. Хипоталусъ черъ, развитъ у нѣкои въ видъ на черни ивици около талуса. Апотециитъ малки, отначало плоски, съ черъ прѣстенъ наоколо, послѣ изпъкнали голи.

По коритъ на младитъ габерови и букови дървета на Витоша, на Искърския проходъ и по скалитъ на Мара-гидикъ.

Lecidea polycarpa Fr. Rabh. Kr. Fl. p. 171; Schaerer l. c. p. 118.

Талусътъ сивъ или оловено-сивъ, ареолатенъ съ плоски ареоли. Апотеции 1—2 м. м., плоски, жгловати, много и едни о други често по нѣколко притиснати, неопрашени, наоколо съ съвсѣмъ тънъкъ но свѣтълъ прѣстенъ. Споритъ едноклѣтъчни елиптически, съ слѣднитъ размѣри: $\frac{7.8}{3}, \frac{8}{3.5}, \frac{7}{2.5}, \frac{7}{3.5}, \frac{6}{3}, \frac{9}{2.7}, \frac{6}{4}$. Асцитъ съ по 8 спори. Парафизити едноклѣтъчни, на върха тъмни (зелениктиви; малко свободни, дълги до 30 а широки до 1.5 м.

По гранитнитъ скали на котлинитъ въ Костенския балканъ.

По описанието си тоя видъ отговаря на *L. polycarpa* въ Schaefer и Rabh. и отчасти на описания отъ Kbr. (l. c.) подъ название *Lecidella polycarpa*, но не отговаря напълно на *L. Pantherina* на Th. Fries главно по това, че не дава указаната въ него реакция подъ дѣйствието на КОН. Отговаря по-скоро на неговия видъ *L. harpicida* (Ach, Arn., който споредъ него е само подвидъ на *L. pantherina* и се отличава отъ него, че не дава горната реакция.

Lecidea fumosa (Hoffm.) Schaerer l. c. p. 110, *L. fumosa* α nitida, *L. fum. nitida* Kbr. l. c. p. 253; *L. fusco-atra* Th. Fries l. c. t. I. p. 525; Rabh. Kr. Fl. p. 175; *L. eur. exs.* № 521.

Талусът люспесто-ареолатенъ, ареолитъ плоски съ тъмно бозовъ цвѣтъ. Апотециитъ отначало плоски съ пръстенъ наоколо; по-късно изгубватъ пръстенътъ, ставатъ изпъкнали, черни и голи до 2 м. м.

Споритъ сж едноклѣтъчни, дългнесто-елиптични и безцвѣтни съ слѣднитъ размѣри: $\frac{7.5}{3}, \frac{6}{3}, \frac{8}{2.75}, \frac{8}{3}, \frac{6}{3}$. Парафизитъ сж слаби смарагово-зеленикави, едноклѣтъчни, не свободни, дълги до 35—40 μ . а шир. до 1 μ .

По скалитъ на Мара-гидикъ.

Lecidea confluens Fr., c. c. t. I. p. 284; Schaerer l. c. p. 118 (α и ϵ); Kbr. l. c. p. 250.

Талусътъ е сивъ или синкаво-сивъ, коровиденъ, дебелъ 1.5—1 м. м., раздѣленъ съ тънки пукнатини. Хипоталусътъ черъ. Апотециитъ черни, най-напрѣдъ почти плоски и даже съ слабо развитъ пръстенъ. но послѣ голѣми до 2—3 м. м. и често се сливатъ та образуватъ апотеции голѣми до 6—7 м. м. Споритъ елипсовидни и безцвѣтни, съ размѣри: $\frac{8}{3}, \frac{6}{3}, \frac{7}{3.5}, \frac{7}{3}$. Парафизитъ едноклѣтъчни, безцвѣтни, на върха синкаво-зеленикави и по надебелѣли. Асцитъ доста широки съ по 8 спори.

По сиенитнитъ скали на Витоша и Котлинитъ въ Костенския балканъ.

Lecidea Sp.

По скалитъ при Драгоманъ.

Sporastatia Mass.

Sporastatia morio Ram. var. *coracina* Schaerer l. c. p. 108; Th. Fries l. c. t. I, p. 403; Kbr. l. c. p. 265; Rabh. Lich. eur. exs. № 441.

Цвѣтътъ на талуса черъ, малко желтеникаво-меденъ.

Не прилича напълно на Rabh-овия; послѣдния е почти съ всѣмъ черъ, но неприлича и на типичната форма (№ 346), която има вече мѣдно-червенъ-кафениенъ цвѣтъ.

По скалитъ на Котлинитъ въ Костенския балканъ Юни 1899 г.

Sarcogyne (Fu.) Mass.

Sarcogyne pruinosa (Sm.) Kbr., l. c. p. 267; Rabh. Kr. Fl. p. 159; Th. Fries l. c. t. I. p. 406; *Lecidea immersa* γ *pruinosa* Schaerer l. c. p. 127; Rabh. Lich. eur. Exs. № 172.

Талусътъ липсува, апотеции кржгли или отчасти неправилни, сѣдящи, но плоски съ черъ пръстенъ и синкаво-опрашенъ химениаленъ пластъ. Голѣмината 0.1—0.5 м. м.

Споритѣ едноклѣтъчни, безцвѣтни, елипсоидни съ размѣри: $\frac{3,3}{2}, \frac{4,35}{1,75}, \frac{3}{2}$ μ . Асцитѣ торбичковидни съ много спори. Парафизити едноклѣтъчни безцвѣтни, равни, едни отъ други свободни и на връха малко кафениени.

По пѣсцитѣ въ Корменческото дефиле при Севлиево.

Limboria Ach. Emend.

Limboria actinostoma (Ach.) Kbr. l. c. p. 377; *Urceolaria actinostoma* Schaerer Enum. p. 87; Rabh. Lich. eur. Exs. № 435.

Талусътъ ареолатенъ съ ареоли плоски или малко изпъкнали и сивъ или сиво-бѣлъ цвѣтъ. На всѣка ареола се намира по единъ или нѣколко апотеции. Апотециитѣ скрити въ талуса и имъ се вижда само горната страна. Тя е черна, съ дебелъ крайникъ, който е радиално набрѣзденъ. Апотециитѣ сж при това опрашени сиво. Споритѣ по 8 въ асцитѣ. Тѣ сж многоклѣтъчни и безцвѣтни или слабо-синкаво зеленикави.

Тоя лишай е характеренъ за южно-европейскитѣ области. Намира се въ Пиринеитѣ, южна Франция и Италия. Въ Германия го нѣма.

По трахитнитѣ скали при Пода (Бургазкото крайбрѣжие на Черно-море).

Verrucaria (Wigg.) Mass.

Verrucaria purpurascens Hoffm., Kbr. l. c. p. 347; *Verrucaria rupestris* δ *purpurascens* Schaerer l. c. p. 217.

Талусътъ месено-червенъ или малко розовъ, тънъкъ съ опрѣдѣлени контури, наоколо съ една по-тъмна зона, а слѣдъ нея друга по-свѣтла. Апотециитѣ черно-червеникави, кълбести, отначало скрити въ талуса, а по-послѣ се подаватъ малко навънъ. Голѣмината имъ 0.1—0.3 м. м. Въ всѣки аскъ има по 8 спори съ размѣри: $\frac{14, 13, 14, 14, 10}{7, 7, 8, 7, 7}$. Асцитѣ бутилковидни. Парафизити безцвѣтни, едноклѣтъчни, тънки и отдѣлени едни отъ други. Асци, парафизи и спори безцвѣтни.

Твърдѣ обикновенъ по варовицитѣ въ Драгоманско. Севлиевско, при Черепишкия мѣнастиръ и окоото Враца.

Verrucaria plumbea Ach. (Syn. p. 98, Univ. p. 285); Kbr. l. c. p. 348; Rabh. Kr. Fl. p. 134; *V. coerulea* Schaerer l. c. p. 216; Rabh. Lich. eur. exs. № 257.

Талусътъ тънъкъ съ оловено-сивъ цвѣтъ; апотециитѣ почти кълбести, положени отчасти въ талуса.

По варовицитѣ при Драгоманъ и Черепишкия мѣнастиръ.

Verrucaria nigrescens Pers., Rabh. Kr. Fl. p. 132; *V. fuscoatra*

Kbt. l. c. p. 341; *Pyrenula nigrescens* Schaerer l. c. p. 210; Rabh. Lich. eur. exs. № № 665 и 821.

Талусът мургаво-черъ съ неопрѣдѣлена форма, раздѣленъ мрѣжесто на малки неправилни ареоли, отгорѣ плоски и равни. Апотециитѣ покрити отъ талуса.

По варовицитѣ при Драгоманъ. Юни 1899.

Fam. Pyrenulaceae Kbr.

Acrocordia Mass.

Acrocordia conoidea (Fr.) Kbr. l. c. p. 358; Rabh. Kr. Fl. p. 51; *Verrucaria epipolaea* Schaerer l. c. p. 218; Rabh. Lich. eur. exs. по 598.

Талусът слабо развитъ, опрашенъ оловено-бѣло. Апотециитѣ сферически, отначало малко плоски и опрашени, послѣ голи и съвсѣмъ сферически и черни. Споритѣ двуклѣтъчни безцвѣтни, елипсовидни, яйцевидни.

По варовицитѣ при Драгоманъ. Юни 1899.

Athropyrenia Mass.

Athropyrenia Fraxini Mass., Rabh. Kr. Fl., p. 44; Lich. eur. exs. № 146.

Талусът тънъкъ, гладъкъ, желтеникаво-кафениенъ съ черъ хипоталусъ. Апотеции малки и черни.

По коритѣ на Ясена при Пода (Бургаското Черно-морско крайбрѣжие).

Pyrenula Ach.

Pyrenula nitida var. *major* Schaerer. l. c. p. 212; Rabh. Kr. Fl. p. 48; Kbr. l. c. p. 359; Rabh. Lich. eur. exs. № 2.

Талусът съ оливенъ цвѣтъ и мазенъ блѣсъкъ, гладъкъ или тукъ-тамъ съ брѣчки. Апотециитѣ черни, полусферични и покрити отъ талуса.

По коритѣ на старитѣ букови дървета, по склоноветѣ на Мара-гидикъ и край с. Стокитѣ (Севлиевско).

Pyrenula leucoplaca Wallr, var. *umbrosa* Kbr. l. c. p. 361; Rabh. Kr. Fl. p. 48; *Verrucaria alba* β *leucoplaca* Schaerer l. c. p. 219.

Талусът съвършено тънъкъ, бѣлъ, въ видѣ на пѣтна по коритѣ на дърветата. Апотеции малки, черни, сферични, покрити отъ талуситѣ до гдѣто сж млади, по послѣ съвсѣмъ открити. Споритѣ елипсовидно-вртенести 4-клѣтъчни, съ единъ край по-дебелъ и другъ по-изтънченъ.

По коритѣ на габера около с. Острець.

Ser. II. Lichenes homoeomerici Wallr.

Ord. I. Lichenes gelatinosi Bernh.

Fam. Collemaceae Fr.

Collema Hoffm.

Collema flaccidum Ach., Nyl. l. c. t. I. p. 107; *C. rupestre* = *flaccidum* Schaerer l. c. p. 252; *Synecholastus flaccidus* Kbr. l. c. p. 41 d; Rabh. Kr. Fl. p. 95, Exs. Lich. eur. № № 612 и 129.

Талусът листнатъ, доста широкъ, черно-зеленикъвъ, разно начънатъ, дѣленъ на широки дѣлове (лоби), слабо прикрепенъ о субстрата, влаженъ, прозраченъ и покритъ съ соредии.

Срѣща се по скалитѣ и коритѣ на дърветата по Витоша надъ Павлово, надъ Бояна и Драгалевския мѣнастиръ, по склоноветѣ на Мара-гидикъ, въ околността на Севлиево, (корменческото де-филе, с. Стокитѣ).

Collema multifidum (Scop.) Schaerer l. c. p. 254; Kbr. l. c. p. 409; Rabh. Kr. Fl. p. 103; *C. melaeum* Nyl. l. c. p. 108.

Талусътъ развитъ розетовидно, дѣленъ на радиално разположени лацинии, които отпослѣ по различни начини се дѣлятъ повторно.

Обикновенъ съ апотеции по варовицитѣ.

— var. *complicatum* (Schl.) Schaerer, l. c. p. 255; Kbr. l. c. p. 409; Rabh. Kr. Fl. p. 104.

Ивицитѣ на талуса сж желтовидни, а краищата наржбени, при това близко едни до други разположени и иматъ по-компактенъ видъ.

— var. *marginale* (Huds.) Schaerer.

Отъ типичната форма се отличава, че лациниити сж дълги, тѣсни, дѣлени тѣй, че близкитѣ дѣлове се покриватъ.

— var. *Jacobaeaeifolium* (Schrank.) Schaerer l. c. p. 255; Kbr. l. c. p. 409; Rabh. Lich. eur. exs. № 677.

Отъ типичната форма се отличава, че лациниитѣ ѝ сж дѣлени пересто; тѣ сж тѣсни и малко конкавни.

Leptogium Kbr.

Leptogium cyanescens (Schaerer) Kbr. l. c. p. 420; Rabh. Kr. Fl. p. 93; *Leptogium tremelloides* Nyl. l. c. t. I, p. 124; *Collema cyanescens* Schaerer l. c. p. 250; Rabh. Lich. eur. exs. № 644.

Талусътъ тънко кожестъ, оловено-сивъ, покритъ съ ситенъ оловенъ прашецъ. Лобитѣ сж покривовидни, цѣлокрайни или съвсѣмъ слабо наржбени. Нѣма апотеции, но на нѣкои мѣста сж развити соредии.

По влажнитѣ камани и мъковетѣ по Витоша надъ Павлово. Априль 1899 г.

Leptogium saturninum Nyl. l. c. t. I. p. 127; Rabh. Kr. Fl. p. 94; *Mallotium tomentosum* Kbr. l. c. p. 416; *Collema myochroum* β *tomentosum* Schaerer l. c. p. 256; Rabh. Lich. eur. exs. № № 221 и 611.

Талусътъ кожестъ едно или много листенъ, достига въ диаметръ 5—6 с. м. Листнатъ, отгорѣ черно-зеленикъвъ или тъмно-синкаво кафениенъ, покритъ съ соредни въ видъ на сажденъ прашецъ. Отдолу покритъ съ ситни сиво-бѣли влаканца.

Намира се по джнеритѣ на старитѣ букови и габерови дървета. Събиранъ при с. Острецъ (Троянско) и по Витоша.

Synalissa Fr.

Synalissa ramulosa (Schrud.) Kbr. l. c. p. 423; Rabh. Kr. Fl. p. 86; *S. symphorea* Nyl. l. c. t. I. p. 94; *Collema stygium incisum* Schaerer l. c. p. 260; Rabh. Lich. eur. exs. № 7 d.

Талусътъ достига до 2 м. м., приличенъ на малка *Clavaria*, черъ, при основата простъ, а нагорѣ раздѣленъ питесто. Нѣма апотеции.

По варовититѣ скали при Черепишкия мѣнастиръ, а въ съдство съ *Lecidea lurida* по доломитнитѣ скали при Перникъ.

Fam. Lichineae Kbr.

Lichina Ag.

Lichina confinis Ag., Nyl. l. c. t. I, p. 92; Kbr. l. c. p. 430.

Талусътъ му прилича много на тоя на *Synalissa ramulosa*. Отдѣлнитѣ ивици, които сж по-силно развити, сж дѣлени дихотомично. Цвѣтътъ му е зеленикаво-черъ.

Тоя видъ прилича на вида подъ № 720 (отъ Mountz Bay, Англия) въ Rabh. Lich. eur. exs., но се отличава отъ него по това, че ивицитѣ не сж тъй добръ развити и толкова разклонени както у тѣхъ, но по-къси и по-масивни и по-близки до *Synalissa*. По всѣка вѣроятность причината на това ще е, че скалнитѣ блокове, на които тѣ сж развити у насъ, сж почти потопени въ водата и се обливатъ отъ вълнитѣ твърдѣ често.

По скалнитѣ блокове край морето при Пода и Карантината (Бургаско).

НЪКОЛКО НОВИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА РАСТЕНИЯ.

Отъ асистента Ив. Нейчевъ.

Още прѣди двѣ години ботанизирахъ въ централния балканъ (отъ Кадемия до Бедекъ). При повторно прѣглеждане на една часть отъ събранитѣ материали, азъ открихъ нѣколко видове и вариетети нови за нашата флора, които излагамъ по-долу. Споменатитѣ растения сж сравнявани съ екземпляри, находящи се въ българския и европейския хербарии на ботаническия институтъ при университета¹.

Erysimum cuspidatum M. B. forma *brevistylus* n. sp. Caulis simplicibus, siliquis longioribus (45 m. m.), stylo siliquosis multo (8—15 plo) brevioribus, seminis majoribus (circ. 3. m. m.) a typo recedit. Habitat in m. Stara-Planina.

Въ описанията за *Erysimum cuspidatum* M. B. нигдѣ не се споменува за толкова дълги плодове и за толкова кжсь израстъкъ. Така въ „Flora Taur. Caucas.“ III p. 443 е казано: „Siliqua stylo triplo fere longior“. Сжщото е казано и въ „Systema vegetabilium“ V, II p. 908 отъ C. Linnaei. Въ Boiss „Flora orientalis“ I p. 199 намираме: „Siliquis axi adpressis incanis brevibus valvis argute carinatis, stylo longo tenuis“. Въ E. D. Halászy „Conspectus Fl. Graecae“ I p. 68: „Siliquis adpressis 20—25 m. m. longis“, Ив. Шмальгаузенъ „Флора Средней и Южной Россii“ I p. 74: „Стручки дл. 13—25 м. м. вверхъ стоячiя... Столбикъ длинный тонкiй въ 2—4 раза короче стручекъ“.

Сравнени нашитѣ екземпляри съ тия, що притежава европейската сбирка изъ Австро-Унгария, както и съ екземпляритѣ отъ Садово, ясно се различаватъ по дългитѣ си плодове, по кжсия имъ израстъкъ, и по сѣмената, които сж по-едри. Растението е събирано прѣзъ 1903 г. на 26 юлий съ плодове по камениститѣ припеци високо въ Кору-дере, кждѣто образува малкъкъ локалитетъ.

¹ За нѣкои съмнителни видове се отнесохъ до г-нъ Д-ръ А. von Degen и г-нъ Wagner. Тѣ имаха добрината да ми явятъ, че пратенитѣ растения сж нови и тука за пръвъ пѣтъ публикувамъ диагнозата имъ.

Viola suavis M. B. („Flora Taurico-Caucasica“ Vol. III 3 p. 164).

По външния си изгледъ, както и по издънкитѣ си много прилича на *Viola odorata* L. Особено лесно се смѣсва съ послѣдната, понеже издава сжщо приятна миризма. Обаче тия два близки вида се различаватъ. Вѣнчето на *V. suavis* има по свѣтло-синя боя, когато вѣнчето на *V. odorata* е тъмно-виолето. Горнитѣ вѣнечни листа у *V. suavis* сж бѣли отъ основата почти до третята часть отъ дължината имъ, а долнитѣ сж бѣли отъ основата почти до половината отъ дължината имъ. Най-долнитѣ листа (приземнитѣ) сж бѣбрековидни; прилистницитѣ сж ланцетни-заострени съ влакна по ржбоветѣ си, които биватъ обикновено равни на половината отъ широчината на прилистника, когато тия влакна по ржбоветѣ на прилистницитѣ у *V. odorata* сж по-къси.

Сравнени нашитѣ екземпляри съ тия отъ Кримъ, що притежава ботаническата сбирка (гл. A. Callier, *Jter tauricum secundum* a 1896 № 32. доставени отъ J. Dorfler, Wien), напълно се схождатъ. Растението е събирано съ цвѣтове въ Габрово изъ храсталака на Баждаръ. Тоя новъ за нашата флора видъ се срѣща освѣнъ въ Русия, но и въ още много други страни: Славония, Кроация, Трансилвания, Австрия, а сжщо и въ съседнитѣ намъ Сърбия и Романия.

Orobus aureus Stev. forma *glaucus* m. *Robustior* evidenti *hirsuta*; *foliis* *subtis* *glaucis* *non* *nitidis* *moliter* *pubescens* *in* *basi* *non* *rotundatis* *a* *typo* *recedit*. *Planta* *lecto* (*Julio*) *est* *cum* *frugibus*, *florantem* *non* *vidi*.

Valde *similis* *et* *affinis* *O. luteo* L., *sed* *ramosis* *foliis* *majoribus* *et* *latis* *3—4* *jugis* *subtus* *hirsutis* *stipulis* *in* *basi* *non* *dentatis*; *pedicellis* *et* *calicis* *hirtibus*. *Habitat* *in* *m. Stara-Planina*.

Това ново растение събирахъ край потока на Арманкая подъ в. Балабанъ въ Централния балканъ прѣзъ 1903 г. на 25 юлий. Събранитѣ екземпляри сж съ плодове. Тая интересна форма притежава бѣлѣзи на два вида *Or. luteus* L и *Or. aureus* Stev. На първия видъ прилича изобщо по формата на листата, които биватъ елиптически заострени и отдолу сиви, а на втория — по числото на листата, които биватъ 3—4 чифта, голѣми и широки. Листнитѣ, както и цвѣтнитѣ дрѣзки, сжщо осьта на съцвѣтието и чашката сж космести. По числото и голѣмината на листата, както и по прилистницитѣ, които биватъ цѣли, а тѣй сжщо и по косматия си хабитусъ тая форма повече се приближава до *Or. aureus* Stev, отколкото до *Or. luteus* L. Дали тая форма не ще да прѣдставлява нѣкоя самостоятелна систематическа единица, за сега не може да се установи, защото нѣмаме цвѣтове.

Сравнени нашитѣ екземплари съ ония на *Or. luteus* L. изъ Каринтия, както и съ екземпларитѣ на *Or. aureus* Stev. изъ Anatoliae Orient. (гл. Herb. на J. Bornmüller „Pl. Anatoliae Orient“. 1890 подъ № 2643) се рѣзко различаватъ по горѣспоменатитѣ бѣлѣзи.

Myosotis silvatica Hoff. v. *lactea* Boenn (гл. Beck von Mannageta „Flora von Niederösterreich“, II p. 970). Тоя варietetъ се срѣща съ бѣли цвѣтове. Растението е събирано въ Габрово изъ храсталачни трѣвисти мѣста при сѣв. поли на Бакойския баиръ. Интересно е да се обърне внимание да ли и другдѣ не е застъпенъ у насъ.

Campanula rotundifolia L. var. *bulgarica* m. In fissuris rupium m. Balcan (Korvu-dere) supra vicum Gabarevo, julio 1903.

Perennis, tota planta hirsuta, radice verticali caudiculosa, caules floriferis foliosis; foliis rosularum longe petiolatis neriformis vel denticulatis integris margine paulo hirsutis, caulinis late lanceolatis (rarius ovato lanceolatis) breve petiolatis rarius interdum longe petiolatis integris vel rarius paulo (1—3) denticulatis superioribus parvis sessilibus non linearibus; flores erectis calycis laciniis in basi latiusculis acuminatis margine hirsutis erectis patulis vel extorsis tubo $1\frac{1}{2}$ —2 longioribus.

Planta 7—20 cr. alta, folia infima et caulina 10 — $20 \times 4\frac{1}{2}$ —7 m. m.

A typo recedit: tota planta hirsuta, foliis caulinis late lanceolatis petiolatis, calycis laciniis margine hirsutis in basi latioribus, apice non filiformis.

Affinis et similis: *C. Scheuchzeri* Vill. β *hirta* Koch (Synopsis Fl. Germ. et. Helvet, 2, p. 406) quae est caulis unifloris, floribus majoribus. (Reichb. „Jcon. Fl. Germ.“ XIX f. 241). *C. pusilla* Haenk β *pubescens* Koch (Synop. „Fl. Germ. et. Helvet“. 2, p. 405) quae est corolla hemisphaerica campanulata in basi rotundata (Jcon. Reichb. XIX f. 245).

Сравнени нашитѣ екземплари съ множество други на вида *C. rotundifolia* L. изъ разни мѣста на България и Европа рѣзко се различаватъ по косместия си хабитусъ и по широкитѣ си стѣбленни ланцетни съ кжси дрѣжки листа.

Campanula rotundifolia L. a) *tenuifolia* Hoff. (гл. Beck von Mannagetta „Flora von Nieder Österreich“ II p. 1105).

Тая форма се различава, че има долни листа тѣсно-ланцетни цѣлокрайни, а срѣднитѣ, както и горнитѣ сж тѣсно-линейни, сближени по между си къмъ срѣдата на стѣблото и биватъ изправени или малко отклонени на страни. Чашечнитѣ дѣлове сж 2 пжти по дълги отъ трѣбицата на чашката и достигатъ почти половина отъ дължината на вѣнчето.

Растението е събирано съ цвѣтове прѣзъ юлий 1903 г. по трѣвисти мѣста на Атово-Падало (Шипченски балканъ).

Acer campestre L. Ssp. *hebecarpum* DC.

Var. *marsicum* (Guss) K. Koch. f. *Neičefii* Pax.¹

Folia coriacea, triloba, basi rotundato-cordata, glabra, tantum subtus secus nervos pilosa; lobi triangulares, acuti, laterales latere exteriori saepe lobulo brevissima acuti.

Planta lecta (Augusto) est cum frugibus.

Habitat apud vicum Červen-breg prope m. Balcan.

Centaurea Šipkaensis nov. hybr. (affinis Friv. × *Vandasii* Vel.).

Perennis, caulibus 10—40 cm. altis, angulatis, rigidis, adscendentibus plerumque a basi ramosis, cum foliis cinereo pubescentibus, arachnoideis, foliis impresse punctatis pinnato partitis, lobis 1—2 m. latis distantibus acuminatis et apice plerumque mucronatis; inferioribus imprimis radicalibus plerumque latioribus lobo terminali versus apicem dilatato obtuse rotundato minute apiculato, summis saepe simplicibus integris; ramis 1—2 cephalis; capitulis circiter 1.5 cm. longis 1 cm. diam.; involucris squamis imbricatis, parte viridi non omnino tecta nervis prominulis percursa (iis *C. affinis* similibus); appendice squamarum exteriorum triangulari nigra utrinque regulariter pectinatim ciliata, ciliis imis membranula conjungtis. Membrana haec in squamis superioribus sensim ciliis plures jungit, in squamis intimis appendix jam talis fit in *C. Vandasii*. A qua tantum appendicibus intimis utrinque pluri ciliatis (nec cilia intermedia tantum superatis) differt. Achenia fusca, pappo albo circ. 1 m. m. longo superata. Flosculi radiantes purpurei. Floret mense Julio usque Augusto.

Habitat in Balkan prope Šipka.

Centaurea reichenbachii Schur forma *Buzludžii* m.

A typo appendicibus brevioribus minus decurrentibus, ciliis utrinque parciore differt. Floret mense Julio usque Augusto.

Habitat in m. Balkan apud Buzludža.

Centaurea spinulosa Roch. forma *Gabrovensis* Deg. et Wagn.

A typo differt involucri phyllis imis et mediis margine nigro cinctis appendice anguste lanceolata in spinam abeunte margine eciliata, appendicibus tantum squamarum supremarum margine ciliis paucis obsitis, foliorum lobis latioribus, brevioribus. Floret Julio.

Habitat apud vicum Zeleno-Darvo supra Gabrovo.

Verbascum longifolium Ter. var. *longibracteatum* Deg. et. Neič.

A typo differt bracteis linearibus longissimis, longe acuminatis flores superantibus, spica cranio, fere clavata.

¹ Това растение пратихъ да прѣгледа г-нь професоръ Рахъ въ Breslau. Той има добрината да ми яви, че е ново и възстановява нова форма, диагностирана на която за пръвъ пѣтъ публикувамъ тукъ.

A *V. pannoso* Vis. Panć. foliorum forma, indumento albo nec lutescente, spica demiore crasioreque longius distat. Floret. m. Julio.

Habitat in m. Kademlja.

Veronica Jacquini Baumg. var. *Neičeffii* Deg.

A typo differt caulibus dense et patule albo lanuginosis, foliis brevioribus copiose villosis, calyce hispido (in typo breviter piloso). Floret Junio.

Habitat in m. Balkan (Korudža, Sv. Nicola).

Lamium maculatum var. *nemorale* Rchl. f. *longearistata* m.

Calycis longis subulatis tubo multo longioribus. Floret Julio.

Habitat in silvis m. Balkan (Uzan, Korudža).

Betonica bulgarica Deg. et Neič.

Planta 30—50 cm. alta saepe jam a basi ramosa vel subsimplex, dense et sat rigide villosa.

Caulibus quadranguli, reverse villosis; foliis inferioribus longe petiolatis (petiolo lamina longiore) lamina crassa, e basi cordata triangulari oblonga, plus-minus argute serrata, utrinque villosa, foliis caulinis brevius petiolatis summis sessilibus; verticillastris imo remoto excepto in spicam terminalem hispiditate canescentem, demam, crassam, saepe plus-minus cylindricè elongatam congestis; bracteis lanceolatis, margine ciliatis, apice aristatis; calycis tubo inferne glabro vel ad nervot tantum pilis paucis, albis, adpressis obrito, superne autem pilis longis albis rigidis densissime hirsuti, dentibus calycinis anguste triangularibus hirsuti in aristam nudam, sat longam desinentibus 4 m. m. longis, inferioribus paullo brevioribus, calycis tubo 5 m. m. longo, intus nudo paullo brevioribus; corola rosea, extus canescenti tomentosa, intus pilosa, 15 m. m. longa, tubo paulo curvato angusto 10 m. m. longo; labio superiore erecto, oblongo, integerrimo, margine undulato, inferiore trilobo, lobo medio reniformi, margine crenulato-undulato, lobis lateralibus minutis, ovatis, auriculaeformibus; filamentis pilosis, stilo subexserto, ?.

Hab. m. Stara-planina (Korou-dere, Čafut) Jul. 1903. Leg. Neičef. Jn. m. Balkan supra Slivno leg. J. Wagner 1893.

Affinis *B. Haussknechtii* Hechtr. ap. Haussk. Syrub. 189 sed differt foliis brevius petiolatis ± argute serratis nec obtuse crenatis, eorumque forma, calycis dentibus longioribus corollis roseis nec albis, extus tomentosis, spica ab calyces longius villosos canescenti, crassiore, densiore et saepius longiore, indumento totius plantae multo copiosiore, etc.

A *B. Kelleri* Form. Vern. d. naturh. Ver. Brünn XXX 1892 p. 25 (sep.) differt calycum dentibus multo longioribus foliorum forma, etc.

A *B. officinalis* L. habitu, verticillastris congestis spicam villo-

sitate canescentem formantibus, calycum dentibus multo longioribus, corollarum indumento, labii superioris forma etc. longius distat.

Екземплярите отъ Чафута прѣдставляватъ извѣстно отклонение отъ ония на Корудере. Тѣ се отличаватъ съ по-дългото си съцвѣтие и съ по-малкото си остро назъбени листа. Дали тая форма не проявява и други по-важни отклонения, за това е нужно по-нататъшно проучване и изслѣждане.

Prunella intermedia Link. (*P. laciniata* × *vulgaris*). (Koch. „Flora Germ. et. Helv.“ 2, p. 496; Jcon. Reichb. f. 394).

Тоя видъ събирахъ съ цвѣтове по трѣвисти мѣста на лѣво отъ шосето Габрово-Трѣвна около колибата на Негенцовъ. По пересто нарѣзанитѣ си стѣблени листа прилича на *P. laciniata*, а по дългитѣ си интернодии и по цвѣтоветѣ на *P. vulgaris*. Срѣща се рѣдко и въ ограничено число. Сравнени нашитѣ екземпляри съ тия изъ Австро-Унгария напълно се сходятъ.

Carex laevis Kit var. *balcanica* Deg. et Neič.

A typo differt utriculis non rotum margine sed etiam faciebus breviter sed sat dense (basin excepta) hispidis. Hab. in m. Stara-planina. Jul 1903.

Тоя новъ сортъ събирахъ по слѣднитѣ мѣста на Стара-Планина: Коруджа (Бакачикъ), Балабана, Сюлеманица, Арманкая.

Екземплярите отъ послѣднитѣ двѣ находища по вънкашността и по двойнитѣ си мъжки класчета по нѣкои стъркове се приближаватъ къмъ *C. tristis* M. B., обаче по сгънатитѣ си тънки листа, тѣ се приближаватъ къмъ *C. laevis* Kit, а по кжситѣ си четинесто космести тръбички се отнасятъ къмъ var. *balcanica*.

Allium Victoriale L. forma *latifolia* m.

Foliis latis (13 × 7 1/2 — 8 cm.) ovatis rotundatis non in petiolum attenuatis apice obtusis a typo recedit.

Сравненъ съ екземплярите отъ Австроунгария и съ тия отъ разни мѣста на България ясно се различава по широкитѣ и закръглени листа, когато листата на казанитѣ екземпляри сж продълговато-елипсовидни до ланцетни, стесняещи се въ дръжки.

Растението събирахъ прѣцвѣтѣло съ плодове на 28 юлия 1903 г. въ долината на р. Габровница, кога се отива отъ Синаница за Патрешка. Срѣща се въ ограничено число екземпляри.

Gagea arvensis Dmrt. Schult. var. *prolifera* Stev. (Verzeichniss von Pflanzen“ p. 335 № 1408). Въ пазвитѣ на прицвѣтнитѣ листа се намиратъ дребни луковички. Поради недостатъченъ материалъ не може да се твърди до колко тоя бѣлѣгъ е постоянно явление.

Нужно е по-нататъшно прослѣдяване да се види дали не ще е застъпена тая форма у насъ въ повече екземпляри.

Растението събирахъ съ цвѣтове по необработенитѣ мѣста (цѣлината) на Баждаръ при Габрово прѣзъ м. Мартъ 1898 г.

Измежду другитѣ екземплари попадна ми и единъ екземпляръ отъ *Gagea arvensis* съ многобройни дребни луковички при голѣмата. При това той се отличава още, че има единъ осамотенъ листъ и цвѣтоветѣ сж малобройни (2).

При все, че тая форма не е застѣпена въ голѣмо количество и по всѣка вѣроятность ще да е нѣкой абнормитетъ, пакъ заслужва да се обърне внимание на тоя бѣлѣгъ при събирането на вида.

София 15 ноември 1905

ТЕТРАНИОНИ.

Отъ Ем. Ивановъ.

1. Подъ названието „Тетраниони“ разбирамъ една особна система комплексни числа съ четири единици¹, които се подчиняватъ на коммутативното, асоциативното и дистрибутивното свойство на дѣйствиелнитѣ числа при умножението.

Споредъ общеприетитѣ дефиниции за сборъ на двѣ комплексни числа съ n единици въобще и за умножение на едно такава число съ дѣйствиелно число, общиятъ видъ на комплекснитѣ числа съ 4 единици: (e_0, e_1, e_2, e_3) е:

$$a_0 e_0 + a_1 e_1 + a_2 e_2 + a_3 e_3$$

дѣто a_0, a_1, a_2, a_3 сж дѣйствиелни числа.

Два тетраниона

$A = a_0 e_0 + a_1 e_1 + a_2 e_2 + a_3 e_3$ и $B = b_0 e_0 + b_1 e_1 + b_2 e_2 + b_3 e_3$ ще се считатъ за равни, само ако:

$$a_0 = b_0, a_1 = b_1, a_2 = b_2 \text{ и } a_3 = b_3.$$

Споредъ това, ако единъ тетранионъ

$$a_0 e_0 + a_1 e_1 + a_2 e_2 + a_3 e_3$$

е равенъ на нула, то трѣбва $a_0 = 0, a_1 = 0, a_2 = 0$ и $a_3 = 0$.

2. Споредъ дефинициитѣ, които можемъ да дадемъ за единичнитѣ произведения, различаваме разни системи комплексни числа съ 4 единици². При тетранионитѣ имаме по дефиниция:

$$1) \left\{ \begin{array}{l} e_0^2 = e_0, e_1^2 = -e_0, e_2^2 = -e_0, e_3^2 = e_0 \\ e_0 e_r = e_r, e_0 = e_r, r = 1, 2, 3 \\ e_1 e_2 = e_2, e_1 = e_3 \\ e_1 e_3 = e_3, e_1 = -e_2 \\ e_2 e_3 = e_3, e_2 = -e_3. \end{array} \right.$$

¹ Върху теорията на комплексни числа съ n единици въобще вижъ: Stolz und Gmeiner, Theoretische Arithmetik II Bd.

Study, Encyklopedie der mathematischen Wissenschaften и др. Bd. I.

² При кватернионитѣ имаме:

$$e_0^2 = e_0, e_1^2 = -e_0, e_2^2 = -e_0, e_3^2 = -e_0$$

$$e_0 e_r = e_r, e_0 = e_r$$

$$e_1 e_2 = -e_3, e_1 = e_3$$

$$e_2 e_3 = -e_1, e_2 = e_1$$

$$e_3 e_1 = -e_2, e_3 = e_2$$

(p') и (p'), то уравненията въ системата (n), както и тия въ (p) сж несъвмѣстни и въ тоя случай дѣлението е невъзможно.

6. *Дѣлители на нулата.* Като запазимъ всички означения въ прѣдната точка, да положимъ.

$$B = 0 \text{ т. е. } b_1 = b_2 = b_3 = b_4 = 0.$$

Тогава, ако $\Delta > 0$, то системата (m) ще бжде удовлетворена само при:

$$x_1 = 0, x_2 = 0, x_3 = 0, x_4 = 0 \text{ т. е. } X = 0.$$

Ако обаче $\Delta = 0$, то системата (m) допуща безбройно много значения за x_1, x_2, x_3, x_4 , между които обаче има връзката:

$$x_1 = x_4, x_2 = x_3 \text{ при } a_1 = a_4, a_2 = -a_3$$

$$\text{или } x_1 = -x_4, x_2 = -x_3 \text{ при } a_1 = -a_4, a_2 = a_3$$

т. е. Ако е даденъ единъ тетранионъ отъ вида:

$$A = a_1 + a_2 i - a_2 j + a_1 \epsilon \text{ респ. } a_1 + a_2 i + a_2 j - a_1 \epsilon$$

то има безбройно много тетраниони отъ вида:

$$X = x_1 + x_2 i + x_2 j - x_1 \epsilon \text{ респ. } x_1 + x_2 i - x_2 j + x_1 \epsilon$$

отъ които всѣки, помноженъ съ A , дава за произведение O . Поради това свойство на тетранионитѣ отъ прѣднитѣ два вида, се наричатъ тѣ споредъ Weierstrass'a *дѣлители* на нулата. Най-проститѣ дѣлители (първоначални дѣлители) на нулата сж $1 + \epsilon$ и $1 - \epsilon$; всѣки другъ дѣлителъ се добива като умножимъ единъ отъ тия послѣднитѣ съ единъ кой да е тетранионъ:

$$(a_1 + a_2 i + a_3 j + a_4 \epsilon)(1 + \epsilon) = (a_1 + a_4) + i(a_2 - a_3) - j(a_2 - a_3) + \epsilon(a_1 + a_4)$$

$$(a_1 + a_2 i + a_3 j + a_4 \epsilon)(1 - \epsilon) = (a_1 - a_4) + i(a_2 + a_3) + j(a_2 + a_3) - \epsilon(a_1 - a_4)$$

Всички дѣлители на нулата сж прочее отъ двѣ категории: къмъ едната категория сж дѣлителитѣ, които съдържатъ първоначалния дѣлителъ $1 + \epsilon$, а къмъ другата тия, които съдържатъ първоначалния дѣлителъ $1 - \epsilon$. Всѣки дѣлителъ отъ едната категория, умноженъ съ кой да е дѣлителъ отъ другата категория, дава нула произведение.

Дѣлителитѣ на нулата играятъ въ областъта на тетранионитѣ аналогична роля съ нулата въ областъта на дѣйствителнитѣ и обикновенитѣ комплексни числа, което се вижда отъ слѣднитѣ сравнения:

а). Ако a, b, c сж дѣйствителни числа, различни отъ нула, то отъ равенството

$$ab = ac$$

слѣдва непрѣменно: $b = c$;

ако обаче $a = 0$, то b и c могатъ да бждатъ и различни и произволни.

Ако A, B и C сж тетраниони, отъ които никой не е дѣлителъ на нулата, то отъ равенството

$$A.B = A.C$$

заклучаваме че:

$$B = C$$

А че когато А е нула то В и С могат да бждатъ различни, това не изисква обяснение; но че В и С могатъ да бждатъ различни и когато А е дѣлитель на нулата, това се вижда отъ слѣдното.

Нека умножимъ тетранионитѣ

$$A = a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4 \text{ и}$$

$$B = b_1 + i b_2 + j b_3 + \varepsilon b_4$$

съ първоначалния нулевъ дѣлитель $1 - \varepsilon$ ние добиваме тетранионитѣ

$$a_1 - a_4 + i (a_2 + a_3) + j (a_2 + a_3) - \varepsilon (a_1 - a_4)$$

$$b_1 - b_4 + i (b_2 + b_3) + j (b_2 + b_3) - \varepsilon (b_1 - b_4)$$

За да стане послѣдния отъ тия тетраниони равенъ на първия, трѣбва b_1, b_2, b_3, b_4 да удовлетворятъ двѣтѣ уравнения:

$$b_1 - b_4 = a_1 - a_4$$

$$b_2 + b_3 = a_2 + a_4$$

отъ които добиваме

$$b_4 = b_1 - a_1 + a_4$$

$$b_3 = a_2 + a_4 - b_2$$

като туримъ тия стойности за b_3 и b_4 въ тетраниона В, ние дождаме до равенството:

$$(a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4) (1 - \varepsilon) = [b_1 + i b_2 + j (a_2 + a_4 - b_2) + \varepsilon (b_1 - a_1 + a_4)] (1 - \varepsilon)$$

въ което очевидно множителитѣ

$a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4$ и $b_1 + i b_2 + j (a_2 + a_4 - b_2) + \varepsilon (b_1 - a_1 + a_4)$ не сж равни.

Отъ прѣдното заключаваме, че, както въ областъта на обикновенитѣ числа ние не трѣбва отъ едно равенство отъ вида:

$$o.b = o.c$$

да съкратяваме отъ двѣтѣ страни нулата, освѣнъ ако не знаемъ, че $b = c$, тъй и въ областъта на тетранионитѣ ние не трѣбва отъ едно равенство

$$AB = AC$$

въ което А е дѣлитель на нулата, да махнемъ тоя дѣлитель отъ двѣтѣ страни, освѣнъ ако не е $B = C$.

Несъблюдението на това правило ще води, разбира се до нелѣпости. Тѣй напр. лесно намѣрваме, че

$$(1 - \varepsilon)^2 = 2 (1 - \varepsilon)$$

и ако махнемъ отъ двѣтѣ страни общия множитель $1 - \varepsilon$, ние дождаме до невъзможното равенство

$$1 - \varepsilon = 2$$

отъ което слѣдва:

$$\epsilon = -1.$$

б) Ако a и b сж дѣйствителни или обикновено комплексни числа, то уравнението:

$$ax = b$$

допуска винаги едно опрѣдѣлено рѣшение, щомъ a е различно отъ нула. Ако $a = 0$ и $b \neq 0$, то прѣдното уравнение не допуска никакво рѣшение; въ тоя случай ние допълняме понятието за число съ новъ символъ ∞ , който приемаме като рѣшение. Когато $a = 0$ и $b = 0$ уравнението допуска безбройно много рѣшения.

Сжщитѣ три случая ние различаваме и при тетранионитѣ:

Ако тетранионитѣ A и B не сж дѣлители на нулата или нули, то уравнението

$$A.X = B$$

допуска, както видѣхме горѣ въ точка 5, едно опрѣдѣлено рѣшение т. е. въ тоя случай има единъ единственъ тетранионъ X , който умноженъ съ A , дава B .

Ако обаче A е нула или дѣлителъ на нулата, а пъкъ B не е нула, нито дѣлителъ на нулата, или дѣлителъ на нулата отъ категория различна отъ тая на A , то прѣдното уравнение не допуска никакво рѣшение, вмѣсто което ние и тука можемъ да кажемъ, че има рѣшение, което означаваме съ символа ∞ .

Най-послѣ когато A и B сж нули или дѣлители на нулата отъ една и сжща категория, то уравнението (Вж. т. 5 стр. II) допуска безбройно много рѣшения.

7. Отъ всичко казано до сега се вижда, че смѣтането съ тетранионитѣ въ кръга на 4-тѣ основни дѣйствия става по сжщитѣ правила, както и смѣтането съ обикновенитѣ числа; изключение прави само обстоятелството, че при тетранионитѣ покрай нулата се явяватъ и дѣлители на нулата, които обаче, както се обясни въ прѣдната точка, играятъ аналогична роля съ нулата.

8. *Конюгирани тетраниони.* За даденъ тетранионъ:

$$A = a_1 + ia_2 + ja_3 + \epsilon a_4.$$

наричамъ *конюгиранъ тетранионъ* тетраниона:

$$a_1 - ia_2 - ja_3 + \epsilon a_4$$

Конюгираниятъ на A тетранионъ ще означавамъ съ kA , така че

$$kA = a_1 - ia_2 - ja_3 + \epsilon a_4$$

Произведението на двата конюгирани тетраниона A и kA е:

$$(\alpha) \dots A.kA = a_1^2 + a_2^2 + a_3^2 + a_4^2 + \epsilon.2(a_1a_4 - a_2a_3)$$

Ако $B = b_1 + ib_2 + jb_3 + \epsilon b_4$, то

$$(\beta) \dots B.kB = b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 + b_4^2 + \epsilon.2(b_1b_4 - b_2b_3)$$

Чрѣзъ непосредствено помножение намѣрваме и:

$$(\gamma) \dots KA \cdot kB = k (AB)$$

Като помножимъ равенствата (α) и (β) почленно ние добиваме

$$(\alpha') (A \cdot kA) \cdot (B \cdot kB) = (a_1^2 + a_2^2 + a_3^2 + a_4^2) (b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 + b_4^2) \\ + 4 (a_1 a_4 - a_2 a_3) (b_1 b_4 - b_2 b_3) \\ + \varepsilon [2 (a_1 a_4 - a_2 a_3) (b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 + b_4^2) + 2 (b_1 b_4 - b_2 b_3) \\ (a_1^2 + a_2^2 + a_3^2 + a_4^2)]$$

Но отъ друга страна;

$$(\beta') (A \cdot kA) (B \cdot kB) = (A \cdot kB) (B \cdot kA) = (a_1 b_1 + a_2 b_2 + a_3 b_3 + a_4 b_4)^2 \\ + (a_2 b_1 - a_1 b_2 + a_4 b_3 - a_3 b_4)^2 \\ + (a_3 b_1 + a_4 b_2 - a_1 b_3 - a_2 b_4)^2 \\ + (a_4 b_1 - a_3 b_2 - a_2 b_3 + a_1 b_4)^2 \\ + \varepsilon \cdot 2 [(a_1 b_1 + a_2 b_2 + a_3 b_3 + a_4 b_4) (a_4 b_1 - a_3 b_2 - a_2 b_3 + a_1 b_4) \\ - (a_2 b_1 - a_1 b_2 + a_4 b_3 - a_3 b_4) (a_3 b_1 + a_4 b_2 - a_1 b_3 - a_2 b_4)] \\ (\lambda') (A \cdot kA) (B \cdot kB) = (AB) (k \cdot AB) = (a_1 b_1 - a_2 b_2 - a_3 b_3 + a_4 b_4)^2 \\ + (a_2 b_1 + a_1 b_2 - a_4 b_3 - a_3 b_4)^2 \\ + (a_3 b_1 - a_4 b_2 + a_1 b_3 - a_2 b_4)^2 \\ + (a_4 b_1 + a_3 b_2 + a_2 b_3 + a_1 b_4)^2 \\ + \varepsilon \cdot 2 [(a_1 b_1 - a_2 b_2 - a_3 b_3 + a_4 b_4) (a_4 b_1 + a_3 b_2 + a_2 b_3 + a_1 b_4) \\ - (a_2 b_1 + a_1 b_2 - a_4 b_3 - a_3 b_4) (a_3 b_1 - a_4 b_2 + a_1 b_3 - a_2 b_4)]$$

Като сравнимъ дѣснитѣ страни на равенствата (α') , (β') , (λ') ние добиваме разни тожества. Такива тожества между дѣйствителни числа ние добиваме като изобщо едно произведение на два или повече тетраниона прѣсмѣтнемъ по разни начини, които произлизатъ чрѣзъ приложение на комутативното, асоциативното и дистрибутивното свойство.

9. Всѣки тетранионъ удовлетворява едно уравнение отъ 4-та степенъ съ дѣйствителни коефициенти, а именно тетранионътъ

$$x = a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4$$

удовлетворява уравнението:

$$x^4 - 4 a_1 x^3 + (6 a_1^2 + 2 a_2^2 + 2 a_3^2 - 2 a_4^2) x^2 - (4 a_1^3 + 4 a_1 a_2^2 + 4 a_1 a_3^2 \\ - 4 a_1 a_4^2 + 8 a_2 a_3 a_4) x + (a_1^2 - a_2^2 + a_3^2 - a_4^2)^2 + 4 (a b + c d)^2 = 0$$

10. — *Тригонометриченъ изразъ на единъ тетранионъ*. Ако за даденъ тетранионъ

$$A = a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4$$

положимъ

$$\begin{aligned} a_1 &= r \cos \varphi \\ a_2 &= r \sin \varphi \\ a_3 &= R \cos \psi \\ a_4 &= R \sin \psi \\ r &= P \cos \alpha \\ R &= P \sin \alpha \end{aligned}$$

тогава A приема израза:

$$A = P(\cos \alpha \cos \varphi + i \cos \alpha \sin \varphi + j \sin \alpha \cos \psi + \epsilon \sin \alpha \sin \psi) \\ = P \cos \alpha (\cos \varphi + i \sin \varphi) + j P \sin \alpha (\cos \psi + i \sin \psi)$$

Числото P наричаме модулъ на тетраниона; лесно се намѣрва, че

$$P^2 = a_1^2 + a_2^2 + a_3^2 + a_4^2$$

11. — *Вектори*. На тетраниона

$$A = a_1 + i a_2 + j a_3 + \epsilon a_4$$

давамъ название *векторъ*, ако въ тригонометрическии му изразъ e $\varphi = \psi$, което ще бѣде случая, когато:

$$\frac{a_1}{a_2} = \frac{a_3}{a_4} \text{ или } a_1 a_4 - a_2 a_3 = 0$$

Въ тоя случай тетранионътъ зависи само отъ тритѣ величини P , α и φ и се привежда въ вида:

$$A = P (\cos \varphi + i \sin \varphi) (\cos \alpha + j \sin \alpha) = P \varphi, \alpha$$

Жгълътъ φ наричамъ херизонтална, а α — вертикална амплитуда.

При умножението на векторитѣ модулитѣ се умножаватъ, а амплитудитѣ се събиратъ, а при дѣлението модулитѣ се раздѣлятъ, а амплитудитѣ се изваждатъ

$$P \varphi, \alpha \cdot R \psi, \zeta = (P R) \varphi + \psi, \alpha + \zeta$$

$$P \varphi, \alpha : R \psi, \zeta = \left(\frac{P}{R} \right) \varphi - \psi, \alpha - \zeta$$

тия формули се провѣряватъ непосредственно като се напишатъ векторитѣ въ тетранионна форма и се помножатъ.

Вектори съ модулъ равенъ на 1 се казватъ единични вектори.

Отъ единичнитѣ вектори заслужаватъ особно внимание слѣднитѣ:

$$1_0, 0 = 1$$

$$1_\pi, 0 = i$$

2

$$1_0, \pi = j$$

2

$$1_\pi, \pi = \epsilon$$

2 2

Отъ тия равенства слѣдва, че всѣки векторъ както и всѣки тетранионъ се изразява линейрно чрѣзъ прѣднитѣ единични вектори.

Въ пространствената ортогонална координатна система да земемъ една точка P и да означимъ съ Q проекцията ѝ въ равнината XOY , съ R проекцията на Q върху осѣта OX , съ ρ дължината на отсѣчката OP , съ α жгъла POQ и съ φ жгъла, който сключва OQ съ положителната абсцисна осѣ (OX). Да се условимъ по-нататкъ да считаме жгъла α въ пространството на положителната

ось ОУ за положителенъ, когато Р се намѣрва надъ равнината ХОУ, а пъкъ въ пространството на отрицателнитѣ у-ни да считаме α за положителенъ, когато Р е подъ равнината ХОУ, а за отрицателенъ въ противния случай. При тия условия и означения, на всѣка система стойности за ρ , α и φ ще отговаря отъ една страна единъ тетранионъ

$$\rho (\cos \alpha \cos \varphi + i \cos \alpha \sin \varphi + j \sin \alpha \cos \varphi + \varepsilon \sin \alpha \sin \varphi) \\ = \rho (\cos \alpha + j \sin \alpha) (\cos \varphi + i \sin \varphi)$$

а отъ друга една отсѣчка ОР съ дължина ρ и съ посока, опрѣдѣлена чрѣзъ двата ъгла α и φ . Ние можемъ да кажемъ другояче така:

Но всѣки тетранионъ отъ вида

$$\rho (\cos \alpha + j \sin \alpha) (\cos \varphi + i \sin \varphi)$$

отговаря въ пространството една отсѣчка съ опрѣдѣлена дължина и опрѣдѣлена посока т. е. единъ векторъ и обратно на всѣки векторъ отговаря единъ опрѣдѣленъ тетранионъ отъ прѣдния видъ. Тетраниони отъ разгледвания тукъ видъ могатъ прочее да се гледатъ като аритметически изрази на вектори, поради което ги нарекохъ по горѣ съ това име.

Ако означимъ съ x , y , z ортогоналнитѣ координати на точката Р, то векторътъ ОР се изразява така:

$$x + i y + j \sqrt{x^2 + y^2} + \varepsilon \frac{y z}{\sqrt{x^2 + y^2}}$$

12. — *Сборъ на два вектора, тетранионна повърхность.* Сборътъ на два вектора е въобще единъ тетранионъ. Двата тетраниона:

$$A = a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4$$

$$B = b_1 + i b_2 + j b_3 + \varepsilon b_4$$

за да бждатъ вектори трѣбва да удовлетворяватъ условията:

$$a_1 a_4 - a_2 a_3 = 0$$

$$b_1 b_4 - b_2 b_3 = 0$$

и тогава за да бжде сбора:

$$A + B = (a_1 + b_1) + i(a_2 + b_2) + j(a_3 + b_3) + \varepsilon(a_4 + b_4)$$

векторъ, трѣбва, покрай прѣднитѣ двѣ условия, да се удовлетвори и слѣдното:

$$(a_1 + b_1) (a_4 + b_4) - (a_2 + b_2) (a_3 + b_3) = 0$$

което е независимо отъ първитѣ двѣ.

Обратно: единъ тетранионъ може по безчислено много начина да се прѣдстави като сборъ отъ два вектора; отъ тия два вектора обаче нито единия, нито другия може да се вземе произволно: крайнитѣ точки и на двата вектора трѣбва да лежатъ върху една крива повърхнина, която е напълно опрѣдѣлена чрѣзъ тетраниона. Нека ОР и ОР₁ сж два вектора, крайнитѣ точки Р и Р₁ на които

да иматъ координатитъ x, y, z респ. x_1, y_1, z_1 ; тогава аритметически изрази на тия два вектора ще сж:

$$X = x + i y + j \frac{x z}{\sqrt{x^2 + y^2}} + \varepsilon \frac{x y}{\sqrt{x^2 + y^2}}$$

$$X_1 = x_1 + i y_1 + j \frac{x_1 z_1}{\sqrt{x_1^2 + y_1^2}} + \varepsilon \frac{y_1 z_1}{\sqrt{x_1^2 + y_1^2}}$$

За да бжде събора $X + X_1$ равенъ на даденъ тетранионъ:

$$A = a_1 + i a_2 + j a_3 + \varepsilon a_4$$

трѣбва:

$$x_1 = a_1 - x, y_1 = a_2 - y, \frac{x_1 z_1}{\sqrt{x_1^2 + y_1^2}} = a_3 - \frac{x z}{\sqrt{x^2 + y^2}}, \frac{y_1 z_1}{\sqrt{x_1^2 + y_1^2}} = a_4 - \frac{y z}{\sqrt{x^2 + y^2}}$$

и понеже X_1 е векторъ, то трѣбва x, y и z да удовлетворяватъ уравнението:

$$(a_1 - x) \left(a_4 - \frac{y z}{\sqrt{x^2 + y^2}} \right) = (a_2 - y) \left(a_3 - \frac{x z}{\sqrt{x^2 + y^2}} \right)$$

Отъ което слѣдва:

$$z = \frac{a_1 a_4 - a_2 a_3 + a_3 y - a_4 x}{a_1 y - a_2 x} \cdot \sqrt{x^2 + y^2}$$

На всѣка точка $P(x, y, z)$ отъ тая повърхность отговаря друга точка $P_1(x_1, y_1, z_1)$ върху сжщата повърхность, така че сборътъ на двата вектора е равенъ на тетраниона A . Ако напишемъ уравнението на тетранионната повърхность на слѣдния видъ:

$$(a_1 y - a_2 x) z - (a_1 a_4 - a_2 a_3 + a_3 y - a_4 x) \sqrt{x^2 + y^2} = 0$$

и положимъ $a_1 a_4 - a_2 a_3 = 0$ т. е.

$$\frac{a_1}{a_4} = \frac{a_3}{a_4}$$

то прѣдното уравнение приема вида:

$$(a_1 y - a_2 x) (z - \alpha \sqrt{x^2 + y^2}) = 0$$

Въ тоя случай тетранионната повърхность разпада въ равнината

$$a_1 y - a_2 x = 0 \text{ и}$$

конуса $z = \alpha \sqrt{x^2 + y^2}$

дѣто α е постоянно дѣйствително число; отъ това заключаваме, че сборътъ на два вектора е пакъ векторъ само или ако двата вектора лежатъ въ една и сжца равнина прѣзъ осьта OZ или ако тия вектори лежатъ на единъ и сжщи кржговъ конусъ, който има OZ за ось.

Прѣдното съобщение съдържа само първитъ резултата, които добихъ въ краткото врѣме, прѣзъ което имахъ възможность да се занимаю съ тетранионитъ. Безсѣмнѣние теорията на тетранионитъ ще може да бжде развита и по-нататкъ и вѣрвамъ, че горното съобщение ще даде поводъ и на други да опитатъ значението на тетранионитъ за геометрията и за теорията на функциитъ.

Октомври 1905 г.

ВЪРХУ ДИФЕРЕНЦИРАНЕТО НА ФУНКЦИЙНИТЪ РЕДОВЕ.

Отъ Ем. Ивановъ.

За да можемъ да диференцираме единъ безкраенъ функциенъ редъ по правилото за диференциране на сборъ отъ крайно число функции, достатъчно е да приемемъ: I) че тоя редъ е сходящъ въ дадена областъ R, II) че членоветъ му сж оломорфни функции на промѣнливото z и III) че редътъ отъ производнитъ на членоветъ му е равномерно сходящъ въ областъта R. Това обикновено се доказва чрѣзъ интегриране на реда отъ производнитъ, а въ случая, когато членоветъ на реда сж цѣли редове — съ приложение свойствата на двойнитъ редове. Тука ще приведа едно доказателство, което не си служи нито съ интегриране, нито съ двойни редове и което е разширение и видоизмѣнение на едно доказателство, дадено отъ J. Richard въ таягодишната февруарска книжка на списанието *Revue des mathématiques spéciales* за случая на дѣйствителни промѣнливи.

Нека е даденъ редътъ:

$$1) \quad \sum_1^n \psi_n(z) = \sum_1^n \left(f_n(x, y) + i \varphi_n(x, y) \right)$$

който ще прѣдставя въ областъта на сходимостъта R извѣстна функция на z ; да означимъ тая функция съ $\Psi(z) = F(x, y) + i \Phi(x, y)$, така, че:

$$2) \quad \left\{ \begin{array}{l} \sum_1^n f_n(x, y) = F(x, y) \\ \sum_1^n \varphi_n(x, y) = \Phi(x, y). \end{array} \right.$$

Отъ друга страна функциитъ

$$\psi_n(z) = f_n(x, y) + i \varphi_n(x, y), \quad n = 1, 2, 3, \dots \infty$$

сж оломорфни въ R, и за това ще имаме:

$$\psi'_n(z) = \frac{d\psi_n(z)}{dz} = \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x} + i \frac{\partial \varphi_n(x, y)}{\partial x} = \frac{\partial \varphi_n(x, y)}{\partial y} - i \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial y}$$

и понеже редътъ

$$3) \quad \sum_1^{\infty} \psi'_n(z) = \sum_1^{\infty} \left(\frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x} + i \frac{\partial \varphi_n(x, y)}{\partial x} \right)$$

е по условие равномерно сходящъ въ R , тоя редъ ще прѣдставя сжщо така опрѣдѣлена функция на z въ R , която нека означимъ съ $\Psi_1(z) = F_1(x, y) + i \Phi_1(x, y)$, дѣто:

$$4) \quad \left\{ \begin{array}{l} F_1(x, y) = \sum_1^{\infty} \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x} = \sum_1^{\infty} \frac{\partial \varphi_n(x, y)}{\partial y} \\ \Phi_1(x, y) = \sum_1^{\infty} \frac{\partial \varphi_n(x, y)}{\partial x} = - \sum_1^{\infty} \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial y} \end{array} \right.$$

Това, което искаме да докажемъ, се свежда въ доказване на равенството:

$$\frac{d\Psi(z)}{dz} = \Psi_1(z)$$

или сѣ едно на равенствата

$$\begin{aligned} \frac{\partial F(x, y)}{\partial x} &= \frac{\partial \Phi(x, y)}{\partial y} = F_1(x, y) \\ \text{и} \quad \frac{\partial \Phi(x, y)}{\partial x} &= - \frac{\partial F(x, y)}{\partial y} = \Phi_1(x, y). \end{aligned}$$

За тая цѣль да означимъ първитъ n члена отъ реда:

$$\sum_1^{\infty} f_n(x, y) = F(x, y)$$

съ $S_n(x, y)$; тогава ще имаме

$$\begin{aligned} F(x + \delta, y) - F(x, y) &= (S_n(x + \delta, y) - S_n(x, y)) + \\ &+ (f_{n+1}(x + \delta, y) - f_{n+1}(x, y)) + \dots \end{aligned}$$

Къмъ разликитъ въ дѣсната страна на това равенство можемъ да приложимъ теоремата на Rolle, чрѣзъ което добиваме:

$$F(x + \delta, y) - F(x, y) \underset{\delta}{=} S'_{n,x}(\xi, y) + f'_{n+1,x}(\xi_1, y) + \dots$$

дѣто симолитъ $S'_{n,x}$, $f'_{r,x}$ означаватъ производни относително x , а пъкъ ξ , ξ_1 , ξ_2 , . . . сж числа между x и $x + \delta$. Поради равномерната сходимость на реда $\sum f'_{n,x}(x, y) = \sum \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x}$, ние можемъ да вземемъ

n толкова голѣмъ, щото да имаме:

$$\alpha) \quad \left| \frac{F(x+\delta, y) - F(x, y)}{\delta} - S'_{n,x}(\xi, y) \right| < \frac{\epsilon}{3}$$

дѣто ϵ е произволно малко абсолютно число. Отъ друга страна, при безкрайно малко δ $S'_{n,x}(\xi, y)$ има за граница функцията $S'_{n,x}(x, y)$, и за това ние можемъ, независимо отъ n , да вземемъ δ толкова малко, щото да имаме:

$$\beta) \quad \left| S'_{n,x}(\xi, y) - S'_{n,x}(x, y) \right| < \frac{\epsilon}{3}$$

Най-послѣ, понеже $S'_{n,x}(x, y)$ прѣдставя сбора:

$$\frac{\partial f_1(x, y)}{\partial x} + \frac{\partial f_2(x, y)}{\partial x} + \dots + \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x},$$

който е съставенъ отъ първитѣ n члена на равномерноходящия редъ $\sum_1^n \frac{\partial f_n(x, y)}{\partial x} = F_1(x, y)$, то n може да се вземе така, че да имаме и:

$$\gamma) \quad \left| F_1(x, y) - S'_{n,x}(x, y) \right| < \frac{\epsilon}{3}$$

Отъ тритѣ неравенства подъ α), β) и γ) слѣдва:

$$\left| \frac{F(x+\delta, y) - F(x, y)}{\delta} - F_1(x, y) \right| < \epsilon$$

а отъ тука заключаваме, че при безкрайно малко значение на δ , изразътъ $\frac{F(x+\delta, y) - F(x, y)}{\delta}$ има за граница функцията $F_1(x, y)$,

— т. е. че:

$$F_1(x, y) = \frac{\partial F(x, y)}{\partial x}$$

По сѣщия начинъ намѣрваме:

$$F_1(x, y) = \frac{\partial \Phi(x, y)}{\partial y}$$

$$\Phi_1(x, y) = - \frac{dF(x, y)}{\partial y}$$

$$\Phi_1(x, y) = \frac{\partial \Phi(x, y)}{\partial x}$$

Отъ послѣднитѣ 4 равенства слѣдва, че функцията, прѣдставена чрѣзъ редъ 1) има за производна функцията, прѣдставена чрѣзъ редъ 3).

София, 10 ноември 1905 г.

УСКОРЕНИЕ ПРИ ДВИЖЕНИЕТО НА ЕДНА ТОЧКА.

Подъ думата ускорение на една точка въ момента t се разбира границата, къмъ която клони отношението между промѣната въ скоростта въ интервала време Δt , който слѣдва слѣдъ момента t и интервала Δt , когато този интервалъ клони къмъ нула. Въ слѣднитѣ редове ще разгледаме аналитичния изразъ на ускорението, като се спремъ върху една твърдѣ интересна безкрайно малка величина, която се пропуска безъ всѣкакъвъ анализъ.

Нека разгледаме пѣтя, по който дохаждатъ до аналитичния изразъ на ускорението. Цитираме буквално:

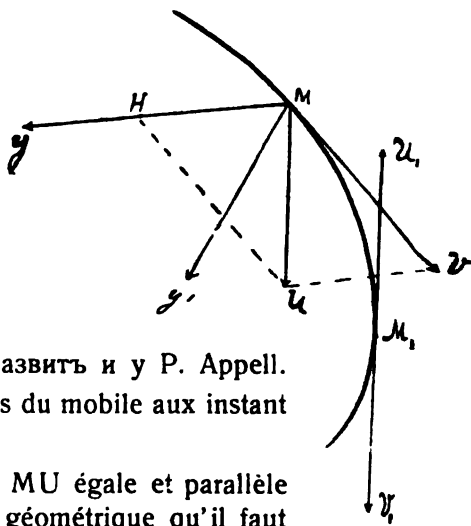
„*De l'accélération d'un point.* — Soient m, m' les positions du mobile aux instants $t, t + dt$; $v = mv, v' = m'v'$ les vitesses à ces instants; $m'v_1$ une droite partant de m' , égale et parallèle à mv ; $u = v_1v'$ l'accroissement géométrique ou la *différentielle géométrique de la vitesse.*

„Cette différentielle est ce que l'on appelle *l'accélération élémentaire* à l'instant t . La dérivée géométrique $\varphi = \frac{u}{dt}$ est *l'accélération finale* ou simplement l'accélération; on le représente par la droite $m\varphi = \varphi$ parallèle à u ; si le mouvement est rectiligne, on a $\varphi = \frac{dv}{dt}$ “ (N. Rosal, *Traité de mécanique générale*, T. I, p. 34).

Ето какъ този въпросъ е развитъ и у P. Appell.

„Soient MV, M_1V_1 les vitesses du mobile aux instant t et $t + \Delta t$. (fig. 1).

„Menons par M un segment MU égale et parallèle à M_1V_1 et soit MH la différence géométrique qu'il faut composer avec MV pour abtenir MU . Si l'on porte sur

MH une longueur MF égale à $\frac{MH}{\Delta t}$, le vecteur MF est l'accélération moyenne du mobile pendant le temps Δt . Quand Δt tend vers zéro, ce vecteur MZ tend vers une limite MJ, qu'on nomme accélération du mobile à l'instant t^* (Paul Appell. Traité de mécanique rationnelle. T. I. p. 48).

Не ще цитираме по-вече. Отъ горното изложение, което е усвоено и отъ другитѣ автори, се види че MH се третира като промѣна на скоростъта въ интервала Δt . По-нататъшнитѣ съображения ни даватъ за граница на проекциитѣ на $\frac{MH}{\Delta t}$ върху координатнитѣ оси $\frac{d^2x}{dt^2}, \frac{d^2y}{dt^2}, \frac{d^2z}{dt^2}$.

Но за да прѣминемъ отъ M_1V_1 къмъ MV трѣбва къмъ вектора M_1V_1 да прибавимъ една двоица вектори (u, U_1), които лежатъ въ равнината, която минава прѣзъ вектора M_1V_1 и точка M, и за който имаме $U = -U_1 = MV_1 = V_1$, а отъ резултатния векторъ MU да извадиме вектора MH. Пълното измѣнение на скоростъта прѣзъ интервала Δt ще бже (MH) — (двоицата скорости u, U_1);

$$\text{или } (V) + (MH) - (\text{двоицата скорости } u, U_1) = (V_1)$$

Отъ тукъ що получимъ

$$\frac{(MH)}{\Delta t} - \frac{(\text{двоица } u, U_1)}{\Delta t} = \frac{(V_1)}{\Delta t} - \frac{(V)}{\Delta t}$$

Като проектираме горната система върху координатнитѣ оси OX, OY, OZ и като вземемъ прѣдъ видъ, че проекциитѣ на V и V_1 върху координатнитѣ оси сж

$$\frac{dx}{dt}, \frac{dx}{dt} + \Delta \frac{dx}{dt}, \frac{dy}{dt}, \frac{dy}{dt} + \Delta \frac{dy}{dt}, \frac{dz}{dt}, \frac{dz}{dt} + \Delta \frac{dz}{dt}$$

и означимъ съ $(MH)_x, (MH)_y, (MH)_z$ проекциитѣ на MH върху оситѣ ще получимъ $\frac{(MH)_x}{\Delta t} = \frac{\Delta \frac{dx}{dt}}{\Delta t}$, тъй като проекциитѣ на двоицата върху оситѣ сж нули. При $\lim_{\Delta t \rightarrow 0}$ ще получимъ за проекциитѣ на ускорението върху координатнитѣ оси изразитѣ

$$\frac{d^2x}{dt^2}, \frac{d^2y}{dt^2}, \frac{d^2z}{dt^2}$$

Но промѣната на скоростъта за интервала време dt освѣнъ една резултанта има и единъ моментъ въ точка M. Тѣй като MH

минава прѣзъ тази точка, този моментъ ще бѣде равенъ на момента на двоицата, който е единъ и сѣщи за всѣка точка на пространството, а слѣдователно и за началото на координатната система. Да намѣримъ аналитичния изразъ и на този моментъ.

Векторътъ $U \left(\frac{dx}{dt} + d \frac{dx}{dt}, \frac{dy}{dt} + d \frac{dy}{dt}, \frac{dz}{dt} + d \frac{dz}{dt} \right)$ е приложенъ въ точка $M(x, y, z)$ а векторътъ $U_1 \left(-\frac{dx}{dt} - d \frac{dx}{dt}, -\frac{dy}{dt} - d \frac{dy}{dt}, -\frac{dz}{dt} - d \frac{dz}{dt} \right)$ — въ точка $M_1(x + dx, y + dy, z + dz)$. Моментътъ на двоицата U, U_1 спрямо осъта OX е сборъ отъ моментитѣ l и l_1 на U и U_1 спрямо сѣщата осъ.

$$l = y \left[\frac{dz}{dt} + d \frac{dz}{dt} \right] - z \left[\frac{dy}{dt} + d \frac{dy}{dt} \right]$$

$$l_1 = -(y + dy) \left(\frac{dz}{dt} + d \frac{dz}{dt} \right) + (z + dz) \left(\frac{dy}{dt} + d \frac{dy}{dt} \right) = -l - dy \cdot d \frac{dz}{dt} + dz \cdot d \frac{dy}{dt}$$

$$L = l + l_1 = -dy \cdot d \frac{dz}{dt} + dz \cdot d \frac{dy}{dt}$$

Отношението на L къмъ dt (въ ускорението имаме отношението на двоицата U, U_1 къмъ dt) ще бѣде

$$\lambda = \frac{L}{dt} = -\frac{dy}{dt} \cdot d \frac{dz}{dt} + \frac{dz}{dt} \cdot d \frac{dy}{dt}$$

Съ циклична замѣна ще получимъ

$$\mu = \frac{M}{dt} = -\frac{dz}{dt} \cdot d \frac{dx}{dt} + \frac{dx}{dt} \cdot d \frac{dz}{dt}$$

$$\nu = \frac{N}{dt} = -\frac{dx}{dt} \cdot d \frac{dy}{dt} + \frac{dy}{dt} \cdot d \frac{dx}{dt}$$

И тъй ускорението на една точка е геометриченъ сборъ отъ единъ векторъ, на който проекциитѣ върху координатнитѣ осн сж $\frac{d^2x}{dt^2}, \frac{d^2y}{dt^2}, \frac{d^2z}{dt^2}$, и една двоица въ оскуларната равнина къмъ пжтя на точката съ безкрайно малъкъ моментъ, тъй като проекциитѣ $\lambda = \frac{L}{dt}, \mu = \frac{M}{dt}, \nu = \frac{N}{dt}$ на този моментъ върху оситѣ сж безкрайно малки отъ I редъ.

Като прѣнебрѣгнемъ двоицата съ безкрайно малъкъ моментъ ще имаме за ускорение на точката само единъ векторъ

$$\left(\frac{d^2x}{dt}, \frac{d^2y}{dt}, \frac{d^2z}{dt} \right).$$

Прѣнебрегнатата двоица има интересно съотношение съ второто закривление или торзията на пжтя. Ако означимъ съ T радиуса на торзията, ще имаме

$$\frac{1}{T} = \pm \frac{A d^3x + B d^3y + C d^3z}{A^2 + B^2 + C^2},$$

дѣто $A = dy d^2z - dz d^2y$, $B = dz d^2x - dx d^2z$, $C = dx d^2y - dy d^2x$.

$$\text{но } \lambda = -\frac{dy}{dt} \cdot d \frac{dz}{dt} + \frac{dz}{dt} \cdot d \frac{dy}{dt} = -\frac{dy \cdot d^2z - dz d^2y}{dt^2} = -\frac{A}{dt^2}$$

$$\mu = -\frac{B}{dt^2} \text{ и } \nu = -\frac{C}{dt^2}$$

Като означимъ съ K момента на прѣнебрѣгната двоица т. е. $K^2 = \nu^2 + \mu^2 + \lambda^2$ ще имаме

$$\frac{K_2 dt_2}{T} = \mp (\lambda d^3x + \mu d^3y + \nu d^3z).$$

К. Поповъ.

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

МЕЖДУНАРОДНОТО ЧАСТНО ПРАВО И НЕГОВАТА ПРАВНА ПРИРОДА

Отъ Д-ръ М. Поповилиевъ.

Международното частно Право е една наука, макаръ и нескорошна, на която основнитѣ понятия не сж още окончателно установени. Като клонъ отъ обективното Право, то не е добило никакво точно и общеприето опрѣдѣление. Днесъ се спори между ученигѣ върху прѣдмета и цѣльта му, както и върху неговата природа и мѣстото му въ цѣлата правна система. Даже наименованието му не е било вѣнъ отъ борбата, ако и опитигѣ за нововведения да сж останали безъ успѣхъ. За забѣлѣзване е, че заедно съ специалистигѣ въ спора взематъ участие и юристи едва ли не отъ всички области. Интернационалистигѣ разглеждатъ връзката му съ международното Право, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ и на което тѣ го считатъ обикновено като едно поддѣление. Авторитѣ по вътрешното Право, особно цивилиститѣ и криминалистигѣ, търсятъ отличието му отъ народното материално и процесуално Право. Отъ извѣстно врѣме, и общата теория на Правото се спира за малко върху него, съ намѣрение главно да посочи негова характеръ и мѣстото му въ обективното Право. Въпрѣки това всеобщо сътрудничество, добитигѣ резултати не сж напълно удовлетворителни. Разногласията и недоразумѣнията продължаватъ и по двата въпроса, които си полагаме за прѣдметъ на настоящия етюдь. Обаче, посрѣдъ най-разнообразнитѣ мнѣния, все пакъ изпъква единъ господствуващъ, здраво опрѣнъ на традицията, възгледъ върху сщществото на международното частно Право. Послѣдното се схваща като сборъ отъ норми върху стълкновенията на разnodържавнитѣ закони въобще и по-прѣдимно върху стълкновенията на частно-правнитѣ разnodържавни закони. Ние ще се постараетъ да дадемъ едно точно опрѣдѣление на международното частно Право, споредъ прѣдмета и цѣльта му. По въпроса за правната природа на този клонъ, авторитѣ не сж се още турили въ съгласие; освѣнъ това, сщществувачитѣ

системи сж повече или по-малко непълни. При настоящето положение на науката единъ новъ опитъ за разрѣшението на този въпросъ се налага повелително, и ние не можемъ да избѣгнемъ отъ тази необходимостъ.

Такава е нашата двойна задача. Ние ще бъдемъ щастливи, ако успѣемъ да хвърлимъ извѣстна свѣтлина въ тази тѣй спорна и още неизяснена материя.

I.

Международно частно Право.

Изразътъ международно частно Право, както нѣкои го употребяватъ въ широкъ смисълъ, означава сборъ отъ нормитѣ, които разрѣшаватъ стълкновенията на разнороджавнитѣ закони или правни норми¹⁾. Това е споредъ насъ международното стълкновително Право. Въ тѣсенъ смисълъ или собствено казано международното частно Право е частъ отъ международното стълкновително Право и обгръща нормитѣ, които разрѣшаватъ стълкновенията само на разнороджавнитѣ частно-правни, т. е. граждански и търговски закони. Пълното му название би било международно стълкновително частно Право. Заедно съ междуобластното стълкновително Право, то съставлява междумѣстното стълкновително Право.

1. Стълкновително Право.

Стълкновително Право е сборъ отъ норми, които разрѣшаватъ стълкновения отъ какъвто родъ и да е между закони или въобще правни норми. Освѣнъ междумѣстно стълкновително Право имаме още прѣходно или междуврѣменно стълкновително Право, между-материално стълкновително Право и междулично стълкновително Право.

Нека разгледаме тия разни видове стълкновителни Права, за да отличимъ отъ тѣхъ международното стълкновително Право; тогава ще можемъ да се спремъ по-особно върху най-главния и най-разработения за сега клонъ на това послѣдното, именно върху международното частно Право.

а) Разни видове.

Междуврѣменното или прѣходно Право²⁾ се състои отъ правилата, които уреждатъ междуврѣменнитѣ фактически състави,

¹⁾ Както впрочемъ и науката, която се занимава съ тия норми и урежданиѣ отъ тѣхъ отношения. Въ всички наши разисквания ние ще оставяме настрана правната наука и ще имаме прѣдъ видъ клоноветѣ на обективното Право, които ни интересуватъ.

²⁾ Ние ще изоставяме думата „стълкновително“, щомъ това не прѣдставлява нѣкое неудобство. — Названието междуврѣменно Право, *intertemporales Recht*, е

като разрѣшаватъ стълкновенията на разноврѣменнитѣ закони или норми¹⁾. Разноврѣменни закони имае при прѣминуванетоъ отъ единъ правенъ редъ къмъ други. Това сж закони на едно и сжщо правно общество, държава, областъ или общество отъ държави²⁾, по една и сжща правна материя, но различни по врѣме, отъ които слѣдов. единиятъ е по-старъ, другиятъ по-новъ. Възможно е въ такъвъ случай извѣстенъ фактически съставъ да се намѣри въ връзка и съ стария и съ новия законъ: било защото е започналъ подъ дѣйствието на първия и се е довѣршилъ подъ дѣйствието на втория законъ, било защото, станалъ подъ дѣйствието на стария законъ, той се оцѣнява и рѣшава подъ дѣйствието на новия. Ние наричаме такъвъ фактически съставъ интертемпораленъ, на български междуврѣмененъ, защото въ него има елементи или моменти отъ разни врѣмена: отъ врѣмето на стария правенъ редъ и отъ врѣмето на новия, който го е замѣстилъ. Вслѣдствие на връзката между фактическия съставъ и единия законъ и между сжщия съставъ и другия законъ, поражда се съмнѣние досежко закона, който трѣбва да уреди този съставъ, — да опрѣдѣли неговитѣ правни послѣдствия. Двойната връзка дава извѣстно основание и на единия и на другия законъ да се обяви за компетентенъ въ случая. Затова казваме, че тия закони се намѣрватъ въ стълкновение, и трѣбва друга една норма, която да разрѣши това стълкновение, като посочи, кой отъ находящитѣ се въ стълкновение закони трѣбва да се приложи за уреждането на фактическия съставъ: стариятъ ли, или новиятъ, или, ако и единиятъ и другиятъ, то кой въ какво отношение³⁾. Тази норма

измислено отъ Аффолтеръ. Той си служелъ съ него въ лекциитѣ си още отъ 1897 год.; но въ печата го е употрѣбилъ за пръвъ пжтъ прѣзъ 1902 год. Той прѣдпочита това название, но не обяснява защо. Affolter, *Geschichte des intertemporalen Privatrechts*, Leipzig, 1902, S. 1, Anm. 1.

1) Подъ фактически съставъ разбираме съвокупността отъ факта или фактитѣ и обстоятелствата, които юридическата норма изисква за своето приложение. Всѣка юридическа норма се състои отъ двѣ части: хипотеза и диспозиция. Хипотезата опрѣдѣля фактическия съставъ, при наличността на който се прилага диспозицията, а послѣдната посочва, какви правни послѣдствия ще се произведатъ тогава. Фактическия съставъ се състои поне отъ единъ фактъ или елементъ, билъ той личенъ или реаленъ, т. е. отъ едно дѣйствие, събитие или състояние. Но самъ по себе фактътъ не е достатъченъ; обикновено се изискватъ да бждатъ на лице и други обстоятелства. Съвокупността отъ факта или отъ фактитѣ и обстоятелствата, които нормата изисква, образуватъ състава на фактическия прѣдположения или, накратко, фактическия съставъ. Този терминъ изказва мисълта за единството, което прѣдставляватъ въ своята съвокупность фактътъ и другитѣ обстоятелства.

2) Вънъ отъ държавата, междуврѣменното Право има за прѣдметъ стълкновенията на разноврѣменнитѣ междудържавно-правни норми на едно и сжщо правно общество, т. е. на всичкитѣ държави или на нѣколко опрѣдѣлени. Ние ще говоримъ въ текста само за стълкновенията на законитѣ отъ вътрешното Право на държавата.

3) Стълкновението може да се породи и между повече отъ два закона, когато е станало повече отъ едно измѣнение въ Правото на страната и фактическия съставъ се намѣрва въ връзка съ стария и съ сега дѣйствуващия законъ, а слѣдователно, и съ дѣйствуващия или дѣйствуващитѣ въ промежутка закони.

определя действието на съгласяващите се закони във връмето и има единъ формаленъ характеръ, понеже се отнася до приложението на други норми. Затова и нѣкои я наричатъ приложителна норма¹⁾. По-точно, тя е съгласовителна норма, понеже разрешава съгласовение на закони, и междувременна, понеже фактически състави, които косвено урежда чрезъ разрешение на съгласовението, сж междувременни. Тя се нарича обикновено прѣходна, защото прѣдилага прѣходъ или прѣминуване отъ единъ правенъ редъ къмъ другъ.

Междувременнитѣ фактически състави могатъ да бждатъ уредени не само чрезъ прѣпращане къмъ единъ отъ законитѣ, съ които се намѣрватъ въ връзка, но и направо отъ особни норми, които законодателятъ постановява. Тия особни норми сж тѣй сжщо прѣходни или междувременни, защото и тѣ прѣдполагатъ прѣминуване отъ единъ правенъ редъ къмъ другъ и иматъ за прѣдметъ междувременни фактически състави. Затова законодателятъ ги помѣства обикновено наедно съ първитѣ подъ общо название „прѣходни наредби“ или „прѣходни правила“. Но тѣ не сж съгласовителни, а материално-правни норми: тѣ не мѣрятъ съгласовението на стария и новия законъ, а уреждатъ междувременнитѣ фактически състави направо, независимо отъ съгласовението, безъ прѣпращане, значи, къмъ съгласяващите се закони. Тѣхното значение е съвсѣмъ второстепенно и тѣ не заслужватъ особно изучаване.

Междувременното Право се дѣли на разни части, споредъ характера на произходящите отъ междувременнитѣ фактически състави правоотношения и слѣдователно споредъ характера на съгласяващите се закони, които уреждатъ тия правоотношения. Така, междувременнитѣ норми, които иматъ за прѣдметъ съгласовението на частно-правнитѣ закони, съставляватъ междувременното частно Право. Ония, които се отнасятъ до съгласовението на административнитѣ закони, съставляватъ междувременното административно Право, и пр. Така щото на всѣки клонъ отъ вътрешното Право на държавата съотвѣтствува и една частъ отъ междувременното Право. Отъ друга страна, съгласовения отъ разновременни норми може да има не само въ вътрешното Право, но и въ междудържавното, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ²⁾. Сборътъ отъ нормитѣ, разрешаващи съгласовенията

¹⁾ Напр. Цителманъ въ своето съчинение *Internationales Privatrecht*, Leipzig, 1897—1898 год., т. I, стр. 39.

²⁾ Ние ще употребяваме названието „междудържавно“ Право по прѣдпочтение прѣдъ „международно“ Право, за избѣгване възможното смѣшение между него (Правото на народитѣ) и международното съгласовително Право.

въ врѣмето на правилата отъ междудържавното Право, съставлява междуврѣменното междудържавно Право ¹⁾).

Мѣстото на междуврѣменнитѣ норми въ цѣлото законодателство е слѣдъ онова на нормитѣ, на които тѣ разрѣшаватъ стълкновенията. Тѣ прѣдполагатъ тия норми и слѣдов. не могатъ да ги прѣдшествуватъ. Отъ друга страна, въпросътъ за прилагането на междуврѣменнитѣ норми иде слѣдъ като се опрѣдѣли вече материалниятъ законъ по характера на правната материя, въ която впада междуврѣмениятъ фактически съставъ. Мѣстото на нормитѣ отъ междуврѣменното гражданско Право напр. е на края на гражданския законникъ; мѣстото на нормитѣ отъ междуврѣменното търговско Право — на края на търговския законъ и пр.

Нормитѣ на междуврѣменното Право могатъ сами тѣ да се намѣрятъ въ стълкновение помежду си като разноврѣменни. Тѣхното стълкновение се поражда именно, когато фактическиятъ съставъ е двойко междуврѣмененъ, защото съдържа елементи или моменти не само отъ врѣмето на стария и отъ врѣмето на новия материаленъ законъ, но сѣщо и отъ врѣмето на старата и новата междуврѣменна норма. Това стълкновение се разрѣшава отъ по-високо стоящи междуврѣменни стълкновителни норми, които съставляватъ слѣдов. едно междуврѣменно Право, имаще за прѣдметъ друго междуврѣменно Право, или едно междуврѣменно междуврѣменно стълкновително Право ²⁾. То не прѣдставлява никаква важностъ, тѣй като у него се прилага безъ никаква мжчнотия главното правило на междуврѣменното Право, че законътъ нѣма обратно дѣйствие и важи само за въ бждеще.

*

Другъ родъ стълкновително Право е междумѣстното Право. Неговъ прѣдметъ е разрѣшение стълкновенията на разномѣстнитѣ закони, т. е. на законитѣ на разни териториялни области: държави, провинции и други обществени тѣла. То обгръща международното стълкновително Право, което се занимава съ стълкновението на разnodържавнитѣ закони, и междуобластното стълкновително право, прѣдметъ на което е стълкновението на разноместнитѣ закони, т. е. на законитѣ на разни автономни въ законодателно отношение области или други по-незначителни публично-

¹⁾ Аффолтеръ го нарича *das intertemporale Völkerrecht*, вж. *Geschichte des intertemporalen Privatrechts*, Leipzig, 1902, S. 4, и *Zeitschrift für Privat und öffentliches Recht der Gegenwart*, XXX Bd, 1903, S. 133.

²⁾ Аффолтеръ говори въ отношение на гражданското Право за *ein intertemporales Recht der zeitlichen Collisionsnormen des bürgerlichen Rechts* oder ein intertemporales Recht der *intertemporalen* Privatrechtsnormen, въ *Zeitschrift* S. 134, 138 ff.

правни съюзи на отдѣлнитѣ държави¹⁾. Въ междуобластното Право влазя и стълкновението на законитѣ на автономната областъ съ законитѣ на държавата, както и стълкновението на законитѣ на колониитѣ съ ония на метрополията²⁾.

Нашето внимание ще се спре главно върху международното стълкновително Право.

Когато фактическиятъ съставъ нѣма нищо чуждестранно и се оцѣнява въ държавата, къмъ която е изключително привързанъ, той е чисто народенъ и се урежда отъ Правото на сжщата тази държава. Въ противенъ случай, той е международенъ, въ широкъ смисълъ на думата (не въ смисълъ на междудържавенъ)³⁾, и то абсолютно международенъ, когато е въ връзка съ двѣ или повече държави по своитѣ елементи, напр. всѣдствие на поданството, мѣстожителството или прѣбиванието на странитѣ, мѣстонахождението на обекта, мѣстоизвършването на дѣйствието или сдѣлката и пр.⁴⁾, или относително международенъ, когато, макаръ по своитѣ елементи и да се привързва изключително къмъ една и сжща държава, той се оцѣнява или рѣшава въ друга държава, съ която слѣдов. встѣпва въ връзка, ако и просто процесуална⁵⁾. При международния фактически съставъ възниква съмнѣние досежно закона, по който ще се опрѣдѣлятъ неговитѣ правни послѣдствия. Всѣка една отъ държавитѣ, съ които той се намѣрва въ връзка, има извѣстно основание да му приложи своето право; всѣка една отъ тѣхъ е повече или по-малко законодателно компетентна за неговото уреждане. Между законитѣ на тия държави се поражда слѣдов.

¹⁾ Обикновено, авторитѣ наричатъ това Право междумѣстно (интерлокално), като стѣсняватъ така значението на този изразъ и отъ родовъ го правятъ на видовъ; напр. Zitelmann, *Op. cit.*, I Bd., S. 395 ff. Гл. за стълкновенията на разнообластнитѣ закони Roguin, *Conflits des lois suisses en matière internationale et inter-cantonale*, Paris et Lausanne, 1890; Jettel, *Handbuch des internationalen Privat- und Strafrechtes mit Rücksicht auf die Gesetzgebungen Oesterreichs, Ungarns, Croatiens und Bosniens*, Wien und Leipzig, 1893, S. 12 ff.

²⁾ Гл. за германскитѣ държави, Niedner, *Das Einführungsgesetz*, 2. Aufl. Berlin, 1901, S. 115 ff, Zitelmann, *Zum Grenzstreit zwischen Reichs- und Landesrecht*, Leipzig, 1902; за френскитѣ колонии, Giraud, *Principes de colonisation et de législation coloniale*, Paris, 1895, и за английскитѣ Amiaud въ *Bulletin de la Société de législation comparée*, 1883—84, p. 510 et suiv. Въ една малка статия, Diobouniotis разглежда стълкновението на гражданскитѣ закони на Иконическитѣ острови, присѣдинени къмъ Гърция, съ гражданското Право на тази държава, вж. *Das Anwendungsgebiet zweier coexistirender Civilrechte in Griechenland* въ *Zeitschrift für internationales Privat- und öff. Recht*, XII Bd, 1903, S. 189 ff.

³⁾ Гл. за значението на думата „международенъ“ въ този случай вж. Jitta, *La méthode du droit international privé*, La Haye et Paris, 1890, p. 35—36, 38.

⁴⁾ Въ такъвъ случай, фактическиятъ съставъ е абсолютно международенъ, защото е международенъ навредъ, т. е. въ която държава и да се оцѣнява или рѣшава.

⁵⁾ Въ такъвъ случай фактическиятъ съставъ е относително международенъ, защото е международенъ само вѣнъ отъ държавата, къмъ която е привързанъ по своитѣ елементи, т. е. само спрѣмо другитѣ държави.

стълкновение, и трѣбва една норма, която да опрѣдѣли, кой отъ стълкновяващитѣ се закони ще се приложи, или, ако единиятъ и другиятъ, то кой въ какво отношение. Тази норма разграничава дѣйствието на разнoдържавнитѣ закони по мѣсто, — собствено: отъ гледна точка териториална и лична, понеже връзката на фактическия съставъ къмъ държавата може да бѣде не само териториална, но и лична (по поданство)¹⁾. Нейниятѣ формаленъ характеръ е очевиденъ: както и междуврѣмнатата норма, тя се отнася до приложението на други норми, вслѣдствие на което нѣкои наричатъ и нея приложителна норма. По-точно, тя е международна стълкновителна норма: стълкновителна, по своя прѣкъ прѣдметъ: стълкновение на закони, което тя разрѣшава; международна, въ широкъ смисълъ, по своята цѣль, понеже посрѣдствомъ разрѣшението на стълкновението тя мѣри уреждането на единъ международенъ, въ сщия смисълъ, фактически съставъ. Сборътъ отъ международнитѣ стълкновителни норми съставлява международното стълкновително Право, което може да се опрѣдѣли така: сборъ отъ норми, които уреждатъ международнитѣ фактически състави, като разрѣшаватъ възникналото по поводъ на тия състави стълкновение между разнoдържавни закони. За този клонъ отъ Правото авторитѣ нѣматъ въобще никакво название, или го означаватъ съ много тѣсния изразъ „международно частно Право“, като разширяватъ значително послѣдния и отъ видовъ го правятъ на родовъ²⁾.

Всѣка държава постановява международни стълкновителни норми за разрѣшение стълкновенията на разнoдържавнитѣ закони отъ нейна гледна точка. Така щото всѣка една държава има свое стълкновително Право: България има свое българско международно стълкновително Право, Франция свое френско международно стълкновително Право, Италия — италианско и пр. Дали международнитѣ стълкновителни норми могатъ да бѣдатъ установени и отъ единъ стоящъ надъ отдѣлнитѣ законодатели правенъ източникъ, какъвто съгласяващата се воля на държавитѣ, е въпросъ споренъ. Въ понататъшнитѣ си обяснения ние ще имаме за сега прѣдъ видъ международнитѣ стълкновителни норми отъ първата категория.

Международнитѣ фактически състави могатъ да бѣдатъ уредени не само чрѣзъ прѣпращане къмъ находящитѣ се въ стълкновение

¹⁾ Ср. Niemeyer, *Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs* Berlin, 1901, S. 11—12.

²⁾ Въ всѣки случай, то не може да бѣде наричано просто стълкновително Право безъ никакъвъ епитетъ, както прави Майли, *Das internationale Civil- und Handelsrecht, auf Grund der Theorie, Gesetzgebung und Praxis*, Zürich, 1902, I Bd, S. 24., защото тогава не ще се отличава отъ другитѣ видове стълкновително Право междуврѣмнатото, междуматериалното и др.

закопи, но и направо отъ особни норми, установени отъ вътрешно-правния източникъ, обикновено отъ самия законодатель. Международни по прѣдмета си, тия норми сж, обаче, материално-правни¹⁾ и по това се отличаватъ отъ международно-стълкновителнитѣ.

Дѣлението на международното стълкновително Право става споредъ произходящитѣ отъ международнитѣ фактически състави правоотношения и слѣдов. споредъ характера на законитѣ, които сж въ стълкновение по поводъ на тия състави. Но трѣбва да се забѣлѣжи, че не всички закони на една държава могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение съ съответнитѣ закони на друга една държава. Има закони, прѣдметътъ на които е отъ такова естество, че не може да съдържа никакъвъ чуждестраненъ елементъ или моментъ. Такива сж организационнитѣ закони и, прѣди всичко, почти цѣлото държавно Право собствено казано. Тѣ не могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение съ чуждестранни закони и на тѣхъ не съответствуватъ никакви международни стълкновителни норми. Ако се направи единъ паралелъ между вътрешното материално Право и международното стълкновително Право, въ послѣдното ще се забѣлѣжатъ извѣстни празнини. Стълкновителнитѣ норми, които то съдържа, съответствуватъ главно на ония материални закони, които се отнасятъ до фактически състави, установяващи правоотношения между частни лица или между частни и публично-правни лица, защото обикновено въ тия състави се замѣсватъ най-лесно чуждестраннитѣ елементи. Но все пакъ ние можемъ да различимъ толкова части въ международното стълкновително Право, колкото и въ вътрешното материално Право, именно: отъ една страна, международното частно т. е. гражданско и търговско Право и отъ друга, международното държавно и административно, международното наказателно и международното процесуално Право. Тия послѣднитѣ могатъ вкупомъ да бждатъ наречени международно стълкновително публично Право, съвсѣмъ различно отъ междудържавното Право, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ²⁾.

Въ теорията и практиката се говори много за стълкновение между международнитѣ стълкновителни норми на разни държави.

1) Международно материално Право, гл. по-долу 2.

2) Стълкновения отъ рода, за който говоримъ, не може да има въ отношение на нормитѣ отъ междудържавното Право, освѣнъ ако това Право, което се приема сега нато общо за цѣлия свѣтъ, се раздѣли, по примѣра на нѣкои стари автори, на европейско, американско и пр. Така шото международно стълкновително Право на междудържавното Прано не сжествува: Ein internationales Völkerrecht giebt es nicht, казва Аффолтеръ, *Geschichte*, S. 3—4, *Zeitschrift*, s. 133, Anm. 21.

Да кажемъ, че относително единъ и сжщъ фактически съставъ международното стълкновително Право на една отъ заинтересуванитѣ държави обявява за приложимъ *lex domicilii*, а международното стълкновително Право на другата заинтересувана държава — *lex originis*. Пита се тогава, кой отъ тѣзи закони ще се приложи, или другояче казано, по международното стълкновително Право на коя държава сждията ще рѣши въпроса за приложимия материаленъ законъ? Но, споредъ насъ, такъвъ въпросъ не може да се положи, защото е абсолютно невъзможно каквото и да е стълкновение между международни стълкновителни норми на разни държави. Мѣстнитѣ норми отъ този родъ на всѣка една държава разрѣшаватъ направо, отъ нейна гледна точка, стълкновението между материалнитѣ закони, които се отнасятъ до фактическия съставъ, а съ това се свършва всичко, никакво друго стълкновение не остава. Въ всѣки случай, авторитѣ, които признаватъ такова стълкновение за възможно, трѣбва да приематъ нуждата отъ по-високо стоящи стълкновителни норми за неговото разрѣшение. Тия норми ще съставляватъ тогава едно международно международно стълкновително Право¹⁾.

Другиятъ клонъ на разномѣстното Право, междуобластното стълкновително Право имаше по-напрѣдъ голѣмо значение. Когато правното единство въ разнитѣ държави не бѣ още установено, между законитѣ на областитѣ отъ една и сжща държава, които се ползуваха съ законодателна автономия, се пораждаха стълкновения по поводъ на фактически състави въ връзка съ тия области. Стълкновения отъ този родъ възникватъ и днесъ въ държави, като Австрия, Русия и даже Прусия²⁾, дѣто много области сж запазили своето собствено Право, а така сжщо и въ съюзнитѣ държави, като Швейцария³⁾ и Германия⁴⁾. Тия стълкновения се разрѣшаватъ отъ норми, които могатъ да бждатъ наречени междуобластни, понеже цѣльта имъ е уреждането на фактически състави, привързани по своитѣ елементи или моменти къмъ разни области. Междуобластнитѣ стълкновителни норми биватъ установени или направо отъ отдѣлнитѣ области, или отъ централния източникъ, т. е. отъ държавната или федерална властъ. Цителманъ казва, досежно нор-

1) Аффолтеръ говори въ отношение на гражданското Право за ein *internationales Recht der örtlichen Collisionsnormen des bürgerlichen Rechts* oder ein *internationales Recht der internationalen Privatrechtsnormen*, въ *Zeitschrift*, S. 134, 162 ff.

2) Zitelmann, *op. cit.*, I. Bd., S. 399.

3) Въ Швейцария наричатъ сбора отъ нормитѣ върху стълкновенията между законитѣ на разнитѣ кантони *интеркантонално*, т. е. междукантонно Право, изразъ напълно удовлетворителенъ.

4) За характера на съюзнитѣ германски териториални тѣла, съставляващи германската империя, в. Mérignhac, *Traité de droit public international*, Paris 1905, t. I, p. 190 et suiv.

митъ отъ втората категория, че нѣмали никакъвъ стълкнителенъ характеръ; тѣ били съставни части отъ материалното Право, тѣй като прѣдполагали вече, че държавата, която ги установява, е законодателно компетентна, и нѣмали за цѣль тепърва да я обявятъ за такава¹⁾. Този мотивъ показва само едно, че нормитѣ, за които е дума, не сж международни стълкнителни норми. И наистина, тѣ не разрѣшаватъ никакви стълкновения между закони на разни държави; стълкновенията отъ този родъ тѣ ги прѣдполагатъ вече за разрѣшени въ полза на държавата, която ги установява. Но приведенитѣ мотивъ не показва ни най-малко, че въобще тия норми не сж стълкнителни и, специално, междуобластни стълкнителни норми, което Цителманъ е свършено изпусналъ изъ прѣдъ видъ.

Въ междуобластното Право влизатъ, както казахме вече, и стълкновенията на законитѣ на отдѣлнитѣ области съ ония на самата държава, отъ която тия области сж съставна часть. Тукъ държавата се смѣта за областъ.

Остава и третя една категория стълкновения. Това сж ония между законитѣ на отдѣлнитѣ области и законитѣ на третитѣ държави.

Нормитѣ за разрѣшението на тия стълкновения могатъ да бждатъ сжщо отъ два вида, споредъ источника, отъ дѣто произхождатъ. Но установени отъ областната власть или отъ централната държавна власть, тѣ сж все международни стълкнителни норми: стълкнителни, защото разрѣшаватъ стълкновения отъ закони; международни, защото, чрѣзъ разрѣшението на тия стълкновения, тѣ уреждатъ международни фактически състави, т. е. състави, въ които има чуждестранни елементи или моменти. Областитѣ се третиратъ тука като самата държава, на която сж съставна часть.

*

Въ държавитѣ, дѣто народътъ се дѣли на групи, напр. по вѣроизповѣдание, и дѣто се издаватъ особни закони за уреждане отношенията на хората отъ разнитѣ групи, възможни сж стълкновения между такива разно-групни или разно-лични закони. Тѣ се пораждатъ, когато въ фактическия съставъ, прѣдметъ на тия закони, се замѣсятъ елементи, които ги турятъ въ връзка съ разнитѣ групи. Примѣръ: бракъ между православенъ и католикъ у насъ, или наслѣдство на мюсюлманинъ, когато между наслѣдницитѣ, напр. между дѣцата на умрѣлия, има и немюсюлмани. Нормитѣ

¹⁾ Zitelmann, *op. cit.*, I Bd., S. 397; cp. S. 255 Anm. 67.

за разрѣшеніето на тия стълкновения сж междулични, защото уреждат фактически състави и отношения между лица отъ разни групи. Тѣ съставляватъ междуличното стълкновително Право и могатъ да бждатъ установени отъ държавата или отъ самитѣ групи, ако послѣднитѣ се ползватъ съ законодателно право. И въ двата случая тѣхниятъ стълкновителенъ характеръ не подлежи на съмнѣние. Тѣ запазватъ този свой характеръ даже и тогава, когато не само тѣ, но и законитѣ на разнитѣ групи произхождатъ отъ единъ и сжщъ общъ правенъ източникъ. Цителманъ казва, че въ подобенъ случай стълкновението е абсолютно невъзможно, понеже частното Право на една и сжща държава трѣбва да бжде разглеждано като едно цѣло и не може да бжде въ противорѣчие само съ себе си; по тази причина нормата, която опрѣдѣля областъта на приложение на класовото Право, не е една отдѣлна нова норма, а е частъ отъ материалното съдържание на самото това Право¹⁾. Но, ако правниятъ редъ на една и сжща държава трѣбва да се приема всѣкога като едно цѣло, тогава се изключава възможността да се говори и за стълкновение на разноврѣмни закони. Споредъ насъ, трѣбва да се прави различие между правния редъ въ абсолютенъ смисълъ и правния редъ въ относителенъ смисълъ. Разнитѣ класови Права, ако и установени все отъ държавата, сж толкова отдѣлни правни редове въ относителенъ смисълъ. Тия Права сж въ стълкновение, щомъ възникне единъ фактически съставъ, който се привързва къмъ двѣ или повече отъ тѣхъ. И нормата, която разрѣшава тѣхното стълкновение и опрѣдѣля областъта на прилагането имъ, е, безспорно, стълкновителна норма.

*

Даже ние допускаме възможността за стълкновения между закони на една и сжща държава, имащи за прѣдметъ разни материи: стълкновение между разноматериални закони, ако ни е позволенъ този изразъ. Стълкновение е възможно напр. между гражданскитѣ и търговски закони на една и сжща държава. Търговскиятъ законъ има за прѣдметъ търговскитѣ сдѣлки, а гражданскиятъ — гражданскитѣ. Търговскитѣ сдѣлки сж изброени въ закона, а всички други частно-правни сдѣлки сж граждански²⁾. Но поначало търговскиятъ законъ има прѣдъ видъ чисто търговскитѣ сдѣлки, ония, които сж търговски за всички участващи въ тѣхъ страни, а гражданскиятъ — чисто гражданскитѣ. Обаче има

¹⁾ Zitelmann, *p. cit.*, I Bd., S. 406.

²⁾ Чл. чл. 279 и слѣд. отъ търговския законъ.

сдѣлки смѣсени: търговски за едната страна, граждански за другата. Тѣ се намѣрватъ въ връзка и съ търговския и съ гражданския законъ. По поводъ на такива сдѣлки между тия закони се появява стълкновение; пита се: кой отъ тѣхъ ще се приложи за уреждането имъ? Нашиятъ законъ разрѣшава този въпросъ, т. е. стълкновението между търговския и гражданския закони, въ полза на първия, който обявява за приложимъ или мѣродавенъ¹⁾. Нормата, която това постановление съдържа, е междуматериална стълкновителна норма, защото чрѣзъ разрѣшението на въпросното стълкновение²⁾ тя урежда междуматериални фактически състави, — състави въ връзка съ закони, имащи за прѣдметъ различни правни материи. Цителманъ отказва, именно въ този случай, че може да има стълкновение на закони, понеже частно-правниятъ редъ на държавата трѣбва да се третира като едно единство, и счита нормата, която опрѣдѣля приложимия законъ за часть отъ материалното съдържание на този законъ³⁾. Споредъ насъ тя е стълкновителна норма, и това не е необяснимо, щомъ се различава правенъ редъ въ абсолютенъ и въ относителенъ смисълъ, безъ което е невъзможно да се говори за каквото и да е стълкновение между закони на една и съща държава.

б. Международно и междуврѣменно стълкновително Право.

Ако до сега говорихме за разнитѣ стълкновителни норми, то бѣше съ намѣрение да отличимъ международната стълкновителна норма отъ другитѣ. Слѣдъ даденитѣ обяснения, ние можемъ да направимъ единъ паралелъ между международното и междуврѣменното стълкновително Право и да покажемъ тѣхната прилика и тѣхната разлика.

Тия два правни клона иматъ много общо отъ гледна точка формална. И двата тѣ се състоятъ отъ стълкновителни норми. Тѣ прѣдполагатъ, слѣдов., отъ една страна, други закони, на които разрѣшаватъ стълкновението, и отъ друга страна, извѣстно разногласие или поне несъвмѣстимостъ между тия закони, което придава значение на стълкновението имъ; международното стълкновително Право прѣдполага такова разногласие между законитѣ на разнитѣ

¹⁾ Чл. 286 отъ търговския законъ.

²⁾ Безполезно е да забѣлзваме, че междуматериалнитѣ (смѣсени) сдѣлки могатъ да бждатъ уредени направо отъ особни норми, безъ прѣпращане къмъ нѣкой отъ стълкновяващитѣ се закони. Тия норми ще бждатъ междуматериални по прѣдмета си, но не стълкновителни, а материално-правни.

³⁾ Zitelmann, *op. et loc. cit.* — Чл. 286 отъ нашия търговски законъ е букваленъ прѣводъ отъ нѣмския (чл. 277).

държави, а междуврѣменното Право — между разноврѣменнитѣ закони на едно и сѣщо правно общество. Прѣдметътъ на нашитѣ два правни клона е еднакъвъ: разрѣшение на стълкновени между закони или опрѣдѣляне границитѣ на закони било отъ гледна точка на врѣмето, било отъ гледна точка териториялна и лична: единъ видъ *judicium finium regundorum* на закони, както казватъ нѣкои. Тѣ сж, прочее, части на една и сѣща обща проблема, която едни наричатъ проблема на границитѣ на законитѣ¹⁾, други — проблема на отношенията на разнитѣ правни редове²⁾; ние казваме: проблема на стълкновенията между законитѣ. Тѣ си полагатъ и единъ и сѣщи идеалъ — хармония въ Правото отъ гледна точка на едно общество: държавата или междудържавното общество. Тѣхнитѣ норми водятъ до прилагането отъ сѣдята на единъ чуждъ за него законъ: Правото на една чуждестранна държава или Правото вече отмѣнено, когато той се произнася. Най-сетнѣ, стълкновителнитѣ норми, които сж несамостоятелни и чисто формални, понеже се отнасятъ до приложението на други законѣ и уреждатъ само косвено фактическия състави, които иматъ за прѣдметъ, заематъ въ цѣлото законодателство едно второстепенно мѣсто и идатъ слѣдъ нормитѣ, на които разрѣшаватъ стълкновението³⁾.

Но и разликата между двата правни клона, турени отъ насъ въ паралелъ, е тѣй сѣщо много голѣма. Междуврѣменното Право прѣдполага прѣхода отъ единъ правенъ редъ къмъ други⁴⁾ и се занимава съ стълкновенията на разноврѣменнитѣ закони на една и сѣща държава⁵⁾; то урежда косвено фактически състави, имащи единъ чисто народенъ характеръ. Наопаки, международното стълкновително Право мѣри стълкновението на разностранни или разнодържавни закони и урежда косвено международни фактически състави и отношения⁶⁾. Понеже повечето закони отъ държавното Право

¹⁾ Савиньи и неговитѣ послѣдователи.

²⁾ *Jitta*, цитуванъ у *Anzilotti*, *Studii critici di diritto internazionale privato*, 1898, p. 107, n. 2; *Affolter*, *Geschichte*, S. 2; *Cavaglieri*, *Diritto internazionale privato e diritto transitorio*, Verona, 1094, p. 35. Послѣдниятъ авторъ казва, че проблемата на стълкновението на законитѣ е съвѣсъм второстепенна и подчинена. Но за отношение между закони може да се говори, когато имаме международни или междуврѣменни фактически състави, и ние наричаме отношението стълкновение между закони, прѣдъ видъ на основанието, което всѣки единъ отъ тѣхъ има, да уреди самъ фактическия съставъ.

³⁾ Гл. за други второстепенни прилики относително науката на международното стълкновително частно Право и оная на междуврѣменното Право, а сѣщо и относително произхождението на тия два правни клона, *Affolter*, *op cit.*, S. 6 ff., и *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 43 e s.

⁴⁾ Междуврѣменното Право разглежда правнитѣ норми отъ гледна точка динамическа, когато международното стълкновително Право ги разглежда отъ статическа гледна точка. *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁾ Или, въобще, правно общество.

⁶⁾ Или междуобластни, ако се има прѣдъ видъ и другия клонъ на междумѣстното Право; въобще междумѣстни.

въ тѣсенъ смисълъ не могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение съ чуждестранни закони, тъй като естеството на тѣхния прѣдметъ не допуща нищо чуждестранно, то нѣма международни стълкновителни норми, които да имъ съотвѣтствуватъ. Така щото, до като междуврѣменното Право съдържа норми, отговарящи на всички категории закони отъ материялното Право на държавата, международното стълкновително Право прѣдставлява, въ това отношение, извѣстни празнини. Отъ друга страна, като разрѣшава стълкновенията на разноврѣменнитѣ закони, междуврѣменното Право е мислимо за всѣко едно общество, което има свое собствено Право, слѣдов. и за обществото на държавитѣ. Наопаки международното стълкновително Право прѣдполага разномѣстни закони, т. е. закони на двѣ или повече еднородни териториални тѣла, и не може да има за прѣдметъ стълкновения на норми отъ междудържавното Право, тъй като послѣдното е едно за всички държави и не се дѣли вече, както нѣкои стари автори го дѣлѣха, на европейско, американско и пр.¹⁾

Вслѣдствие на разликата по прѣдмета си, международното и междуврѣменното Право се различаватъ и по съдържанието на своитѣ правила, които почиватъ на различни съображения и основания. Споредъ насъ, главното правило на междуврѣменното Право, че законътъ нѣма обратно дѣйствие и се прилага въ бъдеще, произтича отъ самото понятие за юридическата норма и отъ различието между формалното и материялното ѣ дѣйствие; а другитѣ правила отъ сжщото Право, които законодательтъ установява като изключение отъ това главно правило, се основаватъ на изисквания, диктувани отъ цѣлитѣ на държавата, като нужда отъ единство въ Правото, незабавно отстранение на институти, неотговарящи вече на правното чувство на народа, най-скорошно прилагане на норми, които запазватъ по-добрѣ общественитѣ интереси, и пр., въобще почиватъ върху държавния интересъ²⁾. Правилата на международното стълкновително Право иматъ за основа съвсѣмъ други съображения. Ония на международното частно Право, напр., сж диктувани главно отъ изискванията на тъй-нареченото международно общение на хората, което законодательтъ желае да улесни, и отъ нуждата за запазване мѣстния общественъ редъ: тукъ господствуватъ, слѣдов., началото на интернационалитета и онова на териториалността.

¹⁾ Гл., по-горѣ, специалната за това бѣлѣжка на стр. 8.

²⁾ Гл., нашия рефератъ на първия юридически съборъ: Прѣходно или междуврѣменно Право, II и IV, който ще се напечати въ кн. 2 и слѣд. на Юридически прѣгледъ, 1906, и въ Сборника на събора.

Отначало сродството между тия два клона стълкновително Право е било едвамъ забѣлѣзано отъ нѣкои автори, като Линкеръ и Веберъ, които имали за него само едно „прѣдчувствие“¹⁾. Самъ Савиньи, послѣдванъ и отъ други, като Унгеръ и Демоломбъ, отбѣлѣзаль известна аналогия между двата клона, безъ да я подхвърли на нѣкакво научно изслѣждане²⁾. Майеръ³⁾ и особно Ласаль, както и други нѣкои, сж отишли до крайность: тѣ сж прѣвеличили сродството между двѣтѣ науки и говорятъ за еднаквость (Identität) между тѣхъ. Ласаль твърди именно, че съ изнамѣрване начина за разрѣшението на въпроса за стълкновенията на законитѣ въ врѣмето разрѣшилъ по начало и оня за стълкновенията на законитѣ по мѣсто⁴⁾. Това погрѣшно отождествение на двѣ материи, между които има само една формална прилика, е било оборено съ голѣмъ успѣхъ отъ италианския професоръ Габба. И днесъ всички автори, макаръ и малобройни, които сж разгледали отношенията на тия двѣ материи, приематъ между тѣхъ известно сродство, вънкашно или формално, като обикновено отбѣлѣзватъ тѣй сжщо, че то не е отъ такова естество, щото да позволи да се говори за аналогично прилагане началата на едната дисциплина въ областъта на другата⁵⁾.

¹⁾ Affolter, *Geschichte*, S. 6 Anm. 1.

²⁾ Gabba, *Teoria della retroattività delle leggi*, 3-a ed., Torino, 1891, vol. I, p. 174; Affolter, *op. et loc. cit.*

³⁾ Gabba, *op. et loc. cit.*

⁴⁾ Lassalle, *Theorie der erworbenen Rechte und der Collision der Gesetze*, 2. Aufl. von Bucher, I Bd., S. 72. Когато въ междуврѣмното Право трѣбва да се приложи стариятъ законъ, въ международното стълкновително Право ще се приложи чуждиятъ, и наопаки. Гл. Cavaglieri, *op. cit.*, p. 55 и 72, който оборва това правило.

⁵⁾ Gabba, *op. cit.*, vol. I, 133 e s.; Göppert, v. Bar, Lehmann и Kahn, цитувани у Affolter, *Zeitschrift*, S. 126—127 Antizotili, *op. cit.*, p. 176—177. Самъ Афолтеръ. Обаче въ своята *Geschichte*, S. 6, той изглежда да прѣвеличава сходството между двѣтѣ материи, понеже, като констатира, че тѣ иматъ единъ общъ коренъ, казва: не трѣбва ли за това да притежаватъ тѣ и общи основни правила и да образуватъ единъ особенъ, но цѣлостенъ правенъ редъ (eine eigenartige, aber einheitliche Rechtsordnung)? Това му упрѣкава и Meili, *Deutsche Litteraturzeitung*, 1902, № 20 S. 1276, и *Internationales Civil-und Handelsrecht*, I. Bd, S. 128 — Pillet, *Principes de droit international privé*, Paris, 1903, p. 13—14, 137—138, 530 et suiv. — Колкото се отнася до Цителманъ, който, споредъ Афолтеръ (*Zeitschrift*, S. 126, Anm 3.) признава възможностьта за аналогично прилагане правилата на едната дисциплина върху другата, трѣбва да забѣлѣжимъ, че той приема само, какво въпросътъ се полага еднакво и въ двѣтѣ дисциплини; обаче, ако разрѣшава въпроса за приложимостъта на закона въ врѣмето съ правилото, че отъ различнитѣ по врѣме закони оня е приложимъ, който е дѣйствувалъ въ момента, когато правното послѣдствие трѣбва да се е произвело — понеже можемъ да имаме понятие за врѣмето, когато едно правно послѣдствие възниква —, Цителманъ признава за невъзможно да разрѣши по сжщия начинъ и въпроса за териториалното приложение на закона, така че отъ разнитѣ по мѣсто закони приложимъ да е оня, който е дѣйствувалъ въ мѣстото, гдѣто правното послѣдствие се е произвело, понеже правното послѣдствие нѣма нищо териториално, т. е. не се произвежда върху единъ опрѣдѣленъ пунктъ на земната повърхнина, и, слѣдов., не можемъ да имаме понятие за мѣстото на едно правно послѣдствие, затова и такова понятие не може да служи като основа за развитието на

Габба приема, заедно съ Ласалья, че, както не се мѣнява придобитото право съ изтичане на врѣмето, не се мѣнява то тъй сжщо и съ измѣняване на мѣстото, т. е. съ прѣминуване на лицата, между които сжществува правоотношението, на друго мѣсто отъ онова, гдѣто то е възникнало. Пълното понятие за придобито право не е само понятието за едно право, придобито въ опрѣдѣлено врѣме, но и въ опрѣдѣлено мѣсто. Едното понятие е, прочее, допълнение на другото, и тази е връзката споредъ Габба, между въпроснитѣ два правни клона. Но връзка чисто вънкашна, продължава Габба, защото не е сжщото начало, което изяснява, защо придобититѣ права не се измѣняватъ съ изтичане на врѣмето и не се измѣняватъ тъй сжщо съ промѣняване осѣдлостѣта на ония, между които сжществува правоотношението. Той намѣрва причината, за гдѣто законитѣ нѣматъ обратна сила, когато срѣщатъ придобити права, въ това, че законодателятъ не може да отнема на гражданитѣ нѣщо, което тѣ вече иматъ, докато причината, за гдѣто подчиненото на закона на една страна правоотношение не може да мине подъ властѣта на другъ законъ въ територията, гдѣто странитѣ сж се прѣмѣстили, лежи, споредъ него, въ простото тълкуване волята на странитѣ, т. е. въ невъзможността да се приеме, че тѣ сж желали и не желали едно и сжщото нѣщо¹⁾.

международно-правната задача. *Op. cit.*, I Bd, S. 39—40. Обаче, Цителманъ си служи по нататкъ съ понятието придобито право, когато говори за промѣняването на мѣрдавния законъ (*Statutenwechsel*), което може да стане не само съ издаването на нови международни стълкновителни норми, но и когато, напр., обектътъ на правото прѣмине въ друга държава или задълженото лице измѣни поданството си *Op. cit.*, S. 149 ff., особно 151. *Rohs*, който, въ това отношение слѣдва Цителмана, твърди, обаче, изрично, че родството между двѣтъ дисциплини е само вънкашно. *Das Princip der „wohlerworbenen“ Rechte im internationalen und intertemporalen Privatrechte*, въ *Zeitschrift für internationales Privat- und öffentliches Recht*, XIV, 1904, S. 362. — *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 56 e s. — Само професоръ *Agnetta* измежду модернитѣ автори говори за идентичностъ между двата правни клона и прилага аналогично правилата имъ, вж. *Lettura sul principio fondamentale del diritto transitorio*, въ *Circolo giuridico*, Palermo, 1897, vol. XXVIII, p. 8, цитуванъ у *Anzellotti*, *op. cit.*, p. 177 n. 1, и у *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 90. — и *Vareilles-Sommières*, който приема за основно начало на международното частно Право началото на териториалността, което свежда къмъ началото на необратното дѣйствиe на законитѣ. *Synthese de droit international privé*, t. I. p. 30 et s.

¹⁾ Въ стълкновенията на законитѣ по мѣсто, казва той, работата на юриста се състои единствено въ това, да изнамѣри, до коя държава се отнасятъ по прѣдпозитие намѣрението на странитѣ и тѣхнитѣ интереси, докато въ стълкновението на законитѣ по врѣме задачата на юриста не се състои вече въ това, да опрѣдѣли, отъ кое врѣме сж законитѣ, до които се отнасятъ намѣрението и интереситѣ на странитѣ, а да изнамѣри, дали единъ даденъ правенъ институтъ или отношение, развитието и дълготрайността на което обгръща разни врѣмена, трѣбва, или не трѣбва да бжде послѣдователно подчинено на разни закони, поради естеството на нѣщата, или волята на законодателя, каквото и да бжде изричното или прѣдполагаето намѣрениe на странитѣ. (*Gabba*, *op. cit.*, vol. I, p. 135, 137. Въ сжщия смисълъ, *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 72). Тия съображения не сж убѣдителни. Днесъ науката признава несъстоятелността на понятието придобито право; то е свършено излишно въ междуврѣменното Право (Гл. нашия рефератъ върху *прѣходното или интертемпорално*

Тия обяснения не ни се виждатъ върни; ние отхвърляме въ международното както и въ междувременното стълкновително Право понятието придобито Право, което е свършено излишно¹. Важното е, и въ това отношение разискванията на Габба сж интересни, че двѣтѣ дисциплини иматъ различно основание и съдържание. Както справедливо забѣлѣзва Шмидъ, съществуването на отдѣлни законодателства въ разнитѣ държави и слѣдването въ една и сжща държава на разни по време закони, трѣбва да се оцѣнява и рѣшава отъ съвсѣмъ различни гледни точки². Майли изказва сжщото още по-кратко и по-фрапантно: правнитѣ и законодателнитѣ гледни точки, казва той, не се покриватъ въ нашитѣ двѣ материи³. А въ това се състои и тѣхното материално различие.

Въ подкрѣпа на своето мнѣние за еднаквостта на двата правни клона Майеръ и Ласаль посочватъ на аналогията между извѣстни тѣхни правила, особно на правилата за формата на актоветѣ и за дѣеспособността. Както въ междувременното Право, казва Ласаль, формата на актоветѣ се управлява отъ закона на

Право II, и нѣма защо да се ввежда и въ международното стълкновително Право (гл. по долѣ); самитѣ негови партизани признаватъ, че „мѣстниятъ законъ почита нормално не само придобититѣ по силата на единъ чуждъ законъ права, но и способноститѣ и очакванията, основани на такъвъ законъ“, (Oliv, Manuale di diritto internazionale pubblico e privato, Milano, 1902, p. 665 e n. 1;) Gabba, op. cit., p. 137, Cavaglieri, op. cit., p. 71.

¹ Гл. прѣдшествуващата бѣлѣжка in fine.

² Цитуванъ у Gabba, op. cit., p. 140 n. 1.

³ Meili, *Internationales Civil und Handelsrecht*, I Bd., S. 128 — Кавальери, който вляза въ повече подробности, констатира, че интересътъ за законодателя е различенъ при полагаането норми отъ междувременното Право и при полагаането норми отъ международното частно Право. Въ послѣдния случай, диктуванитѣ отъ обществения редъ изключения турени на страна, законодательтъ нѣма никакъвъ интересъ, нито даже право, да подложи на своитѣ закони ония факти, въ които се срѣща рѣдко една редовна и обикновена връзка съ вътрешния правенъ редъ. Освѣнъ това, сигурно е, че нито юридически съображения, нито отвлѣченото понятие за международното общение биха заставили държавитѣ да правятъ такива важни жертви отъ суверенитета си, ако не бѣха убѣдени, че защищаватъ по този начинъ своя собственъ интересъ и оня на поданицитѣ си. Тукъ хармонира обществениятъ интересъ и оня на частнитѣ лица. Въ междувременното Право работата стои съвсѣмъ иначе. Понеже новиятъ законъ е по-добъръ отъ стария, казва Кавальери, държавата гледа да разшири неговото дѣйствиe въ миналото. Но справедливостта изисква да се почитатъ придобитигитѣ отъ частнитѣ лица права. Тукъ, слѣдов., има контрастъ между обществения и частния интересъ. Законодательтъ мѣри да унифицира по-скоро правния редъ и отстъпва на индивидуалното право, когато чувствува, че то е по-силно (*Op. cit.*, p. 56 e s., особно p. 59—61). Отъ друга страна, докато уреждането на стълкновението между новото и старото Право прѣдставлява рѣдко и само косвено интересъ за третитѣ държави и законодательтъ установява нормитѣ на междувременното Право напълно свободно, уреждането на стълкновението между народното и чуждото Право, наопаки, интересува много чуждитѣ държави и затова законодателната дѣятелность въ международното частно Право е направо и постоянно опрѣдѣлена и обвързана отъ самата функция, която изпълнява въ тази областъ (*Op. cit.*, p. 64 e s.). Ние ще видимъ въ втората часть на нашата студия, до каква степенъ сжществуватъ норми отъ междудържавното Право, които да обвързватъ законодателя при полагаане нормитѣ отъ международното частно Право.

врѣмето, въ което послѣднитѣ сж били извършени, сжщо и въ международното стълкновително Право тя се управлява отъ закона на мѣстото на извършването имъ¹. Тази аналогия между правилата *Tempus regit actum* и *Locus regit actum* се изяснява и отъ нѣкои по-нови автори съ еднаквостъ на мотивитѣ². Но, както забѣлѣзва Габба, докато прѣдписаната отъ новия законъ форма е строго задължителна и отстранява всѣко прилагане на стария законъ, слѣдването на чуждестранната форма за извършенитѣ въ странство актове не е задължително, а факултативно, и странитѣ могатъ да облѣкатъ акта въ народна форма³. Това различие въ характера на двѣтѣ правила показва безспорно, че тѣ почиватъ на различни мотиви. А това е главното. Излишно е да влаземе въ подробности. Успореднитѣ правила относително дѣеспособността иматъ сжщо различни основания⁴. Никакво заключение не може да се извади за еднаквостта на дисциплинитѣ.

*

Прѣди да склучимъ този параграфъ, заслужва да отбѣлѣжимъ отношението, отъ друга една гледна точка, на международното и междуврѣменното Право.

Възможно е междуврѣменнитѣ норми на двѣ държави върху една и сжща материя да се намѣрятъ въ стълкновение помежду си, по поводъ на междуврѣменни фактически състави, които сж сжщеврѣменно и международни, понеже се намѣрватъ въ връзка и съ двѣтѣ държави. Такива фактически състави пораждатъ прѣди всичко стълкновения между самитѣ материални закони на тия държави. Това стълкновение се разрѣшава отъ обикновеното международно стълкновително Право. Но единъ пжтъ опрѣдѣлено, на коя държава материалниятъ законъ е мѣродавенъ, пита се, ако въ тази държава има прѣходъ по дадената материя отъ единъ правенъ редъ къмъ други, кой отъ разнитѣ по врѣме закони ще се приложи: новиятъ ли или стариятъ? Очевидно е, че този въпросъ се разрѣшава отъ междуврѣменното Право, но на коя държава?

¹ Lassalle, *op. cit.*, I Bd., S. 304—305.

² Въ една своя студия по международното частно Право **Bartin** си служи съ сждебната практика по известни въпроси отъ междуврѣменното Право, за да разрѣши аналогични въпроси отъ международното частно Право. Гл. *Journal de droit international privé*, 1898, p. 248 et s.

³ Gabba, *op. cit.*, vol. I, p. 139. — Гл., за правилото *Locus regit actum*, v. Bar, *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, 2-e Aufl., Hannover, 1889, I Bd., S. 337 ff; Weiss, *Traité élémentaire de droit international privé*, 2-e éd., Paris 1890, p. 250 et s., и *Traité théorique et pratique*, Paris, 1898, t. III, p. 96 et s.; Despagnet, *Précis de droit international privé*, Paris, 3-e éd., 1899, p. 434 et s.; Dicey, *A digest of the law of England with reference to the conflict of laws*, London, 1896, p. 549 and foll., *Vareilles Sommières*, *op. cit.*, t. I, p. 61 et s.

⁴ Гл. подробности у *Cavaglieri*, *op. cit.*, p. 72 et s.

Трѣбва една нова международна стълкновителна норма, която да опрѣдѣли именно това, т. е. да разрѣши стълкновението между разходържавнитѣ междуврѣменни норми. Тази норма ще съставлява едно международно стълкновително Право на междуврѣменното стълкновително Право или, скратено, едно международно междуврѣменно Право¹.

Възможно е, отъ друга страна, международнитѣ стълкновителни норми на една и съща държава да се намѣрятъ едни съ други въ стълкновение по врѣме, когато едниѣ сж по-стари, другитѣ по-нови и се отнасятъ до сжщитѣ случаи на стълкновения между материялнитѣ закони. Това стълкновение се поражда по поводъ на международни фактически състави, които сж и междуврѣменни въ този смисълъ, че съдържатъ моменти и отъ врѣмето на старитѣ и отъ врѣмето на новитѣ международни стълкновителни норми. Опрѣдѣлянето на мѣродавния материаленъ законъ зависи тукъ отъ въпроса, кои международни стълкновителни норми ще трѣбва да се слѣдватъ: новитѣ ли или старитѣ? Нужна е, прѣди всичко, една междуврѣменна норма, която да разрѣши този послѣдния въпросъ, т. е. да уреди стълкновението между новитѣ и старитѣ международни стълкновителни норми. Междуврѣменнитѣ норми отъ този родъ ще съставляватъ едно междуврѣменно стълкновително Право на международното стълкновително Право или, по-накратко казано, едно междуврѣменно международно стълкновително Право². То е извънредно важно, понеже юриспруденцията и доктрината сж раздѣлени на два противоположни лагери, отъ които единиятъ е за обратното дѣйствиe на новитѣ междуврѣменни стълкновителни норми, по причина на тѣхния характеръ отъ общественъ редъ, другиятъ е напротивъ за правилото, че законътъ нѣма обратно дѣйствиe, което е главното правило на междуврѣменното Право³.

¹ Въ отношение на гражданското Право Аффолтеръ говори за ein *internationales* Recht der *zeitlichen* Collisionsnormen des bürgerlichen Rechts oder ein *internationales* Recht der *intertemporalen* Privatrechtsnormen, въ *Zeitschrift*, S. 134, 146 ff.

² Все пакъ въ отношение на гражданското Право Аффолтеръ говори за ein *intertemporales* Recht der *örtlichen* Collisionsnormen des bürgerlichen Rechts oder ein *intertemporales* Recht der *internationalen* Privatrechtsordnung, въ *Zeitschrift*, S. 134, 141 ff.

³ Гл. Olivî, *De la rétroactivité des règles juridiques en droit international* въ *Revue de droit international*, t. 24, 1892, p. 553 et suiv., напечатано и на италиански въ *Il Filangieri*, 1893, p. 65; Dièna, *De la rétroactivité des dispositions législatives en droit international privé*, въ *Journal de droit intern. privé*, t. 27, 1900, p. 925 et suiv., напечатано на нѣмски въ *Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht*, 1900, S. 353; Kahn, *Das zeitliche Anwendungsgebiet der örtlichen Kollisionsnormen* въ *Iherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts*, 43 Bd, 1901, S. 299 ff.

Въ горния случай имаше, отъ една страна, стълкновение между старитѣ и новитѣ международни стълкновителни норми на една дадена държава и, отъ друга, стълкновение — което тия норми прѣдполагатъ — между материалния законъ на тази държава и единъ чуждестраненъ материаленъ законъ. Но възможно е и въ материалното Право на сжщата тази държава да е станало прѣходъ отъ единъ правенъ редъ къмъ другъ. Прѣзъ 1900 г. въ Германия влѣзоха въ сила новиятъ граждански законникъ и въводниятъ къмъ него законъ, който съдържа нови международни стълкновителни норми. Въ такъвъ случай, освѣнъ стълкновение между германското гражданско Право и едно чуждестранно гражданско Право, и стълкновение между новитѣ и старитѣ норми отъ международното частно Право на Германия, може да има още и стълкновение на новото съ старото гражданско Право на сжщата държава. Такива стълкновения могатъ да възникнатъ по поводъ на международни фактически състави, които сж още и двояко междуврѣмenni: първо въ отношение на материалното Право, защото сж въ връзка съ новия и стария материаленъ законъ на държавата, въ случая съ новото и старото гражданско Право на Германия, и второ въ отношение на международното стълкновително Право, защото сж въ връзка съ новитѣ и старитѣ стълкновителни норми на сжщата държава, въ случая на Германия. Мжчнотията се състои и тука въ разрѣшението на стълкновението между старитѣ и новитѣ международни стълкновителни норми, прѣдметъ на междуврѣмennото международно стълкновително Право, въ което, както казахме, господствуватъ двѣ противоположни учения. Ако се приеме възгледътъ, че международнитѣ стълкновителни норми иматъ всѣкога обратно дѣйствие, мжчнотията се прѣмахва изведнѣжъ: щомъ новитѣ международни стълкновителни норми обявяватъ мѣстното Право за приложимо, стълкновението между материалнитѣ закони, новъ и старъ, се разрѣшава отъ мѣстното обикновено междуврѣмнно Право, и всичко се свършва. Но ние мислимъ, че въ междуврѣмennото международно стълкновително Право трѣбва да се приеме за правило, освѣнъ ако противното е установено отъ законодателя, основното начало на всѣко междуврѣмнно Право, че законътъ нѣма обратно дѣйствие. Въ такъвъ случай, за разрѣшение на стълкновението между новитѣ и старитѣ международни стълкновителни норми, трѣбва да се опрѣдѣли моментътъ, въ който фактическиятъ съставъ попада подъ дѣйствието на обективното Право и произвежда своитѣ правни послѣдствия. Този моментъ се опрѣдѣля чрѣзъ разрѣшение на стълкновението между самитѣ разноврѣмenni материални закони. Ако фактическиятъ съставъ попада подъ новия законъ, ще се прило-

жата и новитѣ международни стълковителни норми. Въ противенъ случай, ще се приложатъ старитѣ международни стълковителни норми. Отъ тука се вижда, че по-напрѣдъ трѣбва да се слѣдва обикновеното междуврѣменно Право за разрѣшение стълковението по врѣме на материалнитѣ закони. Чрѣзъ разрѣшение на това стълковение се разрѣшава и другото стълковение по врѣме: онова на международнитѣ стълковителни норми, и се опрѣдѣля мѣродавната международна стълковителна норма. Тогава се прилага тази норма и се разрѣшава стълковението между мѣстното и чуждестранното Право. Ако е мѣродавно мѣстното Право, прилага се, споредъ случая, новиятъ или стариятъ материаленъ законъ. Ние видѣхме, че, споредъ другия възгледъ, най-напрѣдъ се слѣдва новата международна стълковителна норма и послѣ само, ако, споредъ нея, е мѣродавно мѣстното Право, се прилага междуврѣмнатата норма. Ето защо нѣкои казватъ, че при такъвъ конкурсъ отъ международни и междуврѣменни норми въпросътъ се отнася до прѣдпочитането на еднитѣ прѣдъ другитѣ¹. Важното за насъ за сега е, че този въпросъ влиза въ междуврѣменното международно стълковително Право, понеже се касае главно за стълковението на разни по врѣме международни стълковителни норми и за уреждането на междуврѣменни международни фактически състави.

Усложнението става още по-голѣмо, ако и въ чуждото Право, съ което мѣстното е въ стълковение, има тоже прѣходъ отъ единъ правенъ редъ къмъ други и, слѣдов., единъ новъ и единъ старъ материаленъ законъ. Обаче, това ново обстоятелство не влияе за опрѣдѣляне мѣродавната международна стълковителна норма измежду разнитѣ по врѣме, които сж въ стълковение. И наистина, този пунктъ зависи изключително отъ мѣстното, т. е. отъ народното Право, на което всѣкога трѣбва да се поставя сждията при избиране приложимия измежду стълковяващитѣ се разходържавни закони. Фактътъ, че и въ чуждото Право има старъ и новъ материаленъ законъ и, слѣдов., междуврѣменна норма за уреждане на тѣхното стълковение, влияе само когато чуждото Право е обявено за мѣродавно отъ мѣстната международна стълковителна норма. До каква степенъ, съ други думи, дали, въ такъвъ случай, ще се слѣдва изключително чуждестранната междуврѣменна норма, това е въпросъ отъ международното междуврѣменно Право².

¹ Zitelmann, *Verhältniss der örtlichen und der zeitlichen Anwendungsnormen zu einander*, въ *Iherings Jahrbücher für die Dogmatik*, 42 Bd, 1901, S. 189.

² Разбира се, че, вслѣдствие на различието по съдържание между чуждестранната и мѣстната междуврѣменна стълковителна норма, резултатътъ относително опрѣдѣлянето на мѣродавното мѣстно или чуждестранно Право може да бжде свършено другъ, ако този въпросъ се разрѣшава отъ гледна точка на другата

2. Международно частно Право.

Частъ отъ едно цѣло, което ни е вече извѣстно, международното частно Право, по пълното си название международно стълкновително частно Право, може, слѣдъ направенитѣ обяснения, да бжде опрѣдѣлено много лесно. То е сборъ отъ норми, които уреждатъ международнитѣ частно-правни фактически състави, като разрѣшаватъ стълкновението, което възниква по поводъ на тия състави между частнитѣ закони на разни държави.

Въ това опрѣдѣление се изсочва, прѣди всичко, цѣльта на този клонъ отъ Правото—уреждане на международнитѣ частно-правни фактически състави—която, собствено, съставлява неговиятъ по-далеченъ прѣдметъ. Стълкновението на закони, за което се говори въ него и чрѣзъ разрѣшението на което международното частно Право мѣри постигането на своята цѣль, е непосредствениятъ прѣдметъ на нашия правенъ клонъ. И този неговъ прѣдметъ се посочва по единъ много точенъ начинъ, като се казва, че стълкновението, чрѣзъ разрѣшението на което се постига цѣльта, е стълкновение на разnodържавни частно-правни закони.

Първата частъ отъ нашето опрѣдѣление се явява като нѣщо съвсѣмъ ново и се нуждае отъ нѣкои обяснения. Тя ни позволява да разграничимъ международното частно Право отъ народното и да покажемъ родството на първото съ други вътрешно-правни норми, които се отнасятъ тѣй сжщо до уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави. Слѣдъ това нашето опрѣдѣление трѣбва да бжде защитено, отъ една страна, противъ многобройнитѣ автори, които оспорватъ стълкновителния характеръ на международното частно Право, било като отрицаватъ стълкновението на разnodържавнитѣ закони, било като го замѣстватъ съ други понятия. То трѣбва да бжде защитено, отъ друга страна, противъ ония, които разширяватъ прѣкалено областта на този клонъ отъ Правото и поставятъ въ него разни други материи, които нѣматъ никакъвъ стълкновителенъ нито международенъ характеръ или сж стълкновения на закони отъ други родъ.

а. Цѣль на международното частно Право.

Обикновено авторитѣ опрѣдѣлятъ международното частно Право само по неговия прѣкъ прѣдметъ, като сборъ отъ норми

държава, отъ чуждестранния съдия. Но това не трѣбва да очудва: международнитѣ стълкновителни норми, установени отъ една държава, разрѣшаватъ стълкновенията на закони отъ гледна точка на тази държава. За да бжде другояче, трѣбва прѣдварително съглашение между държавитѣ за установяване на общи и еднакви норми.

върху стълкновенията на разностраннитѣ закони, и изоставятъ съвършено цѣльта на тия норми. Въ това тѣ слѣдватъ примѣра на авторитѣ по междуврѣменното Право, които сж опрѣдѣляли послѣдното все като сборъ отъ норми върху стълкновенията на разноврѣменнитѣ закони, безъ да сж споменували нѣщо за неговата цѣль, уреждането на междуврѣменнитѣ фактически състави и произходещитѣ отъ тѣхъ отношения. Такава е традицията. Но ако и еднитѣ и другитѣ говорятъ само за стълкновения на закони, не по-малко е вѣрно, че тѣ всички прѣдполагатъ фактическитѣ състави и отношения, които стълкновяващитѣ се закони уреждатъ непосредствено, и че именно за уреждането на тия състави и отношения се разрѣшава стълкновението между законитѣ¹.

Ние туряме въ самото опрѣдѣление, и то на първо мѣсто, това, което другитѣ обикновено подразбиратъ. Дѣлението на обективното Право се прави възъ основа на естеството на отношенията, които то урежда. Затова въ опрѣдѣлението на единъ правенъ клонъ трѣбва да се изсочи на първъ планъ родѣтъ на отношенията, които той има за прѣдметъ. Другитѣ отличителни бѣлѣзи на правния клонъ идатъ на второ мѣсто. Единъ отъ тѣзи бѣлѣзи на международното частно Право се състои въ това, че за уреждането на произходящитѣ отъ международнитѣ фактически състави отношения то си служи съ едно опрѣдѣлено срѣдство: разрѣшение на стълкновенията между разнорѣжавнитѣ закони. Какво по-естествено отъ това да се постави по напрѣдъ цѣльта отъ срѣдството? Послѣ видѣтъ на отношенията, които нормитѣ уреждатъ, не е ли несравнено по важенъ отъ начина, по който става тѣхното уреждане? Но спорѣтъ не е тука за едно просто първенство. Сжщественото е, че, като се посочи прѣди всичко цѣльта на международното частно Право, ние поставяме този клонъ изведнѣжъ на неговото истинско мѣсто въ правната система; отхвърляме обвинението на Иетта², че той ималъ друга и различна функция отъ оная на народното частно Право, като го отличаваме отъ послѣдното по вида на отношенията, които нормира; най-сетнѣ показваме, както споменахме вече, родството му съ други норми отъ вжтрешното Право, които иматъ еднакъвъ съ него прѣдметъ, но сж материално-правни, а не стълкновителни.

Иетта нарича настоящата наука на международното частно Право „casse-tête chinois“, „mer de doutes“, science qui ne sait pas“, „Sammelkasten innerer Widersprüche“, „guillotine à conflits“; казва

¹ Ср., въ сжщия смисълъ, v. Bar, *Neue Prinzipien und Methoden des Internationalen Privatrechts*, въ *Archiv für öffentliches Recht*, XV Bd, 1900, S. 8-9.

² Jitta, *La méthode du droit international privé*, La Haye et Paris, 1899, p. 98 et s.

още, че вмѣсто да служи за уреждане отношения на хората въ живота, както народното частно Право, тя била далечъ отъ него, и я уподобява на наука, която би се състояла въ разрѣшение на стълкновенията между различнитѣ членове на единъ и сжщъ кодексъ¹. Явно е, че това оцѣнение е прѣкалено и невѣрно. Слѣдъ опрѣдѣлението, което прѣдставихме за международното частно Право, нищо не ни прѣчи да приемемъ, заедно съ Иетта, че цѣльта на този клонъ отъ Правото е еднаква съ оная на народното частно Право; че тя се състои все въ уреждане на отношения между хората² и че за постигането ѝ едно прѣдварително изучаване на самитѣ тия отношения е необходимо.

Разликата между единия и другия клонъ се състои прѣди всичко въ това, както забѣлѣзва и сжщиятъ този авторъ, че народното частно Право урежда народнитѣ частни отношения, а международното частно Право — международнитѣ частни отношения или, както казваме ние по прѣдпочтение, международнитѣ частно-правни фактически състави³. Но тази не е единствената разлика между тия два правни клона. Важенъ е, разбира се, и начинътъ, по който става уреждането на отношенията. А отъ тази гледна точка една сжществена разлика се забѣлѣзва между народното материално Право и международното частно Право. Правното уреждане на извѣстни отношения може да стане направо отъ норми, които не прѣпращатъ къмъ никои други. Но то може да стане и по единъ косвенъ начинъ, т. е. отъ норми, които, за тази цѣль, обявяватъ други норми за компетентни или приложими: тогава има прѣпращане отъ първитѣ норми къмъ вторитѣ, и международното частно Право постѣпва тѣкмо и изключително по този начинъ. Не че то не се занимава съ самитѣ отношения: то трѣгва именно отъ тамъ, но, отпослѣ, вмѣсто да постанови направо тѣхното уреждане, то търси за това подходящия измежду законитѣ, съ които сж тѣ въ връзка, и прѣпраща къмъ него за уреждането имъ. Съ това то не манкира на своето назначение, защото указва на най-пригоднитѣ за доброто

¹ Jitta, *op. cit.*, p. 43. et suiv, и статиятъ му, посочени по-долу, въ *Archiv für öffentliches Recht*, XV Bd, 1900. — Противъ Иетта в. Kahn *Gesetzeskollisionen*, въ *Jherings Jahrbücher für Dogmatik*, XXX Bd, S. 107 ff (статия, която съжеляваме много, че не можахме да консултираме направо); Anzilotti, *op. cit.*, p. 125 e s.; v. Bar, въ *Archiv*, XV, S. 1. ff.

² Jitta, *Méthode* p. 98.

³ Подъ международни частни отношения могатъ, строго казано, да се разбираатъ само частно-правни отношения, които иматъ въ себе нѣщо чуждестранно: чуждестранни субекти, чуждестраненъ обектъ или условие за изпълнение задължението въ странство, но не и ония, които сж просто възникнали отъ извършени въ странство сдѣлки. Затова ние обръщаме внимание на фактическия съставъ, а не на отношенията, които той установява.

уреждане на отношенията норми. Ако, при все това, резултатът от такова правно нормиране бжде въ нѣкои случаи неудовлетворителенъ, вината нѣма да бжде на международното частно Право, щомъ то е опрѣдѣлило за уреждане на отношенията най-компетентното за тази цѣль Право, а на това послѣдното, на неговото собствено несвършенство. Може би, въ такива случаи, да има нужда отъ особни материални норми за уреждането на нѣкои международни фактически състави или части отъ такива, но не по-малко е вѣрно, при това, че, до сега и въ непосредствено бждеще, нормирането на тия състави, които поражда правната дѣятелность на хората, ще става най-главно по усвоения отъ международното частно Право начинъ. Самъ Иетта приема, че разрѣшението на стълкновенията на разнодържавнитѣ закони, ако не е цѣлото международно частно Право, е поне неговата най-главна часть¹.

Това показва, какво значение отдаваме ние на особнитѣ норми, които уреждатъ направо международнитѣ частно-правни фактически състави и които обикновено наричатъ Право на чужденцитѣ². По прѣдмета си тия норми сж пакъ международно частно Право, но тѣ не сж международното частно Право, тѣй както то е изработено отъ традицията, както се схваща отъ вѣкове насамъ. Международното частно Право е стълкновително Право, а нормитѣ, за които е дума, сж материално-правни и приличатъ на народното материално Право по начина, по който уреждатъ отношенията, които иматъ за прѣдметъ. Тѣ заематъ, прочее, едно сръдно мѣсто между международното частно Право отъ една страна и народното частно Право отъ друга. Но азъ мисля, че тѣ стоятъ несравнено по-близо до първото, отколкото до второто, защото за характеристиката на единъ правенъ клонъ важи главно видътъ на отношенията, които той има за прѣдметъ, а не начинътъ, по който става тѣхното уреждане. Ето защо азъ не виждамъ никаква грѣшка, ако тия норми и нормитѣ отъ международното частно Право се приематъ за двѣ части, макаръ и неравни, на единъ и сжи клонъ отъ Правото, имащъ за прѣдметъ уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави. Това ще бжде международното частно Право въ широкъ смисълъ, раздѣлено на стълкновително международно частно Право или международно частно Право собствено

¹ Jitta, *Méthode*, p. 43. Сжщо: Казанскій, *Учебникъ международнаго права, публичнаго и гражданскаго*, Одесса, 1902, стр. 508.

² Това название: Право на чужденцитѣ, е неточно. Особнитѣ норми могатъ да се отнасятъ не само до чужденцитѣ, но и до народнитѣ поданици, напр. за сдѣлки, извършени отъ тѣхъ въ странство. Гл. чл. 170 отъ френския *cod. civ.* Сжщо чл. 88 отъ нашия зак. за наслѣдство (прѣводъ отъ *cod. civ.*), ако се изтъкува като изключение на правилото *Locus regit actum*, както нѣкои френски автори го разбиратъ.

казано, което ще съставлява главната частъ отъ цѣлото, и материально международно частно Право.

Така широко схваща международното частно Право холандскиятъ юристъ Иетта. Но ние не можемъ да приемемъ неговото учение, защото той трѣгва отъ една погрѣшна, споредъ насъ, изходна точка и не прави отпослѣ никакво поддѣление въ това по-обемисто международно частно Право. Ето, накратко, неговиятъ начинъ на схващане.

Сжществото на международното частно Право зависи отъ вида на отношенията, които това Право нормира. Какви сж тия отношения? Естествената наклоностъ, която съединява мъжа и жената, т. е. общечовѣшкиятъ *coniubium*, и наклоностъта, която води къмъ всесвѣтско общение, т. е. общечовѣшкиятъ *commercium*, създаватъ между хората отношения, които споредъ Иетта трѣбва да бждатъ правоотношения, понеже обществениятъ животъ на човѣчеството не може да се развива безъ Правото. Тия правоотношения могатъ да бждатъ народни или международни и Иетта намѣрва критерия на това различие въ различието на обществото, на което се удовлетворяватъ правнитѣ изисквания чрѣзъ нормирането имъ: ако това е държавата, правоотношенията сж народни, ако е цѣлото човѣчество, правоотношенията сж международни. Международното частно Право се занимава съ международнитѣ отношения на хората. Това Право е, по сжществото си, частното Право на правното общество на човѣшкия родъ (*le droit privé de la communauté juridique du genre humain*)¹. То е самото частно Право, разгледано отъ гледна точка и нормирано споредъ изискванията на това общество². Щомъ цѣльта на международното частно Право е да обезпечи едно общение между хората, като уреди тѣхнитѣ отношения споредъ изискванията на общечовѣшкото общество, то не може вече, казва Иетта, да се събере въ рамкитѣ на системата, която прави отъ него единъ сборъ отъ норми за разрѣшение на стълкновенията между законитѣ. Покрай стълкновителнитѣ норми, които уреждатъ отношенията на хората чрѣзъ прѣпращане къмъ единъ опредѣленъ законъ, нужни сж и норми, които да урегулирватъ направо тия отношения безъ такова прѣпращане. И за доказателство на това, той привежда като примѣръ възможността на многобройни стълкновения между еднакви по съдържание закони на разни държави, въ който слу-

¹ Jitta, *op. cit.*, p. 58, 74.

² Jitta, *Das Wesen des internationalen Privatrecht*, въ *Archiv für öffentliches Recht*, XIV Bd, 1899, S. 305 ff; *Alte und neue Methoden des internationalen Privatrechts*, въ *Archiv*, XV Bd, 1900, S. 566 ff.

чай, споредъ него, прѣпращането е безъ значение¹. По неговото мнѣние, изборътъ на закона е въпросъ отъ второстепенна важностъ; главниятъ въпросъ при всѣки правенъ институтъ е: какво изисква общочовѣшкото общение? Отговорътъ на това питане може да бжде прѣпращане къмъ опрѣдѣленъ законъ или норма безъ прѣпращане². Чрѣзъ разумно издирване изискванията на общочовѣшкото общение се опрѣдѣлятъ идеалнитѣ правни норми, които трѣбва да се въведатъ като положително Право. При нѣмане на всесвѣтски законодатель, това може да направи законодателятъ или едно сдружение отъ държави, но тия правни норми иматъ отъ само себе една субсидиарна разумна сила, при мълчанието на положителното Право³.

Въ това мнѣние има голѣма частъ истина, но неговата основа е погрѣшна. Иетта приема съществуването на едно общество, обгръщащо направо цѣлия човѣшки родъ, т. е. всичкитѣ хора, независимо отъ държавата, на която принадлежатъ; а такова общество не може да има правенъ характеръ. Хората могатъ да влѣзатъ въ международно правно общение само чрѣзъ държавата, на която сж поданици. Дѣйствиата на лица, които не сж поданици на никоя държава и се намѣрватъ върху една свободна, незавзета територия, не създаватъ правоотношения, а просто фактически отношения, които се уреждатъ изключително отъ нравственитѣ понятия на лицата⁴. Наопаки, дѣйствиата на поданици на една и сжца или на разни държави въ такава свободна територия създаватъ, по начало, правни отношения; тѣ се уреждатъ било непосредствено отъ народното Право, ако заинтересуванитѣ иматъ едно и сжщо поданство, било отъ международното частно Право⁵. Общочовѣшкото правно общество е прочее възможно само като съставено отъ поданицитѣ на разнитѣ съществуващи държави. Колкото

¹ Jitta, *Alte und neue Methoden*. Archiv, XV, S. 572.

² Казански мисли, че има основание да се прѣдположи, че въ бждеше международното частно Право, вмѣсто да указва приложимия законъ, само ще урежда отношенията въ всичкитѣ имъ подробности, и че това ще стане постепенно съ развитието на всесвѣтското частно общение въ ущърбъ на вътрешно-държавното. *Пос. учебн.*, стр. 498—499.

³ Jitta, *ibid.*, S. 574 ff. Въ своята Méthode Иетта не е билъ тъй ясенъ по последния пунктъ, изложенъ въ текста. Той е правѣлъ едно двумислено различие между Правото и закона, което му е заслужило критиката на Anzlotli, *op cit.*, p. 124—126.

⁴ Cp. Heilborn, *System des Völkerrechts entwickelt aus den völkerrechtlichen Begriffen*, Berlin, 1896, S. 84 ff, особно 88—89. — Привърженицитѣ на естественото направление въ науката на междудържавното Право приематъ, че човѣкъ е отъ само себе си (естественъ) правенъ субектъ и че притежава тъй нареченитѣ човѣшки права, освѣтени отъ френската революция, които се защищаватъ, споредъ тѣхъ, и отъ междудържавното Право. Гл., напр., Flori, *Nouveau droit international public suivant les besoins de la civilisation*, trad. Antoine, Paris 1885, t. I, p. 589 et s.

⁵ Cp. Zitelmann, *op. cit.*, I Bd, S. 186—187.

пжти се е помислювало за една *civitas maxima*, тя е бивала схващана като държава на държавитѣ. Ако за сега не съществува такава едно политически организирано общество, между държавитѣ има поне едно правно общение, резултатъ на взаимното имъ признаване помежду си за субекти на междудържавното Право. Единъ пътъ признаването станало, това Право изисква, щото държавитѣ да признаватъ помежду си за правоспособни и поданицитѣ си, което прави възможно установяването на правоотношения между послѣднитѣ. Безъ посрѣдството на държавитѣ е немислимо да се говори за международни частноправни отношения и, слѣдов., за общочовѣшко правно общение. Подъ този изразъ трѣбва, прочее, да се разбира това, което ф. Баръ нарича „общение на частни лица между разнитѣ държави“, а не общение на частни лица „надъ всички държави“, както претендира Иетта¹.

Основната грѣшка въ схващането на Иетта поправена, може да се приеме, заедно съ него, както вече казахме, че цѣльта на международното частно Право и на народното частно Право е една и съща: уреждане на отношения между хората, и че послѣдното урежда народнитѣ частни отношения, а първото — международнитѣ отношения отъ същия родъ. Но слѣдъ това трѣбва да се прибави изведнѣжъ, че международното частно Право постига своята цѣль по два съвършено различни начина: то урежда международнитѣ частни отношения или направо или косвено, чрѣзъ прѣпращане къмъ разnodържавнитѣ закони, въ връзка съ които се намѣрватъ отношенията, т. е. чрѣзъ разрѣшение на стълкновението, което възниква между казанитѣ закони по поводъ на тия отношения. Ето защо ние трѣбва да различаваме едно материално международно частно Право отъ съвсѣмъ второстепенна важностъ, и едно стълкновително международно частно Право съ голѣмо практическо значение въ настояще време и историята на което брой вече нѣколко вѣка: това е международното частно Право въ традиционния смисълъ, на което е посветенъ настоящиятъ етюдь и което ще имаме прѣдъ видъ въ по-нататѣшнитѣ разисквания.

б. Стълкновителенъ характеръ на международното частно Право.

Между авторитѣ, които отричатъ възможността за стълкновение на разnodържавни закони, стои на първо мѣсто англичанинътъ Херисънъ. Споредъ него законодателното постановление, което заповѣдва на сѣдията да приложи чуждестранното Право,

¹ V. Bar, *Theorie und Praxis*, I B d, S. XI; Jitta, *Alte und neue Methoden*, въ *Archiv*, XV, S. 569

изключава идеята за каквото и да е стълкновение между народното и чуждестранното Право, понеже приложението на чуждестранното Право се заповѣдва отъ волята на народния законодател¹. Това е вѣрно; но какъвъ е прѣдметътъ на тази законодателна воля? Очевидно е, че тя се отнася до стълкновението между народното и чуждестранното Право, което стълкновение тя разрѣшава, като обявява едно отъ тия Права за приложимо. Както забѣлѣзва Анцилотти, далечъ да изключава всѣко стълкновение, законодателното постановление, за което е дума, прѣдполага стълкновението, понеже го разрѣшава и урежда².

Въ сжщата грѣшка като Херисъна е попадналъ и Роленъ. Правилата на международното частно Право могатъ, споредъ него, да ѱнамѣрятъ приложение и когато нѣма нито сѣнка отъ стълкновение. Нѣма стълкновение (conflict), казва той, напр., между френското и холандското Право относително пълнолѣтието, а просто разногласие (divergence), понеже е прието, че пълнолѣтието на холандцитѣ въ Франция и онова на французитѣ въ Холандия трѣбва да се оцѣнява споредъ съотвѣтнитѣ народни закони³. Това е вѣрно, но, ако нѣма стълкновение, причината е, че то е вече разрѣшено отъ приетото правило, споредъ което пълнолѣтието се опрѣдѣля отъ народния законъ. Това правило е по прѣдмета си стълкновително; то прѣдполага стълкновението между френското и холандското Право относително пълнолѣтието на французитѣ въ Холандия и на холандцитѣ въ Франция. Махнете стълкновителната норма и стълкновението ще изпъкне веднага.

Френскиятъ авторъ Варей-Соммиеръ възстава тѣй сжщо противъ израза стълкновение на закони. Още въ статията си върху обратното дѣйствие на законитѣ, той наричаше *répompène très rasificque* това, което другитѣ означаватъ обикновено съ израза стълкновение между стари и нови закони или стълкновение на законитѣ въ врѣмето⁴. Въ съчинението си по международното частно Право, той казва, че думитѣ: стълкновение на закони сж едно лъжливо изречение; тѣ прѣдполагатъ въ двѣ законодателства еднакви и противни права, или поне противни претенции; а изключителното право на едното законодателство да уреди извѣстно отношение е всѣкога сигурно и неоспорвано отъ другото законо-

¹ Harrison, *Le droit international privé ou le conflit des lois particulièrement en Angleterre*, въ *Journal de droit international privé*, 1880, p. 533 et s.

² Anzilotti, *Studi critici di diritto internazionale privato*, 1898, p. 123.

³ Rollin, *Principes du droit international privé et applications aux diverscs matières du code civil*, Paris, 1897, t. I, p. 12.

⁴ Varelles-Sommières, *Une théorie nouvelle sur la rétroactivité des lois*, Paris, 1893, p. 29—30.

дателство, поне въ повечето случаи, които влазятъ въ международното частно Право. Нѣма стълкновение, продължава авторътъ, въ правата или претенциитѣ между истинския собственикъ на единъ имотъ и съсъда, на когото този имотъ би окръглилъ собствеността; най-много тука би имало въпросъ за опрѣдѣляне граници, но не и процесъ. Военствениятъ изразъ стълкновение на закони означава тоже, споредъ него, мирната операция, отбѣлзване неспорнитѣ граници на двѣ законодателни области¹. Ние казахме, че стълкновение между закони на двѣ или повече държави се явява само тогава, когато въ фактическия съставъ има елементи или моменти, които го привързватъ къмъ всички тия държави. Въ такъвъ случай има извѣстно основание въ полза на закона въ всѣка една отъ тѣхъ да бжде приложенъ за уреждането на фактическия съставъ и ние казваме фигуративно, че законитѣ на тия държави се намѣрватъ въ стълкновение: ние ги олицетворяваме и имъ придаваме претенции за уреждането на състава. Тия претенции, противни една на друга, водятъ до стълкновението. Международното частно Право урежда това стълкновение и, като координира така стълкновяващитѣ се закони, туря хармония въ Правото.

Варей-Соммиеръ одобрява старитѣ автори, които си служеха съ израза стълкновение на закони. Но, споредъ него, послѣдниятъ не отговаря вече на настоящето положение на международното частно Право. Днесъ, казва той, това Право не се занимава вече съ положението на единъ народенъ поданикъ вънъ отъ своята провинция, а съ онова на народния поданикъ вънъ отъ държавата, и не е достатъчно да се опрѣдѣли, на кое законодателство е подчиненъ той, защото това законодателство може да има силни основания да не му приложи общото Право и да установи особни правила за лицата отъ неговата категория; трѣбва, слѣдъ като се опрѣдѣли приложимото Право, да се видятъ и особнитѣ постановления, каквито то съдържа обикновено². Явно е, че уважаемиятъ авторъ смѣсва тука двѣ нѣща съвършено различни: международното частно Право, което опрѣдѣля само приложимото Право, и мате-

¹ Varelles-Sammières, *La synthèse du droit international privé*, Paris, t. I, p. XVII, p. 1, p. 3. Кавальери, казва отъ своя страна, че, макаръ стълкновенията и да сж още доста чести, понятieto за една постоянна борба между разнитѣ неприятелски и завистливи суверенитети принадлежи вече на миналото; разнитѣ законодателства сж въ съгласие да оставятъ уреждането на това или онова правоотношение на едно измежду тѣхъ, което тѣ признаватъ за компетентно. *Diritto internazionale privato e diritto transitorio*, Verona, 1904, p. 7. Съ това понятieto за стълкновение не се умаловажава. То показва само, че науката и политиката на международното частно Право сж направили голѣмъ напрѣдѣкъ и че, въ много случаи, днесъ не става вече никакъвъ споръ върху начина за разрѣшението на стълкновението.

² Varelles-Sommières, *op. cit.*, t. I, p. XXXII, p. 1.

териалнитѣ постановления на послѣдното Право, назначени специално за чужденцитѣ. Подъ влиянието на това смѣшение авторътъ поставя за название на нашата наука израза: Право на чужденцитѣ, *droit des étrangers*, който е недостатъченъ.

Други автори приписватъ за прѣдметъ на този клонъ отъ Правото въпроса за опрѣдѣляне екстратериториалното дѣйствие или приложение на законитѣ, т. е. прилагането въ странство на издаденитѣ отъ държавата закони или норми¹.

Това схващане е значително по-тѣсно отъ нашето. То се изяснява само като се приеме за изходна точка абсолютната териториалностъ на Правото. При такова начало, прилагането на личния или въобще на чуждестранния законъ е едно изключение; и, понеже международното частно Право се занимава въ такива изключения, то то се явява като едно учение за екстратериториалното дѣйствие или приложение на Правото. Но изходната точка на това схващане не е вѣнъ отъ всѣка критика. Международната школа поставя днесъ за основа на международното частно Право едно начало тъкмо противоположно на абсолютната териториалностъ, — началото на личния характеръ на закона (*personnalité du droit*). Едно е вѣрно и неоспоримо: то е, че мѣстниятъ законъ е приложимъ, когато фактическиятъ съставъ нѣма нищо чуждестранно, въ който случай и не може да се говори за стѣлкновение на закони. Но вѣнъ отъ тоя случай, дали законътъ е териториаленъ или личенъ е въпросъ, който има нужда отъ разрѣшение. И международното частно Право се занимава съ разрѣшението именно на този въпросъ, като опрѣдѣля приложимия законъ, териториаленъ или не, за разнитѣ конкретни случаи, съ други думи, като разрѣшава стѣлкновението на разnodържавнитѣ закони.

Друго едно учение замѣства понятието за стѣлкновението на законитѣ съ понятието за екстратериториалното признаване на придобити права². И Дайси полага като едно отъ основнитѣ начала

¹ Foellx, *Traité de droit international privé*, Paris, 1843, p. 3; Asser et Rivier, *Eléments du droit international privé et du conflit des lois*, Paris, 1886, p. 3; Piédellievre, *Précis du droit international public ou droit des gens*, Paris, 1891, t. I, p. 16; Salmond, *Jurisprudence or the theory of the law*, London, 1902, p. 603. Въ своето малко ръководство, Contuzzi приписва за задача на международното частно Право опрѣдѣляне „приложението и властта на законитѣ на разнитѣ държави споредъ междудържавното Право“ и отхвърля названието *Teoria sul conflitto delle leggi* (стр. 114), но, при все това, говори за стѣлкновенията на законитѣ, за нуждата отъ норми за разрѣшението на тия стѣлкновения и казва, че международното частно Право е сборътъ отъ тия норми, *Diritto internazionale privato*, Milano, 1890, p. 106–107.

² Eichhorn, *Deutsches Privatrecht*, Glück, *Pandecten*, Maurenbrecher, *Deutsches Privatrecht*, цитувани у v Bar, *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, 2 Aufl., Hannover, 1889, 1 Bd., S. 66–67; Holland, *Jurisprudence*, 2 ed.,

на международното частно Право, че всъко право, надлежно придобито по закона на една цивилизирана държава, се признава и, по начало, санкционира отъ английскитѣ сѣдилища¹.

Но, както се вижда отъ самия този цитатъ, прѣди да може да се каже за едно право, че е придобито право, трѣбва да се разрѣши въпросътъ за придобиването му; и понеже всъко право се придобива възъ основа на една юридическа норма, на чието прилагане е то резултатъ, трѣбва да узнаемъ прѣди всичко, кой е законътъ, по силата на който се поражда правото. Така щото въпросътъ за приложимия законъ прѣдшествува непрѣмѣнно оня за признаването на придобитото право.

Отъ друга страна, знае се, колко понятието за придобито право е озадачило авторитѣ по междуврѣмненото Право, които не сж искали да го изоставятъ; никой не е успѣлъ да го опрѣдѣли по единъ удовлетворителенъ начинъ, затова и обективнитѣ учения го постепенно изтикватъ изъ тази наука. Тукъ то е още по-сложно, понеже къмъ него се прибавя и единъ териториаленъ моментъ — придобиване въ странство. Можемъ да кажемъ, че едно право е придобито въ една опрѣдѣлена чужда държава, когато фактическия съставъ, отъ който то е произлѣзло, е, по съставнитѣ си елементи, чисто народенъ спрямо тази държава; правото се създава тогава по силата на нейния законъ. Ако се каже сега, че сѣдията нѣма да прилага този чуждестраненъ законъ, а само да признае придобитото въ чуждата държава право, т. е. просто да види, дали изискванитѣ отъ казанія законъ условия сж на лице, за да може да се породи правото, то пакъ остава вѣрно, че законодателятъ, който повелява да се признае придобитото така право, държи смѣтка за връзката между фактическия съставъ и извѣстенъ чуждъ законъ, на който признава правното дѣйствиe. Но понеже случаятъ се намѣрва въ връзка, ако и чисто процесуална и съ държавата, гдѣто се разглежда, а, слѣдов., и съ нейния законъ (*lex fori*), то, като се признава послѣдствието на чуждестранния законъ (придобитото право), разрѣшава се едно стълкновение между този законъ и *lex fori*. Когато фактическия съставъ, отъ който се поражда правото, е станалъ въ странство, но е абсолютно международенъ, т. е. по съставнитѣ си елементи е привързанъ

London, 1882, p. 317 and n. 1, и статия въ *Revue de droit international*, 1880, p. 365 et suiv., гдѣто нарича международното частно Право *droit privé extraterritorial*: Dicey, *A digest of the law of England with reference to the conflict of laws*, London, 1896, p. 5. Противъ това учение: Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, Berlin, 1849, VIII Bd, S. 132. v. Bar, *op. cit.*, S. 67, 109; Anzilotti, *op. cit.*, p. 123—124; Salmond, *op. cit.*, p. 611; Cavaglieri, *op. cit.*, p. 68 e s.

¹ Dicey, *op. cit.*, p. 22.

къмъ разни държави, тогава мъчно може да се каже, че правото е придобито въ една опрѣдѣлена държава, и да издирваме, дали изискванитѣ отъ нейния законъ условия сж на лице, съ цѣль да се признае това право за придобито. Както справедливо забѣлѣзва Цителманъ, правното послѣдствие нѣма нищо териториялно (*örtliches*), то не се произвежда върху единъ опрѣдѣленъ пунктъ на земята и, слѣдов., ние не можемъ да имаме понятие за мѣстото на едно правно послѣдствие (*Vorstellung eines Ortes der Rechtswirkung*)¹. Въ такъвъ случай, даже като се тури на страна *lex fori*, трѣбва да се разрѣши едно истинско стълкновение между разnodържавни закони и да се опрѣдѣли, на кой законъ трѣбва да бждатъ изпълнени условията за да се създаде правото, което ще се признава. Съ други думи, трѣбва, прѣди всичко, да се направи изборъ измежду законитѣ, съ които фактическиятъ съставъ, източникъ на правото, стои въ отношение, — при което не може да не се има прѣдъ видъ и *lex fori*.

Най-сетнѣ, прѣдъ сждилищата на една държава се повдига въпросъ за прилагане на чуждестраненъ законъ и когато не може да се говори за признаване на придобито въ странство право, именно когато всички факти за придобиване на правото сж извършени въ страната, но, нѣкой отъ заинтересуванитѣ е чуждъ поданикъ и се повдига въпросъ за неговата дѣеспособность и, слѣдов., за закона, който я урежда. Сама по себе дѣеспособността не е субективно право, а субективното право, прѣдметъ на спора, е придобито въ страната, гдѣто сж били извършени всичкитѣ дѣйствия за неговото придобиване. Това е накарало нѣкои привърженици на възгледа, който оборваме, да кажатъ, че, по различие отъ междуврѣменното Право, международното частно Право признава не само придобититѣ права, но и способноститѣ и очакванията, основани на единъ чуждестраненъ законъ².

Но ако понятието за придобито право не може да замѣсти напълно онова за стълкновение на законитѣ въ международното частно Право, не влазя ли то, въ този клонъ на Правото, поне като едно допълнително понятие? Пийе се е помжчилъ да установи едно различие, много важно споредъ него, между въпроса за стълкновението на законитѣ, който се отнася до придобиването на правата, и въпроса за международното дѣйствие (*effet international*) на придобититѣ вече права. Той признава, че, логически, въпросътъ за стълкновението прѣдшествува оня за дѣйствието въ странство

¹ Zitelmann, *Internationales Privatrecht*. Leipzig, 1897, I Bd., S. 39—40.

² Olivi, *Manuale di diritto pubblico e privato*, Milano, 1902, p. 665 n. 1, и други вече цитувани.

на придобитото право, защото, както и ние обяснихме вече, прѣди разрѣшението на стълкновението не може въобще да се говори за придобито право¹). Но — и този е новиятъ въпросъ — съществуването на надлежно придобитото вече право ограничава ли се само въ държавата, гдѣто това право е възникнало (гдѣто се е произвелъ фактическия съставъ, неговъ източникъ) или трѣбва да бѣде признато и въ странство? Ако да, тогава: до каква степенъ и съ какви изключения?² Този е въпросътъ, на който Дайси отговаряше утвърдително въ по-горѣ приведенія пасажъ, относително признаването отъ английскитѣ сѣдилища на надлежно придобититѣ въ странство права. Явно е, че различието на Пийе напомня онова на Савиньи между правата и тѣхното съществуване, начинъ на съществуване или съдържание³, макаръ че солюцията на френския авторъ би била съвършено непримлива за Савиньи, който изоставя понятието за придобито право, именно когато законитѣ се отнасятъ до съществуването на правата⁴. Ние мислимъ, че, щомъ едно право е надлежно придобито, възъ основа на единъ чуждестраненъ законъ, отъ гледна точка на държавата, гдѣто се повдига въпросътъ за неговото съществуване или съдържание, това право трѣбва, по начало, да бѣде признато въ тази държава за съществуваща и то съ дѣйствието, което мѣродавниятъ законъ му придава, до колкото това не противоречи на мѣстния обществень редъ, т. е. на материалното съдържание на мѣстното Право⁵.

За пояснение на нашето мнѣние, нека вземемъ единъ примѣръ. Двѣ лица сключили въ отечеството си единъ договоръ, чрѣзъ който едното отъ тѣхъ се задължило за една престация въ полза на другото. Въпросътъ за съществуването на произходящото отъ този договоръ облигационно право се повдига внъ отъ отечеството, въ друга държава. Тукъ сѣдътъ ще се занимае, най-напрѣдъ, съ придобиването на въпросното право и ще опрѣдѣли мѣродавния за това законъ споредъ мѣстнитѣ норми отъ международното частно Право. Въ взетата отъ насъ ипотеза, мѣродавниятъ законъ ще бѣде сигурно *lex patriae*. Ние казваме, че този

¹ Pillet, *Principes de droit international privé*, Paris, 1902, p. 37.

² Pillet, *op. cit.*, p.33 et s., 496 et s.

³ Erwerb der Rechte и Dasein der Rechte.

⁴ Savigny, *op. cit.*, VII Bd., 1849, S. 381 ff; 514 ff. — И въ дѣйствителность единъ привърженикъ на Савиньи, Росъ, твърди че понятието за надлежно придобито право, *wohlerworbenes Recht*, въ международното частно Право, както и въ междуврѣмненното Право, важи само, когато върсътъ е за закони, относящи се до придобиването на правата, а не и за закони, които се отнасятъ до съществуването имъ. Rohs, *Das Prinzip der „wohlerworbenen Rechte“ im internationalen und intertemporalen Privatrechte*, въ *Zeitschrift für intern. Privat-und öff. Recht*, XIV, 1904, S. 362.

⁵ Cp. Zitelmann, *op. cit.*, I Bd.: S. 152 ff., особно 154.

законъ не само ще разрѣши въпроса за пораждането или придобиването на облигационното право, но ще опрѣдѣли същевременно и неговата дълготрайностъ. Да приемемъ сега, че, споредъ постановленията на *lex patriae*, облигационното право, за което е дума, се е породило отъ сключения между странитѣ договоръ. Въ такъвъ случай, то ще трѣбва да бѣде признато въ държавата, гдѣто става спорътъ, за надлежно придобито, понеже е придобито споредъ материялния законъ, опрѣдѣленъ отъ мѣстнитѣ международни стълкновителни норми, и за съществуваще до тогава, до като се прѣкрати споредъ същия материяленъ законъ, т. е. до като се извърши престацията, която то има за прѣдметъ. Но, ако тази престация, макаръ и напълно допустима отъ мѣродавния материяленъ законъ (*lex patriae*), е противонравствена въ очитѣ на *lex fori*, тогава облигационното право, при всичко че надлежно придобито, нѣма да бѣде признато за съществуваще въ казаната държава.

Ето другъ примѣръ, гдѣто въпросътъ се отнася не до съществуването, а до съдържанието на придобито въ странство (въ отечеството на странитѣ) право. Двѣ лица встъпватъ въ бракъ въ своето отечество и мъжътъ добива върху жена си власть, извънредно широка по съдържание, понеже му дава право даже на животъ и смъртъ. Съпрузитѣ напущатъ отечеството си и отиватъ въ друга държава. Мъжътъ ще притежава ли тукъ своята власть върху жена си и, ако да, съ същото ли широко съдържание? Въпросътъ за придобиването на правото на власть ще се разрѣши отъ мѣродавния по мѣстнитѣ норми отъ международното частно Право законъ, който, въ случая, ще бѣде въроятнo народниятъ законъ на съпрузитѣ. Споредъ насъ, този законъ ще опрѣдѣли и съдържанието на мъжовата власть. Значи, съ това съдържание ще трѣбва тя да бѣде призната въ държавата, гдѣто прѣбиваватъ съпрузитѣ, — освѣнъ ако това е противно на мѣстния общественъ редъ; а сигурно въ една държава съ европейска цивилизация обществениятъ редъ не ще допустне една мъжова власть съ такова широко съдържание. *Lex fori* е една прѣчка за слѣдването на чуждестранния мѣродавенъ законъ.

Сега, питаме ние, има ли нужда отъ нови понятия за изяснението на всичко изложено? Не може ли и тука да се говори пакъ само за стълкновение на закони, не вече на законитѣ за придобиването на правата, а на ония, които се отнасятъ до тѣхното съществуване или съдържание? Въ приведенитѣ два примѣра, чуждестранниятъ материяленъ законъ влазеше въ стълкновение съ мѣстния, който надвиваше поради своя характеръ отъ общественъ

редъ. Вслѣдствие на това, въ първия случай, придобитото право не се признаваше никакъ, а, въ втория случай, то се признаваше, но съ по-ограничено съдържание. Че тука има стълкновение между разходържавни закони е излишно да се обяснява повече: кой би оспорилъ, че нормата, по силата на която чуждестранното Право не се слѣдва, когато е противно на мѣстния общественъ редъ, не е частъ отъ международното частно Право и че нѣма стълкновителенъ характеръ? Това стълкновение между чуждестранния законъ и мѣстния относително съществуването или съдържанието на субективното право произхожда, впрочемъ, отъ същата причина, която поражда и стълкновението по въпроса за възникването или придобиването на правото: това е фактътъ, че правопроизводящиятъ съставъ е международенъ, въ връзка съ разни държави и, слѣдов., съ тѣхнитѣ закони. Затова ние обгръщаме и двата вида стълкновения въ нашата обща формула, че международното частно Право разрѣшава стълкновенията на разходържавнитѣ закони и посочва мѣрдаването Право за уреждането на международнитѣ фактически състави, т. е. за опрѣдѣлянето на тѣхнитѣ правни послѣдствия (възникване на субективното право, естество и съдържание на послѣдното и пр.).

Пийе прѣдвижда три различни форми, въ които може да се прѣдстави идеята за почитането, въ международното общение, на придобититѣ права: право, придобито въ една страна и доведено до упражнение въ друга; право, подчинено подъ властѣта на единъ законъ, който се измѣнява, вслѣдствие на промѣна въ положението на правоимащия; и, най-сетнѣ, право, съществуващо въ една страна, която се сдобива съ ново законодателство, поради присъединение къмъ друга държава¹. Ние имахме до сега прѣдъ видъ въ обясненията си само първия случай. Но казаното важи и за другитѣ два случая: и тука може да се говори пакъ за стълкновение между разходържавни закони, относящи се до съществуването и съдържанието на правата. Това стълкновение възниква между материялния законъ, подъ дѣйствието на който се е породило субективното право и който е опрѣдѣлялъ неговата дълготрайностъ и съдържание, и новиятъ законъ, издаденъ отъ друга държавна властъ, подъ който подпада същото субективно право, вслѣдствие на промѣната въ положението на правоимащия или присъединението на областѣта къмъ чужда държава.

Нека заключимъ прочее, че международното частно Право е едно стълкновително Право. Това схващане почива върху тради-

¹ Pillet, *op. cit.*, p. 529—530. — Ср., относително промѣненнието на мѣрдавания материяленъ законъ, Zitelmann, *op. cit.*, I Bd, S. 149 ff.

цията. Най-виднитѣ автори отъ далечното минало, на които името е останало свързано съ науката за този правенъ клонъ, сж я прѣд-ставлявали всѣкога като едно учение за стълкновенията или конкурса между законитѣ на разнитѣ, снабдени съ законодателна автономия, области¹. И това мнѣние господствува и сега въ нашата наука.

Привърженицитѣ на тѣй наречената международна школа, особно многобройни въ Франция и Италия, подразбиратъ подъ стълкновения на разnodържавни закони стълкновения между суверенитетитѣ на държавитѣ по поводъ на прилагането на законитѣ имъ. Тия стълкновения се схващатъ, прочее, като отношения между самитѣ държави, отличаващи се отъ другитѣ междудържавни отношения по това, че се пораждатъ по поводъ на частни дѣйствия и интереси. По тази причина авторитѣ ги групиратъ подъ рубриката международно частно Право, противопоставено на публичното международно Право, двѣ части на едно цѣло, два клона на международното, т. е. на междудържавното Право. Ние ще разгледаме това мнѣние въ втората часть на настоящата студия, гдѣто ще се занимаемъ съ въпроса за правната природа на международното частно Право.

в. Прѣдметъ на международното частно Право.

Въ дадената отъ насъ дефиниция, прѣдметътъ на международното частно Право е напълно и точно опрѣдѣленъ. Това Право се занимава съ разрѣшението на стълкновения на закони, което показва, че то е стълкновително Право. Стълкновенията на закони, до които то се отнася, сж стълкновения на разnodържавни закони, а тѣ се пораждатъ по поводъ на международни фактически състави, — това показва, че то е международно стълкновително Право. Най-сетнѣ, разnodържавнитѣ закони, на които то разглежда стълкновенията, сж закони отъ частното Право, международнитѣ фактически състави, причина на стълкновенията между тия закони, сж частно-правни; всичко това показва, че то е международно частно Право. Прѣдметъ на този клонъ отъ Правото е, слѣдов., стълкновението между частно-правнитѣ закони на разни държави. Обаче, много отъ писателитѣ по международното частно Право прибавятъ къмъ този му прѣдметъ и разни други материи.

¹ *Collisio legum* или *statutorum*: Huber, *De conflictu legum in diversis imperiis*; Rodenburg, *De jure oritur ex statutorum vel consuetudinum discrepantium conflictu*; Hertius, *de collisione legum privatorum inter se*. Изразътъ конкурсъ отъ закони е приетъ отъ P. Voet, *De statutis eorumque concursu*.

Така, споредъ едни, въ международното частно Право влизатъ два прѣдварителни, по отношение на стълкновението, въпроса въпросътъ за поданството на странитѣ въ фактическия съставъ или въ отношението и въпросътъ за правоспособността имъ.

Учението за поданството се налага, казва Лене, защото една отъ причинитѣ за стълкновенията на законитѣ е обстоятелството, че правоотношения се образуватъ между лица отъ разнo поданство, и, отъ друга страна, защото едно отъ най-важнитѣ правила на международното частно Право се състои въ надмощието на народния законъ досѣжно състоянието, дѣеспособността и сѣмейнитѣ отношения. Вниманието трѣбва, споредъ Лене, да се спре отпослѣ върху юридическото положение на чужденцитѣ, защото послѣдното влияе върху стълкновението на законитѣ: за да има стълкновение на закони относително исканитѣ отъ чужденцитѣ права, трѣбва тия права да имъ сж достъпни¹. Сюрвилъ и Артюисъ казватъ, че всѣко стълкновение (прѣдметъ на международното частно Право), което се повдига по поводъ на чужденци, иска отговоръ на тия въпроси: 1-о ползува ли се чужденецътъ въ страната, гдѣто иска правосъдие, съ правото, което претендира тамъ, и 2-о, ако да, кой законъ трѣбва да управлява това право?² Първиятъ въпросъ е прѣдметъ на учението за юридическото положение на чужденцитѣ; вториятъ — на учението за стълкновението на законитѣ. Въ първото учение, казва Пийе, субективното право е потенциално, въ второто — актуално: сега вече правото ще се упражнява, и се пита, кой законъ ще управлява това упражнение³.

Спорътъ прѣдъ сѣдилищата се отнася до съществуването на извѣстно субективно право: касае се да се види, дали ищецътъ въ дѣйствителностъ притежава правото, за което изявява претенция и иска защита. Този въпросъ се разрѣшава отъ материалното Право, опрѣдѣлено за приложимо отъ стълкновителната норма. Но, за да може да се признае, че едно лице притежава извѣстно субективно право, трѣбва, очевидно, лицето да е признато за способно да притежава това право; съ други думи, прѣди въпроса за стълкновението, поражда се въпросътъ за правоспособността. Но правоспособността е въ връзка съ поданството на лицето. И наистина, правоспособността може да бѣде и е често различна

¹ Lainé, *Introduction au droit international privé*, Paris, 1888, t. I, p. 15—16.

² Surville et Arthuys, *Cours élémentaire de droit international privé*, 3 éd. Paris, 1900, p. 133. Сжшо, Weiss, *Traité élémentaire de droit international privé*, 2-e éd. Paris, 1890, p. 209—210.

³ Pillet, *op. cit.*, p. 31.

споредъ това, дали лицето е мѣстенъ поданикъ или чужденецъ и, въ послѣдния случай, дали е поданикъ на една или друга държава. Затова прѣди въпроса за правоспособността, нужно е да се опрѣдѣли поданството на лицето. Освѣнъ това, поданството важи и за опрѣдѣляне приложимия законъ, когато този законъ е *lex patriae*. Така щото опрѣдѣлянето на материалния законъ за разрѣшението на спора и изходътъ на този споръ се намѣрватъ въ зависимостъ отъ поданството и правоспособността.

Това е било достатъчно за нѣкои автори да внесатъ тия материи въ областта на международното частно Право. И Лене опрѣдѣля това Право така: Правото, което, слѣдъ като посочи поданството на лицата, урежда отношенията на държавитѣ¹ досѣжно юридическото положение на чужденцитѣ, . . . най-сетнѣ и главно стълкновението на тѣхнитѣ (на държавитѣ) закони². Други автори изоставятъ учението за поданството и турятъ, като второ-степенъ предметъ на международното частно Право, само учението за правоспособността³. Трети, най-сетнѣ, признавайки, че стълкновението на законитѣ е единствениятъ предметъ на международното частно Право, излагатъ въ съчиненията си, все поради наведения по-горѣ мотивъ, и материята за поданството и оная за правоспособността⁴ или поне послѣдната⁵, въ формата на въведения или прѣдварителни теории.

Противъ горния възгледъ възстава Варей-Соммиеръ, който безъ двоумѣние смѣта, че е противно на здравия разумъ да се говори по-напрѣдъ за положението на чужденцитѣ, прѣди да се знае, на кой законъ се подчиняватъ тѣ. Споредъ него, юридическото положение на чужденцитѣ е послѣдствие на всички закони, които ги управляватъ и които закони можемъ да узнаемъ, като опрѣдѣлимъ по-напрѣдъ, кой суверенъ има право да имъ налага такива закони⁶.

¹ Гл. критиката на този изразъ у Rolin, *op. cit.*, t. I, p. 11.

² Lainé, *op. cit.*, t. I, p. 17.

³ Surville et Arthuys, *op. cit.*, p. 9; Pillet *op. cit.*, p. 28 et s.; Казанскій, *Учебникъ международнаго права публичнаго и гражданскаго*, Одесса, 1902, стр. 498.

⁴ Напр., Despagnet, въ *Précis de droit international privé*. 3-e ed., Paris, 1899, p. 67 et s., 225 et s.

⁵ Напр., Weiss, *op. cit.*, p. 1 et s. — Обаче, въ голѣмото си съчинение подъ заглавие *Traité théorique et pratique de droit international privé*, Вейсъ вмѣства и учението за поданството, което заема цѣлия първи томъ. — Той казва изрично на стр. XXXIII, бѣл. 1 на своето малко рѣководство, че тия учения не се смѣсватъ съ предмета на международното частно Право. Но мотивитѣ, които посочва за това, сж невѣрни. Споредъ него, въпроситѣ за поданството и правоспособността зависятъ изключително отъ вътрешното Право на страната, гдѣто се повдигатъ, и, по начало, не създаватъ никакво международно стълкновение. Гл. нашето изложение по този пунктъ въ текста.

⁶ Vareilles-Sommières, *La synthèse du droit international privé*, t I, p. XX—XXI — Този авторъ приема изрично, че международното частно Право обгръща

Върно е, че, за да се опрѣдѣли правоспособността на едно лице, трѣбва да се знае прѣди всичко, по кой законъ ще бѣде оцѣнявана тя, тъй както, за да се узнае, дали извѣстенъ актъ е валиденъ отъ гледна точка на формата, нужно е да се опрѣдѣли по-напрѣдъ, по кой законъ ще се оцѣнява той въ това отношение. Съ други думи, както досѣжно формата на единъ актъ може да се породи стълкновение между разни закони, напр. между закона на мѣстоизвършването и народния законъ на странитѣ, сѣщо тъй и въ отношение на правоспособността или потенциалното притежание на едно право може да възникне стълкновение между разни закони, именно между законитѣ на държавитѣ, съ които това право се намѣрва въ връзка, било по своитѣ съставни елементи — поданство на субекта, мѣстонахождение на обекта — било по фактическия съставъ, отъ който би възникнало. Може да се попита въ България, дали извѣстенъ чужденецъ може да притежава недвижими имоти, находящи се въ княжеството, или дали българскиятъ поданикъ може да притежава такива имоти въ извѣстна чужда държава. Кой законъ ще се приложи за опрѣдѣляне правоспособността на чужденца или на българина въ тия случаи: народниятъ ли или мѣстниятъ¹? Слѣдов., има стълкновение отъ закони досѣжно правоспособността, и трѣбва, прѣди всичко, една норма, която да разрѣши това стълкновение.

Обаче, единъ важенъ авторъ, Пийе, е на съвсѣмъ друго мнѣние. Той отказва възможността за стълкновение на закони въ това отношение. За да има стълкновение, той изисква да се намѣрваме въ една ипотеза на конкуренция отъ много закони и да сѣществува съмнѣние върху това, кой законъ да се приложи. Неопрѣдѣлеността и съмнѣнието съставляватъ, споредъ него, отличителниятъ знакъ на стълкновението. А въпросътъ за правоспособността не поражда никакво подобно съмнѣние. Елементарно е, казва той, че френскиятъ законодатель, който е господаръ да организува, както разбира, правата, който създава въ полза на своитѣ поданици, може, по начало, да дѣйствува сѣщо тъй и спрямо чужденцитѣ, и би било непоятно, да бждѣше длъженъ, отъ почитание къмъ единъ чуждъ

въ себе си законитѣ и върху натурализацията и върху всичко, което се отнася до различието между чужденцитѣ и народнитѣ поданици. — По въпроса за натурализацията той казва тъй сѣщо, че, логически, и той трѣбва да слѣдва, а не да прѣдшествува въпроса за суверенитета върху чужденцитѣ, т. е. за стълкновението на законитѣ.

¹ Може да се помисли даже и за другъ единъ законъ, който да бѣде въ претенция за уреждане на правоспособността. Споредъ Цителманъ, мѣродавниятъ за самото право законъ е мѣродавенъ и за правоспособността; той урежда сѣщо и дѣеспособността, формата на договора и всички други условия за придобиването или изгубването на правото. *Op. cit.*, I Bd., S. 122 ff.; II Bd., S. 56 ff., 136 ff.

законъ, да санкционира въ полза на чужденеца едно право, което той намърва, че е опасно или неполитично да признае на своитѣ собствени поданици. И тъй, заключава този авторъ, що се отнася до правоспособността, никакво стълкновение е невъзможно: въ всѣка страна е приложимъ мѣстниятъ законъ¹.

Грѣшката на Пийе е очевидна. Стълкновението е възможно и въ отношение на правоспособността, защото правото, за евентуалното обладание на което е въпросъ, може по елементитѣ си или въобщо по състава, отъ който произхожда, да се намърва въ връзка съ разни държави и, слѣдов., съ тѣхнитѣ закони. Това стълкновение се разрѣшава отъ правилото, посочено отъ самия Пийе, което е една истинска стълкновителна норма. Фактътъ, че това правило, споредъ твърдението на сжщия авторъ, е прието наврѣдъ и почива на здрава и очебиеща основа², не измѣнява въ нищо негова стълкновителенъ характеръ. Ако стълкновението не изпква, то е защото се единъ видъ заличава отъ правилото, което го разрѣшава. Инакъ, трѣбва да се каже, че, и относително дѣеспособността, стълкновението е невъзможно. Не се ли приема днесъ почти въ цѣла континентална Европа, че тя се урежда отъ народния законъ? Ако началото на международната школа, че народниятъ законъ е въобщо приложимиятъ законъ, бѣше вѣрно и нетърпѣше изключение, щѣше ли да може тогава да се твърди, че никакво стълкновение между разнодържавни закони е немислимо? Но самото това начало е една стълкновителна норма, щомъ се прилага на международни фактически състави; то би разрѣшило стълкновенията, които, разрѣшени, не биха ни вече фрапирани тъй както сега. Въобщо, ако слѣдваме разсждението на Пийе, ние ще дойдемъ логически до тамъ, да твърдимъ, че стълкновението между разностранни закони е немислимо при съществуването на една общеприета норма за неговото разрѣшение. Но нали стълкновението е именно причината за създаването на стълкновителната норма? Съществуването на послѣдната прѣдполага стълкновението, което е нейниятъ прѣдметъ. Инакъ, тя би била безцѣлна, безпрѣдметна.

Стълкновението на законитѣ относително правоспособността

¹ Pillet, *op. cit.*, p. 28.

² Ние отбѣлзахме вече, че Цителманъ е, по начало, на противно мнѣние. Самъ Пийе констатира, че, Вейсъ приема, какво чужденецътъ може да се ползува въ Франция съ ония права само, които му сж признати и отъ неговото народно Право. Weiss, *Traité théorique et pratique*, t. II, p. 180; Pillet, *op. cit.*, p. 220 n. 1. Значи, споредъ Вейсъ, правоспособността се опрѣдѣля не само отъ *lex fori*, но и отъ *lex patriae*. А Пийе прави различие, споредъ това, дали правото произвежда всички свои послѣдствия въ страната или е отъ естество да произведе такива и вънъ отъ нея. Въ първия случай, той приема, че правоспособността се опрѣдѣля безусловно отъ *lex fori*; въ втория случай, отъ *lex fori* и отъ *lex patriae*. Pillet, *op. cit.*, p. 222—223.

влязат въ прѣдмета на международното частно Право, когато въпросътъ е за потенциалното притежание на частни права, т. е. когато въпросътъ е за гражданската правоспособность. Но материалнитѣ норми върху правоспособността на влязатъ въ международното частно Право, както въобще не влязатъ въ него и всички материални закони, на които международнитѣ стълкновителни норми опрѣдѣлятъ областта на приложението. Материалнитѣ норми върху правоспособността могатъ да бждатъ общи за народнитѣ и чуждитѣ поданици. Но може да има и особни само за чужденцитѣ. Тѣ ще съставляватъ едно истинско Право на чужденцитѣ. Но това Право, повтаряме, е материално, а не стълкновително; то не може да влѣзе въ международното частно Право, разбираемо въ традиционния смисълъ, а е частъ отъ материалното международно частно Право, за което говорихме вече¹.

Казаното по-горѣ за правоспособността важи, въ основата си, и за поданството. И въ отношение на послѣдното може тъй сжщо да се породи стълкновение между разгодържавни закони, именно когато обстоятелствата, които положителнитѣ законодателства взематъ въ внимание за да обявятъ едно лице народенъ поданикъ — произхождение, мѣсторожение, — привързватъ лицето къмъ разни държави и, слѣдов., къмъ тѣхнитѣ закони за поданството. Това стълкновение може да възникне между *lex fori* и други чуждестранни закони, или само между закони отъ послѣдната категория. И въ единия и въ другия случай, стълкновението се разрѣшава все отъ стълкновителни норми: въ първия случай, прѣдметството се дава всѣкога на *lex fori*; а за втория случай, въ който мжчнотията е много голѣма, сжществуватъ, при липса на положителни норми, цѣлъ редъ системи най-противорѣчиви².

Нито законитѣ за поданството, нито нормитѣ, които иматъ за прѣдметъ разрѣшението на тѣхнитѣ стълкновения, не влязатъ въ международното частно Право. Поданството е отношение между едно частно лице и една държава, т. е. публично-правно отношение. Законитѣ за поданството сж, прочее, частъ отъ публичното Право. А, по опрѣдѣление, стълкновителнитѣ норми, имащи за прѣдметъ стълкновения на разгодържавни публично-правни закони, съставляватъ международното публично Право, другъ клонъ на международното стълкновително Право, въ който прѣобладаватъ и други начала.

¹ Гл. по-горѣ параграфа за цѣлта на международното частно Право.

² Weiss, *Traité théorique et pratique de droit international privé* t. 1. *De la nationalité*, Paris 1894 p. 253 et s.; Contuzzi *Il codice civile nei rapporti del diritto internazionale privato*, vol. 1, Napoli, 1897, p. 51 e s.; Despagnet, *op. cit.*, p. 227, 245 et s.; Surville et Arthuys, *op. cit.*, p. 73 et s.; Reuss, *Über Collisionen der Gesetze aber den Erwerb und Verlust der Staatsangehörigkeit*, 1898.

*

Много автори, споредъ традицията, турятъ въ международното частно Право и стълкновението на наказателнитъ закони¹. Най-яркъ привърженикъ на този възгледъ е парижскитъ професоръ Лене. Като излазя отъ твърдѣнието, че международното частно Право е частъ отъ нѣщо по-общо, отъ международното Право въобще, той се старае да го разграничи отъ другия клонъ на това Право, отъ публичното международно Право. Международното Право, казва той, е публично или частно споредъ това, дали се занимава съ интереситъ на държавитъ или съ уреждане относителната компетентностъ на законитъ, на които се подчиняватъ частнитъ лица. Главното е, значи, да се опрѣдѣли, дали въ наказателнитъ закони господствува държавниятъ интересъ или не. Лене признава, че прѣстѣпнитъ дѣяния сж обиди, нанесени на държавата, а наказанията — зло, наложено отъ държавата, че това позволява да се турятъ наказателнитъ закони въ втрешното публично Право, но, прѣдъ видъ на замѣсенитъ частни интереси, имотъ, честь, свобода, животъ на частни лица, и прѣдъ видъ на факта, че наказателнитъ закони водятъ до стълкновения, той заключава че тукъ имаме всички отличителни чѣрти на международното частно Право. Процесуалнитъ закони, законитъ за сѣдебното устройство и административнитъ закони влазятъ сѣщо въ публичното Право на всѣка страна, обаче, разгледани въ отношение съ чуждестраннитъ закони, тѣ принадлежатъ, споредъ Лене, на международното частно Право². Явно е, че уважаемиятъ авторъ разбира международното частно Право, въ смисълъ въобще на международно стълкновително Право. Естествено е, въ такъвъ случай, то да обгръща стълкновенията на наказателнитъ закони, както и стълкновенията на всички разходържавни закони, отъ какъвто родъ и да сж тия послѣднитъ.

Други автори изоставятъ традицията и причисляватъ стълкновенията на наказателнитъ закони къмъ публичното международно Право. Професорътъ отъ парижския университетъ Рено дава на епитетитъ публиченъ и частенъ, въ приложението имъ на международното Право, сѣщото значение, което тѣ иматъ въ втрешното Право, и приема, че частното международно Право урежда частни

¹ Foelix et Demangeat, *op. cit.*, t. I, p. 2; Brocher въ *Journal de droit international privé*, V, 1878 p. 231, и *Cours de droit international privé*, t. I, Paris, et Genève, 1882, p. 21—22; Westlake въ *Journal*, VII, 1880, p. 27; Lainé, *op. cit.*, t. I, p. 14; v. Bar, *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, Hannover, 1888, I Bd, S. IX und 11; Комаровски, цитуванъ у Казанскій, *Введение въ курсъ международнаго Права*, Одесса, 1901, стр. 70—71.

² Lainé, *op. cit.*, t. I p. 12—13. Сѣщото приематъ Баръ, Бернаръ и др. за стълкновенията на административнитъ закони. Казански нарича това научна нелѣпостъ, което е прѣкалено и недопустимо. *Введение въ курсъ международнаго Права*, стр. 71.

интереси, отношения между частни лица, а публичното международно Право обгръща всички отношения, въ които влиза държавата, каквато и да бъде другата страна: държава или частно лице. Наказателнитѣ закони уреждатъ не отношения на частни лица, а отношения на държавата съ частни лица, тѣ сж часть отъ публичното Право; споредъ опрѣдѣлението на Рено, тѣхнитѣ стълкновения влизатъ, слѣдов., въ публичното международно Право¹. Деспанье сподѣля напълно това мнѣние: въ стълкновенията на наказателнитѣ закони главниятъ интересъ е държавенъ или колективенъ, слѣдов. тѣ сж въпросъ отъ публичното международно Право, при всичко че за разрѣшението имъ се има нужда отъ дѣйствието на народнитѣ сѣдилища и отъ тълкуването на законодателни текстове².

Третьо едно мнѣние, което се поддържа отъ Вейсъ, тоже професоръ въ парижския университетъ, смѣта стълкновенията на наказателнитѣ закони за прѣдметъ на особенъ клонъ отъ международното Право, наказателното международно Право³. Ролень го нарича хибриденъ клонъ отъ правната наука, понеже се привързувалъ и къмъ публичното и къмъ частното Право⁴. До скоро списанието, основано отъ Бьомъ прѣзъ 1890 г., носѣше названието списание по международното частно и наказателно Право⁵. Забѣлжителниятъ авторъ ф. Баръ е издалъ единъ учебникъ прѣзъ 1892 г. подъ сжщото заглавие⁶, макаръ и да сподѣля мнѣнието на Лене, че международното наказателно Право е часть отъ международното частно Право. Той признава, че е по-полезно това Право да се изучава отдѣлно⁷. Най-сетнѣ, новооснованото отъ нѣколко френски професори списание, което е още въ своята първа годишнина, носи сжщото двойно заглавие⁸.

Нашето положение въ този споръ е опрѣдѣлено вече отъ по-напрѣжнитѣ обяснения. За насъ е вънъ отъ всѣко съмнѣние, че наказателното Право е публично Право⁹; то урежда отношения,

¹ Renault, *Introduction à l'étude du droit international*, Paris, 1879, p. 26.

² Despagnet, *op. cit.*, p. 15—17.

³ Weiss, *Traité élémentaire*, p. XXXV. — Гл., въ сжщия смисълъ, Asser et Rivier, *Éléments de droit international privé*, Paris 1884, p. 5; Contuzzi, *Manuale di diritto internazionale privato*, Milano, 1890, p. 120 121; Surville et Arthuys, *op. cit.*, 3-e éd., p. 9—10; Rollin, *op. cit.*, t. I., p. 19—20.

⁴ Rollin, *op. cit.* p. 20.

⁵ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht. — Отъ нѣколко години насамъ, то се нарича Zeitschrift für internationales Privat- und öffentliches Recht.

⁶ Lehrbuch des internationalen Privat- und Strafrecht. — Такова заглавие носѣше и първото издание на голѣмото му съчинение.

⁷ *Theorie und Praxis*, I Bd., S. 11.

⁸ Revue de droit international privé et de droit pénal international, основано отъ Лене, Вейсъ, Деспанье, Пиье, Одине и Бартењъ. Гл. нашата бѣлѣжка въ *Юридиче:ки Прѣгледъ*, XIII, 1905, стр. 410.

⁹ Salmond поддържа, че наказателното Право е частно Право, *Jurisprudence or the theory of the law*, London, 1902, p. 485, а Combothécrea, че е едно особно,

въ които поне единъ отъ субектитѣ е държавата като такава. Сжщо не подлежи на съмнѣние, че наказателнитѣ закони на разни държави могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение, именно когато въ прѣстѣпното дѣяние, което създава углавното отношение, има замѣсенъ единъ чуждестраненъ елементъ: дѣецъ чуждъ поданикъ, потърпѣвшъ чуждъ поданикъ, извършване въ странство. Това стълкновение е прѣдметъ на международното стълкновително наказателно Право, което се намѣрва въ тѣсна връзка съ наказателното Право, понеже урежда фактически състави отъ сжщия родъ, прѣстѣпни дѣяния, само че не направо, а чрѣзъ прѣпращане къмъ стълкновяващитѣ се закони. Ето защо не може да бжде турено въ международното частно Право, което има съвсѣмъ другъ прѣдметъ, нито заедно съ него подъ друга обща рубрика, освѣнъ подъ оная на международното стълкновително Право.

*

Къмъ прѣдмета на международното частно Право нѣкои автори прибавятъ и стълкновенията на гражданско-процесуалнитѣ закони¹. Тия стълкновения се пораждатъ тоже, когато въ фактическия съставъ, който установява гражданско-процесуалното отношение, има нѣщо чуждестранно, когато, напр., една отъ странитѣ е чуждоподанна. Тѣ сж прѣдметъ на международното стълкновително гражданско-процесуално Право², което е свършено отдѣлно отъ международното частно Право, както процесуалното Право е отдѣлно отъ частното Право³. И наистина, до като то мѣри, като крайна цѣль, уреждането на гражданско-процесуални фактически състави, които пораждатъ публично-правни отношения, международното частно Право се занимава съ отношения между частни лица. Най-сетнѣ, то може да бжде поставено, както и международното наказателно Право, подъ рубриката на международното

между публичното и частното, Право: *Critère distinctif du droit privé et du droit public* въ *Revue générale du droit et de la jurisprudence*, 29, 1905, p. 123—124.

¹ Напр. Уортънъ, Лене, Баръ, Деспанье, Пиеделиевръ, Сюрвилъ и Артюисъ и др. Казански ги туря пѣкъ, заедно съ углавния процесъ, въ публичното международно Право. *Введение въ курсъ международнаго права*, стр. 70.

² Още въ съчинението си *Codificazione del diritto internazionale privato*, Контуши нарече сбора отъ нормитѣ върху стълкновенията на процесуалнитѣ закони *diritto internazionale privato processuale*, като часть отъ международното частно Право. Обаче въ учебника си отъ 1890 г., той счита международното гражданско-процесуално Право за единъ правенъ клонъ, свършено отдѣленъ отъ международното частно Право и го нарича *diritto giudiziario internazionale* и, по-специално, *diritto giudiziario civile internazionale* (*Diritto internazionale privato*, p. 121, 132). Названието е било употребявано и отъ други. Гл., по-долу, специалнитѣ съчинения по този прѣдметъ на Валкеръ, Майли и Федоши.

³ Гл., върху правната природа на гражданско-процесуалното Право, Jitta, *Méthode*, p. 85 et suiv., и посоченитѣ автори у Anzilotti, *Studi critici*, p. 286, и *Teoria generale della responsabilità dello stato nel diritto internazionale*, I, Firenze, 1902, p. 62.

стълкновително публично Право, но все като се помни добръ, че това послѣдното е съвсѣмъ различно отъ междудържавното Право.

Въ нашето гражданско сждопроизводство се намѣрватъ два вида правила: еднитѣ се отнасятъ до компетентността на сждебнитѣ и сждебно-изпълнителнитѣ учреждения, другитѣ до самото производство, слѣдвано прѣдъ тия учреждения¹. Подъ гражданско процесуално Право собствено казано се разбиратъ само правилата отъ послѣдната категория. Другитѣ правила сж административно Право, по-точно: сждебно-административно Право². И тѣ могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение съ подобнитѣ правила на други държави, когато въ процеса фигурира единъ чужденецъ или когато е въпросъ за изпълнението на чуждестранни рѣшения. Компетентни ли сж българскитѣ сждебни и сждебно-изпълнителни учреждения въ такива случаи? Отговорътъ на този въпросъ зависи отъ другъ единъ, който трѣбва по-напрѣдъ да получи своето разрѣшение: кой законъ опрѣдѣля въпросната компетентностъ, *lex fori* ли или другъ нѣкой? Стълкновителнитѣ норми, назначени да отговорятъ на този въпросъ, съставляватъ международното сждебно-административно Право³. Явно е, че това Право се отличава съществено отъ международното частно Право по рода на отношенията, които мѣри да уреди чрѣзъ разрѣшение на стълкновението.

Малко автори сж отдѣлили отъ международното частно Право стълкновенията на разnodържавнитѣ закони върху компетентността, производството и изпълнението на рѣшенията. Ние можемъ да посочимъ едвамъ три особни съчинения върху тия материи, и то съвършено нови⁴. Причината е чисто практическа. Обикновено се казва, че, понеже гражданско-процесуалнитѣ закони се занимаватъ съ санкцията на частнитѣ права, тѣ не можели да бждатъ отдѣлени отъ тѣхъ и, впоследствие, стълкновенията имъ — отдѣлени отъ ония на частно-правнитѣ закони⁵. И това практическо

¹ Обикновено кодекситѣ по гражданско сждопроизводство съдържатъ и чисто материялни правила, като ония, които опрѣдѣлятъ материялнитѣ послѣдствия на исквата молба, започване на лихвитѣ или прѣкъсване на давността. Стълкновенията на правилата отъ този родъ влизатъ въ международното частно Право.

² Zitelmann, *op. cit.*, II Bd, S. 224 ff.

³ Zitelmann, *op. cit.*, II Bd, S. 226.

⁴ Walker, *Streitfragen aus dem internationalen Civilprozessrechte*, Wien, 1897; Meili, *Das internationale Civilprozessrecht auf Grund der Theorie, Gesetzgebung und Praxis*, I und II Teil, Zürich, 1904; Fedozzi, *Il diritto processuale civile internazionale*, Parte Generale, Bologna 1905. — Майли казва, че и въ международното гражданско-процесуално Право трѣбва да се запази понятието за стълкновителната норма, и опрѣдѣля така този клонъ отъ правната наука: сборъ отъ норми и правила, които се отнасятъ до положението на сждебнитѣ органи, до формата и стойността на доказателственитѣ срѣдства и изпълнението на рѣшенията въ международния правенъ животъ за въ случая, когато възникне едно стълкновение отъ съществуването на процесуалнитѣ закони и обичаи на разнитѣ държави. *Op. cit.*, p. 7.

⁵ Weiss, *Traité élémentaire*, p. XXXIV.

съображение надделява даже въ очитѣ на автори, които сж обърнали внимание върху правната природа на гражданско-процесуалнитѣ закони и които приематъ, че тия закони сж публично-правни и че, редовно, тѣхнитѣ стълкновения не могатъ да влязатъ въ международното частно Право¹.

* * *

До сега ние прѣдполагахме, че нормитѣ върху стълкновенията на разходържавнитѣ частни закони сж установени направо отъ държавата въ нейното вжтрешно законодателство. Такива норми разрѣшаватъ стълкновението само отъ гледна тсчка на тази държава и опрѣдѣлятъ, до каква степенъ ще се слѣдва, за уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави, нейното материялно Право, до каква степенъ, за подобни състави, ще се слѣдва чуждото Право. Тѣ нѣматъ никаква правна сила за другитѣ държави отъ междудържавното общество, понеже всичкитѣ членове на това общество сж равни помежду си и еднакво независими. Всѣка държава има свои собствени норми за разрѣшение стълкновенията на разходържавнитѣ закони отъ нейна гледна точка. Тия норми, резултатъ на разни и независими законодателни воли, могатъ да бждатъ и сж често различни по своето съдържание, т. е. противорѣчиви. Вслѣдствие на това, единъ и сжщъ конкретенъ фактически съставъ може да бжде различно уреденъ въ разнитѣ държави, съ които е въ материялна или чисто процесуална връзка, щомъ международното частно Право на едната държава опрѣдѣля за приложимъ единъ даденъ законъ, а онова на другата държава — другъ законъ. Това разногласие прѣчи за удовлетворението на една нужда, която голѣмото и постоянно растяще общение между поданицитѣ на разнитѣ държави налага повелително, нуждата отъ сдружение между държавитѣ за взаимно изпълнение на издаванитѣ отъ тѣхъ рѣшения, или, както казва Цителманъ, нуждата отъ установяване едно *Urteilgemeinschaft* между членоветѣ на междудържавното общество². А коя държава би се съгласила напълно и безъ резерва да изпълни едно чуждо рѣшение, когато за уреждането на спора е билъ приложенъ единъ другъ законъ, нежели оня, който тя би приложила, поне когато и тя, по една или друга причина, се счита сждебно-компетентна за сжщото дѣло. Едно сдружение между държавитѣ за взаимно изпълнение на рѣшенията прѣдполага, слѣдов., като първо условие еднаквостъ въ международното имъ частно Право. Тази еднаквостъ може мжно

¹ Despagnet, *op. cit.*, p. 13—14.

² Zitelmann, *op. cit.*, I Bd, S. 9.

да се установи безъ взаимно споразумѣние между държавитѣ и, когато се установи така, нищо не гарантира, че тя ще трае дълго врѣме. Затова трѣбва нѣщо повече отъ еднаквостъ (Gleichheit), трѣбва единство (unité, Einheit) въ международното частно Право. Индивидуалната метода за полагане нормитѣ отъ международното частно Право трѣбва да се замѣни съ една обща, международна или всемирна, метода¹, която не се поставя вече на гледището на една отдѣлна държава, а разрѣшава стълкновение на законитѣ спрямо всички държави или една група отъ тѣхъ. Тази метода е бавна: съглашението на държавитѣ за възприемане общи международни частно-правни норми прѣдполага у тѣхъ еднакво правно убѣждение, каквото се установява мжно. Но, че методата е възможна не подлежи на съмнѣние. Фактъ е, че е била вече приложена и е дала добри резултати въ областта на разнитѣ клонове отъ международното частно Право. Достатъчно е да припомнимъ изработенитѣ въ Хага проекти за конвенции, повечето отъ които сж дѣйствуваще Право². Но трѣбва да признаемъ, обаче, че тя срѣща голѣми, даже непрѣодолими прѣчки. Едни отъ тѣхъ произлизатъ отъ различното естество, съдържание или важностъ на фактическия състави и на правоотношенията въ разнитѣ Права; други отъ различieto въ самитѣ понятия, които привързватъ фактическия състави къмъ разнитѣ държави и, слѣдов., къмъ тѣхнитѣ Права³. Но тукъ не е, разбира се, мѣстото за разглеждането мимоходомъ на тия важни точки.

¹ Гл., за тия методи, Jitta, *Méthode*, p. 99 et s., 221 et s.; Pillet, *Principes de droit international privé*, Paris et Grenoble, 1903, p. 90 et s.; Meil, *Das internationale Civil-und Handelsrecht*, Zürich, 1902, I Bd, S. 18 ff.

² Гл. Мендельштамъ, *Гаагскія конференции о кодификацији частнаго международнаго права*, С.-Петербургъ, 1900; Kahn, *Die einheitliche Kodifikation des internationalen Privatrechts durch Staatsverträge*, Leipzig, 1904; Contuzzi, *Commentaire théorique et pratique des conventions de la Haye*, concernant la codification du droit international privé, Paris, t. I, 1904.

³ Гл. Kahn, *Geetzescollisionen*, въ *Iherings Jahrbücher für Dogmatik*, XXX, S. 55 ff.; Anzilotti, *La codificazione del diritto internazionale privato*, Discorso, Firenze, 1894; Niemeyer, *Zur Methodik des internationalen Privatrechts*, Leipzig, 1894, S. 19 ff.; Bartin, *De l'impossibilité d'arriver à la suppression définitive des conflits de lois*, въ *Journal de droit international privé*, 24, 1897, p. 225 et s., 466 et s., 720 et s. Zitelmann, *op. cit.*, I Bd, S. 166 ff., 168 ff., 182 ff.; Despagnet, *Des conflits des lois relatifs à la qualification des rapports juridiques*, въ *Journal*, 25, 1898, p. 253 et. s.; Barazetti, *Die technischen Ausdrücke für die verschiedenen Kollisionsarten räumlicher Gesetzesnormen und für die damit verwandten Begriffe*, wie sie in der Theorie des internationalen Privatrechts vorkommen, въ *Zeitschrift für internationale Privat- und Strafrecht*, VIII Bd, 1898, S. 285 ff.; Kahn, *Abhandlungen aus dem internationalen Privatrecht*, въ *Iherings Jahrbücher*, XI, 1899, s. 76 ff.; Pillet, *op. cit.*, p. 100 et s.; Пиленко, *международное частное право*, въ руския прѣводъ на Листъ, *международное право въ систематическомъ изложенiи*, Юрьевъ, 1902, стр. 375 и слѣд.; Dunnedieu de Vabres, *De l'impossibilité d'arriver à une solution rationnelle et définitive des conflits des lois*, въ *Journal*, 32, 1905, p. 1231 et s.

3. Други схващания на международното частно Право.

Въ прѣдходното изложение, ние се намѣрихме въ разногласие съ редъ чужди мнѣния върху понятието за международното частно Право. Но всички тия мнѣния имаха една обща отличителна чѣрта, единъ пунктъ на общо съгласие. Подъ разни форми и изрази въ тѣхъ се изсочваше основната идея, че международното частно Право е оня клонъ отъ Правото, който има за главенъ и сжщественъ прѣдметъ стълкновенията между частнитѣ закони на разни държави. Но има автори, които подъ сжщото название разбиратъ нѣщо, свършено друго. Типични, въ това отношение, сж мнѣнията на италианския професоръ Чимбали и на швейцареца Нипполдъ. Нека разгледаме тия мнѣния и ги подхвърлимъ на единъ критически разборъ.

*

Въ една особна монография, първоначално напечатана въ списанието *Spedalieri*¹ и възпроизведена отпослѣ съ полемика², Чимбали намѣрва названието международно частно Право за неотговаряще на материята, която означава, понеже субекти на международното Право сж държавитѣ, а то се прилага на отношения между частни лица. Той нарича тази материя частно Право на чужденцитѣ, *diritto privato dello straniero*, тѣй като въпросътъ билъ за дѣйствия на поданицитѣ на една държава въ странство³, а спорното название запазва за друга, по неговото мнѣние, свършено различна, материя. Споредъ него, не всички дѣйствия на държавитѣ помежду имъ сж прѣдметъ на Правото, което се нарича обикновено публично международно Право, и, както за отношенията на частнитѣ лица има едно частно Право на хората, сжщо и за отношенията на държавитѣ сжществува едно частно Право на държавитѣ. Ако послѣднитѣ извършватъ дѣйствия отъ публичното международно Право, тѣ извършватъ и такива, които иматъ единъ частенъ характеръ. Въ сношенията помежду си, държавитѣ могатъ

¹ *Spedalieri*, № 5, за мартъ 1892.

² Подъ заглавие: *Di una nuova denominazione del cosiddetto diritto internazionale privato e de' suoi effetti fondamentali*, 2a ed., Roma, 1893. — Полемиката е между автора и видни италиански професори по международното Право. Тя е била напечатана тѣй сжщо въ списанието *Spedalieri* прѣзъ септември 1892 г., № 7.

³ *Op. cit.*, p. 9 e s. — Това название е много тѣсно за нашето Право. То има прѣдъ видъ само частно-правния животъ на човѣка въ странство, т. е. само гражданскитѣ и търговски отношения на хората отъ разнo поданство. Но слѣдъ справедливата забѣлжка на Фузинато, че въпроситѣ отъ международното частно Право не възникватъ само вслѣдствие на чуждестранното качество на субекта, но и когато *обектътъ* или *сдѣлката* е въ отношение съ странство (*ibid.*, p. 73—74), Чимбали заявява, че всѣки трѣбва да разбира, какво, като нарича материята, която урежда дѣйствията на чуждия поданикъ, частно Право на чужденеца, съ това той не само напомнюва чуждестранното качество на субекта, но и онова на обекта и на сдѣлката (*ibid.*, p. 80).

да купуватъ, продаватъ, даватъ или размѣняватъ ненаселени земи, да си даватъ пари въ заемъ, даже да извършватъ истински търговски сдѣлки. Нормитѣ, които уреждатъ тия дѣйствия на държавитѣ, съставляватъ, споредъ Чимбали, именно истинското международно частно Право. Той прѣдвижда даже, че и много други дѣйствия на държавитѣ ще дойдатъ въ бъдеще да уголѣмятъ областта на това ново международно частно Право, като, напр., дѣйствията, чрѣзъ които възниква, се прѣобразува или загива държавата¹. Истинското международно частно Право за Чимбали е, слѣдов., сборътъ отъ нормитѣ, които уреждатъ непублично-правнитѣ дѣйствия на държавитѣ въ взаимнитѣ имъ отношения.

Споредъ насъ, това схващане едва ли е ново. Прѣди Чимбали, Гьоттингенскиятъ професоръ ф. Баръ бѣ забѣлѣзаль, че названието международно частно Право изглежда да означава частно-правнитѣ отношения на разнитѣ народи или държави, че, по-точно, това Право би могло да се нарече международно правно третиране на частнитѣ лица, *internationale Rechtsbehandlung der Privatpersonen*, а, още по-точно, международно правно уреждане на частно-правнитѣ отношения (*der privatrechtlichen Verhältnisse*)².

Причината, поради която никой до Чимбали не можалъ да опрѣдѣли материята на истинското международно частно Право, била тая, че въ науката се поддържало, какво всички дѣйствия на държавитѣ помежду имъ съставлявали прѣдметъ на публичното международно Право. А това неправяне различие между дѣйствията на държавитѣ се установило подъ гибелното влияние на оная капитална грѣшка, да се смѣта за международно частно Право и да се нарича така една материя, която не била международно частно Право³. Понеже всѣки разбиралъ подъ международно частно Право това, което то и днесъ обикновено означава, никой не търсѣлъ друга правна материя, която да отговаря на това название, и затова никому не дошло на умъ да прави различие между дѣйствията на държавитѣ. Но магическото название, което парализувало така дѣятелността на ученитѣ въ областта на международното Право,

¹ *Op. cit.*, p. 37 e. s.

² v. Bar, *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, 2e Aufl., Hannover, 1888, I Bd, S. 11. — Първата частъ отъ горното твърдение на Бара съставлява енергически и тѣй тържествено прокарания отъ Чимбали начинъ на схващане международното частно Право, което той нарича ново и истинско и на което областта била останала до тогава свършено непозната. *Di una nuova denominazione*, p. 38. — Отъ друга страна, новото название, което Чимбали дава на международното частно Право, именно частно Право на чужденеца, като частъ отъ всемирното международно Право (*op. cit.*, p. 13 e s., 16 e s.), едва ли се различава съществено отъ онава, което прѣдлага Баръ за по-точно, ако и да не го слѣдва като неудобно.

³ *Cimball, op. cit.*, p. 38.

датира едвамъ отъ края на първата половина на миналия вѣкъ¹. Освѣнъ това, то не би попрѣчило поне на нѣмскитѣ юристи, които наричатъ международното Право *Völkerrecht*, а не *internationales Recht*, да откриятъ оная материя, която Чимбали счита за прѣдметъ на истинското международно частно Право, защото, както забѣлѣзва Канъ, тя би носила на нѣмски названието *Völkerprivatrecht*, а не *internationales Privatrecht*².

Дѣлението дѣйствиата на държавитѣ на дѣйствиа отъ публичното международно Право и дѣйствиа отъ частното международно Право е аналогично на онава, което се прави въ вътрешното Право, гдѣто дѣйствиата на държавата се дѣлятъ сѣщо на дѣйствиа отъ публичното Право и дѣйствиа отъ частното Право. Това различие почива, въ единия и другия случай, на двойното качество на държавата: публично-правно, когато дѣйствува като обществена власть, и частно-правно, когато дѣйствува като частно лице. Но не всички автори признаватъ и сега на държавата въ международно отношение такова двойно качество. Споредъ нѣкои, държавата се явява, въ отношенията си съ външния свѣтъ, всѣкога като обществена организация; всички нейни дѣйствиа сж отъ една и сѣща категория и се уреждатъ изключително отъ междудържавното Право³. При все това, ние пакъ мислимъ, че направеното отъ Чимбали различие е вѣрно въ своята основа. Има случаи, когато и въ междудържавно отношение държавата дѣйствува като имуществено-правенъ субектъ. Когато една държава купува отъ друга извѣстна недвижिमостъ за построяване легационенъ хотелъ или нѣкое научно учреждение, когато тя купува каменни вжглища или нѣкои въоружения, заема пари или дава такива въ заемъ, явно е, че тя не дѣйствува въ публично-правно качество, а извършва частно-правни

¹ Гл. Holland, *Jurisprudence*, 2 ed., p. 313—314.

² Kahn, *Abhandlungen aus dem internationalen Privatrecht*, въ *Iherings Jahrbücher*, 40, 1898, S. 5. — Нѣкои автори, като Marcadé, *Explication théorique et pratique du code civil*, 7-e éd., t. I. Paris 1872, p. 13 и Haus, *Du droit privé qui régit les étrangers en Belgique ou du droit des gens privé*, Bruxelles 1875, p. 25, употребяватъ на френски израза *droit des gens privé*, подъ който разбиратъ римския *ius gentium*, едно Право, съдържаще приетитѣ отъ всички цивилизувани народи правни институции, въ което тѣ помѣстятъ и международното частно Право. — Ср. Jitta, *La méthode du droit international privé*, 1890, p. 40.

³ Въ този смисълъ се произнася напоследъкъ Mérignhac, *Traité de droit international public*, I partie, Paris, 1905, p. 222—223. — Въ анкетата на Чимбали, професоръ Орру казва, че частно-правнитѣ отношения между държавитѣ се уреждатъ все отъ публичното международно Право, което ги привлича въ своята областъ поради публичното качество на субектитѣ, между които възникватъ, поради тѣхния прѣдметъ, който е общественитѣ или народенъ интересъ, поради срѣдствата, които ги обезпечаватъ и които сж дадени само на държавитѣ, като на независими личности. Orrù у *Cimbali, op. cit.*, p. 62.

сдѣлки¹. Обаче, не всички посочени отъ Чимбали случаи впадатъ въ тази категория. Естеството на отношенията трѣбва да се опрѣдѣля не по формата само на съглашението, което ги установява, но главно по правата, до които послѣдното се отнася². Кржгътъ на международнитѣ частно-правни отношения на държавитѣ е много ограниченъ и затова не е привлѣкълъ вниманието на ученитѣ.

Кои норми уреждатъ отношенията отъ този родъ на държавитѣ? Ние ще отговоримъ на този въпросъ съ думитѣ на Чимбали: това сж нормитѣ на истинското международно частно Право, но на истинското споредъ насъ международно частно Право, онова, което разрѣшава стѣлкновенията на разnodържавнитѣ частно-правни закони. Отношенията, за които е дума, сж частни отношения, прѣдметъ на частно-правни закони. Но, понеже възникватъ отъ международни фактически състави³, по поводъ на тѣхъ се пораждатъ стѣлкновения между частни закони на разни държави. Тия стѣлкновения се разрѣшаватъ отъ сжщитѣ стѣлковителни норми, които се занимаватъ въобще съ стѣлкновенията на разnodържавнитѣ частно-правни закони, т. е. отъ международното стѣлковително частно Право. Слѣд. за уреждането на тия отношения нѣма нужда отъ особно международно частно Право, както не сжществува и особно частно Право за вжтрешнитѣ частно-правни отношения на държавата⁴.

*

Швейцарскиятъ авторъ Нипполдъ е прѣдставителъ на друго едно схващане на международното частно Право⁵. То може да

¹ Напослѣдъкъ много автори държатъ смѣтка за това различие въ самото опрѣдѣление на междудържавното Право. Напр., Оливи опрѣдѣля това Право като сборъ отъ норми, които уреждатъ отношенията на държавитѣ *като публично-правни субекти* (*soggetti di diritto pubblico*), Olivi, *Diritto internazionale pubblico e privato*, Milano, 1902, p. 3; Хайлборнъ: сборъ отъ правни норми, имащи за прѣдметъ отношенията на държавитѣ, *като такива*, помежду имъ, т. е. ония отношения, въ които държавата встѣпва *като държава*, Heilborn, въ *Holtendorff u. Kohler's Encyklopädie der Rechtswissenschaft*, 6e Aufl., Leipzig—Berlin, 1904, II Bd, S. 977.

² Гл., въ това отношение, Brusa въ анкетата на Чимбали, *op. cit.*, p. 72—73; Corsi, *ibid.*, p. 75; Despagnet, *D'une nouvelle dénomination de ce qu'on appelle droit international privé, et de ses effets fondamentaux*, въ *Journal de droit international privé*, 25, 1898, p. 18—19; Шалландъ, *Международно-правовое отношение*, въ *Вѣстникъ Права*, 1900, № 8; Листъ, *Международное Право въ систематическомъ изложеніи*, Юрьевъ, 1902, стр. 166—167.

³ Чуждестраненъ елементъ въ тия състави, освѣнъ субектитѣ, може да бжде и обектътъ, както и мѣстоизвършването.

⁴ Въ сжщия смисль: Macri, въ анкетата на Чимбали, *op. cit.*, p. 69—70; v. Bar, *op. cit.*, I Bd. S. 4, Anm. 4; Despagnet, въ *Journal*, 1898, p. 19; Anzilotti, *Studi critici di diritto internazionale privato*, Firenze, 1898, p. 166—167; Kahn, въ *Iherings Jahrbücher*, 1899, S. 5—6. В. още Jitta, *op. cit.*, p. 36—37. — По въпроса за отношението на Чимбаловото международно частно Право съ междудържавното Право, Канъ забѣлзва, че първото има толкова общо съ второто, колкото частнитѣ сдѣлки между черковитѣ съ черковното Право или заемитѣ между акционерни дружества съ акционерното Право.

⁵ *Der völkerrechtliche Vertrag, seine Stellung im Rechtssystem und seine Bedeutung für das internationale Recht*, Bern, 1894.

бжде изложено на кратко по слѣдния начинъ. Международното Право е сборътъ отъ нормитѣ, установени отъ държавитѣ чрѣзъ разнитѣ международни договори, политически, икономически и право-обезпечителни¹. Въ послѣдната категория влязатъ договоритѣ върху правната помощъ, прѣдаването на прѣстѣпници, защитата на авторското право, на търговскитѣ и индустриални марки, на моделитѣ, изобрѣтенията и пр., и договоритѣ върху международното частно Право². По начало, международнитѣ договори иматъ направо само междудържавно дѣйствие; тѣ създаватъ права и задължения само за държавитѣ, които сж ги сключили. Но, косвено, могатъ да иматъ и едно вътрешно-правно дѣйствие, което зависи отъ тѣхното съдържание: частно-правно или публично-правно. Отъ тази гледна точка, може да се говори за едно публично и за едно частно международно Право. Така щото истинското, споредъ Нипполдъ, международно частно Право е оная частъ отъ международното Право, т. е. оная частъ отъ съвокупността на международнитѣ договори, която има частно-правно съдържание, съ други думи, то се състои отъ ония международни договори, които съдържатъ не само норми върху приложението на частното Право, но и норми отъ самото частно Право. Международнитѣ договори съ норми отъ частното Право прѣди всичко иматъ право на названието международно частно Право. Но и международнитѣ договори съ норми върху приложението на частното Право могатъ покрай тѣхъ да бждатъ поставени тоже подъ сщия покривъ. Колкото до установенитѣ отъ разнитѣ законодатели стълкновителни норми, наречени международно частно Право, Нипполдъ ги означава съ израза *Lehre von den Kollisionsnormen*. Споредъ него, това Право не е нито частно, понеже се отнася до приложението на частното Право, нито международно, понеже не е установено отъ международни договори, а отъ народнитѣ закони на разнитѣ държави³.

Прѣди всичко, названието, което Нипполдъ, по модела на старитѣ автори, дава на международното частно Право, е, очевидно, непълно. Въ вътрешното Право има разни видове стълкновителни норми. Нужно е да се окачествятъ, за да се различатъ едни отъ други. Но какъ би назовалъ той ония отъ международното частно Право, когато нѣма вече на разположение предиката „международенъ“, запазенъ отъ него изключително за нормитѣ, установени чрѣзъ международни договори?

Нипполдъ туря подъ едно и сщщо название — международно

¹ Verkehrsverträge, politische Verträge u. Rechtsschutzverträge.

² Nippold, *op. cit.*, S. 261.

³ Nippold, *op. cit.*, S. 262 ff., 266 ff.

частно Право — договоритѣ, които съдържатъ частно-правни правила, и ония, които се отнасятъ до норми върху приложението на частното Право, т. е. които съдържатъ норми върху стълкновенията на разходържавнитѣ частни закони. Това е направено, подѣ влиянието на Иетта. Обаче, тия двѣ категории норми, уговорени въ международни договори — материалнитѣ и стълкновителнитѣ — сж различни едни отъ други; тѣ сж взаимно изключващи се противоположности: колкото повече се разширява областѣта на първитѣ, толкова по се намалява оная на вторитѣ, еднаквостѣта на материалнитѣ норми отнѣмайки всѣко значение на стълкновението¹. Ако и двѣтѣ материи трѣбва да обитаватъ едно и сжщо жилище, казва отъ своя страна Канъ като възражение противъ Нипполдъ, на истинското международно частно Право не остава освѣнъ да напустне тази къща². Нипполдъ нѣма нищо противъ това. Той бѣ прѣдвидѣлъ и и приелъ възражението: ако една отъ тия двѣ материи трѣбва да се откаже отъ въпросното име, то това трѣбва да бжде, споредъ него, оная, която го носи несправедливо³, т. е. стълкновителното Право. Отъ друга страна — и тамъ е главната разлика между тѣхъ — до като стълкновителнитѣ норми се отнасятъ изключително до международни фактически състави, материалнитѣ норми, за които е дума, мѣрятъ прѣдимно народнитѣ фактически състави. Тия двѣ категорни норми иматъ, прочее, различенъ прѣдметъ и не могатъ по никой начинъ да бждатъ турени подѣ едно общо название. Най-сѣтнѣ, заедно съ Канъ⁴, ние не виждаме нуждата да се въздига въ самостоятелна дисциплина една частъ отъ вътрешното материално Право, която е станала международно еднаква за всички държави чрѣзъ сключенитѣ отъ тѣхъ международни договори. Може ли една материя да измѣни мѣстото си въ правната система поради това само, че държавитѣ сж се съгласили да турятъ по нея законодателствата си въ съгласие едно съ друго⁵? И, както забѣлѣзва справедливо Канъ⁶, ако е полезно, за по-лесно ориентирание, да се събератъ наедно международнитѣ договори съ частно-правно съдържание и на тази сбирка да се даде названието международно частно Право, никога отъ това нѣма да се образува една единствена дисциплина, една наука, нуждаеща се отъ особно техническо наименование.

¹ *Archiv für öffentliches Recht*, IX, 1894, S. 1.

² *Kahn, Iherings Jahrbücher*, 1899, S. 8.

³ *Nippold, op. cit.*, S. 269, Anm. 29 in fine.

⁴ *Kahn, op. cit.*, S. 9.

⁵ Ср. *Macri*, въ анкетата на Чимбали, *op. cit.*, p. 64. — В. още втората частъ на настоящия етюдь.

⁶ *Kahn, op. et loc. cit.*

* * *

Слѣдъ това дълго изслѣждане, прѣзъ което бѣхме въ постоянна борба съ чужди мнѣния, заслужва да изсочимъ въ нѣколко думи добититѣ за насъ резултати. Понятието, тѣй тъмно и оспорвано, на което търсѣхме точното опрѣдѣление, изпъква сега ясно и по своята цѣль и по своя непосредственъ прѣдметъ. Всички отличителни бѣлѣзи, необходими не само за една негова характеристика, но за пълното му опрѣдѣление, ни сж вече достатъчно познати, и ние можемъ да го различимъ отъ всички други понятия, съ които е било неправилно смѣсвано. Международното частно Право не е нито сборъ отъ междудържавнитѣ договори съ частно-правно съдържание, както мисли Нипполдъ, нито сборъ отъ нѣкои особни норми за уреждане частно-правнитѣ отношения на държавитѣ помежду имъ, както твърди Чимбали. Като всѣко обективно Право, то си полага за цѣль уреждането на отношения между правоспособни субекти и изпълнява сжщата функция, каквато и народното частно Право. Отношенията, които то урежда, сж ония, които възникватъ отъ международнитѣ частно-правни фактически състави, т. е. отъ фактически състави, въ които сж замѣсени елементи, чуждестранни спрямо държавата, отъ гледна точка на която се прави оцѣнението. Такива отношения се уреждатъ, обаче, и отъ други норми на вътрешното Право. Разликата между тия норми и международното частно Право се заключава въ начина, по който става уреждането на фактическитѣ състави и произходящитѣ отъ тѣхъ отношения. Международното частно Право постига своята цѣль не направо, а чрѣзъ разрѣшение на стълкновенията, които се появяватъ по поводъ на международнитѣ състави, и урежда послѣднитѣ чрѣзъ прѣпращане къмъ най-подходящия отъ стълкновяващитѣ се материални закони. То е, слѣдов., стълкновително Право. Другитѣ норми, които се отнасятъ тѣй сжщо до международнитѣ частно-правни фактически състави, уреждатъ послѣднитѣ направо, безъ да обръщатъ внимание на стълкновението; тѣ сж, слѣдов., материално-правни. Понеже тия норми и нормитѣ на международното частно Право се занимаватъ съ уреждането на едни и сжщи отношения, ако и по различни начини, тѣ сж части на едно цѣло. Това цѣло прѣдставлява едно международно частно Право въ широкъ смисълъ, раздѣлено на стълкновително и материално. Първото отъ тия поддѣления е главното, то съставлява международното частно Право въ традиционния смисълъ, което може да бжде опрѣдѣлено напълно, като се държи смѣтка за неговата цѣль и срѣдството, съ което мѣри да я постигне. То е сборътъ отъ нормитѣ, които уреждатъ международнитѣ

частно-правни фактически състави, като разрешаватъ стълкновението, което възниква по поводъ на тия състави между частнитѣ закони на разни държави. Но каква е правната природа на тия норми? Сж ли тѣ вътрешно или междудържавно, публично или частно Право? Въпросъ важенъ и сжщеврѣменно мжченъ, върху който трѣбва да обърнемъ сега нашето внимание.

ЗА ПОНЯТИЕТО НА ПРЪДУМИШЛЕНОСТТА ВЪ БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО.

Отъ проф. Вл. Молловъ.

Измежду прѣстѣпленията, които въ дѣйстващия наказателенъ законъ се наказватъ съ смъртъ, първо мѣсто заема т. нар. прѣдумишлено убийство (чл. 247 ал. 2-ра Н. З.). Отъ установяването на прѣдумишлеността при убийството зависи прилагането на най-тежкото наказание, което знае Н. З.. Независимо отъ това извънредно практическо значение, прѣдумишлеността има и твърдѣ голѣмъ теоретически интересъ. Развитието на разликата между отдѣлнитѣ видове лишение отъ животъ се е изказало въ приемането отъ по-голѣмата частъ законодателства прѣдумишлеността, като бѣлѣгъ за ограничаване на най-тежкото убийство отъ другитѣ по-леки видове. Въ теорията на наказателното право установяването на прѣдумишлеността, дори когато е имало въ самия законъ едно опрѣдѣление, не е ставало еднакво и до сега е твърдѣ контроверсирано. Нашиятъ Н. З., като приема прѣдумишлеността за отличителенъ бѣлѣгъ на най-тежкото убийство, не дава законно опрѣдѣление на това понятие. Необходимо е слѣдов. опрѣдѣлението да бѣде дадено отъ теорията на нашето наказателно право. Прѣди да пристѣпимъ обаче къмъ тая прѣка цѣль на нашата студия, ще трѣбва да се спремъ върху историята на прѣдумишлеността изобщо, и по-подробно, у насъ. Слѣдъ това ще се опитаме да установимъ понятието на прѣдумишлеността въ Н. З. и да изтъкнемъ ония послѣдици, които могатъ да разрѣшатъ нѣкои отдѣлни въпроси по прилагане на постановленията за лишението отъ животъ. Най-сетнѣ ще трѣбва да се спремъ и върху критиката, която се прави на прѣдумишлеността, за да стане явно пълното значение на тоя твърдѣ мжно установимъ бѣлѣгъ и да се освѣтли пжтьтъ, по който, по всѣка вѣроятность, ще трѣгне бѣдещиятъ законодатель при реформирането на Н. З.

I.

Римското право е обръщало винаги голѣмо внимание върху субективната страна на прѣстѣпното дѣяние, но при лишението

отъ животъ то не ни е оставило въ това отношение едно точно отграничаване на различнитѣ му видове, особно на различнитѣ видове убийство. *Lex Cornelia de sicariis* (671—74 прѣди Р. Хр.), е прѣдвиждалъ роена *ordinaria* за долозно лишение отъ животъ. При това дори е постановявалъ — *neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur* (l. 7. D. ad. lg. *Corneliam*, 48, 8). Само по-късно, лишението отъ животъ, извършено въ афектъ отъ мъжа, който е заварилъ жена си *in flagranti* е водило слѣдъ себе си роена *extraordinaria*.

Извѣстна разлика между прѣдумишено убийство и другитѣ му видове се е правила въ римското право. Тѣй у Марциана се срѣща слѣдното мѣсто: „*Delinquitur aut proposito, aut impetu, aut casu: proposito delinquunt latrones, qui factionem habent; impetu autem, cum per ebrietatem ad manus, aut ad ferrum, venitur* (l. 11 § 2 D, de *roenis* 48, 19)“¹. При все това римското право не е сполучило да изработи една точна, строго установена разлика между прѣдумишеното и другитѣ убийства¹.

Пълна противоположностъ на римското прѣдставя срѣдне-вѣковното право на германскитѣ племена. То се отличава по своя обективенъ характеръ. Резултатътъ, обективното послѣдствие отъ стореното, е главниятъ моментъ, който води слѣдъ себе си осждането на *Wehrgeld* (*compositio*, откупъ). Върху виновността на дѣеца отначало не се обрѣща никакво внимание². Постепенната рецепция на римското право докарва една промѣна въ германскитѣ права и тѣ започватъ да оцѣняватъ значението на субективния моментъ, на виновността, при извършването на едно прѣстѣпно дѣяние. Особно влияние оказватъ въ тая посока съчиненията на италиискитѣ юристи, които въ своитѣ коментарии се основаватъ обикновено върху току що цитираното по-горѣ мѣсто у Марциана. Взаимодѣйствието на мѣстното германско право и чуждото за него римско схващане е имало отначало извънредно лошо влияние върху тогавашното правораздаване, но спомогна най-сетнѣ да настѣпи едно вжтрѣшно асимилиране на противоположнитѣ начала. Това примирение между германското и римското право получава законенъ изразъ въ законодателството на *Schwarzenberg's* (*Bambergensis*) и стоящата подъ неговото влияние *Constitutio criminalis Carolina*³. Постановленията на послѣдната по отношение на *Mord* и *Tothschlag* получаватъ особно

¹ Mommsen. *Das Römische Strafrecht*, 1899 стр. 626, особно забѣлѣжка 2. Отъ него ние взимаме и горнитѣ цитати.

² Allfeld. *Die Entwicklung des Begriffes Mord bis zur Carolina, Erlangen**, 1877 стр. 29.

³ Allfeld, о. с. § 5 Löffler. *Die Schuldformen des Strafrechts*, Lpz. 1895 стр. 114 и слѣд.

значение за по-късното имъ развитие въ германскитѣ законодателства. Чл. 137 С. С. С. гласи така: „Item eyn jeder mörder oder todtschläger wo er deshalb mit rechtmessig entschuldigung aussführen kan, hat das leben verwürkt. Aber nach gewonheyт etlicher gegent, werden die *fürsetzlichen* mörder ünd todtschläger eynander gleich mit dem radt gericht, darinnen soll unterscheidigt gehalten werden. Und also dass der gewonheyт nach, ein *fürtetzlicher muthwilliger* mörder mit dem rade und eyn ander der *eyn todtschlag*, (oder) auss gecheyt und zorn gemacht, ond sunst auch gemelte entchuldigung nit hat, mit dem schwert vom leben zum todt gestrafft werden sollen; . . .¹.

Споредъ това ССС различава Mord — лишние отъ животъ, извършено *fürsetzlich* и Tothschlag — лишние отъ животъ aus gecheyt und zorn. Тълкуването на § 137 не е обаче установено. До когато мнозина² приематъ, че „*fürsetzlich*“ не означава нищо друго, освѣнъ „обмислено“, „намислено“, нѣмски изразъ на римското „*proposito*“, други³ твърдятъ, че *fürsetzlich* значи „умишлено“ (*fozsätzlich*) и слѣдов. споредъ разликата, прокарана въ чл. 137, умишленото убийство се наказва съ квалифицирана смъртъ, а пѣкъ Tothschlag е лишние отъ животъ, сторено въ гнѣвно състояние, безразлично дали съ умисълъ за убийство или само за тѣлесна поврѣда, и се наказва само съ мечъ.

Първото мнѣние изглежда по-приемливо, а споредъ това вече С. С. С. установява една точна разлика между Mord — обмисленото, прѣдумишленото убийство и Tothschlag — убийство въ раздражено състояние.

Влиянието на С. С. С. продължава до края на 17-и вѣкъ, до издаването на партикуларнитѣ нѣмски законодателства. Доктрината на общото нѣмско право (*Gemeinrecht*) различава Mord и Tothschlag, но установениятъ отъ С. С. С. различителенъ бѣлѣгъ се затъмнява. Carpzov⁴ приема, че разликата между Mord и Tothschlag трѣбва да се търси въ умисъла. При Mord трѣбва да има умисълъ опрѣдѣленъ (*dolus determinatus*), а при Tothschlag — неопрѣдѣленъ (*d. indeterminatus*). Изискването на размишление при по-тежкото убийство — Mord почти изчезва, но не се изгубва свършено. Тѣй *Constitutio criminalis Theresiana* запазва тоя моментъ въ едно твърдѣ интересно постановление, споредъ което за прилагане на най-теж-

¹ Ние прѣдаваме текстъ на *editio princeps*. Ср. малко измѣнения текстъ у I. Kohler. *Die Carolina und ihre Vorgängerinnen* т. I стр. 71 (§ 137).

² Güterbock. *Entstehungsgeschichte der C. C. C.* стр. 232; Allfeld. о. с. стр. 95; Binding *Lehrbuch*, I, стр. 24; Meyer *Lehrbuch*, стр. 457; Löffler., о. с. стр. 184 и слѣд.

³ Wachenfeld. *Die Begriffe von Mord ünd Tothschlag etc.* 1890, стр. 4 и слѣд.; v. Liszt. *Lehrbuch* стр. 307 заб. 4.

⁴ Carpzov. *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium Pars, I, Quæstio I № 23* цит. у Wachenfeld, о. с. стр. 24 и слѣд.

кото наказание къмъ убийството, се изисква да бжде то извършено съ „lang vorgefassten Fürsatz“, т. е. съ единъ много по-рано схванатъ умисълъ.¹

Прѣзъ сѣщото врѣме въ Франция разликата между отдѣлнитѣ видове убийства се установяваше по други основания.² Цѣлата група лишения отъ животъ се е дѣляла на двѣ категории: 1) homicide simple и 2) homicide qualifié. Къмъ послѣдната се отнасятъ meurtre и assassinat, които трѣбва да бждатъ извършени „par dol et avec préméditation“. Но dol, споредъ както твърди Wachenfeld, не е означавалъ умисълъ, но съвокупностъ отъ долни страсти — завистъ, омраза и т. н., които по тогавашното схващане не сж изключавали самообладанието, хладнокръвието на дѣца . . . За това именно и убийството извършено по такива мотиви е могло да се сматра сѣщеврѣменно като прѣдумишлено. Отъ своя страна разликата между meurtre и assassinat сѣщо се прави по мотива. Meurtre е убийство за отмъщение или съ користна цѣль; assassinat е убийство отъ наемникъ срѣщу възнаграждение. Отъ това се вижда, че старото френско право не е правило оная разлика между meurtre и assassinat, която, по-късно се установява въ Code pénal, заета отъ революционното законодателство. Наказателниятъ Кодексъ отъ 1791 г. въ чл. 8, кн. II, гл. II, часть I, постановява: „L'homicide commis sans préméditation sera qualifié meurtre et puni de la peine de vingt années de fers“. A art. 11 гласи: L'homicide commis avec préméditation sera qualifié d'assassinat et puni de mort. Никакво опрѣдѣление на премедитацията този законъ не дава, макаръ и да свързва съ нея смъртно наказание. Между прѣдумишленото и непрѣдумишленото убийство се прокарва за пръвъ пѣтъ строга разлика, особно по отношение на наказанието.³

Code pénal отъ 1810 възприема посоченитѣ постановления на революционното законодателство, като се рѣшава да даде въ чл. 297 едно законно опрѣдѣление на прѣдумишлеността: „La préméditation consiste dans le dessein formé avant l'action d'attenter à la personne d'un individu déterminé ou même de celui qui sera trouvé ou rencontré, quand même ce dessein serait dépendant de quelque circonstance ou de quelque condition“. Сѣщността на премедитацията въ френското право и до сега се съглежда въ „le dessein formé avant l'action“, т. е. въ прѣдварителното схващане на намѣренето

¹ Wachenfeld, о. с. стр. 38.

² Ibid. стр. 224 и слѣд. Garraud, Traité, vol. IV стр. 505 и слѣд. Ние се водимъ въ горното изложение по Wachenfeld.

³ Вече по-рано — 1786 г. Наказ. законъ на Тоскана, издаденъ отъ Ерихерцогъ Леополдъ е правилъ разлика между прѣмедитирано и непрѣмедитирано убийство. Omicidi premeditati (чл. 67) сж тѣзи, които се извършватъ слѣдъ единъ прѣдварителенъ умисълъ, безъ да се обръща внимание върху обмислеността му. Wachenfeld, о. с., стр. 251; Carrara. Programma, parte speciale, v. I. стр. 143.

да се убие опрѣдѣлено лице, безъ да се наблѣга върху обмислюването, размишлението въ врѣме на рѣшението. Освѣнъ убийство съ *préméditation*, къмъ *assassinat* се отнася и убийство съ *guet-apens* (отъ засада), при всичко, че *guet-apens* не е нищо друго, освѣнъ частенъ случай на премедитацията.

По тоя начинъ въ френското право се установява едно дѣление на убийствата, което е послужило по-сетнѣ на повечето континентални законодателства. Неговото влияние не се ограничава върху държавитѣ, които сж реципирали френското право (Испания, Португалия, Италия, Белгия и пр.), но се проявява и въ германскитѣ права, гдѣто то започва едно особно развитие.

Първиятъ, който внесе прѣдумишленостъта въ френското ѝ значение въ мѣстното нѣмско законодателство бѣ Feuerbach въ изработения отъ него проектъ за баварски наказателенъ законъ отъ 1810 (той стана законъ въ 1813). Feuerbach различава „просто умъртвяване (*einfacher Tothschlag*) — лишение отъ живота въ раздразнено състояние (*in aufwallender Hitze des Zornes*), отъ убийство (*Mord*) — лишение отъ живота извършено съ *Vorbedacht* (прѣдумишленостъ) или *Überlegung* (размишление при изпълнението). Правиятъ умисълъ не се смѣсва съ обмислюването, и прѣдумишленостъта получава значение на самостоенъ бѣлѣгъ. Понятието на прѣдумишленостъта Feuerbach заема отъ френското право (именно отъ проекта къмъ наказ. законъ отъ 1804 г.) и го схваща въ смисълъ на прѣдварително рѣшение (*Vorentschluss*). Но Feuerbach успѣ да съгледа, че френското опрѣдѣление изисква, щото изпълнението на убийството да стане съ премедитация, а пъкъ послѣдната се отнася къмъ рѣшението (моментъ прѣдшествуващъ изпълнението) и за това внесе отъ своя страна момента на размишлението (*Überlegung*) въ врѣме на изпълнението като бѣлѣгъ на *Mord*. Наказателниятъ баварски кодексъ отъ 1813 г. приема опрѣдѣлението на Feuerbach'а, но въ скоро врѣме то губи първоначалното си значение, особно подъ влиянието на официалния коментаторъ на този законъ v. Göpner.¹ Въ практиката и по-късното законодателство по-голѣмо внимание се обръща върху *Vorbedacht* — прѣдумишленостъта въ смисълъ на опрѣдѣлението ѝ отъ *Code pénal* отъ 1810 г.

По-нататъшното развитие на мѣстнитѣ нѣмски законодателства става подъ влиянието на баварския наказ. законъ отъ 1813. Разликата между *Mord* и *Tothschlag* се прави по момента на премедитацията,² която може да се установи или обективно отъ самия начинъ на

¹ Wachenfeld, о. с. стр. 71.

² Wachenfeld, *ibid.*; v. Liszt. *Tötung u. Lebensgefährdung* въ *Vergleichende Darstellung des deutschen u. ausländischen Strafrechts*, т. V стр. 39.

извършването или пъкъ може да се докаже от други обстоятелства и се разбира като едно обмислено схванато рѣшение.¹ Споредъ това Tothschlag има само тогава, когато отъ изпълнението или отъ другитѣ обстоятелства не слѣдва, че умъртвяването е било извършено съ обмислено рѣшение. Но това отрицателно опрѣдѣление не е било достатъчно за германското народно схващане на Tothschlag и за това въ редъ закони ние срѣщаме и положителни опрѣдѣления. Тѣ се правятъ по примѣра на Баварския Н. З. въ свѣзка съ душевното вълнение на дѣца — съ това, да ли умъртвяването е извършено въ силно разгнѣвено състояние.²

Прусия, въ проекта къмъ Н. З. отъ 1851 г. подъ влиянието на рейнскитѣ юристи, се връща къмъ френското схващане. Н. З. отъ 1851 (чл. 175 и 176) приема, че единичката разлика между Mord и Tothschlag трѣбва да бѣде въ сжществуването или не на обмислюването (Überlegung). Но това обмислюване трѣбва да се установи за момента на изпълнението, а не рѣшението, и слѣдователно прускиятъ Н. З. 1851 прокарва едно схващане, различно отъ френското.³ Този възгледъ още по-ясно се прокарва въ общо германския нак. законъ^{4,5} и става характеристиченъ за опрѣдѣлението на прѣдумишленността въ правата на народитѣ отъ германски произходъ.

То се срѣща въ наказателнитѣ закони на Швеция (14 § 1), Дания (гл. 186, 190), Норвегия (законътъ отъ 1842) 14 § 1 и 3.

Опрѣдѣлението на Code penal възприематъ почти буквално. Ромжния (чл. 226: „Omorul comis cu precugetare sau cu rândire se numesa asasinat“), Турция (§ 169), Египетъ (чл. 208), Япония (чл. 292), Монако (чл. 280, 296, 297). Белгия (чл. 394) и Люксембургъ (чл. 392) приематъ бѣлѣга на прѣдумишленността, безъ да го опрѣдѣлятъ изрично, но съ установено при приемането на закона тълкуване, че премедитацията означава reflexion и dessein antérieur. Много швейцарски кантони възприематъ сжщото разбиране (Аргау, Аппенцелъ, Базелъ, Бернъ, Женева, Люцернъ и др.). Сжщо тѣй и прѣдишнитѣ италиянски нак. закони — Сицилия (1804), Парма (1829), Сардиния (1838) и Тоскана (1853). Гърция (1833 г.) приема

¹ За доказателство могатъ да послужатъ Хесенския Н. З. [отъ 1841 г.] чл. 252; Саксонския отъ 1836 г. чл. 121; Баденския чл. 205 [отъ 1845 г.].

² Баварския Н. З. 1813 г. чл. 151. останалитѣ партикуларни законодателства до 1850 г. и Хамбургския Н. З. отъ 1869 г. — ср. v Liszt, ibid.

³ Ср. v. Liszt, о. с. стр. 40.

⁴ Чл. 211 R. St. G. B. гласи: „Wer vorsätzlich einen Menschen tötet, wird wenn er die tötung mit Ueberlegung ausgeführt hat, wegen Mordes mit dem Tode bestraft.“

⁵ Ср. подробната история на тоя § у Katzenstein, Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, XXIV стр. 5.

постановленията на баварския нак. законъ отъ 1813 (по-точно на проекта отъ 1827 год.). Сърбия (1860) се ръководи отъ пруската система отъ 1851 год. (чл. 155 и 156). По-нататъкъ приематъ прѣдумишленността въ френското ѝ значение Русия (1866 въ чл. 1454), Португалия (1886 г. art. 352: „A premeditação consiste no designio, formado ao *menos vinte e quatro* horas antes da acção de attentar contra a pessoa de um individuo determinado, ou mesmo d'aquelle que for achado ou encontrado“) и нѣкои южно-американски държави (Аргентина, Боливия и Парагвай¹).

Особно мѣсто заема унгарския Н. З., които въ чл. 278 изисква „vorherige Überlegung“ за състава на Mord. Него слѣдва проектътъ за кроатски Н. З. отъ 1879 г. чл. 252, 253. Нидерландскиятъ Н. Законъ (чл. 287) приема прѣдумишленността („met voorbedachten aede“), но прит ѣлкуването ѝ се е приело, че душевното състояние въ врѣме на изпълнението има рѣшаваще значение. За да има премедитация дѣецътъ трѣбва да е дѣйствувалъ хладнокрѣвно².

И тъй повечето законодателства прѣзъ XIX вѣкъ и голѣма часть отъ дѣйстващите сега прокарватъ разлика между отдѣлнитѣ видове убийство по бѣлѣга на прѣдумишленността, разбираана въ смисълъ на *préméditation* на *code pénal* или на *Überlegung* на Германския Нак. Законъ.

По-самостоятелно мѣсто заематъ южно-романскитѣ права — Испания, Италия³, южно-американскитѣ държави (Бразилия, Чили, Колумбия, Мексико, Екваторъ и Венецуела), които поставятъ прѣдумишленното убийство наредомъ съ другитѣ квалифицирани убийства. Самото понятие на прѣдумишленността въ Испания и Италианския кодексъ не се опрѣдѣля; въ литературата на тѣзи права се срѣщатъ, както и другадѣ, голѣми съмнѣния и противорѣчия⁴.

Свършено особно мѣсто заема англо-саксонското право: разликата между *murder* и *manslaughter* се прави по *malice aforethought* (*malitia excogitata*). Обаче *malice aforethought* не означава прѣдумишленность въ двойното ѝ значение — на прѣдварително обмислюване или размишление въ врѣмето на изпълнението на дѣяннието, но само злата воля изобщо (*pravus animus*), както се изказватъ нѣкои английски автори „a general malignity of heart“.

1 V. Liszt, l. c. отнася тука и чл. 247 Н. З., като се основава по всѣка вѣроятность върху опрѣдѣлението на от. н. законъ.

² Ср. Wacheufeld, o. c. стр. 208; v. Liszt, o. c. 45.

³ Португалия ние отнесохме на друго мѣсто по опрѣдѣлението на прѣдумишленността.

⁴ Ср. Прѣгледътъ у v. Liszt, o. c. стр. 47 и слѣд., по-късно ние ще се върнемъ къмъ тѣхъ.

Споредъ v. Liszt тоя бѣлѣгъ означава *dolus indirectus*, безгранично разшироченъ и за това напр. въ английското право се смѣта за *murder*, ако нѣкой стрѣля върху чуждъ пѣтелъ, но случайно убива нѣкое лице, което се намира на двора¹. До сега тая разлика, толкозъ архаична, се прокарва твърдо отъ сждебната практика. Прѣдставенитѣ по тая материя проекти не сж могли да станатъ законъ. Въ тѣхъ се прокарва тенденцията да се прави разлика между *murder in first degree* и *murder* отъ втора степенъ. Американското право, като се основава върху *common law*, е успѣло да прокара дѣлението на *murder* на степени. Първата степенъ се характеризира по *deliberation* и *premeditation* и слѣдов. се приближава къмъ френско-нѣмското схващане.

Отъ горното бързо изложение развитието на различнитѣ видове убийство и наредбитѣ въ модернитѣ законодателства по тоя въпросъ се вижда, че прѣдумишленостъта се приема отъ почти всички законодателства като бѣлѣгъ за различаване най-тежкия видъ убийство отъ другитѣ му видове. Опрѣдѣлението на прѣдумишленостъта се прави обикновено, както въ *code pénal*, споредъ врѣмето, въ което умисълътъ за убийство е билъ схванатъ („*dessein formé avant l'action*“) или се избира моментътъ на извършването за установяване на прѣдумишленостъта („*mit Überlegung ausgeführt*“). Нѣкои законодателства прѣдвигдатъ тѣзи два момента за характеристика на прѣдумишленостъта или вкупомъ или алтернативно. Прѣдумишленостъта служи да се прокара една качествена² разлика между видоветѣ на убийството, а не само да се опрѣдѣли мѣрката на наказанието въ прѣдѣлитѣ на единъ максимумъ и минимумъ. Между това въ по-новитѣ законодателства, а особно въ послѣднитѣ проекти на нак. закони, се забѣлѣзва тенденцията да се изостави тази разлика и да се потърсятъ други моменти за различаване въ убийството по-тежки и по-леки случаи. Италианскиятъ Н. З. и слѣдващитѣ го южно-американски права поставятъ прѣдумишленостъта между другитѣ квалифицирващи убийството обстоятелства; рускиятъ Н. З. отхвърля прѣдумишленостъта, сжщото се забѣлѣзва и въ швейцарския проектъ³.

Много по-голъмъ интересъ прѣдставя за насъ схващането на прѣдумишленостъта въ нашето законодателство. Лишена въ течение на 5 вѣка отъ национално право, България не можеше да си изработи веднага слѣдъ освобождението едно законодателство

¹ Stephen. A digest of criminal law, 6 изд. 1904 год., art. 244, Wachenfeld, о. f. стр. 213 и слѣдов. v. Liszt, о. с. стр. 30 и слѣд. и цитиранигѣ тамъ.

² v. Liszt, о. с. § 9 стр. 60.

³ Ibid. 61.

основано върху националния ѝ духъ и културното ѝ развитие. Отоманскиятъ Наказателенъ Законникъ се остави въ дѣйствиe, макаръ въ прѣдѣлитъ на Турската империя той и да е ималъ до тогава само привидно прилагане. Резултатъ на изкусната политика на турскитѣ държавници отъ втората половина на XIX вѣкъ, да се удовлетвори за очи исканията на европейскитѣ държави, а въ сжщностъ да не се приематъ никакви измѣнения въ наслѣденитѣ навици по управлението и уреждането на държавата, Отоманскиятъ наказателенъ законникъ е една незглобена вжтрѣшно смѣсь между постановленията на Code pénal и нормитѣ на шериятското право. По прѣдмета, който ни интересува, О. Н. З. приема постановленията на Code pénal, като прокарва сжщата разлика между умишленото и прѣдумишленото убийство. Въ чл. 169 се дава едно законно опрѣдѣление на прѣдумишеностъта, като прѣдварително схванато намѣрение (*dessein formé avant l'action*). Въ противоположностъ на прѣдумишленото убийство е поставено умишленото убийство, което въ 174 О. Н. З. се опрѣдѣля чисто отрицателно, като убийство извършено безъ прѣдумишление. Но тъй като О. Н. З. знае още убийство по непрѣдпазливостъ и случайно лишение отъ животъ, за прилагането на чл. 174 не е достатъчно да се установи, че убийството е извършено непрѣдумишлено, но се изисква да се докаже положително, че то е извършено умишлено. Отъ това се вижда, че О. Н. З., като приема прѣдумишеностъта отъ френското право, различаването на видоветѣ лишение отъ животъ прави самостоятелно. Централно мѣсто заема не умишленото, но прѣдумишленото убийство. Прѣдумишеностъта не се смѣта, като утекчаващъ убийството моментъ, но отсжтствието ѝ като моментъ, който привилегира убийството. Съ тѣзи постановления О. Н. З. търси да се постави въ съгласие съ правото на Шериата¹.

¹ Мохамеданското право, както е изложено въ Мюлтака-ал-абхюръ, обръща особно внимание върху намѣрението на дѣеца. Както посочва Savvas-Pacha — *Étude sur la théorie du droit musulman* 1898 г. т. II стр. 475 — тоя начинъ на схващане се опира върху думитѣ на законодателя: „ли-кюлюл-л-емрин манева“ — всикитѣ дѣйствия споредъ намѣренията (опрѣдѣлената цѣль) и „инне мея емалу бил ният“ — безъ друго дѣйствието се цѣнятъ споредъ рѣшенията! Въ свръзка съ това лишенieto отъ животъ се раздѣля на прѣдумишлено, непрѣдумишлено и неумишлено. Прѣдумишленото убийство (катл-амд) е това, което е причинено съ огнестрѣлно оржие или хладно остро оржие (споредъ v. Berg прѣдумишеностъта се заключава въ намѣрението да се посѣгне върху живота на другиго съ оржие или орджие, което при даденитѣ обстоятелства може да причини смъртъ). Вториятъ видъ лишение отъ животъ е убийство прилично на прѣдумишленото (катл-тебих-амд), извършено съ едно подобие на прѣдумишеностъ. Къмъ него спада причиняване смъртъ при нападение върху другиго, но безъ намѣрение да се посегне върху него, напр. причинено съ тояга или другог тжпо орджие. Третиятъ видъ — хатаен-катл — е непрѣдумишлено убийство или убийство по погрѣшка; грѣшката бива два вида: една въ дѣйствието и друга въ обекта (*error in objecto*). Четвъртиятъ видъ — хата-меджрасана-джарикатл т. е. убийство, извършено безъ злонамѣрена цѣль и безъ да е било насочено

Прилагането на О. Н. З. въ България започва съ колебания. За тълкуването му получи значение единъ фактъ, който можеше да бжде лесно отстраненъ, стига министерството на правосъдието да бѣ се загрижило да достави на българскитѣ сѣдилища единъ официаленъ текстъ на закона. Отоманскитѣ Н. З. е редактиранъ на единъ чуждъ езикъ и въ България той е билъ прилаганъ само въ прѣводъ. При това наредомъ съ официалния прѣводъ на Aristarchy-bey, нашитѣ сѣдилища сж прилагали и други прѣводи на От. Н. З. А пъкъ отъ сравнението на тѣзи прѣводи се вижда, че тъкмо чл. 160 различно се излага. Френскитѣ прѣводъ на Aristarchy-bey отъ 1874 г. формулува чл. 159 така: *L'homicide avec préméditation résulte du dessein formé avant l'action d'attenter à la vie d'un individu.* Сжщо тѣй се изказва прѣводътъ на Markridès отъ 1883 г. и английскитѣ прѣводъ на Walpole: „Homicide with premeditation is where a resolve against the life of a person is made before the act is committed“. Сжщиятъ смисль има и прѣводътъ на Чорапчиевъ отъ 1867: нарочно убийство е, ако нѣкой прѣди да се свърши дѣлото на убийството билъ си го наумилъ и прѣдположилъ да го направи“. Чл. 174 въ прѣвода на сжщия гласи: „Ако нѣкой безъ да си ще убие нѣкого, туря се и пр.“. По-новитѣ български прѣводи: тоя на Перець и Гешова и на Арнаудова внасятъ други подробности въ чл. 169. Споредъ Перець и Гешовъ: „Прѣдумишленно убийство ще рече, когато нѣкой прѣди да извърши убийството го е размислилъ и рѣшилъ“. Споредъ Арнаудовъ отъ 1886 г. „Прѣдумишленно или обдумано челоуѣкоубийство се казва, когато нѣкой прѣди да извърши убийството, го е обмислилъ и рѣшилъ“.

Първата група прѣводи разбира прѣдумишленността като намѣрение (resp. рѣшение) да се посѣгне върху живота на друго лице, схванато прѣди осжществяването му, и въ това отношение вѣрно прѣдава опрѣдѣлението на code pénal. Втората група стѣснява опрѣдѣлението на Code pénal, като приема, че за прѣдумишленността е необходимо размишлението, обмислюването. Изисква се, щото дѣецътъ да е размислилъ убийството и тогава да се е

какво и да е дѣйствиє срѣщу жертвата отъ страна на убиеца, напр. нѣкой пада отъ високо върху друго и причинява съ това смъртъта му. Най-сетѣ Шераата познава и т. нар. „те себибен катл — причинено умъртвяване, напр. нѣкой, безъ да има право да копає трапъ на публично мѣсто, изкопава такъвъ и въ него пада нѣкой и се убива.“

За по-подробното изложение на мохамеданското право ние изпращаме къмъ ученото съчинение на van den Berg: *De Beginselen het Mohammedaansche Recht* 1883 и изложението му въ сборника на v. Liszt *La législation pénale comparée* T. I p. 600 и слѣд. Горнитѣ бѣлѣжки се подкрѣпятъ и отъ прѣвода на г. А. Христовъ, адвокатъ въ Солунъ, направенъ отъ съчинението Халисъ-Егревъ, по наша молба. На това мѣсто му изказваме искрената си благодарность.

рѣшилъ къмъ извършването му. Прѣдумишленостъта не се опрѣдѣля само формално, но трѣбва да се установи, че има и опрѣдѣлено съдържание — размишление върху убийството. По тоя начинъ О. Н. З., отъ който започва у насъ развитието на понятието на прѣдумишленостъта, отъ самото начало съ съществуването на разни прѣводи дава основа за различни опрѣдѣления. Първитѣ български сѣдилища бѣха призовани да прилагатъ не само едно чуждо право, но често пѣти да установяватъ самия текстъ на закона по източници малко достѣпни, а по нѣкой пѣтъ съвсѣмъ недостѣпни за тѣхъ. Дори много по-късно, когато дѣйствието на О. Н. З. приближаваше къмъ своя край, много малко сѣдилища разполагаха съ френския текстъ на О. Н. З.¹ До извѣстна степенъ може да се сѣди за това и по рѣшенията на Върховния Касационенъ Сѣдъ, за жалость извънредно кратки тъкмо прѣзъ този толкова важенъ периодъ на неговата дѣйностъ. Отъ всичкитѣ почти рѣшения на В. К. С. се вижда, че разликата между прѣдумишлено и умишлено убийство е неясна за инстанциитѣ по същество. Тѣй, по едно дѣло първата инстанция е намѣрила, че убийството е станало „неумишленно, но вполнѣ съзнателно“ (В. К. С., Рѣш. № 28/84). Нѣщо повече. До колкото може да се заключи отъ материалитѣ, събрани въ касационнитѣ рѣшения, установяването на виновностъта се смѣта за въпросъ отъ второстепенна важностъ, субективната страна на прѣстѣпното дѣяние не се схваща и сѣдилищата иматъ тенденция да вмѣняватъ резултата направо, слѣд. приематъ т. н. обективна отговорностъ.

При таквояъ незавидно положение на сѣдебната практика, толкова по-голѣмо значение трѣбваше да получи дѣйностъта на В. К. С., създаденъ именно „да наблюдава за точното изпълнение на закона, и еднаквото му приспособяване отъ всичкитѣ сѣдилища на Княжеството“. Задачата, която В. К. С. трѣбваше да разрѣши, не бѣше лека: той трѣбваше да постави основитѣ, върху които да се съгради едно стройно здание на българското правосѣдие, да установи началата на правилното тълкуване законитѣ, съ своята дѣйностъ да хвърля свѣтлина и до най-затѣнтенитѣ и забравени сѣдебни мѣста и лица, като ги въодушевява къмъ справедливостъ и самоотвърженостъ. Сполучливиятъ изборъ на единъ опитенъ юристъ и справедливъ сѣдия за пръвъ прѣдсѣдателъ на В. К. С. спомогна въ значителна степенъ да се издигне отъ самото начало висшето ни сѣдебно учрѣждение на подобаващата височина.

¹ Тѣй, въ Соф. Окр. Сѣдъ прѣзъ 1895 год. нѣмаше френски текстъ. На разположение на сѣдинитѣ се намираше единъ екземпляръ отъ прѣвода на Перець и Гешовъ.

По интересувания ни въпросъ ние намираме нѣколко рѣшения отъ принципиялно значение, въ които В. К. С. дава своето теоретическо схващане на разликата между прѣдумишленото и умишленото убийство. При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ първитѣ си рѣшения (№ 8/82, 82/82, 97/83, 28/84, 229/84) В. К. С. не посочва отъ кой прѣводъ той се ползува, но по даденитѣ тълкувания трѣбва да заключимъ, че е ималъ прѣдъ очи официалния френски текстъ. Въ рѣшението си № 425/89 по прочутото дубнишко дѣло, В. К. С. вече полага за основа на тълкуването си прѣводътъ на Перець и Гешевъ и споредъ това измѣнява незабѣлѣзано схващането на прѣдумишеностъта, по сравнение съ онова, което е прокарано въ по-първитѣ рѣшения.

Споредъ първитѣ рѣшения сѣщината на прѣдумишеностъта се заключава въ чисто формалния моментъ на прѣдварително рѣшение за извършване на посѣгането върху животътъ на опредѣлено лице. „Чл. 170 отъ О. Н. З., казва В. К. С., прѣдвизжда чело-вѣкоубийство *прѣдначъртано*, прѣдумишлено, сирѣчь такова, което прѣди да се извърши, е намислено и рѣшено отъ дѣйцитѣ“ (Р. № 8 отъ 16.I.1882). Слѣдов. прѣдумишеностъта се характеризира по *прѣдварителното рѣшение* къмъ убийството, по *прѣдначъртанието*, убийството е намислено и рѣшено прѣди да бѣде извършено, съ други думи тя е *dessein formé avant l'action*. Още по-подробно се изказва В. К. С. въ Р. № 82 отъ 16.X.1882 год.

„Прѣдумишление, прѣдначъртание, състои въ това, че злодѣецътъ прѣди да извърши убийството, го е намислилъ и нагласилъ; неговото прѣстѣпно намѣрение се изразява въ това, че той *прѣдварително*, прѣди да пристѣпи къмъ самото убийство, извършва нѣкои дѣйствия, които явно показватъ приготвление за да се извърши отъ него чело-вѣко-убийството, напр. кулуване оржжия, отрова и на други срдства“. Всичката тежина при установяване прѣдумишеностъта се прѣнася върху *прѣдначъртанието*, прѣдначъртанието и прѣдумишеностъта се употрѣбаватъ дори като синоними. Достатъчно е да се установи, че планътъ за извършване убийството е билъ съставенъ прѣди да се извърши самото прѣстѣпление, че дѣецътъ го е намислилъ и рѣшилъ по-рано, като го е проявилъ чрѣзъ набавяне срдства или други подготвителни дѣйствия, за да приемемъ, че извършеното отъ него убийство е прѣдумишлено. Огъ това слѣдва, че душевното състояние на дѣца въ момента на схващане рѣшението не влияе за приемането или отхвърлянето на прѣдумишеностъта. Безразлично е дали прѣстѣпниятъ умисълъ е билъ схванатъ въ афектъ, дали подготвителнитѣ дѣйствия, отъ които ние заключаваме за прѣдначър-

танието сж били прѣдприети въ крайно развълнувано състояние, дали прѣстѣпното дѣяние е било извършено въ моментъ на силно душевно вълнение. За приемане прѣдумишленостъта достатъчно е да се установи, че убийството е било намислено и рѣшено прѣди извършването, че то е било прѣдначѣртано. Такъвъ трѣбва да бжде изводътъ отъ изложеното схващане на прѣдумишленостъта, и на практика сѣдилищата дѣйствително сж се задоволявали съ установяване само тоя чисто формаленъ моментъ¹. Въ сжщото рѣшение, обаче, В. К. С., като установява горнето тълкуване, като че ли се бои да тегли всичкитѣ послѣдици отъ него и като че ли иска да даде едно значение на прѣдначѣртанието, което то не винаги притежава, а въ цѣлъ редъ прѣстѣпления — напр. убийство по страсть — никога нѣма. „Това прѣдначѣртаване, казва В. К. С., отдава на дѣяннето, *тъй хладнокрѣвно обмислено малко-много врѣме* прѣди да се извърши то, една по-висока степенъ отъ прѣстѣпностъ“. Заключениеето на В. К. С. изложено въ тоя пассажъ никакъ не отговаря на поставената по-рано премиса. Отъ това, че дѣецътъ е предприемалъ подготовителни дѣйствия, събиралъ и се е набавялъ съ срѣдства за извършване на намисленото убийство, никакъ не слѣдва, че самото дѣяние е било „хладнокрѣвно обмислено“. Фактитѣ отъ дѣйствителния животъ опровергаватъ това прѣдположение на В. К. С., при всичко, че въ много случаи прѣдначѣртанието се срѣща съ хладнокрѣвно обмислюване. Щомъ хладнокрѣвното обмислюване не се срѣща винаги при приготвенето къмъ убийство, слѣдва, че В. К. С. би трѣбвало по-подробно да се спре върху въпроса за душевното състояние на дѣеца въ врѣме на схващане рѣшението и образуване плана на намисленото прѣстѣпление, за да се схване по-ясно онова, което е искалъ той да каже. Ние можемъ да схванемъ и другояче въпросния пассажъ, като изоставимъ отъ прѣдложението частицата „тъй“. Тогава ние би трѣбвало да прѣдположимъ, че В. К. С. иска, щото прѣдначѣртанието да бжде обмислено, планътъ да бжде хладнокрѣвно съставенъ. Съ това въ понятието на прѣдумишленостъта би се отсѣнилъ моментътъ на хладнокрѣвното обмислюване, то би получило повече дълбочина и вжтрѣшна послѣдователностъ, при всичко че, споредъ В. К. С., само прѣдначѣртанието или планътъ на убийството би трѣбвало да бжде хладнокрѣвно обмисленъ, а не и мотивитѣ за и противъ извършването. Но това послѣдното обяснение не може да се приеме, не само затова, че

¹ Ср. напр. случаятъ, описанъ въ „Законовѣдецъ“ 1880 Пловдивъ, стр. 274, макаръ и да не се отнася до тогавашна България.

прѣдложението е така редактирано, че не го допуска, но още и за това, че самиятъ пасажъ има само инцидентно значение безъ да измѣнява въ що-годѣ даденото по-рано тълкуване. Слѣдователно В. К. С. приема онова тълкуване на чл. 169, което отговаря на френския прѣводъ и на Code Pénal. Въ сжщото ни убѣждаватъ още и обясненията дадени отъ В. К. С. въ Р. № 19.IX.1883 год. „Споредъ О. Н. З. убийствата биватъ прѣдумишленни, непрѣдумишленни, случайни или неосторожни; въ първитѣ два случая прѣстѣпността или злодѣянieto се заключава въ направлението на прѣстѣпната воля: дѣецътъ при извършването на външнитѣ дѣйствия, отъ които е станало смъртъ, ималъ неоспоримо и опрѣдѣлено намѣрение, цѣлъ да лиши или, въобще насилствувания отъ живота, да го затрие. Думата непрѣдумишленно съдържа въ себе си прѣстѣпното намѣрение за убийство, като показва, че то е станало или става безъ дѣецътъ да го е намислилъ и нагласилъ прѣдварително“. И въ тоя случай В. К. С. съглежда разликата между прѣдумишлено и умишлено убийство въ това, че първото е прѣдварително намислено и нагласено или, ако употрѣбяваме терминологията на В. К. С., че то е прѣдварително прѣдначъртано. Слѣдователно за да се приеме убийството за прѣдумишлено, трѣбва да се установи, че то е: а) прѣдварително, в) намислено и нагласено т. е. прѣдначъртано. Първиятъ елементъ В. К. С. не е опрѣдѣлилъ по-точно, това е: моментътъ прѣди извършването, както казва, В. К. С. — малко или много врѣме прѣди извършването. Изисква се въ всѣкой случай, щото между схващането на прѣстѣпното намѣрение и неговото изпълнение да прѣмине извѣстенъ срокъ врѣме, който не може да се опрѣдѣли точно, но който трѣбва да допуска възможность за прѣдначъртание. Съ други думи, прѣдварителността ще се опрѣдѣля въ всѣки конкретенъ случай споредъ онова врѣме, въ което прѣстѣплението е могло да бжде прѣдначъртано, нагласено прѣди да се почне осществяването му. Както казва В. К. С., това врѣме може да бжде малко или много — всичко зависи отъ характера на прѣстѣплението и конкретната обстановка, при която то се схваща и осществява, но въ всѣкой случай то е прѣди извършването на прѣстѣпното дѣяние. Второто условие на прѣдумишленостъта, е щото убийството да бжде прѣдварително намислено и нагласено т. е. прѣдначъртано, т. е. трѣбва да се схване прѣстѣпно намѣрение и установи пжтътъ, начинътъ на неговото осществяване. Това „прѣдначъртание“ още повече зависи отъ конкретния случай и практически повечето се свежда къмъ обикновеното намислюване, намѣрение. Прѣдприемането на разни подготовителни дѣйствия, набавянето на

разни срѣдства, е единъ вѣншенъ бѣлѣгъ за установяване на прѣстѣпното рѣшение и слѣдов. значението на второто условие е въ момента на рѣшението.

По тоя начинъ В. К. С. бѣ първоначално установилъ понятieto на прѣдумишленостъта. Между 1884 и 1890 ние не срѣщаме вече касационно рѣшение, което да се занимава съ тоя въпросъ, — отъ което можемъ да заключимъ, че сѣдилищата бѣха усвоили установеното отъ В. К. С. тълкуване и слѣдов. не се е давало поводъ за оплакване. Отъ друга страна и дѣлата по убийство, гледани съ участието на сѣдебни заседатели, не сѣ достигали до касационната инстанция, толкова повече, че В. К. С. захваща да прокарва възгледътъ, какво рѣшаването въпросътъ за умишленостъта и прѣдумишленостъта зависи отъ разгледването обстоятелството по сѣщество“.

Едвамъ въ 1890 г. В. К. С. биде сезиранъ съ установяването разликата между прѣдумишлено и умишлено убийство и тоя пътъ той изказа единъ възгледъ, сѣществено различенъ отъ поддържания въ посоченитѣ рѣшения, подробно мотивиранъ, види се, поради голѣмото значение на самото разгледвано дѣло въ нашия политически животъ. Споредъ това рѣшение № 54/90 г. „за да се признае извѣстно чловѣкоубийство за прѣдумишлено, необходимо е да се констатира, че у убиецътъ, прѣди той още да е пристѣпилъ къмъ извършването на самото убийство, свободно се е породилъ умисълъ за чловѣкоубийство т. е. че се е сформирало у него свободно, а не подъ влиянието на нѣкой аффектъ или вълнение душевно, намѣрение и рѣшение да извърши извѣстно чловѣкоубийство, като е проявилъ дори тоя свой прѣдварителенъ умисълъ въ извѣстни вѣншни подготвителни дѣйствия, насочени къмъ извършване на убийството, а слѣдъ това вече подиръ извѣстенъ интервалъ врѣме, убиецътъ хладнокрѣвно да е пристѣпилъ къмъ извършването на чловѣкоубийството и да извърши така обмисления свой прѣстѣпенъ планъ т. е. да е извършилъ самото убийство. Особната тежестъ на прѣдумишлението за убица, която О. Н. З. му присвоява, се заключава именно въ това, че убиецътъ не въ нѣкое развълнувано душевно състояние и внезапно е рѣшилъ и извършилъ убийството, а въ течение на извѣстно врѣме свободно и спокойно го е обмислювалъ и рѣшилъ, което свидѣтельствува за високата степенъ на неговата зла и прѣстѣпна воля. За прилаганieto на чл. 169 и 170 О. Н. З. слѣдователно трѣбва да бѣде констатирано не само извършването на убийството, но още и това, че убиецътъ, прѣди да го е извършилъ, свободно и спокойно го е намислилъ, прѣдначѣрталъ и рѣшилъ да го извърши . . .“ „Апела-

тивният Сждъ установява, че обвиняемитѣ разярени сж нападнали X, Y, Z и сж ги убили, но въ такова едно дѣяние, което е извършено въ *състояние на вълнение*, безъ прѣдварително да е обмислено и рѣшено, не се съдържатъ елементитѣ на дѣянieto, прѣдвидени въ чл. 169 и 170 О. Н. З.“ Текстътъ който В. К. С. поставя за основа на своето тълкуване е взетъ отъ прѣвода на Перець и Гешевъ.

При всичко, че и това тълкуване на В. К. С. не е послѣдователно прокарано, то прѣдставлява значителенъ прогресъ по сравнение съ онова, което срѣщаме въ първитѣ рѣшения. За пръвъ пжтъ, и както ще видимъ по-послѣ за послѣденъ, В. К. С. отсѣнява психологическото значение на прѣдумишлеността, и ѝ дава едно точно ограничено съдържание. Споредъ това тълкуване, ние трѣбва да установимъ слѣднето за да приемемъ прѣдумишлеността: 1) *Спокойно и свободно* сформироване на намѣрението и рѣшението да се извърши убийство; 2) изминаване извѣстенъ интервалъ време и 3) *хладнокрѣвно* пристѣпване къмъ извършване на намисленото убийство. Слѣдователно прѣдумишленото убийство не е само прѣдварително намисленото и нагласено убийство. За да приемемъ прѣдумишленостъ изисква се не само, щото намислюването и обмислюването да стане свободно и спокойно, но и хладнокрѣвно да се пристѣпи къмъ неговото изпълнение. Убийството трѣбва да бжде спокойно и свободно обмислено. Афектътъ или душевното вълнение, както изрично споменава В. К. С., изключаватъ свободата и спокойствието, а слѣдователно и прѣдумишлеността. Само *хладнокрѣвното* обмислюване може да образува прѣдумишлеността. Но върху какво трѣбва да се простира това хладнокрѣвно обмислюване? Отъ изучаваното рѣшение на В. К. С. не може да се заключи съ ясностъ какво трѣбва да обмислюва въ хладнокрѣвно състояние бждещиятъ прѣдумишленъ убиець. В. К. С. като че ли не е ималъ съставено мнѣние по тоя въпросъ и за това е далъ три възможни тълкувания по тоя въпросъ. Прѣди всичко В. К. С. казва, че *намѣрението и рѣшението* трѣбва да бждатъ свободно сформирани. Дѣецътъ трѣбва хладнокрѣвно да схване намѣрението и хладнокрѣвно да рѣши прѣдприемането на убийство. Достатъчно е въ тоя случай умисълътъ да бжде схванатъ хладнокрѣвно; стадията на рѣшаването да мине свободно, безъ афектъ или душевно вълнение, борбата между отдѣлнитѣ душевни фактори да стане спокойно и по такъвъ начинъ въ рѣшението да се прояви цѣлата индивидуалностъ на прѣстѣпника. Споредъ това схващане слѣдов. умисълътъ трѣбва да бжде схванатъ хладнокрѣвно, „като бжде дори проявенъ тоя *прѣдварителенъ* умисълъ

въ извѣстни външни подготовителни дѣйствия, насочени къмъ извършване на убийството“. Второто схващане ние намираме въ мнѣнието на В. К. С., че прѣдумишлеността свидѣтельствува за по-голѣмата степенъ на злата и прѣстѣпна воля, понеже дѣецътъ въ течение на извѣстно врѣме „спокойно и свободно го е *обмислювалъ* и рѣшилъ“. Думата „обмислюване“ е по-широка отъ намѣрение и съдържа въ себе си създаване на едно ясно прѣдставление върху обстоятелства, които лежатъ извънъ умисъла, върху мотивитъ на прѣстѣпното дѣяние, върху социалното му значение, неговото противорѣчие съ установенитъ въ обществото етични обязанности. Обмислюването може да се отнася и до плана на убийството, до събиране на срѣдства, прѣмахване спънки, намиране на сговорници. Така щото и В. К. С. би трѣбвало по-ясно да се произнесе какво значение той дава на това понятие. Най-сетнѣ на края В. К. С. като че ли иска да обгърне и двѣтъ първи схващания, като казва, че за „прилагането на чл. 169 и 170 О. Н. З. се изисква да бжде установено не само извършването на убийството, но още и това, че убиецътъ прѣди да го извършилъ, свободно и спокойно го е намислилъ, *прѣдначерталъ* и рѣшилъ“. Убийството, по таквъ начинъ, за да бжде прѣдумишлено, не само че трѣбва да е хладнокрѣвно намислено и рѣшено, но и хладнокрѣвно *прѣдначертано*. Прѣдначертанието не означава друго, освѣнъ съставяне на планъ. Тая неясность въ схващането съдържа нието на хладнокрѣвното размишление (рѣшение) прѣди извършването на убийството не е могла да не води къмъ нежелателни резултати въ практиката на първоначалнитъ сѣдилища. Всѣко отдѣлно сѣдилище е могло да даде едно или друго съдържа нието на поставения за прѣдумишлеността въпросъ и въ дѣйствителность ние срѣщаме най-голѣмо разнообразие въ поставянитъ на сѣдебнитъ заседатели въпроси.

Наредомъ съ хладнокрѣвното рѣшение, В. К. С. иска за признаване прѣдумишлеността *хладнокрѣвно* пристѣпване къмъ изпълнението. Наистина това условие се споменава само инцидентно въ мотивитъ на рѣшението, но въ заключителната часть В. К. С. именно поради това, че убийството е било извършено въ състояние на вълнение приема, че то е непрѣдумишлено и слѣдов. му придава конститутивно значение. Ала и тукъ В. К. С. не е сполучилъ да се освободи отъ неясность въ схващането, защото говори, че такова дѣяние, което е извършено въ състояние на вълнение, *безъ прѣдварително да е обмислено и рѣшено*, не съдържа элементитъ на прѣдумишлено убийство. Като че ли вълнението, афектътъ при изпълнението на дѣянието изключават

прѣдварителния умисъл, прѣдварителното обмислюване и рѣшение! Тѣкмо при едно голѣмо число прѣдумишлени убийства, тогава когато дѣецътъ за пръвъ пѣтъ привежда въ изпълнение единъ прѣстѣпенъ умисъл, ние сме въ състояние да констатираме извѣстно душевно вълнение, по нѣкой пѣтъ и афектъ. Тѣй че и В. К. С. би трѣбвало именно да се произнесе да ли *при констатирано прѣдварително* обмислюване и рѣшение, вълнението въ моментътъ на изпълнението изключавя прѣдумишленостъта или не. Ние при все това приемаме, че В. К. С. така схваща прѣдумишленостъта т. е. че вълнението въ момента на изпълнението изключавя прѣдумишленостъта и тогава, когато убийството е било по-рано намислено и рѣшено. При разрѣшаването на въпроса за хладнокръвието при изпълнението, поражда се съмнѣние за момента, въ който това хладнокръвие трѣбва да бѣде установено. В. К. С. говори за хладнокръвно „*пристѣпване*“ къмъ извършване на човѣкоубийството, но по-нататкъ, както видѣхме, употребява израза „едно дѣяние, което е *извършено*“ въ състояние на вълнение. И въ тоя случай В. К. С. не опрѣдѣля строго, колко врѣме трѣбва да трае хладнокръвието при изпълнението на прѣстѣпното дѣяние : достатъчно ли е убийството да бѣде започнато хладнокръвно, или пѣкъ се изисква и да бѣде довършено съ хладнокръвие ?

Между свободното и спокойно обмислюване и рѣшение и хладнокръвното пристѣпване къмъ изпълнение трѣбва да прѣмине извѣстенъ интервалъ врѣме. По-точно тоя интервалъ не се опрѣдѣля отъ В. К. С. и слѣдов. ще трѣбва да се установи различно въ свръзка съ конкретния случай. Общата характеристика на това врѣме между рѣшението и изпълнението сжщо тѣй не е дадена отъ В. К. С., но ние можемъ да го опрѣдѣлимъ по крайнитѣ му моменти. Понеже както рѣшението, така и началото на или самото изпълнение трѣбва да бждатъ хладнокръвни, спокойни и свободни, то и интервалътъ между тѣхъ трѣбва да бѣде такъвъ, щото да дава възможность за едно душевно спокойствие, за едно хладнокръвно състояние. Тѣй че, ако слѣдъ хладнокръвното рѣшение и прѣди изпълнението дѣецътъ падне въ душевно вълнение, трѣбва да има достатъчно врѣме да се успокои съвършено, за да може и хладнокръвно да започне изпълнението. Хладнокръвието при рѣшението и спокойното изпълнение трѣбва да бждатъ свързани, второто да слѣдва първото и душевното вълнение не трѣбва да бѣде отъ такъвъ характеръ и продължителность, щото да прѣмахва съвършено хладнокръвно взетото рѣшение. Ако послѣдващето вълнение унищожавя възможностьта за едно хладнокръвно обмис-

люване, то и самото по-рано взето рѣшение нѣма да има това значение, което му се дава при установяване прѣдумишленостѣта. Отъ друга страна при хипотезата на едно равномерно, спокойно душевно състояние, интервалътъ между схващането умисль и изпълнението трѣбва да бжде достатъченъ за обмислюване на намѣрваното убийство. Споредъ конкретната обстановка, тежината на извършеното убийство, срѣдствата употребени за тая цѣль и т. н., ние можемъ да установимъ приблизително онова врѣме, което трѣбва да се смѣта достатъчно за да приемемъ, че дѣянieto е извършено съ прѣдумишленостъ. Въ това отношение В. К. С. прѣдоставя съ право на инстанцията по сжщество да установи, дали въ конкретния случай врѣмето е било достатъчно за приемане прѣдумишленостѣта или не.

Такива сж элементитѣ на прѣдумишленостѣта споредъ интересуващето ни тълкуване на В. К. С. Несъмнѣнно В. К. С. ни дава едно заблѣжително тълкуване, не свободно отъ неясности и неточности, но въ всѣкой случай тълкуване, което изтъква истинския психологически характеръ на прѣдумишленостѣта. Прѣдумишленостѣта се състои, споредъ него, въ *хладнокрѣвното* обмислюване, рѣшение и изпълнение на убийството. Особно важно е за насъ това категорично искание на *хладнокрѣвие*, спокойно и свободно обмислюване въ момента на рѣшението. Сжщо тъй голѣмо значение има и условието, щото при изпълнението дѣецътъ трѣбва да бжде спокоенъ, хладнокрѣвенъ.

Между 1890 и 1896 г. ние не срѣщаме какво и да е блѣжито тълкуване на чл. 169 и 170 О. Н. З.. На практика, до колкото това можемъ да заключимъ отъ собствени наблюдения въ двѣ окръжни сждилища, въпросътъ за прѣдумишленостѣта се е разрешавалъ обикновено въ смисль на първото тълкуване на В. К. С. Съдържанието на второто тълкуване не е било схванато отъ нашитѣ сждилища и не сполучи да стане изходенъ моментъ на едно подълбоко схващане на прѣдумишленостѣта. Дори и самиятъ В. К. С. по нѣкой пжтъ се връща къмъ първото си тълкуване.

Послѣдното рѣшение на В. К. С., което се занимава съ тълкуването на чл. 169 О. Н. З. е издадено на 16 Октомврий 1896, слѣдъ влизането на дѣйствиющия Н. З. въ сила. Прѣдумишленостѣта се разбира и въ това рѣшение, като обмислено отъ по-напрѣдъ намѣрение и прѣдначѣртание. „Убийството не е било извършено въ дадения случай моментално или въ афектирано състояние, а съ обмислено отъ по-напрѣдъ намѣрение и прѣдначѣртание“. (Р. № 105 (262) 1896/І У. О.). Това тълкуване прокарва онова схващане, което ние подробно изучихме въ рѣшението 59/90.

Отъ горното изучаване практиката на В. К. С. ние можемъ съ пълно право да твърдимъ, че прѣди влизането на новия Наказ. Законъ въ сила прѣдумишленостъта у насъ не се е схващала еднообразно, макаръ тя и да е била опрѣдѣлена въ самия законъ. Толкозъ по-голѣмо внимание и грижливостъ въ тоя въпросъ се налагаше при изработването на новия Наказ. Законъ, рѣшено отъ самото начало на нашето самостоятелно сществуване.

Съ поемането М-ството на Правосъдието отъ покойния Д-ръ К. Стоиловъ, образованъ юристъ и опитенъ държавенъ мжжъ, идеята за новъ наказ. законъ получи практическо осществяване. Въмѣсто една частична реформа, едно подобрѣние въ постановленията на О. Н. З., прѣдприе се създаването на самостоятеленъ наказ. законъ, съ огледъ къмъ най-новитѣ наредби на другитѣ държави въ областъта на наказателното законодателство. Прѣзъ 1887 г. Министерството на Правосъдието покани тогавашния прокуроръ при Русенския Апелативенъ сждъ Дяковичъ да изработи единъ прѣдварителенъ проектъ за Наказ. Законъ. Въ началото на 1888 год., този проектъ, работенъ подъ личното ръководство на Д-ръ К. Стоиловъ, биде прѣдставенъ, като основа за новъ Наказ. Законъ, на една избрана за тая цѣль комисия. По интересувания ни въпросъ проектътъ на Дяковича възприемаше една система, коренно противоположни на прокараната въ О. Н. З. Лишението отъ животъ се дѣли на умишлено убийство, убийство въ афектъ и квалифицирано убийство. Прѣдумишленото убийство не се споменава и, ако не спада въ квалифицираното убийство, отнася се къмъ умишленото убийство — чл. 221 (този § гласи „който усмърти друго, подлежи за уморство на строгъ тъмниченъ затворъ не помалко отъ 10 години“). При разглеждането тоя § отъ комисията, повдигна се въпросъ и за прѣдумишленостъта, като моментъ, който лесно опрѣдѣля тежината на убийството. Изказа се мнѣние, че е желателно да се остави прѣдумишленото убийство и въ новия наказ. законъ, тъй като нашитѣ сдилища били вече навикнали да прилагатъ прѣдумишленостъта.

Дяковичъ не се съгласи съ това и се опита да защити отхвърлянето на тоя психологически бѣлѣгъ за различаване на най-тежкия видъ убийство отъ другитѣ по-леки. Споредъ него прѣдумишленостъта изобщо не може да се установи и нѣма такова значение, щото отъ нейното приемане или неприемане да зависи прилагането на най-тежкото наказание. Очевидно Дяковичъ се е водилъ при това отъ мотивитѣ къмъ проекта на руското уголовно уложение, които категорично се произнасяха срѣщу приемането на прѣдумишленостъта, като законно установенъ единичкъкъ бѣлѣгъ на прѣ-

думишленото убийство и отъ гдѣто е взета цѣлата глава за лишението отъ животъ. Но тъй като въ комисията се подържаше и противното мнѣние — за цѣлесъобразността на въвеждането на прѣдумишленото убийство въ нак. законъ, то прѣдсѣдателътъ остави разрѣшението на този въпросъ до разглеждането общата частъ на проекта¹. Обаче отъ протоколитѣ на комисията водени до послѣднитѣ ѝ двѣ заседания, ние не можахме да установимъ дали е ставало подобно разгледване още единъ пжтъ и какво е рѣшила комисията окончателно.

Въ изработения отъ комисията проектъ, разпратенъ на мнозина длъжностни и частни лица за да искажатъ мнѣнието си по него и да направятъ евентуално нѣкои прѣдложения, ние срѣщаме спомѣнатия параграфъ 221 въ поправена редакция като чл. 227: (Който умъртви друго, наказва се за убийство (уморство): съ строгъ тъмниченъ затворъ не по-малко отъ 10 години“). Сжщо тъй и слѣдъ разгледването на изпратенитѣ върху проекта бѣлѣжки, комисията остави сжщата редакция на чл. 227 (първоначално § 221) и въ такъвъ видъ проектътъ е билъ внесенъ въ Народното Събрание². Отъ това се вижда, че въ първия проектъ къмъ наказ. законъ прѣдумишлеността не е била приета за различителенъ бѣлѣгъ между видоветѣ на убийството.

Народното Събрание не се отнесе съчувствено къмъ прѣдставения проектъ, който, слѣдъ отхвърлянето на чл. 187, биде оттегленъ отъ М-ра на Правосъдието. Д-ръ Стоиловъ напусна М-ството на Правосъдието и съ това прѣдполаганата реформа на Нак. Законъ се отложи за неопрѣдѣлено врѣме. Едвамъ въ 1895 г. съ повторното влизане на Д-ръ К. Стоиловъ въ Министерството, въпросътъ за новъ Нак. Законъ се повдига отново и се свиква нова

¹ При разглеждането чл. 222 отъ проекта (сегашния чл. 248 Н. З.) прѣдседателя попита, тъй като членоветѣ на комисията сж останали съгласни, че смъртното наказание може да се наложи само въ два случая — за прѣдумишленно убийство и измѣна — не може ли и за прѣстѣпленията, прѣдвидени въ тоя членъ да се прибѣгне къмъ сжщото наказание? На това отговори Дяковичъ: „Азъ че не съмъ прѣдвидѣлъ смъртното наказание за такива убийства, причината е, че е невъзможно да се намѣри границата, която отдѣля прѣдумишленното убийство отъ умишленното, и понеже нѣмаме критерий, който да отдѣля умишлеността отъ прѣдумишлеността, мисля, че ще бжде опасно да се приеме смъртното наказание въ този случай. ... Ако обаче този критерий може да се намѣри и разграничението стане ясно, тогава оттеглямъ мнѣнието си“. Каблешковъ: „Нашитѣ сѣдилища доста сж навикнали на тѣзи термини и знаятъ какво значатъ умишлено и прѣдумишленно и, ако оставимъ най-опаснитѣ случаи да се наказватъ съ смъртъ, то нѣма да направимъ нѣщо лошо“. Згуревъ: „Тука е въпросътъ да ли можемъ да прѣдвидимъ нѣкой видъ убийство, което да влече смъртно наказание и азъ мисля, че можемъ да дадемъ на понятнето „прѣдумишленно“ една малко по-обстоятелствена форма и тогава да туримъ това наказание“. Говориха още Карагъзовъ и Д-ръ Данчовъ и въпросътъ се остави за общата частъ на проекта. (Изъ протоколитѣ на комисията по М-вото на Правосъдието).

² Съ докладъ до V-то Обикновено Народно Събрание, окт. 1888 год.

комисия, на която се прѣдлага прѣработването на проекта отъ 1888 год. Тази комисия не се рѣшава да въведе нѣкои сжществени измѣнения въ стария проектъ, макаръ това и да е било належаще, не само защото би трѣбвало да се взематъ въ внимание новитѣ течения въ науката на нак. право, но защото и самиятъ проектъ на руското уголовно уложение въ това врѣме бѣ прѣтърпѣлъ значителни измѣнения и подобрѣния. Измежду измѣненията, които въвежда тази комисия, на първо мѣсто стои прибавката къмъ чл. 233 (споредъ стария проектъ 228), която гласи: „който прѣдумишленно умъртви другога наказва се съ смъртъ“. Съ това прѣдумишеността се приема като отличителенъ бѣлѣгъ на най-тежкия видъ убийство и влече подирѣ си смъртно наказание. Какви сж били мотивитѣ за приемането на прѣдумишеността, въ протоколитѣ на комисията не личи. По всѣка вѣроятностъ и тоя пжтъ сж били излагани сжщитѣ възгледи, както и въ първата комисия. Но пожеланието, което тогава е било изказано — да се даде на прѣдумишеността по-обстоятелствена форма, не е било взето въ внимание. Проектътъ не опрѣдѣля никакъ прѣдумишеността.

Проектътъ отъ 1895 год. биде приетъ отъ Народното Събрание безъ измѣнения въ § 233, който по новата нумерация на членовѣтѣ стана чл. 247 Н. З. Така щото сега дѣйстващиятъ Н. З. по въпроса, който ни интересува, дава слѣднитѣ постановления. Чл. 247 ал. 1-ва прѣдвижда умишленото убийство („който умишлено умъртви другога, наказва се за убийство съ строгъ тъмниченъ затворъ не по-малко отъ десетъ години“). Втората му алинея гласи: „който прѣдумишленно умъртви другога, наказва се съ смъртъ“. Чл. 248 посочва квалифициранитѣ случаи убийство, като прѣдвижда за тѣхъ доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ. Най-сетнѣ чл. 249 установява по-леко наказание за умишленото убийство, „ако намѣрението е възникнало въ състояние на силно раздражение и веднага е изпълнено“.

Опрѣдѣлението на прѣдумишеността не е дадено въ Н. З. и трѣбва да се установи отъ теорията на бѣлг. нак. право. Въ слѣдната втора часть на тая студия ние ще се опитаеме да опрѣдѣлимъ това понятие за дѣйстващото у насъ наказателно право, като дадемъ сжщеврѣменно опитъ за критиката му.

ПРАВОТО НА ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО ВЪ ПОЛЗА НА НИЗХОДЯЩИТЕ НА НАСЛЪДНИКЪ ПО ЗАВЪЩАНИЕ ИЛИ НА ЗАВЪТНИКЪ.

(Догматиченъ анализъ на чл. 160, ал. 2 отъ Закона за наслѣдството).

Отъ проф. Д-ръ Й. Фаденхехтъ.

I.

Въ първата си статья, помѣстена подъ горния надсловъ въ Годишника за 1904—1905 г. (стр. 257—283), ние разгледахме критически изказанитѣ въ италианската книжна мнѣния за историческия произходъ на наредбата, прѣдвидена въ art. 890 al. 2 отъ италианския *Codice civile*. Нашиятъ изводъ бѣ, 1) че не може да се счита тая наредба като разширение на римската *transmissio Theodosiana*, както мисли G. Grossi, 2) че този институтъ не може да се смѣта като съвършено новъ въ историята на италианското гражданско право, тъй като въ едно отъ най-важнитѣ италиански статутарни законодателства — въ Венецианското — намѣрихме една наредба, която допуца, макаръ и само въ низходящата линия на завѣщателя, да не се кадуциратъ завѣщателнитѣ разпоредби направени въ полза на низходящъ — наслѣдникъ или завѣтникъ, умрѣлъ прѣди завѣщателя, а да остоятъ въ сила въ полза на неговитѣ низходящи. и 3) че понеже юридическото построение на тази наредба на Венецианското законодателство не може другоиче да се схване, освѣнъ като аналогично приложение на правилата за сънаслѣждане *ab intestato* на синъ съ низходящи отъ другъ прѣди умрѣлъ синъ — сънаслѣждане *pop in Capita, sed in Stirpem* — сир. като „право на прѣдставителство“ при тестаментно прѣемство, то и за юридическата конструкция на института, уреденъ въ art. 890 al. 2 отъ италианския *Codice civile* (= на чл. 160 ал. 2 отъ нашия Зак. за наслѣдството), най-голѣма подкрѣпа намира въ историята на италианското статутарно право онова схващане, споредъ което въ art. 890 al. 2 се касае за сѣщинско „право на прѣдставителство“.

Въ настоящата си статья ние ще дадемъ единъ по възмож-

ность пълненъ догматиченъ анализъ на този институтъ, като имаме прѣдъ видъ италианската доктрина и юриспруденция по въпроса.

Но прѣди да пристѣпимъ къмъ анализа на условията за прилагането и дѣйствиата отъ прилагането на чл 160 ал. 2, необходимо е да опрѣдѣлимъ юридическата природа на института. Нашата цѣль при това ще бжде да оправдаемъ и отъ догматично становище схващането, за което казахме, че намира най-силна подкрѣпа въ историята на италианското гражданско право.

II.

Не е лесно да се даде една точна класификация на възгледитѣ, изказани отъ италианскитѣ автори относително юридическата природа на наредбата, прѣдвидена въ чл. 160 ал. 2 отъ Зак. за наслѣдството. Новостъта на института, несполучливата форма въ която законодательтъ е облѣкълъ своята мисль, могатъ ни обясни не само голѣмото разнообразие отъ мнѣния относително юридическото построение на института, но и противорѣчията и неяснитѣ, които се срѣщатъ у нѣкои отъ италианскитѣ автори. А различието на мнѣнията има и грамадно практическо значение за прилагането на наредбата. Защото въ тѣсна свръзка съ възприетата юридическа конструкция се намира разрѣшението на въпроса, въ кои случаи могатъ низходящитѣ на наслѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ да „участвуватъ въ наслѣдството или въ завѣта“. Особено е споренъ въпросътъ, да ли не се кадуцира завѣщателно разпореждане, направено въ полза напр. на братъ, при живъ синъ на завѣщателя, или напр. въ полза на внукъ отъ живъ братъ или отъ жива сестра на завѣщателя.

Ако абстрахираме отъ нюанситѣ и разновидноститѣ, можемъ подъ четире основни схващания да подведемъ различнитѣ юридически построения на разглеждания институтъ.

а) Той е възприемане и разширение на *transmissio Theodosiana*;

б) Той е една постановена отъ закона субституция (*substitutio vulgaris tacita, ex lege*);

в) Той е прѣнесено отъ беззавѣтното (интестатното) наслѣдване право на прѣдставителство въ областъта на завѣщателното наслѣдване и

г) Той е единъ институтъ *sui generis*, сѣщината на който се явява като дадено отъ закона срѣдство противъ кадуцирането на завѣщателни разпореждания.

Ще разгледаме по редъ тия групи отъ юридически конструкции, като оставимъ на послѣднѣо мѣсто конструкциитѣ отъ третата група, къмъ която спада и нашето мнѣние.

III.

Интересно е, че вече въ пригответелнитѣ работи на италианския Codice civile намираме застъпени почти всички посочени погорѣ схващания относително юридическата природа на нововъведения институтъ. Така въ приведенія въ първата ни статия¹ докладъ на министра на правосъдието Pisanelli новопредлагания институтъ се характеризова като „*изключително прѣдставителство въ тестаментнитѣ наслѣдванія*“², основано върху прѣдполаганата воля на завѣщателя, която лежи и въ основата на наслѣдването по закона. Сжщо така и въ доклада на Сенатската комисия върху проекта на Pisanelli се говори за „*anomala rappresentazione testamentaria*“³.

Въ протоколитѣ пъкъ на назначената съгласно съ рѣшението на парламента законодателна комисия (comissione di coordinamento) намираме застъпени и други схващания. Членътъ на комисията Scipione Sighele (тогава първъ прѣдседател на Апелат. Сждъ въ Brescia), сравнилъ новия институтъ съ римската transmissio Theodosiana; други пъкъ двама членове (Precerutti, тогава професоръ въ Туринския университетъ и Vaccarone, началникъ на отдѣление въ М-вото на Правосъдието) забѣлѣжили, че разглежданото нововъведение не противорѣчи даже на теорията (като възражение на довода, изтъкнатъ отъ противника на тази наредба, Niutta, първъ прѣдседател на Неаполския Касационенъ Сждъ, който поддържалъ въ комисията, че въпросната наредба, като давала значение на прѣдполаганата воля на завѣщателя, била противна на рационалнитѣ начала на правото, споредъ които завѣщателното наслѣдване трѣбва да почива само върху изричната воля на завѣщателя), защото тази наредба трѣбвало да се обсъжда не споредъ началата, които уреждатъ прѣдставителството — принадлежаще поспециално на наслѣдването по закона, — ала трѣбвало да се разглежда въ свръзка съ началата, които се отнасятъ до мълчаливата субституция⁴.

А. Въ нашата първа статия е разгледанъ обстойно отъ историческо гледище възгледътъ на G. Grossi⁵, че учредения въ чл. 160

¹ Gianzana, спом. съч. I, Relazioni, с. 296.

² „Rappresentazione eccezionale nelle successioni testamentarie“ G. Gianzana, Codice civile, I, Relazioni, № 117 (p. 80).

³ Годишникъ, I, стр. 265.

⁴ Gianzana, спом. съч., III, Verbali della Commissione di Coordinamento, протоколъ № 30 (отъ 12 май 1865) п. 7, стр. 261.

⁵ Възгледътъ на Grossi се поддържа и отъ De Feo, L'istituto della transmissio Theodosiana in confronto dell'art. 890 Cod. civ. въ Rivista di Giurisprudenza di Trani, 1879, p. 661.

ал. 2 институтът трѣбало да се счита като краенъ резултатъ на една еволюция, прѣзъ която римската така нарѣчена Transmissio Theodosiana била прѣминала, като се било разпространило нейното приложение, въ статутарното италианско законодателство и въ тогавашната юриспруденция, и върху ония случаи, когато институираниятъ въ завѣщание наслѣдникъ или завѣтникъ е умрѣлъ *прѣди да се отвори наслѣдството*, т. е. *прѣди смъртъта на завѣщателя* — *възходящъ*. Ала подобно разширение, което въ сжщностъ би било едно вече сжществено измѣнение на института, не се констатира въ историята на италианското гражданско право. Вънъ отъ това обаче, и отъ *догматично* гледище не може да се приеме, че въ случая на чл. 160 ал. 2 се касае за едно разширение на Теодозиевата трансмисия. Този възгледъ би могълъ да се поддържа, само ако се възприеме конструкцията, която v. Löhr и подиръ него други нѣмски автори сж давали на тази трансмисия. Тѣ я считатъ за една *установена отъ закона субституция* въ полза на низходящитѣ на наслѣдника или завѣтника, — *облагодѣтелствувани въ завѣщание на свой възходящъ*. Този възгледъ на Löhr се основава главно на криво разбиране думитѣ въ закона на Теодозия: „*licet non sint invicem substituti*“. Той ги отнася до низходящитѣ на писания въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ и разбира: „макаръ и завѣщателтъ да не е „субституиралъ“ на наслѣдника неговитѣ низходящи“, сир. *макаръ и завѣщателтъ да не е постановилъ, че „ако не стане наслѣдникъ низходящиятъ, когото е назначилъ въ завѣщанието си, да бждатъ вмѣсто него наслѣдници неговитѣ възходящи“*. Но ясно е отъ текста на Теодозиевата „конституция“¹, че споменатитѣ думи се отнасятъ изключително до изброенитѣ тамъ низходящи, които сж „писани“ въ завѣщанието наслѣдници (*scriptos heredes*), а не до тѣх и тѣ, споменати въ завѣщанието, низходящи. Законътъ на императоритѣ Теодозий и Валентинианъ, отъ 450 г., е ималъ по всѣка вѣроятностъ едничко за цѣль да видоизмѣни прѣдписанието на *lex Julia et Papia Poppaea*, споредъ което назначенитѣ за една частъ отъ наслѣдството наслѣдникъ е могълъ да приеме наслѣдството само подиръ отваряне на „завѣщателнитѣ таблици“. Заради това, ако умре писаниятъ наслѣдникъ прѣди да се отвори завѣщанието (*ante apertas tabulas*), наслѣдствения му

¹ Тя гласи въ първата си частъ: „*Per hanc iubemus sanctionem in posterum filios seu filias, nepotes aut neptes . . . a patre vel a matre, avo vel avia . . . scriptos heredes, licet non sint invicem substituti, seu cum extraneis seu sint instituti et ante apertas tabulas defuncti . . . in liberos suos, cuiuscumque sint sexus vel gradus, de-relictam sibi hereditariam portionem posse transmittere memoratasque personas, si tamen hereditatem non recusant, nulla huiusmodi praescriptione obstante sibi tamquam debitam vindicare.*“

дълъ като *caducum* остава въ полза на фиска¹. Това кадуциране на завъщателното разпореждане е могло да се прѣдотврати отъ завъщателя само съ постановяване на субституция (напр. ако *Titius* умре прѣди да се отвори моето завъщание, назначавамъ за наслѣдникъ въ опрѣдѣлената нему наслѣдствена частъ *Sempronius*). Законътъ на Теодозия и Велентияна, като иска да отмѣни тази наредба на *lex Julia et Papia Poppaea* относително назначени за частъ отъ наслѣдството (*hereditaria portio*) низходящи на завъщателя, постановява щото, макаръ тѣ (*scriptos heredes*) и да не сж взаимно субституирани, било че сж назначени за наслѣдници заедно съ чужди лица (ненизходящи), било че сж сами назначени и макаръ и да сж умрѣли прѣди отваряне на завъщанието (*ante apertas tabulas*), да „прѣхвърлятъ“ (трансмитиратъ) оставената тѣмъ наслѣдствена частъ върху своитѣ чада, отъ какъвто и да сж полъ и степенъ. . .“ И тѣй схващането на *v. Lohr* се опровергава отъ текста на Теодозиевата наредба. Наистина тя се прилага и въ случаи на завѣти и фидеикомиси, установени въ полза на низходящъ на завъщателя („*quod scilicet etiam super legatis seu fideicommissis a patre vel matre, avo vel avia . . . derelictis locum habet.*“). Отъ това *v. Lohr* заключава, че наредбата трѣба да се прилага и когато завъщателътъ прѣживѣе облагодѣтелствуваното въ завъщанието лице, защото ако послѣдното прѣживѣе завъщателя (умре слѣдъ *dies cedens*), то вече е придобило едно наслѣдствено право върху завъщания прѣдметъ подъ легално условие, че назначениятъ въ завъщанието наслѣдникъ приеме наслѣдството (*si heres erit*), та нѣмало е нужда отъ особена наредба, каквато е Теодозиевата, за да могатъ низходящитѣ — наслѣдници на завѣтника да се възползватъ отъ оставения нему завѣтъ, макаръ и да е умрѣлъ прѣди наслѣдникътъ да е приелъ наслѣдството (прѣди *dies veniens*)². Та за да има смисълъ законътъ на Теодозия и Велентияна въ Юстиниановото право, слѣдъ отмѣнение на *lex Papia Poppaea*, трѣбало, споредъ *Lohr* да се приеме, че той, като говори за легати и фидеикомиси, има прѣдъ видъ случая, когато завѣтникътъ, низходящъ на завъщателя, умре прѣди него, значи умре прѣди *dies cedens*. Но, както върно забѣлзва *G. Basile*³,

¹ *Ulpiani, liber singularis regularum, XVII, de caducis § 1 . . . „aut si ex parte heres scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit vel pereger factus sit. Hoc die . . . omnia caduca fisco vindicantur. . .“*

² По Юстиниановото право, слѣдъ отмѣняването на *lex Julia et Papia Poppaea* съ *const. de caducis tollendis* отъ 534 г., правото на завѣтника се е раждало и прѣди отваряне на завъщанието (*ante apertas tabulas*). Инакъ по *lex Julia et Papia Poppaea*; ср. *Dernburg, Pandekten, III, § 107 бѣл. 2.*

³ Въ статията си въ *Archivio Giuridico, La rappresentazione nelle successioni testamentarie, 1901, p. 114.*

нѣма нужда да се разширява така прѣсилено (и, добавяме, неприложимо спрямо низходящъ — наследникъ по завѣщание) наредбата на двамата императори, за да има тя смисълъ и по отношение къмъ завѣтници-низходящи на завѣщателя. Достатъчно е да се прѣдположи, че тя се отнася до такива завѣти, които сж направени подъ отлагателни условия или подъ неизвѣстенъ срокъ (*dies incertus quando*). При подобни завѣти правото за придобиване завѣщаното не се поражда прѣди да се сбъдне условието относно прѣди да настѣпи срокътъ, та ако нѣмаше наредбата, за която е дума, низходящитѣ на завѣтника не биха могли да „участвувать“ въ завѣта, направенъ нему отъ негова възходящъ, въ случай че послѣдниятъ прѣживѣеше завѣтника-низходящъ.

Несъстоятеленъ е сжщо и аргумента на v. Löhr, какво понеже Теодозиевата трансмисия трѣба да се прилага и въ случай, че назначения наследникъ е *suus heres*, а пкъ наследниците отъ категорията на *sui heredes*, както е извѣстно, сж придобивали наследството *ipso iure*, безъ *aditio hereditatis*, то за да може да има приложение тази трансмисия и въ полза на низходящитѣ на *suus heres*, трѣбало да се приеме, че тя има прѣдъ видъ случая, когато той умре прѣди завѣщателя. Този доводъ би ималъ негли нѣкакво значение, ако не съществуваше въ римското право правилото, споредъ което завѣщанието, направено въ полза на *heres suus*, е падало (*testamentum ruptum*), щомъ като при смъртта на завѣщателя се оказали на лице неспоменати въ завѣщанието *sui heredes*, а такъвъ именно е бивалъ случаятъ, когато писаниятъ наследникъ — *suus heres*, сир. низходящъ, който при съставяне завѣщанието е билъ подъ прѣката бащинска власть на завѣщателя — умре прѣди него и остави свои низходящи: тия се оказватъ *sui heredes* на завѣщателя въ момента на неговата смъртъ. А това правило е важело още въ врѣмето на Теодозия и Валентиниана. Значи въ прѣдположения отъ Löhr случай не е могло да става дума за никаква трансмисия, тъй като въ този случай цѣлото завѣщание е падало.

Но и независимо отъ всичко това, не може да се допусне, че *transmissio Theodosiana* ще да е била наредена да важи и за случая, когато завѣщательтъ прѣживѣе назначениятъ отъ него наследникъ, неговъ низходящъ. Защото въ такъвъ случай би било досущъ неправилно да се говори за трансмисия. Тя прѣдполага да е възникнало вслѣдствие смъртта на завѣщателя нѣкакво право, което и се „трансмита“ върху низходящитѣ, ако станатъ наследници на „трансмита“: „*si tamen hereditatem non recusant; in liberos suos... derelictam sibi hereditariam partionem posse transmittere*“. Умрѣлиятъ прѣди смъртта на завѣщателя не е придобилъ

още никакво право, макаръ и да е назначенъ за наслѣдникъ въ завѣщанието и слѣдов. нѣма какво да трансмитира (прѣхвърля) на своитѣ наслѣдници — низходящи. Да се твърди, както прави Grossi, че трансмитентътъ, макаръ и умрѣлъ прѣди завѣщателя, е придобилъ наслѣдството и заради това го прѣдава на своитѣ низходящи, е досущъ произволно¹. Тази конструкция на *transmissio Theodosiana* Grossi я е намѣрилъ у Faber². Само че у него тя е по-приемлива, защото той не е на мнѣние (както погрѣшно Grossi дава да се разбере), че тази трансмисия може да стане и когато институираниятъ наслѣдникъ или завѣтникъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя. У Гросси обаче тази конструкция е просто абсурдна: да се счита „придобито“ наслѣдството отъ наслѣдникъ, който не е доживѣлъ дори момента на делацията, като е умрѣлъ прѣди завѣщателя! За такава фикция нѣма ни поменъ въ Теодозиевата конституция и нѣма нужда отъ нея за да се обясни, защо не се кадучира завѣщателното разпореждане въ прѣдвиденитѣ въ нея случаи.

Независимо обаче отъ изложеното, съ посочването на *transmissio Theodosiana* като първоизточникъ на art. 890 al. 2, още не се дава едно опрѣдѣлено юридическо построение на нашия институтъ. Защото самата юридическа природа на Теодозиевата трансмисия е неустановена³. Ония, които поддържатъ възгледа на v. Löhr, като считатъ, че първоизточникътъ на нашия институтъ е *transmissio Theodosiana*, сжщеврѣменно виждатъ въ него една постановена отъ закона субституция въ полза на низходящитѣ на наслѣдника по завѣщание или на завѣтника, когато послѣднитѣ сж низходящи на завѣщателя или негови родственици отъ първата странична линия⁴.

¹ Grossi, *Dilucidazione storico — interpretativa dell'art. 890* (Arch. Giuridico, XVII, p. 210. In forza adunque della costituzione Teodosiana il trasmitente, sebbene non sopravvissuto (?) al testatore, *la successione è da esso acquistata*, e perciò la trasmette al suo discendente“.

² Гросси цитира: Fabro, *De erroribus pragmaticorum*, dec. XXXIV, § IV. Тукъ Faber за да докаже, че трансмисията е по-силна отъ субституцията, приема, че Теодозий въ своята конституция е направилъ, *ut ascendentium hereditates ipso iure descendentes acquirerentur*, като е разпространилъ върху всички низходящи онова правило, което едно врѣме е важело само за *sui heredes*. Заради това Faber твърди, че отъ думитѣ на приведената отъ него първа часть на C. un. Cod. de his qui ante apertas tabulas 6, 52 ставало явно, „transmitti hoc casu hereditatem ab ascendentibus in descendentes non tanquam acquirendam, ut vulgo interpretes volunt, sed tanquam *acquisitam*“. Въ Германия това схващане е поддържалъ Huschke, въ *Zeitschr. für Civilr. u. Prozess*, Bd., 9 № 2 (1851). Ср. Köppen, *Lehrb. d. heutigen röm. Erbrechts*, § 25, стр. 166, бѣл. 1.

³ Вж. за различнитѣ схващания у нѣмскитѣ пандектисти Köppen, *Lehrb. d. heut. röm. Erbrechts*, § 26, стр. 166, бѣл. 1.

⁴ Този възгледъ е изказанъ отъ *Marco Diena*, *Studio sull'applicazione dell'art. 890 Cod. civile* въ *Archivio Giuridico*, XVII (1876), стр. 24—47; вж. стр. 29. *Диена* опрѣдѣля историческата връзка на art. 890 al. 2 съ *transmissio Theodosiana* като счита, че основната мисль на послѣдната е била възприета и разширена отъ нѣм-

Това схващане обаче се поддържа и отъ мнозина други италиански автори, които не споделятъ възгледа на Grossi за историческата свързка между нашия институтъ и Теодозиевата трансмисия. Нека сега пристъпимъ къмъ разглеждане на това построение.

Б. Че въ чл. 160 ал. 2 (= art. 890 al. 2) се касае за една постановена отъ закона субституция въ полза на низходящитѣ на наследника по завѣщание или на завѣтника — когато послѣднитѣ сж низходящи на завѣщателя или негови братя или сестри (или тѣхни низходящи), — това се поддържа въ Италия отъ всички почти автори, които сж за едно по-широко тълкуване на въпросното законоположение. Тия автори сж Диена¹, Порро², Борсари³, Лозана⁴.

Къмъ подръжниците на тази конструкция трѣбва да се причисли и G. P. Chironi, който, наистина по-напрѣдъ е поддържалъ¹, че въ случая art. 890 al. 2 се касае за разширение (estensione) на института на прѣдставителството, което е уредено въ наследването ab intestato, а не за субституция, защото не настъпватъ сжщитѣ послѣдици, каквито сж свързани съ субституция (напр. по отношение на привнасянето). По-сетнѣ, обаче, той изостави това схващане въ послѣдната статия, що е посветилъ на нашия институтъ². Въ тази статия, Кирони, безъ да споменава, че по-напрѣдъ

скавитъ законодателства (Пруското общо областно право и Австрийскитъ общъ граждански законникъ § 777, а отъ послѣднитѣ пкъ съ още едно разширение е прѣминала въ италианския законникъ). За прѣдшественника на art. 890 al. 2 въ Венецианския Liber Sextus Диена, както впрочемъ никой отъ италианскитѣ автори, нищо не споменава. Вж. Годишникъ, I, стр. 280. Сжщо като Диена схваща произходътъ на art. 890 al. 2 и E. A. Porro, Le disposizioni testamentarie a favore del premorto e dell' incarace, въ Giurisprudenza italiana, 1885, IV, стр. 323.

¹ M. Diena, пом. статия, стр. 32: „Не се касае тукъ за трансмисия на наследственото право, но по-скоро за една субституция по силата на закона... основана върху правдоподобното намѣрение на завѣщателя, който поради кръвни връзки (per ragione di sangue) би оставилъ прѣко на низходящитѣ на сина това, което тѣ посрѣдствомъ него биха получили, ако бѣше прѣживѣлъ завѣщателя...“

² E. A. Porro, Le disposizioni testamentarie a favore del premorto e dell' incarace. Studio dell'art. 890 del Cod. civ. italiano въ Giurisprudenza italiana, vol. 37 (1885), IV, стр. 307—400. На стр. 330: „Въ природата на института влизатъ като учрѣдителни елементи три бѣлѣга: изключителността (l'eccezionalità), постановената отъ закона субституция (la sostituzione disposta per legge), правото на прѣдставителство като срѣдство за сравнение (come termine di confronto)“. Въ думата „sottentrano“ (въ чл. 160 ал. 2 „участвовать“) вижда Порро една прѣдписана отъ закона substitutio vulgaris, основана върху тълкуване волята на de cuius'a. Вж. обаче по-долу за този словесенъ аргументъ.

³ Borsari, Commento al Codice civile, art. 890 §§ 1908 и слѣд.

⁴ C. Losana, Le successioni testamentarie secondo il Codice civile italiano, Torino, 1884, къмъ art. 890, стр. 435: ... Чл. 57 постановява една мълчалива субституция (una tacita sostituzione)...

¹ G. P. Chironi, Istituzioni di diritto civile italiano, Vol. II (1889), § 440; отъ сжщия критически бѣлѣжки къмъ рѣш. на Cassazione di Napoli отъ 10 април 1888 въ Rivista italiana per le scienze giuridiche, Vol VIII, кн. II, стр. 246—250. Къмъ края на тази статия авторътъ казва: „Касае се за сжщинско (vera e propria) прѣдставителство, основано върху прѣдположение за волята на de cuius“.

² Въ Rivista italiana per le scienze giuridiche, Vol. VII (1892 г.) кн. II—III, стр. 355 като бѣлѣжка къмъ рѣшението на Cassaz. di Torino отъ 5. XII. 1889 и отъ 26. IX. 1889 г. (подъ заглавие „Rivista critica di giurisprudenza italiana: Diritto civile“).

е поддържалъ друго схващане, категорично твърди, че наредбата на art. 890 al. 2 съдържа една прѣдполагана субституция (una sostituzione presunta) въ полза на опрѣдѣлени лица. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че Кирони и възъ основа на туй построение, остая вѣренъ на прѣдишното си тѣсно тълкуване на наредбата, като изключва приложението ѝ въ случаетѣ въ които завѣщателтъ е оставилъ свои сродници по-ближни отъ назначения въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ, които биха ги изключили при наслѣдване по закона. Всички обаче други, споменати по-горѣ, автори, които считатъ, че въ чл. 160 ал. 2 се касае за установена отъ закона субституция, поддържатъ, както ще видимъ, широкото тълкуване на тази наредба, като считатъ че субституцията е поставена отъ закона въ полза на низходящитѣ на наслѣдника по завѣщание или на завѣтника, стига само тѣ да сж низходящи на завѣщателя или сродници негови по първата сѣребърна линия, безъ да се гледа на това дали въ конкретния случай има по-ближенъ сродникъ, който при наслѣдване *ab intestato* би изключилъ наслѣдника по завѣщание или завѣтника.

Отъ останалитѣ италиянски автори, които сж писали върху art. 890, Buniva и напоследъкъ Vittore Vitali не се изказватъ опрѣдѣлено: първиятъ, когото нѣкои автори погрѣшно поставятъ въ числото на поддръжниците на схващането, че се касае за *substitutio tacita*, „много се съмнѣва дали институтътъ въведенъ чрѣзъ art. 890 е субституция, прѣдъ видъ изричнитѣ думи на законодателя“¹, вториятъ пъкъ избѣгва да се произнесе категорично².

И въ юриспруденцията намираме застѣпено това схващане³, като основа на по-широкото тълкуване на наредбата.

Между туй схващане и онова, споредъ което въ чл. 160 ал. 2 се касае за „право на прѣдставителство“, не би имало никакво

¹ Giuseppe Buniva, Interpretazione dell'art. 890 del Codice civile Italiano, Torino 1893.

² Vittore Vitali, Delle successioni testamentarie e legittime, Vol. IV, № 216: „Non rimane quindi (слѣдъ отхвърляне мнѣнието на Гросси и схващането, че се касае за сжщинско прѣдставителство) che il concetto della sostituzione tacita legale ed anche questo non ci pare adeguare il concetto del legislatore: poichè non produce sempre i proprii effetti della rappresentazione, nè i soli della sostituzione“. А на стр. 213 (№ 220) говори за „tacita sostituzione или за diritto di rappresentazione improprio (несжщинско) или — anomala (изразъ употребенъ въ доклада на сенатската комисия).

³ Напр. въ рѣш. на Туринския Касац. Сждъ отъ 5 XII 1889, напечатано въ Giurisprudenza italiana 1890, I, 1, 239; въ рѣш. на Неаполския Касац. Сждъ отъ 10. IV. 1888, напечат. въ Giurisprudenza italiana, 1888, I. 1, 311: „въ наслѣдването по завѣщание не е собственно сжщото прѣдставителство както въ наслѣдването по закона, но е едно *ius sui generis*, което се нарича „неправилно прѣдставителство (изключително, eccezionale, anomala, irregolare) и сжщо *единъ видъ* мълчалива субституция, защото е основана върху прѣдположената воля на завѣщателя“. Рѣш. на Апелативния Сждъ въ Милано отъ 22. XII. 1888, напеч. въ Foro italiano, 1889, I, стр. 169.

сжществено различие, ако можеше правото на прѣдставителство да се счита за легална субституция, както напр. въ Германия е поддържалъ Вангеро¹: низходящитѣ на умрѣлия прѣди наследодателя неговъ синъ или братъ сж законни замѣстници (*gesetzliche Substituten*) на починалия свой родител. Съ това отождествяване на наследването по право на прѣдставителство съ наследване по силата на установена отъ закона субституция може и да се обясни, какъ Кирони въ една и сжща своя статия говори за легална субституция и за право на прѣдставителство. Но такава отождествяване е недопустимо при едно законодателство, като италианското, което недопуща „да се замѣстява, чрѣзъ прѣдставителство единъ наследникъ, който се е отрѣкълъ“ (art 947 = чл. 202 З. Насл.), а при субституциитѣ постановява, че ако завѣщателтъ е прѣдвидѣлъ субституция за случая, ако наследникътъ не би могълъ да приеме наследството, подразбира се като мълчаливо включенъ и другия случай, ако наследникътъ не би желалъ да приеме наследството сир. ако той би се отрѣкълъ отъ него (art. 896). Съ това е вече изказано главното възражение, което трѣбва да се направи срѣщу възгледа, че въ случая на чл. 160 ал. 2 се касаело за презумирана, значи за легална субституция, основана върху прѣдполаганата воля на завѣщателя. Ако бѣше този възгледъ вѣренъ, трѣбаше да се приложи правилото на чл. 160 ал. 2 и когато писаниятъ въ завѣщанието наследникъ или завѣтникъ се е отрѣкълъ отъ наследството или отъ завѣта². Защото субституцията е не само за случая, когато установениятъ наследникъ или завѣтникъ умре прѣди завѣщателя или излѣзе „неправоспособенъ“, но и за случая, когато той се отрѣче отъ наследството или отъ завѣта. Този изводъ обаче противорѣчи не само на текста на чл. 160, въ който се говори само за наследникъ или завѣтникъ, излѣзълъ „неправоспособенъ“, сир. недостоенъ, или непрѣживѣлъ завѣщателя, но той се опровергава и отъ наредбата на чл. 161; споредъ нея е „недѣйствиелно“, сир. кадуцира се „завѣщателното разпореждане относително наследника или завѣтника, който се е отрѣкълъ отъ него“, безъ да се прави какво да е изключение въ полза на низходящитѣ на такъвъ наследникъ или завѣтникъ. Освѣнъ това има случаи, въ които построението на института като постановена отъ закона субституция води до твърдѣ изкуствени и прѣсилени прѣдположения³. Така, когато завѣщателтъ е назначилъ за свой наслед-

¹ *Vangerow*, Lehrbuch der Pandekten, Bd. II, § 414 Anm. 2. Ср. и *Unger*, System des österreichischen allg. Privatrechts, Bd. VI, § 33, стр. 136.

² Тѣй разширително прилага art. 890 ал. 2 Losana, Le successioni testamentarie, стр. 436, 441.

³ Ср. Basile, сп. стат. въ Archivio Giuridico, 1901. стр. 122.

никъ едничкия си синъ, който е умрѣлъ прѣди него, като е оставилъ напр. единъ синъ и двама внуци отъ другъ свой синъ. Нѣма съмнѣние, че въ този случай наслѣдството, съгласно съ чл. 160 ал. 2, ще се даде, по завѣщанието, на низходящитѣ на сина, като половината вземе едина внукъ, а другата половина взематъ правнуцитѣ отъ другия внукъ. Ако оперирахме съ понятието за легална субституция, трѣбвало би да приемемъ, че въ случая има двойна субституция, една, първа, за да встѣпятъ внуцитѣ на мѣстото на прѣждеумрѣлия синъ и друга, втора, за да встѣпятъ правнуцитѣ отъ едина внукъ на негово мѣсто, когато съ схващането, че се касае за „право на прѣдставителство“ много просто се обяснява, защо заедно съ внукътъ участвуватъ въ наслѣдството — като наслѣдници по завѣщание — правнуцитѣ отъ други внукъ, умрѣлъ, както и синътъ, прѣди завѣщателя.

Въ подкрѣпа на възгледа, че въ чл. 160 ал. 2 се касае за една презумирана отъ закона субституция, може наистина да се приведе единъ исторически аргументъ, който обаче и да бѣше самъ по себе състоятеленъ, не може да има рѣшаваще значение, щомъ други доводи, черпани отъ изрични наредби на закона, като тая на art. 891, говорятъ рѣшително противъ подобно схващане. Този исторически аргументъ е първоначалната редакция на прѣдложената отъ Пиемонтския сенатъ нова алинея къмъ art. 134 (станалъ по-сетнѣ art. 830 отъ Сардинския граждански кодексъ, Codice Albertino), въ отдѣла за вулгарнитѣ субституции¹:

„Въ всички завѣщателни разпореждания, направени отъ възходящи, братя, сестри или чичовци, ще се счита винаги постановена проста (вулгарна) субституция въ полза на дѣцата или низходящитѣ на наслѣдника или завѣтника, освѣнъ ако завѣщательтъ е другояче разпоредилъ“. Въ Албертинския кодексъ обаче тази наредба не е била възприета; а въ проекта на Cassinis за ревизия на този кодексъ (отъ 1860) вече не се говори за вулгарна субституция². Отъ сегашния текстъ на art. 890 не може да се извади рѣшаващъ аргументъ. Подрѣжницитѣ на теорията за законна субституция наистина отстраняватъ значението на израза „nei casi, in cui sarebbe ammessa a loro favore la rappresentazione se si trattasse di successione intestata“, като твърдятъ, че тукъ става дума за прѣдставителство само за да се опрѣдѣли въ какво родствено отношение спрѣмо завѣщателя трѣбва да се намиратъ низходящитѣ, за да могатъ да се възползуватъ отъ завѣщателното

¹ Вж. първата ми статия въ Годишникъ, I, стр. 261.

² Вж. Годишникъ, I, стр. 262.

разпореждане, направено въ полза на тѣхенъ възходящ¹, а не че съ този изразъ законодателятъ е искалъ да квалифицира самия институтъ — като прѣдставителство въ завѣщателнитѣ наслѣдвания. А че въ art. 890 al. 2 е въпросъ за субституция тацитна или законна, това се виждало и отъ израза: „I discendenti. . . sottentrano nell'eredità o nel legato“². Но че думата sottentrano (встѣпватъ) не е технически терминъ за означаване „замѣстването“ при субституцията, се вижда ясно отъ това, дѣто 1) тя нито веднажъ не е употребена въ италианския кодексъ, въ отдѣла (VI) за субституциитѣ, art. 895—902, и дѣто 2) тя на други мѣста въ този законникъ е употребена, за да означае наслѣдване вмѣсто друго по свое право (по силата на *successio graduum*) напр. въ art. 947 („ . . . sottentrano i figli per diritto proprio e succedono per capi“)³. Отъ друга страна пъкъ, въ art. 729 се опрѣдѣля дѣйствието на прѣдставителството, *di far entrare i rappresentanti nel luogo. . . dei rappresentati*.

Отъ нашия пъкъ текстъ на чл. 160 ал. 2 досущъ никакъвъ словесенъ аргументъ не може да се извади нито за, нито противъ едното или другото схващане. Защото тамъ е казано, „низходящитѣ . . . участвуватъ въ наслѣдството . . .“.

В. Третъ едно схващане⁴, като отхвърля разгледанитѣ до тукъ построения, както и схващането, че се касае за сжщинско „прѣдставителство“ — каквото е уредено при интестатното наслѣдване, — поддържа, че съ наредбата на art. 890 al. 2 италианскиятъ законодатель е създалъ едно срдство, съ което се избѣгва обезсилването на завѣщателни разпореждания, каквито срдства сж въ модерното право и институтитѣ на *правото за уголъмяване* (*ius accrescendi*) и вулгарната субституция. Споредъ този възгледъ обаче, — независимо отъ това, че той нищо не допринася за вникване въ сжщината на института — би трѣбвало да се изключи приложението на чл. 160 ал. 2 въ случаитѣ, въ които кадуцирането на завѣщателното разпореждане би могло да се избѣгне съ помощта на *ius accrescendi* или на вулгарна субституция. А самъ Cannada-Bartoli удобрява въ посочената подъ чърта бѣлжка рѣшението на Римския Касац. Сждъ, споредъ което постановената отъ завѣщателя

¹ Тѣя: E. A. Porro, Le disposizioni testam. a favore del premorto e dell'incapace въ *Giurisprudenza Italiana*, 1885, IV, стр. 330: „il diritto di rappresentazione come *termine di confronto*“. Сжшо така вече: M. Diena, Studio sull'applicazione dell'art. 890 C. c. въ *Archivio Giuridico*, т. XVII, 1876, стр. 39 слѣд.

² Ср. E. A. Porro, спом. статья въ *Giurisprudenza Italiana*, 1885, IV, стр. 349.

³ Въ съответния чл. 202 отъ нашия Закъ за Насл. е казано: дѣцата имъ *идатъ по свое право* и наслѣдватъ по глава.

⁴ Поддържано отъ Cannada-Bartoli въ *Foro italiano* (бѣлжка къмъ рѣш. на Римския Касац. Сждъ отъ 22.III. 1898) 1898, стр. 427—441.

вулгарна субституция не прѣчи да могатъ низходящитѣ на първоначално установения наслѣдникъ или завѣтникъ да се ползватъ отъ завѣщателното разпореждане.¹ Значи съ постановяването на вулгарна субституция не се счита, че завѣщателтъ „е направилъ особно разпореждане“, както изисква чл. 160 ал. 2. Щомъ е така, не може да бжде вѣрно, че въ тази наредба не се касаело за нищо друго, освѣнъ за едно срѣдство — неименувано — да се избѣгне кадуцирането на завѣщание. Защото на какво основание ще се прѣдпочете това срѣдство, когато самъ завѣщателтъ е прѣдвидилъ въ своето завѣщание друго, като е назначилъ кой да бжде неговъ наслѣдникъ, въ случай, че означениятъ на първо мѣсто не би могълъ да го наслѣдва?

Г. Ясно е, ако че никое отъ разгледанитѣ построения на института, уреденъ въ чл. 160 ал. 2 отъ Зак. за Насл., не задоволява нито отъ историческо, нито отъ догматично гледище, ще трѣбва да се приеме за вѣрно схващането, споредъ което при този институтъ имаме работа съ така нар. *право на прѣдставителство* прѣнесено отъ интестатното наслѣждане въ наслѣждането по завѣщание. Защото друга конструкция не е възможна.

Тѣй се схваща наредбата на art. 890 al. 2, както въ докладитѣ на Pisanelli и на сенатската комисия (Вж. прѣвата статия въ Годишникъ, I, стр. 265), така и отъ мнозинството на италианскитѣ автори.² Обаче като оставимъ на страна ония отъ тѣхъ, които комбиниратъ този възгледъ съ схващането, че въ art. 890 al. 2 се касае за мълчалива субституция, при която правото на прѣдставителство служи само като срѣдство за сравнение (*termine di confronto*), сир. като срѣдство за обозначаване лицата, въ чиято полза е постановена легалната субституция — останалитѣ автори, могатъ да се подведатъ подъ двѣ групи: а) едни поддържатъ, че съ израза „въ случаитѣ, когато въ тѣхна полза би се допустнало правото на прѣдставителството, ако се касаеше за наслѣждане по закона“, законодательтъ е искалъ да прѣнесе *tel quel* институтътъ на правото на „прѣдставителство“, отъ интестатното наслѣждане въ наслѣждането по завѣщание³; б) друга пъкъ група автори сж на мнѣние, че въ споменатата фраза законодательтъ е ималъ прѣдъ видъ не да прѣнесе

¹ Ср. и *Gurisprudenza italiana*, 1898, I, 1, 577.

² Вж. по-горѣ, стр. 86.

³ *M. Pescatore*, *Filosofia e dottrine giuridiche*, Torino 1874, т. I, § 2, стр. 195—206; *Chironi*, *Istituzioni di diritto civile*, II, стр. 348, и въ *Rivista ital. per le scienze giuridiche*, т. VIII, стр. 246—250; *Re C.* въ *Digesto italiano*, дума *accrescimento*, n. 48; *Cuturi*, *Dei fedecommissi e delle sostituzioni*, 1889, ч. I, стр. 209 сл. § 3; *Marucchi G.*, *Una quistione d'interpretazione dell'art. 890 въ Legge 1878*, III стр. 300—304; *De Benedetto* въ *Notar. italiano*, 1886 стр. 381, 401; *Ricci*, *Corso III*. п. 412; *Vitali* сн. съч. IV стр. 213,

„прѣдставителството“ както е то уредено и обусловено въ наслѣдването по закона, а да опрѣдѣли по този начинъ само кръгътъ на лицата, въ полза на които се запазва силата на завѣщателното разпореждане. Авторитѣ отъ втората група говорятъ за „отвлѣчено прѣдставителство“ (*rappresentazione astratta, in astratto*), за право на прѣдставителство изобщо (*in genere, in massima*), за потенциално право на прѣдставителство, като искатъ съ това да кажатъ, че прѣдставителството при завѣщателнитѣ разпореждания се допуска отъ закона въ полза на всички ония лица, които при наслѣдването *ab intestato* могатъ да се ползватъ отъ правото на прѣдставителство, защото сж низходящи на наслѣдодателя или пъкъ низходящи отъ негови братя или сестри, безъ да е нужно конкретниятъ случай така да е сложенъ, щото дѣйствително лицата, за които е въпросъ, да можеха да наслѣдватъ безъ завѣщание по право на прѣдставителство¹.

Практическото значение на това различие въ схващанията се проявява главно при разрѣшаване на въпроситѣ: 1) трѣбва ли за приложението на art. 890 al. 2 да сж повикани да наслѣдватъ по завѣщанието по равно всички низходящи *resp.* братя и сестри, които при наслѣдване *ab intestato* биха участвували въ наслѣдството или 2) трѣбва ли да нѣма сродникъ по-близъкъ до завѣщателя, за да могатъ низходящитѣ на прѣждеумрѣлия или неспособния наслѣдникъ по завѣщание или завѣтникъ да се възползватъ отъ завѣщателното разпореждане? Заради това ние ще се срѣщнемъ съ тии различни схващания, когато дойдемъ до тази точка отъ догматичния анализъ на института. За сега обаче нека накратко обосновемъ нашето схващане, че въ чл. 160 ал. 2 имаме работа съ сжщинско „право на прѣдставителство“, както то е уредено за интестатното наслѣдване въ чл. чл. 14—20 отъ Закона за Наслѣдството.

Прѣди всичко трѣбва да се признае, че това схващане не може да се основе непосредно върху текста на наредбата. Защото нито изразътъ въ art 890 „*sottentrano nell'eredità o nel legato*“, нито думитѣ въ чл. 160 ал. 2 „участвуватъ въ наслѣдството и завѣта...“ изказватъ схващане на законодателя, че това „участвуване“ или

¹ Подрѣжниците на тази система догаждатъ до сжщия практически резултатъ, до който идватъ и ония автори, които считатъ, че въ случая из art 890 се касае за една мълчалива субституция — имено и единитѣ и другитѣ приематъ, че изразътъ „*nei casi, in sui sarebbe ammessa a loro favore la rappresentazione se si trattasse di successione intestata*“ означава само „*la cerchia di parentela a cui favore quel disposto è sancito*“ (Losana, *Le success-testam.* къмъ art. 890, стр. 440). Ср. *Buniva*, *Interpretazione dell' art. 890*, Torino, 1873; *Fulci*, *Successioni* § CVIII, стр. 175; *Pacifici-Mazzoni*, *Successioni*, т. IV, п-ос 122—125 и бѣлжката отъ *F. Anau* (въ II-о изд.) къмъ п-о 125, стр. 321—324. *Piccinini*, *nota* въ *Giurisprudenza* 1872 II, стр. 299; *De Crescenzo* въ *Digesto Italiano*. Vol. XXII, р. IV статия: *Successioni testamentarie* стр. 363—366; *Giulio Basile* въ *Archivio Giuridico*, 1901, спом. статия, стр. 123, 248.

„встѣпване“ (*sottentrare*) е проява на „правото на прѣдставителство“, както е то опрѣдѣлено въ чл. 14 и обусловено въ слѣдващите разпореждания на чл. 15—20.

Отъ това дѣто въ чл. 160 ал. 2 законодателятъ се позовава върху „тѣзи случаи, когато въ тѣхна полза се допуща (или по-вѣрно: би се допустнало) правото на прѣдставителство, ако наслѣдството е останало безъ завѣщание“ (или по-вѣрно: ако се касаеше за наслѣждане безъ завѣщание = *se si trattasse di successione intestata*) не слѣдва още, че въ „тѣзи случаи“ завѣщателното разпореждане остая въ сила заради това, защото „низходящитѣ на наслѣдника или наслѣдника“ се ползватъ отъ право на прѣдставителство, както биха се ползвали отъ това право, ако се касаеше за интестатно наслѣждане. За да можемъ да приемемъ, че въ системата на закона за наслѣдството най-прилѣга да се говори за право на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на писания наслѣдникъ или на завѣтника, необходимо е 1) да сме признали като непригодно за системата на закона други юридически построения и 2) да сме констатирали, че съществениѣ, конститутивни елементи на правното понятие „право на прѣдставителство“ — както то се схваща отъ закона — сж на лице и въ правното явление: участвуване на низходящитѣ на наслѣдника по завѣщание или на завѣтника въ наслѣдството или завѣта слѣдъ като писаниятъ наслѣдникъ или завѣтникъ се е оказалъ „неправоспособенъ“ или е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Първото условие е вече изпълнено: ние по-горѣ отхвърлихме другитѣ възможни конструкции на института. Второто условие остава да установимъ. Какво е прочее, въ системата на нашия законъ за наслѣдството — или което е все едно, и въ системата на италианското наслѣдственно право — „правото на прѣдставителство?“ Споредъ чл. 14 отъ Зак. за Наслѣдството правото на прѣдставителство се състои въ това, че „прѣдставляющитѣ заематъ мѣстото и стѣпватъ въ степенѣта и правата на прѣдставляемия“. Тази обаче дефиниция на закона, която иска да опрѣдѣли правото на прѣдставителство съ прѣкиятъ му ефектъ, буквално взета не е вѣрна. Тя се опровергава отъ самия законъ. Не му е тукъ мѣстото, да се впускаме въ подробенъ анализъ на това неколкократно правно понятие и да излагаме негова произходъ въ епохата на правната схоластика отъ врѣмето на глосаторитѣ.¹ Достатъчно е за нашата цѣль да покажемъ, че това по-

¹ *v. Vangerow*, *Pandekten* § 414; *Windscheid*, *Lehrbuch des Pandektenrechts*, III, § 572 Note 4; *J. Kohler*, *Studien über das Repräsentationsrecht* въ *Gesammelte Abhandlungen*, стр. 360 и сл. и въ *Zeitschrift f. franz. Civilrecht*, VIII, стр. 113 и сл.; *R. V. Todaro*, *Studi sul diritto di rappresentazione* въ *Rivista italiana per le scienze giuridiche*, 1904, стр. 127—230. Французската и италианска коментарна литература не излиза —

няние — отдавна изоставено от германската гражданско-правна наука — въ сжщност не е нищо друго, освѣнъ една несполучлива теоретична конструкция, измислена за да обясни 1) какъ могатъ да наслѣдватъ внуци или правнуци отъ прѣждеумрѣлъ синъ или дъщеря заедно съ други синове или дъщери, или низходящи отъ братъ или сестра на наслѣдодателя заедно съ други негови братя и сестри и 2) защо въ такъвъ случай наслѣдството не се дѣли на глава, а на колѣна (*in stirpes*). Въ сжщностъ нѣма никакво прѣдставителство, нито встѣпване въ права. Защото умрѣлиятъ прѣди наслѣдодателя синъ не е ималъ — при живота на наслѣдодателя — никакви права върху неговото наслѣдство, и слѣдователно нѣма неговитѣ низходящи въ какво да встѣпватъ. Заради това, макаръ законътъ и да разбира, че наслѣдващитѣ по право на прѣдставителство наслѣдватъ „не по свое право“ (чл. 202, 205 отъ Зак. за Насл.), все пакъ истината е, че така нарѣченитѣ „прѣдставляющи“ наслѣдватъ *jure proprio*, а не *jure praedefuncti patris*, тѣй като „може нѣкой да прѣдстави лицата, отъ наслѣдството на които се е отрекълъ“ (чл. 20) и може да се „прѣдставлява“ родител, който е неспособенъ поради недостойнство да наслѣдва (чл. чл. 19, 9). Да бѣше италианскиятъ законодатель — който допустна, въ различие отъ французското право, да се прѣдставляватъ живи лица недостѣйни — отишълъ още една крачка по-нагатыкъ, и да бѣше допустналъ, — както щѣше да бѣде по-справедливо и цѣлесходно — да се „прѣдставляватъ“ и отрекли се отъ наслѣдство лица (ср. сега чл. 202 Зак. за Насл.) — нѣмаше да има абсолютно никакво основание да се говори за наслѣждане по право на прѣдставителство, въ смисъла на чл. 14 отъ Зак. за Насл. Понятието „право на прѣдставителство“ е конструирано възъ основа на изразитѣ въ римскитѣ текстове: *nepotes in patris sui locum succedere*¹, *in proprio parentis locum succedere*.² Тия изрази обаче сж прости фигури; тѣ не претендиратъ да иматъ характеръ на юридически построения. Сжщественото въ наредбитѣ е, че внуцитѣ отъ прѣди умрѣлъ синъ или дъщеря вкупомъ наслѣдватъ заедно съ други синове и дъщери, като взематъ такава частъ, каквато би се паднала на тѣхния родител, ако бѣше той доживѣлъ отварянето на наслѣдството. Това наслѣждане, казва Юстинианъ въ новелата 118, отъ старо врѣме се нарича *successio in stirpes*. Ни дума за нѣкаква фикция, по силата на която да се счита, че внуцитѣ заематъ мѣстото и встѣпватъ въ пра-

съ малки изключения — извънъ магьосания кръгъ на традиционнитѣ схващания Ср. обаче *Filomusi-Guelfi*, *Diritto ereditario*, 1903, *Della rappresentazione*, стр. 70.

¹ Ulpiani XXVI, 2; Gaili, *Institutiones*, III, 8; Pauli, *Sententiae*, IV, 8, 8.

² Novella 118.

вата и въ степенъта на тѣхния умрѣлъ прѣди наслѣдодателя родителъ! Напротивъ Юстиниянъ направо провъзгласява истинския принципъ, върху който почива редътъ на наслѣдване въ първия класъ, а това важи отчасти и за класа на братята и сестритѣ. Той именно казва: *In hoc enim ordine gradum quaeri nolumus, sed cum filiis et filiabus ex praemortuo filio aut filia nepotes vocari sancimus*. Въ тия думи е изказанъ принципътъ, че при наслѣдването на низходящитѣ се има прѣдъ видъ не индивидуално повиканиятъ най-близъкъ низходящъ, а цѣлото негово колѣно, сир. като се деферира наслѣдството на синове и дъщери, то имъ се прѣдлага като на родоначалници на свои потомства. Съ други думи въ низходящата линия не важи градуалното начало, изказано у насъ въ чл. 3 отъ Зак. за Насл., а началото на парентели. На Kohler¹ се пада заслуга, че е изтъкналъ и развилъ тази мисълъ. Той много вѣрно забѣлжи, че понятието за право на прѣдставителство е плодъ на погрѣшната идея, какво винаги при интестатното наслѣдване трѣбва да важи началото: по-близкия по родство изключва по-далечния. Изхождайки отъ тази погрѣшна прѣдпоставка, юриститѣ дохождатъ до *фикцията*,² която лежи въ основата на правото на прѣдставителство: по-далечниятъ низходящъ (прѣдставляющиятъ) отъ прѣди умрѣлъ по-близъкъ низходящъ (прѣдставляемия) се счита, че встѣпва въ неговата степенъ и поради това наслѣдва, като че ли е низходящъ отъ онази степенъ, която е прѣко повикана да наслѣдва. А въ сжщность фикцията е излишна, щомъ не се мчимъ да прѣдставимъ непожтната градуалната система; щомъ признаемъ, че строятъ на семейството или прѣдполагаемата обичъ на наслѣдодателя изискватъ въ правата низходяща линия да не се гледа близостъта на роднинскитѣ степени — както и признава Юстиниянъ въ Nov. 118 —, а да се прѣдава наслѣдството на колѣната, произходящи отъ наслѣдодателя: *successio in stirpes*, а не *in capita*. Всѣко чадо съставлява заедно съ своитѣ низходящи едно цѣло, едно колѣно (*stirps*); наслѣдството, като се раздѣля на толкова части, колкото има колѣна, прѣдава се на тѣхнитѣ родоначалници; ако обаче нѣкой отъ тия родоначалници е умрѣлъ прѣди наслѣдодателя, наслѣдствената частъ се дава на неговото прѣко потомство, взето като

¹ Kohler, сп. ст. стр. 118.

² Италианскитѣ автори, които схващатъ правото на прѣдставителство като фикция сж приведени у Vitali, *Successioni*, V, стр. 253, бѣл. 4. Други автори, между които е и самиятъ Vitali, отхвърлятъ възгледа, че прѣдставителството е фикция и го опрѣдлѣтъ по ефектитъ му. Ср. Vitali, спом. съч. V, стр. 254 бѣл. 1. Но и тѣ въ сжщность опериратъ съ идеята за фикция. Така Vitali, слѣдъ като опрѣдлѣ прѣдставителството, обяснява: *È come una specie di subingresso ai diritti ed oneri che sarebbero spettati al rappresentate, se al momento dell'apertura della successione si fosse trovato vivente* (стр. 257).

едно цѣло. При таково схващане — което трѣба да се приложи и по отношение къмъ първата сѣребърна линия на братя и сестри, — съвсѣмъ излишно става да се прибѣгва до фикцията за право на прѣдставителство. Нашиятъ законъ обаче е възприелъ това понятие. При все това ние можемъ да приемемъ, безъ съ това да измѣняваме на сѣщината на наредбитѣ, съ които въ подробности се урежда отъ закона правото на прѣдставителство, че то се състои въ наслѣдване по колѣна — противопоставено на наслѣдването по глава. Въ случаитѣ, въ които се наслѣдва по право на прѣдставителство, наслѣдствениятъ призивъ (*vocatio*) се адресира до „прѣдставляющитѣ“ не като субсидиарно, на второ мѣсто призовани,¹ а като направо вкупомъ призовани; както казва Юстинианъ (въ *Nov. 118*): . . . *cum filiis et filiabus ex praemortuo filio aut filia nepotes vocari sancimus . . .*“ Тѣй става наслѣдването прѣката низходяща линия и въ първата сѣребърна линия на братята и сестритѣ.

Тѣкмо сѣщото става, когато по силата на чл. 160 ал. 2 се запази завѣщателното разпореждане въ полза на низходящитѣ на наслѣдникъ или завѣтникъ, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е излѣзълъ неспособенъ да го наслѣдва или да получава отъ него по завѣщание, като недостоенъ. За да не прѣдрѣщаваме тукъ още въпроса за по-тѣсното или по-широко тълкуване на чл. 160 ал. 2, нека вземемъ слѣдния примѣръ, който стои вѣнъ отъ спорнитѣ случаи. А назначава въ завѣщанието си тримата си синове Б, В и Г. Г. Обаче умира прѣди завѣщателя и оставя свои дѣца. Последнитѣ — ако се касаеше за наслѣдване по закона — биха се ползували отъ правото на прѣдставителство. Слѣдователно тѣ и сега при завѣщанието ще участвуватъ въ наслѣдството и то какъ? Разбира се, като получатъ такава частъ, каквато е отредена въ завѣщанието за тѣхния родител, който не е доживѣлъ момента на делацията. Призивътъ на завѣщанието, значи, не е индивидуално адресиранъ до сина Г, а до него, като родоначалникъ на потомството му; призовано е отъ завѣщателя да наслѣдва, наредъ съ Б и В или по-вѣрно наредъ съ колѣната на Б и В — прѣдставлявани отъ тѣхъ — и колѣното на Г. Явно е тождеството въ конститутивнитѣ елементи на двѣтъ правни явления: — *successio in stirpes* както при интестантно наслѣдване, така и при наслѣдване по завѣщание, въ една и сѣща фактическа хипотеза. Ако това явление при интестантното наслѣдване се схваща отъ закона като ефектъ на така нарѣченото право на прѣдставителство, трѣбва сѣщо така да се

¹ Така схваща наслѣдването по право на прѣдставителство теорията, която говори въ случая за легална субституция. Вж. по-горѣ, стр. 88. бѣл. 1.

схване тождественото по същественитѣ си признаци явление при тестаментното наслѣдване. Разликата между двата случая на право на прѣдставителство се обуславя отъ различното юридическо основание на наслѣдване въ тия случаи. При интестатното наслѣдване правото на прѣдставителство почива върху същото основание, върху което се поставя самото интестатно наслѣдване: законътъ, който взема въ внимание строя на семейството или, споредъ, схващането на традиционното учение, — „прѣдполагаемата обичъ“ на наслѣдодателя. При завѣщания правото на прѣдставителство почива върху волята на завѣщателя, както тя се тълкува отъ закона — въ отсъствие на противно негово разпореждане. Това разпореждане може да бжде особено или пъкъ да се съдържа по необходимостъ въ завѣщателно разпореждане, съ което се оставя едно право лично по природата си.

Какъ съ това схващане на правото на прѣдставителство се избѣгватъ мъчнотиитѣ, на които се натъкватъ италиянскитѣ автори, въ случаитѣ когато измежду нѣколкото чада *resp.* братя на завѣщателя само единъ е назначенъ за наслѣдникъ въ завѣщанието или когато се касае за завѣтъ — ще се види по-долу. Сега да пристѣпимъ къмъ обстояния анализъ на чл. 160 ал. 2.

IV.

Четири сж условията, които трѣба да бждатъ на лице, за да може да се избѣгне кадуцирането на завѣщателното разпореждане, макаръ и облагодѣтелствуванитѣ въ завѣщанието да не е могълъ лично да се възползува отъ него. Писаниятъ въ завѣщанието за наслѣдникъ или завѣтникъ трѣбва:

а) да е низходящъ (синъ, дъщеря, внукъ, внучка) или братъ, сестра или низходящъ отъ братъ или сестра на завѣщателя,

б) да не е доживѣлъ момента на делацията или да се е оказалъ недостоеенъ спрѣмо завѣщателя,

в) да е оставилъ низходящи законни или узаконени, и

г) завѣщателтъ да не е далъ на завѣщателното разпореждане чисто личенъ характеръ.

Не може да се счита като особено условие да е дѣйствително завѣщанието, *resp.* завѣщателното разпореждане отъ формална и материална страна. Цѣльта на чл. 160 ал. 2 не е да даде на завѣщателното разпореждане по-голѣма сила въ полза на низходящитѣ на облагодѣтелствования въ завѣщанието отколкото е силата му по отношение къмъ послѣдния; цѣльта на тази наредба е само да

за пази дѣйствието на завѣщателното разпореждане въ полза на тия низходящи — при наличността на изброенитѣ условия — макаръ и лицето, „въ полза на което е то направено, да не е прѣживѣло завѣщателя или да е излѣзло „неправоспособно“ (чл. 160 ал. 1). Значи, всички причини, поради които би могло да се нападне силата на завѣщателното разпореждане, откъмъ форма (чл. 89) или откъмъ съдържание (ср. чл. чл. 49, 52, 53, 56, 57, 90, 106, 108, 109, 115 и сл. 158), могатъ да се прѣдвяватъ и срѣщу низходящитѣ на лицето, въ полза на което е направено това разпореждане, макаръ и инакъ да сж на лице изброенитѣ по-горѣ четири условия. Така напр. ако *X* назначи въ публичното си завѣщание за свой универсаленъ наслѣдникъ брата си *У*, който като нотариусъ е приелъ завѣщанието, и ако *У* умре прѣди завѣщателя, низходящитѣ на *У* не могатъ да се възползуватъ отъ наредбата на чл. 160 ал. 2, макаръ и да сж инакъ на лице прѣдвиденитѣ въ нея условия, защото завѣщателното разпореждане е само по себе си недѣйствително, съгласно съ чл. 56.

I. Първото отъ посоченитѣ по-горѣ четири условия не е на право изтъкнато отъ закона. Вмѣсто да се опрѣдѣли на право въ какво родство трѣба да се намиратъ низходящитѣ на наслѣдника или завѣтника спрѣмо завѣщателя, казано е, че тия низходящи „участвуватъ въ наслѣдството или завѣта *въ тѣзи случаи, когато въ тѣхна полза се допуца правото на прѣдставителство, ако наслѣдството е останало безъ завѣщание*“.

Спомена се вече по-горѣ, че послѣдната фраза би трѣбало, споредъ оригинала, да гласи: „въ тѣзи случаи, въ които би се допустнало въ тѣхна полза правото на прѣдставителство, ако се касаеше за наслѣждане по закона (*se si trattasse di successione intestata*)“¹. Отклонението отъ редакциятан art. 890 ал. 2 говори, на истина, въ врѣда на стилистичната и даже граматическа похватность на нашия законодатель², обаче разлика въ смисъла отъ това отклонение не може да се извади.

¹ „Ако наслѣдството е останало (?) безъ завѣщание“ — вмѣсто „ако наслѣдство бѣше оставено безъ завѣщание“ или ... би останало безъ завѣщание. Съотвѣтно съ това, трѣбало би вмѣсто „когато ... се допуца правото на прѣдставителство“ да стои „когато ... би се допускило...“.

² Впрочемъ истинскиятъ виновникъ е рускиятъ прѣводачъ Зарудный (Гражд. улож. италян королевства. 1869) У него art. 890 ал. 2 гласи: „Впрочемъ нисходящие наслѣдника или легатарія, неправоспособнаго или умершаго прежде завѣщателя, участвуютъ въ наслѣдствѣ или легатѣ въ тѣхъ случаяхъ *когда въ ихъ пользу допускается право представленія, и идетъ дѣло (?) объ оставшемся безъ завѣщанія наслѣдствѣ*. Изъ сего исключаются случаи, когда завѣщатель сдѣлалъ особле распоряженіе или если дѣло идетъ о легатѣ на право пользованія или на другое право, личное по своей природѣ“. Очевидно нашия чл. 160 ал. 2 е прѣведенъ отъ този руски прѣводъ съ всичкитѣ му неточности.

Кои сж прочее „случаитѣ“, въ които низходящитѣ на наследника по завѣщание или на завѣтника биха се ползували отъ „право на прѣдставителство“, ако се касаеше за наследство безъ завѣщание? Отъ отговора, който ще се даде на това питане, зависи какъ ще се разрѣши най-важната контроверса, която е породило тълкуването на art. 890 al. 2 въ италиянската доктрина и юриспруденция.

Като оставимъ на страна мнѣнието на Borsari¹, който просто игнорира разглеждания пасажъ и основайки се отъ една страна, върху единъ мотивъ изказанъ въ доклада на Pisanelli² и, отъ друга, върху общността на началнитѣ думи въ първата алинея³, поддържа, че не е нужно писаниятъ въ завѣщанието наследникъ или завѣтникъ да е низходящъ на завѣщателя или да е неговъ братъ или сестра или низходящъ отъ такива, за да може да се запази дѣйствието на завѣщателното разпореждане въ полза на низходящитѣ на наследника или завѣтника, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е излѣзълъ недостоенъ спрѣмо него, — като оставимъ на страна, това съвсѣмъ неоснователно мнѣние, което е въ явно противорѣчие съ текста⁴ и съ законодателното основание на чл. 160 ал. 2 — три мнѣния сж били поддържани въ италиянската доктрина и юриспруденция по въпроса, какъ трѣбва да се разбира условното формулирано въ пасажа „въ случаитѣ, когато и пр...“.

а) Тълкуване на Pescatore, поддържано отъ Th. Huc и отъ Chironi⁵.

Въ италиянската юриспруденция туй мнѣние не е било застъпено, макаръ и нѣкои отъ рѣшенията, които се отнасятъ до мнѣнието означено въ т. б., да изхождатъ отъ прѣдсилкитѣ на Pescatore.

б) Тълкуване, поддържано и приложено най-напрѣдъ отъ

¹ Borsari, Commentario del Cod. civ. ital. III ad art. 890, § 1913. Поддържано отъ Pacifici — Mazzoni въ Istituz. di dir. civ. IV, 2-a ediz. p. 160, но изоставено въ Successioni IV, p. 122 (вж. тамъ бѣл. на изд. Anau стр. 324). Въ юриспруденцията тълкуването на Borsari не се е възприело. Само двѣ рѣшения отъ Corte di Trani 17. III. 1880 и 8.VII. 1876 сж въ този смисълъ.

² „È opinione generale nella massa dei cittadini che i figli debbano sempre prendere il posto dei loro genitori“. Relazione Pisanelli, n. 117 (Gianzana, op. cit., III, стр. 78).

³ „Qualunque disposizione...“

⁴ Ако бѣше вѣрно мнѣнието на Борсари, трѣбаше ал. 2 на чл. 160 да гласи безусловно: „Впрочемъ низходящитѣ на наследника или на завѣтника, който е непъ авоспособенъ или умрѣлъ прѣди завѣщателя, участвуватъ въ наследството или въ завѣта“. Ср. F. Anau у Pacifici. — Mazzoni, сн. м.

⁵ M. Pescatore, Filosofia e dottrine giuridiche, I, § 2 Interpretazione restrittiva dell'art. 890 del Cod. civile, стр. 195—206. Th. Huc. Le Code civil italien et le Code Napoléon, стр. 227. Chironi, Istituzioni di diritto civile italiano, II, § 440, стр. 348: „qualora la volontà del disponente avesse confermata la vocazione ordinata dalla legge“. По-сетитѣ обаче Chironi като че ли изоставя този възгледъ и се присъединява къмъ второто мнѣние (вж. бѣл. подъ б).

Corte di Casale въ рѣшението отъ 7.VII. 1874¹, подкрѣпено отъ нѣкои автори² и отъ не много други сѣдебни рѣшения³.

в) Тълкуване изказано най-напрѣдъ отъ Piccinini⁴ и Buniva⁵, приложено въ рѣшението на Туринския Касаціоненъ сѣдъ отъ 5 Априли 1876 (въ Foro italiano, 1876, I, 1. 1079), съ което е било касирано горѣприведеното рѣшение на Апелативния сѣдъ въ Casale отъ 7.VII. 1874. Това тълкуване може днесъ да се счита като прѣобладаващото както въ доктрината⁶, така и въ юриспруденцията⁷.

Споредъ първото отъ тия тълкувания трѣбва завѣщателниятъ призивъ да е такъвъ какъвто би билъ и призивътъ къмъ наслѣдството по закона, за да могатъ низходящитъ на наслѣдника по

¹ Печатано въ Giurisprudenza italiana, XI, стр. 540, приведено изцѣло и у Pacifici — Mazzoni, Tratt. dell' successioni, IV, № 124.

² P. Ballanti, въ Foro Italiano di Roma, 1876, I стр. 1049 (бѣлѣжка противъ рѣшението на Туринската касація отъ 5.IV. 1876, съ което е било касирано рѣшението на Corte di Casale отъ 7.VII. 1874); G Marucchi, Una questione d'interpretazione dell'art. 890 capov. Cod. civ. ital. въ La Legge, 1878, III, стр. 300—304; Fr. Ricci, Corso, III, № 412; D'Angelo въ Foro italiano, 1884 (IX), 1, стр. 553 (бѣлѣжка); Di Benedetto, Dle diritto di rappresentazione nelle successioni testamentarie въ Notariato italiano, 1886 (X), стр. 381; Pierri, въ Rivista di Giurispr. di Trani, 1888 (XII), стр. 593; Cuturi, Dei fedecommissi e delle sostituzioni, 1889, стр. 209 и сл.; Milano, Della rappresentaz. nella success. testata, Napoli 1890 и въ Gazzeta del procuratore XXI, 1, стр. 37; C. Re, въ Digesto italiano подъ думата Accrescimento, п. 48; G. P. Chironi, въ Riv. ital. per le scienze giuridiche, 1889 (vol. VIII), стр. 246—250 и vol XII (1892), стр. 355—357; V. Vitali, сп. с. IV, стр. 213.

³ Рѣш. на апел сѣдилища: Napoli, отъ 18.XII. 1875 (Annali della giurisprudenza ital. XVI, 1, 242); Brescia отъ 15.VII. 1879 потвърдена отъ кас. рѣшение на Туринската касація отъ 25.V. 1880 (Legge, XX, 1,640) Cagliari отъ 18.XI. 1882 (Foro italiano VIII, 1,426; Milano, отъ 3.XII. 1883 (Foro ital. IX, 1, 105) и рѣшението на Туринския касаціоненъ сѣдъ отъ 5.VI. 1884 (Giurisprud., 1884, стр. 541).

⁴ Piccinini, Note въ Giurisprudenza di Torino, 1872, 11.; 1874, 540.

⁵ G. Buniva, Interpretazione dell'art. 890 del Codice civile ital. Torino, 1873.

⁶ Pacifici-Mazzoni, Tratt. delle successioni IV, nos 122—125; R. Savarese, Studio sull'art. 890 въ Gazz. del Procurat., 1871, стр. 481; A. Fulci, Un dubbio sull'intelligenza dell'art. 890 въ Temi Zanclea 1873, I; Successioni, p. II стр. 175 § 108; M. Diena, Studio sull'applicazione dell'art. 890 с. с. въ Arch. Giur. 1876 (XVII), стр. 24—47; G. Lomonaco, Studio sull'art. 890 въ Filangieri, 1879, I стр. 138; F. S. Gargiulo, въ Gazz. dei Tribunali di Napoli, 1880 стр. 254; сжция, въ Filangieri, V (1879), I стр. 336—354; G. Grossi, Osservaz. sugli art. 729, 730, 732, 879 e 890 С. с. въ Arch. Giur. 1875 (XIV), стр. 529—540; сжция, Dilucidazione storico-interpretativa въ Arch. Giur. 1876 (XVII), стр. 195—219; E. A. Porro, Le disposizioni testamentarie a favore del premorto e dell'incapace въ Giurispr. italiana (1885), IV, стр. 307—400; F. Varcasia, Studio sull'art. 890 въ Gravina di Catanzaro, 1883, fasc. III, IV; Losana, Le Success. testamentarie 1884, art. 890, стр. 435—440; сжция, Successione testamentaria въ Digesto italiano, XXII, p. IV, п. 945 bis; сжция, Ancora sull'art. 890 въ Notar. italiano, 1886, 441; сжция, Nuovi contributi all'interpretaz. dell'art. 890 въ Notar. ital. 1891; сжция, въ Monitore delle leggi, 1886, стр. 441. G. Basile, спом. ст. въ Archivio giuridico, 1901, LXVI, стр. 237—248. Crisafulli — Tedeschi, Il dir. di rappresentaz. nell'art. 890 d. C. с. въ Circolo Giuridico, 1884 (XV), I, стр. 279 и сл.

⁷ Рѣшения на Апелативнитъ Сѣдилища: Torino, 15.IX. 1876 (въ Annali de Giurisprudenza II, стр. 35); Venezia, 13.VII. 1876 и 23.XII. 1892 (Monit. dei tribunali, 1893, стр. 246); Napoli, 29. VIII. 1888 (Giuris. italiana, 1889, 229); рѣш. на Касац. Сѣдилища: Napoli, 10. IV. 1888 (Giurispr. italiana, 1888, I, 1. 311); Torino, 5.XII. 1889 (Giurispr. ital. 1890, I, 1. 231), 31.XII. 1889 (Foro ital. 1890, I, 542), 26.IX. 1889 (Foro ital. 1890, I, 302).

завѣщание да се възползуватъ по право на прѣдставителство отъ завѣщателното установяване на наслѣдникъ. Съ други думи „случаитѣ“, които се иматъ прѣдъ видъ въ art. 890 al. 2 сж слѣднитѣ два:

а) да сж назначени за наслѣдници въ завѣщанието на родителя всички негови прѣки чада по равно;

б) да сж назначени въ завѣщанието на брата (или сестрата), който нѣма низходящи, нито родители, всички негови братя и сестри по равно. Само въ тия два случая, споредъ миѣнието на Пескаторе, може да се приложи al. 2 отъ art. 890 въ полза на низходящитѣ на одного отъ установенитѣ въ завѣщанието наслѣдници (синъ, дъщеря, resp. братъ или сестра на завѣщателя), който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или пъкъ е излѣзълъ неспособенъ да го наслѣдва.

Споредъ второто тълкуване, не е нужно завѣщателниятъ призивъ да бжде такъвъ, какъвто би билъ призивътъ по закона, обаче необходимо е да е случаятъ такъвъ, щото ако *in concreto* нѣмаше завѣщание, лицето, за чиито низходящи става въпросъ, да би наслѣдвало по закона. Тѣй щото, ако завѣщателтъ е оставилъ поближенъ свой сродникъ, който при наслѣдване *ab intestato* би изключилъ писаното въ завѣщанието лице, като по-далеченъ сродникъ, низходящитѣ на послѣдния, както не биха могли *in concreto* да наслѣдватъ *ab intestato* по право на прѣдставителство — защото по прѣдположение тѣхниятъ възходящъ не би билъ призованъ да наслѣдва —, така сжщо не могатъ да се възползуватъ отъ направеното въ полза на тѣхния възходящъ завѣщателно разпореждане. Така напр., споредъ това тълкуване, ако А., имайки двама братя В. и С., назначи въ завѣщанието си В. за универсаленъ наслѣдникъ и ако В. почине прѣди завѣщателя, то низходящитѣ на В. ще получатъ наслѣдството по завѣщанието, макаръ и призивътъ на завѣщанието да не е такъвъ, какъвто би билъ призивътъ по закона: ако нѣмаше завѣщание и двамата братя щѣха да наслѣдватъ по равно. По тълкуването обаче на Pescatore завѣщанието би трѣбвало да се кадуцира. Ако ли завѣщателтъ, въ горния случай, остави свое чадо, то понеже, при наслѣдване *ab intestato*, чадото би изключило братята, трѣбва завѣщанието направено въ полза на одного отъ братята, да се счита за кадуцирано.

Споредъ третото тълкуване, чл. 160 ал. 2 трѣба да се прилага въ всички случаи, въ които умрѣлиятъ прѣди завѣщателя или излѣзлиятъ „неправоспособенъ“ тестаментаренъ наслѣдникъ или завѣтникъ е отъ ония сродници на завѣщателя, низходящитѣ на които биха се ползували отъ право на прѣдставителство, ако бѣха

повикани *ab intestato* да наслѣдватъ. Такива сж лицата, които принадлежатъ къмъ прѣката низходяща линия (чл. 15 Зак. Насл.) и къмъ първата странична линия (чл. 17). Значи, споредъ това тълкуване нѣма никакво значение за приложимостта на чл. 160 ал. 2 дали завѣщателниятъ призивъ е такъвъ, какъвто би билъ призивътъ по закона и дали завѣщателътъ е оставилъ сродници поближни отъ сродника, който е облагодѣтелствуванъ съ завѣщанието, и който при интестатно наслѣдване би билъ изключенъ отъ тѣхъ. Така, споредъ това тълкуване, завѣщателното разпореждане, направено въ горния примѣръ, въ полза на брата В, ще запази дѣйствието си въ полза на неговитѣ низходящи, макаръ и завѣщателътъ да е оставилъ и свое чадо, което при интестатно наслѣдване би изключило чича си, но което въ случая може да дири само резервираната си частъ.

Кое отъ тия три тълкувания ни разкрива истинския смисълъ на законоположението?

Трѣбва прѣди всичко да се признае, че текстътъ на членъ 160 ал. 2, а особено на съотвѣтния *art. 890 al. 2* отъ *Cod. civ. ital.* допуца и тритѣ тълкувания.

Защото подъ „тѣзи случаи, когато въ тѣхна полза се допуца правото на прѣдставителство, ако наслѣдството е останало безъ завѣщание“ (*nei casi in cui sarebbe amessa a loro favore la rappresentazione, se si trattasse di successione intestata*) могатъ да се разбиратъ: или а) Съвокупността отъ всички елементи, които сж на лице, когато, при интестатното наслѣдване, се прилага правото на прѣдставителство. Кои сж тия елементи? Ако се приеме, че правото на прѣдставителство е допустимо само, когато сж повикани да наслѣдватъ двѣ или повече колѣна, а не и когато е повикано отъ закона да наслѣдва едничкото колѣно (едничкия синъ, едничкия братъ) — този възгледъ се подържа отъ *Pescatore* — тогава елементитѣ на случая, за който е дума, сж: 1) делация на наслѣдството въ полза на всички прѣки чада (*resp. на тѣхнитѣ колѣна*), 2) които ще получатъ поравно (или — у насъ сега, слѣдъ измѣнението на чл. 21 ЗНсл. — въ пропорция 2: 1. Или б) съвокупността отъ всички елементи, които трѣбва да сж на лице въ конкретния случай, за да могатъ низходящитѣ на писания въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ да наслѣдватъ „завѣщателя“ по право на прѣдставителство, ако нѣмаше завѣщание. Тия условия сж: 1) тѣхниятъ възходящъ да е низходящъ на наслѣдодателя или сродникъ неговъ отъ първата странична линия (братъ, сестра, братовъ или сестринъ низходящъ) и 2) да нѣма лице по-ближно до *de cuius*'а, което, по правилата за интестатното наслѣдване, би изключило тѣхния възходящъ.

Или в) съвокупността отъ условията, при които низходящитѣ на тестаментния наслѣдникъ или завѣтникъ биха могли да се възползуватъ отъ правото на прѣдставителство, при прѣдположение, че отправлениятъ къмъ тѣхния възходящъ призивъ за наслѣдване или за получаване завѣтъ, вмѣсто да се основава на завѣщание, изхожда отъ закона. При това разбиране, не се касае за условията, при които низходящитѣ биха могли да наслѣдватъ „завѣщателя“ — въ отсъствие на завѣщание — като се ползуватъ отъ право на прѣдставителство, ами касае се само за условието, при което тия низходящи биха се възползували отъ правото на прѣдставителство, за да получатъ онова, което завѣщательтъ е оставилъ на тѣхния възходящъ, ако сжщото това му бѣше така прѣдложено отъ закона¹. Така схванатъ случая, той ще бжде на лице винаги, когато писаниятъ въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ принадлежи къмъ прѣката низходяща или къмъ първата странична линия на завѣщателя, безъ да има значение сжществуването на по-близкъ до завѣщателя сродникъ, който при интестатно наслѣдване — както е то уредено отъ закона — би изключилъ лицето, което завѣщательтъ е облагодѣтелствувалъ.

Но макаръ и изразътъ „въ тѣзи случаи, когато...“ да допуска тия три смисъла, все пакъ чини ми се, че най-малко подкрѣпа дава той на първото схващане. Защото то прѣдполага, като условие за допустимостта на интестатно наслѣдване по право на прѣдставителство: да сж повикани всички чада, или всички братя и сестри да наслѣдватъ и то по-равно. Но това не е условие за правото на прѣдставителство; то е редътъ на самото наслѣдване. Освѣнъ това, понеже въ чл. 160 ал. 2 се говори и за завѣти, а пъкъ при интестатното наслѣдване нѣма завѣти, то Pescatore е принуденъ да счита, че законодательтъ се билъ изразилъ неточно. Сжщото трѣбва да се забѣлжи за второто разбиране: то би отговаряло напълно на текста, ако гласѣше „въ тѣзи случаи, когато тѣ биха могли да наслѣдватъ по право на прѣдставителство...“. Третьото разбиране най-подхожда до текста, особено до българския. Въ него условната форма „in cui sarebbe amessa in loro favore la rappresentazione“, е замѣнена съ изявителна: „когато въ тѣхна полза се допуска правото на прѣдставителство, ако (= когато) наслѣдството е останало безъ завѣщание“. А на въпроса: „кога въ полза на низходящитѣ на единъ наслѣдникъ се допуска пра-

¹ Много ясно е изтъкнато това въ рѣш. на Corte d'Appello — di Milano отъ 22.XII. 1888 (Foro ital. 1889, I, стр. 159): „... vuoi intendere che il legis latore abbia considerato il legato stesso come tale che *in ipotesi avrebbe costituito la materia della successione legittima*“.

вото на прѣдставителство, при интестатното наслѣдване? единичкия точенъ и правиленъ отговоръ е даденъ въ чл. чл. 15 и 17. Първиятъ отговаря: „прѣдставителството се допуска неограничено въ първата низходяща линия“. А чл. 17 ни казва: „Въ сѣребърна линия прѣдставителството се допуска въ полза на чадата и низходящитѣ на братя и сестри на починалия“. Онова, което слѣдва нататкъ, въ втората ал. на чл. 15 и въ чл. 17 е излишно обяснение. Условие за допусане правото на прѣдставителство е само обозначената въ тия членове родствена връзка между наслѣдодателя и ония, за които се пита дали и какъ наслѣдватъ: това дѣто сънаслѣдватъ всички чада *resp.* тѣхни низходящи или всички братя и сестри *resp.* низходящи на такива, починали прѣди наслѣдодателя, то не е условие за допустимостта на правото на прѣдставителство, а е послѣдица отъ него.

Но нека признаемъ, че словесното тълкуване на чл. 160 ал. 2 дава резултатъ неясенъ. Прѣдлежи тогава на логическо тълкуване да изясни вжтрѣшния смисълъ на тази наредба.

Интересно е, че Pescatore е избралъ именно art 890 al. 2 отъ Cod. civile за да прѣдстави образецъ на ограничително тълкуване¹.

Струва ми се, че това тълкуване би могло да послужи за образецъ на неправилно тълкуване, основано на прѣдвзети принципални прѣдсилки. Защото ето неговитѣ аргументи:²

а) Въ областта на гражданското право, казва Pescatore, намѣрението на всѣки законъ е или да изкаже и санкционира единъ принципъ отъ общото право (*ius commune*) или да отмѣни такъвъ принципъ *propter utilitatem*. И понеже съществень, формалень элементъ на правото е достовѣрността (*il certo*), която трѣбва да се прѣдпочита прѣдъ „неопрѣдѣления произволъ на догадкитѣ“ (*vago arbitrio delle conghietture*) и понеже законътъ урежда по начинъ безсъмнѣнъ и общъ за всички какъвъ да бжде редътъ на наслѣдване — въ съгласие съ изискванията на природата и на справедливостта —, то правото на законнитѣ наслѣдници не може да бжде оставено на произвола на прѣдположения. Когато има завѣщание сигурно е, че има завѣщателно разпореждане въ полза на писания въ завѣщанието наслѣдникъ и само за него. Щомъ липца това лице, неговитѣ чада иматъ въ своя полза само догадки (*conghietture*), които въ хиляди обстоятелства могатъ се обори или обез-

¹ Pescatore, *op. cit.*, § 2: „interpretazione *restrittiva* dell'art. 890 del Cod. civile“. Понеже текстътъ е двусмисленъ, поскоро би трѣбвало да става дума за *тѣсно* тълкуване (*interpretatio stricta*).

² Оставяме на страна доводитѣ на Pescatore основани върху текста, тъй като той е неясенъ и само съ *petitio principii* може отъ него да се извлѣче, като единственъ, смисълътъ който Р. му е далъ.

сили съ противоположни догадки. И заради това завъщанието тръбва да се кадуцира, когато лицето, въ полза на което е то направено, не е пръживѣло завъщателя. Ако послѣдниятъ иска да облагодѣтелствува дѣцата на това лице, нека направи ново завъщание. Отъ тукъ произлиза началото, че правото на прѣдставителство не съществува въ наслѣдването по завъщание. Само когато „милостивата догадка“ (*la pia conghiettura*) въ полза на дѣцата е по своитѣ дѣйствията въ хармония съ самия редъ на наслѣдване *ab intestato*, тръбва правото на прѣдставителство да се допусне и въ наслѣдването по завъщание, като че ли се касае за наслѣдване безъ завъщание. А това ще бжде само въ два случая (споменати вече по-горѣ). Цѣльта на art. 890 al. 2 е именно да постанови прѣдставителството въ тия два случая, тъй като при тѣхъ съществуването на завъщание никакъ не измѣнява редътъ на законното наслѣдване. Както при послѣдното съ правото на прѣдставителство се запазва равенството въ разподѣлбата на наслѣдството между всички колѣна — а това е споредъ *Pescatore* единствената служба на правото на прѣдставителство —, така и при наслѣдването по завъщание, въ което сж повикани всички колѣна (низходящи или братови) по равно да наслѣдватъ, тръбва да има право на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на синъ или братъ, умрѣлъ прѣди завъщателя. Защото въ противенъ случай, само заради това, защото завъщателтъ е потвърдилъ установения въ случая отъ закона редъ на наслѣдване, низходящитѣ на умрѣлия прѣди него синъ или братъ, ще получатъ само законната частъ или нищо нѣма да получатъ. Законодательтъ, споредъ *Pescatore*, разсждава така: „Този завъщателенъ призивъ щѣше сжщо така да го направи законътъ съ право на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на прѣди умрѣлия братъ, завъщанието не бива обаче да влошава положението на никого (!), нека прочее се допусне прѣдставителството, като че ли се касае за интестатно наслѣдване“.

б) Споменатитѣ два случая сж се имали изключително прѣдъ видъ и въ приготвителнитѣ работи, въ докладитѣ на *Pisanelli* и на сенатската комисия, дѣто се удобрява прѣдставителството като сръдство за да се запази равенството между наслѣдващитѣ колѣна.

в) Когато завъщателтъ, нѣмайки възходящи, ни низходящи, е назначилъ едного отъ братята си за наслѣдникъ и тоя умре прѣди него, тръбва завъщанието да се кадуцира, и наслѣдството да се отвори по закона въ полза на всичкитѣ братя (включително и низходящитѣ на умрѣлия братъ). Защото да се твърди, че тукъ се намираме сжщо въ случай, въ който би се допустнало прѣдставителство въ полза на дѣцата на прѣждеумрѣлия братъ —

писанъ наследникъ, е споредъ Р. неправилно. „Наслѣдване безъ завѣщание, право на прѣдставителство и повикване на всички лица по закона най-близки или на всичкитѣ колѣна съ равенство на дѣловетѣ сж три елемента съотносителни и нераздѣлни. Призивъ на едно само колѣно и право на прѣдставителство е противорѣчие въ терминитѣ“.

г) Когато завѣщателтъ назначава едно лице за наследникъ, той обича на първо мѣсто това лице, а споредъ него обича и дѣцата му. Но като почине това лице прѣди него, не е ли възможно благосклоннитѣ чувства да ослабнатъ? Назначаването за наследникъ на по-далеченъ сродникъ не е само по себе си изразъ на умраза къмъ по-близкитѣ; то е само едно прѣдпочитане, изразъ на по-силна обичъ къмъ назначеното лице. Ако то изчезне, „кой може да ми каже дали ослабналитѣ връзки къмъ челядъта на изчезналото лице сж още такива, щото да надвиятъ естественитѣ връзки къмъ по-близкитѣ роднини?“ Това не е невъзможно, но на всѣки случай то зависи отъ особни условия и прѣдразположения; въ отдѣлни случаи, този въпросъ се пада на завѣщателя, а не на законодателя да го разрѣши.

д) Понеже осветеното отъ закона общо начало (въ чл. 160 ал. 1) е, че завѣщателтъ е искалъ да облагодѣтелствува лично писания наследникъ, то, казва Р., „не разбирамъ, какъ е юридически възможно — при тълкуването на единъ специаленъ въпросъ отъ сжщата тема, който законътъ е оставилъ съмнителенъ, — да вземемъ като ржководно правило диаметрално противоположния принципъ“.

е) „При уреждане на интестатното наслѣдване, синътъ, братътъ е синъ, братъ идеаленъ, генериченъ, отвлѣченъ; взети отвлѣчено, синътъ, братътъ естествено прѣдставляватъ съотвѣтното потомство, както обратно, ако умратъ, се прѣдставляватъ отъ него и така образуватъ колѣна, които всички иматъ равни права, за означение и запазване на които е прѣдзначено правото на прѣдставителство. Когато обаче се прави едно специално, индивидуално (завѣщателно) разпореждане, съ което се измѣнява общия законенъ редъ въ полза на едно само отъ чадатата или на одного само отъ братята..., тогава синътъ или братътъ, облагодѣтелствуванъ съ особено разпореждане, не е вече синъ, не е братъ идеаленъ, генериченъ, абстрактенъ, ами е синъ, братъ индивидуаленъ, опрѣдѣленъ, конкретенъ, и като такъвъ не прѣдставлява друго освѣнъ себе си. Законодательтъ, който въ този случай, би приложилъ правото на прѣдставителство, което е дадено съ огледъ къмъ общото качество, къмъ сънаслѣдването на синоветѣ (братътъ) и къмъ

равенството на колѣната, които произтичатъ отъ тѣхъ, би приложилъ наопѣки, не намѣсто единъ граждански институтъ. Ако той го е приложилъ, както е дѣйствително направилъ, ... трѣбва да се върва, че въ случаитѣ, които е ималъ прѣдъ видъ, той е видѣлъ наличността на условията необходими за да има право на прѣдставителство, а именно: стичането и юридическото равенство на всички колѣна“.

е) „Това, което въ случай на съмнѣние трѣбва винаги да прѣобладае, сж общитѣ начала на справедливостта и изискванията на естеството, въ пълно съгласие съ които е: всички чада да наследватъ баща си по равни части, и братътъ, който е умрѣлъ безъ потомство и безъ възходящи, да бжде наследванъ сжщо отъ всички свои братя (и сестри)“.¹

Противъ тия доводи на Pescatore, могатъ слѣднитѣ възражения да се направятъ.²

Съображението, че прѣдъ сигурното право трѣбва да отстъпятъ догадкитѣ, би имало значение, само ако липсваше art. 890 (=чл. 160). Сега не е въпросъ за конъектури, — каквито би си имали мѣсто при тълкуване на отдѣлно завѣщание, — а за тълкуване на чл. 160 ал. 2, която, давайки едно изключение отъ правилото на първата алинея, не се изказва недвусмисленно за кои случаи се отнася. На всѣки случай, нормата на тази алинея не може да се счита, като нѣкаква конъектура, по-малко опрѣдѣлена (certa) отъ нормитѣ, които уреждатъ законното наследване.

Съображението, че понеже при интестатното наследване правото на прѣдставителство запазва равенството между всички колѣна, които сж повикани да наследватъ, сжщо такава трѣбва да бжде и функцията на прѣдставителството при тестаментното наследване, почива върху невѣрната прѣдсилка: че равенството на колѣната е едничката служба на така нар. право на прѣдставителство. Не само защото има случаи — както сега у насъ при новия чл. 21 — въ които правото на прѣдставителство запазва неравенството (напр. между колѣната на мжжки и женски чада, или между колѣната на родни и еднокръвни или едноутробни братя). Ами и защото това равенство (resp. запазването на пропорцията 2:1) е само единъ отъ стопанскитѣ ефекти на така нар. право на прѣдставителство. Сжщността му обаче е наследване по колѣна. Сжщо такава ще бжде и функцията му при тестаментното наследване: да докара наследване (даване завѣтъ) на цѣло колѣно.

¹ Pescatore, сп. съч. стр. 195—206.

² Вж. Buiiva, сп. с., Pacifici-Mazzoni, сп. съч. IV стр. 301—314, Basile, сп. ст. 237 сл.

Нито отъ примѣритѣ, нито отъ мотивитѣ дадени въ пригителнитѣ работи може да се вадн заключение, че само въ два случая (указани по-горѣ) е допустимо прѣдставителството при тестаментното наслѣдване. Въ доклада на Pisanelli се прѣдвижда и случаятъ, когато завѣщательтъ е разпрѣдѣлил дѣловетѣ между чадата си, за да изключи правото на уголѣмение, значи прѣдвижда се случай, когато призивтъ на завѣщателя нѣма да бжде тождественъ съ призива на закона, защото оставенитѣ по завѣщание дѣлове не ще сж равни.¹ Но и да нѣмаше, въ пригителнитѣ работи и поменъ за други случаи, освѣнъ ония два, които Р. счита за еднички, нима може отъ това да се вадн заключение, че тия сж само случаитѣ, въ които новата наредба на италиянския законодатель може да се прилага? Та това сж примѣри, приведени отъ Pisanelli и отъ сенатската комисия, за да се покаже най-рѣзко до какъвъ несправедливъ резултатъ се дохожда, когато се кадуцира завѣщателно разпореждане, направено въ полза на ония лица, които ако бѣха повикани да наслѣдватъ по закона, биха се прѣдставлявали отъ своитѣ низходящи. Нимà напр. въ случай, когато завѣщательтъ, като е назначилъ за свой универсаленъ наслѣдникъ едного отъ двамата си братя, а на другия е оставилъ само единъ завѣтъ, ако послѣдниятъ умрѣ прѣди завѣщателя и остави низходящи — нимà казвамъ не ще бжде много по-несправедливо и противно на прѣдполаганата воля на завѣщателя отколкото въ случаитѣ, за които се говори въ пригителнитѣ работи, ако завѣтътъ остане безъ дѣйствие и низходящитѣ на завѣтника — братъ не получатъ нищо? Или ако завѣщательтъ назначи едного отъ двамата си сина за наслѣдникъ за $\frac{2}{3}$, а другия за $\frac{1}{3}$, и ако послѣдниятъ умре прѣди завѣщателя и остави низходящи, нимà не е по-несправедливо нежели въ прѣдвиденитѣ два класически случая — които впрочемъ много рѣдко ще се срѣщнатъ, защото кой завѣщатель ще седне да прави завѣщание, само за да запази редтъ на законното наслѣдване? — тия внуци да не могатъ да се ползватъ отъ завѣщанието, ами да бждатъ принудени да се задоволятъ съ резервираната часть — въ случая $\frac{1}{6}$ отъ наслѣдството. И то защо? Защото завѣщательтъ измѣнилъ законния редъ на наслѣдване, като е далъ на другия си синъ повече отколкото по закона би му се паднало? Нали казва самъ Pescatore че завѣщанието не бива да влоши положението на никого? Завѣщательтъ е свободенъ да даде на всѣко отъ чадата си по колкото иска, стига само да не накърнява законната имъ часть. Но ако той

¹ Pisanelli, Relazione (Gianzana, II, стр. 78.) „Supponendo anche che il testatore avesse fatta distribuzione di parti onde sia impedito il diritto di accrescimento . . .“

на одного дава повече, на другото по-малко, нима ще бъде въ съгласие съ неговата воля, щото ако единъ отъ тѣхъ умре прѣди него, неговитѣ низходящи да получатъ по-малко отъ опрѣдѣленото по завѣщанието? Но, възразява Pescatore, интестатно наслѣдване, право на прѣдставителство и повикване на всички наслѣдници съ равенство на дѣловетѣ сж три нераздѣлни, корелативни понятия. Прѣди всичко това не е вѣрно: 1) право на прѣдставителство има и въ полза на низходящитѣ отъ еднокръвенъ и едноутробенъ братъ, частитѣ на които не сж равни съ частитѣ на родни братя, съ които сънаслѣдватъ; така сжщо кога низходящи отъ незаконнороденъ наслѣдватъ съ законни низходящи; 2) право на прѣдставителство има и когато наслѣдодателтъ има единъ само синъ или единъ само братъ: низходящитѣ на едничкия синъ, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е недостоенъ, наслѣдватъ, въ смисъла на закона, не направо, но по прѣдставителство, като едно колѣно.¹

¹ Мнозинството италиански автори приематъ, че и при едно колѣно (отъ чадо или братъ) има право на прѣдставителство. Така: *Pacifici-Mazzoni*, сп. съч. IV, стр. 303, V, 516; *P. Melucci*, Trattato teor.-pratico delle collazioni ed imputazioni, 1880 n° 322, стр. 414—420 *Losana*, Delle successioni legittime (въ Digesto ital.) XXII, ч. III, п. 75, стр. 516; *G. P. Chironi*, Istituzioni, II, § 440, стр. 350; *Fr. Ricci*, Corso, III, п. 35, 39; *Filomusi-Guelfi*, Diritto ereditario, Della rappresentazione; *G. Basile*, сп. статия, Archiv. Giuridico, 1901 стр. 238, бѣл. 1; *R. V. Todaro*, Studio sul diritto di rappresentazione въ Riv. ital per le sci. giuridiche, 1904 стр. 189—219; *V. Vitali*, сп. съч. V, № 98—100, стр. 283—292. Сжщо така рѣш. на Cassaz. di Palermo I. VII. 1899 (Giurisprud. ital. 1899, I, I. 857). На противно мнѣние освѣтъ Pescatore сп. м., *Borsari*, Comment., III, §. 1572. *Marchesini*, Della successione per diritto proprio o per rappresentazione dei discendenti di figlio unico premorto, Citta di Castello 1898; *V. Polacco*, L'unicità di stirpe in rapporto al diritto di rappresentazione въ Studii giuridici dedicati a Fr. Schupfer, Diritto odierno, Torino 1898, стр. 403—422; *Gabba*, бѣл. въ Giurispr. ital. 1902. I. 2. 722. — Противното мнѣние се позовава на историята на института и на art. 728 и 1005 отъ С. с. ит. (= чл. чл. 9 и 255 З. Насл.). Отъ историята се вади заключение, че цѣльта на правото на прѣдставителството е двояка: да се даде възможность на по-далечни по степенъ роднини отъ прѣката низходяща линия и отъ първата странична да наслѣдватъ заедно съ такива по-близки по степенъ и да се запази равенството между наслѣдващитѣ колѣна, независимо отъ числото на лицата, които влизатъ въ всѣко едно колѣно. На това може да се възрази, че цѣлитѣ на единъ институтъ не бива да се смѣсватъ съ неговата сжщность, а сжщността на така нар. право на прѣдставителство е *наслѣдването по колѣна* [successio in stirpes], което значи, че се вика да наслѣдва не едно лице индивидуално, а като родоначалникъ на едно колѣно, което го „прѣдставлява“: делацията не е индивидуална, а колективна [Вж. по-горѣ стр. 96]. Щомъ е така, то нѣма нищо странно да се говори за наслѣдване „по право на прѣдставителство“ и при едно само колѣно. Независимо отъ това, правото на прѣдставителство може да има, освѣтъ посоченитѣ двѣ цѣли, още една третя цѣль: да задължи низходящитѣ на едничкъ синъ или дѣщеря да си прихванатъ въ законната часть това, което тѣхниятъ родителъ, умрѣлъ прѣди завѣщателя или излѣзълъ недостоенъ, е получилъ дарствено отъ наслѣдодателя. Ср. Todaro и Basile сп. статии. Що се отнася до чл. чл. 9 и 255, тѣ не задаватъ никаква мжчнотия, стига само правилно да се изтълкуватъ: а) чл. 9. Споредъ него недостойността на родителя или на възходящия роднина не бърка на дѣцата му или на низходящитѣ да наслѣдватъ *направо или по прѣдставителство*. Противницитѣ казватъ, че тукъ законътъ има прѣдъ видъ и случая когато недостойниятъ е едничкъ синъ или братъ: въ този случай дѣцата на недостойния ще наслѣдватъ *направо*. Но не се ли мѣри тукъ по-скоро случаятъ, когато недостойниятъ е сродникъ, низходящитѣ на когото нѣматъ право на прѣдставителство, а при все

Но и да е вѣрно мнѣнието на Р. за интестатното наслѣдване, то не подкрѣпя неговото тълкуване. Защото той игнорира свободата на завѣщаване и рѣшава контроверсата, като че ли законътъ въ чл. 890 ал. 2 казва, че само тогава могатъ низходящитѣ на наслѣдникъ или на завѣтникъ да се ползватъ отъ правото на прѣдставителство, когато наслѣдването, наредено отъ завѣщателя, може да се счита като наслѣдване по закона. Но това не се казва, ами, че низходящитѣ могатъ да участвуватъ въ наслѣдството или въ завѣта въ тѣзи случаи, когато би се допустнало въ тѣхна полза правото на прѣдставителство, „ако се касаеше за интестатно наслѣдване“, ако сир. наслѣдването, както е наредено отъ завѣщателя, бѣше наредено отъ закона.

Съображението на Р., че въ отдѣлни случаи е съмнително да ли завѣщательтъ, който е прѣдпочелъ прѣдъ по-ближнитѣ си, подалеченъ сродникъ, запазва това прѣдпочтение и, слѣдъ смъртта на поименуваното лице, въ полза на неговитѣ низходящи — може да има значение само *de lege ferenda*. „Този въпросъ се пада на завѣщателя, а не на законодателя да го разрѣши“. Да, но ако нѣмаше чл. 160 ал. 2. Защото законодательтъ именно е разрѣшилъ този въпросъ въ положителенъ смисълъ и остава само да издиримъ, въ полза на кои сродници е далъ законодательтъ подобно тълкуване на завѣщателевата воля. Заради това, *petitio principii* е да се твърди, че понеже има мѣсто за съмнѣние, трѣбва да се ржководимъ отъ общото начало на първата алинея на чл. 160: завѣщательтъ е искалъ да облагодѣтельствува лично писания наслѣдникъ. Друга форма на този аргументъ се дава, отъ други автори², като се казва, че

това тѣ сж въ случая най-близки сродници или конкуриратъ съ еднакво близки? Напр. ако повиканиятъ къмъ наслѣдството е чичо или братовчедъ на наслѣдодателя. 2) Чл. 255. Прѣдвиждатъ се тука два случая: единъ когато по-далечниятъ низходящъ наслѣдва по свое право и даже да е приелъ наслѣдството на своя родителъ и другъ когато той наслѣдва по прѣдставителство. И казватъ противницитѣ: първиятъ случай е, когато има *само едно колѣно*. Но и тукъ заключението не е наложително. Има случаи, въ които при наличность на *два* колѣна по-далечниятъ ще наслѣдва не по право на прѣдставителство — и то слѣдъ като е приелъ наслѣдството на своя родителъ. Ето: X умира и оставя двама синове А и Б. А, надаренъ отъ X, се отказва отъ наслѣдството и умира. Негова синъ А1 приема веднага наслѣдството на баща си. Подиръ малко врѣме и Б се отказва отъ наслѣдството на X: той има синъ Б1. Явно е, че въ този случай низходящиятъ отъ надарения синъ, А1 ще наслѣдва по свое право заедно съ своя братовчедъ Б1, и ѣма да привнесе дарътъ направенъ на негова възходящъ А, макаръ и да приелъ неговото наслѣдство. Дали законодательтъ е мислилъ за този случай, то не важи. Може ли да се докаже, че той е ималъ прѣдъ видъ случаятъ, когато единъ само синъ (или дъщеря) наслѣдва? Ами въ този случай кой ще иска привнасяне? — Аргументътъ пкъ, а *contrario* отъ чл. чл. 15 ал. 2 и 17 прѣдполага, че изброяването на случангъ въ тия членове е изчерпателно. Това обаче не е доказано.

² G. P. Chironi, *оп. ст.* въ Riv. ital. per le sci. giuridiche XII стр. 355. Ricci, III, п. 412, Ballanti, бѣл. къмъ рѣш. на Туринската Касація отъ 5. IV. 1876 (Foro ital. 1876 I, 1049 сл.).

понеже се касае за едно изключение (*ius singulare*), трѣбва *in dubio* ограничително да се тълкува. Не ще и дума, че спрямо правилото, дадено въ първата алинея на чл. 160, втората алинея се явява като едно изключение. Но сѣщо такава изключение е и наслѣдването по право на прѣдставителство въ интестатното наслѣдване. И тамъ може да се конструира като общо правило: делацията е лична, индивидуална — изключение: въ низходящата прѣка и въ първата сѣребърна линия, дѣто делациятаа е адресирана къмъ наслѣдуюема, като родоначалникъ на колѣно. Въ сѣщностъ, обаче, имаме двѣ самостоятелни правила: въ интестатното наслѣдване: 1) въ всички линии, освѣнъ въ прѣката низходяща и въ първата сѣребърна, по-ближния по степенъ (въ своя разредъ) изключва по-далечния (чл. 3, 16 З. Насл.), 2) въ поменатитѣ двѣ линии близостъта на степенъта не важи (*in hoc ordine gradum quaeque polumus*), викатъ се да наслѣдватъ колѣна (*stirpes*). Второто правило се явява въ закона като изключение: то е облѣчено въ формата на правото на прѣдставителство¹. И ако въ чл. 160 ал. 2 е припознато „правото на прѣдставителство“ въ нѣкои завѣщателни наслѣдвания (*in talune successioni testamentarie*)², то ние нѣмаме право, подъ прѣдлогъ, че се касаело за изключителна наредба, да ограничаваме, колкото е възможно повече числото на тия завѣщателни наслѣдвания, ами длѣжни сме да установимъ точно, кои сѣ тѣ и въ случай на съмнѣние, да прѣдпочетемъ онова тълкуване, което допуща по-голѣмъ просторъ на приложение и е въ хармония съ основната идея на наслѣдването по прѣдставителство въ интестатното наслѣдване. А тази хармония става явна, като кажемъ: както въ интестатното наслѣдване — когато се касае за наслѣдници низходящи или за братя и сестри, законътъ призовава колѣната (въ лицето на тѣхнитѣ глави, ако не сѣ умрѣли прѣди наслѣдодателя или не сѣ станали недостойни) така и въ тестаментното наслѣдване — било че се касае за наслѣдване въ тѣсенъ смисълъ или само за получаване завѣтъ — завѣщателтъ трѣбва да се счита (ако не е изразилъ противното), че облагодѣтельствува лицата, които той е избралъ измежду своитѣ

¹ На това схващане като че ли противорѣчи чл. 202 нач. Но това, дѣто „никой не може да замѣства чрѣзъ прѣдставителство единъ наслѣдникъ, който се е открилъ“ показва, че законодательтъ не е съзналъ ясно идеята, която лежи въ института на така нар. право на прѣдставителство, като начинъ на *successio in stirpes*. Че нѣма никакво разумно основание да се не допуща така нар. прѣдставителство въ случай на отрчане отъ наслѣдство — признаватъ го почти всички автори. Идеята, която лежи въ института на прѣдставителството е въ нашето, както и въ итал законодателство, много по-развита, отколкото въ франц. законодателство, дѣто важи още схоластическата максима: живитѣ не могатъ да бждатъ прѣдставлявани. И у насъ тя е призната, но изключенията сѣ по-много отъ „правилото“. Чл. 19.

² Дока на Pisanelli, у Gianzana, I, стр. 79.

низходящи *resp.* измежду своите братя, сестри или измежду тяхните низходящи, не индивидуално, а като представители на тяхните колѣна. Но, възражая *Pescatore*, законътъ има прѣдъ видъ абстрактенъ, генериченъ, идеаленъ синъ или братъ, а завѣщательтъ, когато прѣнебрѣгва единъ свой синъ, за да назначи друго свое чадо или свой братъ за наслѣдникъ има прѣдъ видъ това конкретно лице, което като такова не прѣдставлява друго, освѣнъ себе си. Да! така е, но не е ли сжщо тъй и въ случая. когато завѣщательтъ облагодѣтельствува всичкитѣ си чада, *resp.* всичкитѣ си братя по равно? Нима може да се твърди, че въ такъвъ случай, бащата гледа на чадата си, като на абстрактни, генерични чада, а не като на еднакво мили нему индивидуални чада — плътъ отъ плътта му и кръвь отъ кръвьта му —, които не по абстрактни съображения, а по конкретни мотиви е намѣрилъ за добръ да облагодѣтельствува еднакво? Ясно е, че този доводъ на *Pescatore* отива по-далечъ отъ цѣльта и, послѣдователно приложенъ, не би допустналь правото на прѣдставителство и въ ония два случая, за които го запазва *Pescatore*.

Но най-силното възражение противъ теорията на *Pescatore* го дава самиятъ текстъ на чл. 160 ал. 2. Тамъ се говори не само за наслѣдникъ, ами и за завѣтникъ, за участие на неговитѣ низходящи въ завѣта. А завѣтъ по законъ нѣма. Значи, споредъ Р., наредбата на чл. 160 ал. 2 колкото се отнася до завѣти е неприложима. Освѣнъ въ чудатия случай — който на'да ли нѣвга се е срѣщаль нѣйдѣ —, когато завѣщательтъ, слѣдъ като е назначилъ всичкитѣ си чада *resp.* братя наслѣдници съ равни права, оставилъ е на всички еднакви завѣти. *Pescatore* самъ е чувствуваль, че тукъ се разбива неговата теория — и не намѣрилъ другъ изходъ, освѣнъ да приеме, че законодательтъ е казалъ нѣщо, което не е искаль да каже. Значи, думитѣ завѣтници и завѣти трѣбва да се считатъ неписани. Наличността на тия думи сж накарали Р. да нарѣче своето тълкуване ограничително. То е въ сжщностъ поправително, безъ да е на лице нито едно отъ основанията, които могатъ да оправдаятъ такава ампутация на текста. —

Второто тълкуване наистина не дохожда до този унищожителенъ изводъ. То не изисква да е тождественъ призивътъ, нареденъ отъ завѣщанието, съ призива на закона. Но то не допуца да не се кадуцира завѣщателното разпореждане, когато лицето, въ полза на което е било направено, не е въ случая, при отваряне на наслѣдството, най-близкиятъ сродникъ на завѣщателя. Защото, аргументиратъ подрѣжницитѣ на това тълкуване, ако нѣмаше завѣщание и ако слѣдов. наслѣдството се отворѣше по закона, по-близкия

сродникъ, — когото завѣщательтъ е игнориралъ — би изключилъ отъ наслѣдството писания въ завѣщанието наслѣдникъ, като подалеченъ. Ние вече показахме по-горѣ, че текста на чл. 160 ал. 2 не налага това тълкуване. Напротивъ той говори повече въ полза на третото тълкуване. Другитѣ доводи, черпани отъ естеството на правото на прѣдставителство и отъ телеологическото основание на наредбата, сж несъстоятелни. Правото на прѣдставителство, казватъ, е винаги конкретно; безсмислено е да се говори за право на прѣдставителство абстрактно, *in genere, in massima*. „За да може да става дума за право на прѣдставителство, трѣбва прѣдставляемия да е ималъ да реализирва права при едно интестатно наслѣждане, ако бѣше живъ и способенъ да наслѣдва; но такива права нѣма този, който е изключенъ поради сжществуването на по-ближенъ сродникъ. Едно право на прѣдставителство абстрактно, безъ да се прѣдполага право на наслѣждане у тогова, който трѣба да бжде прѣдставенъ, значи да се употребява дума безъ смисълъ“.¹ Може би изразътъ „право на прѣдставителство абстрактно“ да не е сполучливъ. Но не е и правилно да се твърди, че когато се каже право на прѣдставителство, прѣдполага се право на наслѣждане у прѣдставляемия. Когато казваме, низходящитѣ отъ братя и сестри на наслѣдодателя иматъ право на прѣдставителство или наслѣдватъ по право на прѣдставителство, ние въ сжщностъ казваме: когато сж повикани къмъ наслѣдството роднинитѣ отъ първата странична линия (братя и сестри), то низходящитѣ отъ прѣдиумрѣли братя и сестри наслѣдватъ по прѣдставителство; но дали въ конкретния случай тѣ сж повикани да наслѣдватъ или не, това нѣма никакво значение за да се отговори правилно на въпроса: кои лица наслѣдватъ по прѣдставителство. Ясно е, че условieto, да нѣма по-ближенъ сродникъ на наслѣдодателя, не е условие за да се признае, че известна категория сродници се ползватъ при наслѣждането съ право на прѣдставителство. Въпросътъ е именно тамъ: трѣбва ли въ чл. 160 ал. 2 думитѣ „въ тѣзи случаи . . .“ да се разбираатъ въ смисълъ такъвъ: „въ тѣзи случаи, когато ако нѣмаше завѣщание, низходящитѣ на писания наслѣдникъ или завѣтникъ биха били повикани да наслѣдватъ по право на прѣдставителство“ или въ смисълъ: „въ тѣзи случаи, когато, ако това, което е наредено отъ завѣщанието — наслѣдство или завѣтъ — бѣше дадено отъ закона, низходящитѣ на наслѣдника или на завѣтника биха се ползували отъ право на прѣдставителство“. Значи, аргументътъ ужъ извлѣченъ изъ понятието право на прѣдставителство, въ сжщностъ е прѣдпочи-

¹ G. Marucchi, сп. статья въ La Legge, 1878 стр. 303.

тане на първия смисъл, който може се да добие чрезъ словесно тълкуване на текста. А това прѣдпочитане на какво се основава? Само у Chironi¹ намираме опитъ да се обоснове това тълкуване не само съ текста на наредбата. Той излиза отъ правилното становище, че ако прѣдставителството въ завѣщателнитѣ наслѣдвания се основава върху презумираната или по-вѣрно, изтълкуваната отъ закона воля на завѣщателя, то въ интестатното наслѣдване почива върху строя на семейството, който е и основанието на всички правила на закона относително до интестатното наслѣдване, а не прѣдполаганата обичъ на наслѣдодателя, както твърди традиционната теория, основана върху рационалистично схващане на правнитѣ институти. Когато между завѣщателя и низходящитѣ на наслѣдника, назначенъ въ завѣщанието му, сѣществуватъ такива семейни връзки, поради които тѣ биха наслѣдвали отъ него, въ случай че наслѣдството се отворѣше ab intestato, възъ основа на прѣдставителство, тогава справедливо е да се презумира, че той е искалъ да имъ запази сѣщитѣ права и съ своето завѣщание: и да го запази (това е именно дѣйствието на презумцията), като се изключатъ другитѣ законни наслѣдници въ прѣдѣлитѣ на завѣщателното установяване: заключение основано върху това, че завѣщателтъ не е измѣнилъ завѣщанието². . . Но ако установениятъ въ завѣщанието наслѣдникъ е синъ на братъ и той (синътъ) умре, като остави низходящи, а негова родителъ (братътъ на завѣщателя) бѣде живъ, когато се отвори наслѣдството, нѣма да има прѣдставителство: тѣзи низходящи не ще да сѣ повикани по силата на правото на прѣдставителство, тъй като възможността на прѣдставителство е прѣмахната, поради това, че е на лице непосредственъ наслѣдникъ (!): липсва вакантното мѣсто, което да се заеме посрѣдствомъ прѣдставителството³. Но питамъ, може ли да става дума за „непосрѣдственъ наслѣдникъ“, за липца на „мѣсто вакантно“ при наличността на завѣщание, въ което е установенъ за наслѣдникъ не братътъ, а негова синъ? Съгласно ли ще бѣде съ волята на завѣщателя, ясно изразена въ завѣщанието, да прѣдположимъ, че братътъ — прѣнебрѣгнатъ въ завѣщанието — е наслѣдникъ?

И азъ приемамъ, че и при тестаментното наслѣдване правото на прѣдставителство се основава на семейнитѣ връзки между завѣщателя и низходящитѣ на установения въ завѣщанието наслѣдникъ

¹ Chironi, спом. стат. въ Riv. ital. per le sci. giuridiche, VIII, стр. 246—250.

² Този послѣденъ аргументъ прѣдполага, щото установениятъ въ завѣщанието наслѣдникъ да е умрѣлъ слѣдъ съставяне на завѣщанието и това завѣщателтъ да го е узналъ. Но — както ще видимъ по-долу, такива условия не могатъ се постави.

³ По-нататъкъ продължава: „Самитѣ думи на закона (... nei casi in cui...) не даватъ мѣсто за съмнѣние“. Това, както показахме, не е вѣрно.

или завѣтникъ, и то на сжщитѣ семейни връзки, върху които почива правото на прѣдставителство при интестатното наслѣдване. Но както и Кирони казва, при тестаментното наслѣдване семейнитѣ връзки пораждатъ правото на прѣдставителство посрѣдствомъ прѣдполаганата воля на завѣщателя. Тази презумирана воля обаче не трѣбва да противорѣчи на изрично изразената воля на завѣщателя. Щомъ е така, ние нѣмаме никакво основание да конструираме ипотетичния случай така, щото да вземаме въ внимание и ония семейни връзки между завѣщателя и по-близки нему сродници, които той въ случая е обезважилъ, като е прѣдпочелъ по-далечни свои сродници: съ завѣщанието, тъй да се каже, се учредява *ad hoc*, около завѣщателя една родствена група, състояща се отъ лицата, които е облагодѣтелствувалъ.¹ Достатъчно е между тия лица, *resp.* между тѣхнитѣ низходящи и завѣщателя да сжществуватъ такива семейни връзки, при каквито по чл. чл. 17 и 19. отъ Закона за насл. се допуща правото на прѣдставителство въ полза на тия низходящи, за да приемемъ, че завѣщателното разпореждане ще остане въ сила. Отъ доклада на Pisanelli едно безъ всѣко съмнѣние ни се налага: че законодателниятъ мотивъ е било „общото мнѣние у гражданитѣ какво дѣцата трѣбва всѣкога да заематъ мѣстото на своитѣ родители“. Законътъ даде право на това общо мнѣние само за дѣцата на ония наслѣдници или завѣтници, които ако бѣха повикани *ab intestato* да наслѣдватъ и починѣха прѣди наслѣдодателя или станѣха неспособни биха се „прѣдставлявали“ отъ своитѣ низходящи. Че тѣ въ конкретния случай, може би, не биха били призовани да наслѣдватъ *ab intestato*, поради сжществуване на по-близки лица, — това нищо не важи.

Противното мнѣние, което Кирони залудо гледа да спаси и съ приготвителнитѣ материяли² и съ обореното вече по-горѣ съображение, че не трѣба да се изпуска изъ видъ „изключителния

¹ Така: рѣш. на Corte d'Appello di Napoli отъ 29.VIII.1888 (Giur. ital. 1889, 2.29)... „Не трѣба да се взема въ внимание прѣминатия отъ завѣщателя сродникъ, но трѣба да се гледа само на семейството, основано на родственитѣ отношения, които завѣщателтъ е ималъ прѣдъ видъ въ завѣщанието си“.

² Той намира на това, че както въ доклада на м-ра Pisanelli, така и въ доклада на сенатската комисия все се говорѣло за назначаване на *figlio di primo grado* и когато се говорѣло за братя или за низходящи тѣхни, винаги се *подразбирало*, че нѣма по-ближенъ сродникъ. Независимо отъ това, че — както се вече забѣлжи по-горѣ — е много рискувано да се считатъ посоченитѣ въ приготвителнитѣ работи случаи, като изчерпателно изброени, Кирони тукъ самъ си противорѣчи, като отстранява неудобния случай, споменатъ въ доклада на министра и на сенатската комисия, съ произволно *подразбиране* [Тамъ, Gianzana, I, стр. 79 е казано... *i figli o discendenti di fratello s'intendessero chiamati all'eredità od al legatto in luogo dell'istituito*; стр. 296... *era ben diritto che il beneficio si rendesse comune all'altra ipotesi del fratello che disponga in prò del fratello e dei suoi discendenti*].

характеръ¹ на наредбата, дохожда въ много случаи до резултати, които противорѣчатъ на телеологическото основание, съ което се оправдава тѣсното тълкуване. Да вземемъ слѣдния случай, който е билъ разрѣшенъ най-напрѣдъ отъ Неаполския Апел. Сждъ² въ смисълъ на тълкуването на Кирони. X. назначава въ завѣщанието си за свои наслѣдници една си братъ А и своя плѣмяникъ В отъ другъ живъ още братъ Б. Племяникътъ В умира прѣди завѣщателката и оставя свое дѣте Г. Слѣдъ смъртъта на завѣщателката X се поражда споръ — между Г и А. Първиятъ, основавайки се на art. 890 al. 2, претендира по право на прѣдставителство да вземе участие въ наслѣдството и да получи, съгласно съ завѣщанието, частъта отъ наслѣдството, $\frac{1}{2}$, оставена на баща му В, умрѣлъ прѣди завѣщателката. Братътъ на послѣдния, А, иска по право на уголѣмяване да вземе цѣлото наслѣдство, като твърди, че синътъ на В не може да се възползува отъ art. 890 al. 2 понеже е живъ бащата на послѣдния — ако нѣмаше завѣщание, Б като братъ на X, би изключилъ отъ наслѣдство своя синъ В. И какво би излѣзло, ако се рѣшеше спорътъ съгласно съ теорията на Corte di Casale, Chironi и др? Низходящиятъ на писания въ завѣщанието наслѣдникъ — братовъ внукъ на завѣщателя не ще получи нищо, защото е живъ негова дѣдо — братъ на завѣщателя, — който при интестатно наслѣдване би билъ заедно си другия братъ Г наслѣдникъ на сестра си. Но отъ това ще се възползува не Б, а другиятъ братъ Г, който ще вземе цѣлото наслѣдство. Или вземете другъ случай. X, имайки едничка дъщеря, назначава за свои универсални наслѣдници двамата ѝ синове Б и В. Б умира прѣди завѣщателя и оставя дѣца. Може ли да има тукъ съмнѣние, че завѣщателтъ е искалъ неговото наслѣдство да се раздѣли по равно между двѣтъ колѣна, произходящи отъ дъщеря му, която трѣба да се задоволи съ законната частъ. Но прѣждеврѣмнената смъртъ на една му внукъ — ще стане причина, споредъ оборваното отъ насъ схващане, да се лиши колѣното на една внукъ отъ наслѣдствената

¹ Chironi дава още слѣдниятъ аргументъ (сп. ст. Riv. ital. 1892, стр. 356). „Противното мнѣние не обръща внимание на строгитѣ граници (ai termini gelosi), въ които трѣба да се ограничава всѣка законна презумция, особено, ако се отнася до волята въ една толкозъ деликатна материя; каквато е наслѣдването mortis causa“. Доводътъ на К. би ималъ негли значение, ако буквалиниятъ смисълъ на чл. 160 ал. 2 бѣше *ясенъ*: тогава можеше да се подържа, че нѣма основание да се тълкува разширително. Но смисълътъ, добитъ чрѣзъ буквално тълкуване, далечъ не е *ясенъ*, значи не може да става дума да не се прѣкрачватъ границитѣ на законната презумция. Пита се именно: кои сж тия граници?

² Това рѣшение отъ 7.VII. 1887 е било касирано отъ Неаполския Касац. Сждъ съ рѣшение отъ 10.IV. 1888. Дѣлото, повърнато въ Неаполския Апел. Сждъ, е било рѣшено съгласно съ тълкуването дадено отъ Кас. Сждъ, рѣш., много добръ мотивирано, отъ 29.VIII. 1888 (Giurispr. ital. 1889, 2, 29). Подобенъ е и случаятъ, разрѣшенъ отъ Corte di Casale съ спом. по-горѣ рѣшение.

часть, която е била за него прѣдзначена въ лицето на родоначалника му Б — защо? Защото е жива дъщерята на завѣщателя, майката на Б и В, която — ако нѣмаше завѣщание, естествено би изключила отъ наслѣдството своитѣ синове. Но нейното сжествуване ще бжде само причина да се обезнаслѣдятъ правнуцитѣ на завѣщателя отъ сина ѝ Б — безъ тя да има нѣкаква облага отъ това!¹ Ако такъвъ е смисълътъ на чл. 160 ал. 2 — тогава тази наредба би била законодателенъ триумфъ на *exceptio ex iure tertii*.

И така, чини ми се, че и двѣтъ тѣсни тълкувания на чл. 160 ал. 2 не се оправдаватъ нито отъ гледището на правния принципъ, който лежи въ основата на така нар. право на прѣдставителство, нито отъ гледището на законодателната цѣль, нито, най-сетнѣ, отъ цѣлесходността и разумността на резултатитѣ, до които тѣ дохождатъ. Едничко правилно е третото тълкуване, споредъ което чл. 160 ал. 2 се отнася до низходящитѣ на ония писани въ завѣщанието наслѣдници или завѣтници, които сж низходящи на завѣщателя или негови роднини отъ пѣрвата сѣребърна линия (брата, сестри — родни или едностранни или тѣхни низходящи). Не важи дали призивътъ на завѣщанието е тождественъ съ призива на закона, нито дали е живъ — при отваряне наслѣдството — по-ближенъ сродникъ на завѣщателя, който при интестатно наслѣждане би изключилъ установения въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ, стига послѣднитѣ да принадлежатъ къмъ една отъ двѣтъ означени по-горѣ роднински категории.

Не ще и дума, че чл. 160 ал. 2 ще намѣри приложение и когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ е низходящъ узаконенъ на завѣщателя или усиновенъ отъ него. Арг. отъ чл. 22 отъ З. за Насл. Ако обаче лицето, което иска да се възползува отъ завѣщателното разпореждане, направено въ полза на низходящъ или въ полза на братъ, сестра или на низходящъ отъ тѣхъ, не е законно естествено чадо на облагодѣтелствуваното лице, ами неговъ усиновенъ или негово припознато незаконнородено чадо — то чл. 160 ал. 2 не може да се приложи. Защото и при интестатното наслѣждане усиновенитѣ дѣца (и тѣхнитѣ низходящи), така сжщо и незаконнороденитѣ припознати не могатъ да наслѣдватъ нито направо, нито „по право на прѣдставителство“ родителя или брата на усиновителя, *resp.* на родителя си, който ги е припозналъ. (Чл. чл. 22. ал. 2, 34 З. Насл. Ср. и чл. чл. 33 ал. 2, 4 отъ Закона за припознаването на незаконнороденитѣ дѣца и пр.)

¹ Тя ще трѣбва да се задоволи съ законната си часть.

Ако въ завѣщание е назначено за наследникъ или завѣтникъ незаконородено чадо на завѣщателя, което е припознато отъ него, и ако то умре прѣди него или излѣзе „неправоспособно“, то неговитѣ законни низходящи ще могатъ да участвуватъ въ наследството или завѣта споредъ завѣщанието. Арг. чл. 33. Разбира се, че ограниченията, които сж прѣдписани за завѣщателнитѣ разпореждания, направени въ полза на незаконородени припознати чада, ще важатъ и за тѣхнитѣ законни низходящи. Чл. чл. 33, 31 i f., 53 З. Насл. (Вж. горѣ, стр. 117).

При това не важи, дали незаконородениятъ е билъ припознатъ отъ завѣщателя прѣди или подиръ съставяне на завѣщанието. Защото рѣшаващиятъ моментътъ е моментъ на отваряне наследството: въ този моментъ е необходимо па и достатъчно да би можель незаконородениятъ да наследва или да получи завѣта, ако бѣше прѣживѣлъ завѣщателя или ако не бѣше излѣзълъ недо-стоенъ.

Има ли значение дали лицето, въ полза на което е направено завѣщанието, е умрѣло прѣди съставянето му? Могло би да се твърди, че понеже чл. 160 се намира въ § V „за отмѣнението на завѣщателнитѣ разпореждания и за тѣхната „недѣйствителность“, сир. за тѣхното кадуциране, поради причини, които настѣпватъ слѣдъ съставяне на завѣщанието, трѣбва въ случая на чл. 160 ал. 2 наследникътъ или завѣтникътъ да е умрѣлъ подиръ съставяне на завѣщанието. Но противъ това заключение говори законодателното основание на тази наредба: че въ прѣката низходяща и въ първата сѣребърна линия завѣщателния призивъ не се отнася само лично до поименуваното лице, а и до неговото колѣно. И наистина, или завѣщателтъ не е знаялъ за смъртъта на лицето, въ чиято полза е направилъ завѣщанието, и нѣма основание да не се счита, че въ лицето на сина, брата и пр. той е искалъ да облагодѣтельствува тѣхното колѣно, или пъкъ е знаялъ, когато е съставялъ завѣщанието, че лицето, въ чиято полза го прави, е вече умрѣло: тогава, ако не се приеме, че е искалъ просто да се подиграе — трѣбва да се приеме, че именно низходящитѣ на туй лице е ималъ прѣдъ очи, като ги вика подъ името на тѣхния родител¹.

II. Второто условие за приложимостта на чл. 160 ал. 2 е, установениятъ въ завѣщанието наследникъ или завѣтникъ да е умрѣлъ прѣди завѣщателя или да е „неправоспособенъ“: а) Да

¹ *Losana*, Successione testamentaria въ *Digesto italiano*, XXII, p. IV n. 947; *G. Basile*, спом. стат. п. 26, стр. 129; *V. Vitali*, спом. съч., IV, п. 222. Така сжшо и рѣшението на Туринския Касационенъ Сждъ отъ 29.XII. 1893 (*Giurisprudenza ital.*, 1894, I, 235). На противно мнѣние: Апелативния сждъ въ Венеция, 6 XII. 1887 год. (*Temi Veneta*, 1888, стр. 174).

е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Мѣродавния фактъ е собствено — да не е прѣживѣлъ завѣщателя. Защото по първата ал. на чл. 160 „завѣщателното разпореждане нѣма дѣйствиe, ако лицето въ полза на което е то направено, не е прѣживѣло завѣщателя“. Въ момента на делацията, който съвпада съ момента на смъртта на завѣщателя (освѣнъ ако завѣщателното разпореждане е подъ отлагателно условие — за този случай вижте по-долу —), трѣбва лицето, повикано да наслѣдва или да получи завѣтъ — да бжде правенъ субектъ; за физическо лице това значи — да бжде въ този моментъ живо. Отъ това слѣдва, че ако лицето, въ полза на което е направено завѣщателното разпореждане умре едновременно съ завѣщателя — не ще може това лице да трансмитира на своитѣ наслѣдници правата, които му сж опрѣдѣлени въ завѣщанието. Но ако това лице принадлежи къмъ роднинитѣ на завѣщателя отъ прѣката низходяща или отъ първата странична линия — то низходящитѣ му ще могатъ да участвуватъ въ наслѣдството или завѣта. Че завѣщателтъ и облагодѣтелствуваното отъ него лице сж починали едновременно, ще се приеме — до доказване на противното —, когато тѣ сж починали наедно въ нѣкоя случка (пожаръ, землетресение, убийство и пр.) безъ да се знае кое по-напрѣдъ е починало. Чл. 183 З. Насл.¹

б) Да е неспособенъ. Какво значи това? Подъ неспособностъ законтъ тукъ разбира недостойнството. Защото 1) по чл. 49 неспособността за наслѣждане по закона е и неспособностъ за получаване по завѣщание. А понеже въ случая на чл. 160 ал. 2 се касае за низходящи на наслѣдника или завѣтника, който е излѣзълъ неспособенъ“ (вж. ал. 1), очевидно е, че причинитѣ за неспособностъ, прѣдвидени въ чл. 5 З. Насл., трѣбва да се изключатъ. Оставатъ, прочее, причинитѣ за неспособностъ, прѣдвидени въ чл. 6: а тѣ сж причини за неспособностъ поради недостойнство (*indignité*)². Причинитѣ, посочени

¹ По чл. 19 З. Насл. и *отсътствующи* могатъ да бждатъ прѣдставлявани. Важи ли това и за прѣдставителството при завѣщанията? Въпросътъ у насъ нѣма сега практическо значение. Защото нѣмаме правила, по които да се опрѣдѣля кога едно лице може да се счита за *безвѣстно отсътствующе*. Мисля, че трѣбва сждѣтъ да се произнесе въ даденъ случай дали не е вече между живитѣ лицето, което безвѣстно отсътствува. Тогава ще се счита за умрѣло, и то или прѣди, или подиръ завѣщателя. Въ първия случай ще бжде приложимъ чл. 160 ал. 2. Ако не може да се произнесе сждѣтъ за смъртта, трѣбва да се приеме, че лицето е още живо и слѣд. че е наслѣдило по завѣщанието. — Ако назначеното въ завѣщанието лице е умрѣло, слѣдъ като се е осуетило условието, подъ което е било то облагодѣтелствувано, низходящитѣ му не могатъ да се възползуватъ отъ чл. 160 ал. 2, защото съ дефициране на условието завѣщателното разпореждане трѣбва да се счита като не извършено. Така: *Losana*, Succ. testament. ad. 890, стр. 441. На прот. мнѣние *Ricci*. III. п. 312.

² Сждо въ чл. чл. 19, 50 и 51 З. Насл. подъ *неспособни* трѣбва да се разбираатъ *недостойни*.

въ първитѣ два пункта на този членъ, не се нуждаятъ отъ особени пояснения. Но другитѣ два пункта пораждатъ нѣкои мъчнотии. А именно: по п. 3 недостоенъ е да наслѣдва този, който е принудилъ завѣщателя да направи завѣщание или да го измѣни. Пита се: ако единъ отъ синовеѣ на завѣщателя го е принудилъ да направи едно завѣщание, въ което го назначава за свой универсаленъ наслѣдникъ или да измѣни въ такъвъ смисълъ едно прѣди съставено завѣщание, ще ли могатъ низходящитѣ на провинилия се синъ, който като недостоенъ не може да се ползува отъ завѣщанието, да получатъ по право на прѣдставителство онова, което тѣхния баща не може да получи? И ако се отговори утвърдително, не би ли значило това да се изнасилва волята на завѣщателя, като се прѣдполага, че той — насиленъ да направи или измѣни завѣщанието — е искалъ послѣдното да запази силата си въ полза на низходящитѣ на недостойния? Така сжщо по п. 4 на чл. 6 недостоенъ е да наслѣдва този, който е възпрѣпятствувалъ на завѣщателя да направи или да отмѣни направеното вече завѣщание. Пита се: ако напр. единъ отъ двамата братя на завѣщателя му възпрѣпятствува да отмѣни едно завѣщание, въ което той е назначенъ за универсаленъ наслѣдникъ, ще ли бжде съгласно съ прѣдполагаемата воля на завѣщателя, да могатъ низходящитѣ на недостойния да се възползуватъ отъ завѣщанието, по право на прѣдставителство, когато очевидно е, че завѣщательтъ, ако не бѣше възпрѣпятствуванъ, щѣлъ е да отмѣни завѣщанието? Несправедливостта, която нагледъ се проявява въ прилагането на чл. 160 ал. 2, ако въ него подъ „неправоспособенъ“ (*incapace*) се разбира „недостоенъ“ — е накарало нѣкои сждилища и автори въ Италия да твърдятъ съвсѣмъ неоснователно, че въ art. 890 al. 2 не се визирали случаетѣ на неспособность поради достоинство¹. Неоснователно е това мнѣние², поради слѣднитѣ съображения: 1) Законодательтъ е искалъ да прѣнесе прѣдставителството отъ интестатното наслѣдване въ тестаментното; ако въ първото важи принципътъ „*roepa tenet suos auctores*“, принципъ узаконенъ въ чл. 9 и 19, послѣдователността го изисква да важи и въ тестаментното наслѣдване.

¹ Така: рѣш. на Corte di Catania, 29.VII. 1872 приведено in extenso у Pacifici Mazzoni сп. съч. IV, п. 118. Мнѣнието на този сждъ сж защищавали *Perroni-Palladini*, Sull'intelligenza dell'art. 890 Cod. civ. въ *Temi Zanclca* I. 82: *De Paola*, Della indegnità e dei diritti dei discendenti dell'indegno. Catania. 1872.

² То игнорира и факта, че въ проектитѣ на Cassinis и Miglietti се ималъ прѣдъ видъ само случаетъ, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ умре прѣди завѣщателя. Тепърва въ проекта на Pisanelli е добавена думата „*incapace*“. Ср. Годишникъ, I, с. 263.

2) Основната идея на правото на прѣдставителството, че призивътъ се отнася въ сжщностъ до колѣното на повикания, трѣба да се приложи не само когато родоначалникътъ на така повиканото колѣно не е доживѣлъ момента на делацията, но и когато той е отстраненъ поради недостоинство.

3) Неоснователно е отъ чл. 51 да се вади аргументъ а *contrario*, че принципътъ на чл. 9 е неприложимъ къмъ низходящитѣ на недостойния въ тестаментното-наслѣдване. Нанстина въ чл. 51 се посочватъ само чл. чл. 7 и 8 като такива, които се прилагатъ къмъ неспособния да получава по завѣщание. Обаче при наличността на чл. 160 ал. 2 излишно е било да се повтара и за завѣщателното наслѣдване принципътъ на чл. 9.

4) Отъ чл. 50 би могло да се извади заключение, че низходящитѣ на неспособното лице — тукъ подъ неспособно трѣбва да се разбира недостойно¹ — могатъ да получатъ само законната частъ, която би се слѣдвала на неспособния. Но такова заключение противорѣчи на текста. Въ него е казано, че „низходящитѣ на неспособното лице всѣкога иматъ право да получатъ законната частъ“. Всѣкога не значи само или въ всички случаи — но на всѣки случай. Инѣкъ би трѣбало и въ интестатното наслѣдване низходящитѣ на недостойния да получатъ само законната частъ, която би се слѣдвала на недостойния. Значи чл. 9 би трѣбало да се ограничи съ чл. 50. Ами ако недостойниятъ е братъ на завѣщателя? Понеже братята и сестритѣ нѣматъ законна частъ, то низходящитѣ на недостоеенъ братъ не биха получили нищо! Дѣ ще остане тогава началото, прокарано въ чл. 9, за вината на родителя да не страдатъ дѣцата? Смиъсла на чл. 50 е по-скоро този: Ако завѣщателтъ е изключилъ правото на прѣдставителство съ „особно разпореждане“, и ако недостойниятъ наслѣдникъ е негово чадо, то лишенитъ отъ право на прѣдставителство негови низходящи иматъ право понѣ — като се кадуцира завѣщанието поради недостоинство на родителя — да получатъ законната частъ, която би му се паднала.

5). Ако се приеме, че въ чл. 160 ал. 2 подъ „неправоспособенъ“ не се разбира „недостоенъ“, тогава този терминъ, който ужъ означава особенъ случай на кадуциране завѣщателното разпореждане, би билъ съвсѣмъ излишенъ. Защото не е мислимо да се иматъ въ чл. 160 ал. 2 прѣдъ очи неспособнитѣ прѣдвидени въ чл. чл. 5, 52, 53, 54, 55, 56 и 57 отъ Зак. за наслѣдството:

а). Този, който не е още заченатъ или не е роденъ живъ и жизнеспособенъ, (чл. 5) когато се отвори наслѣдството, не може да има

¹ Въ съответния art. 765 отъ итал. С. с. е казано: *I discendenti dell indegno*; у *Зарудный* (сп. съч. с. 213) стои: „Нисходящiе неспособнаго лица...“

низходящи, способни да наследват: защото и за представляющитѣ низходящи важи основното правило, че който наследва трѣба поне да е билъ заченатъ при отваряне на наследството. Едничко изключение отъ това правило е допуснато въ тестаментното наследване въ случая, прѣдвиденъ въ чл. 49 ал. 2 З. Насл. ¹⁾).

б). Ако установениятъ въ завѣщанието наследникъ или завѣтникъ е незаконнородено дѣте на завѣщателя, припознаването на което по закона (чл. 2 З. за прип. незак. дѣца) не се допуска (чл. 52), то може отъ наследствената маса да получи само „сдържание“ (алименти). Понеже правото за получаване срѣдства за прѣхрана е *чисто лично*, то низходящитѣ на такъвъ незаконнороденъ, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя, неговъ родител не могатъ да искатъ „сдържанието“, нито по право на прѣдставителство нито по свое право; ако ли незаконнородениятъ е прѣживѣлъ завѣщателя но е недостоенъ, неговитѣ законни низходящи, сѣщо не могатъ да търсятъ по право на прѣдставителство алиментитѣ, даже и да сѣ оставени на незаконнородения съ завѣщание. Въ случая, слѣдов., не може чл. 160 ал. 2 да се приложи така, щото низходящитѣ на наследника или завѣтника да „участвуватъ въ наследството или завѣта“: тѣ не могатъ даже да получатъ само срѣдствата за прѣхрана („сдържание“), които би ималъ право да получи тѣхния родител, ако не бѣше умрѣлъ прѣди завѣщателя или ако не бѣше излѣзълъ недостоенъ да го наследва. Освѣнъ това, по чл. 58 низходящитѣ на незаконнородения, за когото се говори въ чл. 52, се считатъ за подставени лица, значи и да е направено завѣщателното разпореждане направо въ полза на тия низходящи, то ще трѣба да се признае за недѣйствително. Послѣдното важи и за неспособнитѣ, прѣдвидени въ чл. чл. 53, 56 и 57.

в) Що се отнася до неспособнитѣ въ чл. чл. 54 и 55 ясно е, че ипотезата на чл. 160 ал. 2 ги изключва. Защото, ако облагодѣтелствуваното въ завѣщанието лице е било настойникъ на завѣщателя, завѣщателното разпореждане е дѣйствително, щомъ като това лице е било низходящъ роднина на завѣщателя или неговъ братъ, макаръ и завѣщането да е било съставено прѣди настойникътъ да е далъ окончателната смѣтка (чл. 54 ал. 2). Значи въ случаитѣ, въ които би могълъ да се приложи чл. 160 ал. 2, нѣма да бжде на лице прѣдвидената въ чл. 54 ал. 1 неспособность на настойника да се ползува отъ завѣщателното разпореждане на находящето се подъ настойничеството лице. Само ако облагодѣтелствуваниятъ настойникъ е билъ братовъ или сестринъ синъ на

¹ Сравни *моята* статия: Редакционни погрѣшки и несъобразности въ Зак. за Наслѣдството въ Спис. на Юрид. Дружество, II, стр. 34 сл.

завѣщателя, завѣщателното разпореждане направено въ полза на настойника, прѣди даване окончателна смѣтка, ще бѣде направено въ полза на лице неспособно. Но и въ този случай, който много рѣдко ще се яви, чл. 160 ал. 2 не ще може да ползува низходящитѣ на неспособния, защото самото завѣщателно разпореждане е не действително; па и да бѣше направено изрично въ полза на тия низходящи, тѣ не биха могли да се ползуватъ отъ него, понеже тѣ сж по законна презумция подставени лица. Чл. 58. Що се отнася, най-напоконъ, до неспособността на втория съпругъ да получи по завѣщание на повторилия съпругъ повече отъ частта, що се пада на най-малко облагодѣтелствуваното отъ първия бракъ дѣте¹, очевидно е, че не може никога да се породи въпросъ за прилагане чл. 160 ал. 2 въ полза на низходящитѣ на „неспособния“ вторъ съпругъ, тъй като съпругътъ, като наследникъ на своя съпругъ не може никога да бѣде прѣдставляванъ отъ своитѣ дѣца.

И така, ако не искаме да считаме, че чл. 160 ал. 2 е безпрѣдметенъ колкото се отнася до неспособността на лицето, въ чиято полза е направено завѣщателно разпореждане отъ неговъ възходящъ, или отъ братъ или отъ сестра, трѣба да приемемъ, че подъ „неправоспособность“ се разбира само неспособностъ поради недостойнство, както се тя урежда въ чл. 5 отъ 3. за Насл.

Възраженията, които се основаватъ върху изслѣдвания на волята на завѣщателя — въ нѣкои отъ случаитѣ прѣдвидени въ чл. 6 п. 3 и 4 — не могатъ да иматъ никакво значение, тъй като законътъ като дава правото на прѣдставителство на низходящитѣ на недостойния, изключва го само въ два случая: когато завѣщателтъ е изрично далъ личенъ характеръ на своето разпореждане и когато този личенъ характеръ слѣдва по необходимостъ отъ естеството на правото, което е прѣдметъ на завѣта.

При това трѣбва да се забѣлѣжи:

1) По п. 3 отъ чл. 6: ако завѣщателтъ е билъ принуденъ отъ свой низходящъ, братъ, сестра и пр., да направи завѣщание въ негова полза, завѣщанието гесп. съответното завѣщателно разпореждане ще подлежатъ на оспорване поради насилие. Унищожено така завѣщанието, чл. 160 ал. 2 остава безпрѣдметенъ. Разбира се, че низходящитѣ на недостойния ще наследватъ, ако по закона имъ е редътъ, и то съгл. чл. 9 и 19 по прѣдставителство заедно съ други повикани отъ закона наследници. Сжщото трѣба да се каже и за случая, когато завѣщателтъ е билъ принуденъ да измѣни завѣщанието.

¹ Че тъй трѣба да се разбира чл. 55 вж. *моята* спом. статия въ Списание на Юрид. Дружество, II, стр. 119.

2) По п. 4 отъ чл. 6: а) Ако наследодателятъ е билъ възпрѣпятствуванъ да направи завѣщание, наследството ще се открие и деферира по закона. Низходящитѣ на провинилия се, ако послѣдниятъ принадлежи къмъ прѣката низходяща или къмъ първата сребърна линия на наследодателя, ще наследватъ, съгласно съ чл. чл. 9 и 19 по право на прѣдставителство заедно съ другитѣ повикани наследници. Ония отъ тѣхъ, въ полза на които е щѣло да бжде възпрѣпятствуваното завѣщание, могатъ, разбира се, да искатъ врѣди и загуби отъ недостойния, *resp.* отъ неговитѣ наследници, възъ основа на чл. 56 отъ З. З. Д.

б) Ако завѣщателятъ е билъ възпрѣпятствуванъ да отмѣни направеното завѣщание, послѣдното си е останало въ сила. Съображението, че то не е вече изразъ на неговата послѣдня воля, щомъ е установено, че той е искалъ да го отмѣни, не може да ни даде право да считаме завѣщанието наистина отмѣнено: защото законътъ не допуска друго отмѣнение освѣнъ чрѣзъ ново валидно завѣщание или чрѣзъ формаленъ отмѣнителенъ актъ (чл. 176). Слѣдвателно низходящитѣ на лицето, въ полза на което има разпоредби въ неотмѣненото завѣщание, и което е възпрѣпятствувало завѣщателя — свой възходящъ или сродникъ отъ първата странична линия — да го отмѣни, ще могатъ по право на прѣдставителство, съгласно съ чл. 160 ал. 2, да участвуватъ въ наследството или завѣта. И въ този случай, обаче, трѣбва да се признае на прѣко ощетенитѣ отъ дѣйствиата на недостойния лица да искатъ отъ него, *resp.* отъ неговитѣ наследници обезвреждане.

в) Въ другитѣ случаи на посѣгателство върху свободата на завѣщаване, споменати въ чл. 6 п. 4 — унищожаване, скриване или измѣняване (подправяне) на завѣщание — обикновенно не ще има завѣщание и слѣдв. чл. 160 ал. 2 ще бжде неприложимъ. Обаче, низходящитѣ на недостойния — провиненъ въ тия дѣяния — ще наследватъ по закона, по право на прѣдставителство, ако сж на лице условията за такова наследване. Ако ли завѣщанието се намѣри или се установи неговото истинско съдържание, чл. 160 ал. 2 ще бжде приложимъ въ случай, че въ завѣщанието има нѣкакви разпореждания въ полза на лицето, което е унищожило, скрило или измѣнило завѣщанието. При това нѣма значение, ако тия дѣйствия сж били извършени подиръ смъртта на завѣщателя.

Не може да не се признае, че у насъ горнитѣ изводи, които

¹ Така: *Pacifici-Mazzoni*, *op cit.* IV. п. 119. *Losana*, въ *Digesto italiano* спом. ст. п. 950, стр. 368; *G. Basile*, *сп. м.* стр. 139. На противно мнѣние *Cuturi* *Sostituzioni e fedecommessi*, стр. 128; спом. рѣш. на *Corte d'Appello di Catania*, което дава право на низходящитѣ на недостойния да търсятъ само законната частъ. Ами ако недостойниятъ е отъ сребърната братова линия?

се налагатъ отъ правилното тълкуване на чл. 160 ал. 2 въ свързка съ чл. 6, ще довеждатъ въ много по-голѣми размѣръ отколкото въ Италия до несправедливи и нецѣлесходни резултати. Защото нашето законодателство не е възприело правилото на art. 728 al. 2 отъ италианския гражд. кодексъ, споредъ което родителятъ нѣма право на плодopolзуване и на управление върху имушествата на своитѣ дѣца, които тѣ придобиватъ, наслѣдвайки, въпрѣки недостойнството на своя родитель, наслѣдодателя, спрямо когото той се е провинилъ по единъ отъ начинитѣ, прѣдвидени въ чл. 6. Тѣй че недостойниятъ, изпжденъ прѣзъ вратата, ще се върне прѣзъ прозореца — посрѣдствомъ своитѣ дѣца (ако тѣ сж непълнолѣтни, не навършили 18 години). Ср. чл. 3 отъ 3. за Настойничеството.

III. Третото условие за приложимостта на чл. 160 ал. 2 е да има низходящи отъ наслѣдника или завѣтника, който не е прѣживѣлъ завѣщателя или е билъ признатъ за недостоеенъ. Подъ низходящи трѣба да се разбиратъ низходящи законни и узаконени безъ никакво ограничение надолу, стига само да може отъ наличния низходящъ да се възлѣзе до завѣщателя безъ прѣскачане. Напр. нѣкой отъ по-близкитѣ низходящи да не се е отрѣкълъ отъ наслѣдството или отъ завѣта. Незаконнороденитѣ низходящи, макаръ и признати отъ своя родитель — въ случая наслѣдникътъ или завѣтникътъ, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е излѣзълъ недостоеенъ — не могатъ да наслѣдватъ по право на прѣдставителство родителя на своя родитель или брата, сестрата на последния: защото родствени вѣзки сжществуватъ само между незаконнороденитѣ и родителя, който ги е припозналъ чл. 34 3. за Насл. Така сжщо усиновениятъ отъ наслѣдника или завѣтника не може по право на прѣдставителство да се ползува отъ завѣщателното разпореждане направено въ полза на усиновителя, защото и при интестатното наслѣждане усиновенитѣ не могатъ да наслѣдватъ нито направо нито по прѣдставителство роднинитѣ на усиновителя. Чл. 22 ал. 2 3. Насл., чл. 32 ал. 2 3. за припозн. незаконнор. дѣца и пр. Що се отнася до узаконенитѣ низходящи на недостойния или умрѣлия прѣди завѣщателя наслѣдникъ или завѣтникъ, необходимо е, за да могатъ тѣ да се възползуватъ отъ чл. 160 ал. 2, да сж били вече узаконени въ вѣмето на отваряне наслѣдството, сир. въ момента на завѣщателевата смъртъ. Защото въ този моментъ става делацията и трѣбва да е на лице способността за наслѣждане. Но, отъ друга страна, това условие трѣба да се смѣта за достатъчно. Не е значи необходимо узаконяването да е станало още прѣди съставяне на завѣщанието.

Понеже узаконението чрѣзъ сждебно постановление проявява

своето дѣйствиe отъ деня на постановлението (чл. 22 З. за прип. незаконнор. и пр.), то когато узаконението е било поискано, съгласно съ чл. 20 отъ сжщия законъ, слѣдъ смъртъта на родителя и поради бавене на сжда — постановлението излѣзе едва слѣдъ смъртъта на завѣщателя, узаконенитѣ низходящи не ще могатъ да се ползватъ отъ завѣщанието на своя дѣдо или чичо: то ще се счита въ момента на смъртъта на послѣдния за кадуцирано. На закѣснѣлитѣ узаконени остава да искатъ врѣди и загуби отъ виновнитѣ сжди resp. прокурора за бавностъ (чл. 1116 п. 4 отъ Гражд. Сждо-производство).

Отъ това, дѣто въ чл. 160 ал. 2 се касае за наслѣдване или получване завѣтъ по право на прѣдставителство, слѣдва че не е необходимо низходящитѣ на прѣждеумрѣлия или неспособния наслѣдникъ или завѣтникъ да сж способни да наслѣдватъ прѣдставявания, нито да сж приели неговото наслѣдство, когато той е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Ср. чл. 20 З. Насл. Но необходимо е тѣ да сж способни да наслѣдватъ завѣщателя.

IV. Четвъртото условие е — да не е направилъ завѣщательтъ „особено разпореждане“ или, ако въпросъ е за завѣтъ, да нѣма за прѣдметъ едно право лично по природата си.

1) Да не е направилъ завѣщательтъ особено разпореждане значи да не е далъ изрично личенъ, индивидуаленъ характеръ на завѣщателното си разпореждане. Това условие се налага отъ законодателния мотивъ на наредбата. Този мотивъ е прѣдположението, че когато едно лице назначава свой низходящъ или свой сродникъ отъ първата странична линия, той има прѣдъ видъ не индивидуално лицето, което именува въ своето завѣщание, а и неговото потомство. Но това потомство не може да се счита повикано да наслѣдва или да получи завѣтъ въ лицето на своя родоначалникъ, тогава, когато завѣщательтъ е изказалъ въ завѣщанието си волята, че прави разпореждането лично въ полза на именувания наслѣдникъ или завѣтникъ.

Понеже законътъ не прѣдписва — както изобщо въ цѣлата материя по завѣщанията — никаква тържествена формула, заради това, пита се: може ли да се смѣта, че завѣщательтъ е направилъ „особно разпореждане“, въ смисълъ на чл. 160 ал. 2, въ слѣднитѣ два случая: а) когато е наредилъ изрично да има право на уголѣмение (*ius accrescendi*) между установенитѣ наедно сънаслѣдници или съзавѣтници и б) когато е прѣдвидилъ „обикновенно замѣстване“ (*substitutio vulgaris*).

По първия въпросъ прѣобладаващото мнѣние, както въ доктрината, така и въ юриспруденцията въ Италия, е, че и изрич-

ного постановяване на *ius accrescendi* между сънаслѣдниците или съзавѣтниците не лишава низходящия на наследника или завѣтника, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е излѣзълъ неспособенъ, отъ даденото имъ въ чл. 160 ал. 2 право на прѣдставителство, стига само да принадлежатъ тѣ къмъ ония сродници на завѣщателя, на които е призато това право¹). Има обаче автори, които не сподѣлятъ този възгледъ. Едни отъ тѣхъ подържатъ, че въ изричното разпореждане на завѣщателя да има между сънаслѣдниците или съзавѣтниците право на уголѣмяване трѣбва винаги да се съзира „особеното разпореждане“, за което се говори въ чл. 160 ал. 2 (въ art. 890 ал. 2: „altrimenti disposto“)². Vitali³ иска да се прави различие дали низходящиятъ на сънаслѣдника или съзавѣтника, за когото е рѣчь, е билъ вече роденъ прѣди съставянето на завѣщанието или е роденъ подиръ това: въ първия случай, ако завѣщателятъ е изрично прѣдписалъ да има право на уголѣмяване между сънаслѣдниците или съзавѣтниците, трѣбва да се приеме, че той съ това особено разпореждане е изключилъ правото на прѣдставителство (или, както казва Vitali), мълчаливата субституция на низходящия; въ втория пъкъ случай, сжщото разпореждане трѣбва да се тълкува въ смисълъ, че правото на прѣдставителство не е изключено.

Първиятъ възгледъ ми се вижда правилень. Защото 1) по чл. 150 отъ 3. за Насл., правото на прѣдставителство, установено въ чл. 160, не се накърнява отъ правилото, споредъ което „ако нѣкой отъ установенитѣ наследници умре прѣди завѣщателя или . . . излѣзе неспособенъ да наследва, то неговата часть се дава на сънаслѣдника или сънаслѣдниците, въ случаитѣ когато се допуска правото на уголѣмяване“. А кога се допуска то, прѣдвиздатъ чл. чл. 151, 152, а за завѣтитѣ — чл. чл. 155, 156 ал. 1. Ще се допустне напр. когато А. назначи за свои наследници тримата си синове Б, В, Г, въ едно и сжщо завѣщание, съ едно и сжщо разпореждане, безъ да има изрично опрѣдѣлена отъ завѣщателя особена часть за всѣкиго. Законътъ тълкува такова съвокупно уста-

¹ *Pacifici-Mazzoni*, спом. съч. IV, п. 127; *Ricci*, Corso, III, п. 413; *Losana*, спом. статья въ *Digesto italiano*, XXII р. IV, п. 959—961; *сжщия*, *Il diritto di rappresentazione in conflitto con il diritto d'accrescimento* въ *Notariato italiano*, 1894, стр. 61. *Canada* — *Bartoli* въ *Foro italiano*, 1898, I, 427 (бѣлѣжка къмъ рѣш. на Cass. Roma отъ 22.III.1898) и приведенитѣ тамъ други автори. Ср. още *Basile*, спом. ст. въ *Arch. Giuridico*, п. 41. Отъ юриспруденцията за отбѣлѣзване сж рѣш. на Corte di Milano, 15.VII.1886, Co di Torino 17.VII.1894, и спом. рѣш. на Cass. di Roma.

² *Savarese*, Studio sull'art 890 in rapporto al dir. di accrescimento tra i collegatari въ *Gazzetta del Procuratore*, 1871, 481; *Chironi*, Questioni di dir. civile, (по поводъ на спом. рѣш. на Corte di Milano отъ 15.VII.1886).

³ *V. Vitali*, спом. съч. IV, № 240 bis; *сжщиятъ* по-рано въ *Rolandino*, 1888 стр. 161 сл.

новяване въ смисълъ, че завѣщательтъ е искалъ да изключи на-наслѣдството по закона за частъта на наслѣдника, който би умрѣлъ прѣди него, би се отрѣкълъ отъ наслѣдството или би излѣзълъ неспособенъ да го наслѣдва: тази частъ трѣбва да се присъедини къмъ частитѣ на другитѣ сънаслѣдници, свързани въ едно по волята на завѣщателя. Но законътъ (чл. 150) сжщеврѣменно прѣдписва, — ако сж на лице условията за приложение на чл. 160 ал. 2 — трѣбва низходящитѣ на липсалия измежду съвокупно установенитѣ сънаслѣдници да се считатъ повикани като негово колѣно и слѣдователно тѣхното по-силно право на прѣдставителство нѣма да допустне правото на уголѣмяване. 2) Отъ това можемъ да заключимъ, че по схващането на законодателя, завѣщателниятъ призивъ — било за наслѣдство, било за завѣтъ, който не е личенъ по природата си — трѣбва да се счита като адресиранъ до цѣлото колѣно, прѣдставлявано отъ поименуваното въ завѣщанието лице, ако то е низходящъ на завѣщателя или принадлежи къмъ неговата първа странична линия, даже и тогазъ, когато завѣщательтъ, е изказалъ чрѣзъ начина, по който е свързалъ този призивъ съ призива на други лица, волята си, щото частъта, която би останала вакантна по едина призивъ, да не се счита като интестатна, а да се присъедини къмъ частитѣ на другитѣ сънаслѣдници или съзавѣтници. 3) Но ако завѣщательтъ изрично е постановилъ да има между сънаслѣдницитѣ или съзавѣтницитѣ право на уголѣмяване? Напр. казва въ завѣщанието: „Назначавамъ за свои наслѣдници братята си А, Б и В съ право на уголѣмяване по между имъ“. Или: „Братъ ми А да наслѣди $\frac{1}{2}$ отъ наслѣдството ми, братъ ми Б — $\frac{1}{3}$, братъ ми В — $\frac{1}{6}$ съ право на уголѣмяване по между имъ“. Въ първия примѣръ между сънаслѣдницитѣ А, Б и В ще се допустне право на уголѣмяване, и безъ изричното нареждане на завѣщателя. Защото сж на лице условията прѣдвидени въ чл. 151 З. за Насл. Въ втория примѣръ, по закона, не би имало право на уголѣмяване, тѣй като завѣщательтъ изрично е назначилъ за всѣкиго отъ братята си особена частъ. Значи въ този случай уголѣмяването ще почива изключително върху изричната воля на завѣщателя. Ако въ първия примѣръ може да се твърди, както правятъ авторитѣ, които подържатъ прѣобладаващето мнѣние, че изразътъ въ завѣщанието „съ право на уголѣмяване“ е една излишна фраза, която само подчъртава или (ако е слѣдствие отъ незнание на закона) прѣдписва нѣщо, което оре legis ще послѣдва, защото е вече постановено отъ завѣщателя чрѣзъ съвокупната вокация, — то въ втория примѣръ сжщиятъ изразъ има безсъмнѣнно самостоятелно юридическо значение. Но отъ това още не слѣдва, че съ

този или — съ другъ еднакъвъ по смисълъ изразъ — е направено „особено разпореждане“, което по чл. 160 ал. 2 е необходимо за да не могатъ низходящитѣ на липсалия сънаслѣдникъ или съзавѣтникъ да „участвуватъ въ наслѣдството или въ завѣта“ по право на прѣдставителство. За да се приеме това, трѣба да е вѣнъ отъ всѣко съмнѣние установено, че завѣщательтъ не е искалъ, щото низходящитѣ отъ брата, който би умрѣлъ прѣди него или би излѣзълъ недостоенъ да го наслѣдва, да получатъ отредената нему частъ отъ наслѣдството. А това не може да се заключи по необходимостъ отъ факта, дѣто завѣщательтъ е наредилъ право на уголѣмяване между сънаслѣдницитѣ при условия, при които уголѣмяването не би станало *ore legis*.

Такова разпореждане въ завѣщанието допуща и друго тълкуване. А именно, да не се отваря за вакантната частъ отъ наслѣдството или отъ завѣта интестатно наслѣждане. Ще ли се обаче смѣта, — въ горния примѣръ — че частъта на умрѣлия прѣди завѣщателя братъ е вакантно, когато той има низходящи? *Petitio principii* е да се оправдава утвърдителния отговоръ съ разпореждането на завѣщателя „да има право на уголѣмяване“. А отрицателния отговоръ съ налага по двѣ съображения: а) по аналогия на чл. 150. Ако законътъ изрично постановява, че уреденото въ чл. 160 ал. 2 право на прѣдставителство е по-силно отъ правото на уголѣмяване, което става *ore legis*, защо да не важи сжщото и въ неспрѣдвидения отъ закона случай — когато уголѣмяването е постановено изрично отъ завѣщателя. Та нали уреденото въ чл. 151, 155 *ius accrescendi* почива върху волята на завѣщателя? Нима може да има сжществена разлика, дали тая воля е изказана конклюдентно — чрѣзъ начина, по който сж повикани нѣколко души да наслѣдватъ или да получатъ завѣтъ — или изрично? Нима въ първия случай тя е по-слаба отколкото въ втория? Ако въ първия случай тази воля се тълкува отъ закона, като не даваща личенъ характеръ на завѣщателния призивъ, имаме ли основание да приемемъ, че тази воля, когато прѣко прѣдписва уголѣмяването, трѣба да се тълкува иначе? Чл. 160 ал. 2 като иска „особено разпореждане“ наистина не прѣдписва нѣкоя формула, а вѣрно е — че се касае да се изтълкува волята на завѣщателя (*Chironi*, сп м.), но понеже се касае за тълкуване на единъ изразъ въ завѣщанието, който не е еднозначенъ, трѣба да му се намѣри истинския смисълъ съ помощъта на авторитетното тълкуване, дадено отъ закона на сжщата воля, когато тя не е прѣко изразена.

б) Изричното нареждане на право на уголѣмяване не е въ сжщность друго, освѣнъ постановяване на взаимна обикновена

субституция (*substitutio reciproca, brevilouqua*) на сънаслѣдниците или съзавѣтниците, а ние приемаме, че правото на прѣдставителство не се изключва отъ установената обикновена субституция.

Различията, които прави Vitali — неговото мнѣние е до сега останало едничко — биха имали основание, само ако, изхождайки отъ схващането, че е въпросъ на тълкуване, си туримъ за задача да установимъ, каква ще е била въ конкретния случай волята на завѣщателя, като е наредилъ изрично да има право на уголѣмяване. Но изслѣждане на конкретната воля на завѣщателя е недопустимо, тамъ дѣто законътъ е изтълкувалъ типичната воля — чл. 150 i. f. Па и вънъ отъ това не е ли пакъ типизиране на завѣщателевата воля, ако — безъ огледъ къмъ конкретнитѣ обстоятелства на отдѣлния случай — изобщо приемемъ, че завѣщательтъ е искалъ да не се ползуватъ отъ завѣщанието низходящитѣ на наслѣдника, който не го прѣживѣе или стане недостоенъ, щомъ тѣ сж вече били родени прѣди съставяне на завѣщанието? Ами ако той не е знаялъ за тѣхното сществуване въ този моментъ? — Тръгнемъ ли по пътя на тълкуване волята на завѣщателя, ние ще се озовемъ въ лабиринта отъ *riae coniecturae*, съ които сж се занимавали „прагматичитѣ“ въ Италия.

На втория въпросъ, трѣба ли да се счита, че завѣщательтъ е направилъ „особено разпореждане“, което да изключва правото на прѣдставителство, когато е наредилъ обикновена (вулгарна) субституция, мнозинството отъ авторитѣ¹ въ Италия даватъ утвърдителенъ отговоръ. Юриспруденцията обаче, доколкото е имала случай да се произнесе по тоя въпросъ, е на противно мнѣние.²

Но прѣди да се произнесемъ, кое отъ тия двѣ мнѣния е по-правилно, трѣба да видимъ има ли изобщо този въпросъ практическо значение за насъ, прѣдъ видъ на това, че нашия законъ за наслѣдството не познава институтътъ на субституциитѣ. Какво заключение може да се извади отъ това мълчание на закона? Въ протоколитѣ на комисията при Министерството на Правосъдието, която е обсъждала прѣзъ 1889 г. проектътъ за З. за Наслѣдството, намираме слѣдната бѣлѣжка (Прот. отъ 19 Августъ 1889): „Г-нъ прѣдседательтъ попита г. г. членовѣтъ: дали да се приематъ въ нашия проектъ субституциитѣ. Слѣдъ кратки разисквания, коми-

¹ *R. Savarese*, сп. стат. *Pacifici-Mazzoni*, сп. съч. IV n. 127 стр. 330; *Borsari*, къмъ а. 890 § 1914; *Porro*, сп. стат. въ *Giurispr. ital.* 1885; *Cuturi* сп. съч. *Gargiulo*, сп. стат. въ *Filangieri V*, 1, стр. 336 сл.; *Vitali*, сп. съч. IV, n. 226, 227; *Olivì* въ *Arch. Giurid.* XXXIII. стр. 504

² Ръш. *Cassaz. di Roma* отъ 22. III. 1898, *Giurispr. italiana* 1898, I стр. 577. Сжщото мнѣние подържатъ и авторитѣ: *Grossi*, сп. стат. въ *Arch. Giuridico*, 1876, стр. 217; *Losana*, сп. ст. въ *Dig. ital.*, XXII, p. IV, n. 962; *Basile* сп. ст. въ *Arch. Giuridico*, 1901, n. 43.

сията намѣри, че тѣ не трѣба да се приематъ, тъй като това не е съобразно съ нашия животъ и че тѣ не сж извѣстни у насъ*. Това мнѣние на комисията, макаръ и да не може да има никакво рѣшаваще значение, все пакъ показва, че съставителитѣ на проекта не сж мислили да се считатъ субституциитѣ изобщо за забранени. Въпросътъ за тѣхната допустимостъ ще трѣба да се разрѣши съгласно съ общитѣ начала на Зак. за Наслѣдството относително завѣщателнитѣ разпореждания. Що се отнася до вулгарната субституция, сигурно е, че тя е допустима и по нашето Право. Защото въ сжщностъ всѣка такава субституция се състои отъ едно безусловно установяване и отъ едно или повече условни установявания, на които условието е: „Ако първото (или прѣдходното) установяване се окаже безъ дѣйствие“. А чл. 129 отъ Закона за Насл. постановява, че общитѣ и частни разпореждания могатъ да се правятъ условно. И чл. 130 не прѣчи, защото условието „ако Х не може или не иска да ми стане наследникъ“, да бжде наследникъ У, не може да се счита нито противозаконно нито противонравствено.

Щомъ и у насъ вулгарната субституция е допустима, въпросътъ за нейното отношение къмъ тестаментното прѣдставителство може и у насъ да се постави. И разрѣшението му трѣба, споредъ мене, да стане съгласно съ второто отъ приведенитѣ погорѣ мнѣния. Противното мнѣние се налага за ония автори, които съзиратъ въ чл. 160 ал. 2 една установена отъ закона тацитна субституция. Защото изричната воля на завѣщателя, когато тя нарежда една вулгарна субституция, трѣба очевидно да се счита, че изключва тацитната субституция. И дѣйствително всички автори, които поддържатъ това мнѣние, построяватъ наредбата на чл. 160 ал. 2 (art. 890) като тацитна субституция.¹ За насъ този аргументъ не важи, тъй като ние не приемаме тази конструкция.

Ето какъ мислимъ, че трѣбва да се разсждава въ полза на мнѣнието, къмъ което се присъединяваме. Да вземемъ слѣдния примѣръ. А назначава за наследникъ брата си Б. И нарежда: Ако Б умрѣ прѣди мене или се окаже недостоенъ да ме наследва, назначавамъ за наследникъ приятеля си В. Б умира прѣди завѣщателя и оставя дѣца. Настъпилъ ли е *casus substitutionis* въ полза на В? Не! Защото за да приемемъ, че субститутътъ В трѣбва да се прѣд-

¹ Pacifici-Mazzoni прави изключение, защото макаръ и да говори все за *diritto di rappresentanza nella successione testamentaria*, по горния въпросъ, казва: *la sostituzione espressa esclude la tacita*. Спом. съч. IV. стр. 330. Losana, напротивъ, макаръ и иначе най-последователно да прокарва схващането си, че въ чл. 160 ал. 2 се касае за тацитна субституция въ полза на низходящитѣ, поддържа, че изричната субституция въ полза на други лица не може да се счита, като *особено разпореждане* на завѣщателя, което да изключва тацитната (законна) субституция на art. 890 ал. 2.

почете прѣдъ дѣцата на Б, които се позоваватъ на чл. 160 ал. 2; трѣбва да е установено, че завѣщателятъ не е искалъ отъ неговото завѣщание да се ползватъ братовитѣ му дѣца. А тази воля може ли да се смѣта за безсъмнѣнно изразена въ постановеното замѣстване? Не; защото условието, за да стане това замѣстване, е: да остане безъ дѣйствиe първото установяване — назначаването брата за наслѣдникъ. А то ще се счита кадуцирано само, ако не бѣхме принудени отъ закона, чл. 160 ал. 2, да приемемъ, че назначаването на братъ за наслѣдникъ съдържа призивъ и на цѣлото прѣдставлявано отъ него колѣно, който призивъ ще остане безпрѣдметенъ само, 1) ако назначениятъ за наслѣдникъ се откаже отъ наслѣдството или 2) ако всички низходящи отъ този наслѣдникъ не прѣживѣятъ завѣщателя, станатъ неспособни да го наслѣдватъ или се откажатъ отъ наслѣдството. Да се заключава противното отъ факта на изричната субституция, значи да се приема за доказано това, което тепърва трѣбва да се докаже: именно, че назначаването на братъ (сестра или низходящъ) е чисто лично, когато е послѣдвано отъ субституция. Разсжденията, които направихме погорѣ за значението на изричното прѣдписване на *ius accrescendi*, важатъ и тукъ.

Отъ изложеното вече е ясно, какъ трѣбва да се разрѣши другъ единъ въпросъ: да ли при вулгарната субституция низходящитѣ на послѣдния замѣстникъ биха могли да се ползватъ отъ чл. 160 ал. 2. Ако напр. X. назначи за наслѣдникъ брата си А; въ случай, че той не може или не иска да го наслѣдва — да бжде наслѣдникъ братъ му Б. Първиятъ умира прѣди завѣщателя безъ потомство; подиръ това и вториятъ умира прѣди завѣщателя, но оставя низходящи. Послѣднитѣ, по чл. 160 ал. 2, ще участвуватъ въ наслѣдството¹. Защото условниятъ призивъ, съ който се назначава замѣстникъ, е самостоятеленъ. И ако призованиятъ за замѣстникъ е отъ ония лица, които по чл. 160 ал. 2 се считатъ призовани не лично, а като родоначалници на своитѣ колѣна, ясно е, че когато настѣпи *casus substitutionis* (въ горѣ опрѣдѣления смисълъ), низходящитѣ на умрѣлия прѣди завѣщателя замѣстникъ, ще участвуватъ по право на прѣдставителство въ наслѣдството или въ завѣта.

Отъ казаното обаче не слѣдва, че въ никой случай субституцията не може да изключи приложението на чл. 160 ал. 2. Ако напр. А, назначи въ завѣщанието си за наслѣдникъ брата си Б,

¹ На прот. мнѣние: *Gargiulo* сп. стат. Както въ текста, всички автори, даже ония, които подържатъ за прѣдходнитѣ наслѣдници или замѣстници, че изричната субституция изключва „тацитната субституция“ на чл. 160 ал. 2. Ср. *Losana*, спом. т. п. 963. *Basile*, сп. ст. п. 42, 45. *Vitali*, сп. мѣсто.

който има двѣ чада: В и Г, и добави: въ случай, че Б не може да ми бжде наслѣдникъ, да бжде универсаленъ наслѣдникъ синъ му В. Не може да има никакво съмнѣние, че внукътъ Г е изключенъ отъ наслѣдството и слѣдов., ако Б умре прѣди завѣщателя, той не може да се позове на правото на прѣдставителство за да участвува въ наслѣдството заедно съ брата си В. Ако въ този случай и замѣстникътъ В умре прѣди завѣщателя, азъ мисля, че завѣщанието трѣбва да се счита за кадуцирано¹. —

Отъ нашето схващане, че въ случая на чл. 160 ал. 2 се касае за щцинско право на прѣдставителство, слѣдва, че той не може да се приложи, когато лицето, въ полза на което е направено завѣщателното разпореждане, се откаже отъ наслѣдството или отъ завѣта. Разширението по аналогия е въ случая недопустимо, прѣдъ видъ наредбитъ въ чл. чл. 161 и 202 отъ З. Насл.² Отричането отъ наслѣдство или отъ завѣтъ е споредъ нашето законодателство актъ, който обврзва и низходящитъ на отреклия се. Тѣ могатъ само по свое право да наслѣдватъ.

2) Втората алтернатива отъ четвъртото условие е — да не е въпросътъ за завѣтъ, който дава право на ползуване или друго нѣкое право лично по природата си. Подъ „ползуване, трѣбва тукъ да се разбира „плодоползуване“ (ususfructus). Други права, лични по природата си, сж напр. употрѣбението (usus), обитаването (habitatio), право на пожизнена рента, право на срѣдства за прѣхрана (alimenta). Когато завѣтътъ има за прѣдметъ едно отъ тия права, ясно е, че завѣщательтъ е далъ на разпореждането си чисто личенъ характеръ: съдържанието и траенето на тия права сж съразмѣрени съ живота, съ нуждитъ на облагодѣтелствуваното лице. Освѣнъ това, завѣтникътъ и да прѣживѣе завѣщателя, не може да трансмитира на своитъ низходящи — наслѣдници правото, що е получилъ съ завѣщанието: то се погасява съ неговата смъртъ. Всичко това оправдава напълно изключението: разпореждания, имащи за прѣдметъ завѣщателни права, лични по природата си, се кадуциратъ, ако завѣтникътъ не прѣживѣе завѣщателя или излѣзе недостоенъ да получава отъ него по завѣщание, макаръ и да е отъ низходящитъ на завѣщателя или сродникъ отъ неговата първа странична линия.

V. За да бжде пълненъ анализътъ на условията за прилагане

¹ На противно мнѣние: *Basile*, сп. ст. п. 44.

² Така всички автори, освѣнъ *Losana*, *Successioni testamentarie* 1889 стр. 436, 441; ad. art. 891 стр. 442. Този авторъ единичкъ тегли тази необходима консеквенция отъ схващанието си, че въ чл. 160 ал. 2 е постановена една тацитна субституция. А субституция става не само когато установениятъ наслѣдникъ не *може* да наслѣдва, но и когато не *иска* да наслѣдва. Вж. по-горѣ стр. 88.

на чл. 160 ал. 2. трѣбва още да се разгледа случаятъ, когато завѣщателното разпореждане е направено съ отлагателно условие. Пита се, ако лицето, въ полза на което е направено такова завѣщателно разпореждане, умре прѣди да се сбжде условието, ще могат ли неговитѣ низходящи — при наличность на другитѣ условия — да се възползуватъ отъ завѣщателното разпореждане, ако условието се сбжде? Трѣбва за разрѣшението на въпроса прѣди всичко да отстранимъ случая, когато наследникътъ или завѣтникътъ умре прѣди сбждане на условието, което настѣпва прѣди смъртта на завѣщателя. Въ този случай, делацията не е условна и слѣдователно той подпада подъ прѣдвидения въ чл. 160 ал. 2 случай, когато наследникътъ или завѣтникътъ умре прѣди завѣщателя. Оставатъ два други случая: 1) когато завѣтникътъ умре прѣди сбждане на условието и прѣди завѣщателя, а условието се сбжда подиръ неговата смъртъ; 2) когато наследникътъ умре подиръ завѣщателя, но прѣди сбждане на условието. Pacifici-Mazzoni (сп. съч. IV, стр. 277), Roggo (сп. стат. 398) и Cuturi (сп. съг. 228) безъ да различаватъ тия случаи, сж на мнѣние, че съ смъртта на наследника или завѣтника, прѣди сбждане на условието, се кадуцира завѣщателното разпореждане съгласно съ правилото на art. 853 С. с.: наредбата на art. 890 ал. 2, като изключителна, не бива да се разпространява върху непрѣдвидени въ нея случаи. Други автори¹, безъ да различаватъ сжщо горнитѣ случаи, приематъ, че е съгласно съ основната идея на наредбата, да се прилага тя и въ полза на низходящитѣ на наследникъ или завѣтникъ, умрѣлъ прѣди сбждане на отлагателното условие². Basile (сп. ст. п. 61) като прави горнитѣ различия, произнася се за приложимостта на art. 890 ал. 2 само въ първитѣ два случая. Въ третия случай, мисли Basile, ако се приложи art. 890 ал. 2, това ще бжде едно недопустимо разширение на наредбата, която има изключителенъ характеръ, тъй като тя има прѣдъ видъ само два случая: да е излѣзълъ наследникътъ или завѣтникътъ недостоенъ и да е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Ако той умре подиръ него, но прѣди да се сбжде условието, завѣщателното разпореждане трѣбвало, споредъ Basile, да се кадуцира, защото съ смъртта на завѣщателя се е вече опрѣдѣлило окончателно лицето, което ще наследва или ще получи завѣта, и ако поименуваниятъ въ завѣщанието е билъ живъ

¹ Ricci Corso III, п. 412, Losana, сп. стат. въ Dig. ital. п. 964, Chironi, сп. стат. въ Riv. ital. per le sci giur. XII [1892], стр. 357, Vitali, сп. съч. IV, п. 231.

² Chironi, сп. м., даже мисли, че може да се схване случаятъ като *неспособност* [incapacità] на лицето, въ полза на което е било направено условното завѣщателно разпореждане и което е умрѣло прѣди да се сбжде условието.

въ този моментъ, не може вече да се счита повикано въ негово лице цѣлото негово колѣно.

Юриспруденцията само по единъ случай е имала да се произнесе и той е билъ разрѣшенъ въ смисълъ на аналогичното приложение на art. 890 al. 2¹.

Азъ мисля, че и въ двата различни отъ Basile случаи, рѣшението трѣба да бжде едно и сжщо: да се счита приложимъ чл. 160 ал. 2. Защото и въ единия и въ другия случаи, имаме призивъ подъ отлагателно условие. При такъвъ призивъ, за да има завѣщателното разпореждане дѣйствиe, трѣба лицето, въ полза на което е направено то, да доживѣе момента на делацията, а този моментъ е сбждването на условието. Въ чл. 160 ал. 2 като се прѣдвижда случаятъ, когато наследникътъ или завѣтникътъ умре прѣди завѣщателя, прѣдполага се едно безусловно завѣщателно разпореждане. Значи, ако считаме, че не бива да се прилага по аналогия чл. 160 ал. 2, — като наредба отъ изключителенъ характеръ —, не би трѣбало да я прилагаме и въ случая, когато наследникътъ умре прѣди сбждване на условието и прѣди завѣщателя. Условието, наследникътъ да не е прѣживѣлъ завѣщателя, е въ чл. 160 ал. 2 поставено за това, защото при безусловно завѣщателно разпореждане делацията е перфектна съ смъртта на завѣщателя, а чл. 160 ал. 2 иска да запази силата на завѣщателно разпореждане въ полза на низходящитѣ на облагодѣтелствуваното лице, макаръ то и да не е доживѣло момента на делацията. А при завѣщателно разпореждане, направено подъ отлагателно условие, наследникътъ, макаръ и да прѣживѣе завѣщателя, не е доживѣлъ момента на делацията, ако е умрѣлъ прѣди да се сбжде условието. Слѣдователно при тождеството на сжщественитѣ елементи на двата случая, имаме пълно основание да приложимъ по аналогия правилото на чл. 160 чл. 2 и въ случая, когато завѣщателното разпореждане е подъ отлагателно условие и лицето, въ полза на което е то направено, умре прѣди сбждване на условието, безъ да се гледа дали то е прѣживѣло или не завѣщателя. Аргументътъ на В., че съ отваряне на наследството се концентрира делацията изключително върху лич-

¹ Рѣш. на Cassaz di Torino отъ 26.IX.1889 [Guirispr. ital, 1890, I, 1. 139]. Къмъ това рѣш. удобрителна бѣлжка отъ *F. Ricci* на спом. мѣсто. Удобрено е то и отъ *Chironi* въ сп. стат. Случаятъ, по който се е произнесълъ Туринския Касац. сждъ спада къмъ третия видъ, споредъ разграничението направено отъ Basile: Нѣкой си Т. N. назначава за наследникъ въ половината отъ разполагаемата часть сина си L., „ако встѣпи въ бракъ и има мъжки чада, които да достигнатъ 16 год. възраст“. L. умрѣлъ, *подирь* смъртта на завѣщателя и подирь като му се родило мъжко дѣте, но *прѣди* да достигне то 16 та си година. По мнѣнието на Basile, който не споменава това единичко рѣшение, трѣбвало би претенцията на сина на L. да се отхвърли. Кас. сждъ обаче е приелъ, че е приложимъ art. 890 al. 2.

ността на прѣживѣлия наслѣдникъ, игнорира, че прѣди сбждване на условието нѣма още перфектна делация. Па и законодателното основание на чл. 160 ал. 2 оправдава нашето мнѣние: нима, ако напр. синътъ прѣживѣе баща си, — завѣщатель, безъ обаче да доживѣе сбждване на условието, може да се каже, че завѣщательтъ не е искалъ въ лицето на своя синъ да облагодѣтелствува неговото потомство?

Ако обаче условието е отъ такова естество, щото изпълнението му е вече невъзможно, поради смъртта на наслѣдника или завѣтника, напр. ако е едно произволно (потестативно) условие, което има за прѣдметъ едно индивидуално, лично дѣйствиe на самия наслѣдникъ, и ако тоя умре прѣди да се е сбждало условието, низходящитѣ му не могатъ да се ползватъ отъ чл. 160 ал. 2, защото съ смъртта на наслѣдника трѣба да се счита условието осуетено (чл. чл. 73 З. за З. и Д.) и слѣдователно делацията — като нестана. Сжщо — и когато още при живота на наслѣдника или завѣтника дефицира условието. (Вж. по-горѣ, стр. 119 бѣл. 1).

V.

Оставатъ ни още нѣколко думи за дѣйствието на тестаментното прѣдставителство и за прилагането на чл. 160 ал. 2 къмъ завѣщания съставени прѣди закона за наслѣдството или отъ чуждении.

Що се отнася до дѣйствието на прѣдставителството при завѣщания, то е сжщото както и на прѣдставителството при наслѣдване по закона. Прѣдставляющитѣ „участвува въ наслѣдството или въ завѣта“ съ сжщитѣ права и съ сжщитѣ тяжести, съ каквито би „участвувалъ“ прѣдставляемия, ако бѣше доживѣлъ делацията или не бѣше излѣзълъ недостоенъ. Значи, ако той би билъ длъженъ да привнася, да прихваща или — по волята на завѣщателя — да изпълни нѣкоя поржчка (modus), сжщитѣ задължения ще важатъ и за неговитѣ низходящи, които се ползватъ отъ правото на прѣдставителство. Отъ нашето гледище, този изводъ се налага отъ това, дѣто се касае за единъ и сжщъ призивъ, отправенъ къмъ колѣното на „прѣдставляемия“. Отъ друга страна, правата на уголѣмяване или на субституция, отъ които би се ползувалъ прѣдставляемиятъ, ще се признаятъ и за неговитѣ низходящи.

Понеже чл. 160 ал. 2 е едно нововедение спроти прѣдишното ни наслѣдствено право, пита се трѣба ли да се прилага тази наредба и спрѣмо ония завѣщания, направени прѣди 25. I. 1889 — датата на влизане въ сила на Зак. за Наслѣдството — когато завѣщательтъ е умрѣлъ слѣдъ тази дата? Ако се аргументира съ прѣдполагаемата воля на завѣщателя, могло би да се каже, че при

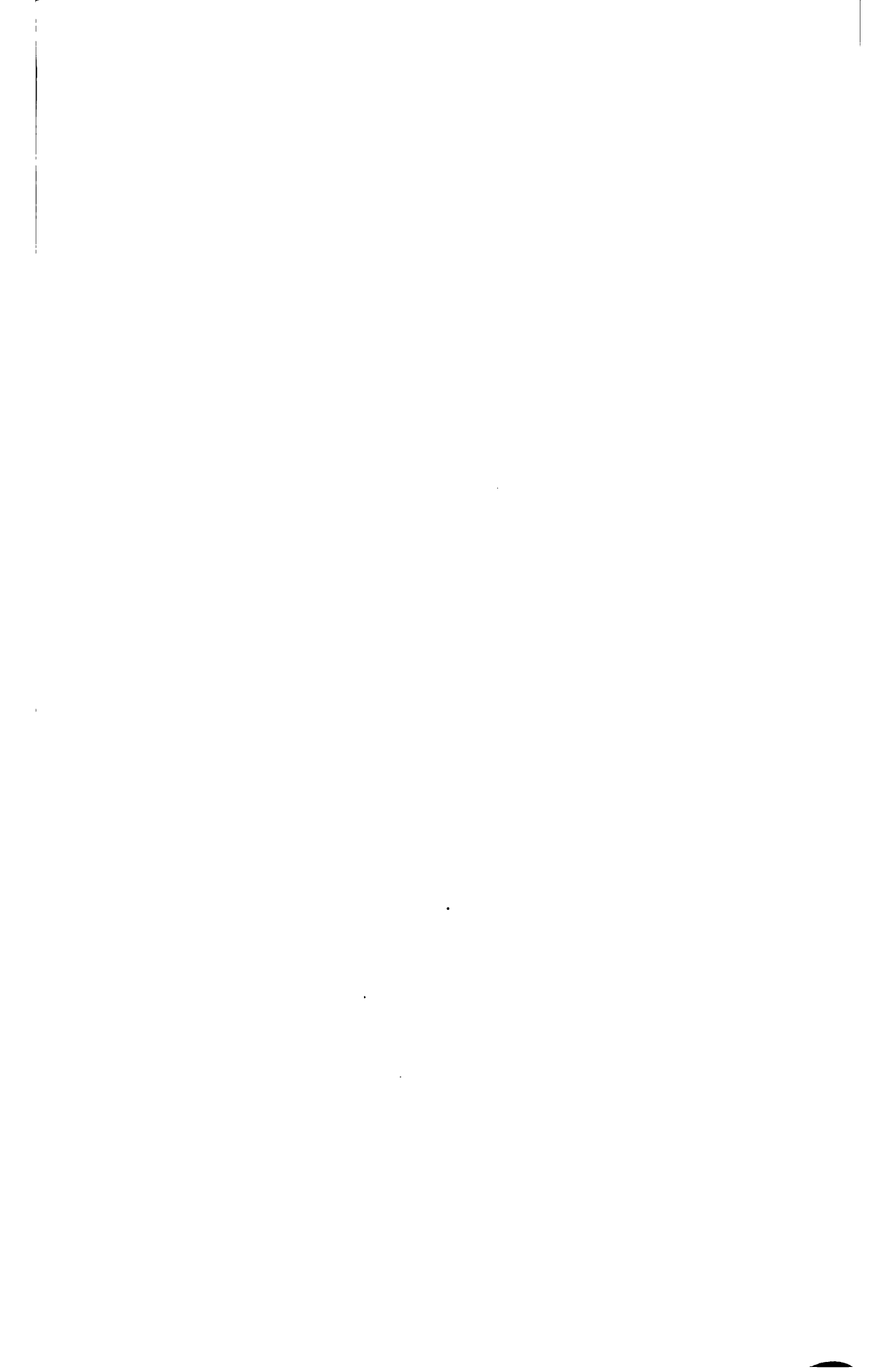
съставянето на такова завѣщание установеното въ него трѣба да се счита направено лично за наследника или завѣтника, а не и за неговото потомство. Защото въ време на съставяне завѣщанието, законодателството тъй е схващало завѣщателевата воля. Но това е неправилно. Касае се да се опрѣдѣлятъ юридически послѣдници отъ единъ сложенъ фактически съставъ, на който главния елементъ не е съставянето на завѣщанието, а смъртта на завѣщателя. И слѣдвателно, ако тази смъртъ е настѣпила подъ дѣйствието на Закона за Наслѣдството, неговата тълкувателна норма, дадена въ чл. 160 ал. 2, ще трѣба да се приложи¹.

Дали чл. 160 ал. 2 ще се приложи и за завѣщания, съставени отъ чужденци, на които наследството се отваря въ България, ще зависи отъ тълкуването на чл. 170 отъ Гражд. Сѣдопроизводство. Нашата юриспруденция наистина не се е произнесла прѣко за смисъла на тази наредба, но отъ начина, по който сж се разрѣшавали у насъ отъ сѣдилищата въпроси отъ международно частно-правенъ характеръ, би могло да се заключи, че „мѣстнитѣ закони“ по които, съгласно съ чл. 170 отъ Гражд. Сѣдопроизводство, трѣба да се рѣшаватъ дѣлата между чужденци или между чужденци и мѣстни поданици, се схващатъ като процесуални закони.² При такова разбиране, чл. 160 ал. 2 не може да се приложи спрѣмо завѣщанията на ония чужденци, отечественото законодателство на които, дѣйствуваще при отваряне наследството, не прѣдвижда никакво изключение отъ правилото за кадуциране на завѣщателни разпореждания, когато лицето, въ полза на което е направено завѣщ. разпореждане е умрѣло прѣди завѣщателя или е излѣзло — по надлежното чуждо законодателство — недостойно. Това ще важи, макаръ и облагодѣтелствуваното лице или неговитѣ низходящи да сж български поданици, и даже завѣщанието да е било съставено въ България. — Ако обаче, чл. 170 отъ Гражд. Сѣдопр. се разбере въ букваленъ смисълъ — за стѣсняването на който мжно могатъ се намѣри доводи —, тогава чл. 160 ал. 2 ще трѣба да се счита приложима и спрѣмо завѣщания на чужденци, когато тѣхното наследството се отвори въ Княжеството и се породи споръ прѣдъ български сѣдъ за кадуциране на завѣщателното разпореждане.

¹ Така *Vitali*, сп. съч. IV, п. 233 (съ резерва) *Pacifici Mazzoni*, сп. съч. IV п. 126 и цитирани тамъ автори; *Basile*, сп. ст. п. 62; на прот. мнѣние *Gallo*, *Giornale delle leggi*, 1872 стр. 303.

² Противъ такова тълкуване *Д-ръ М. Поповилевъ*, Противъ чл. 170 отъ Гражд. Сѣдопроизводство, въ *Юридически Прѣгледъ*, XIV, стр. 535 сл.

**This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.**

**A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.**

Please return promptly.

3 2044 089 226 609